

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 30

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2020

ELAZIĞ

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 30

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2020

***Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir
ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından
tarararak indekslenmektedir.***

***The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in
TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO***

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two be annually in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

Cilt/Volume: 30 Sayı/Issue: 1

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Editor in Chief

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

EDİTÖRLER

Editors

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Doç. Dr. Süleyman İLHAN

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

0-424-237 00 00-3739

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>

<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition:

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495

ELAZIĞ - 2020

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Harry ROGGE (KNAG)

Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University)

Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Saadetin TONBUL (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University)

Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University)

Cilt / Volume: 30

Sayı / Issue: 1

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

Prof. Dr. Abdullah SOYSAL (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir GÜL (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Haydar ŞAR (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın USTA (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. Aytekin ALBUZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin AKDEMİR (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Erkan DİNÇ (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Sezen ÜNLÜ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret OTLU (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Gönül DEMEZ (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Mustafa PAKSOY (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan BURAN (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan BARLAS (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet DOĞAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan PEKER (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek KALKAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut AYDIN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mukadder ERKAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Nilgün GÜRKAN PAZARCI (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin PARILTI (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Rifat İRAZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. S. Mustafa ÖNEN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Sabit DUMAN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Şükrü BALCI (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit Süleyman ÜSTÜN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin AKBULUT (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz UNAT (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Yunus CERAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra ARSLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem DOĞAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Burhan ÇAKICI (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Ekber GÜLERSOY (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu KARACA (Munzur Üniversitesi)
Doç. Dr. Ensar ÇETİN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökçe CEREV (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan TUNCEL (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan AKDAĞ (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILINÇ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan TOPBAŞ (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan YAVUZER (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail Hakan AKGÜN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Kubilay GEÇİKLİ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet KARAHAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep ÖZMAN (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Seda ARIKAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Ünal TAŞKIN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin DOĞAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Yavuz CÖMERT (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI (Atatürk Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- Rifat İLHAN** (Araştırma Makalesi)
Boynak Birikinti Konisinin Gelişimi (Söke/Aydın): Sedimantolojik ve Paleontolojik Sonuçlar
The Evolution of Boynak Alluvial Fan (Söke / Aydın) – Sedimentological and Paleontological Results 1

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Aynur SEFERLİ** (Araştırma Makalesi)
“Aşk Mülkünün Sultanı” Molla Nefes ve Lirik Yaratıcılığı
“The Sultan of Love Property” Molla Nephes and His Lyric Creativity 21
- Gülsüm Tuğçe ÇETİN** (Araştırma Makalesi)
An Animal-Standpoint Reading of Farewell Gul’sary By Chingiz Aıtmatov
Cengiz Aytmatov’un Elveda Gülsarı Romanının Hayvan Odaklı Eleştirisi Açısından İncelenmesi 29
- Nazmi ÖZEROL, Semih ATLI** (Araştırma Makalesi)
Mustafa Neşet’in Sergüzeşt-İ Begzâde Hikâyesinin Çevriyazısı ve Tahlili
The Translation and Analysis of the Story of Sergüzeşt-i Begzâde by Mustafa Neşet 41
- Tahir Erdoğan ŞAHİN** (Araştırma Makalesi)
“Ateş”in Geçmişi, Ateş-İnsan-Dans İlişkisinin Kökeni ve Nevruz (Uzak Geçmişin Kamplarında Korku, Gerilim ve Yaşama Sevincinin Ritmi)
History of “Fire., Fire - Human- Origin of Dance Relationship and Nevruz (Fear in camps of distant past, The rhythm of tension and joy of life)..... 59

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Çiğdem KAN** (Araştırma Makalesi)
Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Küresel Sorunlarla İlgili Tutum Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
Validity And Reliability Study of an Attitude Scale Pre-Service Social Studies Teachers Related To Global Problems 77
- Ebru BOZPOLAT, Yunus DURDU** (Araştırma Makalesi)
Ortaöğretim 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Odaklı Epistemolojik İnançlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi
Investigation of 9th and 10th Graders’ Mathematics-Oriented Epistemological Beliefs in terms of Several Variables 91
- Fatma TORUN, Esra AÇIKGÜL FIRAT** (Araştırma Makalesi)
Öğretmen Adaylarının Argümantasyon Düzeylerinin ve Argüman Oluşturma Sürecinde Yaptıkları Hataların Belirlenmesi
Determination of Prospective Teachers’ Argument Levels and Errors in the Argumentation Process 119
- Hatice KUMCAĞIZ, Yasin DEMİR** (Araştırma Makalesi)
He Relationship Between Loneliness Level and Deception Tendencies in Married Individuals
Evli Bireylerde Yalnızlık Düzeyi ve Aldatma Eğilimi Arasındaki İlişki 137

Güzel Sanatlar / Fine Arts

- Cemalettin BAYDAĞ** (Araştırma Makalesi)
Üniversitelerin Farklı Lisans Bölümlerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Müziğe Yönelik İlgi Düzeylerinin İncelenmesi
The Research on The Musical Interest Level of The Students Taking Education in Varied Departments of The Universities 145

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

Ayda GÖK, Zeynep YÜZGEÇ	(Araştırma Makalesi)
Yeşil Pazarlama Açısından Çimento Sanayisindeki Uygulamalar: Elazığ'da Örnek Olay İncelemesi <i>Applications in the Cement Industry in Terms of the Green Marketing: A Case of the Study in Elazığ</i>	159
Cem AYDEN, Gülşen GÜNDOĞDU	(Araştırma Makalesi)
İşgörenlerin Çalışma Yaşam Kalitesi Algısı ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Elazığ İli Sağlık Çalışanları Örnek Uygulaması <i>Analysis of the Relationship of Perceptions of Employees' Work Life Quality With Organizational Commitments; A Study on Healthcare Employees in Elazığ City</i>	177
Duygu CELAYİR	(Araştırma Makalesi)
Kaliteli Finansal Raporlamada Muhasebe Meslek Etiğinin Önemi <i>The importance of Professional Accounting Ethics in High-quality Financial Reporting</i>	199
Firdevs KOÇ BAYKARA	(Araştırma Makalesi)
Türk Kamu Yönetiminde İç Denetim Mekanizmasının İşleyişi <i>Operation of the Internal Audit Mechanism in Turkish Public Administration</i>	211
Haşim BAĞCI, Semiha KILIÇASLAN	(Araştırma Makalesi)
Bist'e Kayıtlı Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Finansal Performansının Critic ve Oreste Yöntemleriyle Analizi <i>Financial Performance Analysis Of Venture Capital Investment Trusts In Registered Istanbul Stock Exchange With Critic and Oreste Methods</i>	223
İbrahim YILDIZ, Gülizar ÇAKIR SÜMER	(Araştırma Makalesi)
Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Komşuluk İlişkileri: Gaziantep Kenti Örneği <i>Neighborhood Relations of Syrian Refugees in Turkey: The Case of City of Gaziantep</i>	241
Mehmet KÜÇÜKKAYA	(Araştırma Makalesi)
Tarhiyat Sonrası Uzlaşmanın Sonuçları <i>Results of Conciliation After Assessment</i>	253
Metin KAPLAN, Havva GÖKER	(Araştırma Makalesi)
Psikolojik Sermayenin İş Erteleme Üzerindeki Etkisi: Psikolojik İyi Oluşun Düzenleyici Rolü <i>The Effect of the Psychological Capital on Procrastination: The Moderating Role of Psychological Well- Being</i>	273
Mutlu TOKMAK	(Araştırma Makalesi)
İşgörenlerin Örgütsel Çatışma Yönetimi Tarzının Duygusal Emek Harcama Düzeyleri Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of Employees on Organizational Conflict Management Style on Emotional Labor Spending Levels</i>	291
Rıfat BİLGİN, Hülya DİĞER	(Araştırma Makalesi)
Hastanede Yatan Bireylerin, Hasta Hakları ve Sorumlulukları Konusundaki Bilgi Düzeyleri: Tokat İlindeki Bir Devlet Hastanesi Örneği <i>Knowledge Levels of Hospitalized Individuals Regarding Patient Rights and Responsibilities: Example of a Public Hospital in the Province of Tokat</i>	307
Zehra TÜRK	(Araştırma Makalesi)
Deneyimsel Pazarlama Uygulamalarının Telekomünikasyon Şirketi Kullanıcıları Açısından Algılanma Farklılıklarına Yönelik Bir Araştırma <i>A Research on Perception Differences of Experimental Marketing Practices in Terms of Telecommunication Company Users</i>	329

İletişim / Communication

Ayşe ALBAY, Feridun NİZAM	(Araştırma Makalesi)
Elazığ İli Kamu ve Özel Sağlık Kuruluşlarında Halkla İlişkiler Uygulamalarının Meslek Profesyonelleri Bakımından Karşılaştırmalı Analizi <i>Comparative Analysis of Public Relationship Applications in The Public and Private Health Organizations of Elazığ by Vocational Professionals</i>	341

Mehmet Barış YILMAZ, Mustafa ŞİRECİ	(Araştırma Makalesi)
Malatya’da Yer Alan Aile Hekimliği Merkezlerinde Sağlık İletişimi Uygulamalarına Yönelik Bir Çalışma <i>A Study on Health Communication Practices at Family Medicine Centers in Malatya</i>	357

Sosyoloji / Sociology

Çağdaş Ümit YAZGAN, Hamza KURTKAPAN	(Araştırma Makalesi)
Yaşlı Bireylerde Yaşam Memnuniyeti ve Suç Korkusu Durumunun Belirlenmesi: Tanımlayıcı Bir Araştırma <i>Determination of Life Satisfaction and Fear of Crime in Elderly Individuals: A Descriptive Research</i>	373
Çağrı ERYILMAZ	(Araştırma Makalesi)
Çevresel İnşacılık Açısından Sanal Dünya: Instagram’da Çevreci Kimlik Sunumu <i>Digital World in Terms of Environmental Constructionism: The Presentation of Environmentalist Identity on Instagram</i>	383

Tarih / History

Ahmet ÇELİK	(Araştırma Makalesi)
Soğuk Savaşın Başlarında Türkiye’de Anti-Komünizm Etkisinde Milliyetçilik ve Din <i>Early Years of Cold War Nationalism and Religion in Impact of Anti-Communism in Turkey</i>	399
Cuma Ali YILMAZ, İsmail AYARIĞ	(Araştırma Makalesi)
Pers İmparatorluğu’nun Çöküşü <i>Falling of Persian Empire</i>	413
Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ	(Araştırma Makalesi)
20.Yüzyıl Başında Yozgat Sancağı İle Akdağmadeni ve Boğazlıyan Kazalarının Coğrafi, Tabii, Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumları <i>Geographic, Natural, Social, Economic and Administrative Cases of Yozgat Sanjak with District of Akdağmadeni and Bogazlıyan at the Beginning of the 20th Century</i>	429
Meryem GÜNAYDIN	(Araştırma Makalesi)
Saraybosna Suikastçıları: Gavrilo Princip ve Diğerleri <i>Assassins of Sarajevo: Gavrilo Princip and Others</i>	445
Seyfettin KAYA	(Araştırma Makalesi)
İlhanlı Astronomisinin Bilinmeyenleri: Şemseddin El-Vâbkanavî ve Sultan Olcaytu Han (Sultaniyye) Gözlemevi Meselesi <i>The Unknown Of İlkhani Astronomy: The Issue Of Shams al-Dîn al-Wâbkanawî And Sultan Uljaytu Khar (Sultaniyye) Observatory</i>	471
Sinan BAŞARAN	(Araştırma Makalesi)
Cumhuriyet Dönemi Rize Nüfusu <i>Population of Rize in the Republican Era</i>	485
Yavuz KISA	(Araştırma Makalesi)
M. 1679-1683 (H.1089-1092) Tarihli Harput Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi <i>Presentation and Index of Harput Shar’iyyah Registration Dated AD 1679-1683 (AH 1089-1092)</i>	505
Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers	535

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 1-20, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 05.11.2019 Kabul Tarihi: 13.01.2020

BOYNAK BİRİKİNTİ KONİSİNİN GELİŞİMİ (SÖKE/AYDIN): SEDİMANTOLOJİK VE PALEONTOLOJİK SONUÇLAR

The Evolution of Boynak Alluvial Fan (Söke / Aydın) – Sedimentological and Paleontological Results

RİFAT İLHAN¹

ÖZ

Boynak birikinti konisi, Batı Anadolu’da Büyük Menderes Deltası ile Kuşadası Körfezi arasında doğu – batı doğrultuda uzanan ve Aydın Dağları’nın batıdaki uzantısı olarak değerlendirilen Samsun Dağı’nın güney yamaçlarında, Priene antik kentinin batısında yer almaktadır. Boynak birikinti konisinin gelişimi; koniyi oluşturan Boynak dere ve Taşpınar Dere havzalarının fiziki coğrafya özellikleri, son deniz seviyesi değişimleri ve Büyük Menderes Deltası’nın gelişimi ile ilişkilidir. Bu ilişkileri belirleyebilmek için en uygun yöntemlerden biri delgi sondaj çalışmasıdır. Bu amaçla koninin ova tabanı ile kesiştiği noktalarda derinlikleri 14 ve 20 metre arasında değişen 4 adet delgi sondaj yapılmıştır. Arazide yapılan ilk değerlendirmelerin yanı sıra sondajların farklı seviyelerinden sedimentolojik ve paleontolojik analizler için örnekler alınmıştır. Alınan 111 adet sediman örneğinin tane boyu analizi ile makro ve mikro fosil incelemeleri yapılmıştır. Tane boyu; hidrometre ve elek analizi kullanılarak belirlenmiştir. Paleontolojik analizler ise alınan örneklerin ayrıntılı bir şekilde mikroskop altında incelenmesiyle yapılmıştır. Bu incelemeler sonucunda tatlı su, acı su ve denizel ortamı yansıtan foraminifer, ostrakod ve mollusklara (bivalvia ve Gastropod) ait makro ve mikro fosiller bulunmuştur. Koniyi oluşturan havzanın ve yakın çevresinin fiziki coğrafya özellikleri, arazi gözlemleri, elde edilen sedimanların sedimentolojik ve paleontolojik analizlerine ait sonuçlar doğrultusunda Boynak birikinti konisinin gelişimi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Samsun Dağı, Boynak Birikinti Konisi, Paleocoğrafya, Sedimentoloji, Paleontoloji.

ABSTRACT

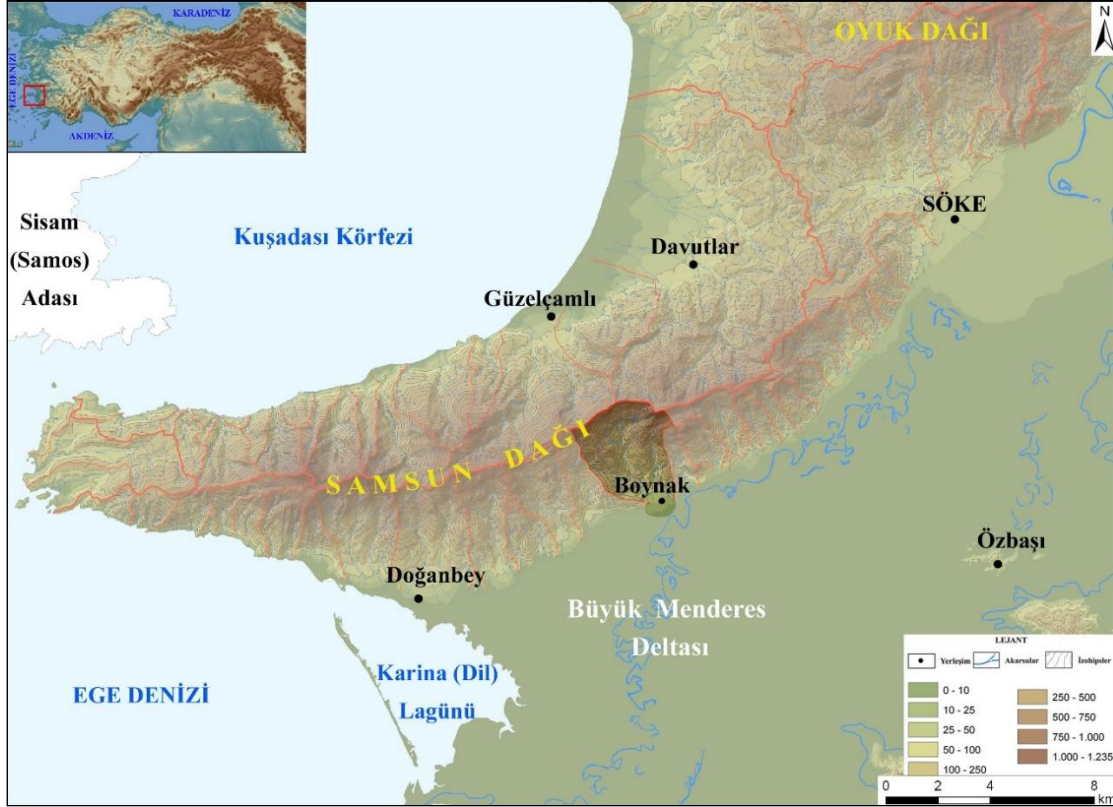
The Boynak alluvial fan is located to the southern slopes of the Mount Samsun. The Mount Samsun is accepted as the extension of the Aydın mountain system that is laid out in the east-west direction between the Büyük Menderes Delta and the Kuşadası Gulf. The development of the Boynak alluvial fan is related to the physical geographical properties of the River Boynak and River Taşpınar basins, recent sea level changes and the development of the Büyük Menderes Delta. Core drilling is one of the most suitable methods for determining such relationships. For this purpose, four core drillings were made at the intersection of the alluvial fan and the plain surface and their depth ranges between 14.00 m and 20 m. In addition to first assessment on the land, samples were taken from different levels of the core drilling for sedimentological and paleontological analyses. 111 samples for sedimentological and paleontological analysis were taken from the open sediment cores. Grain size was determined by using hydrometers and sieve analyses. Paleontological analyses were carried out by examining the samples under a microscope in detail. Ostracod, foraminifera and mollusca (including gastropoda and bivalvia) were found that reflected freshwater, brackish and marine environments. The development of the Boynak alluvial fan was analyzed based on the results on the physical geographical properties of the basin the formed the fan, field observations, the sedimentological and paleontological analyses of the sediments that were collected.

Keywords: Samsun Mountain, Boynak Alluvial Fan, Paleogeography, Sedimentology, Paleontology.

¹ Dr. Araştırma Görevlisi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ADIYAMAN.
e-posta: rifacografya@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8392-9349>

1. GİRİŞ

Boynak birikinti konisi, Batı Anadolu'da Kuşadası Körfezi ile Büyük Menderes Deltası arasında doğu – batı doğrultuda uzanan ve yükseltisi 1000 m'nin (Dilek Tepe 1237 m) üzerine çıkan Samsun Dağı'nın güney yamaçlarında, Priene antik kentinin batısında yer almaktadır. Ege Denizi'ne doğru büyük bir girinti oluşturan Samsun Dağı'ndan güneye ve kuzeye doğru yönelen oldukça küçük su toplama alanlarına sahip dereler taşıdıkları malzemeleri biriktirmeleri ile farklı boyutlarda birikinti konileri oluşturmuşlardır. Bu koniler günümüzde üzerindeki yerleşmeler ile adlandırılmaktadır. Söke, Akçakonak (Gümelez), Güllübahçe, Boynak, Yuvaça, Atburgazı, Tuzburgazı ve Doğanbey birikinti konileri Samsun Dağı'nın güneyinde, Güzelçamlı ve Davutlar birikinti konileri ise Samsun Dağı'nın kuzeyinde yer almaktadır (İlhan, 2017; Şekil 1).

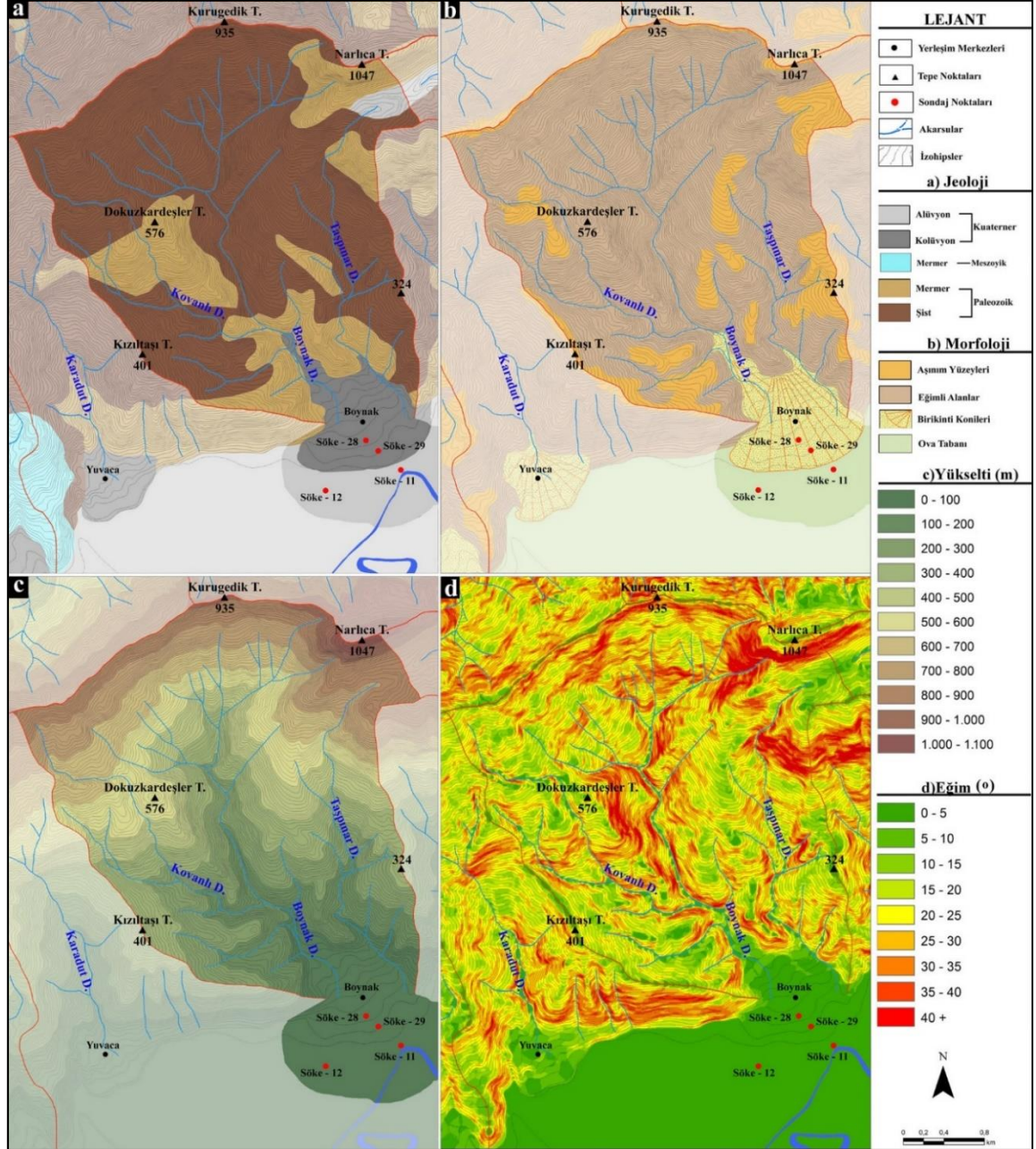
Şekil 1. Çalışma alanı ve yakın çevresinin lokasyon haritası.

Samsun Dağı'nın güneyinde yer alan konilerden biri olan Boynak birikinti konisi, Boynak Dere ve Taşpınar Dere'nin getirdiği sedimanları Büyük Menderes Grabeni'ne açıldığı yerde biriktirmeleri ile oluşmuştur. Koniyi oluşturan bu derelerin havzaları Samsun Dağı üzerinde yer alan diğer havzalar gibi oldukça küçük bir su toplama alanına (yaklaşık olarak 11,01 km²) sahip olup, havzanın genel özelliklerine kısaca değinilmiştir (Şekil 2).

Samsun Dağı'nın büyük bir bölümünde olduğu gibi koniyi oluşturan havzanın tamamına yakını da Paleozoik'e ait şist ve mermerlerden oluşmaktadır. Koniyi oluşturan sedimanlarda da bu litolojiye uygun olarak şist ve mermerlere rastlanılmaktadır. Özellikle koninin kök kısımlarında şist ve mermerlere ait iri çakıllar ve bloklar belirgin olarak havzadaki litolojiyi yansıtmaktadır (Şekil 2a). Boynak birikinti konisini oluşturan havzada eğimli alanlar, aşınım yüzeyleri, Boynak birikinti konisi ve koniyi güneyden sınırlayan ova ayrılan ana morfolojik birimlerdir (Şekil 2b). Koniyi oluşturan havza içerisinde yükselti değerleri 1000 metrenin üzerine çıkmaktadır. Ortalama yükseltinin yaklaşık 450 m olduğu havzadaki en yüksek nokta 1047 metredeki Narlıca Tepe'dir. Koninin yükseltisi ise yaklaşık olarak 6 m ile 100 m arasında değişmektedir (Şekil 2c). Eğim değerleri havzanın büyük bir

Boynak Birikinti Konisinin Gelişimi (Söke/Aydın): Sedimantolojik ve Paleontolojik Sonuçlar

bölümünde 20°'nin üstündedir. Koni üzerinde ise eğim değerleri 5°'nin altına inmektedir. (Şekil 2d). Havzada oldukça kısa bir mesafe içerisinde artan yükselti ve eğim değerleri gibi mevcut derelerin yatak eğimleri de oldukça yüksektir. Dolayısıyla koniyi oluşturan havzanın sahip olduğu bu özellikler yağışların hızlı bir şekilde akışa geçmesini sağlamakta ve oldukça fazla miktarda sedimanın Boynak ve Taşpınar Dere ile taşınmasına neden olmaktadır. Taşınan sedimanlar Boynak ve Taşpınar Dere'nin Büyük Menderes Deltası'na açıldığı yerde yükün artması ve eğimin azalmasına bağlı olarak birikerek koniyi oluşturmuştur.

Şekil 2. Boynak birikinti konisini oluşturan havzanın (a) Jeoloji haritası, (b) Morfoloji haritası, (c) Hipsometri haritası, (d) Eğim haritası (İlhan, 2017'den düzenlenmiştir).

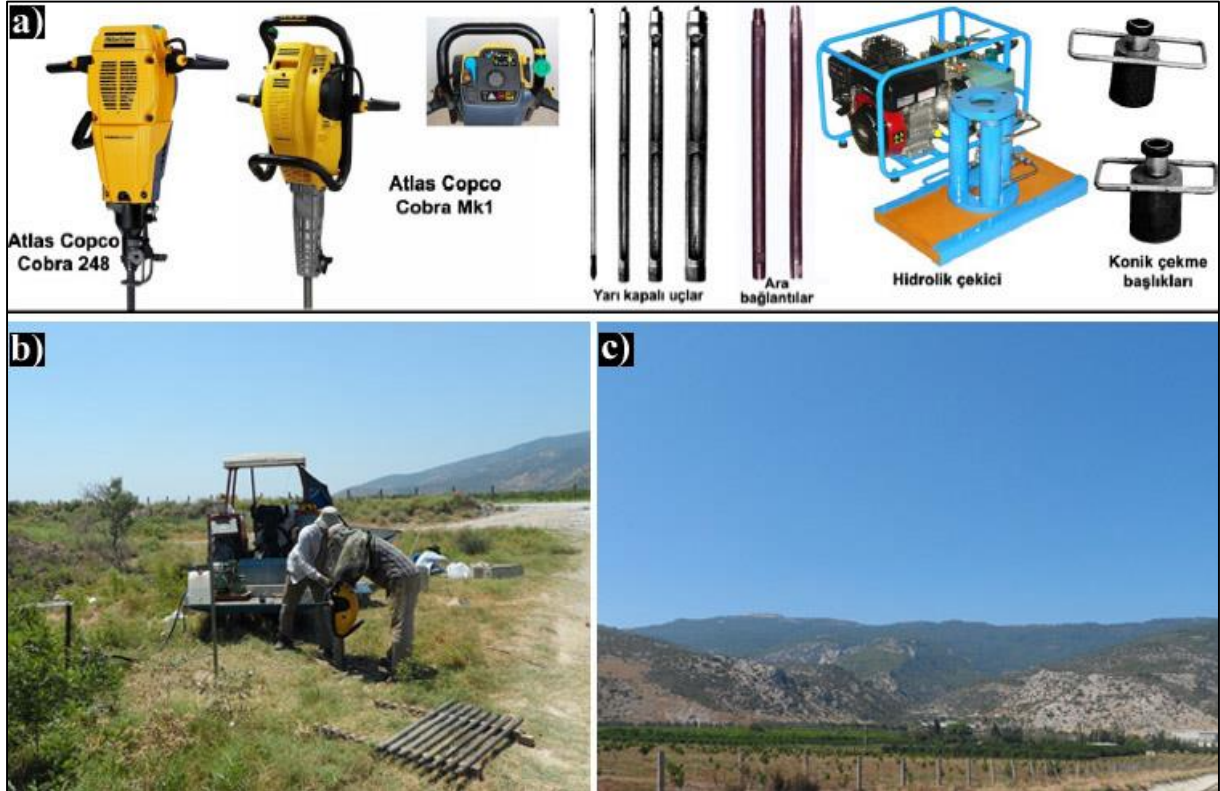
Koniyi oluşturan sedimanların biriktiği alan Holosen'de önemli doğal çevre değişmelerinin yaşandığı alanlardan biridir. Yapılan çalışmalarda kıyı çizgisi değişimleri ve Büyük Menderes Deltası'nın gelişimi alandaki önemli doğal çevre değişimleri olarak belirtilmiştir (Göney, 1973;

Erol, 1997; Müllenhoff, vd. 2004; Brückner, 1997; Brückner vd. 2001; Brückner vd. 2002; Brückner, 2003; Brückner vd. 2006). Bu değişmeler ile ortaya çıkan farklı süreçler, farklı ortamlar koninin gelişimini doğrudan etkilemiştir. Dolayısıyla, koninin gelişimini değerlendirebilmek bu alanda biriken sedimanların incelenmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu amaçla koni üzerinde ve çevresinde toplam 4 adet alüvyal delgi sondaj gerçekleştirilmiştir (Şekil 2). Bu çalışmada alüvyal delgi sondajlarından alınan sediman örneklerin sedimantolojik ve paleontolojik analizlerine ait sonuçlar ile koninin Holosen'deki gelişimi değerlendirilmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

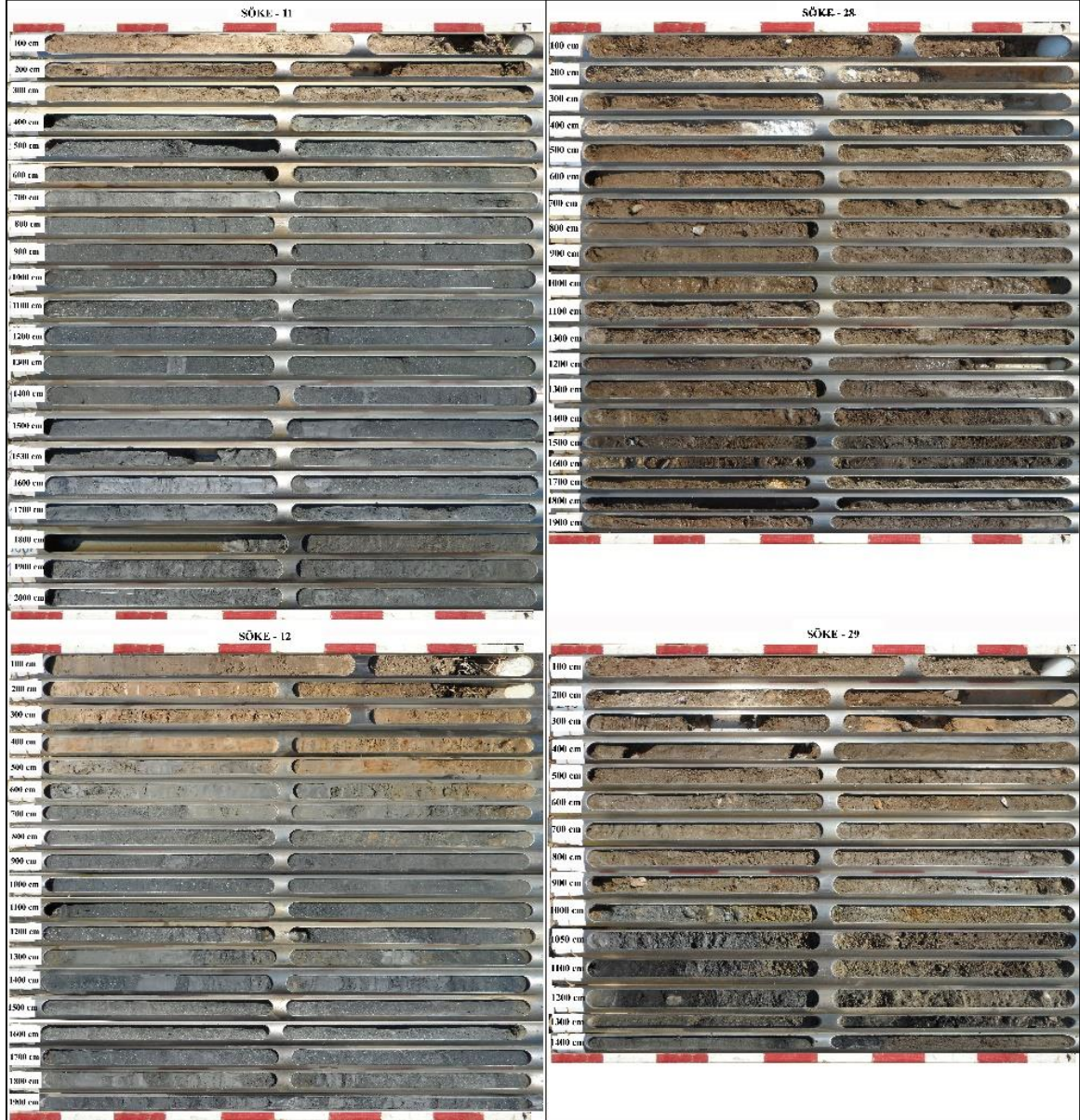
Çalışmanın temel verilerini Boynak birikinti konisi üzerinde ve çevresinde yapılan delgi sondajlar ve bu sondajlardan alınan sediman örneklerinin sedimantolojik ve paleontolojik analizlerine ait sonuçlar oluşturmaktadır. Sondaj noktaları KB – GD ve D – B doğrultulu kesitler oluşturacak şekilde seçilmiş olup, sondajların hepsinde günümüz deniz seviyesinin altına inilmiştir. Samsun Dağı'nın güneyinde yapılan sondajlar, Söke sondajları olarak adlandırılmış ve sondajlar yapılma sırasına göre numaralandırılmıştır (İlhan, 2017). Boynak birikinti konisi ile ilişkili sondajlar ve bu çalışmaya temel veri sağlayan sondajlar ise Söke – 11, Söke – 12, Söke – 28 ve Söke – 29 nolu sondajlardır (Şekil 2).

Çalışmaya ait alüvyal delgi sondajları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'ne ait farklı özellikteki ekipmanlar kullanılarak yapılmıştır. Atlas Copco firmasının Cobra MK1 benzinli kompresörü ile zemine çakılan değişik uç modelleri ve birer metrelik bağlantılar ile 50 ve 60 mm çaplardaki uçlar sedimanın özelliklerine göre farklı derinliklere inilmek için kullanılmıştır (İlhan, 2017; İlhan ve Öner, 2018; Şekil 3).

Şekil 3. a) Sondajlarda kullanılan benzin motorlu vurma başlıklı Atlas Copco Cobra 248 ve Mk1 modelleri, farklı çaplardaki örnek alınan yarı kapalı uçlar, birer metrelik ara bağlantı boruları ile hidrolik çekici ve konik çekme başlıkları (Öner, 2016), b) Koninin güneyinde yapılan sondaj çalışmasından bir görünüm, c) Söke – 11 nolu sondaj noktasından koniyi oluşturan havzanın görünümü (İlhan, 2017).

İlk metre incelenip temizlendikten sonra birer metrelik bağlantı boruları uçlara eklenerek yeni metreler inilmiştir. Çakılan uçlar ve bunlara eklenen bağlantılar Honda firmasına ait benzinli bir hidrolik ile yukarıya çekilmiştir. Yukarı çekilen uç temizlenmiş, üzerine ait olduğu sondaj numarası, metre ve tarihin yazılı olduğu etiket eklenmiştir. Hazırlanan etiketler karotların üzerine konularak ilk olarak karotlar fotoğraflanmıştır (Şekil 4). Fotoğraflama işleminden sonra karot ayrıntılı olarak incelenerek notlar alınmıştır. Daha sonra ise karotlardan örnek alımı yapılmıştır. Alınan örnekler sedimantolojik ve paleontolojik analizlerde kullanılmak üzere paketlenerek laboratuvar ortamına getirilmiştir (İlhan, 2017; İlhan ve Öner, 2018).

Şekil 4. Sondajlara ait sedimanların fotoğrafı (İlhan, 2017).

Sondajların farklı seviyelerinden alınan ve laboratuvara getirilen örnekler içerisinde 111 farklı seviyenin hem sedimantolojik hem de paleontolojik analizi yapılmıştır (Tablo 1). Aynı seviyelerin sedimantolojik ve paleontolojik analizleri ile sediman özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, değişen ortam koşullarının farklı veriler ile karşılaştırarak belirlenmesi amaçlanmıştır.

Tablo 1. Yapılan sondajlara ait bilgiler ve analizi yapılan örnek sayıları.

Sondaj No	Sondaj Noktasının Yüksekliği (m)	Sondajın Derinliği (cm)	Sedimentolojik Analizi Yapılan Örnek Sayısı	Paleontolojik Analizi Yapılan Örnek Sayısı
Söke - 11	6,0	2000	30	30
Söke - 12	6,5	1900	28	28
Söke - 28	14,0	1900	25	25
Söke - 29	8,0	1400	28	28

Sedimentolojik analizler sedimanın tane boyu özelliklerini belirleyebilmek için yapılan hidrometre ve elek analizlerden oluşmaktadır. Hidrometre analizleri, Bouyoucos (1962) tarafından geliştirilmiş olan Bouyoucos hidrometresi kullanılarak yapılmıştır (Bouyoucos, 1962). Elek analizleri ise, ASTM'nin (USA) Retsch marka elek seti kullanılarak yapılmıştır. Hidrometre ve elek analizi sonucunda elde edilen değerler Wentworth tane boyu sınıflama sistemine göre sınıflandırılmıştır. Yüzde olarak elde edilen değerlere göre her bir sondajın tane boyu dağılımı (Çakıl, kum ve silt+kil oranları) belirlenmiş ve sondajın tane boyundaki değişim gösterilmiştir (Şekil 5; Şekil 6; Şekil 7; Şekil 8).

İncelenen sediman örnekleri içerisinde bulunan makro ve mikro fosiller çalışmadaki paleontolojik verileri oluşturmaktadır. Farklı ortamları (Tatlı su, acı su, bataklık, lagün, denizel) yansıtan makro ve mikro fosillere ait cins ve türler alınan örnekler içerisinden stereo mikroskop yardımıyla birer birer ayrılmıştır. Ayrılan fosiller (foraminifer, ostrakod, gastropod ve bivalvia) mikroskoba uyumlu dijital kamera aracılığıyla ölçeklendirilerek fotoğraflanmıştır (Şekil 9; Şekil 10; Şekil 11). Fotoğraflanan makro ve mikro fosiller tanımlanarak sayılmıştır. Yansıttığı ortam özelliklerine göre sediman birimlerinin ayrılmasında bir indikatör (Gösterge) olarak kullanılmıştır (İlhan, 2017; İlhan ve Öner, 2019).

3. SONDAJLARIN SEDİMANTOLOJİK VE PALEONTOLOJİK ANALİZLERİ

Boynak birikinti konisi üzerinde ve koninin ova yüzeyi ile kesiştiği yerlerde yapılan sondajlardan alınan sediman örnekleri içerisinden toplam 111 farklı seviyenin hem sedimentolojik hem de paleontolojik analizi yapılmıştır (Tablo 1).

Sedimentolojik analizler kapsamında örneklerinin tane boyu analizleri yapılmıştır. Tane boyu analizleri ile sedimanın tekstür özellikleri belirlenmekte, ortamdaki dinamik etkiler yorumlanarak ortamın niteliği anlaşılmasına çalışılmaktadır (Öner, 2013). Bu amaçla alınan örneklerin tane boyu analizi yapılmış, sediman örneklerinin tane boyu özellikleri, tane boyu dağılımları belirlenerek, ortamdaki dinamik etkiler ve bu etkilerdeki değişimler değerlendirilmiştir.

Doğal ortamda meydana gelen değişimler sedimentasyon koşullarının da değişmesine neden olabilmektedir. Değişen bu koşulların sadece sedimentolojik analizler ile belirlenmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Böyle durumlarda ortam değişmelerine duyarlı olan paleontolojik bulgular, önemli bir veri kaynağıdır (Murray, 1991; Boomer, 2003; Külköylüoğlu 2003; Külköylüoğlu 2004; Öner vd., 2013; Vardar, 1999; Vardar, 2010; Yıldız ve Öner, 2015; Öner ve Akbulut, 2015; Kayan ve Öner, 2015; Vardar vd., 2017; Öner ve Vardar, 2018a; Öner ve Vardar, 2018b; Vardar, 2018). Farklı süreçler altında şekillenen koninin Holosen'deki gelişimini değerlendirebilmek sedimentolojik analizlerin yanı sıra sedimanın içerisindeki kalıntıların da değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu amaçla sondajlardan sağlanan sediman örnekleri içerisindeki makro ve mikrofosiller ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bulunan makro ve mikrofosillerin bir indikatör olarak ortam belirlemedeki rollerinden yararlanılmıştır.

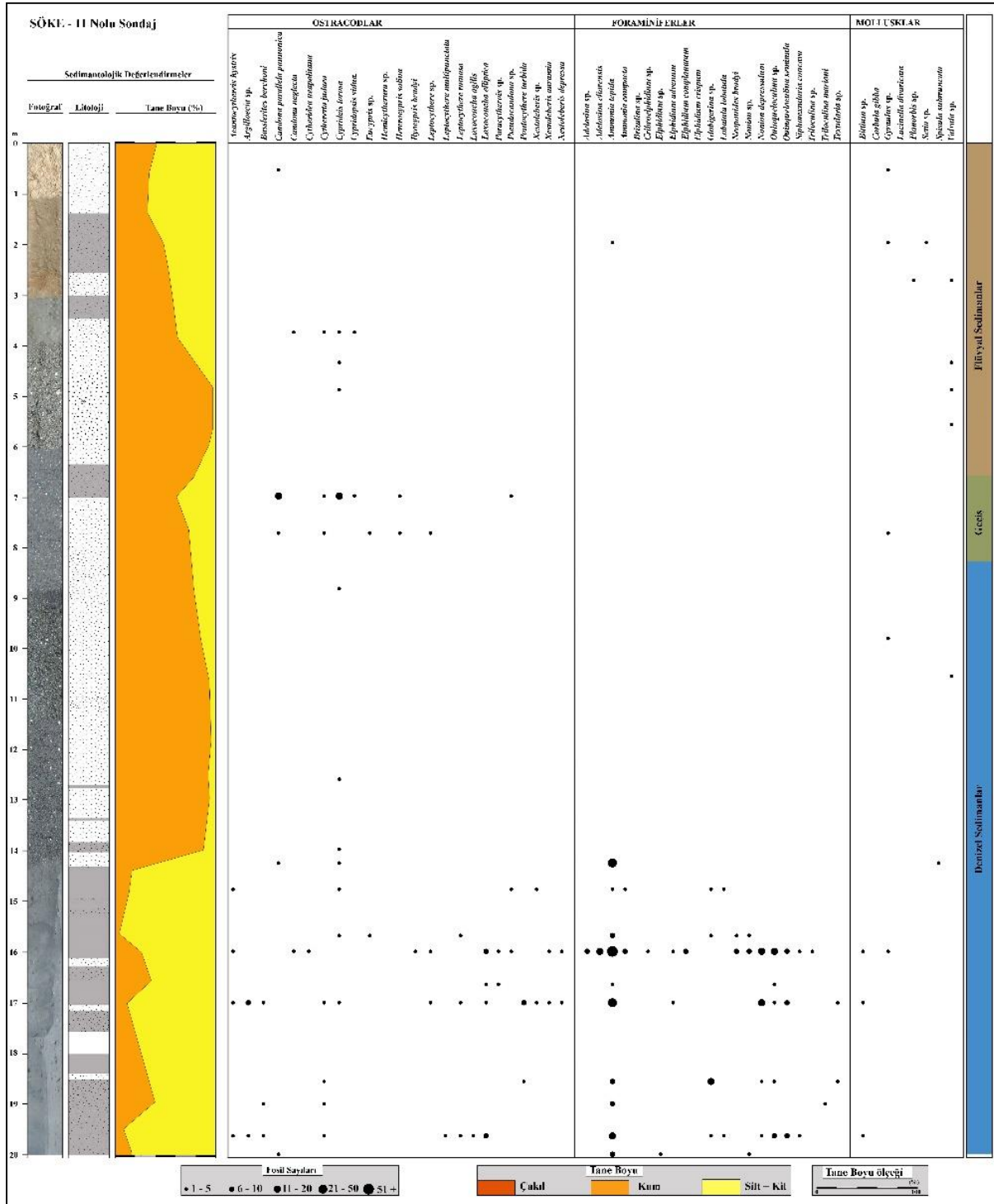
Yapılan sedimentolojik ve paleontolojik analizleri ile sediman birimlerinin ayrılması ve değişen ortam koşullarının belirlenmesi sağlanmıştır. Bu analizlerden elde edilen bulgular sondajlara göre bu bölümde açıklanmıştır.

3.1 Söke – 11 Nolu Sondaj

Koninin güneyinde, eski menderes yatağının yaklaşık 40 metre kuzeybatısında yapılan Söke – 11 nolu sondajda yüzeyden 20 metre derinliğe inilmiştir (Şekil 2, Şekil 4). Yüzey yükseltisinin 6 metre olduğu bu sondaj noktasında günümüz deniz seviyesinin 14 metre altına inilmiştir. Sondajın farklı seviyelerinden sedimantolojik ve paleontolojik analiz için örnekler alınmıştır. Alınan örnekler içerisinde 30 farklı seviyenin tane boyu analizi ve fosil incelemeleri ayrıntılı bir şekilde yapılmıştır (Tablo 1).

Söke – 11 nolu sondajdan alınan örneklerin tane boyu analiz sonuçlarına göre sondajın tane boyu dağılımı belirlenmiştir (Şekil 5). Yüzeyden 300 cm'ye kadar olan seviyelerde ince taneli (silt + kil ağırlıklı) sedimanlar hakimdir. Sondajın 300 cm'sinden sonra başlayan renkteki değişim tane boyunda da belirgin şekilde görülmektedir. 300 cm ile 1430 cm arasındaki seviyelerde orta kum, ince kum ve çok ince kumun oranı silt + kil oranına göre daha fazladır. 1430 ile 2000 cm arasındaki seviyelerde ise kum oranının azaldığı, silt + kil ağırlıklı sedimanların oranının arttığı görülmektedir (Şekil 5).

Tane boyu özellikleri belirlenen seviyelerden alınan örneklerin paleontolojik analizleri sonucunda ostrakod, foraminifer ve mollusklara (Gastropod ve bivalvia) ait farklı türler bulunmuştur. Bulunan türler tatlı su, acı su, bataklık ve denizel ortamı yansıtan mikro ve makro fosillerden oluşmaktadır. Sondajın yüzeyden 1430 cm'ye kadarki seviyelerinde bulunan makro ve mikro fosillerin hem tür hem de çeşitlilik açısından az olduğu görülmektedir. Bu seviyelerde (0 – 1430 cm arası) tatlı su ortamını yansıtan *Candona neglecta*, *Candona parallela pannonica*, *Ilyocypris bradyi* ile acı su ve lagün benzeri ortamın karakteristik türü olan *Cyprideis torosa* sayı bakımından baskın olan ostrakodlardır. Yine bu seviyelerde tatlı su koşullarını yansıtan gastropodlara da rastlanılmış olup sayı ve çeşitlilik bakımından daha azdır (Şekil 5).

Şekil 5. Söke – 11 nolu sondaja ait sedimentolojik ve paleontolojik analiz sonuçları ve ortam değerlendirmesi (İlhan, 2017’den düzenlenmiştir).

Ostrakod, foraminifer ve molluskların (Gastropod ve bivalvia) tür sayısı ve çeşitlilik oranı 1430 cm’den sonra belirgin bir şekilde artmaktadır. Bu seviyeden sonra bulunan makro ve mikro fosillerin büyük çoğunluğu sığ denizel koşulları yansıtan türlerden oluşmaktadır. *Adelosina cliarensis*, *Ammonia tepida*, *Ammonia compacta*, *Elphidium* sp., *Elphidium complanatum*, *Elphidium crispum*, *Lobatula lobatula*, *Nonion* sp., *Nonion depressulum*, *Quinqueloculina* sp.,

Ouineloculina seminula, *Rosalina bradyi*, *Triloculina marioni* 1430 ile 2000 cm arasındaki seviyelerde bulunan foraminiferlerdir. *Acantocythereis hystrix*, *Argilloecia* sp., *Leptocythere bituberculata*, *Leptocythere ramosa*, *Loxoconcha agilis*, *Loxoconcha bairdi*, *Loxoconcha elliptica*, *Paracytherois* sp., *Semicytherura* sp., *Semicytherura incongruens*, *Xestoleberis aurantia* bu seviyeler arasındaki baskın ostrakodlardır. *Bittium* sp., *Clausinlla fasciata*, *Corbula gibba*, *Lucinella divaricata*, *Setia* sp., *Spisula subtruncata*, *Valvata* sp. bu seviyelerde bulunan molluskları oluşturmaktadır (İlhan, 2017; Şekil 5; Şekil 8; Şekil 9).

3.2 Söke – 12 Nolu Sondaj

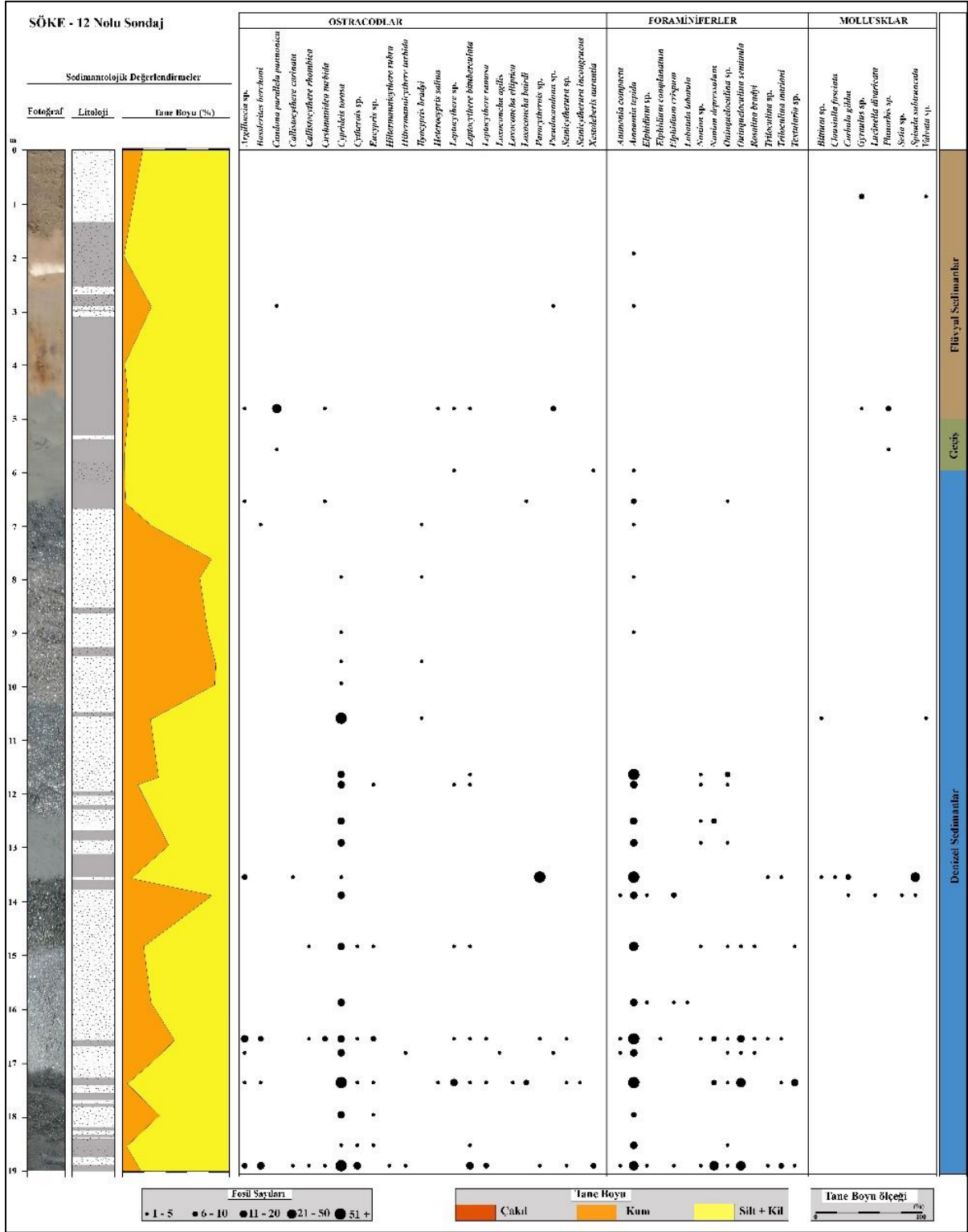
Söke – 12 nolu sondaj Boynak birikinti konisinin güneybatısında, Söke – 11 nolu sondajın yaklaşık 750 metre batısında yapılmıştır (Şekil 2). Yükseltinin 6,5 metre olduğu noktadan 19 metre derine kadar ilerlenilmiş, günümüz deniz seviyesinin 12,5 metre altına inilmiştir (Şekil 4). Alınan örnekler içerisinde 28 adet örneğin tane boyu analizi ve paleontolojik analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sondajın sediman birimleri ve ortam özellikleri belirlenmiştir.

Sondajın tane boyu dağılımına göre yüzeyden 650 cm'ye kadar olan seviyelerde silt ve kil oranının fazla olduğu taşkın ovası özelliği gösteren sedimanlar hakimdir. 650 cm ile 1050 cm arasındaki seviyelerde kum oranında belirgin bir artış görülmektedir. 1050 cm ile 1900 cm arasında silt ve kil oranının fazlalığının yanı sıra kum oranında da (orta kum, ince kum ve çok ince kum) zaman zaman artışlar görülmektedir (Şekil 6).

Söke – 12 nolu sondajın tane boyu analizi yapılan seviyelerden alınan örneklerin paleontolojik incelenmesinde mikro ve makro fosillere rastlanılmıştır. Bulunan ostrakod, foraminifer ve mollusklar (gastropod ve bivalvia) ait makro ve mikro fosiller tatlı su, acı su, bataklık ve denizel koşulları yansıtan türlerden oluşmaktadır. Yüzeyden 550 cm'ye kadar olan üst seviyelerde tatlı su ortamını yansıtan bir ostrakod türü olan *Candona parallela pannonica* ile yine bu ortamı yansıtan gastropodlardan *Gyraulus* sp., *Planorbis* sp. baskın olan fosiller olarak belirlenmiştir. *Candona neglecta*, *Eucypris* sp., *Heterocypris salina*, *Pseudocandona* sp., *Ilyocypris bradyi* ve *Cyprideis torosa* yüzey ile 550 cm arasında bulunan diğer ostrakodlardır. 550 ile 650 cm arasındaki seviyelerde ise farklı ortamlara uyum sağlayabilen foraminifer türlerinden olan *Ammonia tepida* ile ostrakodlardan acı su ve lagün benzeri ortamların karakteristik türlerinden *Cyprideis torosa* baskın türler olarak belirlenmiştir (İlhan, 2017; Şekil 6).

Söke – 12 nolu sondajın hem tane boyu hem de sedimanın renk özelliğindeki belirgin değişimin 650 cm'den sonra başladığı görülmektedir (Şekil 4; Şekil 6). Bu seviyeden sondajın sonuna kadar olan seviyelerde (650 – 1900 cm arası) makro ve mikro fosillerin çeşitlilik ve sayı bakımından zenginleştiği görülmektedir. Bu seviyeler arasında bol miktarda bulunan ostrakod, foraminifer ve mollusklara ait farklı türler sığ denizel ortamı yansıtmaktadır (İlhan, 2017).

Ammonia tepida, *Ammonia compacta*, *Elphidium* sp., *Elphidium complanatum*, *Elphidium crispum*, *Lobatula lobatula*, *Nonion* sp., *Nonion depressulum*, *Ouineloculina* sp., *Ouineloculina seminula*, *Rosalina bradyi*, *Triloculina marioni* bu seviyelerde bulunan foraminiferleri oluşturmaktadır. *Argilloecia* sp., *Carinocythereis carinata*, *Cushmanidea turbida*, *Cyprideis torosa*, *Cytherois* sp., *Eucypris* sp., *Hiltermannicythere rubra*, *Hiltermannicythere turbida*, *Heterocypris salina*, *Leptocythere* sp., *Leptocythere bituberculata*, *Leptocythere ramosa*, *Loxoconcha agilis*, *Loxoconcha bairdi*, *Loxoconcha elliptica*, *Paracytherois* sp., *Semicytherura* sp., *Semicytherura incongruens*, *Xestoleberis aurantia* ise bu seviyeler arasında bulunan ostrakodları oluşturmaktadır. *Bittium* sp., *Clausinlla fasciata*, *Corbula gibba*, *Gyraulus* sp., *Lucinella divaricata*, *Setia* sp., *Spisula subtruncata*, *Valvata* sp. ise bu seviyelerde bulunan mollusklardır (Şekil 6; Şekil 8; Şekil 9).

Şekil 6. Söke – 12 nolu sondaja ait sedimentolojik ve paleontolojik analiz sonuçları ve ortam değerlendirmesi (İlhan, 2017'den düzenlenmiştir).

3.3 Söke – 28 Nolu Sondaj

Söke – 28 Nolu sondaj, Boynak mahallesinin güneyinde, koni üzerinde yapılan sondajdır (Şekil 2). Yüzeysel yükseltisinin 14 metre olduğu noktadaki sondajda 19 metre derine inilmiştir.

Böylece günümüz deniz seviyesi altına da ulaşılmıştır. Sondaj fotoğrafından da görüleceği gibi, Söke – 28 nolu sondaj oldukça kaba sediman içerisinde ilerlenilen bir sondajdır (Şekil 4).

Sedimantolojik ve paleontolojik analizleri için Söke – 28 nolu sondajdan 25 farklı seviyeye ait örnek seçilmiştir (Tablo 1). Tane boyu analizleri sonucunda oluşturulan tane boyu dağılımına bakıldığında sondajın tamamına yakınında kaba taneli (çakıllar, kaba + orta kum) kolüvyal özelliklere sahip sedimanların hakim olduğu görülmektedir. Kolüvyal özelliklere sahip bu birimin litolojisi koniyi oluşturan havzadaki litolojik birimler ile aynıdır (Şekil 2a). Kaba tekstürlü bu birim havzadaki derler tarafından zaman zaman meydana gelen şiddetli yağışlara bağlı olarak sel tipi akışlarla bu noktalara taşınmış olmalıdır.

Karot fotoğraflarında belirgin farklılığın söz konusu olduğu 1380 – 1400 cm arasında tane boyu dağılımı açısından da bir farklılık belirlenmiştir. Bu seviyeler arasında daha ince sedimanların (Çok ince kum + silt + kil) varlığı söz konusudur. Hem renk hem de tane boyu özellikleri açısından bu seviyeler taşkın ovası özelliği göstermektedir. Sondajın ana sediman birimleri ayrılırken bu birim ayrı bir birim olarak değerlendirilmiştir (Şekil 7).

Söke – 28 nolu sondajın paleontolojik analizleri sonucunda tatlı su ve karasal koşulları yansıtan mikro ve makro fosiller bulunmuştur. Fosillerin tür sayıları ve çeşitliliği bu sondajda oldukça sınırlıdır (Şekil 7). Bulunan ostrakod türleri tatlı su ortamlarını karakterize eden türlerden oluşmaktadır. *Candona sp.*, *Candona parallela pannonica*, *Candona neglecta*, *Ilyocypris bradyi* bulunan ostrakodlardır. Buldukları seviyelerde sayı olarak 5 ve altında olan mollusklar ise karasal ortamda bulunan gastropod türlerden oluşmaktadır. *Gyraulus sp.* ve *Valvata sp.* bu sondajda incelenen seviyelerde bulunan gastropodlardır (Şekil 11). İncelenen örnekler içerisinde büyük çoğunluğu denizel koşulları yansıtan foraminifer ve bivalyalara ait herhangi bir mikro ve makro fosile rastlanılmamıştır (Şekil 7). Sediman özellikleri bakımından belirgin bir farklılığın olduğu, renk ve tane boyu dağılımı bakımından taşkın ovası özelliği gösteren 1380 – 1400 cm arasındaki seviyeden alınan örneklerin paleontolojik incelenmesinde makro ve mikro boyutta herhangi bir fosil ise bulunamamıştır (Şekil 7).

Söke – 28 nolu sondajda incelenen örneklerin hem sedimantolojik hem de paleontolojik analiz sonuçları bu noktada denizel bir ortamın olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla elde edilen veriler doğrultusunda Holosen transgresyonu ile alana sokulan denizin Söke – 28 nolu sondaj noktasına kadar ulaşmadığı söylenebilir (Şekil 10; Şekil 11).

3.4 Söke – 29 Nolu Sondaj

Söke – 29 nolu sondaj Boynak mahallesinin güneyinde, Söke – 11 nolu sondajın yaklaşık olarak 300 metre kuzeybatısında, Söke – 28 nolu sondajın ise 140 metre güneydoğusunda yapılmıştır. Yüzey yükseltilerinin 8 metre olduğu sondaj noktasında 14 metre ilerlenilmiş ve günümüz deniz seviyesinin 6 metre altına inilmiştir. Bu sondajın farklı seviyelerden alınan 29 örneğin tane boyu analizi ve paleontolojik analizleri yapılmıştır (Tablo 1; Şekil 2, Şekil 4).

Sondajın tane boyu analiz sonuçları hidrodinamik koşullarda meydana gelen değişimleri belirgin şekilde göstermektedir. Koniye oluşturan havzada yer alan dereler farklı dönemlerde artan taşıma güçlerine bağlı olarak kaba sedimanları bu noktaya kadar taşıyabilmişlerdir. Özellikle 945 ile 1070 cm arasında oldukça iri mermer çakılları ve her boy kumdan sedimanlar yüksek enerjili akarsu akışını göstermektedir (Şekil 7).

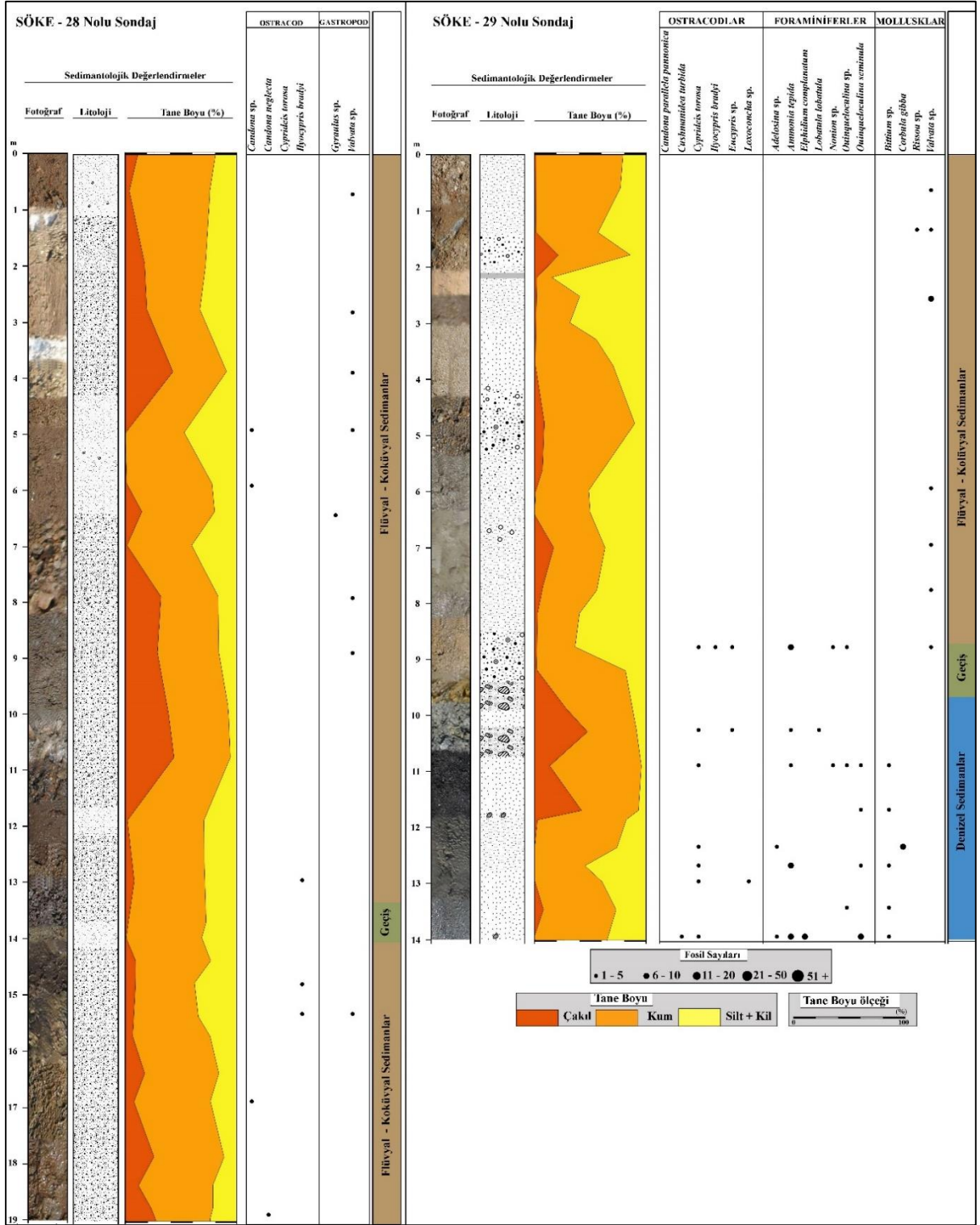
Paleontolojik analizler sonucunda incelenen örneklerde mikro ve makro fosillere rastlanılmış olup ostrakod, foraminifer ve mollusklara (Gastropod ve bivalvia) ait farklı cins ve türler bulunmuştur. Bulunan makro ve mikro fosiller tatlısu, acı su, bataklık ve denizel ortamı yansıtmaktadır (İlhan, 2017; Şekil 7).

Sondajda yüzeyden 800 cm'ye kadar olan seviyelerde gastropodlar dışında herhangi bir fosile rastlanılmamıştır. Bulunan az sayıdaki gastropodlar da tatlısu ve karasal koşulları yansıtan türlerden

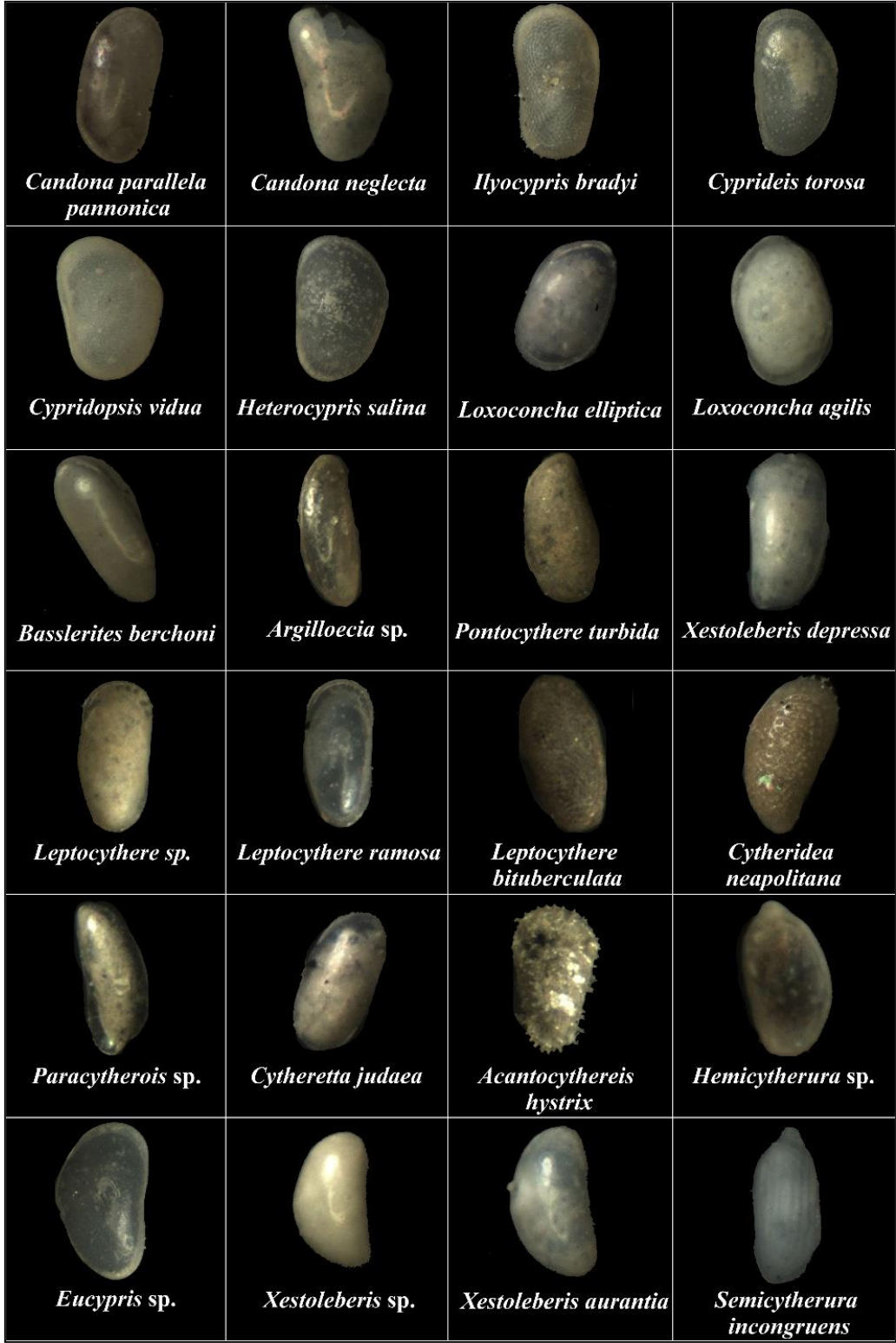
oluşmaktadır. 800 ile 950 cm arasında farklı ortamlara uyum sağlayabilen mikrofosiller bulunmuştur. Acı su ortamını yansıtan *Cyprideis torosa* ve sığ denizel koşulları yansıtan *Ammonia tepida* bu seviyelerde incelenen örneklerde bulunan ostrakod ve foraminiferlerdir.

950 ile 1400 cm arasında sığ denizel ortamı yansıtan foraminifer, ostrakod ve molluskların (Gastropod ve bivalvia) çeşitliliğinde ve sayısında belirgin bir artış görülmektedir. *Adelosina* sp., *Ammonia tepida*, *Elphidium complanatum*, *Lobatula lobatula*, *Nonion* sp., *Quinqueloculina* sp., *Quinqueloculina seminula* bu seviyeler arasında bulunan foraminiferlerdir. *Cushmanidea turbida*, *Cyprideis torosa*, *Eucypris* sp., *Loxococoncha* sp. bu seviyelerde bulunan ostrakodlardır. *Bittium* sp., *Corbula gibba*, *Rissoa* sp., *Valvata* sp. bu seviyelerde incelenen örneklerde bulunan mollusklardır (Şekil 7; Şekil 8; Şekil 9).

Boynak Birikinti Konisinin Gelişimi (Söke/Aydın): Sedimentolojik ve Paleontolojik Sonuçlar

Şekil 7. Söke – 28 ve Söke – 29 nolu sondajlara ait sedimentolojik ve paleontolojik analiz sonuçları ve ortam değerlendirmesi (İlhan, 2017'den düzenlenmiştir).

Şekil 8: Sondajlarda bulunan baskın ostrakodlar (İlhan, 2017'den düzenlenmiştir).

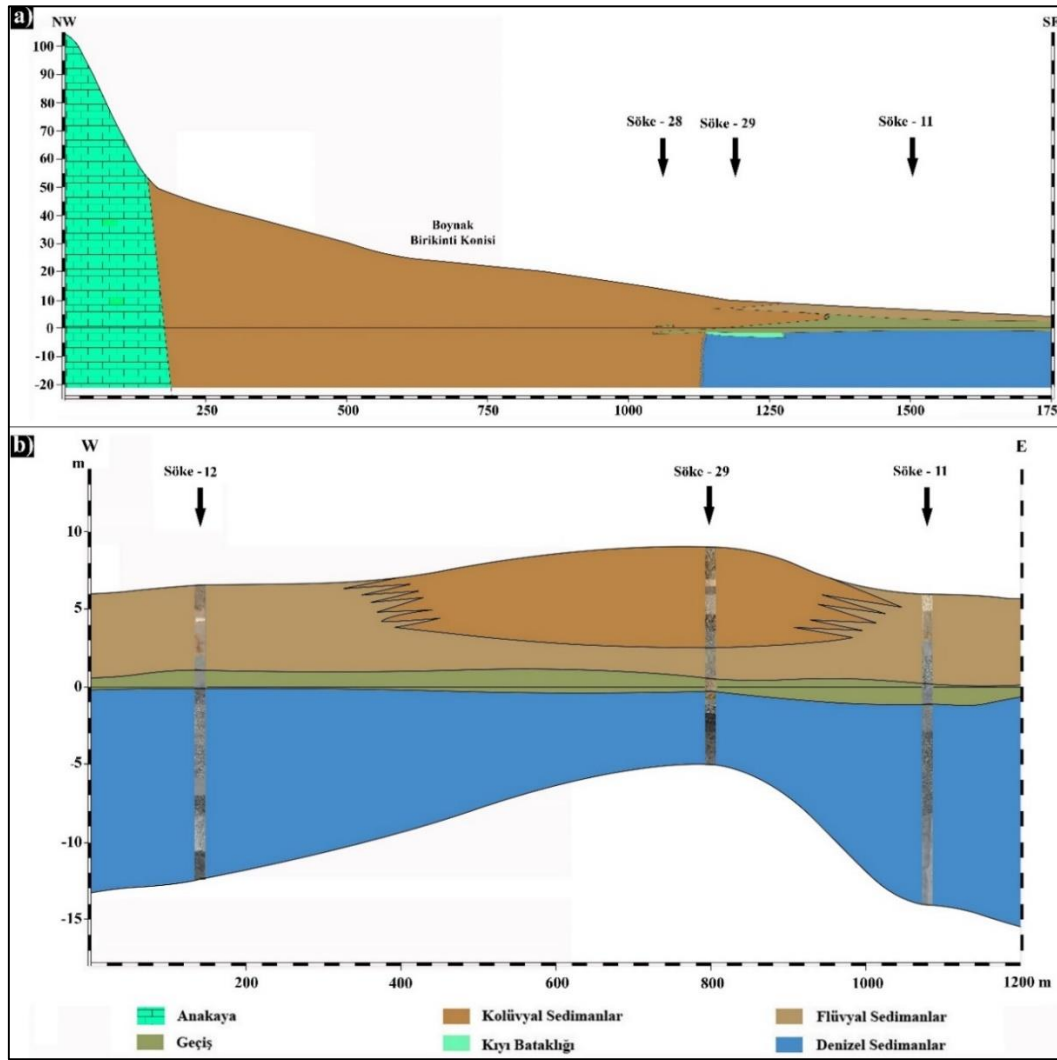

Şekil 09: Sondajlarda bulunan baskın foraminifer ve mollusklar (İlhan, 2017'den düzenlenmiştir).

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Samsun Dağı'nın güneyinde yer alan konilerden biri olan Boynak birikinti konisinin ova tabanı ile kesiştiği noktalarda yapılan alüvyal delgi sondajlardan alınan örneklerin sedimantolojik ve paleontolojik analizleri ile koninin Holosen'deki gelişimi değerlendirilmiştir. Sedimantolojik analizler ile sedimanın tane boyu dağılımı belirlenerek değişen hidrodinamik koşullar ortaya konmuştur. Örneklerin fosil incelemeleri sonucunda denizel ortam, lagün ve bataklık ortamları, tatlısu ortamı ve karasal ortamı temsil eden makro ve mikro fosillere bulunmuştur. Ostrakod, foraminifer ve mollusklara (Gastropod ve bivalvia) ait farklı ortamları temsil eden farklı türlerin sayısı, varlığı veya yokluğu, birlikte bulunduğu türler ile ilişkileri göz önüne bulundurularak ortam belirlemede birer indikatör (Gösterge) olarak kullanılmıştır.

Sedimantolojik ve paleontolojik analizlerden elde edilen sonuçlara göre sedimanlar; flüvyal - kolüvyal, geçiş ve denizel olmak üzere üç ana birime ayrılmıştır (Şekil 5; Şekil 6; Şekil 7; Şekil 10). Ayrılan bu birimler Batı Anadolu Holosen stratigrafisi ile ilgili yapılmış çalışmalar ile de uyumludur (Kayan, 1991; Kayan, 1997; Kayan, 1999; Kayan, 2003; Karadaş, 2014; Kayan ve Öner, 2015; Vardar, 2010; Vardar ve Öner, 2017; Vardar vd., 2017; Vardar, 2018; İlhan ve Öner, 2018).

Şekil 10. Yapılan sondajlardan elde edilen sediman örneklerinin sedimantolojik ve paleontolojik analiz sonuçlarına göre sediman birimleri; Flüvyal – Kolüvyal, Geçiş, Kıyı Bataklığı ve Denizel sedimanlar olarak ayrılmıştır. Ayrılan bu birimlere göre a) Koninin KB – GD doğrultulu kesiti, b) Koninin D – B doğrultulu kesiti (İlhan, 2017'den düzenlenmiştir).

Flüvyal sedimanlar, Söke – 11, Söke – 12 ve Söke – 29 nolu sondajlarda günümüz deniz seviyesinin üzerinde silt + kil oranların fazla olduğu tane boyu dağılımları ve incelenen örneklerde bulunan tatlı su koşullarını yansıtan ostrakodlar ile karasal koşulları yansıtan gastropodlardan yararlanılarak ayrılmıştır (Şekil 5; Şekil 6; Şekil 7).

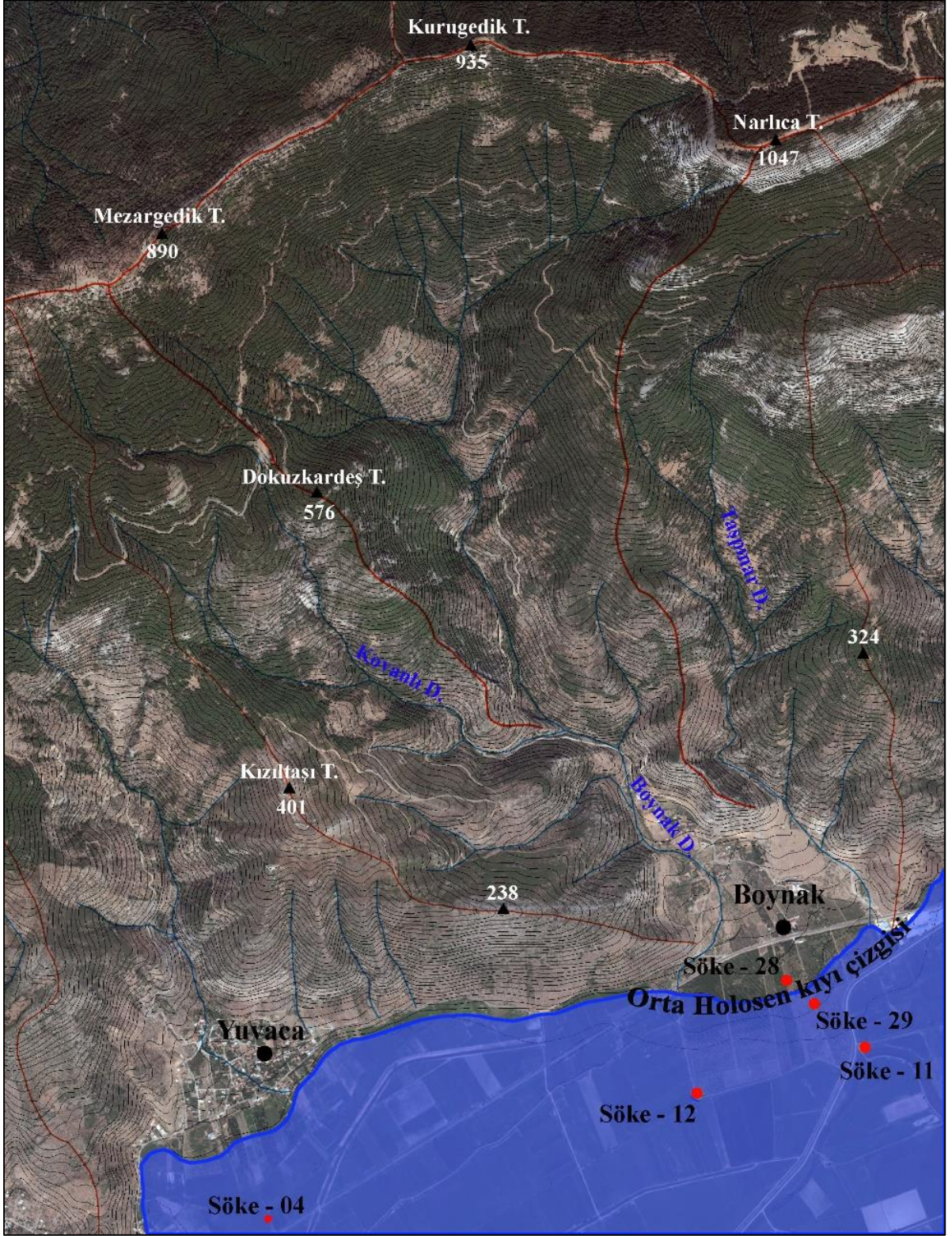
Söke – 28 nolu sondajın üst seviyelerini oluşturan günümüz deniz seviyesi üzerindeki sedimanlar flüvyal – kolüvyal sedimanlar olarak ayrılmıştır. Büyük bir bölümü çakıl ve her boy kumdan oluşan bu sondajda incelenen örneklerdeki paleontolojik bulgular az sayıda ve çeşitliliktedir. Bulunan makro ve mikro fosiller tatlısu – karasal koşulları yansıtan ostrakod ve gastropod cins ve türlerinden oluşmaktadır (İlhan, 2017; Şekil 7).

Söke – 11, Söke – 12 ve Söke – 29 nolu sondajlarda flüvyal sedimanlar ile denizel sedimanlar arasındaki birim geçiş olarak ayrılmıştır. Genel olarak günümüz deniz seviyesine yakın olan bu birimin ayrılmasında sedimanların tane boyundaki değişimin yanı sıra bu seviyelerde incelenen örnekler içerisinde bulunan mikro ve makro fosillerden yararlanılmıştır. Bu birim içerisinde tatlı su, acı su ve sığ denizel koşulları yansıtan ostrakod, foraminifer, mollusklar (Gastropod ve bivalvia) bulunmuştur (Şekil 5; Şekil 6; Şekil 7).

Denizel sedimanlar, Söke – 11, Söke – 12 ve Söke – 29 nolu sondajlarda tane boyundaki belirgin değişim ve paleontolojik bulgulardan yararlanılarak ayrılmıştır. Birim içerisinde acı su, denizel koşulları yansıtan ostrakod, foraminifer ve molluskara (Gastropod ve bivalvia) ait cins ve türler bulunmuştur. Bu birim içerisinde bulunan ostrakod, foraminifer ve molluskların (Gastropod ve bivalvia) hem sayı hem de çeşitlilik bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir (Şekil 5; Şekil 6; Şekil 7).

Söke – 11, Söke – 12 ve Söke – 29 nolu sondajlar denizel sedimanlar içerisinde sonlandırılmış olup Batı Anadolu Stratigrafisi ile ilgili yapılmış çalışmalarda ayrılan ana birimlerden olan Holosen öncesi sedimanlara ulaşamamıştır. Örneğin Söke – 11 nolu sondajda bugünkü deniz seviyesinin 14 metre altına inilmesine rağmen bu yüzeye ulaşamamıştır. Dolayısıyla Söke – 11, Söke – 12 ve Söke – 29 nolu sondaj noktalarında Holosen öncesi yüzey daha da derinde olmalıdır.

Boynak birikinti konisi üzerinde ve koninin ova tabanı ile kesiştiği yerlerde yapılan dört sondajın sedimantolojik ve paleontolojik analiz sonuçları Söke – 28 nolu sondaj dışındaki tüm sondaj noktalarında denizel bir ortamın varlığını göstermektedir (Şekil 10). Koni üzerinde yapılan Söke – 28 nolu sondajda ise günümüz deniz seviyesinin 5 metre altına inilmesine rağmen Holosen Transgresyonu ile alana sokulan denize ait herhangi bir veriye ulaşamamıştır. Dolayısıyla Orta Holosen’de alana sokulan denize ait kıyı çizgisi Söke – 28 nolu sondaj noktası ile Söke – 29 nolu sondaj noktası arasında olmalıdır (Şekil 11).

Şekil 11: Boynak Birikinti Konisi'ni oluşturan havzanın Google Earth görüntüsü ve orta Holosen kıyı çizgisinin rekonstrüksiyonu (İlhan, 2017'den alınmıştır).

KATKI BELİRTME

Sediman örnekleri içerisinde bulduğumuz ostrakodların tanımlanmasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Atike Nazik hocamıza, foraminiferlerin tanımlanmasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Engin Meriç hocamıza ve molluskların tanımlanmasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Murat Özbek hocamıza ve Doç. Dr. Alper Doğan hocamıza çok teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Boomer, I., Horne, D., Slipper, I. (2003). "The Use of Ostracods in Palaeoenvironmental Studies, or What can you do with an Ostracod Shell?." Paleontological Society Paper 9, 153-179.
- Bouyoucos, G.J. (1962). "Hydrometer Method Improved for Making Particle Size Analysis of Soils." Agronomy Journal 54, 464-465.
- Brückner, H. (1997). Coastal Changes in Western Turkey - Rapid Delta Progradation in Historical Times. In Briand, F., A. Maldonado (eds.). *Transformations and Evolution of the Mediterranean Coastline*. (63-72). Monaco: CIESM Sciene Series no:3.
- Brückner, H., Müllenhoff, M., Uncu, L. (2001). "Palaeogeographic Studies in the Büyük Menderes Deltaplain 1999". T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 22-26 Mayıs, Ankara.
- Brückner, H., Müllenhoff, M., Handl, M., van der Borg, K. (2002). "Holocene Landscape Evolution of the Büyük Menderes Alluvial Plain in the Environs of Myous and Priene (Western Anatolia, Turkey)." *Zeitschrift für Geomorphologie* 127, 47-65.
- Brückner, H. Müllenhoff, M., Gehrels, R., Herda, A., Knipping, M., Vött, A. (2006). "From Archipelago to Floodplain-Geographical and Ecological Changes in Miletus and Its Environs During the Past Six Millenia (Western Anatolia, Turkey)". *Zeitschrift für Geomorphologie* 142, 63-83.
- Erol, O. (1997). "Büyük Menderes Deltasının Foto – Jeomorfolojik İncelenmesi." *Ege Coğrafya Dergisi* 9, 01-42.
- Göney, S. (1973). "Büyük Menderes Deltası." *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 18-19, 339-354.
- İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İlhan, R. Öner, E. (2018). "Sedimantolojik ve Paleontolojik Analizler ile Güllübahçe (Söke/Aydın) Birikinti Konisinin Gelişimi: Ön Sonuçlar. *Sosyal Bilimler Dergisi*." 31, 471-478.
- İlhan, R. Öner, E. (2019). "Büyük Menderes Deltası'nın Kuzeyinde Yapılan Delgi Sondajlarda Mikropaleontolojik Bulgular." *Coğrafi Bilimler Dergisi* 17 (2), 345-366.
- Karadaş, A. (2014). "Bornova Ovası (İzmir) Holosen Paleocoğrafyası ve Kıyı Çizgisi Değişimleri." *Ege Coğrafya Dergisi* 23 (2), 37-52.
- Kayan, İ. (1991). "Holocene Geomorphic Evolution of the Beşik Plain and Changing Environment of Ancient Man." *Studia Troica* 1, 79-92.
- Kayan İ. (1997). "Türkiye'nin Ege ve Akdeniz Kıyılarında Deniz Seviyesi ve Kıyı Çizgisi Değişimleri", *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları I. Ulusal Konferansı* 24-27 Nisan, Ankara.
- Kayan, İ. (1999). "Holocene Stratigraphy and Geomorphological Evolution of the Aegean Coastal Plains of Anatolia, The Late Quaternary in the Eastern Mediterranean Region." *Quaternary Science Reviews*, 18 (4-5), 541-548.
- Kayan, İ. (2003). *Gediz Deltası'nın Alüvyal Jeomorfolojisi I (Süzbeyli – Menemen Profili) Ege Üniversitesi Araştırma Fonu 98 / EDB / 008 No'lu Proje Raporu (Yayınlanmamış)*, İzmir, 2003.
- Kayan, İ., Öner, E. (2015). "Sedimantolojik ve Paleontolojik Verilerle Gediz Delta Ovasında (İzmir) Alüvyal Jeomorfoloji Araştırmaları." *Ege Coğrafya Dergisi* 24, 2, 1-27, İzmir.

- Külköylüoğlu, O. (2003). "Ecology of Freshwater Ostracoda (Crustacea) from Lakes and Reservoirs in Bolu, Turkey." *Journal of Freshwater Ecology* 18, 343-347.
- Külköylüoğlu, O. (2004). "On the Usage of Ostracods (Crustacea) as Bioindicator Species in Different Aquatic Habitats in the Bolu Region, Turkey." *Ecological Indicator Journal* 4, 139-147
- Murray, J.W. (1991). *Ecology and Paleocology of Benthic Foraminifera*. New York: Longman Scientific and Technical.
- Müllenhoff, M., Handl, M., Knipping, M., Brückner, H. (2004). "The Evolution of Lake Bafa (Western Turkey) – Sedimentological, Microfaunal and Palynological Results." *Geographie der Meere und Küsten Coastline Reports* 1, 55-66.
- Öner, E. (2013). *LİKYA'da Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 182.
- Öner, E., Meriç, E., Nazik, A., Avşar, N. (2013). Yeni Bademli Höyüğü Çevresinde Alüvyal Jeomorfoloji ve Paleontoloji Çalışmaları (Gökçeada – Çanakkale). In E. ÖNER (eds.), *Prof. Dr. İlhan Kayana Armağan*. (839 – 871). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayın No: 181.
- Öner, E., Akbulut, H. (2015). "Paleocoğrafik – Jeoarkeolojik Bulgular Işığında Patara Apollon Tapınağının Yerinin Tartışılması: Patara Apollon Tapınağı Kısık Boğazında Mıydı? (Eşen Ovası – Muğla/Antalya)." *Ege Coğrafya Dergisi* 24, 2, 69-105.
- Öner, E. (2016). "Ege ve Akdeniz Kıyılarımızda Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları." *Ege Coğrafya Dergisi* 25, 1, 51-66.
- Öner, E., Vardar S. (2018a). "Santorini Tephra Bulguları ve Mikropaleontolojik Analizler Işığında Çeşme Bağlararası (İZMİR) Tunç Çağı Jeoarkeolojisi." *Jeomorfoloji Derneği Bülteni*, 2, 21-31.
- Öner, E., Vardar, S. (2018b). "Eşen Deltası'nın Paleocoğrafyasında Letoon ve Patara'nın Jeoarkeolojisi." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 5, 286-312.
- Vardar, S. (2010). *Madra Çayı Deltası ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Vardar, S. (2010). "Madra Çayı Deltasının Holosen Kıyı Paleocoğrafyasının Değerlendirilmesinde Foraminifer ve Ostracod (Crustacea)ların Bir Ortam Belirleme İndikatörü Olarak Kullanımı", VI. Ulusal Coğrafya (TUCAUM) Sempozyumu 3-5 Kasım, Ankara.
- Vardar, S., Öner, E. (2017). "Altınova'da (Ayvalık-Balıkesir) Doğal Çevre Değişimleri İle Tarih Öncesi Dönemden Günümüze Etkileri." *Journal of Awareness (JOA)* 2, 181-202.
- Vardar, S., Öner, E., İlhan, R. (2017). "Bağlararası Höyüğü Çevresinde Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları (Çeşme – İzmir)." *Türkiye Jeoloji Bülteni* 60, 589-614.
- Vardar, S. (2018). "Sedimentolojik Ve Mikropaleontolojik Verilerle Güzelhisar Çayı Kıyı Ovasının Holosen Paleocoğrafyası." *Doğu Coğrafya Dergisi* 23 (39) 131-149.
- Yıldız, S., Öner, E. (2015). Kadikalesi – Anaia ve Çevresinde (Kuşadası – Aydın) Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları. In C. Şimşek, B. Duman, E. Konakçı (eds.), *Mustafa Büyükkoloancıya Armağan*. (737 – 758). İstanbul: Ege Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 21-28, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 25.09.2019 Kabul Tarihi: 11.12.2019

“AŞK MÜLKÜNÜN SULTANI” MOLLA NEFES VE LİRİK YARATICILIĞI

“The Sultan of Love Property” Molla Nephes and His Lyric Creativity

Aynur SEFERLİ*

ÖZ

Molla Nefes’in Türkmenlerin “Teke”, “Yazı”, “Toktamış” boylarından olduğuna dair bilgiler vardır. İlk eğitimini babasından ve zamanının meşhur bir pedagoğ bilgini olan Molla Muhammed Saleh’ten aldığı tahmin edilmektedir. Kendini halkının, milletinin çocuklarına adanmış şairin ismine ilave edilen “molla” kelimesinin de nedeni budur. Şair, Türkmenler arasında “Aşk mülkünün sultanı” olarak bilinir. Eserlerinin çoğu, insanın doğal görünümünden bahseder. Şiirlerindeki ses, müzik, üslup, anlam ve söz sanatları ; ritim ve kafiye yapısı bakımından orijinaldir. Sanatçının farklılıklar ve yenilikler arayışında bulunması, şiirsel hassasiyetinin ve gücünün göstergisidir. Şairin yaratıcılığının şaheserlerinden olan «Ben bu mekâna gelmişem» poemidir. Bu eserde sevginin en yüksek şiirsel seviyede olduğunu görürüz. İslam dininin yücelerini ve erenlerini bile şair poemine dahil etmiştir. Allah’ın bile âşık olduğu kız aşlında Molla Nefes’in bir zamanlar sevdiği, ama hiç bir zaman kavuşamadığı sevgilisi Durduhal’mış. Kim görürse bu kıızı sevdiğini unutmmuş. Yer yüzündeki kargaşayı görüp de kimi gönderdiyse sonuç alamadığını görünce Allah, kendisi dünyaya iner. Kıızı görünce Allah bile kendinden geçer. Şairin birçok şiirinin zamanla Feraki, Kemine, Talibi, Andelip’ gibi şairlere ait olduğu sanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: “aşk mülkünün sultanı”, şiirsel seviye, şiirsel duyarlılık, ilahi aşk, Molla Nefes lirikmi

ABSTRACT

It is estimated that Molla Nephes was from the “teke”, “writing”, “tokhtamış” tribes of the Turkmens. It is estimated that she received her first education from her father and Molla Muhammed Saleh, a famous pedagogue scholar of her time. Air molla bu is the reason for the word. This poet is known as s the sultan of love property arasında among the Turkmens. Most of his works speak about the natural appearance of the people. The sound, music, style, meaning and rhetorical arts in his poems are original in terms of rhythm and rhyme structure. the search for innovations, poetic sensitivity and strength of the poem. That girl was actually her lover Durduhalmla, whom Mulla Breath once loved but could never prosecute. Who sees this girl loves to see the turmoil on the face of the sender who can not get the result of seeing who can not get God itself goes down to the world.Girl passes by itself.Firaki poetry a lot of time Feraki, Kemine, Talib, Andelipe even belonged.

Keywords: “sultan of love property “, poetic level, poetic sensitivity, divine love, Molla Nephes lyricism

GİRİŞ

“Nurmuhammed Andelip, D. Azadi, M. Feraqi, M. Kemine, Molla Nefes gibi yüzlerce âlimlerimiz, müdriklerimiz, şairlerimiz, sanat üstatlarımız sönmez iz koydular, bilim ve sanat dünyasında büyük üne sahip oldular. Kalbimizde, hafızamızda “aşk mülkünün sultanı” hükmünde bâki yer tutan Molla Nefes beşer duygularının gerçek terennümcüsüdür, insan kalbine, insan

* Doktora öğrencisi (Bakı Devlet Üniversitesi), Öğretim görevlisi (Azerbaycan Diller Üniversitesi), AZERBAJCAN, BAKI; e-posta: seferli_1988@bk.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0110-4659>

yüreğine ruhsal merhem veren şairdir” (Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov).

Türkmen şiirinin önemli isimlerinden olan M. Nefes, Azerbaycan edebiyatında derinden incelenmemiş edebî şahsiyetlerdendir. Onun edebî mirasının araştırılması, XIX. yüzyıl Türkmen edebiyatının değerini ortaya çıkarmak açısından önemli olacaktır.

M. Nefes’in yaratıcılığının incelenmesi alanındaki boşluğu Azerbaycan’da profesör Ramiz Asker, Türkiye’de ise Gökceğöz oğlu (2015), Gökçimen (2010) ve Kaya (2010) tarafından yazılan makaleler doldurur. Hatta “Kardeş kalemler” \ dergisinin 39. sayısı tamamen şaire adanmıştır.

Molla Nefes’in hayatı

Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov’un sözlerine göre, kalbimizde, hatıramızda “aşk mülkünün sultanı” hükmü ile yer tutan Molla Nefes, beşerî duyguların hakiki terennümcüsüdür, insanın kalbine ve ruhuna ilaç olan bir şairdir” diye söz ettiği edip, XIX. asırda yaşamış değerli isimlerdendir ki, onun hayat ve yaratıcılığının incelenmesi, Türkmen edebiyatındaki yeri ve önemi açısından önemlidir. Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Molla Nefes’in, 1810’da Merv’de (Mari’de), “Teke” Türkmenlerinin, bir kaynağa göre, “Yazı”, başka bir malumata göre ise “Toktamış” tayfasına mensub Kadirverdi adlı bir saracın ailesinde doğduğuna inanılıyor. Onun Ağacık Bahşı, Ödekverdi, Hakverdi ve Molla Nefes adında dört oğlu vardı. Uzmanlara göre, “Molla Nefes” şairin takma adıdır. Onun gerçek adı Tanrıverdi’dir. Şairin torununa göre, Hive’de okurken öğretmenleri ona bu isimle hitap etmişlerdir (Nefes 2010:4). Hudaverdi Berkeliyev’e göre Ödekverdi’nin Molla Egerçi adlı bir oğlu olmuştur ve sonraları ona babaları Kadirverdi ismini vermişlerdir. Hakverdi’nin ise Meşreb isimli oğlu olmuştur. Molla Nefes’in ise Mehemed Rahim (bazı kaynaklarda Molla Rahim diye geçiyor. Bu sebeple her iki isimle yazdık) ve Molla Resul adlı iki oğlu olur. Molla Resul’un da babasının ismini verdiği Molla Nefes ve Amancan adlı iki oğlu olur. Molla Nefes hakkındaki bu ön veriler, Hocalı Molla’nın Samoyloviç’e gönderdiği malumattır ki, El Yazması Enstitüsü’nün 2121 klasöründeki muhafaza edilmektedir. Bu bilgi, aynı zamanda halktan toplanan bilgilerle de örtüşmektedir. Bu derlenmiş veriler Yazmurad Nuriyev’in Mari vilayeti Makrub civarında yaşayan Hudaverdi Berkeliyev’den aldığı bilgilerdir. Nazar Qurreyev’in Mari dolaylarında Molla Nefes’in torununun evladından aldığı bilgilerdir. Molla Nefes’in torununun evladından aldığı bilgilerde de Molla Nefes’in iki oğlu olduğu yer almaktadır (Aşırov 2010:6-7).

İlk eğitimini babasından ve zamanının tanınmış bir pedagog bilgini olan Molla Muhammed Saleh’ten aldığı tahmin edilmektedir. Molla Nefes çocukluktan zekâsı ve anlayışı nedeniyle kardeşleri ve akranlarından farklıydı. Bu nedenle babası Kadirverdi şairin gelecekteki eğitimine çok dikkat etti ve köy okulundaki ders kitaplarından başka kendisi de bilhassa ilgilenmiş, Molla Nefes’in dünya görüşünün oluşumunu büyük ölçüde etkilemiştir. Daha sonra eğitimine, zamanının medreselerinden biri olan Buhara medresesinde devam etti. Bu sebeple şiirlerindeki Özbekçe sözler, şairin orada okuduğu yılların hatırası olarak karşımıza çıkıyor. Medresede okuduktan sonra Merv’e geri dönen şair, kendisini halkın çocuklarına adanmış, onları okutmuş, yaşadığı sosyal çevrenin dinî işleriyle meşgul olmuştur. Şairin adına eklenmiş olan “Molla” kelimesinin nedeni de budur. Türkmenler arasında “Aşk mülkünün sultanı “ olarak bilinen şairin eserlerinin büyük bir çoğunluğu, insanın doğal görünümünden bahseder (<http://www.yagmurdergisi.com.tr/konu/19-asir-turkmen-sairi-mollanepes>). Molla Nefes Çağatay, Arap ve Fars dillerini öğrenmenin yanı sıra Kur’an, hukuk, dil, tarih, coğrafya ve teoloji gibi diğer ilimlere sahip olmuştur. Çalışma yılları boyunca, Fuzuli, Nesimi, Nevayi, Yunus Emre, Nizami, Sadi, Hafız, Cami, Hoca Ahmed Yesevi, Türkmen şairlerinin şiir ve sözlü halk edebiyatı öyküleriyle birlikte Şark poetik şiir ve hikâyelerini mükemmel bir şekilde öğrenmiş ve ilk eserlerini de burada yazmaya başlamıştır.

Şairin neslinin erkek kısmının, 1940’lardan sonra II. Dünya Savaşı döneminde oluşmuş açlığın etkisinden dolayı meydana gelen karın yatalağı denilen hastalıktan dolayı tükendiği düşünülmektedir. Ölüm tarihi belli değildir. Şairin ölümüyle ilgili ilk bilgi, 1922’de Türkmeneli

dergisinde Allahgulu Garahanov tarafından verilmiştir. Şairin 50-60 yıl önce (bu malumatın verildiği yıldan, yani 1922'den 50-60 yıl önce) vefat ettiği bildiriliyor (Karahanov 1922: 39). Şairi araştıranlardan biri olan Gurgenli Ahundov, Molla Nefes'in 1810'da doğmasına rağmen ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmadığını söylüyor (Ahundov 1939: 27; Gurgenli 1940: 6). Garrıyev, halk arasında söylenenlere dayanarak şairin 1810'da doğduğunu ve 1860'da öldüğünü belirtiyor (Qarrıyev 1947: 6). Shamiradov, şairin 1810'da Sarak'ta doğduğunu ve 1962'de Mari'de öldüğünü bildiriyor (Şamiradov 1955: 3). A. Aşırov ise şairin 1875 yılında öldüğünü belirtmektedir (Aşırov 2010: 28). Şairin doğumu ve ölümü konusundaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. Ancak, resmî edebî kaynaklarda bu yıllar 1810-1862. yıllar olarak belirtilmiştir. Konu ile ilgili çok farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar, şairin 1860'lı yılların ortalarında, bazıları ise 1872'de vefat ettiği kanaatindedir. Şair, şiirlerinden birinde 60 yaşında olduğunu söylüyor:

Yaşın altmışa yetibdir, novca çağlardan geçip,
Şer işe baş qoyarsan, kari-rahmetden kaçıp.
Kahri-haktan korkubda, her günde göz yaşın seçip,
Her seherler “hu” deyib, vahdet şarabından içip.
Meşribu Mansur gibi mestane olan vakitdir.

Şairin ölümüyle ilgili olarak, Çarlık Rusyası'nın 19. yüzyıl Türkistan'ı işgal etmesi konusunda da bilgi var. Silahlı Rus askerlerine karşı neredeyse hiç silah tedariki bulunmayan Türkmen, Özbek, Kırgız, Karakalpak ve Tacik vatanseverler kalıcı bir duruş sergileyemiyorlardı. Molla Nefes, şiirlerinden hareketle vatanının cesur çocuklarına ilham vermekle kalmamış, 50 yaşın üzerinde olmasına rağmen savaşlarda yer almıştır. Bu savaşlardan birinde, şiirleriyle Türkmen savaşçıları, hanlarını ve soylularını yücelten savaşçıları öven ve savaşları kazanmaya teşvik eden şair ağır yaralanarak şehit olmuştur.

Molla Nefes'in Lirik Yaratıcılığı

Molla Nefes'in şiirlerinde sevgi teması önemli bir yere sahiptir ki, bu şiirlerde onun şairane söyleme şekli kendini göstermektedir. Onun “Beri gel”, “Bir damla bilen”, “Göz”, “Ansa”, “Ner gergin” isimli şiirleri bu anlamda okuyucunun ruh dünyasına kuvvetli bir etki bırakır. Şair, bazı şiirlerinde halkın bağımsızlığı, birlik ve beraberliği hususunda gayret etmek konusundan söz açmıştır. Döneminin tarihî şahsiyetlerinden olan Karaoğlan Han'a 20'ye yakın şiir yazmıştır ki, burada da dönemin siyasi olayları içinde bulunduğu savaşlarla ilgili konulardan bahsediliyor. Şair “Gelen çağlar” adlı şiirinde Qaraoğlan Han gibi mertlere canının kurban olduğunu vurguluyor (Aşırov 2010: 28).

“Fırağından” şiirinde sevgilisinin aşkından yandığını, onun güle konmuş bülbül olduğunu ve sevgilisinden onu uzak tutmamak arzusunu ifade etmiştir. “Kiçkine” (“Azınlık”) isimli şiirinde kendini sevgiden yakan siyah, keman kaşlı, inci dişli, gül ağızlı bir sevgili tasvir etmiştir. Şiirlerinde sadece Türkmen birliğinden değil, Türk-İslam birliğinden de bahseden şair, “Cahana geldi” şiirinde Harezmi'den 80 bin askerini Türkmen ordusuna yardım etmek için geldiğini sevinçle ifade ediyor. Şiirlerinde, sınırsız Türk yurdunun, türk boylarının ismini gururla anan şair, sanki Türkistan coğrafyasını gözler önüne seriyor. “Ansa” şiirinde açgözlüğü keskin şekilde eleştiren şair ebediyen olmayan fani dünyaya inanmamayı tavsiye etmiştir. “Nezerin yalan gönlüm” şiirinde zamaneden, insanlardan şikâyetçi olan şair, “Vaktidir” şiirinde filozofça insanlara nasihatler veriyor, daima cesur olmalarını, gerçeğe dayanmalarını, basit, inanç temelli bir yaşam sürdürmelerini öneriyor. “Feda eyledi” isimli şiirinde peygamberin hayatından bazı epizotları kaleme almıştır. “Muhammed” şiirinde Hz. Muhammed'in bir cevher gibi dünyaya gelerek cihanı ışıktırdığını anlatmıştır (Demirci 2017: 325-329).

Aman Kekilov da M. Nefes hakkında dikkat çekici bilgiler vermiştir. Molla Nefes ölmeden önce, Mehmet Rahim'e üç kitap ve bir kaç el yazması vermiş ve ölümüne kadar kitabın açılmamasını

istemıştır. Daha sonra torunu Hocaş onların hepsini bir çuvalın içine koyarak gömmüştür”(Kekilov 1957: 21).

Şairin “Yetişsin”, “Serdarı”, “Berkarar olsun”, “Kara oğlan”, “Gelen Karaoğlan”, “Geldi”, “Beyler”, “Deyim” gibi şiirleri savaştı ruhu ile ayrılır. Şairin derin sosyal politik içerikli şiirlerinden olan (az sayıda da olsa) “Nesr gibi gez”, “Geldim”, “Haber ver”, “Ayrıldım”, “Var iken”, “Olar”, “Vaktidir” isimli şiirlerinde dünyanın adaletsizliğinden, felekten şikâyet etmek için güçlü motivasyonları vardır. Şairin “Muhammed”, “Feda yedi”, “Gördüm”, “Eden celil” gibi şiirleri lirikasının dini şiirler bölümüne bağlanabilir. Şairin 1940 yılında yayınlanan ilk şiir kitabı sadece 27 şiir içermektedir. Daha sonra, 1947 tarihli bir kitapta 75 şiir yayınlanmış ve 1955'te yayınlanmış kitapta sadece 70 şiir basılmış, b1961-62-63-73. yılların yayınlarında Sovyet döneminden kalma edebî mirasının küçük bir bölümü yansıtılmıştır (Türkmen şair antologiyası. 2011: 217-75). Hatta şiirlerinden bazıları Miskin Nefesin, Mahtumkulu, M. V. Kemine, Talibi, Molla Murad, Kâtibi ve başkalarının adıyla kaydedilmiştir. Ancak, edebî eleştiriyle ilgili konular zaman içinde çözülmüştür (Molla 2010: 33). Türkmen birliği, dinî şiirler ve şarkı sözleri gibi üç tema, Mahtumkulu ve Molla Nefes yaratıcılığında açıkça görülüyor. Mahtumkulu, tema ve tür bakımından daha geniş ve kapsamlı olmasına rağmen, Molla Nefes'te lirizm daha çok hakimdir. Her iki sanatçının da Azerbaycan'da bulunduğu dair bilgiler vardır. Orta Asya ve Kafkasya'nın birçok şehirlerinde bulunmuş, âşıklarla buluşup düğün meclisleri teşkil eden şairin şiirlerinde, Çerçov, Serahs, Murkala, Murgub, Mahi-şahi cahan, Ürgenç, Semerkant, Buhara, Andican, Harezmi, Kandahar, Kabil, Herat, Astrabad, Hamedan, İsfahan, Horasan, Tahran, Kazvin, Şam, Bağdat, Mısır, Irak, Rum, Fireng gibi ülkelerin ismi anılıyor. Bazı coğrafi konumların bir kısmının adı şiirsel ihtiyaçlardan dolayı anılmıştır. Ancak şairin Azerbaycan'da olduğu da şüphe doğurmuyor.

Terviz diyarında olmuşam seyyad,

Hezirbaycan şehrin gezdim adbaad.

Azerbaycanlı araştırmacı Ali Şamil, bugün Azerbaycan'a Türkmenistan'da hala Hezirbaycan dendiğini söylüyor (Əndəlib 2011).

Yukarıdaki mısralar da dediklerimizin kanıtıdır.

Şairin aşk acısı çektiği de olmuştur. Tahsilini bitirdikten sonra vatanına dönen Tanrıverdi, Durduhal isimli bir kıza aşık olmuş, ancak hiçbir zaman ona kavuşamamıştır. İlk aşkını hayatı boyunca unutamayan şair, her zaman onu hatırlamış, şiirlerinde bile ismini anmıştır.

Nefes söyler yara belim bağlaram,

Gece-gündüz derya gibi çağlaram,

Ta ölünce Durduhal der ağlaram,

Gözlerimden akan iki çay indi.

Böylece, Durduhal, Merv'den Tanrıverdi olarak giden, döndüğünde mükemmel bir eğitim almış biri olarak geri dönen Molla Nefes'in ilham perisine dönüşmüştür.

Ne yazık ki, şairin edebî mirasının büyük çoğunluğuna henüz ulaşılmamıştır. Eski Sovyetler Birliği zamanında Türk halklarının entelektüellerine karşı baskılar, Türk tarihine ve kültürel mirasına indirilen darbeler birçok sanatçı gibi, Molla Nefes'in de Sovyet Bolşevik ideolojisine aykırı eserler toplamasına, okumasına ve yayınlanmasına izin vermemiştir.

Dinî ve didaktik içerikli şiirleri de aynı kaderi yaşamak zorunda kalmıştır. Andelip, Azadi, Mahdumkulu, Magrubu, Kemine, Talibi, Seyidi, Zelili ve Kâtibi gibi Türk edebiyatının büyük ustaları ile aynı çizgide durmakta olan, 19. yüzyıl Türkmen şiirinin tarihinde parlak bir yetenek sahibi olarak tanınan, çok renkli geraylı, koşma, muhammes, politik içerikli şiirleriyle, yarattığı destanları ile Türkmen halkının zevkini okşayan Molla Nefes'in yaratıcılığı genç nesilleri terbiye etmiş, onlara

millî düşünce aşılarmış, saf ve gözyaşı gibi temiz bir çeşmeyi hatırlatıyor. Ruhunu ve gıdasını halk edebiyatından – Türkmen folklorundan alan eserleri ince, sade, hazin ve samimi olmasının yanı sıra tamamen orijinal ve tazedir. Doğu şiirine benzer lirik kompozisyonları özellikle dikkat çekicidir. Örneğin:

Tağı peykanından bağrım delindi,

Razıyam öldürüb canım al indi.

Qara zülfün üzre yüz-yüz bölündü.

Şairin “Dilbara”, “Nazenin”, “Gözlerin”, “Ayrıldım”, “Ola ya olmaya”, “İsteyib güzel yarı”, “Güzel”, “Kiçgine”, “Tapılmaz”, “Dilber”, “Kız”, “Dedim-dedi” ve diğer şiirleri bu anlamda ön plana çıkmaktadır. Araştırmalar sonucunda şairin, yüzden çok şiiri olduğu ortaya çıkıyor ki, bunların da üçte biri şairi tanıyan insanlardan toplanmıştır. “Divan”ı olduğuna dair hiç bir bilgi yoktur (Aşırov 2010:28). Azerbaycan’da Molla Nefes’le ilgili boşluğu azıcık da olsa dolduran Ramiz Asker’in “Bu mekâna gelmişem” kitabı yayınlanmıştı. Kitapta Molla Nefes’in hayatı ve şiirleri hakkında dolgun bilgiler yer almaktadır.

Molla Nefes’le büyük selefi Mahtumkulu'nun yaratıcılığını karşılaştırırken, ilginç gerçekleri ortaya çıkıyor. Her iki şairin hayatı arasında 70 yıllık bir fark olmasına rağmen, bazı benzerlikler vardır. Bu benzerliği aynı manevî ortamda (ilk önce Buhara ve Hive’de eğitim almışlar), aynı programda yetişen her iki sanatçının yaratıcılıklarında görmek mümkündür.

Molla Nefes’in şiirleri ile ilgili yapılan çalışmalar

Şairin şiirleri ilk önce “Ruzname-i Mavera-i Bahr-i Hazar” gazetesinde yayınlanmıştır. Şiirler “Yay indi”, “Hiç görmedim yıllarla”, “Ovadan çık” ve “Bulunmaz” isimli şiirleri gazetenin 196, 202, 205, 214, 217, 230 numaralı yayınlarında yer almıştır. 1922’de Taşkent’te yayınlanan Türkmen Eli dergisinin 3. sayısında “Gönlüm”, “Aklıma düştü”, “Ansa” isimli şiirleri dünya görmüştür. Şairin şiirleri ilk kez 1940 yılında Gürgenli Ahundov tarafından yayınlanmıştır. Bu kitap 27 şiir içermektedir. Baymahammad Garrıyev tarafından yayınlanan bir sonraki baskı - 1947’de 75 şiirden ve B. Shamiradov ve O. Yazimov tarafından yayımlanan kitap ise 70 şiirden ibarettir. 1961, 62, 63, 73’te Ashirov, Kariyev ve Kakilov tarafından yayınlanan, 25’i yeni olmakla 98 şiirin bulunduğu büyük hacimli bir yayın olmuştur (Kekilov 1957: 10-11). Bu yayında “Aşkından”, “Yara etsem”, “Ziba Camal” ve “Çıkar” isimli şiirler, Türkmenistan Bilimler Akademisinin 71. klasöründe saklanan şiirlerdir ki, bunlar da o zamanlar adı bilinmeyen 19. yüzyıl şairi Miskin Nefes’indir. 1947’de yayınlanan şiirlerin Puraki’ye ait olup olmaması ile ilgili Geldiyev, Babayev, Tanriverdiyev, Avazgeldiyev gibi araştırmacıların farklı görüşleri vardır (Aşırov 2010:11). Ashirov, 1947. yıl baskısında yer almış “Gönlüm” isimli şiirin H. Berkeliyev’e atıfta bulunarak M. Nefes’e ait olmadığını belirtiyor (Aşırov 2010:35). A. Gürgenli’ye göre, “Baba Rövsen” ve “İmam Hüseyin” isimli destanların şiirleri de M. Nefes’e aittir. Sadece bu bilgiler belirtilmediği için Andelip’e de ait sanılıyor. Türkmen edebiyatında aynı adı ve içeriği taşıyan farklı şairler bulunuyor (Ahundov 1939: 35).

Ayrıca M. Nefes'in Mahtumkulu, Kemine, Talibi ile de ortak şiirleri mevcuttur. “Yör bileni” şiirinin Mahtumkulu ile birlikte yazıldığı söyleniyor. Bununla birlikte, Aşırov bu şiirin daha çok M. Feraki’ye ait olduğunu düşünüyor. Bu yüzden Molla Nefes’le ilgili yayınlarda bu şiiri kabul etmemiştir (Aşırov 2010: 15). Bazen şairin şiirlerinden bazıları Oveztağan Kâtibi’nin adına bile kaydedilmiştir. “Kız” isimli şiiri Ş. Kandimov 1997 yılında Kâtibi’nin şiirleri içerisinde takdim etmiştir. Ancak kitabın ön sözünde, bu şiirin aslında M. Nefes’e ait olduğu vurgulanmıştır. Gandimov “Ağırlıkla uyuşmuyor”, “Gelecek beş gün” (“Bu canı”), “Ağzalalık ağır ile yaraşmaz”, ve “Bu canı gördüm” isimli şiirleri M. Nefes’le Kâtibi’nin ortak şiirleri olarak görüyor (Qandimov 1997). Araştırmacı “Nazar kılsa dişlerine ve sevdiyim” (“Güzelim”) isimli şiiri de bu listeye dahil ediyor (Aşırov 2010: 15). Nuralyev, Samoyloviç’in topladığı 15 şiirden “Ağzalalıq ağır ile

yaraşmaz”, “Bu gün gelen dövrani”, “Bu canı gördüm”, “Dişlerine” şiirlerinin Molla Nefes’e ait olduğunu söylüyor (Nuralıyev 1971: 61). Bu şiirlerden “Bu gün gelen dövrani” şiiri hiçbir zaman Molla Nefes’e ait olarak yayınlanmamıştır. Gandimov, bunun Kâtibi’ye ait olduğunu belirtmiştir. Karriyev ise gâh Kâtibi’ye ait kabul etmiş, gâh etmemiştir. Molla Nefes’le Talibi’nin bazı şiirlerinde benzerlik olduğunu görüyoruz. Molla Nefes’in “Bulunmaz” isimli şiiri 3 şaire ait kabul ediliyor: Molla Nefes, Talibi ve Molla Murat. Bununla birlikte, Molla Murad’ın kendi eli ile yazdığı El Yazmaları Enstitüsü’nün farklı elyazmalarında 376, 1164, 2121 numaralı klasörlerde bu şiir Molla Nefes’e ait olarak kabul edilmiştir. Enstitü’deki altı el yazmadan birinde şiir Molla Murada, ikisinde Talibiye, üçünde Molla Nefes’e ait olduğu söylenmiştir. En önemlisi ise şiir, Molla Nefes’in yazı stiline çok uygun gelmektedir (Aşırov 2010: 25-27).

Molla Nefes’in “Badem kabakları” isimli şiirin de aynı zamanda Talibi’ye ait olduğunu ifade edilmiştir. Şiirin üç kopyasından ikisi Molla Nefes’in, biri ise Talibinin yazı stiline yakın olduğundan Molla Nefes’le ilgili kitaba dahil edilmesi uygun görülmemiştir (Aşırov 2010:28). Kemine’ye ait olduğu düşünülen “Midar sana” şiiri henüz Molla Nefes’e ait kabul edilerek yayınlanmamıştır. Şiir, 376-1010 numaralı elyazmalarda Molla Nefes’in, 844 ve 3 numaralı dosyalarda ise Keminenin adına tescil edilmiştir. Bunlardan, 3 numaralı klasördeki şiir birbirleriyle neredeyse aynı olan diğer klasörlerden farklıdır. Aşırov bu şiiri Kemine’ye ait olarak görüyor (Aşırov 2010:28).

Molla Nefes’in “Bu mekâna gelmişem” poemi

Şairin büyük ölçekli aşk şiirleri, içerik ve biçim bakımından farklılık gösteriyor. Bu bakımdan şairin “Ben bu mekâna gelmişem” isimli poemi eşsiz bir şaheserdir. Sevginin en yüksek şiirsel seviyesine- ulvileştirilmesine, hatta diyebiliriz ki, ilahileştirilmesine, Molla Nefes’ten başka kimsenin yaratıcılığında rastlanmamıştır. Şairin lirik yaratıcılığının zirvesini oluşturan bu poemın her biri 6 mısra içeren 34 bentten oluşmaktadır. Müseddes türünde yazılan poem “aaaaba, cccba, ssssta” şeklinde kafiyelenmiştir. Sevginin, aşkın marşı olarak kabul edilen poemın özelliklerine bakalım:

Poemde dikkat edilmesi gereken ilk şey, dinî imgelerin çoğunluk teşkil etmesidir. Bunların arasında Tanrı (diğer isimlerde de verilmiştir - Mevlam, Rahman, Murtaza pirim), melekler (Cebrail ve Azrail), peygamberler (İlyas, Davut, Lokman, Yusuf, Süleyman, Eyyup, İbrahim, Yakup, Hıdır, Sahip ahir ez Zaman, Mehdi) ve isimleriyle olmasa da feriştelere görüyoruz;

İkinci önemli nokta, bazı karakterlerin islam dinine mensup tarihî şahsiyetler olmasıdır ki, burada Amin ismi ile gördüğümüz Hz. Muhammed ve onun dinine ait dört tarihî sahabesinden Ömer, Ali, Osman ve Veysel Karani ile birlikte mutasavvıf şair Hoca Ahmed Yesevi’yi görüyoruz;

Üçüncüsü, poemde birçok efsanevi, mitik, ve tarihî şahsiyetle birlikte Süleyman’ın hanımı Belkıs’ı, Yusuf’u seven Züleyha’yı, Mecnun, Ferhat, Harun, Hatem-i Tai ve İslam dinine büyük hizmetleri olan 360 yiğidin ismi anılıyor. Oldukça basit bir komploya sahip olan poemın merkezinde peygamberin ve meleklerin güzelliğine vurulduğu, âşık olduğu sevgilisi durmaktadır. Dünyadaki, kargaşayı gören Allah, bu karmaşaya sebep olanın canını almak için Azrail’i yeryüzüne gönderiyor. Ancak, kızı görünce “Ölmeye geldim” deyip Allah’ın emrini unutuyor. Ali’nin Zülfikar’ını yere düşürmesi, dertlerin dermanı olan Lokman’ın kıza derdine derman olması için yalvarması, bu kızı görünce Yusuf’un Züleyha’yı, Süleyman’ın Belkıs’ı unutmamasının sebebi de kızın güzelliğinden dolayı fenalaşmış olmasıdır. Sükûnet olmadığını görünce Allah, Cebrail’i yeryüzüne gönderir, yine bir sonuç vermez. O da âşıkların saflarına katılır. Kızın güzelliği onu hayrete düşürür.

« Cebrail nazar salar, qafil oturmuş Osman,

Bihuş, yerde terpenen Xıdır, İlyas, Süleyman.

Yusuf, Eyyub, erenler, Yakup, Davud, hem Loğman,

Veys, Ahmet Yasevi, İbrahim çekip arman,

İsa özün unudub,
Bir dilberi yad edib,

Derler: «Eşq yandırdı, hakk, lerzana gelmişem”.

Yeryüzündeki vaziyetten haberdar olmak için lamekandan yer yüzüne inen Allah bile kızı görünce kendinden geçiyor. Bu an kız Molla Nefes’in sevgilisi olduğunu söylüyor. Poemin sonunda şair şöyle diyor:

Çekdi sünbül saçların nazlı dilber yüzünden,
Gün tutulub, bu alem şöle aldı gözünden,
Mövlam taqet getirmez, getdi şol dem özünden,
Dedi yarım: «Hakk aşik döne bilmez sözünden,
Hökmü revan Birivar,
Ben Nefese xiridar,
Bir şol deyib ezelden, bu mekana gelmişem.
Çıxdı suyi-asmana geceler çıkan ahım,
Aşna oldu canana, nazar kılsın xudahım,
Vallah, hakkın alında olmaz benim günahım,
Maşuk varın saklıyor, eşq mukaddes penahım,
İnsan Nefesin yarı,
Küllü alem kararı,
Ben Endelip hoşbaht, nov reyhana gelmişem.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu makalede XIX. asır Türkmen edebiyatının önemli isimlerinden olan Molla Nefes’in hayatı ve yaratıcılığı, şiirleri, poemi tetkik olunmuştur. Çalışma sonunda şu kanaate gelinmiştir ki, Molla Nefes aynı zamanda Nurmuhammed Andelip edebî mektebinin temsilcisidir. Andelip’ten etkilenen şairin yaratıcılığında, lirikanın bilhassa yer tuttuğunu görmüş oluyoruz. Şiirlerinde halkının, milletin derdine ortak olmuş, vatanseverliği temsil etmiştir. Bununla kalmamış Türkmenistan’ın ağır günlerinde vatan oğullarına yazdığı şiirlerle ruh vermiş, hatta savaşımlara bile katılmıştır. Beyit, bent, dörtlük, beşlik nazım birimlerini kullanan şairin aşk ve sevgiyle ilgili şiirlerinde lirizm ve coşkunluk hâkimdir. Ancak zaman-zaman şairin didaktik özellikler gösteren şiirlerine de rastlanmaktadır. Makalede şairle ilgili yapılan çalışmalar hakkında da bilgi verilmiştir. Ülkemizde şairin şiirlerini Ramiz Asker Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir. “Bu mekâna gelmişem” isimli kitabında şairin şiirlerini toplamıştır. Şairin 119 şiiri olduğu malumdur. Farklı Türk lehçeleri konuşan ülkelerde de büyük şairle ilgili bir takım çalışmalar yapılmıştır. Lakin, şairin değerini ortaya koyacak kadar akademik çalışmaların yapılmadığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

Aşırov A. Molla Nefes. Aşqabat, 2010, TDN, s.28

- Demirci Metin. Büyük Türkmen şairi Molla Nefes // Uluslararası türkçe edebiyat Kültür Dergisi, Sayı 6, 2017, Türkiye, s.312-330
- Əndəlib N. Şeirlər, poemalar, dastanlar. Tərtib edən, türkməncədən uyğunlaşdırən və ön sözün müəllifi Prof. Dr.Ramiz Əskər. Bakı: MBM, 2011, 292 s.
- Gürgenli A. Molla Nepes. Lirika (Saylayan qoşqular-Seçilmiş şeirlər) Aşqabat, 1940, Türkmen Dövlət neşriyyatı, s.6
- Gürgenli Ahundov. Türkmen klassik şahiri- Molla Nepes ve onun dörüdçiliği (Türkmen klassik şairi-Molla Nepes ve onun yaradıcılığı) // Sovet edebiyatı jurnalı, №5, 1939, s.27
- Karahanov A. Türkmen Şahırları // Türkmen eli dergisi, №3, 1922, s.39
- Kaya D. Diydim diydi” şeir söyleme geleneyi bağlamında Molla Nefes’in şiirleri / Molla Nefes ve XIX esr Türkmen edebiyatı simpoziumu. 7-10 nisan, 2010, s.6
- Kekilov A. Molla Nepes. Aşqabat, 1957,TDN, s.21
- Qandımov Ş., Kâtibi. Goşqular. Aşqabat,1997, TMGİ
- Qarriyev B.Molla Nepes. Lirika. Aşqabat, 1947,Türkmen Devlet Neşriyatı, s.6
- Molla Nefes. Bu mekana gelmişem. Türkmenceden uyğunlaşdırən ve ön sözün müellifi Ramiz Esker. Bakı, MBM, 2010, 196 seh.
- Molla Nefes. Seçilmiş eserleri. Hazırlayan R.Esker. Bakı: MBM, 2010, s.4
- Nuralıyev D. Akademik A.N. Samoyloviç Türkmen edebiyatı haqqında. Aşqabat: Elm neşriyyatı. 1971, s.61
- Şamıradov B., Yazımov O. Molla Nepes. Lirika, Aşqabat, 1955, TD Neşriyatı, s.3
- Türkmen şeir antologiyası. XVII-XIX esrlər. Türkmencedən dilimize uyğunlaşdırən prof. Dr. Ramiz Esker, Bakı-2011, 400 seh
- [http: //www yagmurdergisi.com.tr / konu / 19-asir-turkmen şairi-mollanepes](http://www.yagmurdergisi.com.tr / konu / 19-asir-turkmen-sairi-mollanepes)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 29-39, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 09.10.2019 **Kabul Tarihi:** 10.01.2020

AN ANIMAL-STANDPOINT READING OF *FAREWELL GUL'SARY* BY CHINGIZ AITMATOV¹

Cengiz Aytmatov'un Elveda Gülsarı Romanının Hayvan Odaklı Eleştirisi Açısından İncelenmesi

Gülsüm Tuğçe ÇETİN²

Abstract

As a sub-genre of ecocriticism, animal-standpoint criticism particularly traces the moral status of the animals and therefore if they have any rights or not in the literary texts. Such a criticism also examines the works of literature taking into consideration the ways animals are treated and what their roles or standpoints are. Animal-standpoint criticism, which has equal consideration for the animals at the core, rejects speciesism. In this respect, as a reflection of speciesism in literature, figurative use of the animals and the narration that excludes the animals' condition and makes them not visible are criticized by such a criticism. In this context, Chingiz Aitmatov's internalised writings, long before the theory had been constructed, dealing with nature and animals are accepted as pioneer narrations. This study aims to examine the novel *Farewell Gul'sary* by Chingiz Aitmatov, considering the novel as a beyond time example in the respect of animal-standpoint criticism.

Keywords: Animal-Standpoint Criticism, Chingiz Aitmatov, *Farewell Gul'sary*.

Öz

Ekoeleştirisinin alt dalı olan hayvan odaklı eleştiri edebi eserler üzerinden hayvanların ahlaki durumunun ve hayvan haklarına sahip olup olmadıklarının izini sürer. Bu anlayışla, edebi metinlerde hayvanlara nasıl muamele edildiğini ve hayvanların yazındaki rollerini inceler. Söz konusu hayvanlar olunca eşdeğer düşünce ilkesini temel alan hayvan odaklı eleştiri yöntemi türcülüğü reddeder. Bu bakımdan, türcülüğün edebiyattaki yansıması olarak hayvanların sembolik kullanımı, fiziksel olarak varlıklarının yok sayılması ve görünmez kılınmaları eleştirilir. Bu bağlamda, hayvan odaklı eleştiri kuramı oluşturulmadan önce, Cengiz Aytmatov'un doğa ve hayvan odaklı içselleştirilmiş yazıları öncü anlatılardan kabul edilmektedir. Bu çalışma, Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* romanını hayvan odaklı bakış açısıyla zamanının ötesinde bir roman olarak incelemeyi ve hayvan insan ilişkisini irdelemeyi amaç edinir.

Anahtar kelimeler: Hayvan Odaklı Eleştiri, Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*.

Introduction

Animal-centric or animal-standpoint criticism, as a sub-genre of ecocriticism, particularly traces the moral status of the animals and examines if they have any rights or not in the literary works. As ecocriticism “is a form of philosophical liberation from logocentric and anthropocentric thought” (Oppermann, 2011: 459), animal-standpoint criticism, which is based on ecocriticism, is a viable theoretical background of accepting the animals as moral entities, who have sensibility, the capacity to feel pain, and experience pleasure that unite humans with animals (Donovan, 1990: 353-356). Within the scope of moral status, such a criticism also examines the works of literature taking into account the way animals are treated and what their roles or standpoints are. In animal-standpoint criticism, which has an ethical background, the major criticism is towards anthropocentrism and

¹ This article is a revised and expanded version of the paper with the same title, presented at 7th International Comparative Literature Congress hosted by Cumhuriyet University in October-2018 and has not been published anywhere before.

² Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi. ELAZIĞ
e-posta: gucetin@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6376-6113>

speciesism. Peter Singer's *Animal Liberation* is a path-breaking work in this field. Equality for animals is the principal point that underlies the argument; however, "the basic principle of equality does not require equal or identical *treatment*; it requires equal consideration" (Singer, 2002: 2). In this respect, animal-standpoint criticism definitely rejects speciesism, which prefers human being to other creatures and defends that they have the rights that the *others* do not (Singer, 2002: 160).

The animal-standpoint eye gives illuminating ideas to understand nature in many aspects. Therefore, the figurative use of animals and speciesist identifications and representations of the animals in the literary works are criticized by that critical theory. It also critiques the narration that eludes the animal and makes the animal being almost invisible. In such narrations the independent animal being is seen only as an object; and as the author is silent for these "objects", the reader cannot hear them. In this respect, animal-standpoint approach requires the animals to speak for themselves, and in this study, it is intended to track the speaking animals and make them visible. Indeed, the narrations that objectify the animals are the reflections of real-life and the foregone conclusion of the hereditary anthropocentrism, which promotes humanity as the centre of the universe. This social transposition, which values human-animals above non-human animals, has been an incremental misbehaviour for many years. In order to understand this transgenic state of the superiority of human being, it will be useful to look at the origins of classical anthropocentrism and how animal-standpoint criticism develops as a reaction to it.

From Classical Anthropocentrism to Animal-Standpoint Criticism

How was the man's dominion inherited to us, to the human being, as the dominant animal in nature? The religious narrations about the creation and the place of human being in the universe can be regarded as the primary factors of the genealogical anthropocentrism. It should be noted that there is no intention to imply any mentioned or not mentioned religions or religious books as inferior, and the quoted passages are not chosen by any malicious intentions. The Holy Bible echoes,

And God said, Let the earth bring forth the living creature after his kind, cattle, and creeping thing, and beast of the earth after his kind: and it was so.

And God made the beast of the earth after his kind, and cattle after their kind, and every thing that creepeth upon the earth after his kind: and God saw that it was good.

And God said, Let us make man in our image, after our likeness: and let them have dominion over the fish of the sea, and over the fowl of the air, and over the cattle, and over all the earth, and over every creeping thing that creepeth upon the earth.

So God created man in his own image, in the image of God created he him; male and female created he them.

And God blessed them, and God said unto them, Be fruitful, and multiply, and replenish the earth, and subdue it: and have dominion over the fish of the sea, and over the fowl of the air, and over every living thing that moveth upon the earth (Genesis I: 24-28).

The Bible narrates that the man is created from God's own image and God gives the priority to man to dominate other creatures in the world. The land and the sea, ground and high, everywhere is under the command of human being. As God is the creator and the ruler of the universe, the man, as the image of God, is the dominator of the earth. In this context, Christianity, in its western perception, is asserted as "the most anthropocentric religion the world has seen" (White, Jr., 1996: 9). The religious narrations, which are the roots of constructing an interpretation of life and influence every aspect of human being's life, occupy an important position for humanity in regarding itself as the centre of existence. We can find similar narrations in the Quran as well. The Holy Quran tells us that God,

Who perfected everything which He created and began the creation of man from clay.

Then He made his posterity out of the extract of a liquid disdained.

Then He proportioned him and breathed into him from His [created] soul and made for you hearing and vision and hearts; little are you grateful (*Quran*, Al-Sajdah, 7-9).

The man is brought to life with the breath of God and human being is created from His own image. As the reflection of God, human being automatically comes to a position of the mere ruler of the created world; no one but the man, who has the breath of God in his soul, becomes the dominator of all living and non-living creatures. The rest of the creatures are created to serve the human being.

Do they not see that We have created for them from what Our hands have made, grazing livestock, and [then] they are their owners?

And We have tamed them for them, so some of them they ride, and some of them they eat.

And for them therein are [other] benefits and drinks, so will they not be grateful? (*Quran*, Ya-Sin, 71-73)

The Holy Quran clearly declares that the living and non-living creatures are created to serve human being. The animals are domesticated for human being in order to provide a comfortable life. Therefore, human being has the right to dominate and use them for his own benefit. Actually, wanton cruelty towards animals is forbidden by the Quran and the dominion of the man requires a responsibility to God. However, as result of the misinterpretation of some discourses, human sovereignty is excused based on them. Thus, in terms of the care for the animals being ruled, the superiority of humans is repeated and underlined.

Beyond these religious narrations, which explicitly celebrate the dominance of human being, the ancient philosophical tradition states that animal beings cannot have any moral value while asserting that the human race is superior. In other words, this tradition, putting human being at the centre, asserts that human being is prior to animal beings that lack spirit, logic, consciousness, and individualism (McMahan, 2003: 525-526). According to Aristotle, whose support for slavery is quite clear, male and free humans are at the centre of the universe, and thus, he is the absolute creation. Believing that some people are slaves by nature and some are masters, and slavery is a right for the masters, Aristotle naturally believes in slave-master relationship. His interpretation of the hierarchy among human beings can be widened to the relationship between human and non-human beings. In this context, as the human being is considered to be created as the absolute being in the universe, as the master; the rest of the world has to serve them, as slaves, and this is a right by nature. Aristotle's words in *Politics* supports the hierarchy in nature:

Plants exist for the sake of animals, and brute beasts for the sake of man – domestic animals for his use and food, wild ones (or at any rate most of them) for food and other accessories of life, such as clothing and various tools.

Since nature makes nothing purposeless or in vain, it is undeniably true that she has made all animals for the sake of man (2013: 16).

The human being, who is at the top of the pyramid, has an explicit supremacy over the rest of the living creatures. In this order, in which everything is bound to one another, every organism directly or indirectly exists for man. Man is the sole motive of the existence for the other creations.

In the first half of the seventeenth century, René Descartes brought a new and mechanical explanation by giving up classical theological attitudes. His famous *cogito*, "I think, therefore I am." celebrates that thought and reason are sine qua non for existence. Descartes was not only a modern

thinker and the father of modern philosophy but also a Christian, which makes it possible for him to combine religious and scientific thoughts. Therefore, the outcome of Descartes's philosophy is "animals do not have immortal souls [...] they do not have consciousness either. They are [...] mere machines, automata" (Singer, 2002: 200). Descartes believes that the animals are nothing but automats; therefore, their behaviour can be explained just by mechanical reasoning, and they cannot be the subject of any moral interest. In this sense, as the animals just belong to this world, human being does not have any responsibility for these automated and mortal creatures.

Another important name of Enlightenment, Immanuel Kant, believes that human beings and animals both have instincts; however, the human being has also consciousness. To Kant, as the animals do not have any rationality to decide what to do, they have value just as tool:

But since all animals exist only as means, and not for their own sakes, in that they have no self-consciousness, whereas man is the end, such that I can no longer ask: Why does he exist?, as can be done with animals, it follows that we have no immediate duties to animals (1997: 212).

From the perspective of Kant, as far as animals are concerned we have no care duties. The reason for animals' existence is to be a tool for the subject, for human being. If a man treats animals kindly, the source of this virtual behaviour is the responsibility of mankind, but nothing related to the animal's sole presence because "animals are regarded as man's instruments" (Kant, 1997: 213). The traditional humanist understanding, in the environmental consideration, goes on to maintain the superior position of human being. To Bookchin, human species is the member of "first nature", which refers to the nonhuman world including other animals in nature; however, humans create a "second nature" referring to culture, which gives the right to change and control the nonhuman nature (1987: 20). In such an atmosphere, in which conventional human dominance passes down, animal studies provide a fresh breath for the relations of both human and non-human beings. In the literary world, the agent of that protest is animal-standpoint criticism.

Within literary studies, animal-standpoint criticism discusses the dimensions of thought and action involved in specific poetic choices of the literary works dealing with animals. John Simons, one of the leading critics in that field, notes that "the changes in attitudes towards animals [...] are now such an important part of popular consciousness and public debate" (2002: 5), with an opposed perspective against the aesthetic exploitation of animals. Therefore, "the cultural text and, specifically, a piece of literature" carries importance in seeking "for the tracks of animals" (Simons, 2002: 6) within the context of such a critical understanding. In a tradition that "continues to draw heavily on symbolic ideas involving animals and that the immediate subject of those ideas is frequently not the animal itself, but rather a human subject drawing on animal imagery to make a statement about human identity" (Baker, 1993: ix), the figurative exploitation of animals is considerably regarded as normal. On the other hand, Simons interposes "animals are not symbols", and he also protests the consuming of the representations of the non-human by the human because the animals are as real as humans (2002: 6-7). That standpoint dramatically rejects the normalised disregarding of the animals by the humans. To Campbell, biocentrism is the primary objection to this classical hierarchy in nature, which refers to "the conviction that humans are neither better nor worse than other creatures (animals, plants, bacteria, rocks, rivers) but simply equal to everything else in the natural world" (1996: 128). This approach, which accepts every creature in the world as equal, is extended to the literary tradition with this critical understanding. To put it simply, animal-standpoint criticism aims to reconstruct the conventional beliefs of writing with regards to animal rights.

In the existing literary tradition, it is possible to explore the samples of the narrations in which animals are utilised just to fill the blanks through the usage of figurative language with the aim of signifying human being. Arguing that using animals as symbols or metaphors through the medium of language is quite common, Carol J. Adams notes that "animals are made absent through language" and she adds that using animal literally is to elude them by the signifier, by the subject; therefore,

animals become “absent referents” and “the absent referent permits us to forget about the animal as an independent entity” (2010: 66). In the perspective of animal-standpoint criticism, Adams declares that animals, in the literary studies, “have become absent referents, whose fate is transmuted into a metaphor for someone else’s existence or fate [...] in this case the original meaning of the animal’s fates is absorbed into a human-centered hierarchy” (2010: 67). The actual position of the absent referent is in between; perceptibly it is there but it is dismantled by the subject. Hence, in a literary understanding that is built with a perception of accepting nature as dumb, animal-standpoint criticism opposes to the silence of the animals, which are transformed into only symbolic presences with the anthropocentric discourse.

Animal-standpoint criticism aims to bring the animals to life with their uniqueness as the subjects. The objectified animal is no longer a being; thus, such a criticism requires equal consideration in the literary texts. Therefore, aestheticized animals should be seen with a sympathetic eye by the reader, and this is only possible with a writing of consideration. In this respect, how human domination over non-human operates in *Gul'sary* and how a not-objectified animal is reflected in the novel will be discussed.

Aitmatov and *Gul'sary*

The point that makes Aitmatov so important in the medium of empathetic treatment towards animals and nature is his foresighted literary ability in his *Farewell Gul'sary* (1963), which was written long before the literary movements about nature and animals through the world appeared. In this respect, Aitmatov is a writer who thinks beyond the time and narrates that human fate is intertwined with the other creatures in the universe (Korkmaz, 2009: 17). Bilge Ercilasun, who is the first writer that mentions Aitmatov’s writing in terms of nature, states that he uses the natural elements with both symbolic and aesthetic aims (2013: 421). Aitmatov’s ecocritical perspective is deep and his view of nature is not similar to that of a Romantic writer, but that of a conscious environmentalist (Gökalp Alpaslan, 2014: 13). His tendency to write about animals, and narrate them not as the background objects is a crucial point that adds a universal value to his works.

In Chingiz Aitmatov’s *Farewell Gul'sary*, we find the writer’s empathetic and sensitive approach to a horse. The novel, which is constructed with the memoirs of Gul’sary and his elderly owner Tanabai, is narrated through the omniscient third person point of view. The writer’s narration is equidistant both to the animal and to the human being. Therefore, the writer does not belaud any kind of species, rather he reflects his anti-anthropocentric stance from the beginning of the narration. The life stories of Gul’sary and Tanabai are narrated so empathetically that the reader can extend her/his perspective to the animal’s and adopt a wider and different attitude towards the world. In this process, Aitmatov does not aim to personify the animal but he aims to make the human being view the world and life as a non-human being. The story centres upon the horse – from his young and famous times to his old age and death – and the horse is not silenced by the writer, but allowed to speak out. Even though we live in a culture that accepts nature as dumb, Aitmatov interprets the world as a whole and capable of communication. The writer’s equidistant stance towards both the animal and the human being echoes in the empathetic expression in the novel, which says the same destiny would be shared by the two species: “Do you think that either of us look any better? Everyone grows older” (Aitmatov, 1970: 24)³. As it can be inferred, time does not favour any creature, all beings are equal before nature and time.

The horse’s own feelings are described by the writer in detail. The detailed descriptions enable the reader to share the excitement of the horse and to perceive Gul’sary as a subject. Gul’sary’s happiness becomes the reader’s happiness and Gul’sary’s sadness becomes the reader’s sadness.

³ The references to *Farewell Gul'sary* will be given with page numbers only henceforth.

“Chu, Gul’sary, chu,” he heard his master’s voice. The sun came more quickly towards him. One by one the faces of the ricers, distorted with anger, were passed and left behind, as were the slashing whips and the grunting mouths of the horses. Suddenly the drag of bit and rein vanished. It seemed to Gul’sary that there was neither saddle nor rider on his back only deep inside him the burning passion of the race.

[...]

Suddenly, distinctly, he heard “Gul’sary! Gul’sary! Gul’sary!” and these shouts he gathered in, these cries and yells, they filled him as if with fresh air and he raced down with new strength (56-57).

Gul’sary as a subject is demonstrated with the narration from the horse’s direct point of view, without personification, and his true existence is underlined with an equal stance. He is not fictionalised as a background object, but his feelings and experiences are described as a subject. The detailed narration of the animal acknowledges that he is a living and feeling creature. Moreover, Aitmatov lengthily gives place to the memory of Gul’sary and integrates the story with the horse’s mind:

The feeling that the ground beneath his hooves was insecure brought back to the horse’s fading memory [...]. He loved that moment when his mother suddenly turned into a gentle, quietly snorting cloud. Her teats became firm and sweet, the milk foamed on his lips and he choked with its abundance and sweetness. He loved to stand there nuzzling at her. What ravishing, heady milk it was! His whole world – the sun, earth and his mother – was contained in a gulp of that milk. And even when he was sated, he could still enjoy one more gulp, and another, and another (19).

The memories of the horse are the tools to make connection between the past and the present. Gul’sary lives a life that he can evaluate his past and is aware of his present condition. In this context, Aitmatov narrates the horse as a being, who tries to realise the changes both in himself and around his environment and he is a being, who has a sense of self. As it can be clearly inferred, the writer’s narration of the emotions, consciousness, and reactions of Gul’sary does not have anything common with anthropocentric stance. Aitmatov shows that more sympathy for the other creatures makes it easier to think of them as a creature beyond a *thing*.

The utilitarian position in animal rights is the outcome of the philosophy by Peter Singer. His philosophy supports the idea that sensibility, the capacity to feel pain, and experience pleasure are the common matters that gather human and animal beings. In this sense, Jeremy Bentham’s words can be regarded as an echo of his consideration,

The day may come when the rest of the animal creation may acquire those rights which never could have been withholden from them but by the hand of tyranny ... It may one day come to be recognized that the number of the legs, the villosity of the skin, or the termination of the *os sacrum* are reasons equally insufficient for abandoning a sensitive being to the same fate ... The question is not, Can they reason? nor Can they talk? but, Can they suffer? (qtd. in Singer, 2002: 7)

From this point of view, Singer defends that if the animal has the capacity to have feelings, then has the right to have equal consideration and treatment by stating “[t]he capacity for suffering and enjoyment is a prerequisite for having interests at all” (2002: 7). In the novel, Gul’sary has many moments that he derives pleasure. For example, he enjoys the smell when the familiar woman, Byubyuzhan, opens the door when he and his master go into her house; “there was the warm smell of her flesh and the strange smell of that herb, unknown to Gul’sary” (64). The horse is also pleased when he is being fondled by the woman as described in the novel as follows: “‘Byubyu, come here,’ called Tanabai. ‘Do come back and stroke him, caress him.’ [...] ‘Don’t insult us’” (65); and the

horse enjoys “her wonderful hands, soft and gentle like the lips of that bay filly with the star on her forehead” (66). As a growing up stallion, the horse’s changing instincts take place in the novel, as well, “Gul’sary would have liked something different. [...] The power of a stallion was growing in him. [...] He neighed, was excited and nipped the fillies’ legs. They obviously appreciated this and followed him, rousing the envy of the stallion. [...] How he missed the fillies” (66). In the novel, the reflected pleasure of the animal is supportive of the theory of the unity between human and non-human animals. The scenes that the horse is pleased are the very same to the human being’s. Therefore, according to animal-standpoint criticism, if the senses are similar for the similar experiences, then it would be meaningful to say that equal consideration cannot be denied.

While Chingiz Aitmatov is narrating the story of Gul’sary from the animal’s direct point of view, he makes more visible and sensible the sufferings of the horse. He mentions the experiences not by personifying the horse, but strictly emphasizing his true being. This narration style makes it possible for the reader to clearly see the oppressive and destructive tendency of the human being towards the animal. After reading the impressive passage that narrates the moment when Gul’sary is saddled by his owner, the reader comes to a point to question the relationship between human and non-human animals. In the novel, on the day Gul’sary and the other horses are gathered up by their owners to lick the salt, Gul’sary recognises the noose but is not afraid of being caught up because he knows that these nooses are for the milking mares and riding horses. However, this time the noose is for Gul’sary. Until he wants to go to the river to drink, he does not recognise the rope, which is the new tool to control his independence. As he recognises the noose on his neck,

[t]error seized the pacer. He pranced again, again and again. The sunlight was flashing in his eyes and scattering in bright circles; the earth, the mountains, the people around were falling, and toppling over backwards. For a moment a frightening empty blackness covered his eyes and he struck out at it with his forelegs (37).

This impressive part in which Gul’sary is subdued by his master ends with human being’s victory and animal’s resignation. In the end, the *order* is organised in the way that human being desired. From the master’s point of view, what should have done is done, but from the stance of the horse his independence is exterminated with a meaningless and painful act. As Griffin notes, “whatever thoughts and feelings nonhuman animals experience may be quite different from ours, and presumably much simpler; but this does not mean that they are insignificant” (1992: 4). To animal-standpoint criticism, non-human animals do not have a developed thinking web, which is clinched through language; however, it does not mean to have superiority over the less developed species. Animal suffering should be taken into consideration. In the novel, the horse’s suffering is reflected vividly: “His head was still swimming, the earth and the *yurtas* were revolving around him, swirling with the horses in the distance and the mountains and the clouds in the sky” (38). The horror of Gul’sary, who is very fond of freedom, when he experiences the feeling of the noose is undefinable for him because he is free by nature and he cannot give any meaning to this external oppression. The horse suffers both physically and emotionally. “If a being suffers there can be no moral justification for refusing to take that suffering into consideration. No matter what the nature of the being, the principle of equality requires that its suffering be counted equally with the like suffering [...] of any other being” (Singer, 2002: 8). It should be thought that if we could feel the suffering of the animal or understand the emotions of the animal, could it possible to repeat what we do to them? As Regan notes, “an animal’s right to live free from suffering should be just as important as a person’s” (2003: 121). To put it simply, human oppression towards animals is neither natural nor a right.

Perkins states that in many novels, memoirs, and travel books, which “include the scenes of travel by coach”, “the horses are sometimes mentioned but their sufferings almost never. They were invisible to most passengers or, perhaps the novelist considered them irrelevant to the theme of the novel” (2003: 105). While general inclination is that animals are only servants to the humans, in the

novel the horse is a friend and analogue to the life of his master, Tanabai. Therefore, adopting an anti-speciesist attitude towards the animal characters in the fictions, Aitmatov is the speaker of the sufferings of the animals. He fills the absences that are created by the anthropocentric tradition focusing on the true essence of Gul'sary. As Fudge notes "the truly meaningful animal is often a very individualized being" (2000: 110). As an individualised being, Gul'sary is given serious moral attention by his detailed descriptions, which are the indicators that the horse is a separate creature, worthy of attention in his own right.

"You see few of them. In the old days he would have been priceless. People would have fought to the death for one like that."

[...]

"He's a good one, touch wood," agreed the old man, "but take care." He became serious and scratched the back of his neck. "Ride him yourself in the spring and above all, don't gossip about him. There are as many hunters after a pacer as there are after a pretty young girl. If a girl falls into good hands, she'll flourish and delight the eyes. But if she get's a wrong'un, you can only suffer when you see her. And you cannot do a thing to help. It's the same with a good horse. It is easy to ruin him and he will fall in full gallop" (30-31).

Aitmatov fictionalises the animal as an autonomous being that is aware of the changes trying to understand what is happening. From an animal-standpoint perspective, if the animals have the capability to comprehend anything, they also have the consciousness of their own activities and their selves (Griffin, 1992: 248-249). Therefore, it is important for non-human animals, who have self-awareness, to be treated equally and not to be exposed to pain, which is morally wrong.

The descriptions of the pains from Gul'sary's point of view make it possible to see how an animal becomes the captive of a human being while it is actually a part of nature. The vivid descriptions of his anger, pain, and his resignation aftermath are the indicators of the oppression of one species to the other. When the owner of Gul'sary changes, he actually becomes the victim of the human relationships; he is physically imprisoned and "[i]t was the first time he had been in such a stable, a prison for horses" (82). When he is demanded by the president of the kolkhoz to the stables, Tanabai does not want to give up Gul'sary. Even though Tanabai's all efforts not to give the horse away, he knows that he is raising the horses for riding purposes for the others. At the end, he is forced to surrender and the horse is taken away. Although the horse is captured by force and fettered, he is emotionally united to his first master, Tanabai, and repeatedly escapes from the stable in order to go to him. At last, Tanabai sees Gul'sary with the fetters on his legs and the man goes mad and spills out hatred against the president: "[T]ell him from me that if he once again puts them on the pacer, I'll brain him with them" (89). However, his anger is take out on the horse. The quarrel between two people is culminated in Gul'sary's castration. This section is one of the most striking reflections of human persecution. The horse is unaware of what is happening.

Some hand were at work between his hind legs.

[...]

Gul'sary stiffened from the blows and pressure and the touch of something cold. His new master squatted there in front of him, watching, waiting for something. Suddenly there was a dreadful pain which exploded like a flash in his eyes. Oh! There seemed to be a bright red flash and then everything went black, quite black...

When all was over Gul'sary lay there a long time, still tethered. The blood had to clot (93-94).

Gul'sary is punished by his master as he does not surrender. He pays for attempting to be a free horse. The human being's cruelty and the animal being's helplessness are obvious; however,

Aitmatov does not leave Gul'sary alone and makes the reader the witness of the pain. Pain is pain, so the species of the subject of the pain does not matter. As Singer cogently devotes:

The application of the principle of equality to the infliction of suffering is, in theory at least, fairly straightforward. Pain and suffering are in themselves bad and should be prevented or minimized, irrespective of the race, sex, or species of the being that suffers. How bad a pain is depends on how intense it is and how long it lasts, but pains of the same intensity and duration are equally bad, whether felt by humans or animals (2002: 17).

Belonging to other species does not diminish the necessity of preventing unnecessary and arbitrary suffering. To Gerard, "[t]he boundary between human and animal is arbitrary and, moreover, irrelevant, since we share with animals a capacity for suffering that only the hand of tyranny could ignore" (2003: 137). As it is reflected in the novel, human tyranny shows itself in the embodiment of the new president of the kolhoz, as Gul'sary is seen only as an object to be captured and to be used as a tool to show their power. On the other hand, the unification between Tanabai and Gul'sary is the illustration of the emotional tie between the two species. From an ethical perspective, we must "escape all responsibility for activities that directly or indirectly cause the injury, death, and suffering of other animals" (Griffin, 1992: 246). In a world that human tyranny is obvious in a literary and real sense, Aitmatov makes the pains of Gul'sary visible and perceivable through literature. By narrating Gul'sary's inner feelings, thoughts and even pains, Aitmatov effectively creates animal-stand point approach. Especially, within the scene of Gul'sary's castration, Aitmatov evokes feelings of sadness, empathy, and sympathy on the reader. On the other hand, the reader cannot help being furied with their own species for being the cause of the pain of this admirable animal.

Conclusion

Chingiz Aitmatov, whose ties with nature are quite tight, indicates the harmony between nature and its residents, not only in *Farewell Gul'sary* but also in his other novels. In the novel, the sentiments, pains, and pleasures are effectively portrayed. As the writer narrates the horse being loyal to his true essence, we can infer that Aitmatov carries the responsibilities of animal-standpoint approach. This stance provides an irresistible sympathy for the animal; thus, the reader is on the side of the non-human animal from the beginning. In this novel, Aitmatov is so delicate that he does not verbalise the thoughts and senses of the horse, but creates an eye, which looks into the internal and external world of the animal. In Aitmatov's world, human being is only one of the members of this universe, not superior, but an equal being. In this sense, to interiorise the differences and to accept the identical features between the species serve for a better empathic understanding in the shared world.

In terms of human's relationship with non-humans, the novel can be considered vital. Nature holding every single living thing inside can only be protected with a shared awareness and thinking beyond 'I'. In this sense, animal-standpoint criticism promotes literature, in which animals are paid attention to and not silenced by the speciesist ideology. As Tolstoy states "Art, should cause violence to be set aside [...] art can also evoke reverence for the dignity of every man and for the life of every animal" (Tolstoy, 1960: 190). In this respect, Aitmatov follows this notion as a writer, who internalises the true existence of animal beings. He puts an understanding of nature that is based on equality between the species, responsibility for the non-humans, and interdependency for a shared world. In this regard, Aitmatov has the common consciousness with animal ethics, which points out, "all animals are equal" (Singer, 2002: 1). He has forward-looking expectations in the way we treat and understand non-human animals.

Consequently, it could be argued that reconsideration of the relationship between human and non-human animals shall reconstruct the deconstructed system of nature. This can be achieved with an animal-standpoint perspective on the literary works. Aitmatov's writing, which concludes in

developing empathy and sympathy towards non-human animals, serves for revealing the horse's capability for living with joy and pain. Suffering is the kernel point that should be taken into account when all animals are discussed. If we would mention the right to equal consideration, in moral terms, then the capability of suffering should be taken into account. Therefore, as we all bleed, we all should have the right to equal consideration within the moral justifications. In the last chapter of the novel describing the death of the horse Gul'sary, while Tanabai says, "Farewell, Gul'sary" (191), Aitmatov welcomes an embracing approach to his human and non-human characters. He paves the way to question the boundaries and relations between humans and non-humans. As a consequence, it would be also true to say that Aitmatov is conscious of his responsibilities towards nature with his empathetic attitude to the horse. His narrative choice serves as a step to break the traditional anthropocentric hegemony, which dominates the twenty first century, and brings the reader to a closer position to the animal's *inexpressible* sensorial world.

REFERENCES

- Adams, Carol J. (2010). *The Sexual Politics of the Meat: A Feminist Vegetarian Critical Theory*. NY: Continuum.
- Aitmatov, Chingiz (1970). *Farewell Gul'sary*. (Translated by John Frence). GB: Hodder and Stoughton.
- Aristotle (2013). *Politics*. United States: The University of Chicago Press.
- Baker, Steve (1993). *Picturing the Beast: Animals, Identity, and Representation*. NY: Manchester University Press.
- Bookchin, Murray (1987). "Social Ecology versus 'Deep Ecology': A Challenge for the Ecology Movement". *Green Perspectives, Newsletter of the Green Program Project 4-5 (Summer 1987)*. pp. 15-31.
- Campbell, Sueellen (1996). "The Land and Language of Desire". *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Eds. Cheryll Glotfelty and Harold Fromm. Athens&London: University of Georgia Press. pp. 124-136.
- Donovan, Josephine (1990). "Animal Rights and Feminist Theory". *Signs*, 15 (2). pp. 350-375.
- Ercilasun, Bilge (2013). "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Tabiat". *Türk Roman ve Hikayesi Üzerine*. Ankara: Akçağ. pp. 415-422.
- Fudge, Erica (2000). "Introduction to Special Issues: Reading Animals". *Worldviews*, 4. pp. 101-113.
- Gerard, Greg (2004). *Ecocriticism*. London and New York: Routledge.
- Griffin, Donald R. (1992). *Animal Minds*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gökalp Alparlan, Gonca (2014). "Cengiz Aytmatov'un Elveda Gülsarı, Dişi Kurdun Rüyalari, Ebedi Gelin: Dağlar Yıkıldıği Zaman Romanlarında Hayvan Zihni". *TÜBAR-XXXVI* (Fall). pp. 11-26.
- Kant, Immanuel (1997). *Lectures on Ethics*. USA: Cambridge University Press.
- Korkmaz, Ramazan (2009). "Suların Sırrını Ödünçleyen İnsan: Aytmatov". *Cengiz Aytmatov*. Ed. Ramazan Korkmaz. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. pp. 13-19.
- McMahan, Jeff (2003). "Animals". *A Companion to Applied Ethics*. Eds. R. G. Frey and Christopher Heath Wellman. Oxford: Blackwell Publishing. pp. 525-536.
- Nasr, Seyyed Hossein (2015). *The Study Quran*, NY: Harper Collins Publishers.
- Oppermann, S. (2011). "A Roundtable Discussion on Ecocriticism". *The Future of Ecocriticism*. Eds. S. Oppermann, U. Özdağ, N. Özkan, and S. Slovic. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp. 459-479.
- Perkins, David (2003). *Romanticism and Animal Rights: 1790-1830*. NY: Cambridge University Press.
- Regan, Tom (2003). *Animal Rights, Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy*. USA: Rowman&Littlefield Publishing Group.

An Animal-Standpoint Reading of Farewell Gul'sary by Chingiz Aitmatov

Simons, John (2002). *Animal Rights and the Politics of Literary Representation*. NY: Palgrave.

Singer, Peter (1993). *Practical Ethics*. USA: Cambridge University Press.

Singer, Peter (2002). *Animal Liberation*. NY: Harper Collins Publishers.

The Holy Bible, KJV, Collins Bible.

Tolstoy, Lev (1960). *What is Art?*, (Translated by A. Maude). Indianapolis: Bobbs-Merrill.

White, Jr., Lynn (1996). "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis". *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Eds. Cheryll Glotfelty and Harold Fromm. Athens&London: University of Georgia Press. pp. 3-15.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 41-57, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 16.11.2019 Kabul Tarihi: 10.01.2020

MUSTAFA NEŞET’İN SERGÜZEŞT-İ BEGZÂDE HİKÂYESİNİN ÇEVİRİYAZISI VE TAHLİLİ

The Translation and Analysis of the Story of Sergüzeşt-i Begzâde by Mustafa Neşet

Nazmi ÖZEROL¹

Semih ATLI²

ÖZ

Türk edebiyatında yeni yazıya aktarılmamış, üzerinde inceleme yapılmamış pek çok eser bulunmaktadır. İstanbul’da 1873’te Mustafa Neşet tarafından yayımlanan ve İSAM (İslâm Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesinin elektronik veritabanında “Hikâye-i Sergüzeşt-i Begzâde” adıyla kayıtlı bulunan hikâye de barındırdığı masalsı öğeler, gizem ve aksiyon sahneleriyle ilginç özellikler gösterdiği için çalışmamızın konusunu oluşturmuştur. Hikâyenin yazarı hakkında yapılan araştırmalar neticesinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Yeni yazıya aktarılarak tahlili yapılmaya çalışılan bu masalsı hikâyede genel anlatı sürecindeki ana karakterler Hint Padişahı ve oğlu Şehzâde’dir. Begzâde ve Dünyagüzeli de hikâyede önemli karakterlerdir ancak ikisi de Şehzâde ile birlikte var olabilmektedir. Begzâde, hikâyenin yardımcı karakteri olup zor işlerin başarılmasında kahramana sürekli yardım edendir. Hikâyede Padişah’ın, oğlu ile aynı kıza âşık olması babalık ve padişahlık arasında kimlik çatışması yaşamasına yol açmıştır. Şehzâde ise çocukluğundan beri varoluş çabası vermiştir. Padişah, hileleri ile şehzadeyi aldattığını, onu alt ettiğini düşünür ama hikâyenin sonunda sahip olacağını sandığı kişi tarafından öldürülür.

Anahtar Kelimeler: Sergüzeşt-i Begzâde, hikâye, çevriyazı, tahlil.

ABSTRACT

There are many works in Turkish literature which have not been translated into new manuscripts. The story, which was published in Istanbul in 1873 by Mustafa Neşet and recorded in the electronic database of the ISAM (Islamic Studies Center) Library under the name of â Hikâye-i Sergüzelşt-i Begzâde m, is the subject of our study because it presents interesting features with mystery and action scenes. As a result of the researches about the author of the story, no information was found

The main characters in the narrative of this fairy tale story, which is attempted to analyze the transition to the new article, are the Indian Sultan and his son Şehzâde. Begzâde and Dünyagüzeli are important characters in the story but also in the story. Begzâde is the assistant character of the story, the one who constantly helps the hero in achieving the hard work. In the story, the fact that the Sultan fell in love with the son of the same girl opened the way for identity conflict in the field of paternity and sultanate. Şehzâde has tried to exist since childhood. The sultan thinks that he is cheating on the prince with his tricks, but he is killed by someone who has a chest at the end of the story.

Keywords: Sergüzeşt-i Begzâde, story, transcription, analysis.

¹Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi,
e-posta: nazmiozerol@hotmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9583-2165>

²Yüksek lisans öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: semihatli21@gmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1902-0269>

GİRİŞ

Hikâyeler, okuyucularını etkilemek için yazarları tarafından en etkileyici üslup ile anlatılmaya çalışılır. Üslup da hikâyenin konusuna göre değişebilmektedir. Hikâyecinin gerçek veya gerçeğe yakın hikâyesini, gerçekçi bir üslup ile okurken kimi zaman da masal anlatısına kaçan tatlı bir dille okuruz (Boratav 1969). Sergüzeşt-i Begzâde de masalsı unsurların ağır bastığı, sıradan (yönetilen) insanlardan ziyade soylu (yöneten) insanların hikâyesidir. Hikâyede insan ciğeri pişiren dev ve eşi gibi olağanüstü varlıklar, üç (hocanın üç kızının olması, üçüncü çocuğun dünya güzeli için yardımcı olması) ve kırk (sarayın kırk günde tamamlanması, Begzâde'nin gelişi için kırk günlük süre verilmesi) gibi rakamların sık sık kullanılması; rüyada aşk şerbetinin içilmesi, Dünyagüzeli'nin rüyasında Şehzâde'yi görmesi (rüya motifi) kılık değiştirme, sevdiği kızı bulmak için evden kaçış, Şehzâde ve Begzâde'nin olağanüstü güce sahip olması masal unsurlarıdır (Propp 2008). Padişah, masallarda kimi zaman iyi karakter, kimi zaman da kötü bir karakterdir. Gerçekçi masalların olumlu kişileri güçlü kişilerin oğlu olur (Boratav 1969). Bu hikâyenin de asıl kahramanlarından olan Şehzâde, kendi ideallerinin peşinden koşan iyi insanı temsil etmektedir.

Hikâye-i Sergüzeşt-i Begzâde (Çevriyazılı Metin)

Rivâyât-ı ahhâr ve nâkilân-ı âşâr muhaddiştân-ı rûzgâr şöyle rivâyet iderler ki zamân-ı sâbıkda Hind diyârında bir Pâdişâh olup mezkûr Pâdişâh'ın biri kız ve biri erkek olarak ikişer yaşında iki evlâdı var idi. Günlerde bir gün kız olan evlâdı keyifsizlenip ol kadar tabîb ve hâceler aşıla bir çâre bulmayıp eñ soñra vefât eyledi. Pâdişâh, ol kadar zâr eyledi ki ma'âzâ'l-lâh ta'rif mümkün degildir. Derken ser-tabîb yer öpüp Pâdişâh'ın huzûrına çıkar. Şevketli efendim hazretleri size bir şey ihtâr ideceğim, diyince Pâdişâh, söyle bakalım der. Şimdi ser-tabîb söze âgâz idip şöyle ki “Pâdişâh'ım siziñ iki evlâdıñız degil iki biñ evlâdıñız olsa aşla yaşamaz. Lâkin tarîk var ki şimdi bu Şehzâde'ñize yer altında bir mağara binâ itdirip sâde bir tepe câmından mâ'adâ pencere olmamalı. Şehzâde'yi oraya koyup tâ ki on beş on altı yaşına kadar mezkûr mağaradan çıkarmamalı ammâ yalnız da bırakmak olmaz. Şehzâde'niñ yanına kendi kadar bir çocuk koyup gice ve gündüz eglensinler yemek vaktine bir kişi ta'yin idersiziñiz ol âdem yemeklerini getirip götürir anlara bakar.” Pâdişâh, bu kavle râzî olup tiz Mu'ammer Paşa'ya haber gönderir. Mu'ammer Paşa gelip yedi yerden temennâ sekizincisinde el pençe dîvân durur. Pâdişâh, Mu'ammer Paşa'ya Şehzâde için mağara binâ itdireceğini haber virir. Mu'ammer Paşa, fermân efendimiziñdir diyip gider ve mağaranın binâsını mübâşeret iderler.

Birkaç aylar mürûrundan soñra mağara hitâm bulup döşerler, deyyârlar Şehzâde'yi mezkûr mağaraya korlar. Şimdi Pâdişâh, Şehzâde'niñ yanına koymak için bir çocuk arar. Derken Vezîr'in dağı Begzâde nâmında bir çocuğı var idi ve Pâdişâh'a gelip haber virdi. Pâdişâh dağı getir çocuğı bakayım, diyü emr eyledi. Vezîr, çocuğunu getirip Pâdişâh'a gösterdi. Pâdişâh dağı çocuğdan hoşlanıp Şehzâde'niñ yanına gönderir. Bunlar mağarada gice gündüz yiyip içip zevk ü şafâ iderlerdi. Hâşılı on dörder yaşına girdiler. Pâdişâh, Şehzâde'yi göreceğı geldiğı vakitte Vezîr'ini alıp mezkûr mağaraya gider idi. Şehzâde'yi ve Begzâde'yi görüp gene yerlerine 'azîmet iderlerdi.

Minvâl-i mezkûr üzre Şehzâde ile Begzâde oturur iken Şehzâde'nin cânı şıkılıp Begzâde'ye hitâben “Gel şurada dama var oynayalım olmaz mı?” der. Begzâde dağı râzî olup bunlar oyuna başlar. Bir iki oyun oynadıktan soñra diger oyunda beyinlerinde bir münâza'a peydâ olur. Şehzâde, gâzaba gelip dama taşlarını yukarı toğrı endahit ider. Tepe câmı şikest olup güneş içeri girer girmez Şehzâde ve Begzâde güneşe bir hamle iderler; tütalım diyü hiç güneş tütülür mü ammâ bunlar ikisi dağı küçükden mağaraya girdiklerinden güneşi unutup şimdi gördikleri gibi tütmağa çabalarlar. Şehzâde bir yandan Begzâde diger yandan koşa koşu şan ter içinde kalırlar. Derken yemeklerine ta'yin olan adam içeriye girer, bir de bakar ki ne baksın ikisi dağı şan ter içinde şalmışlar. Uşak, bunlara birâz merâm añlatdıktan soñra der ki “Efendim bunun ismine güneş dirler, hiç tütülür mü? İster iseñiz şâh pederiñize söyleyelim belki sizi dünyâ yüzine çıkarır.” Şehzâde “Amân Lala, dünyâ var mı nasıl şeydir?” diyince, Uşak der ki “Sorar mısıñız efendim, gül gülistân bağ bağçe envâ' şeylerden vardır.” Amân Lala, git bizi söyle buradan hâlâş eylesin. Lala baş üstüne diyip toğrı Pâdişâh'ın huzûrına çıkıp

“Efendim hâl-i keyfiyet böyle böyle diyerek mine’l-evvelî ile’l-âhire naql u beyân eyler. Pâdişâh dağı ser-tabîb olan kimesneyi huzûrına da’ vet idip Şehzâde’niñ ahvâlini haber virir. Mezkûr tabîb “Efendim daha vakitleri vardır, ammâ zararı yok şimdi on beş yaşına kadar geldiler çıkarsınlar.” diyü Pâdişâh’a haber virdi. Pâdişâh dağı tabîbe hitâben “Pekiye çıkınsınlar ammâ anlara mahşûş bir köşk inşâ itdireyim, andan sonra çıkaralım.” didi. Ser-tabîb fermân efendimiziñdir diyip çıkar gider. Pâdişâh dağı Şehzâde’niñ Lala’sına “Haydi git Şehzâde’ye ve Begzâde’ye böyle söyle, birâz şabr itsinler.” Lala dağı gidip anlara müjdeler taqdim ider ve ziyâde memnûn olup Lala’sına ihsân bahş ider.

Pâdişâh dağı Mu’ammer Paşa’ya hitâben senden bir köşk isterim ki hiçbir pâdişâhın köşklere beñzemesin. Hem çabuk bitirmeli zirâ Şehzâde mağarada kaldı, Mu’ammer Paşa, kırk gün mühlet alıp köşk inşasına mübâşeret iderler. Kışsayı dırâz itmeyelim, kırk gün diyince köşküñ hitâm bulup yorgancılara serîcân haber gönderip mezkûr köşki döşerler. Köşk bittiginde Pâdişâh’a haber virirler. Pâdişâh dağı Şehzâde ve Begzâde’ye haber gönderip kendi köşküñe gider. Bunlar da mağaradan çıkıp sevine sevine köşke dâhil olurlar. Yuğarı çıkıp ikisi dağı Pâdişâh’ın pâyını bûs iderler. Pâdişâh dağı bunlarıñ iki gözlerinden bûs idip der ki “İşte Şehzâde’ m size bir köşk ikiñiz oturup zevk idiñ.” diyince tekrâr bunlar Pâdişâh’ın pâyını bûs iderler. Pâdişâh dağı güle güle oturduñ, diyip oradan kalkar sarâyına dâhil olur.

Bunlar birkaç gün oturduğdan sonra bir gün Şehzâde ile Begzâde köşküñ penceresinde otururlar idi ve köşküñ karşısında tağıñ üstünden iki avcı gelir. Şehzâde bunu görünce Lala’sını çağırıp Lala bu kimdir diyü sülâ ider. Lala dağı “Efendim anlara avcı diler. Ba’zı kerre tağa gidip av ururlar; çarşıda satıp aqçesini alırlar ve kendilerine maşraf iderler ve ba’zı kere dağı gözli silâhşorluk iderler.” diyince Şehzâde’niñ hoşuna gidip “Amân Lala git şâh pederime söyle baña da böyle av takımları virsin, biz de gidelim.” der. Lala’sı dağı baş üstüne diyip toğrı Pâdişâh’ın huzûrına çıkar. ‘Âdat-ı kadîmesini yerine getirdikten sonra “Efendim, şehzâdeñiz köşkte oturur iken tağdan avcılarını görmüş. Şimdi baña ricâ itdi ki git şâh babama söyle de baña da avcılara lâzım olacak şeylerden virsin. Rûhşatı olur ise ben de gidip gönlümi eglendireyim.” didi. Pâdişâh dağı Şehzâde’yi derece-i nihâyede sevdiğinden nâ-çâr rûhşat virmelige karar kıldı ve emr idip Avcıbaşı’yı getirip didi ki “Benim Şehzâde’ m ava gitmekligi kırmış, ben de rûhşat virdim, gideceksen de Lala’sı da Begzâde ve Şehzâde dördüñiz birlikde gidiñ evvel Allâh’a emânet sonra sana eger birisiniñ burnı kınar ise seni helâk iderim.” didi. Avcıbaşı fermân efendimiziñdir, diyip toğrı Şehzâde’niñ yanına dâhil olur. Şehzâde memnûn olup Begzâde, Avcıbaşı ve Lala’sı kalkıp toğrı silâh-hâneye giderler. Her birerleri istedikleri silâhlardan birer dâne alıp andan kalkarlar tağlara toğrı çıkarlar. Lala ile Avcıbaşı Şehzâde’den birâz öñde gidip birer ikişer av alıp Şehzâde’niñ yanına getirirler. Şehzâde, Begzâde bu avları görünce bir kat daha ava sevdâlarını şararlar. Kendilerine iştâh gelip bir iki serçe ve bildircin ururlar.

Ol gün aqşam olup döner, sarâyâ gelirler. Şehzâde, avları aldığı gibi Pâdişâh’ın huzûrına çıkar. Bu avları gösterir ve Pâdişâh dağı memnûn olup şad hezâr âferin eyler ol gice Şehzâde şabahı güç ile bulup erkenden gene ava giderler. Ol gün dağı biraz av urup aqşam olduğda sarâyâ avdet iderler. Bunlar bu minvâl üzere şabahı gidip aqşam gelirler idi. Günlerde bir gün gene bunlar ava giderler; gider iken yol üzerinde bir dervîş elinde bir kâğıd hem koşar hem Şehzâde’ m diyü bağırir. Hem dağı dönüp arkasına bakar Şehzâde bunu görünce gazaba gelüp tüfengi nişân alıp endâht ider. Dervîş oldığı yerde kalıp ölü. Avcıbaşı ve Lala’sı ve Begzâde, Şehzâde’ye ne yaptın bu siziñ ilk şaydıñızdır, derler. Şehzâde dağı “Ben de pişmân oldum, ammâ soñ pişmanlık ele girmez hele siz tûruñ da ben gideyim, bakalım elindeki nedir?” diyü toğrı dervîşin yanına varır da kâğıdı açıp bakar ki ne başsın taşviri ayın on dördi gibi nev-civân bir kızdır. Hoğka ağız, çekme burun, hilâl kaş, sırma saç, penbe yanaqlar, tûrunc memeler, servi gibi boy, bir karış gerdân, püskürme beñler, Şehzâde bunu görünce ‘aşk u dilden cân u gönülden aşık olup düşer bayılır. Mezkûr adamlar Şehzâde’nüñ bu hâlini görünce cümlesi koşup Şehzâde’yi ayıldıp sülâ iderler ki “Efendim bu ne hâldir, n’olduñuz?” diyince Şehzâde bir kere şu resme bakın da andan sonra hâlimi şoruñ.” didikde bunlar dağı resme

bakıp yüreklerini yağ erir. Şehzâde “Amân turacak hâlim yokdur gidelim.” der. Bunlar doğru şarâya dâhil olurlar.

Pâdişâh, Şehzâde’ni yanına gelip Şehzâde’ m bugün ne av urdınız diyü sū’âl idince Şehzâde’ de ašlâ dünyâ kelâmı yok. Pâdişâh, Begzâde’yi çağırıp andan sū’âl ider. Şehzâde işâret ider, Begzâde de sesini çıkarmız. Pâdişâh, ziyâdesiyle cânı şıkılıp ta’ accübde kaldı. Şehzâde uşûl ile Begzâde’ye “Amân Begzâde git Avcıbaşı ve Lala’ma söyle şâh pederim eger anlardan sū’âl iderse benim için bir şey söylemesinler.” dedi. Begzâde, gidip mezkûr adamlara söyler dönüp gene Şehzâde’ni yanına gelir. Pâdişâh, Begzâde’ye hitâben “Haydi, Avcıbaşı ile Lala’yı al da gel der.” Begzâde, fermân Pâdişâh’ımındır diyip gider. Avcıbaşı ile Lala’yı alıp gelir. Pâdişâh, Avcıbaşı ile Lala’ya der ki “Benim Şehzâde’me n’oldı bakayım, söyleyiniz. Soñra sizi fenâ yapam.” didikde bunlar da ašlâ dünyâ kelâmı söylemezler. Pâdişâh, yine ta’ accübde kalıp öyle ise siz gidiniz, ben elbet bir haber alırım dedi. Lala ve Avcıbaşı oradan kalkıp giderler. Anlar gidedursun biz gelelim Şehzâde’ye.

Şehzâde günden güne şararıp şolmağa başlar, nihâyet yatağa düşmeyi ihtiyâr ider. Pâdişâh, Hekimbaşı’ya haber gönderip getirdir. Hekim geldikde Pâdişâh’ın huzûrına çıkar ve Şehzâde keyifsiz olduğunu Pâdişâh’a naql ider. Hekimbaşı Şehzâde’ni yanına gelip nabzına bakar. Aşla hastalık ‘alâmeti yokdur, ancak ‘aşk ‘alâmeti vardır diyince Pâdişâh, gâzaba gelip Hekim’in boynunu urdurur. Kışsayı dirâz itmeyelim, dünyâ yüzünde ašlâ tabib kalmayıp kimini öldürir ve kimini nefye gönderdi. Bir gün Vezir huzûr-ı Pâdişâhi’ye çıkıp der ki “Efendim Bağdâd şehrinde bir tabib zuhûr eylemiş ve gâyet mücerrib olduğundan ister iseñiz anı getirelim. Belki derdine dermân olur.” didikde Pâdişâh, tiz yâverler gönderip mezkûr tabibi getirirler.

Pâdişâh, tabibe hitâben “Benim Şehzâde’ m birkaç vakitden beri nâ-mizâçdır. Ol kadar tabib ve h’âceler derdine dermân bulamadılar. Eger sen bulur iseñ ihyâ bulamaz iseñ helâk iderim.” dedi. Hekimbaşı fermân efendimiñdir, diyip Şehzâde’ni yanına vardıkda nabza bakar ki hastalık degil, ‘aşk ‘alâmeti var lâkin söylemek olmaz beni de helâk iderler, diyü tefekkür eyledi ve Pâdişâh’a der ki “Efendim, bende bir rûh vardır anı Şehzâde’ye koqlatalum her ne derdi var ise söyler siz de bilirsiniz ben de geliñ siz kapınıñ yanına gidip diñleyiniz, didikde Pâdişâh kapınıñ yanında dikilmekte olsun Hekimbaşı Şehzâde’ni yanına varır der ki “Bendeñizde bir rûh vardır, siziñ mizâciñize muvâfık olup biraz koqlayın da belki şifâ-yâb olursunuz.” diyince Şehzâde gülererek rûhı koqlar koqlamaz cân u dilden ve ‘aşk u yürekden bir of idip söze âgâz ider. “Âh âh benim pederim derdimden anlamaz ki nâ-hağ yere ol kadar tabib ve h’âcenin günâhına girdi. Tur tur elim degmiş iken hem kimse yok kendi kendime derdimi söyleyim de biraz def’-i gam ideyim.

Söyle ki bir gün Avcıbaşı ve Lala’ m ile Begzâde dağı berâber ava gitdik, gider iken yol üzerinde bir derviş elinde bir kâğıd hem koşar hem arkasına bakar hem Şehzâde’ m diyü çağırır. Ben de gâzaba gelip tüfengimi nişân aldım, endâht itdim. Derviş olduğu yerde düşüp öldi. Ben de yanımda bulunanlara siz turun ben gideyim elinde ne var, diyip kendim bir de bakdım ki ne bakarsın ayuñ ondördi gibi bir nev-civân-ı resm. Görür görmez cân u dilden, ‘aşk u yürekden ‘âşik olup düşdüm bayıldım. Bir de beni o hâlde birlikde bulunan adamlar görüp koşmışlar beni ayıltmışlar. Amân Şehzâde’ m ne olduñ diyince resmi gösterdim. Bunlar resmi gördiler, her ne kadar seslerini çıkarmadılar ise de yüreklerini yağları iridigini ben his itdim. Soñra kalkıp sarâya geldik. Şâh pederim beni yanına çağırıp “Şehzâde’ m bugün ne av urdınız?” didikde ašlâ sesimi çıkarmadım. Begzâde’ye işâret itdim, ol dağı sesini çıkarmadı. Soñra şâh babam Lala’ma ve Avcıbaşı’ya haber gönderdi, geldiler onlar dağı sesini çıkarmadılar. Nihâyet ben de gün günden şararıp şolmağa başladım. Derken yatağa düşdüm, pederüm ol kadar tabib ve h’âceleriñ günâhına girip kimini sürdi ve kimini helâk eyledi.” dir dimez gözlerin açır rûhuñ te’siri gitdi.

Bir de gördi ki Tabib ve Pâdişâh ayakucunda tururlar. Şehzâde söylediğine söyleyeceğine pişmân oldu. Ammâ iş işden geçdi. Pâdişâh, bu kelâmları işidince mükedder olup Şehzâde’ni yanına vardıkda iki gözlerinden bûs idip “Ey benim ciger-pârem evlâdım çünkü sende ‘aşk ‘alâmeti var da niçin baña evvel söylemediñ? Nâ-hağ yere ol kadar tabib ve h’âceleriñ günâhına girdim. Kimini

sürdüm ve kimini helâk itirdim. Yazık değil mi ol adamlara hem oğlum saña bir şey söyleyeceğim lâkin kahrılanma, seniñ bu gördüğüñ taşvîr Dünyâgüzeli'niñ resmidir. Ben bu kız için üç def'a ceng itdim. Gel bu sevdâdan vazgeç saña bu kızdaki güzel kağız kızını ister isen alayım, didi ise de Şehzâde âteş-i 'aşk-ı sevdâya şardığında aşlâ fâriğ olmak mümkün değildir ve pederine hitâben “Şevketli pederim, benim bundan vazgeçmek imkânı yoktur ancak siz bendeñize gitmek üzere ruḥşat ihşân buyuruñ belki bir çâre bulabilirim.” dedi. Pâdişâh aşla saña ruḥşat yoktur, diyip gider.

Şimdi Begzâde der ki “Efendim şâh pederinden işimiz ruḥşata kalır ise imkânı yoktur, virmez ve benim pederim daḥı baña virmez. Şimdi kaçmaktan mâ'ada bir kârımız yoktur.” dedi. Şehzâde daḥı münâsib görüp döşekden kalkar gidip giyinir ve iki hegbe altun alıp gelir. Bunlar oradan kalkıp hâş aḥûra giderler. Birer küheylan hayvân alıp hayvânlara râkiben râh-ı eren olurlar. Anlar gideḥursunlar biz gelelim Pâdişâh'a. Pâdişâh, Şehzâde'niñ oḥasına gelir bakar ki ne baksın Şehzâde'nin yerinde yeller eser ve ḥiddetlenip içeriye girer sū'âl ider. Cârîyeler “Efendim, biz görmedik didikde içlerinden biri efendim, bendeñiz şu kadar gördüm ki Şehzâde geldi giyinip ve iki heyke altun alıp gitdi. Bilmem nereye gitdi, diyince Pâdişâh tışarı çıkıp Şehzâde'nin Lala'sını çağırdı. Lala'sı daḥı gelip 'âdât-ı kadîmesini yerine getirdikten sonra ḥurdu. Pâdişâh, Şehzâde nereye gitdi diyü sū'âl eyleince “Efendim bilmem lâkin Begzâde de yok anı da arıyorlar.” diyip sükût eyledi bu def'a Pâdişâh kal'a kapıcılarını çağırdı. Kapıcılar, daḥı ḥuzûr-ı Pâdişâhi'ye çıkıp el pençe dîvân ḥurdılar. Pâdişâh, sū'âl itdikde içlerinden birisi söze âğâz idüp “Birkaç sâ'at muḥaddem Şehzâde ile Begzâde birer hayvânlara sūvâr oldılar, gitdiler ama bilmem nereye gitdiler.” dedi. Pâdişâh, ḡazaba gelip arḡalarından iki alay 'asker gönderip iki üç gün aradılar, bulamayınca dönüp Pâdişâh'a ḥaber virdiler. Pâdişâh, ziyâde kederlenip Allâh 'ömür virir ise inşâ'allâh yine gelir diyü kendine teselli ider idi. Anlar gitse gitse Dünyâgüzeli için gitmişlerdir, diyip sözi kesdi.

Şimdi biz gelelim Şehzâde ile Begzâde'ye bunlar kal'a kapısından çıkıp iki üç gün ağızlarına yenecek ve içecek koymadılar. Dördüncü günü bir yere inip ḡarınlarını biraz ḥoyurup yine yola revân oldılar. Bunlar yolda ḡâh gidip ve ḡâh inip ḡarınlarını ḥoyururlur minvâl-i mezkûr üzere yigirmi gün diyince bir memlekete dâḥil oldılar. Bir ḡahveye inip ḡahveciyi yanlarına çağırıp Dünyâgüzeli'nin memleketini sū'âl iderler. ḡahveci daḥı buradan bir ay sürer didikde bunlar yoluñ uzaklağı için mükedder olup her ne ḥâl ise yola revân olurlar. On beş gün gitdikden sonra yiyecekleri tükenir. Begzâde, Şehzâde'ye der ki “Siz biraz burada ḥuruñ ben bakayım, biraz yiyecek bulabilir miyim?” diyip kalkar. Gider taḡdan yukarıya çıktıkda karşı taḡdan bir âteş görünir. Begzâde, gider gider ateşe yakın geldikde bir de bakar ki ne bakarsın bir dîv ḡarısı âteşin üzerine bir kırık kupaḡı koyup insân cigerlerini büryân ider. Hemân Begzâde, selâm virip dîvin altı bûs ider. Dîv ḡarısı daḥı selâmın alıp “Bre insânoglı burada ne gezersin? Buradan ḡuş uçmaz kervan geçmez yılan barşagını şuramaz.” diyince Begzâde “Efendim yolu ḡâ'ib itdim buraya düşdüm.” diyip sükût ider. İnsânoglı ḡarının aç mı? Dîv sū'âl itdikde bu daḥı aç diyü ileriye varır. Dîv ḡarısı, bir dilim etmek üzerine bir insân cigeri koyup Begzâde'ye virir. Begzâde daḥı nâ-çâr yiyip ve yedikden sonra yine dîv ḡarısı bir dilim etmek ile bir ciger daha virip “Haydi git, Allâh selâmet virsin bunu da yolda ye.” diyip ḡazḡanı ḡarışdırmağı başlar. Begzâde oradan kalkıp Şehzâde'niñ yanına gelür. Şehzâde bu nedir diyü sū'âl eyledikde “Efendim şu ḡarşuğı taḡda bir çiftlik var andan bir ḡoyun kesdirdim cigerini büryân idip size getirdim.” diyip Şehzâde'ye virir. Şehzâde daḥı birazını alıp kûsûrını Begzâde'ye virir. Begzâde “Efendim, ben orada yedim ḡarınım tok siz buyurun.” diyü giri virir. Şehzâde, yedikden sonra kalkıp hayvânlara binerler yola revân olup on beş gün daha yol yürüdükde Dünyâgüzeli'niñ memleketine dâḥil olurlar. Bir ḥân oḥası bulup ḥoḡrı oraya giderler.

Birkaç gün mürûruñdan sonra Begzâde, Şehzâde'ye hitâben “Efendim bugün biraz bakayım Dünyâgüzeli'niñ sarâyını öğreneyim.” diyip çıkar gider. Bir de bakar ki maḥalle çocukları ceviz oynarlar. İçlerinden biri durmayup aḡlar. Begzâde, bunu görüp çocuğı çağırır. Çocuk gelip ne istersin deyince Begzâde, niçin aḡlarsın diyip sū'âl ider. Çocuk, benim on para ile sekiz cevizim vardı. Bunlar yutdı, anuñ için aḡlarım, diyü cevâb virdi. Begzâde, saña bir avuç altun vireyim. Ammâ bir şey şoracaḡım. Dünyâgüzeli'niñ sarâyı kaḡısıdır, dir dimez çocuk ben seniñ para virdiğinden añladım, şimdi duyarlar ise seni ve hem beni helâk iderler, dimesine Begzâde ta'accüb iderek döner

gelir. Şehzâde sū'âl ider ki Begzâde'm bugün ne yapıdın bakayım, diyüp Begzâde “Efendim bizim pederimiñ uşaklarından Veli Ağa isminde burada bir yere çapılanmış, anuñ ile görüştük.” diyip aşıl maddeyi söylemez.

Yine birkaç gün geçtikden soñra Begzâde, Şehzâde'den ruşsat alıp gider. Biraz gitdikden soñra bakar ki gene bir maħalle çocukları ceviz oynarlar. İçlerinden biri durmayıp ağlar. Begzâde, çocuğı çağırıp evvelki minvâl üzere Dünyâgüzeli'niñ sarâyını baña öğretir iseñ saña bir avuç altun vireyim, didi ise de çocuk, lakırdı söylemeden çekilip gitdi. Begzâde'ye evvel günden ziyâde merâk gelip ta' accübde ƣaldı. Nihâyet şabra ƣararı ƣalmayıp toğrı Şehzâde'niñ yanına geldi. Bakdı ki Şehzâde uyur uyandırmâğa kıyamayıp yine ƣıkıp gitdi. Az gitdi uz gitdi gene bir maħalle çocuklarınıñ oyun maħaline gitdi. Gördü ki içlerinden bir çocuk ağlar ammâ evvelki çocuklar gibi ağlamaz. Bunuñ gözünden yaş yerine ƣan akardı. Begzâde'niñ, gönli maħzûn olup çocuğı ƣağırıldıƣda çocuk, gelüp ne istersin, diyince Begzâde ağlamasınıñ sebebini şordı. Çocuk, söze âğâz idüp der ki “Efendim benim pederim ziyâdesiyle fuƣarâdır, günde ancak etmek parasını ƣıkarabilir. Şimdi birkaç günden beri keyifsiz olduğı münâsebetiyle işine gidemediğinden evde olan eşyâları şatdık. Anları da yedik, şimdi ne para ve ne dağı eşyâımız ƣaldı; anıñ için ağlarım. Hem şu çocukları gördüm bunlarıñ babası zengin burada oyun ile imrâr-ı vaƣt idiyorlar. Babam zengin olaydı benim de vazîfem olmazdı. Ben de oyun oynardım.” diyip cevâb virdi. Begzâde, ƣıkarıp bir avuç altun virdi. Çocuk sevinip altunları aldı ve Begzâde didi ki saña bir şey söyleyeceğim eger anı yaparsañ saña iki avuç altun daha viririm didikde çocuk, nedir bakalım söyle didi. Begzâde Dünyâgüzeli'niñ sarâyını şorunca amân efendim ne yapıyorsuñ duyarlar ise seni ve beni helâk iderler, bunuñ imkânı yokdur lâkin size Dünyâgüzeli'niñ h'vâcesi vardır anıñ hânesini göstereyim, didi. Begzâde râzı olup iki avuç altun daha virdi. Çocuk, Begzâde'ye şu vechile ta' limât virdi ki şimdi ben öñden giderim sen arƣadan gel, elime bir taş alıp h'vâceniñ hânesiniñ öñüne gelür gelmez taşı atar ben ƣaçarım. Taş ƣangı ƣapının önünde turur ise ol h'vâceniñ hânesidir, diyü şöyle bir ta' limât virdi.

Ne ise bunlar yola revân oldılar. Çocuk öñden Begzâde arƣadan giderler, çocuk h'vâceniñ hânesiniñ ƣapısına gelir gelmez taşı atıp ƣoşa ƣoşa ƣaçar gider. Begzâde gelir bakar ki taş bir ƣapınıñ önünde durur. Hemân toƣmaƣlarını eline alıp taƣ taƣ ider. H'vâce hanımın dağı üç kıızı var idi. Büyük kıızı inip ƣapıyı açmaƣsızın pencereden bakar ne baƣsın ayın on dördü gibi bir güzel deliƣanlı görür görmez cân u dilden 'aşƣ u yürekden 'aşık olup düşüp bayılır. Begzâde bakar ƣapı açılmaz bir daha taƣ taƣ ider. Bu sefer ortanca kıızı gelir o dağı pencereden bakar 'aşık olup düşer bayılır. Begzâde, gene ƣapıyı taƣ taƣ itdikde bu sefer dağı küçük kıızı iner ol dağı ƣapıyı açmaƣsızın pencereden bakar 'aşık olup olduğı yere düşer bayılır. Nihâyet h'vâce hanıma nevbet gelir, ol dağı iner ƣapıyı açar bakar ki ne baƣsın ayın on dördü gibi bir civân içeri girer, h'vâce hanım görür görmez 'aklı başından gidip 'aşık olup her ne ƣadar bayılma derecelerine geldi ise de kendini topladı.

Begzâde'ye hitâben “Civânım bir sâ'atdir ƣapıda bekletdik 'afv idersiñiz buyuruñ yuƣarı ƣıkalım.” didikde yuƣarı ƣıkarlar. Hoşbeşden soñra h'vâce hanım der ki “Ey benim nev-civânım, siziñ buraya teşriñizden elbet bir murâdınız vardır.” diyince Begzâde “Benim yanımda bir Şehzâde vardır; Hind Pâdişâhı'niñ maħdûmıdır. Ben dağı veziriñ oğluyum diyip min evvelî ile'l-âhire naƣl u beyân ider. Her ne olur ise senden olur amân diyip ayaklarına düşdi. H'vâce hanım Begzâde'den hoşlandığından sözlere keyfine gidip didi ki “Azıcık şabr eyle şimdi baña sarâydan 'araba gelir seni benim kıyâfetime ƣoyup yollarım, git kendiñ söyle gene 'arabaya biñ gel didikde Begzâde der ki “Lâkin ben yolunu bilmem naşıl hareketde bulunmalı?” diyince h'vâce hanım der ki “Şimdi buradan bismillah ile 'arabaya biñ toğrı sarâyı seni götürürler gene bismillâh ile 'arabadan inersin harem ƣapısına ƣadar seni götürürler. ƣapıdan içeri girerken iki cârîye ƣoltuğuna girip yuƣarı ƣıkarırlar. Dünyâgüzeli'niñ otaşına ƣoyup ƣapıyı ƣapar giderler. Sen selâm virip içeri girersiñ biraz otur eger oƣur ise ƣalkar oƣur, oƣumaz ise bugün işim var git yarıñ gel, dir; sen de ƣalkar gelirsin.” der. Vaƣit de geldi, gel seni kıyâfetime ƣoyayım diyip kıyâfetine ƣoyar. Yeşil ferâce ƣalıñ yaşmaƣ elinde bekler 'araba gelir, ƣapınıñ öñüne durur.

H'vâce, Begzâde'ye haydi bin git diyip Begzâde 'arabaya toğrı sarâyı dâhil olurlar. 'Arabandan bi'smi'llâh ile inip harem ƣapısından içeri girer. İki cârîye ƣoltuğuna girip toğrı Dünyâgüzeli'niñ

oçasına korlar. Kapıyı kapayıp giderler. H^vâce selâm virip oturur, biraz şöhbetden soñra Dünyâgüzeli der ki “Amân hocam bugün azıcık keyfim yok inşa'allâh yarın gel.” didikde h^vâce pekiyi sultânım diyip kapıdan çıkar, cāriyeler koşup h^vâce hânımın koltuğuna girip aşağı indirirler. Cāriyelere Allâh'a ısmarladık diyip bi'smi'llâh ile 'arabaya biner doğru h^vâce hânımın hânesine gelirler. Yine bi'smi'llâh ile inip kapıdan içeri girer, yukarı çıkar. H^vâce hânım şordukda cümlesini beyân ider. Öyle ise inşa'allâh yarın şabâh sâ'at üç dört râddelerinde gel gene benim kıyâfetime koyup seni göndereyim, didi. Begzâde râzı olup kendi elbiselerini giydi, Allâh'a ısmarladık diyip kalkar gider doğru Şehzâde'niñ yanına gelir. Şehzâde ne yapıdın bakayım Begzâde'm diyince Begzâde min evveli ile'l-âhire nakl u beyân ider. Şehzâde memnûn olup Begzâde'ye tahsîn ü âferin ider.

Ne ise o gece yiyip içerler, şabâh olduğda Begzâde kalkıp doğru h^vâce hânımın evine gider, kapıyı tak tak ider, h^vâce hânım kendi inip kapıyı açar. Begzâde'yi görünce cân u yürekden “Buyurun Begzâde'm!” diyip yukarı alır. Birâz oturdukdan soñra sarâydan 'araba gelip kapıda bekleyeürsun gene h^vâce hânım Begzâde'yi kendi kıyâfetine koyup 'arabaya bindirir. Bunlar sarâya dâhil olurlar. Bâlâda zıkr olundığı gibi iki cāriye koltuğuna girip Dünyâgüzeli'niñ oçasına koyup kapıyı kaparlar giderler. Begzâde selâm virip içeri girer, bakar ki Dünyâgüzeli yatar, azıcık oturdukdan soñra Dünyâgüzeli der ki “Amân h^vâcem bugün bir uykusuzluğum var hem ahşam bir düş gördüm yarın inşa'allâh hem dersi okuruz hem ol rü'yâmı tâ'bir eyle.” diyip gene yatar. Begzâde pekiyi sultânım diyip kalkar, cāriyeler koltuğuna girip aşağı indirirler. 'Arabaya doğru h^vâce hânımın hânesine gelirler. 'Arabadan inip yukarı çıkar. H^vâce hânım sū'âl ider ki bugün ne yapıdın Begzâde cevâben cümlesini beyân ider. Öyle ise saña şabâha da ruşat, her ne murâdın var ise söyle öbür gün artık seni göndermem, didi. Begzâde râzı olup kalkar, Şehzâde'niñ yanına gelir.

Ol gece dağı şabâhı idip irtesi günü olduğda kalkıp h^vâce hânımın hânesine gider. Gene h^vâce hânım bunu kendi kıyâfetine koyup oturur oturmaz 'araba gelir. Bagzâde, binip doğru sarâya dâhil olurlar. Dünyâgüzeli'niñ oçasına çıkar kapıyı kapayıp içeri girer, selâm virip oturur. Dünyâgüzeli “Amân h^vâcem size iki gündür zağmet itdim, kuşûra bakma gel şimdi dersi mi okuyalım, rü'yâmı mı söyleyeyim?” didikde Begzâde siz bilirsiniz diyip sükût ider. Her ne ise ilk önce dersi okuyup sonra rü'yâya bed'an ider. Der ki “H^vâcem, Allâh hayırlar virsin bu gece Hind Pâdişâhı'nuñ oğlu baña 'âşik olup buraya gelmiş. Yanında Begzâde isminde bir arkadaşım varmış. Şehzâde oturup Begzâde benim için çâre arıyor imiş. Amân h^vâcem her ne olur ise senden olur. Ben de ol Şehzâde'ye 'âşik oldum. Bunuñ bir çâresi nasıl ise bulup beni ol Şehzâde ile görüşdirmeli.” didi. Begzâde “Efendim ol Şehzâde'yi veyâhüd Begzâde'yi görseñüz bilir misiniz?” diyince Begzâde'nün gözleri tıpkı saña beñzer didikde Begzâde hemân yaşmağı çözüp ve ferâceyi çıkarıp “İşte Begzâde benim ancak sizi Şehzâde'me virip Hind memleketine götüreceğim.” didi. Dünyâgüzeli “Amân Begzâde, bunu uzatmağa gelmez zirâ bu hafta değil gelecek hafta ben Yemen Pâdişâhı'niñ oğluna gelin gidiyorum lâkin bugün bâzâr irtesi inşa'allâh pençşembe günü pederimiñ türbesini ziyârete gidiceğim. Şehzâde beni orada görür ise görür, görmez ise hasret kıyâmete kalır.” didi. Begzâde “Pekiye sultânım ben şimdi giderim türbedârdan anahtarını alıp pençşembe günü Şehzâde'yi alıp getiririm.” didi. Dünyâgüzeli “Öyle ise haydi durma benden maşşûs selâm eyle, pençşembe günü muñlağa gelsin.” diyü tenbih eyledi. Begzâde vedâlaşıp elbiselerini giydikde kapıdan çıkar gene cāriyeler koltuğuna girip aşağı kadar götürirler. Oradan 'arabaya binip doğru h^vâce hânımın hânesine gider 'arabadan inip yukarı çıkar soyunup dökünüp oturur.

H^vâce hânım Bagzâde'ye hitâben “Bugün söyledin mi işini?” diyince Begzâde “Evet efendim söyledim.” diyip cümlesini nakl u beyân ider. Oradan Allâh'a ısmarladık diyip Şehzâde'niñ yanına gelir. Şehzâde sū'âl ider ki Begzâde'm ne yapıdın inşa'allâh bir hayr haber getirdiñ diyince Begzâde “Efendim buradan gitdim, h^vâce hânımın kıyâfetine girip doğru sarâya gidip Dünyâgüzeli'niñ oçasına girdim, kapıyı kapadım selâm virip oturdum. Dünyâgüzeli, ilk önce dersi okuyup soñra rü'yâ görmüş anı söyledi. Şehzâde “Dünyâgüzeli'niñ gördüğü rü'yâ nasıl rü'yâ imiş?” diyince Begzâde gene söze âğâz idip der ki “Efendim, rü'yâsında sizi görüp 'âşik olmuş ve beni görmüş, beni h^vâce zan idip siziñ için ricâyâ başladı. Ben de yaşmağı ve ferâceyi çıkarıp görünce memnûn oldı.” ve didi ki “Ben bu hafta değil gelecek hafta Yemen Pâdişâhı'niñ oğluna gelin gidiyorum ve pençşembe günü dağı

pederimiñ türbesine ziyârete gideceğim. Şehzâde beni orada görür ise görür görmez ise hâsret kıyâmete kalır.” didi. Ben de şimdi gideyim Dünyâgüzeli’niñ pederiniñ türbedârını bulup anahtarı alayım pençşembe günü sizi oraya götüreyim orada Dünyâgüzeli ile ne yapacak iseñ yap. Şehzâde râzî olup Begzâde’ye rûhşat virdi. Begzâde kalkıp şora şora türbeyi bulup türbedârı çağırđı. Türbedâr gelip buyuruñ ne istersiniñ didikde Begzâde, bir avuç altun virip didi ki “Pençşembe gününe kadar türbeniñ anahtarını baña vir, pençşembe günü aħşam üzeri saña teslim iderim.” didi. Türbedâr, bir avuç altun görünce anahtarı teslim eyleyip eyitdi “Efendim ister iseñiz bir ay dursun bendeñize lüzümü yok.” diyince Begzâde “Hayır istemem pençşembe günü viririm.” diyip Allâh’a ısmarladık diyerek çıkđı gitdi. Oradan çıkıp toğrı çarşuya dâhil oldı. Bir yeşil cübbe ve bir şarık mest, pabuç ve iki ‘oĸka şoğandan bir tesbîh alıp Şehzâde’niñ yanına geldi. Aldığı şeyleri gösterdikden soñra aħşâm oldı, birâz ta‘âm yiyip yatdılar. Şabâh olduĸda soĸaĸa gidip aħşâma gene geldiler.

Ķışşamızı dırâz itmeyelim. Pençşembe günü oldı, Begzâde aldığı cübbeyi ve mesti pabuçları giyip şarığı başına şardı ve iki kıyye tesbîhi eline alıp Şehzâde ile berâber türbeye dâhil oldılar. Süpürge ile toz olan yerleri süpürdiler. Şehzâde içerde ve Begzâde bir iskemle alıp kapınıñ öñünde oturdu. Birkaç sa‘at mürûrundan soñra tozı dumana kıatarak ‘arabalar zuhûr itdi, gele gele türbe kapısınıñ yanına gelip tûrdılar. Beş on harem aĸası Dünyâgüzeli’niñ kıoltuĸuna girip türbeniñ yanına getirdiler. Dünyâgüzeli, harem aĸalarına hitâben “Siz duruñ, bir parça pederimi ziyâret ideyim, şimdi gelirim.” didi. Harem aĸaları fermân sultânımızıñ diyip tûrdılar. Dünyâgüzeli, içeri girer iken Begzâde’ye “Şehzâde geldi mi?” diyü sũ‘âl ider. Begzâde dağı “Evet efendim geldi, teşrifiniñize muntazırdur.” didi. Dünyâgüzeli içeri girer bakar ki ne baksın Şehzâde uyumuş her ne kadar uyandıрмаĸa çalışdı ise de uyandıрмаĸa kıyamadı. Hemân cebinden bir avuç aşık çıkarıp Şehzâde’niñ yanına kıoyup kendi çıkđı. Begzâde, seniñ Şehzâde’n ‘aşıklıĸdan añlamıyor. O daha çocukdur, biraz aşık ile oynasın ve beni bir daha maħşerde görür, diyip ‘arabasına bindi. Tozı dumana kıatarak sarâyına gitdi.

Onlar gideťursunlar biz gelelim Şehzâde’ye. Begzâde, içeri girer bakar ki haĸıĸat Şehzâde uyumuş. Yanına varır Şehzâde’m diyü çağırınca Şehzâde kıalkar “Geldi mi Dünyâgüzeli ve bu aşıkları kim kıoydı?” didikde Begzâde “Efendim Dünyâgüzeli geldi ve aşıkları o kıoydı ve didi ki seniñ Şehzâde’n ‘aşıklıĸdan añlamayıp o daha çocuk. Bu aşık ile oynasın didi ve beni görmekligi dağı kıyâmete kıaldı diyip gitti” didi. Şehzâde, eyvâh diyip iki eli ile başını döĸmege başladı. Begzâde, burada durmak olmaz haydi gidelim bir çâresine bakayım didi. Bunlar kıalkıp anahtarı türbedâra virirler yola revân olup hâna geldiler. Ol gice hânda kıarâr idip şabâh olduĸda Begzâde kıalkıp toğrı Dünyâgüzeli’niñ h‘âcesiniñ hânesine gidip kıapıyı taĸ taĸ itdi. H‘âce hânım kıapıyı açdı gördi ki ta‘aşşuk olan Begzâde gelmiş. Buyuruñ elmasım diyip yukarı aldı. Begzâde yukarı çıkıp oturdu, birâz şohbetden soñra h‘âce hânım “Elmasım gene bir şey söyleyeceksiniñ ĸâliba buyuruñ, çekinmeyiñ söyleyiñiz.” Begzâde “Efendim bir ricâm var didikde eger kıabûl ider iseñiz Allâh tükenmez‘ ömürler ihsân buyursun.” diyince söyle bakayım Begzâde, “Efendim bendeñizi bir kere daha Dünyâgüzeli’ne gönderir iseñiz başka bir ricâm yokdur.” didi. h‘âce hânım dağı “Allâh hayırlar virsin bu kıadar ricâyâ göre yâ cânımı isteyecek veyâhûd bir şey isteyecek şandım. İyî baş üstüne şimdi ‘araba gelir azıcık otur da ‘araba gelsin, git.” didi.

Begzâde yine h‘âce hânımıñ kıyâfetine girip oturdu. Birden ‘araba gelir Begzâde’ye haber virirler bi’smi’llâh ile ‘arabaya binip toğrı sarâyâ dâhil oldılar gene bi’smi’llâh ile ‘arabadan indi. İki cârîye kıoltuĸuna girip Dünyâgüzeli’niñ oťasına kıoyup kıapıyı kıapadılar. Begzâde selâm virdi Dünyâgüzeli selâmiñ alıp yer gösterdi. Hoşbeşden soñra “Ey Begzâde’m ne haber Şehzâde aşıklar ile oynuyor mı yoħsa o hâlinde ‘aşıklıĸ itmege mi çabalıyor.” deyince Begzâde “Efendim ‘afv buyurırsañız benim Şehzâde’m aşık ile oynayacak çocuk degildir, tãm ‘aşıĸdır. Lâkin o gün uyumasından sebep budur ki sizüñ ‘aşkıñızdan ol günüñ gicesi şabâha kıadar uyumadı. Gündüz türbede bir ĸaflet başmış uyudu. Siziñ o kıadar Şehzâde’ye laĸırdı söylemeñize haĸkıñız yokdur. Şimdi size bir ricâm var Şehzâde ‘aşık ve muħabbetiñizden gice ve gündüz nâra ĸarĸ oldı. Bir daha türbeye teşrif ider iseñiz hem Şehzâde’m ve hem bendeñiz ziyâde memnûn olurız.” didi.

Dünyâgüzeli her ne kadar Şehzâde için lağırdı söyledi ise de ağzı söyledi, kalbi söylemedi çünkü kırklar elinden rû'yâsında Şehzade'nin aşkına aşk şerbetini nüş eyledi. Ne ise Dünyâgüzeli der ki "Ben bu pençsembe günü Yemen Pâdişâhı'nın oğluna gelin gidiyorum. Bir kere daha türbeye gelirim eğer bu sefer görebilir ise görür; göremez ise hasret kıyâmete kalacağına hiç şübhe yoktur." dedi. Begzâde, bu haberi alınca aşağıya inip arabaya bindi, doğru h'âce hânımın hânesine geldi, yukarı çıkıp h'âce hânımın cümle s'âline cevâb verdi. Oradan kalkıp doğru türbeye vardı, türbedarı bulup bir avuç altın verdi ve pençsembe gününe kadar anahtarı Begzâde'de durup ve gene türbedâra vireceğini va'd eyleyip anahtarı alıp Şehzâde'nin yanına geldi. Ol gece orada şabâh idip irtesi günü biraz def-i gam için dolaşıp gene geldiler. Hâşıl-ı kelâm pençsembe günü oldu, Begzâde gene yeşil cübbeyi ve mesti pabuçları giyip ve sarığı şardı ve iki okka şogandan tesbihi eline alıp ve Şehzâde ile kalkıp türbeye geldiler. Begzâde "Efendim, gel seniñ serçe parmağını keseyim gene uyumayasıñ." dedi. Şehzâde dağı râzı olup serçe parmağını kesdi. Arasına toz koyup şardılar. Şehzâde, parmağının acısından uykuyu terk idip türbenin içinde bir aşağı bir yukarı gezmeğe başladı. Begzâde dağı kapımın önünde bir iskemle koyup oturur idi. Onlar oturağursun biz gelelim Dünyâgüzeli'ne.

Yemen Pâdişâhı'nın oğluna gelin gideciginden iki üç yüz araba ve elli altmış harem ağaları ve iki üç alay asâkir-i şâhâne hâzır oldukları hâlde Dünyâgüzeli giyinip kuşanıp arabaya biner ve diğer arabalara dağı kadınlar binip muzıka arş iderek yola revân olurlar. Harem ağaları Dünyâgüzeli'nin arabasının yanında ve muzıka önünde askerler yanlarında ve diğer arabalar dağı arkadan gelir idiler. Biraz yürüdükden sonra türbenin yanına gelirler. Dünyâgüzeli arabaları turdurup baş ağa olan Anber Ağa'yı çağırıp der ki "Geçen hafta pederimi iyi ziyâret idemedim, şimdi hâzır buradan geçer iken ben bir parça gidip ziyâret ideyim." diyince baş ağa fermân sultânımızuñ diyip Dünyâgüzeli'nin arabasını türbe kapısının önüne yanaşdırır. Begzâde, hemân içeri koşup Şehzâde'ye müjde ider. Gene tışarı çıkıp iskemleye oturur. Dünyâgüzeli arabadan inip şöylece bir emir virir ki "Ben şimdi çıkarım kimse arabalardan inmesin ve ağalara hitâben siz de burada turuñ, ben mahfice bir ziyâret idip çıkayım." diyip içeri girer. Begzâde'ye hitâben "Şehzâde geldi mi s'âl eyledi." Begzâde dağı "Teşrifîñize muntazırdur." dedi. Dünyâgüzeli içeri girer bir de Şehzâde, Dünyâgüzeli'ni görünce akılı başından gidip bayılma derecelerine geldi ise de kendini toparlayıp şarmaş dolaş oldılar. Bunlar murâd alıp murâd virdiler. Şimdi Şehzâde uşul ile Begzâde'yi çağırıp ahvâli beyân itdiler ve Dünyâgüzeli'ni yerine bedel Begzâde'niñ gitdiğini münâsib gördi. Begzâde şaşırıp nâcâr Dünyâgüzeli'nin elbiselerini giyip ve Begzâde'niñ elbiselerini dağı Dünyâgüzeli giydi. Begzâde ile orada şöyle bir kavlı-i karar itdiler ki eğer Begzâde kırk güne kadar gelir ise a'lâ gelmez ise Begzâde'niñ helâk olduğunu aňlayıp Dünyâgüzeli ile Şehzâde Hind memleketine avdet idecekler. Orada helâlleşip Begzâde çıkıdı arabaya binip yola revân oldılar. Muzıklar çala çala ve askerler yanları sıra gün dinince Yemen memleketine dâhil oldılar.

Yemen Pâdişâhı'nın oğluna Tâtârlar müjdelere taqdim itdiler. Oradan dağı asâkirler karşıcı gelip muzıklar ve diğer a'lâ ince çalgılar ile sarâyâ getürdiler. Yemen Pâdişâhı'nın oğlu dağı gelini koltuğuna almak için binek taşının üstünde turur idi. Arabalar sarâydan içeri girer girmez Pâdişâh'ın oğlu araba kapısının yanına gelür. Gelin hânım baş ağa olan Anber Ağa'yı çağırıp der ki "Benden mahşuş Şehzâde'ye selâm söyle kırk gün benim yasım var, kırk birinci günü ben Şehzâde'nin Şehzâde benim öyle söyle." didikde baş ağa gidip Şehzâde'ye hâl-i keyfiyeti ifâde ider. Şehzâde râzı olup kırk gün mühlet virir. Gelin hânımı arabadan indirip harem tarafına bir oğaya koydılar. Lâkin Begzâde'de tûy tûs olmadığından ve gayetle güzel olduğundan qarıdan farkı yok idi. Kıızdan değil ya'ni Dünyâgüzeli'nden farkı yok idi.

Nihâyet gelin hânım birkaç günler orada oturup kalkar. Bir gün gene gelin hânım oğada oturur iken Qayınvâlidesi gelip der ki "Kızım seniñ iyâlın olan Şehzâde'nin üç kız karındaşları vardır. Her biri bir vezirîñ oğullarının haremleridir ki seniñ görümceleriñdir. Seni onların sarâylarına götürüyüm. Her birinde birer hafta otur. Hem cânın şıkmaz ve hem kırk gün dağı tekmiñ olur andan sonra seniñ düğününe tekrâren bed' ideriz dedi. Begzâde râzı olup içinden belki bir yolunu bulurum diyerek bunlar giyinip dört atlı arabaya bindiler. Arkalarında harem ağaları doğru gelin hânımuñ büyük görümcesi olan Afet Hânım'ın sarâyına dâhil oldılar. Arabadan inip harem kapısından içeri

girdiler. Bunların koltuklarına harem ağaları girip yukarı çıkardılar. ‘Afet Hanım, karşulayip “Buyurun gelin hanım!” diyü baş oçaya götürdi. Hoşbeşden sonra Kayınvälide “Efendim ben gideyim gelinceye kadar iyi bakınız bir haftadan sonra gelip alırım.” diyip gene ‘arabaya bindi gitdi.

Biz gelelim gelin hanım ile görümcesine bir iki gün geçdikden sonra gelin hanım ile ‘Afet Hanım bir gün yalnız bir oçada oturur iken cânları şıkılıp gelin hanım der ki “Efendim böyle cânımız şıkılıyor Allâh rızası için ikişer rek’ at namâz kılalım. Ben du’â ideyim, sen âmîn de yâ sen erkek ol ya ben de sonra biraz eglenelim.” didikde ‘Afet Hanım râzı olup bunlar kalkıp âbdest aldılar, namâz kıldıktan sonra gelin hanım du’â idüp ‘Afet Hanım âmîn didi. Du’â tamâm olduçda gelin hanım ‘Afet Hanım’a hitâben “Haydi bir kere sen bak erkek oldun mı?” didi. ‘Afet Hanım gidip bakar ki evvelki gibi hiç kız erkek olur mı? Geldi “Ben olmamışım, siz de bakın.” didi. Begzâde dağı tışarı çıkıp gene içeri girdi “Amân ‘Afet Hanım ben olmuşım diyince bunlar şarmaş dolaş olup murâd alıp murâd virdiler. Hâşılı bunlar bir hafta tekmi oluncaya kadar gice ve gündüz eglendiler. Onlar eglençursunlar biz gelelim Şehzâde ile Dünyâgüzeli’ne.

Şimdi onlar dağı Begzâde’niñ arçası şıra kalkıp türbedâra anahtarı teslim eylediler. Oradan toğrı hâna geldiler zevke meşğül oldılar. Şimdi hafta tamâm olduçda Begzâde’niñ Kayınvälide’si gelip “Kızım bir hafta da ortanca görümcen olan Berire Hanım’a götürüyüm, azıcık da orada eglen.” didi. Gelin hanım kalkıp hâzırlandı, ‘Afet Hanım nerdübândan aşığa kadar inip “İnşâ’allâh gene buyuruñ.” gelin hanım didi. Begzâde “İnşâ’allâh gelirim.” diyip ‘arabaya bindiler, toğrı ortanca görümcesi olan Berire Hanım’a gitdiler. Sarâydan içeri girip yukarı çıktılar Berire Hanım bunları görünce buyuruñ gelin hanım diyip oçaya aldı. Kahve dühân içip biraz eglendikten sonra gelin hanımın Kayınvälide’si Berire Hanım’a hitâben “Kızım ben gideyim, gelin hanım evvel Allâh’a emânet sonra saña burada bir hafta kadar otursun gene ben gelir alırım.” didi. Berire Hanım “Baş üstüne...” diyip gelin hanımın Kayınvälide’si kalkıp ‘arabaya binip gitdi.

Derken bunlar Berire Hanım ve gelin hanım bir iki gün geçdikden sonra cânları şıkılıp Begzâde, Berire Hanım’a hitâben “Size bir şey söyleyeceğim.” didi. Berire Hanım “Buyuruñ gelin hanım söyleyiñ.” diyince Begzâde der ki “Efendim haydi siziñ ile Allâh rızası için ikişer rek’ at namâz kılalım. Ben du’â ideyim sen âmîn de, belki yâ sen yâ ben erkek oluruz da egleniriz.” didi. Berire Hanım râzı olup kalkıp âbdest aldılar. Allâh rızası için ikişer rek’ at namâz kıldılar. Begzâde du’â idüp Berire Hanım âmîn, didi. Begzâde “Haydi Berire Hanım bak bir kere hâk-i pâyiñiz erkek oldunuz mı?” didikde Berire Hanım gidip bakar ki evvelki gibi tırıyor. Hemân içeri gelip “Gelin hanım bakdım bende bir şey yok siz de bir kere bakınız.” didi. Gelin hanım gidip bakdı ki erkek olmuş zâtı erkek gelip Berire Hanım’a hitâben “Efendim ben olmuşım.” diyince bunlar şarmaş dolaş oldılar. Nihâyet bir hafta tamâm olduçda gelin hanımın Kayınvälide’si gelip “Kızım haydi bir haftâ dağı seni küçük görümcen olan Şükriye Hanım’a götürüyüm, bir hafta dağı orada otur, artık kırk gün dağı tekmi olur.” didi. Begzâde hâzırlanıp aşığa indi. Berire Hanım dağı nerdübân başına kadar inip inşâallâh gene buyuruñ gelin hanım didi. Gelin hanım dağı “İnşâ’allâh gelirim!” diyip ‘arabaya bindiler. Toğrı küçük görümcesi olan Şükriye Hanım’ın sarâyına gitdiler.....³ oçada oturur iken Begzâde, ‘Afet Hanım’a hitâben “Efendim size bir şey ihtâr ideceğim.” diyince ‘Afet Hanım buyuruñ didi.

Begzâde dağı söze âgâz idip der ki “Şimdi bendeñiz küçük hemşireñiz ile kavlı-i karar eyledik. Bu aşıam kaçacağız, siz de bizimle gider misiñiz?” didikde ‘Afet Hanım “Gidelim ammâ niçin, sebebi nedir?” didi. Begzâde dağı min evvelî ile’l âhire naql u beyân eyleyince ‘Afet Hanım ta’accübde kaldı. Nihâyet bunlar kalkıp usül ile yükde hafif bahâda ne var ise cümlesini topladılar. Begzâde “Efendim ben şimdi ortanca hemşireñize giderim, aña dağı haber viririm. Gice sâ’ at beş altı râddelerinde sizi burada sarây çapısının önünde hâzır bulayım.” diyip kendi oradan toğrı ortanca görümcesi olan Berire Hanım’ın sarâyına dâhil oldı. Yukarı çıkıp bakdı ki Berire Hanım, aynanın önünde saçlarını tırar. Begzâde’yi görünce alıp oçasına götürdü. Biraz şöbetden sonra Begzâde, Berire Hanım’a hitâben “Efendim size bir şey söyleyeceğim.” didi. Berire Hanım dağı buyuruñ

³ Hikâyede bu kısımda eksiklik var.

söyleyiñiz didikde Begzâde dağı “Efendim, küçük hemşireñiz ve büyük hemşireñiz bir de bendeñiz üçümüz kaçacağız, siz de bizim ile berâber gelir iseñiz hâzırlanıñ gidelim.” didi. Berîre Hânım, Begzâde’ye hitâben “Pekiye gidelim, lâkin sebebi nedir, bir kere baña dağı ifâde eyle?” diyince Begzâde min evvelî ile’l-âhîre cümlesini naql u beyân eyledi. Berîre Hânım’ıñ parmağı ağzında kalıp ta’ accüb eyledi. Ol dağı râzı olup kalđdı yükde hafîf bahâda ağır ne var ise cümlesini topladılar. Gice sâ’ at beş altı râddelerinde sarây kapısının önünde bekleyeceğini Berîre Hânım va’ d eyleyip Begzâde oradan dağı Allâh’a ısmarladık diyip toğrı pazara gidip on ‘aded hayvân alıp bir ahıra bağladı. Küçük görümcesi olan Şükriye Hânım’ın sarâyına geldi, oturup hâli beyân eyledi. Ne ise ahşâm olduğda yemek yiyip yatdılar. Sa’ât beş râddelerinde Begzâde uşul ile kalđıp ahırdan hayvânları sarâyıñ kapısına getirdi ve içeri girip Şükriye Hânım ile berâber eşyaları iki hayvâna yükletip kendiler dağı birer hayvâna binip toğrı ‘Afet Hânım’ın sarâyına girdiler.

‘Afet Hânım dağı eşyaları kapıñın önüne getirmiş bunları bekler idi. Begzâde, hayvândan aşğa inip eşyaları diger iki hayvâna yükletip bir hayvâna dağı ‘Afet Hânım bindi. Oradan Berîre Hânım’ıñ sarâyına geldiler. Onı dağı kapıñın önünde hâzır bulup añın eşyalarını dağı iki hayvâna yükletip ve bir hayvâna dağı Berîre Hânım bindi. Bunlar altı hayvân eşyâ üç hayvân dağı ‘Afet Hânım, Berîre Hânım ve Şükriye Hânım ve bir civân da dağı Begzâde on ‘aded hayvân toğrı kal’ a kapısından çıkıp yola revân oldılar. Tâ ki yemek yemeyip şu içmeyip iki gün yol yürüdiler, kaçdılar. Onlar gideťursunlar biz gelelim Begzâde’niñ Kayınvâlide’si’ne ve görümceleriniñ sarâyınıñ hâline.

Hafta tekmiñ olduğda Begzâde’niñ Kayınvâlide’si ‘arabaya binip doğrı Şükriye Hânım’ıñ sarâyına geldi. Yuğarı çıkđı görđi ki câriyeleriñ cümlesi ağlar, ta’ accüb idip ağlamalarının sebebini sū’âl eyledikde gelin hânım ile Şükriye Hânım’ın iki gice evvel gâ’ib olduğlarını söylediler. Kayınvâlide Hânım şaşırıp oradan ‘arabasına binip Begzâde’niñ diger görümceleriniñ sarâyına gitdi. Orada dağı bir velvele, aşlımı sū’âl ider. Gice onların dağı gâ’ib olduğını haber alınca gene ‘arabaya binip kendi sarâyına dâhil oldu. Pâdişâh’ıñ huzûrına çıkıp hâl ü keyfiyeti söyleyince Pâdişâh gâzaba gelip vükelâya tekmiñ da’ vet tezkereleri dağıldı. Vükelâ hâzır olup meclis kurulduğda Pâdişâh ahvâli beyân eyledi. Vükelâ dağı iki alay süvâri ‘askeri arđalarından gidip cümlesini tutup getirmelerini haber virirler. Pâdişâh emr idip iki alay süvâri ‘askeri çıkıp yola revân oldılar. ‘Askerler gidedursunlar biz gelelim Begzâde ile mezkûr hânımlara.

Bunlar iki gün iki gice aç şusuz kalıp yol yürüdüklerinden tãkaťları kalmayıp bir ađacıñ gölgesine geldiler. Hayvânlardan aşğa inip oturdılar ve eşyaları dağı yıkıp hayvânları çayıra koyuverdiler. Biraz oturup yemek yediler. Azıcık Begzâde yatıp uyudu, sonra Begzâde kalđıp hânımlar uykuya yatdılar. Begzâde, anları bekler iken bir de görđü ki ne görsün kara bulut gibi iki alay süvâri üzerlerine gelir. Bunları görünce kalđıp âbdest aldı Allâh rızâsı için iki rek’at namâz kılıp bâzârdan aldığı kılıcı eline alıp atına süvâr oldu. Ammâ ‘asker dağı elli adım mesâfede kaldılar. Hemân Begzâde kollarını şıgayıp yâ Settâr diyip aç kurd çoyuna şalar gibi öyle bir hamle eyledi ki ta’ rîfi mümkün degildir. İki sâ’at bir ‘azım ceng oldu ki böyle ceng aşlâ görilmemiş. İki alay ‘askerin altından girip üstünden çıkđı. Ancak elli altmış kişi o dağı yaralı olarak kaçıp kurtuldılar. Begzâde, gelip yerine oturdu.....⁴ aşğa inip eşyaları dağı indirdikde hayvânları çayıra şaliverdiler. Azıcık ta’âm ekl itdiler, hânımlarıñ ziyâde uykusu geldiğinden önce onlar uyudılar sekiz on sa’at uyuduğdan sonra onlar kalđıp Begzâde uyudu. Begzâde uyuyatursun şimdi ‘askerler tađıñ üzerinden aşğa toğrı iner iken ‘askerleri ‘Afet Hânım görünce ‘aklı başından gidip Şükriye ve Berîr Hânım’lara haber virdi. Bunlar dağı kalđıp görünce ‘ağılları başlarından gidip cümlesi ağlamağa başladılar ve Begzâde’yi uyandıрмаğa kıyamazlar idi. Naşıl ise Berîre Hânım’ın gözünden bir tamlâ yaş Begzâde’niñ yüzine düşünce hemân Begzâde uyanıp “Ne ađlarsıñız?” diye sū’âl eyledikde ‘Afet Hânım dağı “Begzâde’ m şu ‘askerleri görmez misiñ?” didi. Begzâde başını çevirip bağar ki ne bağarsın kara bulut gibi üzerlerine ‘asker gelir.

Begzâde kalđıp namâzını kılar yerine götürüp hânımlar ile helâlleşip atına bindi. Hânımlar dağı Allâh selâmet virsin didiler. Ammâ bu sefer dağı gâlib geleceğini ‘aklı kesmeyip ol dağı

⁴ Hikâyede bu kısımda eksiklik var.

ağlamağa başladı. Ne ise ‘askerlerin içine girdi, öyle kılıç urdu ki ta‘rifi mümkün degildir. Lâkin Begzâde bir tarafından ceng idip bir tarafından dağı hemân yalnız bir kılıç durmaz vire ‘askerleri telef ider. Kim oldığını ne Begzâde ve ne de ‘askerler bilir idi ve giriden dağı hanımlar Begzâde’ye du‘â ider; Allâh yardım eyleye diyip ağlamağa başladılar. O gün ol kadar ceng oldu ki bir gün bir gice durmayup ceng itdiler. Hâşılı kelâm bu ‘askerlerden ancak iki yâ üç kişi kurtuldu. Gavgâ tamâm olup Begzâde döndü geldi hayvândan inip iki gözlerinden bûs eyledi. Begzâde dağı iki yerinden yaralanmış idi ve hayvân dağı baldırından yaralandı. Bez ile şarıp Allâh’ın izni ve keremiyle hem Begzâde’niñ ve hem hayvânın yarası iki sâ‘at içinde iyi olup ol günden güzel oldu.

Şimdi ‘Afet Hanım ve Berîre Hanım ve Şükriye Hanım Begzâde’ye taḥsîn ü âferîn eyleyip ve ol tağlarda gördikleri laşeleri dağı Begzâde’niñ telef itdiğini aḥladılar gene hayvânlara eşyaları yükletip yola revân oldılar. Ba‘zı yerlerde oturup ve ba‘zı yerlerde yürürler idi. Kışşayı dırâz itmeyelim altı gün diyince Dünyâgüzeli’niñ memleketine dâhil oldılar oradan toğrı hâna gıtdiler bağıdılar ki Şehzâde, Dünyâgüzeli yokdur. Hâncıdan sū‘âl eyledi, hâncı dağı “Efendim dün şabâh gıtdiler ve baña sizin için haber bırağıdı ki eger gelirler ise ben gidiyorum o da arğam şıra gelsin, belki beni yolda bulur.” didi. Begzâde dağı bu haberi işidince yola revân oldılar, anlar gıdeṭursun biz gelelim Pâdişâh’a.

Kaçan ‘askerler Pâdişâh’a gelir aḥvâli söylediler. Pâdişâh dağı söze âğâz idip didi ki “Bu bir kişi, benim gönderdiğim ‘askerler ḥisâba gelmez. Ol kadar ‘askerleriñ ḥağkından geldi, elbet bu adam tehî degildir.” diyip artığ ‘asker göndermedi. Şimdi Begzâde ve hanımlar ol kadar hayvânları sürdiler ki iki günlük yolu bir günde aldılar. Bir de gördiler ki Şehzâde, Dünyâgüzeli bir sâ‘at mesâfede giderler gene hayvânları sürüp yetişdiler. Şehzâde bunları görünce iki tarafından memnûn u mesrûr olup ve bir ağacın gölgesine indiler, iki üç sâ‘at kadar mülâkât idip Begzâde başına gelen felâketleri bir bir nağl u beyân eyledi. Şehzâde ve Dünyâgüzeli dağı mâşâ‘allâh didiler.

Bunlar sekiz at, eşyâ ve dört kadın ve iki erkek olup yola revân oldılar. Elli beş gün diyince Hind memleketine dâhil olup bir sâ‘at mesâfede Pâdişâh’ın bir çiftligi var idi. Bunlar toğrı mezkûr çiftlige geldiler. Oradan Şehzâde, Pâdişâh’a müjdeciler gönderdi; müjdeciler toğrı Pâdişâh’ın ḥuzûrına çıkıp “Efendim müjdelersun, Şehzâde ve Begzâde geldi ve yanı şıra dağı dört kız ve sekiz hayvân eşyâ vardır. Falân maḥaldeki çiftliginizde sâyeñizde istirâhat idiyorlar ve geleli dağı yarım sâ‘at kadar oldu.” diyince Pâdişâh ol müjde getiren adamı ihyâ idip yerine gönderdi ve veziri çağırıp Şehzâde’niñ ve Begzâde’niñ geldiğini haber virdi. Vezir dağı ziyâde memnûn olup Pâdişâh’ın ḥâk-i pâyına yüz sürdi. Pâdişâh, Vezir’e ḥitâben “Haydi git sarâyın ḥapısından tâ çiftlige kadar iki kiçeli ‘asker diz ve benim ‘arabalarımından iki ‘araba getir, anlara kızlar binsin ve gene benim hayvânlarımdan iki hayvân getir. Anlara da Şehzâde ile Begzâde binsin ve bir hayvâna dağı sen biñ ve vükelâ dağı kendi hayvânları ile gitsin.” didi. Vezir “Fermân efendimiziñdir.” diyip çıkıdı toğrı ḥâş âḥıra gidip ‘arabalar ile hayvânları bir yâver ile gönderdi ve kışlalara dağı haber gönderip cümle ‘askerler gelip iki kiçeli sarây ḥapısından tâ çiftlige kadar dizildi vezir dağı cümle vükelâ ile toğrı çiftligi gıtdiler. Şehzâde ve Begzâde, vükelâyı görünce ḥalkıp oṭa ḥapısına kadar geldiler. Bunlar dağı hayvânlardan inip yukarı çıkıdılar, biraz şöḥbetden sonra Şehzâde ile Begzâde ḥalkıp Dünyâgüzeli ile Şükriye Hanım’ı bir ‘arabaya bindirdiler ve ‘Afet Hanım ile Berîre Hanım’ı dağı bir ‘arabaya bindirip geriye çıkıdılar.

Şimdi vükelâ dağı binek taşınıñ yanına inip Şehzâde ile Begzâde’yi hayvânlara bindirdiler. Kendileri dağı binip öñde Şehzâde ile Begzâde arğada vükelâ daha arğada ‘arabalar ile hanımlar yola revân oldılar. İki tarafından ‘askerler selâm ṭurup ve muzığa arş idip tâ sarây ḥapısının öñüne kadar iki tarafına selâm virerek içeri girdiler. Hanımları ḥareme gönderüp kendileri toğrı ḥuzûr-ı Pâdişâh’a çıkıp yer öpdiler. Pâdişâh dağı yer gösterip oturdılar. Şehzâde ve Begzâde başına gelen aḥvâli beyân idince Pâdişâh ve vükelâ ta‘accübde ḥalıp taḥsîn ü âferîn şâyeste gördiler. Pâdişâh bunlara ḥitâben “Haydi yorgunsunuz ḥareme gidiñ, diñleniñ.” didi. Begzâde ile Şehzâde berâber ḥalkıp toğrı ḥareme dâhil oldılar. Şehzâde vâlidesiniñ destini bûs eyledi ve başlarına gelen ser-encâmı bir bir nağl u beyân eyledi. O aralık Begzâde dağı kendi ḥânesine gidip vâlidesinin destini bûs eyledi ve başlarına gelen aḥvâli beyân idince vâlidesi ta‘accübde ḥaldı; şad hezâr âferîn eyledi. Gene Begzâde ḥalkıp ‘ale’l-

‘acele sarâya geldi ve Vâlide Sultân’ın yanına girip destini bûs eyledi ve gene başlarına gelen ahvâli naql u beyân idince Vâlide’niñ dağı hîç şübhesi kalmadı. Onlar orada oturağursunlar biz gelelim Pâdişâh’a.

Şimdi Pâdişâh hareme girip Şehzâde ile berâber gelen Dünyâgüzeli’ni ve ‘Afet ve Berîre ve Şükriye Hanım’ları yanına çağırıp oturur. Bir de Pâdişâh, Dünyâgüzeli’ni görünce ‘aklı başından gidip cân u dilden ‘aşk u yürekden ‘aşık olup bayılma derecelerine geldi. Azıcık oturduktan sonra hanımların cümlesi kalkıp yerlerine gitdiler. Pâdişâh dağı tışarıya çıktı, Dünyâgüzeli’ne ‘aşık olduğundan Şehzâde’niñ elinden almak için hîle düşünür iken ikinci vezîr içeri girip Pâdişâh’ın mülâhazasını gördükde “Şevketli efendim, ne düşünüyorsın.” dedi. Pâdişâh dağı Dünyâgüzeli’ne ‘aşık oldığını ve ne hîle ile Şehzâde’niñ elinden alacağını beyân eyledi.

Şimdi ikinci vezîr söze âgâz idip der ki “Efendim, şimdi siz Şehzâde’yi çağırıp dersiniz ki ben seniñ ile şantrâc oynayacağım, eger ben seni yener isem saña ne ister isem yaparım eger sen beni yener iseñ sen de baña ne ister iseñ yap dersiniz. Oynarsınız her ne kadar Şehzâde iyi oyun bilir ise size yeñilir, siz de istediğinizi yapar kıızı elinden alırsınız.” dedi. Pâdişâh münâsib görüp Şehzâde’ye haber gönderdi. Şehzâde kalkıp Begzâde ile berâber Pâdişâh’ın huzûrına geldiler. Pâdişâh, Şehzâde’ye hitâben “Gel, şimdi seniñ ile sântırâc oynayalım, eger sen beni yeñer iseñ baña istediğini yap; ben seni yener isem istediğimi yaparım.” dedi. Şehzâde, her ne kadar râzi olmadı ise de Begzâde işâret itdi, nâ-çâr Şehzâde oyuna başladı. Bir oyun pederini yendi, Pâdişâh ne istersin didikde Şehzâde “Dügünümde ziyâde şenlik itmeñizi isterim.” dedi. Hâşılı altı yedi oyun pederini yendi her yenişde dağı kendi düğününe bir şey istedi. Bî-çâre başına gelecek işi bilmez hemân düğününe ister; lâkin Pâdişâh yeñildi gibi kızdı. Şehzâde, gördi ki pederi kızmış, içinde der ki “Bârî bir kere de ben pederime yeñileyim, hâtırı kalmasın.” diyip bir oyun dağı Şehzâde yeñildi. Pâdişâh hemân “Tutun şunun ellerini bağlayın.” diyip Şehzâde’niñ ellerini bağladı. Cellâda emr idip “Haydi, ur şunun boynunu!” dedi. Şehzâde gördi ki şaka degildir, hemân bir kere silkinip bağladıkları ipi kıopardı. Pâdişâh, Şehzâde’niñ ipi kıopardığını görünce ‘aklı başından gidip “Âferîñ oğlum, ben seni kıuvvetsiz şanır idim lâkin kıuvvetli imişsin maşâallah didi ve oğlum saña bir şey söyleyeceğim.” didikde Şehzâde dağı “Buyuruñ efendim nedir?” diyince “Seniñ bu kadar kıuvvetin nedendir ve nasıl bu ipi kıopardın?” diye sũ’âl eyledi.

Şehzâde, söze âgâz idip “Benim kıuvvetim başımda bir beyâz kııl vardır, andandır. Ol kııl başımda olduğu vakit çifte temir ile bağlasanız kıopardırım lâkin kııl başımda olmasa da yorğan tîresi ile bağlasalar aslâ kıoparamam.” diyip cevâb virdi. Öyle ise oğlum gel bakalım o kııl nasıl kııldır, didikde Şehzâde, fesini çıkarıp Pâdişâh’ın dizine başını kıoydu. Pâdişâh dağı kııla bakmak bahânesiyle uşullen Şehzâde’niñ başından kıılı çekip kıopardı ve gene Şehzâde’ye hitâben “Kalk oğlum bu sefer de bakalım kıollarını bağlayayım kıopardabilir misin?” didikde Şehzâde kıılı başında şanıp râzi oldu. Pâdişâh, emr idip “Şehzâde’niñ boynunu urun.” diyince Şehzâde’niñ ‘aklı başından gidip her ne kadar kıoparmağa çabaladı ise de aslâ kıoparamadı. Begzâde’niñ pederi ya’nî başvezîr ileri gidip her ne kadar ricâ eyledi ise de aslâ çâre bulmayıp sâde boynunuñ urulmasını ‘afv itdirip zindâna gönderdi. Şehzâde, zindanda oturağursun biz gelelim Dünyâgüzeli’ne.

Şehzâde, zindâna gider gitmez Begzâde kıoşup Dünyâgüzeli’ne haber virdi. Şimdi Dünyâgüzeli ahvâle vâkıf olunca hanımlar dördü bir yire toplanıp meşverete başladılar ve Pâdişâh’ın ta’âmına zehir kıoymaklığa kıarâr eylediler. Derken Pâdişâh hareme girip ta’âm istedikde Dünyâgüzeli ta’âmına zehir kıoyup Pâdişâh’ın huzûrına getirdi. Pâdişâh yemek yedikden şonda uykuya yatıp vefât eyledi. Ol sâ’at zindândan Şehzâde’yi getirip tahtına kııkardılar ve Pâdişâh’ı dağı defn idip geldiler. Şimdi düğün tedârikini kıurup Dünyâgüzeli’ni Şehzâde’ye ve ‘Afet Hanım’ı dağı Begzâde’niñ büyük kıarındaşına ve Berîre Hanım’ı dağı Begzâde’nin ortanca kıarındaşına ve Şükriye Hanım’ı dağı Begzâde’ye ‘akd-i nikâh idip kırık gün kırık gice düğün dernek olup ve Begzâde’yi kendine vezîr-i naşb idip anlar murâdına nâ’il oldılar. Allâh nâ-murâd olanları dağı ber-murâd idip mesrûr eyleye âmîn.

Begzâde Hikâyesi

Hikâyede, Hindistan'daki bir padişahın çocukları on beş on altı yaşlarına gelmeden nedensiz bir şekilde ölmektedir. Bir hekim, padişaha oğlunu on beş, on altı yaşına kadar karanlık bir mağarada tutması tavsiyesinde bulunur. Tavsiyeye uyan padişah, oğlunun canı sıkılmasın diye yanına bir de vezirinin oğlu Begzâde isimli çocuğu gönderir. Bunlar on beş, on altı yaşlarına gelince mağaradan çıkmak isterler. Padişah, onlara saray yaptırıp onları saraya yerleştirir. Şehzâde bir gün bir zamanlar babasının da âşık olduğu Dünyagüzeli isimli bir kıza âşık olup onu aramaya çıkar. Sonunda Dünyagüzeli'ni bulup onu almayı başarır. Onunla evlenmek üzereyken babası tarafından bir hile ile tutsak edilir ve öldürülecekken Dünyagüzeli tarafından kurtarılır.

Gizem ve aksiyon hikâyede yoğun bir şekilde mevcuttur. Yazar, Dünyagüzeli aracılığıyla hikâyeye bir gizem katmıştır. Şehzâde'nin babasının da bir zamanlar Dünyagüzeli'ne âşık olması, Şehzâde'nin resmi gördüğü anda âşık olması, resmi gören diğer kişilerin de çok etkilenmesi, herkesin Dünyagüzeli'nin evini göstermekten korkması, Dünyagüzeli'ne ayrı bir gizem katmaktadır. Şehzâde ve Begzâde'nin bu yolculuğu ve sonrasında yaşadıklarında da yoğun bir aksiyon vardır.

Hikâyenin bütününe etki eden ve hikâyeye yön veren ana karakterler Hint Padişahı ve Şehzâde'dir. Fakat Begzâde ve Dünyagüzeli de hikâyedeki önemli karakterlerdir ancak ikisi de Şehzâde ile birlikte var olabilen karakterlerdir. Begzâde, zaten Şehzâde'nin yardımcı karakteri konumundadır. Yemen padişahının oğlu ve annesi, kızları, lala, hoca gibi karakterler de fon karakterlerdir. Hint Padişahı'nın yaşadığı kimlik çatışması ve Şehzâde'nin de varoluş çabası incelenmesi gereken iki önemli husustur.

Makam ve hırs hiçliğe, merhamet ve dürüstlük zafere götürür.

Hint Padişahı "padişahlık ve babalık" kimlikleri arasında sıkışmış bir karakterdir. Ağır basan kimliği de padişahlık kimliğidir. Babalık kimliği, padişahlık kimliğinin gölgesinde hissedilebilen ama görünemeyen bir durumdur. Evladını sever, onun ölmesini engellemek için gerekli koşulları sağlar, ona saray yaptırır, onu mutlu etmeye çalışır ama o bir padişahtır ve her şeye muktedirdir. Makamının verdiği güce dayandığı için merhametsizliği daha ağır basar. Padişah, gücün mutlak sahibidir. Padişah'ın eylem ve emirlerinin doğru ya da yanlışlığı tartışılmaz çünkü doğru ve yanlışa o, karar verir ve geriye kalanlara da bunlara uymak kalır. Oğlunu iyileştiremeyen binlerce tabibi hiç düşünmeden öldürür. Çünkü o tabipler imkânsız da olsa onun dediğini yapmak zorundadır. Sarayı imkânsız gibi görünse de kırk günde yaptırır. Oğlu bir yere gidince onun iznini almak zorundadır. En sonunda Dünyagüzeli'ne kendisi de âşık olduğu için onu, oğlunun elinden almak ister. Hırsı ve makamının verdiği güç gereği onun dediğinin olması gerekir. Dünyagüzeli'ne kendisi sahip olmalıdır. Padişahlık duygusu, babalık duygusunu ezer ve yaşatmak için binlerce kişiyi öldürdüğü oğlunu öldürmeye kalkar. Bunu yaparken de hile yapmaktan geri durmaz. Çünkü hırs, insana her türlü çirkinliği yaptırır.

Şehzâde ise, âdeta ilk çağ insanların yaşantısındaki merak ve keşif duyguları ile doludur. Doğduktan sonra ölüm tehlikesi vardır ve bu yüzden yıllarca karanlık bir mağarada yaşamak zorunda kalır. Bu durum da onun hayatta kalabilmesi için mücadele vermesi gerektiğinin ipuçlarını vermektedir. Oyun oynarken taşları yukarı fırlatır ve kırılan camdan dolayı ilk defa güneşi görür. Güneşe karşı aşırı bir ilgi duyar ve onu yakalamaya çalışır, bu da ileride imkânsız şeylerin peşinden gideceğinin ipuçlarını vermektedir. Sonrasında saraya gider ama çevresinde olup biten her şeye meraklıdır. Dışarıyı merak eder ve dışarı avcılık yapmak için çıkar. İlk insan avı da onu yaşamında farklı bir evreye götürecek olan Dünyagüzeli'nin resmini getiren derviş olur. Şehzâde mücadelecidir, imkânsızın peşinden gider; yeri geldiğinde de başına buyruktur, aşkı için babasının emrini çiğner aynı zamanda da babasına saf bir şekilde inanmaktadır. Bu saf inanç, neredeyse onun hayatına mal olacaktır. Yaradılışından beri saçındaki kıldan dolayı olağanüstü bir güce sahiptir.

Şehzâde, mağaradan çıktıktan sonra çevresini tanımaya, girdiği yeni evreni öğrenmeye çalışır. Babasının statüsünden dolayı doğuştan sahip olduğu kimliği pek benimseyemez. Çünkü onun sahip

olduğu kimliğin sınırlarını çizme yetkisi babasının elindedir. Kendisi de bu evrenin neresinde olduğunu bilmeye çalışır. Aslında kendi varoluşunun arayışındadır ve bu varoluşu da Dünyagüzeli'ne olan aşkı ile bulur. Babasının hegemonyasından kurtulup kendi kararlarını veren kendi idealleri peşinden giden bağımsız bir birey olmaya başlar ama babasına bağlılığı da tamamen kopmamıştır. O, çocukluğundan beri hayatta kalabilmek için mücadele vermek ve çevresini iyi tanımak zorundadır. Çünkü elde etmek istediği her şey için mücadele etmek zorundadır. Sevdiği kız ile görüşünce bile uykuda kalmamak için kendi bedeninden bir parça olan parmağını keser. O, insanları tanımak zorundadır çünkü babası bile onun rakibi ve düşmanı olabilmektedir.

Kadın karakterlere yüklenen vizyon

Hikâyede kadın karakterlere yüklenen vizyon, erkek karakterlere yüklenen vizyonun tam tersidir. Erkek karakterler savaşan, kadınları baştan çıkararak, olaylarda ön planda olan, kararları veren mücadeleci ve aktif bir şekilde yaşama katılırken kadın karakterler, savaşta arka planda olan (Begzâde savaşırken diğer kadınlar geride durup onun kazanmasını bekler.) yaşamda arka planda olan (Hint Padişahı, Begzâde, Şehzâde tüm olaylarda ön planda iken diğer bütün kadınlar arka planda kalmaktadır.) kadın karakterler kolay bir şekilde baştan çıkarılan (Hoca'nın tüm kızlarının Begzâde'yi gördüğü gibi aşklarından bayılması ve kendisinin de ona âşık olup bayılmak üzere olması, Yemen padişahının tüm kızlarının Begzâde tarafından baştan çıkarılması ve hepsinin Begzâde ile kaçması) yönleriyle öyküde pasif bir durumda gösterilmiştir. Yemen padişahının eşi belli durumlarda etkili olmaya çalışır ama onun da etkisi sınırlıdır. Dünyagüzeli de diğer kadınlardan farklı olarak kendi kararlarını vermeye çalışır ve kendi potansiyelini harekete geçirir. Bazı kararları kendisi vermeye çalışır. Onu isteyen erkeğin kararına boyun eğmek yerine kendi sevdiği kişiye mücadele ederek kavuşur ama bunu yaparken de kadınlara yüklenen pasiflik durumunun etkisi onda da hissedilir. Tam bir eyleme geçemez, erkeğin gücüne ihtiyaç duyar. Padişahın eşi varken Dünyagüzeli ile de evlenmek istemesi, Begzâde'nin üç kız kardeş ile evlenmesi gibi bir erkeğin birden fazla kadınla birlikte olması doğal görülmüştür fakat bir kadını birden fazla erkek isteyince savaşlar ve ölümler olmuştur (Yemen padişahının oğlu ile Begzâde arasındaki çarpışmada birçok askerin ölmesi, Padişah ve Şehzâde'nin Dünyagüzeli'ne âşık olmasından dolayı ikisinden birinin ölmesi gerektiği için kralın öldürülmesi).

Erkeklerde oyun oynayan küçük çocuklar bile onlara altın teklif eden Begzâde'ye farklı tepkiler verirken kadınların tek tipli olarak verilmesi dikkat çeken önemli husustur. Kadınların neredeyse hepsi aynı durum karşısında aynı tepkiyi vermektedir. Hoca'nın tüm kızları Begzâde'yi görünce bayılır. Üç kızın da tepkisinde bir farklılık yoktur. Hoca'nın kendisi de aynı tepkiyi verir ama bayılmaktan son anda kurtulur. Yemen padişahının tüm kızları da Begzâde'nin yaptığı oyuna aynı şekilde tepki verip kolay bir şekilde baştan çıkar ve hepsi de Begzâde'nin onunla kaçma tekliflerine aynı cevabı verir.

Kadınların güçlü olduğu ve erkekleri yendiği tek olay Padişah'ı zehirlemeleridir. Kadınlar, kendi potansiyelinin farkına varıp sevdikleri insanı kurtarmak için en güçlü konumda olan krala karşı işbirliği yapar ve kralı alt edip sevdiklerini kurtarmayı başarırlar.

Aşk bilinmezi

Yavuz Turgul'un "Eşkîya" adlı sinema filminde Eşkîya ve Berfo karakterleri arasında şöyle bir diyalog geçer:

Eşkîya: Bana niye ihanet ettin Berfo?

Berfo: Demek sen benim yaptıklarına ihanet diyorsun?

Pekiye öyle olsun.

Şimdi ben sana şöyle desem:

Ben bunları yaptım; çünkü âşıktım ben. Yani vurulmuştum.

Ölüyordum aşkımdan.

Bunun üzerine kim bana ne diyebilir ha?

İhanet ne?

Aşkım için yaptım ulan!

Ahlaksızlık mı evet yaptım.

Ben en yakın arkadaşımı-seni- jandarmaya ihbar etmiş adamım.

Sen yapabilir miydin benim yaptığımı ha?

En sevgili arkadaşına ihanet edebilir miydin?

Onu jandarmaya ihbar edebilir miydin?

Arkadaşının altınlarını çalabilir miydin?

O altınlarla arkadaşının sevdiği kadınları anasından babasından satın alabilir miydin?

Arkadaşını ölüme gönderebilir miydin?

Ama ben yaptım.

Aşkım için!!!

Şimdi söyle bana hangimizin aşkı Keje'ye daha büyük ha?

Hangimizin?

Hangimiz Keje için bu kadar günaha girmeyi göze alabilirdik?

Bu aşk için ben cehennemde yanmaya hazırım.

Ya sen?(Turgul1996).

Bu diyalog aslında Padişah ile Şehzâde arasında yaşanan olay arasında ciddi benzerlik göstermektedir. Şehzâde, babasının üzülmemesi için iyi yüreklilikle satrançta ona yenilmek ister ama Padişah'ın niyeti onun sevdiğini elinden almaktır. Padişah, onu öldürmek için hileler yaparken Şehzâde, babasının böyle şeyler yapacağını aklından bile geçirmez. Padişah, onu öldürmek ister ama Şehzâde güçlü olduğu için kendini kurtarır. Sonrasında filmin de devamında olduğu gibi Eşkîya yine Berfo'ya güvenir ama Berfo yine onu aldatır. Şehzâde de babasına güvenir ama Padişah yine onu aldatıp öldürmeye çalışır. Daha önce de dediğimiz gibi hırs, insana her türlü çirkinliği yaptırır. Padişah en yakınının -oğlunun- sevdiğini elinden almayı hatta onu öldürmeyi kendine yakıştırır. Dünyagüzeli'ni elde etmek için her türlü hileye başvurmaya, her türlü günahı işlemeye hazırdır. Oğlunun hiçbir zaman yapmayacağı şeyleri bir çırpıda yapar ve en kötülerini de yapmaya hazırdır.

Hikâyedeki diğer önemli husus da oyun oynamak için bile belli bir sosyo-ekonomik duruma sahip olmak gerektiğidir. Çocuklardan biri, babası zengin olmadığı için diğer çocuklar oyun oynarken o, oyun oynayamaz. Aslında Şehzâde'nin de babası zengin olmasına rağmen çocuklukta en çok oynadığı oyun hayatta kalma oyunudur. Sadece bir kere dama oynar ama onda da sıkılır ve damayı fırlatır. Bunun dışında karanlık bir mağarada ışığı bile görmeden, çocukluğunu yaşayamadan karanlığa gömülme zorunda kalır. Mağaradan çıktıktan sonra da yetişkin insanların yaptığı şeyleri yapmaya başlar.

SONUÇ

Hikâyede bir zamanlar Dünyagüzeli'ne âşık olan babanın zor karşısında kolay yolu seçip vazgeçmesi ve oğlunun da imkânsız olan aşkı isteyip mücadele ederek sevdiği kızı alma çabası vardır. Şehzâde, kızı bedeni ile değil ruhu ile sever; Şehzâde'nin Dünyagüzeli geldiğinde uykuda kalmamak için parmağını kesmesi de gerektiğinde sevdiği için bedeninden vazgeçebileceğini göstermektedir. Ama Padişah, Dünyagüzeli'ni gördükten sonra onun güzelliğine vurulup o güzelliğe sahip olma hırsı içerisinde. Şehzâde, gül toplamak için gül bahçesine girip tüm dikenlere katlanan biriyken Padişah, sahip olduğu güce güvenip satın alacağı plastik çiçeklerden gül açmasını bekleyen bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Padişahın hırsı, evlat sevgisi dâhil, tüm duygularını o derece bastırır ki tek evladı olan Şehzade'yi öldürmeye çalışır. Padişah, hileleri ile Şehzade'yi aldatmayı başarıp onu alt ettiğini düşünür ama hikâyenin sonunda sahip olacağını sandığı kişi tarafından öldürülmesi ile iyiler ödüllendirilir ve kötüler cezalandırılmış olur. Böylece aldatmacalarla, hilelerle, emek vermeden elde edilmeye çalışılan aşkın kaybedilmeye mahkûm olduğu görülür.

KAYNAKÇA

Boratav, Pertev Naili (1969).100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.

Propp, Vladimir (2008). Masalın Biçim Bilimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, İstanbul.

Turgul, Yavuz (1996). Eşkya, www.beyazperde.com/filmler/film-17646/

Türkiye Diyanet Vakfı İSAM (İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ). www.isam.org.tr

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 59-75, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 07.11.2019 Kabul Tarihi: 18.12.2019

“ATEŞ”İN GEÇMİŞİ, ATEŞ-İNSAN-DANS İLİŞKİSİNİN KÖKENİ VE NEVRUZ

(Uzak Geçmişin Kamplarında Korku, Gerilim ve Yaşama Sevincinin Ritmi)

History of “Fire,, Fire - Human- Origin of Dance Relationship and Nevruz

(Fear in camps of distant past, The rhythm of tension and joy of life)

Tahir Erdoğan ŞAHİN¹

ÖZ

Ateş, yaşamak için gerekli unsurlardan biri olması yanı sıra toplumların kültüründe önemli yer tutmuş, farklı alan ve mekânlarda farklı ritüellere kaynak teşkil etmiştir. Doğadaki yırtıcılar karşısında güvenlik çemberi oluşturan ateşin hayvanlar kadar olmasa da insanlar üzerinde de ürkütücü, yakıcı, öldürücü bir etkisi vardır. Ateşi kendi doğası içinde tanıyan insanların onu doğal ve açık alanlarda kullanmadan, kapalı mekânlara taşımalarını düşünmek zordur. Kamp içinde kullanılan ateş, biçimsel olarak grup üyelerini daire hâlinde tutar. Daireyi belirleyen ölçü, ateşin yakma, ısıtma ve geceleri aydınlatma gücüdür. Bu geometri, yanardağın çevresinde yapılan dönüşün görüntüsel izdüşümüdür. Günümüzde “nevruz” dahil çeşitli folklorik figürlerinde ateş etrafında dönüşün, binlerce yıl öncesine gittiğini anlamak gerekir.

Anahtar Kelimeler: Ateş, kamp, kamp ateşi, yanardağ, dans, nevruz.

ABSTRACT

Fire has been an important element in the culture of societies as well as being one of the necessary elements for living. In the face of predators in nature, the fire that forms a security circle has a gruesome, burning, fatal effect on humans, even if not as much as animals. It is difficult to think of people who recognize fire in their own nature to take it to indoor places without using it in natural and open spaces. The fire used inside the camp keeps the group members in a circle. The measure that determines the circle is the burning power, heating and the power of lighting at night. This geometry is the visual projection of the rotation around the volcano. Today, it is necessary to understand that in various folkloric figures including Nevrouz, the rotation around the fire goes back thousands of years.

Keywords: Fire, camp, campfire, volcano, dance, nevruz.

GİRİŞ

Yaşadığımız dönem içerisinde iç içe olduğumuz olguların kökenini bilmek arzusu, kendi algıladığımız vaktin anlamlaştırılması dürtüsünden ileri gelir. Olguların geçmişine olan ilgimiz sürecinde yaptığımız araştırmalar ve yeniden inşa edilen bir geçmiş sayesinde bugünkü etkinliklerimiz çok daha iyi kavranabilir ve geleceğin yönlendirilmesinde kendimizi daha yetkin hissedebiliriz. Geçmiş nesnel olarak kavramak amacıyla yapılan çalışmalardan oluşan tarih, ele aldığı dönemler oranında sair bilimsel disiplinlerle ilişkili olmak zorundadır. Bu nedenle tarihin paleontolojik, antropolojik ve arkeolojik verilere gitmesi kaçınılmazdır. Ancak, uzak geçmişe ilişkin veriler oldukça sınırlı sayıda bir takım izlerden ibarettir. İnsanlık tarihi açısından bu izlerin ilk söylediği şey, şimdide olmayan ama bir zamanlar var olan insan topluluklarının yeryüzünde yaşamış olduklarıdır. O bir

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Ün. İlahiyat Fakültesi- İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü/Türk İslâm Sanatları Tarihi Anabilim Dalı e-posta: tesahin1@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2215-6263>

zamanlar var olduklarını bildiğimiz insanlardan geriye kalan izler ne kadar basit gözükseler de, bugünkü hayatımızda asla basite alamayacağımız sayısız kültürel unsurlarımızın oluşumuna temel olan bir dünyanın yansımalarıdır. Bu nedenle, görece basit olan şeyler, anlamca derin ve bir o kadar önemlidirler.

Hemen her toplumun kendi tarihsel süreci içinde evrilip biçimlenerek gelen *oyun ve dans*, ahenk zenginliği kazanarak gelen kültürel öğeler arasındadır. Bu çalışma, dansın ateşle olan kadim tarihini anlamaya ve açıklamaya yönelik bir çabanın ürünüdür. Uzak geçmişte ateş ve insan ilişkisinden yola çıkılarak günümüzde öncelikle Avrasya halklarının kutladığı *Nevruz*'un da binlerce yıl geriye giden geçmişle olan bağı kurulmaya çalışılacaktır. Her bilimsel çalışmada olduğu/olması gerektiği gibi, yeni bir şeyler ortaya koyma iddiasını taşıırken, o oranda eleştiriye açık ve hatta yanlışlanabilir olma ihtimalini de göze almaktadır.

1. Ön İnsan Topluluklarının Ortaya Çıkışı

Fransız araştırmacılar tarafından XIX. yüzyılın sonunda Etiyopya'daki Omo Vadisi'nde ortaya çıkarılan maden yataklarında binlerce fosil incelenmiştir. Bunların incelenmesi ve varılan sonuçlar uluslararası kuruluşlar tarafından da değerlendirilmiş, insan ataları kalıntıları hususunda çeşitli düşünceler ortaya konulmuştur. Buna göre; günümüzden 5- 6 milyon yıl öncesinde yaşayan *Australopithecus*lara ait verilerin ilk örneği Güney Afrika'da bulunmuştur (Bronowski 1975: 8; Alpagut 1988: 12).

Tanzanya'da bulunan ayak izlerine dayanılarak iki ayak üzerinde durdukları ileri sürülmektedir. Ağaçların seyrek olduğu yarı bozkır alanlarda yaşamış oldukları varsayılan *Australopithecus*lar, avcılıkla karınlarını doyurmuşlardır.

*Australopithecus*ların doğada bulunan sopa, kemik, diş gibi maddeleri kısmen değişime uğratarak ihtiyaçları doğrultusunda kullanmaları akla yakındır. Ancak, günümüze kadar gelebilen buluntuların ileri yorum yapılamayacak kadar az olması, evrimi teori olmaktan çok dogmatik bir çok araştırmacıyı, *Australopithecus*ların insan ataları olabileceği ispatından ve kurgulamalardan yoksun bırakmaktadır (Koyuncu 1992: 201; Lewin 1998: 13, 20; Laekey-Lewin 1997: 37; Sagan 1986: 104). 1960'da *Australopithecus*ların bulunduğu alana yakın bir yerde, B. Leakey bazı kafatası kemikleri yanı sıra bir alt çene ve tam bir sol ayak kemikleri bulmuştur. Fosilin tarihi 1.800.000 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Tahminlere göre beyin kapasitesi 680 cc. dir. El ve ayaklar insan el ve ayaklarına benzemektedir. *Homohabilis* diye adlandırılan bu yaratığın dik yürüdüğü ve koştuğu sanılmaktadır. Gıdası et ve bitkidir. Çene biçiminden konuşma yeteneğinin olabileceği zannını uyandırmıştır.

2 milyon yıl önce Doğu ve Güney Afrika'da ortaya çıkan *Homohabilis*ler, iklim değişikliklerine ve artan kuraklığa ayak uydurmaya çalışan bozkır yaratıklarıdır. Kendilerine sığınak oluşturan bu türün çevresindeki nesnelere *alet gibi* kullanabildiği anlaşılmıştır. Kenya'da ve Viktorya Gölü çevresinde Pleistosen Dönemi'ne ait çeşitli buluntular elde edilmiştir. Ayrıca *Australopithecus*lar dışında ilk *Homo erectus*lar da Turkana Gölü tortullarında ortaya çıkarılmıştır. Kenya'da 1995 yılında ortaya çıkarılan bir başka iskelet ise 4 milyon yıl öncesine aittir.² Bazı araştırmacılar *Homo erectus*lar için "Homo habilis ya da *Australopithecus* türünün ulaştığı son aşama" deseler de bu geçişi belgeleyecek hiçbir fosil yoktur (Leakey 1998: 52; Güleç 1985: 375).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyıl içinde yapılan araştırmalar sonucu Afrika, Asya, Avustralya ve Avrupa'da çeşitli buluntular ele geçmiş, bunlara ilişkin pek

² 18 Ağustos 1995 gününde Türk basınında da yer alan haberde, Kenya Ulusal Müze araştırma grubu başkanı, antropolojist Meave Leakey'in *Australopithecus Anamensis* adını verdiği bu yeni buluntuyla ilgili açıklamalarına geniş yer verilmiştir. Bu ve başkaca buluntular, *Australopithecus*ların pek çok üyesinin hominid türlerinin dışında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

çok yorum yapılmıştır. Yaklaşık 2 milyon yıl öncesinden başlayan hominidal geçmişte birbiriyle ilişkili, evrimsel geçiş aşamalarından çok, ırksal ayrımlar içinde evrilerek gelen üç insansı gruptan bahsedilebilir: *Homoerektuslar*, *Neanderthaller* ve soyu bugüne kadar gelebilen *Homosapiensler*. Bu devreler içerisindeki buluntulara dayanılarak yapılan araştırma sonuçları arasında fazla bir farklılık olmasa da; adlandırmada, sınıflandırmada ve tarihlendirmelerde bazı değişiklikler yapılmaktadır (Mithen: 16, 30-31; Alekseyev 1993: 60).

Günümüzün araştırma, inceleme ve gözlemleri ile bunlara dayalı olarak yapılan yorum ve düşüncelerden, insanın biyolojik geçmişinin 4 milyon yıl öncesine kadar gittiği söylenebilir. *Hominid* (*ön insan/ insansı*) diye tabir edilen insanların yaklaşık 2 milyon yıl öncesinden itibaren düşünce ve tasarımın ürünü olan aletler yapıp kullandıkları, gruplar hâlinde oldukları; yaşlı, çocuk, dişi ve erkek gibi biyolojik farklılıklarından kaynaklanan basit iş bölümü içinde buldukları söylenebilir.

Bugünün insanının tarihsel, toplumsal ve kültürel geçmişini, çeşitli veri ve gerekçelere bağlı olarak zamanımızdan 200 bin yıl öncesinden başlatmak uygun bulunmaktadır. Bu tarih, insanın biyolojik-kültürel geçmişi ile toplumsal-kültürel-teknolojik geçmişi arasındaki sınırı ifade etmektedir (Şahin 2004: 17-36).

Homosapiensin *Homoerektus* ya da *Neanderthaller*le aralarındaki biyolojik ve kültürel ilişkiler hangi biçimde ve düzeyde olursa olsun, insanın biyolojik ve kültürel geçmişini, yani 2 milyon öncesinden başlayan tarihsel serüvenini bu iki insansı gruptan ayrı tutamayız. Hominidal Dönem, aynı biyolojik atadan gelen üç insansı türün *yalın geçmişi*ni kapsar. 1.5 milyondan fazla bir zaman dilimi içinde, *Homoerektuslar*, *Neanderthaller* ve bunlarla aynı zamanda ya da sonraki süreçte, fakat aynı biyolojik geçmişin parçası olan *Homosapienslerin* yaşadıkları yeryüzü hepsinin ortak varoluş alanıdır.

Yalın Yaşama Dönemi, esasında insanın doğal olarak yaşadığı bir süreçtir. Ancak, *Homosapienslerin* *Homoerektus* ve *Neanderthallerden* ayrı olarak, ZÖ³. 200.000 den sonraki ve kendi türüne özgü toplumsallaşma sürecini ayrımlamak için ZÖ. 2 milyon-200 bin arası dönemin yaşama biçimini *yalın* kavramıyla açıklamayı tercih ettik. Bu dönemde insanın gerçekten de en yalın biçimde yaşamış olduğu da gözden ırak tutulamaz.

Biyolojik bir tür olarak insanın temel ihtiyaç ve dürtüleri bulunur. Bu ihtiyaç ve dürtüler insanı yemeye, içmeye, korunmaya, üremeye ve barınmaya zorlarken, onu çeşitli ilgilere yöneltmiştir. İnsanı dış dünyaya yöneten ilgi unsurlarından biri, kullanılabilir olmaya elverişli olması gereken *alet*, diğeri ise korunmaya, ısınmaya ve pişirmeye elverişli bulunan *ateştir*.

Alet ve ateş: Yalın Yaşama Dönemi insan topluluklarının ilgi alanında olan alet ve ateş, bu dönemin gözle görülebilir özelliklerinin yanı sıra kültürel dünyalarının soyut taraflarını anlamamızı da sağlar. Bu unsurların değişimleri, dönüşümleri ve gelişimleri; çeşitli anlam dünyalarıyla birlikte zenginleşerek üretilmeleri ise türünü devam ettirebilme başarısını gösteren *Homosapiensler* tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Denilebilir ki, Yalın Yaşama Dönemi’nde ortaya çıkan birçok unsur Doğal Yaşama Dönemi içerisinde de değişip dönüşerek varolmuş, bu unsurlar çeşitlenip çok daha zenginleşerek bugüne kadar gelmiştir.

Bu çalışma, *ateş ve dans* ilişkisinin kadim geçmişte nasıl olabileceğini ortaya koyma girişimini içermekle sınırlıdır. Ancak, geçmişi kendi özgün periyotları içinde sınıflandırıp adlandırırken yapıldığı gibi ateş ve dans ilişkisinin açılımında ileri sürülen hipotezlerin de hangi gerekçelere ve ne tür verilere dayandığını belirtmek gerekir. Ne var ki, uzak geçmiş, insana ait nesnel verilerin çok az olduğu, buna karşın, dönemle ilgili pek çok spekülasyonlar

³ ZÖ: Zamanımızdan önce.

yapıldığı, ileri sürülenlerin birçoğunun ise tutarsız tasavvur ve senaryolardan ibaret olduğu bir gerçektir. Her şeye rağmen, geçmişin mutlak gerçeğini bilmemek de, gerçekliğini makul doğrular içinde kavrayabileceğimiz imkânlarla sahibiz. Bunların başında, eskiye yönelik pek çok paleontolojik ve antropolojik araştırma bulguları gelmektedir. Eğer bilim, öncelikle zihinsel bir üretimse, ki öyledir, kadim geçmişte yaşayanların da “insan” olduğu gerçeğinden hareket etmek önemli bir avantaj olmaktadır. Nitekim uzak geçmişin tarihi de bizim tarihimizden başka bir şey değildir.

2. Ön İnsan Topluluklarının Yalın Yaşama Dönemine Ait Antropolojik ve Arkeolojik Veriler

İnsana ait ilk arkeolojik veriler, günümüze kadar gelebilen taş aletlerdir. İlk kültürel oluşumların belli oranda anlaşılması açısından büyük önem taşıyan taş aletlerin yapımında belli bir *standartlaşmaya* gidilmiştir. Taş aletler; birinci aşamada *yalın ve doğal*, ikinci aşamada *belli bir biçimde ve rastgele*, üçüncü aşamada belli *kurallara uyularak* yapılmıştır. Böylece *taş alet yapım geleneği* oluşmuştur (Brodwood 1995: 52 vd.; Kottak 2001: 206; Mithen 1999: 137).

Jeolojik olarak Pleistosen’de yer alan bu taş endüstrisi gelenekleri, arkeolojik sınıflandırmada “Alt Paleolitik” olarak adlandırılmaktadır. 2 milyon yıla yakın bir zamanı kapsayan bu dönemin taş alet kullanım geleneği sonraki zamanlarda çeşitli aşamalardan geçerek daha yetkin düzeylere getirilmiş, bazı bölgelerdeki çeşitli insansı topluluklar tarafından aynı biçimde devam ettirilmiştir. XX. yüzyılda, Asya dışında da (Kuzey, Batı ve Güney Afrika’da, Avrupa’da) Homoerektus grubuna dahil daha birçok fosile rastlanmıştır. En eskileri Kenya’da 1.700 bin yıl öncesine ait Homo erektusların, bundan 200 bin yıl öncesine kadar dünyanın değişik yörelerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Dünyanın birçok yerinde farklı tiplerde Homoerektus örneklerine rastlanmış, hatta bunların hangilerinin gerçekte Homoerektus olacağı konusunda karışıklıklar yaratmıştır. Ayrıca Java Adamı ve Pekin Adamı içinde çeşitli spekülasyonlar mevcuttur. Ancak, 1984’te Turkana Gölü yakınında Kamoya Kimeu tarafından bulunan Homoerektus WT 15 000, 1. 6 milyon kadar eski olmakla beraber, bugünkü insana oldukça benzemekte, sonraki bin yıllara ait pek çok Homoerektustan çok daha modern niteliklere sahiptir. Ayrıca, 12 yaşında olduğu tahmin edilen KNM-WT 15.000, Homoerektus grubuna sokulan iskelet buluntularının hemen hepsinden daha tamdır (Koyuncu: 202 vd).

Fosiller arasında bulunan aletler, bu canlıların iyi avcı olduklarını, taş aletler yapabildiklerini ve *ateşi kullandıklarını* göstermektedir.

Doğu Afrika’da, Tanzanya’nın *Olduvai* yataklarında bulunan ilk aletler, bir ya da iki yüzeyinden parça kaldırılmış çakıl taşlarıdır. *Taş endüstrisinin* bu ilk ürünleri, dönemin yaşama biçimini de adlandırmış ve “çakıl taşı kültürü” diye anılmıştır.

Yapımlarındaki özellikleri, yapılış zamanları, yapılış yöntemleri ve buluntu yerleri göz önüne alınarak çeşitli taş aletler tespit edilmiş ve arkeologlarca üç grupta toplanmıştır. Bunlardan ilk ikisi ön insan toplulukları dönemlerine aittir. Ancak, *Maustoriyen Taş Endüstrisi Geleneğinin* önceki iki endüstrinin doğal bir gelişimi olmadığı, çeşitlenmesinden, niteliklerinden anlaşıldığı gibi zaman olarak da insanlık tarihi kapsamına girmektedir. Hatta XX. yüzyılda bile benzer şekilde taş alet kullanan kabileler tespit edilmiştir.

- 1 .*Oldowan taş aletleri* (ZÖ. 2 milyon yıl)
- 2 .*Aşöliyen taş aletleri* (ZÖ. 1.5 milyon – 200.000 yıl)
- 3 .*Mousteriyen taş endüstrisi geleneği* (ZÖ. 200.000 – 35.000yıl)

Alet yapma yeteneği ve bazı davranışlarıyla insanî özelliklere sahip ve bir kısmı günümüz insanın doğrudan ataları olmayan insansı toplulukların⁴ iki milyon kadar geriye giden geçmişlerine ait az sayıda fosil ve iskeletler kalıntıları bulunabilmiştir. Paleontolojik veriler yanı sıra jeolojik olaylar, çevresel şartlar ve insan nitelikleri göz önüne alınarak “onların bu dönemde nasıl yaşadığı”ndan çok, “nasıl yaşamış olabileceği” nin anlaşılmasına çalışılır. İnsanın “nasıl yaşamış olabileceği” şeklindeki yaklaşım sonraki zamanlar içinde geçerlidir. Şu var ki, verilerin en az olduğu en uzak geçmiş, kurgusal açılımlara bir o kadar açıktır.

Bu ilk aşamada insan öncesi topluluklar, çevrelerindeki mevcut olan nesnelere doğal hâliyle kullanmışlardır. Bu aletler taş ya da ağaç ve kemik gibi organik maddelerdir. Bunlardan organik olanlar tamamen yok olmuş durumdadır. Ele geçen ve *eloit* ya da *şafak taşı* diye adlandırılanların hangilerinin doğal biçimiyle, hangilerinin biçimlendirilerek kullanıldığını seçip anlamak güçtür (Bradwood: 53; Childe 1974: 50).

Ön insanların beden yapılarına ve kafatası hacmine bakılarak taşları *kısmen biçimlendirdikleri* ve kimî alet yapımında buldukları söylenebilir. İki milyon yıl önceye ait buluntu yerleri ve alet sayıları ise oldukça azdır

Alet yapımı zekânın ürünüdür. Nesnelere tanıyan ve onları idrak düzeyinde algılayan canlı, maddenin değişimini tasarlamış ve daha sonra ona kısmen biçim vermiştir. Kısaca, “bilginin somutlaştırılması” diye de tanımlanan bu gelişme, ön insan topluluklarının doğaya karşı gösterdiği tepkinin bir ifadesi, ayrıca, onu diğer canlılardan farklı hâle getiren temel etkinliklerden biridir. İnsanın gelişiminin salt biyolojik-evrimsel çizgi üzerinde olduğu yolunda iddiada bulunan bazı araştırmacılar “İşin insanı yarattığı” şeklinde savlar üzerinde dururlar (Engels 1975: 140 vd.). C. Darwin’den esinlenerek, biyolojik evrimi insan – toplum düzeyine indirgeyen Marx- Engels düşüncesinin ardılları, bu anlayışa bağlı olarak düşüncenin doğuşunu üretici eylemin bir sonucu görmekte-dirler. (Diakov – S. Kovalev 1977: 18; Özbek 1979: 34, 35).

Düşünüp alet yapma ve bunları kullanmak, sistemli ve sembolik düzeyde olmasa da refleks sesleri kısmen biçimlendirilmesi ile çalışma işlevlerinin olabileceğinin göstergesidir. *Ön insan topluluklarında alet yapıp bunu kullanma yeteneğinin bilinmesi, onların ateş karşısında alabilecekleri tavrın niteliğini ve biçimini anlamamızda yol gösterici olmaktadır.*

Biyolojik açıdan insana benzer türdeki canlılarda alet yapımı her ne kadar düşüncenin işareti de olsa, onlarda düşünce tarzının, yani bilgi birikimlerine dayalı ve sistemli düşünce yapılarının oluştuğu anlamına gelmez (Şenel 1991: 48 vd.; Güleç : 377; Mithen: 126).

Doğrudan bugünkü insan atalarının öncesinde varolan ya da tür olarak Homosapienslerden ayrılan toplulukların taklitçi, alet yapımında belli bir sınırı geçemeyen (ağaç yontmak, taşı kısmen biçimlendirmek gibi), grup içindeki toplumsal davranışları oldukça durağandır. Geçimlerinin ise toplayıcılığa dayalı oldukları sanılmaktadır. Yine de alet yapımının toplayıcılıktan avcılık düzeyine erişen yolda

⁴ Bugünkü insanların dahil olduğu Homosapiense ait ilk verilerin ZÖ. 200.000 geriye gitmesi, insanlık tarihinin de bu kadarla sınırlı olmasını gerektirmektedir. Ancak, Homosapiensin kendi geçmişinin diğer hominid türleri gibi 4 milyon yıl kadar önceye varma ihtimali giderek artmaktadır. 1972’de Richard E. Leakey’in öncülüğündeki araştırmacılar grubun Konya – Ridlof Gölü’nün yakınında buldukları (KNM-ER-1470) kafatası 2.9 milyon yıl önceye ait olup günümüz insanla aynı yapıya sahiptir. (Koyuncu: 190 vd.). Gerek bu Man-1470 ve gerekse 1995 yılındaki son buluntular, zaman itibarıyla modern insan yapısının diğer hominidlerden (H. Habilis, H. Erectus ve Neanderthaller) evrimleşerek gelmediğini, olsa olsa Homo sapiensin yok olmuş değişik ırkları olduğu söylenebilir (Mithen: 127).

dolaylı bir rol oynadığını, gerçek insan topluluklarında ise aletin oldukça önemli bir yeri olduğu düşünülebilir.

Resim 1: Olduvai Boğazı yakınında birkaç milyon yıl önceki Doğu Afrika savanı. Sağ ön planda üç hominid (insan türü) görülmektedir. Arka taraftaki aktif volkan şimdiki Ngorongoro Dağı'dır. (Carl Sagan, **Cennetin Ejderleri**, s. 110). Olduvai ve çevresinde bulunan paleontolojik verilerle o dönemin coğrafi koşulları göz önüne alındığında, tasarlanan çizim oldukça akla yakındır. Ancak, yine Ngorongoro Dağı merkez alınması kaydıyla 1.5-2 milyon yıl öncesi yanar dağ çevresinde ateş-insan ilişkisini anlatmak için tasarının biraz değişmesi gerekmektedir (bak. Resim: 2).

3. Ön İnsan Topluluklarının “Ateş”le İlgisi; Ölçü ve Ahenk Kazanan Davranışlar

Salt “yalın ve doğal yaşam” denildiğinde, insansız bir doğanın fizikî ve biyolojik varlıklarının kendi ilişkileri içindeki saflığı anlaşılır. Ancak insanın yalın doğal yaşamı, onun temel ihtiyaçlarını karşılamak için çevresiyle olan ve onu değişime uğratmayan ilişki ve etkinliklerini kapsar. Elbette insan da diğer canlılar gibi temel bazı ihtiyaçlarının karşılamak için benzer davranışlar sergileyebilir. Yeme, içme, barınma, korunma, üreme etkinlikleri bu bağlamda gözükür (Fraipont 1941- no: 23). Bu temel ihtiyaçların karşılanması sürecinde insan, diğer canlılardan bilgi, bilinç ve davranış farklılığına bağlı olarak kendine özgü toplumsal bir yapılanma gerçekleştirir. Dolayısıyla insanlık tarihinin *Yalın Yaşama Dönemi*’ndeki *yalın*’ı belirleyen şey, insanın doğal ortamda canlı olarak kendiliğindenci yaşama tutkusudur. *Doğa, doğal, doğallık* gibi kavramlar kendi ontolojik gerçekleri içerisinde hem felsefi düzlemde hem de sosyal bilimlerin çeşitli disiplinleri tarafından sürekli ele alınıp tartışılmışlardır. Organik veya inorganik doğa, insan doğası, insan doğası ile inorganik doğa arasındaki ilişkiler gibi bir dizi gelişmeler üzerinde de sayısız açıklamalarda bulunabilir (Bookchin 1994: 31, 33; 1996: 11). “Doğal Yaşama Dönemi” özellikle XVIII yüzyıl ortalarından itibaren yoğunlaşan devlet, devletin kökeni, devlet ve hukuk, doğal hukuk vb. konuların tartışıldığı zamanlar içerisinde gündeme gelmiş, ancak, tarihsel gerçekliği içinde incelenmekten çok, varsayım olarak ve gerçekliğini kanıtlayacak veriler üzerinde durmaksızın kullanılmıştır. Başta *John Locke* olmak üzere bu düşünürler, insanlığın “doğal yaşama dönemi” adı verilen bir aşamadan geçtiğini vurgulamışlardır. Özgürlüklerini ve eşitliklerini güvence altına almak için “toplum” olan insanlar, daha sonra sosyal ve siyasi bir sözleşme yapılıp devleti kurmuşlardır (Göze 1980: 3).

Ayrıntıları bilmesek de eski dünyanın iklim ve yeryüzü yapısının belirlediği şartlarda, bugüne kadar gelen buluntuları göz önüne alarak, daha da önemlisi bizim gibi insan olduklarını unutmaksızın insanlık tarihinin ilk dönemini büyük ölçüde anlamak mümkündür. Ancak, basit sesler çıkararak konuştukları düşünülse de ne söylediklerini; inandıkları varsayılsa da neye-nasıl taptıklarını tüm boyutlarıyla bilmek ve belgelemek oldukça zor hatta imkânsızdır.

Ön insan topluluklarının kamp düzenleri içinde grupsal davranışlarda buldukları kesindir. Kaldı ki çeşitli primatlar ve bazı hayvan türleri de gruplar hâlinde ve bir çeşit dayanışma içinde yaşamaktadırlar. Ancak ön insan topluluklarının kendi bütünlükleri içinde edindikleri kültürel kazanımlarını ya da bu insansuların ne türde ayrıntılı yapılar sergilediklerini bilmek için yeterli nesnel veriler olmaması nedeniyle akılcı çıkarımlar yapılması kaçınılmazdır. Kendi içlerinde nasıl davranıyorlardı? Farklı bölgelerdeki kamplarla aralarında göçler, mücadeleler, ayrılık veya birleşmeler hangi koşullarda oluşmaktaydı? Gruplar arası ilişkilerde ya da değişen yeryüzü koşullarında hangisinin nereye gittiğini ve ne yaptıklarını, hangi merkez ya da merkezlerden dağılıp hangi merkezlerde, hangi nedenlerle toplandıklarını eksiksiz öğrenmemiz mümkün değildir. Mümkün olan şey, akla yakın gerçeği soyutlaştırıp genelleştiren yorumlarda bulunmaktır. Bilinen azlardan bilinmeyen çokların yorumu hiç kuşkusuz gereklidir ve çok sayıda bilim adamı tarafından yapılmıştır.

Nasıl ki âletin kullanılmasından daha önemlisi *aletin yapılması* ise, *ateşin kullanımı* da ateşin bulunmasından daha önemlidir. Çünkü ateş, doğada var olan şeydir. Aslolan bunun kullanımı ve kontrolüdür. Bilinçli ilk avcılığın Homo erektuslar tarafından yapıldığı gibi ilk kontrollü ateşin de onlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Arsebük 1995: 72; Özbek 2000: 114).

Çin’de Chau-Kau-Tie mağarasında yapılan araştırmalarda, içinde yanmış odun ve köller bulunan ocaklar ortaya çıkarılmış, 500 bin yıl öncesine giden bu buluntulara dayanılarak *Sinanthropusların* ateşi kullandıkları tespit edilmiştir. Her ne kadar II. Dünya Savaşı arbedesi sırasında Chau-Kau-Tie’deki ön insan verileri kaybolup geriye pek bir şey kalmamış olmakla birlikte, bunlardan yola çıkılarak bu yaratıkların Homoerektus (Homoerektus pekinensis) oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca, 1988 de Güney Afrika’daki Swartkrans Mağarası’nda yanmış hayvan kemikleri bulunmuştur. Bunlar 1.5 milyon öncesine aittir. C. K. Brain ve A. Sillen tarafından ortaya çıkarılan bulgular hakkında “ateşin et pişirme bilinci olarak kullanılıp kullanılmadığı” tartışılrsa da, insan-doğa-ateş ilgisini ispatlaması açısından önemlidir (Renfrew- Bahn 1997: 240; Uhri 2003: 22; Kaya 1993: 96-117; Kottak: 209; Braidwood: 32). Bizim üzerinde durduğumuz, ateşin insan grupları içinde çok yönlü kullanımının nasıllığından çok, doğrudan insanın ateşe olan *ilgisi* ve ateş-insan ilişkisidir. İlginin, ateşin kullanımından daha önceye gittiğine ise kuşku yoktur.

Ön insan topluluklarının ortaya koydukları yalın yaşama biçimi, onların biyolojik yapı, ihtiyaç, dürtü ve yaşadıkları yeryüzü alanının nitelikleriyle biçimlenmiştir. O dönemlerin fiziki coğrafya şartlarının bugünkünden gözle görülür farklılıklarından biri, hiç kuşkusuz *yanardağların* çokluğudur.

Ateş doğada var olan, bazı uygun alanlarda da doğal nedenlerle ortaya çıkan bir enerjidir. Yıldırım düşmesinden ve bazı kuru savan alanlarında kendiliğinden kıvılcımlar çıkmasından yangınlar çıktığını gözlemlemekteyiz. Yanardağların kustuğu ateş ise hiç kuşkusuz insan ilgisinin çok daha odaklanabildiği etkileyiciliğe sahiptir. Ön insan topluluklarının ilgisi ise çok daha derin olmuştur. Çünkü *yanar dağ, ateşe diğer canlılardan çok daha cesaretle yaklaşabilen insan için doğal bir yarı güvenlik merkezidir. Vahşi hayvanların uzak, insan gruplarının ise daha yakın fakat uygun bir mesafedeki kampları, görece güvenli yerlerdir.*

Resim 2: Yanardağ ve çevresi (Ngorongoro). Yanardağın püskürük, lav ve alevinden uygun bir mesafede bulunan ön insan grubu. Ön planda ise yanardağa daha uzak mesafede olan ve insan hayatı için potansiyel risk taşıyan hayvanlar.

Hazır toplayıcılık ve avcılıkla karınlarını doyuran, ekip biçmeyen ve hayvan evcilleştirmeyen insan gruplarının belli bir yerde sürekli kalmaları düşünülemez. O topluluklarda gezicilik ve sürekli göç etmek yaşamaları için şarttır. İşte, *yanardağ eteğinde, dağla arasındaki uygun mesafeyi koruyarak gezen insan topluluklarının, insan-ateş ilişkisinin Yalın Yaşama Dönemi'ndeki konumunu anlamak, çok sonraki zamanlarda ateş etrafında dans etmenin ilk kez hangi doğal davranışlardan kaynaklanabileceğinin anlaşılmasına imkân vermektedir.*

4. Ateş Dağının Çevresinde Dönmek

İlk insan topluluklarının ekonomileri besin toplama, avcılık ve balıkçılık olarak özetlenebilir. İrmak, göl, deniz kıyısında, orman, bozkır veya çöl alanlarında yaşayanlar çevre şartlarının sağladığı imkânlara göre açık havada, kulübelerde veya mağaralarda barınmışlardır. Bu barınaklar insanların yaşamada elbette farklı izler bırakacak, onların grupsal davranış ayırımına neden olacaktır.

Yanardağ çevresinde yaşayan grupların diğerlerinden ayrı davranışlarla biçimlendiğini söyleyebiliriz. Ön insan topluluklarının ortaya çıkıp çoğaldıkları bölgelerdeki yanardağ çevresi flora ve fauna örtüsü; larva, böcek ve küçük sürüngenlerden vahşi etçillere, saldırgan ya da ürkek otçullara, yabani meyvelerden yenilebilir bitki köklerine kadar çok sayıda ve çeşitliliktedir.

Bitki, bitki kökleri, meyve ve yakalanabilirliği kolay hayvanlar ile av hayvanlarının artıklarının elde edildiği her alan bir zaman sonra yiyecek açısından azalıp yetersizleşir. Belli bir alanda yiyecek kaynaklarının azalması, insan gruplarını iki açıdan etkiler: Nüfus dengesi ve göç.

4.1. Topluluğun nüfus dengesini koruması: Yalın Yaşama Dönemi'nin topluluklarında nüfus 20-25 kişi kadardır (Leakey- Lewin: 96- 99).

Böylece;

a) Belli bir alanda kalabilmenin süresi artar,

b) Kamp çevresinde her hangi bir yiyeceğe gitmek (özellikle av yapılacak ise) onu bulup getirmek gün süresi içinde mümkün olur. Her hangi bir avcı ya da avcı grubu et ihtiyacı için kamptan ayrıldığında, hayatını riske sokmamak için gün batımı öncesi geri dönebilir. Bu nedenle, av için gidilen uzaklık belli bir mesafeden öteye gitmemelidir,

c) Kamp çevresinde belirlenmiş mesafeler arasında kalınarak yapılan av etinin ya da toplanan bitkinin oranı yaklaşık 20-25 kişilik bir grubun ihtiyacını karşılar (Bu alan yaklş. 75 km.dir).

Grupların belli sayıda kalabilmesinin nasıl sağlandığı ayrı bir tartışma konusu.

Ancak, bunun için ergenlik yaşına gelenlerin topluluk dışına sürülmesi, dışarı sürülen gençlerin başka topluluklardan gençlerle yeni gruplar oluşturmuş olmaları düşünülebilir (Morin 1985:128-131).

Grupların göç ya da tehlikeler sırasında hareket yeteneğinin de nüfusun sayısı ile ilgili olduğu açık. Fazla nüfus, bazı hâllerde telef olacak birey sayısının da fazla olması demektir.

4.2.Grupların göçerliği: Belli bir alanda bir süre kalmak veya sınırlı bir alanda toplayıcılık ve av yapmak, bir süre sonra o alanda kaynakların tükenmesi demek olduğundan, topluluğun göç etmesi zorunludur.

Yanardağ çevresinde yaşayan toplulukların göç güzergâhlarını, onların yanardağ yakınında kalmalarını gerektiren nedenler belirler. Bunun anlamı, yanardağ eksensli göç ve geziciliktir.

Yalın Yaşama Dönemi, insan geçmişinin ilgili en uzun dönemdir. Yaklaşık 1. 5 milyon yıl boyunca yeryüzünün çeşitli alanlarında sayısız ön insan grupları yaşamış, bu yaşam biçiminin çerçevesi içinde sayısız maceralar yaşamış olmalıdır. Topluluklardan yanardağ çevresinde olmayı tercih edenlerin binlerce yıl ve yüzlerce kuşaklar boyunca “ateş dağı” çevresinde dönmüş olabileceklerini düşünmek mümkün. Kanaatimize göre ateşi kamp yaşamının içine almaları da yine bu süreç içinde ortaya çıkmıştır.

4.3. Ateş ve Kamp: “Ateş dağı” Çevresindeki Dönüşün Anlatımından Ritmin Kazanımına: İnsanın kadim geçmişindeki ateş ilgisinin yanardağdan sonra ve onunla bağlantılı ikinci perdesi ateş-kamp ilişkisidir.

Kamp; gezici toplulukların belirli sürelerde kalıcı olduğu, hazır toplayıcılığı ve avcılığı onun çevresinde yaptığı, uyuma ve barınma zamanlarını geçirdiği, topluluk üyeleri arasındaki ilişkilerin yoğunluk içinde dokunduğu fizikî-kültürel mekânlardır.

Dans; içten gelen dürtülerin aracılığıyla, beden çeşitli kurallara bağlı hareketler biçiminde sunulmasıdır. İnsan doğasında bulunan yetilerle doğrudan bağlantılı ve çevrede varolan ritmik olayların görülüp taklit edilebilmesi nedeniyle dans, insan topluluklarının ortaya çıkışıyla birlikte varolmuştur.

Kamp ateşi başında toplanan grup üyeleri arasında duygusal ilişkilerin gelişmesi ve takım birlikteliklerinin pekişmiş olması akla yakındır. Kamp ateşi akşam toplanan grup üyelerinin gün boyu birbirlerine jest, ses ve taklitlerle anlaşmaya çalıştıkları bir yer olarak sanatın da ilk tohumlarının atıldığı yerdir. Hatta ileride ortaya çıkacak olan “ateş ritüelleri”nin de kaynağı o zamanlara kadar gitmektedir (Şenel: 55; Cemal 1996: 63). Yanardağın uzağına gidilse bile, buradan götürülen ateş gidilen yerde de söndürülmemeye çalışılacak ve belki de grup üyelerinden bazıları bu işten sorumlu tutulacaktır.

Ön insan topluluklarının on binlerce yıl süren tarihi içinde ateş, mağara gibi mekânlardan çok önce açık alanlarda kullanılmıştır. Doğanın yırtıcıları karşısında güvenlik çemberi oluşturan ateşin hayvanlar kadar olmasa da insanlar üzerinde de ürkütücü, yakıcı, öldürücü bir etkisi vardır. Böylesi ürpertici bir unsuru kendi doğası

içinde tanıdıktan sonra yine doğal ve açık alanlarda kullanmadan, onu kapalı mekânlara taşımalarını düşünmek zordur.

Kamp içinde kullanılan ateş, biçimsel olarak grup üyelerini daire hâlinde tutar. Daireyi belirleyen ölçü, ateşin yakma, ısıtma ve geceleri aydınlatma gücüdür. Bu geometri, yanardağın çevresinde yapılan dönüşün görüntüsel izdüşümüdür.

Resim 3: Kamp ateşi çevresinde ritmin yansımaları.

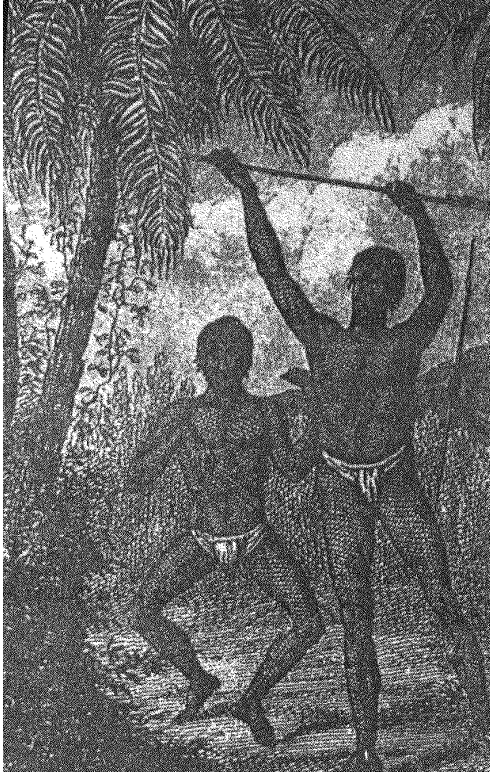
İnsan ya da insansılardaki aklın analogik (benzetişimci) yeteneği, yaptığı işle o iş dışında gördüğü olayların benzerliğini algılayabilecek düzeydedir. Görüntüler arasındaki karşılaştırma ve benzetişim, hareketlerle anlatıma dönüşür. Grup üyelerinin yarın ya da o anki göç yönü, eğer yanardağ çevresince olacaksa, içlerinden biri bunu kamp ateşi çevresinde dönerek ifade eder. Bu dönüş;

- Yalın Yaşama Dönemi'nde yaşayan bireyler arası iletişimin "nasıllığı"nın vurgular,
- Dağın çevresinde gezen grupların kamp bütünlüğü içinde sosyalleşme unsurudur,
- Kamp alevinin çehre ve vücutlara yansıyan renkleri içinde bireysel ritmin ortaya çıkışıdır. Artık o anlarda ateş ve ahenk (ritim), dansla buluşup topluluğun hayatına katılmışlardır.

Ritmin ortaya çıkışı elbette ateş çevresindeki dönüşle sınırlı değildir. Her şeyden önce doğanın kendinde oluşan hareketler içinde sayısız ritmik durumlar bulunmaktadır. Işık, ses ve hareket olarak çeşitlenen doğal ritmik oluşumlar, insanca taklit edilebilir örüntülerdir. Birbirini kovalayan hayvanlardan rüzgârla gıcırdayan ağaçlara; güneşin her gün yeniden doğuşundan kuş seslerine değin çeşitli doğa olayları ritme örnek oluşturur.

Bitki ve ağaç dünyasında av arayan insan tekdüze biçimde yürüyemez; eğilir, kalkar, yatar, tekrar bu yürüyüş eğilip kalkma ve yatmalarla devam eder. Bu, ritmin doğallık içinde ortaya çıkışı ve uygulanışıdır. Bütün bunları, Yalın Yaşama Dönemi'nin sanatsal bilincinin

olduğu varsayımıyla değil, yalın hayatın kendiliğinden ama haz ve hoş gidebilenlerin günlük hayata dahil edilişi anlayışı çerçevesinde ele alabiliriz. İnsanın sonradan kazanmayıp doğuştan edindiği duygu, dürtü ve mimikleri vardır. Gülüş de insanın doğuştan getirdiği özellikler arasındadır (Cambell 1992: 57). Ayrıca haz, sevinç, hüznün ve coşku da bunlardandır. Ateşin alevi karşısında hayranlık duymanın kökleri de insanoğlunun en uzak geçmişine kadar gider (Bachelard 1999: 10).

Resim 4: Ormanda yürümek...[James G. Frazer, **Altın Dal**, Dinin ve Folklorun Kökleri I, (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yayınları, İstanbul 1991, s. 32.]

İlk insan topluluklarının, toplulaşma-kültürleşme süreçleri homojen bir bütünlük arz eder. Bu bütünsellik içerisinde dil, din, ekonomi ayrı ayrı olarak bir şey ifade etmediği gibi, sanat da ayrı bir olgu olarak yer almaz. Sanatın kaynağının dinde, büyüde, âyinde, avcılıkta vs. gösterilmesinin bize göre geçerli bir dayanağı yoktur (Read 1981:3; 1960: 22, 73).

Görülüyor ki bizlerin sanatsal olgu olarak gördüklerimizin ilk biçimi, dans ve onu belirleyen ritimdir. “Dansı olmayan, dans etmeyen halk yoktur. Çoğu son derece karmaşıktır. Sanatların en eskisi, belki de Paleolitik öncesi “insansı”ların ahşap çubukları birbirine vurarak ürettikleri karmaşık bir tempoya uyarak yaptıkları dönme hareketleri gibi bir dansı.”(Wells:181). Söz ile beden

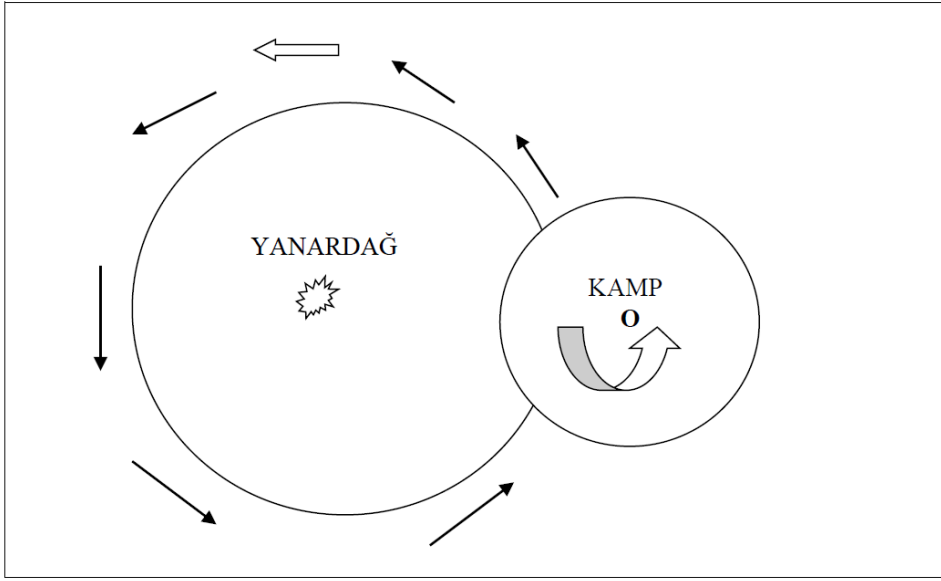
devinimi arasındaki ritmik uyum ve edinilen sevinç nesnel olarak açıklanamaz, özgül bir duygusal gücün belirtisidir. (Bachelard 1999: 41).

Sanatın disiplinler bir anlayış içinde ele alınması ve estetik duyarlılığın ifadesi, ancak Uygarlık Dönemi’nde oluşacaktır. Uygarlık öncesinde sanat vardı, ancak sanat bilinci çerçevesinde oluşan kurumsal yapılar sonradan ortaya çıkmışlardır.

V. Ön İnsan Topluluklarının Yaşama Biçimi, Toplumsallaşması ve Değerler Dünyası

Genel çizgiler içerisinde düşünüldüğünde; avcılık ve hazır toplayıcılıkla geçinen bu insanlar, yiyeceğin temini ve hazırlanması süreci içerisinde belli bir iş bölümü yapmışlardır (Şenel: 68, 69; Cemal: 73). Erkekler daha çok avlanma, kadın ve çocuklar bitki, yumurta toplama, yaşlılar alet yapma gibi kendi biyolojik konumlarına uygun işlerle uğraşmışlardır. Ancak, ilk zamanlarda kadınların avcılık yapmalarını, erkeklerin ise toplayıcılıkla veya avlanan hayvanın pişirilmesiyle de uğraşmasını engelleyen bir kural yoktur. Av alanlarındaki iş birliğinden kamp içi iş bölümüne değin bir dizi etkinlik, o toplumun daha iyi yaşaması, güvenliğini sağlaması ve artı zamanlarının olması açısından oldukça önemlidir. Toplulukların günlük hayatlarının doğal süreci, onlardaki düzenin varolması için cinsiyet ve yaşa dayalı kendiliğindenci bir hiyerarşiyi ortaya çıkarmış, klan önderleri yaşça olgun ve güçlü erkekleri lider konumuna getirmiştir. Toplum içindeki iş paylaşımları, yapılan işle belirlenen aile ve grup içi toplumsal- hiyerarşik yapılanmalara ve düzenlemelere doğru evrilmiştir.

İlk insan topluluklarının hangilerinin ne alanda besin biriktirebildiğini ve onları koruyarak gelecekteki zor şartlarda nasıl kullanmış olduklarını bilemiyoruz. Bunda başarılı olamayanların, olumsuz çevre şartları içerisinde zor durumlara düştükleri, bazılarında nüfusun azaldığı, hatta bazılarının yok olduğu söylenebilir. Bu tür ekonomik darboğazlar karşısında, onların *ortak paylaşımcı* yapılarının yanı sıra iç ve dış şartlar karşısında düzen ve disiplinin sağlanmasına imkân veren hiyerarşik yapıları belli ölçüde hayatta kalmalarını sağlamıştır, denilmektedir. (Şenel: 85-89; Güvenç 1974: 178; Childe : 71). Bazı bilim adamlarının ilk toplumları salt eşitlikçi, demokratik, bazılarının da çok katı hiyerarşilere bağlı eşitsiz olarak yorumlama eğilimindedirler (Arat 2005:1- 4).

Çizim: Yanar dağın ve kamp ateşinin çevresinde yapılan dönüşün geometrik anlatımı.

Çevrenin maddî güçleri, toplumların maddî ve manevî kültürlerini bir ölçüye kadar etkiler. Herhangi bir kültürel oluşum, bir veya birkaç faktörle birebir eşlenemez, sayısız etmenlerle ve o toplumu meydana getiren insanların farklı nitelikleri de bunda rol oynar. Aynı şekilde, kuşaklar arası aktarılan manevî kazanımlar, maddî kültürlerin oluşumu ve gelişimini önemli ölçüde yönlendirir. Burada söz konusu “kültür” kavramı, tıp, biyoloji, ziraat gibi etkinliklerince ele alınan anlamı dışında, sosyal bilimler açısından (özellikle de antropoloji-tarih-sosyoloji bağlamında) ele alınmıştır. Kültür, hiç kuşkusuz insanın ortaya çıkışı ve toplumsallaşmasıyla birlikte varolur. Kültürel geçmişin tarihsel geçmiş ile birlikte ele alınması, kültür konusunda nesnel bir bakış açısı kazanılmasını sağlayacaktır. Psikolojik, pedagojik, sosyolojik hatta bir ölçüde antropolojik kültür tanımları ve kültüre ilişkin açıklamalar, önemli ölçüde doğrudan soyutlamalarla yapılmaktadır.

Çeşitli bilim dallarının kültür konusundaki tanım açıklamalarının her biri, kültür gerçeğinin bir cephesini yansıtmaktadır. Yapılan tanım ve değerlendirmelerde “kültürün toplumların yaşama biçimi” ve “toplumsal değerlerin bütünü” olduğu konusunda hemen tüm bilim adamları birleşirler. Tarih, bugünkü anlayışlar içinde yapılan soyutlamaların yanı sıra kültürü *geçmiş* düzleminde ele alır. Tarihsel dönemler içinde kültürün işlenmesi, kültür kavramının kapsamını da belirler. Örneğin, Doğal Yaşama Dönemi için yapılacak bir tanımlama için kullanılan unsurlarla, Uygarlık Dönemi için yapılacak tanımlamada vurgulanacak bazı unsurlar ayrılmak zorundadır. Buradan hareketle, uygun genel tanımın, insanlık tarihinin tüm dönemlerini kapsayan en yalın tanım olabileceği söylenebilir. Bu nedenle, kültür; *bir toplumun yaşama biçimidir*, demek yeterlidir.

İlk toplumların yaşama biçimleri içinde şekillendirdikleri kültürel kazanımlar, onları doğallığa tutsaklıktan kurtarmış, doğal dünyayı da içine alan soyut/manevi dünya kurmalarını sağlamıştır (Huizinga 1995: 67 vd).

Kalınan yer, yapılan alet, toplanılan yiyecek, avlanılan hayvan ve tüm bunlarla ilgili ayrıntılar, zamanla ses düzeni içinde biçimlenecek olan temel sözcük simgelerinin de giderek artmasını zorunlu kılacaktır. Kuşatıldıkları gökyüzü ve yeryüzü arasında, kendi doğum ve ölümleri, rüyaları, her türlü psişik hâlleri, doğadaki sür-git olaylar bir yandan algılanıp anlaşırlırken, diğer yandan da adlandırılıp ifade edilemişlerdir.

ve

Yaşamak için salt toplama ve avlanma yetmeyecek, ifadelendirilen hayatlarını; inanç o inançlara bağlı âyinlerle donatacaklardır.

Resim 5: Üç Dansçı- Picasso-1925.

Başlangıçta, “insansı” olarak sınıflandırığımız canlıların, inanç çerçevesinde bir düşünceye eriştiklerini varsayarak, onların totem diye algılayıp bir takım nesne ya da soyut olgulara tapmış olabileceklerini iddia etmenin hiçbir nesnel gerekçesi ya da akılcı bir açıklaması yoktur. Her hâlükârda totem, ancak Homosapienslerin etkin olduğu Doğal Yaşama Dönemi’nde inanılanı temsilen yapılan, onun aracılığıyla *kuşatıcı-olağanüstüye* yakın olunması temenni edilen aracı bir nesne ya da olgudur.

Yalın Yaşama Dönemi’nde hiç kuşkusuz çeşitli ilgi nesnelere ve olaylar vardır. Bunlar, “ateş dağı” gibi, kamp üyelerinin heyecanlarını, korkularını sevgi ya da hayranlıklarını bir noktada odaklaştıran, böylece topluluğun birlik sağlamasında etkili

olan unsurlardır.

6. Dönüş ve Ritmin Topluluk Kültürüne Alınması

İnsan topluluklarının hayatında, o hayatın zorunlu kıldığı davranışların bir kısmı belli anlarla sınırlı kalmaz. Hayat devam ettikçe karşılaşılan benzer koşullar benzer davranışları doğurur. Bir zaman sonra koşullar ortadan kalksa da, kazanılan davranışlar o toplumun kimliğini belirleyen bir değer olarak devam eder. Yalın Yaşama Dönemi’nin doğal davranışları çok zamanlar sonrasına, eski hâlleriyle değil, yeni değerler dünyasında mitolojik ve dinsel biçimde geçmişe öykünülerek devam ettirilecektir.

Yanardağın çevresinden uzaklaşıp ayrı yerlere giden ve gelecek zamanlara erişen topluluklar, kuşaklar arası bilgiyi ritüellerle zenginleştirirler. Karşılaştıkları zorluklar karşısında, geçmişte güven veren bir “ateş dağı”nın varlığını ve onun eteklerinde sürdürülen hayatları aktarma çabasına girerler.

7. Nevruz; Kadim Dönemlerden Bugüne “Ateş”le Gelen Gündönümü

Nevruz, öncelikle dört mevsimin bilfiil yaşandığı Avrasya halklarının ortak belleklerini yansıtan olgulardan biridir. Birçok bayram gibi, nevruz da, geleneksel etkinliklerle günümüze kadar artarak gelen “gündönümü” sevincinin ifadesidir (Çay1988: 17).

21 Mart olarak bilinen “gündönümü”, dünya- güneş ve mevsimler bağlamında keyfe keder bir seçim değil, doğal bir gerçeğin insan aklıyla yapılan tescilinden ibarettir. Çeşitli toplulukların yeryüzü evrensel takvimine bağlı olarak ebediyen “doğal vaktin” günü olacaktır.

Nevruz, Türkler başta olmak üzere, Avrasya, Ön Asya hatta Asyatik kökenli olan Kızılderili topluluklar tarafından kutlanılmaktadır. Bu kutlamalar, aynı ışığın ve sıcaklığın etrafında insanca var olmak isteyen tüm insanların yaşama sevincinin bir ifadesi olmuştur (Şimşek 2004: 588).

Resim 6: Değişik uygarlıklarda olduğu gibi öncelikle Orta Asya toplumlarının “Nevruz” merkezli ateş ve ocak ilgisi bugüne kadar yaygınlıkla gelmiş geleneksel ritüeller arasındadır. Türk topluluklarında kutlanan nevrüz bayramlarından biri. (A. U.Karabağlı, Geçmişten Günümüze Türk Kültüründe 21 Mart Nevruz Bayramı <https://onedio.com/474506>)

Sumerler, kendi kozmolojik düşünce dünyaları içerisinde kutladıkları yeni yılı “zagmukum”, yeni yıla ilişkin eğlenceleri “a-ki-tum”, olarak ifade etmişlerdir. (Aydın 2013: 1400; Güngör 1995: 31). Günümüzde nevrüz kutlamalarının kökenine ilişkin pek çok gerekçe gösterilmekte ve kategorik olarak mitolojik, tarihi, coğrafi, dinî nedenler üzerinde durulmaktadır (Şimşek 2004: 588). Esas itibarıyla bu tür yaklaşımların olgunun (örn. nevrüzün) açıklanıp yorumlanmasında hiç kuşkusuz önemi vardır. Nitekim Eski Türk inanışlarında önemli kütlerden biri olan ateş, yeryüzünün yaratılışı ve baharla sıkı sıkıya ilişkilidir (Çay 1988: 200). Ayrıca, birçok toplumsal değer geçmişle, coğrafya ile ya da inançlarla olan ilişkisini açıklamak açısından gereklidir de. Ancak, nevrüz dahil pek çok olgunun veya bu tür olguların içerdiği unsurların ilk toplumlarla olan bağının antropolojik ya da arkeolojik çözümlenmesi düzleminde yorumlanması, zamanla ortaya çıkan değerler dünyasıyla olan bağının anlaşılmasında temel bir katkı sunacağı açıktır.

Bugün için kıştan, soğuktan, sıkıntılardan, yokluk ve yoksunluktan hatta ölümden bahara, iyiye, güzele, sevince, varoluşa erişmenin (Şimşek 2004: 588; Çay: 18 vd.; Özdemir 2014: 30) sembolü haline gelen nevrüzde yapılan ritüelistik hareketlerde ateşin olduğu açıktır (Çay 1988: 200 vd.). Ateş bağıntılı dans ilişkisinin de kadim dönemlerde toplumsal değer olmaktan çok, toplumun o günkü coğrafi şartlar içerisinde hayatta kalmanın gerekliliği içinde bir zorunluluktan doğduğu görülmektedir. İlk insan topluluklarında hayatta kalmanın zorunluluğu içerisinde ortaya konulan işlevler zamanla o toplumun hem değerler dünyasını oluşturmada hem de süreç içerisinde giderek temel değerler dünyasının folklorik unsurları olarak varlığını devam ettirmektedir.

SONUÇ

Toplumsal bellek, geçmişi kendi gerçeği içinde olduğu gibi değil, bulunulan koşullarda ihtiyaç duyulan ve yeniden üretilmiş gerçekliğiyle yaşatır. Zaten *gerçek*, mutlak bağlamıyla asla kavranılamayan bir olgudur. Gerçeği bilmenin sınırı, zihnimizin tasavvur edebilme gücüyle orantılıdır. Oysa ki *gerçeklik*, en azından anlamlaştırıp ürettiğimiz kadar bilebildiğimiz ve bu bilgiye egemen olduğumuz bir alandır. Geçmişin yeterince bilinmeyen gerçeği unutulsa da geçmişin gerçekliği toplumsal belleğin bir parçası hâlinde hayatın kendisi olur.

Ritüellerle zenginleşmiş insan hayatının içinde ateş ve dans bir biçimde bugüne kadar gelebilmişse, bunu, kadim zamanlarda var olan gerçeğin tarihsel süreç içinde yeniden üretilen gerçekliğine borçluyuz. Örneğin yanardağ çevresinde yaşayan grupların diğerlerinden ayrı davranışlarla biçimlendiğini söyleyebiliriz. Ön insan topluluklarının ortaya çıkıp çoğaldıkları bölgelerdeki yanardağ çevresi flora ve fauna örtüsü; çok sayıda ve çeşitliliktedir. Belli bir alanda yiyecek kaynaklarının azalması, insan gruplarını iki açıdan etkiler: Nüfus dengesi ve göç. İnsanın kadim geçmişindeki ateş ilgisinin yanardağdan sonra ve onunla bağlantılı ikinci perdesi ateş-kamp ilişkisidir.

Kamp ateşi başında toplanan grup üyeleri arasında duygusal ilişkilerin gelişmesi ve takım birlikteliklerinin pekişmiş olması akla yakındır. Kamp ateşi akşam toplanan grup üyelerinin gün boyu ne yaptıklarını birbirlerine jest, ses ve taklitlerle anlatmaya çalıştıkları bir yer olarak sanatın da ilk tohumlarının atıldığı yerdir. Hatta ileride ortaya çıkacak olan “ateş ritüelleri”nin de kaynağı o zamanlara kadar gitmektedir. Yanardağın uzağına gidilse bile, buradan götürülen ateş gidilen yerde de söndürülmemeye çalışılacak ve belki de grup üyelerinden bazıları bu işten sorumlu tutulacaktır. Kamp içinde kullanılan ateş, biçimsel olarak grup üyelerini daire hâlinde tutar. Daireyi belirleyen ölçü, ateşin yakma, ısıtma ve geceleri aydınlatma gücüdür. Bu geometri, yanardağın çevresinde yapılan dönüşün görüntüsel izdüşümüdür. Toplumsal bellek, geçmişi kendi gerçeği içinde olduğu gibi değil, bulunulan koşullarda ihtiyaç duyulan ve yeniden üretilmiş gerçekliğiyle yaşatır. Zaten *gerçek*, mutlak bağlamıyla asla kavranılamayan bir olgudur. Gerçeği bilmenin sınırını, zihnimizin tasavvur edebilme gücüyle orantılıdır. Oysa ki *gerçeklik*, en azından anlamlaştırıp ürettiğimiz kadar bilebildiğimiz ve bu bilgiye egemen olduğumuz bir alandır.

İnsan topluluklarının hayatında, o hayatın zorunlu kıldığı davranışların bir kısmı belli anlarla sınırlı kalmaz. Hayat devam ettikçe karşılaşılan benzer koşullar benzer davranışları doğurur. Bir zaman sonra koşullar ortadan kalksa da, kazanılan davranışlar o toplumun kimliğini belirleyen bir değer olarak devam eder.

Oyun ve dans, hemen her toplumun kendi tarihsel süreci içinde biçimlenerek ve ahenk zenginliği kazanarak gelen kültürel öğelerdir. İlk insan topluluklarının ilgi alanında olan alet ve ateş, kadim dönem topluluklarının kültürel dünyalarının soyut taraflarını anlamamızı da sağlar. Bu unsurların değişimleri, dönüşümleri ve gelişimleri; çeşitli anlam dünyalarıyla birlikte zenginleşerek üretilmeleri ise türünü devam ettirebilme başarısını gösteren atalarımız tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Gerçekleştirilen pek çok şey, sonraki zamanların toplumsal yapılarına dönüşerek yansımış, bu yansımalar çeşitlenip çok daha zenginleşerek *nevruz* gibi bugüne kadar gelmiştir. Geçmişin zaten bilinmeyen gerçeği unutulsa da, geçmişin gerçekliği toplumsal belleğin bir parçası hâlinde hayatın kendisi olur. Ritüellerle zenginleşmiş insan hayatının içinde ateş ve dans bir biçimde bugüne kadar gelebilmişse, bunu, kadim zamanlarda var olan gerçeğin tarihsel süreç içinde yeniden üretilen gerçekliğine borçluyuz.

KAYNAKÇA

- ALEKSEYEV, V. P. (1993), **İnsan Türünün Kökeni ve Gelişimi**, (çev. Alâeddin Şenel), İstanbul, Sosyal Yayınları.
- ALPAGUT, Berna (1988), *Evrimde İnsanın Yeri*, **Bilim ve Teknik**, Ocak- S. 182, Ankara, TÜBİTAK Yayınları, s.157- 182.
- ARSEBÜK, Güven (1995), **İnsan ve Evrim**, 2. baskı, İstanbul, Ege Yayınları.
- ÖZBEK, Metin (2000), **Düünden Bugüne İnsan**, Ankara. İmge Kitabevi.
- BACHELARD, Gaston (1999), **Ateşin Tinçözümlemesi**, (çev. Nail Bezel), 2. baskı, Ankara Öteki Yayınları.
- BOOKCHİN, Murray (1994), **Özgürlüğün Ekolojisi**, (çev. Alev Türker), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- (1996), **Toplumsal Ekolojinin Felsefesi**, (çev. Rahmi G. Ögdül), İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- BRODWOOD, R. J. (1995), **Tarih Öncesi İnsan**, (çev. Bilgi Altınok), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- BRONOWSKI, J. (1975), **İnsanın Yücelişi**, (çev. Filiz Ofluoğlu), İstanbul, Milliyet Yayınları.
- CAMBELL, Joseph (1992), **İlkel Mitoloji / Tanrının Maskeleri**, (çev. Kudret Emiroğlu), Ankara, İmge Yayınları.
- CEMAL, Mustafa (1996), **Eşitlikçi Toplumlar**, İstanbul, Belge Yayınları.
- CHİLDE, Gordon (1974), **Tarihte Neler Oldu**, (çev. A. Şenel- M. Tunçay), Ankara, Odak Yayınları.
- ÇAY, Abdulhaluk (1988), **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara, Türk Kültürünü Arşt. Merk. Yayınları.
- DİAKOV, V. – KOVALEV S. (1977), **İlkçağ Tarihi I**, (çev. Özdemir İnce), Ankara, V Yayınları.
- ENGELS, Friedrich (1975), **Doğanın Diyalektiği**, (çev. Kenan Somer), İstanbul, Sol Yayınları.
- FRAİPONT, Charles; *Primatlar, Hususile Homnidienlerde Dimağ Teşekkülü*, (çev. N. Erdentuğ), **AÜ-DTCFD, No: 18**, Ankara 1941, (Ant. ve Etn. Serisi no: 23).
- FRAZER, James G. (1991), **Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökeni I -II**, (çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul, Payel Yayınları.
- GÖZE, Ayferi (1980), **Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, 8. baskı, İstanbul, Beta Yayınları.
- GÜLEÇ, E. (1985), *Homo Habilis Konusunda Tartışmalar*, **Antropoloji**, S. 12, (1980-1985), Ankara, s. 367-378.
- GÜNGÖR, Harun (1995), *Önasya Kültürlerinde Yeniden Doğuş ve Türklerde Nevruz*, **Nevruz**, (Haz. Sadık Tural), Ankara, s. 31- 36.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1974), **İnsan ve Kültür**, 2. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- HUIZİNGA, Johan (1995), **Homo Ludens**, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- KAYA, V. (1993), *Ateşin İnsanlığın Gelişmesinde Biyolojik ve Kültürel Etkisi*, **1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları**, Ankara.
- KOTTAK, C. P. (2001), **Antropoloji/İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, (İlgili bölüm çev. Gülfem Uysal), Ankara, Ütopya Yayınları.
- KOYUNCU, Gufran (1992), **Evrim**, İstanbul, İz Yayıncılık.

- LEAKEY Richard – Roger Lewin (1997), **Göl İnsanları**, (çev. Füsun Baytok), Ankara, TÜBİTAK Yayınları.
- LEAKEY, R. (1998), **İnsanın Kökeni**, (çev. Sinem Gül), İstanbul, Varlık Yayınları.
- (1998), **Modern İnsanın Kökeni**, (çev. Nazım Özüaydın), Ankara, TÜBİTAK Yayınları.
- MİTHEN, Steven (1999), **Aklın Tarih Öncesi**, (çev. İrem Kutluk) , Ankara, Dost Kitabevi.
- MORİN, Edgar (1985), **Kaybolmuş Paradigma/İnsan Doğası**, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, Birey ve Toplum Yayınları.
- ÖZBEK, Metin (1979), **İnsan ve Irk**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- ÖZDEMİR, Serdar Deniz (2014), **Anadolu Masallarında Su ve Ateş**, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniv. Sosyal Bil Enst. Türk Dili ve Edb. Anabilim Dalı, Elazığ.
- READ, Herbert (1981), **Sanat ve Toplum**, (çev. S. Mülayim), Ankara Umran Yayınları.
- (1960), **Sanatın Anlamı**, (çev. G. İnal – N. Asgari), Ankara, İş Bankası Yayınları.
- SAGAN, Carl (1986), **Cennetin Ejderleri**, (çev. Kayhan Şentın), 3. baskı, İstanbul E Yayınları.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan (2004), *Tarihin Sınıflandırılması*, **Millî Eğitim -Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 31, S.161 /Kış 2004, Ankara, MEB Yayınları, s. 1- 17.
- (2002), **Son Buzul Çağı Sonrasında Toplumsal-Kültürel Farklılaşmalar ve Uygarlıkların Doğuşu**, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya.
- ŞENEL, Alaeddin (1991), **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**, 3. baskı, Ankara V Yayınları.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2004), *Yeniden Canlanma Bağlamında Nevruz*, **Abdurrahman Güzel’e Armağan**, Ankara, s. 587-594.
- UHRİ, Ahmet (2003), **Ateşin Kültür Tarihi**, Ankara, Dost Kitabevi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 77-90, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 29.02.2019 Kabul Tarihi: 28.12.2019

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ KÜRESEL SORUNLARLA İLGİLİ TUTUM ÖLÇEĞİ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Validity And Reliability Study of an Attitude Scale Pre-Service Social Studies Teachers Related To Global Problems

Çiğdem KAN¹

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının küresel sorunlara yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla bir tutum ölçeği geliştirmektir. Bu çalışmada, betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırma, Gazi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 100. Yıl Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi olmak üzere tesadüfi yöntemle seçilen toplam 7 üniversitede gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, öğretmen adaylarının küresel sorunlara yönelik tutumlarını incelemek amacıyla bir tutum ölçeği geliştirilmiş ve toplam 734 öğretmen adayına bu ölçek uygulanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde, SPSS 17 ve Lisrel 8.7 paket programı kullanılmıştır. Ayrıca küresel sorunlarla ilgili tutum ölçeği geliştirilirken betimleyici ve doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır. Yapılan güvenirlik ve geçerlik analizi sonucunda toplam 27 madde ve iki alt boyuttan oluşan küresel sorunlara yönelik tutum ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçeğin, üniversite öğrencilerinin küresel sorunlara yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel eğitim, küresel sorunlar, sosyal bilgiler

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the attitudes of pre-service social studies teachers towards global problems in line with some features and determine the new topics about global issues to be included in the curriculum. Survey method used in this research. The study was conducted in seven universities randomly selected in spring. The universities were: Gazi University, Ankara University, Selçuk University, İstanbul University, Gazi Osman Paşa University, 100. Yıl University and Karadeniz Technical University. In the framework of the study, an attitude scale was developed in order to detect the attitudes of pre-service social studies teachers towards global problems. The attitude scale was administered to a total of 734 pre-service teachers. The data was analyzed with an SPSS 17, Lisrel 8.7 package program. In addition, descriptive and confirmative factor analyses in developing attitude scale about the global problems were made use of. As a result of the reliability and validity analysis, an attitude scale on global problems that included 27 items and two sub-dimensions was developed. It is suggested that the scale would contribute to the studies on the attitudes of college students towards global problems.

Keywords: Global education, global problems, social studies

*Bu araştırma, Doktora Tezinden alınmıştır.

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Elazığ,

e-posta: ckan@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8513-7740>

GİRİŞ

Küreselleşme, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki değişmelere paralel olarak gelişen, insanlığı daha fazla buluşturan bir olgu olarak tanımlanabilir. Küreselleşme süreci, tüm alanları olduğu gibi eğitimi de yakından etkilemiştir. Eğitim sistemlerinin, küresel gelişmeler doğrultusunda kendilerini geliştirme ve sürece uyum sağlama zorunluluğunu, geçmiş dönemlere göre daha fazla hissettikleri söylenebilir.

Eğitim sistemi, küresel gelişmelere kapalı kalmayarak kendisini yenilemelidir. Küresel değerler doğrultusunda, eğitim sisteminde yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Küreselleşmeye, bir “gerçeklik” olarak bakılmalıdır. Küreselleşme sürecinden kaçmak veya ona teslim olmak yerine, bu süreçte rekabete açık bilgi ve beceriler geliştirilmelidir. Okullarda bu sürece paralel olarak bilgi, değer ve tutum geliştirme yönünde çaba harcanmalıdır. Bu nedenle, bireyi merkeze alan ve evrensel değerlere dayalı olan eğitim sistemine ihtiyaç vardır (Çalık ve Sezgin, 2005).

Günümüzde nükleer tehlike, AIDS, internet suçları, şiddet gibi sorunlar bütün insanlığı tehdit etmeye başlamıştır. Bu sorunlara, daha geniş bir bakış açısı ile bakmak gerekir. Sorunlara çözüm üretme ve karar alma konusunda, dünyaya faydalı olabilecek yaklaşımlar benimsenmelidir. Bu kapsamda, insanlık adına hareket edilebilecek şekilde değerlerin benimsenmesi eğitimin temel amacı olmalıdır. Eğitim bilgi, beceri ve değerlerin yeni nesillere aktarılması rolünü oynar. Eğitim sisteminde “biz” bilincinin gelişmesi, demokratik yaklaşımların benimsenmesi ile mümkün olabilir (Aydın, 2004).

Sosyal bilgiler dersinin genel amacı da, vatandaş yetiştirmektir. Yetiştirilmek istenen vatandaş, küresel gelişme ve değişimlerden soyutlanamaz. Çünkü eğitimin temel amacı, bireyleri bu gelişme ve değişimlere hazırlamaktır. Sosyal bilgiler dersinde değişime hazır ve gelişmelere uyum sağlayabilen, aktif ve katılımcı vatandaşların yetiştirilmesi amaçlanmalıdır. İlköğretim sosyal bilgiler programının vizyonu olarak açıklanan ve yetiştirilmeye çalışılan vatandaşlık, milli olduğu kadar evrensel özellikleri de taşımaktadır. Çünkü “temel demokratik değerler”, “insan hakları” ve “çevreye duyarlı” olan vatandaşları yetiştirmek evrensel bilgi, beceri ve deneyimleri kazandırmayı gerektirir (MEB, 2005).

Kan (2009), sosyal bilgiler dersinde küresel vatandaşlık eğitimine neden yer verilmelidir sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Literatür taraması yoluyla yapılan çalışmada, sosyal bilgiler dersinin doğasına uygun olduğu için, aktif ve iletişime açık vatandaş yetiştirmek için, çoklu bakış açısı için sosyal bilgiler dersinde küresel vatandaşlık eğitimine yer verilmelidir şeklinde değerlendirmiştir.

Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin sahip oldukları bazı kişisel özellikler, onların küresel bilgilerinin etkilemektedir. Öğretmenlerin küresel eğitim programını nasıl uyguladıklarını ortaya koymak amacıyla bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin küresel algılarının diğer güncel faktörler yanında programı ve öğretimle ilgili seçimlerini de etkilediği görülmüştür (Kubow, 1996; Kessinger, 1997; Atula Joshi, 1996).

Evrensel değerleri benimsemiş olan vatandaşlar küresel olarak da sosyal sorumluluk taşırlar. Küçükşen ve Budak (2017) tarafından yapılan çalışmada, lise öğrencilerinin sosyal değer tercihlerinin küresel sosyal sorumluluk düzeyine etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Konya merkez ilçelerinde bulunan beş lisede öğrenim gören toplam 410 öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin sosyal değer yönelimleri ile küresel sosyal sorumluluk arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Yapılan araştırma sonuçları, bazı değişkenlere göre bireylerin küresel vatandaşlık görüşlerinde değişimler olduğu da saptanmıştır. Bu konuda Uydaş ve Genç (2015), ortaöğretim öğrencilerinin küresel vatandaşlık bağlamında çokkültürlülük hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi amacıyla bir araştırma yapmışlardır. Araştırma, Çanakkale merkez ve ilçelerinde yer alan 12 ortaöğretim kurumunda 12. Sınıfta

öğrenim gören 618 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin küresel vatandaşlık bağlamında çokkültürlülük ile ilgili görüşleri kız öğrencilerin lehine; okudukları okul türüne göre fen lisesi ve Anadolu öğretmen lisesinde öğrenim görenlerin lehine; Sosyo-ekonomik duruma göre çok kültürlülük ile ilgili görüşleri sosyo-ekonomik durumu orta düzeyde olanların lehine; boş zamanlarında kitap, gazete okuyan ve arkadaşlarıyla sohbet eden öğrencilerin lehine anlamlı bulunmuştur.

Küresel sorunlar konusunda yapılan araştırmalar da bazı problemler tespit edilmiştir. Aydın (2017) tarafından yapılan araştırma, üniversite öğrencilerinin küresel ısınma hakkındaki bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma Karabük Üniversitesi Edebiyat fakültesinde öğrenim gören 472 kişiye uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin küresel ısınmaya ilişkin bilgi düzeylerinin ortalamasının üzerinde olmasına rağmen bazı konularda bilgilerinin eksik olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer bir çalışma Kaya (2013) tarafından yapılmıştır. Kaya (2013) öğretmen adaylarının küresel ısınmayı nasıl algıladıklarını ortaya koymak amacıyla bir çalışma yapmıştır. Araştırmaya Siirt Üniversitesi sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 115 sosyal bilgiler öğretmen adayı katılmıştır. Araştırma bulgularına göre, katılımcıların küresel ısınma kavramını doğru algıladıkları ancak neden sonuç ilişkisi kuramadıkları tespit edilmiştir.

Balbağ ve Türkcan (2017) tarafından yapılan çalışmada, ilkökul 4. Sınıf öğrenci ve öğretmenlerinin küresel vatandaşlık algıları ve sosyal bilgiler dersinde gerçekleştirilen uygulamaların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmaya 30 dördüncü sınıf öğrencisi ve 15 öğretmen katılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğrenciler dünya vatandaşlığını tüm insanlar ve farklı topluluklar olarak tanımlamışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenlerin küresel vatandaşlık eğitiminde yaşanan öğretmenden, okul imkânlarından, programdan kaynaklı sorunlar ve buna yönelik çözüm önerileri ortaya konulmuştur.

Kim (1998), sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sınıflarında, küresel çok kültürlü eğitimle ilgili algı ve uygulamalarını belirlemek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenlerin kendi bakış açıları ve inançlarının dersin planını yapmada çok etkili olduğu görülmüştür. Woyach (1988) tarafından yapılan bir diğer çalışmada da, üniversite öğrencilerinin sahip oldukları bazı özelliklerin onların küresel farkındalıkları ile ilgili test puanlarını etkilediğini bulmuştur. Ayrıca öğrencilerin yaşam deneyimleri, ilgileri ve fakülte deneyimlerinin de test puanlarını etkilediği görülmüştür.

Çolak (2015), Türkiye’de sosyal bilgiler dersi ile demokrasi ve vatandaşlık eğitimi dersi kapsamında küresel vatandaşlık eğitiminin nasıl gerçekleştirildiğini ortaya koymak amacıyla bir araştırma yapmıştır. Araştırma bulgularına göre, sosyal bilgiler ile vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programının “küresel vatandaşlık” ve “küresel vatandaşlık eğitimi” doğrudan içermemesi ve bu yöndeki eğitime dolaylı yoldan yer vermesi gibi sebeplerle küresel vatandaşlık eğitimi konusunda yetersiz durumda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğretmen ve öğrencilerin küresel vatandaşlık kavramı hakkında genel olarak olumlu görüşe sahip olmaları yanında bu kavram hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Türkcan (2016) tarafından yapılan çalışmada, 4. sınıf öğrenci ve öğretmenlerinin küresel vatandaşlık algılarının ve sosyal bilgiler dersinde gerçekleştirilen uygulamaların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin yüksek düzeyde küresel vatandaşlık algısına sahip olduğu ve küresel vatandaşlık düzeylerinin cinsiyete, anne baba eğitim düzeyine, internete erişim durumlarına göre anlamlı farklılık yaratmaz iken, ailelerin ve okulun bulunduğu sosyo-ekonomik düzeye ve yurt dışına çıkma durumuna göre anlamlı farklılık yarattığı görülmüştür.

Sosyal bilgiler dersinin de çağdaş yorumu bilgi, beceri ve duyarlılık üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunlar, küresel vatandaşın özellikleri ile bütünleşen amaçlardır. Sosyal bilgiler dersi kapsamında, küresel veya dünya vatandaşlığının öğretilmesine ağırlık verilmelidir. Çünkü sosyal bilgiler dersi bir vatandaşlık eğitimi dersidir. Sosyal bilgiler dersinde küresel vatandaşlık eğitiminin verilmesi, öğrencilerin “ötekinin” gözüyle olaylara bakmalarını ve bu şekilde, aktif vatandaşlar olarak problemlerin üstesinden gelmelerini kolaylaştırır. Sosyal bilgiler dersinde öğrencilere, birer dünya vatandaşı oldukları öğretilmelidir. Bu şekilde öğrenciler olaylara tek gözlükle değil, çoklu bakış açısıyla bakıp karşılaştırmalar yapabilirler. Ayrıca kendilerini dünyanın merkezinde görmeden, diğer insanların da yaşadığı bir dünyada yaşadıklarını ve insanlığa kendileri gibi olanların gözüyle bakmaları gerektiğini anlayabilirler. Çünkü farklı ve karmaşık kültürleri değerlendirirken, olaylara sadece “biz” ve “onlar” gözüyle bakmamalıdır (Merryfield ve Subedi, 2001, s.284; Sunal ve Haas, 2005).

Üniversite ve öğretmen eğitiminde, küresel ve uluslararası eğitime öncelik verilmelidir. Bunlar, insanların sınırları ve kültürel farklılıkları aşmasında 20. yüzyıl için eğitimsel zorunluluklardır. Öğrenciler bu şekilde bilgi, beceri ve deneyim kazanarak daha etkili katılımcılar olabilirler (Merryfield, 1994-B).

Yukarıdaki araştırma sonuçları, öğretmenlerin bazı kişisel özelliklerinin onların küresel bilgilerini, tutum ve algılarını etkilediğini ortaya koymaktadır. Literatür taraması sonucunda, yurt dışında bu konuda araştırmalar yapıldığı görülmüştür. Türkiye’de ise, bu konuda yapılan araştırma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının küresel sorunlarla ilgili tutumlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirmektir.

YÖNTEM

Bu araştırmada, betimsel yöntem kullanılmıştır. Aşağıda sırasıyla araştırma modeli, veri toplama aracının hazırlanması, veri toplama süreci ve verilerin analizi yer almaktadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde eğitime devam eden öğretmen adayları oluşturmaktadır. Evren çoğu zaman içinde çeşitli elemanları olan benzer amaçlı kümelerden oluşur. Araştırma evrenden seçilecek kümeler üzerinde yapılabilir. Evrendeki kümelerin tek tek eşit seçilme şansına sahip oldukları durumda yapılan örnekleme “küme örnekleme” denir. Oransız küme örneklemede, örnekleme girecek olanlar tamamen şansa bırakılmıştır (Karasar, 2000).

Araştırmaya katılan öğretmen adayları, iki aşamalı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. İlk aşamada, oransız küme örnekleme yoluyla sosyal bilgiler öğretmenliği programının yer aldığı üniversitelerden 7 tanesi seçilmiştir. İkinci aşamada, bu üniversitelerden gönüllü olan 734 öğretmen adayına ölçek uygulanmıştır. Örnekleme yer alan öğrencilerin üniversiteleri, sınıf düzeyleri ve cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının üniversite, sınıf düzeyi ve cinsiyetlerine göre dağılımı

Üniversite adı	Sayı	Sınıf		Cinsiyet	
		3.Sınıf	4.Sınıf	Kadın	Erkek
Gazi Üniversitesi	175	111	64	88	87
Karadeniz Teknik Üniversitesi	169	80	89	78	91
Selçuk Üniversitesi	240	108	132	125	115

Ankara Üniversitesi	53	22	31	31	22
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	54	39	15	14	40
İstanbul Üniversitesi	56	22	34	31	25
Gazi Osman Paşa Üniversitesi	40	27	13	17	23
Toplam	78	40	37	383	40

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmanın yapıldığı üniversiteler; Gazi Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Gazi Osman Paşa Üniversiteleridir.

Veri Toplama Süreci

Ölçek çalışmaları için üniversitelerden gerekli izinler alınmıştır. Bundan sonra, farklı üniversitelerde eş zamanlı olarak ölçeğin uygulanması ve daha sağlıklı olması açısından dönem sonuna doğru uygulamaların yapılmasına gerekli özen gösterilmiştir.

Ölçek, örneklem kapsamına giren üniversitelerde sosyal bilgiler eğitimi anabilim dalında öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğretmen adaylarına uygulanmıştır. Bu amaçla ölçek, ilgili üniversitelerden gerekli izinler alınarak yapılmıştır. Bu amaçla, dersin öğretim elemanından da izin alınarak öğretmen adaylarına bu araştırmanın amacı hakkında kısa bir bilgi verilerek, araştırmaya yardımcı olmaları konusunda ikna edilmişlerdir. Ölçek uygulanırken, öğretmen adaylarının istekli olmasına özen gösterilmiş ve cevaplamak istemeyenlere uygulanmamıştır. Ölçeğin uygulanmasında, 45 dakikalık sürenin yeterli olacağı düşünülerek öğretmen adaylarından bu süre içinde cevaplandırmaları istenmiştir. Bütün uyarılara rağmen, her soruya aynı cevabı verip erken çıkanlar ve ölçeğin her bölümünü cevaplamayanlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Veri toplama aracının hazırlanmasında izlenen süreç

Veri toplama aracı hazırlanırken izlenen süreç aşağıda sırasıyla açıklanmıştır;

1. Nicel araştırma için öncelikle Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programı 4. sınıfta öğrenim gören 49 öğretmen adayının küresel sorunlar hakkındaki düşüncelerini belirlemek için açık uçlu iki soru sorulmuştur. Bunlardan birincisi, öğretmen adaylarının “sosyal bilgiler programında küresel sorunlarla ilgili neler öğrendikleri” ve ikinci soru ise, “gördükleri eksikliklerin neler olduğu” şeklindedir. Ön çalışma için görüşlerine başvuru alan 49 öğretmen adayının 34’ü bayan, 15’i erkek ve bunların da 22’si normal ve 27’si ikinci öğretimde öğrenim görenlerden oluşmaktadır. Öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar doğrultusunda, tutum ölçeği maddeleri şekillendirilmiştir.

2. Literatür taraması, öğretmen adaylarının görüşleri ve sosyal bilgiler programında yer alan küresel sorunlar doğrultusunda bir tutum ölçeği deneme formu düzenlenmiştir. Bu amaçla önce, toplam 50 maddeyi içeren bir havuz oluşturulmuştur.

3. Daha sonra, Gazi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesinde görev yapan toplam 27 öğretim elemanından bu maddeleri değerlendirmeleri istenmiştir. Değerlendirme yaparken, uzmanların şu doğrultuda görüşlerini belirtmeleri istenmiştir:

- a. Maddeler açık ve anlaşılabilir bir biçimde ifade edilmiş midir?
- b. Ölçek maddelerinde, teknik açıdan bir hata var mıdır?
- c. Gereksiz veya eksik maddeler var mıdır?

Uzmanların değerlendirmesi doğrultusunda, ölçekte yer alan maddelerden bazıları çıkarılırken, bazı maddeler düzeltilmiş ve yeni maddeler eklenmiştir. Görüşlerine başvuru alan toplam 27 öğretim elemanından 17'si Gazi Üniversitesinde, 10'u Ankara Üniversitesinde görev yapmaktadır. Alınan görüşler doğrultusunda, en uygun olduğuna karar verilen maddeler seçilerek toplam madde sayısı 50'den 35'e indirilmiştir.

Ölçek dışında araştırmacı tarafından bir de kişisel bilgi formu hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formunda öğretmen adaylarının bazı özelliklerine yönelik sorular bulunmaktadır. Bunlar; öğretmen adaylarının bitirdikleri üniversite, sınıf düzeyleri, cinsiyetleri, yaşamlarını geçirdikleri bölge, yurt dışında bulunma, yabancı dil bilme, anne ve baba eğitim düzeyi, ailenin gelir seviyesi, küresel sorunlarla ilgilenme, küresel konularla ilgili bilgi alınan kaynaklar ve öğretmen adaylarının gazete okuma sıklıkları sorulmuştur.

Tutum ölçeğinde ise, küresel sorunlarla ilgili ifadeleri bulunmaktadır. Bu bölümde yer alan maddeler “Tamamen katılıyorum”, “Büyük ölçüde katılıyorum”, “Orta düzeyde katılıyorum”, “Az katılıyorum” ve “Hiçbir zaman katılmıyorum” şeklinde beşli likert tipi ölçek üzerinde yanıtlanmaktadır. Ölçekte olumlu ve olumsuz ifadeler eşit sayıda dağıtılmış, puanlamada olumludan olumsuza doğru 5, 4, 3, 2, 1 şeklinde bir sıralama yapılmıştır.

Verilerin çözümlenmesi

Araştırmadan elde edilen verilerin istatistiksel çözümlenmesi, SPSS 17 (Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı) ve Lisrel 8.7 paket programları kullanılarak bilgisayarda yapılmıştır. Araştırmanın amacı olan küresel sorunlara yönelik öğretmen adaylarının tutumlarını belirlemek için ölçek geliştirme aşamasında; faktörlerin eğik döndürüldüğü (oblique) temel bileşenler analizi (TBA) (principal component analysis) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) (confirmatory factor analysis) kullanılmıştır. Ayrıca, araştırmada hata payı .05 olarak alınmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bulguları, geçerlik ve güvenilirlik analiz sonuçları şeklinde aşağıda verilmiştir.

Küresel Sorunlarla İlgili Tutum Ölçeğinin (KSİTÖ) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Ölçekte yer alan bazı kısaltmalarla ilgili tanımlar şu şekildedir; Küresel Sorunlarla İlgili Tutum Ölçeği (KSİTÖ): Sosyal Bilimler lisans programında yer alan küresel sorunlar kapsamında ve öğretmen adaylarının tutumlarını incelemek amacıyla geliştirilmiştir.

Küresel Sorunlarla İlgili Farkındalık (KSİF): Küresel sorunlarla ilgili tutum ölçeğinin bir alt boyutudur. Sosyal bilgiler lisans programında yer alan, küresel sorunlarla ilgili öğretmen adaylarının farkındalıklarını ölçen maddeleri kapsamaktadır.

Küresel Sorunların Çözümüne Yönelik Davranış (KSÇİD): Küresel sorunlarla ilgili tutum ölçeğinin bir alt boyutudur. Sosyal bilgiler lisans programında yer alan, küresel sorunların çözümüne yönelik öğretmen adaylarının gösterdikleri davranışlara yönelik sorulardan oluşmaktadır.

KSİTÖ (Küresel sorunlarla ilgili tutum ölçeği), öğretmen adaylarının küresel sorunlarla ilgili tutumlarını belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Tutum ölçeği hazırlanırken, öncelikle lisans programında yer alan küresel sorunların neler olduğu gözden geçirilmiştir. Daha sonra, öğretmen adaylarının ve uzmanların görüşleri doğrultusunda, ölçek maddeleri son şeklini almıştır.

KSİTÖ'nün yapı geçerliği, temel bileşenler ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca çapraz geçerlik çalışmasıyla, TBA'dan elde edilen sonuçların benzer örneklerde ne derece tekrarlandığı araştırılmıştır. Bu işlemlerden ayrı olarak, ölçeğin güvenirlik çalışması ise test tekrar test ve iç tutarlık (Cronbach alfa) katsayıları hesaplanarak yapılmıştır. Aşağıda önce geçerlik (temel bileşenler ve doğrulayıcı faktör analizleri), daha sonra güvenirlik çalışması sonuçları verilmiştir.

KSİTÖ'nün geçerlik çalışmaları

KSİTÖ'nün yapı geçerlik çalışmaları, temel bileşenler ve doğrulayıcı faktör analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir. Aşağıda sırasıyla, temel bileşenler ve doğrulayıcı faktör analizine ilişkin bulgular sunulmuştur.

Temel bileşenler analizi

Küresel sorunlara yönelik oluşturulan tutum ifadelerinin, kaç boyutta ele alınabileceğini belirlemek amacıyla temel bileşenler analizi yapılmıştır. Temel bileşenler analizi sonucunda, iki boyutlu çözüme ilişkin taslak formunda yer alan maddeler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. *KSİTÖ'nün Madde Faktör Korelasyon (Yük) Katsayıları*

Maddeler	I.Çalışma		II. Çalışma	
	Faktör Yükleri	Faktör Yükleri	Faktör Yükleri	Faktör Yükleri
M1	,458		,681	
M2	,499	,503	,434	
M3	,449		,577	
M4	,640		,680	
M5		,493	,510	
M6				
M7	,657		,670	
M8	,460		,670	
M9	,513		,549	
M10	,437		,497	
M11	,791		,746	
M12	,723		,606	
M13	,675		,609	
M14	,767		,623	
M15	,623		,615	
M16			,434	
M17				

M18	,587		,581	
M19	,528		,640	
M20	,513		,561	
M21	,485		,580	
M22				
M23				
M24				
M25		,576		,460
M26		,818		,759
M27		,812		,800
M28		,742		,728
M29		,751		,691
M30				
M31		,535		,644
M32		,433		,445
M34		,560	,565	,423

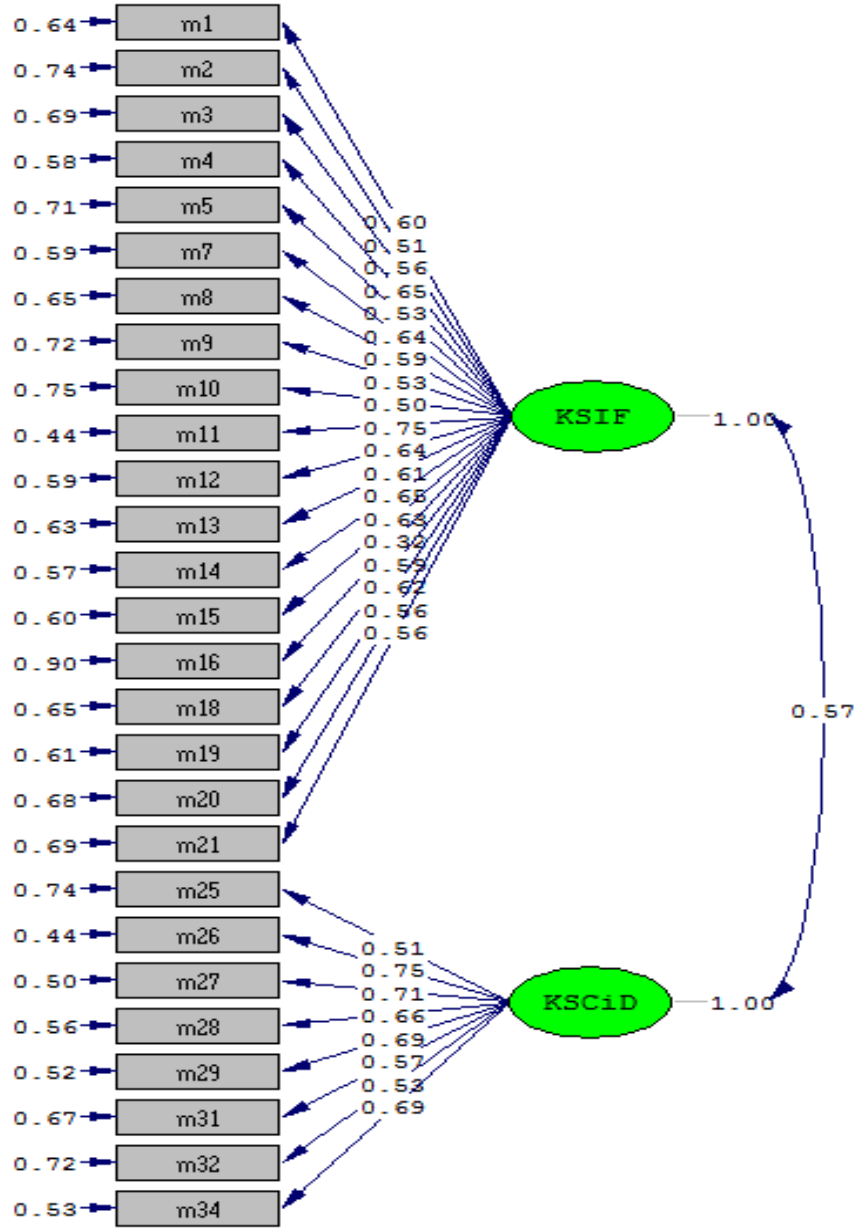
Tablo 2’de m1, m2, m3, m4, m7, m8, m9, m10, m11, m12, m13, m14, m15, m18, m19, m20 ve m21’in KSİTÖ’nün KSİF (Küresel sorunlarla ilgili farkındalık) boyutunda; m2 m5 m25 m26 m27 m28 m29 m31 m32 ve m34’ün ise KŞÇİD (Küresel sorunların çözümüne yönelik davranış) boyutunda yer aldıkları görülmektedir. KSİF boyutunda madde – faktör korelasyon katsayıları .79 -.44 aralığında değişmektedir. KŞÇİD boyutunda ise, madde – faktör yükleri .82 – .43 aralığındadır.

Temel bileşenler analizi, KSİTÖ’nün 27 maddeden oluşan, iki boyutlu bir yapıya sahip ölçek olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, KSİTÖ’nün mevcut faktör yapısının benzer başka bir örnekleme ne derece geçerli olduğu sorusu akla gelmiştir. Bu amaçla, çapraz geçerlik adı verilen ikinci bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaya, 353 üniversite öğrencisi katılmıştır. Çalışmada KSİTÖ’nün iki boyutlu yapısı, principal axes factoring faktör çıkarma ve direct oplimin eksen döndürme yöntemi kullanılarak betimleyici faktör analizi ile incelenmiştir. Çapraz geçerlik araştırmasının yapıldığı bu ikinci çalışmada, madde – faktör ilişkileri ilk çalışmadakine benzer şekilde bulunmuştur. Tablo 2’de de verildiği gibi, bu çalışmada KSİTÖ’nün KSİF boyutunda madde faktör yüklerinin .75 - .43; KŞÇİD boyutunda ise, .80 -.42 aralığında değiştiği görülmektedir. İki faktör arasındaki ilişki ilk çalışmada .45’tir. Ayrıca ikinci çalışmada Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri .92’dir. Her iki çalışmadan elde edilen faktör yükleri arasındaki ilişki uyum katsayısı (R_c) .99 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, iki uygulamada da madde faktör ilişkilerinin yüksek düzeyde benzer olduğu biçiminde yorumlanmıştır.

Bu işlemlerden ayrı olarak, KSİTÖ’nün 27 maddeden oluşan iki boyutlu yapısı doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinden geçerli sonuçlar elde edilebilmesi için verilerin büyük örneklemlerden alınması gerekmektedir (Kline, 1998).

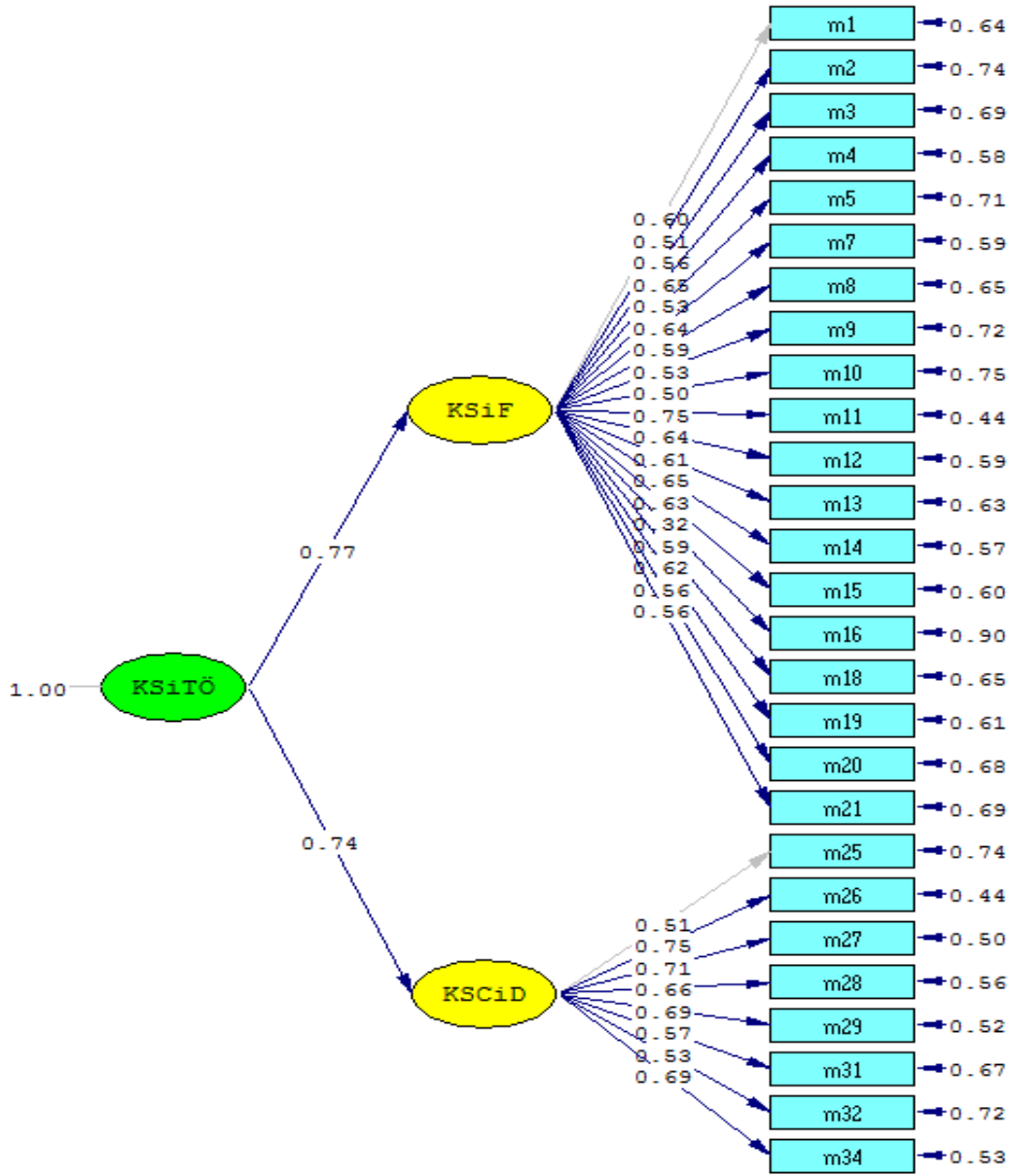
Bu gerekçeyle, doğrulayıcı faktör analizi öncesi, iki ayrı uygulamadan elde edilen veriler birleştirilmiş ve analizler toplam 734 kişiden elde edilen veriler üzerinde yapılmıştır. Sonuçlar, Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1 KSİTÖ iki boyutlu ölçme modeli

Şekil 1’de görüldüğü gibi, KSİTÖ’nün KSİF boyutundaki maddelerin standartlaştırılmış ağırlıkları .75 - .32; KSCİD boyutundaki ağırlıklar .75 - .51 aralığında değişmektedir. Ölçeğin genel uyum katsayıları $\chi^2_{323} = 1340.50$; $P = .000$, GFI (uyum iyiliği katsayısı) = .98; AGFI (düzeltilmiş uyum iyiliği katsayısı) = .97; CFI (karşılaştırmalı uyum katsayısı) = 1.00 ve RMSEA (yaklaşık hataları kareleri ortalamasının karekökü) = .07’dir. Genel uyum katsayıları, KSİTÖ’nün iki boyutlu yapısının kabul edilebilir düzeyde bir uyuma sahip olduğunu işaret etmektedir. Analiz sürecinin sonucunda, kabul edilen modele ilişkin ikincil düzey faktör analizi sonuçları Şekil 2’te sunulmuştur.

Şekil 2. KSİTÖ iki boyutlu yapısal modeli

Şekil 2’de KSiTÖ’de yer alan boyutlar içerdikleri maddeler tarafından yüksek ağırlıklarla temsil edilmektedir. KSiF boyutu için birinci düzey ağırlıklar .75-.32; KSiD boyutu için .75-.51 aralığında değişmektedir. Ayrıca ikinci düzey ağırlıklar KSiF için .77, KSiD için .74’tür.

KSİTÖ'nün (Küresel Sorunlarla İlgili Tutum Ölçeği) güvenilirlik çalışmaları

KSİTÖ'nün güvenilirlik çalışmaları, iç tutarlık ve test tekrar test katsayıları hesaplanarak yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. KSİTÖ'nün KSİF ve KSÇİD Boyutu Madde İstatistikleri

KSİTÖ'nün KSİF Boyutu madde istatistikleri				
Madde Toplam İstatistikleri				
Maddeler	Maddenin silinmesi durumunda ölçek ortalaması	Maddenin silinmesi durumunda ölçek varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyonları	Madde silinmesi durumunda ölçeğin Cronbach alfa katsayısı
M1	72,46	55,629	,726	,883
M2	72,59	54,276	,724	,881
M3	72,60	54,210	,677	,882
M4	72,55	55,639	,642	,884
M7	72,55	55,356	,645	,884
M8	72,46	55,821	,608	,885
M9	72,69	54,852	,563	,886
M10	72,61	55,117	,572	,886
M11	72,71	55,146	,533	,887
M12	72,61	55,253	,548	,886
M13	72,81	55,296	,442	,891
M14	72,72	6,235	,460	,890
M15	72,81	55,000	,465	,890
M18	72,58	56,913	,435	,890
M19	72,65	56,318	,480	,889
M20	73,02	54,722	,431	,893
M21	72,74	55,508	,492	,889

KSİTÖ'nün KSÇİD Boyutu Madde İstatistikleri

Madde Toplam İstatistikleri				
Maddeler	Maddenin silinmesi durumunda ölçek ortalaması	Maddenin silinmesi durumunda ölçek varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyonları	Madde silinmesi durumunda ölçeğin Cronbach alfa katsayısı
M2	36,50	38,579	,746	,832

M25	36,61	38,671	,717	,835
M26	36,48	39,806	,695	,838
M27	36,41	40,795	,652	,842
M28	36,70	38,582	,541	,855
M29	36,10	43,291	,511	,853
M30	36,58	41,302	,521	,852
M31	36,02	43,650	,512	,853
M32	36,35	43,602	,450	,857
M34	36,30	42,905	,421	,861

Tablo 3'te görüldüğü gibi, KSİTÖ'nün KSİF boyutundaki madde toplam korelasyon katsayıları, .73 - .43; KŞÇİD boyutunda ise, .75 - .42 aralığındadır. Boyutların iç tutarlık katsayıları ise, sırasıyla 89. ve 86'dır. Boyutlar ilişkili olduğundan ($r = .45$) ölçekteki maddeler bir bütün olarak ele alındığında iç tutarlık kat sayısı .91 olarak bulunmuştur. Benzer şekilde, çapraz geçerlik çalışmasında da ölçeğin iç tutarlık katsayısı .91 olup, madde toplam korelasyonları .68 - .24 aralığında değişmektedir. Tutum ölçeği, iki hafta arayla Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bölümünde öğrenime devam eden 43 dördüncü sınıf öğretmen adayına tekrar uygulanmıştır. Uygulanan test tekrar test güvenirlik katsayısı ise .93 olarak bulunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının küresel sorunlara yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla bir ölçek geliştirme süreci açıklanmıştır. Bu amaçla, Türkiye'de sosyal bilgiler öğretmenliği programında öğrenim gören 787 öğretmen adayıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Temel bileşenler analizi, KSİTÖ'nün 27 maddeden oluşan, iki boyutlu bir yapıya sahip bir ölçek olduğuna işaret etmektedir. Bunlardan 17 madde KSİTÖ'nün KSİF boyutunda, toplam 10 madde de KŞÇİD boyutunda yer aldığı görülmüştür. KSİF boyutunda madde – madde faktör yükleri .79 - .44 aralığında değişmektedir. KŞÇİD boyutunda ise, madde – faktör yükleri .82 – .43 aralığındadır.

KSİTÖ'nün mevcut faktör yapısının, benzer başka bir örnekte ne derece geçerli olduğu sorusunu yanıtlamak amacıyla, çapraz geçerlik adı verilen ikinci bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaya 353 üniversite öğrencisi katılmıştır. Çalışmada KSİTÖ'nün iki boyutlu yapısı, principal axes factoring faktör çıkarma ve direct oplimin eksen döndürme yöntemi kullanılarak betimleyici faktör analizi ile incelenmiştir. Çapraz geçerlik araştırmasının yapıldığı bu ikinci çalışmada, madde – faktör ilişkileri ilk çalışmadakine benzer şekilde bulunmuştur.

KSİTÖ'nün, 27 maddeden oluşan iki boyutlu yapısı doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak incelenmiştir. Bu gerekçeyle, doğrulayıcı faktör analizi öncesi, iki ayrı uygulamadan elde edilen veriler birleştirilmiş ve analizler toplam 734 kişiden elde edilen veriler üzerinde yapılmıştır. KSİTÖ'nün KSİF boyutundaki maddelerin standartlaştırılmış ağırlıkları .75 - .32; KŞÇİD boyutundaki ağırlıklar .75 – .51 aralığında değişmektedir. Genel uyum katsayıları, KSİTÖ'nün iki boyutlu yapısının kabul edilebilir düzeyde bir uyuma sahip olduğunu işaret etmektedir. Analiz sürecinin sonucunda, kabul edilen modele ilişkin ikincil düzey faktör analizi sonuçları Şekil 2'de sunulmuştur.

KSİTÖ'nün güvenirlik çalışmaları, iç tutarlık ve test tekrar test katsayıları hesaplanarak yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Boyutların iç tutarlık katsayıları ise, sırasıyla 89. ve 86'dır. Boyutlar ilişkili olduğundan ($r = .45$) ölçekteki maddeler bir bütün olarak ele alındığında iç tutarlık kat sayısı .91 olarak bulunmuştur. Benzer şekilde, çapraz geçerlik çalışmasında da ölçeğin iç tutarlık katsayısı .91 olup, madde toplam korelasyonları .68 - .24 aralığında değişmektedir.

Yapılan güvenilirlik ve geçerlik analizi sonucunda toplam 27 madde ve iki alt boyuttan oluşan küresel sorunlara yönelik tutum ölçeği geliştirilmiştir. Küresel sorunlara yönelik tutum ölçeği, 17 maddelik KSİF (Küresel sorunlarla ilgili farkındalık) ve 10 maddeden oluşan KŞÇİD (Küresel sorunların çözümüne yönelik davranış) boyutlarından oluşmaktadır. Bu ölçeğin, üniversite öğrencilerinin küresel sorunlara yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Atula, J. B. A. (1996). Implementing a Global Education Curriculum. Case Studies of Two Teachers. Unpublished master's thesis, Memorial University, Canada.
- Aydın, B. (2004). Bireysel Özgürlük ve Erdem. *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*. O. Oğuz, A. Oktay, H. Ayhan (Yay. Haz.). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayını, ss. 77-88.
- Aydın, F. (2017). Üniversite öğrencilerinin küresel ısınma hakkındaki bilgi düzeylerinin belirlenmesi. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(1), 118-132.
- Balbağ, N. L.; Türkcan, B. (2017). İlkokul 4. sınıf öğretmen ve öğrencilerinin küresel vatandaşlık algıları. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 8(2), 216-249.
- Çalık, T. ve Sezgin, F. (2005). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13 (1), 55-66.
- Çolak, K. (2015). Sosyal Bilgiler İle Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Derslerinde Küresel Vatandaşlık Eğitimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Balbağ, N. L. (2016). İlkokul Sosyal Bilgiler Dersi Bağlamında Öğrenci ve Öğretmenlerin Küresel Vatandaşlık Algıları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Karasar, N. (2000). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, M. F. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının “küresel ısınma” kavramına yönelik metafor algıları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18 (29), 117-134.
- Kan, Ç. (2009). Sosyal bilgiler eğitiminde küresel vatandaşlık. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 25-30.
- Kim, S. M. (1998). Social Studies Teacher: Their Perceptions and Implementation of Global Multicultural Education with in Their Classroom. Unpublished Doctorate Thesis, The University of Texas At Austin, USA.
- Kubow, P. K. (1997). Citizenship Education for 21. Century: Insights from Social Studies Teacher Preparation Students in Three Countries. 1-45. Web: <http://www.eric.ed.gov> adresinden 18 Eylül 2018 tarihinde alınmıştır.
- Kubow, P. K. (1996). Reconceptualizing Citizenship Education for the Twenty-First Century. A Study of Postbaccalaureate Social Studies Students from Canada, England and the United States. Unpublished Doctorate Thesis, University of Minnesota, USA.
- Küçükşen, K., Budak, H. (2017). Lise öğrencilerinin sosyal değer tercihlerinin küresel sosyal sorumluluk düzeylerine etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1813-1826.
- Woyach, R. B. (1988). Understanding the Global Arena: A Report on the Ohio State University Global Awareness Survey. 1-26. Web: <http://www.eric.ed.gov> adresinden 06 Mart 2018 tarihinde alınmıştır.
- Merryfield, M. M. (1994, A). In the Global Classroom. Teacher Decision-Making and Global Perspectives in Education. Web: <http://www.eric.ed.gov> adresinde 11 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.
- Merryfield, M. (1994, B). Teacher Education in Global & International Education. 1-9. Web: <http://www.eric.ed.gov> adresinden 11 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

- Merryfield, M. M., Subedi, B. (2001). Decolonizing the Mind for World-Centered Global Education. **The Social Studies Curriculum**. W. Ross (Editor). United State of America: State University of Newyork Press.
- Sunal, C. ve Haas, M. E. (2005). Social Studies for the Elementary and Middle Grades- a Constructivist Approach. United States of America: Pearson Education.
- Uydaş, İ., Genç, S. Z. (2015). Ortaöğretim öğrencilerinin küresel vatandaşlık bağlamında çok kültürlülük hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Kültür Dergisi*, 4 (1), 416-429.
- Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu. (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6-7. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu. Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 91-118, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 09.07.2019 Kabul Tarihi: 24.10.2019

ORTAÖĞRETİM 9. VE 10. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK ODAKLI EPİSTEMOLOJİK İNANÇLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ*

Investigation of 9th and 10th Graders' Mathematics-Oriented Epistemological Beliefs in terms of Several Variables

Ebru BOZPOLAT**

Yunus DURDU***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin matematik dersine ilişkin epistemolojik inanç düzeylerinin cinsiyet, sınıf, baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi, ailenin aylık gelir düzeyi ve günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenleri açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında Sivas ili merkezindeki ortaöğretim kurumlarında 9. ve 10 sınıfta öğrenim gören 2237 öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırma verilerinin elde edilmesinde, İlhan ve Çetin (2013) tarafından geliştirilen “*Matematik Odaklı Epistemolojik İnanç Ölçeği*” kullanılmıştır. Verilerin analizinde; betimsel istatistik, bağımsız gruplar t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Araştırma sonucunda; Matematik Odaklı Epistemolojik İnanç bağımlı değişkeni için *Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç* alt boyutunda cinsiyet, baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi ve günlük okul dışı ders çalışma süresi değişkenleri; *Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç* alt boyutunda cinsiyet ve günlük okul dışı ders çalışma süresi değişkenleri; *Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç* alt boyutunda ise sınıf, baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi, ailenin aylık gelir düzeyi ve günlük okul dışı ders çalışma süresi değişkenleri açısından anlamlı farklılık tespit edilmiştir

Anahtar Kelimeler: Matematik, Epistemolojik inanç, Matematik odaklı epistemolojik inanç.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine whether the epistemological belief levels of 9th and 10th graders related to mathematics lessons significantly differ depending on the variables of gender, class, parent's education level, monthly family income and daily out-of-school mathematics study times. The screening model was used in the research. The sampling of the research consists of 2,237 students studying 9th and 10th grades in high schools in the center of Sivas during the 2014–2015 academic year. “*The Mathematics-Oriented Epistemological Belief Measure*” developed by İlhan and Çetin (2013) was used to garner data in research. Data was analyzed with descriptive statistics, independent sample t-tests and a one-way analysis of variance (ANOVA). The research identified significant differences in the following: for the Mathematics-Oriented Epistemological Belief dependent variable: for the sub-dimension “belief that learning depends on effort”, the gender, parents' education level and daily out-of-school studying time variables; for the sub-dimension “belief that learning depends on talent”, the gender and daily out of school studying time variables; and for the sub-dimension “belief in existence of only one truth”, the class, parents level of education, monthly family income and daily out-of-school studying time variables.

Key Words: Mathematics, Epistemological belief, Mathematics-oriented epistemological belief

* Bu makale; Doç. Dr. Ebru BOZPOLAT danışmanlığında, Yunus DURDU tarafından 2018 yılında tamamlanan “Ortaöğretim 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Odaklı Epistemolojik İnançlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/Eğitim Bilimleri Bölümü/Eğitim Programları ve Öğretimi Anabilim Dalı, e-posta: ebopolat@gmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1890-8167>

*** Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, e-posta: syurdurdu@gmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6142-1704>

1. GİRİŞ

Kimilerine göre salt insan zihninin bir ürünü olan, kimilerine göre ise doğada gizil olarak var olan matematik (Takıçak, 2016, s. 297); tarihteki tüm toplumlar için önemli görülmüş, gerçek hayatla ilişkilendirilmiş, doğada var olduğuna inanılmış ve insanlığın yararına kullanılmış bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü matematik diğer bilimlerde olduğu gibi yaşamda karşılaşılan ihtiyaçlardan hareketle doğmuştur (Gözen, 2001, s. 53). Ayrıca yaşamın içinde var olan matematik, toplumdaki bireylerin hayatını kolaylaştırmaktadır. Bu durum; geçmişte olduğu gibi günümüzde de matematiğin toplumun bireyleri tarafından öğrenilmesinin önemli olduğunu ve bireylerin hayatlarına transfer etmeleri gereken bilgi ve becerileri kazanmaları için fırsatlar sunan bir disiplin olduğunu ortaya koymaktadır. Matematik bilgi ve tecrübe açısından yığılarak ilerlemekte, değişmekte ve gelişmektedir. Gelişen ve değişen dünyada eğitim alanında çağı yakalamaya çalışan Türkiye’de matematik eğitimi alanında 2005 yılında yapılandırmacı eğitim anlayışı ile değişiklikler yapılmıştır. Bunun göstergeleri olarak, Matematik Dersi Öğretim Programları yenilenmiştir. (MEB, 2005, 2013, 2017a, 2017b). Programlar çerçevesinde, hizmet içi eğitimlerle öğretmenlerin öğrenciye olan bakış açıları düzenlenmeye çalışılarak matematik eğitiminin niteliğinin ve kalitesinin artırılması yoluna gidilmiştir. Öğrenci merkezli eğitim anlayışıyla birlikte öğrenen özellikleri ön plana çıkmıştır. Bu durum, MEB (2013) programında “Öğrencilerin matematiksel içerik ve becerilerindeki gelişimin yanı sıra, ‘matematiği hissedilir, yararlı, uğraşmaya değer olarak görme’ ve ‘özenle ve sebat ederek çalışma ve kişisel olarak faydasını görme’ konularındaki gelişimlerine önem verilmelidir” ifadeleriyle yer bulmaktadır. Bloom (2012, s. 11) okulda gerçekleştirilen öğrenmeler üzerinde, öğrenci bireysel farklılıklarının etkisinin olduğunu belirtmektedir. Kuzgun ve Deryakulu (2017, s. 6) bireysel farklılıkların geçirilen yaşantılardan ve çevresel etmenlerden etkilendiğini ve ona göre şekil aldığını vurgulamaktadır. Matematiğin yığılarak ilerleyen bir bilim dalı olduğu, yani yeni öğrenilecek olan her bilginin bir önceki bilgi üzerine inşa edildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

İnsanların gerek doğuştan gelen gerekse yaşantı sonucu değişen ve gelişim gösteren birçok özelliği vardır. Bu özellikler; zekâ, yetenek, yaş, ilgi, inanç, tutum, boy, kilo, cinsiyet, konuşma becerisi, sağlık durumu, kültür, kişilik vb. şeklinde sıralanabilir. Şüphesiz bu özellikler insan olmanın bir sonucu olarak insanları birbirinden farklı kılan özelliklerdir ve bu özelliklerin sayılamayacak kadar çok olduğu bilinen bir gerçektir. Eğitim açısından bakılacak olursa; bireyin neleri, hangi ölçüde ve nasıl öğrenebileceğinin öncelikle onun doğasından kaynaklanan bireysel özellikleri ne ölçüde dikkate alındığıyla ilgili olduğu söylenebilir (Kuzgun ve Deryakulu, 2017, s. iii). Matematik eğitiminin önceki yaşantılar, deneyimler ve inanışlardan etkileneceği gerçeğini açıklar. Bu hususta, öğrenen konumundaki bireyin sahip olduğu özellikler daha çok önem kazanmaktadır. Ayrıca, eğitim sisteminin önemli bileşenlerinden olan öğrencilerin bireysel özellikleri eğitim sistemin kontrol edilemeyen girdileri olduğu için önemli görülmektedir (Delice, Ertekin, Aydın ve Dilmaç, 2009, s. 363). Bu sebeple, eğitim sistemi bireysel farklılıkları dikkate almalıdır. Bu çalışmada, matematik eğitimi alanında öğrenen bireysel farklılıklardan (özelliklerinden) olan genel anlamda inançlar, özel anlamda ise epistemolojik inançlar incelenmiştir.

Epistemolojik inançlar, bilginin ne olduğu, bilme ve öğrenmenin nasıl meydana geldiği ile ilgili bireylerin kişisel inançları olarak tanımlanmaktadır (Deryakulu, 2017, s. 253). İlk olarak Perry (1970) üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançlarını gelişimsel olarak incelemiştir. Öğrencilerin ilk ve son sınıfta bilgiye yönelik inançlarındaki değişimi inceleyen Perry, epistemolojik inanç gelişim modelini ortaya koymuştur. Buna paralel olarak, birçok araştırmacı tarafından epistemolojik inançlara yönelik farklı gelişim modelleri kadınların bilme yolları modeli (Belenky, Clinchy, Goldberger ve Tarule, 1986), tartışmacı usullama modeli (Kuhn, 1991), epistemolojik yansıtma modeli (Baxter Magolda, 1992), yansıtıcı yargı modeli (King ve Kitchener, 1994) oluşturulmuştur. Fakat bu gelişim modelleri epistemolojik inançları tek boyutlu olarak değerlendirmiş, sadece bilgi ve bilgi ile ilgili inançları araştırmıştır (Deryakulu, 2017, s. 256-259).

Schommer (1990) ise epistemolojik inançların tek bir boyutta değerlendirilmesinin (sadece bilgi ve bilgi ile ilgili inançlar) yeterli olmayacağını, aslında epistemolojik inançların çok boyutlu

yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Bu çok boyutlu yapının; bilgi ve bilgi ile ilgili inançları, bilginin elde edilmesine ve kullanılmasına ilişkin inançları içerdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda; epistemolojik inançların bilgi, bilgiye ulaşma süreçleri, zekâ ve öğrenme ile ilgili inançları kapsadığını savunmuş ve “Sistem Yaklaşımı Modeli”ni oluşturmuştur. Schommer (1990, 1994a, 1994b), epistemolojik inançları oluşturan alt boyutların farklı düzeyde birbirleriyle ilişkisiz olabileceğini savunmuştur. Bireylerin bir alt boyutta gelişmiş epistemolojik inanç düzeyine sahipken, bir başka alt boyutta gelişmemiş inanç düzeyine sahip olunabileceğini belirtmiştir. Çok boyutlu sistem içindeki bu bireysel inançların, farklı oranlarda gelişim gösterebileceği ya da birbirine zıt sonuçları olabileceği anlamına gelen bağımsız inançlar olduğu görülmektedir. Örneğin; bir birey bilginin karmaşık olduğuna inanırken, bilginin kesin ve değişmez olduğuna da inanabilir (Schommer ve Walker, 1997, s. 175). Boz, Aydemir ve Aydemir (2011); Muin, Abedalaziz, Hussin, Mohamed ve Saad (2012) çalışmaları da bu bakış açısını destekler nitelikte bulgular içermektedir. Bu durum, epistemolojik inancın alt boyutlarının ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır.

Epistemolojik inançlar konusunda araştırmacıların farklı bakış açılarının olduğu diğer bir husus, epistemolojik inançların alan odaklı mı yoksa genel mi olduğudur. Bu hususta genel epistemolojik inançların incelendiği (Hofer, 2000; Chan, 2003) araştırmalar olduğu gibi, alan odaklı araştırmaların da (Enman ve Lupart, 2000; Eren, 2006; Tang, 2010; Bedel ve Çakır, 2013; İlhan ve Çetin, 2013) olduğu görülmektedir. Genel itibariyle gerek yurt içi (Deryakulu ve Büyüköztürk, 2005; Tümkaya, 2012; Kazu ve Erten, 2015) gerekse yurt dışı (Chai, Khine ve Teo, 2006) araştırmalar epistemolojik inançların şekillenmesinde öğrenim görülen alanın etkili olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca; Deryakulu (2017, s. 262) öğrenim görülen alanın epistemolojik inançların oluşumunda etkili olduğunu, ancak güçlü kanıtların olmadığını belirtmiştir. Ancak Eren (2006) yapmış olduğu araştırma bulguları sonucunda epistemolojik inançların alan odaklı incelenmesinin daha gerçekçi sonuçlara ulaştıracağını vurgulamıştır. Strobel, Cernusca ve Jonassen (2004) öğrencilerin epistemolojik inançlarının öğrenim görülen alanlara göre farklılaşabileceğini, dolayısıyla da öğretme-öğrenme süreçlerinin öğrenen merkezli biçimde gerçekleştirilebilmesi için epistemolojik inançlarda alan farklılıklarının dikkate alınması gerektiğini önermektedir. Sonuç olarak epistemolojik inançların alan odaklı incelenmesi önemlidir. İlhan ve Çetin (2013, s. 8) de alan odaklı epistemolojik inançların dikkate alınmasının önemine vurgu yapmaktadır. Matematik özelinde yürütülen bu çalışmada matematik odaklı epistemolojik inançlar araştırmaya konu edilmiştir. Matematik odaklı epistemolojik inançlar; matematiksel bilginin ve matematik öğrenmenin doğasına ilişkin inançlardır. Öğrencilerin matematik odaklı epistemolojik inanç seviyelerinin öğretme-öğrenme sürecindeki etkileri de oldukça önemlidir (Muis, 2007; Schommer, Duell ve Hutter, 2005, Akt. Abedalaziz ve Akmar, 2012, s. 59). Bu çerçevede mevcut araştırmada matematik odaklı epistemolojik inançlar; öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç, öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç ve tek bir doğrunun var olduğuna inanç alt boyutları temel alınarak araştırılmıştır (İlhan ve Çetin, 2013, s. 368). Bu durumla beraber; epistemolojik inançların oluşumunda öğrenim görülen alan dışında etkili olan diğer temel faktörlerin zihinsel gelişim, yaş, aile ve eğitim düzeyi, kültür, cinsiyet olduğu ifade edilmektedir (Deryakulu, 2017, s. 262).

Bireylerin bilginin ne olduğu, bilme ve öğrenmenin nasıl gerçekleştiği ile ilgili öznel inançları olan epistemolojik inançlar öğrenmenin kolay ya da zor gerçekleşmesinde oldukça etkilidir. Öğrenci açısından bu inanç; bilginin yapılandırılmasında, düşünme stratejilerinde, problem çözme becerilerinde, eleştirel düşünmede, bilişsel ve metabilişsel öğrenme stratejilerinde doğrudan belirleyici etkiye sahiptir. Ayrıca epistemolojik inancı gelişmiş öğrenciler, öğrenme sürecinde epistemolojik inancı gelişmemiş öğrencilerden daha avantajlıdır. Çünkü epistemolojik inançları gelişmiş öğrenciler; doğal olarak doğru öğrenme stratejilerini seçebilir, zor ve karmaşık öğrenme birimleri karşısında azimli ve sabırlı davranabilir, gerektiğinde esnek olabilir ve sonuçta daha başarılı olabilirler. Yani bazı öğrencilerin başarısızlıklarının sebebi; sadece zekâ, yetenek ya da ders çalışmama değil, gelişmemiş inançlara sahip oluşlarıdır (Deryakulu, 2017, s. 276). Bu doğrultuda öğrencilerin öğrenmesi üzerinde etkili olan epistemolojik inançların ilgili değişkenler açısından

incelenmesi önemlidir. Bu çerçevede mevcut araştırma sayesinde; ortaöğretim öğrencilerinin matematik odaklı epistemolojik inanç düzeylerinin cinsiyet, sınıf, baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi, ailenin aylık gelir düzeyi ve günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenleri açısından incelenmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı; ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin matematik dersine ilişkin epistemolojik inanç düzeylerini ve bu inanç düzeylerinin cinsiyet, sınıf, baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi, ailenin aylık gelir düzeyi ve günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenleri açısından anlamlı alarak farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin matematik dersine ilişkin epistemolojik inanç düzeyleri ölçek alt boyutlarında ne seviyededir?

Ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin matematik dersine ilişkin epistemolojik inançları cinsiyet, sınıf, baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi, ailenin aylık gelir düzeyi ve günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenleri açısından ölçek alt boyutlarında anlamlı farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama aracı ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada bir grubun belirli özellikleri tespit etmeyi amaçlayan tarama modeli kullanılmıştır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013, s. 14). Tarama modeli, geçmişten bu yana halen var olan durumları olduğu gibi ortaya koymaya çalışan modeldir. Bu araştırmalarda üzerinde çalışılan durum, kişi veya olaylar kendi koşulları içinde tanımlanmaya çalışılır. Kişileri etkileme ya da değiştirme çabası gösterilmez (Karasar, 2006, s. 77). Araştırmacı burada, var olan durumu ayrıntısıyla betimlemeye ve durum hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalışır (Karakaya, 2012, s. 59).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Sivas ili merkezindeki Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ortaöğretim okullarında öğrenim gören 9. ve 10. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini ise 2014-2015 eğitim öğretim yılında Sivas il merkezindeki Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 9. ve 10. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde; amaçsal örnekleme yöntemlerinden olan tabakalı amaçsal örnekleme yöntemi ile maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi birlikte kullanılmıştır. Seçkisiz olmayan bir örnekleme yaklaşımı olan amaçsal örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olmak şartıyla zengin bilgi kaynaklarının bulunduğu durumların seçilerek derinlemesine inceleme yapılmasına olanak sağlar. Tabakalı örnekleme yöntemi, ilgilenilen belli alt grupların özelliklerini göstermek, betimlemek ve bunlar arasındaki karşılaştırmalara olanak tanımak amacıyla tercih edilir (Büyüköztürk vd., 2013, s. 90-91). Tabakalar oluşturulurken okul türü değişkenleri ile öğrenci sayıları dikkate alınmıştır. Araştırmada örnekleme dâhil edilecek ortaöğretim kurumları ve kurum içindeki öğrenciler ise maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi, evrende incelenen problemlerle ilgili olarak kendi içinde benzeşik farklı durumların belirlenerek çalışmanın bu durumlar üzerinde yapılması şeklinde tanımlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2013, s. 90). Yani tabakalar içindeki seçimlerde maksimum çeşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Sivas ili merkezindeki farklı türdeki meslek liselerinden veri toplanmış, öğrenci seçimlerinde de farklı bölümlerden öğrenciler araştırmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca Anadolu Lisesi türündeki okul seçiminde, çeşitlilik TEOG taban puanları ve okulların bulunduğu sosyoekonomik çevre göz önüne alınarak belirlenmiştir. Okul içindeki öğrenci seçimleri ise rastgele yapılmıştır. Sivas ili merkezinde

birer tane sosyal bilimler lisesi ve fen bilimleri lisesi olduğu için bu okullar doğal olarak örnekleme dâhil edilmiştir.

Araştırma için örneklem büyüklüğü farklı büyüklükteki evrenler için kuramsal örneklem büyüklüğü tablosundan faydalanılarak belirlenmiştir. Tabloda 12.000 kişilik evrende % 99'luk güven düzeyi için gerekli örneklem 629 kişi olarak belirtilmiştir (Çıngır 1994; Akt. Büyüköztürk vd, 2013, s. 98). Bu bağlamda Sivas il merkezi ortaöğretim kurumlarında bulunan 9. ve 10. sınıf öğrencilerin oluşturduğu 12751 kişilik evrende kuramsal örneklem büyüklükleri $n_0 = [(t \times S) / d]^2$ formülünde (Büyüköztürk vd., 2013, s. 95), uygun değerler yerine yazıldığında % 95 güven düzeyi için 373 kişi, % 99 güven düzeyi için 631 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu bilgilerden hareketle, araştırmanın örneklemini oluşturan 2517 öğrenciye ulaşılmıştır. Ancak yapılan kontroller neticesinde, elde edilen verilerde kayıp veriler olduğu tespit edilmiş ve bu formlar analize dâhil edilmemiştir. Yapılan analiz neticesinde ise uç değerlerin var olduğu görülmüş ve analiz dışı bırakılmıştır. Bu doğrultuda, 280 form geçersiz sayılmış ve araştırmanın örneklemini 2237 kişiden oluşmuştur.

Bu kapsamda; araştırmanın evreni, ulaşılan öğrenci sayısı ve örnekleme alınan öğrencilerin okul türüne göre dağılımlarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma kapsamında yer alan öğrenci sayılarının evren-örneklem ilişkisi

Okul Türü	Evren		Ulaşılan Öğrenci		Örneklem	
	f	%	f	%	f	%
Anadolu Lisesi	4970	38.97	986	39.2	874	39.1
Meslek lisesi	7313	57.35	1333	52.9	1189	53.1
Fen Bilimleri veya Sosyal Bilimler Lisesi	468	3.68	198	7.9	174	7.8
Toplam	12751	100.0	2517	100.0	2237	100.0

Tablo 1 incelendiğinde; araştırmada Sivas ili merkezinde yer alan ortaöğretim kurumlarının temelde üç kategoriye ayrıldığı görülmüştür. Bu çerçevede araştırmanın örneklemini; 874 Anadolu Lisesi öğrencisi, 1189 Meslek Lisesi öğrencisi, 174 Fen veya Sosyal Bilimler Lisesi öğrenci olmak üzere toplamda 2237 öğrenci oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerini toplamak amacıyla hazırlanan iki bölümden oluşan formun; birinci bölümünde öğrencilerin kişisel bilgilerine ilişkin sorular yer alırken, ikinci bölümünde ise İlhan ve Çetin (2013) tarafından geliştirilen "Matematik Odaklı Epistemolojik İnanç Ölçeği (MOEİÖ)" yer almıştır. MOEİÖ; *Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç (ÖÇBOİ)*, *Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç (ÖYBOİ)* ve *Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç (TBDVOİ)* olmak üzere üç boyut ve 27 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri beşli Likert tipine uygun olarak; "tamamen katılıyorum=5", "katılıyorum=4", "kararsızım=3", "katılmıyorum=2", "hiç katılmıyorum=1" şeklinde derecelendirilmiştir. İlhan ve Çetin (2013) tarafından geliştirilen ölçeğin DFA sonuçlarına incelendiğinde, üç faktörlü modelin uyumlu olduğunu görülmüştür. Modele ilişkin faktör yükleri ise ÖÇBOİ alt boyutu için faktör yükleri .44 ile .72 arasında, ÖYBOİ alt boyutu için .29 ile .67 arasında ve TBDVOİ alt boyutu için faktör yükleri ise .26 ile .79 arasında değişmektedir. İç tutarlılık katsayıları; ÖÇBOİ alt boyutu için .84, ÖYBOİ alt boyutu için .81 ve TBDVOİ alt boyutu için .71 olarak bulunmuştur. Test-tekrar test güvenilirlik katsayıları ise ÖÇBOİ alt boyutu için .96, ÖYBOİ alt boyutu için .95 ve TBDVOİ alt boyutu için .95 olarak hesaplanmıştır. MOEİÖ'nün mevcut çalışmadaki örneklem grubu için iç tutarlılık katsayısı tekrar hesaplandığında ÖÇBOİ alt boyut için .78, ÖYBOİ alt boyut için .82 ve TBDVOİ alt boyut için .70 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar, MOEİÖ'nün seçilen örneklem için de güvenilirliğinin kabul edilebileceğinin göstergesidir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin çözümlenmesinde, SPSS 22 paket programından yararlanılmıştır. Öğrencilerin matematik odaklı epistemolojik inanç düzeyleri ölçek alt boyutlarında betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Ayrıca bu inanç düzeylerinin ölçek alt boyutlarında cinsiyet ve sınıf

değişkeni açısından karşılaştırılmasında bağımsız gruplar t testi; baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi, ailenin aylık gelir düzeyi ve günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenleri açısından karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde kabul edilen anlamlılık düzeyi 0.05'tir.

Verilerin analizinde, parametrik testlerden olan bağımsız gruplar t testi ve tek yönlü varyans analizinin (ANOVA) kullanılması için verilerin normal dağılım göstermesi gerekmektedir (Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü, 2013, s. 159, 178). Bağımsız gruplar için t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmadan önce uç değer analizi yapılması önerilmektedir (Yılmaz ve Koğar, 2015, s. 61). Bu sebeple, öncelik olarak uç değer analizi yapılarak 19 uç değer silinmiştir ve verilerin analizine 2237 veri üzerinden devam edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde, verilerin normal dağılım gösterdiği ya da normalden aşırı sapma göstermediği tespit edilmiştir. Cinsiyet ve sınıf değişkenleri için tercih edilen bağımsız gruplar t testinin bir diğer varsayımı olarak kabul edilen, varyansların homojenliği varsayımının ölçek alt boyutlarının tamamında sağlandığı görülmektedir (Büyüköztürk, 2013, s. 39). Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) için de gerekli olan varyansların homojenliği varsayımının sağlanıp sağlanmaması ise çoklu karşılaştırma (post-hoc testi) testinin seçiminde etkili olmaktadır (Büyüköztürk, 2013, s. 49; Kayri, 2009, s. 51). Baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi, ailenin aylık gelir düzeyi ve günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenleri için ANOVA analizi sonucunda anlamlı farklılığın tespit edildiği gruplarda varyanslar homojen ise Scheffe, Bonferroni tercih edilirken; varyansların homojen olmadığı durumda Tamhane ve Dunnett C testleri tercih edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde; MOEİÖ'nin alt boyutları olan *ÖÇBOİ*, *ÖYBOİ*, *TBDVOİ* boyutlarının belirlenen değişkenler (cinsiyet, sınıf, baba eğitim durumu, anne eğitim durumu, aile gelir düzeyi ve günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi) açısından incelenmesine ilişkin bulgular yer almaktadır.

3.1. ÖÇBOİ Alt Boyutuna İlişkin Bulgular

Bu başlık altında; öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna inanç alt boyutuna ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

3.1.1. Öğrencilerin ÖÇBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları

Ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin matematiği öğrenmelerinin çabaya bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin matematiği öğrenmelerinin çabaya bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları

No	Maddeler	\bar{X}	ss
1	Bir öğrencinin matematiği ne kadar iyi öğrenebileceği ne kadar çaba harcadığına bağlıdır.	3.77	1.20
2	Ne kadar yetenekli olursanız olun, çaba harcamadan matematik alanında başarılı olamazsınız.	3.57	1.25
3	Yalnızca çok çaba sarf eden kişiler iyi bir matematikçi olabilirler.	2.87	1.29
4	İnsanların matematik başarılarındaki farklılık ortaya koydukları çabanın farklı olmasından kaynaklanmaktadır.	3.42	1.15
5	Gerçekten çaba harcarsa her birey matematik öğrenebilir.	3.65	2.26
6	Matematik alanındaki zor konuları yalnızca çok çaba sarf eden bireyler öğrenebilir.	3.11	1.26
7	Matematik alanındaki bir konuyu hemen anlamayan bir öğrenci anlamak için çaba sarf etmeyi sürdürmelidir.	4.10	1.03
8	Matematik alanında çaba sarf etmeden bilgi sahibi olunamayacağını bilmek matematik alanında başarılı olabilmenin ilk adımındır.	3.60	1.21
9	Matematik alanındaki en başarılı insanlar en fazla çaba harcayan insanlardır.	3.26	1.27
10	Doğru çalışma becerilerini öğrenmek bireyin matematik yeteneğini geliştirebilir.	3.92	1.05
Toplam		3.53	0.69

Tablo 2’de öğrencilerin matematiği öğrenmelerinin çabaya bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalamalar incelendiğinde; “Bir öğrencinin matematiği ne kadar iyi öğrenebileceği ne kadar çaba harcadığına bağlıdır.” ($\bar{X} = 3.77$), “Ne kadar yetenekli olursanız olun, çaba harcamadan matematik alanında başarılı olamazsınız.” ($\bar{X} = 3.57$), “İnsanların matematik başarılarındaki farklılık ortaya koydukları çabanın farklı olmasından kaynaklanmaktadır.” ($\bar{X} = 3.42$), “Gerçekten çaba harcarsa her birey matematik öğrenebilir.” ($\bar{X} = 3.65$), “Matematik alanındaki bir konuyu hemen anlamayan bir öğrenci anlamak için çaba sarf etmeyi sürdürmelidir.” ($\bar{X} = 4.10$), “Matematik alanında çaba sarf etmeden bilgi sahibi olunamayacağını bilmek matematik alanında başarılı olabilmenin ilk adımındır.” ($\bar{X} = 3.60$) ve “Doğru çalışma becerilerini öğrenmek bireyin matematik yeteneğini geliştirebilir.” ($\bar{X} = 3.92$) maddelerinin ‘*katlıyorum*’ düzeyinde; “Yalnızca çok çaba sarf eden kişiler iyi bir matematikçi olabilirler.” ($\bar{X} = 2.87$), “Matematik alanındaki zor konuları yalnızca çok çaba sarf eden bireyler öğrenebilir.” ($\bar{X} = 3.11$) ve “Matematik alanındaki en başarılı insanlar en fazla çaba harcayan insanlardır.” ($\bar{X} = 3.26$) maddelerinin ‘*kararsızım*’ düzeyinde benimsendiği görülmektedir. Buna göre; öğrencilerin matematiği öğrenmek için çaba sarf etmesi gerektiğine, yetenekli olsa da çabanın göz ardı edilmemesi gerektiğine, başarı düzeyleri arasındaki farklılığın çabadan kaynaklandığına, yetenekli öğrencilerin de çaba sarf etmesi gerektiğine, doğru stratejilerle yapılan çabanın yeteneği geliştireceğine inandıkları görülmektedir. Ayrıca, iyi ve başarılı matematikçilerin yalnızca çok çabalayanlar olduğuna ve zor konuların çok çabalayarak öğrenileceğine ilişkin inançlarının kararsızım düzeyinde olduğu söylenebilir. ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin toplam aritmetik ortalama ise ‘*katlıyorum*’ ($\bar{X} = 3.53$) düzeyindedir. Bu bulgu, öğrencilerin matematiği öğrenmelerinin çabaya bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerinin olumlu yönde olduğu şeklinde yorumlanabilir. MOEİÖ’nün ÖÇBOİ alt boyutundan alınan yüksek puanlar matematik alanına yönelik gelişmiş/olgunlaşmış epistemolojik inançlara işaret etmektedir (İlhan ve Çetin, 2013, s. 378). Bu durum, öğrencilerin ÖÇBOİ alt boyutunda gelişmiş/ olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

3.1.2. Cinsiyet Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖÇBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Cinsiyet değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçlarına Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyet değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları

Alt Boyut	Cinsiyet				sd	(Levene)		t	p
	Kız (n=1270)		Erkek (n=967)			F	p		
	\bar{X}	ss	\bar{X}	ss					
ÖÇBOİ	3.56	.70	3.49	.69	2235	.106	.744	2.361	.018*

*p<.05

Tablo 3’te yer alan cinsiyet değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları, kız ve erkek öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir [$t_{2235} = 2.361$; $p < .05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında; ÖÇBOİ alt boyutunda hem kız hem de erkek öğrenci görüşlerinin ‘*katlıyorum*’ düzeyinde olmasına rağmen, kız ($\bar{X} = 3.56$) ve erkek ($\bar{X} = 3.49$) öğrenci görüşleri arasındaki farklılığın kız öğrenciler lehine olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgu, kız öğrencilerin matematiği öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna ilişkin inanç düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu durum, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre ÖÇBOİ alt boyutunda daha gelişmiş/olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inanca sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

3.1.3. Sınıf Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖÇBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Sınıf değişkeni açısından ÖÇBOİ alt boyutuna ait puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçlarına Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4. Sınıf düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları

Alt Boyut	Sınıf				sd	(Levene)		t	p
	9. sınıf (n=1096)		10. sınıf (n=1141)			F	p		
	\bar{X}	ss	\bar{X}	ss					
ÖÇBOİ	3.52	.71	3.54	.68	2235	3,721	.054	-.630	.529

Tablo 4'te yer alan sınıf değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları, 9. ve 10. sınıf öğrenci gruplarının görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir [$t_{2235}=-.630$; $p<.05$]. Bu bulgu, öğrencilerin matematiği öğrenmelerinin çabaya bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerinin sınıf değişkeni açısından farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır. Aritmetik ortalamalara bakıldığında ise ÖÇBOİ boyutunda hem 9. sınıf ($\bar{X}=3.52$) hem de 10. sınıf ($\bar{X}=3.54$) öğrencilerinin "*katılıyorum*" düzeyinde olumlu görüş içerisinde oldukları yani inanç düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum; sınıf değişkeni açısından öğrencilerin ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin inanç düzeylerinin yüksek olduğunun, ancak gruplar arasında inanç düzeyleri açısından anlamlı farklılık tespit edilmediğinin bir göstergesidir. Bu alt boyuttan elde edilen sonuca göre sınıf değişkeni açısından öğrencilerin matematik odaklı epistemolojik inançlarının aynı düzeyde gelişmiş olduğu sonucuna ulaşılabılır.

3.1.4. Baba Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖÇBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Baba eğitim düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Baba eğitim düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	Eğitim Durumu	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
ÖÇBOİ	İlkokul (1)	442	3.63	.67	Gruplar	5.669	3	1.890			
	Ortaokul (2)	399	3.48	.71	Arası						1-2,3
	Lise (3)	770	3.51	.72	Gruplar İçi	1074.234	2233	.481	3.928	.008*	
	Üniversite (4)	626	3.52	.67							
	Levene	2.152	p=.092	Toplam	1079.903	2236					

* $p<.05$

Tablo 5 incelendiğinde, baba eğitim düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F_{3,2233}=3.928$, $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, ÖÇBOİ alt boyutunda baba eğitim düzeyi ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite olan öğrenciler görüşlerinin "*katılıyorum*" yönünde olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan Scheffé ve Bonferroni testleri sonucunda, farklılığın baba eğitim düzeyi ilkokul olan öğrenciler ($\bar{X}=3.63$) ile baba eğitim düzeyi ortaokul ($\bar{X}=3.48$) ve lise ($\bar{X}=3.51$) olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, baba eğitim düzeyi ilkokul olan öğrencilerin baba eğitim düzeyi ortaokul ve lise olan öğrencilere nazaran matematiği öğrenmede çabaya daha fazla inandıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu sonuç, ÖÇBOİ alt boyutu özelinde baba eğitim düzeyi ilkokul olan öğrencilerin baba eğitim düzeyi ortaokul ve lise olan öğrencilere göre daha gelişmiş/olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduğunu işaret etmektedir.

3.1.5. Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖÇBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Anne eğitim düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Anne eğitim düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	Eğitim Durumu	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
ÖÇBOİ	Diploma yok (1)	150	3.61	.59	Gruplar Arası	5.284	4	1.321	2.744	.027*	2-3,4,5
	İlkokul (2)	774	3.58	.70							
	Ortaokul (3)	515	3.50	.72	Gruplar İçi	1074.619	2232	.571			
	Lise (4)	547	3.50	.70							
	Üniversite (5)	251	3.45	.66							
Levene		2.142	p = .073		Toplam	1079.903	2236				

p<.05

Tablo 6 incelendiğinde, anne eğitim düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F_{4-2232}=2.774$, $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, ÖÇBOİ alt boyutunda anne eğitim düzeyi diploması yok, ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite olan öğrenciler görüşlerinin “*katlıyorum*” yönünde olduğunu ifade etmişlerdir. Anne eğitim düzeyi için yapılan Scheffe ve Bonferonni testi sonucunda; farklılığın diploması olmayan anneye sahip öğrenciler ($\bar{X}=3.61$) ile anne eğitim düzeyi üniversite ($\bar{X}=3.45$) olan öğrenciler arasında ve anne eğitim düzeyi ilkokul olan öğrenciler ($\bar{X}=3.58$) ile anne eğitim düzeyi ortaokul ($\bar{X}=3.50$), lise ($\bar{X}=3.50$) ve üniversite ($\bar{X}=3.45$) olan öğrenciler arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, anne eğitim düzeyi düşük olan öğrencilerin matematik öğrenmede çabaya olan inançlarının daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç, anne eğitim düzeyi düşük olan öğrencilerin ÖÇBOİ alt boyutu özelinde matematik odaklı epistemolojik inançlarının diğerlerine göre daha gelişmiş/olgunlaşmış olduğunun bir göstergesi olabilir. Bu farklılık, eğitim düzeyi düşük olan annelerin çalışma hayatında olmamalarından kaynaklı olarak evde olmalarına ve çocuklarıyla daha fazla ilgilenmelerine bağlanabilir.

3.1.6. Ailenin Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖÇBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Aile gelir düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7. Aile gelir düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	Aile Gelir Düzeyi (TL)	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	
ÖÇBOİ	1000 TL ve altı	319	3.59	.71	Gruplar Arası	2.614	4	.654	1.354	.248	
	1001 TL- 2000 TL arası	703	3.53	.68							
	2001 TL-3000 TL arası	605	3.54	.71	Gruplar İçi	1077.289	2232	.483			
	3001 TL-4000 TL arası	318	3.52	.67							
	4001 TL ve üzeri	292	3.46	.72							
Levene		1.083	p=.363		Toplam	1079.903	2236				

Tablo 7 incelendiğinde, aile gelir düzeyi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$F_{4-2232}=1.354$, $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, ÖÇBOİ alt boyutunda aile gelir düzeyini ifade eden tüm alt gruplarda öğrenciler görüşlerinin “*katlıyorum*” yönünde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, aile gelir düzeyi “4001 TL ve üzeri” olan öğrencilerin ÖÇBOİ alt boyutu aritmetik ortalamalarının ($\bar{X}=3.46$) en düşük; aile gelir düzeyi “1000 TL ve altı” olan öğrencilerin ÖÇBOİ alt boyutu aritmetik ortalamalarının ($\bar{X}=3.59$) en yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, farklı gelir düzeyine sahip ailelerden gelen öğrencilerin ÖÇBOİ alt boyutunda matematik odaklı epistemolojik inançlarının gelişmişlik/olgunlaşma seviyesi arasında bir farklılık olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Yani aile gelir düzeyinin ÖÇBOİ alt boyutunda öğrencilerin matematik odaklı epistemolojik inançlarının gelişmişlik düzeyi açısından farklılık oluşturmadığı söylenebilir.

3.1.7. Günlük Okul Dışı Matematik Ders Çalışma Süresi Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖÇBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. Günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	GODMDÇS	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
ÖÇBOİ	Hiç çalışmıyorum (1)	800	3.35	.75	Gruplar						
	1 dakika -1 saat (2)	798	3.54	.63	Arası	57.172	3	19.057			
	1saat 1 dakika -2 saat (3)	394	3.70	.62	Gruplar				41.609	.000*	1-2,3,4
	2 saat 1 dakika ve üzeri (4)	245	3.82	.65	İçi	1022.731	2233	.458			2-3,4
Levene	13.505			p = .000	Toplam	1079.903	2236				

p<.05

Tablo 8 incelendiğinde, günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenine göre ÖÇBOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F_{3-2233} = 41.609$, $p < .05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, ÖÇBOİ alt boyutunda günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “Hiç çalışmıyorum”, “1 dakika 1 saat”, “1 saat 1 dakika – 2 saat” ve “2 saat 1 dakika ve üzeri” olan öğrenciler görüşlerinin “*katılıyorum*” yönünde olduğunu ifade etmişlerdir. Levene testi sonucunda varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda; *Games-Howell*, *Tamhane’s T2*, *Tamhane’s T3*, *Dunnet’s C* ve *Dunnet’s T3* post-hoc karşılaştırma testlerinin tercih edilmesi uygun olacaktır (Sparks, 1963; Akt. Kayrı, 2009, s. 56). Günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi alt gruplarında varyanslar homojen olmadığı için farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tamhane ve Dunnett C testleri yapılmıştır. Yapılan bu testler sonucunda; farklılığın günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “Hiç çalışmıyorum” olan öğrenciler ($\bar{X}=3.35$) ile günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “1 dakika-1 saat” ($\bar{X}=3.54$), “1 saat 1 dakika-2 saat” ($\bar{X}=3.70$) ve “2 saat 1 dakika ve üzeri” ($\bar{X}=3.82$) olan öğrenciler arasında ve günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “1 dakika-1 saat” ($\bar{X}=3.54$) olan öğrenciler ile günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “1 saat 1 dakika-2 saat” ($\bar{X}=3.70$) ve “2 saat 1 dakika ve üzeri” ($\bar{X}=3.82$) olan öğrenciler arasında olduğu görülmektedir. Bu bulgu, hiç ders çalışmayan öğrencilere kıyasla ders çalışan öğrencilerin matematiği öğrenmede çabaya daha çok inandıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, günlük ders çalışma süresindeki artışın belli bir düzeye kadar matematiği öğrenmede çabaya olan inancı olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Sonuç olarak, ÖÇBOİ alt boyutunda çalışma süresinin artmasının öğrencilerin daha gelişmiş/olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olmaları üzerinde olumlu etkisinin olduğu söylenebilir.

3.2. ÖYBOİ Alt Boyutuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında; öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç alt boyutuna ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

3.2.1. Öğrencilerin ÖYBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları

Ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin matematiği öğrenmelerinin yeteneğe bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9. Öğrencilerin matematiği öğrenmelerinin yeteneğe bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları

No	Maddeler	\bar{X}	ss
11	İnsanlar yeni şeyler öğrenebilirler ancak sahip oldukları matematik yeteneğini değiştiremezler.	2.97	1.35
12	Matematik alanında başarılı olan insanlar doğuştan matematik yeteneğiyle dünyaya gelmiş olan kişilerdir.	2.40	1.37
13	İnsanların çoğu erken yaşlardan itibaren matematik alanında başarılı olup olamayacaklarını bilirler.	2.83	1.33
14	Bir matematik problemini birkaç dakika içinde çözemeyen bir öğrenci ne kadar çaba harcarsa harcasın muhtemelen problemi çözemeyecektir.	2.21	1.33
15	Yalnızca matematik alanında yetenekli olan kişiler iyi bir matematikçi olabilirler.	2.60	1.32
16	İnsanların matematik başarılarındaki farklılık matematik yeteneklerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.	3.28	1.14
17	Matematik alanındaki zor konuları, yalnızca matematik alanında yetenekli olan insanlar öğrenebilir.	2.52	1.29
18	Matematik yeteneği olmayan bir öğrencinin matematik öğrenmek için çaba harcaması vakit kaybıdır.	2.22	1.37
19	Ne kadar çaba harcarsanız harcayın matematik alanındaki başarılarınızı bu alandaki yetenekleriniz belirler.	2.91	1.23
20	Matematik alanında yetenekli olmayan bir öğrencinin bu alandaki başarılı olabilmek için yapacak çok şeyi yoktur.	2.46	1.29
Toplam		2.64	0.81

Tablo 9’da öğrencilerin matematiği öğrenmelerinin yeteneğe bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalamalar incelendiğinde; “İnsanlar yeni şeyler öğrenebilirler ancak sahip oldukları matematik yeteneğini değiştiremezler.” ($\bar{X}=2.97$), “İnsanların çoğu erken yaşlardan itibaren matematik alanında başarılı olup olamayacaklarını bilirler.” ($\bar{X}=2.83$), “İnsanların matematik başarılarındaki farklılık matematik yeteneklerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.” ($\bar{X}=3.28$), “Ne kadar çaba harcarsanız harcayın matematik alanındaki başarılarınızı bu alandaki yetenekleriniz belirler.” ($\bar{X}=2.91$) maddelerinin **“kararsızım”** düzeyinde; “Matematik alanında başarılı olan insanlar doğuştan matematik yeteneğiyle dünyaya gelmiş olan kişilerdir.” ($\bar{X}=2.40$), “Bir matematik problemini birkaç dakika içinde çözemeyen bir öğrenci ne kadar çaba harcarsa harcasın muhtemelen problemi çözemeyecektir.” ($\bar{X}=2.21$), “Yalnızca matematik alanında yetenekli olan kişiler iyi bir matematikçi olabilirler.” ($\bar{X}=2.60$), “Matematik alanındaki zor konuları, yalnızca matematik alanında yetenekli olan insanlar öğrenebilir.” ($\bar{X}=2.52$), “Matematik yeteneği olmayan bir öğrencinin matematik öğrenmek için çaba harcaması vakit kaybıdır.” ($\bar{X}=2.22$), “Matematik alanında yetenekli olmayan bir öğrencinin bu alandaki başarılı olabilmek için yapacak çok şeyi yoktur.” ($\bar{X}=2.46$) maddelerinin **“katılmıyorum”** düzeyinde benimsendiği görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin ÖYBOİ boyutuna ait inançlarının düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. ÖYBOİ alt boyuttan alınan yüksek puanlar matematik alanına yönelik gelişmemiş/olgunlaşmamış epistemolojik inançları ifade etmektedir (İlhan ve Çetin, 2013, s. 378). Bundan dolayı, **“katılmıyorum”** düzeyinde benimsenen bu maddeler gelişmiş/olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inançlara işaret etmektedir. Ayrıca öğrencilerin matematikte başarılı olanların doğuştan yetenekli olduğuna, matematiğe yeteneği olmayan bir öğrencinin zor ve karmaşık sorular çözemeyeceğine ve böyle konuları anlayamayacağına, soruları çözmede çok zaman harcayacağına, ayrıca matematik yeteneği olmayan öğrencilerin çaba sarf etmelerinin işe yaramayacağına inanmadıkları da söylenebilir. Bu alt boyuta ilişkin toplam aritmetik ortalamasının ise **“kararsızım”** ($\bar{X}=2.64$) düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bu bulgudan hareketle, öğrencilerin matematiği öğrenmelerinin yeteneğe bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerinde kararsızlık içerisinde oldukları söylenebilir. Bu durum, ÖYBOİ alt boyutunda gelişmemiş/olgunlaşmamış matematik odaklı epistemolojik inançlara işaret etmektedir.

3.2.2. Cinsiyet Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖYBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Cinsiyet değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçlarına Tablo 10’da yer verilmiştir.

Tablo 10. Cinsiyet değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları

Alt Boyut	Cinsiyet				sd	(Levene)		t	p
	Kız (n=1270)		Erkek (n=967)			F	p		
	\bar{X}	ss	\bar{X}	ss					
ÖYBOİ	2.59	.82	2.71	.79	2235	2.475	.116	-3.295	.001*

*p<.05

Tablo 10’da yer alan cinsiyet değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları, kız ve erkek öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir [$t_{2235}=-3.295$; $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında; ÖYBOİ alt boyutunda kız öğrenci görüşlerinin “*katılmıyorum*” ($\bar{X}=2.59$), erkek öğrencilerin “*kararsızım*” ($\bar{X}=2.71$) düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu bulgu, erkek öğrencilerin matematiği öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna ilişkin inanç düzeylerinin kız öğrencilerden daha fazla olduğu şeklinde yorumlanabilir. ÖYBOİ alt boyuttan alınan yüksek puanlar matematik alanına yönelik gelişmemiş/olgunlaşmamış epistemolojik inançları ifade etmektedir (İlhan ve Çetin, 2013, s. 378). Bu durum, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre ÖYBOİ alt boyutunda daha gelişmiş/olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduğunun bir göstergesi olabilir.

3.2.3. Sınıf Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖYBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Sınıf değişkeni açısından ÖYBOİ alt boyutuna ait puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçlarına Tablo 11’de yer verilmiştir.

Tablo 11. Sınıf düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları

Alt Boyut	Sınıf				sd	(Levene)		t	p
	9. sınıf (n=1096)		10. sınıf (n=1141)			F	p		
	\bar{X}	ss	\bar{X}	ss					
ÖYBOİ	2.66	.82	2.62	.80	2235	1.118	.290	1.227	.220

Tablo 11’de yer alan sınıf değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları, 9. ve 10. sınıf öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir [$t_{2235}=1.227$; $p<.05$]. Bu bulgu, öğrencilerin matematiği öğrenmelerinin yeteneğe bağlı olduğu inancına ilişkin görüşlerinin sınıf değişkeni açısından farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır. Aritmetik ortalamalara bakıldığında ise ÖYBOİ boyutunda hem 9. sınıf ($\bar{X}=2.66$) hem de 10. sınıf ($\bar{X}=2.62$) öğrencilerinin “*katılmıyorum*” düzeyinde görüş içerisinde oldukları görülmektedir. ÖYBOİ boyutunda, 9. sınıf öğrencilerinin inanç düzeylerinin 10 sınıf öğrencilerinin inanç düzeylerinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Ancak bu farklılık yapılan analizde anlamlı bulunmamıştır. Bu durum, ÖYBOİ alt boyutunda sınıf değişkeni açısından öğrencilerin matematik odaklı epistemolojik inancının gelişmişlik/olgunlaşma seviyesinin anlamlı bir farklılığa neden olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

3.2.4. Baba Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖYBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Baba eğitim düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 12’de yer verilmiştir.

Tablo 12. Baba eğitim düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	Eğitim Durumu	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
ÖYBOİ	İlkokul	442	2.67	.82	Gruplar Arası	1.589	3	.530	.810	.488
	Ortaokul	399	2.68	.83						
	Lise	770	2.61	.80	Gruplar İçi	1460.127	2233	.654		
	Üniversite	626	2.62	.80						
Levene		.959	p = .411		Toplam	1461.716	2236			

Tablo 12 incelendiğinde, baba eğitim düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$F_{3-2233} = .810, p < .05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, ÖYBOİ alt boyutunda baba eğitim düzeyi ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite olan öğrenciler görüşlerinin “*katılmıyorum*” yönünde olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra; baba eğitim düzeyi lise olan öğrencilerin ÖYBOİ alt boyutu aritmetik ortalamalarının ($\bar{X} = 2.61$) en düşük, baba eğitim düzeyi ortaokul olan öğrencilerin ÖYBOİ alt boyutu aritmetik ortalamalarının ($\bar{X} = 2.68$) en yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin baba eğitim düzeyinin ÖYBOİ alt boyutunda matematik odaklı epistemolojik inançlarının gelişmişlik/olgunlaşma seviyesinde bir farklılığa neden olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

3.2.5. Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖYBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Anne eğitim düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 13’te yer verilmiştir.

Tablo 13. Anne eğitim düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	Eğitim Durumu	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
ÖYBOİ	Diploması yok	150	2.54	.79	Gruplar Arası	3.863	4	.966	1.478	.206
	İlkokul	774	2.64	.79						
	Ortaokul	515	2.65	.80	Gruplar İçi	1457.854	2232	.653		
	Lise	547	2.69	.86						
	Üniversite	251	2.58	.77						
Levene		1.526	p = .192		Toplam	1461.716	2236			

Tablo 13 incelendiğinde, anne eğitim düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$F_{4-2232} = 1.478, p < .05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, ÖYBOİ alt boyutunda anne eğitim düzeyi diploması yok ve üniversite olan öğrenci görüşlerinin “*hiç katılmıyorum*” yönünde olduğunu görülürken; anne eğitim düzeyi ilkökul, ortaokul ve lise olan öğrenci görüşlerinin “*katılmıyorum*” yönünde olduğu görülmektedir. Ayrıca anne eğitim düzeyi üniversite olan öğrencilerin ÖYBOİ alt boyutu aritmetik ortalamalarının ($\bar{X} = 2.51$) en düşük; anne eğitim düzeyi lise olan öğrencilerin ÖYBOİ alt boyutu aritmetik ortalamalarının ($\bar{X} = 2.69$) en yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin anne eğitim düzeyinin ÖYBOİ alt boyutunda matematik odaklı epistemolojik inançlarının gelişmişlik/olgunlaşma seviyesinde bir farklılığa neden olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

3.2.6. Ailenin Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖYBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Aile gelir düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 14’te yer verilmiştir.

Tablo 14. Aile gelir düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	Aile Gelir Düzeyi (TL)	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
ÖYBOİ	1000 TL ve altı	319	2.59	.81	Gruplar Arası	2.813	4	.703	1.076	.367
	1001 TL- 2000 TL arası	703	2.65	.81						
	2001 TL-3000 TL arası	605	2.63	.81	Gruplar İçi	1458.903	2232	.654		
	3001 TL-4000 TL arası	318	2.72	.77						
	4001 TL ve üzeri	292	2.64	.82						
Levene		.262	p = .903	Toplam	1461.716	2236				

Tablo 14 incelendiğinde, aile gelir düzeyi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [$F_{4-2232}=1.076$, $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, ÖYBOİ alt boyutunda aile gelir düzeyi “1000 TL ve altı” olan öğrenci görüşlerinin “*katılmıyorum*” yönünde, aile gelir düzeyi “1001TL-2000TL arası”, “2001TL-3000TL arası”, “3001TL-4000TL arası” ve “4001TL ve üzeri” olan öğrenci görüşlerinin “*kararsızım*” yönünde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, aile gelir düzeyi “3001TL-4000TL arası” olan öğrencilerin ÖYBOİ alt boyutu aritmetik ortalamalarının ($\bar{X}=2.72$) en yüksek, aile gelir düzeyi “1000 TL ve altı” olan öğrencilerin ÖYBOİ alt boyutu aritmetik ortalamalarının ($\bar{X}=2.59$) en düşük olduğu görülmektedir. Analiz sonuçları, ÖYBOİ boyutunda öğrencilerin inanç düzeylerinin aile gelir düzeyine göre farklılık göstermediği şeklindedir. Bu durum öğrencilerin aile gelir düzeyinin ÖYBOİ alt boyutunda matematik odaklı epistemolojik inançlarının gelişmişlik/olgunlaşma seviyesinde bir farklılığa neden olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

3.2.7. Günlük Okul Dışı Matematik Ders Çalışma Süresi Değişkenine Göre Öğrencilerin ÖYBOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 15’te yer verilmiştir.

Tablo 15. Günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	GODMDCŞ	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
ÖYBOİ	Hiç çalışmıyorum (1)	800	2.79	.86	Gruplar Arası	33.602	3	11.201	17.513	.000*	1-2,3,4 2-4
	1 dakika -1 saat (2)	798	2.62	.77							
	1 saat 1 dakika -2 saat (3)	394	2.51	.71	Gruplar İçi	1428.115	2233	.640			
	2 saat 1 dakika ve üzeri (4)	245	2.44	.81							
Levene	7.644	p = .000	Toplam	1461.716	2236						

* $p<.05$

Tablo 15 incelendiğinde, günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenine göre ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F_{3-2233}=17.513$, $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, ÖYBOİ alt boyutunda günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “Hiç çalışmıyorum” ile “1 dakika 1 saat” olan öğrenciler görüşlerinin “*kararsızım*” yönünde olduğunu ifade ederken, günlük matematik ders çalışma süresi “1 saat 1 dakika- 2 saat” ile “2 saat 1 dakika ve üzeri” olan öğrenciler görüşlerinin “*katılmıyorum*” yönünde olduğunu ifade etmişlerdir. Günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi alt gruplarında varyanslar homojen olmadığı için, farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tamhane ve Dunnett C testleri yapılmıştır. Yapılan bu testler sonucunda farklılığın günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “Hiç çalışmıyorum” olan öğrenciler ($\bar{X}=2.79$) ile günlük matematik ders çalışma süresi “1 dakika 1 saat” ($\bar{X}=2.62$), “1 saat 1 dakika – 2 saat” ($\bar{X}=2.51$) ve “2 saat 1 dakika ve üzeri” ($\bar{X}=2.44$) olan öğrenciler arasında olduğu görülmektedir. Bununla beraber günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “1 dakika 1 saat” ($\bar{X}=2.62$) olan öğrenciler ile günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “2 saat 1 dakika ve üzeri”

($\bar{X}=2.44$) olan öğrenciler arasında da anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Bu bulgu, hiç ders çalışmadığını ifade eden öğrencilerin aşamalı olarak daha fazla çalıştığını ifade eden öğrencilere kıyasla matematiği öğrenmede yeteneğe olan inanç düzeylerinin daha yüksek olduğu biçiminde yorumlanabilir. ÖYBOİ alt boyuttan alınan yüksek puanlar matematik alanına yönelik gelişmemiş/olgunlaşmamış epistemolojik inançları ifade etmektedir (İlhan ve Çetin, 2013, s. 378). Bu durum, ÖYBOİ alt boyutunda ders çalışan öğrencilerin, ders çalışmayan öğrencilere göre daha gelişmiş/olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

3.3. TBDVOİ Alt Boyutuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında; tek bir doğrunun olduğuna inanç alt boyutuna ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

3.3.1. Öğrencilerin TBDVOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları

Ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin matematiği öğrenmelerinde tek bir doğrunun var olduğu inancına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine Tablo 16'da yer verilmiştir.

Tablo 16. Öğrencilerin matematiği öğrenmelerinde tek bir doğrunun var olduğu inancına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları

No	Maddeler	\bar{X}	ss
21	Matematik alanında kuram (teori) haline gelmiş bir bilginin yanlış olması mümkün değildir.	2.85	1.29
22	Matematik alanındaki konular tartışmaya açık değildir.	2.83	1.35
23	Matematik alanındaki her konu hakkında yalnızca tek bir doğru vardır.	2.85	1.34
24	Matematik alanındaki doğrular değişmezdir.	2.99	1.34
25	Matematik alanında, bugün doğru olduğu düşünülen bir bilginin ilerleyen zamanlarda yanlış olduğu anlaşılabilir.	2.62	1.27
26	Matematik alanındaki herhangi bir konu farklı bakış açılarıyla ele alınsa da o konuya ilişkin ancak tek bir doğru olabilir.	3.14	1.19
27	Matematik alanında hakkında en fazla bilgiye sahip olunan konuların bile doğrulukları sorgulanabilir.	2.56	1.16
Toplam		2.83	0.76

Tablo 16'da öğrencilerin matematiği öğrenmelerinde tek bir doğrunun var olduğu inancına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalamalar incelendiğinde; "Matematik alanında kuram (teori) haline gelmiş bir bilginin yanlış olması mümkün değildir." ($\bar{X}=2.85$), "Matematik alanındaki konular tartışmaya açık değildir." ($\bar{X}=2.83$), "Matematik alanındaki her konu hakkında yalnızca tek bir doğru vardır." ($\bar{X}=2.85$), "Matematik alanındaki doğrular değişmezdir." ($\bar{X}=2.99$), "Matematik alanındaki herhangi bir konu farklı bakış açılarıyla ele alınsa da o konuya ilişkin ancak tek bir doğru olabilir." ($\bar{X}=3.14$), "Matematik alanında, bugün doğru olduğu düşünülen bir bilginin ilerleyen zamanlarda yanlış olduğu anlaşılabilir." ($\bar{X}=2.62$) maddelerinin "**kararsızım**" düzeyinde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, öğrenciler tarafından "Matematik alanında hakkında en fazla bilgiye sahip olunan konuların bile doğrulukları sorgulanabilir." ($\bar{X}=2.56$) maddesinin ise "**katılmıyorum**" düzeyinde benimsendiği görülmektedir. Buna göre; öğrencilerin matematikte tek bir doğrunun var olduğuna, doğruların değişmezliğine, matematikteki konuların tartışmaya açık olmadığına, matematikte doğruların zamanla değişebileceği yönelik inançlarında kararsız oldukları görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin doğruların sorgulanabileceği inancına da katılmadıkları söylenebilir. Bu alt boyuta ilişkin toplam aritmetik ortalamasının ise "**kararsızım**" ($\bar{X}=2.83$) düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu; öğrencilerin matematiği öğrenmede tek bir doğrunun var

olduğu inancına ilişkin görüşlerinin nötr olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu durum, TBDVOİ alt boyutunda gelişmemiş/olgunlaşmamış matematik odaklı epistemolojik inançlara işaret etmektedir.

3.3.2. Cinsiyet Değişkenine Göre Öğrencilerin TBDVOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Cinsiyet değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçlarına Tablo 17’de yer verilmiştir.

Tablo 17. Cinsiyet değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları

Alt Boyut	Cinsiyet				sd	(Levene)		t	p
	Kız (n=1270)		Erkek (n=967)			F	p		
	\bar{X}	ss	\bar{X}	ss					
TBDVOİ	2.83	.77	2.83	.75	2235	1.907	.167	-.026	.979

Tablo 17’de yer alan cinsiyet değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları, kız ve erkek öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir [$t_{2235}=-.026$; $p<.05$]. Bu bulgu, öğrencilerin matematiği öğrenmede tek bir doğrunun var olduğuna yönelik inançlarının cinsiyet açısından farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır. Aritmetik ortalamalara bakıldığında TBDVOİ boyutunda hem kız ($\bar{X}=2.83$) hem de erkek ($\bar{X}=2.83$) öğrenciler “*kararsızım*” düzeyinde görüş bildirmişlerdir. Ayrıca kız ve erkek öğrencilerin matematiği öğrenmede tek bir doğrunun var olduğuna yönelik inanç düzeylerinin aynı olduğu söylenebilir. Bu durum, TBDVOİ alt boyutunda kız ve erkek öğrencilerin matematik odaklı epistemolojik inancının gelişmişlik/olgunlaşma düzeylerinin birbirlerinden farklı olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

3.3.3. Sınıf Değişkenine Göre Öğrencilerin TBDVOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Sınıf değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız (ilişkisiz) gruplar t testi sonuçlarına Tablo 18’de yer verilmiştir.

Tablo 18. Sınıf değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları

Alt Boyut	Sınıf				sd	(Levene)		t	p
	9. sınıf (n=1096)		10. sınıf (n=1141)			F	p		
	\bar{X}	ss	\bar{X}	ss					
TBDVOİ	2.80	.75	2.87	.78	2235	.020	.889	-2.254	.024*

* $p<.05$

Tablo 18’de yer alan sınıf değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları, 9. ve 10. sınıf öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir [$t_{2235}=-2.254$; $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında; TBDVOİ alt boyutunda 9. sınıf öğrenci görüşlerinin “*kararsızım*” ($\bar{X}=2.80$), 10. sınıf öğrenci görüşlerinin de “*kararsızım*” ($\bar{X}=2.87$) düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu bulgu, 10. sınıf öğrencilerinin matematiği öğrenmelerinde tek bir doğrunun var olduğuna ilişkin inanç düzeylerinin 9. sınıf öğrencilerinden daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. MOEİÖ’nün TBDVOİ alt boyutundan alınan yüksek puanlar matematik alanına yönelik gelişmemiş/olgunlaşmamış epistemolojik inançlara işaret etmektedir (İlhan ve Çetin, 2013, s. 378). Bu durum, öğrencilerin TBDVOİ alt boyutunda matematik odaklı epistemolojik inançlarının gelişmişlik/olgunlaşma düzeyleri arasındaki farklılığın 9. sınıflar lehine olduğu göstermektedir.

3.3.4. Baba Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Öğrencilerin TBDVOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Baba eğitim düzeyi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 19’da yer verilmiştir.

Tablo 19. Baba eğitim düzeyi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	Eğitim Durumu	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
TBDVOİ	İlkokul (1)	442	2.97	.74	Gruplar Arası	20.020	3	6.673	11.682	.000*	4-1,2,3 1-3
	Ortaokul (2)	399	2.88	.73							
	Lise (3)	770	2.83	.74	Gruplar İçi						
	Üniversite (4)	626	2.71	.81							
Levene	2.827	p = .037	Toplam	1295.594	2236						

*p<.05

Tablo 19 incelendiğinde, baba eğitim düzeyi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F_{3-2233}=11.682$, $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, TBDVOİ alt boyutunda baba eğitim düzeyi ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite olan öğrenciler görüşlerinin “*kararsızım*” yönünde olduğunu ifade etmişlerdir. Levene testi sonucunda varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Baba eğitim düzeyi alt gruplarında varyanslar homojen olmadığından farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tamhane ve Dunnett C testleri tercih edilmiştir. Yapılan bu testler sonucunda, farklılığın baba eğitim düzeyi ilkökul olan öğrenciler ($\bar{X}=2.97$) ile baba eğitim düzeyi lise ($\bar{X}=2.83$) ve üniversite ($\bar{X}=2.71$) olan öğrenciler arasında olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, farklılığın baba eğitim düzeyi ortaokul ($\bar{X}=2.88$) olan öğrenciler ile baba eğitim düzeyi üniversite ($\bar{X}=2.71$) olan öğrenciler ve baba eğitim düzeyi lise ($\bar{X}=2.83$) ile baba eğitim düzeyi üniversite ($\bar{X}=2.71$) olan öğrenciler arasında da olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, baba eğitim düzeyi üniversite olan öğrencilerin baba eğitim düzeyi ilkökul, ortaokul ve lise olan öğrencilere kıyasla matematiği öğrenmede tek bir doğrunun var olduğuna daha az inandıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca baba eğitim düzeyi düştükçe, öğrencilerin matematiği öğrenmede tek bir doğrunun var olduğuna yönelik inanç düzeylerini ifade eden puan ortalamalarının arttığı görülmektedir. MOEİÖ’nün TBDVOİ alt boyutundan alınan yüksek puanlar matematik alanına yönelik gelişmemiş/olgunlaşmamış epistemolojik inançlara işaret etmektedir (İlhan ve Çetin, 2013, s. 378). Bu durum TBDVOİ alt boyutunda baba eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin matematik odaklı gelişmiş/olgunlaşmış epistemolojik inançlara sahip olma düzeylerinin yükseldiği şeklinde yorumlanabilir.

3.3.5. Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Öğrencilerin TBDVOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Anne eğitim düzeyi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 20’de yer verilmiştir.

Tablo 20. Anne eğitim düzeyi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	Eğitim Durumu	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
TBDVOİ	Diploması yok (1)	150	3.02	.81	Gruplar Arası	31.476	4	7.869	13.894	.000*	5-1,2,3,4 1-4
	İlkokul (2)	774	2.88	.73							
	Ortaokul (3)	515	2.87	.72	Gruplar İçi						
	Lise (4)	547	2.81	.77							
	Üniversite (5)	251	2.53	.80							
Levene	1.383	p = .237	Toplam	1079.903	2236						

*p<.05

Tablo 20 incelendiğinde, anne eğitim düzeyi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F_{4-2232}=13.894$, $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında; TBDVOİ alt boyutunda anne eğitim düzeyi diploması yok, ilkokul, ortaokul ve lise olan öğrenciler görüşlerinin “*katılıyorum*” yönünde olduğu görülürken; anne eğitim düzeyi üniversite olan öğrenciler görüşlerinin “*kararsızım*” yönünde olduğu görülmektedir. Veri sayılarının eşit olma zorunluluğu bulunmayan Scheffe ve Bonferroni çoklu karşılaştırma istatistikleri gruplar arasındaki farkı ve anlamlılık düzeyini kararlılıkla ve hatalardan arınık olarak tespit edebilmektedir (Miller, 1969; Scheffe, 1953; Scheffe, 1959, Akt. Kayri, 2009, s. 62). Yapılan Scheffe ve Bonferroni testleri sonucunda; farklılığın anne eğitim düzeyi üniversite olan öğrenciler ($\bar{X}=2.53$) ile anne eğitim düzeyi diploması yok ($\bar{X}=3.02$), ilkokul ($\bar{X}=2.88$), ortaokul ($\bar{X}=2.87$), lise ($\bar{X}=2.81$) olan öğrenciler arasında ve anne eğitim düzeyi diploması yok olan öğrenciler ($\bar{X}=3.02$) ile anne eğitim düzeyi lise olan öğrenciler ($\bar{X}=2.81$) arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, anne eğitim düzeyi üniversite olan öğrencilerin, anne eğitim düzeyi diploması yok, ilkokul, ortaokul ve lise olan öğrencilerden matematiği öğrenmede tek bir doğrunun varlığına daha az inandıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca anne eğitim düzeyi düştükçe, öğrencilerin matematiği öğrenmede tek bir doğrunun varlığına olan inanç düzeylerinin arttığı görülmektedir. MOEİÖ’nün TBDVOİ alt boyutundan alınan yüksek puanlar matematik alanına yönelik gelişmemiş/olgunlaşmamış epistemolojik inançlara işaret etmektedir (İlhan ve Çetin, 2013, s. 378). Bu durum, TBDVOİ alt boyutunda anne eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin matematik odaklı gelişmiş/olgunlaşmış epistemolojik inançlara daha çok sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

3.3.6. Ailenin Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Öğrencilerin TBDVOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Aile gelir düzeyi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 21’de yer verilmiştir.

Tablo 21. Aile gelir düzeyi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	Aile Gelir Düzeyi (TL)	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
TBDVOİ	1000 TL ve altı	319	3.00	.68	Gruplar Arası	30.218	4	7.555	13.326	.000*	1-3,4,5 2-3,4,5
	1001 TL- 2000 TL arası	703	2.93	.74							
	2001 TL-3000 TL arası	605	2.78	.76	Gruplar İçi						
	3001 TL-4000 TL arası	318	2.71	.78							
	4001 TL ve üzeri	292	2.67	.81	Toplam	1295.594	2236				
Levene		4.573		p=.001							

* $p<.05$

Tablo 21 incelendiğinde, aile gelir düzeyi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F_{4-2232}=13.326$, $p<.05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, TBDVOİ alt boyutunda aile gelir düzeyi “1000TL ve altı”, “1001TL-2000TL arası”, “2001TL-3000TL arası”, “3001TL-4000TL arası” ve “4001TL ve üzeri” olan öğrenciler görüşlerinin “*kararsızım*” yönünde olduğunu ifade etmişlerdir. Levene testi sonucunda, varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Aile gelir düzeyi alt gruplarında varyanslar homojen olmadığı için, farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tamhane ve Dunnett C testleri yapılmıştır. Yapılan bu testler sonucunda farklılığın aile gelir düzeyi “1000 TL ve altı” olan öğrenciler ($\bar{X}=3.00$) ile aile gelir düzeyi “2001 TL-3000 TL arası” ($\bar{X}=2.78$), “3001 TL-4000 TL arası” ($\bar{X}=2.71$) ve “4001 TL ve üzeri” ($\bar{X}=2.67$) olan öğrenciler arasında ve aile gelir düzeyi “1001 TL-2000 TL arası” olan öğrenciler ($\bar{X}=2.93$) ile aile gelir düzeyi “2001 TL-3000 TL arası” ($\bar{X}=2.78$), “3001-4000 TL arası” ($\bar{X}=2.71$) ve “4001 TL ve üzeri” ($\bar{X}=2.67$) olan öğrenciler arasında olduğu görülmektedir. Bu bulgu, 2000 TL ve altı gelire

sahip ailelerin öğrencilerinin diğer gelir gruplarında yer alan öğrencilere kıyasla matematiği öğrenmede tek bir doğrunun varlığına daha fazla inandıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç, TBDVOİ alt boyutunda ailenin gelir düzeyi arttıkça öğrencilerin daha gelişmiş/olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduklarını göstermektedir.

3.3.7. Günlük Okul Dışı Matematik Ders Çalışma Süresi Değişkenine Göre Öğrencilerin TBDVOİ Alt Boyutuna İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçlarına Tablo 22’de yer verilmiştir.

Tablo 22. Günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin ANOVA testi sonuçları

Alt Boyut	GODMDÇS	n	\bar{X}	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
TBDVOİ	Hiç çalışmıyorum (1)	800	2.88	.76	Gruplar Arası	5.817	3	1.939	3.357	.018*	1-3
	1 dakika -1 saat (2)	798	2.84	.75							
	1saat 1 dakika -2 saat (3)	394	2.73	.78	Gruplar İçi	1289.778	2233	.578			
	2 saat 1 dakika ve üzeri (4)	245	2.84	.77							
Levene	.630	p = .596		Toplam	1295.594	2236					

*p<.05

Tablo 22 incelendiğinde, günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenine göre TBDVOİ alt boyutuna ilişkin öğrenci görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F_{3-2233} = 3.357$, $p < .05$]. Aritmetik ortalamalara bakıldığında, TBDVOİ alt boyutunda tüm alt gruplarda günlük okul dışı matematik ders çalışma süresine ilişkin öğrenci görüşlerinin “*kararsızım*” yönünde olduğunu görülmektedir. Yapılan Scheffe ve Bonferroni testleri sonucunda farklılığın günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi “Hiç çalışmıyorum” olan öğrenciler ($\bar{X} = 2.88$) ile günlük matematik ders çalışma süresi “1 saat 1 dakika – 2 saat” ($\bar{X} = 2.73$) olan öğrenciler arasında olduğu görülmektedir. Bu bulgu, hiç ders çalışmadığını ifade eden öğrencilerin, 1 saat 1 dakika - 2 saat arası ders çalışan öğrencilerden matematiği öğrenmede tek bir doğrunun varlığına daha fazla inandığı şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç, TBDVOİ alt boyutunda günde 1saat 1dakika ile 2 saat arası ders çalışan öğrencilerin hiç ders çalışmayan öğrencilere kıyasla daha gelişmiş/olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduklarını göstermektedir.

4. SONUÇLAR, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda; MOEİÖ’nin ÖÇBOİ alt boyutunda öğrencilerin çoğunluğunun matematiği öğrenmenin çabaya bağlı olduğu inancını taşıdığı tespit edilmiştir. Bu alt boyuttan elde edilen puanların aritmetik ortalamasına bakıldığında bu inancın “katılıyorum” düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin ÖÇBOİ boyutunda gelişmiş/olgunlaşmış matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduğu görülmüştür. Alan yazı incelemesinde, çok sayıda araştırma elde edilen sonuçların mevcut araştırma sonucunu desteklediği tespit edilmiştir (İlhan, Demir ve Arslan 2013; Sapancı 2012; Şahin Taşkın 2012; Güven ve Belet, 2010; Cheng, Chan, Tang ve Cheng 2009; Erdem, Yılmaz ve Akkoyunlu, 2008; Chai, Khine ve Teo, 2006). Ayrıca Köse ve Dinç (2012) öğretmen adaylarıyla yürüttüğü çalışmada, ÖÇBOİ alt boyutunda öğrencilerin inanç seviyesinin “katılıyorum” düzeyinde olduğunu tespit etmiştir. Bu durum, mevcut araştırmadaki ÖÇBOİ alt boyutunda ortaöğretim öğrencilerinin “katılıyorum” düzeyindeki inancı ile paralellik göstermektedir.

Elde edilen bir diğer sonuç, MOEİÖ’nin ÖYBOİ alt boyutuna ilişkin sonuçtur. MOEİÖ’nin ÖYBOİ alt boyutunda öğrencilerin matematiği öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğu inancının “kararsızım” düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, ÖYBOİ boyutundaki inançların gelişmemiş olduğunun bir göstergesidir. Schommer ve Dunnell (1997) tarafından üstün yetenekli lise öğrencileriyle yapılan araştırmada, öğrencilerin öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inandıkları

sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç, gelişmemiş epistemolojik inançların bir göstergesidir. Bu çalışma araştırma sonucuyla kısmen paralellik göstermektedir. Dursun Sürmeli (2015) tarafından dokuzuncu sınıf öğrencileriyle yürütülen çalışmada ise öğrencilerin ÖYBOİ boyutunda elde edilen puanlarının “kararsızım” düzeyinde olduğunu saptamıştır. Bu durum mevcut çalışmada olduğu gibi ÖYBOİ boyutunda öğrencilerin gelişmemiş epistemolojik inançlara sahip oldukları sonucuna ifade etmektedir. Bu sonuçlar, mevcut araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Benzer sonuç Kuzu ve Erten (2015) ile Erdem, Yılmaz ve Akkoyunlu (2008) tarafından öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmalarda da öğretmen adaylarının ÖYBOİ boyutunda gelişmemiş epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşılması mevcut araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Tümkeya (2012) ise üniversite öğrencilerinin ÖYBOİ boyutunda gelişmemiş epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

TBDVOİ alt boyutunda öğrencilerin matematiği öğrenmede tek bir doğrunun var olduğuna ilişkin inancının “kararsızım” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, TBDVOİ boyutunda gelişmemiş matematik odaklı epistemolojik inançlara işaret etmektedir. Özdemir (2013) tarafından ortaokul öğretmenleriyle yürütülen çalışmada, öğrenmede tek bir doğrunun var olduğuna ilişkin inancın “kararsızım” düzeyinde olduğu tespit etmiştir. Bu sonuç mevcut araştırma sonucunu desteklemektedir. Yılmaz (2007) 10. sınıf öğrencilerinin TBDVOİ boyutunda gelişmemiş epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğretmen adaylarıyla yürütülen epistemolojik inançların incelediği bazı çalışmalarda TBDVOİ alt boyutunda öğretmen adaylarının gelişmemiş epistemolojik inançlara sahip olduğu belirlenmiştir (Erdamar ve Alpan, 2015; Kuzu ve Erten, 2015; İlhan, Demir ve Arslan, 2013; Özşaker, Canpolat ve Yıldız, 2011; Erdem, Yılmaz ve Akkoyunlu, 2008). Bu bağlamda; TBDVOİ alt boyutunda araştırma sonuçlarının sonuçların literatürle paralellik gösterdiği görülmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda; 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin cinsiyet değişkeni açısından MOEİÖ'nin ÖÇBOİ ve ÖYBOİ alt boyutlarında kızlar lehine anlamlı farklılık gösterdiği, ancak TBDVOİ alt boyutunda farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Alan yazın incelendiğinde, bu sonuçla benzerlik gösteren çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Erdem (2008) tarafından öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmada; ÖÇBOİ alt boyutunda epistemolojik inanç düzeylerinin cinsiyet değişkeni açısından kız öğrenciler lehine olgunlaşma gösterdiği sonucuna ulaşırken, ÖYBOİ ve TBDVOİ alt boyutlarında anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Neber ve Schommer-Aikins (2002) ilk ve ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerle, Schommer (1993) lise düzeyindeki öğrencilerle, Enman ve Lumpart (2000) ise üniversite düzeyindeki öğrencilerle gerçekleştirdikleri epistemolojik inançlarla ilgili çalışmalarda; öğrenme ile ilgili inanç boyutunda kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha olgunlaşmış epistemolojik inançlara sahip oldukları sonucuna ulaşırken, bilgi ile ilgili inanç boyutunda cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılıklar olmadığı sonucunu elde etmişlerdir. Bu sonuçların da mevcut çalışma sonuçlarıyla tutarlı olduğu söylenebilir. Köse ve Dinç (2012) tarafından öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmada, öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç boyutunda kız öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına göre daha gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Deryakulu ve Büyüköztürk (2005) tarafından yapılan epistemolojik inançlara yönelik ölçek geliştirme çalışmasında da kız öğrencilerin epistemolojik inançlarının erkek öğrencilere göre daha gelişmiş olduğu sonucuna ulaşmıştır. Şahin Taşkın (2012) tarafından yapılan çalışmada ise ölçek genel puanında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak literatürde cinsiyet değişkeni açısından farklı sonuçların elde edildiği yani araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermeyen ya da kısmen benzeyen sonuçların da olduğu görülmektedir. Kurt (2009) çalışmasında kızların erkeklere göre, bilginin doğruluğu ile ilgili daha gelişmiş inançlara sahip olduğu sonucunu elde etmiştir. Boz, Aydemir ve Aydemir (2011) tarafından yapılan çalışmada bilginin kaynağı ve değişmezliğine ilişkin inanç boyutlarında, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha gelişmiş epistemolojik inanca sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kırıl, Şahin ve Dinçyürek (2008) tarafından öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmada; ÖÇBOİ ve ÖYBOİ boyutlarında erkek

öğrencilerin epistemolojik inançlarının kız öğrencilerin epistemolojik inançlarına göre daha gelişmiş/olgunlaşmış olduğu sonucuna ulaşılırken, TBDVOİ boyutlarında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Paulsen ve Wells (1998) tarafından kolej öğrencileriyle yapılan araştırmada da ÖYBOİ boyutunda erkeklerin daha gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra literatür incelendiğinde; epistemolojik inançların cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermediğini ortaya koyan çalışmalara da rastlanmıştır (Aydın ve Geçici, 2017; Elmalı ve Yıldız, 2017; Gömleksiz, Kan ve Murat, 2017; Bakır ve Adak, 2016; Demir ve Bal, 2014; Duran, 2014; İcen, İlğan ve Göker, 2013; Yeşilyurt, 2013; Demir, 2012; Izgar ve Dilmaç, 2008; Karhan, 2007; Chan, 2004; Conley, Pintrich, Vekiri ve Harrison, 2004; Chan ve Elliott, 2000). Bu bağlamda; epistemolojik inançlar üzerinde cinsiyet değişkeninin etkisine ilişkin araştırma sonuçları mevcuttur. Ayrıca, cinsiyet değişkeni açısından farklılığın yönü hususunda bir mutabakatın sağlanamadığı görülmektedir. Bu farklı sonuçların ortaya çıkmasında, çalışma gruplarında yer alan bireylerin yaş, statü, kültürel farklılıklar gibi birçok özelliğinin etkisinin olabileceği söylenebilir.

Mevcut araştırmada, öğrencilerin matematik odaklı epistemolojik inanç ölçeğinin alt boyutlarında sınıf değişkeni açısından farklı sonuçlar elde edilmiştir. MOEİÖ'nin ÖÇBOİ ve ÖYBOİ alt boyutlarında sınıf değişkeni açısından anlamlı bir farklılık olmadığı, ancak TBDVOİ alt boyutunda 9. sınıf öğrencileri lehine anlamlı bir farklılık olduğu yani 9. sınıf öğrencilerinin daha gelişmiş epistemolojik inanca sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatür incelendiğinde; Erdem Yılmaz ve Akkoyunlu (2008) tarafından öğretmen adaylarıyla yapılan araştırmada da, sınıf değişkeni açısından ÖÇBOİ ve ÖYBOİ alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı, ancak TBDVOİ alt boyutunda anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç mevcut araştırmayla paralellik göstermektedir. Ancak mevcut araştırma sonucunun aksine TBDVOİ alt boyutunda epistemolojik inançların üst sınıflar lehine gelişmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Demir ve Bal (2014) tarafından öğretmen adaylarıyla yapılan araştırmada da ÖÇBOİ ve ÖYBOİ alt boyutlarında sınıf değişkeni açısından anlamlı bir farklılık olmadığı, TBDVOİ alt boyutunda anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, mevcut çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak TBDVOİ alt boyutunda son sınıf öğrencileri lehine anlamlı farklılık olduğu sonucu, mevcut araştırma sonuçlarıyla çelişmektedir. Her iki araştırmada ortaya çıkan bu farklılık, araştırma örneklemelerinin farklılığından kaynaklanıyor olabilir. Şeref, Yılmaz ve Varışoğlu (2012) tarafından öğretmen adaylarıyla yapılan araştırmada, epistemolojik inançların birinci sınıflar lehine farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Aydemir, Aydemir ve Boz (2013) tarafından 9. ve 11. sınıf öğrencileriyle yürütülen araştırmada; epistemolojik inançların bilginin kaynağı alt boyutunda 11. sınıf öğrencilerinin 9. sınıf öğrencilerinden daha gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu; bilginin gelişimi ve bilginin gerekçelendirilmesi alt boyutlarında ise 9. sınıf öğrencilerinin 11. sınıf öğrencilerinden daha gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Boz, Aydemir ve Aydemir (2011) tarafından ortaokul öğrencileriyle yapılan araştırmada, sınıf düzeyleri arttıkça bilginin oluşumu ve gerekçelendirilmesi konusuna ait inançlarının daha az gelişmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğretmen adaylarıyla yapılan bazı çalışmalarda epistemolojik inançların sınıf değişkeni açısından farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (Koç ve Memduhoğlu, 2017; Elmalı ve Yıldız, 2017; İcen, İlğan ve Göker, 2013). Bu araştırma sonuçlarının mevcut araştırma sonuçlarıyla kısmen örtüştüğü söylenebilir. Ancak literatürdeki genel kanı eğitim seviyesi arttıkça epistemolojik inançların gelişim gösterdiği yönündedir (Deryakulu, 2017, s. 263; Schommer, Calvert, Gariglietti ve Bajaj, 1997, s. 37-40). Jehng, Johnson ve Anderson (1993) çalışmasında, lisansüstü öğrencilerinin epistemolojik inançlarının lisans öğrencilerinin epistemolojik inançlarından daha gelişmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurt (2009) tarafından ortaokul ve lise öğrencileriyle yapılan araştırmada, sınıf seviyesi arttıkça epistemolojik inançların geliştiğini saptamıştır. Erdamar ve Alpan (2015) tarafından öğretmen adaylarıyla yapılan araştırmada, sadece ÖÇBOİ boyutunda 4. sınıf öğrencilerinin epistemolojik inançlarının 1. sınıf öğrencilerinden daha gelişmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut araştırmanın bu genel kanı ile çelişmesinde, epistemolojik inançların alan odaklı değerlendirilmesi

etkili olmuş olabilir. Ayrıca 9. ve 10. sınıf öğrenci seviyeleri arasında net bir seviye farkının oluşmadığı da düşünülebilir.

Araştırma kapsamında, öğrencilerin baba eğitim düzeyi ve anne eğitim düzeyi değişkenlerinin MOEİÖ'nin alt boyutlarında farklı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Hem anne hem de baba eğitim düzeyi değişkenleri açısından ÖÇBOİ ve TBDVOİ alt boyutlarında anlamlı farklılık olduğu, ÖYBOİ alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. ÖÇBOİ alt boyutunda, hem anne hem de baba eğitim düzeyi düştükçe öğrencilerin daha gelişmiş matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduğu, TBDVOİ alt boyutunda ise anne ve baba eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin daha gelişmiş matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eroğlu ve Güven (2006) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada; öğrencilerin epistemolojik inançlarının baba eğitim düzeyi açısından ÖÇBOİ ve TBDVOİ alt boyutlarında anlamlı bir farklılık göstermediği, ÖYBOİ alt boyutunda anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, ÖYBOİ alt boyutunda baba eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin daha gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı araştırmada, alt boyutlarda anne eğitim düzeyi açısından anlamlı farklılık belirlenmemiştir. Bu sonuçlar, mevcut araştırma sonuçlarıyla örtüşmemektedir. Bu durum araştırmaya konu olan öğrenci grubunun farklılığından veya alan odaklı epistemolojik inançların genel epistemolojik inançlardan farklı sonuçlar ortaya koymasından kaynaklanabilir. Yankayış, Güven ve Türkoğuz (2014) tarafından ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik görüşlerini belirlemeye yönelik araştırmada, öğrenci görüşlerinin baba eğitim düzeyi ve anne eğitim düzeyinden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Kıralp, Şahin ve Dinçyürek (2008) tarafından Psikolojik Danışma ve Rehberlik bölümü öğrencileriyle yapılan araştırmada; baba eğitim düzeyi değişkeni açısından epistemolojik inançların anlamlı bir farklılık göstermediği; anne eğitim düzeyi değişkeni açısından ÖYBOİ ve TBDVOİ alt boyutlarında epistemolojik inançların anlamlı farklılık göstermediği ancak ÖÇBOİ alt boyutunda okuma yazma bilmeyen anneye sahip öğrencilerin diğer eğitim seviyesindeki annelerin çocuklarına kıyasla öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna daha fazla inandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, mevcut araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Alkın Şahin, Tunca ve Ulubey (2014) tarafından öğretmen adaylarıyla; Deniz (2014) tarafından müzik öğretmeni adaylarıyla yürütülen araştırma ile Özden (2012) tarafından ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik görüşlerinin belirlenmeye çalışıldığı araştırmada, baba ve anne eğitim düzeyinin katılımcıların epistemolojik inançlarının tüm alt boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum araştırma sonuçlarıyla kısmen benzerlik göstermektedir. Ancak Schommer (1990) öğrenci ailelerinin eğitim seviyeleri yükseldikçe, öğrencilerin epistemolojik inançlarının o düzeyde gelişmişlik göstereceğini ifade etmiştir. Bu sonuçlar neticesinde, baba ve anne eğitim seviyesinin epistemolojik inançlar üzerindeki etkisini tespit etmeye çalışan araştırmaların çoğalmasının daha net sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın bir başka değişkeni olan ailelerinin gelir düzeyi değişkeninin MOEİÖ'nin ÖÇBOİ ve ÖYBOİ alt boyutlarında anlamlı bir farklılığa neden olmadığı; TBDVOİ alt boyutunda ise anlamlı farklılığa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. TBDVOİ alt boyutunda ailelerin gelir düzeyi yükseldikçe öğrencilerin daha gelişmiş matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduğu belirlenmiştir. Konuyla ilgili araştırmalar incelendiğinde; Özden (2012) tarafından ilköğretim ikinci kademe öğrencileriyle yapılan araştırmada gelir düzeyi yüksek olan ailelerin çocuklarının gelir düzeyi düşük olan ailelerin çocuklarına kıyasla bilimsel bilgiye yönelik görüşlerinin daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, araştırma sonuçlarıyla kısmen örtüşmektedir. Conley vd., (2004) tarafından beşinci sınıf öğrencileriyle yapılan araştırmada, sosyoekonomik düzeyi düşük ailelerin öğrencilerinin sosyoekonomik düzeyi orta ailelerin öğrencilerinden daha az gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Özkan ve Tekkaya (2011) tarafından yedinci sınıf öğrencileriyle yapılan araştırmada da, sadece bilginin kaynağı/kesinliği alt boyutunda aileleri orta ve yüksek düzeyde sosyoekonomik düzeye sahip öğrencilerin düşük sosyoekonomik düzeye sahip öğrencilerden daha gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

görülmektedir. Bu sonuç, mevcut araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Bunun yanı sıra; Başçiftçi, Güleç, Akdoğan ve Koç (2011) tarafından öğretmen adaylarıyla yürütülen araştırmada, sosyoekonomik düzey değişkeni açısından epistemolojik inançların anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu durum, kısmen öğrencilerin daha küçük sınıf seviyelerinde ailelerin sosyoekonomik seviyelerinden etkilendiği sonucunu ifade edebilir. Ancak sosyoekonomik düzeyin epistemolojik inançlar üzerindeki etkisini daha net ortaya koyan kapsamlı çalışmalar yapılabilir. Çünkü yapılan araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç, ortaöğretim 9. ve 10. sınıf öğrencilerin günlük okul dışı matematik ders çalışma süresinin matematik odaklı epistemolojik inançlarını etkilediği sonucudur. Araştırmada, MOEİÖ'nin tüm alt boyutlarında (ÖÇBOİ, ÖYBOİ ve TBDVOİ) hiç ders çalışmayan öğrencilerin ders çalışan öğrencilere kıyasla daha az gelişmiş matematik odaklı epistemolojik inançlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde, öğrencilerin ders çalışma süresini doğrudan çalışma konusu yapan araştırmaya rastlanılmamıştır. Ancak akademik başarının ders çalışma ile doğru orantılı olduğu ve ders çalışmanın akademik başarıda önemli derecede etkili olduğu göz önüne alınacak olursa; epistemolojik inançların akademik başarıyı etkileyen ve akademik başarıdan etkilenen dinamik bir yapı oldu söylenebilir (İçen, İlğan ve Göker, 2013, s. 2). Yapılan literatür taraması sonucunda; epistemolojik inançlar ile akademik başarı arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu ortaya koyan çok sayıda araştırmaya rastlanmıştır (Yılmaz-Tüzün ve Topçu, 2013; Chen ve Pajeres, 2010; Deryakulu ve Büyüköztürk, 2005; Schreiber ve Shinn, 2003; Hofer ve Pintrich, 1997; Schommer, 1993). Bu bağlamda, elde edilen araştırma sonuçlarının dolaylı olarak literatürle örtüştüğü söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, epistemolojik inançların ders başarısı dolaylı olarak da ders çalışma süresiyle yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında, araştırmacılar ve öğretmenler için aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

1. Araştırma sonucunda, lise öğrencilerinin matematik odaklı epistemolojik inançlarının ileri düzeyde gelişmediği/olgunlaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin matematik odaklı epistemolojik inançlarının gelişmesine katkı sağlayacak etmenlerin belirlenmesine yönelik araştırmalar yapılmalıdır.
2. Öğrencilerin matematiği öğrenmelerinin çabaya bağlı olduğuna inandıkları görülmektedir. Öğrencilerin bu çabalarının öğretmenler ve aileler tarafından desteklenmesinin öğrencilerin gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede, hem öğretmenlere hem de ailelere bilinçlendirme toplantıları düzenlenmelidir.
3. Günlük okul dışı matematik ders çalışma süresinin MOEİÖ'nün tüm alt boyutlarında farklılık oluşturması, matematik eğitiminde bireysel çalışmanın önemine vurgu yapmaktadır. Bu sebeple; gündüzlü öğrencilerin evde ebeveynlerinin, yatılı öğrencilerin ise yurtda öğretmenlerinin ders çalışma süreçlerini takip etmeleri faydalı olacaktır.
4. Araştırmada matematik odaklı epistemolojik inançlar cinsiyet, sınıf, baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi, ailenin aylık gelir düzeyi ve günlük okul dışı matematik ders çalışma süresi değişkenleri açısından incelenmiştir. Benzer çalışmaların matematik odaklı epistemolojik inançlar üzerinde etkili olabilecek farklı değişkenlerle yapılması alana katkı sağlayacaktır.
5. Anne ve baba eğitim düzeyinin matematik odaklı epistemolojik inançlar üzerindeki etkisi dikkate alındığında, eğitim seviyesi düşük ebeveynlere yönelik eğitim faaliyetleri planlanarak öğrencilerin epistemolojik inançlarının olgunlaşmasına katkı sağlanmalıdır.
6. Araştırma kapsamında yer alan cinsiyet değişkeni açısından literatürde bir karmaşa olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, cinsiyetin epistemolojik inançlara olan etkisini araştıran karma yöntemlerin yer aldığı daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır.

7. Literatürde epistemolojik inançlara ilişkin çalışmaların daha çok öğretmen adaylarıyla yapıldığı, lise öğrencileriyle sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Lise öğrencilerini kapsayan daha fazla araştırma yapılması elde edilen sonuçların karşılaştırılması ve benzerlik ve farklılıkların ortaya konması açısından önemli görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abedalaziz, N. ve Akmar, S. N. (2012). Epistemology beliefs about mathematical problem solving among Malaysian students. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 5(1), 59-74.
- Alkın-Şahin, S., Tunca, N. ve Ulubey, Ö. (2014). Öğretmen adaylarının eğitim inançları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişki. *İlköğretim Online*, 13(4), 1473-1492.
- Aydemir, N., Aydemir, M. ve Boz, Y. (2013). Lise öğrencilerinin epistemolojik inançları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(4), 1305-1316.
- Aydın M. ve Geçici M. E. (2017). 6. sınıf öğrencilerinin epistemolojik inançlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* 18(1), 213-229.
- Bakır, S. ve Adak, F. (2014). Fen bilgisi öğretmen adaylarının epistemolojik inançları. *Cumhuriyet International Journal of Education-CIJE*, 3(4), 24-36.
- Başçıftçı, F., Güleç, N., Akdoğan, T. ve Koç, Z. (2011). Öğretmen adaylarının değer tercihleri ile epistemolojik inançlarının incelenmesi. *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 27-29 Nisan, Antalya, Türkiye, 628-639. Web: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:xW-Yd_sx6igJ:www.iconte.org/FileUpload/ks59689/File/117..pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=trvadresin den 09.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- Baxter Magolda, M. B. (1992). *Knowing and reasoning in college: Gender-related patterns in students' intellectual development*. San Francisco: Jossey-Bass. Web: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:dhG00YcSikAJ:https://nsee.memberclicks.net/assets/docs/bmstages.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> adresinden 31.03.2018 tarihinde alınmıştır.
- Bedel, E. F. ve Çakır, M. (2013). Okul öncesi ve biyoloji öğretmen adaylarında bilişüstü farkındalık ve epistemolojik inançların incelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 37,84-98.
- Belenky, M. F., Clinchy, B. M., Goldberger N. R. ve Tarule, J. M. (1986). *Women's ways of knowing: the development of self, voice and mind*. New York: Basic Books. Web: <https://cjsae.library.dal.ca/index.php/cjsae/article/viewFile/2341/2052> adresinden 22.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- Bloom, S. B. (2012). *İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme*. (Çeviri: D.A. Özçelik). Ankara: Pagem Akademi.
- Boz, Y., Aydemir, M. ve Aydemir, N. (2011). Türkiye'deki 4, 6 ve 8. sınıf ilköğretim öğrencilerinin epistemolojik inançları. *İlköğretim Online*, 10(3), 1191-1201.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: istatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. (18. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (2013). *Sosyal bilimler için istatistik*. (7. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pagem Akademi.
- Chai, C. S., Khine, M. S. ve Teo, T. (2006). Epistemological beliefs on teaching and learning: a survey among pre-service teachers in Singapore. *Educational Media International*, 43(4), 285-298.
- Chan, K. W. (2003). Hong Kong teacher education students' epistemological beliefs and approaches to learning. *Hong Kong Institute of Education*, 69(1), 36-50.

- Chan, K. W. (2004). Preservice teachers' epistemological beliefs and conceptions about teaching and learning: cultural implications for research in teacher education. *Australian Journal of Teacher Education*, 29(1), 1-13.
- Chan, K. W. ve Elliott, R. G. (2000). Exploratory study of epistemological beliefs of Hong Kong teacher education students: resolving conceptual and empirical issues. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 28(3), 225-234.
- Chen, J. A. ve Pajares, F. (2010). Implicit theories of ability of grade 6 science students: relation to epistemological beliefs and academic motivation and achievement in science. *Contemporary Educational Psychology*, 35(1), 75-87.
- Cheng, M., Chan, K. W., Tang S. ve Cheng, A. (2009). Pre-service teacher education students' epistemological beliefs and their conceptions of teaching. *Teaching and Teacher Education*, 25(2), 319-327.
- Conley, A. M., Pintrich, P. R., Vekiri, I. ve Harrison, D. (2004). Changes in epistemological beliefs in elementary science students. *Contemporary Educational Psychology*, 29(2), 186-204.
- Delice, A., Ertekin, E., Aydın, E. ve Dilmaç, B. (2009). Öğretmen adaylarının matematik kaygısı ile bilimsel inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 361-375.
- Demir, Ö. ve Bal, A. P. (2014). Fen ve teknoloji ile sınıf öğretmenliği öğrencilerinin epistemolojik inanç ve öğrenme stillerinin incelenmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(5), 12-30.
- Demir, M. K. (2012). İlköğretim bölümü öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 343-358.
- Deniz, J. (2014). Epistemological beliefs of prospective music teachers. *Journal of Theory and Practice in Education*, 10(3), 667-683.
- Deryakulu, D. (2017). Epistemolojik inançlar. Y. Kuzgun ve D. Deryakulu (Ed.), *Eğitimde bireysel farklılıklar içinde* (s. 253-280). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Deryakulu, D. ve Büyüköztürk, Ş. (2005). Epistemolojik inanç ölçeğinin faktör yapısının yeniden incelenmesi: Cinsiyet ve öğrenim görülen program türüne göre epistemolojik inançların karşılaştırılması. *Eğitim Araştırmaları*, 18, 57-70.
- Duran, V. (2014). Öğretmen adaylarının hipotetik-yaratıcı akıl yürütme becerilerinin, bilimsel epistemolojik inançları, öğrenme stilleri ve demografik özellikleri açısından incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Dursun Sürmeli, Z. (2015). Öz-düzenleyici öğrenme stratejileri, epistemolojik inançlar ve akademik benlik kavramı ile matematik dersi başarısı arasındaki ilişki. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Elmalı, Ş. ve Yıldız, E. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sorgulama becerileri, epistemolojik inançları ve öğrenme stilleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 92-108.
- Enman, M. ve Lupart, J. (2000). Talented female students' resistance to science: An exploratory study of post-secondary achievement motivation, persistence, and epistemological characteristics. *High Ability Studies*, 11(2), 161-178.
- Erdamar, G. ve Alpan, G. (2015). Öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının ve problem çözme yeteneklerinin gelişimi: boylamsal bir çalışma. *Journal of Turkish Educational Sciences*, 13(2), 77-91.
- Erdem, M. (2008). Karma öğretmenlik uygulaması süreçlerinin öğretmen adaylarının öğretmenlik öz yeterlik ve epistemolojik inançlarına etkisi. *Eurasian Journal of Educational Research*, 30, 81-98.
- Erdem, M., Yılmaz, A. ve Akkoyunlu, B. (2008). Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık öz yeterlik inançları ve epistemolojik inançları üzerine bir çalışma. *International Educational Technology Conference*, 699-703.

- Eren, A. (2006). *Üniversite öğrencilerinin genel ve alan-odaklı epistemolojik inanışlarının incelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Eroğlu, S. E. ve Güven, K. (2006). Üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 295-312.
- Gömleksiz, M. N., Kan, A. Ü. ve Murat, A. (2017). Pedagojik Formasyon Kursuna Kayıtlı Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının Çeşitli Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(2), 153-186.
- Gözen, Ş. (2001). *Matematik ve öğretimi*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Güven, M. ve Belet, Ş. D. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının epistemolojik inançları ve bilişbilgilerine ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 9(1), 361-378.
- Hofer, B. K. (2000). Dimensionality and disciplinary differences in personal epistemology. *Contemporary Educational Psychology*, 25(4), 378-405.
- Hofer, K. ve Pintrich, P. R. (1997). The development of epistemological theories: beliefs about knowledge and knowing and their relation to learning. *Barbara Review of Educational Research Spring*, 67(1), 88-140.
- Izgar, H. ve Dilmaç, B. (2008). Yönetici adayı öğretmenlerin özyeterlik algıları ve epistemolojik inançlarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 437-446.
- İçen, M., İlğan, A. ve Göker, H. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının analizi. *E-AJELI (Anatolian Journal of Educational Leadership and Instruction)*, 1(2), 2-11.
- İlhan, M. ve Çetin, B. (2013). Matematik odaklı epistemolojik inanç ölçeği (MOEİÖ): geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *AKU, Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 6(3), 359-388.
- İlhan, M., Demir, S. ve Arslan, S. (2013). Öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumları ile epistemolojik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 3(2), 1-22.
- Jehng, J-C. J., Johnson, S. D. ve Anderson, R. C. (1993). Schooling and students' epistemological beliefs about learning. *Contemporary Educational Psychology*, 18(1), 23-35.
- Karakaya, İ. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri. A. Tanrıoğen (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (s. 55-84). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (16. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karhan, İ. (2007). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin epistemolojik inançlarının demografik özelliklerine ve bilgi teknolojilerini kullanma durumlarına göre incelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayrı, M. (2009). Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri. *Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, 19(1), 51-64.
- Kazu, I. Y. ve Erten, P. (2015). Öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 57-75.
- Kıralp, Y. A., Şahin, F. S. ve Dinçyürek, S. (2010). Denetim odağı farklı psikolojik danışmanlık ve rehberlik (pdr) öğrencilerinin epistemolojik inançları. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (23), 98-106.
- King, P. M. ve Kitchener, K. S. (1994). Developing reflective judgment: understanding and promoting intellectual growth and critical thinking in adolescents and adults. Jossey-bass higher and adult education series and jossey-bass social and behavioral science series. Web: <https://sashaneyoung.files.wordpress.com/2015/07/shane-young-reflective-judgment-handout.pdf> adresinden 31 Mart 2018 tarihinde alınmıştır.
- Koç, S. ve Memduhoğlu, H. B. (2017). Öğretmen adaylarının epistemolojik inançları: bir karma yöntem çalışma. *Electronic Journal of Social Sciences*, 16(60), 119-134.

- Köse, S. ve Dinç, S. (2012). Fen ve teknoloji öğretmen adaylarının biyoloji özyeterlilik algıları ile epistemolojik inançları arasındaki ilişki. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 121-141.
- Kuhn, D. (1991). *The skills of argument*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Kurt, F. (2009). *Cinsiyetin, sınıf seviyesinin, eğitim gördükleri alanların, öğrencilerin epistemolojik inançları üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kuzgun Y. ve Deryakulu D. (2017). *Eğitimde bireysel farklılıklar*. (4. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Milli Eğitim Bakanlığı, [MEB]. (2005). *Ortaöğretim matematik dersi öğretim programları (9, 10, 11 ve 12. sınıflar)*. Ankara: MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı, [MEB]. (2013). *Ortaöğretim matematik dersi öğretim programları (9, 10, 11 ve 12. sınıflar)*. Ankara: MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı, [MEB]. (2017a). *Ortaöğretim matematik dersi öğretim programları taslak (9, 10, 11 ve 12. sınıflar)*. Ankara: MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı, [MEB]. (2017b). *Ortaöğretim matematik dersi öğretim programları (9, 10, 11 ve 12. sınıflar)*. Ankara: MEB.
- Muin, W., Abedalaziz, N., Hussin, Z., Mohamed, M. F. ve Saad, R. Md. (2014). Epistemological beliefs of undergraduate students as function of gender and academic level. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 2012, 5(2), 109-118. Web: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2391608 adresinden 01.08.2017 tarihinde alınmıştır.
- Neber, H. ve Schommer-Aikins, M. (2002). Self-regulated science learning with highly gifted students: the role of cognitive, motivational, epistemological, and environmental variables. *High Ability Studies*, 13(1), 59-74.
- Özdemir, İ. (2013). *İlköğretim ikinci kademe öğretmenlerinin epistemolojik inançları ile yapılandırmacı yaklaşıma yönelik tutumları arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Özden, B. (2012). *İlköğretim II. kademe öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik görüşlerinin ve bilimsel tutumlarının öğrencilerin demografik özellikleri ve akademik başarıları açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Özkan, Ş. ve Tekkaya, C. (2011). Epistemolojik inançlar cinsiyete ve sosyoekonomik statüye göre nasıl değişmektedir?. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(41), 339-348.
- Özşaker, M., Canpolat, M. ve Yıldız, L. (2011). Beden eğitimi öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ve benlik saygıları arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2), 155-164.
- Paulsen, M. B. ve Wells, C. T. (1998). Domain differences in the epistemological beliefs of college students, *Research in Higher Education*, 39(4), 365-384.
- Perry, W. G. (1970). *Forms of intellectual and ethical development in the college years: A scheme*. New York: Holt, Rinehart ve Winston. Web: <http://archive.org/stream/formsofintellect00perr#page/n17/mode/1up> adresinden 14.04.2018 tarihinde alınmıştır.
- Sapancı, A. (2012). Öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile bilişüstü düzeylerinin akademik başarıyla ilişkisi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 311-331.
- Schommer, M. (1990). Effects of beliefs about the nature of knowledge on comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 82, 498-504.
- Schommer, M. (1993). Epistemological development and academic performance among secondary students. *Journal of Educational Psychology*, 85(3), 406-411.

- Schommer, M. (1994a). Synthesizing epistemological belief research: tentative understandings and provocative confusions. *Educational Psychology Review*, 6(4), 293-319.
- Schommer, M. (1994b). An emerging conceptualization of epistemological beliefs and their role in learning. In R. Garner ve P. A. Alexander (Ed.), *Beliefs about text and instruction with text* içinde (s. 25-40). Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schommer, M. ve Dunnell, P. A. (1997). Epistemological beliefs of gifted high school students. *Roeper Review*, 19(3), 153-156.
- Schommer, M. ve Walker, K. (1997). Epistemological beliefs and valuing school: considerations for college admissions and retention. *Research in Higher Education*, 38(2), 173-186.
- Schommer, M., Calvert, C., Gariglietti, G. ve Bajaj, A. (1997). The development of epistemological beliefs among secondary students: a longitudinal study. *Journal of Educational Psychology*, 89(1), 37-40.
- Schreiber, J. B. ve Shinn, D. (2003). Epistemological beliefs of community college students and their learning processes. *Community College Journal of Research Practice*, 27(8), 699-709.
- Strobel, J., Cernusca, D. ve Jonassen, D. H. (2004). "Different majors--different epistemological beliefs?" *Academic Exchange Quarterly, Academic One File*. Web: <http://go.galegroup.com/ps/anonymous?id=GALE%7CA116450613&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=fulltext&issn=10961453&p=AONE&sw=w&authCount=1&isAnonymousEntry=true> adresinden 20.12.2017 tarihinde alınmıştır.
- Şahin Taşkın, Ç. (2012). Epistemolojik inançlar: öğretmen adaylarının öğrenme yaklaşımlarını yordayıcı bir değişken. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 273-285.
- Şeref, İ., Yılmaz, İ. ve Varışoğlu, B. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının bilimsel epistemolojik inançları üzerine bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 399-418.
- Takıcak, M. (2016). *Salih Zeki'nin matematik felsefesi ve matematik eğitimi yaklaşımı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tang, J. (2010). Exploratory and confirmatory factor analysis of epistemic beliefs questionnaire about mathematics for Chinese junior middle school students. *Journal of Mathematics Education*, 3(2), 89-105.
- Tümkaya, S. (2012). Üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançlarının cinsiyet, sınıf, eğitim alanı, akademik başarı ve öğrenme stillerine göre incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 75-95.
- Yankayış, K., Güven, A. ve Türkoğuz, S. (2014). Ortaokul öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 53-71.
- Yeşilyurt, E. (2013). İlköğretim okulu öğrencilerinin bilimsel epistemolojik inançları. *International Journal of Social Science*, 6(1), 1587-1609.
- Yılmaz, E. ve Koğar, H. (2015). Uç değerle baş etmede kullanılan farklı tekniklerin bazı istatistiksel analiz sonuçları üzerindeki etkisi. *Başkent University Journal of Education*, 2(1), 61-67.
- Yılmaz, K. (2007). *Öğrencilerin epistemolojik ve matematik problemi çözümlerine yönelik inançlarının problem çözme sürecine etkisinin araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz-Tüzün, Ö. ve Topçu, M. S. (2013). Fen öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının, dünya görüşlerinin ve öz-yeterlik inançlarının cinsiyet ve başarıya göre incelenmesi. *İlköğretim Online*, 12(3), 659-673.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 119-135, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 09.11.2019 Kabul Tarihi: 23.12.2019

ÖĞRETMEN ADAYLARININ ARGÜMANTASYON DÜZEYLERİNİN VE ARGÜMAN OLUŞTURMA SÜRECİNDE YAPTIKLARI HATALARIN BELİRLENMESİ¹

*Determination of Prospective Teachers' Argument Levels and Errors in the Argumentation
Process*

Fatma TORUN*

Esra AÇIKGÜL FIRAT**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının argümantasyon düzeylerini ve argüman oluşturma sürecindeki hatalarını belirlemektir. Bu amaçla, çalışma betimsel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın katılımcılarını Sosyal Bilimler ve Fen Bilgisi Eğitimi programlarında öğrenim gören 80 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veriler çevre kirliliğine ait ikilemler içeren senaryo aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmada öğretmen adaylarının argümantasyon düzeylerini belirlemek için Argümantasyon Değerlendirme Rubriği kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Öğretmen adaylarının argüman oluştururken yaptıkları hatalar argümanın dört bileşeni (iddia, veri, gerekçe ve çürütücü) kapsamında incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre bazı öğretmen adayları hiç argüman üretmezken; bir kısmının oluşturdukları argümanlarda iddia, veri, gerekçe ve destekleyici bileşenlerini kullandıkları ancak çürütücü kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının çoğunluğu ise argümanlarında diğer bileşenlere ek olarak çürütücü kullanmışlardır. Dolayısıyla öğretmen adaylarının çoğunluğunun üst düzey argüman oluşturdukları tespit edilmiştir. Analizler, bileşenlerin doğru kullanımı açısından incelendiğinde ise öğretmen adaylarının sırasıyla gerekçe, veri, iddia ve çürütücü bileşenlerinin kullanımına ilişkin hata yaptıkları tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Argümantasyon, Hata, Öğretmen Adayı, Sosyal Bilimler Eğitimi, Fen Bilgisi Eğitimi

ABSTRACT

The purpose of the study is to determine the argumentation levels of prospective science and social studies teachers and errors in their arguments. For this purpose, the study was conducted with descriptive research method. The participants of the study consisted of 80 prospective teachers. The data were collected through a scenario involving dilemmas of environmental pollution. The data were analyzed by using Argumentation Assessment Rubric. The prospective teachers' errors in making the argument were examined under four components of the argument (claim, data, warrant and rebuttal). According to the results some of the prospective teachers did not produce any arguments; It was concluded that some of them used grounds, claim and warrants but they did not use rebuttal. The majority of prospective teachers used rebuttal in addition to other components. Therefore, it has been determined that the majority of prospective teachers produced high level arguments. Furthermore, it was found that the pre-service teachers made mistakes regarding the use of the warrant, data, claim, and rebuttal. Suggestions were made in line with the results.

Keywords: Argumentation, Errors, Prospective Teacher, Social Studies Education, Science Education

¹ Bu çalışmanın bir bölümü, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi* 'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ADIYAMAN e-posta: ftorun@adiyaman.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2701-7377>

** Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, ADIYAMAN e-posta: eacikgul@adiyaman.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6401-1476>

GİRİŞ

Günlük yaşamda insanlar, bir probleme çözüm bulmaya çalışmakta ya da inandıkları bir düşünce veya tezi başkalarına kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu süreçte genellikle tartışma yönteminden yararlanmaktadırlar. Walton (2006) toplumların çok geçmiş yıllardan beri sorunlarını çözmek için tartışmayı bir yöntem olarak kullandıklarını ifade etmiştir. Bu tartışmalar, hangi takımın şampiyon olacağına ilişkin iki arkadaşın arasında gerçekleşeceği gibi bir sonraki yılın mali bütçesinin hazırlanması ile ilgili önemli bir konuda işin uzmanları arasında da olabilmektedir. Bireyler tartışma sürecinde hep kazanan taraf olmak istemektedirler ve bu amaçla farklı tartışma teknikleri kullanmaktadırlar. Yapılandırılmış bir tartışma tekniği olan argümantasyon da bireylerin sık kullandıkları yöntemlerden biridir. Argümantasyon, bir iddiada bulunmak ve bu iddiaları kanıtlarla gerekçelendirerek ortaya çıkan problemleri veya çatışmaları çözmek için kullanılmaktadır (Cho ve Jonassen, 2002; Jimenez-Aleixandre, Rodri'guez ve Duschl, 2000). Zarefsky (2018), argümantasyonu insanların savundukları veya karşı çıktıkları iddialara gerekçe bulmak veya onları test etmek için giriştikleri bir faaliyet veya süreç şeklinde tanımlamaktadır. Bu süreçte insanlar argümanlar kullanarak tezlerini savunmaktadırlar. Dolayısıyla argümanlar, iddiaları içeren metinler ve bunları desteklemek için sunulan sebepler şeklinde ifade edilebilir (Zarefsky, 2018). Fox, Krause ve Elvang-Goransson (1993) ise argümantasyonu, görüşler hakkında argüman üretme süreci olarak tanımlamıştır. Kuhn ve Udell (2003) de bu süreci, birden fazla kişinin karşı iddialarını savunmaları sırasında oluşan diyalog süreci olarak ifade etmiştir.

Argümantasyonun temeli Aristonun retorik sanatına kadar dayanmakla birlikte (Freeley ve Steinberg, 2013), bir yöntem olarak kullanımı Toulmin (1958) tarafından yazılan "*The Uses of Argument*" başlıklı eserden sonra popülerlik kazanmıştır. Toulmin, argümantasyonu iddia, veri ve gerekçe bileşenlerinin kullanıldığı ve bu bileşenler ile argümanların oluşturulduğu bir akıl yürütme süreci şeklinde ifade etmiştir (Toulmin, 2003). Toulmin, bireylerin herhangi bir konuya ilişkin birbirinden farklı argümanlar oluşturabileceklerini ifade etmiş ve argümantasyon sürecinin gelişmesine önemli etkisi olan Tolmin Argüman Modeli'ni (TAM) geliştirmiştir. Zarefsky (2018) de aynı eylemlerin çoğu kez birden fazla açıdan tanımlanabileceğini, bu açıdan aynı konuya ilişkin farklı kişilerin oluşturduğu gerekçelerin iddiaya göre değişebileceğini ifade etmiştir. Toulmin tarafından oluşturulan bu model, bir konu veya görüşe ilişkin bir iddiayı; bu iddiayı çeşitli kanıtlarla destekleyen verileri; iddia ile veriler arasında bağlantı kurmak için gerekçeleri; gerekçeleri daha da güçlü kılmak için destekleri ve son olarak iddiaların gerçekleşemeyeceği durumları belirtmek için kullanılan çürütücüleri içermektedir (Erduran, Simon ve Osborne, 2004). Toulmin Argümantasyon Modeli argümanları değerlendirme açısından güçlüdür ve veri, iddia, gerekçe, destekleyici, niteleyici ve çürütücüden oluşan altı değişken içermektedir (Jimenez-Aleixandre vd., 2000).

Bu modele göre, öne sürülen açıklamalar iddiaları ifade ederken, bu iddiaların temellerini oluşturan kanıtlar ise verileri oluşturmaktadır (Sampson ve Clark, 2008). Bu açıdan öne sürülen iddialar geçicidir ve doğrulanmaya ihtiyacı vardır (Lawson, 2003). İddiaların doğrulanmasını sağlamak için kullanılan gözlem, olgu veya örnekler ise veriyi oluşturmaktadır. İyi bir argümanda savunulan iddia ile veri arasındaki ilişkinin açıklanması ve yorumlanması gerekmektedir. Gerekçeler, bu ilişkiyi sağlamak amacıyla köprü görevi görmektedir (Sampson ve Clark, 2008). Gerekçeyi güçlendirmek için kullanılan ifadeler ise destekleyiciyi ifade etmekte (Toulmin, 2003) ve iddiayı daha güvenilir hale getiren genellemeler şeklinde tanımlanmaktadır (Erduran vd., 2004). Sınırlayıcı ve çürütücüler daha üst düzey argümanlarda bulunmaktadır (Erduran vd., 2004) ve sınırlayıcı, oluşturulan argümanın geçerli olabileceği durumları sınırlandıran durumları ifade ederken, çürütücü ise argümanın geçerli olamayacağı istisnai veya olağanüstü durumları ifade etmektedir (Toulmin, 2003). Argümantasyon sürecinin gerek bileşenlerinin tanımlanması, gerekse bu bileşenler arasındaki ilişkinin ortaya konmasından sonra bu yöntemin eğitim alanında da kullanımı artmıştır. Erduran vd., (2004) da argümantasyon yönteminin Toulmin'in yukarıda belirtilen eserinin yayımlanmasından sonra özellikle eğitim alanında kullanımının oldukça arttığını

ifade etmiştir. Eğitim bağlamında argümantasyon, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştiren diyalojik uygulamalar olarak görülmektedir. Kuhn, Hemberger ve Khait (2016) da argümantasyonun yazılı söylemde ortaya konan eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine giden bir yol olduğunu ifade etmişlerdir.

Günümüzde Türkiye’de öğretim programları öğrenciyi merkeze alan yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanmaktadır (MEB, 2018). Bu yaklaşımın temel hedefi öğretim sürecinde öğrencilerin aktif rol alması ve bilgiyi bu doğrultuda bireysel ve sosyal olarak yapılandırmasını sağlamaktır. Çünkü bilimsel açıdan gelişmiş toplumlarda ortaya atılan yeni bir iddia ve bu iddiaya ait kanıtların ortaya çıkması, yeni teorilerin geliştirilmesi veya var olan teorilerin değişmesi durumlarında bilginin sosyal olarak yapılandırılması gerekmektedir (McNeill, 2010). Bunun olabilmesi için toplum üyelerinin problem çözme, eleştirel düşünme ve karar verme gibi üst düzey düşünme becerilerine sahip olmaları gerekmektedir. Argümantasyon süreci, doğasında tartışma yöntemini barındırdığı ve kendi içinde sahip olduğu bileşenler aracılığıyla bu becerilerin geliştirilmesinde kullanılabilir etkili yöntemlerden biridir. Kolsto (2001) okullarda bu yöntemi kullanarak öğrencilere bilim insanlarının sahip oldukları özelliklerin kazandırılabilirliğini ifade etmiştir. Bilim insanları, evrene ilişkin açıklamalar yaparken, teoriler ortaya koyarken, modeller oluştururken kanıtlar ve gerekçeler kullanarak argümanlar oluşturmaktadırlar (Erduran, Ardac ve Yakmacı-Guzel, 2006; Kuhn ve Udell, 2003). Öğrenciler argümantasyon sürecine daha fazla dahil edildiğinde oluşturdukları argümanların kalitesinin arttığı ve gerek kişisel, gerek sosyal açıdan bilgi, değer ve inançlarının yanı sıra düşünme becerilerinin de geliştiği ifade edilmektedir (Erduran vd., 2006). Dolayısıyla öğrencilerin bilimsel argümantasyon sürecinde yer almaları bilimsel kavramları öğrenme, bilimsel söyleme katılma, öğrencilerin bilimsel görüşlerini değiştirme ve sosyo-bilimsel karar vermeyi destekleme gibi potansiyel yararlarının bulunduğu söylenebilir (Erduran ve Jiménez-Aleixandre, 2008).

Belirtilen beceriler öğrencilerin küçük birer bilim insanı gibi düşünmelerini sağlamakta ve onları toplumsal konulara daha fazla dahil olma konusunda cesaretlendirmektedir. Crowell ve Kuhn (2012) argümantasyonun bireyin toplumsal konulara dahil olmasını sağlayan bir beceri olduğunu ancak bu beceriye sahip birey sayısının ise oldukça düşük olduğunu belirtmektedir. Bunların yanı sıra argümantasyon, öğrencilere aynı olayları farklı bakış açıları ile ele alma ve akranları ile tartışma ortamlarında sağlıklı iletişim kurabilme şansı tanıyan önemli bir potansiyele sahip bir süreçtir (Chin ve Osborne, 2010).

Argümantasyon sürecinde oluşturulan argümanların hepsi aynı güce ve etkiye sahip değildir. Argümanların gücü Toulmin’in belirttiği bileşenlerin belirli kombinasyonlarının varlığına veya yokluğuna bağlanmaktadır (Sampson ve Clark, 2008). Erduran vd., (2004) argümanların gücünü belirlemek için Toulmin’in modelinde yer alan bileşenlerin kombinasyonları doğrultusunda bir analitik rubrik geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri rubrikte argümanların kalitesi açısından beş düzeye ayırmışlardır. Düzey 1 seviyesindeki argümanlar, kalitesi açısından en zayıf kabul edilirken, Düzey 5 seviyesindeki argümanlar en kaliteli olarak kabul edilmektedir. Argümantasyon yöntemine uygun tasarlanmış ortamlarda öğrenciler daha kaliteli argümanlar üretmektedir. Torun ve Şahin (2016) öğrencilerin argüman düzeylerini belirlemek amacı ile yürüttükleri çalışmada argümantasyon temelli yürütülen dersler sonucunda öğrencilerin argüman düzeylerinin geliştiğini tespit etmişlerdir. Fırat, Gürbüz ve Doğan (2016)’da öğrencilerin bilgisayar destekli argümantasyon ortamında çalışmalarının tartışma ortamında gerekçelerini etkilediğini belirtmişlerdir. Böylece başta eleştirel düşünme, karar verme ve kanıt kullanma becerileri olmak üzere üst düzey düşünme becerileri de gelişmektedir. Ancak argümantasyon sürecinin eğitim ve öğretime bu olumlu etkisine rağmen, yapılan araştırmalarda eğitimcilerin sınıf ortamını öğrencilerin bu becerilerinin gelişmesine katkı sağlayacak şekilde tasarlamakta zayıf oldukları tespit edilmiştir (Kuhn ve Udell, 2003).

Yapılan araştırmalar argümantasyon sürecinde öğrencilerin argüman üretmede zorlandıklarını ortaya çıkarmıştır (Jonassen ve Kim, 2010; Sandoval ve Millwood, 2005). Özellikle öğrencilerin argüman oluşturma becerilerinin belirlenmesi ile ilgili yapılan araştırmalar, öğrencilerin iddia

üretirken zorlanmadıklarını, ancak bu iddiayı güçlü kılabacak veri, gerekçe, destekleyici ve çürütücü bileşenlerini kullanmakta zayıf olduklarını ortaya koymuştur (Jimenez-Aleixandre vd., 2000; Kuhn, 2010). Voss ve Means (1991) bireylerin kanıt kullanımına ilişkin hatadan bahsetmiş ve bireylerin iddialarını desteklemek için kişisel görüşlerini bilimsel kanıtlara tercih ettiklerini ifade etmiştir. İddiaların verilerle doğrulanmamasının argümantasyon sürecindeki engellerden biri olduğunu ortaya çıkaran pek çok çalışma bulunmaktadır (Kelly, Druker, ve Chen, 1998; Zohar ve Nemet, 2002).

Jonassen ve Kim (2010) öğrencilerin neden kaliteli ve güçlü argüman üretemediklerini belirlemek için yürüttükleri çalışmada öğretmenlerin pedagojik açıdan öğrencileri argüman oluşturmaya yönlendirme konusunda zayıf olduklarını, dolayısıyla argümantasyon sürecine uygun öğrenme ortamları oluşturmada yetersiz olduklarını tespit etmişlerdir. Öğrencilere bu becerinin kazandırılması açısından öncelikle öğretmenlerin argümantasyon becerisine sahip olması, bu beceri doğrultusunda argümantasyon becerisine uygun sınıf ortamını tasarlamaları gerekmektedir. Bu açıdan geleceğin öğretmenleri olacak öğretmen adaylarının da bu beceriye sahip olmaları beklenmektedir. Dolayısıyla öğretmen adaylarının argümantasyon becerilerinin ölçülmesi ve eksikliklerin belirlenmesi önemli görülmektedir. Ancak öğretmen adaylarının sadece argümantasyon düzeylerinin belirlenmesi onların argümanlarını nasıl yapılandırdıklarına ilişkin detaylı bilgi sağlamamaktadır. Bu nedenle öğretmen adaylarının oluşturdukları argümanlar incelenerek, argümanlarının yapısı, bileşenleri ve bu bileşenler arasında nasıl bir ilişki kurduklarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla öğretmen adaylarının argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hatalar onların argümantasyon sürecini nasıl yönettiklerine ilişkin bilgi sağlamaktadır. Bu kapsamda yürütülen bu çalışma ile sosyal bilgiler ve fen bilgisi öğretmen adaylarının argümantasyon düzeylerini ve argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hataları belirlemek amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışmada öğretmen adaylarının argüman düzeyleri sosyo-bilimsel konular çerçevesinde ele alınmıştır. Çünkü sosyo-bilimsel konuların tartışmaya açık doğası ve genellikle tek bir doğru cevap içermeyen ikilimleri barındırması (Sadler ve Zeidler, 2004) nedeniyle argümantasyon sürecinde kullanılmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler ve fen bilgisi öğretmen adaylarının argüman düzeyleri nasıldır?
2. Sosyal bilgiler ve fen bilgisi öğretmen adaylarının argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hatalar nelerdir?

Yöntem

Bu çalışmada, öğretmen adaylarının argümantasyon düzeylerini belirlemek ve argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hataları belirlemek amacı ile betimsel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar, insanların nasıl düşündüklerini, nasıl hissettiklerini ya da belirli bir durumda nasıl davrandıklarına ilişkin bilgi edinmek için kullanılmaktadır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Betimsel araştırmanın kullanıldığı bu çalışmada araştırmanın amacına yönelik bilgi toplamak amacıyla veriler, nicel araştırma metodolojisine uygun olarak toplanmıştır.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını Adıyaman Üniversitesi Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliğinde öğrenim görmekte olan 80 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Bu çalışmada katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Çünkü amaçlı örnekleme, bilgi bakımından zengin olan durumların derin ve ayrıntılı incelenmesini sağlamaktadır (Patton, 1999). Bu nedenle amaçlı olarak fen bilgisi ve sosyal bilgiler programları 4. Sınıfta öğrenim görmekte olan öğretmen adayları çalışmaya dâhil edilmiştir. Öğretmen adaylarının 4. Sınıftan ve farklı iki bölümden seçilmesinin nedeni, her iki bölümün ders içeriklerinde benzer sosyobilimsel konuların yer alması ve 3. Sınıfta özel öğretim yöntemleri dersi kapsamında argümantasyon tekniğinin öğretiminin yapılmasıdır. Katılımcıların 47'si sosyal bilgiler öğretmen adayı iken, 33'ü fen bilgisi öğretmen adayıdır. Fen Bilgisi Eğitimi Programı 4. sınıfta 54 ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Programı 4. Sınıfta ise 58 öğretmen adayı öğrenim görmektedir. Çalışma gönüllülük esasına dayalı olarak yürütülmüştür ve dolayısıyla çalışma belirtilen sayıda öğretmen adayları ile sınırlı kalmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Torun (2015) tarafından geliştirilen “Balık Çiftliğinde Balık Telefi” etkinliği kullanılmıştır. Veri toplama aracının öğretmen adaylarına uygunluğunu belirlemek için üç uzman görüşü alınarak düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca 3 öğretmen adayına ön çalışma yapılarak anlaşılabilirlik ve düzeye uygunluk açısından değerlendirilmiştir. Bu etkinlik, sosyobilimsel bir konu olan çevre kirliliğine ait ikilemler içermektedir. Etkinlikte sanayinin olumlu ve olumsuz etkilerinin yer aldığı ikilem içeren iki farklı metin yer almaktadır. Bu metinlerden ilki gerçek hayatta yaşanan bir olayı içeren gazetede yer alan bir haberi, ikincisi ise Afyonkarahisar Belediyesi’nin resmi web sayfasında yer alan bir bilgilendirme haberini içermektedir. Etkinliğin sonunda öğretmen adaylarından hâkim rolünde olmaları istenerek bir karar vermeleri beklenmektedir. Bu kararlarını ise Toulmin’in argümantasyon bileşenleri doğrultusunda yazmaları istenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada, ilk araştırma problemi olan öğretmen adaylarının argümantasyon düzeylerini belirlemek amacı ile Erduran vd., (2004) tarafından geliştirilen “Argümantasyon Değerlendirme Rubriği” kullanılmıştır. Rubrik aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Argümantasyon Değerlendirme Rubriği (Erduran vd., 2004)

Düzye 1	Bir iddiaya veya karşı bir iddiaya karşılık sunulan basit bir iddiadan oluşan argümanların yer aldığı düzyedir.
Düzye 2	Bir iddiaya karşılık sunulan iddialarıyla birlikte veri, gerekçe veya desteğin de yer aldığı fakat herhangi bir çürütücünün olmadığı düzyedir.
Düzye 3	Veri, gerekçe veya desteklerle birlikte nadiren zayıf çürütücülerin de yer aldığı iddialar veya karşı iddialar serisinden oluşan argümanların yer aldığı düzyedir.
Düzye 4	Veri, gerekçe veya desteklerle birlikte net bir çürütücünün de yer aldığı iddialar veya karşı iddialar serisinden oluşan argümanların yer aldığı düzyedir.
Düzye 5	Veri, gerekçe veya desteklerle birlikte birden fazla çürütücünün de yer aldığı iddialar veya karşı iddialar serisinden oluşan argümanların yer aldığı düzyedir.

Rubrikten alınacak en düşük puan 1 iken en yüksek puan 5’dir. Her bir öğretmen adayının argümantasyon düzeyi belirlendikten sonra frekansları hesaplanarak raporlanmış ve grafik halinde bulgulara sunulmuştur. Ayrıca her bir argüman düzeyine ilişkin örnek bulgulara yer almaktadır.

Araştırmanın ikinci alt problemi olan öğretmen adaylarının argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hataları belirlemek amacı ile Toulmin (2003)’ün argümantasyon modeli kavramsal çerçeve olarak belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının yaptıkları hatalar bu modelde yer alan dört bileşen (iddia, veri, gerekçe ve çürütücü) kapsamında incelenmiştir. Daha sonra oluşturulan teorik çerçeveye göre elde edilen veriler incelenerek modelde yer alan bileşenler ile ilişkilendirilmiştir. Her bir bileşene ilişkin yapılan hatalara ait örnekler sunulmuştur.

Araştırmanın inandırıcılığına katkıda bulunmak amacı ile her öğretmen adayına 1’den 80’e kadar kod verilerek, çalışmada kodlar aracılığıyla analizler yapılmış ve raporlanmıştır. Ayrıca tüm analizler bir fen bilgisi eğitimi öğretim üyesi ve bir sosyal bilgiler eğitimi öğretim üyesi olmak üzere iki uzman tarafından yapılarak kodlayıcılar arasında kodlayıcı güvenilirliğini sağlamak için analiz süreci birlikte yürütülmüştür.

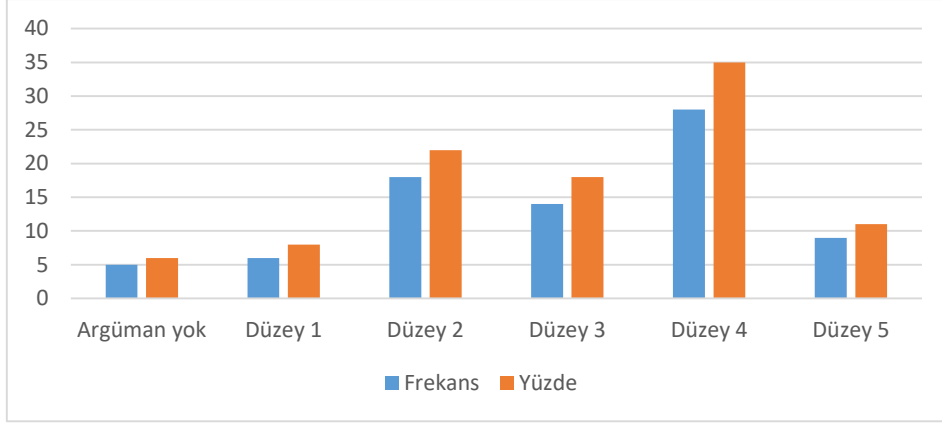
Bulgular

Bu bölümde araştırmanın bulguları alt problemler kapsamında sunulmuştur.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

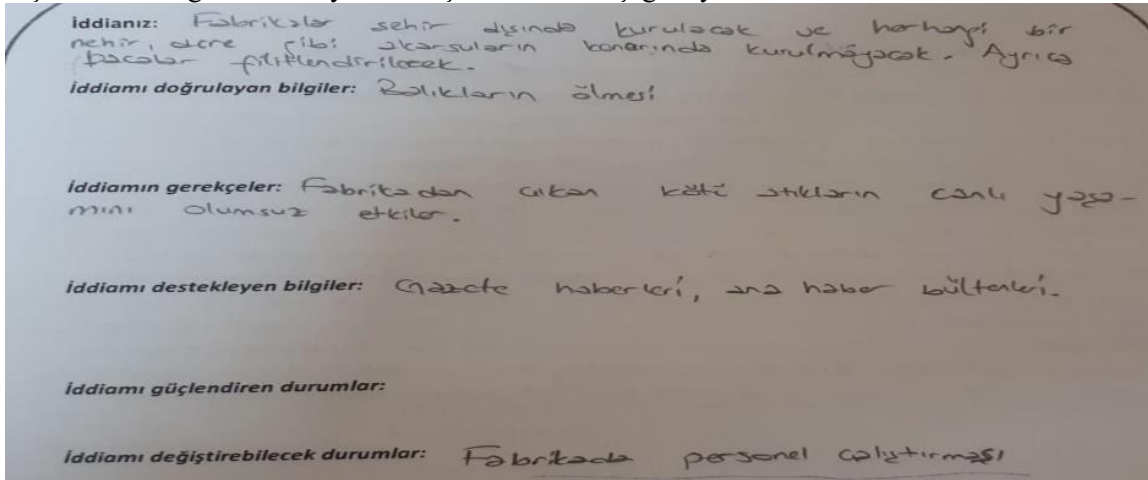
Araştırmanın birinci alt problemi “Sosyal bilgiler ve fen bilimleri öğretmen adaylarının argüman düzeyleri nasıldır?” şeklindedir. Bu alt probleme cevap aramak için öğretmen adaylarının oluşturdukları argümanlar Erduran vd. (2004) tarafından geliştirilen “Argümantasyon Düzeyi Rubriği” kullanılarak analiz edilmiştir. Her bir öğretmen adayının argümantasyon düzeyi

belirlenerek elde edilen bulgular doğrultusunda katılımcıların toplam argümantasyon düzeyleri Şekil 1'de sunulmuştur.

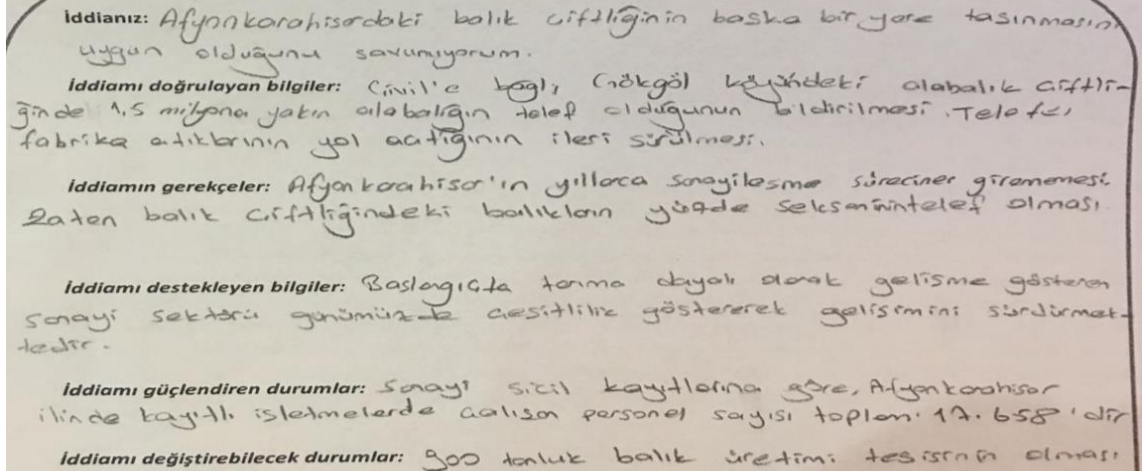
Şekil 1. Öğretmen adaylarının argümantasyon düzeyleri

Şekil 1'deki grafik incelendiğinde öğretmen adaylarının çoğunluğunun (n=28, %35) Düzye 4 seviyesinde argüman oluşturdukları belirlenmiştir. 5 öğretmen adayı (%6) hiç argüman oluşturmamış iken, sırasıyla 6 ve 18 öğretmen adayı 1. ve 2. Düzye'de argüman oluşturmuşlardır. Bu bulgulara göre öğretmen adaylarının % 8'inin sadece bir iddiada bulunabildiği fakat argümantasyonun diğer bileşenlerine dair herhangi bir ifade de bulunmadıkları; %22'sinin ise argüman oluşturma sürecinde iddialarına ek olarak veri, gerekçe ve/veya destekleyici kullandıkları belirlenmiştir. Erduran vd. (2004)'ün rubriğinde yer alan sınıflandırmaya göre Düzye 3 ve daha üst düzey argümantasyon becerisine sahip olmak için iddia, veri, gerekçe ve destekleyicinin yanı sıra oluşturulan argümanlarda çürütücünün zayıf veya net bir şekilde tanımlanması ve sayısına bağlıdır. Dolayısıyla elde edilen verilerin analizleri sonucunda öğretmen adaylarının % 64'ünün (Düzye 3, 4 ve 5) oluşturdukları argümanlarda çürütücü kullandıkları belirlenmiştir. Fakat bu argümanlarda yer alan çürütücülerin %18'i zayıf bir çürütücüdür. Bu açıdan zayıf çürütücü kullanan öğretmen adayları Düzye 3 seviyesinde argüman oluşturmuşlardır. Aynı zamanda öğretmen adaylarının % 46'sının (Düzye 4 ve 5) net çürütücü kullanma becerisine sahip oldukları, bu öğretmen adaylarının % 35'inin argümanlarında tek bir çürütücü kullandıkları ve % 11'inin ise birden fazla net çürütücü kullandıkları belirlenmiştir. Bu bulgu öğretmen adaylarının argüman üretebildikleri ancak çoğunluğunun oluşturdukları argümanlarda etkili ve farklı çürütücü kullanamadıkları için argüman kalitelerinin düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç öğretmen adaylarının argümantasyon becerilerinin üst düzey olmadığını göstermektedir. Bu alt probleme kapsamında öğretmen adaylarının oluşturdukları argüman düzeylerine ilişkin örnekler aşağıda yer almaktadır.

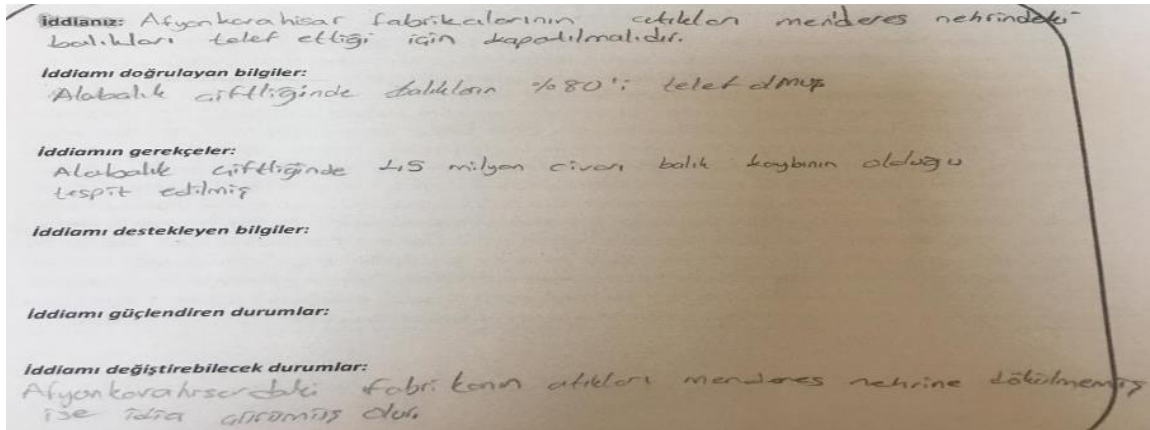
Şekil 2. Düzey 1 argüman örneği

Yukarıdaki örnekte 25 no'lu öğretmen adayı fabrikaların şehir dışında kurulmasına, kapanmamasına ilişkin bir iddiada bulunmuş, balıkların ölmesi şeklinde veri kullanmış ve fabrikadan çıkan atıkların canlı yaşamını olumsuz olarak etkilemesine ilişkin bir gerekçe sunmuştur. Ancak argümantasyon sürecinin diğer bileşenlerinin yer aldığı bir argüman üretmemiştir. Ayrıca sunduğu veri ve gerekçesi iddiasını desteklemeye yönelik değildir. Bu nedenle öğretmen adayının argüman oluşturma düzeyi 1 olarak belirlenmiştir.

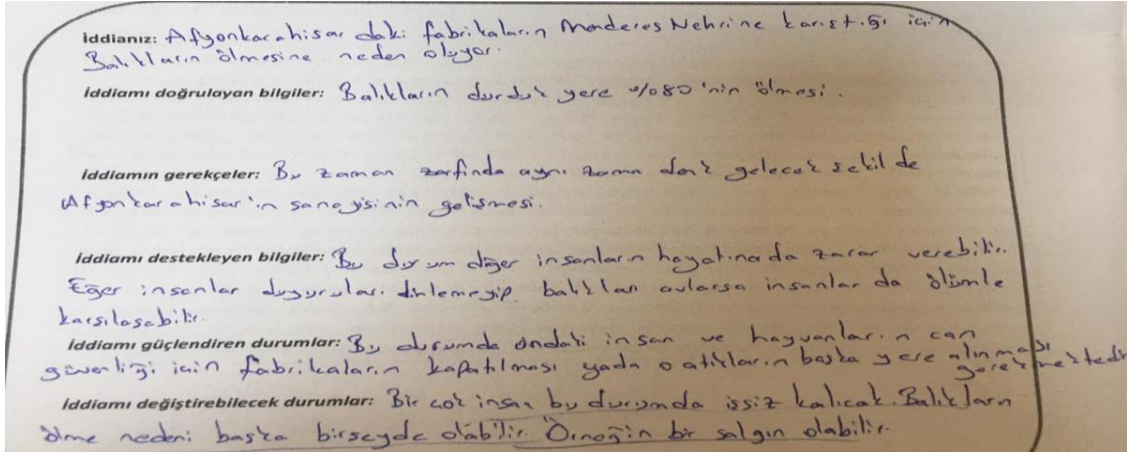
Şekil 3. Düzey 2 argüman örneği

Örnekte yer alan 49 no'lu öğretmen adayı, "balık çiftliğinin başka bir yere taşınması"na ilişkin bir iddiada bulunmuş, bu iddiasını kanıtlamak için metinde yer alan ifadeden yararlanarak "balık telefine" ilişkin bilgiyi veri kullanmıştır. Fabrikanın yerine balık çiftliğinin taşınması iddiası ile balıkların telef olmasına ilişkin verisi arasındaki ilişkiyi kurmak amacıyla "Afyonkarahisar'ın yıllarca sanayileşme sürecine girememesini" gerekçe olarak sunmuştur. Ancak argümantasyon sürecinde üst düzey argümanların oluşmasında etkili olan çürütücü bileşeninin yer aldığı bir argüman üretmemiştir. Bu nedenle öğretmen adayının oluşturduğu argüman seviyesi Düzey 2 olarak belirlenmiştir.

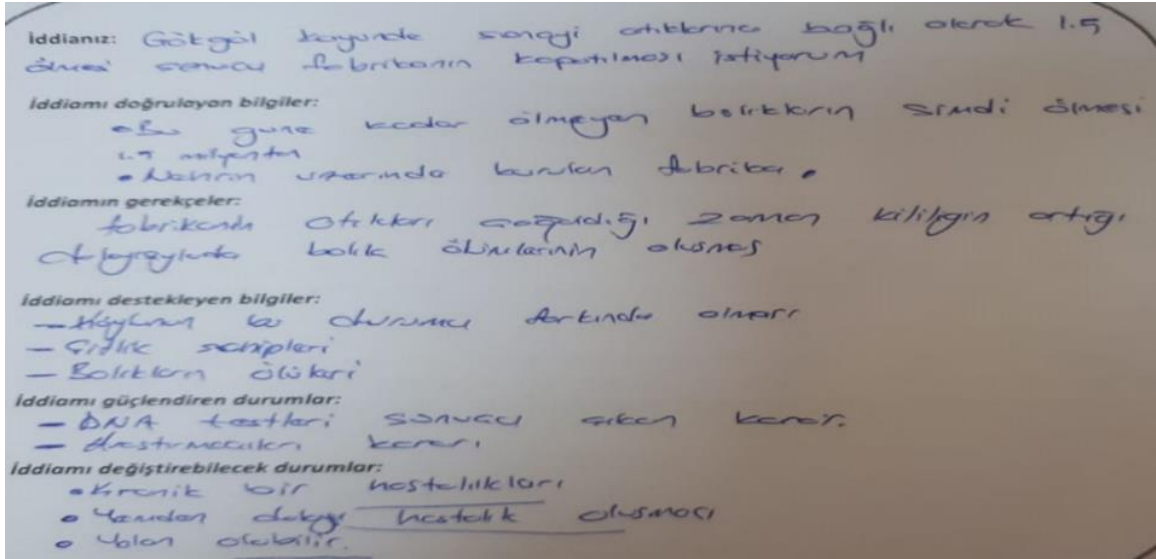
Şekil 4. Düzey 3 argüman örneği

Örnekte yer alan öğretmen adayı "sanayi kuruluşlarının kapatılmasına" dair bir iddiada bulunmuş, bu iddiasını kanıtlamak için "balık telef oranını" veri olarak kullanmıştır. Öğretmenin adayının kullandığı çürütücü incelendiğinde ise çürütücü kullandığı ancak bu çürütücü net bir şekilde açıklanmadığı için zayıf bir çürütücü olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla öğretmen adayının argümantasyon seviyesi "Düzey 3" olarak belirlenmiştir.

Şekil 5. Düzey 4 argüman örneği

Örnekte yer alan öğretmen adayı “fabrikanın kapatılmasına” dair net olmayan bir iddiada bulunmuş, bu iddiasını kanıtlamak için “balık telef oranını” veri olarak kullanmıştır. Öğretmenin adayının kullandığı çürütücü incelendiğinde ise balık telefinin başka bir nedenden kaynaklanabileceğine ilişkin net bir çürütücü ortaya koyduğu için öğretmen adayının argümantasyon seviyesi “Düzey 4” olarak belirlenmiştir.

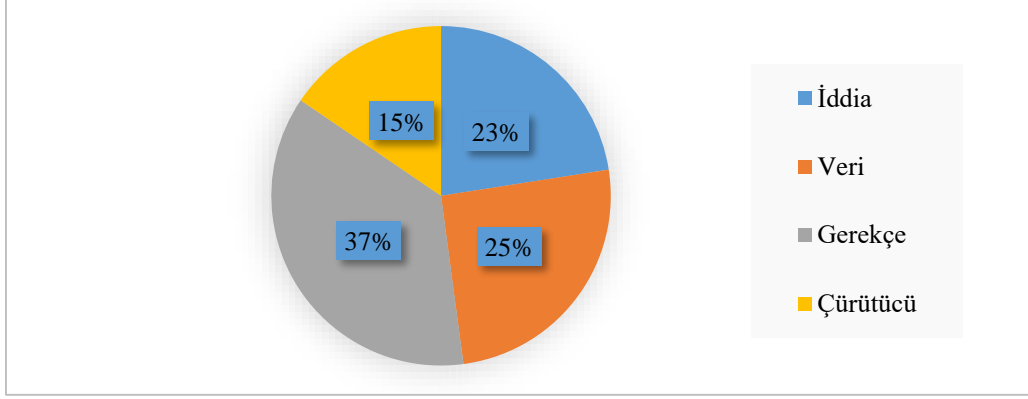
Şekil 6. Düzey 5 argüman örneği

Örnekte yer alan öğretmen adayı “fabrikanın kapatılmasına” dair net bir iddiada bulunmuş, bu iddiasını kanıtlamak için “balık telef oranını” veri olarak kullanmıştır. Öğretmenin adayının kullandığı çürütücü incelendiğinde ise balık telefinin başka nedenlerden kaynaklanabileceğine ilişkin birden fazla net çürütücü ortaya koyduğu için öğretmen adayının argümantasyon seviyesi “Düzey 5” olarak belirlenmiştir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın ikinci alt problemi “Sosyal bilgiler ve fen bilimleri öğretmen adaylarının argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hatalar nelerdir?” şeklindedir. Bu alt probleme cevap aramak için her bir öğretmen adayının oluşturduğu argümanlar incelenerek Toulmin’in argümantasyon modelinde yer alan bileşenler doğrultusunda öğretmen adaylarının yaptıkları hatalar belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının %72,5'inin (58 öğretmen adayı) en az bir bileşen ile ilgili hata yaptıkları belirlenmiştir. Yapılan analiz süreci sonucunda belirlenen argümantasyon bileşenleri ve her bir hatanın görülme sıklığına ilişkin veriler sunulmuştur. Ayrıca her bir argümantasyon bileşenine ait yapılan hatalara ilişkin örnekler de aşağıda sunulmuştur.

Şekil 7. Argüman oluşturma sürecinde yapılan hataların dağılımı

Şekil 7 incelendiğinde hata yapan öğretmen adaylarının %23'ünün iddiada bulunurken, %25'inin argümanlarını kanıtlamak için verilerden yararlanma aşamasında, %37'sinin iddiaları ile veri arasında bağlantı kurmak için sundukları gerekçelerde ve %15'inin ise iddialarının geçerli olmadığı durumları içeren çürütücü kullanırken hata yaptıkları belirlenmiştir. Oranlar incelendiğinde argüman oluşturma sürecinde en fazla hatanın gerekçe bileşenine ve en az hatanın da çürütücü bileşenine ait olduğu belirlenmiştir. En az hatanın çürütücü bileşeninde yer almasının sebebinin öğretmen adaylarının %36'sının argümanlarında hiç çürütücü kullanmaması olduğu söylenebilir. Öğretmen adaylarının her bir bileşene ilişkin tespit edilen hataları, kategoriler altında toplanarak aşağıda başlıklar halinde sunulmuştur.

İddia bileşeni ile ilgili yapılan hatalar

Toulmin (2003) iddiayı, bireylerin herhangi bir konuya ilişkin öne sürdükleri ifadeler, savdukları tezler veya görüşler olarak belirtmiştir. Bu tanımdan hareketle öğretmen adaylarının argümanlarında ileri sürdükleri iddialar incelenmiş ve yapılan hatalar belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda öğretmen adaylarının araştırmada kullanılan etkinlik kapsamında oluşturdukları iddialarında yaptıkları hatalar bir kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler ve bu hataları yapan öğretmen adayları aşağıdaki gibidir:

Net bir iddia belirtmemek: Öğretmen adaylarından on beşi (10, 21, 22, 24, 26, 28, 43, 44, 49, 52, 56, 62, 76, 79, 80) argüman oluşturma sürecinin ilk bileşeni olan iddiada bulunurken bu iddialarını net bir şekilde ortaya koyamadıkları tespit edilmiştir. Çünkü savunulan bir iddia sağlam bir temele dayandırılmalı, oluşturulan argümanı haklı çıkarmaya yönelik olmalı ve kayda değer olmalıdır (Toulmin, 2003). Fakat öğretmen adaylarının iddiaları incelendiğinde 15 öğretmen adayının iddialarının bu nitelikleri taşımadığı ve iddianın net bir şekilde ifade edilmediği belirlenmiştir. Örneğin; 26 no'lu öğretmen adayına ait iddia ve yapılan hata aşağıdaki şekildedir:

“Afyonkarahisar ilindeki hızla gelişen sanayi sektörünün hızla ilerlemesi, gerekli denetim sürecinden geçmemesinden dolayı atıklarını çevreye serbest bırakmaktadır.”

Bu iddia incelendiğinde öğretmen adayının araştırma kapsamında verilen konu ile doğrudan bağlantısını kuramayıp çıkarımda bulunarak konu kapsamı dışındaki kendi kişisel görüşünü iddia şeklinde sunmuştur. Ayrıca kullanılan etkinlikte öğretmen adayından beklenen iddia üretirken bir karar belirtmesidir. Ancak 26 no'lu öğretmen adayı yukarıdaki ifadesinde hem iddiasını net bir çerçeveye oturtamamış hem de iddiasını bir karar şeklinde sunmak konusunda hata yapmıştır.

Veri bileşeni ile ilgili yapılan hatalar

Toulmin (2003), veri bileşenini bireylerin oluşturdukları argümanı ispatlamak için kullandıkları gerçekler veya kanıtlar olarak ifade etmiştir. Bu tanımdan hareketle öğretmen adaylarının argümanlarını kanıtlamak için kullandıkları veriler incelenmiş ve yapılan hatalar belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda öğretmen adaylarının araştırmada kullanılan etkinlik kapsamında oluşturdukları iddialarında yaptıkları hatalar iki kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler ve bu hataları yapan öğretmen adayları aşağıdaki gibidir:

Veri kullanmadan iddiasını ispatlamaya çalışmak: Jimenez-Aleixandre vd. (2000), argüman oluşturma sürecinde bireylerin veri/kanıt kullanmadan iddialarını ispatlamaya çalışmalarının hata olarak kabul edildiğini belirtmişlerdir. Verilerin analizi sonucunda bu çalışmada da öğretmen adaylarından beşinin (5, 7, 12, 49, 72), argüman oluştururken iddialarını kanıtlamak için veri kullanmadıkları tespit edilmiştir. Araştırma verilerini toplamak için kullanılan etkinlikte yer alan metinlerde konuya ilişkin birçok veri yer almasına rağmen öğretmen adayları bu verilerden yararlanmamışlardır. Örneğin; 5 no'lu öğretmen adayı, iddiasını doğrulamak için “*Ortamda bilirkişi raporu yok*” ifadesini kullanmıştır. 7 no'lu öğretmen adayı ise “*Sanayi atıklarının denize karışmasından dolayı*” ifadesiyle iddiasını kanıtlamaya çalışmıştır. Bu örnekler incelendiğinde ifadelerin iddialarına ilişkin kanıt niteliği taşıyan bir veri olmadığı belirlenmiştir. Bu veriler iddiayı kanıtlayacak nitelik taşımamaktadır.

Gerekçenin veri olarak kullanılması: Yapılan analizler sonucunda öğretmen adaylarının oluşturdukları argümanlar incelendiğinde öğretmen adaylarının çoğunluğunun veri ile gerekçeyi ayırt edemedikleri tespit edilmiştir. Bu hata iki şekilde yapıldığı tespit edilmiştir: 1. Gerekçenin veri olarak kullanılması, 2. Verinin gerekçe olarak kullanılmasıdır. Belirtilen hatalardan ilki, veri kullanımı ile ilgili olduğundan dolayı bu başlık altında sadece gerekçenin veri olarak kullanıldığı hatalara yer verilmiştir. Verilerin analizi sonucunda bu çalışmada öğretmen adaylarından on üçünün (2, 36, 54, 55, 17, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 75, 50) argüman oluştururken gerekçeyi veri olarak kullandıkları belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan etkinlikte öğretmen adaylarından “iddiamı doğrulayan bilgiler” başlığı altında veri bileşenini kullanmaları istenmiştir. Argümantasyon sürecinde veri bileşeni, iddiayı ispatlamak için kullanılırken, gerekçe iddia ile veri arasındaki ilişkiyi sağlayan köprü görevi görmektedir. Argümantasyon sürecinde bu iki bileşen farklı görevlere sahiptir fakat bu kapsamda öğretmen adayları bu iki bileşeni karıştırarak hata yapmışlardır. Örneğin; 36 no'lu öğretmen adayı iddiasını desteklemek için “*Çalışmalar durdurulursa insanlar işsiz kalacak*” ifadesini kullanmıştır. Bu öğretmen adayı etkinlikte kullanılan konu ile ilgili fabrikaların kapatılmaması gerektiğine ilişkin bir iddiada bulunmuştur. Ancak veri olarak kullandığı ifade bu durumu doğrulayan bir kanıt değil, bu durumun gerekçesi niteliğindedir. Bu açıdan argümanını oluştururken hata yapmıştır.

Gerekçe bileşenleri ile ilgili yapılan hatalar

Argümantasyon sürecinde iddiayı kanıtlamak için kullanılan sebepler gerekçe bileşenini oluşturmaktadır. Bu bileşen, iddia ile veri arasında bağlantı kurmaya yarayan, mantıksal ve varsayımlara dayalı ifadeler şeklinde tanımlanmaktadır (Toulmin, 2003). Bu kapsamda öğretmen adaylarının oluşturdukları argümanların nedenlerini ortaya koymak için oluşturdukları gerekçeler incelenmiş ve bu bileşenin kullanımı ile ilgili yaptıkları hatalar tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda öğretmen adaylarının argümantasyon sürecinde en fazla (% 37) bu bileşenin kullanımına ilişkin hata yaptıkları belirlenmiştir. Bu bileşen ile ilgili yapılan hatalar iki kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler ve bu hataları yapan öğretmen adayları aşağıda yer almaktadır.

Gerekçenin iddia ve veri arasındaki ilişkiyi sağlayamaması: Yukarıda belirtildiği gibi argümantasyon sürecinde gerekçe, iddia ile veri arasındaki ilişkiyi gösteren nedenlerdir. Ancak yapılan analizler sonucunda öğretmen adaylarının on üçünün (20, 70, 29, 30, 32, 34, 49, 72, 37, 38, 41, 42, 47) iddia ile veri arasındaki ilişkiyi sağlayan bir gerekçe kullanmadıkları belirlenmiştir. Bu öğretmen adayları iddialarının nedenlerine ilişkin ortaya bir gerekçe koymuşlar ancak bu gerekçeler

iddialarının nedenlerini açıklamada yetersiz veya ilişkisiz kalmıştır. Örneğin 34 no'lu öğretmen adayının argümanının analizi aşağıda yer almaktadır.

İddia: Fabrikanın kapatılması ve gerekli izinler alındıktan sonra açılması gerekmektedir.

Veri: 1,5 milyon balığın telef olması

Gerekçe: Çevre kirliliğine neden olması

Bu öğretmen adayının argümanı iddia, veri ve gerekçe içermektedir. Ancak gerekçenin iddia ile veri arasında bağlantı kurmadığı, öğretmen adayının kendi iddiasından ve verisinden daha genel gerekçe sunulduğu belirlenmiştir.

Verinin gerekçe olarak kullanılması: Yapılan analizler sonucunda öğretmen adaylarının gerekçe kullanımına ilişkin yaptıkları bir diğer hata veri bileşeninin gerekçe olarak sunulmasıdır. Bu kapsamda öğretmen adaylarının on üçü (8, 9, 11, 16, 21, 28, 32, 45, 57, 63, 64, 73, 78) konu ile ilgili verileri gerekçe şeklinde kullanarak hata yapmışlardır. Örneğin 78 no'lu öğretmen adayının oluşturduğu argüman aşağıdaki şekildedir.

İddia: Afyonkarahisar'daki fabrikalar kapatılmalıdır.

Veri: Alabalık çiftliğinde balıkların % 80'i telef olmuştur.

Gerekçe: Alabalık çiftliğinde 45 milyon civarı balık kaybının olduğu tespit edilmiştir.

Bu öğretmen adayı iddia ve veri bileşenlerinin amacına uygun kullanmışken, gerekçesini bu bileşenler arasında bağlantı kurmak için değil, iddiasına bir kanıt daha sunmak için kullanmıştır. Dolayısı ile verinin gerekçe olarak kullanılması bileşenler arasında bağ kurmadığı için hatalıdır.

Çürütücü Bileşeni ile İlgili Yapılan Hatalar

Toulmin (2003), çürütücüleri argümanların geçerli olmayacağı durumları ifade eden söylemler olarak tanımlamıştır. Toulmin (2003)'in argüman modeline göre argümantasyon sürecinde çürütücülerin yer alması iddia, veri ve gerekçe içeren basit argümanlardan daha karmaşık ve üst düzey argümanlara işaret etmektedir. Çünkü argüman oluştururken çürütücülerin kullanılması üst düzey düşünme becerisi gerektirmektedir (Sandoval ve Millwood, 2005). Bu nedenle bu süreçte çürütücüleri kullanırken öğretmen adaylarının yaptıkları birçok hata tespit edilmiştir. Araştırmanın ilk probleminde belirtildiği gibi öğretmen adaylarının % 36'sının argümanlarında hiç çürütücü kullanmadıkları tespit edilmiştir. Argümanlarını savunurken hata yapan öğretmen adaylarının %25'i ise çürütücü bileşenini hatalı olarak kullanmışlardır. Bu hatalar yapılan analizler sonucunda üç kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler ve hataları yapan öğretmen adayları aşağıda yer almaktadır.

Karşı iddianın çürütücü olarak kullanılması: Öğretmen adaylarının oluşturdukları argümanlarda yer alan çürütücüler incelendiğinde 37, 38, 48 ve 52 no'lu öğretmen adaylarının iddialarının geçersiz olduğu durumları belirtmek yerine kendi iddialarına karşı bir iddiada buldukları belirlenmiştir. Örneğin; 48 no'lu öğretmen adayının argümanı aşağıdaki şekildedir:

İddia: Fabrika kapatılmasın.

Veri: Afyonkarahisar'da büyük bir gelişme gösteren geçim kaynaklarından biri de imalat sanayidir.

Gerekçe: Afyon'daki fabrika kapatılırsa insanlar işsiz kalacak ve birçok aile mağdur olacak.

Çürütücü: Fabrika kapatılırsa kimyasal atıklar suya karışmayacak çevre kirliliğine karşı önlem alınacaktır. Balıklar artık telef olmayacaktır.

Yukarıdaki örnek incelendiğinde öğretmen adayının “fabrika kapatılmasın” iddiasında bulunduğu ve bu iddiasını doğru veri ve gerekçe kullanarak savunduğu görülmektedir. Ancak

çürütücüsü incelendiğinde iddiasının geçerli olmayacağı durumları sunmak yerine fabrikanın kapatılmasını savunarak karşı iddiada bulunduğu ve bu karşı iddiasını da gerekçelerle desteklediği görülmektedir. Dolayısıyla öğretmen adayı çürütücü kullanmak yerine karşı bir iddiada bulunarak hata yapmıştır.

Çürütücü yerine veri kullanılması: Çürütücü kullanımına ilişkin yapılan diğer bir hata ise öğretmen adaylarının iddialarının geçerli olmadığı durumları belirtmek yerine çürütücülerini ifade ederken verileri kullanmalarıdır. Yapılan analizlere göre bu hatayı 36, 49, 68 ve 74 no'lu öğretmen adayları yapmışlardır. 36 no'lu öğretmen adayının argümanı incelendiğinde “Çevre kirliliğine karşı önlem alırdım” iddiasına ilişkin “Fabrikanın 17,658 insana çalışma imkanı vermesi” çürütücüsünü kullandığı belirlenmiştir. Öğretmen adayının argümanını oluştururken kullandığı çürütücü, iddiasının geçerli olmadığı durumlar yerine iddiasını kanıtlamak için veriden yararlandığını göstermektedir. Bu nedenle öğretmen adayının çürütücü bileşeninde hata yaptığı tespit edilmiştir.

Çürütücünün öneri içermesi: Çürütücü bileşenine ilişkin yapılan hatalarda belirlenen son kategoride öğretmen adaylarının çürütücü bileşeninde önerilerine yer vermeleridir. Bu şekilde 23, 65, 66, 67, 69 ve 70 no'lu öğretmen adaylarının hata yaptıkları tespit edilmiştir. 67 no'lu öğretmen adayının argümanı incelendiğinde argümanında “sanayinin kapatılması gerektiği” iddiasında bulunmuş ve çürütücüsünü ise aşağıdaki şekilde sunmuştur:

“Oradaki sanayi kapatılıp, balıkların teleflerini durdurup farklı bir yerde açılıp oradan imalat yapılabilir. Hem işsizlik olmaz hem de balıklar telef olmaz.”

Öğretmen adayının çürütücü bileşenine ilişkin ifadesi incelendiğinde iddiasını geçerli hale getirmek için önerilerde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla öğretmen adayının iddiasının geçerli olmayacağı durumları açıklamak yerine problemin çözümüne ilişkin önerilerde bulunarak hata yaptığı belirlenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sosyal bilgiler ve fen bilgisi öğretmen adaylarının argümantasyon düzeylerini belirlemek ve argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hataları belirlemek amacı ile yürütülen bu çalışmada iki alt probleme cevap aranmıştır. Bu amaçla çalışmada ilk olarak öğretmen adaylarının argüman düzeyleri belirlenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda öğretmen adaylarının % 6'sının hiç argüman üretmediği, % 8'inin Düzey 1, % 22'sinin Düzey 2, %18'inin Düzey 3, %35'inin Düzey 4 ve % 11'inin Düzey 5 seviyesinde argüman ürettikleri belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının oluşturdukları argümanların gücü Toulmin'in modelinde yer alan bileşenlerin kombinasyonlarına bağlı olarak ifade edilmektedir (Sampson ve Clark, 2008). Elde edilen sonuçlara göre öğretmen adaylarının % 64'ünün oluşturdukları argümanlarda, daha üst düzey bileşenleri kullandıkları söylenebilir. Çünkü Erduran vd., (2004)'ün geliştirmiş olduğu Argümantasyon Değerlendirme Ölçeği'ne göre Düzey 1 ve Düzey 2 seviyesindeki argümanlar çürütücü içermememektedir. Sınırlayıcılar ve çürütücüler ise daha üst düzey argümanlarda yer almaktadır (Erduran vd., 2004). Böylelikle öğretmen adaylarının % 30'unun oluşturdukları argümanlarda iddia, veri, gerekçe ve destekleyici bileşenlerini kullandıkları ancak iddialarının geçerli olmayacağı durumları açıklayamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar öğretmen adaylarının çoğunluğunun argümantasyon becerisinin iyi olduğunu gösterebilir. Bu sonuç, Crowell ve Kuhn (2012)'un çalışmalarında argümantasyon becerisine sahip olan bireylerin az sayıda olduğunu belirtmeleri ile çelişmektedir. Benzer şekilde argümantasyon sürecinde öğrencilerin argüman üretmede zorlandıklarına ilişkin çalışmalarla da farklılık göstermektedir (Jonassen ve Kim, 2010; Sandoval ve Millwood, 2005). Bu çalışmaların aksine mevcut çalışmaya paralel olarak Topçu (2008) de fen bilgisi öğretmen adaylarıyla yaptığı çalışmada sosyobilimsel konularda öğretmen adaylarının argümanlarını kolaylıkla oluşturduklarını belirtmiştir. Benzer şekilde Topçu, Yılmaz-Tüzün ve Sadler (2011) de fen bilgisi öğretmen adaylarının çoğunluğunun iddialarını gerekçeleri ile savduklarını fakat bu çalışmanın aksine çürütücü kullanmada başarısız olduklarını belirtmişlerdir.

Öğretmen adaylarının çoğunluğunun oluşturdukları argüman düzeylerinin Düzey 3 ve üzerinde olmasının, öğretmen adaylarının daha önce çevre dersini almalarından ve bu konunun sosyobilimsel bir konu olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Çünkü literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde alan bilgisinin argümantasyon becerisi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu belirten çalışmalar mevcuttur (Acar, 2008; Dawson ve Schibeci, 2003; Demiral ve Çepni, 2018; Yang ve Anderson, 2003; Wynne, Stewart ve Passmore, 2001). Ancak, alan bilgisinin argümantasyon becerisine etki etmediğini belirten çalışmalar da yer almaktadır (Sadler ve Donnelly, 2006; Soysal, 2012; Zohar ve Nemet, 2002). Bu durumda öğretmen adaylarının argümantasyon düzeylerine etki eden farklı faktörler olabileceği düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde argümantasyon düzeyinin çalışmanın yapıldığı gruptan etkilendiği belirlenmiştir. Mcneill ve Krajcik (2012), çalışmalarında üst öğrenim düzeyindeki öğrencilerin argümantasyon becerilerinin ve çürütücü kullanma durumlarının alt düzeydeki öğrencilere göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum öğretmen adaylarının yaş seviyelerinden kaynaklı olarak çürütücüleri daha iyi kullanabilecekleri ve argümantasyon düzeylerinin daha yüksek olabileceği durumunu desteklemektedir. Argümantasyon düzeyini etkileyen diğer bir faktör ise argümantasyon destekli bir eğitim almış olmaktır. Örneğin; Torun ve Şahin (2016) argümantasyon temelli öğretimin argümantasyon düzeyine etkisini inceledikleri çalışmalarında verdikleri öğretimin öğrencilerin argüman düzeylerine olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Literatürde yer alan bazı çalışmalarda ise epistemolojiye vurgu yapılarak bireylerin argümantasyonun epistemolojisini anlamalarının ve gerekli argümantasyon becerilerini kazanmış olmalarının argümanlarının kalitesini arttıracaklarını belirtmişlerdir (Erduran vd., 2004; Osborne, Erduran, Simon, 2004; Venville ve Dawson, 2010; Zohar ve Nemet, 2002). Dolayısıyla, öğretmen adaylarının çalışmaya katılmadan önce argümantasyonun ne olduğuna, öğretim sürecinde ne için ve nasıl kullanıldığına, hangi bileşenlerden oluştuğuna ilişkin bir öğretim almış olmaları argümanlarının Düzey 3 ve daha üst seviyelerde yer almasını açıklamaktadır.

Bu çalışmada kullanılan Erduran vd. (2004)'ün değerlendirme formuna göre, bireylerin üst düzey argüman üretebilmesi çürütücülerin varlığına bağlı olmaktadır. Bu sınıflama bireylerin argümantasyon düzeylerine ve oluşturdukları argümanların kalitesine ilişkin rasyonel bir bakış açısı sağlamaktadır. Fakat argüman oluşturma sürecindeki argümantasyon bileşenlerinin doğru kullanımı ve birbirleri ile nasıl ilişkilendirildiği de argümanların kalitesinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla belirlenen ikinci alt problem ile sosyal bilgiler ve fen bilgisi öğretmen adaylarının argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hatalar incelenmiştir. Öğretmen adaylarının bu süreçte yaptıkları hatalar incelenirken ilgili literatürden yararlanılmış ve bu kapsamda belirlenen hatalar kategorize edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda çalışmaya katılan tüm öğretmen adaylarının % 72,5'inin oluşturdukları argümanlarda hata yaptıkları belirlenmiştir. Bu öğretmen adaylarının bir çoğunun Erduran vd. (2004)'ün sınıflamasına göre üst düzey argümanlar üretebilirken bu argümanların bileşenlerini doğru kullanmadıkları belirlenmiştir. Bu durumun argümantasyonun sınıflarda bir öğretim yöntemi olarak nadiren kullanılması ve bundan dolayı öğretmen adaylarının argüman oluşturmalarına rağmen argüman bileşenleri arasındaki ilişkileri kurmada başarısızlık yaşamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Oluşturulan argümanların detaylı olmaması, öğrencilerin çürütücü kullanmakta başarısız olmaları veya bileşenlerin amaçlarına uygun kullanılmaması argümantasyon sürecinde karşılaşılan hatalar arasında yer almaktadır (Kuhn, 2010; Kuhn ve Udell, 2003; Sandoval ve Milwood, 2005). Bu çalışmada da benzer hatalara rastlanmıştır. Yapılan hatalar bileşenlerin doğru kullanımı açısından incelendiğinde öğretmen adaylarının % 37'sinin gerekçe, % 25'inin veri, % 23'ünün iddia ve %15'inin çürütücü bileşenlerinin kullanımına ilişkin hata yaptıkları tespit edilmiştir. Bu sonuca göre öğretmen adayları argümantasyon sürecinde en fazla gerekçenin kullanımına ilişkin hata yaparken en az çürütücü bileşeninin kullanımına ilişkin hata yapmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi öğretmen adaylarının % 30'u Düzey 1 ve Düzey 2 seviyesinde argüman üretmiş, % 6'sı ise hiç argüman üretememiştir. Dolayısı ile toplam katılımcı

oranının % 36'sı argümanlarında çürütücü bileşenini kullanmamışlardır. Bu durumun çalışmada çürütücü bileşenine ilişkin hata oranının düşük çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Öğretmen adaylarının iddia bileşeni ile ilgili özellikle “net bir iddiada bulunamama/belirtememe” şeklinde bir hata yaptıkları belirlenmiştir. Soysal (2012)'de çalışmasında benzer şekilde bireylerin iddialarını doğrudan belirtmek yerine dolaylı olarak sezdirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Öğretmen adaylarının argümanlarını kanıtlamak için kullandıkları bilgiler ise veri bileşeni çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu bileşene ilişkin yapmış oldukları hatalar belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda bu bileşene ilişkin hatalar “Veri kullanmadan iddiasını ispatlamaya çalışmak” ve “Gerekçenin veri olarak kullanılması” başlıkları altında toplanmıştır. Öğretmen adaylarından 5'inin ilk başlık ile ilgili hata yaptığı, on üçünün ise ikinci başlık ile ilgili hata yaptığı ortaya çıkmıştır. İddiaların verilerle doğrulanmamasının argümantasyon sürecindeki engellerden biri olduğunu ortaya çıkaran araştırma sonuçları, bu çalışmanın sonuçları ile tutarlılık göstermektedir (Kelly, Druker, ve Chen, 1998; Zohar ve Nemet, 2002). Bu çalışmada veri toplamak amacı ile kullanılan etkinlikte yer alan metinlerde öğretmen adaylarının iddialarını desteklemek ve doğrulamak için kullanabilecekleri pek çok veri/kanıt bulunmaktadır. Ancak öğretmen adaylarının bu bileşene ilişkin yaptıkları hatalar incelendiğinde öğretmen adaylarının iddialarını desteklemek için bu verilerden yararlanmadıkları ortaya çıkmıştır. Maloney ve Simon (2006) bireylerin kanıt kullanma becerileri ile argümantasyon becerilerinin ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan bireylerin güçlü ve üst düzey argüman üretebilmeleri için iddialarını doğrulamak amacıyla sahip oldukları kanıt niteliğindeki verilerin farkında olmaları gerekmektedir. Ancak öğretmen adaylarının veri bileşeni ile ilgili yaptıkları hatalar incelendiğinde sahip oldukları kanıtları iddialarını doğrulamak için veri olarak kullanabileceklerinin farkında olmadıkları şeklinde yorum yapılabilir. Ayrıca kanıt ile iddia arasındaki ilişkiyi belirleyememem de argümantasyon sürecinde verinin kullanılmasına engel olan bir durumdur. Çünkü iddia ile kanıt arasında yanlış bir ilişki kurulduğu takdirde bu durum bireylerin savundukları konuda başarısız olmalarına neden olabilir (Torun, 2019). Doğan (2009) öğrencilerin kanıt destekli sorgulama becerisinin geliştirilmesi ile kanıt ile iddia arasında daha başarılı bir ilişki kurabileceklerini ifade etmiştir. Bu açıdan bu sonuç literatür ile benzerlik göstermektedir.

Kuhn ve Pearsall (2000), bilimsel bilgilerin oluşum sürecinde de iddia ile veri arasındaki ilişkinin önemli olduğunu ve bilimsel bilgilerin bu iki bileşenin doğru bir şekilde bir araya getirilmesi ile olabileceğini ifade etmiştir. Dolayısı ile iddia ile kanıt arasındaki ilişkinin bağlantısının kurulması gerekmektedir. Ancak gerekçe bileşeni ile ilgili öğretmen adaylarının hata yapıkları tespit edilmiştir. Bu hatalar “Gerekçenin iddia ve veri arasındaki ilişkiyi sağlayamaması” ve “Verinin gerekçe olarak kullanılması” kategorileri altında toplanmıştır. Ayrıca iddianın geçerli olmadığı durumları belirten çürütücü bileşeni ile ilgili de öğretmen adaylarının yapmış oldukları hatalar incelenmiştir. Bu hatalar “Karşı iddianın çürütücü olarak kullanılması”, “Çürütücü yerine veri kullanılması” ve “Çürütücünün öneri içermesi” kategorileri altında toplanmıştır. Öğretmen adaylarının oransal açıdan en az hatayı bu bileşen ile ilgili yaptıkları ancak yapılan hataların kategori açısından en fazla bu başlık altında toplandığı ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bu bulgu, bireylerin argümantasyon sürecinde çürütücü kullanmakta başarısızlık yaşadıkları ve iddialarına alternatif durum üretememeleri, bulgusuyla örtüşmektedir (Freeley ve Steinberg, 2013).

Sonuç olarak bu çalışma ile sosyal bilgiler ve fen bilgisi öğretmen adaylarının argümantasyon düzeyleri ve argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hatalar belirlenmiştir. Elde edilen sonuçların gelecekte yapılacak çalışmalara argümantasyon sürecinin daha iyi anlaşılması açısından katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda öğretmen adaylarının argüman düzeylerini geliştirmeye yönelik öğrenme ortamlarının tasarlanması önerilebilir. Bu süreçte öncelikle argümantasyon yönteminin sınıflarda daha fazla kullanılması önerilmektedir. Ayrıca her bir argüman bileşenine ilişkin bol örneklerin yer aldığı etkinlikler uygulanarak hataların en aza indirgenmesi sağlanabilir. Bunun yanı sıra sadece basit argümanların değil üst düzey argümanların da oluşturulabileceği tartışma ortamlarının tasarlanması gerekmektedir. Dolayısıyla araştırma

kapsamında tespit edilen öğretmen adaylarının yapmış oldukları hataların giderilmesine yönelik etkinliklerin planlanması, geliştirilmesi ve uygulanmasına yönelik bilimsel çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Acar, Ö. (2008). *Argumentation skills and conceptual knowledge of undergraduate students in a physics by inquiry class*. Unpublished doctoral dissertation, The Ohio State University, Columbus.
- Bakeman, R. and Gottman, J. M. (1997). *Observing interaction: An introduction to sequential analysis*. Cambridge university press.
- Chin, C. & Osborne, J. (2010). Students' questions and discursive interaction: their impact on argumentation during collaborative group discussions in science. *Journal of Research in Science Teaching*, 47(7), 883–908.
- Cho, K ve Jonassen, D. H. (2002). The effects of argumentation scaffolds on argumentation and problem solving. *Educational Technology Research and Development*, 50(3), 5-22.
- Crowell, A., & Kuhn, D., (2012): Developing dialogic argumentation skills: A three-year intervention study. *Journal of Cognition and Development*, 15(2), 363-381.
- Dawson, V. ve Schibeci, R. (2003). Western Australian school students' understanding of biotechnology. *International Journal of Science Education*. 25(1), 57-69.
- Demiral, Ü., & Çepni, S. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel bir konudaki argümantasyon becerilerinin incelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 734-760.
- Doğan, Y. (2009). Kanıt temelli öğrenmeyi geliştiren öğrenci merkezli stratejiler ve teknikler üzerine bir derleme. (Ed.: Mustafa Safran). *Sosyal Bilgiler Öğretimi* (içinde). Ankara: Pegem Akademi.
- Erduran, S., Ardac, D., & Yakmaci-Guzel, B. (2006). Learning to teach argumentation: Case studies of pre-service secondary science teachers. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 2(2), 1-14.
- Erduran, S., & Jiménez-Aleixandre, M. P. (2008). *Argumentation in science education. Perspectives from classroom-Based Research*. Dordrecht: Springer.
- Erduran, S., Simon, S., & Osborne, J., (2004). TAPping into argumentation: Developments in the application of Toulmin's argument pattern for studying science discourse. *Science Education*, 88(6), 915-933.
- Firat, S., Gürbüz, R., & Doğan, M. F. (2016). Öğrencilerin Bilgisayar Destekli Argümantasyon Ortamında Olasılıksal Tahminlerinin İncelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 906-944.
- Freeley, A. J., & Steinberg, D. L., (2013). *Argumentation and debate, critical thinking for reasoned decision making*. Wadsworth Cengage Learning.
- Fox, J., Krause, P. & Elvang-Goransson, M. (1993). *Argumentation as a general framework for uncertain reasoning*. Eds.: D. Heckerman, A., Mamdani, In. Proceedings of the 9th Conference on Uncertainty in Artificial Intelligence, pp. 428-434. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers.
- Fraenkel, J., Wallen, N., and Hyun, H.H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. (8th ed.). Boston: McGraw Hill.
- Goodnight, G. T., (2006). Complex cases and legitimation inference: Extending the Toulmin Model to deliberative argument in controversy. David Hitchcock & Bart Verheij (Eds.), *Arguing on the Toulmin Model* (pp. 39-48). The Netherlands: Springer.
- Jimenez-Aleixandre, M., Rodriguez, A., & Duschl, R. (2000). "Doing the lesson" or "doing science": Argument in high school genetics. *Science Education*, 84(6), 757-792.
- Jonassen, D. H. & Kim, B. (2010). Arguing to learn and learning to argue: Design justifications and guidelines. *Education Technology Research & Development*, 58(4), 439-457.

- Kelly, G., Druker, S., & Chen, C. (1998). Students' reasoning about electricity: Combining performance assessments with argumentation analysis. *International Journal of Science Education*, 20(7), 849-871.
- Kolsto, S. D. (2001). Scientific literacy for citizenship: Tools for dealing with controversial, socio-scientific issues. *Science Education*, 85 (3), 291-310.
- Kuhn, D., & Udell, W., (2003). The development of argument skills. *Child Development*, 74(5), 1245-1260.
- Kuhn, D., Hemberger, L., & Khait, V. (2015). *Tracing the Development of Argumentative Writing in a Discourse-Rich Context. Written Communication*, 33(1), 92-121. doi:10.1177/0741088315617157.
- Kuhn, D., (2010). Teaching and learning science as argument. *Science Education*, 94(5), 810-824.
- Lawson, A.E., (2003). The nature and development of hypothetico-predictive argumentation with implications for science teaching. *International Journal of Science Education*, 25, 1387- 1408.
- McNeill, K. L. (2010). Explanations, Arguments and Evidence in Science, Science Class and the Everyday Lives of Fifth Grade Students. *In annual meeting of the National Association for Research in Science Teaching*, Philadelphia, USA.
- McNeill, K. L. & Krajcik, J. (2012). *Supporting grade 5-8 students in constructing explanations in science: The claim, evidence and reasoning framework for talk and writing*. New York, NY: Pearson Allynve Bacon.
- MEB. (2018). *Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- MEB, (2018). *Sosyal bilgiler öğretim programı*, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Osborne, J., Erduran, S. ve Simon S. (2004). Enhancing the Quality of Argumentation in School Science. *Journal of Research in Science Teaching*, 41 (10), 994-1020.
- Patton, M. Q. (1999). Enhancing the quality and credibility of qualitative analysis. *Health services research*, 34(5), 1189-1209.
- Sadler, T. D. ve Donnely, L. A. (2006). Socioscientific Argumentation: The effects of content knowledge and morality. *International Journal of Science Education*. 28 (12), 1463-1488.
- Sadler, T.D. ve Zeidler, D.L. (2004). The morality of socioscientific issues: Construal and resolution of genetic engineering dilemmas. *Science Education*, 88, 4-27.
- Sampson, V. ve Clark, D. B. (2008). Assessment of the ways students generate arguments in science education: Current perspectives and recommendations for future directions. *Science Education*, 92(3), 447-472.
- Sandoval, W. A. ve Milwood, K. A., (2005). The quality of students' use of evidence in written scientific explanations. *Cognition and Instruction*, 23(1). 23-55.
- Soysal, Y. 2012. *Sosyobilimsel Argümantasyon Kalitesine Alan Bilgisi Düzeyinin Etkisi: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Thielemier, B. T., (2013). *Developing emerging argumentation: Using disparate forms of evidence to create instructional inroads*. Master of Arts, Colorado State University Fort Collins, Colorado.
- Topçu, M. S. (2008). *Preservice science teachers' informal reasoning regarding socio scientific issue and the factors influencing their informal reasoning*. Unpublished doctoral dissertation. Middle East Technical University, Ankara.
- Topçu, M. S., Yılmaz-Tuzun, O. & Sadler, T. D. (2011). Turkish preservice science teachers' informal reasoning regarding socio scientific issues and the factors influencing their informal reasoning. *Journal of Science Teacher Education*, 22(4), 313-332.
- Torun, F. (2015). *Sosyal bilgiler dersinde argümantasyon temelli öğretim ve karar verme becerisi arasındaki ilişki düzeyi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Torun, F. (2019). Argümantasyon yöntemi ile kanıt kullanma becerisinin geliştirilmesi. (Ed.: Yücel Kabapınar). *Kimlik belirleyen derslerde kanıt temelli öğrenme* (İçinde 241-258). Ankara: Pegem akademi.

- Torun, F. & Şahin, S. (2016). Determination of Students' Argument Levels in Argumentation-Based Social Studies Course. *Education and Science*, 41(186), pp. 233-251.
- Toulmin, S. E., (2003). *The uses of argument*. Cambridge: Cambridge University Press. 25.02.2019 tarihinde http://johnnywalters.weebly.com/uploads/1/3/3/5/13358288/toulmin-the-uses-of-argument_1.pdf adresinden erişilmiştir.
- Venville, G. J. ve Dawson, V. M. (2010). The Impact of a Classroom Intervention on Grade 10 Students' Argumentation Skills, Informal Reasoning, and Conceptual Understanding of Science. *Journal of Research in Science Teaching*, 47(8), 952- 977.
- Voss, J. R.,& Means, M. L., (1991). Learning to reason via instruction in argumentation. *Learning and Instruction*,7(4), 337-350.
- Walton, D., (2006). *Fundamentals of critical argumentation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wynne, C. F., Stewart, J. ve Passmore, C. (2001). High school students' use of meiosis when solving genetics problems. *International Journal of Science Education*, . 23(5), 501-515.
- Yang, F. Y., & Anderson, O. R. (2003). Senior high school students' preference and reasoning modes about nuclear energy use. *International Journal of Science Education*, 25, 221–244.
- Zarefsky, D. (2018). The argumentative perspective. In *The practice of argumentation: effective reasoning in communication* (pp. 1-28). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781139540926.002.
- Zohar, A. ve Nemet, F. (2002). Fostering students' knowledge and argumentation skills through dilemmas in human genetics. *Journal of Research in Science Teaching*. 39(1), 35–62.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 137-144, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 10.12.2019 Kabul Tarihi: 31.12.2019

HE RELATIONSHIP BETWEEN LONELINESS LEVEL AND DECEPTION TENDENCIES IN MARRIED INDIVIDUALS

Evli Bireylerde Yalnızlık Düzeyi ve Aldatma Eğilimi Arasındaki İlişki

Hatice KUMCAĞIZ*

Yasin DEMİR**

ABSTRACT

This study was conducted to investigate the relationship between the level of loneliness and the tendency to deceive in married individuals. 270 volunteer married individuals participated in the study. The data of the study were collected by using the Deception Tendency Scale and UCLA Loneliness Scale and the analyzes were performed through SPSS package program. Results show that males' tendency to deceive is significantly higher than females, and loneliness level does not differ significantly according to gender. Both the tendency of deception and loneliness levels of the individuals who had multiple marriages were significantly higher than the individuals who had single marriages. In addition, there was a positive relationship between loneliness and tendency to deceive. Finally, it was found that the tendency to deceive predicts loneliness to a meaningful level.

Keywords: Loneliness, tendency to deceive, married individuals.

ÖZ

Bu araştırma evli bireylerde yalnızlık düzeyi ile aldatma eğilimi arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 270 gönüllü evli birey katılmıştır. Araştırmanın verileri Aldatma Eğilimi Ölçeği ve UCLA Yalnızlık Ölçeği kullanılarak toplanmış ve analizler SPSS paket programı aracılığıyla yapılmıştır. Bulgular; erkeklerin aldatma eğilimlerinin kadınlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğunu, yalnızlık düzeyinin cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığını göstermektedir. Birden fazla evlilik yapan bireylerin hem aldatma eğilimleri hem de yalnızlık düzeyleri tek evlilik yapan bireylerden anlamlı düzeyde yüksektir. Ayrıca yalnızlık ile aldatma eğilimi arasında pozitif yönde ilişki olduğu saptanmıştır. Son olarak aldatma eğiliminin yalnızlığı anlamlı düzeyde yordadığı saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Yalnızlık, aldatma eğilimi, evli bireyler

1. INTRODUCTION

Marriage, one of the most popular institutions among people, is a complex phenomenon in today's changing society. People get married for a variety of reasons; these include sexuality, love, economic security, companionship, protection, emotional sexual attraction, escape from loneliness and unhappy home situation, common interest and the desire to have children (Arshad, Mohsin, & Mahmood, 2014; Demir, Atli, & Kis, 2016). Marriage life includes meeting the needs such as nutrition, protection and housing in unity and solidarity within the framework of positive relationships. At the same time, the social roles and responsibilities of the spouses in the marriage process, personal entrepreneurship and creativity are promoted, and the roles that occur along with

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı. E-posta: haticek@omu.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0165-3535>

** Dr. Öğr. Üyesi Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı. E-posta: yasindemir@firat.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2456-1449>

sexual maturation are shared (Gülsün, Ak, & Bozkurt, 2009). In fact, marriage is a union that includes various emotions, roles, duties and responsibilities. Technological advances in recent years have affected the marriage process and the relationship dynamics of the family. As a result of the developments in the relationship dynamics of the family, there has been a transition from extended family to nuclear family. In this transition process in families, the relations of spouses have also been adversely affected and alienation tendencies have started to be seen among the spouses towards themselves, their spouses and even the society they live in (Kibaroglu & Ersoy, 2019).

Marriage process of couples to each other in time to enter the process of alienation of married individuals creates the problem of loneliness. Loneliness is one of the most important problems that negatively affect the life of an individual. In this transition process in families, the relations of spouses have also been adversely affected and alienation tendencies have started to be seen within the spouses towards themselves, their spouses and even the society they live in (Kibaroglu & Ersoy, 2019).

In the process of marriage, couples enter into a process of alienation with each other, which causes the problem of loneliness in married individuals. Loneliness is one of the important problems that affect the life of the individual. On the other hand, it is very difficult to define the loneliness that causes the individual to be detached from the society in which s/he lives. Loneliness can be examined objectively and objectively. However, the perception and expression of loneliness is considered as a result of individual experiences. In reality, loneliness is a terrible experience that cannot be expressed verbally. Perhaps individuals feel lonely because loneliness cannot be expressed and shared. Loneliness causes an individual to develop a sense of loneliness by reducing his adaptation to the society in which s/he lives. Loneliness affects individuals' lives negatively. Loneliness causes problems such as depression in individuals (Yaşar, 2007).

In the marriage process, in which women and men continue to associate with intense emotions, over time responsibilities, non-coping problems and spouses' disagreement may cause couples to move away from each other (Demir & Durmuş, 2015). Well-groomed men and women in business, with the support of the cosmetic industry, look as cute as they are. It may be difficult for a man and woman who does not receive care and love from their spouse in the house to maintain their loyalty to their spouse. A constant tension at home and an atmosphere of discussion can distract men and women from their spouses. In the face of the problems h/she experiences, the individual may seek a different quest and even cause the spouses to behave insensitive to each other. Insensitive behaviors of spouses towards each other may cause deception behavior (Tarhan, 2018). Deception behavior plays an important role in ending marriages (Shackelford, Besser, & Goetz, 2008). Because of the differences in the perceptions of women and men related to extramarital affairs, different people define deception behavior in different ways. Therefore, there is no universal definition of deception behavior (Munsch, 2012). In the literature, cheating is defined as cheating with emotional content, as well as having low emotional bonds, unfaithfulness between spouses, extramarital sexual intercourse, having sexual intercourse with someone other than the primary partner (Atkins, Baucom, & Jacobson, 2001; Hartnett, 2005; Subotnik, 2007).

Marriage is accepted as one of the most important interpersonal relationships that develop in human life, while it can be an important source of satisfaction and happiness for some people and it can become a phenomenon that brings many negative consequences for others (Küçükçelik, 2015). In marriage, especially the problems experienced between spouses negatively affect the physical and mental health of family members and cause behavioral problems to occur (Yılmaz, 2001). Marriage problems that increase over time have also a negative impact on the environment the couples are in together. Individuals who cannot cope with marital problems may opt for the divorce phenomenon. Divorce affects individuals and the society from different angles in a myriad of ways such as psychological, social, economic and so on. In recent years, divorce has increasingly become a major problem in Turkey (Dogan, 2016). As can be seen, problems in marriage affect not only married individuals but also the society in which they live. For this reason, factors affecting marital integrity

should be investigated in order to ensure that marriages do not end and individuals with high psychological well-being and therefore societies are raised. Deception behavior is one of the most common causes of termination of marriage (Amato & Rogers, 1997; Çiçek, 2014). In many societies, deception is deemed to be “deviant” behavior by considering it morally wrong and unfair. However, deception is experienced in many relationships (Jackman, 2015). According to TSI (2017) data, 32.2% of women in Turkey, and 8.7% of men divorced because of infidelity. It is stated that violence in the family is effective in increasing tendency to deceive (Ulutaşdemir, 2002). In one study, it is stated that the increase in deception behaviors may result in an increase in sexually transmitted diseases as a result of unprotected sexual intercourse. Therefore, it is stated that deception behavior is an important public health problem (Conley, Moors, Ziegler, & Karathanasis, 2012). In this context, it is considered important to identify possible factors that may cause a tendency to deceive. In this context, this study was carried out with the aim of determining the place of the concepts of loneliness and deception in marriage, and the factors affecting the deception and loneliness was found to be one of the limited researches about loneliness and deception in terms of marriage. This situation reveals the importance of the research. At the same time, it can be said that the research conducted is meaningful in terms of guiding the preventive psychoeducation studies to be applied to individuals working in the field of mental health such as psychiatrist, psychologist and psychological counselor. In this context, the research was carried out to reveal the relationship between married individuals' deception tendency and loneliness level according to various factors. Within the framework of this general purpose, the following research questions were sought:

- * Do deception tendencies and loneliness levels differ according to sex significantly?
- * Is there a significant difference in the tendency to deceive and loneliness according to the number of marriages?
- * Is there a significant relationship between deception tendencies and loneliness levels?
- * Is the level of loneliness predictive of deception tendencies?

2.METHOD

2.1. Research Model: This study investigating the relationship between loneliness and deception tendency in married individuals was conducted within the framework of quantitative research paradigms and relational screening model was used in the study (Balcı, 2009; Karasar, 2009).

2.2. Working Group: The study group consisted of 270 married individuals (133 women (49.3%) and 137 men (50.7%)), who live in Samsun, are currently married and share the same house with their spouse and volunteered to participate in the study. 230 (85.2%) of the participants had single marriage and 26 (13.3%) had two marriages. 4 participants (1.5%) were married three times. While 47 (17.4%) of the participants stated that they had no children, 93 participants (34.4%) stated that they had one child, 72 participants (26.7%) stated that they had two children and 58 participants (21.5%) stated that they had three or more children.

2.3. Measurements: Infidelity Tendency Scale (ITS) and UCLA Loneliness Scale were used as data collection tools in the study.

2.3.1. Deception Tendency Scale (DTS): The scale was developed by Polat (2006) to measure the tendency of deception of married individuals. The scale is a five-point Likert-type scale. The 30-item scale consists of 18 positive items that measure the tendency to deceive, and 12 negative items that measure behaviors that are not considered cheating and are scored in reverse. The scores that can be obtained from the scale vary between 30-150. High scores indicate that the deception tendency is high. While the scale was developed, data were collected from individuals who cheated on their spouses and who did not. Expert opinions were consulted within the scope validity of the scale. In addition, the measurement tool was applied to individuals who cheated on their spouse at least once

and who never did, and it was found that they were capable of separating the two groups. For reliability of the scale, Cronbach's Alpha and two-half reliability were evaluated and Cronbach's Alpha reliability coefficient was .95 and two-half reliability coefficient was similarly measured as .95 (Polat, 2006). Therefore, it can be said that the Deception Tendency Scale is a valid and reliable measurement tool. For this study, the internal consistency coefficient of the scale was calculated as .96.

2.3.2. UCLA Loneliness Scale (UCLA-LS): The scale developed by Russell, Peplau and Ferguson (1978) and revised by Russell, Peplau, and Cutrona (1980) was adapted to Turkish by Demir (1989). It consists of 20 items, 10 of which are graded reversely and it is a measuring tool with 4 ratings. The scores that can be obtained from the scale vary between 20-80. The high score obtained from the scale is accepted as an indicator of high levels of loneliness. The scores of the individuals who complained about loneliness and those who did not complain were examined within the scope of validity and it was found that the scale was a distinctive measurement instrument. In addition, the relationship between Beck Depression Inventory was examined and found to be highly positive. Cronbach Alpha internal consistency coefficient of the scale was calculated as .94. In addition, the test was re-tested and calculated as .94 (Demir, 1989). Therefore, it can be said that the UCLA Loneliness Scale is a valid and reliable measurement tool. For this study, the internal consistency coefficient of the scale was calculated as .88.

2.4. Data Collection: In order to conduct the research, permission was obtained from Ondokuz Mayıs University Social and Humanities Ethics Committee (Decision no: 2018/106). The data of the study were collected by means of their responses to self-report measurement tools obtained from married individuals who are willing to participate in the study. The participants completed the forms in 20-30 minutes. Those who accepted to participate in the study were informed about the purpose of the study and measurement tools were applied after obtaining their verbal consent.

2.5. Data Analysis: SPSS software was used to analyze the data. It was examined whether the data showed normal distribution before performing the analysis. Skewness-kurtosis values were examined while calculating normality. Since the skewness and kurtosis values of the data were within acceptable limits (between -1 and +1), normal distribution tests were used. Data were analyzed by t test, Pearson Correlation Analysis and Simple Linear Regression Analysis.

3. FINDINGS

The t-test was performed to determine whether the participants' deceptive tendencies and loneliness levels differed by gender and the results are presented in Table 1.

Table 1. Results of t-test for examining the deception tendencies and loneliness levels of the participants in terms of gender

		n	\bar{x}	sd	df	t	p
Tendency to deceive	Male	133	74.20	23.69	268	4.722	.000*
	Female	137	89.06	27.80			
Loneliness	Female	133	39.32	9.17	268	1.225	.183
	Male	137	40.87	9.91			

* $p < .001$

Table 1. Results of t-test for examining the deception tendencies and loneliness levels of the participants in terms of gender

As can be seen in Table 1, it was found that the mean score of deception tendency of men was significantly higher than that of women [$t(268) = -4.722$; $p = .000$, $p < .001$]. The loneliness levels of the participants were higher than the average score of [$t(268) = -1.225$; $p = .183$, $p > .05$].

The t-test was conducted to determine whether the participants' deceptive tendencies and loneliness levels differ and the results are presented in Table 2.

Table 2. *The results of the t-test for examining the deception tendencies and loneliness levels of the participants in terms of the number of marriages*

		n	\bar{x}	sd	df	t	p
Tendency to deceive	Single Marriage	230	79.07	26.73	268	4.022	.000*
	Multiple Marriages	40	97.08	22.30			
Loneliness	Single Marriage	230	39.29	9.38	268	3.430	.001**
	Multiple Marriages	40	44.80	9.39			

* $p < .001$, ** $p < .01$

As shown in Table 2, both the tendency to deceive [$t(268) = -4.022$; $p = .000$, $p < .001$] and loneliness levels [$t(268) = -3.430$; $p = .000$, $p < .01$] of those who have had more than one marriage were significantly higher than single marriages.

The relationships between the deception tendencies and loneliness levels of the participants are presented in Table 3.

Table 3. *Pearson Correlation Analysis test results between participants' deception tendencies and loneliness levels*

		Loneliness
Tendency to deceive	r	.27
	p	.000*
	n	270

* $p < .001$

When Table 3 was examined, it was found that there was a low positive correlation ($r = .25$, $p < .001$) between the deception tendencies of the participants and their loneliness levels. Regression analysis was conducted to predict the tendency of loneliness in married individuals and the results are given in Table 4.

Table 4. *The results of simple linear regression analysis in predicting loneliness tendency in married individuals*

Predictive Variable	B	Standard Error	β	t	p
(1) Loneliness	51.239	6.806	.271	4.606	.000*

Note: Dependent variable: Tendency to deceive; $R = .271$, $R^2 = .073$, Adjusted $R^2 = .070$ ($p < .001$)*

When Table 4 is examined, it is seen that loneliness in married individuals positively predicts the deception tendency. According to this finding of the study, it was found that married individuals explained about 7% of the tendency to deceive the level of loneliness [$F(1,268) = 21.219$; $p = .000$, $p < .001$].

4.DISCUSSION, CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

Couples have some positive and negative experiences in the process of living together by making a marriage decision. The ways in which spouses experience negative experiences shape the course of the situation (Malkoç & Güren, 2018). In this study where the relationship between the loneliness level and the tendency of cheating of married individuals was investigated, it was found that the tendency of cheating by sex was found to be significantly higher than that of men. When the literature is examined, it is stated in the study of Polat (2006) that men tend to cheat more. In the study of Tagler and Jeffers (2023), it was found that males have more tendencies to deceive than females. In another study, it is seen that men tend to cheat significantly higher than women (Sagarin et al., 2012). However, on the other hand, there is no significant difference in deception behavior between men and women (Scheeren, Apellániz, & Wagner, 2018). In this study, the loneliness levels of married individuals did not differ significantly according to gender. When the literature is analyzed, it is found that there are not consistent studies showing that the loneliness level varies

according to gender. Dogan (1998) did not find a significant difference between gender and loneliness in their study with married and divorced individuals. In a study conducted on elderly couples in America, no significant difference was found between gender and loneliness levels (Ayalon et al., 2013). Pinquart and Sorensen (2001) reported that women were lonelier than men in their study on older adults. According to the results of this study, it can be said that the research findings are partially supported by the literature. In this study, it was determined that both deceitful tendencies and loneliness levels of multiple marriages significantly differed from single marriages. It was found that the mean score of deception tendency of married individuals who had multiple marriages was significantly higher than those of single marriages. Similarly, the loneliness level scores of married individuals who had multiple marriages were significantly higher than those of single marriages. When the related literature was examined, no study could be found on this research finding. Although the marriage process is seen as a sharing process for spouses, spouses may sometimes feel emotionally lonely. Emotional loneliness that can be seen in their spouses is primarily related to “the absence of a partner, that is, the absence of a close and intimate bond ((Dykstra & Fokkema, 2007). Lack of social relations or weakness of relations with friends and family of the individual is also mentioned as social loneliness. Therefore, social support perceived by the individual is accepted as an important factor in reducing loneliness (Adamczyk, 2016; Bernardon, Babb, Hakim-Larson, & Gragg, 2011). In the light of these studies, it is thought that individuals who feel lonely both emotionally and socially exhibit deceptive behaviors that may cause disruption of their marriage process in order to feel emotionally well and their marriage results in divorce. In the study, it was found that there is a low positive relationship between the deception tendencies of the married individuals and their loneliness levels. It is stated that loneliness is one of the reasons that cause a tendency to deceive individuals. Married people can get away from each other and feel lonely. Although individuals make efforts to get rid of this situation, they may turn to behaviors that they think will be good for them if they are not successful. In order to get rid of their loneliness, they may have emotional or sexual relationships with others (Solomon & Teagno, 2011). In a study, it is stated that those who have high marital adjustment have a low tendency to deceive (Polat, 2006). Loneliness is seen as a condition that negatively affects the well-being of individuals but decreases with love and relationship satisfaction (Türk & Yıldız, 2017). In the literature, it is stated that individuals who are not emotionally satisfied with their marital relationship and with their spouse cannot find the closeness they are expecting begin to seek new sexual experiences, seek behaviors that may lead to betrayal against their spouse in their marriage in search of freedom (Scheeren, Apellániz, & Wagner, 2018). As it is seen in the researches, it can be said that individual and relational based problems lead to deception tendency. This study has several limitations. First, the analyzed data is cross-sectional. This avoids a thorough evaluation of the causes and consequences. Only quantitative data were collected in this study. It is thought that individual interviews that provide qualitative data will provide deeper information about cheating and loneliness in marriage. In this study, the dimension of deception is generally discussed. In future studies, it is recommended to conduct studies that deal with deception behavior of married individuals with emotional and sexual deception.

Kaynakça

- Adamczyk, K. (2016). An investigation of loneliness and perceived social support among single and partnered young adults. *Current Psychology*, 35(4), 674-689.
- Arshad, M., Mohsin, M. N., & Mahmood, K. (2014). Marital adjustment and life satisfaction among early and late marriages. *Journal of Education and Practice*, 5(17), 83-90.
- Amato, P. R., & Rogers, S. J. (1997). A longitudinal study of marital problems and subsequent divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 612-624.
- Atkins, D. C., Baucom, D. H., & Jacobson, N. S. (2001). Understanding infidelity: Correlates in a national random sample. *Journal of Family Psychology*, 15, 735-749.

He Relationship Between Loneliness Level and Deception Tendencies in Married Individuals

- Ayalon, L., Shiovitz-Ezra, S., & Palgi, Y. (2013). Associations of loneliness in older married men and women. *Aging & Mental Health, 17*, 33–39. doi: 10.1080/13607863.2012.702725
- Bernardon, S., Babb, K. A., Hâkim-Larson, J., & Gragg, M. (2011). Loneliness, attachment, and the perception and use of social support in university students. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement, 43*(1), 40-51.
doi: 10.1037/a0021199.
- Conley, T. D., Moors, A. C., Ziegler, A., & Karathanasis, C. (2012). Unfaithful individuals are less likely to practice safer sex than openly nonmonogamous individuals. *The Journal of Sexual Medicine, 9*(6), 1559-1565.
- Çiçek, Z. (2014). *Sociological analysis of divorce: A case study of Denizli city*. Unpublished PhD Thesis. Institute of Social Sciences, Pamukkale University, Denizli.
- Demir, Y., Atli, A., & Kis, A. (2016). Empathy based on gender in dissertations submitted in turkey: A Meta-Analysis Study. *Eurasian Journal of Educational Research, 16*(64), 69-90. doi: 10.14689/ejer.2016.64.4
- Demir, Y., & Durmuş, E. (2015). Long Marriages: Forty years in a pillow. *The Journal of International Social Research, 8*(36), 636-645.
- Demir, A. (1989). UCLA yalnızlık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi, 7*, 23, 14-18.
- Doğan, Ş. (2016). The attitudes towards the reasons for divorce: A Study for development of attitude scale towards the factors attracting or preventing the divorce. *Journal of the Human and Social Sciences Researches 5*(4), 991-1011
- Doğan, E. (1998). *Loneliness, depression, self-esteem and locus of control among married and divorced*. Unpublished master's thesis. Institute of Social Sciences, Ankara University, Ankara.
- Dykstra, P. A., & Fokkema, T. (2007). Social and emotional loneliness among divorced and married men and women: Comparing the deficit and cognitive perspectives. *Basic and Applied Social Psychology, 29*(1), 1-12. doi: 10.1080/01973530701330843
- Gülsün, M., Ak, M., & Bozkurt, A. (2009). Marriage and sexuality from a psychiatric point of view. *Current Approaches in Psychiatry, 1*, 68-79.
- Jackman, M. (2015). Understanding the cheating heart: What determines İnfidelity intentions? *Sexuality & Culture, 19*(1), 72–84.
- Kıbaroğlu, S., & Ersoy, A. F. (2019). Alienation of spouses in marriage: Qualitative research. *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE), 6*(5), 407-417.
- Küçükçelik, Z. M. (2015). *The effects of beliefs about the relationship and cognitive distortions on marriage harmony*. Unpublished master's thesis. Institute of Social Sciences, Istanbul Science University, Istanbul.
- Malkoç, G., & Güren, A. S. (2018). Evli ve çocuk sahibi çiftlerin evlilik uyumu, evlilik çatışması, yakın ilişki düzeyi ve yalnızlık düzeylerinin çocuk yetiştirme tutumları ile ilişkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(33), 225-239
- Munsch, C. L. (2012). The science of two-timing: The state of infidelity research. *Sociology Compass, 6*(1), 46-59. doi: 10.1111/j.1751- 9020.2011.00434.x
- Pinquart, M., & Sorensen, S. (2001). Influences on loneliness in older adults: A meta-analysis. *Basic and Applied Social Psychology, 23*(4), 245-266.
- Polat, D. (2006). *Examining the relationships between marital adjustment, ifidelity tendency ad conflict tendency among married couples according to some variables*. Unpublished master's thesis. Institute of Social Sciences, Ankara University, Ankara.

- Sagarin, B. J., Martin, A. L., Coutinho, S. A., Edlund, J. E., Patel, L., Skowronski, J. J., & Zengel, B. (2012). Sex differences in jealousy: A meta-analytic examination. *Evolution and Human Behavior*, 33(6), 595-614.
- Scheeren, P., Apellániz, I. D. A. M. D., & Wagner, A. (2018). Marital infidelity: The experience of men and women. *Trends in Psychology*, 26(1), 355-369.
- Shackelford, T. K., Besser, A., & Goetz, A. T. (2008). Personality, marital satisfaction, and probability of marital infidelity. *Individual Differences Research*, 6(1)- 13-25.
- Tagler, M.J., & Jeffers, H. M. (2013). Sex differences in attitudes toward partner infidelity. *Evolutionary Psychology*, 11(4), 821-832
- Tarhan, N. (2018). Evlilik Psikolojisi Öncesi ve sonrası ile evlilik. İstanbul: Timaş yayınları.
- TSİ (T. C. Türkiye İstatistik Kurumu Genel Müdürlüğü). (2017). Aileye ilişkin genel istatistik verileri: Boşanma istatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18628>.
- Türk, E. G., & Yıldız, A. D. (2017). Love styles, relationship satisfaction and loneliness: A study on university students. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 5(42), 195-217.
- Ulutaşdemir, N. (2002). Kadına yönelik şiddet. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 12(4), 15- 21.
- Yaşar, R. M. (2007). Loneliness. *Fırat University Journal of Social Science*, 17(1), 237-260,
- Yılmaz, A. (2001). Eşler arasındaki uyum: Kuramsal yaklaşımlar ve görgül çalışmalar. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 4, 49-59.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 145-158, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 21.09.2019 Kabul Tarihi: 14.01.2020

ÜNİVERSİTELERİN FARKLI LİSANS BÖLÜMLERİNDE ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN MÜZİĞE YÖNELİK İLĞİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

The Research on The Musical Interest Level of The Students Taking Education in Varied Departments of The Universities

Cemalettin BAYDAĞ¹

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Üniversitelerin farklı lisans bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerini incelemektir. Araştırma deseni olarak genel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 öğretim yılı bahar döneminde, Batı Karadeniz bölgesinde yer alan bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 105 (61 kadın, 44 erkek) öğrenci oluşturmaktadır. Farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerini ölçmek için, Okay, Gençel Ataman ve Kırtak Ad (2015) tarafından geliştirilen ‘Müziğe Yönelik İlgi Ölçeği’ kullanılmıştır. Elde edilen veriler, Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis H testi aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırma bulguları; Tıp, Makina Mühendisliği ve Türk Dili ve Edebiyatı olmak üzere üç farklı bölümde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin müziğe yönelik ilgi düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir. Ayrıca öğrencilerin yaş ve sınıf değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken, cinsiyet ve lise türü değişkeni açısından da anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Müzik, müzikte duygu, müzik eğitimi, müziğe yönelik ilgi, müziksel ilgi, tutum.

ABSTRACT

The aim of this research is to investigate the musical interest level of the students taking education in varied

Departments of the Universities. General survey model has been used as research design. The study group of the research consists of 105 (61 female, 44 male) spring term students taking education in a state university taking place in Western Black Sea region. ‘Interest Level Scale’ developed by Okay, Gençel Ataman and Kırtak Ad was used in order to evaluate the relevance level of students taking education in varied departments. The obtained data was analysed via Mann-Whitney U and Kruskal Wallis H tests. Research findings showed that there is statistical significance among the musical interest level of the students taking education in medical, mechanical engineering and department of Turkish language and literature students. Further, while there is no statistical significance among the students in terms of age and grade, there is a statistical significance in terms of gender and high school types.

Key words : Attitude.music, emotion in music, interest towards music, music education, musical relevancy.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Sahne Sanatları Bölümü, Opera Anasanat Dalı, e-posta: cemalettin.baydag@beun.edu.tr, ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-5806-6844>

1. GİRİŞ

Müzik, insan yaşamında vazgeçilmez bir olgu olarak görülmektedir. Bunun etkenleri arasında, insanlık tarihinin her döneminde yer alması, insan sağlığı üzerinde olumlu etkileri bulunması ve duyguların dili olarak ifade edilmesi düşünülebilir.

İnsan hayatının büyük bir parçası olan (Helsing, 2012, s. 1) müzik; ana kucağında, beşikte, evde, sokakta, okulda, dinlenme yerlerinde, radyo, televizyon, sinema, konser salonları ile yaşamın her anında ve neredeyse her alanında insanı saran bir olgudur (Uçan, 1996).

İlk izleri ilkel toplumların dinsel ayinlerinde çalınan ritimler ile oluşmaya başlayan (Esi, 2017, s.632) ve dünyada bilinen her kültürde 250.000 yıl veya daha eskilere dayanan antik köklerle mevcut görünen (Zatorre ve Peretz, 2001, Akt. Schäfer, Sedlmeier, Städtler ve Huron, 2013, s. 1) müzik, insan iletişiminin temel ve mistik güçlerine sahip çok değerli bir hazinesidir (North, Hargreaves ve Hargreaves, 2004, s. 42). Söz konusu durum hiç şüphesiz müziğin; konser, müzikal ve müzik gösterileri aracılığıyla insanları sosyal aktivitenin merkezinde birleştirici bir güce sahip olmasından ileri gelmektedir. North ve Hargreaves (1999) bu durumu; insanların değerleri, tutumları ve görüşlerini iletmek için müziği “rozet” olarak kullandığı şeklinde ifade etmektedir (s. 78). Çünkü insanlar kişilik özellikleri doğrultusunda farklı müzik türlerini tercih etmekte, ona ilgi duymakta ve ilgileri doğrultusunda ev, okul, ofis, araba, restoran ve kulüplerde müzik dinlemektedir (Rentfrow ve Gosling, 2003, s.1236). Dolayısıyla gelişen dünya şartları ve kitle iletişim araçları ile yirmi birinci yüzyıl teknolojileri, insanların müzikle etkileşimlerini değiştirmekte ve söz konusu ilgi durumuna göre şekillenmektedir (Nill ve Geipel, 2010; Krause, Adrian ve Lauren, 2015). Bunun yanında müzik teknolojisinin geldiği son nokta, müziğin insanların günlük yaşamlarında daha yaygın hale gelmesini sağlamıştır (Krause, Adrian ve Lauren, 2015, s.157).

Söz gelimi, insanlar 9. yüzyılda canlı müziği sadece özel evlerde ya da bir kamu konser salonunda duyabilmekteydi (Cook, 1998; Akt. North, Hargreaves ve Hargreaves, 2004, s. 42). Şu an ise, eski dönemlerde olduğu gibi müzik artık belli kayıtlar ya da radyo kayıtları ile sınırlı olmamakta, müziğe erişim; mp3 çalar, tablet, telefon, bilgisayar, internet ve diğer medya araçları vb. dijital yöntemler aracılığıyla daha kolay bir duruma getirilmektedir.

Müzik dinleme, günümüzde ulaşım kolaylığı nedeniyle en popüler eğlence etkinliklerinden biri olarak görülse de (Schäfer, Sedlmeier, Städtler ve Huron, 2013, s. 2), insanların müzik konusundaki tutumları, müziğe hayatlarında ne kadar yer verdikleri ve müziğe gösterdikleri ilgi ve amaç derecelerine göre değişiklik göstermektedir (Juslin ve Laukka, 2003; North, Hargreaves ve Hargreaves, 2004; Schäfer, Sedlmeier, Städtler ve Huron, 2013; Sloboda ve O’Neill, 2001). Bununla birlikte, bireylerin yaşam boyunca edindikleri tüm öğrenmeler, onları öğrendikleri bilgiler ile ilgili tutum oluşturmaya yönlendirmektedir (Umuzdaş ve Kızıklı, 2018, s. 1562). Bu noktada, aile bireyleri ve yaşanan çevrenin müziğe olan ilgisinin, bireyin yaşamı üzerinde etken oluşturduğu söylenebilir. Bu düşünce, Güdek ve Karakaya (2013) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile de tutarlıdır. Çalışma sonucu; müzik dinleme ve müzikle ilgilenme sıklığı yüksek olan ailelerin çocuklarının, ilköğretim okullarındaki müzik eğitimine ilişkin tutumlarının da olumlu yönde olduğunu göstermiştir (Güdek ve Karakaya, 2013, s. 318).

Tutum, bireylerin psikolojik nesne ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir (Kağıtçıbaşı, 2005). Bu eğilim, insanların günlük hayatlarında bireysel farklılıklar neticesinde ortaya çıkan müziğin, farklı insanların farklı ya da benzer şekillerde müziğe ilgi duyup duymama arasındaki ilişkisini daha net özetlemektedir (Kemp, 1996; Akt. Chamorro-Premuzic ve Furnham, 2007; Rentfrow ve Gosling, 2003).

Müzik, bireylere; düşünme becerisi, problem çözme, işbirlikçi çalışma (Şendurur ve Akgül Barış, 2002, s.167), akademik gelişim, fiziksel gelişim, sosyal gelişim, kültürel gelişim (Kılıç, 2016, s. 360), derse olan dikkati arttırma, okuduğunu anlayabilme, yorumlayabilme, farklı türleri kendi

estetik ölçüleri ile değerlendirebilme (Varış ve Cesur, 2012, s. 363), hafızayı geliştirme, öğrencilerin birbiri ile uyumlarını arttırma, istek ve güdülenmeyi destekleme (Brewer, 1995; Akt. Ata Doğan ve Akman, 2019, s. 41), estetik duygusu kazandırabilme, görsel-işitsel ve psikomotor yetenekleri aktif hale getirebilme gibi çok çeşitli kazanımlar sağlamaktadır.

Yukarıda anlatılan bilgiler ışığında, müziğin insan hayatında ne kadar değerli olduğu ve bireylerin gelişim özellikleri üzerinde katkı sağlama potansiyeline sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bunun yanında, bireysel farklılıklar ile müziğe yönelik ilginin bireylere göre farklılaştığı ve bireylerin farklı bir tutum sergilediği de görülmektedir. Tüm bu anlatılan bilgilere rağmen, bireylerin mevcut birçok seçeneğinin ve müziğe erişim kolaylığının olması, bireylerin müziğe karşı ne kadar ilgili oldukları konusunda belli soruları ortaya çıkarmaktadır. Çünkü günümüz dünyasında hızla değişen ve gelişim gösteren çağa ayak uydurabilmek için özgür iradeye sahip, uyumlu, kendine güvenen, üretken, yenilikçi ve yaratıcı bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir (Canakay, 2006, s. 297). Müzik, hem bireylerin sağlam bir ruh ve kişilik eğitimi almalarında (Öz, 2001, s. 102), hem de toplumla etkileşip bütünleşme aşamasında önem arz etmektedir. Bununla birlikte müziğin geldiği nokta, bir milletin gelişmişlik düzeyi ve toplumun geldiği noktaya paralellik göstermektedir (Öz, 2001, s. 102). Bu bağlamda, disiplinlerarası alanlarda öğrenim gören ve meslek hayatının son basamağında bulunan üniversite öğrencilerinin müziğe yönelik ilgi durumlarının saptanmasının, hem kişisel ve akademik becerilerin gelişimi hem de ileriye dönük tutumları etkileme açısından önem arz edeceği düşünülmektedir. Ayrıca araştırma ile üniversite öğrencilerinin müzik dinleme, çalma, söyleme ve konserlere katılma konusundaki olumlu ya da olumsuz ilgileri hakkında da bilgi sahibi olunması sağlanmış olacaktır. İlaveten, farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerinin bilinmesi ve buna bağlı olarak ilgi düzeylerinin gelişiminde gerekli düzenlemelere gidilebilmesi için ilgi düzeylerinin saptanması gerekmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Üniversitelerin farklı lisans bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerini tespit etmek amaçlanmıştır.

1.2. Problem Cümlesi ve Alt Problemler

Araştırmanın amacı doğrultusunda, araştırmanın temel sorusu farklı disiplinlerde yüksek öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeyleri arasında farklılık var mıdır? şeklinde ifade edilmiştir.

Bu temel soru bağlamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Üniversitelerin farklı lisans bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeyleri arasında farklılık var mıdır?
2. Yükseköğretim lisans öğrencilerinin öğrenim gördüğü lisans alanına ilişkin müziğe karşı ilgileri arasında farklılık var mıdır?
3. Yükseköğretim lisans öğrencilerinin öğrenim gördüğü lisans alanına ilişkin ilgi düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında farklılık var mıdır?
4. Yükseköğretim lisans öğrencilerinin öğrenim gördüğü lisans alanına ilişkin ilgi düzeyleri ile yaş, sınıf ve lise türü değişkeni arasında farklılık var mıdır?

2. Yöntem

Bu bölümde; araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin müziğe yönelik ilgi düzeylerini ortaya koymak amaçlandığı için nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli uygulanmıştır. Tarama modeli,

geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlamaktadır (Karasar, 2012).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2018 - 2019 öğretim yılı bahar döneminde, Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan bir Devlet Üniversitesinin 3 farklı bölümünde (Tıp, Makina Mühendisliği ile Türk Dili ve Edebiyatı) lisans öğrenimi gören 105 öğrenci oluşturmuştur. Ayrıca, araştırmaya katılan öğrencilerin 61'i (%58,1) kadın, 44'ü (%41,9) ise erkektir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak; Okay, Ataman ve Kırtak Ad (2015) tarafından geliştirilen “Müziğe Yönelik İlgili Ölçeği (MYİÖ)” kullanılmıştır. Ölçeğin ilk kısmı; cinsiyet, sınıf düzeyi ve bölüm gibi demografik verilerle ilgili bilgileri içerirken, ikinci kısmı bireylerin müziğe yönelik ilgi ölçeğine ait soruları içermektedir. Ölçek, 29 maddeden oluşmakta olup, ölçekte 5’li likert-tipi soru kullanılmıştır. Ölçek maddeleri “Tamamen Katılıyorum (5)” “Katılıyorum (4)”, “Kararsızım (3)”, “Katılmıyorum (2)” ve “Kesinlikle Katılmıyorum (1)” biçiminde puanlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa (α) iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve bu değer $\alpha = 0,918$ olarak tespit edilmiştir (Okay, Ataman ve Kırtak Ad, 2015). Bu sonuca göre, ölçeğin farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerini ölçmek için güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir (Pallant, 2007). Ayrıca konuyla ilişkili ya da ilişkili olabileceği düşünülen kaynaklara ulaşılmış, ulaşılan kaynaklar incelenerek çözümlenip yorumlanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verileri, SPSS-20 istatistik programı aracılığıyla analiz edilmiş olup, araştırmadan elde edilen nicel verileri çözümlenmede “aritmetik ortalama (\bar{x}) ve “yüzde (%)” dağılımları kullanılmıştır. Bununla birlikte, araştırmada ilk olarak farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin sınıf, yaş, cinsiyet, lise türü ve müziğe yönelik ilgi düzeyleri gibi değişkenlerin normallik durumu sınanmıştır. Elde edilen verilerin ikili karşılaştırılmasında non parametrik yöntemlerden Mann Whitney U, üç veya daha fazla karşılaştırmada ise Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim görülen sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenlerine göre müziğe yönelik ilgi durumlarının belirlenmesi amacıyla yapılan araştırmanın sonuçlarına yer verilmiş, araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıda tablolar halinde sunulmuş ve değerlendirilmiştir. Tablo 1’de araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet ve öğrenim görülen sınıf düzeyi değişkenlerine göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre dağılımı

Sınıf	Kadın		Erkek		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
1. Sınıf	14	13,3	5	4,8	19	18,1
2. Sınıf	4	3,8	5	4,8	9	8,6
3. Sınıf	25	23,8	17	16,2	42	40,0
4. Sınıf	2	1,9	3	2,9	5	4,8
5. Sınıf	10	9,5	8	7,6	18	17,1
6. Sınıf	6	5,7	6	5,7	12	11,4
Toplam	61	58,1	44	41,9	105	100

Tablo 1 incelendiğinde; araştırmaya katılan öğrencilerin % 58,1’ini kadın, % 41,9’unu ise erkeklerin oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ve lise türü değişkenlerine göre dağılımı

Lise Türü	n	%	Yaş Değişkeni	n	%
Düz Lise	15	14,3	18 -20 yaş	27	25,7
Anadolu Lisesi	50	47,6	21-23 yaş	50	47,6
İmam Hatip Lisesi	21	20,0	24 ve üstü	28	26,7
Fen Lisesi	11	10,5			
Diğer	8	7,7			
Toplam	105	100	Toplam	105	100

Tablo 2’de görüldüğü üzere, araştırmaya katılan öğrencilerin % 14,3’ü Düz lise, % 47,6’sı Anadolu Lisesi, % 20’si İmam hatip lisesi, % 10,5’i Fen lisesi, % 7,7’si ise diğer lise türü (Anadolu Öğretmen lisesi - 5 kişi; Meslek lisesi - 3 kişi) mezunudur. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin % 25,7’si 18-20 yaş aralığında, % 47,6’sı 21-23 yaş aralığında, % 26,7’si ise 24 yaş ve üstü yaş aralığındadır.

Tablo 3. Araştırmaya katılan öğrencilerin bölüm değişkenlerine göre dağılımı

Bölüm	n	%
Tıp	35	33,3
Makina Mühendisliği	33	31,4
Türk Dili ve Edebiyatı	37	35,2
Toplam	105	100

Tablo 3’de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan öğrencilerin % 33,3’ü Tıp, % 31,4’ü Makine Mühendisliği ve % 35,2’si ise Türk Dili ve Edebiyatı (TDE) bölümlerinde öğrenim görmektedir. Söz konusu değerler, öğrenci sayılarının birbirine yakın olduğunu göstermektedir.

Tablo 4’te; Tıp, Makina mühendisliği ile Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılan anket maddelerine verilen cevaplar, ortalamalar ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılan anket maddelerinin ortalama ve standart sapma değerleri

Maddeler	\bar{x}	S
1. Keşke çalgı çalan bir müzisyen olsaydım.	4,07	1,06
2. Çocukluğumdan beri hep bir çalgım olsun isterim.	4,09	0,93
3. Çalgı çalan birisini gördüğümde ona imrenerek bakarım.	3,98	1,05
4. Bana çalgı çalmayı öğretecek bir arkadaşım olmasını çok isterdim.	3,86	1,10
5. Toplumdaki herkesin bir çalgı çalmasına gerek yoktur.	3,27	1,33
6. Çalgı çalmak bence çok zor değildir.	3,33	1,06
7. Çalgı çalan insanlar bence özel insanlardır.	3,25	1,15
8. Gelecekte, çocuğumun çalgı çalmayı öğrenmesini önemsemiyorum.	2,90	1,51
9. Çalgı çalan birini dinlemek, beni farklı dünyalara sürükler.	3,99	0,94
10. Konser izlemek en büyük zevklerimden biridir.	3,51	1,16
11. Çevremde yapılan tüm konserlere katılmaya çalışırım.	3,08	1,13
12. Konsere gitme fikri beni çok heyecanlandırır.	3,45	1,12
13. Takvimimde konser tarihlerini mutlaka güncel tutarım.	2,40	0,96
14. Konser izlemek beni tüm sıkıntılarımdan kurtarır.	2,61	1,14
15. Keşke hergün konser olsaydı.	2,75	1,25

16. Konser izlemek için başka bir şehire gitmek, gereksizdir.	2,52	1,20
17. İnsanların çalgı çalmaya olan merakını gereksiz bulurum.	1,81	0,98
18. Konserlere hep çevremdeki insanların zoru ile giderim.	1,84	0,93
19. KONSERE gitmek yerine yapacağım daha önemli işlerim var.	2,56	1,21
20. Konserler zaman kayıdır.	1,91	1,07
21. İş yaparken/bir şeylerle uğraşırken şarkı söylemekten keyif alırım.	4,10	0,93
22. Şarkı söylemek beni çok rahatlatır.	3,86	1,05
23. Günlük yaşantımda mutlaka şarkı söylerim.	3,82	1,01
24. Sevdiğim şarkılara sesimle eşlik etmekten hoşlanırım.	3,99	0,96
25. Müzik dinlemediğim bir gün benim için eksik bir gündür.	3,55	1,18
26. Her gün en az iki saat müzik dinlerim.	3,10	1,30
27. Her gün müzik dinlesem de olur.	2,67	1,34
28. İnsanların saatlerce müzik dinlemesi bence çok anlamsızdır.	2,20	1,16
29. İlk kez duyup beğendiğim bir şarkıyı defalarca dinlemek bana sıkıcı gelir.	2,19	1,21

Genel olarak bakıldığında, müziğe yönelik ilgi ölçeğinde yer alan maddelerin ortalaması 3.13' dür. Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların anket sorularına verdikleri cevaplar içerisinde yer alan en yüksek ortalamanın 4.10 ile "İş Yaparken / Bir Şeylerle Uğraşırken Şarkı Söylemekten Keyif Alırım" maddesine ait olduğu görülmektedir. En düşük ortalamanın ise 1.81 ortalama ile, olumsuz ifade içerdiği için tersine çevrilerek puanlanan "İnsanların Çalgı Çalmaya Olan Merakını Gereksiz Bulurum" maddesine ait olduğu saptanmıştır.

3.1. Üniversitelerin farklı lisans bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeyleri ile öğrenim gördüğü lisans alanına ilişkin müziğe karşı ilgileri arasında farklılık bulunup bulunmadığına ilişkin bulgu ve yorumlar

Tablo 5. Öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerini ölçmek amacıyla yapılan Kruskal-Wallis H testi sonuçları

Maddeler	Bölüm	N	Ortalama	p
10: Konser izlemek en büyük zevklerimden biridir.	Tıp	35	61,71	,011
	Makina Mühendisliği	33	56,45	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	41,68	
	Toplam	105		
12: KONSERE gitme fikri beni çok heyecanlandırır.	Tıp	35	64,73	,005
	Makina Mühendisliği	33	52,29	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	42,54	
	Toplam	105		
13: Takvimimde konser tarihlerini mutlaka güncel tutarım.	Tıp	35	60,34	,005
	Makina Mühendisliği	33	59,23	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	40,50	
	Toplam	105		
14: Konser izlemek beni tüm sıkıntılarımdan kurtarır.	Tıp	35	60,14	,004
	Makina Mühendisliği	33	60,12	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	39,89	
	Toplam	105		

Üniversitelerin Farklı Lisans Bölümlerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Müziğe Yönelik ...

16: Konser izlemek için başka bir şehire gitmek, gereksizdir.	Tıp	35	43,81	,001
	Makina Mühendisliği	33	45,97	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	67,96	
	Toplam	105		
18: Konserlere hep çevremdeki insanların zoru ile giderim.	Tıp	35	42,47	,019
	Makina Mühendisliği	33	55,39	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	60,82	
	Toplam	105		
19: KONSERE gitmek yerine yapacağım daha önemli işlerim var.	Tıp	35	43,29	,021
	Makina Mühendisliği	33	52,52	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	62,62	
	Toplam	105		
20: Konserler zaman kaybıdır.	Tıp	35	45,73	,046
	Makina Mühendisliği	33	50,68	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	61,95	
	Toplam	105		
27: Her gün müzik dinlesem de olur.	Tıp	35	45,19	,032
	Makina Mühendisliği	33	50,14	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	62,95	
	Toplam	105		
28: İnsanların saatlerce müzik dinlemesi bence çok anlamsızdır.	Tıp	35	41,86	,015
	Makina Mühendisliği	33	55,30	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	61,49	
	Toplam	105		
29: İlk kez duyup beğendiğim bir şarkıyı defalarca dinlemek bana sıkıcı gelir.	Tıp	35	42,87	,008
	Makina Mühendisliği	33	51,45	
	Türk Dili ve Edebiyatı	37	63,96	
	Toplam	105		

Tablo 5'te, araştırmaya katılan öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerini ölçmek amacıyla yapılan anket sonuçları ve p anlamlılık değeri verilmiştir. İlk olarak araştırmadan elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiş, dağılımın normal bir özellik sergilemediği sonucu elde edilmiştir. Araştırmada yer alan değişkenlerin normal dağılım göstermemesinden dolayı verilerin analizinde non-parametrik tekniklerden Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Bunun dışında, araştırmada yer alan bölümler Mann Whitney U testi ile kendi içerisinde ikili olarak karşılaştırılmıştır (Tıp - Makina Müh.; Tıp - Türk Dili ve Edebiyatı; ve Makina Müh. - Türk Dili ve Edebiyatı gibi). Yapılan Mann Whitney U testi sonucunda, tablo 5'te yer alan 11 maddenin dışında başka maddelerde de anlamlı farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu maddelere ilişkin farklılıklar aşağıda verilmiştir.

- Tıp ve Makina Mühendisliği arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.
- Tıp - Türk Dili ve Edebiyatı : (6. soru: $U= 447,000$, $z=-2,346$, $p<,019$), (17. soru: $U= 479,000$, $z=-2,059$, $p<,039$), (25. soru: $U= 443,500$, $z=-2,397$, $p<,017$).
- Makina Müh. - Türk Dili ve Edebiyatı : (5. soru: $U= 417,000$, $z=-2,330$, $p<,020$).

Sonuçlar incelendiğinde, Tıp ile Türk Dili ve Edebiyatı arasında 6-17 ve 25. sorularda; Makina Mühendisliği ile Türk Dili ve Edebiyatı arasında ise sadece 5. soruda anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Ancak sözü edilen farklılıklar, Kruskal Wallis H testi sonucunda bulunamamış olup, sadece ikili karşılaştırma (Mann Whitney U) sonucunda saptanmıştır.

3.2. Yükseköğretim lisans öğrencilerinin öğrenim gördüğü lisans alanına ilişkin ilgi düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında farklılık bulunup bulunmadığına ilişkin bulgu ve yorumlar

Tablo 6. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet puanlarına ilişkin sonuçlar

Cinsiyet	Soru 3		Soru 10		Soru 11		Soru 12		Soru 13		Soru 14		Soru 20	
	Ort.	p	Ort.	p	Ort.	p	Ort.	p	Ort.	p	Ort.	p	Ort.	p
Kadın	58,66	,018	59,77	,005	58,02	,039	57,73	,050	58,07	,034	57,92	,045	48,03	,035
Erkek	45,15		43,61		46,03		46,44		45,97		46,18		59,89	

Tablo 6 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin anket sorularına verdiği yanıtlar ile cinsiyet puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Ancak sadece anket sorularından 3-10-11-12-13-14 ve 20. sorular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık mevcuttur. Söz konusu etken dolayısıyla tablo 6'da sadece bu maddelere ilişkin bilgilere yer verilmesi uygun görülmüştür. Bununla birlikte, kadınların müziğe yönelik ilgi düzeyleri, erkeklerin puan ortalamasından anlamlı bir şekilde yüksek sonucuna ulaşılmıştır. Tabloda görüldüğü üzere, 20. madde haricinde tüm maddelerde kadınların puanı erkeklerden yüksektir. Nitekim 20. maddenin olumsuz bir ifade içerdiği için tersine çevrilerek puanlandığı düşünüldüğünde, yine kadınların müziğe daha ilgili olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

3.3. Yükseköğretim lisans öğrencilerinin öğrenim gördüğü lisans alanına ilişkin ilgi düzeyleri ile yaş, sınıf ve lise türü değişkeni arasında farklılık bulunup bulunmadığına ilişkin bulgu ve yorumlar

Öğrencilerin yaş ve sınıf değişkenlerinin müziğe ilgi düzeyleri üzerinde bir farklılık oluşturup oluşturmadığı durumunu saptamak amacıyla yapılan analiz sonucu, anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermiştir. Lise türü değişkenine ait sonuçlar ise şu şekildedir:

Tablo 7. Araştırmaya katılan öğrencilerin lise türü değişkenine ilişkin sonuçlar

Lise Türü	Düz lise	Anadolu lisesi	Fen lisesi	Anadolu öğr. lisesi	İmam hatip lisesi	Meslek lisesi	p
	Ort.	Ort.	Ort.	Ort.	Ort.	Ort.	
Soru numaraları	Ort.		Ort.	Ort.	Ort.	Ort.	
10. soru	41,47	60,47	49,68	71,00	39,12	54,17	,034
12. soru	40,50	57,68	58,36	81,50	42,86	33,50	,031
15. soru	49,33	58,95	44,64	82,63	37,62	53,67	,023
16. soru	70,43	40,25	53,55	18,38	74,83	52,33	,000
25. soru	39,00	59,28	57,95	69,88	38,43	62,33	,024

Tablo 7 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin anket sorularına verdiği yanıtlar ile lise türü değişkeni arasında anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak anket sorularından sadece 10-12-15-16 ve 25. maddeler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık mevcuttur. Bundan dolayı tablo içerisinde sadece bu sorulara ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, tüm sorularda en yüksek ortalamanın Anadolu Öğretmen lisesi mezunlarında, en düşük ortalamanın ise İmam Hatip lisesi mezunlarında olduğu görülmektedir. Bunun dışında, anlamlı

farkın en çok olduğu 16. soruda İmam Hatip lisesi 74,83 ortalama ile en yüksek, Anadolu Öğretmen lisesi ise 18,38 ile en düşük ortalamaya sahiptir. Nitekim 16. sorunun “Konser İzlemek İçin Başka Bir Şehire Gitmek Gereksizdir” olduğu ve bu sorunun olumsuz bir ifade içerdiği için tersine çevrilerek puanlandığı düşünüldüğünde, yine Anadolu Öğretmen lisesinin en yüksek, İmam Hatip lisesinin ise en düşük ortalamaya sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

4.1. Üniversitelerin farklı lisans bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeyleri arasında farklılık durumuna ilişkin sonuçlar

Araştırmanın birinci sorusunun yanıtlanması amacıyla yapılan analiz sonuçları, farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir.

4.2. Yükseköğretim lisans öğrencilerinin öğrenim gördüğü lisans alanına ilişkin müziğe karşı ilgileri arasında farklılık durumuna ilişkin sonuçlar

Araştırmanın ikinci sorusuna ilişkin olarak yapılan analizler aracılığıyla elde edilen sonuçlar, Tıp ve Makina Mühendisliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerinin, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğrenim gören öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu durum, sayısal bölüm öğrencilerinin müziğe yönelik ilgilerinin, gerek müziksel zeka gerekse de matematik ve müzik işbirliği dolayısıyla, sosyal bilimler alanı olan Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne göre daha fazla olduğu düşüncesinden kaynaklanabilir. Ayrıca Tıp bölümünde okuyan öğrencilerin iş koşturmacası ve ameliyat yoğunluğundan, rahatlatıcı müzik dinlemeyi ya da müziğe yönelmeyi tercih etmeleri, müziğe yönelik ilgi düzeyinde en yüksek değere sahip olunmasında büyük etken olmuş olabilir. Bunun dışında, Türkiye’de doktorluk mesleğine sahip olmak için verilen emek ve mesleğe verilen değer düşünüldüğünde, bu mesleğe gereken saygınlığın gösterilmemesi ve maalesef Tıp branşının hak ettiği değeri görmemesi neticesinde müziğe yönelimin daha fazla olduğu söylenebilir. Dikkat edildiğinde, doktorların müzik anlamında çok güzel işlere imza attığı ve belki de verilmeyen değer ve saygınlığı başka alanlarda aradığı durumundan kaynaklı müziğe yönelik ilginin yüksek olduğu söylenebilir. Üstelik müziğin çok eski yıllardan beri rahatlatıcı özelliğinin yanı sıra stres ve kaygı azaltıcı bir gevşeme yöntemi olarak da kullanılması (Yaşar, 2010, s. 10), müziğin tedavi edici özelliğinin bulunması Tıp alanının içerisinde de yer almasını sağlamıştır. Doktor adaylarının, müziği iyileştirici boyutuyla hastaların tedavi süreçlerine dahil ettikleri varsayıldığında, ister istemez kendileri de müziğin içerisine dahil olmaktadır. Müzik, anksiyolitik ve sedatif etkisi dışında, ameliyat sonrası iyileşme süresini kısaltmakta ve analjezik ihtiyacı azaltıcı etkiler göstermektedir (Yaşar, 2010; Koç ve diğerleri, 2009). Söz konusu etkilerin, Tıp alanında okuyan öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerinin fazla olmasını desteklemiş olabileceği söylenebilir. Bu durumu araştırmalarla desteklemek gerekirse; Bolwerk (1990), miyokard infarktüsü geçirmiş yoğun bakım hastaları üzerinde müziğin etkisini araştırmış, müziğin hastalar üzerinde ağrı ve kaygıyı azaltmada etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Akt. Karamızrak, 2014, s. 56). Benzer bir şekilde Sendelbach vd. (2006) tarafından yapılan bir çalışma, 1960’lı yıllarda bir grup diş hekiminin, diş cerrahisi sırasında kullandığı müziğin, hasta üzerinde % 65 olumlu bir etki oluşturduğunu ve hastaların çok az ya da anestezi olmaksızın tedavi sürecine katıldıklarını belirtmiştir (s. 21). Çünkü müziğin ağrı farkındalığını azalttığı, endorfin salgısındaki artışla kan basıncı ve nabız dakika sayısını azalttığı tespit edilmiştir (Yıldırım ve Gürkan, 2007).

Başka bir durum ise, Makina mühendisliği öğrencileri için düşünülebilir. 21. yy’ın gelişen dünyası artık teknolojinin ve üretimin fazlaştığı ve her geçen gün farklı yeniliklerin insan hayatına dahil edildiği bir boyut haline gelmiştir. Bu anlamda Makina mühendisliği bölümü öğrencilerini yeniliklerin mucidi olarak değerlendirmek gerekirse, çalışma sırasında onları dinç ve dinamik tutacak araçlara ihtiyaç olacaktır. Bu noktada müziğin iyi bir araç ve destekleyici konumunun, Makina mühendislerinin müziğe ilgi düzeylerinin fazla olabilmesinde bir etken olduğu düşünülebilir. Çünkü

insanların büyük çoğunluğu daha iyi hissedebilmek için müziği bir araç olarak görmektedir. Esasen farkında olmadan yapılan bu eylem, kişilerin zihinsel durumunu etkilemekle birlikte, bir iyilik hali de yaratmaktadır (Tağtekin Sezer, Sezer ve Toprak, 2015, s. 170).

Ayrıca araştırmanın ikinci sorusuna ilişkin son olarak, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün müziğe yönelik ve özellikle konsere gitme konusunda diğer bölümlere kıyasla daha ilgisiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle araştırmanın 16. sorusu olan “Konser izlemek için başka şehire gitmek gereksizdir” maddesi, diğer alanlara göre farkın en çok açıldığı maddedir. Bu bölümde öğrenim gören öğrencilerin müziğe yönelik ilgilerinin düşük olmasının sebepleri arasında, Tıp ve Makina mühendisliği gibi uğraş gerektirmeyen bir alan olması ve sosyal bilimler alanı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Söz konusu uğraş durumunu netliğe kavuşturmak gerekirse, Tıp bölümünde ameliyat ve tedavi sürecinde müziğin yapılan işi olumlu yönde destekleme durumu mevcuttur. Makina mühendisliği bölümü için ise, bu bölümün insan hayatını kolaylaştıran bir çok çözümün ve üretimin yapı taşlarını oluşturduğu düşünüldüğünde (uçak ve uzay alanlarının tasarımı, demir çelik, ar-ge vb.), bu alanların teorikten çok pratik bilgiye ihtiyaç duyduğu ve onları olumlu destekleyicinin de müziğe yönelerek sağlandığı düşüncesi belirgindir.

4.3. Yükseköğretim lisans öğrencilerinin öğrenim gördüğü lisans alanına ilişkin ilgi düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında farklılık durumuna ilişkin sonuçlar

Araştırmanın üçüncü sorusu kapsamında yapılan analiz sonuçları, öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir. Araştırmanın bu bulgusu, kız öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerinin erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, bundan önce gerçekleştirilen bazı araştırmalardan elde edilen bulgularla tutarlılık göstermektedir (Afacan ve Özgür, 2016; Bulut, 2011; Gün ve Köse, 2013; Güven, 2017; Özmenteş, 2012; Uluocak ve Tufan, 2011). Nitekim konuyla ilgili literatürde Umuzdaş ve Umuzdaş (2015) tarafından yapılan çalışma, aradaki fark anlamlı olmasa da erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha yüksek bir puan ortalamasına sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Örneğin, Güven (2017), “12-14 Yaş Grubu Çocukların Müziğe İlişkin Tutumları ile Sosyal Beceri Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” isimli 803 öğrenciyi kapsayan betimsel çalışmada, çocukların müziğe ilişkin tutumları ile sosyal beceri düzeyleri arasında bir ilişki olduğunu saptamış, çocukların müziğe ilişkin tutumlarının arttıkça sosyal beceri düzeylerinin de arttığı sonucuna ulaşmıştır. Bu anlamda kız öğrencilerin sosyal beceri düzeylerinin, erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Wiebe (1940) ve Verveer (1933) tarafından yapılan araştırmalar ise, dinleme sıklığı ile müziğe yönelik tutumlar arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Akt. Güdek ve Karakaya, 2013, s. 318). Bu ve benzeri araştırmalardan elde edilen bulgular, kız öğrencilerin erkeklere göre daha fazla müzik dinlediğini, dolayısıyla müziğe ilgi düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha fazla olduğunu işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kız öğrenciler gerek konser etkinliklerini takip etme, gerekse de konserlere aktif olarak katılma konusunda erkeklere göre daha olumlu bir tutum sergilemektedir.

4.4. Yükseköğretim lisans öğrencilerinin öğrenim gördüğü lisans alanına ilişkin ilgi düzeyleri ile yaş, sınıf ve lise türü değişkeni arasında farklılık durumuna ilişkin sonuçlar

Araştırmanın dördüncü sorusunun yanıtlanması amacıyla yapılan analiz sonuçları, öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeyleri ile yaş ve sınıf değişkeni arasında anlamlı farklılık olmadığını, ancak lise türü değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir. Bulgu incelendiğinde, ölçekten yer alan 29 maddeden sadece beş maddede anlamlı bir farklılık olduğu sonucu elde edilmiştir. Lise türü açısından sıralamak gerekirse, Anadolu Öğretmen Lisesi ve Anadolu Lisesinden mezun olan öğrencilerin müziğe yönelik ilgi düzeylerinin en yüksek ortalamaya sahip olduğu, bu sıralamayı Meslek Lisesi, Fen Lisesi, Düz Lise ve İmam Hatip Lisesi'nin takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, daha önce gerçekleştirilen araştırmalardan elde edilen bulgularla da tutarlıdır (Bulut, 2011; Gün ve Köse, 2013).

Özetle, bu araştırmadan elde edilen bulgular üç önemli sonuç ortaya koymuştur. Birincisi, farklı bölüm öğrencilerinin müziğe yönelik ilgi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunması; ikincisi, anlamlı farklılığın Tıp ve Makina Mühendisliği bölümünde, Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne göre daha yüksek düzeyde olduğudur. Son olarak üçüncüsü ise, müziğe yönelik ilginin cinsiyet ve lise türü değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığıdır. Ayrıca farklı bölüm öğrencilerinin müziğe yönelik ilgi düzeylerinin saptanmasının, literatüre yeni bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecekte daha büyük örneklem ve farklı gruplarla araştırma yapılması önerilmektedir.

5. KAYNAKÇA

- Afacan, Ş. ve Özgür, Ü.(2016). 6 ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Müzik Dersine İlişkin Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Hakemli Müzik Araştırmaları Dergisi (UHMAD)*. 3(8).
- Ata Doğan, S. ve Akman, B. (2019). Okul Öncesi Eğitimden Lise Eğitimine Matematik - Müzik İlişkinini Ele Alan Ulusal Araştırmaların İncelenmesi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 40-56.
- Bulut, D. (2011). Müzik Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3): 651-674.
- Canakay U, E. (2006). *Müzik Teorisi Dersine İlişkin Tutum Ölçeği Geliştirme*. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi, PAÜ Eğitim Fakültesi, Denizli: 26-28 Nisan.
- Chamorro-Premuzic, T. and Furnham, A. (2007). Personality And Music: Can Traits Explain How People Use Music In Everyday Life? *British Journal of Psychology*, 98, 175-185.
- Esi, A . (2017). Mathematics and Music. *Journal of Awareness*, 2 (3S), 631-642.
- Güdek, B. ve Karakaya, İ. (2013). İlköğretim Okullarındaki Müzik Eğitimine İlişkin Anne-Baba Tutumları Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Tutumların Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 12(2): 308-319.
- Gün, E ve Köse, H.S.(2013). Müzik Öğrencilerinin Piyano Dersine Yönelik Tutumları. *Turkish Studies*, 8(3): 247-261.
- Güven, E. (2017). *12-14 Yaş Grubu Çocukların Müziğe İlişkin Tutumları İle Sosyal Beceri Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Helsing, M. (2012). *Everyday Music Listening: The Importance of Individual and Situational Factors for Musical Emotions and Stress Reduction*. Doctoral Thesis. Göteborgs Universitet.
- Juslin, P. N. and Laukka, P. (2003). Communication of Emotions in Vocal Expression and Music Performance: Different Channels, Same Code? *Psychological Bulletin*, 129 (5), 770-814.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). *Yeni İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*.İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Karamızrak, N. (2014). Ses ve Müziğin Organları İyileştirici Etkisi. *Koşuyolu Heart Journal*. 17 (1): 54-57.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 24. Basım. Ankara: Nobel Yayın.
- Kılıç, I. (2016). Ortaokul Öğrencilerinin Müzik İle İlgili Görüşlerinin İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 360-371.
- Koç, H. Erk, G. Apaydın, Y. Horasanlı, E. Yiğitbaşı, B ve Dikmen, B. (2009). Epidural Anestezi ile Herni Operasyonu Uygulanan Hastalarda Klasik Türk Müziğinin İntraoperatif Sedasyon Üzerine Etkileri. *Türk Anest Rean Der Dergisi*, 37(6): 366-373
- Krause, A.E., Adrian, C.N. and Lauren, Y.H. (2015). Music Listening in Everyday Life: Devices and Choice. *Psychology of Music*, 2, 155-170.
- Nil, A. and Geipel, A. (2010). Sharing and Owning of Musical Works: Copyright Protection From A Societal Perspective. *Journal of Macromarketing*, 30, 33-49.
- North, A. C. and Hargreaves, D. J. (1999). Music and Adolescent Identity. *Music Education Research*, 1, 75-92.

- North, A. C., Hargreaves, D. J. and Hargreaves, J. J. (2004). Uses of Music in Everyday Life. *Music Perception*, 22 (1), 41-77.
- Okay, H.H., Gençel Ataman, Ö. ve Kırtak Ad, V.N. (2015). Müziğe Yönelik İlgil Ölçeği (MYİÖ)'nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Akademik Bakış Dergisi*, 51, 62-71.
- Öz, N.B. (2001). İnsanın Kültürel Gelişiminde Müzik Eğitiminin Önemi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 101-106.
- Özmenteş, S. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Evdeki Müziksel Ortamları, Müzik Dersine Yönelik Tutumları ve Kişisel Değişkenleri Arasındaki İlişkiler. *Eğitim ve Bilim*. 37(163): 53-66
- Pallant, J. (2007). *SPSS Survival Manual*. U.S.A: Open University Press.
- Rentfrow, P. J. and Gosling, S. D. (2003). The Do Re Mi's of Everyday Life: The Structure and Personality Correlates Of Music Preferences. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 84 (6), 1236-1256.
- Schäfer, T., Sedlmeier, P., Städtler, C. and Huron, D. (2013). The Psychological Functions Of Music Listening. *Frontiers in Psychology*, 4, 1-33.
- Sendelbach S.E., Halm M.A. Doran K.A., Miller E.H. and Gaillard P.(2006). Effects of Music Therapy Physiological and Psychological Outcomes for Patients Undergoing Cardiac Surgery. *Cardiovasc Nurs*. 21:194-200.
- Sloboda, J. A. and O'Neill, S. A. (2001). *Emotions in Everyday Listening to Music*. Juslin, P.N., Sloboda, J.A. (Ed). *Music and Emotion: Theory and Research*. sf. 415-429 Oxford University Press, New York.
- Şendurur, Y. ve Akgül Barış, D. (2002). Müzik Eğitimi ve Çocuklarda Bilişsel Başarı. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (1): 165-174.
- Tağtekin Sezer, B. Sezer, Ö. ve Toprak, D. (2015). Müzikoterapi Hakkında Ne Biliyoruz? *Konuralp Tıp Dergisi*. 7 (3): 167-171
- Uçan, A. (1996). *İnsan ve Müzik - İnsan ve Sanat Eğitimi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi.
- Uluocak, S ve Tufan, E. (2011). İlköğretim Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Müzik Dersine İlişkin Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19 (3): 991-1002.
- Umuzdaş, M.S. ve Umuzdaş, S. (2015). 8. Sınıf Öğrencilerinin Müzik Dersine İlişkin Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi (Tokat İli Örneği). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 5: 273-281.
- Umuzdaş, S. ve Kızıklı, H. O. (2018). İlköğretim Öğrencilerinin Müzik Dersine İlişkin Tutumları. *Journal of Human Sciences*, 15 (3), 1561-1567.
- Variş, Y. A. ve Cesur, D. (2012). Ortaöğretim Düzeyi Müzik Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(4), 361-374.
- Yaşar, E. (2010). *Genel Anestezi Altındaki Hastalarda Müziğin İntraoperatif ve Postoperatif Etkileri*. Uzmanlık Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi, Aydın.
- Yıldırım S. ve Gürkan A. (2007). Müziğin Kemoterapi Yan Etkilerine ve Kaygı Düzeyine Etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 8 (1): 37-45.

Extended Abstract

Introduction: Music whose first trails came to being with the rhymes beat out by primitive societies at rituals (Esi 2017), dates back to 250000 years or more ago in all societies (Zatorre ve Peretz, 2001, Akt. Schäfer, Sedlmeier, Städtler ve Huron, 2013) has the main and mystic power of human communication (North, Hargreaves & Hargreaves, 2004). This situation stems from that through concert, musical, musical activities, music has a power to put people together at the core of activity. North & Hargreaves (1999) explained this situation as; people use music as a 'rosette' to reflect their values, attitudes and ideas as people choose different music types and are interested in it

and listen to it at home, school, office, restaurant, clubs and car according to their personality characteristics (Rentfrow ve Gosling, 2003).

Listening to music is one of the most popular entertainments because of its accessibility (Schäfer, Sedlmeier, Städtler ve Huron, 2013). However, the attitude of the people towards music may be vary according to their interest and object rates and its importance for them (Juslin ve Laukka, 2003; North, Hargreaves ve Hargreaves, 2004; Schäfer, Sedlmeier, Städtler ve Huron, 2013; Sloboda ve O'Neill, 2001). Moreover, all the learnings that individuals acquire throughout their lives allow them to adopt an attitude about their learning (Umuzdas & Kizikli 2018). At this point, it can be said that the interest level of the family members and close neighbourhood has an effect on an individual's life.

In the information mentioned, it is understood that music not only plays a very important role in the human life but also it contributes to the developmental aspects of them. Furthermore, it is clear that the individual differences and the interest to music vary person to person and individuals have different attitudes. In the meantime the growing rate of music is parallel with the growing rate of the society (Oz 2001). At this point, it is thought that determination of the interest level of the university students taking education in interdisciplinary fields may be important in terms of their individual and academic improvement as well as their futuristic attitudes. Thus the aim of the research is to investigate the interest level of the students taking education in different fields.

For the purpose of this research we try to find out answers to the questions below:

1. Is statistical significance among the musical interest level of the students taking education in different departments?
2. Is there a statistical significance among the musical interest level of the students taking education in different departments in terms of gender and high school types?

Method: In the research general survey model was used. The study group of the research consists of 105 2018-19 spring term students taking education in a state university taking place in Western Black Sea region. 'Interest Level Scale' developed by Okay, Ataman and Kırtak Ad was used as data collection tool. The scale consists of 29 items; pentad likert scale question is used. Data has been analysed with SPSS-20 statistic program and quantitative data obtained from research has been analysis with arithmetic mean (\bar{x}) and percentage distribution (%). In the meantime, after testing the normality of variances, Mann Whitney U test has been used for pair-wise comparison of the data and Kruskal Wallis H test has been used for three or more comparisons.

Results and Discussion: The analysis results related to the first question of the research has shown that the musical interest level of the medical and mechanical engineering students is higher than the students taking education in the department of Turkish language and literature. This situation may be stem from the notion that because of the musical intelligence as well as the close relationship between math and music, the science department students are more interested in music in contrast with Turkish language and literature students. Moreover, the reason why the medical students have the highest musical interest level may step from their tendency to choose relaxing music in order to keep away from rush and surgery intensity. There is a similar situation for mechanical engineering. 21th century's world has evolved a place where technological developments and the manufacturing speed up and various innovations are included in human life. Within this scope, if we consider mechanical engineering students as the inventor of the innovations, there is a need for some tools to keep them spry and dynamic. At this point it may be thought that high interest of the mechanical engineers to music may be stem from supportive aspect of the music as many people consider music as a tool to feel better. Moreover it is thought that the reason why Turkish Language and Literature students have a lower interest level to music may be stem from the lack of occupation endeavoured by medical and mechanical engineering students. To clarify this occupation statement, in medical, music affects the process positively during the surgery and treatment. On the other hand in mechanical engineering, when it is considered that this field create many building block and

innovation that ease human life(aeroplane design, space domain design, iron and steel, r-d activities),there is a common belief that these fields need more practical knowledge than theoretical knowledge and that they can reach the desired support through music.

To sum up, research findings show three important points. First, there is a statistical significance between the interest levels of the students. Second, the statistical significance is higher in the medical and mechanical engineering departments than department of literature. Third, the interest in music has statistical significance in terms of gender and high school types.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 159-176, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 19.10.2019 Kabul Tarihi: 16.01.2020

YEŞİL PAZARLAMA AÇISINDAN ÇİMENTO SANAYİSİNDEKİ UYGULAMALAR: ELAZIĞ'DA ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ¹

Applications in the Cement Industry in Terms of the Green Marketing: A Case of the Study in Elazığ

Ayda GÖK²

Zeynep YÜZGEÇ³

ÖZ

Müşteriler son yıllarda işletmelerin sundukları ürün ya da hizmetin sadece kendisiyle ilgilenmemektedir. Çevreye olan duyarlılığın artması ile birlikte, müşteriler tercihlerini belirlerken ürün ya da hizmet sunan işletmelerin yeşil uygulamalardan yararlanıp yararlanmadığını da dikkate almaktadır. Müşterilerin tercihlerini belirleyen bu faktörleri fark eden işletmeler bu durumu rekabet yönünden ve finansal açıdan avantaj olarak görmekte; üretim ve pazarlama faaliyetlerinde kullanmaktadır. Bazı işletmeler yeşil pazarlamayı kurum kültürüne yerleştirmiş ve bu şekilde olması gerektiği için; bazıları ise sadece rekabet edebilmek ve üzerinde çeşitli sebeplerden ötürü baskı hissettiği için yapmaktadır.

Çimento Sanayisi Türkiye'deki en önemli sektörlerden biridir. Hatta ülkemiz dünyada üretim ve ihracat konusunda söz sahibi ülkeler arasındadır. Ticari olarak bu kadar önemli olmasına rağmen, hammadde çıkarımından başlayıp nihai alıcısına kadar geçen süreçte izlenen yöntemlerdeki eksiklikler sebebi ile çevresel zararın fazla oluşu sektörün olumsuz yüzünü oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Elazığ ilindeki iki ayrı entegre çimento fabrikası yöneticileriyle derinlemesine görüşme tekniği ile veri toplanarak, işletmelerde yeşil pazarlama için neler yapıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çevreyi koruma adına belirtilen alanlarda düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Pazarlama, Yeşil İşletmecilik, Çimento Sanayisi.

ABSTRACT

The customers are just be interested in products and services of companies. With the increase of sensitivity to environmental concerns, while the customers are determining their choices, they are taking in to account that if the company is taking care about green applications or not while the company is serving a product or a service. The companies which have realized the factors, that determine the choices of the customers, consider the situation as an advantage in terms of competition and finance; and they are in action of production and marketing. Some of the companies have located green marketing approach to their corporation culture because they think that it should be in this way, and some other companies apply this approach because of competition concern and feeling pressure for any other reasons.

Cement Industry is one of the most important business fields in Turkey. It is even arbiter in the world in means of production and export. Even it is important in commercially, the excess damage to environment because of shortcomings of methods which has been used during in the period of starting from raw material extraction to final receiver is creating the negative face of the field.

¹ Bu makale Zeynep Yüzgeç'in Ayda Gök danışmanlığında, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırladığı yüksek lisans tezinden özetlenerek üretilmiştir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Kale T.O.İ. M.Y.O., Pazarlama ve Reklamcılık Programı
e-posta: ayda.gok@ozal.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-9101-4023>

³ Bilim uzmanı, **e-posta:** yuzgec.zeynep@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-4729-9284>

In this study, interviews performed in deeply with the two integrated cement factory which are located in Elazığ province. It has been tried to put forth what they are doing for green marketing and it has been advice to make arrangements and improvements at the designated areas for environmental protection.

Key Words: Green Marketing, Green Business, Cement Industry.

1. Giriş

Pek çok alanda kullanılan sürdürülebilirlik kavramı yaklaşık son otuz yıldır çevre alanında da kullanılmaya başlanmıştır. Sonsuz ihtiyaçların, kıt kaynaklarla karşılanmaya çalışılması sırasında, dünden bize, bugünden yarına aktarılması gereken yaşanabilir bir dünya olması yeni yeni fark edilen bir durumdur. Çünkü son yıllarda küresel ısınma sonucu oluşan iklimsel değişiklikler artık insanlar tarafından hissedilir olmuş, çevre kirliliği (toprak, hava, su kirlilikleri) insan sağlığını ciddi boyutlarda etkilemeye başlamıştır.

Bu farkındalık ile başta uluslararası kuruluşlar tarafından çevreci faaliyetler gündeme gelmiş, devletler tarafından ciddi önlemler alınmaya başlanarak yaptırımlar artmıştır. Tabi ki çevreye duyarlılık sadece devletlerin ve işletmelerin duyarlılık göstermesi gereken bir konu değildir. Ancak işletmelerin tek başına kirleten olarak daha fazla etki yapması ve bunu kontrol altında tutmanın bir yaptırıma bağlanması gerekliliği de kaçınılmazdır.

Bu çalışma ile nihai kullanıcıya varıncaya kadarki bütün süreçlerinde çevresel etkileri olduğu düşünülen çimentonun, üreticileri tarafından yeşil pazarlama faaliyetlerini ne derecede benimseyip uyguladıklarının ortaya konması amaçlanmıştır.

Çalışmada, ilk olarak yeşil pazarlama, yeşil pazarlama karması ve çimento sanayisi incelenmiştir. Elazığ ilindeki iki işletme örnek olay yöntemi ile incelenerek sanayideki uygulamalar ortaya konmuş ve eksikliklere yönelik olarak önerilerde bulunulmuştur.

2. Yeşil Pazarlama

Amerikan Pazarlama Birliği'ne (AMA) göre ekolojik ya da yeşil pazarlama faaliyetleri, çevre kirliliği, enerji tüketimi ve enerji dışı kaynakların tükenmesi üzerine olumlu ve olumsuz etkileri ile ilgili çalışmaları ifade etmektedir (Kinoti, 2011: 264).

Yeşil pazarlama, toplumun ihtiyaçlarını ve taleplerini tatmin edecek değişimler oluşturmak ve kolayca uygulayabilmek amacıyla, doğal çevreye en az seviyede zarar verecek şekilde oluşturulmuş faaliyetler topluluğudur (Uydacı, 2002: 84). Uydacı'nın bu tanımında bir taraftan tüketicilerin istek ve ihtiyaçları karşılanırken, diğer taraftan malların tüketicilere ulaşana kadar geçen süreçteki bütün pazarlama bileşenlerinin yeşil pazarlama anlayışı içinde düzenlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Yeşil pazarlama ile ilgili tanımlara ve yeşil pazarlamanın özelliklerine bakıldığında; müşteri istek ve ihtiyaçlarının, işletme amaçlarının ve çevresel olumsuz etkilerin minimize edilmesinin vurgulandığı görülmektedir; dolayısıyla bu üç olgu eş zamanlı olarak karşılandığı takdirde yeşil pazarlama kavramından bahsetmek mümkün olmaktadır. Yeşil pazarlamanın tanımındaki değerler, onu çevreleyen ve onunla ilişkili diğer sosyal olgular arasındaki ilişkilerin oluşturulmasında karışıklıklar yaratmaktadır. İşletme yöneticilerinin sosyal sorumluluğun kapsamını daha iyi anlamasında ve bu doğrultuda hareket etmesinde; toplumda çevre bilincinin artmasıyla birlikte, tüketicilerden, çalışanlardan, rakiplerden ve hükümetten gelen baskılar rol oynamaktadır (Araç, 2014: 4). Yıllar içinde tüketicilerin büyük bir bölümü, satın alma davranışlarının birçok ekolojik problemi doğrudan etkilediğini fark etmiştir. Tüketiciler alışveriş yaparken çevresel konuları da düşünerek (ürünün ambalajının geri dönüşümlü olup olmadığını kontrol etmek gibi) ve sadece ekolojik olarak uyumlu ürünleri (bakterilerle ayrışabilen boyalar, zararsız saç spreyleri, beyazlatıcısız kahve filtreleri gibi ürünler) tercih ederek satın alma davranışlarını çevresel problemlere göre uyarlamışlardır (Laroche vd, 2001: 503).

2.1. Yeşil Pazarlama Karması

Yeşil pazarlama karması, yeşil ürün, yeşil fiyatlandırma, yeşil dağıtım, yeşil tutundurma olmak üzere dört karar alanından oluşmaktadır.

2.1.1. Yeşil Ürün

Ottman (1998) yeşil ürünü; zehirli madde içermeyen, geri dönüşümlü malzemeden yapılan veya minimum malzeme ile ambalajlanan ürünler olarak tanımlamaktadır. Tamamıyla yeşil ürün mümkün olmasa da, doğaya en az zararı verecek şekilde tasarlanan, üretilen, ambalajlanan ürün yeşil üründür (Durif, 2010). Ottman'a göre; hiçbir tüketici ürününün çevre üzerinde sıfır etkisi olmamasına rağmen, iş dünyasında yeşil ürün ve çevresel ürün terimleri, enerji kaynaklarını koruyarak ve/veya zehirli madde atıklarını azaltarak ya da ortadan kaldırarak, doğal çevreyi korumak ve büyütmek için çaba gösterenleri tanımlamada yaygın olarak kullanılmaktadır (Ottman vd, 2006: 24).

Dünyanın ilk seri üretim hibrit otomobilini üreten Toyota çevre dostu bir marka olarak, Prius'u yaratarak rekabet avantajı kazanan firmalardan birisidir. Interbrand'in araştırmasına göre, Prius ile Toyota'nın marka değeri yüzde 47 artarak 28 milyar dolara ulaşmış, rakiplerinin önüne geçmiştir. Ülker grubunun şirketlerinden olan mukavva kutu üretimi gerçekleştiren Tire Kutsan ürünlerinin tamamını atık kâğıt işleyerek hem doğal kaynakların korunmasına hem de atık miktarının ciddi oranda azalmasına ve enerji tasarrufu sağlayarak ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır (Yavuz, 2007).

2.1.2. Yeşil Fiyatlama

Emgin ve Türk'e (2004: 11) göre maliyet tasarrufundan kaynaklanan daha düşük bir fiyat, tüketicileri çevre dostu ürünü satın almaya özendirir. Ürüne olan talebin fiyata duyarlı olduğu bir durumda, düşük bir fiyat işletme için daha başarılı bir strateji olmaktadır. Fiyat aynı seviyede olduğu zaman, ürünün çevreyle ilgili olumlu özellikleri bir rekabet avantajı unsuru olarak kullanılabilir. Üretim sırasında temiz teknoloji yaklaşımı geliştirilirken, yeni teknolojilerin kullanılmasıyla birlikte gereksinim olan girdi miktarında, ortaya çıkacak olan kirlilik ve atık miktarında düşüş sağlayarak çevreci ürün üretiminin maliyeti de azaltılabilmektedir (Türk ve Gök, 2010: 207). Bu durum da tüketicinin tercihinin yeşil ürünlere kaymasına olanak sağlamış olacaktır.

2.1.3. Yeşil Dağıtım

Müşterilerin talep ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere her türlü ürün, hizmet ve bilgi akışının, hammaddelerin tedarik noktasından, ürünün üretildiği noktaya, oradan tüketildiği son noktaya kadar olan tedarik zinciri içindeki hareketine dağıtım denmektedir. Süreç içindeki envanerin etkin, en az maliyetli, verimli ve etkin olacak şekilde planlanması, kontrol altına alınması, depolanması ve akışının sağlanması da bu sürece dâhil olmaktadır (Koban ve Keser, 2007: 43). Çevre konusundaki hassasiyetin zamanla arttığını fark eden dağıtımdan sorumlu işletme yöneticileri, çevre ile ilgili konularda düzenlemelerle rekabette üstünlük sağlayabileceklerini düşünmektedirler (Ar, 2009: 149). Bu sebeple de işletmeler üretimlerinin yanında artık işletmenin lojistik faaliyetlerinde de yeşil olmaya özen göstermektedir.

Dağıtım faaliyetlerinden kaynaklanan çevre zararlarının azalmasını sağlayan etkilerden biri de bütünleşik nakliye sistemi ve internet satışlarıdır. Ancak bu alandaki en büyük yenilikler 'ters yönlü lojistik' (reverse logistics) olarak tanımlanan ve şirketlerin kullanılmış ürünleri ve ambalaj malzemelerini dağıtım kanalları üzerinden şirkete geri getirmelerini sağlayan faaliyetlerinde görülmektedir. Ters yönlü lojistik, işletmelere üretim girdisi akışı sağlayan ve işletmeler açısından kârlılığı arttıran bir fırsat olarak değerlendirilmektedir (Polonsky ve Rosenberg III, 2001: 25).

2.1.4. Yeşil Tutundurma

Yaşadığımız dönemde iletişim araçlarının süratle artması ve toplumun bilgiye kolayca ulaşması neticesinde, hem işletmelerin hem de çevreci grupların, tüketicileri etkilemek ve bilinçlendirmek amacıyla gerçekleştirdikleri tutundurma çalışmaları, reklamcılık sektörüne ayrı bir istikamet belirlemiştir. Yeşil hareket, bu gelişim ile yeşil pazarlama kavramını doğurmuştur. Ajanslar reklam verenlerin istekleri sonucunda tüketicilere ‘yeşil mesajlar’ vermeye başlamışlardır (Aslan, 2007: 40-41). Tüketiciler, ürünün ya da ambalajının çevreci özelliklerine değinilmediğinde, çevresel açıdan güvenilir olmadığını düşünebilmektedir. Bu sebeple ürünlerin çevreci özelliklerini reklamlara konu yapmak önemli olmuştur.

Bununla birlikte çevrecilik konusunda güvenilirliği kanıtlanmış standartlara sahip kurumların (örneğin bağımsız laboratuvarların), devlet kurumlarının, özel danışmanlık firmalarının ve kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının yapacakları testler ve analizler sonucunda verecekleri resmi onay, ürünle ilgili iddiaların inandırıcı olmasını sağlayacaktır (Tirkeş, 2008: 52). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri Tarım Departmanı tarafından verilen USDA Organic sertifikası tarım ve hayvancılık ürünlerinin organik yöntemlerle üretildiğinin ve yetiştirildiğinin bir göstergesidir (Ottman vd., 2006: 33).

2.2. Yeşil Bina Sertifikaları

Yeşil bina; arazi seçiminden başlayarak yaşam döngüsü çerçevesinde değerlendirildiği, bütüncül bir yaklaşımla sosyal ve çevresel sorumluluk anlayışıyla tasarlandığı, iklim verilerine ve o yere özgü koşullara uygun, ihtiyacı kadar tüketen, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmiş, doğal ve atık üretmeyen malzemelerin kullanıldığı katılımlı teşvik eden, ekosistemlere duyarlı yapılar olarak tarif edilmektedir (ÇEDBİK, 2019). Enerjinin daha verimli nasıl kullanılabileceğine dair yapılan araştırmalarla birlikte, sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır. Her alanda bahsi geçen bu kavram inşaat sektöründe de binalarda kullanılır olmuştur. Binaların enerji ve kaynak kullanımındaki verimliliği sertifika sistemlerini doğurmuştur. Böylece belirli şartları yerine getirdikleri takdirde yeşil bina sertifikası verilmektedir.

Dünyada ve ülkemizde en çok kullanılanlar Amerika’da ortaya çıkan LEED, İngiltere’de ortaya çıkan BREEAM ve Almanya’da ortaya çıkan DGNB sertifikalarıdır.

LEED, çevreye olan etkiyi en aza indirmek için arazi planlaması, konum ve ulaşım, malzeme ve kaynak kullanımı, suyun ve enerjinin verimliliği, iç ortam kalitesi, yenilik ve gibi kriterlere göre değerlendirme yapılmaktadır. Çimento sektöründe Şubat 2016’da ÇİMSA Eskişehir Fabrikası Yemekhane Binası 110 puan üzerinden 82 puan alarak LEED Platin Sertifikası almaya hak kazanmıştır. Yeni bina yapımı sırasında çıkan hafriyat ve eski bina yıkımı sırasında ortaya çıkan atıkların geri dönüşümü %78 oranında sağlanmıştır. Enerji ve gün ışığı modellemeleriyle %61 oranında enerji tasarrufu, tercih edilen armatürler ve düşük rezervuarlar ile %54 su tasarrufu sağlanmıştır (ÇİMSA, 2016).

BREEAM sertifikası yönetim, sağlık, konfor, enerji ve su verimliliği, atık yönetimi, arazi kullanımı ve ekoloji, malzeme, kirlilik gibi kriterlere göre sınıflandırma sistemi vardır (BREEAM, 2018: 34). Bütün bu kriterler enerjiyi etkin kullanmayı, küresel ısınmayı ve iklim değişikliğini azaltmayı, atık oluşumunu azaltıp doğaya saygılı yaşamayı, ekolojik dengeyi bozmadan biyo çeşitliliğin devamlılığını sağlamayı hedeflemektedir.

DGBN (2013)’e göre ekolojik nitelik, ekonomik nitelik, sosyokültürel nitelik, teknik nitelik, yerleşim yeri niteliği ve süreç niteliği olmak üzere başlıca 6 kriter üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Diğer sertifika sistemlerinden en önemli farkı ekonomik sürdürülebilirliğe önem vermesidir (Yetkin, 2015: 937).

2.3. İşletmeleri Yeşil Pazarlamaya Yönelten Sebepler

İşletmelere Sağladığı Faydalar: İnsanlar çevre bilinci geliştikten, çevre koruma hareketinin yaygınlaşması ile daha duyarlı hareket etmeye başlamıştır. Kıt kaynakların dikkatli kullanılması, doğa için zararlı maddelerin kullanımının azaltılması ile birlikte yaşadığımız çevreye zarar veren bütün işletmeleri daha duyarlı olmaya zorlamıştır. Doğaya ve tüketiciye zarar vermeyen doğal ürünlerin önemi artmış, bu ürünleri üreten ya da dağıtımında duyarlılık gösteren işletmeler de kamuoyu ve tüketici nezdinde ‘öncelikli-ayrıcılık’ işletmeler olmaya başlamışlardır (Üstünay, 2008: 98). Tüketiciler bu öncelikli ve ayrıcalıklı gördükleri işletmeleri tercih etmektedir. Böylece işletmelerin rekabet güçleri artmakta ve finansal olarak güçlenmektedirler. Dolayısıyla da işletmeye fayda sağlamaktadır.

İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu: Birçok işletme, toplumda daha geniş kitleye hitap ettiğinden çevreye karşı duyarlı bir tavır içerisinde davranmak gerektiğini fark etmeye başlamıştır. Bu farkındalık, kârla ilgili hedeflerin yanı sıra çevre ile ilgili hedefleri de başarmaları gerektiğine inanan işletmeleri dönüştürmektedir. Bu da çevresel konuların, işletmelerin kurumsal kültür yapısı ile bütünleşmesiyle sonuçlanır. Bu durumdaki işletmeler de ya çevreye karşı sorumluluğu bir pazarlama aracı olarak görmekte ya da pazarlama aracı olarak kullanmasa da çevreye karşı kendilerini sorumlu hissetmekte ve bu şekilde davranmaktadırlar (Polonsky, 1994: 4). Bunu da sosyal sorumluluk kampanyaları ile gerçekleştirmektedirler.

Politik Uygulamalar: Devletler, Greenpeace gibi çevreci örgütlerin son yıllarda yapmış oldukları eylemler sonucunda kamuoyu bilincinin artmasıyla, küresel iklim değişikliği başta olmak üzere çevre sorunları konusunda çözümler aramaya başlamıştır. Bu çerçevede, devlet politikalarının, işletmelerin yeşil uygulamaları kullanmasına yönelik bir baskı unsuru oluşturduğu söylenebilir. Ülkemizde 1 Ocak 2019 tarihi itibarıyla başlatılan, marketlerde ve mağazalarda ücretli poşet uygulaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Rekabet Baskısı: Rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler, sınırların ortadan kalktığı küresel pazarlarda yer alabilmek için ISO 9000 Kalite Yönetim Sistemi ve ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi gibi standartlara önem vermeye başlamıştır. Çok çeşitli alanlardaki yönetim sistemlerine dayalı, hızlı bir gelişme gösteren bu standartların birleştirilmesi fikrini gündemlerine almışlardır. Eğer bir firma ISO 9000 standartlarına uyumluluk gösterip bu sistemi bünyesinde oluşturmuşsa, ISO 14000 standardını bu sisteme adapte ederek, birleştirilmiş tek bir yönetim sistemi oluşturması kolaylaşmış olacaktır (Cengiz vd, 2010: 247). Böylece rekabet avantajı elde etmek isteyen işletme uluslararası geçerliliği olan yönetim sistemlerini hızla kurarak sisteme entegre olabilecektir. Bunun yanında rekabetçi ortamda rakiplerini izleyen işletmeler onlardan daha iyisini yapmak için çabalamaya başlamışlardır. Buna bir ton balığı üreticisinin ağ kullanımını bırakmasıyla birlikte rakiplerinin de bırakması örnek oluşturmaktadır. Az enerji tüketen beyaz eşyalar, doğal ve katkısız organik besinler, geri dönüşümlü malzemelerden üretilmiş ürünler, az emisyon çıkaran ve benzin tasarrufu yapan araçlar gibi çevre dostu ürünler için bütün dünyada pazarlar artmaktadır (Ar, 2011: 84).

Maliyet ve Kâr Endişesi: İşletmelerin içinde buldukları çevre için yapmış oldukları her türlü faaliyet, çevre maliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çevreyle ilgili maliyetler, ortaya çıkma şekillerine göre farklılık göstermektedirler. Bu maliyetler, önleme maliyetleri, kullanma maliyetleri ve zarar maliyetleri olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmaktadır. Önleme maliyetleri çevreyi korumak amacıyla gerçekleştirilen maliyetlerin sonucunda oluşurken, çevreyle ilgili kaynakların kullanımları sonucunda kullanma maliyetleri oluşmaktadır. İşletmelerin neden olduğu çevre kirlilikleri nedeniyle ortaya çıkan maliyetler de zarar maliyetleri olarak muhasebeleştirilmektedir (Kırılıoğlu ve Can, 1998: 119). Faaliyetlerinde çevreye karşı daha uygun yaklaşımlar geliştiremeyen, yani yeşil pazarlamayı uygulayamayan işletmelerin maliyetlerinin artmasına dolayısıyla kârlılıklarının düşmesine sebep olacak etkenler şu şekilde sıralanabilir (İriç, 2012: 18):

- Devletin koyduğu yasal sınırlara uymayarak daha fazla vergi ödemek zorunda kalmak.

- Gönüllü kuruluşların baskıları sonucu toplum gözünde işletme imajlarının zedelenmesi,
- Tüketicilerin ürünlerini almak istememeleri hatta ürünlerini boykot etmeleri sonucunda üretimde kısıtlamalara gidilmesi,
- Yeşil pazarlamayı uygulayan rakiplerine karşı rekabet avantajlarını kaybetmeleri.

Tüketici Talepleri: Tüketicilerin, işletmelerden çevreye karşı daha dikkatli davranması yönündeki talepleri, işletmeleri çevre konusunda duyarlı olmaya yönlendirmiştir. Tüketiciler ürünler üretilirken yenilenebilir kaynakların daha fazla tercih edilmesini ve ürünlerin ekosistem için daha güvenilir olmasını istemektedir. Bunun yanında daha az atık ve kirlilik oluşmasını ve daha fazla geri dönüşüm yapılmasını talep etmektedir. İşletme yöneticileri ise bu yöndeki talepleri önemli kararlarda dikkate alıp ve çevreye karşı daha duyarlı bir yönetim anlayışı geliştirerek, değişimin gerisinde kalmamak durumundadırlar (Nemli, 2001: 212). Geçmişle kıyaslandığında, tüketiciler çevre konusunda bilinçlenmiş, her gün bir öncekinden daha fazla işletmelerin sundukları ürün ve hizmetlerin çevre dostu olup olmadığını araştırır olmaya başlamıştır. Tüketicilerin bilinçlenmesini ve bu tutumlarını göz ardı etmek işletmeler için varlıklarını tehlikeye sokmak demektir.

Çevreci Örgütlerin Kamuoyu Oluşturma Gücü: Çevreci örgütler; toplumlar, işletmeler ve devletler üzerinde oldukça önemli bir role sahiptir. Özellikle son yıllarda çevresel sorunlar hakkında bilgilendirici ve harekete geçirici etkileri olmaktadır. Kamuoyunu bilgilendirme ve yönlendirme konusunu gönüllü kuruluşlar misyon edinmiş ve bu konuda da başarılı olmuşlardır. Her ülkenin aydınları, iş çevreleri, önemli ticari yöneticileri ile ilişkiler kurarak özel statülere sahip olup dünya çapındaki gelişmeleri etkileyebilmekte ve yönlendirebilmektedir. Gönüllü kuruluşlar demokrasinin ve halk katılımının organize olmuş şekli olarak kabul edilmekte ve giderek vazgeçilmez hale gelmektedir (Günay, 2017: 8). Yerel yasa ve yönetmeliklerin yanında, uluslararası kuruluşların ve uluslararası hukukun da çevreyi koruma önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Uluslararası pazarda faaliyet göstermek isteyen işletmelerin çevre örgütlerini ve hukuk kurallarını görmezden gelme şansı yoktur. Toplum nezdinde en itibar edilen sivil toplum kuruluşlarından başlıcaları Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF), Greenpeace ve TEMA Vakfıdır.

3. Çimento Sanayisi ve Çevre

Dünyada 1980'lere kadar çimento sektöründeki rekabet bölgesel düzeyde kalmıştır. Ancak 1980'lerin ikinci yarısından itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırımları nedeniyle çok uluslu birkaç işletmenin elinde toplanmıştır (Polat, 2007: 103).

Çimento sektöründe piyasaya giriş ve piyasadan çıkışın çok kolay olmaması yüksek yatırım maliyetlerindedir. Sektördeki yatırımların faaliyete geçirilmesi zaman aldığından dolayı arz esnekliğinin düşük olduğu bir sektör olarak kabul edilmektedir. Bu durum piyasadaki yoğunlaşma seviyesini yükselten bir unsurdur. Yükte ağır pahada hafif olan çimentonun nakliye maliyeti yüksek olduğundan çimento ihtiyacı genellikle bölgesel işletmeler tarafından giderilmektedir. Belirli bir mesafeyi geçince nakliye maliyeti çok yükselmekte dolayısıyla kâr marjı düşmektedir. Bu mesafe net olarak belirlenmemiş olmakla birlikte, genel düşünce bu mesafenin 200-300 km'yi geçmemesi gerektiği yönündedir. Bu durum, nakliye maliyetleri ve bu maliyetlerin ürünün değerine oranını ortaya çıkarmakta ve çimentonun pazarlanabileceği coğrafyanın belirlenmesinde önemli bir husus olmaktadır. Bu sebeple çimento fabrikalarının kuruldukları bölgede yüksek pazar gücüne sahip olmaları kolaylaşmaktadır (Kalkan vd, 2016: 15).

Dünyanın her yerinde benzer türden rekabet politikasıyla karşı karşıya kalan çimento sanayindeki fiyat esnekliğinin düşük olması inşaat sektörüne paralel olmasından ve mevsimsel olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte çimentoda marka yaratmak söz konusu olmadığından ürünü bir diğerine kolaylıkla tercih edilebilmektedir. Aynı zamanda ürün standartları üreten işletmelerce garanti edilmektedir (Hamawand, 2017: 49). Çimento, ülkelerin ekonomik büyümesinde önemli bir rolü olan inşaat sektörünün, temel girdilerinden birisini oluşturmaktadır.

4. Türkiye’de Çimento Sanayisi

Ülkemiz, 2017 ve 2018 yılı verilerine göre, dünyadaki toplam çimento üretiminde dördüncü, klinker üretiminde ise beşinci sırada bulunmaktadır (Van Oss, 2019).2019 verilerine göre, Türkiye’de Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği (TÇMB) üyesi 51 tanesi entegre, 17 tanesi öğütme olmak üzere 68 kuruluş vardır. Birliğe üye olmayan 3 entegre, 5 öğütme tesisi bulunmaktadır (TÇMB, 2018).

Marmara Bölgesi çimento üretiminde kapasite kullanım oranının en yüksek olduğu bölgedir. İstanbul’un bu bölgede yer alması, yatırımların Marmara Bölgesi ve özellikle İstanbul ve çevresinde yer alması en önemli sebeplerdendir. Çimentonun yapısı sebebiyle, fabrikaların ihtiyaç duyulan bölgelere yakın kurulması, Marmara bölgesinin kapasite kullanım oranında lider olmasını açıklayan en önemli unsurdur (Orman, 2017: 16).

Üretilen çimento, ülke iç pazarında hazır beton endüstrisine, bayilere, inşaat şirketlerine, prefabrikasyon sektörüne, müteahhitler ve kamu kuruluşlarına satılmaktadır. 2017 yılında bütün çimento satışının %51,17’si hazır beton sektörüne, %31,28’i de bayilere satılmıştır (TÇMB, 2019). Özellikle 1999 depreminden sonra yönetmelik ve standartların gelmesiyle hazır beton kullanımı zorunlu kılınmış ve bu sebepten çimento satışının yarısından fazlasını hazır beton sektörü almıştır.

5. Çimento Sanayisinin Çevre Üzerindeki Etkileri

1993 yılında ve sonrasında 2004 yılında TÇMB ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı arasında “Çimento Sanayi Çevre Deklarasyonları” imzalanmıştır. Bu deklarasyonlara göre çimento sanayi, emisyon değerlerini, yönetmeliklerde belirtilen sınır değerlerin daha da alt seviyelerinde sınırlandırmayı kabul etmiştir. Deklarasyonların imzalandığı yılları takip eden yıllarda sektör emisyon kontrolü konusunda gerekli yatırımları yapmış, proseslerini iyileştirmiş ve bütün çevresel izinlerini tamamlamıştır. Hatta, yeni çevre mevzuatına uyum sağlayabilmek için birçok alanda pilot çalışmalar yürütülmüştür. Çevreye uyum sağlama konusunda Bakanlıktan izin süreçlerini tamamlayan ilk sektör olmuştur (TÇMB, 2019b).

Ülkemizde, toplam sanayi üretiminden %3 pay alan çimento sanayisi bu oran ile ülkemizdeki lokomotif sanayilerden biri olarak görülmektedir. Çimento sanayisinin, toplam sanayi tüketimindeki toplam enerji payı ise %17,5 olarak ölçülmüştür ve bu değerler ile demir çelik sektöründen sonra en çok enerji tüketen sektör olarak ikinci sıraya yerleşmektedir (Coşkun, 2017).

Çimento sektörünün maliyet kalemlerinin temel harcama kalemini %38’lik dilimle yakıt gideri oluşturmaktadır (T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018: 4). Çimento sektöründe yakıt olarak fosil kaynaklar olan petrokok, ithal taşkömürü, ithal ve yerli linyit, fuel-oil ve doğalgaz kullanılmaktadır.

Bir ton çimento üretimi için 120 kg kömür kullanılan çimento sanayisinin geleneksel olarak kullanılan yakıt türü ise kömürdür. Ayrıca bir ton çimento üretimi için 90 ila 120 Kwh arası elektrik kullanılması gerekmektedir (Sönmezler ve Gündüz, 2008: 38). Diğer maliyet kalemi ise %21,1 ile elektrik maliyetidir. Toplam olarak değerlendirildiğinde maliyetlerin %60’a yakını enerji giderleri oluşturmaktadır.

2013 yılında ülkemizde çimento fabrikalarında toplam 720.000 ton atık alternatif hammadde, 500.000 ton atık alternatif yakıt olarak değerlendirilmiştir. AB ve ülkemiz mevzuatı uyarınca, tehlikeli atıklardan enerji kazanımı durumunda, atıklar en az 850°C - 1100 °C ortamda 2 saniye süre tutulmalı ve baca gazı arıtma sistemleri kurulmalıdır. Çimento klinker fırınlarında sıcaklık 900°C - 1400°C olup bekleme süresi en az 5 saniyedir. Bu durumda, yasaların istediğinden daha ileri teknolojik koşullar sağlanmakta olup, toz dışında ilave baca gazı arıtma ünitesi ihtiyacı bulunmamaktadır. Ülkemizin her bölgesinde hali hazırda kurulu olan, ilave arıtma ünitesi gerektirmeyen, emisyonları sürekli ölçüm cihazları ile takip edilen ve herhangi bir yanma atığı

bulunmayan çimento fabrikalarının potansiyelinden yararlanılması ve sektörün atık yönetiminde çözüm ortağı olarak görülmesi büyük önem taşımaktadır (Öztürk, 2016: i).

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 2017 yılı sektörel veri kıyaslamasına göre çimento sanayisinde 6.603 Bin TEP'lik (Ton Eşdeğer Petrol: 10 milyon kCal karşılığındaki enerji birimi) tüketim ile toplam enerji tüketiminin % 5,93'ini, toplam sanayi sektörü tüketiminin ise %18,69'unu kapsamaktadır. Sektörde, fırın girişi öncesi ön ısıtıcı kulelerinden, fırın çıkışında soğutma ünitelerinden baca yoluyla dışarı atılan ısıyı, atık ısı geri kazanım tesisleri ile elektriğe dönüştürülmektedir. Ülkemizde de bu tesislerin sayısı artmaktadır. 2019 Temmuz ayı itibariyle atık ısı geri kazanım tesisleri ile 14 fabrikada 23 hat ile 129,2 MW gücünde elektrik üretimi sağlanmaktadır. 517 bin hanenin günlük elektrik tüketimi de yaklaşık bu rakama tekabül etmektedir. Önümüzdeki birkaç yıl içinde iki fabrikanın iki hattından 15 MW elektrik üretimine imkân tanıyacak yatırımların devreye alınması planlanmaktadır. Ayrıca 5 fabrikada toplam 25,5 MW lık üretim için fizibilite çalışmaları yapılmaktadır (TÇMB, 2019c). Böylece satın alınan elektrik miktarı azalmakta, enerji üretimi için fosil yakıt kullanım oranı düşmektedir. Dolayısı ile de sera gazı salınımı azalmaktadır.

Çimento üretimi sırasında ortaya çıkan emisyonlar ve enerji kullanımı çimento üretimi sırasındaki en temel kirleticilerdir. Azot oksitler (NO_x), kükürt oksitler (SO₂, SO₃), karbon oksit (CO, CO₂), toz, uçucu organik bileşenler (VOC) ve toplam organik bileşenler (TOC), ağır metaller, Poliklorlu dibenzodioxinler (PCDD'ler) ve dibenzofuranlar (PCDF'ler), çimento üretimi sırasında meydana gelen ve takip edilmesi gereken emisyonlardır.

Son 15 yıl içinde teknolojik dönüşümün hızlanması, atık yakma sistemlerinin daha tercih edilir hale gelmesi, yenilenebilir enerji yatırımlarının artması ve katkılı çimento kullanımının yaygınlaşması ile karbon emisyonları seviyesindeki iyileşmenin %10 civarında olduğu söylenmektedir (Alp vd.; 2017: 43).

Hammaddelerin, ara maddelerin ve son ürün olan çimentonun yapısal durumu nedeniyle toz üretmesi kaçınılmazdır. Yüksek toz tutma verimine sahip elektrostatik filtreler, torbalı filtreler veya hibrit filtreler (elektrostatik + torbalı filtre karışımı) bu kirliliğin azaltılması için ülkemizde, çimento sanayisinde faaliyet gösteren bütün tesislerde bulunmaktadır. Torbalı filtreler, döner fırınlar hariç çimento fabrikalarındaki bütün ünitelerde yaygın olarak kullanılmakta olup toz tutma verimleri (>% 99.75) oldukça yüksektir. Elektrostatik filtreler de, torbalı filtreler gibi toz tutma verimi (> % 99.75) çok yüksek, enerji sarfı düşük, bakımı kolay olmasına rağmen, enerji dalgalanmaları nedeniyle sık sık devreden çıkmasından dolayı önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır. Elektrostatik filtrelerin bu dezavantajına karşı ülkemizde bazı çimento fabrikalarında da uygulanan söz konusu filtrelerin bağımsız bir güç kaynağına bağlanması ile tedbir alınmaktadır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2006: 21).

Çimento fabrikalarındaki toplam yatırım maliyetinin yaklaşık %15'ini toz tutma tesisleri tutmaktadır. İşletme ve bakım masrafları ise çimento üretim maliyetinin yaklaşık %5'idir. Ancak kirlenilen çevrenin temizlenmesi, korunmasından daha zor ve maliyeti daha fazla olmaktadır. Bu sebeple 2872 Sayılı Çevre Kanunu'na göre çıkarılan ve atmosfere atılan gaz ve toz miktarlarında sınırlayıcı standartlar getiren Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği hükümleri gereği çimento üretim tesislerinin toz tutma üniteleri olması yasal zorunluluktur (T.C. Orman Bakanlığı; 2004: 336).

4. Metodoloji

4.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Toplam sanayi enerji tüketimindeki %17,5 pay ile ikinci sırada olan çimento sanayisi, oldukça fazla enerji tüketmektedir. Enerji tüketimi yoğun ve fabrika emisyonu fazla olan çimento sanayisinde oluşan toz ve gaz emisyonu çevre için zararlıdır. Sadece yakın çevreye zarar vermekle kalmayıp küresel ısınma, biyolojik çeşitlilik ve tarımsal verim azalması gibi sonuçlara da neden olduğu literatürdeki çalışmalarda geçmektedir. İklim değişikliğine sebep olan etmenlerin başında olan

karbondioksit salınımı (seragazı) çimento üretimi sırasında yaşanmaktadır. Çevresel etkileri fazla olan sanayi, ekolojik düzene zarar vermektedir. Bu sebeple yeşil pazarlama konusunu çimento sanayisinde çalışmak önem arz etmektedir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar daha çok bölgesel düzeyde çeşitli sektörleri ele alan (Kacur 2008; Topuz 2016) ayrıca gıda (Kurtuluş 2018) turizm (Korkmaz 2016; Seyhan 2010), tekstil (Özçelik 2017), kimya (Üstünay, 2008), lojistik (Keskin 2017) gibi sektörlerle ilgilidir.

Literatürde çimento sektöründe yeşil pazarlama ile ilgili yapılmış bir araştırma (Araç, 2014) mevcuttur. Araştırma çimento sektöründeki paydaşların yeşil pazarlama uygulamalarına ilişkin algısı üzerinedir. Araştırmacı işletme çalışanları ve yerel müşteriler olmak üzere, iki paydaşının yeşil pazarlama uygulamalarına yönelik algısını ölçmek amacıyla anket uygulamıştır. Araç (2014) tez çalışmasında, çevreci uygulamalara verilen yanıtların dağılımında, çalışanların bu konudaki farkındalığının yüksek olduğunu saptamıştır. Bir diğer bulgu olarak hem çalışanların, hem de müşterilerin ambalaj üzerindeki logolar hakkında net bilgileri olmadığı, işletmenin sahip olduğu belgelerde ise; çalışanlar bilgi sahibi iken müşterilerin arasında bilinirlik oranının düşük seviyelerde çıktığı görülmüştür. Yine benzer şekilde çevreyi korumaya yönelik ifadelerinde mevcut işletmedeki çalışanların bu uygulamalardan haberdar olma ortalaması, müşterilerine göre daha yüksek çıkmıştır. Yeşil pazarlama karması stratejilerine ilişkin cevapları incelediğinde ise ürün fiyat ve tutundurma stratejileri ile ilgili ifadelerin ortalamalarının çalışanlar açısından yüksek olduğu, dağıtımda müşterilerin algısal açıdan anlamlı bir farklılık olduğu tespit etmiştir. Müşterilerin ürün ya da hizmetlerle ilgili doğrudan bir çevreci taleplerinin olmamasına rağmen işletmenin çevreci politikalarını önemsedikleri sonucuna ulaşmıştır.

Konunun önemi itibarıyla yeşil pazarlama alanındaki çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Ancak son yıllarda çimento sanayisindeki yasal salınım seviyelerinin düşürülerek bakanlık tarafından kontrol altında tutulmasına, üretimde yeni teknolojilerin kullanılmasına, firmalarda sosyal sorumluluk projelerinin artmasına rağmen hâlâ çevresel etkisi fazla olan sanayiyken bu alanda yeterli çalışmalar yapıldığı söylenemez. Bu çalışma, literatürde bu konuda gördüğümüz özellikle sektörel alandaki bilgi eksikliğinin giderilmesi yönünde ufak da olsa bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, çevresel olarak ve insan sağlığına olumsuz etkilerinin fazla olduğu düşünülen çimento üreticisi işletmelerin, yeşil pazarlama etkinliklerini ne derecede benimseyip, uyguladıklarını ortaya koymaktır. Araştırma konusu çimento üretim tesislerindeki yeşil pazarlamanın uygulanma durumu ile ilgili olması yönüyle özgündür. Çevre ile ilgili yapılacak iyileştirmelerde toplum sağlığına, çimento üreticilerine, ilgili bakanlıklara, yerel yönetim çalışmalarına fayda sağlanması araştırmanın amaçları arasındadır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtlılıkları

Türkiye’de 76 adet çimento fabrikası vardır. Bu fabrikaların 56’sı entegre tesis, 20’si öğütme tesisidir. Çimentonun ana hammaddesi olan klinker entegre tesislerde üretilip, öğütme tesislerinde son halini almakta ve ambalajlanıp sevkiyatı yapılmaktadır. Başlangıçta Türkiye çimento sektöründeki işletmelere yönelik olarak anket uygulamasıyla tam sayım yöntemi ile veri toplanmak istenmiştir. Ancak gönderilen anketlere çimento üretim tesislerinin hiçbirinden dönüş gerçekleşmediğinden; Elazığ ili çalışma alanı olarak seçilmiş ve il sınırları içinde mevcut iki çimento fabrikası örnek olay incelemesi için belirlenmiştir. Fabrika yöneticileriyle irtibat kurulup, gerekli izinler alındıktan sonra, iki firmanın birim yöneticileri ile görüşmeler yapılarak çalışma tamamlanmıştır. İki entegre işletme ile görüşmek sonuçların genellenmesi bakımından da kısıtlılık oluşturmaktadır. Elazığ ilinin seçilmesinin nedeni, araştırmacının Elazığ ilindeki üretim tesislerine gerekli olduğunda birden fazla kez gidip, yerinde bilgi edinme imkânının olmasıdır.

Araştırma kapsamında Türkiye’deki bütün çimento üretim tesislerinden veri toplamak çok zaman alacağından, çalışma alanının Elazığ ili ile sınırlandırılması araştırmanın kısıtlılığına neden olmaktadır. Ayrıca Elazığ ilinde mevcut sadece iki adet işletmenin olması ve diğer üretim tesislerinin

mesafelerinin uzak olması diğer bir kısıtlılık sebebidir. Bunun yanında araştırmamanın konusu itibariyle her iki üretim tesisinde de görüşme sırasında başlangıçta karşılaşılan ön yargıyı yıkmak, bilgiye ulaşmada araştırmamanın diğer kısıtları arasındadır.

Çimentaş Elazığ Çimento Fabrikası bir grubun şubesi ve yabancı sermayeli işletme olduğundan işletme içinde muhasebe birimi bulunmamakta, muhasebe işleri İzmir'deki merkezden yönetilmektedir. Bu sebeple de görüşme sorularında fiyat başlığı altındaki sorulara cevap alınamamıştır.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma, nitel araştırma yaklaşımı ile tasarlanmış ve yürütülmüştür. Nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay yöntemi; veri toplama yöntemi olarak da derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Konu ile ilgili önceden hazırlanan belirli konu başlıkları altında arttırılmış sorular ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme sırasında soruların yeri değişse bile sonradan tekrar dönüşler yapıp görüşmeler sonlandırılmıştır. Bu bağlamda yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Ayrıca veri toplama sırasında gözlem ve doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman olarak laboratuvar sonuçları, SYCS'ye ait çevre mühendislerinin hazırladığı iç tetkik raporu, Sürekli Emisyon Ölçüm Sistemi raporu (bir dönem aralığı) incelenerek bilgi toplanmıştır. İşletmelerde fabrika müdürleri, makine ve enerjiden sorumlu kişiler, mali işler müdürü, pazarlama müdürü, üretim müdürü, lojistikten sorumlu yetkili, çevre mühendisi olan iş sağlığı ve güvenliği uzmanları ve idari işler yöneticileri ile görüşmeler yapılmıştır. Her soru ilgili birim müdürü ya da sorumlu yetkilisine sorularak cevaplar alınmıştır. Veri toplama sürecinde 16 yetkili kişi ile görüşme yapılmıştır. Görüşme süreleri ise; birim yöneticilerinden soru formundaki kendi alanları ile ilgili soruların cevaplanması bitene sürmüştür.

Üretim aşaması çevreye etkileri açısından önemli olduğundan, üretim ile ilgili inceleme de yapılmıştır. Bu sebeple görüşme soruları üretim ve pazarlama bileşenlerini kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Ürün ve üretim, fiyat, dağıtım ve tanıtım ana başlıkları altında yer alan sorularla firmaların yeşil pazarlama açısından durumu incelenmiştir. Soru formunda 41 adet soru bulunmaktadır. Ürün ve üretimle ilgili işletmenin sertifikasyon durumu, doğal kaynak yönetimi, arge çalışmaları, ambalaj ve atık yönetimi hakkında veri alabilmek için 23 adet soru sorulmuştur. Fiyatla ilgili 5, dağıtımla ilgili 6, tanıtım ile ilgili de 7 soru sorulmuştur.

4.4. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada incelenen işletmelerden biri olan SYCS İnşaat Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş. ile ilgili bulgulardan bahsedilirken, işletme adı olarak kullanılan Seza Çimento Fabrikası olarak bahsedilecektir. Diğer işletme RECYDİA Atık Yönetim Yenilenebilir Enerji Üretimi Nak.ve Loj. Hizmetleri San. Ve Tic. A.Ş. ile ilgili bulgular aktarılırken de Çimentaş Elazığ Çimento Fabrikası olarak bahsedilecektir.

4.4.1. Seza Çimento Fabrikası

4.4.1.1. Seza Çimento Fabrikasında Ürün ve Üretim Uygulamaları (Sertifikasyon durumu, Doğal Kaynak Yönetimi, Ambalaj ve Atık Yönetimi)

Seza Çimento Fabrikası Elazığ ilinin Baskil ilçesinde kurulmuş, 17 Mart 2016 tarihinde üretime geçmiştir. TS EN ISO 9001:2015 Kalite Güvence Standardı Belgesi, ISO 45001:2018 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi Belgesi, TS EN ISO 14001: 2015 Çevre Yönetim Sistemi Belgelerini almıştır. İşletme yeni kurulmuş olmasına rağmen "Yeşil Bina" sertifikası olan bir yapı bulunmamaktadır.

İşletmede alternatif hammadde kullanımı ve atık ısıdan geri kazanım süreci mevcut değildir. Atık ısıdan elektrik enerjisi üretme sistemi bulunmamaktadır. Ancak tesisteki binalarda sıcak su temininde ve ısınma sisteminde (kalorifer) üretilen sıcak gazın tekrar kullanılması, doğal kaynak yönetiminde olumlu bir uygulamadır. Soğutma suyu için reküperasyon havuzu (geri kazanım

sistemi) kullanılmakta ve endüstriyel atık su deşarjı olmamaktadır. Ayrıca işletme yaklaşık 15 milyon dolarlık yatırım maliyetli, 15 MW lık elektrik enerjisi üretecek kapasitede Güneş Enerjisi Projesinin ÇED raporunun onayını beklemektedir. Böylece elektrik enerjisi tasarrufu sağlanarak, doğal kaynak tüketiminin azaltılması planlanmaktadır.

İşletmede oluşan evsel atıklar kanalizasyon sistemi olmadığından paket arıtma ünitesinden biyolojik olarak arıtıldıktan sonra alıcı ortama (Kurudere'ye) deşarj edilmektedir. "Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği" kapsamında Bakanlık tarafından yetkilendirilmiş lisanslı firma tarafından iki ayda bir numune alınarak analizleri yapılmakta ve fabrika adına T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bildirilmektedir. Arıtma tesisinin çıkışında kurulan çökertme havuzunda biriken posa da Baskil Belediyesi tarafından, yılda ortalama iki defa vidanjör ile çekilmektedir.

Üretim sırasında oluşan atıklar mekanik aksamların bakım onarımından kaynaklanan yağlar, çeşitli makine ekipman hurdaları, temizlik ve bakımdan kaynaklanan atıklar ve paketleme ünitesinde oluşan ambalaj atıklarıdır. Bu atıkların tehlikeli ve tehlikesiz olma durumuna göre biriktirilip lisanslı firmalara verildiği, incelenen rapor örneklerinde tespit edilmiştir. İşletmedeki çevre mühendisi ile yapılan görüşmede, işletmenin Sürekli Emisyon Ölçüm Sistemine (SEÖS) tabi bir tesis olup aylık KGS3 (Kalite Güvence Sistemi), yıllık YGT (Yıllık Geçerlilik Testi), 5 Yıllık KGS2 ölçümleri ile sistemin doğrulamalarının sürekli olarak sağlandığı bildirilmiştir. Bu kontroller yasal zorunluluk olmanın yanı sıra üretim prosesinin performans parametresi olması sebebi ile de üretim sorumlusu kişiler tarafından sürekli kontrol edilmektedir. Ana Kumanda Odası'nda 9 bilgisayar ekranından haftanın her günü ve 24 saat boyunca olmak üzere makineler takip edilmektedir. Üretim sırasındaki toz emisyonları için en etkin toz toplayıcı olan torbalı filtreler kullanılmaktadır. İşletmede 53 torbalı filtre ünitesi mevcuttur.

İşletmenin torbalı satış yaparken kullandığı kraft malzemeli çimento ambalajları 5 mm küçültülerek, hem malzemedeki tasarruf edilmiş hem de ambalaj maliyeti azaltılıp rekabet avantajı sağlanmaktadır. Çimento ambalajlarında CE, TSE, ÇEVKO Yeşil Nokta ve uluslararası olarak belirlenen ambalajın hammaddesinin cinsini belli eden PAP22 (kâğıt) logosunun mevcut olduğu, incelenen paketlerde görülmüştür.

4.4.1.2. Seza Çimento Fabrikasında Fiyat Uygulamaları

Seza Çimento Fabrikası'nın muhasebe biriminde, fiyat başlığı altında sorulan sorulara yüzeysel cevaplar verilmiştir. Veri toplanamamıştır. Muhasebe birimi işletmenin mahrem alanı olarak görüldüğünden ve rekabet edilebilirliklerini düşüreceği inamışından dolayı bilgi paylaşılmak istenmemiştir.

4.4.1.3. Seza Çimento Fabrikasında Dağıtım Uygulamaları

İşletmenin lojistik birimi yöneticisinden alınan bilgilere göre; işletme ürettiği klinker ve çimentoyu karayolu, demiryolu ve denizyolu ile müşterisine ulaştırmaktadır. Seza Çimento Fabrikası gerek maliyet ve zaman, gerekse de güvenilirlik açısından avantajlı olan demiryolu taşımacılığını aktif olarak kullanmaktadır. İşletmenin dolmuş tesisine kadar raylı sistem mevcuttur. İşletme içinde toplamda dört hat olup toplam yaklaşık 2 km uzunluğundadır. Bu hatlar hem çimento ve klinker sevkiyatında hem de işletmeye hammadde taşımacılığında kullanılmaktadır. Satış ve Pazarlama biriminin verdiği bilgiye göre klinker üretiminin yaklaşık %20-25'i ihraç edilmektedir. Afrika ve İsrail'e ihraç edilen hammadde en temiz dağıtım şekli olan demiryolu taşımacılığı vasıtasıyla dökme sistem olarak İskenderun limanına gitmektedir.

4.4.1.4. Seza Çimento Fabrikasında Tanıtım Uygulamaları

İşletme kendini "Türkiye'nin Çevreci Fabrikası" olarak konumlandırmıştır. Görüşmeler sırasında bütün birim yöneticilerinin bu doğrultuda çalıştıklarını belirtmeleri dikkat çekmiştir. Fabrikanın kurulduğundan bu zamana kadar işletmeye giden yolun kenarlarında ve işletme sahası içine yaklaşık 6000 adet fidan dikiminin gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

4.4.2. Çimentaş Çimento Fabrikası

4.4.2.1. Çimentaş Elazığ Çimento Fabrikasında Ürün ve Üretim Uygulamaları (Sertifikasyon Durumu, Doğal Kaynak Yönetimi, Ambalaj ve Atık Yönetimi)

1954 yılında Elazığ'da kurulan fabrika, 21 Eylül 2006 tarihinden itibaren İtalya Cementir Grubuna ait Çimentaş bünyesinde Recydia Atık Yönetim Yenilenebilir Enerji Üretimi Nak. ve Loj. Hizmetleri San. Ve Tic. A.Ş. adıyla faaliyet göstermektedir. İşletmede ISO 9001:2008 Kalite Yönetim Sistemi Belgesi, BS OHSAS 18001:2007 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi Belgesi, ISO 14001: 2015 Çevre Yönetim Sistemi Belgesi ve ISO 50001:2011 Enerji Yönetim Sistemi Belgeleri mevcuttur. İşletmede 'Yeşil Bina' sertifikalarından herhangi birine sahip bir bina yoktur.

İşletmede alternatif hammadde ve atık ısıdan geri kazanım mevcut değildir. Atık ısıdan elektrik enerjisi üretme sistemi kullanılmamaktadır. Ancak fabrika içindeki personelin ikamet ettiği lojmanlarda, sosyal alanlarda ve idari binalardaki ısınma ve kullanma amaçlı sıcak su ihtiyacı, vardiya değişimlerinde personelin duş ihtiyacı için kullanılan sıcak su ihtiyacı; fuel oil ya da kömür ile çalışan yüksek emisyon kaynaklı kazanlar yerine, fabrikadaki döner fırın ünitelerinden elde edilen sıcak gazlardan istifade edilerek reküperatör adı verilen geri kazanım sisteminden sağlanmaktadır. İşletmenin makine bakım döneminde çalışması durduğundan dolayı, geri kazanım sistemi çalışmamaktadır. Lojman, sosyal alan ve personelin kullanması için gerekli olan sıcak su ihtiyacı karşılaması için güneş enerjisi sistemi gündemde olup, bununla ilgili maliyet analizi çalışmaları yapılmaktadır.

Fabrika döner fırınları proses gereği yaklaşık 1400-1450 C° yüksek sıcaklıklarda çalışmaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının, Çevre İzin ve Lisans Yönetmelik hükümlerine göre müracaat edip lisans belgesini alarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Yeterli yüksek derecelerde yakılmayan atık yağlar, çimento fabrikasında kullanılmaktadır. Çimento üreticisi için alternatif yakıt olan atık yağ temin edilirken, atık yağ üreticisi için de satın alacak firmanın hazır olması karşılıklı avantaj sağlamaktadır. Bu sebeple atık yağ temininin sürekli şekilde sağlanması atık bertarafı için önem arz etmektedir. Ancak işletmenin bulunduğu bölge sebebi ile zaman zaman atık yağ temini yeterli miktarda olmadığından, toplam enerji kullanım oranlarına bakıldığında %1-2 gibi çok düşük kalmaktadır. Alternatif yakıt kullanımına ek olarak 2011- 2015 yılları arasında alternatif hammadde olarak mermer üretim tesislerinden gelen mermer atığı kullanılmıştır. İşletmede, 2015 yılında ateşleme sırasında kullanılabilen kömür küllerinin, Elazığ Belediyesi ile birlikte yürütülen sosyal sorumluluk projesi kapsamında, fabrikada bertaraf edilmekte olduğu birim yöneticileri tarafından belirtilmiştir.

İşletme temiz su ihtiyacı belediye içme suyu şebekesinden ve ayrıca bağımsız olarak işletme sahası içindeki iki adet kuyudan temin etmektedir. İşletme sahasında bu sebeple su arıtma ve reçineli su yumuşatma üniteleri mevcuttur. Fabrika üretim prosesinde ihtiyaç olan soğutma vs. amaçlı kullanılan bütün sular kapalı bir çevrim içinde kullanılmaktadır. Proses içinde hiçbir şekilde atık su ortaya çıkmamaktadır.

Doğal kaynak kullanımı tasarrufu için, yağış kaynaklı yüzey akış suları için fabrika sahasında yağmur suyu ve atık su kanalları yapılmıştır. Fabrika sahasında biriken bütün yağmur suları depolama havuzlarına aktarılmakta ve fabrika sahası içerisinde muhtelif sulama ve tozsuzlaştırma çalışmaları için kullanılarak geri kazanım işlemi gerçekleştirilmektedir.

Çimento ambalajlarında CE, TSE, ÇEVKO Yeşil Nokta ve uluslararası olarak belirlenen ambalajın hammaddesinin cinsini belli eden PAP22 (kâğıt) logosu mevcuttur.

İşletmede hem ofislerde hem de üretim süreci boyunca makine bakım onarımlarından kaynaklanan yağlar, makine ekipman hurdaları ve bakım sırasında oluşan atıklar, paketleme sırasında oluşan ambalaj atıkları ayrıştırılarak, tehlikeli ve tehlikesiz atık olarak ayrılmakta ve bu atıklar anlaşmalı lisanslı firmalara verilmektedir. Yıllık yaklaşık olarak 1400 kg (kâğıt + plastik vb.) atığın bedelsiz olarak verildiği bildirilmiştir.

İşletme atık yönetimi için, 2014 yılında toz filtre altyapı sistemini yenilemiş, elektrofiltre sisteminden torbalı sisteme geçiş yapmıştır. Böylece elektrik kesintilerinde çalışmayan elektro filtre dönemini kapatmıştır. Proseste dört baca ve bu bacalarda 42 filtre vardır. Yasal toz emisyon değerleri 50mgr/NM³ olup, işletmede yapılan çevre yatırımları sonucu söz konusu toz emisyon rakamının 5-10mgr/Nm³ arasında seyrettiği tespit edilmiştir. Bunun yanında Fabrika içinde hammadde ve paketleme üniteleri gibi nispeten toz kaynağının yüksek olduğu alanlarda, bu bölgedeki yüzeysel tozuşmaların önüne geçebilmek için su sprinkleme (yağmurlama, fiskiyeli sulama) sistemleri yapıldığı gözlemlenmiştir.

4.4.2.2. Çimentaş Elazığ Çimento Fabrikasında Fiyat Uygulamaları

Çimentaş Elazığ Çimento fabrikası bir grubun şubesi ve yabancı sermayeli işletme olduğundan işletme içinde muhasebe birimi bulunmamakta, muhasebe işleri İzmir'deki merkezden yönetilmektedir. Bütçe ile ilgili bütün onaylar merkezden elektronik ortamda gelmekte, büyük bütçeli onaylar içinse İtalya'daki merkezden onay alınmaktadır. İşletmenin yönetim kısmı da İtalya'dadır. Bu sebeple çevre ile ilgili bütçe, yatırım ve tasarruflarla ilgili sorulara cevap alınamamıştır. İdari İşler Şefinden alınan bilgi ve dokümana göre; işletme 2016 yılı toplam yatırım bütçesinin yaklaşık %50'sini çevre yatırımları için tahsis etmiştir.

4.4.2.3. Çimentaş Elazığ Çimento Fabrikasında Dağıtım Uygulamaları

Çimentaş Elazığ Çimento Fabrikası ürettiği çimentonun yaklaşık %80'ini dökme, %20'sini de 50kg.'lık paketlerde torbalı olarak satmaktadır. Büyük çaplı taahhüt ve projeler için (baraj, köprü, havaalanı vb.) , hazır beton firmaları, prefabrik ve imalatçılara direkt dökme satış yapılmaktadır. Dökme çimento kapalı silobastan kompresör yardımı ile araçlara yüklenmekte ve teslim yerinde yine kompresör ile silobastardan alınarak nakliye işlemi tamamlanmaktadır.

İşletme taşıma işlemini karayolu ile yapmaktadır. 2018 yılına kadar fabrikanın içine giren demiryolu hattı, karayollarının alt geçit yapması ile iptal edilmiştir. Fabrika yönetimi yazılı olarak projenin durdurulması için başvuru yapmış ancak sözlü olarak cevap almışlardır. Bu sırada proje tamamlanmış, demir yolu hattı kesilmiştir. İşletme TCDD'ne yazılı olarak yeni hattın açılması için başvurmuş ancak öncelikli projelerinin bu olmadığı belirtilmiştir. Fabrika içindeki kör hat hala durmaktadır.

4.4.2.4. Çimentaş Elazığ Çimento Fabrikasında Tanıtım Uygulamaları

İşletmede her yıl tesis içindeki mevcut yeşil sahaların üzerinde bütün çalışanların katılımı ile Ağaç Dikme Etkinliklerinin yapıldığı İdari İşler Birimi yetkilisi tarafından bildirilmiştir. Fabrika içinde 4 binden fazla yetişmiş ladin, köknar, selvi, karaçam, çınar ve meyve ağaçları mevcut olup, yüzlerce süs bitkisi, orijinal taşlar ile çevre düzenlemeleri yapıldığı gözlemlenmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Jeolojik yapısı itibariyle ülkemizde çimentonun hammaddesi olan kalkerin temininde güçlük yaşanmamaktadır. 2018 yılı verilerine göre Çin, Hindistan ve ABD gibi büyük ülkelerden sonra ülkemiz çimento üretiminde dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Dünyada bu derecede üst sıralarda yer aldığımız sanayinin, aynı zamanda önemli derecede hava kirliliğine sebep olan endüstriyel kaynaklar listesinde de üst sıralarda olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Çimento sanayisinde üretim sürecinin her aşaması çevreyi etkilemektedir. Çimento sanayisinin en önemli kirleticilerini, hammadde çıkarımı ve nakliyesi, yakıt tüketimi (enerji kaynağı ağırlıklı olarak fosil kaynak olan kömür daha çok kullanılmaktadır) ve üretim sırasındaki emisyonlar (NOx, SOx, toz emisyonu ve sera gazı emisyonu) oluşturmaktadır. Söz konusu çevresel etkiler tamamen yok edilememesine karşın araştırma geliştirme çalışmalarıyla etkilerini azaltmak mümkündür.

Araştırmada sadece iki entegre çimento üretim işletmesindeki görüşmelerden elde edilen verileri genellemek, araştırmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Ancak araştırma yapılırken taranan kaynaklardan ve görüşme yapılan her iki işletmedeki alanında uzman birim yöneticilerinin görüşlerinden hareketle, çevresel temelde, çimento sanayisinin gelişen ve aksayan yönlerinden genelleme yapılarak bahsedilebilir.

Söz konusu bilgiler ışığında, “Yeşil Pazarlama Karması” bileşenleri hakkında iki firmadan toplanan veriler değerlendirilmiştir. 2016 yılında faaliyete geçen Seza Çimento Fabrikası yeni inşa edilen bir işletme olmasına rağmen ‘Yeşil Bina’ sertifikalı yapı bulunmamakta ancak ürün ve üretim açısından kalite belgelerini tamamlamak isteyen bir işletme olduğu gözlenmiştir. “Türkiye’nin Çevreci Fabrikası” iddiasıyla yola çıkan Seza Çimento Fabrikası tanıtım araçlarında da bu sloganı kullanmaktadır. İşletmenin güneş enerjisinden elektrik üretimi yapmak istemesi ve bu konuda girişimleri olması, yeniliğe ve teknolojiye açık olup fosil kaynakları daha verimli kullanmak istediğinin kanıtı olarak değerlendirilebilir. İşletmenin ürün dağıtımında temiz ulaşım olarak demiryolunu daha çok tercih etmesi yeşil pazarlama yönünden başarılı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. İşletmede Ar-ge çalışmalarının sadece ürün kalitesine yönelik olması, sosyal sorumluluk çalışmaları için oluşturulmuş bir birimin mevcut olmaması, herhangi bir çevre kuruluşuna üyeliğinin olmaması ve personele çevre konusunda mecburi eğitim dışında eğitim verilmemesi gözlenen eksiklikler arasındadır.

Çimentoş Elazığ Çimento Fabrikası ISO 50001 Enerji Yönetim Sistemi Belgesini alarak enerji yönetimini kalite standartları çerçevesinde sürdürmesi doğal kaynak kullanımını dikkate alan işletme olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Ürünlerini, yenilediği makine teçhizat alt yapısıyla çevreye duyarlı ve enerji verimliliği artırılmış imalat süreci ile üretmektedir. Bunun yanında değiştirdiği hava filtreleriyle çevreye karşı duyarlı olduğu gözlenmiştir. İşletmenin ürün üretiminde fosil kaynak kullanımı yanında alternatif yakıt ve alternatif hammadde kullanımına elverişli olması avantajlı ve önemlidir. Ancak yeterli atık temin edilememesi nedeniyle fosil kaynak kullanılmakta ve bu avantaj yeterince değerlendirilememektedir. Yasal zorunluluk olmadığı halde işletmeye hammadde taşınması sırasında, uyarı alan araçlarla bir daha çalışılmaması başarılı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Ar-ge çalışmalarının ürün kalitesini geliştirmeye yönelik olmasına karşın çevre duyarlılığına yönelik çalışmaları bulunmadığı görülmüştür. Ancak fabrika içindeki lojmanların ve personelin kullandığı sıcak su ihtiyaçları için tesis durduğunda ya da atık yağ temin edilemediğinde kullanılacak bir güneş sistemi kurulumu maliyeti hesaplamaları yapılmakta ve alternatif çözümler düşünülmesi işletmenin çevreye duyarlı olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Çimentoş Elazığ Çimento Fabrikası yerleşkesinin daha eski olması nedeniyle, geçmiş yıllarda dikilen ağaçlar yetişmiş olup fabrika içi sosyal alanlar daha yeşil gözükmektedir. Öte yandan, Çimentoş Elazığ Çimento Fabrikasında, hemen her yıl, çalışanlar ve aileleriyle ağaç dikme etkinliği yapılmaktadır. Tanıtım ve sosyal sorumluluk çalışmaları firma merkezinden yönetilmekte, yapılan çalışmalar ise yerel düzeyde kalmaktadır.

Her iki üretim tesisinde de idari binalar kısmındaki atıklar, kaynağında ayrıştırılıp, atık depolama alanlarında toplanmasını müteakip, bir bedel karşılığında, anlaşmalı atık toplayıcılar tarafından işletmelerden alındığından, geri dönüşüme katkı sağlamaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda işletmelere yönelik olarak aşağıda belirtilen öneriler sunulabilir:

1. İşletmelerde sosyal sorumluluk çalışmalarını yürüten bir birim olmalı ve profesyonelce yürütülmelidir.
2. Yapılan sosyal sorumluluk çalışmaları yerel düzeyde (şapka dağıtımı, yemek organizasyonları vb) kalmamalı ulusal etkisi olabilecek doğaya yönelik çalışmalar olmalıdır. Bunun için de işletmelerin çevre örgütlerine üye olması önerilebilir.
3. Katı atık bertaraf edebilecek sistemi olan işletme, Elazığ ve çevre illerdeki belediyeler ile hareket ederek atık teminini kolaylaştırıp, fosil yakıt kullanımını azaltabilir.

4. Çimentoş Elazığ Çimento Fabrikasının, Elazığ Belediyesi ile yaptığı Sosyal Sorumluluk kapsamında kül toplama ve bertaraf etme çalışması tekrarlanabilir.

5. Elazığ Belediyesi'nin koordinasyonu ile çimento üreticileri ve mermer ocağı işletmeleri bir araya gelerek, mermer atıklarını alternatif hammadde olarak kullanmaları için sosyal sorumluluk projesi geliştirilebilir.

6. İşletmelerde, deterjanlarda kullanılan suda çözünen film gibi ambalaj malzemelerinin çimento paketlemesinde kullanılacak düzeye getirilmesi ile ilgili ar-ge çalışmaları yapılabilir.

7. İşletmelere yeni yapılacak binaların 'Yeşil Bina' uygunluklarına göre yapılması planlanabilir ya da mevcut binalardaki iyileştirmeler bu kıstas göz önüne alınarak planlanabilir.

Revilla ve arkadaşları (2001: 111) tarafından yapılan bir araştırmada otel yöneticilerinin yeşil uygulamaları benimsemelerinde, tüketici isteklerinden ziyade yasal ve politik yaptırımların daha etkili ve önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma yürütülürken, çimento sektöründe de çevreye karşı duyarlılık adına yasal çerçeveye uyulduğu ancak üretici işletmelerin tüketici istekleri doğrultusunda ve gönüllü olarak yaptıkları uygulamaların aynı özende olmadığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple aşağıda belirtilen alanlarda yaptırımları olabilecek ilgili bakanlık ve yerel yönetimler tarafından yapılabilecek düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılması önerilebilir:

1. Çimento üreticilerinin, ürün kalitesi geliştirmeye yönelik ar-ge çalışmaları, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca sağlanacak özendirici teşviklerle, alternatif hammadde çalışmalarına yönlendirilebilir.

2. Çimento üreticileri ambalaj temini için ambalaj sanayisi ile birlikte çalışmaktadır. Çevreye zararsız farklı materyaller için yapılacak ortak ar-ge çalışmaları, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'nca özendirici teşviklerle desteklenebilir.

3. Yeni ruhsat verilecek olan çimento üretim tesislerine, yoğun enerji kullanılan sanayi olması nedeniyle, tesislerin kullanacağı elektriğin minimum %10'unu karşılayacak Yenilenebilir Enerji Yatırımı (işletmenin kuruluş yerine uygun olacak güneş enerjisi ya da rüzgâr enerjisi) mecburiyeti getirilebilir.

4. Yenilenebilir Enerji Yatırımı uygun olmayan ve katı atık tedarikinde sıkıntı çekmeyecek bölgelerde, alternatif olarak atık ısı geri kazanım tesisi yatırımı mecburiyeti getirilebilir.

5. Çimento üreticilerinin alternatif yakıt kullanmak için yapacakları yatırımlarının önündeki en önemli problem atık tedarik edilememesidir. Çimento fabrikalarının kullanabilecekleri alternatif yakıtlardan atık yağ, Petrol Sanayi Derneği (PETDER) tarafından lisanslı nakliyeciler ve araçlar ile atık üreticileri tarafından ücretsiz toplanmakta ve bertaraf edici olan çimento fabrikalarına da düşük ücret tarifesi üzerinden satılmaktadır. Bu örnekte olduğu gibi atık temin edebilecek lisanslı dernekler kurularak kullanımı cazip hale getirilebilir. Böylece hem yakıt tüketiminde tasarruf elde edilecek, hem de atıkların yok edilmesi ile çevrenin korunmasına katkı sağlanacaktır.

6. Çimento üreticileri, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı ile işbirliği içinde, sera gazı emisyonunu emerek küresel ısınmayı azaltma etkisi olan ormanlık alanlar oluşturmaya çalışabilir.

7. Daha az klinker içeren, mineral katkılı çimento kullanımı enerji tasarrufu ve emisyonların düşürülmesi açısından önemli olduğu için çevreye daha zararsızdır. Yetkili mercilerce bu tarz çimentoların kullanılması özendirici kılınabilir.

8. Ülke genelinde bazı kararların hükümet politikası değil ülke politikası olarak belirlenmesi gerekliliği gibi yerel yönetimlerde de belediye politikasından ziyade kentlerin özelinde büyüme politikaları olması gerekmektedir. Çimento üretim tesisleri büyük yatırım gerektiren işletmelerdir. İşletmelerin taşınması durumu çok da uygulanabilir olmadığından, işletmelerin kurulumuna izin verildikten sonra işletmelere yakın mesafede yapılaşma ruhsatı verilmemesi yerel yönetimlerin elindedir. Böylece toplum sağlığına olumsuz etkileri azaltılabilir. Gerekli görüldüğü takdirde, üniversitelerden kentlerin büyüme koşulları ve ekolojik sürdürülebilirliklerini sağlama konusunda destek almaktan kaçınılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- ALP Kadir vd. (2017), **Entegre Çevre İznine (EÇİ) Tabii Çimento Üretim Tesislerinin Uyum Durumları ve Gerekliliklerinin Belirlenmesi Projesi Nihai Raporu**, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı
- AR Aybeniz AKDENİZ (2009), **Yeşil Pazarlamadan Kaynaklanan Kazanımlar ve Türk Tekstil Sektöründe Bir Uygulama Uludağ Üniversitesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SOBE İşletme ABD Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Bursa.
- AR Aybeniz AKDENİZ (2011), **Yeşil Pazarlama (Tekstil Sektöründen Örneklerle)**, BETA Yayınları, İstanbul.
- ARAÇ Erdal (2014), **Paydaşların Yeşil Pazarlama Uygulamalarına İlişkin Algısı: Çimento Sektörü Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi, SOBE İşletme ABD, Mersin.
- ASLAN Filiz (2007), **Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Çerçevesinde Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Çevreye Duyarlı Ürünleri Kullanma Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kafkas Üniversitesi SOBE İşletme ABD, Kars.
- BREEAM (2018), SD5078: BREEAM UK New Construction 2018- Consultation Draft.
- CENGİZ Ekrem, Birdoğan BAKİ, Taner ACUNER (2010), **'Bütünleşik Kalite-Çevre Yönetim Sistemi', Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.20, S.1, s.247-264.
- COŞKUN Semih (2017), **'Çimento Sektörü ve Alternatif Enerji Kaynakları'**, **CemenTürk**, <http://cementurk.com.tr/c%CC%A7imento-sekto%CC%88ru%CC%88-ve-alternatif-enerji-kaynaklari/> Erişim Tarihi: 01.05.2019.
- ÇEDBİK (2019), Yeşil Bina, <https://cedbik.org/tr/yesil-bina-7-pg/leed-9-pg> Erişim Tarihi: 26.08.2019
- ÇİMSA (2016), **'Çimento Sektöründeki İlk Yeşil Bina Sertifikası Çimsa'nın Oldu'**, <https://www.cimsa.com.tr/tr/medya/basin-odasi/bultenler/cimento-sektorundeki-ilk-yesil-bina-sertifikasi-cimsa-nin-oldu/i-575> Erişim Tarihi: 25.05.2019.
- DGBN (2013), **Excellence Defined, Sustainable Building With a Systems Approach**, http://plgbc.nazwa.pl/plgbc_new/wp-content/uploads/2015/04/DGNB_System_EN_5-2014_WEB.pdf Erişim Tarihi: 29.07.2019
- DURIF Fabien Caroline Boivin and Julien Charles (2010), **'In Search of A Green Product Definition, Innovative Marketing**, Vol 6. Issue 1.
- EMGİN Övgü, TÜRK Zehra (2004), **'Yeşil Pazarlama (Green Marketing)'**, **Mevzuat Dergisi**, Yıl:7, Sayı:78, ss. 11.
- GÜNAY Tuğrul (2017), **Turizm İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: İzmir Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi SOBE Turizm İşletmeciliği ABD, İzmir.
- HAMAWAND Omar Ali (2017), **Pazarlama Stratejilerinin Rekabet Avantajı ve İç Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Kerkük Çimento Fabrikası Örneği**, Gaziantep Üniversitesi SOBE İktisat ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- İRİÇ Esra (2012), **Perakende Sektöründe Yeşil Pazarlamanın Önemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi SOBE Uluslararası Ticaret ABD Uluslararası Ticaret Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- KACUR LEBLEBİCİ Leyla (2008), **Yeşil Pazarlama ve Kayseri'deki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SOBE, İşletme ABD, Kayseri.
- KALKAN Ekrem, Ş.KORKUT, Y.YALÇIN, M.TOKGÖZ, A.BİBER, (2016), **Çimento Sektör Araştırması**, Rekabet Kurumu, Ankara.
- KESKİN, Soner (2017), **Yeşil Lojistik Uygulamaları: DHL Örneği**, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Uluslararası Ticaret, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KINOTI Mary Wanjiru (2011), **'Green Marketing Intervention Strategies and Sustainable Development A Conceptual Paper'**, **International Journal of Business and Social Science**, Vol.2 No:23.
- KIRLIOĞLU Hilmi, Ahmet Vecdi CAN (1998), **Çevre Muhasebesi**, Değişim Yayınları Adapazarı.

- KOBAN Emine, Hilal YILDIRIM KESER (2007), **Dış Ticarete Lojistik**, Ekin Yayınevi
- KORKMAZ Halil (2016), **Otel İşletmelerinde Yeşil azarlama Uygulamalarının Rekabet Avantajına Etkisi**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SOBETurizm İşletmeciliği ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- KURTULUŞ Sacit (2018), **Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Elde Etmeye Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Önemi ve Gıda Sektöründe Uygulanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, İşletme Bilgi Yönetimi ABD, Mersin.
- LAROCHE Michel, Jasmin Bergeron Guido Barbaro-Forleo (2001), *'Targeting Consumers Who Are Willing to Pay More for Environmentally Friendly Products'*, **Journal Of Consumer Marketing**, Vol.18, ss.503-520
https://www.researchgate.net/publication/235282718_Targeting_Consumers_Who_Are_Willing_to_Pay_More_for_Environmentally_Friendly_Products Erişim Tarihi: 25.11.2017.
- NEMLİ Esra (2001), *'Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı'*, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:23-24, 211-224.
- ORMAN Ferhat (2017), **Türkiye'de Çimento Sektöründe Finansal Tablo Analizi ve Büyüyen Trendleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi İşletme Yönetimi ABD Finans Bilim Dalı, İstanbul.
- OTTMANN Jacquelyn. A., R.Edwin STAFFORD., Cathy L. HARTMAN (2006), *'Avoiding Green Marketing Myopia'*, **Environment**, Vol. 48, No.5 pp. 22 – 37.
http://www.academia.edu/17767058/Avoiding_Green_Marketing_Myopia Erişim Tarihi: 25.11.2017
- ÖZÇELİK Serkan (2017), **Hazır Giyim (örme) Alt Sektöründe Faaliyet Gösteren KOBİ'lerde Yeşil Pazarlama Uygulamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Küresel Pazarlama ve Marka Yönetimi Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- ÖZTÜRK Ebru (2016), **Çimento Sektöründe Alternatif Hammadde ve Alternatif Yakı Kullanımının Çevresel Yararlarının Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği ABD, Tekirdağ.
- POLAT Çetin (2007), *'Yoğunlaşma ve Piyasa Yapısı İlişkisi Çerçevesinde Türk Çimento Sektörünün Yapısal Analizi'*, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.2, 97-116.
- POLONSKY Michael Jay (1994), *'An Introduction To Green Marketing'*, **Electronic Green Journal**, 1(2), Erişim Tarihi: 01.12.2017 <http://www.greenprof.org/wp-content/uploads/2010/06/An-Introduction-to-Green-Marketing.pdf>.
- POLONSKY Michael Jay, Philip J. ROSENBERGER III (2001), *'Reevaluating Green Marketing: A Strategic Approach'*, **Business Horizons**, September- October, 21-30.
- REVILLA Guadalupe Tim H. DODD, Linda C. HOOVER (2001), *'Environmental Tactics Used by Hotel Companies in Mexico'* **International Journal of Hospitality & Tourism Administration** Vol.1 Issue 3-4, 111-127.
- SEYHAN Güneş (2010), **Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Konaklama İşletmelerinde Çevreye Duyarlı Uygulamalar ve Yeşil Pazarlama: Örnek Olay Çalışması (Calista Luxury Resort Hotel-Antalya)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ABD, İzmir.
- SÖNMEZLER Gökhan, Orçun GÜNDÜZ (2008), *'2008 yılına girerken Türk Çimento Sektörü'*, **Çimento İşveren Dergisi**, S.2, C.22, 32-41.
- T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018), **Çimento Sektörü Raporu**, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi ve Verimlilik Genel Müdürlüğü.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2006), **Çimento Fabrikalarında İş Sağlığı ve Güvenliği Denetim Projesi Genel Değerlendirme Raporu**, İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- T.C. Orman Bakanlığı (2004), **Türkiye Çevre Atlası**, ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı, Ankara.

TÇMB (2018), **Türk Çimento Sektörü 2018**.

TÇMB (2019) ‘Çimento ve Klinker İstatistikleri’, https://www.tcma.org.tr/tr/haber_detay/cimento-ve-klinker-istatistikleri, Erişim Tarihi: 11.05.2019.

TÇMB (2019b), https://www.tcma.org.tr/tr/sektorel_ongelikler/emisyon Erişim Tarihi: 21.05.2019

TÇMB (2019c), https://www.tcma.org.tr/tr/atik_isi_gerikazanimi Erişim Tarihi: 20.05.2019

TİRKEŞ Çiğdem (2008), **Yeşil Pazarlama: Türkiye’de Organik Gıda Ürünlerinin Kullanımını Arttırmaya Yönelik Stratejiler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SOBE İşletme ABD, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, İstanbul.

TOPUZ Seçkin (2016), **Yeşil Pazarlama ve Üretici İşletmelerin Yeşil Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, SOBE İşletme Yönetimi ABD Pazarlama Bilim Dalı, İstanbul.

TÜRK Mevlüt, Ayda GÖK (2010), ‘*Yeşil Pazarlama Anlayışı Açısından Üretici İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu*’, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 32, 199- 220.

UYDACI Mert (2002), **Yeşil Pazarlama- İş Ahlakı ve Çevresel Açısından Yaklaşımlar**, Türkmen Kitapevi, İstanbul.

ÜSTÜNAY Muradiye (2008), **İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları Çerçevesinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları Ve Kimya Sektörüne Yönelik Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi SOBE İşletme ABD, Edirne.

VAN OSS G. Hendric (2019), U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, https://prd-wret.s3-us-west-2.amazonaws.com/assets/palladium/production/s3fs-public/atoms/files/mcs-2019-cemen_0.pdf Erişim Tarihi: 23.05.2019.

YAVUZ Hande (2007), ‘Yeşil Şirket Olma Yarışı’, **Capital Dergisi**, <https://www.capital.com.tr/yonetim/liderlik/yesil-sirket-olma-yarisi> Erişim Tarihi: 25.06.2019.

YETKİN Elif Gizem (2015), ‘*Mevcut Binalar Kapsamında LEED, BREEAM ve DGNB Sistemleri Enerji Ölçütlerinin Karşılaştırmalı Analizi*’, **ISBS 28-30 Mayıs 2015 2.International Sustainable Buildings Symposium**, 932-939, Ankara.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 177-197, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 18.11.2019 Kabul Tarihi: 23.12.2019

İŞGÖRENLERİN ÇALIŞMA YAŞAM KALİTESİ ALGISI VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ: ELAZIĞ İLİ SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÖRNEK UYGULAMASI

Analysis of the Relationship of Perceptions of Employees' Work Life Quality With Organizational Commitments; A Study on Healthcare Employees in Elazığ City

Cem AYDEN*

Gülşen GÜNDOĞDU**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı işgörenlerin çalışma yaşam kalitesi algılarının örgütsel bağlılıklarıyla olan ilişkisinin incelenmesidir. İşgörenlerin çalışma yaşam kalitesi algılarının örgüte olan bağlılığıyla herhangi bir ilişkisi var mı sorunsalı araştırmamızda merak uyandırmıştır. Bu amaçla Elazığ ili sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada veri elde etme yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Bulgular sonucu araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının, çalışma yaşam kalitesi algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma yaşam kalitesi, örgütsel bağlılık, sağlık sektörü

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the relationship between employees' perceptions of work quality of life and organizational commitment. Is there any relationship between employees' perceptions of work quality of life and commitment to the organization aroused curiosity in our research. For this purpose, a study was conducted on health workers in Elazığ. The questionnaire was used as the method of obtaining data. As a result of the findings, a significant relationship was found between the perception of work quality of life and organizational commitment of the health workers participating in the study.

Key Words: Work-life quality, organizational commitment, health sector

GİRİŞ

İş hayatında aktif olan herkesin bildiği gibi iş hayatı, günlük yaşantı üzerinde birtakım etkilere neden olur. İş yerinde günün önemli bir bölümünü geçirmenin ötesinde genellikle iş zihni sürekli olarak meşgul eder, günlük programı belirler, sosyal benliğe katkı sağlar ve ayrıca bazen bir aile kurup kurulmayacağını bile belirler. Bir kişi ve sahip olduğu iş arasındaki ilişkileri biçimlendiren karmaşık mekanizmayı kavrayabilmek adına çalışma yaşam kalitesi hakkında daha fazla bilgi sahibi olunması gerekmektedir (Aydın vd. 2011:80).

* Dr.Öğr.Üyesi, Fırat Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, e-posta: cemayden@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7648-7973>

** Öğr.Gör., Kastamonu Üniversitesi İnebolu MYO, e-posta: gulsenngundogdu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9402-1088>

Çalışma yaşamında kaliteyi gerçekleştirmek ve yaygınlaştırmak için ülkelerin farklı uygulamalar gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu kavram üzerine her ülke, farklı dönemlerde başlamak üzere yasal düzenlemeler yapmıştır. Örneğin Fransa’da çalışma yaşam kalitesiyle alakalı, “çalışma şartlarının geliştirilmesi”, sosyalist ülkelerde “işçilerin korunması”, İngiltere ve Almanya’da “işin insanlaştırılması”, İskandinav ülkelerinde “çalışma çevresi ve işyerinin demokratikleştirilmesi” anlatımları yaygın olarak tercih edilmiştir (Kaymaz, 2003:1).

Örgütsel bağlılık, 1956 yılında Whyte (Gül, 2002; akt.: Örucü ve Kışlalıoğlu,2014:45) tarafından ele alındıktan sonra, bugüne kadar birçok araştırmacı için merak uyandırmaya devam eden bir konu olmuştur. Örgütsel performansın örgütsel bağlılık duygusundan olumlu yönde etkilendiği varsayılmakta, bu açıdan çalışanın işe geç gelme, işe devamlılığı ve işten ayrılma niyeti üzerine birtakım etkileri olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızın amacı, sağlık çalışanlarının çalışma yaşam kalitesi algılarını incelemek ve bu algıların, çalışanın örgüt bağlılığıyla olan ilişkisini araştırmaktır.

1. Çalışma Yaşam Kalitesi

Çalışma yaşam kalitesi kavramı amaç ve süreç boyutlarından değerlendirilerek açıklanabilir. Çalışma yaşam kalitesi amaç olarak, örgütün yapmakta olduğu işin büyümesi ve gelişmesi için örgütlerin mesuliyetinde olan ve örgüt içerisindeki tüm çalışanların aktif olduğu, daha katılımlı ve etkili bir örgüt yapısı oluşturulmasını kapsar (Aydın vd. 2011:81) diye tanımlanmakta. Benzer şekilde yapılan başka tanımlarda ise, çalışma yaşam kalitesi örgüt içerisinde resmi kararların alınmasında iş görenin daha fazla katılımı, elde edilen gelir ve kârın daha adil bir şekilde paylaşımı, çalışma şartlarının daha iyi olmasının sağlanması şeklinde ifade edilmektedir (Elma ve Demir, 2003:204).

Bir süreç olarak çalışma yaşam kalitesi ise amaçlara ulaşma çabalarının tümünü kapsamaktadır. Bu açıdan çalışma yaşamındaki kalite, işgörenin iş yerindeki çalışma şartlarını etkileyecek olan kararların alınmasında daha aktif rol almasını sağlayacak bir işletme ortamının var olması süreci olarak tanımlanmaktadır (Güvenli, 2006:105).

Uysal (2002), çalışanlara daha sağlıklı ve daha bireysel çalışma şartlarının oluşumuna olanak sağlanmasının, çağdaş yönetimin bir gereği olduğunu varsayarken; Serbest (2000:32) ise çağdaş yönetim anlayışının hakim olduğu, işgören kavramına daha fazla önem veren bir organizasyonda, sistem yaklaşımı kapsamında iş görenlerin iş doyumunu ve kişisel ihtiyaçlarına değer veren ve ayrıca bireyi geliştiren ve motivasyonunu artırma yoluyla çalışanın işteki verimliliğini artırmayı hedef olarak gören bir sistem şeklinde tanımlamaktadır (Aydın vd. 2011:80-83). Bu bağlamdan bakıldığında, çalışma yaşam kalitesi, gerçekleştirmek istenilen işin daha fazla insanleştirilmesidir.

Çalışma yaşamının insan odaklı olması, bireyin çalışma ortamındaki rolünü, çalışanın kişisel özelliğine, kabiliyetlerine ve beklentilerine göre düzenlenmesini amaçlamakta ve bunun sonucunda çalışma yaşamının daha kişiselleşmesi, iş görenin işiyle entegre olmasının kolaylaştırılması yönündeki çabaları da kapsamaktadır (Yüksel, 2004: 48).

Bazı araştırmacılar ise çalışma yaşamı kalitesini, örgütteki bireylerin iş yerindeki yaşam kalitesini artırmak için belirlediği beklentileri olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya göre, farklı iki örgütün çalışma yaşam kalitesi tanımlaması aynı olmamaktadır (Levine vd., 1984; akt.:Erdem ve Kaya, 2013:136-137). Yapılan araştırmalardan anlaşılacağı üzere çalışma yaşam kalitesi, geniş kapsamlı olup farklı girişim alanlarında ve farklı örgütler için değişiklik göstermektedir. Hatta aynı çalışma ortamındaki farklı gruplar için bile farklı anlamlar ifade etmektedir. Bunun en önemli nedeni, bireylerin birbirinden farklı beklentileri ve tatmin düzeylerinin farklı olabilmesidir. Bu sebeple araştırmacılar, iş görenlerinin çalışma yaşam kalitesini kendi ifadeleri ve bakış açılarıyla iştirak edecek şekilde tanımlamaları gerektiğini önermektedir.

1.1. Çalışma Yaşam Kalitesi Faktörleri

Çalışma yaşam kalitesine ilişkin temel dört faktörden bahsedilebilir bunlar; iş güvenliği, çalışma koşulları, ücret ve kazançlar ve kariyer sürecidir. Bu faktörlere bakacak olursak;

İş Güvenliği: İşgörenlerin fizyolojik sağlıkları kadar psikolojik sağlıklarının da bir bütün olarak görülmesi, örgüt hedeflerine ulaşabilmek için örgütteki en önemli unsur olan emek faktörünün verimliliğinin artırılması ve çalışma motivasyonunun yüksek tutulması, öncelikle çalışanların sağlığının korunması ve güvenliklerinin sağlanmasına bağlıdır.

Çalışma Koşulları: Çalışanların, verimli çalışabilmeleri için rahat çalışma koşullarına sahip olmaları gerekir. Örgütlerdeki kötü çalışma ortamları; yeterli aydınlatmanın olmadığı, fiziksel koşulların (havalandırma, ısınma vb. gibi) uygunsuzluğu, çalışma saatlerinin uzun olduğu, elverişli çalışma şartlarına uyulmaması ve iş güvenliğine gereken önemin verilmemesi gibi durumların var olmasıdır. Bu tür çalışma şartlarına sahip örgütlerde çalışanlar fiziksel ve de ruhsal olarak olumsuz etkilenir. İş yerlerinde çalışanların verimliliğini artırmak için çalışma ortamının koşullarının önemi büyüktür (Hayta, 2007:22).

Ücret ve Kazanç Algısı: Emegın bedeli veya çalışmanın karşılığında emek sahibine sağlanan faydalar olarak tanımlanabilecek ücret, dar kapsamda para ve para cinsinden değerlendirilebilen maddi faydaları ifade ederken geniş kapsamda çalışma veya iş yapmanın bedeli, iş görenin sağladığı maddi ve manevi tüm yararları veya ödülleri içermektedir (Demir ve Acar, 2014:102). Ücret, personelin çalışması karşılığında belirli bir dönemde elde ettiği maddi değerlerdir (Dinçer ve Fidan, 1996:273).

Kariyer Süreci: Kariyer, (en geniş anlamda) işle ilgili faaliyetler dizisi, bireyin yaşamı boyunca bir iş dalındaki ilerleyişini ve yapmış olduğu işlerden oluşur (Cascio, 1998, s.339; akt.: Kitapçı ve Sezen, 2002:220). Kariyer kavramı insanın davranış şekilleri ile donanmış bir bireyin hayatı boyunca süregelen işler serisidir; tercih edilen bir iş hattında ilerlemek ve bunun neticesinde gelirini arttırmak, sorumluluk arttırmak, daha fazla statü, yetki ve saygınlık elde etmektir (Soysal, 2014:294). Benzer bir şekilde Sabuncuoğlu (2005:169)'da kariyeri, insanın iş yaşamında yer aldığı hiyerarşik pozisyonlar ve yaptığı işleri, bulunduğu konumla ilgili davranış ve tutumları içeren bir süreç olarak tanımlamıştır (Dinçer ve Fidan, 1996:273).

1.2 Türkiye'deki Çalışma Yaşam Kalitesi Konulu Çalışmaların İncelenmesi

ÇYK, araştırmacılarca farklı kapsam, boyut ve alanlarda incelemeye tabi tutulmuştur. ÇYK'yı ele alan araştırmacılar tek boyutlu olarak ya da çok boyutlu olarak incelemiştir. Örneğin, Yüksel (2004) ÇYK'nin istihdam boyutunu incelerken; Dikmetaş (2006), Turunç vd (2010), Çelik ve Tabancalı (2012) ÇYK'yı çok boyutlu olarak ele almış ve incelemiştir. Ayrıca ÇYK'nin, işten ayrılma ve işe devam davranışı üzerine, çalışanın motivasyonuna ve örgütsel bağlılığa etkilerini inceleyen araştırmacılara da rastlanmıştır. Öte yandan ÇYK'yı etkileyen faktörler ve bu faktörlerin çalışanlar tarafından nasıl algılandığı da araştırmacılar tarafından incelenmiştir.

ÇYK ile ilgili çalışmaların uygulama alanlarına bakıldığında, sıklıkla hastane çalışanları üzerinde araştırmaların yapıldığı görülmektedir. İkinci sırada tercih edilen uygulama alanının akademisyenler olduğu görülmektedir. Bunlar dışında, havalimanı çalışanları, rehberlik ve araştırma merkezi çalışanları, öğretmenler, otel, seyahat, kargo acentelerinin çalışanları da uygulama yapılan alanlar arasında yer almaktadır.

İncelenen çalışmaların sonuçlarında ise,

- ÇYK'yı bireysel özelliklere göre ele alan araştırmacılar (Dikmetaş, 2006; Afşar, 2015; Çelik ve Tabancalı, 2012) ÇYK algısının çalışanın bireysel özelliklerine göre farklılık gösterdiğini tespit etmiştir.

• ÇYK'nin işten ayrılma niyeti üzerine etkisini inceleyen araştırmacılar (Turunç vd.,2010; Demir vd., 2014; Sezici, 2014) ÇYK algıları ile çalışanların işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

• ÇYK ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar (Turunç vd., 2010; Türkay, 2015) ÇYK'nın çalışanın iş tatminini pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

2. Örgütsel Bağlılık

Çalışmanın bu kısmında “Örgütsel Bağlılık” kavramının tanımı ve önemi, örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler ve sonuçları üzerinde durulmaktadır.

2.1 Örgütsel Bağlılık Kavramı ve Önemi

Örgütsel bağlılık kavramının daha iyi anlaşılabilmesi adına öncelikle örgüt ve bağlılık kavramının temelde ne anlam ifade ettiğine değinmek gerekir. Philip (1965)'e göre örgüt, belirli amaçlar doğrultusunda koordine edilen, iki ya da daha fazla bireyin, davranışlarını biçimsel kurallara göre düzenlediği yapı olarak anlaşılmaktadır (Philip,1965; akt.:Güney, 2011:2). Bağlılık ise “bireylerin kendilerini bir topluluk, toplumsal kesim ya da kümenin üyesi saymaları” (www.tdk.gov.tr) şeklinde tanımlanmaktadır.

Örgütsel bağlılık kavramı ise Mowday, Steers & Porter (1979)' in yaptığı en genel ifadeyle “bir bireyin örgüte olan bağının görece gücü”dür. Daha ayrıntılı olarak Porter vd. (1974), Mowday vd. (1982) örgütsel bağlılığı; “örgütün amaç ve değerlerine kuvvetle inanma ve kabul etme; örgütün yararı için dikkate değer çaba göstermeye istekli olma ve örgütün üyesi olmak için güçlü bir arzu duymadır” şeklinde tanımladıkları görülmektedir(akt.: Örucü ve Kışlalıoğlu, 2014:46-47).

Reilly ve Chatman (1968:493)'e göre örgütsel bağlılık çalışanın örgüte psikolojik olarak bağlanmasıdır, Schwenk (1986:299)'a göre ise örgütsel bağlılık, çalışanın yapılan işi beğenme, işe devamlılığı ve belirli bir davranış tarzına bağlılığıdır (akt.: Bedük,2011:50).

Çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında örgütsel bağlılıkla ilgili birçok araştırmaya rastlanmıştır ancak örgütsel bağlılığın tanımı ile ilgili bir fikir birliğine varılamadığı görülmektedir. Araştırmacılara göre bunun nedeni, farklı disiplinlerin farklı bakış açılarıyla konuya yaklaşımlarıdır.

Çalışanın örgütle farklı yönlerden bütünleşmesini yansıtan örgütsel bağlılığın üç unsuru söz konusudur. Bunlar (İnce ve Gül, 2005:6):

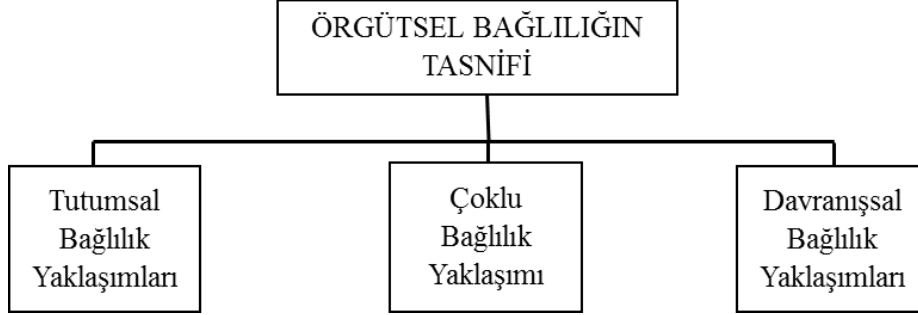
- Örgütün hedef ve amaçlarını benimseme,
- Örgütsel yararları daha fazla çaba gösterme,
- Örgüt aidiyetliğinin devamı için istek.

Kendi hedefleri ve değerleri ile örgütsel amaçların uyduğunu düşünen kişinin örgütsel bağlılığı da üst düzeyde olacaktır. Bireyin benimsediği örgütsel amaçlara ulaşabilmesi için resmi görev tanımı ile kendisinden beklenenden daha fazla gayret göstermesi örgütsel bağlılığın varlığını gösterir. Ayrıca bireye daha iyi çalışma imkânları teklif edilmiş olsa dahi başka yerlerden gelen iş tekliflerini kabullenmek yerine örgütte çalışmaya devam etmektedir. Bireyin örgütsel değerleri kabullenmesi ve bu değerler itibarıyla maddi yararı olmaksızın dahi üst düzey bir çabayı gösteriyor olması da aynı zamanda örgütsel bağlılığın ispatıdır (Bakan, 2014:10-11).

Örgütlerin değişen ve gelişen iş şartlarının gerektirdiklerine uyum sağlayabilmeleri ve devamlılıklarını sürdürebilmeleri için örgütsel bağlılık konusuna önem vermeleri ve iş görenin iş şartlarını buna bağlı olarak değerlendirmeleri gerekmektedir.

2.2. Örgütsel Bağlılığa İlişkin Sınıflandırmalar ve Yaklaşımlar

Örgütsel bağlılık kavramı üzerine yapılan çalışmalarda, örgütsel bağlılığın tanımı üzerine bir uzlaşma sağlanamamış olmakla birlikte, örgütsel bağlılık tek boyutlu olmayıp çok boyutlu bir kavram olduğu görülmektedir (Somers, 1995; akt.:Bakan, 2011:75). Ayrıca örgütsel bağlılığın sınıflandırılması konusunda da fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Genel olarak ön plana çıkan sınıflandırma Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Örgütsel Bağlılığın Sınıflandırılması (Kaynak: İnce ve Gül, 2005:26)

a-) Tutumsal Bağlılık Yaklaşımı

Tutum bireylerin çevresindeki bir objeye, yaşadığı deneyimler sonucu düzenli bir tavır alışlarıdır. Bakan (2011:77)'a göre, bir kişinin sosyal hayattaki hareketlerinin yürütülmesinde tutumlar esas rol oynamaktadır. Bedük (2011:53)'e göre ise tutum bireyi belirli bir davranışa yönlendiren; duygusal, bilişsel ve davranışsal öğelerden oluşan bir temayüldür.

Tutumusal bağlılık savunucuları işgörenin örgütsel bağlılığını etkileyecek olan ve işgörenin örgüt ortamını değerlendirmesiyle açığa çıkacak "işgören-örgüt" özdeşleşmesi ve bu kavramın sonucunda örgüte duyulan tepkiyi irdelemektedir. Bu yaklaşıma göre işgörenin kendi değer ve amaçlarıyla uyum hâlinde olması gerekmektedir (Meyer ve Allen,1991; akt.: Hoş ve Oksay, 2015:3).

Kenter'in Yaklaşımı: Birey, örgütsel beklentiler ve hedeflere uyumlu olarak, örgüte olumlu duygular besleyerek ve kendisini adayarak örgüte bağlılığını gerçekleştirebilir (Cengiz, 2011; akt.:Bedük, 2011:54). Kenter'e (1968) göre bağlılık sosyal sistem ve kişilik sistemi olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkar ve bireylerin bağlılıkları, bu sosyal sistem içerisinde sosyal kontrol, grup birliği ve sistemin devamlılığı gibi üç temel alanda olurken, kişilik sisteminde duygusal ve normatif eğilimlerden ortaya çıkar (Kenter, 1968; akt.: Bakan, 2011:82-83).

Araştırmacılar Kenter yaklaşımının üç şekline değinmektedir. Bunlar:

Devama yönelik bağlılık; iş görenin örgütten ayrılmanın sonucunda kötü etkilerinin olacağını bilmesi ve örgütte kalmanın kendisi için daha faydalı olacağını düşünerek, örgütün bir üyesi olmaya devam etmesi ve böylece örgütün kalıcılığına kendisini adanmasıdır (Kenter, 1968:500; akt.: Bedük, 2011:54). Yani örgütsel bağlılığın var olabilmesi için çalışan açısından ayrılmanın, kalmaya oranla daha maliyetli olması ve kendisinden ayrılmayı güçleştirecek değerde bireysel fedakarlıkların istenmiş olması gerekmektedir (İnce ve Gül, 2005).

Kenetlenme bağlılığı; Kenter, kenetlenme bağlılığını daha önceki sosyal kesitlerden feragat veya grubun kenetlenmesi için faydalı olacak simge ve sembollerini kabullenme ve törenlere katılım gibi araçlarla bir örgütteki sosyal ilişkilere bağlanma olarak tanımlamaktadır (İnce ve Gül, 2005). Ayrıca gruba katılım grup bilincini geliştirecek ve bunun sonucunda grubun dış güçler karşısında korunmasını sağlayacaktır (Kanter,1968:501; akt.: Bedük, 2011:54). Kenetlenme bağlılığını güçlendirmek istendiğinde, gruba yeni katılan üyeleri herkese tanıtmak, uyum eğitimi vermek, simgesel objeleri kullanmak, kuruluş kutlamaları düzenlemek, herhangi bir çatışmaya yol açmamak

kaydıyla görev tanımlamaları yapmak, ödüllendirme sisteminden adil bir şekilde herkesin faydalanabilmesini sağlamak ve sosyal aktiviteler düzenleyerek “biz” olgusunu benimsetmek önemlidir (İnce ve Gül, 2005).

Kontrol bağlılığı; bireyin örgütsel talimatlara bağlılığını ifade etmektedir. Çalışanların kendi öz kavramlarını, örgüt norm ve değerleri cinsinden yeniden formüle etmesiyle oluşmaktadır. Birey önceki normları açıkça reddeder ve örgütün norm ve değerlerine göre kendi hakkındaki fikirlerini yeniden belirler (Güney, 2011:285).

O'Reilly ve Chantman'ın Yaklaşımı : O'Reilly ve Chantman (1986)'a göre örgütsel bağlılık, örgütün özellikleri ve örgütün belirlediği vizyonunun çalışan tarafından içselleştirilmesi ve kabullenme derecesi olarak tanımlanmaktadır (O'Reilly ve Chatman, 1986:493). Araştırmacıların bu yaklaşımı üç boyutta ele aldığı görülmektedir. Bunlar:

Uyum; Örgütsel bağlılığın ilk boyutu olan uyum, iş gören birtakım ödüllere kavuşmak amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda bireyin tutum ve davranışlarının temel gayesi ödülleri kazanma, cezaları bertaraf etmektir (İnce ve Gül, 2005:35). Uyum boyutunda örgütsel bağlılıkta iş gören, örgütü samimiyetle ve inanarak değil yüzeysel olarak destekler ve dolayısıyla örgütte kalma istekleri daha azdır (Bakan, 2011:86).

Özdeşleşme; İşgörenlerin iş arkadaşlarıyla tatmin edici veya bu ilişkinin sürekliliğini sağlamak amacıyla oluşan bir bağlılık türüdür (Güney, 2011:284). İşgören örgütün üyesi olabilme fırsatı yakalayabilmek ve bunun devamlılığını sağlayabilmek için örgüt veya örgüt üyeleriyle yakın ilişkiler içerisine girebilmek adına o kişilerin davranışlarını benimseme gereksinimi duyması özdeşleşme anlamını ifade etmektedir (Bakan,2011:87).

Benimseme; Diğer bir ifadeyle içselleştirme, örgütün iş görenden beklediği tutum ve davranışlar ile bireyin kendi değerleri arasında bir uyuşmanın gerçekte var olmasıdır (Bakan, 2011:88). Yani içselleştirme bağlılığı iş gören ve örgüt değerlerinin uyuşması anlamına gelmektedir.

Etzioni'nin Yaklaşımı: Örgütlerin iş görenler üzerinde sahip oldukları güç ve yetkinin temeli çalışanların örgüt ile ilişkisine bağlıdır (Güney,2011:283). Örgütün hiyerarşik gücünün, çalışanın örgüte olan tutumundan doğduğu ileri sürülmüş ve bu yaklaşımda iş görenin örgüte eğilimi üç şekilde karşımıza çıkabileceği ifade edilmiştir (Bedük, 2011:55): Bunlar; “yabancılaşma”, “çıkarıcı” ve “ahlaki katılım” diye sınıflandırılmaktadır.

Allen ve Meyer'in Yaklaşımı: Tutumsal bağlılığı ele alan başka bir çalışma da Allen ve Meyer' in yaklaşımıdır. Allen ve Meyer işgörenle örgüt arasındaki ilişkinin yansıtıldığı psikolojik durumu tutumsal bağlılık olarak görmektedir (Güney, 2011:289).

Bu yaklaşımın Duygusal Bağlılık, Devam Bağlılığı ve Normatif Bağlılık olmak üzere üç ögesi bulunmaktadır.

Duygusal bağlılık, iş görenin örgüte karşı duygusal bir bağ hissetmesidir (Change, 1999:1260; akt.: Bedük, 2011:56). Çalışanın örgütsel hedef ve değerlerini kabullenmesi, örgüt adına olağanüstü çaba göstermesi duygusal bağlılığın söz konusu olduğunu göstermektedir. Duygusal bağlılığın güçlü olması aynı zamanda bireyin işe devamını, örgüt için belirlenen amaç ve değerlerin benimsenmesi anlamı taşımaktadır (İnce ve Gül, 2005:39-40).

Devamlılık bağlılığı ise, Güney (2011:289)'e göre işgörenin örgütten ayrılma maliyetinin yüksek olacağını düşünüp örgüte üyeliğini devam etmelerini kapsayan örgütsel bağlılık türüdür. Benzer şekilde Somers ve Birnbaum (2000:353; akt.: Bedük, 2011:56) da devamlılık bağlılığını, örgütten ayrılmanın çalışan tarafından hesaplanarak kabul edilmesi anlamını taşıdığı şeklinde ifade etmiştir.

Normatif Bağlılıkta ise işgörenin örgüte karşı sorumluluk ve yükümlülüklerinin olduğuna inanarak örgütte kalmak için kendilerini zorunlu hissetmeleridir. Dolayısıyla bireyler kişisel faydadan çok

ahlaki değerlere önem vererek hareket etmesini gerektiren bağlılık şeklinde tanımlanmıştır (Güney, 2012:289).

Özet olarak, bireyler;

- Örgütü destekleyicileri olarak algıladıklarından duygusal bağlılık geliştirirler (istek),
- İşten ayrılma maliyetinin, işte kalma maliyetinden, daha fazla olduğunu gördüklerinden devamlılık yönünde bağlılık güçlendirirler (ihtiyaç),
- Örgütte kalmanın doğru bir karar olduğuna inandıkları için normatif bağlılık geliştirirler (zorunluluk) ve örgütte kalmaya devam ederler (Meyer ve Smith, 2002; akt.: Özler, 2012:7).

b-) Çoklu Bağlılık Yaklaşımı

Reichers tarafından ileri sürülen çoklu bağlılık yaklaşımında, diğer bağlılık yaklaşımlarından farklı olarak, örgütler bir bütünün aksine, her biri farklı hedef ve değerlerden oluşan bir birleşimdir (Bedük, 2011:58).

Bu yaklaşım, bir bireyin duyduğu bağlılık ile başka bir bireyin duyduğu bağlılığın birbirinden farklı olabileceğini ön görmekte yani bir kişinin örgüte bağlılığının kaynağı kaliteli ürünlerin uygun fiyatla satılıyor olmasıyla, bir başkasının bağlılık kaynağı örgütün, çalışanlarına gösterdiği yakın ilgi olabilmektedir (İnce ve Gül, 2005:54-55).

c-) Davranışsal Bağlılık Yaklaşımı

Psikolojide tutumsal bağlılık kavramı yerine davranışsal bağlılık kavramı kullanılır ve bu bağlılık bireyin geçmişinde sergilediği davranışları nedeniyle örgüte bağlı olması, devamsızlığı olmaması ve örgütten ayrılma niyetine sahip olmaması ile ilgili olduğu ifade edilmiştir (Özkan, 2014:23).

Bedük (2011:52)'e göre davranışsal bağlılık da çalışanın uzun sürede örgütte devam sorunu ile mücadele yöntemidir. Bireylerin davranışlarına yöneliktir.

Literatür taramasında davranış bağlılığıyla ilgili Becker'in yan bahis kuramı ve Salancik'in yaklaşımının ele alındığı görülmektedir.

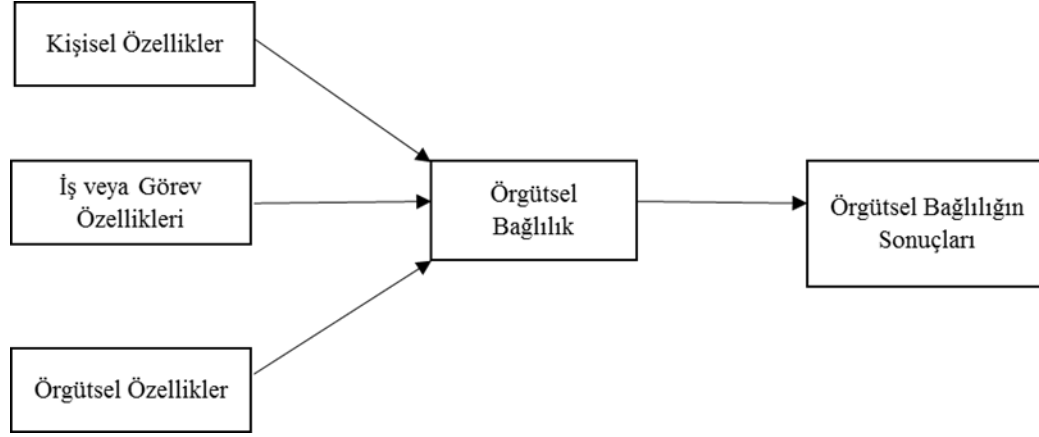
Becker'in *Yan Bahis Yaklaşımı*: Kişinin tutum ve davranışlarına bağlılık göstermesinin nedeninin tutarlı davranışlarda bulunmasıyla alakalı olduğunu ifade eden Becker, tutarlı davranışların, uzun zaman itibarı ile devam etmekte olan ve farklı faaliyetleri içerse bile, ortak hedefi gerçekleştirmeye yönelik davranışlar olarak görmektedir (Becker, 1960: 35; akt.: Gül, s:49). Becker bu davranışın sergilenmesinin nedenini ise yan bahisle açıklamaktadır ve yan bahisle ifade edilen ise bir davranışla alakalı kararın o davranışla pek de ilgisi olmayan çıkarımları etkilemesidir. Bunun temelinde ise tarafların karşılıklı bahse girme süreci yatmaktadır (Bedük, 2011:53). Tarafların bahsi çalışanın, örgütüne yaptığı yatırımlar, tutumlarını biçimlendirerek yönlendirir (Bedük, 2011:53).

Salancik'in Yaklaşımı: Salancik ise örgütsel bağlılığı bireylerin davranışlarına ilişkilendirilmesi olarak ifade edilmekle birlikte Becker'in yaklaşımındaki gibi birey, daha önceki davranışlarına bağlanarak tutarlı davranışlarda bulunur (Özkan, 2014:23). Ancak bunlar arasında uyumsuzluk olduğunda iş gören stres yaşayacak aksi takdirde yeni uyum ise örgüte bağlılığını artıracaktır (Bedük, 2011:53). Örneğin sayılarla arası iyi olmayan bir kişinin bir işletmenin muhasebe bölümünde çalışması durumunda davranış ile tutum arasında uyumsuzluk oluşmaya başlar ancak kişi bu iş haricinde alternatif iş imkânı bulunmaması durumunda sayılarla uğraşma konusundaki olumsuz tutumunu değiştirmeye yani tutum ve davranışları arasında uyum yakalamaya çalışacaktır.

2.3. Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Faktörler

Bağlılığı etkileyen faktörlere ilişkin sınıflandırmalar şöyledir; Mowday ve arkadaşları (1982) nedenleri dört kategoride ele almışlardır: Kişisel özellikler, iş tecrübesi, işin özellikleri ve yapısal

özellikler. Nijhof vd. (1998) gibi birçok yazar Şekil 2’deki gibi örgütsel bağlılığı üç farklı kategoride ele almıştır (akt.: Bakan, 2014:121).

Şekil 2: Örgütsel bağlılık-etki modeli

Kaynak: Nijhof, Jong ve Beukhof, 1998:245; akt. :Bakan, 2014:121

Kişisel Faktörler: Örgütsel bağlılıkla kişisel faktörler arasında kuvvetli ilişkiler olduğunu ifade eden birçok araştırma bulunmaktadır. Bireyin kişilik özellikleri, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma süresi, kişinin beklentilerinin ne ölçüde karşılanıyor olduğu gibi faktörler örgütsel bağlılığı etkileyen kişisel özellikler içerisinde yer almaktadır (Bakan, 2014:121-125).

a) İş Beklentileri: Birey ihtiyaç ve amaçlarının karşılanması maksadıyla örgüte katılır, örgüt bu noktada köprü konumundadır ve örgütsel beklentilerle işgörenin beklentilerinin benzerlik göstermesi durumunda örgütsel bağlılık olumlu etkilenir (Cohen,1972; akt.: Bedük, 2011:58-59).

b) Psikolojik Sözleşme: İş görevinin iyi tanımlanması başlangıçta işgörenin örgüte katılıp, örgütün beklentileri doğrultusunda davranış sergilemesine yol açacaktır ve işgören kabul göstererek, örgütle kendini özdeşleştirecektir (Bedük, 2011:59).

Örgütsel Faktörler: Örgütsel bağlılık, örgütün büyüklüğü, örgütün kültürü, örgüt yapısı, ücret ödüller ve takım çalışması gibi örgütsel faktörlerden etkilenmektedir(Hoş ve Oksay, 2015:7).

a) Örgütün Büyüklüğü ve Yapısı: Bir örgütte istihdam edilen kişi sayısı arttıkça, yani örgütler büyüdükçe bürokratik gereklilikler artmakla birlikte örgütün yönetim ve denetim mekanizmasının da iyi şekilde işlemesi için donanımlı bir hiyerarşik yapı, yetki ve sorumlulukların belirgin olduğu bir yönetim anlayışı olması gerekecektir(Keleş, 2006:60; akt.: Cengiz, 2008:57). .

b) Örgüt Kültürü: İş görenle, örgütün beklentileri, amaçları arasında köprü görevi gören örgüt kültürünün iş gören tarafından benimsenmesi, örgütsel bağlılığını olumlu yönde etkileyecektir (Bedük, 2011:60).

c) Ücret: Araştırmacılar, iş görenin hak ettiği ücreti zamanında alıp almamasını ve ücret seviyesini işten ayrılma niyeti üzerinde en önemli faktörlerden biri olarak görmektedirler (Barutçugil, 2004:448; akt.: Cengiz, 2011:59).

d) Örgütsel Ödüller: Birey ile örgüt arasında çıkar ilişkisi bulunmakta ve iş görenler performanslarına göre ödüllendirilmeyi beklemektedir. Bu beklentilerin sonucunda örgüte olan bağlılıkları da etkilenmektedir (Bakan, 2014:140).

e) Takım Çalışması: Herhangi bir takıma üye olan işgörenin verimliliği ve örgütsel bağlılığı yüksek derecededir çünkü takımın bireye verdiği sinerji, pozitif tutum ve davranış olarak performansına yansiyacaktır (Bedük, 2011:61).

İş veya Görevin Özelliği: Örgütsel bağlılık, işin niteliği ve öneminden de etkilenmektedir. İşin önemi, örgütün iç veya dış çevresinde, bir işin bireylerin yaşamları üzerindeki etkisi olarak tanımlanmaktadır (Sökmen, 2000:60; akt.: Cengiz, 2008:58). İş özellikleri ise işgörenlerin bedensel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının, istekleri doğrultusunda karşılanma düzeyiyle bağlantılı olup; bireyin başarılı, mutlu ve üretken olabilmesinin ön koşullarından biridir (Hoş ve Oksay, 2015:4).

3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmanın ikinci bölümde ise araştırmanın amacı, önemi, kapsamı, varsayımları ve sınırlılıkları ve veri toplama araçları hakkında bilgi verilip, çalışma sonunda elde edilen bulgulara yer verilecektir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın temel amacı, hastane çalışanlarının, çalışma yaşam kalite algılarını tespit etmek ve bu algıların çalışanın örgüte bağlılığına olan etkisini incelemektir. Çalışma yaşam koşullarında gerçekleştirilecek iyileştirmelerin işgörenlerin örgüt bağlılıkları üzerinde etkiye sahip olup olmayacağı araştırılacaktır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Elazığ ilinde sağlık hizmeti sunan kamu hastanelerinin sağlık çalışanları (hemşire, ebe ve sağlık memuru) oluşturmaktadır. Araştırmanın yürütüldüğü dönemde Elazığ ilinde kamu hastanelerinde görev yapan toplam 1141 sağlık personeli (520 hemşire, 237 ebe ve 384 sağlık memuru) mevcuttur. Bu sayı üzerinden istatistiksel olarak anlamlı yeterliliğe sahip 273 sağlık çalışanı kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiş ve uygulama bu kişilerle yürütülmüştür.

Araştırmaya başlamadan önce Fırat Üniversitesi Etik Kurulundan etik raporu alınmış ve Üniversite aracılığı ile ilgili sağlık kurumlarına ulaşıp onlar nezdinde de gerekli izinler alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmaya konu olan verilerin toplanmasında anket yönteminden yararlanılmıştır. Anket uygulaması üç bölümden oluşmaktadır; birinci bölümde; çalışanların demografik bilgileri, ikinci bölümde; örgütsel bağlılık ölçeği ve üçüncü bölümde ise; çalışma yaşam kalitesi ölçeği yer almaktadır.

Araştırmadaki ilk ölçek Türkiye’de de pek çok araştırmacı tarafından kullanılmış olan güvenilirliği test edilmiş, Allen ve Mayer (1990)’ın örgütsel bağlılık ölçeğidir. Bu ölçek duygusal bağlılıkla ilgili 8, sürekli bağlılıkla ilgili 8 ve normatif bağlılıkla ilgili 8 ifade olmak üzere toplam 24 değişkenden oluşmaktadır.

Araştırmada kullanılan ikinci ölçek ise Aydın vd. (2011) tarafından güvenilirlik analizi yapılarak geliştirilen 6 boyutlu çalışma yaşam kalitesi ölçeğidir. Ankette güvenli ve sağlıklı çalışma şartları, iş yerindeki ayrımcılık, iyileştirme ve geliştirme olanakları, organizasyondaki sosyal bütünleşme, işin yansıttığı stres ve zaman kaygısı ve organizasyonda mevcut olan yasalar boyutlarında toplam 52 değişken Likert 5’li ölçeklendirme kullanılarak derecelendirilmiş ve ankete katılanların 1 tamamen katılmıyorum- 5 tamamen katılıyorum beşli seçeneğinden uygun olanı işaretlemeleri istenmiştir.

Araştırma verilerinin değerlendirilmesi SPSS18 istatistik paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan çok sayıdaki değişkeni birkaç temel değişkenle ifade edebilmek için faktör analizi uygulanmıştır. SPSS’ te faktörlerin ortaya çıkarılmasında KMO ve Bartlett Küresellik Testi, faktörlerin rotasyonu için Varimax yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizinden elde edilen veriler çoklu regresyon modeliyle analize tabi tutulmuş ve bu yolla aralarındaki ilişki belirlenmeye çalışılmış ve hipotez testi gerçekleştirilmiştir.

3.4. Araştırma Hipotezleri

H₁: “Çalışanların çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile duygusal bağlılıkları arasında doğrusal ilişki vardır”

H₂: “Çalışanların çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile normatif bağlılıkları arasında doğrusal ilişki vardır”

H₃: “Çalışanların çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile sürekli bağlılıkları arasında doğrusal ilişki vardır”

3.5. Araştırma Ölçeklerinin Güvenilirliği

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin güvenirlik analizleri Cronbach Alfa değerine bakılarak ölçülmüştür. Analiz sonuçları Tablo 1’ de gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırmada Yer Alan Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Kullanılan Ölçek	Değişken Sayısı	Cronbach's Alpha Katsayısı (α)
Örgütsel Bağlılık	24	0,769
Çalışma Yaşam Kalitesi	52	0,901

Araştırmada kullanılan örgütsel bağlılık ölçeği (0,769) değer alırken, çalışma yaşam kalitesi ölçeği (0,901) değer almıştır ve her iki ölçekte kabul edilebilir düzeyin (0,70) üzerinde güvenilir olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. Örgütsel Bağlılık Faktör Çözümlemesi

Faktör İsimleri ve Gruplandırılmış Değişkenler	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varvans %
Faktör 1: Duygusal 1 Bağlılık		3,151	17,504
Kariyerimin geri kalanını bu kurumda geçirecek olmaktan mutluluk duymaktayım	0,725		
Bu kurumun benim için kişisel anlamı yüksektir.	0,675		
Şu anda, kurumda kalmak benim için tutku kadar aynı zamanda da bir gerekliliktir	0,642		
Faktör 2: Duygusal 2 Bağlılık		2,365	13,137
Kurumda kendimi “ailenin parçası” gibi görmüyorum	0,756		
Kuruma kendimi “duygusal bağlı” olarak görmüyorum	0,738		
Kurumuma yüksek aidiyet duygusu hissetmiyorum	0,674		
Faktör 3: Normatif Bağlılık		1,510	8,387
Daha iyi bir iş teklifi almamın çalıştığım kurumdan ayrılmak için doğru bir neden olduğunu düşünmüyorum	0,517		
Kuruma bağlı kalmanın önemli bir değer olduğunu düşünürdüm.	0,846		
İnsanların kariyerlerinin çoğunluğunu bir kurumda geçirdiği günler daha güzeldi.	0,775		
Faktör 4: Sürekli 1 Bağlılık		1,237	6,872
İstesem dahi, şu anda işimden ayrılmak bana çok zor gelir	0,614		

Kurumumu şimdi bırakmaya karar vermem, yaşamımdaki pek çok şeyi kesintiye uğratacaktır	0,741		
Başka bir iş bulmadan işimden ayrılırsam olabilecekler konusunda endişe duymuyorum.	-,601		
Kurumumu şimdi terk etmem bana çok fazla maliyete yol açmaz.	-530		
Faktör 5: Sürekli 2 Bağlılık		1,155	6,417
İnsanın çalıştığı kuruma sürekli sadık kalması gerekliliğine inanmıyorum	0,772		
Bu günlerde insanların kurumdan kuruma çok sık hareket ettiğini düşünmekteyim	0,633		
Kurumdan kuruma geçiş yapma bana etik dışı gelmemektedir.	0,611		
Faktör 6: Sürekli 3 Bağlılık		1,120	6,222
Bu kurumu terk etmenin altında yatan ciddi sorunlardan biri uygun alternatiflerin yetersizliğidir.	0,800		
Bu kurumu terk etme noktasında değerlemeye alabileceğim çok az seçeneğim mevcut.	0,679		
Toplam Açıklanan Varyans Yüzdesi %	58,539		
Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği	0,709	Ki Kare	773,2
değeri	0,000	Bartlett Küresellik Testi	sd 153 p

3.6. Örgütsel Bağlılık Faktör Çözümlemesi

Örgütsel bağlılık faktör çözümlemesi Tablo 2’de sergilenmektedir. Faktör analizi toplam 273 örnekleme uygulanmış olup, KMO ölçütü 709, Barlett test sonucu 773,296 çıkmıştır. Eigen değeri 1’in altındaki faktörler değerlendirmeye alınmamıştır. Analiz sonucunda örgütsel bağlılığa ilişkin temel 6 faktör oluşumu gözlenmektedir.

Faktör 1 (Duygusal Bağlılık-1): Birinci faktör toplam varyansın 17,504’ini açıklamakta ve Eigen değeri de 3,151’e karşılık gelmektedir. Bu faktör örgütsel bağlılığa ilişkin gözlemlerde en yüksek anlamlılığa sahiptir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; ‘‘kariyerimin geri kalanını bu kurumda geçirecek olmaktan mutluluk duymaktayım’’, ‘‘bu kurumun benim için kişisel anlamı yüksektir’’, ‘‘şu anda, kurumda kalmak benim için tutku kadar aynı zamanda da bir gerekliliktir’’.

Faktör 2 (Duygusal Bağlılık-2): İkinci faktör toplam varyansın 13,137’ini açıklamakta ve Eigen değeri de 2,365’e karşılık gelmektedir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; ‘‘kurumda kendimi ‘‘ailenin parçası’’ gibi görmüyorum’’, ‘‘kuruma kendimi ‘‘duygusal bağlı’’ olarak görmüyorum’’, ‘‘kurumuma yüksek aidiyet duygusu hissetmiyorum’’.

Faktör 3 (Normatif Bağlılık): Üçüncü faktör toplam varyansın 8,387’ini açıklamakta ve Eigen değeri de 1,510’e karşılık gelmektedir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; ‘‘daha iyi bir iş teklifi almamın çalıştığım kurumdan ayrılmak için doğru bir neden olduğunu düşünmüyorum’’, ‘‘kuruma bağlı kalmanın önemli bir değer olduğunu düşünürdüm’’, ‘‘insanların kariyerlerinin çoğunluğunu bir kurumda geçirdiği günler daha güzeldi’’.

Faktör 4 (Sürekli Bağlılık-1): Dördüncü faktör toplam varyansın 6,872’ini açıklamakta ve Eigen değeri de 1,237’e karşılık gelmektedir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; ‘‘istesem dahi, şu anda işimden ayrılmak bana çok zor gelir’’, ‘‘kurumumu şimdi bırakmaya karar vermem, yaşamımdaki pek çok şeyi kesintiye uğratacaktır’’, ‘‘başka bir iş bulmadan işimden ayrılırsam olabilecekler konusunda endişe duymuyorum’’, ‘‘kurumumu şimdi terk etmem bana çok fazla maliyete yol açmaz’’.

Faktör 5 (Sürekli Bağlılık-2): Beşinci faktör toplam varyansın 6,417’ini açıklamakta ve Eigen değeri de 1,155’e karşılık gelmektedir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; ‘‘insanın çalıştığı kuruma sürekli sadık kalması gerekliliğine inanmıyorum’’,

“ bu günlerde insanların kurumdan kuruma çok sık hareket ettiğini düşünmekteyim”, “kurumdan kuruma geçiş yapma bana etik dışı gelmemektedir”.

Faktör 6 (Süreklilik-3): Altıncı faktör toplam varyansın 6,222’ ini açıklamakta ve Eigen değeri de 1,120 ‘ e karşılık gelmektedir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; “ bu kurumu terk etmenin altında yatan ciddi sorunlardan biri uygun alternatiflerin yetersizliğidir”, “ bu kurumu terk etme noktasında değerlemeye alabileceğim çok az seçeneğim mevcut”.

Tablo 3. ÇYK Faktör Çözümlemesi

Faktör İsimleri ve Gruplandırılmış Değişkenler	Faktör Yüğü	Öz Değeri	Açıklanan Varvans Yüzdesi %
Faktör 1: Organizasyondaki Sosyal Entegrasyon		5,495	18,317
Çalışanlar olarak, işi etkileyen kararların alınmasına katılma olanağımız var	0,740		
Çalıştığım kurumda bilgi akışı iyi düzenlenmiştir ve işimle ilgili değişiklikler konusunda genellikle zamanında bilgilendirilirim	0,707		
Kurumum tarafından bireysel gelişim teşvik edildiğinden, yapmış olduğum işle ilgili profesyonel becerilerimi geliştirmek için seminer, kurs, kongre gibi eğitim faaliyetlerine katılma imkânım her zaman vardır.	0,694		
İş yerimde terfi/kariyer olanakları iyidir	0,704		
İş yerimde yöneticiler ve çalışanlar gerekli teknik kapasite ve yeteneğe sahiptir.	0,651		
İş düzeni ya da problemler iş yerinde etkili bir şekilde görüşülür	0,634		
Yönetim çalışan performansını ödüllendirir ve yeterli geribildirimde bulunur	0,730		
İşimi yaparken kendi fikirlerimi ve çalışma yöntemlerimi uygulayabiliyorum	0,606		
İşim yaratıcılığımı kullanmama izin veriyor	0,598		
Çalıştığım kurumda her zaman iş güvencem vardır.	0,504		
Faktör 2: İş Güvenliği		4,753	15,842
İşimde, kaza ve yaralanma riski vardır	0,699		
İşimde, fiziksel şiddete maruz kalma riski vardır	0,798		
İşimde kimyasal maddelerden veya radyasyondan	0,750		
İşimde enfeksiyon hastalığı riski vardır	0,767		
İş kaynaklı (stres, iş yükü, aşırı yorgunluk vb) psikolojik rahatsızlık riski vardır	0,719		
İşimde başka birinin ciddi şekilde yaralanmasına neden olma riski vardır	0,617		
İşim çok streslidir	0,522		
Faktör 3: İş Yerinde Ayrımcılık		2,514	8,381
İşyerimde, ödüllendirmede/ek ödemelerde ayrımcılık yapılmaktadır	0,767		
İşyerimde, işveren tarafından düzenlenen eğitimlere katılmada ayrımcılık yapılmaktadır	0,703		
İşyerimde, terfi / kariyer yapmada ayrımcılık yapılmaktadır	0,733		
İşyerimde, işin dağıtımında ayrımcılık yapılmaktadır	0,784		
İşyerimde, çalışma saatlerinin/vardiyaların ayarlanmasında ayrımcılık yapılmaktadır	0,739		

Faktör 4: İş Tatmini		1,760	5,867
İşimi üretici ve faydalı görüyorum	0,796		
Genel olarak işimden memnunum	0,770		
İş dünyasında/çalıştığım kurumda kendimi değerli bir birey olarak hissediyorum	0,639		
Toplam Açıklanan Varyans Yüzdesi %	53,643		
Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği 0,811 Ki Kare 242,504 Bartlett Küresellik Testi sd 300 p değeri0,000			

3.7. Çalışma Yaşam Kalitesi Faktör Çözümlemesi

ÇYK' ni ölçümlemeye yönelik faktör çözümlemesi Tablo 8'de sergilenmektedir. Faktör analizi toplam 273 örnekleme uygulanmış olup, KMO ölçütü 0,811, Barlett test sonucu 242,504 çıkmıştır. Eigen değeri birin altındaki faktörler değerlendirmeye alınmamıştır. Analiz sonucunda çalışma yaşam kalitesine ilişkin temel 4 faktör oluşumu gözlenmektedir.

Faktör 1 (Organizasyondaki Sosyal Entegrasyon): Birinci faktör toplam varyansın 18,317'ini açıklamakta ve Eigen değeri de 5,495 ' e karşılık gelmektedir. Bu faktör çalışma yaşam kalitesine ilişkin gözlemlerde en yüksek anlamlılığa sahiptir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; " çalışanlar olarak, işi etkileyen kararların alınmasına katılma olanağımız var", " çalıştığım kurumda bilgi akışı iyi düzenlenmiştir ve işimle ilgili değişiklikler konusunda genellikle zamanında bilgilendirilirim", " kurumum tarafından bireysel gelişim teşvik edildiğinden, yapmış olduğum işle ilgili profesyonel becerilerimi geliştirmek için seminer, kurs, kongre gibi eğitim faaliyetlerine katılma imkânım her zaman vardır", "iş yerimde terfi/kariyer olanakları iyidir", "iş yerimde yöneticiler ve çalışanlar gerekli teknik kapasite ve yeteneğe sahiptir", "iş düzeni ya da problemler iş yerinde etkili bir şekilde görüşülür", "yönetim çalışan performansını ödüllendirir ve yeterli geribildirimde bulunur", "işimi yaparken kendi fikirlerimi ve çalışma yöntemlerimi uygulayabiliyorum", "işim yaratıcılığımı kullanmama izin veriyor", "çalıştığım kurumda her zaman iş güvencem vardır".

Faktör 2 (İş Güvenliği): İkinci faktör toplam varyansın 15,842'ini açıklamakta ve Eigen değeri de 4,753 ' e karşılık gelmektedir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; " işimde, kaza ve yaralanma riski vardır", "işimde, fiziksel şiddete maruz kalma riski vardır", "işimde kimyasal maddelerden veya radyasyondan", "işimde enfeksiyon hastalığı riski vardır", "iş kaynaklı (stres, iş yükü, aşırı yorgunluk vb) psikolojik rahatsızlık riski vardır", "işimde başka birinin ciddi şekilde yaralanmasına neden olma riski vardır", "işim çok streslidir".

Faktör 3 (İş Yerinde Ayrımcılık): Üçüncü faktör toplam varyansın 8,381'ini açıklamakta ve Eigen değeri de 2,514 ' e karşılık gelmektedir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; "işyerimde, ödüllendirmede/ek ödemelerde ayrımcılık yapılmaktadır", "işyerimde, işveren tarafından düzenlenen eğitimlere katılmada ayrımcılık yapılmaktadır", "işyerimde, terfi / kariyer yapmada ayrımcılık yapılmaktadır", "işyerimde, işin dağıtımında ayrımcılık yapılmaktadır", "işyerimde, çalışma saatlerinin/vardiyaların ayarlanmasında ayrımcılık yapılmaktadır".

Faktör 4 (İş Memnuniyeti): Dördüncü faktör toplam varyansın 5,867'ini açıklamakta ve Eigen değeri de 1,760 ' e karşılık gelmektedir. Faktörün ilişkili olduğu değişkenler faktör ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır; "işimi üretici ve faydalı görüyorum", " genel olarak işimden memnunum", " iş dünyasında/çalıştığım kurumda kendimi değerli bir birey olarak hissediyorum".

3.8. Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışmamızın bu bölümünde ÇYK değişkenleri ile örgütsel bağlılık değişkenleri arasındaki ilişkileri tespit etmek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizi, bağımlı bir değişken (örgütsel bağlılık) ile bu bağımlı değişken üzerine etkisi olduğu düşünülen bağımsız değişken (çalışma yaşam kalitesi) arasındaki ilişkinin bir model yardımıyla açıklanmasıdır (Gürbüz ve Şahin, 2014:203).

Araştırmamızdaki çalışma yaşam kalitesi algılarının; organizasyondaki sosyal entegrasyon, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık ve iş memnuniyeti örgütsel bağlılığın alt boyutlarını ne kadar belirlediğini incelemek üzere çoklu regresyon analizi tercih edilmiştir.

3.8.1. ÇYK ve Duygusal Bağlılık İlişkisi

ÇYK boyutlarının (organizasyondaki sosyal entegrasyon, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık ve iş memnuniyeti) çalışanların duygusal bağlılık (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyi üzerindeki etkisini araştırmak üzere H₁: “Çalışanların çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile duygusal bağlılığı arasında doğrusal ilişki vardır” hipotezi kurulmuştur. Bu bağlamda ÇYK algı düzeyleri duygusal bağlılık düzeylerinin alt boyutları ile çoklu regresyon analizine tabi tutularak hipotez test edilmiştir. Çalışanların ÇYK algı düzeylerinin duygusal bağlılık düzeyi üzerine etkisini gösteren sonuçlar aşağıdaki tablo 4-5-6 gösterilmektedir.

Tablo 4: Regresyon Modeli 1 Özeti

Model Özeti				
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata
1	0,478 ^a	0,228	0,214	0,86
a. Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti				

Tablo 5: Çoklu Regresyon Model 1' in Anlamlılık Sonuçları

ANOVA						
Model		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	p
1	Regression	48,552	4	12,138	16,281	0,000
	Residual	164,017	220	0,746		
	Total	212,568	224			
a. Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık 1						
b. Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti						

Tablo 6: ÇYK Boyutlarının Duygusal Bağlılık 1 Düzeyi Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişken	B	β	T	p	Tolerance	VIF
Sabit	0,036		0,618	0,537	1,000	1,000
Organizasyondaki Sosyal Entegrasyon	0,339	0,357	6,032	0,000	1,000	1,000
İş Güvenliği	0,094	0,095	1,603	0,110	1,000	1,000
İş Yerinde Ayrımcılık	0,093	0,097	1,631	0,104	1,000	1,000
İş Memnuniyeti	0,279	0,287	4,852	0,000	1,000	1,000

Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık 1

Tablo 6’da hipotez çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ve bağımsız değişken olan ÇYK boyutlarının, araştırmanın bağımlı değişkeninin alt boyutu olan duygusal bağlılık 1 (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyini olumlu yönde etkilediği (F= 16,281; p<0,001) sonucuna ulaşılmıştır. ÇYK boyutları duygusal bağlılık 1 düzeyinin %22,8’ini açıklamaktadır (düzeltilmiş R² = 0,214). Ancak ÇYK boyutlarından sadece organizasyondaki sosyal entegrasyon ve iş memnuniyeti, duygusal bağlılık ile anlamlı ilişkiye sahip olan ve duygusal bağlılık 1 üzerinde etkisi olan boyutlardır (p<0,05).

Çalışanların ÇYK algı düzeylerinin duygusal bağlılık 2 düzeyi üzerine etkisini gösteren sonuçlar Tablo 7, 8 ve 9’ da gösterilmiştir.

Tablo 7: Regresyon Model 2 Özeti

Model Özeti					
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata	
2	0,293 ^a	0,086	0,069	0,96	
a. Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti					

Tablo 8: Çoklu Regresyon Model 2’nin Anlamlılık Sonuçları

ANOVA						
Model		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	p
2	Regression	19,321	4	4,830	5,171	0,001
	Residual	205,511	220	0,934		
	Total	224,832	224			
a. Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık 2						
b. Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti						

Tablo 9: ÇYK Boyutlarının Duygusal Bağlılık 2 Düzeyi Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişken	B	β	T	p	Tolerance	VIF
Sabit	0,003		0,045	0,964	1,000	1,000
Organizasyondaki Sosyal Entegrasyon	0,120	0,123	1,901	0,059	1,000	1,000
İş Güvenliği	0,079	0,078	1,204	0,230	1,000	1,000
İş Yerinde Ayrımcılık	0,228	0,231	3,579	0,000	1,000	1,000
İş Memnuniyeti	-,107	-,107	-1,667	0,097	1,000	1,000

Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık 2

Tablo 9’ da görüldüğü gibi, ÇYK boyutlarının, araştırmanın bağımlı değişkeninin alt boyutu olan duygusal bağlılık 2 (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyini de olumlu yönde etkilediği (F=5,171; p<0,001) sonucuna ulaşılmıştır. ÇYK boyutları duygusal bağlılık 2 düzeyinin %8,6’sını açıklamaktadır (düzeltilmiş R² = 0,069). Ancak ÇYK boyutlarından sadece iş yerinde ayrımcılık boyutu, duygusal bağlılık 2 ile anlamlı ilişkiye sahip olup, duygusal bağlılık üzerinde bir etkiye sahiptir (p<0,05). Bu bulgular ışığında H₁ hipotezi kısmen kabul edilmektedir.

3.8.2. ÇYK ve Normatif Bağlılık İlişkisi

Araştırmada ÇYK boyutlarının (organizasyondaki sosyal entegrasyon, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık ve iş memnuniyeti) çalışanların normatif bağlılık (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyi üzerindeki etkisini araştırmak üzere H₂: “Çalışanların çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile normatif bağlılık arasında doğrusal ilişki vardır” hipotezi kurulmuştur. Çalışanların ÇYK algı düzeylerinin normatif bağlılık düzeyi üzerine etkisini gösteren sonuçlar Tablo 10, 11 ve 12’ de gösterilmiştir.

Tablo 10: Regresyon Model 3

Model Özeti				
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata
3	0,348 ^a	0,121	0,105	0,94
a. Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti				

Tablo 11: Çoklu Regresyon Model 3’ ün Anlamlılık Sonuçları

ANOVA						
Model		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	p
3	Regression	27,258	4	6,814	7,576	0,000
	Residual	197,896	220	0,900		
	Total	225,154	224			
a. Bağımlı Değişken: Normatif Bağlılık						
b. Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti						

Tablo 12: ÇYK Boyutlarının Normatif Bağlılık Düzeyi Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişken	B	β	T	p	Tolerance	VIF
Sabit	0,011		0,167	0,867	1,000	1,000
Organizasyondaki Sosyal Entegrasyon	0,318	0,326	5,156	0,000	1,000	1,000
İş Güvenliği	-,002	-,002	-,033	0,974	1,000	1,000
İş Yerinde Ayrımcılık	0,080	0,081	1,284	0,200	1,000	1,000
İş Memnuniyeti	0,091	0,091	1,435	0,153	1,000	1,000

Bağımlı Değişken: Normatif Bağlılık

Tablo 12’de hipotez çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ve bağımsız değişken olan ÇYK boyutlarının, araştırmanın bağımlı değişkeni olan normatif bağlılık (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyini olumlu yönde etkilediği (F=7,576; p<0,001) sonucuna ulaşılmıştır. ÇYK boyutları duygusal bağlılık düzeyinin %12,1’ini açıklamaktadır (düzeltilmiş R² = 0,105). Ancak ÇYK boyutlarından sadece organizasyondaki sosyal entegrasyon boyutu, duygusal bağlılık ile anlamlı ilişkiye sahip olup, duygusal bağlılık üzerinde bir etkiye sahiptir (p<0,05). Bu bulgular ışığında H₂ hipotezi kısmen kabul edilmektedir.

3.8.3. ÇYK ve Sürekli Bağlılık İlişkisi

Araştırmada ÇYK boyutlarının (organizasyondaki sosyal entegrasyon, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık ve iş memnuniyeti) çalışanların sürekli bağlılık (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyi üzerindeki etkisini araştırmak üzere H₃: “Çalışanların çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile sürekli bağlılık arasında doğrusal ilişki vardır” hipotezi kurulmuştur. Bu bağlamda ÇYK algı düzeyleri sürekli bağlılık düzeylerinin alt boyutları ile çoklu regresyon analizine tabi tutularak hipotez test edilmiştir. Çalışanların ÇYK algı düzeylerinin sürekli bağlılık düzeyi üzerine etkisini gösteren sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 13: Regresyon Model 4

Model Özeti				
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata
3	0,152 ^a	0,023	,005	0,99
a. Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti				

Tablo 14: Çoklu Regresyon Model 4' ün Anlamlılık Sonuçları

ANOVA						
Model		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	p
4	Regression	5,168	4	1,292	1,293	0,274
	Residual	219,871	220	0,999		
	Total	225,039	224			
a. Bağımlı Değişken: Sürekli Bağlılık 1						
b. Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti						

Tablo 14’de hipotez çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ve bağımsız değişken olan ÇYK boyutlarının, araştırmanın bağımlı değişkeninin alt boyutu olan sürekli bağlılık 1 (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyini etkilemediği (F=1,293; p>0,001) sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışanların ÇYK algı düzeylerinin sürekli bağlılık arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan diğer bir analizde ise, ÇYK algı düzeylerinin sürekli bağlılık 2 düzeyi üzerine etkisini gösteren sonuçlar Tablo 15 ve 16’ da gösterilmiştir.

Tablo 15: Regresyon Model 5

Model Özeti				
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata
5	0,201 ^a	0,041	0,023	0,98
a. Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti				

Tablo 16: Çoklu Regresyon Model 5' in Anlamlılık Sonuçları

ANOVA						
Model		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	p
5	Regression	9,021	4	2,255	2,327	0,057
	Residual	213,245	220	0,969		
	Total	222,266	224			
a) Bağımlı Değişken: Sürekli Bağlılık 2						
b) Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti						

Tablo 16'da hipotez çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ve bağımsız değişkenin alt boyutu olan ÇYK boyutlarının, araştırmanın bağımlı değişkeni olan sürekli bağlılık 2 (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyini etkilemediği (F=2,327; p>0,001) sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışanların ÇYK algı düzeylerinin sürekli bağlılık arasında yapılan son analize ilişkin, ÇYK algı düzeylerinin sürekli bağlılık 3 düzeyi üzerine etkisini gösteren sonuçlar Tablo 17 ve 18' de gösterilmiştir.

Tablo 17: Regresyon Model 6

Model Özeti				
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata
6	0,167 ^a	0,028	0,010	1,00
a) Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti				

Tablo 18: Çoklu Regresyon Model 6'nın Anlamlılık Sonuçları

ANOVA						
Model		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	p
6	Regression	6,322	4	1,581	1,575	0,182
	Residual	220,821	220	1,004		
	Total	227,143	224			
a) Bağımlı Değişken: Sürekli Bağlılık 3						
b) Sabit: Organizasyondaki yasalar, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık, iş memnuniyeti						

Tablo 18'de hipotez çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ve bağımsız değişken olan ÇYK boyutlarının, araştırmanın bağımlı değişkenin alt boyutu olan sürekli bağlılık 3 (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyini etkilemediği (F=1,575; p>0,001) sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular ışığında H₃ hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmamızdaki çalışma yaşam kalitesi algılarının; organizasyondaki sosyal entegrasyon, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık ve iş memnuniyeti örgütsel bağlılığın alt boyutlarını ne kadar belirlediğini incelemek üzere Çoklu Regresyon analizi uygulanmıştır;

- Araştırmada H1: “Çalışanların çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile duygusal bağlılığı arasında doğrusal ilişki vardır” hipotezi kurulmuştur. Hipotez çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ve bağımsız değişken olan ÇYK boyutlarının, araştırmanın bağımlı değişkeni olan duygusal bağlılık düzeyini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. H1 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.
- Araştırma kapsamında H2: “Çalışanların çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile normatif bağlılık arasında doğrusal ilişki vardır” hipotezi kurulmuştur. Hipotez çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ve bağımsız değişken olan ÇYK boyutlarının, araştırmanın bağımlı değişkeni olan normatif bağlılık (örgütsel bağlılık boyutu) düzeyini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular ışığında H2 hipotezi kısmen kabul edilmektedir.
- Araştırma kapsamında kurulan H3: “Çalışanların çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile sürekli bağlılık arasında doğrusal ilişki vardır” hipotez çoklu regresyon analizi ile test edilmiş ancak anlamlı sonuca ulaşamamıştır. Bu nedenle H3 hipotezi reddedilmiştir.

Gerçekleştirilen hipotez testleri göstermektedir ki sağlık personelinin çalışma yaşam kalitesi algı düzeyleri ile sergiledikleri duygusal bağlılık ve normatif bağlılıkları arasında birbirini etkileyen bir süreç olduğu ve yöneticilerin organizasyondaki sosyal entegrasyon, iş güvenliği, iş yerinde ayrımcılık ve iş memnuniyeti konularında iyileştirmeler yaptığı takdirde, bu durumun çalışanların kuruma olan bağlılıklarında da artışa sebebiyet vereceği saptanmıştır.

Bu açıdan sağlık kurumları yönetim ve yöneticilerine, çalışma yaşam kalitesini iyileştirme ve çalışanın örgütsel bağlılığını yükseltme anlamında şu öneriler sunulabilir;

- Organizasyondaki sosyal entegrasyonun iyileştirilmesi adına bilgi akışının iyi düzenlenmesi, işin iyi yapılması için gerekli yardım ve teknik destek sağlanması, iş tanımlanmasının iyi yapılması gerekir.
- İş yerlerinde oluşturulan İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları demokratik yapılar olarak düzenlenmeli, kurulların yaptırım gücü olmalıdır.
- İş yerinde çalışanların performansını olumlu yönde etkileyecek ödüllendirme ve ceza uygulamalarını adil bir şekilde gerçekleştirmesi, çalışanların verimliliğini artırmak amacıyla terfi fırsatlarının eşit şekilde uygulanması gerekir.
- Çalışma yaşam kalitesinin dikkate alınması durumunda çalışanların örgüte olan bağlılığını artacağı unutulmamalıdır.

İleride yapılacak benzer konudaki çalışmalara şu noktalarda tavsiyede bulunulabilir: Çalışma yalnızca Elazığ ilindeki hastanelerde yürütülmüştür. Gelecekte yapılacak olan araştırmalarda, bir il ile sınırlı kalmayarak, diğer illerde araştırma kapsamına alınabilir. Ayrıca ilgili konu üzerine yapılacak olan çalışmalarda kamu ve özel hastane çalışanlarından daha büyük örneklem seçilerek, kamu ve özel hastane kıyaslamasına gidilebilir.

KAYNAKÇA

- Afşar, S., (2015), “Akademisyenlerin Çalışma Yaşam Kalitesini Hacettepe Üniversitesi Üzerinden Okumak”, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt:13, Sayı:50, s.134-173.
- Aydın, İ., Çelik, Y., Uğurluoğlu, Ö., (2011), “Sağlık Personeli Çalışma Yaşam Kalitesi Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenirliliği”, Toplum ve Sosyal Hizmeti, Cilt:22, Sayı: 2, s.2-22.
- Bakan, İ., (2011); Örgütsel Bağlılık, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Bakan, İ., (2014); İnsan Kaynakları Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Başaran, İ. E., (1998); Örgütsel Davranış, Gül Yayınevi, Ankara.
- Bedük, A., (2011); Örgüt Psikolojisi, Atlas Akademi Yayınevi, Konya.
- Cengiz, S., (2008), “Otel İşletmelerinde Çalışanlarının Örgütsel Bağlılığının İşgören Performansı Üzerindeki Etkileri”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 46.
- Çelik, K., Tabancalı, E., (2012), “ Özel Eğitim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin İş/Çalışma Yaşam Kalitesi”, Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, s.31-38.
- Demir, R., Acar, A., (2014), “İş Ahlakı Açısında Ücret Yönetim Sistemi”, İş Ahlakı Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, s.95-148.
- Dikmetaş, E., (2006), “Hastane Personelinin Çalışma/ İş Yaşam Kalitesine Yönelik Bir Araştırma”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:15, Sayı:2, s.169-182.
- Diñer, Ö., & Fidan, Y. (1996). İşletme yönetimine giriş. Beta Yayıncılık.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E., Çinko, M., (2016); Sosyal Bilimlerde SPSS’ le Veri Analizi, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Elma, C. ve Demir, K. (2003); Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar: Uygulamalar ve Sorunlar, Ankara: Anı Yayınları.
- Erdem, B., Kaya, İ., (2013), “Çalışma Yaşamı Kalitesini Etkileyen Faktörlerin İş Görenler Tarafından Algılanması: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:35, s.136-139.
- Gül, H. (2002). Örgütsel bağlılık yaklaşımlarının mukayesesi ve değerlendirmesi. Ege Akademik Bakış, Sayı: 2, s. 37-56.
- Güney, S. (2011), Örgütsel Davranış, 2. Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2014); Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Güvenli, F. G., (2006), “Yeni Teknolojilerin Çalışma Yaşamı Kalitesi Üzerindeki Etkileri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s.105.
- Hayta, A.B., (2007), “Çalışma Ortamı Koşullarının İşletme Verimliliği Üzerine Etkisi”, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 1, s.21-41.
- Heskett, J.L., Sasser, W.E., Jr and Schlesinger, L.A. (1997); The Service Profit Chain, New York: The Free Press.
- Hoş, C., Oksay, A., (2015), “Hemşirelerde Örgütsel Bağlılık İle İş Tatmini İlişkisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:20, Sayı:4, s.:1-24.

- İnce, M., Gül, H., (2005); Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık, Çizgi Kitabevi.
- Kaymaz, K. (2003), “Çalışma yaşamında kalite. İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi”, Cilt:5, Sayı:1, Erişim tarihi: 13.04.2016, <http://www.isguc.org/calyaskalite>
- Kitapçı, H., Sezen, B., (2002), “Çalışanların Tatminini Belirleyici Unsurlar Üzerine Bir Araştırma: Kariyer Süreci Örneği”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Say:1, s.219-230.
- O'Reilly, C. and Chatman, J. (1986). “Organizational Commitment and Psychological Attachment: The Effect of Compliance, Identification and Internalization on Prosocial Behavior”, Journal of Applied Psychology, Vol:71, 492-499.
- Örücü, E., Kışlalıoğlu, R., (2014), “Örgütsel Bağlılık Üzerinde Bir Alan Araştırması”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 10, s.22:45.
- Özkan, Ö., (2014), “Sağlık Çalışanlarının İş Tatmini Kurumsal Güven ve Kurumsal Boyutları İtibariyle İncelenmesi; Malatya Devlet Hastanesi Sağlık Personeli Üzerine Analitik Bir Araştırma”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Sabuncuoğlu, Z. (2000); İnsan Kaynakları Yönetimi, Bursa: Ezgi. Schilesinger, L.A. (1982); Quality of worklife and the supervisor, USA: Praeger Publishers.
- Serbest, F. (2000), “İş yaşamı niteliği”, Verimlilik Dergisi, Sayı: 2, s.27-40.
- Sıgırık, Ü.,(2007), “İşgörenlerin Örgütsel Bağlılıklarının Meyer ve Allen Tipolojisiyle Analizi: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:2, s.265.
- Soysal, A. (2014). “Kariyer Yönetimi ve Planlaması” (Ed. İsmail Bakan), İnsan Kaynakları Yönetimi, ss. 291-354, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Turunç, Ö., Tabak, A., Şeşen, H., Türkyılmaz, A., (2010), “Çalışma Yaşamı Kalitesinin Prosedür Adaleti, İş Tatmini, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi”, www.isgucdergisi.org, Nisan Cilt: 12, Sayı: 2, s.115-134.
- Türkay, O., (2015), “Çalışma Yaşamı Kalitesinin İş Memnuniyeti ve Bağlılık Üzerine Etkileri: Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma”, Yönetim ve Ekonomi, Cilt:22, Sayı:1, s.140-156.
- Uysal, F. G., (2002), “Çalışma Yaşamı Kalitesi ve Çağdaş Yönetim”, İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt:4, Sayı:1.
- Yüksel, İ., (2004), ‘Çalışma Yaşam Kalitesinin Tipik ve Atipik İstihdam Açısından İncelenmesi’, Doğu Üniversitesi Dergisi, Sayı:5, s.47-58.
- www.tdk.gov.tr,28.01.2017

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 199-210, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 21.10.2019 **Kabul Tarihi:** 29.12.2019

KALİTELİ FİNANSAL RAPORLAMADA MUHASEBE MESLEK ETİĞİNİN ÖNEMİ

The importance of Professional Accounting Ethics in High-quality Financial Reporting

Duygu CELAYİR¹

ÖZ

Finansal raporlamanın temel amacı, bilgi kullanıcılarına bir işletme ile ilgili verecekleri kararlarda yardımcı olmaktır. Bu nedenle finansal raporlama, finansal tabloları da kapsayan, işletme ile ilgili paydaşlara bilgi veren araçlardır. İşletmenin finansal durumu ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyen paydaşlara doğru, güvenilir ve tarafsız bilgilerin sunulması önem taşımaktadır. Meslekte etik olmayan davranışların ortaya koyduğu sonuçlar, etiğin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda mesleğin, tüm paydaşların yararına olacak biçimde etik değerler dikkate alınarak yapılması gerekir. Finansal raporlamanın amacına ulaşması için finansal bilgi kullanıcılarının ihtiyaç duydukları bilgileri karşılaması gerekmektedir. Gerçeğe uygun, kaliteli ve güvenilir finansal raporlama, işletmeyle ilgili hata ve hile şüphelerini ortadan kaldıracak gibi bilgi kullanıcıları açısından da güven ortamı sağlayacak ve menfaatlerinin korunmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışmada, muhasebe ve denetim mesleğinde etik kavramı açıklanmış ve meslek mensuplarının uymaları gereken etik düzenlemelere yer verilmiştir. Ayrıca, finansal raporlama ve etik ilişkisine yer verilerek, kaliteli finansal raporlamada meslek etiğinin önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Muhasebe mesleği, Etik, Finansal Raporlama

ABSTRACT

The main purpose of financial reporting is to assist information users in making their decisions about a certain business. Therefore, financial reporting is a set of tools, including financial statements, which provide information to stakeholders associated with a business. Providing accurate, reliable and objective information to stakeholders, who wish to obtain information regarding the financial status of a business, is of utmost importance. The results of unethical behavior in this profession emphasize the importance of ethics. In this respect, this profession should be carried out by considering ethical values for the benefit of all stakeholders. Realistic, high-quality and reliable financial reporting will eliminate the suspicions of errors and frauds about the business while creating an environment of trust for the information users and facilitating the protection of their interests. In this study, the concept of ethics in accounting and auditing is explained and the ethical regulations that the members of this profession must comply with are examined. Also, the relationship between financial reporting and ethics is included and the importance of professional ethics in high-quality financial reporting is emphasized.

Keywords: Accounting Profession, Ethics, Financial Reporting

1.Giriş

Son 20 yıl içerisinde yaşanan şirket skandalları, hile olayları ve dünya genelinde yaşanan olumsuz gelişmeler muhasebe mesleğinde etik ve güven sorunsalını gündeme taşımıştır. Mesleğin yerine getirilmesinde kalitenin sağlanması, finansal bilgi ve bu kapsamda yapılan raporlamanın doğru ve gerçeğe uygun olması, muhasebe meslek mensuplarının etik kuralları göz önünde

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Muhasebe ve Denetim Bölümü Öğr. Üyesi,
dcelayir@ticaret.edu.tr

ORCID:0000-0002-1435-3910

bulundurmalarına bağlıdır. Buna göre, meslek mensupları kendilerinden beklenen tarafsızlık, dürüstlük, sorumluluk gibi meslek etiği ilke ve kullarına uymak durumundalardır.

Mesleğin yerine getirilmesinde meslek mensuplarının sorumluluk bilinci taşıyarak etik kuralları temel almaları ve bu kurallara göre hareket etmeleri oldukça önemlidir. Meslek mensupları etik ilkelere uydukları ölçüde mesleğe duyulan toplumsal saygı ve güven de artacaktır. Meslek mensupları tarafından sunulan bilgiler ne kadar güvenilir olursa kullanıcılar tarafından alınan kararlar o kadar isabetli olacak, kaynaklar da çok daha verimli şekilde kullanılacaktır (Bilen & Yılmaz, 2014).

Muhasebe mesleğinde sunulan hizmetin kalitesi ve hazırlanan raporların doğru ve güvenilir olması; meslek mensuplarının meslek etik kurallarına uymasına bağlıdır. Meslekte gerekli özenin gösterilerek etik boyutun dikkate alınması, meslek mensupları tarafından sağlanan bilgileri kullanan bilgi kullanıcıları açısından önemlidir, çünkü etik davranış ahlaki bakış açısını gerektirir. Bu, mesleğe güvenilebileceğini herkese bildirmenin resmi bir yöntemi olarak görülebilir (Carroll, 2005). Muhasebe mesleğinde mesleki ahlakın içselleştirilmesi ve geliştirilmesi, finansal raporlamanın kalitesinin artırılmasını sağlamaktadır (Mahdavikhou, 2010). Çünkü muhasebe mesleğinin etkin şekilde yürütülmesinde yasal düzenlemeler tek başına yeterli değildir.

Etik değerler; meslekleri meslek yapan, mesleklere kişilik kazandıran, mesleği belli normlara oturtan değerlerdir ki bu da iş dünyasında başarılı ve sağlıklı ilişkilerin geliştirildiği ortamları oluşturmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının işletme sahip ve ortaklarına, yatırımcılara, çalışanlara, tedarikçilere, devlete, muhasebe mesleğine ve genel olarak kamuya karşı yükümlülükleri bulunmaktadır. Başka bir deyişle, yükümlülükleri müşterisinin ötesine geçmektedir. Bu nedenle, etik davranmak meslek mensubundan beklenen önemli bir özelliktir (Carroll, 2005). Sonuç olarak, meslek mensubu yapmış olduğu ahlaki seçimlerin, sadece kendi yaşamı için değil, diğer insanların yaşamlarındaki sonuçlarından da sorumludur. Örneğin, hileli bir işlem yapan meslek mensubu, yalnızca kendi ahlaki bütünlüğüne zarar vermekle kalmamakta, aynı zamanda onun yapmış olduğu işlemlerin sonuçlarından yararlanan diğer toplum üyelerinin de çıkarlarına zarar vermektedir (Catacutan, 2006).

2. Etik Kavramına Genel Bakış

Etik; genel olarak bir toplum içerisinde bireylerin uymak zorunda oldukları davranış kuralları ve bireyin içinde bulunduğu çevrede görülen genel yapıya uyma biçimi olarak tanımlanırken ,bireyin iyi ve kötü, doğru ve yanlış üzerine yüklediği değer olarak da tanımlanabilmektedir (Fisher, 2004). Bu kapsamda etik, bireyin doğru ya da yanlış davranışlarını yöneten değerlerdir ve toplumun beklentisinden kaynaklanmaktadır (Miner, 2002).

Mintz ve Morris (2007) etiği, insanların gerçekte nasıl davrandıklarını değil, nasıl davranmaları gerektiğini tanımlayan davranış standartları olarak açıklamıştır. Hanekom'a (1984) göre, etik meselesi tarih ile bağlantılı bir sorundur. İnsanlığın karakteri, davranışı ve ahlakı ile ilgilenir, iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış davranışı ele alır, bazı mutlak ölçütlere karşı davranışı değerlendirir ve üzerine olumsuz ya da pozitif değerler koyarak, bireyin ne yapması gerektiği veya nasıl yaşaması gerektiğini açıklar. Cole (2002) ise etiği, işletmeler tarafından, işlerin yürütülmesinde, iç ve dış paydaşlarla ilişkilerinde kullanılan ahlak ilkeleri ya da değerler seti olarak kavramsallaştırmıştır.

Etik davranışın temelinde sorumluluk duygusu bulunmaktadır. Sorumluluk, bireyin kendi davranışını ya da kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesidir. Bu bağlamda toplumsal yaşama katılan her bireyin sosyal sorumluluk olarak tanımlanabilen kaçınılmaz yükümlülükleri bulunmaktadır. Meslek etiği; bir meslek grubunun, meslekle ilgili olarak hazırladığı, uyguladığı ve meslek mensuplarına hükmeden ve onları belirli bir kalıpta davranmaya iten, onların kişisel tercihlerini ve yönelimlerini kısıtlayan, uymayan ve yetersiz olan üyeleri mesleğin dışında bırakan ve meslekteki rekabeti şekillendiren ilkeler toplamıdır (Mocan, 2002).

Meslekler arasında değişiklikler olsa da, meslek etiğı ile ilgili olarak davranış ilke ve kurallarında ortak unsurlar bulunmaktadır (Mintz, 1997). Buna göre, meslek mensupları hukuk tarafından belirlenen kuralların istediğı düzeyin de üzerinde bir davranış/tutum izlemeli ve bunu devam ettirmelidir. Etik kurallar belirlenirken, dürüstlük unsuru teşvik edici olmalıdır ve toplumda pozitif bir bakış açısı oluşturmayı sağlamalıdır. Söz konusu bu kurallara uymayan davranışlar yasaklanmalı ve caydırıcı olması açısından cezai yaptırımları olmalıdır.

2.1. Muhasebe Meslek Etiğı

Meslek etiğı, yasayla uyulması gereken kurallar dışında, meslek olarak uyulması konusunda görüş birliğı oluşmuş, çoğu zaman uyulmadığında yasal bir yaptırımla da karşılaşılmayacak, meslek ahlak kuralları şeklinde açıklanabilir. Diğer bir tanımla; mesleki davranışla ilgili doğru ve yanlış ayırımı, haklı ve haksız ayırımı hakkında inançlara dayalı ilkeler ve kurallar topluluğudur. Kanunla etik arasında, kanunların geneli düzenlemiş olması nedeniyle her zaman bir boşluk kaldığı da unutulmamalıdır (Yıldırım, 2016).

Muhasebe meslek etiğı meslek mensubunun, mesleğı sürdürürken içinde bulunduğu toplum ve mesleki örgütlerce, önceden belirlenmiş olan hareket tarzına uyumlu davranmasını ve mesleğın toplumda benimsenen en iyi ve en doğru şekilde yürütme isteğini ifade etmektedir (Akbulut, 1999). Muhasebe mesleğinde etik, diğer meslek gruplarında olduğu gibi ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Meslek mensupları faaliyetlerini sürdürürken, çelişkili duruma düşme; yanlış bir karar verme, kavramlar üzerinde fikir birliğı sağlanamaması gibi sıkıntılı durumlar yaşayabilmektedir. Meslek mensupları karşılaşılan bu durumlara genel ahlak kuralları ışığında çözümler aramalıdır.

Meslek mensuplarının, toplumun genelinden iş yaptığı müşterilerine kadar çok geniş sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bağlamda tüm tarafların çıkarlarını korumak için doğru kararlar almalı, her zaman güvenilir davranışta bulunmalıdır. Meslek mensupları, toplum yararına hizmet etmek ve onların menfaatini korumak olarak önemli iki görevi yerine getirirler. Görevlerin gerçekleştirilmesinde, meslek mensupları tarafından etik kuralların bilinmesi ve bu kurallara riayet edilerek, uygun hareket edilmesi gerekir (Selimoğlu, 1997).

Muhasebe meslek etiğinde temel amaç, meslek ilke ve kurallarını, kanunları ve toplum tarafından kabul gören değerleri ön planda tutarak, doğru, gerçeğe uygun ve güvenilir bilgileri bilgi kullanıcılarına sunmaktır. Bu noktada önemli olan, muhasebe bilgisinin ilke ve kurallara uygun olarak, tam, doğru, gerçeğe uygun olarak bilgi kullanıcılarına sunulmasıdır.

Mesleğın uygulanması ve yürütülmesinde etik ilke ve kurallar önemli bir yer tutmaktadır. Meslek mensuplarının etik ve etik dışı tutum ve davranışları bilgi kullanıcılarını ve verecekleri kararları doğrudan etkilemektedir (Uyar 2005). Finansal nitelikte bir karar alınması sırasında meslek mensuplarının yapmış oldukları hizmet ve işlemlerin, kişilere, işletmelere ve diğer kuruluşlara karar alma sırasında rehberlik etme niteliğı bulunmaktadır (Özkaya, 2008).

Bilgi kullanıcıları, meslek mensubundan daha güvenilir ve gerçek bilgiler sunmasını beklemektedir. Meslek, kamu yararına hizmet ettiğinden, meslek mensubunun da bu noktada daha sorumlu olması beklenmektedir. Bu bilincin oluşumu da, meslek mensubunun etik tutum ve davranış ile sağlanacaktır. Bu bağlamda, meslek mensubunun taşıması gereken genel etik özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler; doğruluk, güvenilirlik, tarafsızlık, bağımsızlık, sır saklama ve yeterlidir.

2.2. Muhasebe Meslek Etiğı ile İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

Muhasebe meslek mensubu; bir işletmedeki finansal nitelikteki iş ve işlemlerin kaydedilmesi, özetlenmesi, analiz edilmesi, yorumlanması, sonuçların ilgili kişilere raporlanması, muhasebe politikalarının oluşturulması, yönetimin ihtiyaç duymuş olduğu raporların oluşturulması, vergisel işlemlerin yürütülmesi ve beyannamelerin düzenlenmesi işlemlerini gerçekleştiren kişi olarak tanımlanmaktadır (Öztürk&Çakıroğlu, 2012).

Meslek mensuplarının çok geniş kullanıcı grubuna karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Bu kapsamda işletme sahip ve ortaklarına, yatırımcılara, çalışanlara, kreditorlere, tedarikçilere, devlete ve temel olarak kamuya karşı sorumludurlar. Başka bir ifade ile, sorumlulukları müşteri ile sınırlı değildir. Meslek mensupları tarafından sağlanan bilgilere dayanarak verilen kararlar, bilgi kullanıcılarının maddi olarak etkilenmelerine neden olabilir. Bu kapsamda, etik davranmak çok önemli ve beklenen bir özelliktir (Carroll, 2005). Muhasebe meslek mensuplarının, faaliyetlerini olması gerektiği gibi yerine getirerek tüm çıkar gruplarına/menfaat sahiplerine eşit mesafede, tam, zamanlı, tarafsız ve gerçeğe uygun bilgi sunması, toplumsal açıdan da önemli yararlar sağlamaktadır. Bu yararın gerçekleşebilmesinde, muhasebe meslek mensubunun etik farkındalık seviyesinin yüksek olması etkin bir rol oynamaktadır (Ünsal, 2009).

Bu kapsamda meslek etiğine yönelik olarak muhasebe etik davranış ilkelerini düzenleyen ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. Yapmış oldukları düzenlemelerle meslekte etik davranışları düzenlerken, etik bilinci de yerleştirmeye katkı sunarlar. Uluslararası alanda faaliyet gösteren kuruluşların başında Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC), IFAC bünyesinde oluşturulan Uluslararası Muhasebe Meslek Mensupları Etik Standartlar Kurulu (IESBA) ve Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) yer almaktadır (Yıldırım, 2016).

IFAC, 1977 yılında, pekçok muhasebe örgütünün bir araya gelerek oluşturdukları ve muhasebe mesleğinin daha sistemli ve standartlara/düzenlemelere uygun olarak yerine getirilmesi amacıyla kurulan bir kuruluştur. IFAC çatısı altında oluşturulan Etik Standartlar Kurulu ise, dünya çapında muhasebe meslek mensuplarının dikkate alarak uygulayacakları ve toplum/kamu yararına yönelik olarak etik ilke ve standartların oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda tüm dünyada kabul gören ve muhasebe meslek mensuplarının uymakla yükümlü buldukları beş temel ilke bulunmaktadır. Bunlar; dürüstlük, tarafsızlık, gizlilik, mesleki yeterlilik-özen ve mesleki davranıştır (IFAC, 2014).

Türkiye açısından bakıldığında, muhasebe mesleğini etik değerler olarak düzenleyen kurallar şu şekilde sıralanabilir (Yıldırım, 2016).

- 3568 sayılı Meslek Yasası
- Meslek Mensupları Disiplin Yönetmeliği
- Meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerinde uyacakları etik ilkeler hakkında yönetmelik
- Meslek mensuplarının etik eğitimi hakkında yönetmelik ve
- KGK tarafından yayımlanan bağımsız denetçiler için etik kurallar.

TÜRMOB, meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerinde uyacakları etik ilkeler hakkında yönetmeliği, IFAC bünyesindeki Uluslararası Muhasebe Meslek Mensupları Etik Standartlar Kurulu (IESBA) tarafından yayınlanan Uluslararası Muhasebe Meslek Mensupları için Etik Kuralları esas olarak yayımlamıştır.

Ulusal ve uluslararası düzeyde meslek etiği ile ilgili olarak farklı ilke ve düzenlemeler getirilmiştir. Temel etik düzenlemeleri; bağımsızlık, sosyal sorumluluk, dürüstlük, güvenilirlik, tarafsızlık, sır saklama, mesleki unvan ve yeterlilik, mesleki özen ve titizlik, meslek ve meslek onuru ile bağdaşmayan işler, ticari faaliyette bulunmama, hizmet akdi ile çalışmama, şarta bağlı ücret, reklam yasağı ve asgari ücretin altında iş kabul etmeme olarak sıralanabilmektedir (Uyar, 2005).

Gerek uluslararası alanda meslek etiğine katkı sunan AICPA, IFAC gibi kuruluşların yapmış oldukları çalışmalar gerekse ulusal düzeyde TÜRMOB, SPK gibi kuruluşların yapmış oldukları çalışmalar, yine bu alanda çıkarılmış 3568 sayılı kanun gibi diğer birtakım kanunlar, meslek kararları ve etik ilkelere ilişki kurallar dikkate alındığında meslek mensuplarında bulunması gereken temel etik nitelik ve özellikler beş başlık altında incelenebilir (Karacan, 2014- Resmi Gazete, 2007).

Dürüstlük: Meslek mensubunun vermiş olduğu hizmetin kamu yararına olması nedeniyle kamuyu yanıltıcı, aldatıcı davranışlarda bulunmamak, güveni sürekli kılmak amacıyla dürüstlük mecburi bir niteliktir. Bu nitelik, meslek mensubunun kişiliğinin gelişimiyle birlikte oluşabilmelidir (Akbulut, 1998). Buna göre, meslek mensupların tüm mesleki ilişkilerinde doğru, gerçeğe uygun ve dürüst davranmalıdır.

Tarafsızlık: Meslek mensubunun tarafsızlığı; muhasebe işlerini yapmada, hesaplaşma ve sonuç çıkarmada, rapor verme, yorum yapma ve görüş bildirmede herhangi bir kişi, kurum ve kuruluşlarından taraf olmamaktır (Yazıcı, 2003). Başka bir tanımla tarafsızlık; yanlı ve önyargılı davranarak, üçüncü kişilerin haksız olarak yaptıkları baskıların meslek mensuplarının kararlarını etkilememesidir.

Meslek Yeterlilik ve Gerekli Özen: Meslek mensupları, bilgi ve yeteneklerini devamlı geliştirerek uygun mesleki yeterlilik seviyesini korumak, mesleklerini ilgili kanun ve düzenlemelere göre icra etmek ile yükümlüdürler (Saban & Atalay, 2005). Ayrıca meslek mensubu, faaliyetlerini gerçekleştirirken mesleki standartlara uygun biçimde, gerekli özen ve gayreti göstermekle yükümlüdür.

Gizlilik: Meslek mensubunun mesleki ilişkileri neticesinde sağladığı bilgileri açıklamasını gerektirecek bir hak ya da sorumluluğu olmadıkça üçüncü kişilere açıklamamasıdır. Sır Saklama ile de ifade edilebilir. Meslek mensubu müşterisinin izni olmadan edindiği bilgileri açıklama hakkına sahip değildir. Meslek mensuplarının uygulamaları sırasında topladıkları bilgi ve belgeler gizli belgeler kabul edildiğinden açıklanamazlar. Muhasebenin temel ilkelerinden biri olan tam açıklama kavramına göre yapılması gereken zorunlu açıklamalar ile kamuyu aydınlatma amacıyla yasa gereği yapılması gereken açıklamalar sır kapsamında sayılmamaktadır (Akdoğan, 2003).

Mesleki Davranış: Meslek mensubunun yasa ve düzenlemelere uymasını ve mesleğin konumuna zarar verebilecek her türlü davranıştan kaçınmasını ifade etmektedir.

3. Finansal Raporlama

Finansal raporlama; bir işletmenin muhasebe bilgi sistemi aracılığıyla üretilen, işletmenin finansal konumu/durumu ve faaliyet sonuçları ile ilgili değerlerin finansal tablolara aktarılması, bilgi kullanıcılarının kullanımına sunulmasıdır (Bushman & Smith, 2001). Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve'de finansal raporlamanın amacı; mevcut ve potansiyel yatırımcılara, kredi verenlere ve ilgili diğer taraflara, işletmeye kaynak sağlama kararlarında yararlı olacak finansal bilgiyi sağlamak olarak belirtilmektedir.

Kavramsal Çerçeve'ye göre finansal bilginin temel nitelikleri; ihtiyaca uygun ve gerçeğe uygun olarak bilgi sunmaktır. Ayrıca bu bilgilerin, karşılaştırılabilir, doğrulanabilir, anlaşılabilir ve zamanında sunulmuş olması önemlidir. Bilgi kullanıcıları işletmenin mevcut konumunu değerlendirebilmek ve işletme ile ilgili alacakları kararları yönlendirebilmek için işletme ile ilgili bilgiye gereksinim duymaktadır. Bilgi kullanıcılarının ihtiyaç duydukları bilgi ise işletmenin muhasebe bilgi sistemiyle karşılanabilmektedir. İşletmeler, finansal raporlamayla birlikte bilgi kullanıcılarına tam ve şeffaf olarak açıklamada bulunmalıdır. Bu yaklaşım başta yatırımcılar olmak üzere diğer paydaşların kayıplarının en aza indirilmesini sağlamaktadır (Barton & Waymire, 2004).

Finansal raporlama, işletme ile ilgili iktisadi kararların alınmasına yönelik temel teşkil etmektedir. Finansal raporlamanın temel hedefi, raporlama yapan işletmenin finansal durumu ve faaliyet sonuçları/performansı ile ilgili bilgileri/verileri işletmeyle ilgilenen tarafların kullanımına sunulması/iletmesidir (Alexander & Britton, 2000).

Sunulan bilginin doğruluğu ve kalitesi işletme paydaşlarının yatırım, kaynak sağlama, kredi verme gibi çeşitli kararlarında yardımcı olmaktadır (Ogbonna & Ebimobowei, 2012). Finansal raporlama, bilgi kullanıcılarının, işletme hakkında verecekleri kararlar açısından temel oluşturduğundan, onların söz konusu bu raporları anlamalarına imkan verecek biçimde oluşturulmalı

ve yeterli bilgilendirme sağlamalıdır. Raporlar geniş bir kesime hitap ettiğinden dolayı geniş amaçlı olarak düzenlenmelidir (Tokaç, 2012).

Faydalı ve kaliteli finansal bilgide iki özellik bulunmalıdır. Bu özellikler, bilginin tutarlı olması ve güvenilir olmasıdır. Finansal bilgi, kullanıcının kararında bir değişiklik yapıyorsa, bilginin tutarlı olduğu kabul edilmektedir. Bilgi temsil etmek istediği noktayı ifade ediyor ve açıklıyorsa, bilginin güvenilir olduğu kabul edilmektedir. Bu nitelikler, muhasebenin sosyal sorumluluk amacı ile açıklanmakta ve bilgide doğruluk, adillik ve güvenilirliğin amaç olarak konulması gerektiği vurgulanmaktadır. Eğer raporlanan bilgi; doğru, adil ve gerçeğe uygunsu, bu aynı zamanda tutarlı ve güvenilir oldukları anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda, uygunluğun ve güvenilirliğin özelliklerini benimseyen faydalı bilgi kavramı geniş ahlaki hedefleri de kapsamaktadır (Kam, 1990).

Finansal raporlama kapsamında açıklanan bilginin doğru, güvenilir, zamanlı ve ihtiyaca uygun olması bilgi kullanıcıları açısından alacakları kararların isabetli olmasını sağlamaktadır. Finansal bilginin nitelikli olması (faydalı bilgi), bilgi kullanıcıları açısından önem taşımakla birlikte, işletmeler açısından da önemlidir. Nitelikli finansal bilgi, kaliteli finansal raporlamanın da önemli bir göstergesidir.

Finansal raporlama aracılığıyla işletmeler de güçlü ve zayıf oldukları alanları daha kolay belirleyebildikleri gibi özellikle borçlanma maliyetleri açısından da karar almalarına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda işletme yöneticilerinin kaynakları ne kadar etkin kullandıklarını raporlar yardımıyla kontrol edebilirler (Akdoğan ve Tenker, 2007).

Weygandt vd. (1999)'e göre nitelikli finansal bilginin (faydalı bilgi) taşınması gereken özellikler ise Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Nitelikli Finansal Bilginin Taşınması Gereken Özellikler (Weygandt, v.d., 1999)

Finansal bilginin kaliteli olabilmesi için birçok özelliği bir arada taşınması gerekmektedir. Buna göre bilginin ihtiyaca uygun olması, karşılaştırılabilir olması, gerçeğe uygun ve tarafsız olması ile zamanlı (zamanında sunum) olması gerekir. Söz konusu bu özellikler Kavramsal Çerçeve de aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (KGK,2018).

İhtiyaca uygunluk: Finansal bilginin karar vericiler açısından etkili olabilmesi için ihtiyaca uygun olması gerekmektedir. Finansal bilgiyi ihtiyaç duyan kişi ya da kurumlar ihtiyaca uygun biçimde oluşturulmuş finansal bilgi ile tahminde bulunabilme ya da teyit etme gibi faaliyetleri gerçekleştirebilirler (Sağlam v.d., 2014).

Karşılaştırılabilirlik, bilgi kullanıcılarının hesap kalemleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit edebilmesi ve anlayabilmesini sağlayan, finansal bilgiyi destekleyici bir özelliktir. Bilgi kullanıcısının karşılaştırma yapabilmesi için en az iki kalemin olması önemlidir. Karşılaştırılabilirlik; aynı işletme için yapılabilirken, farklı işletmeler arasındaki kıyaslamalar için de kullanılabilir.

Tutarlılık ise, karşılaştırılabilirlik hedefini gerçekleştirmeye yarayan bir özelliktir. İşletmenin dönemler arasında finansal tablolarında veya aynı dönemde işletmeler arasında aynı kalemler için

aynı yöntem ve politikaların izlenmesi ve uygulanması tutarlılık olarak tanımlanmaktadır (KGK, 2018).

Doğrulanabilirlik, finansal bilginin gerçeğe uygun olarak sunulmuş olmasını gösteren bir niteliktir. Birbirinden ayrı ve bağımsız kullanıcıların bilginin gerçeğe uygun olarak sunulduğuna dair aynı fikirde olmaları doğrulanabilirlik olarak tanımlanmaktadır.

Zamanlılık; finansal tablolarda sunulan bilginin, bilgi kullanıcılarının kararlarını etkileme yeteneğine sahip olduğu zamanda mevcut olmasını ifade etmektedir. Zamanlılık, bilginin ihtiyaca uygunluk özelliğini de desteklemektedir. Bilgi zamanında sunulmamış ise ihtiyacada uygun olmayacaktır (KGK, 2018).

Anlaşılabilirlik; bilgi kullanıcılarının bilgiden fayda sağlayabilmesi için bilginin anlaşılabilir nitelikte olması gerekliliğidir. Anlaşılabilirlik, finansal tablolardaki bilgilerin kullanıcılar tarafından kolaylıkla anlaşılmasını amaçlamaktadır. Bilgi kullanıcıları, raporlanan bilgilerita olarak anlamıyorlarsa, bu alandaki danışmanlardan ve uzmanlardan yardım alabilirler (KGK, 2018).

Bu bağlamda kaliteli finansal raporlama denildiğinde iki özellik ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, raporun bilgi kullanıcıları açısından yararlı olması, diğer bir anlatımla ihtiyaçlarına uygun olmasıdır (Baxter, 2007). Kaliteli finansal raporlamada ikinci özellik ise, yatırımcıları ve hissedarları korumaya yönelik olmasıdır. Bu kapsamda da, bilgi kullanıcılarını korumaya yönelik olarak bilginin tarafsız olması ve raporda tam açıklama (tam ve şeffaf bilgi sunulması) yapılması önemlidir (Jonas & Blanchet, 2000; Baxter, 2007). Raporlama ile sunulan bilginin tam ve şeffaf (açık) olması, karar verecek kişilerin haklarının korunmasına katkıda bulunacaktır. Özetle; finansal bilgilerin faydalı olabilmesi için işletme faaliyetlerine ilişkin olayın ihtiyaca uygun olması ve sunmak istediği olayı gerçeğe uygun dürüst biçimde sunması gerekmektedir. Finansal bilginin ortaya koymak istediği ve açıklamak istediği iktisadi olayı tam, tarafsız ve güvenilir olarak açıklaması, gerçeğe uygun sunum olarak da ifade edilmektedir (KGK, 2018). Kaliteli bir finansal raporlamanın niteliksel özellikleri Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Finansal Raporlamanın Niteliksel Özellikleri

Finansal raporlar, özellikle yatırımcıların ve diğer bilgi kullanıcılarının karar aşamalarında, mevcut durumdan geleceğe yönelik bir tahmin yapmasına veya geçmiş durum ve olaylara yönelik kararlarını teyit etmesine ya da değiştirmesine yardım ettiği sürece ihtiyaca uygun olarak kabul edilmektedir (Bushman vd., 2004). Bu bağlamda yayınlanan finansal raporlar; güvenilir, gerçeğe uygun, ihtiyaca uygun, karşılaştırılabilir ve zamanlı olmalıdır. Aynı zamanda sunulan bilgilerin tam

ve doğru olması, gelecekte karşılaşılabilecek risklerin de azaltılmasına katkıda bulunmakta ve finansal piyasaların etkinliğini sağlamaktadır (Uçar, 2007).

4. Finansal Raporlama ve Muhasebe Meslek Etiği İlişkisi

Etik kavramı muhasebe mesleği açısından ele alındığında, müşteriler ve diğer meslek mensupları ile olan ilişkilerde uyulması gereken ilke ve kuralların yerine getirilmesi olarak ifade edilmektedir.

Muhasebe meslek etiği, meslek mensubunun bağımsızlığını, tarafsızlığını, kendi kendini kontrol edebilmesini ve dürüstlüğünü ortaya koymaktadır. Muhasebe meslek etiği, müşterilere, topluma ve diğer ilgililere etik davranışlarla hizmet edilmesidir (Karacan, 2014). Bu bağlamda, muhasebe meslek mensubunun hazırlanmış olduğu finansal bilgiler toplumda pek çok tarafı ilgilendirmekte ve bu bilgiler işletme sahip ve ortakları, yatırımcılar, kredi verenler, çalışanlar, devlet gibi kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından alacakları kararlarda ya da yerine getirecekleri işlemlerde kullanılmaktadır. Meslek mensuplarının taşıdığı sorumluluk yalnızca işletmeyle sınırlı değildir. Meslek mensupları sorumluluklarının farkında ve bilincinde olarak, yapmış oldukları işlem ve çalışmalarda oldukça dikkatli, özenli davranmalı ve etik ilkeleri dikkate almalıdırlar (İşgüden & Çabuk, 2006).

İşletmelerin finansal bilgileri ve faaliyet sonuçlarını inceleyerek karar almak isteyenlere doğru, gerçeğe uygun ve güvenilir bilgileri iletmek muhasebenin en önemli fonksiyonudur. Bilginin yatırımcılara, yöneticilere, kreditorlere, devlet politikasını belirleyenlere ulaştığı dikkate alınırsa, bu süreçte olabilecek bir yanlışlığın pek çok kesime zarar vereceği göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda, sunulan muhasebe bilgisinin nitelikli olması önemlidir. Bilginin karar vericiler açısından yararlı olabilmesi ve değer taşıyabilmesi için güvenilirliğinin olması gerekmektedir. Güvenilir bilgi sunumunda ise elde edilen verileri bilgiye dönüştürerek hazırlayanların bu sürece yaklaşımları ile ilgilidir (Alkan, 2015).

Finansal raporlamada etik davranışın gerekliliği muhasebe mesleğinin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Finansal raporlamanın amacı, işletmenin sahipleri, ortakları, potansiyel yatırımcıları, kredi verenleri / alacaklıları ve işin diğer paydaşlarını işletmenin finansal durumu hakkında bilgilendirmektir. Finansal raporlama, yöneticilerin; işletme sahipleri, ortakları ve paydaşlarına karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları sorumluluklarını açık ve net bir şekilde ifade etmelerinin bir yoludur. Adebayo'ya göre, "finansal raporlama, işletme yöneticilerinin görevlerini dikkate almalarının tek yoludur (Adebayo, 2005). Finansal raporlama; işletmenin sahip olduğu varlıkları, varlıkların elde edildiği kaynakları ve bunların nasıl kullanıldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, finansal bilgilerin paylaşılması süreci (iletişim süreci) olarak da görülmektedir. Önemli kararlar alacak olan bilgi kullanıcılarının en önemli bilgi kaynağıdır. Alınan kararların isabetli olabilmesi, finansal raporların yüksek derecede doğruluk, bütünlük sağlamasına ve kapsamlı olmasına bağlıdır. Finansal tabloların doğru ve dürüst bir şekilde sunulması ise muhasebe meslek mensubunun görevidir.

Finansal raporlama, rasyonel yatırım yapma, güvenilir ve bilinçli kararlar alma ile ilgili bilgileri sağlayarak kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmıştır. Şirketlerin raporları gerçeğe uygun olarak hazırlanmazsa, sağlayacağı faydasını yitirecek ve paydaşlar artık yöneticilere ve işletme finansal tablolarına güvenmeyeceklerdir.

Etik muhasebe mesleği için çok önemlidir, çünkü muhasebeciye görevlerini yerine getirirken ahlaki açıdan üstün olma konusunda yardımcı olmakta ve rehberlik etmektedir. Finansal tablo kullanıcıları, özellikle finansal tabloların hazırlanması ile ilgili olarak muhasebe meslek mensuplarının sorumluluklarının / görevlerinin yerine getirilmesinde oldukça güvenilir, objektif, yetkin ve etik davranmalarını beklemektedir. Meslek mensuplarından çalışmalarında kaliteli hizmetler sunmaları, süreçleri ile sözleşme düzenlemeleri yapmaları ve mesleki davranış

kuralları/ilkeleri ile tutarlı olarak her zaman yüksek düzeyde profesyonellik göstermeleri beklenmektedir (Eginiwin & Dike, 2014). Toplum ve yatırımcılar, faaliyetlerinin tüm paydaşlara etkisi nedeniyle, meslek mensuplarının işletmenin finansal durumuyla ilgili görev ve sorumluluklarını yerine getirirken, mesleki etik standartlara ve uygulama kurallarına uymalarını bekler ve ister.

Finansal raporlama sistemine olan güven ve doğruluk, bireylerin eylem ve kararlarından ya da tüm sistem için karmaşık “mekanizmalarından” çok daha fazlasına bağlıdır (Enderl, 2006). Finansal raporlama sisteminin doğruluğu ve güveni yalnızca kişisel veya kurumsal etik meselesi değildir. Muhasebe ilke ve standartları ne olursa olsun, profesyonel etik bilinci yerleştirilmez ve etik düzenlemelerle desteklenmezse, meslek mensupları yanıltıcı raporlar oluşturabilir ve yanıltıcı/yanlış yönlendirici bilgi sağlayabilir. Bu bağlamda, etik düzenlemeler olmadığı sürece, muhasebe standartları ve kurallarının mevcudiyeti sağlıklı ve güvenilir finansal raporlamayı garanti etmeyecektir.

5. Muhasebe Meslek Etiğinin Finansal Raporlamanın Kalitesine Etkisi

Finansal raporlamada, iktisadi faaliyet ve olayların doğru ve gerçeğe uygun bir şekilde değerlendirilebilmesi, olayla ilgili tutarlı tahminlerin yapılabilmesi ve belirsizliklerden uzaklaşılabilmesi, muhasebe meslek etiği açısından oldukça önem arz etmektedir.

Ahlaki olmayan, kanunlara ve düzenlemelere aykırı olan davranışlar, raporlamanın doğruluk ve dürüstlüğünü zedelemektedir. Bu bağlamda meslek mensuplarından beklenen, etik bilince sahip olmalarıdır. Meslek mensupları, görev ve sorumluluklarını yerine getirirken, toplumsal faydayı gözetmeleri ve muhasebe meslek etiğine bağlı kalarak bu yönde davranışları gerekmektedir. Özellikle, son 15-20 yıldır yaşanan şirket iflasları ve skandallar, finansal krizler doğru ve güvenilir finansal bilginin önemini ortaya koymuştur. Bu kapsamda, finansal bilginin hazırlanması sürecinde, bilgileri hazırlayanların etik algıları, mesleki yeterlilikleri ve kişilikleri daha sorgulanır hale gelmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının yapmış oldukları faaliyetler, toplumun pekçok kesimini ilgilendirdiğinden, bu durum, meslek mensuplarının sorumluluklarını da artırmaktadır. Örneğin, meslek mensubunun ortaya koyduğu bilgiler ve hazırlanmış olduğu raporlara göre, vergi tahsilleri düzenlenmekte ya da yatırımcılar bu bilgilere göre yatırım yapma kararı almaktadırlar. Bu nedenle oldukça geniş bir alanda etkinlik alanına sahip olan muhasebe mesleğinde, etik boyutun önemi tartışılmazdır (Yücel & Kartal, 2014).

Muhasebe mesleğinde önemli kararların alınmasında, meslek mensubu tarafından hazırlanmış olan finansal bilgilerden yararlanılmaktadır. Bu bilgilerin, doğruluk ve güvenilirliği, alınacak kararların isabetli olmasında önem kazanmaktadır (Cristina & Florina, 2008). Finansal bilginin şeffaflığı ve güvenilirliği, etik konusundan çok da ayrı düşünülmemelidir. Meslek mensubu, etik ilke ve standartlara riayet ettiği sürece, finansal raporlamanın güvenilirliği de artacaktır. Bu bağlamda, muhasebe meslek mensupları etik kurallara uyum konusunda mümkün olduğunca yönlendirilmeli ve teşvik edilmelidir. Toplum açısından, finansal bilgiyi sağlayanlara karşı olumlu algının oluşması, muhasebe meslek mensuplarının mesleki etiğe uyması ve uygun hareket etmesi ile mümkün olacaktır. Finansal raporlama yapanların tarafsız, objektif ve dürüst biçimde hareket etmesi ile finansal raporlar daha güvenilir ve kaliteli olacaktır (Smith, 2003).

Finansal raporlamada gerçek ve doğru bilginin yansıtılmayarak, manipülasyona gidilebilmesi işletmenin durumunun olduğundan daha iyi gösterilmesi çabasıdır. Ancak bu durum, bilgi kullanıcıları açısından yanlış kararlara neden olabileceği gibi genellikle zararlarıyla sonuçlanmaktadır. Manipülasyon durumu, finansal raporlamanın kalitesini düşürmekle birlikte, toplumsal açıdan finansal raporlara karşı ve genel olarak finansal piyasalara karşı güven zayıflaması oluşturmaktadır (Bilen & Yılmaz, 2014). Durumlarını olduğundan iyi göstermek isteyen şirketlerin başvurduğu kar rakamlarını şişirme, zararları daha az gösterme, borçları gizleme gibi yöntemlerde, hazırlanan finansal raporun kalitesinden ve güvenilirliğinden bahsedilemez. Ahlaki olmayan davranışlarından kaynaklanacak durumlar, mesleğin toplumsal anlamdaki saygınlığını ve itibarını

zedeleyecek, mesleğin sosyal sorumluluk boyutunu ortaya koymaktan uzaklaşacaktır. Bu bağlamda, meslek mensuplarının etik ilke ve davranış kurallarına bağlılıklarının önemi açıktır.

6. SONUÇ

Finansal raporlar; yatırımcılara, kredi verenlere kredi ve benzeri kararları almalarında kullanılması için bilgi sağlamaktadır. Finansal raporlamanın amacına ulaşması için yatırımcılar, kreditorler, ortaklar, devlet gibi finansal bilgi kullanıcılarının ihtiyaç duydukları bilgileri karşılaması gerekmektedir. İşletmenin finansal durumu ve faaliyet sonuçları ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyen taraflara; doğru, güvenilir ve şeffaf bilginin sunulması önem arz etmektedir. Bu kapsamda muhasebe meslek mensupları tarafından yürütülen çalışmaların niteliği yüksek düzeyde etik tutum ve bilinç gerektirmektedir.

Muhasebe meslek mensubu, ahlaki seçimlerinin sadece kendi yaşamı için değil, diğer insanların yaşamlarındaki sonuçlarından da sorumludur. Son zamanlarda ortaya çıkan şirket skandalları ve hileli finansal raporlamalar, muhasebe uygulamalarında etik sorunun boyutunu daha çok vurgulamıştır. Yaşanan gelişmeler, finansal raporlamanın uygunluğu ve kalitesi konusundaki endişeleri de artırmıştır. Şirket skandalları, finansal raporlama sürecinde eksikliklerin incelenmesini ve özellikle şeffaflık ve kamuya açıklama gerekliliğinin altını çizmiştir (IFAC, 2003). Bu kapsamda, mesleğe olan saygınlığın ve toplumsal güvenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Muhasebe mesleğinde toplumsal fayda gözetilerek hizmet edilmekte ve kamu çıkarı öne çıkmaktadır. Toplumsal faydanın gözetilmesi, yüksek düzeyde meslek etiğini gerektirmektedir.

Muhasebe meslek etiği, müşterilere, kamuya ve diğer uygulamacılara yüksek standartlara dayandırılmış etik davranışlarla hizmet edilmesi demektir (Poon & Fatt, 1995). İşletmelerde ortaya çıkan ekonomik faaliyetlerin sistemli biçimde kayıtlara alınmaması, finansal raporların gerçeği yansıtmaması, toplumda ekonomik yaşama olan güveni zedeleyecektir. Bu nedenle işletmelerde bilgi sistemini oluşturan muhasebe ve denetim mesleğinin fonksiyonunun ve etkinliğinin topluma açık biçimde anlatılması ve etik kurallar ışığında mesleğin etkin ve etkili biçimde yürütülmesi gerekmektedir (Mugan, 1999).

Açık biçimde toplum (kamuoyu), meslek mensuplarından daha güvenilir ve daha doğru bilgiler ortaya koymalarını istemektedir. Bu nedenle, meslek mensubu toplumsal sorumluluk noktasında daha bilinçli olmalıdır. Bu bilinç, doğru ve güvenilir finansal bilginin hiçbir etki ve tesir altında kalmadan, vicdani olarak kamuya sunulmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede meslek mensubunun kamu hizmetini icra edebilmesi için bazı nitelik ve özellikleri taşıması ve etik boyutun da ilke ve standartlarla vurgulanması önemli olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adebayo, A. (2005). Financial Reporting: An Aid to Efficient Economic Management in the Public Sector: The Nigerian Accountant. 38(1), 33-38.
- Akbulut, Y. (1999). Meslek Ahlakı Kriterleri ve Muhasebe Mesleği Üzerine Bir Araştırma . Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 1(1).
- Akdoğan, H. (2003). Muhasebe Meslek Etiğinin Kamunun Aydınlatılmasındaki Önemine Meslek Mensuplarının Yaklaşımları, Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Akdoğan, N.; Tenker, N. (2007). Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri, Ggazi Kkıtavevi. 12. Ankara.
- Alexander, D. and Britton, A (2000). Financial Reporting. 5th Edn., London:Thomson Learning,
- Alkan, G.İ (2015). Muhasebe Eğitiminde Etik: Ön Lisans Öğrencilerinin Etik Algılarına Yönelik Bir Araştırma. Business and Economics Research Journal, 6(2), 113-125.

- Barton, J., Waymire, G. (2004). Inventor Protection Under Unregulated Financial Reporting. *Journal of Accounting and Economics*, 38, 65-116.
- Baxter P. J. (2007). *Audit Committees and Financial Reporting Quality*. Doctor of Philosophy, University of Southern Queensland.
- Bilen, A., Yılmaz, Y. (2014). Muhasebe Mesleğinde Etik ve Etikle İlgili Çalışmalar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(6).
- Bushman, R. M.; Smith, A.J. (2001). Financial Accounting Information and Corporate Governance. *Journal of Accounting and Economics*. 32(1).
- Bushman, R., Piotroski, J. ve Smith, A. (2004). What Determines Corporate Transparency? *Journal of Accounting Research*, 42: 207-252.
- Carroll, R.A. (2005). Model for Ethical Education in Accounting, In Gowthorpe, C. and Blake J. (Eds.) "Ethical Issues in Accounting" (2nd ed) .149-164.
- Catacutan, R., 2006. A Humanistic Perspective in Teaching Business Ethics in Accountancy, 6th Annual Ben-Africa Conference University of Stellenbosch, Capetown, South Africa.
- Cole G. (2002). *Management Theory and Practice*, Harper and Printers Limited, London.
- Cristina, N.; Florina, P. M. Ethics in Accounting. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, v. 17, n. 3, p. 1352, 2008.
- Eginiwin, J. E., & Dike, J. W. (2014). Accounting Ethics and the Quality of Financial Reporting: A Survey of Some Selected Oil Exploration and Producing Companies in Nigeria. *IOSR Journal of Business and Management*, 16(7), 26-36.
- Enderl, G. (2006). *Developing Business Ethics in China*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fisher, J. (2004). Social Responsibility and Ethics: Clarifying The Concepts. *Journal of Business Ethics* 52(4), 391-400
- <http://www.muhasetr.com/yazarlarimiz/suleyman/001/> 25.11.2017.,
- Hanekom, S.X. (1984). Ethics in the South African Public Sector. *Politeia*, 3(2).
- IFAC. Code of Ethics for Professional Accountants. 2005. Available at: www.ifac.org.
- İşgüden, B.; Çabuk, A (2006). Meslek Etiği Ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşamı Üzerindeki Etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(16), 59-86.
- Jonas, G. J. ve Blanchet, J. (2000). Assessing financial reporting quality. *American Accounting Association*, Sayı 14, No 3.
- Kam, Vernon (1990). *Accounting Theory*. Second Ed. Wiley.
- KGK- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (2018). *Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve*
- Karacan, S. (2014). *Etik Kavramı ve Muhasebe Meslek Etiği*. Umuttepe Yayınları. Kocaeli.
- Mahdavihou, M., Khotanlou, M. (2011). The Impact of Professional Ethics on Financial Reporting Quality. *Australian Journal of Basic and Applied Research*, 5(11), 2092-2096.
- Miner, K. (2002). Business ethics: A Sustainable Approach. *Business Ethics: A European Review*, 11: 137-139.
- Mintz, M.S. (1997). *Cases in Accounting Ethics and Professionalism*. Third Edition. Irwin McGraw-Hill, Boston.

- Mintz, S. M. and Morris, R. E. (2007): Ethical Obligations and Decision Making in Accounting: Text and Cases. NY: McGraw-Hill Irwin.
- Mocan, M.R. (2002). Etik ve Meslek Etikleri. YDK Yüksek Denetim Dergisi, S:1
- Mugan, C. Ş. (1999). Ahlak, Toplumsal ve Kişisel Değerler: Muhasebe Mesleği ve Eğitimi Üzerine Etkileri. Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi. 1(2), Mayıs.
- Ogbonna, G. N., Ebimobowei, A. (2012). Effect of Ethical Accounting Standards on the Quality of Financial Reports of Banks in Nigeria. Current Research Journal of Social Sciences, 4(1), 69-78.
- Özkaya, İ.N. (2008). Muhasebe Etiği ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, Mayıs.
- Öztürk, N.B.&Çakıroğlu, D. (2012). Meslek Etiği. Nobel Yayıncılık.
- Poon, J., Fatt, T. (1995). Ethics and the Accountant. Journal of Business Ethics. C.14.
- Resmi Gazete (2007). SMMM ve YMM'lerin Mesleki Faaliyetlerinde Uyacakları Etik İlkeler Hakkında Yönetmelik.
- Saban, M. ve Atalay Banu, (2005). Yönetim Muhasebecileri Açısından Etik ve Etik Davranışın Önemi, Muhasebe ve Denetime Bakış.
- Sağlam, N., Yolcu, M., Eflatun, A. (2014). Örneklerle UFRS Kayıtları. Yaklaşım yayıncılık. Ankara.
- Selimoğlu, S., K., 1997. Muhasebe Meslek Ahlakı (Etik) Yaklaşımı. III.Türkiye Muhasebe Denetim Sempozyumu,Alanya: İSMMMO, ss. 146-159.
- Smith, L. M (2003). A fresh look at accounting ethics. Accounting Horizons, 17(1), 48.
- Tokaç, A. (2012). Finansal Raporları Okuma Metodları. İstanbul: Derin Yayınları.
- Uçar, M. (2007). Muhasebede Raporlamaya Farklı Bir Bakış: Karar Vermeye Yönelik Raporlama. Vergi Raporu.
- Uyar, S. (2005), Muhasebe Mesleğinde Etikle İlgili Düzenlemeler,
<http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/suleyman/001/> 25.11.2017
- Ünsal, A. (2009). Muhasebe Etik Eğitim Sistem Bileşenlerinde Sürekli Etkin Eğitim. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22), 409-442.
- Weygandt, J.J., Donald, E., Kiseo, P.D. (1999). Financial Accounting, NY.
- Yazıcı, M.(2003). Kurumsal Muhasebe Denetimi, İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası Yayınları.
- Yıldırım, A. (2016) Muhasebe Meslek Mevzuatı ve Etiği 2.Baskı Dora Yayınları
- Yücel, R. ve Kartal, C (2014). Muhasebecilerin Mesleki Uygulamalarındaki Etik Algularına İlişkin Bir Araştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 123-148.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 211-221, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 07.02.2019 **Kabul Tarihi:** 22.07.2019

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İÇ DENETİM MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ

Operation of the Internal Audit Mechanism in Turkish Public Administration

Firdevs KOÇ BAYKARA¹

ÖZ

Kamu örgütleri, hızla değişen ve dönüşen dünyaya uyum sağlamak için modern yönetim tekniklerini kullanmaktadır. Bu değişim ve dönüşüme uyum sağlama süreci bir takım riskleri de beraberinde getirmektedir. Kamu örgütlerinin eksiklikleri ve yetersizliklerinin yanı sıra yapısal sorunları bu uyum sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Ortaya çıkabilecek risklerin yönetiminin sağlıklı yürütülebilmesi başta olmak üzere örgütün amaçlarında herhangi bir sapmanın gerçekleşmemesi ve bu amaç doğrultusunda faaliyet gösterilmesi için iç denetim mekanizmasının gerekliliğini ve hatta zorunluluğunu vurgulamak gerekmektedir. İç denetime yönelik yasal düzenlemelerin yeterli olduğu görülmesine rağmen kamu örgütlerinde iç denetim mekanizması sağlıklı işlememekte ve bu konuda gerekli hassasiyet gösterilmemektedir. Aynı zamanda iç denetimi sadece mali alanla sınırlı gören anlayışın egemen olması iç denetim mekanizmasının işlerliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmada kamu yönetiminde; iç denetim mekanizmasının, nasıl işlediği, aksayan yönlerinin neler olduğu ve daha etkin bir iç denetim mekanizmasına nasıl sahip olunabileceğine yönelik analizler gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, İç Denetim, Türk Kamu Yönetimi, Kamu Örgütleri, Şeffaflık

ABSTRACT

Public organizations use modern management techniques to adapt to World rapidly changing and transforming. The process of adapting to this change and transformation brings with it a number of risks. In addition to the shortcomings and shortcomings of public organizations, structural problems negatively affect this adaptation process. It is necessary to emphasize the necessity of the internal audit mechanism and even the necessity for any deviations in the objectives of the organization, in order to carry out the management of the risks that may arise well, and to operate in line with this purpose. Although it is seen that the legal regulations for internal audit are sufficient, the internal audit mechanism does not work properly in public organizations and the necessary sensitivity is not shown. At the same time, the dominance of the concept of internal audit, which is limited only to the financial field, adversely affects the functioning of the internal audit mechanism. In this study; internal audit mechanism, how it works, what are the deficiencies and how to have a more effective internal audit mechanism will be analyzed.

Key Words: Audit, Internal Audit, Turkish Public Administration, Public Organizations, Transparency

1. GİRİŞ

Geleneksel yönetim tekniklerinin yerini yeni yönetim teknikleri almaya başlamıştır. Kamu örgütleri yeni yönetim teknikleri ile daha etkin bir yönetim anlayışını egemen kılmak istemektedirler. Yeni yönetim tekniklerinin önemli bir parçası olan iç denetim faaliyetinin önemi kamu örgütleri için gün geçtikçe artmaktadır. Örgütler için olası risklerin belirlenmesi ve risklerin en aza indirgenmesi bakımından vazgeçilemez konuma sahip olan iç denetimin en önemli varlık nedeni örgüt amaçlarının herhangi bir sapmaya yol açmadan

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: firdevs.kocbaykara@inonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4752-1842>

gerçekleştirilmesidir. İç denetim faaliyetleri; ilgili yasal düzenlemeler, ilgili kuruluşlar tarafından belirtilen standartlar ve örgüt amaçları çerçevesinde yürütülmektedir. İç denetimin sadece mali konularla sınırlandırılması iç denetimden istenen verimin elde edilememesine neden olmaktadır. Bu nedenle iç denetim faaliyetlerinin mali hesapların dışında farklı alanlarda da gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Özel sektörle kıyas içerisinde olan kamu örgütleri, özel sektörde etkin bir şekilde uygulanan iç denetim faaliyetlerinden önemli ölçüde yararlanamamaktadırlar. Kamu yönetiminin eksikliklerinin olmasının yanı sıra yöneticilerinin de iç denetim konusunda gerekli hassasiyeti göstermemesi, kamu örgütlerinde iç denetim mekanizmasını işlevsiz kılmaktadır. Kamu örgütlerinde etkin, verimli ve kaliteli yönetim anlayışının egemen olması, sağlıklı bir şekilde işleyen iç denetim mekanizmasına bağlıdır. Bu çalışmada kamu örgütlerinde etkin olamayan iç denetim faaliyetlerinin nasıl işlediği ve aksayan yönlerinin neler olduğu irdelenecektir. Aynı zamanda daha etkin bir iç denetim mekanizmasının işlerlik kazanmasına yönelik çözüm önerileri sunulacaktır.

2. Denetim Kavramı ve Kapsamı

Geleneksel kamu yönetiminin temel özelliği olan merkezîyetçi hiyerarşik yapılanma, yukarıdan aşağıya doğru denetimin sıkı bir şekilde yapılmasına neden olmuştur. Uzmanlaşmanın ve işbölümünün parçaladığı işleri hiyerarşi ile birbirine bağlamayı ve işbölümü ile eşgüdümü dengelemeyi amaçlayan geleneksel anlayış, denetimsiz bırakılan hiçbir işin ve görevin kalmamasını amaçlamıştır (Al, 2007: 111-112). Yeni Kamu Yönetimi anlayışında da geleneksel yönetim anlayışında olduğu gibi denetim önemli bir yere sahiptir.

Denetim kavramı; “yoklama, kontrol, revizyon, inceleme, teftiş ve murakabe, tahkik, muayene, araştırma, gözleme, sınama ve gözetleme” şeklinde geniş kapsamda ve birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Birbirlerinin yerine rastgele kullanılan bu kavramlar, denetim görevini yerine getiren personellerin görev ve yetkilerinin tespit edilmesinde (Güner, 2014: 68) zorlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Denetim görevlilerinin görevlerini yerine getirmelerinde hangi denetim tanımını esas aldıkları önem arz etmektedir.

Denetim kavramına yönelik pek çok tanım yapılmıştır. Denetim; “Bir kişinin, kurumun veya sürecin önceden saptanmış bulunan kıstaslar (Mevzuat, kural ve değerler) itibarıyla izlenmesi, ölçülmesi, kıyaslanması ve bu kıstaslar çerçevesinde gözlenen kişi, kurum ve süreçlerin tutarlılık, çelişki veya eksiklik gösterip göstermediğinin sözlü veya yazılı olarak ortaya konulmasına yönelik bir çalışma” (Falay, 1997: 18) şeklinde tanımlanmıştır. Denetim; “örgütsel eylemlerin ve işlemlerin, öngörülen amaçlar doğrultusunda, benimsenen ilke ve kurallara uygunluğunun belirlenmesi” (Gönülaçar, 2007: 2) şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir tanımda ise denetim; “bir kuruluşun veya yönetimin ilgili taraflar adına mali kaynaklarının kullanılmasındaki verimlilik etkinliği ve ekonomik derecelerini ölçmek, karşılaştırmak ve değerlendirmek işi” olarak tanımlanmıştır. Bu açıdan standartlara uygunluk araştırması şeklinde denetim değerlendirilmektedir. Bu denetim; mevzuata uygunluk, ekonomik, mali, fiziksel, çevresel ve sosyal açıdan gerçekleştirilmektedir (Arslan, 2002: 6). Denetimin esas amacı, örgütün amaçlarının hayata geçirilme düzeyini belirleyerek, etkililik, verimlilik ve tasarruf açısından örgütü daha iyi seviyelere çıkarmak (Gönülaçar, 2007: 2) ve idarenin daha önce yaptığı hataların tekrarlanmasını engellemektir. Denetimin başarısı yapılacak olan işlemlerin hata oranının düşürmesine ve hizmetlerin daha iyi gerçekleştirilmesine bağlıdır. İdarenin bütün faaliyetlerinin denetimi, faaliyeti yapanların üstleri ve denetim amaçlı oluşturulan organlar

tarafından gerçekleştirilmektedir. İdarenin faaliyetlerini analiz etmek ve hatalarını belirlemek amacıyla birçok denetim yöntemleri bulunmaktadır. Bunlar; kamuoyu denetimi, kamu denetçiliği, siyasal denetim, uluslararası denetim, yargı denetimi ve idari denetimdir (Kestane, 2006: 130). Bütün bu denetimlerin zeminini oluşturan denetim ise kamu örgütü içerisinde gerçekleştirilen iç denetimdir.

II. Mahmut döneminden sonraki süreçte Osmanlı merkezi hükümetinde Avrupa'daki örneklerine benzeyen bakanlıklar oluşturulmuştur. Bu bakanlıkların teftiş bölümünde çalışanlara müfettiş denilmiştir. Bu süreçten sonra kamu yönetiminde bağımsız bir birim ile denetim hizmetleri (Bezirci ve Karasioğlu, 2011: 575) gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Kamu Yönetimi Araştırması Raporunda müfettişlerin; rehberlik, denetim ve soruşturma görevlerinin çeşitli kamu örgütlerine göre değişiklik (Gönülaçar, 2007: 3) gösterebilecekleri belirtilmektedir. Kamu örgütlerinin kurumsallaşma düzeyine göre denetim faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.

Kamu yönetimi; “vatandaşlarına en iyi koşullarda hizmet verecek bir ortam yaratma, yetkilerini hukuk ve hakkaniyet ölçüleri içinde kullanarak adaletli davranma ve hizmetleri en iyi şekilde sunma” amacı taşımaktadır. Kamu yönetimi zamanla büyümekte ve karmaşık bir yapıya bürünmektedir. Bu durum, yapısal ve işlevsel bakımdan hizmet sunumunda vatandaşa güçlükler yaşatmaktadır. Bu güçlükler hizmetin verimliliğini ve etkinliğini düşürmekle kalmamakta, aynı zamanda idarenin hataları halkın devlete olan düşüncelerini olumsuz yönde (Gökçe, 2012: 204) etkilemektedir. Çağdaş anlamda “denetim bir performans değerlendirme (Performans Denetimi) sürecidir. Bu süreç planlama ile başlayıp yürütme-uygulama ile devam eder ve raporlama ile tamamlanır. Verimlilik, etkinlik ve denetim birbirleriyle bağlantılı ve birbirlerini etkileyen kavramlardır”. Örgütlerin verimliliğinin ve etkinliğinin sağlanabilmesi yalnızca iyi bir denetimle gerçekleştirilebilir. Etkinliğin ve verimliliğin sağlanması durumunda denetim sisteminin başarısından (Arslan, 2002: 6) bahsetmek mümkündür. Aksi durumda da denetim mekanizmasının iyi işlemediğinden bahset mümkündür.

Kontrol ve denetim faaliyetinin, hesap verebilirlik mekanizmasının işlerlik kazanmasında önemli bir işlevi bulunmaktadır. “Parlamentolar, vatandaşlar ve hükümetler, kamu kaynaklarının mevzuata uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı, kamusal faaliyetlerin başarılı olup olmadığı ve kamu hizmetlerinin etkin, iktisadi ve verimli bir şekilde sunulup sunulmadığı” hakkında bilgi sahibi olmak istemektedirler. Bu nedenle hesap verme sorumluluğu kapsamında kamu idarecilerinin bahsedilen kesimlere hesap verme yükümlülükleri bulunmaktadır. Böylece kontrol ve denetim neticesinde sunulan raporlar, hesap verme sorumluluğu (Kesik, 2005: 98) kapsamında hazırlanmaktadır. İç denetim ve hesap verme sorumluluğu birbirleriyle doğru orantılı kavramlardır.

Hukuk devleti ilkesinin hem hukuken hem de fiilen uygulanabilir olması, kamu yönetiminde denetim birimleri bakımından kurumsallaşmanın temel unsurudur. Kurumsallaşmayı etkileyen temel faktörlerin başında bir örgütün teşkilatlanması ve faaliyetlerinin tespit edilmesinde hukuk kurallarının etkinlik düzeyi gelmektedir. Hukuk kuralları ve gerçeklik dikkate alınarak düzenlemelerin yapılması, nesnel uygulamaların gerçekleşmesini ve kurumsallaşmayı (Kuluçlu, 2006: 23) sağlayacaktır. Türk denetim sistemi yasama, yürütme ve yargı olmak üzere geleneksel üçlü sınıflandırma (Güner, 2014: 69) temelinde oluşturulmuştur.

Yönetim, hem teşkilat hem de faaliyet anlamlarında kullanılan bir kavramdır. Denetimin teşkilat şeklinde örgütlenmesini ve faaliyet şeklinde ulaşılmak istenen neticeler için yapılması gerekenleri içeren bir kavram olarak denetim yönetimi ortaya çıkmıştır. Denetim yönetimi kavramı, “denetim birimlerinin teşkilat bazında kurgulanmasını, teşkilatlar arası görev ve yetki paylaşımlarını ve her bir denetim biriminin çıktıya (denetim sonuçları) odaklı faaliyetlerini” ve “denetimden beklenmesi gerekenleri ve iyi bir denetim için iyi bir yönetim olgusunu” (Kuluçlu, 2006: 8) kapsamaktadır. Farklı bir bakış açısıyla yönetimin denetlenmesi, “kamu yönetiminin gelişmesiyle birlikte yönetimin artan fonksiyonlarının hukuka ve halkın ihtiyaçlarına uygun olmasını sağlamak için sürekli olarak ve etkin şekilde denetlenmesini” ifade etmektedir. Kamu yönetiminde yönetilenlerin kendileri tarafından denetimin gerçekleştirilmesinin birçok önemi bulunmaktadır. Bunlar; yönetilenlerin, yönetimin eylem ve işlemleri hakkında bilgi sahibi olması, bilgi ve belgelere ulaşım olanaklarının kolay olması, yönetime olan güvenlerinin artması ve yönetime katılması ile daha etkin bir denetim mekanizmasının sağlanması (İnaç ve Ünal, 2007: 22) şeklindedir. Denetim yönetiminin; denetimden beklenen işlevleri yerine getirebilmesi ve mali sistemin işleyişine olumlu katkı sağlayabilmesi için, tüm ülkede kurumsal örgütlenmesinin ve işlevsel görünümünün, denetime yüklenen fonksiyonlara paralel olmasının (Kuluçlu, 2006: 3-4) gerekliliği önemli bir konudur.

Mautz ve Sharaf'ın denetim felsefesi, denetçinin tarafsızlığına yönelik olası tehditleri en aza indirebilecek ya da ortadan kaldıracabilecek denetçi bağımsızlığının üç boyutu olduğunu savunmaktadır. Programlama bağımsızlığı; denetim programının yönetsel müdahalelerden bağımsız olması, denetim süreçlerinin herhangi bir müdahaleden bağımsız olması, denetim sürecinin gözden geçirilmesi için normalde denetim sürecine eşlik edenler dışında herhangi bir gereklilikten bağımsız olmasını içerir. Araştırmacı bağımsızlığı; denetim ile ilgili tüm kayıtlara, işlemlere ve personele serbestçe erişimin sağlanması, denetim sürecinde yönetimle işbirliğinin sağlanması, izlenecek faaliyetleri belirlemek için yönetimin müdahalesinden bağımsız olması, denetim sürecinde kısıtlamalara ve dışlanmalara maruz kalan denetçilerin kişisel çıkarlardan bağımsız olmasını içerir. Raporlama bağımsızlığı; denetçilerin herhangi bir yükümlülük duygusundan bağımsız olması, iç denetim raporlarının hazırlık sürecinin baskılardan bağımsız olması, açıklamalar ve yorumlarda bilinçli ya da bilinçsiz olarak belirsiz dilin kullanımından kaçınılmasını içerir (Vanasco, 1996: 4). Denetim türleri içerisinde yer alan iç denetim mekanizmasının görevlileri olan iç denetçilerin Mautz ve Sharaf'ın belirttiği denetçi bağımsızlığı ilkeleri doğrultusunda faaliyette bulunmaları gerektiği gibi yöneticilerin de bu ilkeler doğrultusunda iç denetçilere imkân sağlamaları gerekmektedir.

3. İç Denetim Kavramı ve Kapsamı

İç denetim kavramından önce dış denetim, kontrol ve teftiş kavramlarından kısaca bahsetmek gerekmektedir. Dış denetim kavramı, “kurumun kendi personeli olmayan denetçilerden oluşan, bağımsız ve farklı bir tüzel kişiliği olan denetim organı tarafından denetlenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere dış denetimi bağımsız denetim olarak (Aslan, 2010: 71) nitelendirmek mümkündür. Dış denetimin iç denetimden farkı, tamamen kurumun dışından ve kurumdaki bağımsız kurum ve kuruluşlar tarafından denetim faaliyetinin gerçekleştirilmesidir.

Kontrol kavramı, denetimden önce gelen faaliyet ya da denetimin başlangıcı şeklinde değerlendirilebilir. “Herhangi bir faaliyetin istenilen şekilde sonuçlanması için veya belli bir

hedefe ulaşmak için bazı önlemler alınır. Bu önlemler sonuçları sağlamak, sonucu kontrol altında tutmak içindir. Önce önlemler alınır, sistemler kurulur. Daha sonra uygulanır, uygulamanın sonuçları da ölçülür. Ne derece amaçlanan sonuçlara uygun davranıldığı ortaya konmaya çalışılır. İşte bu süreç içinde amaçlara ulaşmak için alınan önlemler bir kontrol etme faaliyetidir. Daha sonra bu hedeflere ulaşma derecesi veya sapmaların tespiti denetim faaliyetidir”. Örgütte kurulan bu sisteme iç kontrol sistemi denilmektedir. Önlemler dizisi olarak bu sistem görülmektedir. Örgütün hedefleri doğrultusunda hareket edip etmediği iç denetim biriminin (Başpınar, 2005: 36) faaliyet alanına girmektedir.

Teftiş kavramı, “bir şeyin aslını, doğrusunu veya işlerin iyi yürütülüp yürütülmediğini anlamak için yapılan inceleme” şeklinde tanımlanmaktadır. Denetim teftiştten daha geniş kapsamlıdır. Teftiş özel durumlar için uygulanan bir denetim türüken, denetim genel durumlar için uygulanmaktadır. Teftiş için uygunluk denetimi kavramı da kullanılmaktadır. Bir örgütte belli bir alanda uygulanması gereken norm ya da standart vardır. Teftiş, bu norm ya da standarda uyulup uyulmadığını tespit etmek için (Başpınar, 2005: 36) gerçekleştirilmektedir. Türk kamu denetim sisteminde; teftiş kurulları denetimi, iç kontrol (ön mali kontrol ve iç denetim) ve dış denetim (Sayıştay) şeklinde üç çeşit örgütlenme modeli (Gök ve Akar, 2014: 47) bulunmaktadır. Çalışma iç denetimle sınırlandırıldığı için diğer denetim türleri çalışmanın kapsamı dışındadır.

Kamu iç denetimi; “kamu idarelerinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyeti” (Özdemir, 2011: 151) şeklinde tanımlanabilir. “iç denetim faaliyeti, mevcut örgüt faaliyetlerinin değerlendirilmesinin bizzat örgüt içerisinde yer alan belli niteliklere sahip uzman kişilerce yapılması ve buna uygun bir takım çözüm önerilerinin sunulması örgüt yönetimine alacakları kararlarda yardımcı olunması şeklinde tanımlanabilir” (Aslan, 2010: 66). İç denetim kavramına yönelik pek çok sayıda tanım bulunmaktadır. İç denetim kavramı bazı tanımlarda daha sınırlı, bazılarında ise çok geniş perspektifle yapılmıştır.

İç denetimin türleri beş tanedir. “Mali denetim: Mali raporlardaki verilerin, denetlenen birimin varlık ve yükümlülüklerinin gerçek değeriyle, finansman kaynaklarıyla varlıklarının yönetimiyle ve tahsis edilen bütçe ödenekleriyle uyumlu olup olmadığının değerlendirilmesidir. Uygunluk Denetimi: Bir kurum ya da birimin mali işlemlerinin ve diğer faaliyetlerinin belirlenmiş yöntemlere, kurallara ve mevzuata uygun olup olmadığının incelenmesidir. Performans denetimi: Kurum ya da birimin görevlerini yerine getirirken kullandığı fiziki, beşeri ve mali kaynakların ekonomiklik, etkinlik ve verimlilik derecelerinin değerlendirilmesidir. Sistem denetimi: Denetlenen birimlerin mali yönetim usullerinin eksikliklerini tespit etme ve giderme konusunda etkili olup olmadığının değerlendirilmesidir”. İç denetim geçmiş faaliyetlerin denetiminden ziyade kamu örgütünün amaçlarına ve stratejik hedeflerine ulaşmada karşılaşılabilecek sorunların belirlenmesinde önem arz etmektedir (Çavuşoğlu ve Duru, 2007: 17). Bilgi Teknolojisi Denetimi: “kurumlarda denetlenen birimin elektronik bilgi sistemlerinin ve bilgi sisteminde depolanan verilerin uygunluğunun değerlendirilmesi” (Daşkaya, 2014: 24) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle iç denetim geçmişe yönelik olduğu gibi geleceğe yönelik de bir faaliyet olarak değerlendirilmelidir.

4. Uluslararası Ölçekte İç Denetim Mekanizmaları

Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Organizasyonu'nun merkezi Avusturya Viyana'da bulunmaktadır. INTOSAI, ulusal denetim kurumlarının yani Sayıştayların dünya çapındaki teşkilatı olarak yapılanmıştır. INTOSAI, dünya çapında bulunan bütün Sayıştayların mali, performans ve uygunluk denetimlerini gerçekleştirebilmeleri için denetim rehberi yayınlarak bir denetim standardı belirlemiştir. 1992 yılında INTOSAI'nin kongresinde bu denetim rehberi kabul edilmiştir. Bu denetim standartları ABD Sayıştay'ının sarı kitap olarak tanınan Devlet Denetim Standartlarıyla uyum göstermektedir (Dünya Bankası, 1998: 8).

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA), 1941 yılında New York'ta kurulmuştur. 180.000'ni geçen sayıda üyesi bulunmaktadır. Enstitünün üyeleri, Kuzey Amerika Servis Merkezi'nce gerçekleştirilen yardımlardan yaralanmaktadırlar. Uluslararası İç Denetim Enstitüsü, dünya çapında geçerliliği olan İç Denetim Mesleki Uygulama Standartları'nı yayımlamıştır (Daşkaya, 2014: 32). Farklı boyutlara ve amaçlara sahip olan çeşitli kurumlarda, kurumun kendi içerisinden ve dışarıdan kişilerce denetim yapılmaktadır. Bu farklılıklar her kurumun iç denetim yapısını etkileyebilir. "Uluslararası İç Denetim Meslekî Uygulama Standartları", iç denetim uygulamalarının gerçekleştirilmesinde vazgeçilemez bir yere sahiptir. Bu standartların amaçları; "Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesinin zorunlu unsurları ile uyuma kılavuzluk etmek, geniş bir yelpazedeki katma değerli iç denetim hizmetlerini teşvik etmeye ve hayata geçirmeye yönelik bir çerçeve sağlamak, iç denetim performansının değerlendirilmesine uygun bir zemin oluşturmak, gelişmiş kurumsal süreç ve faaliyetleri teşvik etmek" şeklinde belirtilmiştir. Bu rapor Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü'nün "Destekleyici Rehberi: Kamu Sektöründe İç Denetimin Rolü (2012) isimli çalışmasına dayanmaktadır. Rapor etkin bir kamu sektörü denetim faaliyeti için temel dokuz adet unsuru tanımlamaktadır". Bunlar; kurumsal bağımsızlık, resmi bir mevzuat düzenlemesi, sınırsız erişim, yeterli kaynak, yetkin liderlik, tarafsız personel, yetkin personel, paydaş desteği, mesleki denetim standartları (Uluslararası İç Denetim Enstitüsü, 2016) şeklinde belirtilmiştir. Kamu örgütleri yöneticileri tarafından, iç denetim mekanizmasının işleyişine bu unsurların egemen olması için gayret gösterilmesi gerekmektedir.

1982 yılında kurulan Avrupa İç Denetim Enstitüleri Konfederasyonu (ECIIA), Avrupa kıtasının en üst meslek örgütü olarak faaliyet göstermektedir. Bu konfederasyonun amacı, "iç denetim mesleğini, Avrupa Birliği içinde ve ECIIA üye ülkeleri dahilinde IIA'in küresel mesleki standartları ve etik kuralları çerçevesinde özel ve kamu sektörü için desteklemek ve benimsemek" (Türkiye İç Denetim Enstitüsü, : 3) şeklindedir. Kamu örgütlerinin uluslararası standartlar temelinde iç denetim faaliyetlerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

5. Türkiye'de İç Denetimin Gelişim Serüveni

Kamu kesiminde etkinliği artırma amacına yönelik olarak özel kesim yönetim tekniklerinin kullanılmasının yaygınlaşmasıyla birlikte kamu kesiminde de iç denetim uygulamaları benimsenmeye başlanmıştır. İç denetim faaliyetlerinin uygulanmaya başlandığı ilk zamanlarda iç denetim mali amaçlı gerçekleştirilmekteydi. Fakat geleneksel denetim anlayışında gerçekleşen değişim doğrultusunda iç denetim organizasyonların tümünü kapsayan bir dönüşüm geçirmiştir (Acar, 2008: 78). İç denetimden kamu örgütü içerisindeki muhtemel yolsuzluklar, yanlışlıklar ve verimsiz uygulamaların minimize edilmesi ve prosedürlerin gözden geçirilmesi beklenmektedir (Gönülaçar, 2007: 4). İç

denetim sadece geçmişe yönelik bir beklentiyi değil aynı zamanda kamu örgütlerinin amaçları doğrultusunda faaliyetlerini de izleyen geleceğe yönelik bir süreci de içermektedir.

1941 yılında kurulan Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü, dünyada iç denetimin etik kurallarını tespit etmektedir. Türkiye, 1995 yılında kurulan Türkiye İç Denetim Enstitüsü ile kurumsallaşmaya başlamamıştır. Türkiye’de kamu iç denetiminin temelini 2003 yılında çıkarılan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile atıldığı (Özdemir, 2011: 151-152) ifade edilebilir. Bu kanun, iç denetim sisteminin kamu örgütlerinde yerleşmesinde önemli bir konuma sahiptir.

Türkiye Denetim Standartları Kurulu 2003 yılında Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği tarafından kurulmuştur. Kurul, “3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu’na tabi ruhsatlı meslek mensuplarının üstlendikleri ve yetkili oldukları denetim faaliyetlerini disiplinli bir şekilde yürütebilmeleri için Ulusal Denetim Standartlarının saptanması, belirlenmesi ve yayınlanması ile güncelliğinin korunması” (Başpınar, 2005: 44-45) amaçlarını taşımaktadır. Kamu örgütlerindeki denetim süreci bu standartlar temelinde yürütülmektedir.

2004 yılında kurulan İç Denetim Koordinasyon Kurulu’nun görevleri; “kamu kurumlarında uluslararası uygulamalar ve standartlara uygun çağdaş mali yönetim ve kontrol uygulamalarının tesisinde temel olan sağlıklı bir iç denetim sisteminin oluşturulması ve işletilmesinde, güncel gelişmelerin en kısa sürede sisteme adapte edilmesinde görev yapmak ve bu amaçla kamu sektöründe merkezi uyumlaştırma fonksiyonunu” yerine getirmektir (Kartal, 2013: 24). İç Denetim Koordinasyon Kurulu, Hazine ve Maliye Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyette bulunmaktadır.

İç Denetim Koordinasyon Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, kurulun iç denetim sisteminin izlenmesi görevini sekizinci maddede; “iç denetim sisteminin ve faaliyetlerinin mevzuata uygunluğunu takip etmek, iç ve dış kalite değerlendirme sonuçlarını ve uluslararası gelişmeleri takip ederek, iç denetim sistemiyle ilgili eksiklikleri ve iyileştirme gerektiren alanları tespit etmek, iç denetim birimlerinin faaliyet sonuçlarını karşılaştırarak, en iyi iç denetim uygulamalarını belirlemek ve kamu idarelerinde yaygınlaşmasını sağlamak, İç denetim sistemini ve uygulama sonuçlarını değerlendirmek amacıyla, gerektiğinde üst yöneticiler, iç denetim birimi başkanları ve iç denetçilerle toplantı yapmak, suretiyle yerine getirir” şeklinde belirtmiştir. İç denetim sisteminin kamu örgütlerinde etkin bir şekilde yürütülmesinde İç Denetim Koordinasyon Kurulu’na önemli görevler yüklenmiştir.

6. Kamu Örgütlerinde İç Denetim Mekanizmasının İşlerliği

Son zamanlarda geleneksel yönetim anlayışının yerini Yeni Kamu Yönetimi anlayışı almaya başlamıştır. Kamu yönetimi alanında gerçekleşen bu değişimin denetim alanına da yansımaları olmuştur. Bu değişimlerin içerisinde; “hiyerarşinin gevşetilmesi, yönetimin basitleştirilmesi, hizmetlerin rekabete dayalı olarak piyasa ortamında sunulması ve piyasa testine tabi tutulması, yönetimde mali konuların ön plana çıkarılması, amaçlara göre yönetim, sonuca odaklılık, etkinliğe dayalı yönetim, çalışanların güçlendirilmesi, esnek istihdam, iş güvencesine yönelik şüpheler, stratejik yönetim, performans dayalı ölçüm, hesap verebilirlik, yönetimde açıklık” gibi gelişmeler (Al, 2007: 116) denetim algısını farklılaştırmaktadır. Bütün bu kavramlar iç denetimle yakından ilgili olan ve iç denetim

mekanizmasının işlerliğine bağlı olan kavramlardır.

Kamu örgütlerinde iç denetim mekanizmasının temel amacının “örgüt yönetimine verdiği güvence ve danışmanlık hizmeti sayesinde örgütte hem mali bakımdan hem de yönetim bakımından katma değer meydana getirmek ve bu yolla örgüt amaçlarına ulaşılmasına yardımcı olmak” (Aslan, 2010: 72) şeklinde olduğu belirtilmektedir. İç denetçiler görevlerini bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirmektedirler.

İç denetçiler, görevlerini İç Denetim Koordinasyon Kurulu’nun belirlemiş olduğu ve uluslararası geçerliliği olan denetim ve kontrol standartlarına göre faaliyetlerini yürütürler. İç denetçiler bağımsız bir şekilde görev yaparlar. İç denetçilere kendilerine tayin edilen görevden başka görev yüklenemez. İç denetçi tarafından hazırlanan raporlar üst yöneticiye sunulur. Üst yöneticinin incelediği raporlar, mali hizmetler ve ilgili birimlere gönderilir. En geç iki ay içerisinde hazırlanan iç denetim raporları ve bu raporlar üzerinde yapılan işlemler İç Denetim Koordinasyon Kurulu’na iletilir (Bozkurt, 2014: 40). İç denetçiler tarafından gönderilen bu raporlar kurul tarafından incelenmekte ve değerlendirilmektedir. İç denetçiler ile üst yöneticiler arasında anlaşmazlık çıkması durumunda sorununda çözümünde kurul yardımcı olmaktadır.

İç denetim sürecinin etkili bir şekilde yürütülmesi için; “uluslararası iç denetim standartları ile uyumlu, kurum üst yönetimi tarafından onaylanmış, iç denetim faaliyetinin amaç, yetki ve sorumluluklarını belirleyen iç denetim yönetmeliği bulunmalıdır. Söz konusu yönetmelik sürekli gözden geçirilmeli ve güncellenmelidir. Kurumun faaliyetleri, süreçleri ve bunlara ilişkin risklerinin değerlendirilmesi sonucu hazırlanan risk esaslı iç denetim planı bulunmalıdır. Kurum üst düzey yönetimine sunulan raporlarda yer alan bulgulara ilişkin uygulama planlarının sonuçlarının izlenmesi için raporlama takip sistemi kurulmalıdır. İç denetim faaliyetinin etkililiğinin sürekli gözetimi için kalite güvence ve geliştirme programı hazırlanmalıdır. Programın sürekli iç ve dış değerlendirmelerinin yapılması sağlanmalıdır. İç denetim faaliyetinin performansı ve sağladığı katma değer ölçülmesini sağlayacak değerlendirme göstergeleri belirlenmelidir” (Uzun, 2009: 64-65). Kamu kurum ve kuruluşlarının bütçelerinin halkın ödediği vergiler aracılığıyla oluşturulduğu göz önünde bulundurulduğunda, halkın bağımsız iç denetim faaliyetleri ile etkin ve etkili bir denetim mekanizmasının gerçekleştiğine olan inancı vardır (Erkan, Özdemir ve Karakoç, 2010: 106). İç denetim üst yönetimlere danışmanlık hizmeti de sunduğu için üst yönetimler aldıkları kararları bu bilgilere dayandırmaktadırlar. Böylelikle kamu örgütleri ile ilişkili olanlara nesnel bir güvence oluşturulmasında (Acar ve İpek, 2016: 1578) iç denetim çok önemli bir konuma sahiptir. Üst yöneticiler iç denetçilere görevlerinin dışında farklı bir görev veremezler.

Uluslararası İç Denetim Standartları, hukuka uygun olmayan işlemlere yönelik olarak iç denetçileri sorumlu tutmamaktadır. “İç denetçilerden suiistimalleri tespit etmek ve soruşturmak olan bir kişinin sahip olduğu bilgiye sahip olmaları beklenmemektedir. İç denetçinin sadece hile belirtileri konusunda bilgi sahibi olması ve denetim esnasında karşılaşılmaması halinde hile belirtisi olduğuna ilişkin raporlama yapması beklenmektedir. Teorik durumdan farklı olarak uygulamada ise iç denetçiler ortaya çıkan ve zamanında tespit edilemeyen hileli işlemlerden dolayı sorumlu tutulabilmektedirler. Bundan dolayı standartların çizdiği çerçevenin ötesinde iç denetim birimlerinin denetim evrenine hile belirtilerini risk olarak eklemesi ve denetim planına aktarması gerekmektedir” (Pehlivanlı,

2011: 16). İç denetim mekanizması, risklerin ve hukuka aykırı işlemlerin belirlenmesinde önemli bir konuma sahiptir.

Kamu örgütlerinde yolsuzluklarla mücadelede iç denetim mekanizmasının önemli unsurunu iç denetçiler oluşturmaktadır. Kamu örgütlerinde faaliyette bulunan iç denetçiler, Uluslararası İç Denetim Standartlarına göre belirlenmiş olan Kamu İç Denetçileri Meslek Etiği Kurallarına riayet etmek durumundadırlar. İç denetçilerin bu kurallara uymaları, iç denetim mekanizmasının başarılı bir şekilde işleminin önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır (Özdemir, 2011: 152). Kamu örgütlerinde iç denetim mekanizmasının işlerlik kazanamamasının temel nedenlerinden birini iç denetçilerin iç denetim faaliyetlerinin amacını tam olarak kavrayamamaları oluşturmaktadır.

Geleneksel denetim anlayışında iç denetçiler, bağımsız davranabilmek için yöneticilerden ve diğer personellerden uzak durmayı tercih etmekteydiler. “Raporlama bir sorun için suçlamaya, eksik veya hata aramaya yönelik iken; bugün denetim süreci yeniden tanımlanmakta ve denetleneni müşteri olarak görme; yönetim potansiyelini arttırmak üzere iç denetimi çalışanlar için eğitim ortamına dönüştürme; risk odaklılık; denetimde sürekli kalite geliştirmeye odaklı program oluşturma; teknoloji kullanımında artış denetim uygulamalarında kendini göstermektedir”. İç denetime ilişkin bu değişim, iç denetim algısında gerçekleşen değişimden kaynaklanmaktadır (Acar ve İpek, 2016: 1578). Bu değişimlerle birlikte kamu örgütlerinde rutin olarak görülen iç denetim mekanizmasının işlerlik kazanması söz konusu olmuştur.

İç denetim mekanizmasının işlerlik kazanmasında en önemli unsurlardan birini teknoloji oluşturmaktadır. Bilişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte iç denetim sistemi de teknolojiden önemli ölçüde yararlanmaktadır. İç denetim Koordinasyon Kurulu tarafından uygulamaya konulan, iç denetim mekanizmasının işlevselliğine ivme kazandıran, “İçden” otomasyon uygulaması iç denetime pek çok kazanımlar sağlamaktadır. Bu otomasyon sisteminin içeriğinde denetim evreni; denetçi, birimler, faaliyetler ve denetim evresinden oluşmaktadır. Yönetim faaliyetleri; plan dönemi, makro risk değerlendirmesi, denetim alanları, denetim stratejisi, denetim planı, denetim programı, program dışı denetim/danışmanlık, program dışı diğer görevlerden oluşmaktadır. Denetim-Danışmanlık görevleri; denetim başlama, görev süre planı, ön çalışma, risk kontrol matrisi, çalışma planı, saha çalışmasından oluşmaktadır. Raporlama ve izleme; bulguların paylaşılması, denetlenin görüşü, denetim görüşü, denetim raporundan oluşmaktadır. Rapor sonrası risk güncellemesi; bulgu görevlendirmesi, izleme, izleme sonrası risk güncellemesinden oluşmaktadır. Denetim dışı görevler; denetim dışı görev başlatma, denetim dışı görev çalışmasından oluşmaktadır. Kalite güvencesi; denetimsel gözden geçirme başlat, görev süre planı, ön çalışma, çalışma planı, saha çalışması, birim başkanlığı görüşü, raporlamadan oluşmaktadır. Böylelikle iç denetim sürecinin her aşaması sistemleştirilmiştir. Bu otomasyon sistemi sayesinde iç denetim faaliyetleri daha etkin bir şekilde yürütülmektedir.

7. Sonuç

Kamu örgütlerinde iç denetim, sorunların ortaya çıkmadan önce tespit edilmesi ve risklerin belirlenmesi bakımından önemli bir mekanizmadır. Ülkemizde iç denetim faaliyetlerine yönelik algı sadece mali konulara ilişkindir. Fakat iç denetim yalnızca mali alana sıkıştırılacak bir faaliyet değildir. Kamu örgütlerinin bütün faaliyetlerini kapsamına alan bir denetim mekanizması olarak iç denetim değerlendirilmelidir.

Kamu örgütlerindeki personellere iç denetimin önemi benimsetilmelidir. Özellikle iç denetçilerin yaptıkları görevin farkında olmalarına yönelik eğitim ve seminerler verilmelidir. İç denetçiler, uluslararası standartlara ve İç Denetim Mesleği Uygulama Standartları'na uygun ve bağımsız bir şekilde görev yürütmelidirler.

Kamu örgütlerinde iç denetim mekanizmasının etkin bir hale getirilmesinde teknoloji önemli bir yere sahiptir. İç Denetim Koordinasyonu Kurulu tarafından oluşturulan “İçden” uygulaması, kamu örgütlerinde iç denetim mekanizmasının daha işlerlik kazanması bakımından önemli konuma sahiptir. Böylelikle iç denetim süreci daha sistematik ve hızlı olmaktadır. Bu nedenle daha sağlıklı bir denetim faaliyetlerinin yürütülebilmesi için kamu örgütlerinin teknolojik gelişmeleri yakından takip etmesi gerekmektedir.

Yolsuzlukla mücadeleden hukuka aykırı işlemlerin tespit edilmesine kadar pek çok olumsuzlukların önüne geçilmesinde kilit bir konumu olan iç denetimin, kamu örgütlerinin yöneticileri tarafından çok iyi idrak edilmesi gerekmektedir. İç denetimi formalitelerin bir parçası olarak gören yönetim anlayışının doğru olmadığı belirtilmelidir. Kamu örgütleri tarafından iç denetimin geçmişe yönelik bir faaliyet olduğu kadar geleceğe yönelik bir faaliyet olduğunun farkına varılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, İ. Atilla (2008), “İç Denetim- Stratejik Plan- Performans Yönetimi Çerçevesinde Kavramsal Değerlendirmeler”, Yerel Siyaset Dergisi, Sayı: 26, ss:78-83.
- ACAR, İbrahim Atilla; Elif Ayşe ŞAHİN İPEK (2016), “Kamuda Karar Alma-İç Denetim İlişkisi: Güvence Verme, Danışmanlık ve Yönetime Değer Katma Fonksiyonları Açısından Bir Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Muhasebe Denetimi Özel Sayısı, Sayı: 21, No: 5, ss: 1573-1581.
- AL, Hamza (2007), “Denetimde Piyasalaşma Eğilimleri”, Bilgi Dergisi, Sayı:14, ss: 109-130.
- ARSLAN, Ahmet (2002), “Kamu Harcamalarında Verimlilik, Etkinlik ve Denetim”, Maliye Dergisi, Sayı: 140, ss: 1-14.
- ASLAN, Bayram (2010), “Bir Yönetim Fonksiyonu Olarak İç Denetim”, Sayıştay Dergisi, Sayı: 77, ss: 63-86.
- BAŞPINAR, Ahmet (2005), “Türkiye’de ve Dünyada Denetim Standartlarının Oluşumuna Genel Bir Bakış”, Maliye Dergisi, Sayı: 148, ss: 35-62.
- BEZİRCİ, Muhammet; Fehmi KARASİOĞLU (2011), “Türkiye’de Denetimin Tarihsel Gelişimi”, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, ss: 571-592.
- BOZKURT, Paşa (2014), “Türkiye’de Denetim Kurumları”, Denetim Dergisi, Sayı: 15, ss: 34-44.
- ÇAVUŞOĞLU, Mustafa; Osman DURU (2007), “İç Denetim”, Siyasal Vakfı Bülteni, Sayı: 20, ss: 15-20.
- DAŞKAYA, Nurten (2014), Yerel Yönetimlerde İç Denetim Sisteminin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Dünya Bankası (1998), “Pillars of Integrity: The Importance of Supreme Audit Institutions in Curbing Corruption”, (Çev. M. Hakan Özbaran), Güvenirliliğin Sütunları: Yolsuzluğun Engellenmesinde Sayıştayların Önemi, 9 Kasım 2001, Sayıştay Başkanlığı, (https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/95906369/files/bilgi_notlari/guvenilirlik_sutunlari.pdf, 27.12.2018).
- ERKAN, Mehmet; Serkan ÖZDEMİR ve Mehtap KARAKOÇ (2010), “Avrupa Birliği Sürecinde Kamuda İç Denetim: Pamukkale Üniversitesi Örneği”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: XII, Sayı: I, ss: 85-109.

- FALAY, Nihat (1997), ““Denetim, Verimlilik/Etkinlik/Tutumluluk(VET) ve Sayıştay”, Sayıştay Dergisi, Sayı: 25, ss: 18-30.
- GÖK, Musa; Sevda AKAR (2014), “Türkiye’de Kamu Denetim Birimlerinde Saydamlık Uygulamalarının Genel Bütçeli Kuruluşlar Açısından Değerlendirilmesi”, Business and Economics Research Journal, Cilt: 5, Sayı: 4, ss: 43-69.
- GÖKÇE, Ali Fuat (2012), “Çağdaş Kamu Yönetiminde Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Türkiye için Askeri Ombudsmanlık Önerisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, ss: 203-227.
- GÖNÜLAÇAR, Şener (2007), “İç Denetimde Hedefler ve Beklentiler”, Mali Hukuk Dergisi, Sayı: 130, ss: 1-21.
- GÜNER, Hasan (2014), “Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Yönetiminin Denetimi”, Kamu İç Denetçileri Derneği Denetişim, 14, ss: 65-72.
- İNAÇ, Hüsamettin; Feyzullah ÜNAL (2007), “Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetlenmesinde Yönetimde Açıklığın Önemi ve Uygulanma Düzeyi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 18, ss: 21-41.
- KARTAL, Fikret (2013), “Türkiye’de Kamu ve Özel Sektörde İç Denetim Uygulamaları”, Maliye Finans Yazıları, Yıl: 27, Sayı: 99, ss:8- 36.
- KESİK, Ahmet (2005), “5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Bağlamında ve AB Sürecinde Türk Mali Kontrol Sistemi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 9, ss: 94-114.
- KESTANE, Doğan (2006), “Çağdaş Bir Denetim Organizasyonu Olarak Ombudsmanlık (Kamu Denetçiliği), Maliye Dergisi, Sayı: 151, ss:128-142.
- KULUÇLU, Erdal (2006), “Yönetimin Denetiminden Denetimin Yönetimine”, Sayıştay Dergisi, Sayı: 63, ss: 3-37.
- ÖZDEMİR, Serkan (2011), “İç Denetim Etiği ve Kamu İç Denetçileri Tarafından Algılanışı”, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, ss: 150-168.
- PEHLİVANLI, Davut (2011), “Denetim Yaklaşımlarından Butik Denetime”, Denetişim Dergisi, Sayı: 8, ss: 14-17.
- Türkiye İç Denetim Enstitüsü (Belirsiz), Kurumsal Yönetimin Güvencesi “İç Denetim”, (https://www.tide.org.tr/uploads/news/Platin_Ek.pdf, 29.12.2018).
- Uluslararası İç Denetim Enstitüsü (2016), Mesleki Uygulama Çerçevesi Kapsamında Uluslararası İç Denetim Standartları, (<https://na.theiia.org/translations/PublicDocuments/IPPF-Standards-2017-Turkish.pdf>, 28.12.2018).
- UZUN, Ali Kamil (2009), “Kamu Yönetiminde İç Kontrol ve İç Denetim Yaklaşımı”, Denetişim Dergisi, ss: 59-65.
- VANASCO, Rocco (1996), “Auditor Independence: an International Perspective”, Managerial Auditing Journal, Cilt: 11, Sayı: 9, ss: 4-48.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 223-240, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 01.11.2019 **Kabul Tarihi:** 16.01.2020

BİST'E KAYITLI GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIKLARININ FİNANSAL PERFORMANSININ CRITIC VE ORESTE YÖNTEMLERİYLE ANALİZİ

*Financial Performance Analysis Of Venture Capital Investment Trusts In Registered
Istanbul Stock Exchange With Critic and Oreste Methods*

Haşim BAĞCI¹

Semiha KILIÇASLAN²

ÖZ

Girişimcilik günümüzün hem popüler hem de yapılması istenilen konularından biridir. Girişimci bireylerden istenilen; yeni fikir ve düşünceler üretmeleri ve bu düşünceleri hayata geçirmeleri için yeni teknolojiler kullanılmaktadır. Ancak bu bireyler sermaye yetersizliği nedeniyle fikirlerini yaşama dahil etmede zorluk yaşamaktadır ve bu noktada devreye girişim sermayesi yatırım ortaklıkları girmektedir. Girişim sermayesi yatırım ortaklıkları, borsaya kayıtlı olarak faaliyet gösteren sermaye piyasası kurumlarıdır. Bu kurumların amacı; girişimci bireylerin fikirlerini yaşama dahil etmektir. Ancak sadece yeni kurulan işletmeleri değil, büyüme hedefindeki işletmeleri de desteklemektedir.

Bu çalışmada 2013-2018 yılları arasında Borsa İstanbul (BİST)'e kayıtlı 7 işletmenin finansal durumları; cari oran, finansal kaldıraç oranı, aktif devir hızı ve aktif karlılığı olmak üzere 4 mali oran yardımıyla incelenmiştir. Çalışmanın amacı; her oranın ağırlığını hesaplamak ve belirlenen ağırlıklara göre girişim sermayesi yatırım ortaklıklarını kıyaslamaktır. Belirlenen amaç doğrultusunda; Critic ve Oreste yöntemleri kullanılmıştır. Bu iki yöntemin seçilmesinin sebebi; birbirleriyle ilişkili ve birbirini tamamlayıcı yöntemler olmasıdır. Critic tekniğine göre; girişim sermayesi yatırım ortaklıkları için kârlılık oranı en önemli iken aktif devir hızı ise en az önem verilen mali oranlardır. Araştırma sonucunda; firmaların karşılaştırılması için kullanılan Oreste yöntemine göre; Hedef Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı mali durumu en iyi firma olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimciliğin Finansmanı, Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı, Critic ve Oreste Yöntemi

ABSTRACT

Entrepreneurship is both popular and desirable. Entrepreneurial individuals are required to produce new ideas and ideas and use new technologies to implement these ideas. However, these individuals have difficulty in bringing their ideas into life due to lack of capital and venture capital investment trusts come into play at this point. Venture capital investment trusts are capital market institutions operating on the stock exchange. The purpose of these institutions is to bring the ideas of entrepreneurial individuals into life. However, it supports not only the newly established enterprises, but also the enterprises with the target of growth.

In this study, the financial conditions of 7 companies registered to Istanbul Stock Exchange between 2013 and 2018 are analyzed with the help of 4 financial ratios: current ratio, financial leverage ratio, asset turnover rate and asset profitability. The aim of the study is to calculate the weight of each ratio and compare

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, AKSARAY, e-posta: hasimbagci1907@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5828-2050>

² Dr. Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Arapgir Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, MALATYA, e-posta: semihaklc34@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7500-9283>

the venture capital investment trusts according to the determined weights. For this purpose, Critic and Oreste methods were used. The reason for choosing these two methods is that they are related and complementary methods. According to Critic technique; profitability ratio is the most important for venture capital investment trusts, while asset turnover is the least important financial ratio. As a result of the research, according to the Oreste method used for comparison of firms, the financial position of Hedef Venture Capital Investment Trust was determined as the best firm.

Keywords: Entrepreneurship, Entrepreneurship Financing, Venture Capital Investment Trust, Critic and Oreste Method

GİRİŞ

Dünya ekonomisinde 1980’li yıllardan itibaren etkisini göstermeye başlayan küreselleşme nedeniyle işletmeler arasında ülke sınırları içinde yaşanan rekabet, uluslararası alana taşınmıştır. Ülke ekonomileri de bu durumdan etkilenmiş ve daha güçlü bir ekonomi için çok sayıda başarılı girişimlerin varlığına duyulan gereksinim artmıştır. Girişimcilik, üretim için gerekli olan; emek, doğal kaynaklar ve sermayeye ek olarak, tüm bu üretim faktörlerini bir araya getirip üretime yönlendiren bir güç olarak dördüncü üretim faktörü kabul edilmektedir.

Ekonomist R. Cantillon 18.yy başında akademik olarak ilk kez girişimci kavramını kullanmış ve girişimciyi; riski azaltmak konusunda istekli, öngörü sahibi ve daha fazla kar elde etmek için harekete geçen kişi olarak tanımlamıştır (Tülüce vd., 2015: 721). Girişimciliğin önemi, girişimcilerin toplumun ihtiyaçlarını belirleyip, bunu yatırıma, sonucunda da toplumsal refaha dönüştürmelerinde yatmaktadır. Çünkü yatırım neticesinde istihdam ve gelir düzeyi yükselmekte, bireylerin ve genel olarak toplumun refah düzeyi artmaktadır (Kasalak, 2014: 253).

Bu çalışmada; BİST’e kayıtlı 7 GSYO’nun belirlenen değişkenler bağlamında finansal performanslarının analizi ele alınmıştır. Çalışma, 2013-2018 yılları arası 6 yıllık zaman dilimini kapsamaktadır. Çalışmada cari oran, finansal kaldıraç oranı, aktif devir hızı ve aktif kârlılığı olmak üzere 4 finansal oran kullanılmıştır. Bu değişkenler, her finansal oran grubunun en önemli finansal oranlardır. Hangi finansal oranın ne düzeyde öneme sahip olduğunu belirlemek bağlamında Critic yöntemi kullanılmış ve finansal oranların önem dereceleri belirlenmiştir. Ardından GSYO’ları finansal performanslarına göre sıralamak için Oreste yöntemi tercih edilmiştir. Bu iki yöntem; Critic yönteminin değişkenler arasındaki korelasyonu incelemesi ve Oreste yönteminin de ilişkiye dayalı performans ölçümü yapabilmesi dolayısıyla tercih edilmiştir.

1. GİRİŞİMCİLİK

Türkçeye girişimci olarak çevrilen “entrepreneur” kavramı Fransızca “entreprendre” sözcüğünden türetilmiş olup kelime olarak “bir şey yapmak” anlamına gelmektedir (Akış, 2017: 751). Girişimciliği teorik olarak ilk kez tanımlayan R. Cantillon (1755)’e göre; girişimciler; “belirsizlik karşısında karar veren ekonomik bir aktör olarak ele alınmış ve şimdiki zamanda belirli bir fiyattan satın aldığı, gelecekteki bir zamanda belirli olmayan fiyattan satmayı göze alan kişi” olarak tanımlanmıştır (Karlsson vd., 2004: 4; Long, 1983: 47). Schumpeter ise girişimci tanımında “yenilik” fikrini odak noktası olarak almış ve girişimciyi “yeni ürün ve yeni düşünceler yoluyla ekonomik gelişimin ve değişimin yaratıcısı (taşıyıcısı)” olarak nitelendirmiştir (Karlsson vd., 2004: 17). Literatürde girişimciliğin farklı tanımları bulunmakla birlikte en çok kabul gören tanımı, Hisrich ve Peters tarafından yapılmış ve girişimci; “emek, hammadde ve diğer varlıkları daha büyük değer yaratacak şekilde bir araya getiren kişi” olarak ifade edilmiştir. (Bozkurt ve Alparslan, 2013: 9). Çetindamar (2002: 34) girişimciliği, risk alarak fırsatları değerlendirmek ve yenilik yapmak olarak ele almıştır. Schumpeter (1934: 37), “yaratıcı yıkıcılık” (Creative Destruction) olarak ifade ettiği, “geleneği yıkarak yeniyi yaratma” durumunu girişimci olmanın temel şartı kabul etmiştir. Ayrıca, girişimci olmayla özdeşleşen risk üstlenmeyi, girişimci olmak için tek başına yeterli görmemekte ve risk almanın girişimciliğin doğasında olduğunu (Barton vd., 1991: 49), bununla birlikte girişimcinin işlevinin, mevcut ürünlerin yeni bileşimlerini uygulamak ve bu yolla ekonomik gelişmeyi sağlamak olduğunu ifade etmektedir (Schumpeter, 1934: 139).

Schumpeter (1934: 132) girişimcilerin orijinal üretim araçları yaratmadıklarını fakat avantajlı, uygun ve farklı üretim araçları kullandıklarını, bu şekilde de yeni kombinasyonları uyguladıklarını ifade etmiştir. John Stuart Mill (1984), ekonomi alanında girişimcilik kavramını ilk kez kullanmış ve risk almayı, girişimci ve yöneticiyi birbirinden ayıran en önemli faktör olarak değerlendirmiştir. Risk almak sadece finansal konularda değil, aynı zamanda kariyer fırsatları, aile ilişkileri, fiziki sağlık gibi kişinin yaşamını ilgilendiren farklı konular içinde söz konusu olmaktadır (Barton vd., 1991: 49).

Girişimci, risk alarak yenilik yapan ve ekonomik gelişime katkı sağlayan kişi olarak, fırsatları gözlleyen ve onları bulduğunda her türlü riski üstlenerek sahip olduğu düşüncesini uygulamaya aktaran kişidir. Bu nedenle girişimci olabilmek için fikir üretmek ve yenilik yapmak gerektiği söylenebilir (Akyüz vd., 2006: 235). Schumpeter'in girişimcilik tanımı yenilik yapmayı içerdiği için, girişimcilik sürekli geçerli olan bir statü olarak görülmemekte, girişimci sadece yenilik faaliyeti yapıyorsa "girişimci" olarak kabul edilmektedir. Bir diğer deyişle girişimcilik, bir anlayış ve davranış biçimi olarak görülmektedir (Çetindamar, 2002: 35). Jean Baptise Say ise girişimciliği ve girişimcide olması gereken tanımları geliştirerek, girişimcinin temel özelliği olan risk üstlenmenin yanı sıra, girişimcinin üretim girdilerini örgütleme ve yönetme niteliğine de vurgu yapmıştır (Gerni vd., 2013: 762).

Schumpeter (1934: 66), "The Theory of Economic Development" adlı kitabında girişimci davranışını; yeni bir ürün oluşturma ya da ürünün kalitesini artırma, yeni üretim yöntemleri yaratma, yeni pazarlara açılma, hammadde ve yarı mamul temini için yeni kaynaklar bulma ve herhangi bir sektörde yeni organizasyonlar gerçekleştirme şeklinde beş madde de özetlemiştir. Schumpeter bu sınıflandırmasıyla ekonomik gelişmenin, her alanda yeni kombinasyonların uygulanması ile mümkün olacağını belirtmiştir.

Girişimcilik, bireye bağımsız çalışma, esnek çalışma saatleri, sabit bir gelir yerine yüksek kazanç imkânı gibi pek çok fırsat sunmasına rağmen, her insan girişimci olamamakta ya da istenilen başarıyı gösterememektedir. Bu nedenle girişimci bireyi diğer bireylerden ayıran bazı davranışsal ve tutumsal farklılıkların olduğu düşünülmektedir.

Girişimcilerde aranan özellikler; ekonomik fırsatları keşfetmek ve araştırmak ekonomik fırsatları değerlendirmek, gerekli finansal kaynakların uygun dağılımını yapmak yönetsel sorumluluk almak, belirsizliği ve riski üstlenmek, ekonomik bilgiyi araştırmak, yeni bilgiyi pazara, tekniğe ve ürüne transfer etmek, iş grupları için liderlik yapmak, pazardaki boşlukları doldurmak ve girdi sağlamak olarak sayılabilir. Bu özelliklerin girişimcilik için gerekli olan dört temel unsuru oluşturduğu düşünüldüğünde bu unsurlar; farklı pazarlarla bağlantı kurmak, pazarın eksikliklerini telafi etme kapasitesine sahip olmak (pazardaki boşluğu doldurma) girdi temin etmek ve girdileri birimler arasında dağıtmak şeklinde açıklanabilir (Libenstein, 1968: 75). Tüm bu özellik ve yetkinliklerin her bireyde bulunması mümkün olmayacağından, girişimcilik de diğer üretim faktörleri gibi kıt kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Johnson (2001: 137-138) ise girişimciyi; "sorumluluk üstlenen, yenilik yaratan, engel ve zorluklarla karşılaştığında sürecin içerdiği riskleri yöneten kişi" olarak tanımlamış ve girişimci tutum ve davranışlarını;

1. Başarı ve rekabet için motive olmak
2. Mülkiyet sahibi olmak ve hesap verebilir olmak
3. Kararları bağımsız şekilde verebilmek
4. Belirsizlik ve şüphe karşısında tolerans gösterebilmek
5. Karar verme ve problem çözümede esnek ve yaratıcı düşünebilmek
6. Riskleri hesap edebilmek
7. Vizyon belirleme ve formüle edilmesinde tutarlı ve sabırlı olmak

8. Etki yaratma kapasitesine sahip olmak şeklinde açıklamıştır.

Bu nitelikler, örgütsel seviyede bireyler için teşvik edilirse, örgüt liderliğini ya da stratejik girişimcilik çabasını destekleyecektir. Girişimciliğin daha önceden var olmayan bir şeyin inşa edildiği yaratıcı bir eylem olması, ayrıca çevrede fark edilmeyen bir fırsatı yakalama ve algılamaya dayalı yaratıcılık içermesi nedeniyle, birey, grup ve toplum içinde değer yaratan bir olayla sonuçlanacağı söylenebilir.

Çetindamar (2002) girişimciliğin son dönemde popüler olmasının başlıca sebepleri arasında üç önemli neden ileri sürmektedir. İstihdam sorununun artması, değişen ekonomik yapıyla birlikte ekonomi ve işletme alanlarındaki teorik gelişmeler ve girişimciliğin genel kabulü. Özellikle ülke ekonomilerinin gelişimine ve de işsizlik sorununa sağladığı çözümler girişimcilik kavramını önemli kılmaktadır.

Girişimcilik faaliyeti ekonomik büyüme ve gelişmenin itici gücü olarak görülmekte, yenilik ve yaratıcılığın kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Girişimciliğin geçmişten günümüze yeniliği ve ekonomik gelişmeyi teşvik eden bir motor görevini üstlendiği ifade edilmektedir (Busenitz vd., 2000: 994). Girişimciliğin önemi, yeni iş alanları yaratması, pazara yenilik getirmesi ve böylelikle ekonomik etkinliği artırması noktasında ortaya çıkmaktadır (Zhao ve Seibert, 2005: 1265).

Yu (1997), Schumpeter bakış açısıyla girişimci kişinin, “yaratıcı yıkıcılık” özelliği ile ekonominin durağan bir dengeye gelmesini engellediğini ifade etmektedir (Karlsson, 2004: 5). Ampirik çalışmalar girişimciler arasında rekabette yaşanan artışın istihdamı artırdığı, bunun sonucunda da toplam faktör verimliliğindeki büyümenin arttığını göstermektedir. (Karlsson, 2004: 17). Ayrıca girişimcilik, ekonomik refah için de bir reçete olarak görülmektedir. Özellikle girişimcilik yoluyla işsizliğin azaltılması, girişimciliğin önemini daha da görünür hale getirmiştir. Özellikle küçük girişimler ekonomik büyümede, verimlilik elde etmede ve istihdam yaratmada kritik öneme sahip olan kuruluşlar olarak değerlendirilmektedir (Deviren ve Yıldız, 2017: 625). Girişimcilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide girişimcilik, istihdam ve refah artışı oluşturarak ekonomik gelişmeyi hızlandırmaktadır. Diğer bir ifadeyle girişimcilik, ekonomide yeniliklerin artmasına olanak sağlayarak ekonomik büyümeyi, verimliliği ve iş olanaklarını artırmaktadır. Audretsch ve Thurik (2004) ile Carree ve Thurik (2005) de benzer şekilde girişimciliğin ekonomik büyümeyi; bilgi yayılımı, artan rekabet ve çeşitliliğin artması yoluyla etkilediğini belirtmişlerdir (Gerni vd., 2013: 761). Schumpeter (1911) de ekonomik büyümenin, yeni düşüncelerin yeni ürün ve hizmetlere dönüşmesiyle sağlanacağını ifade ederek girişimciliğin öneminin altını çizmiştir (Mousa Hamdan, 2019: 66). Thurik (2002), girişimciliğin üretim kapasitesini artırarak, Minniti ve Lavesque (2006) ise girişimciliğin kullanılmayan kaynakları da harekete geçirmesi sebebiyle ekonomik gelişmeye katkı sağladığını ifade etmiştir (Mousa Hamdan, 2019: 67). Leibenstein (1968)’e göre girişimci, girdi temin eden ve pazardaki boşluğu dolduran kişi olarak yaratılan büyüme kapasitesinin ana taşıyıcısı olmaktadır.

Milli ekonomi açısından bakıldığında girişimcilerin faaliyetleri; milli gelirde artış sağlaması, gizli ve açık işsizliğin giderilmesi, gelir dağılımında adaletsizliğin önlenmesi, kalkınma ve sanayileşmenin yaygın hale getirilmesi, dış ödemeler dengesinde açığın kapatılması, yerli hammaddelerin üretimde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Genel olarak girişimciliğin, ekonomideki makro dengelere, istihdama, bölgesel ve sektörel kalkınmaya önemli etkileri olduğu söylenebilir (Kasalak, 2014: 253).

2. GİRİŞİM SERMAYESİ

İşletmelerin hayata geçirmeyi planladıkları yeni projeleri için gerekli sermayeyi her zaman bulmaları mümkün olmamaktadır. Böyle durumlarda KOSGEB, TÜBİTAK ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı gibi kamu kurumlarının ihtiyaç duyduğu sermayeyi karşılamak konusunda hibe destek programlarından yararlanmalarına imkân tanımaktadır. Fakat buralardan elde edilen sermayede

kısıtlı olduğundan işletmeler farklı finansman kaynaklarına yönelmektedirler. Bu kaynaklardan biri de tüm dünyada oldukça talep gören “Girişim Sermayesi” modelidir (Günay ve Basalp, 2011: 163).

İngilizce “Venture Capital” kelimesine karşılık gelen ve Türkçe yazında risk sermayesi ya da girişim sermayesi olarak adlandırılan kavram; tasarruf sahiplerinin ellerinde atıl olarak buldukları fazla fonları, bu fonlara ihtiyaç duyan, yeni ve farklı projeler gerçekleştirmeye çalışan, fakat bunun için yeterli miktarda sermayeye sahip olmayan işletmelere aktardıkları uzun vadeli yatırım (Aytaç, 2015: 65) olarak kabul edilmektedir ve bu çalışmada “Girişim Sermayesi” (GS) ismiyle anılacaktır. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra teknoloji ağırlıklı sanayileşme stratejisinin benimsendiği ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Hollanda ve Almanya gibi ülkelerde ortaya çıkan girişim sermayesi, genellikle yeni ve yaratıcı fikirler içeren projelere sahip ancak bu projeleri gerçekleştirecek finansal gücü olmayan girişimcilerin, yatırım fikirlerini gerçekleştirmeye yardımcı olan yatırım finansmanı biçimi olarak tanımlanmaktadır (SPK Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları-6 / Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları, 2007: 4). Girişim sermayesi finansman modelinde yüksek risk karşılığında yüksek gelir elde etmek isteyen yatırımcı firmalar, yeni kurulan ya da kurulmuş olan işletmelerin hisse senetlerini satın alarak girişimci şirketin hissedarı olmaktadır. Bu finansman yöntemiyle girişimci şirkete hem öz sermaye hem de yönetim desteği sağlanmaktadır. Vade sonunda girişimci şirketin istenilen başarıya ulaşması durumunda, daha önce alınan hisse senetleri daha yüksek bedelle satılarak, yatırımcı şirketin başlangıçta katlandığı yüksek risk elde edilen yüksek gelirle karşılanmaktadır (Akkaya ve İçerli, 2001: 67).

Genel bir tanımla girişim sermayesi finansman modeli, teknoloji ağırlıklı ürün ya da süreç geliştirmek isteyen işletmelerin, ihtiyaç duydukları finansmanı karşılamak amacıyla geliştirilmiş, uzun vadeli ve riskli yatırımlar için tercih edilmektedir (Akkaya ve İçerli, 2001: 63).

Yeni bir ürün ya da süreç fikrine sahip girişimci işletme, girişim sermayesi finansman modeli ile projesini uygulamaya aktarma fırsatı bulurken, yatırımcılar ise birikmiş fonları için uzun vadede yüksek kazanç fırsatı yakalamış olurlar. Dolayısıyla girişim sermayesi için, tarafların her ikisine de fayda sağlayan bir finansman modeli olduğu söylenebilir.

Girişim sermayesinin tanımından hareketle söz konusu finansman yönteminin unsurlarını; risk, yenilik, girişimciler için finansman yöntemi, yatırımcılar için ise yüksek getirili ve uzun vadeli bir yatırım aracı olarak sıralamak ve taraflar arasında bilgi ve deneyim paylaşma platformu olarak ifade etmek mümkündür (Yatmaz, 2012: 10). Girişim sermayesi yatırımında söz konusu olan risk, yeni bir ürünün yaratılması ve piyasada tutunabilme riskidir. Yüksek riskin yüksek getiriye getireceği çıkarımına dayanan bu finansman modelinde katlanılan riskin başarıya dönmesi durumunda sağlanan yüksek kar marjı ve büyük satış hacminin sağlayacağı verimlilik artışı, bu şirketlere ortak olmak isteyen yatırımcının faydasını oluşturmaktadır (SPK Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları-6 / Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları, 2007: 4).

Girişim sermayesi şirketleri ellerinde buldukları fonları belli bir değerlendirme sürecinden geçirdikten sonra uygun buldukları projelere aktarırlar ve girişimciye destek olurlar. Girişim sermayesi şirketleri, özkaynak biçiminde aktardıkları bu fonlarla girişimci şirkete sermaye desteği sağladıkları gibi, gerektiğinde de söz konusu şirkete hem yönetsel hem de teknik destek vermektedirler (Çonkar, 2017: 102).

Aypek (1998)'de belirttiği gibi girişim sermayesi şirketi, girişimci şirkete hisse senedi alımı karşılığında yatırım yapmaktadır. Yatırımcısına sürekli olarak kar payı üzerinden kazanç sağlayan ve bir yatırım aracı olan hisse senetleri, yatırımcıların beklentilerini karşılayan oranda getiri sağladığı anda yatırımcı tarafından satılabilmektedir. Fakat girişim sermayesi modelinde durum farklılık arz etmektedir. Girişim sermayesi finansman yönteminde yatırımcı, girişimcinin iş projesine güvenerek ve önceden belirlenmiş bir süre için yatırım yapmaktadır. Bu nedenle belirlenmiş süreden önce hisselerini satması durumunda zarar etmesi kaçınılmazdır. Bu duruma neden olarak ise, girişim sermayesi yatırımlarının uzun vadede kazanç sağlaması ve böylelikle ortaklarına kar sağlaması gösterilmektedir (Bayazıt vd. 2015: 87).

Girişim sermayedarının yatırım süreci, girişim sermayesine yatırılacak fonların toplanması ve yeni kurulacak ve/veya desteklenecek girişimin özkaynak niteliğinde hisse senetlerinin satın alınmasıyla başlamaktadır. Bu finansman modelinde girişim sermayedarının amacı sermaye kazancını elde etmek olduğundan, girişimden beklenen ticari başarı elde edildiği takdirde yatırımcı, hisse senetlerini halka arz ederek yatırımdan çıkmaktadır (Karasioğlu ve Duman: 2006: 152).

Girişim sermayesinin finansmanında; yatırımcılar, girişim sermayesi şirketi, girişimci şirketler ve menkul kıymetler borsaları olmak üzere dört taraf bulunmaktadır. Yatırımcılar, tasarruflarını girişim sermayesi ortaklığının çıkardığı katılma paylarına yatıran kişi veya kuruluşlardır. Girişim sermayesi şirketi, kişi ve kuruluşlardan elde ettiği fonları, kendisine finansman ihtiyacı için başvuran ve bunun için uygun gördüğü şirketlere, hisse senedi aracılığıyla ortak olmakta ve kaynak aktarmaktadır. Girişim sermayesi şirketleri için ortak oldukları girişimlerin gelişimi önem taşıdığından, bu şirketlere sağladıkları destek fon aktarımıyla bitmemekte, aynı zamanda firmanın kuruluş aşamalarında ve yönetsel konularda da destek olmaktadır (İştar, 2013: 190). Girişimci şirketler, girişim sermayesi finansman modelinden yararlanarak öz sermaye niteliğinde fon elde etmektedirler. Menkul kıymet borsaları ise, yatırımcı ve girişim sermayesi şirketlerinin yüksek riski göze alarak girişimci sermayeye aktardıkları fonları, daha yüksek bedelle geri alabilmelerini sağlamak amacıyla girişim şirketinin hisselerinin değer kazanmasını, sonrasında ise bu hisselerin satılmasını sağlayan taraftır (Çonkar, 2017: 103-104).

Girişim sermayesinde amaç teknolojik yeniliğin gerçekleştirilmesi olduğundan, bu finansman modeli uzun vadede yüksek gelir elde etmeyi amaçlamaktadır. Girişim sermayesinde elde edilecek kar ise, teknolojik yenilik sonucu ortaya çıkan verimlilik artışından kaynaklanmaktadır (İştar, 2013: 189).

Girişim sermayesi esas olarak yenilik içeren projelere aktarıldığından, bu süreçte yapılan araştırma geliştirme giderleri vergiden düşülmekte bu da hem yatırımcının hem de girişimci şirketin maliyetini düşürmektedir. Yapılan yatırımlar ise ülke sanayinin gelişmesini sağlarken istihdama da katkı sağlamaktadır (İpekten, 2006: 395-396).

3. GİRİŞİM SERMAYESİ TÜRLERİ

Her yatırımın ihtiyacına göre 5 farklı girişim sermayesi modeli bulunmaktadır: (Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu, 2019):

Çekirdek Sermayesi (Seed Capital): Yeni bir fikir ya da buluş içeren projelere sahip firmaların, projelerini gerçekleştirmeye dönük olarak kullanılan bir finansman türüdür. Bu tür projelerin riski yüksek olmakla birlikte getirisi hisse senedi alım satımlardan daha yüksek olabilmektedir. Projenin geri ödeme süresi 10 yıl ve üzeri olduğundan bu konuda deneyimli girişim sermayedarları tarafından daha çok tercih edilmemektedir

Başlangıç Finansmanı (Startup capital): Girişim sermayesi finansmanının amacına en uygun finansman türüdür. Yeni kurulmuş ya da kurulacak olan girişimlerin ürün ve hizmetlerinin ticarileştirilmesi amacıyla bu finansman türü kullanılır. Girişimci araştırma sürecini tamamlamış ve iş planlarını gerçekleştirmiştir. İşletme bu aşamada kurulmuş olsa bile henüz ticarileşmemiş olduğundan bu finansman türüne ihtiyaç duymaktadır (Yatmaz, 2012: 18).

Erken Aşama ve Geçit Finansmanı (Early Stage and Gate Financing): Bu finansman türü firmanın pazara sürdüğü mal ya da hizmeti için pazar üstünlüğünü sağlayacak bir marka imajı ve önemli bir pazar payı için finansmana ihtiyacı olduğunda kullanılan finansman türüdür. Risk sermayedarı bu aşamadaki firmaya aynı zamanda yönetsel destek de vermektedir.

Köprü Finansman (Bridge Financing): Hisse senetlerinin arzı iyi bir yapıda olan ve 6 ay ile 1 yıl içerisinde halka açılmayı planlayan şirketlere aktarılan finansman türüdür.

Kuruluşun Kendi Yönetici Kadrosu Tarafından Alınması (Management Buy Out): Bu finansman yöntemi girişimci işletmenin tümüyle elde edilmesine yönelik bir finansmandır. Günümüzde yenilenen versiyonu ile dünyada en çok kullanılan yöntemlerden biridir.

4. GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIKLARI (GSYO)

Girişim sermayesi yatırım ortaklıkları; risk sermayesi yatırım ortaklığı olarak da ifade edilebilen, sermayeleri borsaya kayıtlı ve sermayelerini doğrudan girişim sermayesi yatırımlarına yönelen işletmelerdir. Girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının kullandığı girişim sermayesi yatırımını bir kişi, kuruluş veya firma da yapabilir. Ayrıca GSYO'lar mali kuruluşlar sektöründe faaliyet gösterdiği için yatırımcının ihtiyacına göre şekillenebilmektedir. Bir GSYO'nun kurulmasının asıl amacı; yeni bir teknolojiyle üretilmiş bir projeyi destekleyerek ortaya çıkan yeni iş fikrini hayata geçirebilmektir. Girişim sermayesi yatırımı teşvik edicidir; çünkü devlet teknolojik gelişmeleri desteklediği girişim sermayesi yatırımlarına vergi muafiyeti avantajı tanımaktadır. Bu avantajlarından dolayı tercih edilen GSYO'lar 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (SPK) ile Türkiye'de hukuki boyutta işlem görmeye başlamıştır. GSYO'lar bir anonim şirket oldukları için Türk Ticaret Kanunu hükümlerine tabidir. GSYO kurulabilmesi için;

- Anonim şirket olarak kayıtlı sermaye esasına uygun olmaları,
- Kurulurken gerekli olan başlangıç sermayelerinin minimum SPK'nın belirlediği tutar kadar olması,
- Ortaklık hisselerinin nakit olması,
- Ticari unvanlarında girişim sermayesi yatırım ortaklığı veya risk sermayesi yatırım ortaklığı unvanı olması,
- Sözleşmelerinin SPK'ya uygun olması,
- GSYO'yu kurmak isteyen kişi veya kişilerin iflas etmiş olmamaları, rüşvet, kaçakçılık vb. suçlardan hüküm giymemiş olmaları,
- GSYO kurucularından en az birinin lider sermayedar olması gerekmektedir.

Lider sermayedar; sermayenin en az %25'ine sahip olan, mali açıdan güçlü, itibarı yüksek ve yeterli deneyime sahip ortak veya ortaklardır. Lider sermayedar önderliğinde kurulan GSYO'lar; girişim firmalarına yatırım yaparak onların yönetimine katılıp danışmanlık hizmeti verebilir, ayrıca ikinci el piyasalardaki sermaye piyasası araçlarına yatırım yapabilirler. Ancak bu yatırımın miktarı vadeye göre değişmektedir. Kısa vadeli için özsermayenin yarısı iken orta ve uzun vadeli için özsermayenin iki katını aşmamaktadır. Bu araçlara örnek olarak; opsiyon, forward, futures ve vadeli işlem sözleşmeleri verilebilir. GSYO'lar yatırım yaparken bağımsız denetim kuruluşları tarafından 6. ve 12.ay sonunda denetlenmektedir. Ayrıca borsaya kayıtlı oldukları için hisse alım-satımı yapılabilir. GSYO'lara yatırım yapan kişiler de diğer yatırım araçlarındaki gibi birtakım haklara sahiptir. Bunlar;

- Kâr payı hakkı,
- Tasfiye hakkı,
- Rüçhan hakkı,
- Hisseleri bedelsiz alma hakkı,
- Yönetime katılma hakkı,
- Oy kullanma hakkı,

•Tüm faaliyet ve raporlarla ilgili bilgi alma ve inceleme hakkıdır (SPK Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları-6 / Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları, 2016).

Bir ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyüme elde etme potansiyelinin, teknolojik değişim ve girişimciliğin bir işlevi olan daha üretken olma yeteneğine bağlı olması, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında paralel bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Girişim sermayesi, özellikle yeni kurulan ya da kurulma aşamasında olan, yenilik ve teknolojik gelişim fırsatı sunan girişimcilere finansman desteği sağlamasıyla bu anlamda, ülkenin ekonomik ve finansal gelişimine katkıda bulunmaktadır. Girişim sermayesi finansman modelinde yatırımda bulunan girişimlere hisse senedi olarak ortak olunması, sermayedarlara girişimin yönetiminde de söz sahibi olma imkânını tanımaktadır. Bu nedenle girişim sermayesi şirketleri ya da sermaye sahipleri ortak olduğu girişimlere aynı zamanda teknik ve yönetsel destek de verebilmektedir (Gürünlü, 2018: 298).

GSYO ise, girişim sermayesi yatırımlarının gerçekleştirilmesinde kullanılan araçlardan biri olup, kayıtlı sermayeli olarak kurulan ve çıkarılmış sermayelerini esas olarak girişim sermayesi yatırımlarına yönelten ortaklıklardır (Sermaye Piyasası Kurulu, 2016).

Uzun vadeli yatırımlarda bulunarak ve gerektiğinde yönetsel destek sağlayarak, ekonomik değer artışı temin etmek yoluyla portföylerindeki menkul kıymetlerin değerini arttırmak ve zamanı geldiğinde de değerlendirilen menkul kıymetleri elden çıkarmak suretiyle yüksek getiri sağlamak, girişim sermayesinin en önemli amacı olarak ifade edilmektedir (Yiğit ve Güner, 2008: 263).

Girişimlerin finansmanında son yıllarda oldukça önemli yer tutan ve vergi muafiyeti teşvikiyle de devlet desteğinden yararlanan girişim sermayesi finansman modeliyle ilgili yapılan çalışmalar, söz konusu finansman modelinin önemini ortaya koymaktadır.

Özkılınç (2014), KOBİ'lerin bankacılık kesiminden alabilecekleri kredi miktarlarının düşük seviyelerde kaldığını, bununla birlikte bankalar tarafından uygulanan yüksek faiz oranları, karşılanması güç teminatlar ve yüksek oranda komisyonların KOBİ'leri farklı finans kaynaklarına yönelttiğini belirtmiştir. Bu durumda girişim sermayesi finans modelinin, KOBİ'ler için alternatif bir finans kaynağı olarak öne çıktığı söylenebilir.

Sakaryalı (2014), girişim sermayesinin inovasyon ile ilişkisini değerlendirdiği çalışmada; girişim sermayesinin, yeni bir buluş ya da teknolojik yeniliği ticari bir ürüne dönüştürme konusunda çok yönlü desteklemesinin önemine vurgu yapmıştır.

Tuna ve İsabetli (2014)'e göre de inovatif olan ürün gün geçtikçe öne geçmekte ve işletmeye rekabette avantajı sağlamaktadır. İşletmeler inovatif fikir ve projelerini hayata geçirebilmek için belli maliyetlere katlanmak zorunda olsalar da, girişim sermayesinin bu aşamadaki işletmeler için önemli bir finans kaynağı olduğu ifade edilmektedir.

Çolak (2015) araştırmasında, girişim sermayesi yatırımlarının yüksek teknolojik alanlarda daha çok uygulandığına vurgu yaparak, GSYO'ların Rüzgar Enerjisi Sektöründe de uygulanmasının önemli olduğu sonucunu elde etmiştir.

Aydın (2015), büyüme potansiyeli yüksek olan yenilikçi girişimcilerin erken aşama dönemindeki finansman kaynaklarını incelediği çalışmada, elektronik ticaret yapan çiçeksepeti.com şirketini incelemiştir. Şirketin çekirdek ve startup evresinde kendi tasarruflarından faydalandığı, büyüme aşamasında ise girişim sermayesi şirketinden kaynak sağlandığı ve yatırım teklifinin girişim sermayesi şirketi tarafından yapıldığı bilgisine değinmiştir.

Türkan (2015), nanoteknolojik ürünlerin yatırım modellerini ele aldığı çalışmada, nanoteknolojik üründe yaşanan finansman sıkıntısını gidermek amacıyla da GSYO şirketlerine başvurulduğunu, bu şirketlerin desteği ile üretimin gerçekleştiğini ve ürünlerin pazara sunulduğunu belirtmiştir. GSYO'lar da bu yönüyle yeniliğin ortaya çıkmasında ve teknolojik gelişimin sağlanmasında ekonomi ve finans sistemine doğrudan katkı sağlamaktadır.

Girişim sermayesi yatırımlarının gerçekleştirilmesinde kullanılan araçlardan biri olan GSYO'ların performansının incelendiği çalışmalardan biri olan Akbulut vd. (2016)'daki araştırmasında, GSYO'ların karlılıklarına göre performanslarının yıldan yıla değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Elmas ve Yılmaz (2016) çalışmalarında, işletmelerin girişim sermayesi finansman modeline yönelmesinde profesyonel yönetim tarzına sahip olmalarının etkili olduğunu, teknolojik yatırımlar gerçekleştirilmeyi düşünen işletmelerin sayısı arttıkça girişim sermayesi finansman yönteminin de gelişeceği yönünde sonuca ulaşmışlardır.

Gün ve Karadağ (2016) araştırmalarında, Borsa İstanbul'da işlem gören 6 adet Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı Şirketlerinin 2015-2016 yıllarında arasındaki üç aylık finansal verilerini analiz etmiş ve firmaların; likidite, finansal yapı ve kârlılık oranları açısından birbirinden farklı performans sergiledikleri bulgusuna ulaşmıştır.

Uygurtürk ve Soylu (2016), Borsa İstanbul'da işlem gören girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının 2013-2015 dönemindeki likidite ve karlılık performanslarını incelediği çalışmasında; girişim sermayesi işletmelerinin yıllar itibariyle farklı performans sergiledikleri sonucuna ulaşmış ve işletmelerin elde ettikleri karların yıldan yıla yüksek oranda değişiklik göstermesinin bu duruma neden olduğunu ifade etmiştir.

Garipcin (2017), çalışanların eğitim düzeyi ve çalışma yılı yükseldikçe girişim sermayesi yöntemleri hakkında bilgi ve farkındalık düzeylerinin arttığını ifade etmektedir.

Münyas (2017) ise çalışmasında, 2008 ile 2016 yılları arasında Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklık sayısının yıllar itibariyle yükselme eğiliminde olduğunu, portföylerindeki girişim sermayesi yatırımlarının yıllar içinde artış gösterdiğini belirtmiştir.

Ertuğrul ve Altundal (2018)'e göre, yeni doğan (startup) ve kuruluş süresi 3-10 yıl arasındaki işletmeler açısından finansman kaynaklarına ve yatırımcıya ulaşmak oldukça güç olduğundan, girişim sermayesi finansman modeli, başlangıç aşamasındaki bu işletmelerin en önemli finans kaynaklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Girişim sermayesi şirketleri, ilgilendikleri girişimcinin fikir ya da projesini ön değerlendirmeye tabi tuttuktan sonra ilgilenmeye değer görürse, ekonomik açıdan nasıl gerçekleştirileceğine yönelik rapor hazırlar ve sonrasında ise yatırım sürecine başlamaktadır.

Türkiye'de Aralık 2019 itibariyle faaliyet gösteren 7 GSYO bulunmaktadır. Bu işletmeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: BİST'e Kayıtlı GSYO

KODU	GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIKLARI
EGCYO	EGELİ & CO TARIM GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
GOZDE	GÖZDE GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
HDFGS	HEDEF GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
HUBVC	HUB GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
ISGSY	İŞ GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
RHEAG	RHEA GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
VERTU	VERUSATURK GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada kullanılan yöntemlere değinmeden önce; araştırmanın amacı, önemi, sınırları ve varsayımları ve literatüre katkısı hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmanın amacı; mali oranlar yardımıyla GSYO'ların finansal durumunu görebilmek, BİST'e kayıtlı GSYO'lar hakkında kıyaslama yapabilmek ve bu işletmelerin finansal yapısı hakkında bilgi sahibi olarak yatırımcılar için finansal tahmin yapabilmektir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen çalışmanın, hem işletmeler hem de kişiler için oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü araştırmada kullanılan GSYO; girişimci bireylerin düşüncelerini hayata geçirmelerine yardım eden ve büyüme potansiyeli olan firmalara da destek olan işletmelerdir. Dolayısıyla GSYO; yeni fikirleri hayata kazandırarak yeni teknolojileri ve buluşları desteklemektedir. Araştırmada kullanılan veri seti ise araştırmanın sınırını oluşturmakta ve 2013-2018 yılları arasında faaliyet gösteren 7 GSYO'dur. Araştırmada kullanılan yöntemlerdeki adımların doğru uygulandığı ve yöntemlerin uygulanmasında kullanılan programın güvenilir olduğu varsayılmıştır. Bu çalışmanın yeni gelişmekte olan GSYO firmalarının etkinliğini arttıracak ve bu firmalarla ilgili finansal performans tahmini sayesinde hem yatırımcılara hem işletmelere fikir sunarak literatürdeki boşluğu tamamlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada 2 yöntem kullanılmıştır. 1. yöntem, araştırmadaki değişkenlerin önem düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan Critic tekniğidir.

Critic Yöntemi

Yapılan çalışmalarda alternatifleri sıralamak veya kıyaslamak için birtakım kriterler gereklidir. Bu kriterlerin ağırlığı farklı metodlar yardımıyla belirlenebilir. Örneğin; kişilerin subjektif kararlarına göre şekillenen Delphi, Analitik Hiyerarşi Proses (AHP) gibi yöntemler mevcut iken, kişilerin düşüncelerini dikkate almayan tamamen nesnel ve objektif olan Entropi, Critic, ortalama ağırlık ve standart sapma gibi yöntemler de bulunmaktadır. Bu çalışmada kriterleri değerlendirmek için Critic metodu kullanılmıştır.

Critic metodu; kriterlerin önem düzeylerini belirlerken hem standart sapma hem de korelasyonu dikkate alarak ağırlıkları belirlemektedir. Critic yönteminin 4 adımı bulunmaktadır (Diakoulaki, Mavrotas & Papayannakis, 1995: 765-767; Jahan vd., 2012: 413).

1. Adım: Araştırma için oluşturulan veri setinden karar matrisi elde etmek ve bu karar matrisinin verilerini standartlaştırarak normalize etmektir.

$$R_{ij} = (X_{ij} - X_j^{\min}) / (X_j^{\max} - X_j^{\min}) \text{ olumlu ve pozitif kriterler için;} \quad (1)$$

$$R_{ij} = (X_j^{\max} - X_{ij}) / (X_j^{\max} - X_j^{\min}) \text{ olumsuz ve negatif kriterler için geçerlidir.} \quad (2)$$

1. adımda 1 numaralı formülde karar matrisindeki değişkenin kâr, kazanç gibi fayda kriterleri olduğundaki hesaplanış biçimi; 2 numaralı formülde ise gider kalemleri ve maliyet gibi düşük olması istenilen kriterler olduğundaki hesaplanması görülmektedir. Dolayısıyla öncelikle kriterin fayda veya maliyet gibi olumlu veya olumsuz kriter olup olmadığı belirlenmelidir.

2. Adım: Normalleştirilen karar matrisindeki kriterlerin arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyon katsayıları hesaplanarak korelasyon matrisi oluşturulur. Kullanılan formül 3 numaralı denklemlerle gösterilmiştir.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (j, k = 1, 2, \dots, n) \quad (3)$$

3. Adım: Korelasyon matrisi oluşturulan veri setine ait öncelikle standart sapmalar hesaplanır ve ardından kriterde bulunan toplam bilgi düzeyi ölçülür. Standart sapma ölçümü 4 numaralı, toplam bilgi düzeyi ölçümü 5 numaralı denklemlerle gösterilmiştir.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}}$$

(4)

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n$$

(5)

4. Adım: Critic yönteminin son aşaması olan kriter ağırlıklarının hesaplanması safhasıdır. Bu safhada kullanılan formül, 6 numaralı denklemde gösterilmiştir.

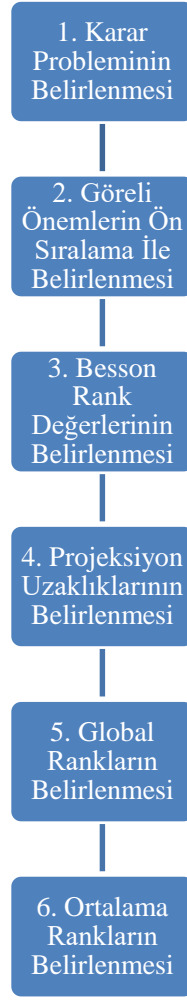
$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n (C_k)} \quad (j = 1, 2, \dots, n)$$

(6)

Critic yöntemi sonucunda belirlenen ağırlıkların toplamı 1'e eşit olmalı ve en çok puana sahip değişken, en önemli değişkendir.

Oreste Yöntemi

Oreste yöntemi; M. Roubens (1979) tarafından geliştirilen çok kriterli karar verme tekniğidir. Oreste; "Organisation, rangement et synthèse de données relationnelles -in French" kelime grubunun birleşimidir ve ilişkili verilerin depolanması, sentezi ve analizi anlamına gelmektedir. Oreste yönteminde ilişkili veriler incelendiği için önem ağırlıklarının tespitinde aralarındaki ilişkiyi ölçen Critic metodu tercih edilmiştir. Oreste yöntemi; tam sıralama (Oreste-I) ve uyumsuzluk analizi (Oreste-II) olmak üzere 2 yöntemin birleşiminden oluşmaktadır. Oreste yönteminin adımları Şekil 1'de sırasıyla gösterilmiştir (Pastijn ve Leysen, 1989: 1261; Pastijn ve Leysen, 2003: 7).

Şekil 1: Oreste Adımları

Şekil 1’de görüleceği üzere Oreste yöntemi 6 adımdan oluşmakta ve her adım sırasıyla uygulanmaktadır. Bu aşamalar, iki yöntemin birleşimi olup Oreste-I ve Oreste-II’nin adımlarının tamamıdır. Oreste yöntemi sonucunda; en az puana sahip alternatif, en iyi alternatiftir. Bu yöntemin uygulanış biçimi, bireysel olarak zor ve hatalı sonuçlar verme riski yüksek olduğu için Excel programının eklentisi olan Sanna programı aracılığıyla yapılmıştır.

6. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma, Borsa İstanbul’a kayıtlı GSYO’ların 2013-2018 yılları arası 6 yıllık zaman dilimine ait finansal oranları kullanılarak yapılmıştır. Araştırmaya ait verilere kap.org.tr internet sitesinden erişilmiş ve indirilen mali tablolar yardımıyla finansal oranlar hesaplanmıştır. Araştırmada kullanılan finansal oranlar, her grubun en önemli kalemi olan finansal oranlardan oluşmaktadır. Bunlar; cari oran, finansal kaldıraç oranı, aktif devir hızı ve aktif karlılığıdır. Bu oranların hesaplanış biçimi ve hangi oran grubu içerisinde olduğu Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Araştırmanın Değişkenleri

Değişkenler	Finansal Oran Grubu	Formülü
Cari Oran	Likidite Oranları	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Borçlar

Finansal Kaldıraç Oranı	Finansal Yapı Oranları	Yabancı Kaynaklar Toplamı (Uzun Vadeli + Kısa Vadeli) / Aktif Toplamı
Aktif Devir Hızı	Faaliyet Oranları	Net Satışlar / Aktif Toplamı
Aktif Kârlılığı	Kârlılık Oranları	Net Kâr / Aktif Toplamı

Tablo 2'de görülen değişkenler, her oran grubuna ait en önemli oranlar olup, bu oranların niteliğine göre analiz yapılmıştır. Finansal kaldıraç oranı, olumsuz bir gösterge olduğu için minimum, diğer oranlar ise pozitif olarak değerlendirilmiştir. Hangi oranın ne düzeyde önemli olduğunu görmek amacıyla yapılan Critic yöntemi sonucunda ulaşılan skorlar, Tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 3: Critic Puanları

Yıllar	Cari Oran	Finansal Kaldıraç Oranı	Aktif Devir Hızı	Aktif Kârlılığı
2013	0,236764702	0,205342568	0,275230344	0,282662385
2014	0,221571776	0,248767031	0,229557429	0,300103764
2015	0,19009459	0,318345083	0,215205549	0,276354779
2016	0,236796277	0,269492307	0,212508422	0,281202994
2017	0,278811293	0,26051784	0,188325387	0,272345479
2018	0,312403549	0,313694843	0,196730969	0,17717064

Tablo 3'deki Critic puanları incelendiğinde; 2013-2018 yılları arası tüm yıllarda finansal oranların toplamı 1'e eşittir. Bu sonuç, Critic yönteminin doğru uygulandığını kanıtlamaktadır. Ayrıca finansal oranlar yıl bazlı yorumlandığında;

- 2013 yılında GSYO'lar için en önemli finansal oran aktif kârlılığı iken, en az öneme sahip olan ise finansal kaldıraç oranıdır.
- 2014 yılında GSYO'ların en önem verdiği oran aktif kârlılığı iken, en az önem verdiği oran ise cari orandır.
- 2015 yılında GSYO'ların en önemli finansal oranı finansal kaldıraç oranı iken, en yetersiz oranı cari orandır.
- 2016 yılında GSYO'lar için en önemli finansal oran aktif kârlılığı iken, en az öneme sahip olan ise aktif devir hızıdır.
- 2017 yılında GSYO'ların en önem verdiği finansal oran cari oran iken, en az önem verdiği oran ise aktif devir hızıdır.
- 2018 yılında GSYO'ların en önemli finansal oranı finansal kaldıraç oranı iken, en yetersiz oranı aktif kârlılığıdır.

Tüm oranlar bir bütün olarak yorumlandığında; GSYO'lar için kârlılık oldukça önem arz etmekte dolayısıyla aktif kârlılığı en yüksek düzeyde öneme sahiptir. Ayrıca aktif devir hızı, bu oranlar içerisinde en az öneme sahiptir, bu nedenle GSYO'lar yapmış olduğu faaliyetlerinin satışlara dönüşmesine diğerlerine göre az önem vermektedir. Borçlanma durumunu gösteren finansal kaldıraç oranı ve nakit durumunu gösteren cari oran ise orta düzeyde öneme sahip diğer oranlardır.

Critic yöntemiyle elde edilen finansal oran skorları baz alınarak GSYO'ların finansal performans sıralamaları yapılabilmesi için Oreste yöntemi kullanılmış ve sonuçları Tablo 4 ve 5'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Oreste Skorları (2013-2014-2015)

2013 yılı			2014 yılı			2015 yılı		
GSYO	Puan	Sıralama	GSYO	Puan	Sıralama	GSYO	Puan	Sıralama
ISGSY	41	1.	HUBVC	29	1.	HDFGS	19,5	1.
HUBVC	44,5	2.	ISGSY	29,5	2.	HUBVC	30	2.
VERTU	47	3.	EGCYO	45,5	3.	VERTU	46	3.
EGCYO	52	4.	VERTU	54	4.	ISGSY	52,5	4.
HDFGS	65,5	5.	RHEAG	78,5	5.	EGCYO	79,5	5.
RHEAG	66	6.	GOZDE	79	6.	GOZDE	84,5	6.
GOZDE	90	7.	HDFGS	90,5	7.	RHEAG	94	7.

Tablo 4'e göre;

- 2013 yılında İş GSYO en iyi finansal performansa sahip iken, Gözde GSYO finansal anlamda en yetersiz işletmedir.
- 2014 yılında Hub GSYO en iyi, Hedef GSYO en kötü finansal performansa sahiptir.
- 2015 yılında Hedef GSYO en yüksek düzeyde finansal performans gösterirken, Rhea GSYO finansal açıdan en yetersiz firmadır.

Tablo 5: Oreste Skorları (2016-2017-2018)

2016 yılı			2017 yılı			2018 yılı		
GSYO	Puan	Sıralama	GSYO	Puan	Sıralama	GSYO	Puan	Sıralama
HDFGS	25,5	1.	HDFGS	21	1.	HUBVC	21	1.
HUBVC	33	2.	ISGSY	44	2.	VERTU	26,5	2.
VERTU	42,5	3.	VERTU	57,5	3.	HDFGS	37,5	3.
ISGSY	49,5	4.	HUBVC	59,5	4.	ISGSY	57,5	4.
GOZDE	71,5	5.	GOZDE	67,5	5.	RHEAG	73	5.
EGCYO	90	6.	RHEAG	70,5	6.	GOZDE	95	6.
RHEAG	94	7.	EGCYO	86	7.	EGCYO	95,5	7.

Tablo 5'e göre;

- 2016 yılında Hedef GSYO en iyi, Rhea GSYO en kötü finansal performansa sahiptir.
- 2017 yılında Hedef GSYO finansal performans açısından ilk sırada iken, Egeli & Co Tarım GSYO son sıradadır.
- 2018 yılında Hub GSYO en üst düzey finansal performans göstermiş iken, Egeli & Co Tarım GSYO finansal performans açısından yetersizdir.

Tüm yıllar birlikte değerlendirildiğinde; finansal oranların önem derecelerinin yıllara göre değişmesinin finansal performanslar üzerinde etkisi olduğu aşikardır, dolayısıyla GSYO'ların finansal performansları yıldan yıla farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma sonucunda; genellikle en iyi finansal performans gösteren firma Hedef GSYO iken, Hub GSYO ikinci sıradadır. Yetersizlik

durumlarına bakıldığında; finansal performansı en zayıf firmalar Rhea GSYO ve Egeli & Co GSYO'dur.

7. SONUÇ ve ÖNERİLER

Girişim sermayesi sayesinde yeni projeler hayata geçirilerek, yetersiz ve sınırlı sermaye problemi azalacaktır. Girişim sermayeleri; yeni iş fikri üreten, girişimcilik fikrini destekleyen, gelişime açık firmaların önünü açan, etkin kaynak kullanımını gerçekleştiren, yerel sermayeden ziyade ihracat odaklı çalışıp yabancı sermayeyi arttıran, rekabet oluşturarak üretimin artmasını sağlayan ve teknolojik imkânlar sayesinde istihdam fırsatları yaratan bir sermaye türüdür. Bu sermaye sayesinde işletmelerdeki atıl fonlar değerlendirilerek ülke ekonomisinin büyümesine destek olunmaktadır. Günümüz ekonomik hayatı içerisinde girişim sermayesi kullanan ve borsaya kayıtlı işletmeler bulunmaktadır. Bu işletmeler GSYO adı verilmektedir. GSYO; yatırımcıların yeni kurulan genç işletmelere yatırım yapmalarını teşvik etmek için oluşturulmaktadır. Ayrıca GSYO'lar, bireylerin yatırımlarında özel olarak tercih ettiği, riski azaltmak ve portföy çeşitlendirmesi yapmak için kullandığı bir finansal ürün veya girişim sermayesi aracıdır.

Bu çalışmada BİST'e kayıtlı 7 GSYO'nun 2013-2018 yılları arası 6 yıllık zaman dilimini kapsayan finansal performansları incelenmiştir. Finansal performans incelemesi yapabilmek için her grubun en önemli oranı olan; cari oran, aktif kârlılığı, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranından yararlanılmıştır. Finansal performans ölçümü yapabilmek için öncelikle bu oranların ağırlıkları belirlenmiştir. Ağırlık belirlemek için Critic yöntemi tercih edilmiştir. Critic yöntemiyle belirlenen ağırlıklara göre; GSYO'ları sıralamak için Oreste yöntemi kullanılmıştır. Oreste yöntemi sonucunda GSYO'lar her yılda finansal performanslarına göre sıralanmıştır. Araştırmada Critic yönteminin seçilme nedeni; oranlar arasındaki ilişki durumunu göz ardı etmemek ve kullanılan yöntemin oranlar arasındaki korelasyonu ölçmesidir. Diğer yöntem olan Oreste yöntemi ise ilişkiye dayalı performans analizi yaptığı için tercih edilmiştir. Dolayısıyla Critic ve Oreste yöntemleri birbirlerini tamamlayarak daha sağlıklı analiz yapabilme imkanı vermektedirler.

Çalışmanın sonucunda; finansal oranlar arasında en fazla önem verilen oranın aktif kârlılığı, en az önem verilen oranın ise aktif devir hızı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, GSYO'ların faaliyetlerinin geri dönüş düzeyinden çok kârlılıklarına önem verdiklerini göstermektedir. Finansal oranların önem düzeylerine göre yapılan performans sıralamasına göre; Hedef GSYO'nun en iyi ve Hub GSYO'nun ikinci sırada oldukları belirlenmiştir. Performans düşüklüğüne göre ise; Rhea GSYO ve Egeli & Co Tarım GSYO en zayıf finansal performans gösteren firmalardır.

Gerçekleştirilen bu araştırma, literatürdeki diğer çalışmalardan kullanılan yöntemin konuya ve finansal oranların yapısına doğrudan uyum sağlaması nedeniyle özgünlük taşımaktadır. Çünkü Critic ve Oreste yöntemleri, finansal oranların sadece tek tek değil birbirleriyle de bağlantılı olarak ölçümünü gerçekleştirmiş ve bu ölçümle ilgili olarak da finansal performans skoru ortaya koymuştur. Araştırma sonuçları bu bağlamda yatırımcılar için referans niteliği taşımaktadır. Araştırma, sadece belirli bir zaman diliminde ve sadece BİST'e kayıtlı GSYO'lar üzerinde gerçekleşmiştir. Bu konuya ilgi duyan araştırmacılar zaman dilimini daha da açarak araştırmayı tekrarlayabilecekleri gibi yurtiçindeki ve yurtdışındaki girişim firmalarını karşılaştırarak da daha geniş kapsamlı çalışmalar yapabilirler.

KAYNAKLAR

- Akbulut, R., Rençber, Ö.F. ve Şen, B. (2016). Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Karlılıklarına Göre Performanslarının Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 19(36): 273-290.
- Akış, M. L. (2017). Girişimcilik Seminerleri Ve Türkiye İş Kurumu İçin Öneriler. T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. Uzmanlık Tezi. Ankara.
- Akkaya, G.C. ve İçerli, M.Y. (2001). Kobi'lerin Finansal Problemlerinin Çözümünde Risk Sermayesi Finansman Modeli. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(3): 61-70.

- Akyüz, K. C., Gedik, T., Akyüz, İ. ve Yıldırım, İ. (2006). Rize İlindeki Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Yeteneklerinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*. 20(1): 233-246.
- Aydın, E. (2018). Girişim Sermayesi Yatırım Fon ve Ortaklıklarının Gelir Vergisi Ve Kurumlar Vergisi Bakımından Vergilendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*. 37(2): 57-82.
- Aytaç, D. (2015). Yeniliğin Finansmanı: Girişim Sermayesi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 16(1): 59-80.
- Barton C. ve Lischeron J. (1991). Defining Entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*. January. 29: 45-61.
- Bayazıtlı, E., Özdemir, F.S. ve Çolak, A. (2015). Risk Sermayesi Yatırımı ve Rüzgâr Enerjisi Sektöründe Örnek Olay İncelemesi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(3): 83-100.
- Bozkurt, Ö.Ç. ve Alparslan, A.M. (2012). Girişimcilerde Bulunması Gereken Özellikler İle Girişimcilik Eğitimi: *Girişimci ve Öğrenci Görüşleri*. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 8(1), 7-28.
- Busenitz, L. W., Gomez, C.& Spencer, J.W. (2000). Country Institutional Profiles: Unlocking Entrepreneurial Phenomena. *Academy of Management Journal*. 43(5): 994-1003.
- Çetindamar, D. (2002). Türkiye’de Girişimcilik. TÜSİAD Yayınları. İstanbul.
- Çolak, A. (2015). Risk Sermayesi Yatırım Ortaklığı Ve Rüzgâr Enerjisi Sektöründeki Uygulaması: Türkiye’den Örnek Bir Çalışma. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi*. Ankara.
- Çonkar, M.K. (2017). Bir İslami Finansman Aracı Olarak Girişim (Risk) Sermayesi Finansman Yöntemi: İşleyişi, Finans Sistemimize Katkıları. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*. 3(2): 100-124.
- Deviren, N. V. ve Yıldız, O. (2017). Ekoturizm Girişimciliğinin Toplum Temelli Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Muğla Karabağlar Yaylası Örneği. 3. *Uluslararası Girişimcilik, İstihdam Ve Kariyer Kongresi*. 623-63412-15 Ekim 2017 Muğla.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. & Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The Critic Method. *Computers & Operations Research*, 22: 763-770.
- Elmas, B. Ve Yılmaz, H. (2016). Firmaların Finansman Sorununa Alternatif Olarak Girişim Sermayesi Finansman Modelinin Kullanımı: İstanbul İlinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 30(4): 811-830.
- Ertuğrul, M. ve Altundal, V. (2018). Startup Finansmanında Katılım Bankalarının Potansiyel Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 20(1): 27-40.
- Garipcin, S.A. (2017). Girişimcilerin Melek Finansman ve Risk Sermayesi Finansman Tekniklerine İlişkin Bilgi Ve Farkındalıklarının Belirlenmesi: Afyonkarahisar ve Uşak İlleri Üzerine Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. Afyon.
- Gerni, M., Nişancı, M., Alkan, A. ve Yurttañıkımaz, Z. Ç. (2013). Geçiş Ekonomilerinde Girişimciliğın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, 18 – 19 Eylül, 2013. St. Petersburg, Rusya. 761–767.
- Gün, M. Ve Karadağ, H. (2016). A Study On Venture Capital: Performance Analysis Of Venture Capital Investment Trust Incorporations In Turkey. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16(1): 57-74.
- Günay, S.G. ve Basalp, A. (2011). Girişimciler, Melek Yatırımcılar ve Risk Sermayesi Firmaları Arasında Kurulacak Bir Ağ, Bu Ağın Yapısı ve Önemi. *Business and Economics Research Journal*. 2(2): 153-164.
- Gürünlü, M. (2018). Gelişmekte Olan Piyasalarda İnovasyon Ve Girişimciliğın Finansmanı Sorunu Ve Alternatif Çözüm Önerileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 10(4): 286-303.
- İpekten, O.B. (2006). Risk Sermayesi Finansman Modeli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(1): 385-408.

- İştar, E. (2013). Alternatif Bir Finansman Modeli Olarak Risk Sermayesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(46): 183-198.
- Jahan, A., Mustapha, F., Sapuan, S. M., Ismail, Y. & Bahraminasab, M. (2012). A Framework For Weighting of Criteria in Ranking Stage of Material Selection Process. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 58: 411-420.
- Johnson, D. (2001). What is Innovation and entrepreneurship? Lessons for Larger Organisations. *Industrial and Commercial Training*. 33(4): 135-140.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu, (2019). <https://www.kap.org.tr/>, Erişim Tarihi: 15.06.2019
- Karasioğlu, F. ve Duman, H. (2006). Gelişmekte Olan Ülkelerde Girişimcilik Kültürü ve Risk Sermayesi Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Girişimcilik Kongresi*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 86 Kongreler Dizisi: 11. Bışkek. 148-159.
- Karlsson, C., Friis, C., & Paulsson, T. (2004). Relating Entrepreneurship to Economic Growth, *CESIS Electronic Working Paper Series*. Paper No: 13.
- Kasalak, M. A. (2014). Bölgesel Kalkınma Açısından Sosyokültürel Yapının Girişimciliğe Etkisi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31: 249-266.
- Leibenstein, H. (1968). Entrepreneurship and Development. *American Economic Review*. 58: 72-83.
- Long, W. (1983). The Meaning Of Entrepreneurship. *American Journal of Smal Business*. 8(2): 47-56.
- Mousa Hamdan, (2019). Entrepreneurship And Economic Growth: An Emirati Perspective. *The Journal of Developing Areas Volume*. 53(1): 65-78.
- Münyas, T. (2017). Girişim Sermayesi Yapısı ve Verilerle Türkiye Uygulaması. *Maliye Finans Yazıları (Özel Sayı)*: 277-294.
- Özkılınç, D.N. (2014). Türk Kobi'leri İçin Alternatif Finans Bulma Yöntemleri ve Sermaye Piyasası. *Journal of Yasar University*. 9(34): 5833-5850.
- Pastijn, H. & Leysen, J. (1989). Constructing an Outranking Relation with Oreste. *Mathematical and Computer Modelling: An International Journal*, 12 (5): 1255-1268.
- Pastijn H. & Leysen J. (2003). Using an Ordinal Outranking Method Supporting The Acquisition of Military Equipment. *Royal Military Academy Renaissance Avenue*, 8 (3): 4-12.
- Sakaryalı, A.M.D. (2014). İnovasyon ve Risk Sermayesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 9(1): 183-210.
- Schumpeter, A. J. (1934). *The Theory of Economics Development*. Oxford University Press. Oxford. U.K.
- Sermaye Piyasası Kurulu (2019). Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları. (<https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Index/16/5/0>, Erişim Tarihi: 04/10/2019).
- Sermaye Piyasası Kurulu, (2007). *Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları*. Ankara: SPK Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları-6.
- Sermaye Piyasası Kurulu, (2016). *Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları*. Ankara: SPK Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları-6.
- Tuna, A.K. ve İsaletli, İ. (2014). İnovasyonun Finansmanı Ve Risk Sermayesi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt: 64. 2014/1: 27-47.
- Tülüce, N. S. ve Yurtkur, A.K. (2015). Term of Strategic Entrepreneurship and Schumpeter's Creative Destruction Theory. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 207: 720-728.
- Türkan, Y. (2015). Nanoteknoloji Yatırımları ve Yatırım Modelleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(10): 79-116.
- Uygurtürk, H. ve Soylu, N. (2016). Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Likidite Ve Karlılık Performanslarının Copras Yöntemi İle Analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(2): 637-650.

- Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (2019). Girişim Sermayesi yatırım Ortaklığı Sistemi. (<http://yoikk.gov.tr/upload/komiteler/kobi/gsyo.pdf>) Erişim tarihi: 03/10/2019
- Yatmaz, F.E. (2012). Girişim Sermayesi: Türkiye İçin Bölgesel Model Önerisi. *T.C. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi*.
- Yiğit, M. ve Güner, Ü. : (2008). Dış Ticaret ve Girişimcilik Perspektifinden Türkiye’ de Risk Sermayesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20: 257-275.
- Zhao, H., Seibert, S.E.& Hills, G. E. (2005). The Mediating Role of Self-Efficacy in The Development of Entrepreneurial Intentions. *Journal of Applied Psychology*, 90(6): 1265–1272.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 241-252, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 18.07.2019 Kabul Tarihi: 24.10.2020

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ SİĞINMACILARIN KOMŞULUK İLİŞKİLERİ: GAZİANTEP KENTİ ÖRNEĞİ

Neighborhood Relations of Syrian Refugees in Turkey: The Case of City of Gaziantep

İbrahim YILDIZ¹

Gülizar ÇAKIR SÜMER²

ÖZ

Mekân hem insanları etkilemekte, hem de insan faaliyetlerinden etkilenebilmektedir. Toplumda insan ilişkileri üzerinde önemli bir yeri olan mekân, komşuluk ilişkilerinin şekillenmesinde de önemli bir yere sahiptir. Suriye'den göçmeden önce sahip oldukları komşuları ile Türkiye'de de komşuluk ilişkisini devam ettiren Suriyeli sığınmacılar, mekân değişiminin komşuluk ilişkilerine etkilerinin araştırılması için önemli bir konu olarak görülmektedir.

Bu anlamda Türkiye'ye göçle gelen ve önemli sayıya ulaşan Suriyelilerin komşuluk ilişkileri açısından mekânsal değişikliğin etkileri Gaziantep kenti örneğinde incelenmiştir. Bunun için iki farklı mekânda komşuluk ilişkilerinde bulunan aynı kişilerin yeni ve eski mekânda yaşamış oldukları komşuluk ilişkilerinin incelenmesi yapılmıştır.

Sonuçta, Suriye'de komşuluk ilişkilerinin sağlam olduğu, mekânsal değişikliğin yeni çevre ve zorlu yaşam koşullarının komşuluk ilişkilerinde değişime neden olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Komşuluk, mekân, göç ve komşuluk, sığınmacı

ABSTRACT

Places affect people and can be affected by the human activities. Since a place of residence plays an important role in human relations in society, it also has an important role in shaping neighborhood relations. Syrian refugees who have faced their former neighbors and continue to re-neighborly relations in Turkey continue their neighborly relations in Turkey is considered as an important issue to investigate the effects of transformation in urban spaces on neighborhood relations.

In this sense, the effects of change of places on the neighborhood relations of Syrians who immigrated to Turkey and reached an important number were investigated in the case of the city of Gaziantep. For this, the neighborhood relations of the same people in their old and new living places were analyzed.

As a result, it was concluded that the neighborhood relations in Syria were strong, and the change of places and the new environment and difficult living conditions were found to cause a change in neighborhood relations.

Keywords: Neighborhood, place of residence, migration and neighborhood, refugee

1.GİRİŞ

Dünyada her yıl milyonlarca insan çeşitli nedenlerle göç etmektedir. İnsanlık tarihiyle eş zamanlı bir olgu olarak ekonomik, sosyal, siyasal ve çevresel vb. nedenlerle gerçekleşen göçler zorunlu ve isteğe bağlı olabildiği gibi, uzun süreli ve kısa süreli olarak da gerçekleşebilmektedir.

¹ Öğr. Gör., Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yerel Yönetimler Programı,

e-posta: ibrahim.yildiz@siirt.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4440-837X>.

² Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,

e-posta: gulizar.sumer@inonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6642-5130>

Göçler kırdan kente, kentten kente, bir ülkeden diğer bir ülkeye olabilmektedir. Göçler sonucunda hem göç edilen yerler hem de göç alan yerlerde ekonomik, siyasal ve sosyal yönlerden farklı etkiler ortaya çıkmaktadır.

Göç; yer değişikliğinin ötesinde yeni bir yaşam tarzı, yeni bir kimlik, yeni bir kültür ve yeni bir ekonomik düzeni de beraberinde getirmektedir. Zor ya da güvenli olmayan yaşam şartlarını iyileştirme amacı ve can güvenliği kaygıları kitlesel göçlere neden olmaktadır. Kitlesel olarak gerçekleşen göçler büyük oranda zorunluluk hallerinde ortaya çıkmaktadır. Bireysel göçlerde genel olarak gidilen yerlere ayak uydurulurken, gidilen ortamı etkileme düzeyi düşüktür. Fakat kitle halinde yapılan göçlerde bu durum geçerliliğini yitirebilmektedir. Kitlesel göçlerle göç eden kişiler gittikleri yerleri; sosyal, siyasal, ekonomik yönlerden önemli derecede etkileyebilme gücüne sahiptirler.

2010 yılında Tunus'ta başlayan daha sonraki zamanlarda Arap ülkelerine yayılan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan Arap halklarının özgürlük, barış, demokrasi ve insan hakları taleplerinden ortaya çıkmış olan toplumsal hareket; ortaya çıktığı coğrafyada iç çatışmalara ve bazı yerlerde iç savaşlara neden olmuştur. Arap Baharı'nın etkisiyle 2011 yılında Suriye'ye de sıçrayan toplumsal hareketlilikler kısa sürede çatışmaya ve ülkenin parçalanma sürecine gireceği iç savaşa dönüşerek milyonlarca Suriyeliyi etkilenmiştir. Bu süreçte milyonlarca Suriyeli sığınmacı her şeylerini geride bırakarak can güvenliği kaygısı ile göç etme yolunu seçmişlerdir.

Suriye'den büyük kitlesel göçler, 2011 yılında başlamış olup büyük oranda Suriye'nin komşu ülkelerine doğru yönelmiştir. Bu göçlerin en büyük kısmı coğrafi yakınlığı nedeniyle Türkiye'ye olmuştur. Türkiye, göçlerin başladığı ilk günden beri bütün geçişlere izin vermiş, pasaportu ile gelenlerin yanında hiçbir belgesi; hatta kimliği bile olmayanların geçişine izin vermiştir. Kabul edilen Suriyeli sığınmacılar için özellikle sınıra yakın kentlerde kurulan barınma merkezleri artan göç yoğunluğu karşısında yetersiz kaldığından, göçle gelen Suriyeliler diğer şehirlere dağılıp, Türk vatandaşları ile iç içe yaşamaya başlamıştır. Bu süreçte çeşitli sorunlar yaşanmış ve yaşanmaktadır.

Göçle birlikte Suriye'de farklı mekân ve şartlarda yaşayan Suriyeli sığınmacılar, Türkiye'deki yeni yaşam şartlarına uygun olarak yaşamlarını şekillendirmek zorunda kalmaktadırlar. Yeni yaşam şartları pek çok konuda olduğu gibi komşuluk ilişkileri açısından da farklı durumlar ortaya çıkarmaktadır. Bu araştırma ile toplumda önemli bir yeri olan komşuluk ilişkileri, mekân değişimine bağlı olarak incelenmekte, mekân değişiminin komşuluk ilişkilerine nasıl etki ettiği ortaya konulmaktadır. Bu amaçla il nüfusunun %22'lik kısmını Suriyeli göçmenlerin oluşturduğu Gaziantep'te mekânsal değişimin komşuluk ilişkilerini değiştirip değiştirmediği, değiştirdiyse ne yönde değiştirdiği incelenmektedir. Bu nedenle Türkiye'ye göçlerden önce Suriye'de komşu olan ve göçlerden sonra Türkiye'de de yaşadıkları mekânlarda komşu olan Suriyeli sığınmacıların komşuluk ilişkilerinde (tutum ve davranışlarında) yaşanan değişimlerin nasıl olduğu, iki farklı mekânda yapılacak olan karşılaştırmalarla ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Çalışmada aşağıdaki sorulara yönelik yanıtlar aranmıştır:

1) Göçlerden önce ve sonra Suriyeli sığınmacılarda komşuluk ilişkileri nasıldır? 2) Mekân değişimi komşuluk ilişkilerini nasıl etkilemektedir? 3) Farklı bir mekânda komşu olmanın sonucunda komşuluk ilişkilerinde ne tür değişiklikler yaşanmaktadır? 4) Suriyeli sığınmacılara göre Türkiye'deki mevcut komşuluk ilişkileri hangi özellikleri taşımaktadır?

2. Türkiye'nin Göç Politikası ve Suriye Göçleri

İnsanlık tarihi ile başlamış olan göç olgusu; demografik, ekonomik, siyasi, psikolojik, antropolojik ve sosyolojik etkilerinin olması nedeniyle çok yönlüdür (Yalçın, 2004: 3-4). Coğrafi yer değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleri göç olarak adlandırılabilir (Özer, 2004: 11). İnsanlar, içinde yaşadıkları durumdan hoşnut olmadıklarında, yaşam koşullarını iyileştirmek için ve çeşitli konulardaki beklentilerini gerçekleştirmek için göç etmektedirler.

Toplumların tarihsel gelişiminden belirlenebilecek en temel bulgulardan birisi, göçün toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır. Bu anlamda göç, bir sonuçtur. Bu arada göçün kendisinin de toplumsal ve ekonomik dönüşümlere katkıda bulunan bir etken olduğu unutulmamalıdır; bu çerçevede göç bir nedendir (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 250). Göçün seyri genel olarak gelişmişlik düzeyi yüksek ülkelere ve kentlere doğru gerçekleşmektedir. Bu göçlerin gerçekleşmesinde insanların sosyal ve ekonomik anlamda daha iyi şartlara erişim amacıyla yaşam kalitesini arttırma çabasından söz edilebilir. Göçler farklı toplumlarda farklı durumlardan kaynaklanabilir, farklı açılardan incelenebilir.

Göç olgusunu tanımlarken göçün türleri de dikkate alınmaktadır. Göçler genel anlamda bir ülkenin sınırlarında gerçekleşip ülke sınırlarını aşması durumuna göre iç göç, dış göç olarak; zorlayıcı bir nedene bağlı olarak iradi göç ve zorunlu göç olarak; sayısına göre de bireysel ve kitlesel göç olmak üzere farklı sınıflandırmalar altında incelenebilmektedir.

2.1. Türkiye’nin Göç Politikası

Türkiye’ye gerçekleşen göçler cumhuriyetin kurulmasından önce başlamıştır. 1860-1922 arasındaki dönemde yalnızca Kırım’dan 1 milyona yakın göçmen kabul edilmiş ve bu göçmenlerin büyük bir kısmı köylere yerleştirilmişlerdir (Özbay, 2001: 4). Bunun dışında Türkiye için üç önemli göç dalgasından söz edilebilir. İlki, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Balkanlar’dan başlayan göç hareketidir ki bu göçmenler toplum içinde uyumlu yaşama imkânı bulmuşlardır. İkincisi, ABD’nin Irak’ı işgali ve Körfez hareketi sonucu Irak’tan gerçekleşmiş olup, sınıra yakın barınma merkezlerine yerleştirilmişlerdir. Üçüncü göç dalgası Suriye’den başlamış olup büyük kısmı değişik kentlerde yaşamlarını sürdürmektedir (Akkoyunlu Ertan ve Ertan, 2017: 14)

Türkiye ile Yunanistan arasında “Nüfus Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol” imzalanmış ve bu Protokol 30.01.1923 tarihinde Lozan’da imzalanan Lozan Barış Anlaşması ile kesinlik kazanmıştır (Yusuf, 2006: 113). Mübadelede gidenlerden kalan toprakların yeni gelenlere tahsisi ile göçmenlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesine çalışılmıştır. Ancak ülkenin savaşıardan yeni çıkmış olması nedeniyle mübadiller için yeteri kadar kaynak ayrılamamış, gelen göçmenler zor durumlarda kalmışlardır (Gökçaftı, 2005: 246)

18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi ile Bulgaristan’da yaşayan Türklerin isteğe bağlı göçlerine engel olunmayacak, göçmenler taşınabilen mal ve hayvanlarını beraberlerinde getirebilecek, taşınmaz mallarını da serbestçe satabileceklerdi. 1923-1939 yılları arasında Bulgaristan’dan Türkiye’ye toplam 198.688 kişi göç etmiştir (Şimşir, 1987: 55).

1923-1940 yılları arasında Romanya’dan Türkiye’ye 120.136 göçmen gelmiştir (Metin, 2011:185). 1933 yılı sonlarından itibaren Bulgaristan ve Romanya’dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesi sürecinde nüfus yoğunluğu ve güvenlik ön plana çıkmıştır. Mübadeleden dolayı kazanılan deneyimle göçmenler daha planlı bir şekilde yerleştirilmiştir. Bu göçmenlere birçok konuda destek sağlanmıştır (Ağanoğlu, 2012: 294-295).

Bulgaristan’dan Ocak 1950 ile 30 Kasım 1951 tarihleri arasında 154.393 kişi Türkiye’ye “iskânli göçmen” olarak gelmiştir. Hükümet, Bulgaristan’dan gelen çiftçiler için köylerde, işgücü için de şehir ve kasabalarda olmak üzere iki tip konut projesi hazırlamıştı. Göçmenlerin iskânı için gösterilen bu faaliyetlerin yanında, evlerini kendilerinin inşa etmesi için de aynı ve nakdi yardımlar sağlanmıştır (Konukman, 1990: 49).

Türkiye, göç ve göç ile bağlantılı konularda BM bünyesinde hazırlanan uluslararası belgeler ve hukuki metinlerin çoğunluğuna katılmıştır. 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi 1961’de, bu Sözleşme’ye ek 1967 Protokolü ise 1968’de yürürlüğe girmiştir. Ancak Türkiye bu iki metne “coğrafi çekince” ile imza atmıştır ki bu durum, yasal bir hak olmasına rağmen bugün halen eleştiri konusudur. Bu coğrafi çekince ile Türkiye, sadece Avrupa ülkelerinden zulüm korkusu ile kaçan kişileri, mülteci olarak kabul edeceğini belirtmiştir (Akçadağ, 2012: 30).

Türkiye'nin, 1951 yılında taraf olduğu Cenevre Sözleşmesi'ne göre Türkiye'ye yalnızca Avrupa'dan gelenlere "mülteci" statüsü, Avrupa dışından gelenlere ise "geçici koruma" statüsü verilmektedir.

22.03.1968 tarihinde Türkiye ile Bulgaristan arasında yakın akrabaları 1952 yılına kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiş olan Türk asıllı Bulgaristan vatandaşlarının, Türkiye'ye göç etmelerine olanak sağlayan bir göç anlaşması imzalanmış ve 19 Ağustos 1969'da yürürlüğe girmiştir (Yusuf, 2006: 113). Bu anlaşma 1952 yılına kadar gerçekleşen göçler neticesinde yakın akrabalarını bırakmak zorunda kalan göçmenlerin yakın akrabaların da göç etmelerine olanak sağlamıştır.

Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etmek isteyenler diğer göçlere göre uzun ve zorlu bir süreçle karşılaşmışlardır. Öncelikle göç edecek aileye Türkiye'den bir yakını ya da akrabasının bir davet mektubu göndermekte, ailenin bakımının üstlenileceği garantisi verilmekteydi. Türkiye'de akrabaları olmayanlar için ise Türkiye'deki birçok aile tanımadığı kişilere kefil olup insani vazife olarak davet mektubu gönderme yolunu seçmekteydi (Ağanoğlu, 2012: 392).

1989 Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen Türk kökenli göçlerinin sonuçları düşünülmeksizin tüm göçler olduğu gibi kabul edilmişti (İpek, 2013: 373). 1989'da Türkiye'ye göç etmek isteyenler göçmen vizesi ile gelebilmekteyken, bu kişilere Türkiye tarafından sınır kapılarından vizesiz geçiş hakkı verilmiştir. Göçmenler kabul edilmiş ancak 1951 Sözleşmesi'nde mülteci statüsüne uymalarına rağmen onları mülteci olarak tanımlamamıştır. Gelenlerin sayılarının 300.000'i geçmesiyle açık kapı uygulamasına son verilerek sınırdaki kontrollü geçişler başlatılmıştır (İhlamur & Öner, 2012: 223-224).

1988 ile 1991 yılları arasında Irak'tan Türkiye'ye yönelen sığınmacılardan sonra, bazı Iraklılar Türkiye'de yaşamak, bazıları da Türkiye'yi Batı ülkelerine geçmek için transit ülke olarak kullanma amacıyla ülkelerinden göç etmişlerdir (Karaçay, 2006: 306). Irak'tan 500.000'e yakın göçmenin gelmesi üzerine 1994 yılının başında güvenlik endişelerinden dolayı göçlerin kontrolü için mülteciler ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerde bazı katı kararlar alınarak mülteci hakları kısıtlanmıştır (İçduygu ve Kirişçi, 2009: 16).

2.2. Türkiye'ye Gelen Suriyeli Göçü ve Sorunlar

Tunus'ta başlayıp Mısır, Libya ve diğer Arap ülkelerinde yayılan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan ayaklanmalar Suriye'ye sıçradıktan sonra çatışmalara ve insani bir krize dönüşmüştür (Güçer vd., 2013: 7). Suriye'deki çatışmalar nedeniyle milyonlarca insan Suriye'den komşu ve yakın ülkelere göç sığınmışlardır.

Türkiye'ye gelen Suriyeliler, İçişleri Bakanlığı'nca 1994 Yönetmeliği'nin 10. maddesi gereği "geçici koruma statüsü"ne alınmıştır. 30 Mart 2012 tarihli, 62 sayılı Türkiye'ye Toplu Halde Gelen Suriye Vatandaşlarının Kabulüne ve Barındırılmalarına İlişkin Yönerge, Suriye vatandaşları için yapılan ilk yasal düzenleme olup bu yönerge ile "geçici koruma" altında oldukları kabul edilmiştir. 12.01.2012 tarih ve 95 sayılı genelge ile ikamet başvurusu yapan ve evraklarını sunan Suriyelilere geçici ikamet izni verilmektedir (ORSAM, 2014: 11). 2011 yılında başlayan ve başlangıçta Suriye'deki iç savaşın kısa süre sonra biteceği öngörülerek herhangi bir hukuki statüye dayanmadan kabul edilen Suriyelilerin durumları, savaşın uzamasıyla daha da belirsiz hale gelmiştir. Hukuki olarak devlete yüklenen sorumluluklara ilişkin bir karışıklık bulunmakta, Birleşmiş Milletler yasalarına göre bu insanların mülteci değil, misafir olduğu yetkililerce belirtilmektedir (Dinçer vd., 2013: 8).

Suriye ile 911 kilometrelik sınırı olan Türkiye, Suriye'deki karışıklıktan dolayı gelen sığınmacılardan en fazla etkilenen ülke olmuştur (Güçer vd., 2013: 7). Suriyelilerin Türkiye sınırına gelmeye başladıkları ilk günden itibaren bütün girişlere izin verilmiştir. Pasaportlarıyla gelenlerin yanında, hiçbir belgesi olmadan gelenler de Türkiye tarafından kurulan geçici barınma merkezlerine kabul edilmiştir (Dinçer vd., 2013: 11). Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin ilk bölümü hızla yapılan barınma merkezlerine yerleştirilmiştir. Fakat kısa sürede sayılarının artması ve aralıksız gelişlerin devam etmesi, barınma merkezlerinin yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Türkiye'ye göç

eden diğer Suriyeliler; sadece sınır bölgelerinde değil, Türkiye'nin bütün bölgelerinde kendi imkânları ile yaşamaya başlamıştır.

13.06.2019 tarihi itibarıyla geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısı 3.613.644 kişi olup bunların 109.262'si geçici koruma merkezlerinde kalmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019). Bu durumda Türkiye'deki Suriyelilerin %3'ünün barınma merkezlerinde, %97'lik kısmının ise barınma merkezleri dışında yaşadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sınır illerinde kurulan barınma merkezlerinin fiziksel koşullarının yetersizliği, etnik, dini ve cinsiyete dayalı ayrımcı tutumlar, sığınmacıları İstanbul gibi büyük kentlerde en sağlıksız kiralık evlerde, odalarda, parklarda, dükkânlarda yaşamaya zorlamıştır (İTO, 2013). Barınma merkezleri dışında yaşayan Suriyelilerin çoğunun iş bulamadıkları, iş bulanların ise düzensiz işlerde sigortasız olarak, çok düşük ücretlerle çalıştırıldıkları ve yoksul oldukları gözlenmiştir (TTB, 2014). Sığınmacıların Türkiye'de istedikleri gibi hareket edebilmeleri ve istedikleri kente gidip yerleşmeleri, bazı kentlerde çok sayıda Suriyeli sığınmacının planlanmadan yerleşmesi sonucunda değişik sorunlar yaşanmıştır. Göçlerin kontrolsüz devam etmesi, hem göç eden sığınmacıların yaşam şartlarının zorlaşmasına, hem de göç edilen yerlerde yaşayan vatandaşların göçlerden olumsuz etkilemesine neden olmuştur. Göçler sonucunda Türkiye'nin birçok kentinde kentsel yaşam kalitesi düşmüş; ekonomik, toplumsal, kültürel sorunlar artmıştır.

Yapılan bir çalışmaya göre (Yıldırımalp vd., 2017: 122) birçok Suriyeli başta dil yetersizliği nedeniyle toplumdan izole şekilde yaşamakta, zamanlarının büyük kısmını kendileri gibi göçmen olanlarla ve ağırlıklı olarak da Suriyelilerle geçirmektedir.

3. Mekânsal Değişim Ve Komşuluk İlişkileri

Mekân, yaşamın hammaddesi olması nedeniyle bir nicelik olarak değerlendirilmektedir. Çünkü mekân, insan eylem ve etkinlikleri için gerekli bir ortamı ifade eder. Her varlık, zaten var olarak bir mekânı işgal etmekte ve tüketmektedir. Bu yüzden de mekân varoluşun ve eylemin hammaddesi olarak kabul edilmektedir (Bilgin, 1990: 63).

Harvey'e göre mekân; hem insanı biçimlendiren hem de insan tarafından biçimlenen toplumsal bir boyuta sahiptir (Duru ve Alkan, 2002: 20). Toplumsal bir boyuta sahip olan mekân, insan ilişkilerinin devam ettiği yer olduğu için insan ilişkilerini değiştirebilmektedir. Mekâna müdahale eden insanlar mekânda da değişimin meydana gelmesine neden olabilmektedir.

Toplumsal ilişkileri içeren mekân kavramı, statik kalamaz ve diyalektikleşir. Ürün üreten mekân, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağı olarak açıklığa kavuşur. Lefebvre'ye göre her toplum kendi mekânını üretir ve mekân toplumsal bir üründür. Bu bağlamda üretilen mekân, düşünceye olduğu kadar eyleme de aygıt olarak hizmet ettiğinden, bir üretim aracı olmanın yanında, bir güç aracıdır (Lefebvre, 2016: 56). Bir güç aracı olan mekânın insan ilişkilerini de değişmesi olağandır.

İnsanın çevre ile kurduğu ilişki mekânda gerçekleşmektedir. Mekân, insanın yaşamını sürdürdüğü ve toplumsal ihtiyaçlarını giderdiği yerdir. Toplumda en önemli ilişki ağının sürdürüldüğü komşuluk ilişkileri de mekânda gerçekleşir. Bu nedenle mekânsal değişime bağlı olarak komşuluk ilişkilerindeki farklılaşmalar sık görülebilmektedir.

İnsanların mekânla ilişkileri yer kimliğinin oluşmasını sağlar. Yani insanların o mekânı kişiselleştirmesinin ve diğer mekânlardan farklılaştırmasının temelini teşkil eder. Ortak mekânı paylaşanların benzer davranışlar göstermesi ya da benzer davranışlara sahip insanların aynı mekânı paylaşmaları mekânsal farklılaşmanın davranış farklılaşmasını da ortaya çıkardığını göstermektedir (Harvey, 2002: 147-148). Bu nedenle mekân değişimi ile birlikte sosyal ilişkilerde de farklılaşmalar gerçekleşmektedir.

Mekânsal farklılaşma mekân temelli toplumsal gruplaşmalara zemin hazırlar (Harvey, 2002: 164). Özellikle göçler sonucunda bir yerleşim yerinin bazı bölgelerinde yoğunlaşan topluluklarda bu durum görülebilmektedir. Kentlerin belli bölümlerinde yoğun olarak yaşayan bazı grupların dışarıya kapalı olarak yaşamaları, kentin diğer kesiminde yaşayan topluluklardan kopuk olmalarına neden olabilmektedir. Ayrıca kente sonradan gelen ve kendi içinde küçük topluluklar halinde yaşamlarını sürdüren bu grupların önceki kültürlerini kentlerde sürdürme çabasında oldukları görülmektedir. Bu durumlar, toplumsal çatışma potansiyeli taşımaktadır.

Mekân, toplumsallaşma sürecinde kişiliğinin oluşmasına ve kültürel değişimine etki etmektedir. Bu anlamda mekân kültürle ilişkilidir ve toplumun ortak düşünce ve eylemi yaşam biçimi olarak mekâna yansır. Mekânı da içine alan toplumsal çevre kişinin kendini nasıl algıladığı konusunda temel teşkil etmektedir. Ya yaşadığı yerin özelliklerini kendinde bütünleştirir ya da kendi art alanını mekâna yansıtarak yaşamını ve mekânı biçimlendirir (Bayrak, 2003: 160-163). Genelde yaşadığı yerin özelliklerini kendinde bütünleştirme şeklinde görülen değişim, kişilerin yaşadıkları mekâna uyumunu kolaylaştırır.

İnsanların mekânla ilişkileri yer kimliğinin oluşmasına yani insanların o mekânı kişiselleştirmesinin ve diğer mekânlardan farklılaştırmasının temelini teşkil eder. Ortak mekânı paylaşanların benzer davranışlar göstermesi ya da benzer davranışlara sahip insanların aynı mekânı paylaşmaları mekânsal farklılaşmanın davranış farklılaşmasını ortaya çıkardığını göstermektedir (Harvey, 2002: 147-148). Çünkü insanların yeni yaşayacakları mekânla uygun davranışları ve davranışlarını bu ortama uydurmaları gerekmektedir.

Anlamını mekânsal ve toplumsal ilişkilerden alan komşuluk, aile bağlarından sonra en güçlü sosyal bağ olma niteliği taşımaktadır. Mekânsal yakınlık bağlamında mimaride ayrı bir anlam taşıyan komşuluk, ikametgâhın yakın çevresi şeklinde tanımlanmaktadır. Komşuluk sadece ikametgâh yapılarının yakınlıkları ve birbirine karşı durumunu içermemekte, toplumsal anlamda ilişkiler ağına dayanmaktadır (Bozkurt, 1961: 26).

Komşu, yakın ikametgâhlarda ikamet eden kişilerin birbirine göre durumudur. Komşuluk ise, komşularla ilişkili ve komşu olma hali ile ilgili bir kavramdır. Belirli bir coğrafi alanda birbirlerini ismen ya da şahsen tanıyan, karşılıklı yardımlaşan, ödünç malzeme ve alet alıp verebilen, sıkı sosyal ilişkiler kurmuş olan, sayı olarak çok fazla olmayan ailelerden kurulu küçük yerel yapıdır (Nirun, 1991: 169). Komşuluk günlük hayatta süreklilik ve yoğunluk gösteren bir ilişki türüdür. Komşuluk ve komşuluk ilişkileri birbirlerine yakın oturan bireylerin gelenekleri, toplumsal statüleri ve yaşam biçimleriyle belirlenmiş ve sosyo-kültürel durumlarının bir göstergesi olarak düzenlenmiştir. Bu noktada komşuluk ilişkileri toplumsal statüye göre anlam değiştirebilmektedir (Örer, 2002: 59).

Toplum içinde yaşamak toplumsal etkileşimi de beraberinde getirmektedir. Komşuluk ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı toplumsal destek ve dayanışmanın olduğu yerleşim yerlerinde kişilerin toplumsal çevreyle karşılıklı ilişkileri yaşam kalitesini yükseltmektedir (Yetim, 1985: 150-152). Komşuluk ilişkileri, yaşanan mekâna, oturlan semte ya da bireylerin sosyo-ekonomik durumlarına göre değişebilmektedir. Birbirinden farklılaşabilen komşuluk ilişkileri, farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Mekânın değişimi ile birlikte bu komşuluk ilişkileri de değişmektedir.

Mekâna bağlı olarak üç tür komşuluk ilişkisinden söz edilebilmektedir. Birincisinde komşuluk, komşuların bireysel ve ailece yoğun olarak görüştüğüleri, samimi ilişkilerin ve teklif edilmeden gidip gelmeler ve dayanışma üst seviyededir. İkincisinde yardımlaşma yoğun, sık görüşülen arkadaşlık ve dostluk temellidir. Sosyoekonomik ve kültürel düzeyin uyuşması komşu seçiminde en önemlidir. Üçüncüde ise komşuluk, mesafeli olup maddi ve manevi dayanışma en alt düzeydedir (Ayata ve Güneş Ayata, 1996: 98-99). Bu anlamda komşuluk ilişkilerinin yerleşiklik kazandığı mekânlarda yer değiştirme isteği azalmakta; taşınma oranının yüksek olduğu mekânlarda ise; komşuluk ilişkilerinin kurulması güçleşmektedir (Edgü, 2003: 26).

Kültür çevresini oluşturan en önemli faktörlerin arasında gelen komşuluğu ortaya çıkaran faktör, ortak duygu ve düşüncelerdir. Bu duygu ve düşünceler, insanların arasındaki komşuluk ilişkilerinin güçlenmesini sağlamakta ve biz duygusu ile dolu olan psiko-sosyal olay olarak değerlendirilebilmektedir. Bütün insani birlikteliklerin özellikleri olduğu gibi, komşulukta da bazı kurallar vardır. Komşuluk, sıkı dayanışma bağları içinde katı kurallara, örf ve adetlere dayanır (Nirun, 1991:172-174). Bu sosyal olgu, en temel ihtiyaçlardandır.

4. Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'deki Komşuluk İlişkileri

4.1. Araştırma Yöntemi ve Bulguları

Resmi kayıtlara göre Türkiye'de kayıt altına alınan Suriyelilerin sayısı 13.06.2019 tarihi itibarıyla 3.613.644 kişi olup illerin nüfusları ile karşılaştırıldıklarında Kilis'te nüfusun % 81'i, Hatay'da % 27'si ve Gaziantep'te ise 437.844 kişi ile il nüfusunun % 22'si ikamet etmektedir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019).

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların komşuluk ilişkilerinin mekâna bağlı olarak değişip değişmediğinin incelendiği bu çalışmada farklı iki mekânda da komşu olan örneklem grubu seçilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Suriyeli sığınmacıların Suriye'deki iç savaştan önce komşu olmaları ve daha sonra göç ederek saha çalışmasının yapıldığı Gaziantep kentinde de komşu olmaları mekânın komşuluk ilişkilerindeki önemini yansıtmaya açısından önemli olarak görülmektedir. Bu anlamda Suriyeli sığınmacıların Suriye'deki komşuluk ilişkileri, Türkiye'ye geldiklerinde komşuluk ilişkileri açısından meydana gelen değişimler ve yerli halkla olan komşuluk ilişkilerine yönelik değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde betimsel ve içerik analizi tekniklerinden yararlanılmıştır.

Araştırmada belge inceleme ve yüz yüze görüşmeler ile elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma çerçevesinde Gaziantep kentinde 40 Suriyeli sığınmacı ile yüz yüze görüşülmüş ve görüşülen kişilere konuya ilişkin sorular sorulmuştur. Araştırmada kişilere yöneltilen sorularla birlikte örneklem grubunun sosyo-demografik özellikleri de yer almaktadır. Görüşme sorularının içeriğinde örneklem grubunun cinsiyet, yaş, medeni hal, eğitim durumu ve Suriye'deki mesleklerine yönelik bilgiler yer almaktadır.

4.2. Demografik Verilere Yönelik Bulgular

Katılımcıların genel demografik özellikleri arasında yer alan cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, mesleki durum gibi özelliklerin ortaya konulması, komşuluk ilişkilerinin değerlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Gaziantep kentinde yapılan araştırmada katılımcıların % 12,5'i kadın, % 87,5'i erkek katılımcıdır. Yapılan bilimsel çalışmaya katılımda erkeklerdeki gönüllük oranı daha yüksektir. Ayrıca kültürel değerlerden dolayı kadınların görüşmeye katılım konusunda geri durdukları görülmüştür.

Yapılan araştırmada ailelerle görüşüldüğü için katılımcıların tamamı evlidir. Katılımcılar 24-55 yaş aralığında olup, yaklaşık % 78'i 35-44 yaş aralığındadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Sayı	%	Yaş Durumu	Sayı	%
Kadın	5	12,5	25-34 yaş aralığı	3	7,5
Erkek	35	87,5	35-44 yaş aralığı	31	77,5
Medeni Durum			45-55 yaş aralığı	6	15,0
Evli	40	100	Meslek Durumları		
Eğitim Durumu			Memur	3	7,5
Okuma-Yazma Bilmiyor	2		İşçi	16	40,0
İlkokul	10		Ev hanımı	5	12,5

Ortaokul	9		Esnaf	14	35.0
Lise	12		Çiftçi	2	5.0
Üniversite	7		Türkiye’de Ev Sahibi ve Kiracılık Durumu		
Ev Sahipliği Durumu			Ev sahibi	0	0
Ev Sahibi	31	77.5	Kiracı	40	100
Kiracı	9	22.5			

Araştırmada görüşülen katılımcıların, % 5’i okuma-yazma bilmeyen ve hiç okula gitmeyenlerden oluşmaktayken, % 25’i ilkokul, % 22.5’i ortaokul, % 30’u lise mezunu ve % 17,5’i üniversite mezunudur.

Katılımcıların Suriye'deki mesleki durumlarına yönelik tespite göre % 7.5’i memur, % 40’ı işçi, % 12.5’i ev hanımı, % 35’i esnaf ve % 5’i ise çiftçiydi. Bu kişilerin Türkiye’de ne iş yaptıklarına yönelik değerlendirmeye göre %5’i esnaflık, %38’i işçilik yapmaktadır. Bu kişilerin % 45’i ise herhangi bir işte çalışmadan yaşamını sürdürmektedir.

Görüşülen katılımcıların % 77.5’e yakın kısmı Suriye’de ev sahibi olduğu ve kendi evinde yaşamını sürdürdüğünü, % 22.5’inin ise Suriye’de yaşadığı dönemde kiracı olduğunu belirtmiştir. Bu katılımcıların tamamı bugün Türkiye’de kiracı olarak yaşadıklarını belirtmiştir.

4.3. Suriyeli Sığınmacıların Komşuluk Algısına Yönelik Bulgular

Suriye’de yaşanan iç savaştan sonra, yaşadıkları yerleri terk ederek Gaziantep kentine yerleşmek zorunda kalan Suriyeli sığınmacıların komşuluk ilişkilerinde değişiklik olup olmadığının ve ne yönde değiştiğinin sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için Suriyeli sığınmacıların komşuya ve komşuluk ilişkilerine bakışlarının tespit edilmesi önem taşımaktadır. Bunu tespit etmeye yönelik olarak katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

Tablo 2. Suriyeli Sığınmacılara Göre Komşuluğun Anlamı

Komşuluk denilince ne anlıyorsunuz?	Sayı	%
Paylaşım	3	7.5
Mahalleli	8	20.0
En yakınımızdaki insanlar	6	15.0
Zorda kalınca yardımlaştığımız en yakın kişiler	12	30.0
Karşılıklı güven duyulması gereken kişiler	3	7.5
Toplumdaki sıradan kişiler	8	20.0

Komşu denilince ne anlaşıldığına ilişkin soruyu; katılımcıların % 7.5’i paylaşım, % 20’si mahalleli, % 15’i en yakınımızdaki insanlar, % 30’i zorda kalınca yardımlaştığımız en yakınımızdaki kişiler, % 7.5’i karşılıklı güven duyulması gereken kişiler, % 20’si de toplumdaki sıradan kişiler olarak cevaplamışlardır. Bu soruya verilen cevaplar, katılımcıların yaşadıkları yerlerde karşılıklı olarak yardımlaştıklarını, paylaşımlarda bulduklarını, zor zamanlarında en yakınlarında gördükleri ve güven duymaları gereken kişiler olarak komşularını gördüklerini ortaya koymaktadır.

Komşularına güvenme konusuna yönelik olarak ortaya çıkan tespite göre katılımcıların % 62.5’i komşularının tamamına güven duyduklarını, % 15’i komşularının büyük çoğunluğuna güven duyduklarını, %12.5’i de komşularına karşı bazen güvensizlik hissine kapılabildiklerini belirtmişlerdir.

4.4. Suriyeli Sığınmacılara Göre Türkiye’deki Komşuluk İlişkilerine Yönelik Bulgular

Gaziantep kentinde yaşayan Suriyeli sığınmacıların Türkiye’deki komşuluk ilişkilerine ilişkin görüşleri, Suriyeli sığınmacıların Suriye’de yaşadıkları komşuluğa ilişkin farklılığı göstermesi açısından önemli olarak görülmektedir. Suriyeli sığınmacıların kendi bakış açıları ile Gaziantep kentinde yaşanan komşuluk ilişkilerini anlatmaları mekân değişikliğinde bulunan bu kişilerin yeni

Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Komşuluk İlişkileri: Gaziantep Kenti Örneği

mekânda yaşanan komşuluk ilişkilerine ilişkin birçok veri sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun için katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

Tablo 3. Suriyeli sığınmacılara göre Türkiye'deki komşuluk ilişkileri

Türkiye'deki komşuluk ilişkilerini nasıl görüyorsunuz?	Sayı	%
Suriye'deki komşuluk ilişkilerine benzemekte	12	30.0
Suriye'deki komşuluk ilişkilerinden zayıf	28	70.0

Katılımcıların % 30'u Türkiye'deki komşuluk ilişkilerinin Suriye'dekine benzer olduğunu, % 70'i ise Türkiye'deki komşuluk ilişkilerinin Suriye'deki komşuluk ilişkilerinden daha zayıf bir biçimde yaşadığını ifade etmiştir.

Yapılan görüşmelerde Türkiye'de de Suriye'de olduğu gibi komşularına gidip geldiklerini, iyi ve kötü günlerinde komşularının yanında olduklarını ancak yerli halkın Suriyeliler kadar yoğun komşuluk ilişkisi içinde olmadıkları belirtilmiştir.

Tablo 4. Suriyeli Sığınmacıların Komşu Tercih Kriterleri

Komşu tercihinde kriterleriniz nelerdir?	Sayı	%
Güven duyabilmek	14	35.0
Aynı dinden olmak	5	12.5
Aynı kültürden olmak	21	52.5

Komşu seçiminde hangi kriterlere dikkat ederdiniz sorusuna; katılımcıların % 35'i güven duymaya, % 12.5'i aynı dinden olmaya, %, 57.5'i ise aynı kültürden olmaya şeklinde cevaplar vermiştir. Bu anlamda komşu tercihinde kültürel benzerlik ve güven duygusunun dinsel yakınlığın önüne geçtiği ifade edilebilir.

Tablo 5. Suriyeli Sığınmacıların Yerli Halk İle Olan Komşuluk İlişkilerine Bakışları

Türklerle Suriyelilerin komşuluk ilişkilerini nasıl buluyorsunuz?	Sayı	%
Türk komşularından memnunum	32	80.0
Türk komşularla hiç ilişki kuramadım	5	12.5
Türk komşumuz yok	3	7.5

Katılımcıların % 80'i Türk komşularından memnun olduklarını, % 12.5'i Türk komşuları olmasına rağmen hiçbir biçimde ilişki kurmadıklarını ve % 7.5'i de hiç Türk komşuları olmadığını belirtmişlerdir.

4.5. Suriyeli Sığınmacıların Yeni Mekânda Komşuluk İlişkilerine Yönelik Bulgular

Suriyeli sığınmacıların Gaziantep kentinde yaşadıkları komşuluk ilişkileri mekânsal değişimin komşuluk ilişkilere etkilerinin tespiti açısından önemli görülmektedir. Yaşanan mekân değişikliğinin komşuluk ilişkilerine etkilerinin tespiti için katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

Tablo 6. Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'deki Eski komşularıyla Görüşme Sıklıkları

Suriye'den Türkiye'ye göçlerden sonra komşularınızla görüşme sıklığında bir değişiklik var mıdır? Var ise nasıl bir değişiklik olmuştur?	Sayı	%
Komşularla görüşme sıklığı azaldı.	30	75
Komşularla görüşme sıklığı aynı.	10	25

Katılımcıların % 75'i Türkiye'deki Suriyeli komşularıyla görüşme sıklığının daha da azalmış olduğunu belirtmişken % 25'i ise komşuluk ilişkilerinde herhangi bir değişikliğin olmadığını dile getirmişleridir. Yapılan görüşmelere göre Suriyeli komşularla görüşme sıklığının azalmasının nedeni olarak yaşamlarını sürdürebilmek için farklı koşullarda ve yerlerde çalışıyor olmaları ile zor yaşam koşullarına sahip olmaları gösterilmiştir. Görüşmelerde genel olarak, aynı komşularla yaşanacak olsa da yeni mekânda yeni yaşam şartlarının belirmesi nedeniyle komşuluk ilişkilerinde de değişikliklerin olmaya başladığı görülmektedir. Bu nedenle mekân değişiminin komşuluk ilişkilerini de değiştirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 7. Suriyeli Sığınmacıların Mekân Değişimi Sonrası Komşuluk İlişkilerine Bakışı

Yaşadığınız mekân değişimi sonucu; eski komşularınız ile kurduğunuz ilişkiler nasıldır?	Sayı	%
Yeni mekânda eski komşularımızla ilişkilerimiz çok daha iyi durumda.	25	62.5
Eski komşularla ilişki düzeyimiz değişmedi.	7	17.5
Komşuluk ilişkilerimiz zayıfladı.	8	20

Katılımcıların % 62.5' i yeni mekânda eski komşularıyla olan ilişkilerinin çok daha iyi olduğunu, % 17.5'i eski komşularla ilişki düzeyinin değişmediğini, % 20'si de yaşam şartlarının komşuluk ilişkilerini tümenden zayıflatmış fakat yine de yeni komşulara göre eski komşuların kendilerine daha yakın olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde yeni mekânda eski komşularıyla ilişkilerinin daha iyi olduğunu söyleyen katılımcıların % 45'i ise yaşamaya başladıkları yeni mekânda, yeni komşularla çok samimi ilişkiler kuramadıklarını ifade etmişlerdir.

Suriye'den Türkiye'ye gelmenin ve yeni bir ortamda yaşamının komşularla olan ilişkilerinde değişime neden olup olmadığına yönelik olarak sorulan soruya katılımcıların % 67.5'i hiçbir farklılık olmadığını belirtmiştir. Ancak eski ve yeni mahallelerinin karşılaştırıldığında % 32.5'i farklı ülke olması nedeniyle bazı farklılıklar olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde bir katılımcı Türkiye'nin kendine özgü kuralları olduğunu, Türkiye'de bir yerden başka bir yere giderken bile kurallarda değişiklikler olabildiğini, bu durumun Suriye için daha az geçerli olduğunu belirtmiştir.

5.Sonuç ve Değerlendirme

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaştan sonra Türkiye'ye başlayan göçler, 2016 yılına kadar durmadan devam etmiştir. 2016 yılında Suriye'den Türkiye'ye göç eden sığınmacıların sayısı 3.5 milyonu aşmıştır. Bu durum pek çok sorunu beraberinde getirmiştir.

Gaziantep, Suriye göçlerinin en yoğun olduğu kentlerdendir. Suriye'deki iç savaştan önce Suriye ile büyük bir ticaret hacmine ulaşması, Suriye'nin birçok kenti ile farklı ticari bağlantılarının olması ve akrabalık bağları savaştan sonra da Gaziantep'e yoğun göçlerin gerçekleşmesine neden olmuştur. Göçler sonrasında Gaziantep'te yaklaşık 438 bin kadar Suriyeli sığınmacı yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır.

Hem Suriye'de hem de Gaziantep kentinde komşu olan bir katılımcı kitle ile gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler, yaşanan mekân değişiminin komşuluk ilişkilerini nasıl etkileyebildiğinin tespiti bakımından önemli görülmektedir. Aynı kişilerin farklı mekânlarda yaşadıkları komşuluk ilişkileri mekânın komşuluk ilişkilerinde belirleyici özelliğini öne çıkarmaktadır.

Gaziantep kentindeki Suriyeli sığınmacıların komşuluğu; yaşadıkları yerlerde karşılıklı olarak yardımlaşmaları, paylaşımlarda buldukları, zor zamanlarında en yakınlarında gördükleri ve güven duymaları gereken kişiler olarak algıladıkları görülmüştür.

Yapılan çalışma ile birlikte Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki komşuluğa ilişkin gözlemlerine yer verilmiştir. Suriyelilerin kendi aralarındaki komşuluk ilişkileri ile yerli halkın kendi aralarındaki komşuluk ilişkilerine yönelik değerlendirmelerde Suriyelilerin komşuluk ilişkilerinin daha güçlü olduğu tespiti ortaya çıkmıştır. Yani katılımcıların büyük çoğunluğuna göre (% 70) Türkiye'deki komşuluk ilişkileri Suriye'deki komşuluk ilişkilerinden daha zayıftır.

Araştırmada katılımcıların büyük çoğunluğunun (% 75) göçlerden sonra Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki görüşme sıklıklarında azalmaların olduğu yönündeki görüşleri dikkat çekmektedir. Bu durumda; Suriye'de komşu olan ve Gaziantep kentinde de komşu olan kişilerin, yeni mekânda yaşamış oldukları komşuluk ilişkilerinde değişikliklerin yaşandığı söylenebilir.

Katılımcıların % 25’i ise görüşme sıklığında herhangi bir değişikliğin olmadığını belirtmişlerdir. Bu katılımcılar da Suriyelilerin daha çok kendi aralarında birbirleri ile dayanışma içerisinde yaşamlarına devam ettiğini belirttikleri görülmektedir. Yeni mekânda eski komşularla ilişkilerinin daha sıkı olduğunu belirten katılımcıların oranının % 62.5 olması da bu durumu göstermektedir. Ancak yeni komşularla komşuluk ilişkisi kurulamamaktadır.

Gaziantep kentinde yaşamını sürdürmeye çalışan Suriyeli sığınmacıların bir arada yaşamaya çalıştıkları ve kentin belli bölgelerinde yoğunlaştıkları da görülmektedir. Bu durumla birlikte eski komşuluk ilişkilerini sürdürebilecek ve mekânsal değişimin komşuluk ilişkilerinin değişimi üzerindeki etkilerini azaltacaktır. Ayrıca bazı yerlerde Suriyeli sığınmacıların yoğun yaşadıkları ve Türklerle kaynaşmadıkları ve yalnızca kendi kültürlerini yaşamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu duruma yönelik benzer bir tespite göre de (Çatak, 2018:161) Suriyelilerle yerli halk arasında çoğu zaman baş ile selamlaşma dışında bir ilişkinin olmadığı, aynı ortamı paylaşıyorlar da ortak bir yaşam kültürü paylaşmadıkları görülmektedir. Bu durum kentte yeni gruplaşmaların ve sorunların yaşanmasına neden olabileceği potansiyeli taşımaktadır.

Sonuç olarak Suriyeli sığınmacıların zorunlu göçleri neticesinde gerçekleştirdikleri mekân değişimi ile yeni mekânda yaşamlarını sürdürdükleri, bunun sonucunda yeni bir yaşam kurmak zorunda oldukları görülmüştür. Aynı komşularla yeni bir yaşam kurmak zorunda olacak olsalar bile Suriyeli sığınmacıların yeni mekânda komşuluk ilişkilerinde de değişikliklerin olduğu görülmüştür. Bazı katılımcıların yeni mekânda komşuluk ilişkilerinin zayıfladığı, bazı katılımcıların da yeni mekânda eski komşularla komşuluk ilişkilerinin daha da güçlendiği yönündeki görüşleri, mekân değişiminin komşuluk ilişkilerini etkilediği sonucunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağanoğlu, H.Y. (2012). Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi: Göç, İstanbul: Kum Saati Tarih Dizisi.
- Akçadağ, E. (2012). Yasa Dışı Göç ve Türkiye, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor no: 42.
- Akkoyunlu Ertan K., & Ertan B. (2017). Türkiye’nin Göç Politikaları, *Yeditepe İİBF Dergisi*, 1(2), 7-39.
- Ayata, S. ve Güneş Ayata, A. (1996). Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü. Ankara: T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Yayını.
- Bayrak, S. (2003). Coğrafya ve İnsan İlişkileri, İnsan Vakfı Yayınları, İstanbul: ss.157-163.
- Bilgin, N. (1990). Fiziksel Mekândan İnsani Ya Da İnsanlı Mekâna, *Mimarlık Dergisi*, Yıl:28, Sayı:3.
- Bozkurt, O. (1961). Komşuluk İkametgâhın Yakın Çevresi, İstanbul: Teknik Üniversite Matbaası.
- Çatak, B. D. (2018). Gündelik Yaşamda “Yerleşikler ve Dışarlıklar”: Suriyeliler ve Yerli Halkın Karşılaşmaları, Mersin Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Dinçer, O. B., Federici, V., Ferris, E., Karaca, S., Kirişçi, K., Özmenek Çarmıklı, E. (2013). Suriyeli Mülteciler Krizi ve Türkiye Sonu Gelmeyen Mültecilik, *Uluslar Arası Stratejik Araştırmalar Kurumu & Brookings Enstitüsü*, Ankara. <http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2013/11/18> , (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- Duru, B. ve Alkan, A. (2002). Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce. İçinde B. Duru, A. Alkan (ed.), 20. Yüzyıl Kenti (ss.7-25). Ankara: İmge Yayınevi.
- Edgü, E. (2003). Konut Tercihlerinin Mekânsal Dizin ve Mekânsal Davranış Parametreleri ile İlişkisi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019). “Geçici Koruma”, https://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019). “Hakkımızda”, <http://www.goc.gov.tr /icerik/ hakkimizda 308 309>, (Erişim Tarihi: 03.05.2019).
- Gökaçtı, M.A. (2005). Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güçer, M., Karaca, S., Dinçer, O.B. (2013). Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler Alan Araştırması, USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Ankara: Rapor No: 13. (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- Harvey, D. (2002). Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı. İçinde B. Duru, A. Alkan(ed.),20. Yüzyıl Kenti (ss.147-172). Ankara: İmge Yayınevi.
- Ihlamur, S.G., & Öner, A.Ş. (2012). Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar ve Tartışmalar, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- İçduygu, A. ve Kirişçi, K. (2009). Land Of Deverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration In Turkey, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İpek, N. (2013). İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı.
- İTO (İstanbul Tabip Odası) (2013). <http://www.istabip.org.tr/icerik/ basuriyelisiginmacilar.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.19).
- Karaçay, B. (2006). Düzensiz Göç Politikaları ve Türkiye'nin Uygulamaları, Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, Düzenleyen: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Yayın No:6.
- Konukman, E. (1990). Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan: Nedenleri, Boyutları ve Sonuçları, Ankara: Türk Basın Birliği Yayınevi.
- Lefebvre, H, (2016). Mekanın Üretimi (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- Nirun, N. (1991). Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi) (2014). Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriye'li Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar Ve Öneriler, Ankara: Rapor No: 189.
- Örer, G. (2002). Konut-Kimlik-Ev Model ve Modelin Bir Örnek Olarak İstanbul Kenti'nde Uygulanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ, FBE, 2002.
- Özbay, F. (2001). Nüfus Ve Kalkınma Göç: Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Özer, İ. (2004). Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme, Ankara: Ekin Kitabevi.
- Şimşir, B.N. (1987). Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu, *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. baskı.
- TTB (Türk Tabip Birliği) (2014). Suriyeli Sığınmacılar ve Sağlık Hizmetleri Raporu, <http://www.ttb.org.tr/kutuphane/siginmacirpr.pdf> , (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- Yalçın, C. (2004). Göç Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yetim, Ü. (1985). Yaşam Kalitesi Kavramı ve Araştırmalarına Bakış, Seminer, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, ss.133-155.
- Yıldırım, S., İslamoğlu E., & İyem, C. (2017). Suriyeli sığınmacıların Toplumsal kabulü ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma, *Bilgi*, 35, ss.107-126.
- Yusuf, S. (2006). Türkiye'ye Yönelik Soydaş Göçü ve Sonuçları, Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Yayın No: 6.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 253-272, OCAK – 2020
Makale Gönderme Tarihi: 30.10.2019 Kabul Tarihi: 23.12.2019

TARHİYAT SONRASI UZLAŞMANIN SONUÇLARI¹

Results of Conciliation After Assessment

Mehmet KÜÇÜKKAYA²

ÖZ

Vergisel uyuşmazlıkların idari aşamada çözüm yollarından biri olan uzlaşma; tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası uzlaşma olarak ikiye ayrılmaktadır. Vergisel anlamda uzlaşma; kanunda öngörülen şartlar dahilinde vergi incelemesine dayanılarak tarh edilecek (tarhiyat öncesi uzlaşma) ya da ikmalen, re'sen veya idarece tarh edilip tebliğ edilen (tarhiyat sonrası uzlaşma) vergi ve/veya cezaların yargı önüne götürülüp dava konusu edilmeksizin, ihtilaf konusu olabilecek bu hususta mükellef veya ceza sorumlusunun vergi idaresi ile karşılıklı çıkarlarını bir dengede buluşturabilmelerine imkan sağlayan, seçimlik hakka dayanan bir anlaşma olarak tarif edilebilir. Yapılan uzlaşma görüşmelerinden üç türlü sonuçtan birinin çıkması mümkündür. Bunlar; uzlaşmanın sağlanması, uzlaşmanın temin edilememesi ve uzlaşmanın vaki olmamasıdır. Bunlardan her birinin mükellefin veya ceza muhatabının dava açma, cezalarda indirim talebinde bulunma ve yeniden uzlaşmaya başvurabilme durumlarını etkilediği gibi vergi idaresinin dava açma ve vergi incelemesinde bulunma hak ve yetkilerini de sınırlayabilmektedir.

Anahtar kelimeler: Tarhiyat sonrası uzlaşma, uzlaşmanın vaki olması, uzlaşmanın temin edilememesi, uzlaşmanın vaki olmaması

ABSTRACT

Conciliation, which is one of the ways of solution of taxing conflicts within the administrative stage, is divided into two as the conciliation before and after assessment. Conciliation in the taxing area can be defined as an agreement based on the right of choice that allows the balancing of the respective interests of taxpayer or the party with penal responsibility and the tax administration in the matter of taxing or penalties without seeking for legal remedies and making them the subject matters of casefiles – since these can result in conflicts – for the hearing of taxes assessed based on the tax audits according to the provisions foreseen in law (conciliation before assessment) or as additional assessment, ex officio or assessed by the administration and notified to the taxpayer (conciliation after assessment) and/or penalties before courts. Three separate results can be expected from the conciliation negotiations carried out, including actual conciliation, failure to obtain conciliation or non-happening conciliation. Each of these can affect the positions of the taxpayer or the party with penal responsibility as regards their rights to open casefiles, to file a request for deduction in penalties or to apply for re-conciliation as well as affecting the right and entitlement of the administration to open a casefile and carry out a tax audition.

Keywords: Conciliation after assessment, occurrence of conciliation, failure in ensuring the conciliation, non-occurrence of conciliation.

¹ Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılmış olan “Vergisel Uyuşmazlıkların Uzlaşma Yoluyla Çözümü” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Şanlıurfa.
e-posta: mkkaya@harran.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0254-4656>

GİRİŞ

213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda 19.02.1963 tarihli ve 205 sayılı Kanunla yapılan düzenleme çerçevesinde vergi sistemimizde uygulamaya konulan bu uzlaşma kurumunun yasal adı, “tarhiyat sonrası uzlaşma” değil; yalnızca “uzlaşma”dır. Bu uzlaşmanın tarhiyat sonrası uzlaşma olarak adlandırılmasının sebebi, 01.01.1986 tarihinde VUK’a 3239 sayılı Kanunun 33 üncü maddesiyle “tarhiyat öncesi uzlaşma” adı verilen bir diğer uzlaşma türünün kabul edilmiş olması ve bu uzlaşma türünden ayırt edilmesi gereğidir. Ek 1 ile diğer Ek maddeler incelendiğinde(Ek 11 inci madde hariç), tüm düzenlemelerin, mükellefe bir vergi veya ceza tarhiyatı yapıldıktan sonra başvurulabilecek uzlaşmaya yönelik olduğu görülür. VUK’da “tarhiyat sonrası uzlaşma” şeklinde bir adlandırma yapılmamış olmakla birlikte, Ek 1 inci maddeye istinaden yayımlanan “Uzlaşma Yönetmeliği”nde bu uzlaşma “tarhiyat sonrası uzlaşma” olarak adlandırılmıştır.³

Tarhiyat sonrası uzlaşmaya başvurulabilmesi için, tarh edilmiş bir vergi ve/veya kesilmiş bir cezanın bulunması gerekir. Bilindiği üzere vergi daireleri, kendilerine rapor veya tutanak şeklinde gelen bilgilere göre vergi ihbarnamesi veya ceza ihbarnamesi düzenleyerek bunları mükellefe veya ceza sorumlusuna tebliğ ederler. Tarhiyat sonrası uzlaşma da bu safhadan sonra işlemeye başlar (Kızılot, 2004: 251; Kitiş, 1989: 16). Diğer bir ifadeyle, tarhiyat sonrası uzlaşma, tarhiyat öncesi uzlaşmadan farklı olarak üzerinde uzlaşılacak vergi ya da cezanın idari işlem kimliği kazanmasından sonra gündeme gelmektedir. Dolayısıyla bu uzlaşma türü, kesin ve yürütülebilir işlemlerin hukuken varlık kazanmasının ardından, yani tarh edilen bir verginin ve/veya kesilen cezanın tahakkuk edecek miktarı konusunda uzlaşmak üzere tarafların bir araya gelip bu işlemler üzerinde müzakerede bulunmalarıdır (Erdem, 2007: 86). Başka bir ifadeyle tarhiyat sonrası uzlaşma, bir vergi tarh edildikten ve/veya ceza kesildikten sonra, ortaya çıkan uyuşmazlıkların yargı yoluna başvurmaksızın idari aşamada, taraflar arasında bir anlaşmaya varılmak suretiyle çözüme kavuşturulmasıdır (Karakoç, 2019: 584; Kızılot, 2004: 252; Üstün, 2013: 99).

213 sayılı VUK’un tarhiyat sonrası uzlaşma kurumunu düzenleyen (Ek 1-10’uncu maddeleri) ilgili bölümünde, 4369 sayılı Kanunun 18 inci maddesi ile önemli değişiklikler yapılmış, bölümün Ek 2, 3, 4 ve 5’inci maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle, “Uzlaşmanın mevzuu” kenar başlıklı Ek 1’inci maddesi, yürürlükten kaldırılan Ek maddelerin kimi düzenlemelerini de içerecek biçimde “Uzlaşmanın konusu, kapsamı, komisyonlar ve şekli” kenar başlığı ile yeniden kaleme alınmıştır. Daha sonra ise 4444 ve 5736 sayılı Kanunlar ile de Ek 1’inci maddede bazı düzenlemeler yapılmıştır.

VUK’nun Ek 1 inci maddesi, 5736 sayılı Kanunun 6 ncı maddesinde yapılan son değişiklikle aşağıdaki şekilde son halini almıştır;

“Mükellef tarafından, ikmalen, re’sen veya idarece tarh edilen vergilerle bunlara ilişkin vergi ziyai cezalarının (359 uncu maddede yazılı fiillerle vergi ziyasına sebebiyet verilmesi halinde tarh edilen vergi ve kesilen ceza ile bu fiillere iştirak edenlere kesilen ceza hariç) tahakkuk edecek miktarları konusunda, vergi ziyasına sebebiyet verilmesinin kanun hükümlerine yeterince nüfuz edememekten ya da 369 uncu maddede yazılı yanılmadan kaynaklandığının veya bu Kanunun 116, 117 ve 118 inci maddelerinde yazılı vergi hataları ile bunun dışında her türlü maddi hata bulunduğu veya yargı kararları ile idarenin ihtilaf konusu olayda görüş farklılığının olduğunun ileri sürülmesi durumunda, idare bu bölümde yer alan hükümler çerçevesinde mükellefler ile uzlaşabilir. Uzlaşma konusu verginin matrah farkları itibariyle bölünebildiği durumlarda uzlaşma sadece toplam matrah farkının bu bölümüne isabet eden vergi kısmı için de yapılabilir. Uzlaşma talebi vergi ihbarnamesinin tebliğ tarihinden itibaren 30 gün içinde yapılır.

³ Adı geçen Yönetmeliğin “Tanımlar” kenar başlıklı 4 üncü maddesinin (d) bendinde “Uzlaşma: Tarhiyat sonrası uzlaşmayı, ifade eder.” denilmektedir.

Uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi halinde yeniden uzlaşma talebinde bulunulamaz. Uzlaşmanın vaki olmadığına dair tutanağa idarenin nihai teklifi yazılır. Mükellef dava açma süresinin sonuna kadar teklif edilen vergi ve cezayı kabul ettiğini yazılı olarak bildirirse bu takdirde uzlaşma sağlanmış sayılır. Mükellef, uzlaşma görüşmelerinde, bağlı olduğu meslek odasından bir temsilci ve 3568 sayılı Kanuna göre kurulan meslek odasından bir meslek mensubu bulundurabilir.

Sürekli, geçici ve merkezi uzlaşma komisyonlarının teşkili, uzlaşmaya müracaat etmeye yetkili olanların belirlenmesi, uzlaşmanın şekli, uzlaşmaya konu edilebilecek vergi, resim ve harçların belirlenmesi, uzlaşma komisyonlarının yetkileri, uzlaşmanın yapılmasına ilişkin usul ve esaslar Maliye Bakanlığınca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir. İl özel idareleri ve belediyelere ait vergi, resim ve harçlar için bu yönetmelik İçişleri Bakanlığınca hazırlanır.”

Maliye Bakanlığı Ek 1 inci madde kapsamında kendisine tanınan yetkiyi kullanarak, tarhiyat sonrası uzlaşmaya ilişkin usul ve esasları belirlemek üzere “Uzlaşma Yönetmeliği”ni (Uzl. Yön.) hazırlamıştır.⁴

Bu çalışmamızda tarhiyat sonrası uzlaşmanın kapsamı, başvuru koşulları, işleyişinden ziyade, uzlaşma talebinde bulunan mükellef veya ceza muhatabının uzlaşma komisyonlarıyla yapmış oldukları görüşmeler ve bu görüşmeler neticesinde ortaya çıkan durumların taraflar açısından doğurduğu hukuki sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

1. UZLAŞMA TALEBİNDE BULUNANIN ÇAĞRIYA UYMASI VE UZLAŞMA GÖRÜŞMELERDE ALINABİLECEK KARARLAR

Mükellef veya ceza muhatabının veya bunların resmi vekâletini haiz vekilinin, uzlaşma davetiyesinde belirtilen yer, tarih ve saatte toplantıya katılması halinde uzlaşma görüşmelerine başlanır. 4369 sayılı Kanun değişikliği ile mükellef, uzlaşma görüşmelerinde, bağlı olduğu meslek odasından bir temsilci ve/veya 3568 sayılı Kanuna göre kurulan meslek odasından bir meslek mensubunu bulundurabilir. Bu durum, komisyonun olay ve mevzuat açısından yeterince aydınlatılması anlamında işlev görebileceği gibi, mükellefin psikolojik olarak kendini daha güçlü hissetmesi bakımından da olumludur (Taş, 2005: 14). Bu kişiler uzlaşma komisyonu toplantısına görüşlerini açıklamak üzere katılabilirler, uzlaşma ile ilgili tutanaklara imza atamazlar (Uzl. Yön. m.10/5).

Uzlaşma süreci, vergi idaresinin tek taraflı ve icrai nitelikteki kesin ve yürütülebilir işlemine karşı, bu işlemin muhatabı tarafından ihtilaf yaratılabilecek hususların karşılıklı görüşme yoluyla gözden geçirilmesi ve tarafların ortak bir noktada buluşarak sorunu neticelendirmeleridir. Mükellef veya ceza muhatabı uzlaşma görüşmelerinde, uzlaşmaya konu olan vergi ve/veya ceza ile ilgili delillerini toplantıda yazılı veya sözlü olarak ileri sürebilir. Bu bağlamda, uzlaşma, idarenin tek taraflı olma niteliği taşıyan kesin ve yürütülebilir işlemlerine karşı, karşılıklı görüşerek, bir irade birliğine varmak suretiyle nihai bir sonuç elde etme çabası olarak ortaya çıkmaktadır (Erdem, 2007:175).

Uzlaşma görüşmesi veya uzlaşma talebinin esastan incelenmesi, uzlaşma komisyonunun mükellef veya ceza muhatabıyla olayın derinlemesine tartışılmasını ifade etmektedir (Kocahanoğlu, 1983: 514). Uzlaşma görüşmesine katılan taraflar şüphesiz anlaşmak, doğabilecek bir uyuşmazlığı neticelendirmek niyetindedirler. Ancak, bu görüşmeler idare ile muhatabının anlaşması ile neticelenebileceği gibi, tersi de söz konusu olabilir. Uzlaşma Yönetmeliği'nin 10 uncu maddesine

⁴ 03.02.1999 tarihli ve 23600 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan bu Yönetmelik, daha sonra, 24.08.1999 tarih ve 23796 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Yönetmelik, 22.10.2005 tarihli ve 25974 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Uzlaşma Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ve 23.03.2007 tarihli ve 26471 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Uzlaşma Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelikle kimi değişikliklere uğramıştır.

göre, yapılan uzlaşma görüşmelerinden üç türlü sonuçtan birinin çıkması mümkündür. Bunlar; uzlaşmanın sağlanması, uzlaşmanın temin edilememesi ve uzlaşmanın vaki olmamasıdır.

1.1. Uzlaşmanın Vaki Olması (Gerçekleşmesi)

Uzlaşmanın vaki olması, uzlaşma görüşmesinin, tarafların karşılıklı uygun iradesi ile sonuçlanmasını ifade eder (Erdem, 2007: 175). Esasen uzlaşma görüşmelerinin asıl amacı da bu sonucun sağlanmasıdır. Uzlaşma komisyonunun ve uzlaşma talebinde bulunanın, verginin ve/veya bu vergiye ilişkin vergi cezasının tahakkuk edecek miktarında anlaşmaya varmaları, bu konudaki iradelerinin karşılıklı uyuşması, vergi uyuşmazlığını sona erdirmektedir (Candan, 2006: 337).

Uzlaşmanın sağlanması durumunda, uzlaşma komisyonu ile talep sahibinin iradeleri tam bir uyum gösterdiğinden, bu şekilde oluşan hukuki durumun sözleşme niteliğinde olduğu söylenebilir (Candan, 2006: 337). Tarafların karşılıklı irade uyumunu ifade eden uzlaşma sağlandıktan sonra bir tarafın tek taraflı olarak uzlaşmadan vazgeçmesi veya uzlaşma tutanağını iptal etmesi mümkün değildir (Kızılot, Şenyüz, Taş ve Dönmez, 2007: 232). Bu itibarla, uzlaşma komisyonunun tek taraflı tasarrufu ile uzlaşmanın iptaline veya geri alınmasına karar vermesi olanaklı değildir. Nitekim bu konu ile ilgili olarak Danıştay vermiş olduğu bir kararda; "...uzlaşma müessesesini düzenleyen hükümleri topluca incelendiğinde, uzlaşmanın sağlandığına ilişkin olarak düzenlenecek olan tutanağın, niteliği itibariyle idarenin tek taraflı olarak oluşturduğu idari işlemlerden olmadığı, idare ile verginin muhatabı arasında yapılmış bir sözleşme niteliği taşıdığı ve bu nedenle de idarenin tek taraflı olarak oluşturduğu idari işlemleri gibi geri alınmayacağı sonucuna varılmaktadır."⁵ diyerek komisyonun bu tutanak üzerinde tasarrufta bulunamayacağına hükmetmiştir.

Uzlaşma Yönetmeliğinin 10 uncu maddesinin 6 ncı fıkrasında, yapılan görüşme sonucunda uzlaşma sağlandığı takdirde uzlaşma komisyonunun durumu üç nüsha olarak düzenlenen tutanakla tespit edeceğini hükme bağlanmıştır. Devam eden fıkrada ise, düzenlenen bu üç nüsha tutanağın komisyon başkan ve üyeleri ile mükellef veya vekili tarafından imzalanacağı, bu şekilde imzalanan tutanağın bir nüshasının mükellef veya vekiline derhal verileceği ifade edilmiştir. Geri kalan iki nüshanın biri gereği yapılmak üzere üç gün içinde ilgili vergi dairesine gönderilir. Üçüncü nüshası ise, uzlaşma komisyonunda oluşturulan dosyada saklanır. Tutanağın alt kısmına "Bu tutanağın bir nüshasını uzlaşma komisyonunda .../.../...tarihinde tebliğ aldım." ibaresi ile mükellef veya vekilinin adı ve soyadı yazıldıktan sonra imzası karşılığında tebliğ işlemi gerçekleştirilir (Uzl. Yön. m.10/8). Düzenlenen tutanağın bir nüshasının uzlaşma talebinde bulunana verilmesi tebliğ hükmündedir. Bu itibarla düzenlenen tutanağın ilgiliye ayrıca tebliği gerekmez. İhbarname çıkarılmış da olsa, herhangi bir hüküm ifade etmez (Özbalcı, 2006: 1016). Buna göre, bu tutanak bir anlamda tahakkuk fişi niteliği taşır (Kızılot, Şenyüz, Taş ve Dönmez, 2007: 232) ve ödeme süresi tutanakta yazılı tarihe göre hesaplanır (Özyer, 2018: 1153).

1.2. Uzlaşmanın Temin Edilememesi

Yönetmeliğin 10 uncu maddesinin 9 uncu fıkrası parantez içi hükmünde, iki ayrı durumundan birinin ortaya çıkması halinde uzlaşmanın temin edilememiş sayılacağını kabul etmektedir. Buna göre;

- Mükellef veya vekilinin uzlaşma komisyonunun davetine icabet etmemesi,
- Komisyona geldiği halde uzlaşma tutanağını imzalamaması veya ihtirazi kayıtla imzalamak istemesi hallerinde uzlaşma temin edilememiş sayılır.

Uzlaşmanın temin edilemediği durumlarda komisyonca bu husus belirtilmek üzere üç nüsha tutanak düzenlenir. Tutanağın bir nüshası mükellefe verilir. Mükellefin uzlaşma davetine icabet

⁵ Dnş. 3.D., 27.05.1999 tarih ve E: 1998/3766, K: 1999/2187 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

etmemesi veya tutanağı almaktan imtina etmesi halinde, tutanağın iki örneği gereği yapılmak üzere üç gün içerisinde ilgili vergi dairesine gönderilir.

Mükellefin davete icabet etmemesi veya tutanağı almaktan imtina etmesi durumunda, ilgiliye tanınacak 15 günlük ek dava açma süresinin işleyebilmesi için tutanağın mükellefe tebliğine ihtiyaç vardır. Bu hallerde tutanağın iki nüshasının ilgili vergi dairesine gönderileceğinin söylenmesinden, tebligatın vergi dairesince yapılacağı anlaşılmaktadır. Uzlaşma komisyonunca düzenlenen tutanağın işlevi, uzlaşmanın temin edilememiş olduğu hususunun tespiti ise de, bu karar uzlaşma komisyonunun tek yanlı iradesi ile tesis ettiği kesin ve yürütülmesi zorunlu bir idari işlemdir. Bu itibarla bu idari işlem de aynı nitelikteki diğer işlemler gibi iptal davasına konu edilebilir.⁶

1.3. Uzlaşmanın Vaki Olmaması

Uzlaşma Yönetmeliğinin 10 uncu maddesinin son fıkrasının parantez içi hükmüne göre, komisyon teklifinin mükellefçe kabul edilmemesi, uzlaşmanın vaki olmaması hali olarak gösterilmiştir. Uzlaşma için belirlenen gün ve saatte mükellef veya vekilinin katılımı ile toplanan uzlaşma komisyonu konuyu tartışır. Uzlaşma görüşmelerinde, talep sahibinin görüş ve açıklamaları ile komisyonun görüşünün aynı yönde olmaması durumunda ortaya çıkan görüş farklılığından dolayı uzlaşma gerçekleşmeyebilir. Sonuç olarak, komisyon teklifinin ilgilice kabul edilmemesi durumunda uzlaşma vaki olmamış sayılır (Erdem, 2007: 176; Özyer, 2018: 1153).

Uzlaşmanın vaki olmaması durumunda komisyon, nihai teklifini tutanağa geçirir. Adı geçen fıkranın son cümlesine göre, uzlaşmanın vaki olmadığına dair tutanağın düzenlenmiş olması, uzlaşma imkanının kalmadığı anlamına gelmemektedir. 4369 sayılı Kanun ile yapılan düzenleme uyarınca talep sahibi isterse, uzlaşmanın vaki olmadığına dair tutanak düzenlenmesine rağmen, dava açma süresinin son gününe kadar, komisyonun nihai teklifini kabul ettiğini bir dilekçe ile vergi dairesine bildirebilir. Bu durumda, dilekçenin vergi dairesine verildiği tarih itibarıyla uzlaşma vaki olmuş sayılır ve buna göre işlem tesis edilir. Dolayısıyla uzlaşmanın gerçekleşmemesi durumunda komisyonun nihai teklifini haiz tutanak, dava açma süresince muhatabın katılımı ile kesinleşebilecektir. Bu yönü ile komisyonun nihai teklifi, dava açma süresinin sonuna kadar geçerli olan ucu açık bir icap niteliğindedir. Mükellef veya ceza muhatabının bu icabı kabul etmesi durumunda uzlaşma sağlanmış olacaktır (Erdem, 2007: 176). Uzlaşmanın, dilekçenin verildiği tarihte vaki olmuş sayılması gecikme faizinin hesaplanacağı sürenin tespiti bakımından da önem arz etmektedir (Özyer, 2018: 1153).

Uzlaşmanın vaki olmaması durumunda düzenlenmesi gereken tutanağın hukuki niteliği, uzlaşmanın temin edilememiş sayılması durumunda düzenlenmesi gereken tutanaktan farklıdır. Uzlaşmanın temin edilemediği durumda düzenlenen tutanak, gerçekte tek taraflı, kesin ve yürütülmesi gerekli bir işlem olmasına karşın, uzlaşmanın vaki olmaması durumunda düzenlenen tutanak, uzlaşma görüşmelerine katılan tarafların yani uzlaşma komisyon ile talep sahibinin uzlaşma konusundaki olumsuz iradelerini gösteren bir durum tespit belgesidir. Bunun sonucu olarak, uzlaşmanın temin edilememiş sayılmasına ilişkin tutanak idari dava konusu yapılabilirken, uzlaşmanın vaki olmaması durumunda düzenlenen tutanağa karşı dava açılması mümkün değildir (Candan, 2006: 337).

2. TARHİYAT SONRASI UZLAŞMANIN SONUÇLARI

2.1. Uzlaşmanın Vaki Olmasının Sonuçları

Uzlaşma görüşmeleri sonucunda, mükellef veya ceza muhatabı ile vergi idaresinin uzlaşmaya varmalarının, talep sahibinin dava ve cezalarda indirimde (VUK. m.376) bulunma hakkı üzerinde olumsuz etkileri bulunduğu gibi, vergi idaresinin de dava (takdir komisyonları kararına karşı) ve yeniden vergi incelemesi yapma hakları üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Ayrıca, VUK'nun

⁶ Dnş. 7.D., 8.03.1989 tarih ve E: 1986/737, K: 1989/541: Uzlaşmanın temin edilememiş sayılmasına dair uzlaşma komisyonu kararının idari davaya konu edilebileceği (Candan, 2006: 338, dp.309).

Ek 8/1 inci maddesine göre, uzlaşılan vergi ve/veya vergi cezasının ödeme zamanları hakkında da özel bir hüküm yer almaktadır. Aşağıda uzlaşmanın vaki olmasının talep sahibi ile vergi idaresi yönünden sonuçları ayrı ayrı ele alınacaktır.

2.1.1. Uzlaşma Talebinde Bulunan Açısından

2.1.1.1. Dava ve Şikâyetle Bulunma Hakkı Üzerindeki Etkisi

Uzlaşmanın vaki olmasının dava açmaya etkisi, talep sahibinin uzlaşma başvurusuna konu ettiği ve uzlaştığı vergi ve/veya vergi cezasına karşı, daha önce dava açmış olup olmamasına göre farklılık göstermektedir.

Yapılan tarhiyat ve ceza kesme işlemine karşı dava açılmış olması, süresi içinde olmak kaydıyla uzlaşmaya başvurmaya engel değildir. Bu durumda açılmış bulunan davanın, Ek 7 nci maddenin 2 nci fıkrası uyarınca; uzlaşma işleminin sonuca bağlanmasından önce vergi mahkemelerince incelenmemesi, uzlaşma görüşmeleri neticelenmeden incelenip karara bağlanması durumunda ise, verilen kararın hükümsüz sayılması gerektiği ifade edilmişti. Uzlaşmanın vaki olmasıyla yani vergi idaresi ile talep sahibinin anlaşılma aralarındaki uyumsuzluğu sonlandırmalarıyla, vergi mahkemesince, davanın konusunun kalmamış bulunması sebebiyle yargılamanın sona erdirilmesi gerekmektedir (Candan, 2006: 359).⁷ Nitekim, Uzlaşma Yönetmeliği'nin 13 üncü maddesinin 3 üncü fıkrasının ikinci cümlesinde, “Mükellefin uzlaşma talebinden önce dava açmış olması durumunda uzlaşmaya varıldığı hususu ilgili mahkemeye bildirilir ve davanın incelenmeksizin reddolunması sağlanır.” denilerek, açılmış bulunan davanın sonlandırılacağı hüküm altına alınmıştır.

Uzlaşmanın gerçekleşmesi halinde, uzlaşma başvurusuna konu edilen vergi ve/veya cezanın dava konusu edilemeyeceği hususu Ek 7 nci maddesinin üçüncü fıkrasında açık bir biçimde hüküm altına alınmıştır. Söz konusu fıkra göre, “Uzlaşmanın vaki olması halinde mükellef, üzerinde uzlaşılan vergi ve cezaya (bunlardan birisi üzerinde uzlaşmış olsa dahi her ikisine); adına sadece ceza kesilmiş bulunan, üzerinde uzlaşılan işbu cezaya karşı dava açamaz.” Buna göre;

- Yapılan tarhiyat ve kesilen cezayı uzlaşma konusu yapan ve uzlaşan talep sahibi, uzlaşma konusu yaptığı bu vergi ve cezaya,

- Yapılan tarhiyat ve kesilen cezayı uzlaşma konusu yapan ancak bunlardan biri üzerinde uzlaşan talep sahibi, hem vergiye, hem de cezaya,

- Adına sadece ceza kesilen talep sahibinin uzlaştığı cezaya karşı dava açması mümkün değildir.

Dolayısıyla, yapılan tarhiyat ve/veya kesilen cezayı uzlaşma konusu yapan ve idare ile uzlaşan mükellefin bu vergi veya cezayı dava konusu etmesi mümkün değildir. Bu durum, açık yasa hükmü yanında, uzlaşma başvurusuna konu edilen vergi ve/veya vergi cezası ile doğan uyumsuzluğun, karşılıklı görüşme ve pazarlık yöntemiyle sona erdirilmesinin de bir sonucudur. Mükellef ile vergi idaresinin aralarında anlaşarak sona erdirdikleri uyumsuzluğun daha sonra yeniden canlandırılması ve idari davaya konu edilmesi, imzalarıyla gerçekleşen anlaşmaya aykırıdır (Candan, 2006: 361-362; Aliefendioğlu, 1978: 12; Bayraklı, 1998: 31; Erol, 2001: 54-55). Nitekim Danıştay da bununla ilgili olarak vermiş olduğu bir kararda⁸; “...uzlaşma için belirlenen günde yapılan görüşmeler sonucunda vergilerin bir kısmı, cezaların ise tamamı kaldırılmak suretiyle uzlaşmanın vaki olduğu ve bu hususun bir tutanakla tespit edildiği taraflar arasında tartışmasıdır. Bu durumda yükümlünün başvurusu üzerine uzlaşma vaki olduğuna göre, artık bu konuda her hangi bir şekilde dava veya

⁷ Dnş. 4.D., 12.10.1990 tarih ve E: 1988/642, K: 1990/2739 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

⁸ Dnş. 4.D., 25.01.1989 tarih ve E: 1988/1461, K: 1989/386 (www.danistay.gov.tr); Aynı yöndeki kararlar için bak., Dnş. 9.D., 20.06.1991 tarih ve E: 1990/2437, K: 1991/2424; Dnş. 3.D., 20.09.1995 tarih ve E: 1994/3105, K: 1995/2514 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

şikayet yoluna gidilmesi mümkün olamaz ...” diyerek uzlaşmaya varılmasından sonra mükellefin yeniden uyumsuzluk çıkarıp bunu dava konusu edemeyeceğine hükmetmiştir.

Sözü edilen fıkranın parantez içi hükmü uyarınca, vergi ve vergi cezasından yalnızca biri üzerinde uzlaşmaya varılması durumunda, uzlaşılmayan vergi veya vergi cezasına karşı da dava açılmayacaktır (Tosuner ve Arıkan, 2003: 80; Kocahanoğlu, 1983: 517; Ela ve Kelecioğlu, 2000: 104). Bu konuda DVDDGK vermiş olduğu bir kararda, “Uzlaşma müessesesinin amacı uyumsuzlukları kısa sürede ve yargıya intikal ettirmeden sonuçlandırmaktır. Bu nedenle kanunun Ek 7 nci maddesinde; yükümlü veya ceza muhatabının ancak uzlaşma gerçekleşmediği takdirde dava açabileceği, vergi veya cezadan birisi üzerinde uzlaşma sağlanmışsa, verginin veya cezanın dava konusu yapılamayacağı...”⁹ sonucuna ulaşmıştır.

Sözü edilen fıkrada uzlaşmaya varılması halinde dava açılmayacağı hüküm altına alınmışsa da uzlaşma tutanağında veya uzlaşmaya konu vergi ve/veya vergi cezasının dayanağı olan inceleme raporu veya takdir komisyonu kararında VUK’nun 116, 117 ve 118 inci maddelerinde belirtilen türde bir vergi hatasının bulunması durumunda, vergi hataları için öngörülen prosedür işletilmek suretiyle hatanın giderilememesi durumu söz konusu olursa bunun dava konusu yapılması mümkündür.

2.1.1.2. Cezalarda İndirim Hakkı Üzerindeki Etkisi

Vergi Usul Kanunu’nun 376 ncı maddesi uyarınca mükellefler; ikmalen, re’sen veya idarece tarh edilen vergiler dolayısıyla kesilen vergi cezalarından, vergi aslı ve cezasını dava konusu yapmaksızın bunları kanunda öngörülen şartlarda ve sürede ödemeleri koşuluyla, cezalarda belli oranlarda indirim imkanından yararlanabilmektedirler.

Mezkur maddenin birinci fıkrası, 07.12.2019 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“Mükellef veya vergi sorumlusu;

1. İkmalen, resen veya idarece tarh edilen vergiyi veya vergi farkını ve vergi ziyayı, usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarının yarısını ihbarnamelerin tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde ilgili vergi dairesine başvurarak vadesinde veya 6183 sayılı Kanunda belirtilen türden teminat göstererek vadenin bitmesinden itibaren üç ay içinde ödeyeceğini bildirirse kesilen cezanın yarısı,

2. Uzlaşmanın vaki olması durumunda, üzerinde uzlaşılan vergiyi veya vergi farkını ve vergi ziyayı cezasının %75’ini, bu Kanunun ek 8 inci maddesinin birinci fıkrasının (1) numaralı bendinde yer alan ödeme süreleri içinde öderse üzerinde uzlaşılan cezanın %25’i, indirilir.”

Uzlaşmanın vaki olmasının cezalarda indirim hakkı üzerindeki etkisi, VUK’nun “Uzlaşma ve cezalarda indirim” başlıklı Ek 9 uncu maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu Ek madde de, 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile yine bu Kanunun değişikliğe gittiği ve yukarıda yer alan

⁹ DVDDGK., 19.03.1993 tarih ve E: 1992/118, K:1993/30 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim); yine aynı yönde, Dnş. 9.D., 12.10.2004 tarih ve E: 2002/1418, K: 2004/4880; Aynı ihbarnamede vergi aslıyla birlikte tebliğ edilen ceza hakkında uzlaşmanın sağlanmış olması halinde, vergi aslının da kesinleşmiş olacağı hk. (www.danistay.gov.tr); Dnş. 9.D., 23.09. 1987 tarih ve E: 1986/2266, K: 1987/2578: Sadece vergi cezasının uzlaşma başvurusuna konu edilip üzerinde uzlaşılmaması halinde, vergi asıllarının da dava konusu edilemeyeceği, (Dnş. Der., Sayı: 70/71, s.508-509); Bununla birlikte Dnş. 3.D., 17.03.1987 tarih ve E: 1986/2517, K: 1987/733 (Özbalcı, 2006: 1033); “...Kollektif şirketlerde ise ortakların her birinin ayrı ayrı vergi mükellefi, şirketin ise ceza muhatabı bulunduğu, gerçek kişiler olan ortaklarla tüzel kişi olan şirketin iradelerinin birbirinden bağımsız düşünülmesi gerektiği, böyle olunca, tüzel kişinin ceza ile ilgili olarak şu ya da bu biçimde ortaya çıkan iradesinin ortakların vergi asılları yönünden ortaya çıkan iradelerini de bağlayacağını düşünülemediği; dolayısıyla şirket tüzel kişiliği adına kesilen cezada uzlaşmaya varılmış olması, ortakların adlarına salınan vergi asıllarını uzlaşma vaki olmaması nedeniyle dava etme haklarını ortadan kaldırmayacağından aksi yönde verilen mahkeme kararında Ek 7. madde hükmüne uyarlık bulunmamaktadır.” diyerek kollektif şirket ortaklarının özel durumuna istinaden dava açılabilirliğine hükmetmiştir.

VUK'nun yeni 376 ncı maddesiyle bağlantılı ve paralel olarak değişikliğe gidilmiştir. Değişiklik öncesi mezkur madde tek fıkradan oluşmaktayken yapılan değişiklikle fıkra sayısı ikiye çıkarılmıştır. Değişiklik öncesi mezkur maddede, üzerinde uzlaşılan vergi ve cezalar hakkında 376 ncı madde hükümlerinin; hakkında 376 ncı madde hükümleri uygulanan vergi ve cezalar için ise uzlaşma hükümlerinin uygulanamayacağını öngörmekteydi. Yapılan değişiklikle Ek 9 uncu maddenin birinci fıkrası; "Bu bölüm uyarınca üzerinde uzlaşılan vergi ve cezalar hakkında 376 ncı maddenin birinci fıkrasının (2) numaralı bendi hükmü dışında indirim uygulanmaz." şeklindedir. Bunun anlamı, üzerinde uzlaşılan cezaya, 376 ncı maddenin 2 nolu bendinde belirtilen şekil ve şartlara uyulması ve/veya bunların gerçekleşmesi halinde bu bentte belirtilen oranda indirim uygulanacağıdır. Yapılan düzenlemeyle uzlaşma talebinde bulunan ve idareyle uzlaşan mükellef veya vergi sorumlusunun, uzlaşma tutanağında belirtilen vergi veya vergi farkını ve üzerinde uzlaşılan vergi ziyai cezasının %75'ini aşağıda açıklanacak olan ek 8 inci maddede belirtilen sürelerde ödemesi durumunda, geri kalan vergi ziyai cezasının %25'i indirilecek diğer bir ifadeyle bu cezadan da kurtulmuş olacaktır. Kanunun lafzından, idareyle uzlaşan mükellef veya vergi sorumlusunun bu %25'lik vergi ziyai indiriminden faydalanabilmesi için 376 ncı maddesinin birinci fıkrasının (1) numaralı bendinden farklı olarak vergi dairesine başvurması ve/veya talepte bulunmasına gerek olmayıp, indirim otomatikman gerçekleşecektir. Değiştirilmiş Ek 9 uncu maddenin ikinci fıkrasında ise; "Hakkında 376 ncı maddenin birinci fıkrasının (1) numaralı bendi hükümleri uygulanan vergi ve cezalar için bu bölüm hükümleri uygulanmaz. Mükellefin uzlaşma tutanağını imzalayınca kadar uzlaşma talebinden vazgeçtiğini beyanla hadiseye 376 ncı maddenin birinci fıkrasının (1) numaralı bendi hükümlerinin uygulanmasını isteme hakkı mahfuzdur." hükmü yer almaktadır.

Yasal düzenlemeye bakıldığında, vergilendirme sürecinde uyuşmazlık konusu edilebilecek idari işlemlerin, idari aşamada çözümlenerek kesinliğe kavuşturulması bakımından cezalarda indirim kurumu, uzlaşmaya alternatif bir yöntemdir. Dolayısıyla vergi cezası için uzlaşma ve cezalarda indirim seçeneklerinin birlikte uygulanması kural olarak mümkün değildir. Ceza muhatabı, uzlaşma görüşmeleri sonucunda teklif edilen ceza tutarını, cezalarda indirim tutarı ile mukayese ederek değerlendirecek ve cezalarda indirim tutarı daha fazla ise, uzlaşma talebinden vazgeçerek ceza indirimi talebinde bulunabilecektir. Dolayısıyla aynı ceza için hem uzlaşma hem de ceza indirimi talep etmek mümkün değildir (Bilici, 2018: 154). Bu bağlamda, VUK'nun 376 ncı maddesinin (1) numaralı bendi uyarınca cezalarda indirim hakkından yararlanılması durumunda da aynı konuya ilişkin olarak uzlaşma isteminde bulunulamayacaktır.

Bu konuda özellik taşıyan bir durum da, mükellefin süresi içinde hem VUK'nun 376 ncı maddesi hükümlerine göre cezalarda indirim, hem de uzlaşma isteminde bulunması durumunda öncelikle hangi istemin esas alınacağına ilişkindir. Kanunda bu konuda açık bir hüküm olmamakla birlikte idare verdiği bir muktezada; uzlaşma hükümlerinin ruhu ve konuluşundaki amacı göz önünde bulundurarak uzlaşmaya öncelik tanınması gerektiği sonucuna varmıştır.¹⁰ Benzer şekilde verilen diğer bir muktezada da; VUK'nun 376 ncı maddesi uyarınca cezalarda indirim talebinde bulunan ceza muhatabının bu talebinden vazgeçerek yasal süresi içinde müracaat etmesi durumunda uzlaşma hükümlerinden yararlanmasına engel bir durum bulunmadığı ifade edilmiştir.¹¹ Ancak ceza muhatabı uzlaşmaya vardıktan sonra, kanunda öngörülen süre içinde kalsa dahi uzlaşmadan vazgeçip cezalarda indirim talep edemeyecektir.

2.1.2. Vergi İdaresi Açısından

Uzlaşmanın vaki olmasının vergi idaresi açısından, uzlaşmaya konu olan takdir komisyonu kararına karşı dava açma hakkı ile vergi incelemesinde bulunma hakkı üzerinde etkileri bulunmaktadır.

¹⁰ Maliye Bakanlığı'nın 25.12.1985 tarih ve 1-24475-4048/82947 sayılı muktezası (Öztaş, 2004: 123).

¹¹ İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 11.07.2007 tarih ve B.07.1.GİB.4.34.19.02/VUK-1/EK:1-12*5286 sayılı muktezası (Erdem, 2007: 63, dp.65).

Vergi Usul Kanununun “Vergi mahkemesinde dava açmaya yetkili olanlar” başlıklı 377 nci maddesinin ikinci fıkrasında; vergi dairesinin, tadilat ve takdir komisyonlarınca tahmin ve takdir olunan matrahlar karşısı vergi mahkemesinde dava açabilecekleri hüküm altına alınmıştır.

Tarhiyat sonrası uzlaşma, ikmalen, re’sen veya idarece tarh edilen vergilerle bunların cezalarının, tahakkuk edecek diğer bir ifadeyle ödenecek miktarları konusunda vergi idaresinin mükellef veya ceza muhatabı ile anlaşmasıdır. Uzlaşma tutanaklarının kesinliği ile, tarafların anlaşması neticesinde ortaya çıkan durum, hem mükellefi veya ceza muhatabını hem de vergi idaresini bağlamaktadır. Dolayısıyla tarafların uzlaşma tutanağında belirtilen hususlara karşı dava ve şikayette bulunma hakkı bulunmamaktadır (Kırbaş, 2018: 196; Bayraklı, 1998: 31; Erol, 2001: 57; Arslan, 1997: 96). Takdir komisyonu tarafından matrahın takdir olunması ve bu matraha dayanarak vergi idaresinin mükellefe yaptığı tarhiyat ve kestiği ceza üzerinden uzlaşmaya varılması durumunda bu uzlaşma, uzlaşma başvurusuna konu edilen verginin matrahını da kapsadığından, vergi idaresinin artık bu matrahın az olduğundan dolayı dava açması mümkün değildir (Candan, 2006: 370; Kumrulu, 1989: 18-20; Kaneti, Ekmekci, Güneş ve Kaşıkçı, 2019: 457-458; Karakoç, 2019: 595; Bayraklı, 1998: 31). Danıştay İçtihadı Birleştirme Kararı’na göre; “Takdir komisyonu tarafından takdir olunan matrah üzerinden salınan vergi ve vergi cezası hakkında, uzlaşma sağlanması halinde takdir edilen matrahın azlığından söz edilerek artırılması dileğiyle vergi dairesi tarafından açılan davanın incelenmesi olanağı bulunmamaktadır.”¹²

Uzlaşmanın vaki olması, vergi idaresinin inceleme yetkisini de etkilemektedir. VUK’nun Ek 6 ncı maddesinin ikinci fıkrasındaki dava açılmayacağı veya hiçbir mercie şikayette bulunulamayacağı ile ilgili yasaklama, fıkra da açık bir biçimde ifade edildiği üzere, “*üzerinde uzlaşılan ve tutanakla tespit olunan hususlar*”dır. Vergi idaresi ile mükellef veya ceza muhatabı arasında uzlaşmanın sağlanması halinde ihtilaf konusu olayla ilgili olarak hukuki kesinlik temin edilir. Bu kesinlik mükellef veya ceza muhatabı kadar vergi idaresi için de geçerlidir. Bu bağlamda idarenin ihtilaf konusu olaya yönelik dava açma yoluna gitme imkanı ile birlikte, aynı konuya ilişkin inceleme ya da takdir yolu ile yeni bir hukuki durum yaratma imkanı da bulunmamaktadır (Erdem, 2007: 57). Burada dikkat edilmesi gereken husus, vergi idaresinin yeniden vergi incelemesi yapamayacağı ile ilgili yasaklama, üzerinde uzlaşılan ve tutanakla tespit edilen hususlarla sınırlı olacaktır. Bu itibarla doktrinde de haklı olarak dile getirildiği üzere, uzlaşma başvurusuna konu edilen ve üzerinde uzlaşılan verginin tarh yöntemine ilişkin başka bir sebepten dolayı, vergi idaresinin yeniden vergi incelemesi yapmasına ve bu inceleme neticesine göre vergi tarh etmesine yasal bir engel bulunmamaktadır (Candan, 2006: 371; Erdem, 2007: 57; Şengöz, 1998: 17-19). Ancak Danıştay’ın uzlaşmanın vaki olmasından sonra vergi idaresinin yeni bir vergi incelemesi yapıp yapamayacağı ile ilgili vermiş olduğu kararlarda bir birliğin olduğu söylenemez.

Bu konuya ilişkin olarak Danıştay Vergi Dava Daireleri tarafından verilen bir kararda; “...aynı dönem için olsa dahi, uzlaşmaya varılan verginin maddi ve hukuki dayanaklarından farklı bir nedenin ortaya çıkması halinde idarenin inceleme yetkisini ortadan kaldırdığı düşünülemez. İdare, her zaman, vergi kanunları ile kendisine tanınan inceleme yetkisini kullanabilme ve vergilendirilmemiş bir işlem veya gelirin tespiti durumunda yeni bir tarhiyat yapma olanağına sahip bulunmaktadır. ... Aynı döneme ilişkin olmakla birlikte, daha önce uzlaşılan vergi ve ceza ile farklı maddi ve hukuki nedenlere dayanan tarhiyata konu olan bu davada, işin esasının incelenmesi gerekirken, aynı dönem için yeniden inceleme ve vergilendirme işlemi yapılamayacağı gerekçesiyle tarhiyatın kaldırılması yolundaki ısrar kararı hukuka uygun görülmemiştir.”¹³ şeklinde bir görüşe ulaşılmıştır. Kararda ifade

¹² Dnş., İBK., 02.07.1985 tarih ve E: 1985/5, K: 1985/4, (Özbalcı, 2006: 1034); Dnş. 7.D., 10.06.1993 tarih ve E: 1992/1507, K: 1993/2522 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

¹³ DVDDGK, 13.06.2003 tarih ve E: 2002/592, K: 2003/333 (www.danistay.gov.tr); benzer şekilde Dnş. 3.D., 20.10.2005 tarih ve E: 2004/852, K: 2005/2230; “Uzlaşma sonucu taraflar arasında düzenlenen uzlaşma tutanağı her iki taraf için de uzlaşma tutanağında tespit edilen hususlar ile sınırlı olarak bağlayıcı bir sözleşme niteliğindedir. Uzlaşma, uzlaşmaya konu matrahla ilgili anlaşmazlığı tümüyle ortadan kaldıracığı için yukarıda açıklanan maddede de öngörüldüğü üzere uzlaşmada taraf olan idare, söz konusu matrahın miktarı konusunda uyuşmazlık yaratamayacaktır. Ancak bu hususun,

edildiği üzere, uzlaşma sonucu taraflar arasında düzenlenen uzlaşma tutanağı, her iki taraf için de uzlaşma tutanağında tespit edilen hususlar ile sınırlı olarak bağlayıcı bir sözleşme niteliğinde bulunduğu; üzerinde uzlaşılan tarhiyatın ve bu tarhiyata göre kesilen vergi ziyaı cezasının dayanağı olan matrahın tespitinde dikkate alınan maddi ve hukuki nedenlerden başka bir durumun tespiti halinde, vergi idaresinin yeniden incelemede bulunarak gerekli tarhiyatı yapabilmesi gerekir. Zira vergi idaresinin vergi incelemesine dayanarak yaptığı bu ek tarhiyatın dayanağı, uzlaşmada dikkate alınan tarhiyatın dayanağı olan maddi ve hukuki nedenler değildir.¹⁴ Bu itibarla, DVDDGK tarafından verilen, aynı döneme ilişkin olsa dahi, uzlaşmaya varılan verginin dayandığı hukuki nedenlerin dışında saptanan başka bir nedenin varlığı halinde, vergi idaresinin incelemeye dayanarak yeni bir tarhiyat yapabilme olanağına sahip olduğu yönündeki kararının yerinde olduğu inancındayız.

Danıştay tarafından verilen bir kısım kararlarda ise, uzlaşmaya varıldıktan sonra, vergi idaresini aynı dönem için yeniden vergi incelemesine girişip yeni bir tarhiyat ve ceza kesme yoluna gidilemeyeceği ifade edilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Danıştay vermiş olduğu bir kararda; "...kanunun amacı gözönünde tutulduğunda, vergi incelemesiyle tespit edilen matrah üzerinden tahakkuk eden vergi ve buna ilişkin olarak kesilen ceza üzerinden yapılan uzlaşmanın söz konusu matrah ile ilgili anlaşmazlığı tümüyle kesin olarak ortadan kaldıracığının kabulü gerektiği, uzlaşma ile yükümlünün salınan vergi ve kesilen ceza hakkında uyuşmazlık yaratmayacağı kabul edildiğine ve bu konuda açık kanun hükmü nedeniyle herhangi bir tereddüt bulunmadığına göre, uzlaşmada taraf olan idarenin de dönem vergisi üzerinde uzlaşıldıktan sonra aynı dönem hakkında inceleme yaparak matrah belirlenmesinin uzlaşma ile sağlanmak istenen amaca aykırı düşeceği, bu durumda, uzlaşma ile mükellef veya adına ceza kesilen için yasada öngörülen kesinlik şartı aynı zamanda işlemi tesis eden idare içinde geçerli olduğundan üzerinde uzlaşılan vergi ve ceza ödendikten sonra cezanın kaçakçılığa dönüştürülmesine ilişkin işlemde mevzuata uyarlık görülmediği"¹⁵ yönünde hüküm tesis etmiştir. Danıştay'ın, uzlaşma tutanağında tespit edilen hususlarla, vergi idaresinin uzlaşmanın vaki olmasından sonra yaptığı ikinci vergi incelemesi neticesinde ortaya çıkan yeni tarhiyatın maddi ve hukuki dayanaklarını karşılaştırmadan, uzlaşma tutanaklarının kesinliğinden hareketle yeni bir vergi incelemesi yapılamayacağı yönünde vermiş olduğu bu tür kararların yerinde olmadığına inanıyoruz.¹⁶

aynı dönem için olsa dahi, uzlaşmaya varılan verginin maddi ve hukuki dayanaklarından farklı bir nedenin ortaya çıkması halinde, uzlaşmanın idarenin inceleme yetkisini ortadan kaldırdığı düşünülemez." (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

¹⁴ Maddi ve hukuki nedenlerin aynı olup olmadığı ile ilgili Şengöz, 1998: 17'de; "...İlk vergi incelemesinde matrah veya matrah farkı örneğin belgesiz emtia satışından doğmuş ise ve yapılan bir karşıt vergi incelemesi sırasında da sahte fatura kullanıldığı tespit edilmişse, ikinci incelemede bulunan matrah farkı, önceki matrah veya matrah farkının aynı olmayıp, sebebi (konusu, kaynağı), unsurları ve oluşum biçimi itibarıyla farklıdır." Dolayısıyla uzlaşmanın dayanağı olan maddi ve hukuki sebepler ile sonradan yapılan inceleme neticesi ortaya çıkan ek tarhiyatın dayanağı olan sebepler farklı olduğundan ek tarhiyat yapılabilecektir.

¹⁵ Dnş. 9.D., 09.10.2003 tarih ve E: 2000/4207, K: 2003/4771 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim); Dnş. 4.D., 25.11.1998 tarih ve E: 1997/4651, K: 1998/4546: "Kanunun amacı göz önünde tutulduğunda, vergi incelemesiyle tespit edilen matrah üzerinden tahakkuk ettirilen vergi ve buna ilişkin olarak kesilen ceza üzerinde yapılan uzlaşmanın söz konusu matrahla ilgili uyuşmazlığı tümüyle, kesin olarak ortadan kaldıracığı kabul edilmelidir. Uzlaşma ile yükümlünün salınan vergi ve kesilen ceza hakkında uyuşmazlık yaratamayacağı kabul edildiğine ve bu konuda açık kanun hükmü nedeniyle herhangi bir tereddüt bulunmadığına göre, bu uzlaşmada taraf olan idarenin dönem vergisi üzerinde uzlaşıldıktan sonra aynı dönem hakkında inceleme yaparak matrah belirlemesi uzlaşma ile sağlanmak istenen amaca aykırı düşer."; Dnş. 4.D., 22.06.1998 tarih ve E: 1998/93, K: 1998/2768; Dnş.4.D., 13.03.2003 tarih ve E: 2002/3936, K: 2003/611 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim); Dnş.9.D., 28.06.1994 tarih ve E: 1993/3025, K: 1994/3048: İnceleme yapılması sonucu tarh edilen vergi ve cezaların uzlaşmaya varılmak suretiyle ödenmesi halinde, aynı dönem işlemlerinin yeniden incelemeye tabi tutularak tarhiyata konu yapılamayacağı. (www.danistay.gov.tr).

¹⁶ Danıştay'ın bu yöndeki kararlarına katılmadığını dile getiren Erdem, 2007: 59, dp.61'de; "...Nitekim, uzlaşmanın konusu, idarece tarh edilen vergi ya da kesilen ceza olmakla birlikte, sonuç olarak ortaya konulan tespitlerdir. Diğer bir ifade ile idarece yapılan işlemler sonucunda ortaya konulan vergi ve cezalardır. Dolayısıyla, somut veriler üzerinde uzlaşılmış olması, bu verilerin ilgili olduğu vergilendirme döneminin tamamının inceleme dışında tutulması için geçerli bir gerekçe olamaz. Nitekim, uzlaşma, üzerinde uzlaşılan konuları ve bu bağlamda somut olayları kesinleştirerek idare

2.1.3. Üzerinde Uzlaşılan Vergi ve Cezanın Ödenmesi

Uzlaşmanın vaki olması durumunda üzerinde uzlaşılan vergi ve/veya cezanın ödeme zamanı ile ilgili düzenleme, VUK'nun Ek 8 inci maddesinin 1 inci fıkrasında hüküm altına alınmıştır. Söz konusu fıkraya göre; uzlaşmanın gerçekleşmesi durumunda vergi ve/veya cezalar, uzlaşma tutanağı vergi ve cezaların ödeme zamanlarından önce ilgiliye tebliğ edilmişse kanuni ödeme zamanlarında; ödeme zamanları kısmen veya tamamen geçtikten sonra tebliğ edilmişse ödeme süreleri geçmiş olanlar uzlaşma tutanağının tebliğinden itibaren bir ay içinde ödenmesi gerekir. Aynı yöndeki düzenleme, Uzlaşma Yönetmeliği'nin "Ödeme Zamanı" başlıklı 15 inci maddesinde de yer almaktadır. Uzlaşma sonucunda üzerinde uzlaşılan vergi borcu ile vergi ziyayı cezası, uzlaşılan oran ölçüsünde sona ermektedir (Oktar, 2017: 159; Bilici, 2018: 154).

Birinci ihtimalde ödemenin, verginin kanuni ödeme zamanında, yapılması gerektiğidir. Vergiler için kanuni ödeme zamanı, her bir vergi için kanununda gösterilen süredir (VUK. m.111/1). Vergi cezaları için ise, vergi mahkemelerinde dava açma süresinin bittiği tarihten itibaren işleyecek olan bir aylık süredir (VUK. m.368). İkinci ihtimalde ise ödemenin, tutanağın tebliğinden itibaren bir ay içerisinde yapılması gerekir. Bu bir aylık sürenin işlemesi için ödeme süresinin tamamen geçirilmiş olması gerekmez; kanuni ödeme süresi kısmen geçirilmiş olsa dahi bu bir aylık süre, tebliğden itibaren yeniden hesaplanacaktır (Candan, 2006: 374). Söz konusu fıkra açıkça belirtildiği üzere, kanuni ödeme süresi geçmiş olan vergi ve cezaların ödeme süresi, uzlaşma tutanağının tebliği ile belli olduğundan ayrıca ihbarname gönderilmesine gerek yoktur (Özbalcı, 2006: 1019; Ürel, 1999: 81; Tosuner ve Arıkan, 2003: 80; Ela ve Kelecioğlu, 2000: 112; Sonsuzoğlu, 2001: 81). Dolayısıyla vergi dairesinin ihbarname çıkarması, ödeme süresinin belirlenmesine etkisi olmayacaktır.

VUK'nun 112/b-2 uyarınca, uzlaşılan vergi miktarına, verginin kendi kanununda belirtilen ve tarhiyatın ilgili olduğu döneme ilişkin normal vade tarihinden uzlaşma tutanağının imzalandığı veya uzlaşmanın vaki olmaması üzerine düzenlenen tutanağa komisyonca geçirilen nihai teklifin, Uzlaşma Yönetmeliğinin 10 uncu maddesinin son fıkrası uyarınca kabul edildiğinin vergi dairesine dilekçe ile bildirildiği tarihe kadar geçen süre için, 6183 sayılı Kanuna göre tespit edilen gecikme zammı oranında gecikme faizi uygulanır.¹⁷ Uzlaşılan vergiler, uzlaşma tutanağının düzenlenmesinden önce ödenirse, gecikme faizi normal vade tarihinden ödemenin yapıldığı tarihe kadar olan süre için hesaplanır (Pehlivan, 2002: 80). Bu şekilde hesaplanan gecikme faizinin de üzerinde uzlaşılan vergi ile birlikte öngörülen süre içerisinde ödenmesi gerekir.

Gecikme faizi, uzlaşma kapsamı dışında olup uzlaşılan vergi aslı üzerinden hesaplanmaktadır (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2019: 289). Uzlaşma görüşmelerinde komisyonların önlerine gelen somut olayın özelliklerine göre salınan vergi aslını genel olarak % 5-10, ceza tutarını ise %90-95 oranında indirdikleri görülmektedir (Bilici, 2018: 156; Gül, 2007: 54). Özellikle eski yıllar ile ilgili üzerinde uzlaşılan vergilerde gecikme faizlerinin, vergi aslını iki ya da üç kat aştığı görülmektedir. Görüşmeler neticesinde yetkili komisyonun uzlaşma konusu vergide teklif ettiği tutar ve bu tutar üzerinden hesaplanacak vergi cezası ile gecikme faizi toplamının yüksekliği uzlaşmanın vaki olmaması neticesini ortaya çıkarabilmektedir (Demir, 1988: 41). Uzlaşma kurumundan beklenen amacın yani taraflar arasındaki uyuşmazlığın kısa sürede halli ve kamu alacağının bir an önce tahsili açısından gecikme faizinin de uzlaşma kapsamına alınmasının faydalı olacağı ifade edilmektedir (Sakal ve Alpaslan, 2007: 30; Demir, 1988: 42-43; Irmak ve Hanedan, 2007: 238-239). Her ne kadar vergi aslı üzerinden dolaylı olarak gecikme faizinde de uzlaşılabılır (Bahar, 2002: 162) denilse de uzlaşma komisyonları genellikle vergi aslında indirim yapmamakta veya az miktarda indirim yapmaktadır.

ve yükümlüyü bu yönden tekrar karşı karşıya getirmemeyi sağlar." diyerek uzlaşmanın, tarafları bağlayıcılığının ortaya konulan somut verilerle sınırlı olduğunu ifade etmektedir.

¹⁷ Dnş. 4.D., 23.10.2002 tarih ve E: 2001/4878, K: 2002/3323: Uzlaşılan tutarlar için uzlaşma gününe kadar geçen süre için gecikme faizi hesaplanmasının yasa hükmü gereği olduğu hk. (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

Üzerinde uzlaşılan vergi ve cezanın yukarıda belirtilen süreler içinde ödenmemesi uzlaşmayı hükümsüz kılmaz (Aksoy, 1999: 145; Aliefendioğlu, 1978: 13; Akköy, 1981: 10; Kızılot, Şenyüz, Taş ve Dönmez, 2007: 233; Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2019: 289; Ürel, 1999: 81; Demir, 1988: 43). Vadesinde ödenmeyen vergi ve ceza için 6183 sayılı AATUHK hükümlerine göre işlem yapılır (Aliefendioğlu, 1978: 13; Aksoy, 1999: 145).¹⁸ Uzlaşma kurumunun getirilişi ile ilgili kanun gerekçesine bakıldığında uzlaşmanın amacının; vergi idaresi ile mükellef veya ceza muhatabı arasındaki uyuşmazlığı bir an önce sonlandırmak, vergi alacağını vaktinde hazineye intikal ettirmek ve yargının yükünü hafifletmek olduğu görülür. Üzerinde uzlaşılan vergi ve cezanın öngörülen sürelerde ödenmemesi halinde uzlaşma kurumu ile amaçlanan vergi alacağının bir an önce tahsili hususu gerçekleşmemiş olacaktır. Bu durumda uzlaşma kurumu, tek yönlü işleyen bir sistem haline dönüşmektedir. Zira, uzlaşma neticesinde talep sahibi uzlaşmadan beklediği faydayı sağlayarak indirilmiş vergi ve/veya cezanın borçlusu olmakta, buna karşılık vergi idaresi, alacağını bir an önce tahsil etme imkanına kavuşmamış olmaktadır (Demir, 1988: 43; Okur, 1995: 99). Üzerinde uzlaşılan vergi ve/veya cezanın öngörülen sürede ödenmemesi durumunda vergi idaresinin 6183 sayılı Kanun hükümlerine göre işlem ve takibat yapması ve uzlaşma talebinde bulunan ile bir daha karşı karşıya gelmesi; uzlaşma ile taraflar arasındaki ihtilafın bir an önce neticelenmesi amacını da zedelemektedir. Bu bağlamda, vergisel uyuşmazlıkların idari aşamada çözümüne hizmet eden pişmanlık ve ıslah (VUK. m.371) ile cezalarda indirim kurumunda (VUK. m.376) olduğu gibi, üzerinde uzlaşılan vergi ve cezanın öngörülen sürede ödenmemesi halinde uzlaşmanın geçersiz sayılacağı yönünde bir hükme yer verilmesinin, uzlaşma ile gerçekleştirilmek istenen amaca daha uygun olacağı haklı olarak dile getirilmektedir (Demir, 1988: 44-45; Okur, 1995: 99).

Talep sahibinin üzerinde uzlaştığı vergi ve/veya ceza için vergi idaresinden, 6183 sayılı Kanuna göre tecil talebinde bulunabilip bulunamayacağı ile ilgili her hangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Talep sahibinin ödeme güçlüğü çektiği veya ödemeyi yapması halinde zor duruma düşeceği anlaşılıyorsa 6183 sayılı Kanunun 48 inci maddesine göre tecil talebinde bulunabileceği düşüncesindeyiz.

2.2. Uzlaşmanın Vaki Olmaması ve Temin Edilememesinin Sonuçları

Uzlaşma başvurusunda bulunmasına rağmen, mükellef veya ceza muhatabının veya bunların resmi vekaleti haiz vekillerinin toplantı çağrısına uymaması, çağrıya uyup uzlaşma toplantısına katıldığı halde uzlaşma tutanağını imzalamaması veya ihtirazi kayıtlı imzalamak istemesi durumları olarak kabul edilen uzlaşmanın temin edilememiş sayılması ile uzlaşma görüşmeleri sonunda komisyon teklifinin talep sahibince kabul edilmemesi olarak nitelenen uzlaşmanın vaki olmaması durumu (Uzl. Yön. m.10), sonuç ve etkileri bakımından benzerlik göstermektedir. Uzlaşmanın temin edilememesi veya vaki olmamasının talepte bulunanın uzlaşma, dava açma ve cezada indirimde bulunma hakkı üzerinde bazı etkileri bulunmaktadır. Ayrıca uzlaşmanın temin edilememesi veya vaki olmaması durumlarında üzerinde uzlaşılmayan vergi ve cezanın ödeme zamanı da ayrıca hüküm altına alınmıştır (VUK. m. Ek 8/2; Uzl. Yön. m.15/b).

2.2.1. Uzlaşmanın Vaki Olmaması veya Temin Edilememesinin Uzlaşma Hakkı Üzerindeki Etkisi

Vergi Usul Kanununun Ek 1 inci maddesinin birinci fıkrası, uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi halinde yeniden uzlaşma talebinde bulunulamayacağı hükmünü içermektedir. Benzer yöndeki bir hüküm de Uzlaşma Yönetmeliğinin 10 uncu maddesinin 9 uncu fıkrasında yer almaktadır. Ancak söz konusu Yönetmelik fıkrasında, uzlaşmanın vaki olmaması durumuna değinmemekte sadece uzlaşmanın temin edilememesi halinde aynı vergi ve ceza için yeniden uzlaşma talebinde bulunulamayacağı ifade edilmektedir. Yönetmeliğin bu düzenlemesi, kanunla getirilen uzlaşmanın vaki olmaması halinde yeniden uzlaşma talebinde bulunulamayacağı hükmünü

¹⁸ Dnş. 4.D., 31.05.1988 tarih ve E: 1987/3959, K: 1988/2208: Yargı yerlerinde ihtilaf yaratmadan, süresi içinde uzlaşma isteminde bulunarak uzlaşmaya varılmışsa, uzlaşılan miktarın mükelleften ödeme emri ile istenebileceği. (Okur, 1995: 98).

etkisiz kılmaz (Candan, 2006: 373). Dolayısıyla gerek uzlaşmanın vaki olmadığı gerekse uzlaşmanın temin edilemediği her iki durumda da talep sahibi aynı vergi ve ceza için yeniden uzlaşma talebinde bulunamayacaktır.

VUK'nun Ek 1 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan düzenleme ile Yönetmeliğin 10 uncu maddesinin 9 uncu fıkrasında yer alan düzenlemenin farklılığı, Ek 1 inci maddenin sözü edilen yasaklamayı takip eden cümlesi ile Yönetmeliğin sözü edilen maddesinin 10 uncu fıkrasında tam anlamıyla olmasa da bir anlam bulmaktadır. 4369 sayılı Kanunla uzlaşma hükümlerinde yapılan değişikliklerden biri de, Ek 1 inci maddenin birinci fıkrasına, uzlaşmanın vaki olmaması durumunda uzlaşma tutanağına komisyonca nihai teklifin yazılacağı ve uzlaşma talebinde bulunanın dava açma süresinin sonuna kadar teklif edilen vergi ve cezayı kabul ettiğini yazılı olarak bildirmesi durumunda uzlaşmanın sağlanmış sayılacağı hükmünün eklenmesidir. Dolayısıyla uzlaşma talebinde bulunanın, uzlaşma vaki olmasa dahi alttaki başlıkta anlatılacak olan dava açma süresinin son günü akşamına kadar komisyonun nihai teklifini kabul ettiğini bir dilekçe ile vergi dairesine bildirmesi halinde bu tarih itibarıyla uzlaşma vaki olmuş sayılacaktır (Uzl. Yön. m.10/10). Uzlaşma talebinde bulunana ek dava açma süresince tanınan bu imkan, yukarıda sözü edilen madde hükümlerinde açıkça ifade edildiği üzere, talep sahibinin yeniden uzlaşma talebinde bulunabilmesi anlamına gelmemektedir. Bu imkan komisyonca yapılan ve dava açma süresince geçerliliğini koruyan teklifin kabulüdür. Bu itibarla Yönetmeliğin sözü edilen fıkrasında, uzlaşmanın vaki olmaması durumuna değinmeyip, uzlaşmanın temin edilememesi halinde yeniden uzlaşma talebinde bulunulamayacağı açıklaması bir anlam ifade edebilir. Bu dahi yukarıda da ifade edildiği üzere uzlaşmanın vaki olmaması halinde yeniden uzlaşma teklifinde bulunabilmesi anlamında değil Ek 1 inci maddede de açıkça ifade edildiği üzere, ek dava açma süresince komisyonun yaptığı nihai teklifin kabulü şeklinde anlaşılmalıdır.

Uzlaşma Yönetmeliğine göre uzlaşma talebinde bulunanın, uzlaşma komisyonunun davetine icabet etmemesi, komisyona geldiği halde uzlaşma tutanağını imzalamak istememesi veya ihtirazi kayıtla imzalamak istemesi olarak tanımlanan uzlaşmanın temin edilememesi durumunda, ne VUK'nun Ek 1 inci maddesinde ne de Uzlaşma Yönetmeliğinde komisyonca düzenlenen tutanaklara nihai bir teklifin yazılıp yazılmayacağı ile ilgili bir açıklama yer almamaktadır (Ürel, 2003: 919). Uzlaşmanın, mükellef veya vekilinin uzlaşma komisyonunun davetine icabet etmemesinden dolayı temin edilemediği durumda, komisyon ile mükellef veya vekili bir araya gelip uzlaşma konusunu müzakere etmemektedirler. Bu sebeple düzenlenen tutanağa komisyonun nihai teklif yazması gibi bir durumdan da söz edilemeyecektir. Ancak, mükellefin veya vekilinin uzlaşma görüşmelerinde uzlaşma tutanağını imzalamak istemediği veya ihtirazi kayıtla imzalamak istediği aşamada, komisyonun bir teklifi söz konusu ise, bu iki durumda dahi komisyonun nihai teklifini tutanağa geçirmesi ve mükellefin bu teklifi ek dava açma süresinin sonuna kadar kabul edebilmesi mümkün olmalıdır. Bu yönde bir düzenlemeye yer verilecek olması halinin uzlaşma ile güdülen amaca uygun olacağı inancındayız.

Uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi halinde yeniden uzlaşma talebinde bulunulamayacağı yasağı, uzlaşmanın temin edilememiş sayılması şeklinde uzlaşma komisyonunca düzenlenen tutanağın, uzlaşma talebinde bulunanın bazı tutumları değerlendirilerek komisyonca alınan tek yanlı bir idari karar olduğundan, bu karara karşı dava açılması ve yargı yerince bu kararın iptal edilmesi durumunda, uzlaşma talebinde bulunana yeni bir görüşmeye çağrı yapılması gerekeceğinden, talep sahibi, bu çağrıya uyarak yeniden uzlaşma görüşmelerine katılabilir (Candan, 2006: 348). Bunun yanında, uzlaşmanın vaki olmadığı veya temin edilemediği durumlarda sonradan, uzlaşmaya konu edilen tarhiyatta VUK'nun 116 ve devamı maddelerinde belirtilen türden bir hatanın yapıldığının vergi dairesince tespit edilmesi ve bu yeni duruma göre işlem tesis edilerek mükellefe tebligat yapılması halinde mükellef veya ceza muhatabı bu yeni duruma istinaden uzlaşma talebinde bulunabilecektir.

2.2.2. Uzlaşmanın Vaki Olmaması veya Temin Edilememesinin Dava Hakkı Üzerindeki Etkisi

Yapılan tarhiyat ve kesilen cezaya karşı dava açma veya uzlaşmaya başvurma noktasında seçimlik bir hakka sahip bulunan mükellefin, uzlaşmaya başvurması fakat idareyle uzlaşmaması, dava açma hakkını olumsuz etkilememektedir. Vergi Usul Kanununun “Uzlaşma ve vergi mahkemelerinde dava açma” başlıklı Ek 7 nci maddesinin 1 inci fıkrasında, süresi içinde uzlaşma talebinde bulunan mükellef veya ceza muhatabı uzlaşma talep ettiği vergi ve ceza için, uzlaşmanın vaki olmadığı durumlarda dava açma yoluna gidilebileceğini hüküm altına alınmıştır. Aynı maddenin 4 üncü fıkrasının ilk cümlesinde ise; uzlaşmanın vaki olmaması halinde mükellef veya ceza muhatabının, tarh edilen vergiye veya kesilen cezaya, uzlaşmanın vaki olmadığına dair tutanağın kendisine tebliğinden itibaren genel hükümler dairesinde ve yetkili vergi mahkemesi nezdinde dava açabileceği açık olarak ifade edilmektedir.

Vergi dairesince yapılan tarhiyat ve/veya kesilen cezaya karşı mükellef veya ceza muhatabı, vergi mahkemesinde dava açtıktan sonra fakat 30 günlük uzlaşmaya başvuru süresi içinde kalmak şartıyla uzlaşma talebinde de bulunabilir. Bu durumda yukarıda sözü edilen maddenin ikinci fıkrasına göre, uzlaşma işleminin sonuca bağlanmasından önce vergi mahkemelerince davanın incelenmeyeceği, herhangi bir sebeple incelenir ve karara bağlanırsa bu kararın hükümsüz olacağı ifade edilmiştir (VUK. m. Ek 7/2). Yapılan uzlaşma görüşmeleri sonucunda uzlaşmanın vaki olmaması halinde, durdurulmuş olan bu davaya, vergi dairesinin durumu yazı ile bildirmesi üzerine vergi mahkemesinde devam olunur (VUK. m. Ek 7/2).

Mükellef veya ceza muhatabı uzlaşma başvurusundan önce vergi mahkemesinde dava açmamış olabilir. Uzlaşma görüşmelerinin uzun sürmesi nedeniyle uzlaşmanın vaki olmadığına dair tutanağın ilgiliye tebliğ olduğu tarihte, vergi mahkemesinde dava açma süresi geçmiş veya dava açma hakkının kullanılmasını güçleştirecek kadar azalmış olması mümkündür (Candan, 2006: 349; Durgun, 2001: 54). Zira uzlaşmaya başvurulmuş olması dava açma süresini durdurmamaktadır. Bu durumu göz önünde bulunduran kanun koyucu, uzlaşmanın vaki olmadığı yönündeki tutanağın tebliğ olduğu tarihte, dava açma süresi bitmiş veya 15 günden daha az bir süre kalmış bulunması halinde, dava açma süresinin tutanağın tebliğinden itibaren 15 gün olarak uzayacağını (VUK. m. Ek 7/4) hükme bağlayarak, mükellef veya ceza muhatabına dava açma hakkını kullanabilmesine olanak sağlayıcı ek dava açma süresi tanımıştır. Dolayısıyla, normal dava açma süresinin uzlaşmanın vaki olmadığına ilişkin tutanağın tebliği tarihi itibarıyla kısmen veya tamamen geçmiş olması, dava açma hakkını engellememektedir (Ela ve Kelecioğlu, 2000: 108).

VUK'nun, “Uzlaşma ve vergi mahkemelerinde dava açma” başlıklı ve beş fıkradan oluşan Ek 7 nci maddesi incelendiğinde, maddede uzlaşmanın temin edilememesi (uzlaşma davetine icabet etmeme, tutanağı imzalamama veya ihtirazi kayıtlarla imzalamak isteme) halinde dava açılıp açılmayacağı veya 4 üncü fıkranın ikinci cümlesinde tanınan ek dava açma hakkından yararlanıp yararlanılmayacağı ile ilgili bir açıklama yer almamaktadır. Bu konuda Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu, 23.10.1986 tarihinde almış olduğu kararda; VUK'nun Ek 7 inci maddesinin 1 inci fıkrasında, vergi veya cezaya muhatap olanın ancak uzlaşmanın vaki olmadığı takdirde dava açılabilmesine işaret edilmiş olmasının, uzlaşmanın temin edilemediği haller olarak nitelendirilen durumlarda dava açma imkanının bulunmadığı biçiminde yorumlanamayacağı, daha önce dava açılmamış olması durumunda, uzlaşmanın temin edilememesi hallerinde de Ek 7 nci maddede belli edilen koşullarla dava açma yoluna gidilebileceğini karara bağlayarak bu yönde içtihat oluşturmuştur.¹⁹ Dolayısıyla, uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi arasında dava açma

¹⁹ Dnş. İBK., 23.10.1986 tarih ve E: 1986/2, K: 1986/2:“...ilgililerin vergi mahkemesinde dava açma süresi olan 30 gün içinde hem uzlaşma yoluna hem de dava yoluna başvurabilmelerini mümkün kılan, bu süre içinde uzlaşma yoluna başvurmakla yetinerek dava açmayanlara, uzlaşmaya varılmaması halinde dava açma süresi geçmiş bile olsa, dava açma imkanı tanıyan Kanun koyucunun, uzlaşmaya Ek 5 inci maddede sayılan bu üç halden biri sebebi ile varılmamış olmasını bu ana ilkelere aykırı tuttuğunu ve bu hallerde Ek 7 nci maddede yer alan koşullarla dava açma imkanı tanımadığını söyleyebilmek için açıklanan açık hüküm bulunması zorunludur ve bu yolda açık bir hüküm de yoktur...Öte

noktasında bir fark bulunmamakta olup, her iki durumda da Ek 7 nci maddede belirtilen şekilde dava açabilme imkanı mevcuttur.²⁰ Bu husus Uzlaşma Yönetmeliğinin “Uzlaşma ve Vergi Mahkemelerinde Dava Açma” başlıklı 13 üncü maddesinin birinci fıkrasında; “Süresi içinde uzlaşma talebinde bulunan mükellef, uzlaşma talep ettiği vergi ve ceza için ancak uzlaşma vaki olmadığı veya temin edilemediği takdirde dava açma yoluna gidebilir.” şeklinde yinelenmektedir.

Uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi halinde, bu konudaki tutanağın ilgiliye tebliğ tarihi, dava açma süresine başlangıç sayılmaktadır. Bu düzenleme ile dava açma süresinin son gününün belirlenmesi amaçlanmaktadır (Karakoç, 2019: 597). Başka bir ifadeyle ek dava açma süresinin başlaması için uzlaşma komisyonu toplantısında tutanağın talep sahibince imzalanmış olması yeterli olmamakta, bu tutanağın ayrıca tebliğ edilmesi de gerekmektedir.²¹ Ek dava açma süresi, uzlaşma komisyonu tutanağının uzlaşma talebinde bulunana tebliğ edildiği günü takip eden günden itibaren başlamaktadır. Zira VUK’nun “Sürelerin hesaplanması” başlıklı 18 inci maddesinin 1 inci bendine göre, sürenin gün olarak belli edildiği durumlarda başladığı gün hesaba katılmamaktadır. Dolayısıyla on beş günlük ek dava açma süresinin hesabında; uzlaşma komisyonu tutanağının ilgiliye tebliğ olduğu gün hesaba katılmayacaktır.²²

Uzlaşma talep süresinin adli tatile denk gelmesi durumunda uzlaşma talep süresi, adli tatil süresinden etkilenmemektedir. Ancak ek dava açma süresinin son gününün adli tatile denk gelmesi ile ilgili bir uyuşmazlıkta Danıştay; “...213 sayılı Vergi Usul Kanununun ek 7. maddesinde öngörülen 15 günlük ek dava açma süresi 2577 sayılı Yasanın 7/1. maddesinde belirtilen dava açma süreleri içinde değerlendirilmesi gerektiğinden aynı Kanunun 8. maddesi uyarınca ek dava açma

yandan Ek 7 nci maddenin "müddeti içinde uzlaşma talebinde bulunan mükellef veya ceza muhatabı uzlaşma talep ettiği vergi veya ceza için, ancak uzlaşma vaki olmadığı takdirde dava açma yoluna gidebilir." diyen birinci fıkrası hükmünün lafzına dayanarak, uzlaşmanın temin edilememesi halleri olarak belirtilen durumlarda bu fıkra hükmü uyarınca dava açma yoluna gidilemeyeceği sonucuna varmak; aynı yorum şeklinin kullanılması halinde, Ek 6 ncı maddenin "mükellef veya adına ceza kesilen; üzerinde uzlaşılacak tutanakla tespit olunan hususlar hakkında dava açamaz ve hiçbir mercie şikayete bulunamaz" diyen ikinci fıkrası hükmünün ve Ek 7 nci maddenin "uzlaşma vaki olması halinde mükellef, üzerinde uzlaşılacak vergi ve cezaya (bunlardan birisi üzerinde uzlaşmış olsa dahi her ikisine); adına sadece ceza kesilmiş bulunan üzerinde uzlaşılacak işbu cezaya karşı dava açamaz." diyen üçüncü fıkrası hükmünün lafızlarına dayanarak, uzlaşmanın temin edilememesi hallerinde dava açma yoluna gidilebileceği sonucuna varmayı da gerektirecektir. Bunun gibi, Ek 7 nci maddenin birinci fıkrasındaki "müddeti içinde uzlaşma talebinde bulunan mükellef veya ceza muhatabı uzlaşma talep ettiği vergi veya ceza için, ancak uzlaşma vaki olmadığı takdirde dava açma yoluna gidebilir" hükmünü, uzlaşmanın vaki olmaması haline hasren uygulamak, aynı maddenin son fıkrasındaki “uzlaşmanın vaki olmaması halinde, yukarıdaki ikinci fıkra uyarınca durdurulmuş olan davanın görülmesine, keyfiyetin vergi dairesine işarı üzerine vergi mahkemesinde devam olunur” hükmünü de uzlaşmanın vaki olmaması haline hasren uygulamayı gerekli kılacak, böyle olunca ise; Ek 7 nci maddenin ikinci fıkrası hükmü nedeniyle uzlaşma talebinden önce dava açılması da mümkün olduğundan, uzlaşma talebinden önce dava da açmış, ancak uzlaşma talebi “uzlaşmanın temin edilemediği” yolunda sonuçlanmış olanın bu davasının bile görülemeyeceği sonucuna da varılacaktır. Sonuç: “Uzlaşmanın vaki olmaması” kavramı, Ek 5 inci maddede “Uzlaşmanın temin edilememesi” halleri olarak belirtilmiş olan hususları da kapsadığından, daha önce dava açılmamış ise, uzlaşmanın temin edilememesi hallerinde de Ek 7 nci maddede belli edilen koşullarla dava açma yoluna gidilebilir.” (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

²⁰ Dnş. 9.D., 14.09.2000 tarih ve E: 1999/3215, K: 2000/2480 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

²¹ Dnş. 3.D., 29.01.2003 tarih ve E: 2000/3173, K: 2003/607: “...9.3.2000 tarihli uzlaşma komisyonu toplantısına yükümlüyü temsilen ...’in katıldığı ve aynı tarihli uzlaşmanın vaki olmadığına ilişkin tutanağına da bu kişi tarafından imzalandığı anlaşılmaktadır. Yukarıda açıklanan yasa hükmü uyarınca dava açma süresinin başlaması için uzlaşma komisyonu toplantısında tutanağın imzalanması yeterli olmayıp bu tutanağın ayrıca mükellefe tebliğ edilmesi gerekmektedir. Vergi mahkemesince uzlaşma komisyonu tutanağının mükellefe tebliğ edildiği tarih araştırılarak sonucuna göre karar verilmesi gerekirken tutanağın imzalandığı tarih dikkate alınarak davanın süre aşımı yönünden reddedilmesi yolundaki kararda hukuka uygunluk görülmemiştir.”; Dnş. 4.D., 04.03.2002 tarih ve E: 2001/1561, K: 2002/801 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

²² Dnş. 3.D., 19.12.1991 tarih ve E: 1991/602, K: 1991/3247: “Uyuşmazlık konusu olayda, dava konusu vergi ve cezayla ilgili olarak uzlaşmaya gidildiği, uzlaşmanın vaki olmaması üzerine tutanağın 01.10.1990 tarihinde davacıya tebliğ edildiği, davanın ise 16.10.1990 tarihinde süresinde açıldığı anlaşılmakta olup, yukarıdaki yasa hükümleri karşısında tutanağın tebliğ edildiği tarihin süre başlangıcının hesabında nazara alınması suretiyle davanın süre aşımı nedeniyle reddedilmesine ilişkin vergi mahkemesi kararında hukuka uyarlık bulunmamaktadır.” (Dnş. Der., Sayı:84-85, s.198-199).

süresinin bitiminin çalışmaya ara verme süresine rastlaması halinde de dava açma süresi çalışmaya ara vermenin sona erdiği günü izleyen günden itibaren yedi gün uzamış sayılacaktır.”²³ diyerek ek dava açma süresinin uzayacağını hükme bağlamıştır. Mükellef veya ceza muhatabı bu ek dava açma süresinde komisyonun tutanakta yer alan nihai teklifini kabul etme imkanına sahip olduğundan, adli tatilin bu durumda uzlaşmayı dolaylı da olsa etkilediği söylenebilir.

Ek dava açma süresinin son gününün mali tatile rastlaması halinde bu süre tatil süresince işlemeyecektir (5604 sayılı Kanun m.1/3).

Ek dava açma süresi ile ilgili olarak değinilmesi gereken başka bir nokta da uzlaşma konusuna girmeyen vergi veya ceza nedeniyle yapılan uzlaşma talebinin idarece reddinin dava açma süresini uzatıp uzatmayacağı hususudur. Danıştay verdiği bir kararda, uzlaşma kapsamına girmeyen bir vergi cezası için uzlaşmaya başvurulması ve bunun esas görüşmelere başlanmadan yapılan ön inceleme sonunda reddedilmesi ve bu arada 30 günlük dava açma süresinin geçirilmesi durumunda usulüne uygun yapılmış bir uzlaşma başvurusu yapılmadığından talep sahibinin ek dava açma süresinden yararlanamayacağına hükmetmiştir.²⁴ Danıştay başka bir kararda; uzlaşma kapsamına girmeyen kaçakçılık cezalı bir uzlaşma talebini ön incelemede gözden kaçırılan ama esas görüşmeler esnasında durumu fark eden ve uzlaşma talebini reddeden ve bu arada dava açma süresini kaçırılan mükellefe, idarenin sebep olduğu bu gecikme nedeniyle ek dava açma süresinden yararlanması gerektiği yönünde karar vermiştir.²⁵

2.3.2. Uzlaşmanın Vaki Olmaması veya Temin Edilememesinin Cezalarda İndirim Talebinde Bulunma Hakkı Üzerindeki Etkisi

Vergi Usul Kanununun “Uzlaşma ve cezalarda indirme” başlıklı Ek 9 uncu maddesinin ikinci fıkrasında hakkında 376 ncı maddenin birinci fıkrasının (1) numaralı bendi hükümleri uygulanan vergi ve cezalar için bu bölüm hükümlerinin birlikte uygulanmayacağı ifade edildikten sonra ikinci cümlesinde; “*Mükellefin uzlaşma tutanağını imzalayınca kadar uzlaşma talebinden vazgeçtiğini beyanla hadiseye 376 ncı maddenin (1) numaralı bendi hükümlerinin uygulanmasını isteme hakkı mahfuzdur.*” hükmünü içermektedir. Aynı yöndeki düzenleme Uzlaşma Yönetmeliğinin aynı başlığı taşıyan 14 üncü maddesinde de yer almaktadır. Bu hükme göre, uzlaşma talebinde bulunan ceza

²³ Dnş. 11.D., 13.10.1999 tarih ve E: 1998/1125, K: 1999/3590 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim); adli tatilin ek dava açma süresini uzatmayacağı için bak. (Candan, 2006: 352-353).

²⁴ Dnş. 7.D., 02.04.2002 tarih ve E: 2000/9761, K: 2002/1367 :“... “uzlaşmanın vaki olmaması” veya “uzlaşmanın temin edilememesi” hallerinden biri sebebiyle Vergi Usul Kanununun yukarıda sözü edilen Ek 7'nci maddesinden yararlanılarak ek onbeş günlük süre içerisinde tarh ve ceza kesme işlemlerine karşı dava açılabilmesi için, her şeyden önce usulüne uygun yapılmış bir uzlaşma başvurusunun bulunması gereklidir. Oysa; olayda, davacı Şirket tarafından salınan katma değer vergisi ve kesilen kaçakçılık cezasına karşı yapılan uzlaşma talebi, esasa geçilmeden uzlaşma talebiyle ilgili kaçakçılık cezasının, 24.6.1994 tarih ve 4008 sayılı Kanunun 22'nci madde ile kaçakçılık suçu cezalarının 1.1.1995 tarihinden itibaren uzlaşma kapsamından çıkartılması nedeniyle reddedildiğinden, uzlaşmanın vaki olmadığından veya uzlaşmanın temin edilemediğinden söz etmek mümkün değildir. Bu duruma göre, 213 sayılı Vergi Usul Kanununun Ek 7'nci maddesinde yer alan 15 günlük ek sürenin uygulanma olanağı bulunmayan davanın, vergi ve ceza ihbarnamesinin tebliğ edildiği 3.6.1999 tarihine göre süre aşımı nedeniyle reddi gerekmekte ise de, uzlaşma talebinin reddine dair işlemin tebliğ edildiği 30.6.1999 tarihi esas alınarak süre aşımı nedeniyle reddi yolundaki vergi mahkemesi kararı sonucu itibarıyla isabetsizlik bulunmamaktadır.”; Dnş. 7.D., 21.05.2002 tarih ve E: 2000/8853, K: 2002/1988; Dnş. 11.D., 20.09.2000 tarih ve E: 1999/1497, K: 2000/3435; Dnş. 11.D., 19.04.2000 tarih ve E: 1999/214, K: 2000/1641 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

²⁵ Dnş. 3.D., 29.11.2000 tarih ve E: 1999/5235, K: 2000/3935: “...süresi içinde uzlaşma talep ederek bu yöndeki iradesini açıkça ortaya koyan yükümlünün bu talebinin uzlaşma komisyonunca bu yönden incelenmediği, otuz günlük dava açma süresinden sonraki 12.4.1999 tarihinde, uzlaşma kapsamına girmediği gerekçesiyle talebin reddedildiği, davalı idarenin sebep olduğu bu gecikme nedeniyle süresi içinde dava açma hakkının kullanılmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda, olayda ek 5. maddede sayılan uzlaşmanın temin edilememesi hallerinin de bulunmaması sebebiyle uzlaşma komisyonu kararının, uzlaşmanın vaki olmaması olarak nitelendirilmesi ve davacının, 213 sayılı Vergi Usul Kanununun Ek 7. maddesinde yer alan ek dava açma süresinden faydalanabileceğinin kabulü gerekirken, süre aşımı bulunduğu gerekçesiyle davayı reddeden vergi mahkemesi kararında yasal isabet görülmemiştir.”; Dnş. 4.D., 9.02.1998 tarih ve E: 1997/3104, K: 1998/409; Dnş. 4.D., 12.01.1999 tarih ve E: 1998/2261, K: 1999/13 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim).

muhatabı, uzlaşma tutanağını imzalayınca kadar uzlaşma talebinden vazgeçtiğini beyan ederek cezalarda indirim hakkından yararlanabilir.

Uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi durumunda, uzlaşma talebinde bulunanın, VUK'nun 376 ncı maddesinde düzenlenmiş bulunan cezalarda indirimden yararlanıp yararlanamayacağı ile ilgili olarak ne VUK'nun uzlaşmaya ilişkin hükümlerinde, ne de Uzlaşma Yönetmeliğinde bir hüküm yer almamaktadır. Bununla birlikte doktrinde uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi durumunda, talep sahibinin VUK'nun Ek 7/4 maddesi uyarınca tanınan 15 günlük ek dava açma süresi içinde, uzlaşma konusu yapılmış olaya VUK'nun 376 ncı maddesinin uygulanmasını isteyebileceği kabul edilmektedir (Kaneti, Ekmekci, Güneş ve Kaşıkçı, 2019: 462; Aksoy, 1999: 146; Karakoç, 2019: 598; Özbacı, 2006: 1019; Bayraklı, 1998: 31; Taş, 2005: 14; Aliefendioğlu, 1978: 14; Şahinok, 1978: 260-261; Ela ve Kelecioğlu, 2000: 104). Danıştay da önüne gelen bir uyuşmazlıkta, uzlaşmanın vaki olmadığına ilişkin tutanağın imzalanmasından sonra VUK'nun Ek 7 inci maddesine göre tanınan 15 günlük ek dava açma süresi içinde, uzlaşmaya konu cezalı tarhiyata karşı dava açmak yerine, 213 sayılı Kanununun 376 ncı maddesi uyarınca ceza indiriminden yararlanılmasının mümkün olduğuna karar vermiştir. Söz konusu kararda, VUK'nun 376 ncı maddesi ile Ek 9 ve Ek 7 nci maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, 376 ncı maddenin asıl amacının vergi ve cezaların uyuşmazlık yaratılmadan en kısa sürede ödenmesinin sağlanması olduğu, buna göre uzlaşmanın vaki olmaması halinde 15 gün içinde dava açma olanağı bulunan mükellefin, bu hakkından vazgeçerek ceza indiriminden yararlanmasına yasal bir engel bulunmadığı belirtilmiştir.²⁶ Danıştay'ın bu konuda aksi yönde vermiş olduğu kararları da bulunmaktadır.²⁷ Bununla birlikte biz de uzlaşma talebinde bulunana uzlaşmanın vaki olmaması halinde tanınan ek dava açma süresi içinde VUK'nun 376 ncı maddesinin uygulanabileceği inancındayız. Şöyle ki; daha öncede açıklandığı üzere uzlaşmanın vaki olmaması durumunda komisyon nihai teklifini tutanağa geçirmekte, mükellef ise dava açma süresinin sonuna kadar teklif edilen vergi ve/veya cezayı kabul ettiğini yazılı olarak bildirdiği takdirde uzlaşma gerçekleşmiş sayılmaktadır (VUK. m.Ek.1/1). Dolayısıyla bu ek dava açma süresince uzlaşma süreci bitmemiş, devam etmektedir. Ceza muhatabı bu süre içerisinde cezalarda indirimi talep etmekle, uzlaşma talebinden vazgeçtiğini ortaya koymaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da, yapılan tarhiyat ve kesilen cezaya karşı önce vergi mahkemesinde dava açan fakat daha sonra kanunda öngörülen süreye uymak şartıyla uzlaşmaya başvuran mükellefin 376 ncı maddeden yararlanıp yararlanamayacağı sorunudur. Daha önce de açıklandığı üzere Ek 7 nci maddenin ikinci fıkrası aynen; *“Mükellef veya ceza muhatabı aynı vergi veya ceza için uzlaşma talebinden önce dava açmışsa dava, uzlaşma işleminin sonuca bağlanmasından önce vergi mahkemelerince incelenmez; ...”* hükmünü içerdiğinden, mükellef veya ceza muhatabının uzlaşma talebinden önce dava açması mümkündür. Dolayısıyla bu durumda bulunan ceza muhatabı Ek 9 uncu madde uyarınca uzlaşma görüşmeleri devam ederken, uzlaşma talebinden vazgeçtiğini beyanla olaya 376 ncı maddenin uygulanmasını talep edebilir mi sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu hususla ilgili uzlaşma hükümlerinde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bilindiği üzere VUK'nun 376 ncı maddesinde düzenlenen cezalarda indirimden yararlanabilmenin ön şartlardan biri de kesilen cezaya karşı dava açmamaktır. Bu itibarla dava açtıktan sonra uzlaşmaya başvuran mükellefin uzlaşma talebinden vazgeçtiğini beyanla olaya 376 ncı maddenin uygulanmasını talep edemeyeceği düşüncesindeyiz.

²⁶ Dnş. 4.D., 13.03.1989 tarih ve E: 1988/1409, K: 1989/1264 (Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim); aynı yönde Dnş. 4.D., 21.02.1994 tarih ve E: 1992/2367, K: 1994/904 (Candan, 2006: 354, dp.315); Dnş. 4.D., 14.12.1976 tarih ve E: 1976/2275, K: 1976/3159 (Dnş. Der. , Sayı: 26-27, s.221-222).

²⁷ Dnş. 11.D., 17.11.1997 tarih ve E: 1996/5556, K: 1997/4079; Dnş. 3.D., 26.03.1996 tarih ve E: 1995/909, K: 1996/955 (Ürel, 2014: 926-927).

2.3.4. Uzlaşmanın Vaki Olmaması veya Temin Edilememesi Durumunda Vergi ve Cezanın Ödenmesi

VUK'nun Ek 8 inci maddesinin iki numaralı bendi uyarınca, uzlaşmanın vaki olmaması durumunda, uzlaşma konusu yapılan vergi ve cezalar, VUK'nun 112 ve 368 inci maddeleri ile 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununun 27 nci maddesinin 3 numaralı bendi hükmü çerçevesinde ödenecektir. Aynı yöndeki hüküm Uzlaşma Yönetmeliğinin 15 inci maddesinin (b) bendinde de yer almaktadır. Söz konusu maddeler incelendiğinde, uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi durumunda Ek 7 nci maddenin, talep sahibine tanıdığı 15 günlük ek dava açma süresi içinde dava açılıp açmadığına yönelik olduğu görülür.

Uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi durumunda talep sahibi dava açmaz ise, uzlaşma konusu yaptığı vergi tahakkuk edeceğinden, VUK'nun 112 nci maddesinin 1 inci fıkrası uyarınca; ikmalen, re'sen veya idarece tarh olunan ve uzlaşmaya konu edilen vergi, taksit zamanlarından evvel tahakkuk etmişse, taksit süreleri içinde; taksit süreleri kısmen veya tamamen geçtikten sonra tahakkuk etmişse, geçmiş taksitler tahakkuk tarihinden itibaren bir ay içinde ödenmelidir. Uzlaşmaya konu edilen cezanın da, dava açma süresinin bittiği tarihten itibaren bir ay içinde ödenmesi gerekir (VUK. m. 368/1).

Uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilememesi durumunda, talep sahibinin gerek uzlaşmaya başvurmadan önce dava açmış olması, gerekse de ek dava açma süresi içinde dava açmış bulunması halinde, ödeme zamanı, gerek vergi aslı, gerekse vergi cezası için, vergi mahkemesi kararı üzerine vergi dairesince düzenlenecek ihbarnamenin talep sahibine tebliğ edildiği tarihten itibaren bir ay içerisinde ödenmesi gerekir (VUK. m.112/3; 368/2).

Ödeme süresi yukarıdaki hükümlere göre belirlenen vergilere ayrıca, dava konusu yapılmamış olması durumunda; verginin kendi kanununda belirtilen ve tarhiyatın ilgili bulunduğu döneme ilişkin normal vade tarihinden itibaren, son yapılan tarhiyatın tahakkuk tarihine kadar (VUK. m.112/3-a); dava konusu yapılması halinde ise, verginin kendi kanununda belirtilen ve tarhiyatın ilgili bulunduğu döneme ilişkin normal vade tarihinden, yargı organı kararının tebliğ edildiği tarihe kadar (VUK. m.112/3-b) gecikme faizi uygulanır. Hesaplanan gecikme faizinin de vergi aslının tabi olduğu süre içerisinde ödenmesi gerekir (Candan, 2006: 357; Sonsuzoğlu, 2001: 81-82).

Sonuç

Her ne kadar idarenin bütün eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açık olsa da (Anayasa m.125/1) günümüzün modern vergi düzenine sahip devletleri, uyuşmazlıkların kısa ve basit yolla çözümünü sağlamak amacıyla, çeşitli çözüm yolları oluşturmuşlar ve geliştirmişlerdir. Bunlardan biri ve belki de en yaygın ve etkin olanı ise uzlaşma kurumudur. Uzlaşma kurumu, vergi alacağının bir an önce kesinleşip hazineye intikali, uyuşmazlığın süratle çözüme bağlanıp taraflar arasındaki ihtilafın giderilmesi ve vergi yargı organlarının yükünün hafifletilmesi amacıyla ihdas edilmiş bulunmaktadır.

Bir pazarlık ve müzakere süreci olan uzlaşma görüşmeleri sonucunda, tarafların ortak bir noktada buluşmaları ve anlaşmaları neticesinde uzlaşmanın sağlanması(gerçekleşmesi); uzlaşma talebinde bulunanın uzlaşma komisyonunun davetine icabet etmemesi, komisyona geldiği halde uzlaşma tutanağını imzalamaması veya şerh düşerek imzalamak istemesi halinde, uzlaşmanın temin edilememiş sayılması; vergi idaresini temsilen uzlaşma komisyonunun sunmuş olduğu teklifin mükellef veya ceza muhatabınca kabul edilmemesi, uzlaşmanın vaki olmaması hallerinden birinin ortaya çıkması muhtemeldir.

Uzlaşmanın sağlanması/gerçekleşmesi halinde, uzlaşma talebinde bulunanın ve vergi idaresinin, uzlaşmaya konu edilen ve üzerinde uzlaşılan vergi ve/veya cezayı dava konusu yapmaları mümkün değildir. Zira, mükellef ile vergi idaresinin aralarında anlaşarak sona erdirdikleri uyuşmazlığın daha sonra yeniden canlandırılması ve idari davaya konu edilmesi, imzalarıyla gerçekleşen anlaşmaya, iradelerine aykırıdır. Diğer taraftan VUK'nun 376 nci maddesinin açık

hükümü uyarınca üzerinde uzlaşma sağlanan ceza, cezalarda indirim konusuna edilemeyecektir. Uzlaşmanın vaki olması, vergi idaresinin inceleme yetkisini, üzerinde uzlaşılan ve tutanakla tespit olunan hususlarla sınırlı olmak üzere kısıtlamakta, ancak uzlaşma başvurusuna konu edilen ve üzerinde uzlaşılan verginin tarh yöntemine ilişkin başka bir sebepten dolayı, vergi idaresinin yeniden vergi incelemesi yapmasına ve bu inceleme neticesine göre vergi tarh etmesine ise yasal bir engel bulunmamaktadır.

VUK ve Uzlaşma Yönetmeliği'nde belirtilen şartlar dahilinde, mükellef veya ceza muhatabı açısından seçimlik bir hak olan uzlaşmaya başvurulmuş olması, uzlaşmanın vaki olmaması veya temin edilmemesi hallerinde bunların dava açma haklarını ortadan kaldırmamaktadır. Fakat bu kişiler aynı vergi ve ceza için yeniden uzlaşma talebinde bulunamazlar. Uzlaşma talebinde bulunanlar, uzlaşma tutanağını imzalayınca kadar uzlaşma talebinden vazgeçtiğini beyan ederek olaya cezalarda indirim hükümlerinin uygulanmasını isteyebilirler.

Uzlaşmanın vaki olmadığı durumlarda uzlaşma komisyonu tutanağa nihai teklifini yazmakta, uzlaşma talebinde bulunanın da bu teklifi dava açma süresinin sonuna kadar kabul etme hakkı bulunmaktadır. Ancak uzlaşmanın temin edilememesi durumunda, ne VUK'nun Ek 1 inci maddesinde ne de Uzlaşma Yönetmeliği'nde komisyonca düzenlenen tutanaklara nihai bir teklifin yazılıp yazılmayacağı ile ilgili bir açıklama yer almamaktadır. Uzlaşmanın, mükellef veya vekilinin uzlaşma komisyonunun davetine icabet etmemesinden dolayı temin edilemediği durumda, komisyon ile mükellef veya vekili bir araya gelip uzlaşma konusunu müzakere etmediklerinden komisyonun tutanağa nihai teklif yazması gibi bir durumdan da söz edilemeyecektir. Ancak, mükellefin veya vekilinin uzlaşma görüşmelerinde uzlaşma tutanağını imzalamak istemediği veya ihtirazi kayıtlı imzalamak istediği aşamada komisyonun bir teklifi söz konusu ise, bu iki durumda dahi komisyonun nihai teklifini tutanağa geçirmesi ve mükellefin bu teklifi ek dava açma süresinin sonuna kadar kabul edebilmesi mümkün olmalıdır. Bu yönde bir düzenlemeye yer verilecek olması halinin uzlaşma ile güdülen amaca uygun olacağı düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

- Akköy, İ. (1981). Uzlaşma. *Vergi Dünyası*, Sayı: 3
- Aksoy, Ş. (1999). *Vergi Yargısı ve Türk Vergi Yargı Sistemi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Aliefendioğlu, Y. (1978). Vergide Uzlaşma. *Danıştay Dergisi*, Sayı: 28-29.
- Arslan, M. (1997). Vergi Hukukunda Uzlaşma ve Sonuçları. *Mükellefin Dergisi*, Sayı: 55.
- Bahar, C.O. (2002). Genel Olarak Uzlaşma Müessesesi ve Tarh Zamaşımının Son Üç Ayında Uzlaşma. *Vergi Dünyası*, Sayı: 255.
- Bayraklı, H.H. (1998). *Vergi Yargılama Hukuku*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No:11, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No:7.
- Bilici, N. (2018). *Vergi Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Candan, T. (2006). *Vergilendirme Yöntemleri ve Uzlaşma*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Demir, A. (1988). Uzlaşma Müessesesinden Beklenen Faydanın Sağlanabilmesi İçin İki Öneri. *Vergi Dünyası*, Sayı: 88
- Durgun, E. (2001). Uzlaşmanın Sağlanamaması Durumunda Dava Açma Süresi. *Maliye Postası*, Sayı: 496.
- Ela, H. ve Kelecioğlu M.A. (2000). Vergi Cezaları ve Uzlaşma, *Vergi Sorunları Eki*, Sayı: 141
- Erdem, T. (2007). *Türk Vergi Sisteminde Uzlaşma*. Ankara: TÜRMOB Yayınları-311, Sirküler Rapor Serisi, Sayı: 2007-6.
- Erol, A. (2001). Uzlaşma Tutanaklarının Kesinliği. *Yaklaşım*, Sayı: 104
- Gül, Y. (2007). Uzlaşma İçin Aranılan Koşullar ve Müessesenin Hakkaniyetsizliği. *Mali Pusula*, Sayı: 33.

- Irmak, R. ve Hanedan, T. (2007). Gecikme Faizi de Uzlaşma Müessesesi Kapsamına Alınmalıdır. *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 80.
- Kaneti, S., Ekmekci, E., Güneş, G. ve Kaşıkçı, M. (2019). *Vergi Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Karakoç, Y. (2019). *Genel Vergi Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kırbaş, S. (2018). *Vergi Hukuku*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kızılot, Ş. (2004). *Vergi İhtilafları ve Çözüm Yolları*. Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- Kızılot, Ş., Şenyüz, D., Taş, M. ve Dönmez, R. (2007). *Vergi Hukuku*. Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- Kitiş, N. (1989). Tarhiyat Sonrası Uzlaşma. *Vergi Dünyası*, Sayı: 97.
- Kocahanoğlu, O.S. (1983). *Vergi Suçları Vergi Cezaları ve Kurtulma Yolları*. İstanbul: Yaylacılık Matbaası.
- Kumrulu, A. (1989). Uzlaşmaya İlişkin Bir İçtihatları Birleştirme Kararının Işığında Vergi Hukukunda Teori, Uygulama ve Öğretim. *Danıştay Dergisi*, Sayı: 72-73.
- Oktar, S.A. (2017). *Vergi Hukuku*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Okur, O. (1995). Uzlaşma Müessesesi ve Bir Öneri. *Vergi Sorunları*. Sayı: 83.
- Özbalcı, Y. (2006). *Vergi Usul Kanunu Yorum ve Açıklamaları*. Ankara: Oluş Yayıncılık.
- Öztaş, S. (2004). Vergi İdaresi Uygulamasında Tarhiyat Sonrası Uzlaşma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Özyer, M.A. (2018). *Vergi Usul Kanunu Uygulaması*. Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Yayını.
- Pehlivan, Y. (2002). Uzlaşma Müessesesi-II. *Maliye Postası*, Sayı: 534.
- Sakal, M. ve Alpaslan, M. (2007). Vergi ve Ceza Uzlaşmalarında Gecikme Faizleri de Kapsama Alınabilmelidir. *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, Sayı: 47.
- Sonsuzoğlu, E. (2001). *Türk Vergi Hukukunda Fer'i Borç ve Alacak Olarak Faiz*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Şahinok, A. (1978). *Her Yönüyle Mukayeseli Olarak Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi*. Ankara: İdare Hukuku ve İdari Yargı İle İlgili İncelemeler, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları No: 26.
- Şengöz, Y. (1998). Üzerinde Uzlaşılan Verginin Matrahının Artırılmasını Gerektiren Sebeplerin Tespiti Halinde Ek Tarhiyat Yapılabilir Mi?. *Vergi Sorunları*, Sayı: 113.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2019). *Vergi Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Taş, M. (2005). *Vergi Yargısı*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Tosuner, M. ve Arıkan, Z. (2003). *Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı*. İzmir: Maliye Bölümü Masaüstü Yayıncılık Birimi.
- Ürel, G. (2014). *Güncel Vergi Usul Kanunu Uygulaması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ürel, G. (1999). Uzlaşma. *Mükellefin Dergisi*, Sayı: 83, Kasım 1999.
- Üstün, Ü.S. (2013). *Nasıl Bir Vergi Denetimi ve Vergi Yargısı?*. İstanbul: Beta Basım.
- Kazancı Hukuk Otomasyon İçtihat Bilgi Bankası Kazancı Bilişim
www.danistay.gov.tr

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 273-289, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 19.09.2019 Kabul Tarihi: 02.01.2020

PSİKOLOJİK SERMAYENİN İŞ ERTELEME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PSİKOLOJİK İYİ OLUŞUN DÜZENLEYİCİ ROLÜ¹

The Effect of the Psychological Capital on Procrastination: The Moderating Role of Psychological Well-Being

Metin KAPLAN²

Havva GÖKER³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, psikolojik sermayenin iş erteleme üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolünü analiz etmektir. Araştırmanın örneklemini, 2019 Nisan ayı içinde Kayseri ilinin merkezinde bulunan banka çalışanları oluşturmaktadır (n= 393). Psikolojik iyi oluşun psikolojik sermaye ve iş erteleme üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla veriler moderatör (düzenleyici) değişkenli regresyon analizi yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre psikolojik sermayenin iş erteleme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, psikolojik sermaye boyutlarından öz yeterlilik ve umut, iş erteleme üzerinde anlamlı olmayan bir etkiye sahiptir. Öte yandan psikolojik sermayenin boyutlarından dayanıklılık ve iyimserlik, iş erteleme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik sermaye ve iş erteleme ilişkisinde psikolojik iyi oluşun hem düşük, hem orta hem de yüksek düzeyde düzenleyici etkiye sahip olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sermaye, İş Erteleme, Psikolojik İyi Oluş

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the moderating role of psychological well-being in the effect of psychological capital on procrastination of work. The sample of the study consists of bank employees in the center of Kayseri in April 2019 (n= 393). In order to analyze the effect of psychological well-being on psychological capital and procrastination, the data were analyzed with the help of moderator regression analysis. According to the results of the research, psychological capital has a negative and significant effect on procrastination of work. According to the findings of the study, self efficacy and hope from the dimensions of psychological capital, have a non-significant effect on procrastination of work. On the other hand, it was found that there was a negative and significant relationship between resiliency and optimism and procrastination of work. It has been observed that psychological well-being has a low, medium and high level of moderating role on the relationship between psychological capital and work procrastination.

Keywords: Psychological Capital, Procrastination, Psychological Well-Being

¹ Bu çalışma, “Psikolojik Sermayenin İş Erteleme Üzerindeki Etkisi: Psikolojik İyi Oluşun Düzenleyici Rolü” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, NEVŞEHİR, e-posta: mkaplan@nevsehir.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8321-0262>

³ Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, NEVŞEHİR e-posta: havva.gkr@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9918-2972>

GİRİŞ

Örgütlerin küreselleşen iş dünyasında rekabet üstünlüğü sağlamaları açısından geleneksel yöntemleri ve kaynakları kullanmak yerine teknolojik gelişmeler ile birlikte modern yöntemleri ve kaynakları kullanmaları önem arz etmektedir. Örgütlerin başarıya ulaşmak için sahip olduğu ekonomik, beşeri ve sosyal sermayenin yanında çalışanların öz-yeterlilik, umut, dayanıklılık ve iyimserliklerini içeren psikolojik sermaye türüne de ihtiyaçları vardır. Çünkü doğru bir şekilde kullanılan insan kaynağı zorlaşan rekabet ortamında taklit edilmesi ve elde edilmesi zor olan önemli bir güç kaynağıdır. Bu noktada örgütlerin çalışanlarına gereken önemi vermeleri ve gerekli yatırımı yapmaları önem arz etmektedir (Güler, 2018). Pozitif psikoloji yaklaşımı ile örgüt içerisinde çalışanların olumsuz yönlerinin yerine, olumlu yönlerinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Pozitif örgütsel davranış alanı içerisinde gelişmiş olan pozitif psikolojik sermaye kavramı, örgütsel alanda önem kazanmış konuların içerisinde yer almaktadır (Luthans ve Youseff, 2004).

İnsanların hayatında ertelemiş olduğu bazı görev ve sorumlulukları olabilir. Erteleme davranışı bazen günlük hayatta faturaları ödeme, ev işlerini yapma konusunda bazen de akademik hayatta projeleri, ödevleri, sınava hazırlık programlarını erteleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir nedene dayandırarak son ana kadar ertelediğimiz işler kaygı, stres, pişmanlık, üzüntü gibi olumsuz duygularla ve yapılacak işe dair kısıtlı zaman kalması sebebiyle işten vazgeçme ya da yapılacak işi tam anlamıyla yerine getirememeye şeklinde sonuçlanabilir (Kandemir, 2010). Yaşamın her alanını etkileyen bu davranış iş hayatında da bir takım sorunları beraberinde getirmektedir. Çünkü yapması gereken işleri erteleyen bireylerin yetersiz performansı, yanlış zaman yönetimi örgütün verimliliğine doğrudan etki edecektir.

Bireylerin kendisinde bulundurduğu öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık düzeyi onların çalışma ortamına yansıtacak ve gerekli işleri yerine getirme konusunda tutumlarını belirleyecektir. Bununla birlikte çalışanların kendilerini iyi ya da kötü hissetmeleri, sağlık durumları, mutlu olmaları, psikolojik iyi oluş durumları bireylerin gerekli işi yerine getirme konusunda erteleme eğiliminde bulunmalarını etkileyebilir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, bankacılık sektöründeki çalışanlar örneğinde psikolojik sermaye ve iş erteleme arasındaki ilişkiyi incelemek ve psikolojik iyi oluşun düzenleyici değişken olması durumunda bu değişkenin iş erteleme üzerindeki etkisinin değişip değişmeyeceğini ortaya koymaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Psikolojik Sermaye

Günümüzde yaşanan değişimlerle birlikte kurumların rekabet avantajı sağladıkları sermaye çeşitleri de değişim göstermiştir. Örgütlerin geçmiş yıllardan günümüze kadar rekabet etmelerini sağlayan sermaye çeşitleri; ekonomik sermaye, insan sermayesi, sosyal sermaye ve son yıllarda önem kazanan psikolojik sermayedir (Luthans ve Youseff, 2004; Akt: Güler, 2018). Bu noktada psikolojik sermaye, örgütlere rekabet üstünlüğü sağlamakta olan diğer sermaye çeşitlerine (sosyal sermaye, beşeri sermaye ve ekonomik sermaye) ilaveten ortaya çıkmıştır.

Psikolojik sermaye rekabet üstünlüğü sağlaması açısından diğer sermaye türlerinden (beşeri sermaye, ekonomik sermaye, sosyal sermaye) daha avantajlıdır (Polatçı, 2011). Çünkü sürdürülebilir rekabet avantajı kaynaklarının elde edilmesini sağlamak için özellikle insan kaynaklarının psikolojik kapasitelerini geliştirilmesinin yeni yollarını bulmaktadır. Psikolojik sermayeye yatırım yapılması, kullanılması, geliştirilmesi ve yönetilmesiyle geleneksel kaynaklarla sağlanan avantajın yanında uzun vadede sürdürülebilir insan kaynaklarının geliştirilmesi gibi farklı avantaj kaynakları sağlamaktadır (Luthans, Youseff ve Avolio, 2007).

Psikolojik sermaye, bireylerin güçlü ve pozitif taraflarını anlamaya ve geliştirmeye çalışarak insanların nasıl daha mutlu, daha başarılı ve daha iyi olabileceklerini öğretmeyi hedeflemektedir.

Psikolojik sermaye kavramı, iş verimini ve sergilenen performansını artırmak için iş dünyasında önemli bir yere sahiptir (Met, 2010; Akt: Kaya, 2012).

Psikolojik sermaye kavramı, dört yönlü öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık yapılarından oluşan üst düzey bir olumlu yapıdır. Bu yapı “bireyin pozitif psikolojik gelişim durumu” olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda psikolojik sermayenin, örgütlerin pozitif, benzersiz, ölçülebilir, geliştirilebilir ve performansla ilgili ölçütlerini en iyi şekilde açıklayan öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılıktan oluşan dört bileşeni bulunmaktadır (Luthans vd., 2007).

Stajkoviç ve Luthans (1998)’a göre öz yeterlilik “bireyin belirli bir görevi başarılı bir şekilde yerine getirmek için gereken motivasyon, bilişsel kaynaklar ve yetenekleri hakkında bireyin kendine olan güveni” olarak tanımlanmıştır (Luthans, Youseff ve Avolio, 2007). Öz-yeterlilik kişinin becerilerinde ne kadar mükemmel olduğu ile ilgili değil, kendi becerilerine olan inancının göstergesidir (Özkalp, 2009). Bu bağlamda öz yeterliliğe sahip bireyler, yeteneklerine olan inancı sayesinde karşılaştıkları zorluklara karşı kendisinde bunları atlatacak gücü görmektedirler.

İyimserlik, olumlu atıflar yapmak ve gelecekteki olaylar için olumlu beklentilere sahip olmakla ilişkilidir (Luthans vd., 2007). Psikologların çoğu iyimserlik kavramını insanların doğasında var olan bireye özgü bir farklılık olarak görmekte ve iyimserliği, pozitif düşüncenin gücü olarak tanımlamaktadır (Coleman, 1995; Akt: Karacaoğlu ve İnce, 2013).

Snyder ve Lopez (2007)’e göre umut, kişinin arzuladığı hedeflere ulaşma yollarını bulmak ve bu yolda ilerleyebilmek için gerekli motivasyonu sağlayarak hedef odaklı düşünmesidir. Bu tanım bireylerin kendilerine hedef belirleyip, bu hedeflere ulaşabilmek için gerekli rotayı çizebileceklerine ve bu yolda kendilerini motive ederek amaçlarına ulaşabileceklerine dair düşünceyi ifade etmektedir.

Dayanıklılık, bireyin önemli bir değişim, sıkıntı veya risk ile karşılaşması halinde başarılı ve sorunsuz bir şekilde bu durumla başa çıkma kabiliyeti olarak tanımlanır. Bireyin bu kabiliyeti zaman içinde değişir ve birey çevredeki faktörler ile güçlendirilebilir (Stewart, Reid ve Mangham, 1997).

İş dünyası içinde iş görenlerin yüksek performanslarını ortaya koymak ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak için çalışanların psikolojik sermayelerine yatırım yapılması ve geliştirilmesi tüm örgütler için öneme sahiptir. Yapılan araştırmalara göre psikolojik sermayenin örgütlere sağladığı faydalar vardır. Psikolojik sermaye arttıkça iş performansı (Luthans vd.,2007), örgütsel bağlılık (Luthans vd., 2008), iş tatmini (Luthans vd., 2007) ve işe bağlanma artmaktadır (Avey, Wernsing ve Luthans, 2008). Bunun aksine iş devamsızlığı ise azalmaktadır (Luthans, Avey ve Patera, 2008).

1.2. İş Erteleme

İş erteleme davranışı genellikle değişime karşı olan, süreklilik arz eden, duygusal olarak üzücü, stresli ve sıkıntılı hissettiren genellikle problem olarak görülen olumsuz bir alışkanlıktır (Knaus, 2000; Akt: Seçer, 2008).

Tuckman (1991)’a göre erteleme, öz-düzenlemeli performansın eksikliği veya yokluğudur. Erteleme eğilimi bireylerin kontrolünde olan bir faaliyetten kaçınmasıdır. Erteleme ile ilgili yapılan tanımlarda “geciktirme” ortak kavram olarak görülmektedir.

Milgram (1991)’a göre ertelemenin tanımında dört unsur bulunmalıdır. Bunlar; geciktirilen bir davranış olması, görevin önemli bir görev olarak algılanması, gerçekleştirilen davranışın yetersiz kalması ve sonucunda duygusal açıdan karmaşa yaşanmasıdır (Aydoğan ve Özbay, 2012).

Erteleme eğiliminde bulunmanın çeşitli nedenleri vardır. Milgram, Sroloff ve Rosenbaum (1988)’e göre kişiler yapmak istemediği görev ya da eylemlere karşı isteksiz oldukları için görevi yerine getirmekten kaçınırlar ve erteleme eğilimi gösterirler. Ertelemenin bir diğer sebebi ise kişinin işi yapabileceğine dair öz-yeterlilik algısıdır. Bireyler, görevi ya da eylemi yerine getirecek yeteneğe sahip olmadığını düşündüklerinde davranışlarında bir erteleme söz konusu olmaktadır (Akar, 2016).

Solomon ve Rothblum (1984)'e göre ertelemenin nedenleri ise kişilerdeki kaygı, karar vermedeki zorluk, kontrol edilmekten rahatsızlık, başarının sonuçlarından korkma, göreve karşı algılanan isteksizlik ve yetkinlik konusunda aşırı mükemmeliyetçi olma duygusudur. Haycock (1993)'e göre kişinin sahip olduğu olumsuz algılar, gerçek olmayan inançlar, anksiyete, depresyon, mükemmeliyetçilik gibi bazı özellikler kişinin erteleme eğilimi göstermesine neden olmaktadır (Akar, 2016). Erteleme davranışının diğer sebebi ise bireylerin zamanı iyi bir şekilde yönetememesi ile ilgilidir. Doğru ve etkili olmayan zaman yönetimi ile bireyler amaçlarını ve önceliklerini tam olarak belirleyememekte ve sonucunda yapması gereken işi ertelemek durumunda kalmaktadır. Ayrıca bireyin bir işe başlarken konsantre olamaması, üstüne düşen sorumluluğu yerine getirme duygusuna sahip olmaması da erteleme davranışının nedenlerindedir (Balkıs, 2006).

Yapılması gereken işlerin geciktirilmesi, ileriki bir zamana bırakılması anlamına gelen erteleme kavramı tek bir yapıdan oluşmamaktadır. Erteleme davranışının bilinçli bir karar olması bilişsel (niyet) bileşeni, birey üzerindeki rahatsızlık ve sıkıntı hissi bırakması duyuşsal (duygusal sıkıntılar) bileşeni ve işi gerçekleştirmeyi başka zamana bırakmak ise davranışsal (geciktirme) bileşeni ifade etmektedir. Dolayısıyla erteleme kavramı üç bileşenden oluşmaktadır.

Erteleme davranışının bilişsel bileşeni rasyonel ve irrasyonel gecikme arasında ayırım yapar. Yani hedeflenen davranışlar ile gerçekleştirilen davranış arasında uyum olmamasıdır (Ferrari, 1994; Akt: Akdoğan, 2013). Bitirilmesi gereken ve son ana kadar ertelenmiş, henüz başlanmamış, tamamlanmamış bir iş ile ilgili hissedilen baskı, kaygı, üzüntü ve rahatsızlık ertelemenin duyuşsal bileşeni ile ilgilidir (Senecal, Koestner ve Vallerand, 1995). İş ertelemenin belirgin bir şekilde görüldüğü bileşen ertelemenin davranış olarak karşımıza çıktığı davranışsal bileşendir. Davranışsal bileşenin temel unsurları bir işe başlayabilme, iş ile ilgili performans sergileyebilme ve işi tamamlayabilme durumlarında erteleme eğilimi göstermektir (Milgram, Sroloff ve Rosenbaum, 1988).

Örgütlerde zaman kıt bir kaynaktır ve oldukça önemlidir. Zamanlarını etkili bir şekilde kullanan çalışanlar örgütsel yapıya katkı sağladıkları için verimlidirler. Bunun aksine iş erteleyiciler görevlerini yerine getirmek için gerekenden daha fazla zamanı kullanırlar dolayısıyla işveren maliyetlerinde artışa neden olmaktadır. Bu bağlamda erteleme davranışı hem bireysel hem de örgütsel düzeyde etkileyicidir (Gupta, Hershey ve Gaur, 2012).

Çalışma hayatında işlerin ağırdan alınması, geciktirilmesi çalışanların sık sık karşılaştığı bir durumdur. Bu durum aynı zamanda kişilerin iş disiplini ve sahip olduğu öz yeterlilik düzeyinin de göstergesidir. İş yerinde iş erteleme davranışının sergilenmesi, çalışanların üzerinde baskı oluşturmakta ve zaman geçtikçe çalışanların işe karşı tutumlarının değişmesine neden olmaktadır (Baltacı, 2017). Yapılacak olan işin özellikleri, iş hayatında işi erteleme ile doğrudan ilgili bir faktördür. Bireyler sevmedikleri ya da kendilerine zorla verilen görevleri yerine getirme konusunda daha çok erteleme eğilimindedirler (Milgram, Sroloff ve Rosenbaum, 1988; Akt: Seçer, 2008).

1.3. Psikolojik İyi Oluş

İnsan potansiyeli ile ilişkili olan “Eudoimonek (Psikolojik İşlevsellik)” 1980’li yıllarda insanın potansiyelini gerçekleştirmesine ve kendini anlamasına vurgu yapan klinik psikolojik çalışmalarla ortaya çıkmış bir kavramdır (Ryan ve Deci, 2001).

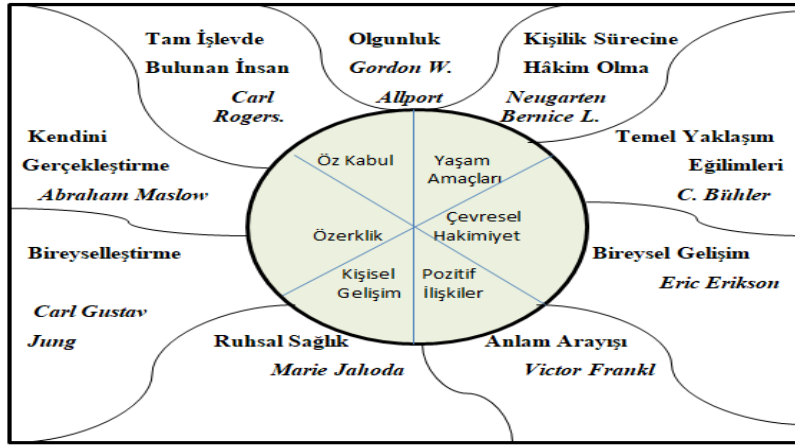
Bradburn (1969)'a göre bireyin sahip olduğu olumlu ve olumsuz duygular birbirinden bağımsızdır ve duyguların düzeyi bireyin psikolojik iyi oluş durumunu ifade etmektedir. Fakat Bradburn tarafından iyi oluş ile ilgili ilk çalışma yapılmış olsa da, olumlu ve olumsuz duygular üzerinde daha fazla durması nedeniyle psikolojik iyi oluştan ziyade, öznel iyi oluş kavramını anımsatmaktadır (Polatçı, 2011). Bu nedenle Ryff'e göre bütüncül bir bakış açısı ile kapsamlı bir şekilde ele alınan iyi oluş kavramı, kişinin gücünün farkında olup, kendisine ve geçmişine, büyüme ve gelişme kapasitesine, yaşamının amacına ve anlamına, diğer insanlarla ilişkisinin kalitesine, dış

çevreye hâkimiyetine ve bağımsızlığına dair yapmış olduğu psikolojik işlevsellikle ilgili bütüncül bir değerlendirmedir (Göcen, 2012).

Ryff ve Keyes (1995)'e göre psikolojik iyi olma, bireye karşı yöneltilen tüm içsel veya dışsal zorluklar karşısında kişinin hayatına ilişkin anlamı, önemi ve kendisinin yeterliliğini, kontrol duygusunu ve yaşama gücünü hissetmesidir.

Bireyin kendini kabul etmesi, başkalarıyla sıcak, güvenilir ve pozitif ilişki kurması, çevresini kişisel ihtiyaç ve arzusunu karşılayacak biçimde şekillendirmesi, düşünce ve davranışlarını kararlı ve bağımsız olarak sürdürmesi, karşılaştığı zorluklarda ve gösterdiği çabalarda anlam bulması, kendi yeteneklerinden ve kapasitesinden en iyi şekilde yararlanması psikolojik iyi oluşun merkezinde yer almaktadır (Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002).

Ryff (1995) psikolojik iyi oluşla ilgili önemli çalışmalar ortaya koymuş ve öznel iyi oluş çalışmalarında eksik olan pozitif işlevsellik yönlerine dikkat çekmiştir. Psikolojik iyi oluş kavramı ile ilgili çalışmasında klinik psikolojisi, zihinsel sağlık ve gelişim psikolojisindeki farklı teorileri incelemiş ve bu teorileri birleştirerek psikolojik iyi oluşun temel boyutlarının ve teorik temellerinin yer aldığı modeli geliştirmiştir.

Şekil 1: Psikolojik İyi Oluşun Teorik Temelleri ve Temel Boyutları (Ryff ve Singer, 2008)

Ryff (1995)'in yaptığı kapsamlı literatür sonucunda psikolojik iyi oluş halini tanımlamak için oluşturduğu bu modelde; Maslow (1968)'un kendini gerçekleştirme anlayışı, Rogers (1961)'in tam işlev yapan kişi, Jung (1933)'un bireyselleştirme, Allport (1961)'un olgunlaşma kavramlarından, Erikson (1959)'un psikososyal evrelerinden, Buhler (1935)'in yaşamın gerçekleşmesine yönelik temel yaklaşım eğilimlerini, Neugarten (1968)'in yetişkinlik ve yaşlılıkta kişilik değişiminin tanımlarını ve Jahoda (1958)'nin zihinsel sağlıkla ilgili olumlu kriterleri kapsayan çalışmalarından yararlanmıştır. İyi olma özelliklerinin türetildiği kavramsal ve teorik ifadelerin yer aldığı bu modelde, her boyut için bazı kuramlar farklı unsurlar birleştirilerek açıklanmıştır.

Psikolojik iyi oluş bileşenleri kişinin geçmiş yaşamı ve kendisi ile ilgili olumlu değerlendirmelerini içeren *kendini kabul*, bir birey olarak kendisinin sürekli geliştiği ve büyüdüğü duygusunu içeren *bireysel gelişim*, kişinin yaşamının anlamlı ve amaçlı olduğuna dair inancını içeren *yaşam amacı*, bireylerarası kaliteli ilişkilerde samimiyet ve güven duygusunu içeren *diğerleriyle olumlu ilişkiler*, kişinin yaşamını ve çevresindeki hayatı etkin bir şekilde yönetebilme kapasitesini içeren *çevresel hâkimiyet* ve kendi kendine karar verebilme yeteneğini içeren *özerklik* kavramlarından oluşmaktadır (Ryff ve Keyes, 1995). Psikolojik iyi oluşun her bileşeni bireylerin, olumlu yaşayabilmesi için çabaladıklarında karşılaştıkları çeşitli zorlukların üstesinden gelebilme yöntemlerini ifade etmektedir (Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002).

Çalışanların kendilerini mutlu, huzurlu ve sağlıklı hissetmeleri iyi oluş düzeylerini olumlu etkileyecek ve bu onların iş hayatındaki tutum ve davranışlarına yansıtacaktır. Bilişsel olarak odaklanmak, düşünmek, doğru eylemlerde bulunmak stresi yönetebilmek ve mutlu olmak iş yaşamında iş performansını, iş tatminini, işe katılımı artırmakta ve işten ayrılma niyetini azaltmaktadır (Cengiz, 2018).

1.4. Psikolojik Sermaye, İş Erteleme ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi ile İlgili Araştırma Bulguları

Hmieleski ve Car (2007) tarafından 144 lider ile yapılan araştırmada, liderlerin psikolojik sermaye düzeyleri ve iş stresi ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan liderlerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin de yüksek olduğu, iş stresi ve gerginliği yüksek olanların ise psikolojik iyi oluş düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda psikolojik sermaye düzeyinin yüksek olması, iş stresi üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğu gözlenmiştir. Özer (2009) tarafından 223 öğrenci ile yapılan çalışmanın bulgularında öğrencilerin umut düzeyi ile erteleme arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Aydoğan ve Özbay (2012) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre düşük benlik saygısı erteleme davranışını anlamlı düzeyde açıklamakta olup, kaygı ve öz-yeterlilik inancı ile akademik erteleme davranışını arasında anlamlı olmayan bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Karacaoğlu ve Kaplan (2013) tarafından bir kamu üniversitesindeki 281 çalışan ile yapılan araştırmada öz-yeterlilik ile iş erteleme arasında ters yönlü ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öz-yeterliliğin iş ertelemeyi düşük bir oranda açıkladığı sonucuna varılmıştır.

Kaplan ve Uçak (2017) tarafından 80 hemşire ile gerçekleştirilen çalışmada psikolojik sermayenin, iş erteleme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre çalışanların psikolojik sermaye boyutlarının (umut, öz-yeterlilik, iyimserlik ve dayanıklılık) iş erteleme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Önder, Yıldırım ve Arslan (2018) tarafından 404 lise öğrencisi ile yapılan araştırmada psikolojik dayanıklılık ve akademik erteleme arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

2. Araştırma Yöntemi

Araştırma yöntemi başlığı altında araştırmanın örnekleme, kullanılan ölçeklere, model ve hipotezlere ve veri analiz yöntemlerine yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın evrenini, 2019 yılında Kayseri ilindeki tüm banka çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Kayseri il ve ilçelerindeki bankalarda çalışanlar oluşturmaktadır. Fakat bankalardaki çalışan sayısı tam bilinmediği için örneklem sayısı Chia ve Qu (2008) tarafından önerilen $n = z^2(pq)/e^2$ formülünden hesaplanmış ve örneklem hacmi 385 olarak belirlenmiştir. Araştırmacı tarafından yüz yüze görüşülerek 500 anket dağıtılmış olup 397 adet geri dönüş sağlanmıştır. Fakat 4 katılımcı soruların çoğunun boş bırakılması nedeniyle değerlendirmeye alınmamış olup anketlerden 393 tanesi değerlendirilerek analizler yapılmıştır. Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, iş deneyimi ve çalıştıkları departman ile ilgili sorular anketin son kısmında bulunmaktadır.

2.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Banka çalışanlarının psikolojik sermaye düzeyini ölçmek için Luthans ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilen “Psikolojik Sermaye Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliği Çetin ve Basım (2012) tarafından test edilmiştir. Ölçek dayanıklılık, öz yeterlilik, umut ve iyimserlik olarak dört boyuttan oluşmaktadır. Her boyutta 6 ifade yer almaktadır ve toplamda 24 ifadeden

oluşmaktadır. Cevapların tutarlılığını sağlamak amacıyla ters ifadeler (13, 20, 23) mevcuttur. 5’li Likert Tipi Ölçek kullanılmıştır (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum).

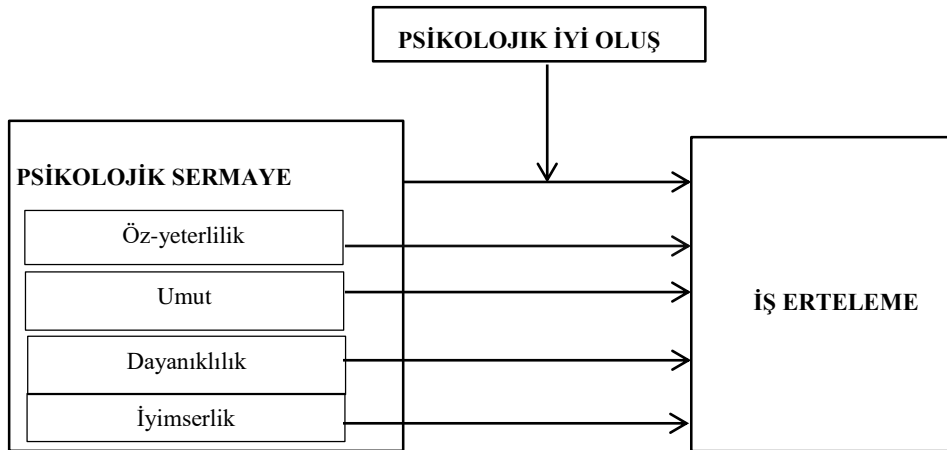
Çalışanların iş erteleme eğilimini ölçmek amacıyla Tuckman (1991) tarafından geliştirilen 16 maddelik ölçek Özer, Saçkes ve Tuckman (2013) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Uyarlama sonucu 2 madde ölçekten çıkartılmış ve 14 maddelik “Erteleme Ölçeği” kullanılmıştır. Cevapların tutarlılığını sağlamak amacıyla ters ifadeler (6, 10, 12, 14) kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0.86 olarak tespit edilmiştir. 5’li Likert Tipi Ölçek kullanılmıştır(1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum).

Çalışanların psikolojik iyi oluş düzeylerini ölçmek amacıyla Diener ve arkadaşları (2009) tarafından geliştirilen, Telef (2013) tarafından Türkçeye çevrilen “Psikolojik İyi Oluş Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.88 olarak belirlenmiştir. Ölçek tek boyut ve 8 maddeden oluşmaktadır. 5’li Likert Tipi ölçek (1= Kesinlikle Katılmıyorum ile 5= Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Tüm maddeler olumlu şekilde ifade edilmektedir.

2.3. Araştırma Modeli ve Hipotezi

Araştırmanın amacı psikolojik sermaye kavramının, iş erteleme davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca bu etkide psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolünü incelemektir. Bu bağlamda araştırmada; psikolojik sermaye, iş erteleme davranışını nasıl ve ne yönde etkilemektedir? Psikolojik iyi oluşun farklı düzeylerinde psikolojik sermayenin iş erteleme üzerindeki etkisinde bir değişiklik söz konusu mudur? Sorularına cevap aranmaktadır.

Bu bağlamda literatürdeki çalışmalar göz önünde bulundurularak aşağıdaki model ve hipotezler geliştirilmiştir.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Hipotez 1: Psikolojik sermaye, iş erteleme üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Hipotez 2a: Psikolojik sermayenin boyutlarından öz-yeterlilik, iş erteleme üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Hipotez 2b: Psikolojik sermayenin boyutlarından umut, iş erteleme üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Hipotez 2c: Psikolojik sermayenin boyutlarından dayanıklılık, iş erteleme üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Hipotez 2d: Psikolojik sermayenin boyutlarından iyimserlik, iş erteleme üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Hipotez 3: Psikolojik iyi oluş, psikolojik sermaye ile iş erteleme arasındaki ilişkide düzenleyici rolü oynayacaktır.

2.4. Veri Analiz Yöntemleri

Çalışmanın verileri, 2019 Nisan ayında Kayseri ili merkezinde bulunan banka çalışanlarından elde edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 21 versiyonundaki istatistiksel paket programı kullanılmıştır. Bilimsel olarak kullanılabilir olan anketlerden elde edilen veriler dikkate alındığında tüm değişkenlere ilişkin veri setlerinin Tek yönlü Kolmogorov-Smirnov testine göre normal dağıldığı tespit edilmiştir ($p>0.05$). Bu aşamadan sonra çalışma kapsamına dâhil olan banka çalışanlarının demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Son olarak, Pearson korelasyon analizi, çoklu regresyon analizi ve düzenleyici değişkenli regresyon analizi kullanılarak araştırmanın modeli ve hipotezleri test edilmiştir.

3. Analiz Bulguları

Yapılan araştırmanın bu kısmında araştırmaya katılan banka çalışanlarının demografik özelliklerine, araştırma bulgularına ve model ile hipotezlerin test edilmesi kapsamlı konulara yer verilmektedir. Araştırmaya katılan çalışanların demografik özellikleri aşağıda Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Demografik Özellikler	F	Yüzde (%)	Demografik Özellikler	F	Yüzde (%)
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	194	49.4	Evli	284	72.3
Erkek	199	50.6	Bekâr	109	27.7
Eğitim Durumu			Yaş		
Lise	41	10.4	25 yaş ve altı	20	5.1
Meslek Yüksek Okulu	16	4.1	26-35 yaş arası	209	53.2
Fakülte	312	79.4	36-45 yaş arası	142	36.1
Yüksek Lisans ve Doktora	24	6.1	46-55 yaş arası	21	5.3
			56 yaş ve üzeri	1	0.3
Çalışma Süresi			Departman		
1 yıldan az	19	4.8	Gişe Görevlisi	90	22.9
1-5 yıl	96	24.4	Satış ve müşteri temsilcisi	132	33.6
6-10 yıl	131	33.3	Servis Yetkilisi	23	5.9
11 yıl ve üzeri	147	37.5	Operasyon Yetkilisi	35	8.9
			Uzman ve Uzman Yrd.	35	8.9
			Müdür	22	5.6
			Diğer	56	14.2

Araştırmaya katılım gösterenleri %49.4 kadın iken %50.6 erkek çalışandan oluşmaktadır. Araştırmaya dâhil olan katılımcıların % 72.3 evlilerden, %27.7 bekârlardan meydana gelmektedir. Araştırmaya katılan çalışanların eğitim durumlarına bakıldığında %10.4 lise, %4.1 meslek yüksekokulu, %79.4 fakülte ve %6.1 yüksek lisans ve doktora eğitimine sahip olduğu görülmektedir.

Ayrıca araştırmaya katılan çalışanların %5.1'i 25 yaş ve altı, %53.2'si 26-35 yaş arası, %36.1'i 36-45 yaş arası, %5.3'ü 46-55 yaş arası ve %0.3'ü 56 yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan çalışanların çalışma sürelerine bakıldığında %4.8'i 1 yıldan az, %24.4'ü 1-5 yıl arası, %33.3'ü 6- 10 yıl arası ve %37.5'i 11 yıl ve üzeri çalıştığı görülmüştür. Son olarak araştırmaya katılanların çalıştıkları banka departmanlarına bakıldığında %22.9 gişe görevlisi, %33.6 satış ve müşteri temsilcisi, %5.9 servis yetkilisi, %8.9 operasyon yetkilisi, %8.9 uzman ve uzman yardımcısı, %5.6 müdür ve % 14.2'si ise diğer departmanlardan meydana geldiği görülmektedir.

Çalışmada Kolmogorov-Smirnov testi yardımıyla değişkenlerin normal dağıldığı gözlemlenince sonra araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri saptamak için yapılan Pearson Korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde; psikolojik sermaye ($r = -.448$; $p < 0.01$) ve psikolojik iyi oluş ($r = -.374$; $p < 0.01$) ile iş erteleme arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler, Korelasyon Katsayıları ve Güvenilirlik Katsayıları

Değişkenler	Arit. Ort.	Std. Sapma	1	2	3	4	5	6	7
1.Öz yeterlilik	4.266	.588	(.88)						
2.Umut	4.112	.602	.753**	(.83)					
3.Dayanıklılık	3.882	.556	.501**	.597**	(.71)				
4.İyimserlik	3.622	.627	.366**	.510**	.523**	(.68)			
5.Psikolojik Sermaye	3.970	.480	.807**	.883**	.800**	.749**	(.90)		
6.Psikolojik İyi Oluş	3.928	.614	.447**	.472**	.452**	.445**	.561**	(.88)	
7.İş Erteleme	1.927	.593	-.301**	-.372**	-.383**	-.392**	-.448**	-.374**	(.86)

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlı (Çift-yönlü)

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlı (Çift-yönlü)

Bununla birlikte çalışmanın hipotezlerini test etmek için Çoklu Regresyon Analizinin yanı sıra düzenleyici regresyon analizi yapılacağından bağımsız değişken, bağımlı değişken ve düzenleyici değişken arasındaki ilişkilere bakıldığında; bağımsız değişken psikolojik sermaye ($r = -.448$; $p < 0.01$) ile bağımlı değişken iş erteleme arasında negatif yönlü ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte düzenleyici değişken psikolojik iyi oluş ile bağımlı değişken iş erteleme arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = -.374$; $p < 0.01$). Buna karşın bağımsız değişken psikolojik sermaye ile düzenleyici değişken psikolojik iyi oluş arasında ($r = .561$; $p < 0.01$) pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla düzenleyici değişkenli hiyerarşik regresyonun ön koşulu sağlanmıştır (Baron ve Kenny, 1986; Hayes, 2017).

Tablo 3: Psikolojik Sermayenin Boyutlarının İş Erteleme Üzerindeki Etkilerine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

MODEL 1 Bağımsız Değişkenler	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş	t Değeri	Anlamlılık Düzeyi	İç İlişki İstatistikleri		Koşul İndeksi (CI)
	B	Standart Hata	Beta			Tolerans Değeri	VIF Değeri	

Sabit	4,082	,227		17,972	,000			1,000
1. Öz yeterlilik	-,038	,070	-,037	-,539	,590	,427	2,342	16,845
2. Umut	-,126	,076	-,128	-1,664	,097	,343	2,914	20,608
3. Dayanıklılık	-,183	,064	-,171	-2,879	,004**	,572	1,748	23,047
4. İyimserlik	-,212	,052	-,224	-4,047	,000**	,663	1,508	33,430
R	,461							
R ²	,212							
Düzeltilmiş R ²	,204							
Tahmini standart hata	,52957							
F (4-388)	26,166							
Anlam Düzeyi	,000**							
Durbin-Watson	1,809							

Bağımlı Değişken: İş Erteleme *p<0.05 **p<0.01

Çalışmada öncelikle bağımsız değişken olarak psikolojik sermaye boyutlarının ve bağımlı değişken olarak iş erteleme davranışının girdiği Model I çoklu regresyon analizi yardımıyla test edilmiştir. Tablo 3'teki bulgular incelendiğinde modelde VIF Değerleri 1.508 ile 2.914 aralığındadır. Bu değerler kabul edilebilir değer 10'un altındadır. Tolerans değerlerine bakıldığında en düşük tolerans değeri 0.343'tür ve bu değer kabul edilebilir değer olan 0.10'dan yüksek olduğu görülmektedir. Bu nedenle modelde çoklu bağıntı sorunu bulunmamaktadır. Bununla beraber en yüksek koşul indeksi değerinin 33.430 olduğu görülmektedir. Öte yandan Durbin-Watson katsayısı 1.809 olarak hesaplanmış ve bu değer 2'nin altında olması nedeniyle otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır.

Model I istatistiksel açıdan anlamlıdır (R²= 0,212; F₍₄₋₃₈₈₎ = 26,166; p<0.01). Bağımsız değişken olan psikolojik sermayenin 4 boyutu bağımlı değişken olan iş ertelemedeki varyansın %21.2'sini açıklamaktadır. Regresyon analizi bulgularına göre, psikolojik sermayenin boyutlarından öz yeterlilik (β= -,037; p>0.05) ve umut (β= -,128; p>0.05) boyutlarının iş erteleme üzerinde anlamlı olmayan bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Bu nedenle bulgular H2a ve H2b hipotezlerini desteklememiştir. Bununla birlikte psikolojik sermayenin boyutlarından dayanıklılık (β= -,171; p<0.01) ve iyimserlik (β= -,224; p<0.01) iş erteleme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu gözlenmektedir. Bu yüzden H2c, H2d hipotezleri desteklenmiştir.

Tablo 2'deki korelasyon katsayılarına bakıldığında bağımsız değişken psikolojik sermaye, düzenleyici değişken psikolojik iyi oluş ve iş erteleme arasında anlamlı ilişkiler olduğu gözlenmektedir. Hayes (2017) ve Baron ve Kenny (1986) göre düzenleyici değişkenli regresyon analizinin bu koşul sağlandıktan sonra psikolojik sermaye ile iş erteleme arasındaki ilişkide psikolojik iyi oluşun düzenleyici değişken olduğu model ve hipotezin test edilmesi için Düzenleyici Değişkenli Regresyon Analizi uygulanmış ve araştırma bulguları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Psikolojik İyi Oluşun Düzenleyici Etkisine Dair Bulgular

Model II	Bağımlı Değişken: İş Erteleme			%95 CI	
	Değişkenler				
Temel Etkiler	St. β	St.Hata	T	Düşük	Yüksek
Sabit	1,9343**	,029	66,186	1,8769	1,9918
Psikolojik İyi Oluş (PİO)	-,1763**	,059	-2,9794	-,2926	-,0600

Psikolojik Sermaye (PS)	-,4315**	,072	-5,9737	-,5735	-,2895
PSXPİO	-,0427	,055	-0,7676	-,1520	,0666
Dolaylı Etkileri					
M-1SS (-,6146) Düşük	-,4053**	,090	-4,5009	-,5823	-,2282
M (0,000) Orta	-,4315**	,072	-5,9737	-,5735	-,2895
M+1SS(,6146) Yüksek	-,4578**	,068	-6,7018	-,5921	-,3235
R ²	,223				
ΔR ²	,0009				
F ₍₁₋₃₈₉₎	43,5447				
Durbin-Watson Katsayısı	1,809				

Not: n=389, **p<0.01, *p<0.05,

Tablo 4'te görüldüğü gibi psikolojik iyi oluşun düzenleyici değişken, psikolojik sermayenin bağımsız ve iş erteleme bağımlı değişken olduğu Model I'i test etmek için düzenleyici değişkenli hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Modelde II'deki bulgular dikkate alındığında Durbin-Watson katsayısının 1,809 olduğu gözlenmekte ve bu değer bilimsel olarak kabul edilen değerin altında olduğundan (genelde 2'den düşük olduğunda) modelde otokorelasyon sorununa rastlanmamaktadır (Gujarati, 2009).

Psikolojik sermaye ile iş erteleme arasındaki ilişkide psikolojik iyi oluşun düzenleyici etkisini test eden Model II'nin istatistiksel yönden anlamlı olduğu anlaşılmaktadır (R²= 223, F₍₃₋₃₈₉₎= 43,544; p<0.01). Bu modeldeki bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki varyansın %22.3'ünü açıklamaktadır. Regresyon analizi bulguları incelendiğinde; psikolojik sermaye (β=- ,431, p<0.01) ve psikolojik iyi oluşun (β= -,176, p<0.01) iş erteleme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle H1 hipotezi kabul edilmiştir. Buna karşılık araştırmanın bulguları, PS*PİO etkileşim terimi (β= -,042; t₍₃₈₉₎= -0,7676; p>0.05) ile İE arasında negatif ama anlamlı olmayan bir ilişki saptanmıştır. Bununla birlikte modeldeki bağımsız ve düzenleyici değişkenlerin yanı sıra bu iki değişkenin etkileşimindeki 1 birimlik artış iş ertelemeye 1.934 birimlik bir artışa yol açmaktadır.

Yukarıdaki bulguları dikkate alınarak;

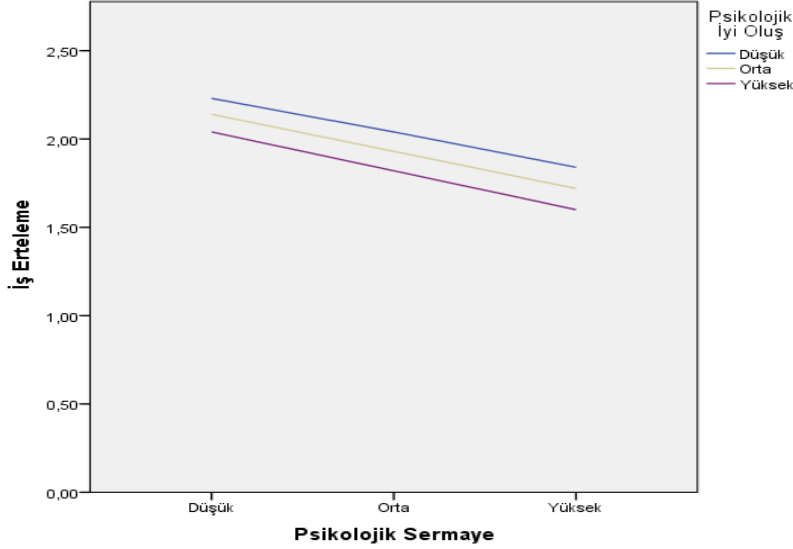
$$Y = \beta_0 (\text{Sabit}) + \beta_1 (\text{PİO}) + \beta_2 (\text{PS}) + \beta_3 (\text{PS} \times \text{PİO})$$

$$Y = 1,934 (\text{Sabit}) + (-,1763) (\text{PİO}) + (-,4315) (\text{PS}) + (-,0427) (\text{PS} \times \text{PİO})$$

Tablo 4'teki bulgularda görüldüğü üzere düşük psikolojik iyi oluş durumunda PS, İE'yi negatif ve anlamlı şekilde etkilemektedir (β= -,405; t₍₃₈₉₎= -4,5009, p<0,01). Hayes'e (2017) göre düşük PİO durumunda %95 güven düzeyinde düşük ve yüksek güven aralıkları sıfırı (0) kapsamadığı için PİO düzenleyici rolü oynamaktadır. Yani düşük psikolojik iyi oluş düzeyinde psikolojik sermayedeki 1 birimlik artış İE'de 0,405 birimlik bir azalışa yol açmaktadır.

Aynı şekilde orta PİO durumunda PS, İE'yi negatif ve anlamlı şekilde etkilemektedir (β = -0,431; t₍₃₈₉₎= -5,9737, p<0.01). Yani bu değerler sıfırı kapsamadığından PİO düzenleyici rol oynamaktadır. Son olarak yüksek PİO durumunda PS, İE'yi negatif ve anlamlı şekilde etkilemektedir (β = -,457; t₍₃₈₉₎= -6,7018, p<0,01). Yani orta düzey psikolojik iyi oluş düzeyinde psikolojik sermayedeki 1 birimlik artış İE'de 0,431 birimlik bir azalışa yol açarken, yüksek psikolojik iyi oluş düzeyinde psikolojik sermayedeki 1 birimlik artış İE'de 0,457 birimlik bir azalışa neden olmaktadır. Etkileşim terimi ilave olarak İE'nin on binde 9'unu açıklamaktadır. Genel değerlendirme yapıldığında psikolojik iyi oluşun düşük, orta ve yüksek düzeylerinde psikolojik sermayenin iş ertelemeye katkısının negatif ve yüksek olduğu ifade edilebilir. Böylelikle psikolojik iyi oluşun

(PİO), psikolojik sermaye (PS) ile iş erteleme (İE) arasındaki ilişkide düzenleyici rolü oynadığını ileri süren H3 hipotezi, psikolojik sermayenin hem düşük, hem orta, hem de yüksek düzeylerinde desteklenmiştir.

Şekil 3: Psikolojik Sermaye ile İş Erteleme İlişkisinde Psikolojik İyi Oluşun Düzenleyici Rolü

Şekil 3’de psikolojik sermaye ile iş erteleme arasındaki ilişkide psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolü görülebilir.

4. SONUÇ

Çalışma hayatındaki yaşanan hızlı değişimler ve gelişimler sonucunda örgütler rekabet edilebilirliklerini sürdürebilmek, çalışma hayatında kalabilmek ve gelişebilmek için değişime her zaman açık olmalıdır. Eskiden bu değişime ayak uydurabilmek için ekonomik, beşeri ve sosyal sermaye yeterliken artık bu sermaye türlerine ilaveten çalışanların öz yeterlilik, iyimserlik, dayanıklılık ve umudunu kapsayan psikolojik sermaye kavramı da önem kazanmıştır. Çünkü günümüz koşullarında örgütler çalışanlarına gerekli yatırımı yapıp, onların gelişmesine katkı sağladığı takdirde başarıya ulaşmaktadırlar. Psikolojik sermaye kavramı ile örgütlerde en değerli varlık olan insan kaynağının olumsuz yönlerinin yerine güçlü yönlerinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Psikolojik sermaye düzeyi yüksek yönetici ve çalışanlar, bireysel ve örgütsel olumlu çıktılarını elde edilmesinde önemli katkılar sağlayabilir. Bu noktada örgüte katkı sağlayan yöneticilerin ve çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin önem arz ettiği ifade edilebilir.

Gününün çoğunu iş yerinde geçiren çalışanların kendilerini mutlu, sağlıklı ve psikolojik açıdan iyi hissetmeleri hem çalıştıkları örgütü hem de o örgütteki diğer kişileri yakından ilgilendirmektedir. Çalışanların daha iyi koşullarda, daha mutlu bir iş ortamında çalışmalarının sağlanması onların performanslarına ve doğrudan işletmenin verimliliğine etki edebilir. Bu noktada insanların yaşamlarının bazı dönemlerinde yapmaları gereken işleri başka zamana bırakmak, ertelemek, ağırdan alma anlamına gelen erteleme davranışını sergilemelerinin iş hayatındaki yeri önem arz etmektedir. Zamanlarını etkili bir şekilde kullanan, herhangi bir sorun ile karşılaştığında atlatılabileceğine inanan, verilen görevi yerine getirme konusunda kendine güvenen, çevresiyle iyi ilişkiler kuran, kendini geliştiren, yaşamın anlam ve amacının farkında olan, psikolojik açıdan sağlıklı olan bireyler daha az erteleme davranışı sergileyebilir.

Örgütler, işlerini zamanında gerçekleştirmesi ve hızlı bir şekilde işlerini yürütebilmesi durumunda rekabet üstünlüğü sağlayabilir. Bu durumda, işlerini zamanında yapan ve zamanı iyi yönetebilen çalışanlarla mümkün olabilir.

Bu çalışmada psikolojik sermayenin iş erteleme üzerindeki etkisi ve bu etkide psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolü analiz edilmiştir. İlk olarak psikolojik sermayenin boyutlarının iş erteleme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre psikolojik sermayenin boyutlarından dayanıklılık ve iyimserliğin iş erteleme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Buna karşın, psikolojik sermayenin boyutlarından öz yeterlilik ve umudun iş erteleme üzerinde negatif, fakat anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ortaya konulmuştur. Literatüre bakıldığında Önder, Yıldırım ve Arslan (2018) tarafından yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgular, bu çalışmadaki dayanıklılık ve erteleme arasındaki ilişki ile ilgili bulguları destekler niteliktedir. Aydoğan ve Özbay (2012) tarafından yapılan çalışmada öz yeterlilik inancı ile erteleme davranışı arasında anlamlı olmayan bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu araştırmanın öz yeterlilik boyutu açısından bu araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Benzer şekilde Kaplan ve Uçak (2017) hemşireler üzerinde yapmış oldukları çalışmada psikolojik sermayenin umut, öz yeterlilik, iyimserlik ve dayanıklılık boyutlarının iş erteleme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuşlardır. Kaplan ve Uçak (2017) araştırma sonuçları öz yeterlilik ve umut boyutları açısından bu araştırma sonuçlarıyla benzerlik gösterirken iyimserlik ve dayanıklılık boyutları açısından bu araştırma sonuçları ile farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların olası nedenleri araştırmaların farklı dönemlerde, farklı sektörlerde ve farklı kültürlerde yapılmış olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Toplam psikolojik sermaye açısından araştırma sonuçlarına bakıldığında ise psikolojik sermayenin iş erteleme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Bu sonuçtan hareketle çalışanların psikolojik sermayeleri arttıkça iş erteleme davranışının azalacağı ifade edilebilir.

Psikolojik iyi oluşun iş erteleme üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu da araştırma bulguları arasında yer almaktadır. Ayrıca psikolojik iyi oluşun, düşük, orta ve yüksek düzeylerinde psikolojik sermaye ve iş erteleme arasındaki ilişkide düzenleyici rolü olduğu belirlenmiştir. Literatürde çalışmayı oluşturan üç değişken ilişkisinin bir arada incelendiği, daha önce yapılmış bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu çerçevede, çalışmadan elde edilen bulguların alan yazına katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Araştırma sonuçlarından hareketle bankacılık sektöründeki yöneticilere şu öneriler sunulabilir:

- ✓ Psikolojik sermayenin çalışanların verimliliği üzerindeki etkisi dikkate alınarak öz-yeterlilik düzeyini geliştirmek için; ustalık deneyimi, iş başında eğitim, olumlu geri bildirim gibi stratejiler, umut düzeyini geliştirmek için; hedef belirleme, beklenmedik durumlar için hazırlıklı olma, zihinsel prova gibi stratejiler uygulanabilir. İyimserlik düzeyini geliştirmek için; geçmiş yaşam için esneklik, şimdi için takdir ve gelecek zaman için fırsat kollama gibi stratejiler ve dayanıklılık düzeyini geliştirmek için; risk odaklı, varlık odaklı ve süreç odaklı stratejiler uygulanabilir.
- ✓ Örgütlerde iş erteleme eğilimini azaltmak için çalışanlara uygun iş tanımlamaları yapılarak, iş belirsizliği ortadan kaldırılabilir ve çalışanlara zaman yönetimi ile ilgili eğitimler verilebilir.
- ✓ Çalışanların iş alışkanlıkları geliştirilebilir ve çalışanlar başaracaklarına dair yöneticiler tarafından desteklenip motive edildiklerinde, iş erteleme eğilimleri azalabilir ve başarıyı yakalayabilirler.
- ✓ İnsan kaynakları yöneticileri, işe alım konusunda kişilik özelliği olarak erteleme eğilimi olmayan, işlerini zamanında bitiren, zaman yönetimi konusunda başarılı, kendine güvenen, geleceği hakkında iyimser düşüncelere sahip bireyleri tercih edebilir.
- ✓ Psikolojik iyi oluş açısından örgütler çalışanlarına mutlu, sağlıklı, güvenli ve psikolojik açıdan iyi olmalarını sağlayacak uygun çalışma ortamı yaratabilir. Çalışanların kendilerini

geliştirmeleri için fırsatların yaratılması, zihinsel rahatlamaya yönelik etkinliklerin düzenlenmesi, başarılarından dolayı ödüllendirilmeleri ve teşvik edilmeleri çalışanların psikolojik iyi oluş düzeylerini arttırabilir.

Bu çalışmanın yönetim literatüne katkı sağlamasının yanı sıra bazı sınırlılıkları da vardır. Araştırma verileri sadece Kayseri ilinin merkezinde faaliyet gösteren banka çalışanlarından elde edilmiştir. Bu bulguların genellenebilmesi için gelecekte farklı sektör ve örneklem grubu üzerinde çok sayıda araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca psikolojik sermaye ve iş erteleme arasındaki ilişkide psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolünü belirlemeye yönelik yönetim literatüründe herhangi bir çalışmanın bulunmaması sebebiyle yapılan bu çalışmanın bazı eksikliklerinin olabileceği düşüncesine yol açmaktadır. Bu sebepten ötürü bulguların dikkatli bir şekilde yorumlanması gerekmektedir. Son olarak banka çalışanlarının zaman yetersizliği gibi çeşitli nedenlerden kaynaklı soruları içtenlikle cevaplandırmamış olması da araştırmanın sınırlılıklarındandır.

Bu çalışmada 2019 yılı Nisan ayı içinde Kayseri ili merkezinde bulunan banka çalışanlarının psikolojik sermayelerinin iş erteleme üzerindeki etkisi ve bu ilişkide psikolojik iyi oluşun düzenleyici rol oynayıp oynamadığı incelenmiştir. Bankacılık sektöründeki işleyiş dikkate alındığında sistemin iş erteleme davranışına müsaade etmediği düşünülebilir. Bu nedenle bundan sonraki çalışmalarda psikolojik sermaye, iş erteleme ve psikolojik iyi oluş değişkenlerinin farklı öncülleri ve sonuçları ile ilişkisi farklı sektörlerde, farklı kültürlerde ve farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akar H (2016) İlköğretim bölümü öğretmen adaylarının ders çalışma yaklaşımları ile genel erteleme eğilimleri arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi* 6(11): 111-135.
- Akdoğan A (2013) Farklı depresyon anksiyete stres düzeylerine sahip üniversite öğrencilerinin akademik erteleme davranışlarının incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Bilim Dalı, Konya.
- Allport GW (1961) *Pattern and Growth in Personality* (Holt, Rinehart, Winston, New York).
- Avey JB, Wernsing TS, Luthans F (2008) Can positive employees help positive organizational change? Impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors. *Published in the Journal of Applied Behavioral Science* 44(1): 48-70.
- Aydoğan D, Özbay Y (2012) Akademik erteleme davranışının benlik saygısı, durumluluk kaygı, özyeterlilik açısından açıklanabilirliğinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 2(3):1-9.
- Balkıs M (2006) Öğretmen adaylarının davranışlarındaki erteleme eğiliminin, karar verme tarzları ile ilişkisi. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, İzmir.
- Baltacı A (2017) Erteleme davranışı eğilimi ve beş faktörlü kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler: okul yöneticileri üzerine bir araştırma. *International Journal of Contemporary Educational Studies* 3(1): 56-80.
- Baron RM, Kenny DA (1986) The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology* 51(6): 1173- 1182.
- Bradburn NM (1969) *The Structure of Psychological Well-Being* (Chicago, Aldine Publishing Company).
- Buhler C (1935) The curve of life as studied in biographies. *Journal of Applied Psychology* 43: 653-673.
- Cengiz AA (2018) "Mutluluk Sarmalındaki Örgütlerde Çalışanların İyi Oluşunun Açılımı ve İzdüşümü", *Çalışma Hayatında Davranış: Güncel Yaklaşımlar*, A Keser, G Yılmaz, S Yürür (Ed.) İzmit: Umutepe Yayınları. ss: 57-78.

- Chia CG, Qu H (2008) Examining the structural relationships of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: An integrated approach. *Tourism Management* 29: 624-636.
- Coleman D (1995) *Emotional Intelligence* (Bantam Books, New York).
- Çetin F, Basım NH (2012) Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi* 45(1): 121-137.
- Diener E, Wirtz D, Biswas-Diener R, Tov W, Kim-Prieto C, Choi D, et al. (2009) New measures of wellbeing. *Social Indicators Research Series*. 39: 247-266.
- Erikson EH (1959) Identity and the life cycle: Selected papers. *Psychological* 1: 1-171.
- Ferrari JR (1994) Dysfunctional procrastination and its relationship with self-esteem, interpersonal dependency, and self-defeating behaviors. *Personal Individual Differences* 17(5): 673-679.
- Göcen G (2012) Şükür ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişki üzerine bir alan araştırması. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı, Ankara.
- Gujarati DN (2009) *Basic Econometrics* (Tata McGraw-Hill Education, New Delhi).
- Gupta R, Hershey AD, Gaur J (2012) Time perspective and procrastination in the workplace: An empirical investigation. *Current Psychology* 31: 195-211.
- Güler BK (2018) "Pozitif Psikolojik Sermaye: Tanımı, Bileşenleri ve Yönetimi", *Çalışma Hayatında Davranış: Güncel Yaklaşımlar*, A. Keser, G. Yılmaz, S. Yürür (Ed.) İzmit: Umuttepe Yayınları. ss: 15-38.
- Haycock LA (1993) The cognitive mediation of procrastination: an investigation of the relationship between procrastination and self-efficacy beliefs. Doctoral Dissertation, University of Minnesota, *Dissertation Abstracts International* 54: 2261.
- Hayes, AF (2017) What's Coming in PROCESS v3.0, www.processmacro.org (Erişim tarihi: 14.05.2019).
- Hmieleski KM, Carr JC (2007) The relationship between entrepreneur psychological capital and well-being. *Frontiers of Entrepreneurship Research* 27(5): 1-12.
- Jahoda M (1958) *Current Concepts of Positive Mental Health* (Basic Books, New York).
- Jung CG (1933) *Modern man in search of a soul*, çev. Dell WS, Baynes CF (New York: Hartcourt, Brace & World).
- Kandemir M (2010) Akademik erteleme davranışını açıklayıcı bir model. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara.
- Kaplan M, Uçak H (2017) Psikolojik sermayenin iş erteleme davranışı üzerindeki etkisi; Hemşireler üzerinde bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 52: 542- 554.
- Karacaoğlu K, İnce F (2013) Pozitif örgütsel davranışın örgütsel sinizm üzerindeki etkileri: Kayseri ilindeki imalat sanayi işletmelerinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18(1):181-202.
- Karacaoğlu K, Kaplan A (2013) İş erteleme (Procrastination) ile öncüllerinden biri olan öz yeterlilik ilişkisi: Üniversite personeli üzerine bir araştırma. *21.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* 339-343.
- Kaya D (2012) Psikolojik sermaye ve mesleki bağlılık ilişkisine kariyer planlamasının etkilerinin belirlenmesine yönelik bir model önerisi. Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Konya.
- Keyes CLM, Shmotkin D, Ryff CD (2002) Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology* 82(6): 1007-1022.
- Knaus WJ (2000) Procrastination, blame and change. *Journal of Social Behavior and Personality* 15(5): 153-166.
- Luthans F, Avey JB, Patera JL (2008) Experimental analysis of a webbased training intervention to develop positive psychological capital. *Academy of Management Learning and Education* 7(2): 209-221.

- Luthans F, Avolio BJ, Avey BJ, Norman MS (2007) Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Published in Personnel Psychology* 60: 541–572.
- Luthans F, Youseff CM (2004) Human, social and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics* 33(2): 143-160.
- Luthans F, Youseff CM, Avolio BJ (2007) *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge* (Oxford University Press, New York).
- Luthans F, Norman MS, Avolio BJ, Avey JB (2008) The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate-employee performance relationship. *Published in Journal of Organizational Behavior* 29: 219–238.
- Maslow A (1968) *Toward a Psychology of Being* (Van Nostrand, New York, NY).
- Met ÖL (2010) Pozitif psikolojinin örgütsel davranışın gelişmesi üzerinde etkileri ve psikolojik sermaye kavramı. *18. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 889-895.
- Milgram NA (1991) *Procrastination, Encyclopedia of Human Biology* (New York, Academic Press).
- Milgram NA, Sroloff B, Rosenbaum M (1988) The procrastination of everyday life. *Journal of Research in Personality* 22(2): 197-212.
- Neugarten BL (1968) *The Awareness of Middle Age* (The University of Chicago Press, London).
- Önder FC, Yıldırım SY, Arslan A (2018) Lise öğrencilerinde psikolojik dayanıklılığın akademik erteleme üzerindeki rolü. *1. Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresi*. Nisan 28-30.
- Özer BU (2009) Bir grup lise öğrencisinde akademik erteleme davranışı: sıklığı, olası nedenleri ve umudun rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 4(32): 12-19.
- Özer BU, Saçkes M, Tuckman BW (2013) Psychometric properties of the Tuckman procrastination scale in a Turkish sample. *Psychological Reports: Measures & Statistics* 113(3): 874- 884.
- Özkalp E (2009) Örgütsel davranışta yeni bir boyut: pozitif (olumlu) örgütsel davranış yaklaşımı ve konuları. *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mayıs 21-23.
- Polatçı S (2011) Psikolojik sermayenin performans üzerindeki etkisinde iş aile yayılımı ve psikolojik iyi oluşun rolü. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Kayseri.
- Rogers CR (1961) *On Becoming A Person* (Boston, Houghton Muffin).
- Ryan RM, Deci EL (2001) On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology* 52: 141-166.
- Ryff CD (1995) Psychological well-being in adult life. *Current Directions in Psychological Science* 4(4): 99-104.
- Ryff CD, Keyes CLM (1995) The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology* 69(4): 719–727.
- Ryff CD, Singer BH (2008) Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness Studies* 9: 13-39.
- Seçer Ş (2008) “İş Erteleleme Davranışı ve İş Yaşamında İşi Erteleme”, *İş ve Özel Yaşama Psikolojik Bakışlar*, T Solmuş (Ed.) İstanbul: Epsilon Yayınevi ss. 303-356.
- Seligman M, Csikszentmihalyi M (2000) Positive psychology. *American Psychologist* 55(1): 5-14.
- Senecal C, Koestner R, Vallerand J (1995) Self-regulation and academic procrastination. *The Journal of Social Psychology* 135(5): 607-619.
- Snyder CR, Lopez SJ (2007) *Positive Psychology: The Scientific and Practical Explorations of Human Strengths* (Sage Publication, USA).

- Solomon LJ, Rothblum ED (1984) Academic procrastination: frequency and cognitive behavioral correlates. *Journal of Counseling Psychology* 31(4): 503-509.
- Stajkovic AD, Luthans F (1998) Self-efficacy and work-related performance: A meta-analysis. *Psychological Bulletin* 124: 240-261.
- Stewart M, Reid G, Mangham C (1997) Fostering children's resilience. *Journal of Pediatric Nursing* 12: 21-31.
- Telef BB (2013) Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28(3): 374-384.
- Tuckman BW (1991) The development and concurrent validity of the procrastination scale. *Meeting of The American Educational Research Association Educational and Psychological Measurement* 51(2): 473-480.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 291-306, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 17.07.2019 Kabul Tarihi: 11.12.2019

İŞGÖRENLERİN ÖRGÜTSEL ÇATIŞMA YÖNETİMİ TARZININ DUYGUSAL EMEK HARCAMA DÜZEYLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

The Effect of Employees on Organizational Conflict Management Style on Emotional Labor Spending Levels

Mutlu TOKMAK¹

ÖZ

Örgütsel çatışma çalışanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar olarak değerlendirilmektedir. Çatışma kelime olarak olumsuz olarak görülse de, iyi yönetildiği takdirde hem örgüt için hem de çalışanlar için olumlu sonuçlar doğurabilir. Duygusal emek ise, çalışanların örgüt tarafından müşterilere sunulması beklenen davranış ve duygu iletimi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Ayrıca örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek ve alt boyutları üzerindeki etkisi de araştırılmaktadır. Araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için, Bursa İli Karacabey ilçesinde 106 banka çalışanına anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi ile test edilmiştir.

Araştırma sonucunda, çalışanların örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasında 0.547 oranında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çoklu regresyon analizi ile örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyini 0.38 oranında etkilediği belirlenmiştir. Örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal uyumsuzluk üzerinde 0.236 oranında, duygusal çaba üzerinde ise 0.472 oranında etkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Çatışma, Duygusal Emek, Banka Çalışanları

ABSTRACT

Organizational conflict is considered as disagreements among employees. Although conflict is seen as a negative word, if it is managed well, it can have positive results for both the organization and for the employees. Emotional labor on the other hand, is considered as the behavior and emotion transmission expected to be transferred to the customers by the organization. The aim of this study is to reveal the relationship between organizational conflict management styles and emotional endeavouring levels of bank employees. The effects of organizational conflict management styles on emotional labor and its sub-dimensions are also investigated. In order to achieve the objectives of the research, a survey was applied to 106 bank employees in Karacabey district of Bursa. The obtained data were tested by correlation analysis and multiple regression analysis.

As a result of the study, it was found that there is a 0.547 relationship between organizational conflict management styles and emotional endeavouring levels. Multiple regression analysis showed that organizational conflict management styles affect emotional endeavouring by 0.38 percent. It was found that organizational conflict management styles had an effect of 0.236 percent on emotional mismatch and 0.472 percent on emotional effort.

Keywords: Organizational Conflict, Emotional Labor, Bank Employees

¹ J. Yzb. Dr, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü, mutlu-tokmak@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7428-1322

GİRİŞ

İşletmeler dinamik bir yapıya sahip organizasyonlardır. İşletme içerisinde çalışanlar arasında bazı anlaşmazlıkların ve uyuşmazlıkların olması doğaldır. İşletme içerisinde ortaya çıkan bu tür anlaşmazlıklar örgütsel çatışma olarak değerlendirilmektedir. Çatışma, kelime anlamı olarak olumsuz ve istenmeyen bir durumu ifade etmektedir. İşletme içerisinde meydana gelen çatışmalar iyi yönetilemediği ve kontrol edilemediği sürece işletme amaçlarına zarar verecek boyutlara ulaşabilir. Çatışmanın kontrol altında tutulması ve iyi yönetilmesi durumunda, işletme içerisinde olumlu bir rekabet ortamı ortaya çıkabilir ve bu durum işletme için faydalı bir hale dönüştürebilir. Örgütsel çatışmanın yönetilmesinde çalışanlar ve yöneticiler tarafından uygulanacak stratejiler önem arz etmektedir. Yapıcı bir şekilde yönetilen bir çatışmanın hem işletme açısından hem de çalışanlar açısından katkısı yadsınamayacak düzeydedir.

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışanlar, işletmenin amaçları doğrultusunda hissetmedikleri duyguları müşterilere yansıtmak durumunda kalabilirler. Bu durum duygusal emek olarak değerlendirilmektedir. Çalışanlar bazen bunun için rol yapma gereksinimi duymaktadırlar. Bazı durumlarda ise çalışanlar kendilerini bu duruma adapte ederek, işletme tarafından sergilenmesi istenen davranışları gerçekten hissetmeye çalışırlar ve rol yapma durumunda kalmazlar. Hissetmedikleri duyguları müşterilere yansıtmak zorunda kalan çalışanlarda zamanla rol çatışmasından kaynaklanan stres ortaya çıkabilmektedir. Çalışanların rol yapmak zorunda kalmaları işletme içerisinde bir takım anlaşmazlıkların ve çatışmaların meydana gelmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada, banka çalışanlarının uyguladıkları örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ayrıca çalışanlar tarafından uygulanan çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyleri ve alt boyutları üzerindeki etkisi de incelenmektedir. Bu amaçla çalışmada alan araştırması gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Elde edilen sonuçlar ilgili alan yazında daha önce yapılan araştırmalarla karşılaştırılarak aktarılmaya çalışılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çatışma Yönetimi Kavramı

Çatışma kavramı Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından “Birbirleriyle uyuşmayan dilek, istek ya da ereklerin yarışmasından ortaya çıkan üzücü ya da kıvanç vermekten uzak bilinç durumu” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2005: 401). Çatışma kelimesinin İngilizce karşılığı “Conflict” dir ve Latince “Conflictus” kelimesinden türetilmiştir. Conflictus, kelime anlamı olarak “birbirine vurmak ve karşı gelmek” anlamlarında kullanılmaktadır (Sökmen ve Yazıcıoğlu, 2005:2).

Örgütsel açıdan çatışma, iki veya daha fazla kişi arasında çeşitli sebeplerle ortaya çıkan anlaşmazlıklar olarak tanımlanmaktadır (Koçel, 2010: 664). İnsanların birbirleriyle etkileşim içerisinde oldukları her alanda çatışmanın ortaya çıkması kaçınılmazdır. İşletme içerisinde yer alan bireyler amaçlarını gerçekleştirmek için sürekli etkileşim içerisinde dirler. Bu etkileşim sürecinde taraflar arasında bir takım uyuşmazlıklar ve tutarsızlıkların ortaya çıkması çatışmanın meydana gelmesine neden olmaktadır. Uyuşmazlıkların ve tutarsızlıkların ortaya çıkmasında; sınırlı kaynakların paylaşılmak istenmemesi, kişilerin farklı tutum ve değerlere sahip olması, ortaklaşa düzenlenen faaliyetlerde farklı davranışların sergilenmesi etkili olmaktadır. Çatışma kısaca, çıkarların kesişmesi, güç ve statü farklılıklarından kaynaklanan mücadele şeklinde gerçekleşmektedir (Karip, 2010: 69).

Samir (2019: 68) e göre örgütsel çatışma genel olarak değerlendirildiğinde, belirli bir kişi, grup veya örgütün değerlerinde olumlu veya olumsuz birtakım değişikliklere sebep olabilecek uyuşmazlık durumu şeklinde tanımlanmaktadır. Örgütsel çatışma, belirli bir amacı gerçekleştirmek için bireylerin açıkça veya gizli bir şekilde sosyal kaynaşma türü olarak değerlendirilmektedir. Örgütsel çatışmanın kontrol edilebilir bir düzeyde olması örgütlerin amaçlarına ulaşmasında yardımcı olmaktadır (Schermerhorn vd., 2000: 73). Olumlu yönden değerlendirildiğinde, örgütsel

çatışmanın işletmeye dinamizm kazandırdığı, ortaya çıkan kargaşa ve karışıklıkların çözülmesine katkıda bulunduğu ve çalışanların performanslarını artırmaya yönelik bir araç olarak kullanılabileceği belirtilmektedir (Kreitner ve Kinicki, 2007:416).

İşletme içerisinde ortaya çıkan çatışma ile mücadele etmek yöneticilerin karşılaştığı en önemli sorunlardandır. Çatışma, hem örgüt içerisinde hem de günlük yaşamda karşılaşılabilecek kaçınılmaz olan olgulardandır. Çatışma ile ilgili mücadele yaklaşımlardan bazıları çatışmayı olumsuz bir durum olarak değerlendirmekte iken, bazı yaklaşımlar ise çatışmanın iyi yönetildiğinde örgüt açısından olumlu sonuçlar doğurabilecek bir durum olarak değerlendirmektedir (Erdoğan, 1999: 145).

İşletmelerde çatışma çeşitli seviyelerde gerçekleşebilmektedir. Çatışma yönetiminde önemli olan çatışma seviyesini optimum seviyede tutmaktır. Bunu yapabilmek için örgüt içerisinde ortaya çıkan çatışmanın iyi analiz edilmesi gerekmektedir (Üngüren, 2008). Rahim (2002: 207)'e göre çatışma yönetimi, çatışmadan kaçınmak ya da çatışmayı azaltmak değildir. İşletme içerisinde etkinliği arttırmak amacıyla çatışmanın zararlı kısımlarını azaltıp, faydalı kısımlarını arttırmak için çeşitli stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

İşletmelerde çatışmayı yönetmek için çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modellerden en yaygın olanları; Blake, Shepard ve Mouton çatışma yönetimi modeli, Rahim çatışma yönetimi modeli ve Thomas çatışma yönetimi modelidir (Sezer Aydın, 2017: 28-31). Çatışma yönetimi için kullanılan modellerden en yaygın kullanılanı (Rahim, 2002: 217) tarafından geliştirilen çatışma yönetimi modelidir (Oktay, 2016: 1147).

Rahim (2002: 217) tarafından geliştirilen model beş boyuttan oluşmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür:

Bütünleştirme: Kişilerin hem kendi hem de karşı tarafın ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate alma düzeyi yüksek olduğunda uygulanabilen bir çatışma yönetimi tarzıdır. Çatışmanın taraflarının karşılıklı olarak kabul edebileceği bir çözüme ulaşmayı hedeflemektedir. Bu amaçla tarafların farklılıkları incelenir, bilgi alış verişi yapılır ve açık davranıldığı her iki tarafa da hissettirilmektedir (Rahim vd., 2002: 307).

Ödün verme: Bu çatışma yönetimi tarzında taraflardan herhangi biri çatışmayı ortadan kaldırmak için kendinden ödün vermektedir ve bu şekilde karşı tarafın haklılığı söz konusu olmaktadır. Bu çatışma yönetimi tarzı “kazan-kaybet” stratejisi olarak da ifade edilmektedir (Rahim vd., 2002: 307). Bu tarzı benimseyen kişiler karşı tarafla olumlu ilişkileri devam ettirebilmek için kendi amaçlarından vazgeçmekte ve karşı tarafın isteklerini gerçekleştirmeye odaklanmaktadır (Baykal ve Kovancı, 2008: 25)

Uzlaşma: Bu çatışma tarzında taraflar hem kendi istek ve ihtiyaçlarını hem de karşı tarafın taleplerini dikkate alarak orta yolu bulmaya çalışmaktadırlar. Bu tarzı uygulayabilmek için tarafların bazı isteklerden vazgeçmesi gerekmektedir. Bu tarz kısaca “kaybeden-kazanan yok” olarak da açıklanmaktadır (Rahim vd., 2002: 307).

Hükmetme: Bu çatışma yönetim tarzında bireyin kendi istek ve ihtiyaçlarına yönelme düzeyi yüksek, karşı tarafın istek ve ihtiyaçlarını dikkate alma düzeyi düşüktür (Rahim vd., 2002: 307). Bu çatışma yönetimi stratejisi daha çok büyük örgütler tarafından kullanılmaktadır. Büyük işletmelerde yöneticilerin sıklıkla kullandığı çatışma yönetimi tarzında ast-üst ilişkilerinde bu yöntemi kullandıkları görülmektedir (Baykal ve Kovancı, 2008).

Kaçınma: Bu çatışma yönetimi tarzında kişilerin hem kendi ilgi ve ihtiyaçlarına hem de karşı tarafın ilgi ve ihtiyaçlarına önem verme düzeyi çok düşüktür. Ortaya çıkan sorunlar görmezlikten gelinmekte ve kendiliğinden çözülebileceği varsayılmaktadır. Bu çatışma tarzında yöneticiler çatışmaya karşı tutumlarını net bir şekilde ifade etmemektedirler ve ciddiye alınmayan bu durumlarda olay büyütülmeden önlenemez. Bu tarzda çatışma yönetiminde taraflar geri çekilme, kazanmama ve sorumluluğu üzerinden atma gibi davranış sergilemektedirler (Rahim vd., 2002: 307).

Kaçınma tarzı çatışma yönetimini benimseyen yöneticiler genel olarak çatışmayı bilmezlikten gelirler ve çalışanların problemleri zaman içerisinde çözeceğini düşünmektedirler. Çatışma ile ilgili ani kararlar almaktan kaçınırlar (Koçel, 2010: 665).

Duygusal Emek Kavramı

Duygu insanların yaşamının en önemli parçalarından birisidir ve çalışma yaşamında duyguların etkisi yadsınamayacak kadar çoktur (Naktiyok ve Ağırman, 2016: 790). İnsanların özel yaşamlarındaki ve iş hayatındaki duyguları ile ondan beklenen duygular arasında farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Örgütsel yaşamda insanların hissettikleri duygulardan farklı olarak çalışma kurallarının gerektirdiği şekilde davranmaları istenmektedir. Bu durumda çalışanlardan duygularını yönetmesi istenmektedir (Theodosius, 2008: 15). İnsanların özel yaşamlarında ve çalışma yaşamlarında duygularının yönetimi farklı değerlendirilmektedir. Kişilerin özel hayatındaki duyguların düzenlenmesi duygusal iş olarak ifade edilirken, iş yaşamlarında müşteriler ile diyalog kurduklarında duygularını yönetmeleri duygusal emek olarak ifade edilmektedir (Brook, 2009: 11)

Literatürde duygusal emek kavramı ilk kez Hochschild tarafından ele alınmıştır. Hochschild (1983: 7)' e göre duygusal emek, duyguların yönetilmesini ve dışarıdan gözlenecek şekilde yüz ve beden hareketleri ile bunu sergilemesini ifade etmektedir. Duygusal emeğin iş yaşamında belirli bir ücret karşılığında sergilenmesi onun ticari değerinin olduğunu ifade etmektedir. Morris ve Feldman (1996: 987) duygusal emeği, çalışanların hizmet sundukları kişilere karşı örgütleri tarafından istenildiği şekilde davranmak için harcanan çaba olarak tanımlamaktadırlar. Duygusal emek kavramı genel olarak değerlendirildiğinde, çalışanların iş yaşamlarında bedensel ve zihinsel aktivitelerinin yanı sıra duyguları ile de işin gereklerine uygun bir şekilde davranabilmesi için düzenlenmesi olarak ifade edilmektedir (Kaya ve Özhan, 2012: 110; Cingöz, 2018: 20).

Duygusal emeğin sergilenmesi, sorumluluk ve duyguların yönetilmesi becerisini de gerektirmektedir (Mavi, 2015: 8). Duygusal emek ve duygu yönetimi farklı kavramlardır. Duygu yönetimi, kişinin kendi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla duygularını düzenlemesi olarak değerlendirilirken, duygusal emek ise belirli bir ücret karşılığında örgütsel hedeflere ulaşmak için kişinin kendi duygularını düzenlemesi olarak değerlendirilmektedir (Seçer, 2005: 826).

Hochschild (1983: 118)' e göre hizmet sektöründe çalışan kişilerin hizmet sunumlarında müşteriler ile birebir ilişki içinde olduklarından dolayı daha çok duygusal emek harcamaları gerektiğini, iş yerleri tarafından beklenen duyguları göstermeleri ve müşteri memnuniyetini sağlamaları için duygularının bir ücret karşılığında satın alındığını belirtmiştir.

Hochschild (1983), çalışanların duygusal emek harcamalarında duygularını yönetmek için iki yöntem kullandıklarını belirtmiştir. Bunlardan ilki, yüzeysel rol yapma, diğeri ise derinlemesine rol yapmadır. Yüzeysel rol yapma yönteminde çalışanlar şartların gerektirdiği duyguları göstermek için, o duyguları hissetmedikleri halde rol yaparak duygusal emek harcamaktadırlar. Derinlemesine rol yapma yönteminde ise, çalışanların duygularını değiştirerek kendilerinden beklenen davranışları gerçekten hissediyormuş gibi davranmalarıdır ya da kendilerini bu duyguları hissetmeleri için zorlamalarıdır. Çalışanların bu tür davranışlarda bulunmaları çalışma yaşamlarında stres ve baskı oluşturmakta, sürekli yüzeysel rol yapma davranışının sergilenmesi duygusal çelişkilere yol açmaktadır (Hochschild, 1983: 35-42). Ashforth ve Humphrey (1993) ise, Hochschild (1983)'in yüzeysel ve derinlemesine rol yapma stratejilerine ilave olarak, çalışanların rol davranışlarının belirli bir süre sonra alışkanlık haline geleceğini ve kendilerinden beklenen davranışları doğal olarak sergileme eğiliminde olacaklarını savunmuşlardır. Bu davranışların zamanla kişilerin kendi hissettikleri davranışlara dönüşeceğini, yüzeysel ve derinlemesine rol yapma davranışlarının samimi davranışlar ile yer değiştireceğini belirtmişlerdir (Beğenirbaş ve Turgut, 2014: 136).

Chu ve Murrmann (2006), çalışanların iş yerinde sergiledikleri duygusal emek düzeylerinin ölçülebilmesi için geliştirdikleri ölçekte duygusal emeğin iki boyut olarak incelenmesi gerektiğini

belirtmişlerdir. Bunlar duygusal uyumsuzluk ve duygusal çaba boyutlarıdır. Bu boyutları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür (Chu ve Murrmann, 2006:1182-1183).

Duygusal uyumsuzluk: Kişilerin kendilerinden beklenen davranışları sergilerken uyguladıkları stratejilerden yüzeysel rol yapma ve derinlemesine rol yapma davranışı arasındaki uyumsuzluğu ifade etmektedir. Bu boyut, kişinin sergilemesi gerektiği davranışlar ile gerçekte hissettiği davranışların birbirleri ile örtüşme derecesini ifade etmektedir.

Duygusal çaba: Çalışanların işletme içerisinde doğru olan bir davranışı sergileyebilmesi için derinlemesine rol yapma davranışında bulunmak adına gösterdiği çabayı ifade etmektedir.

Yazın Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Çatışma yönetimi ile ilgili alan yazın incelendiğinde, çalışanların demografik özellikleri ile çatışma yönetimi tarzları arasında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Munzur (2012) tarafından yapılan bir çalışmada, çalışanların yaşı ile çatışma yönetimi stratejilerinden ödün verme ve uzlaşma stratejisi arasında anlamlı ilişki olduğu, Akman ve Yakut (2018) tarafından yapılan çalışmada ise yaş ile uyma ve kaçınma stratejisi arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. Bazı çalışmalarda ise çatışma yönetimi tarzının çalışanların yaşlarına göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir (Dede, 2004; Şirin, 2008; Meriç, 2012; Özdemir ve Özdemir (2007). Çalışanların uyguladıkları çatışma yönetimi stratejilerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik çalışmalarda istatistiksel olarak anlamlı farkın olmadığı belirlenmiştir (Gümüseli, 1994; Akman ve Yakut, 2018; Meriç, 2012; Üngören, 2008; Özmen, 1997). Çalışanların gelir düzeyine göre uyguladıkları ödün verme, uyma ve kaçınma stratejilerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (Akman ve Yakut, 2018). Çalışanların işletmedeki hizmet yılına göre uyguladıkları çatışma yönetimi stratejilerine yönelik yapılan çalışmalarda herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir (Meriç, 2012; Munzur, 2012). Çalışanların mesleki deneyimleri ile uyguladıkları çatışma yönetimi stratejileri arasında da istatistiksel olarak bir ilişki olmadığı belirlenmiştir (Ural, 1997; Aral ve Kadan, 2016; Özdemir ve Özdemir, 2007). Çatışma yönetimi stratejilerinden en çok hangilerinin kullanıldığına yönelik yapılan çalışmalarda, bütünleştirme stratejinin diğerlerine göre daha yaygın kullanıldığı belirlenmiştir (Karcıoğlu vd., 2011; Ersöz, 2010; Özmen, 1997; Rehber ve Atıcı, 2009; Şirin, 2008; Şahin, 2007; Eryeşil ve Öztürk, 2015; Yıldızoğlu ve Burgaz, 2014; Özgan, 2006; Yağcıoğlu, 1997).

Duygusal emek ile ilgili alan yazın incelendiğinde daha çok sağlık, bankacılık, turizm, eğitim ve savunma alanında çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda genellikle, duygusal emek ile örgütsel vatandaşlık, tükenmişlik, iş aile çatışması, işten ayrılma niyeti, iş tatmini, örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık gibi konuların ilişkilendirildiği görülmektedir (Kesen ve Akyüz, 2016; Pugliesi, 1999; Heather Bulan, vd., 1997; Schaubroeck ve Jones, 2000; Özgün, 2015; Morris ve Feldman, 1996; Yürür ve Ünlü, 2011; Ashforth ve Humphrey, 1993; Grandey, 2000; Cote ve Morgan, 2002; Chau vd., 2009; Beğenirbaş ve Meydan, 2012; Çelik ve Turunç, 2011; Martínez-Iñigo, vd. 2007; Mengenci, 2015; Oral ve Köse, 2011; Serin, 2014; Erickson ve Ritter, 2001; Gülöva vd., 2013; Morkoç, 2014; Keleş, 2014).

İlgili alan yazında çalışanların çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere Sezer Aydın (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde 0.60 düzeyinde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada çatışma yönetimi tarzının duygusal emek harcama düzeyi üzerindeki etkisine yönelik yapılan analiz sonucunda, pozitif yönlü ve anlamlı 0.45 düzeyinde bir etkinin olduğu belirlenmiştir (Sezer Aydın, 2017).

Qadir (2016) tarafından banka çalışanlarına yönelik yapılan bir çalışmada, çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyleri üzerindeki etkisi araştırılmış, yaptığı regresyon analizi neticesinde çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde 0.90 oranında etkili olduğu tespit edilmiştir.

Odacı Karataş (2019) tarafından çağrı merkezi çalışanlarına yönelik yapılan çalışmada, çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiş, pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde 0.43 oranında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda ilgili yazında yapılan araştırmalar incelenerek, araştırmanın amacına uygun olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Hipotez 2: Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları, duygusal emek harcama düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez3:Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları, duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal uyumsuzluğu pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 4: Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları, duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal çabayı pozitif yönde etkilemektedir.

METODOLOJİ

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Ayrıca örgütsel çatışma yönetimi tarzların duygusal emek harcama düzeyleri üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmaktadır. Araştırmanın amacına ulaşmak için alan araştırması gerçekleştirilmiş, veri toplama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde istatistik paket programı olarak IBM SPSS 22.0 programı kullanılmıştır. Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırma Bursa İli Karacabey ilçesinde görev yapan banka çalışanlarına yönelik gerçekleştirilmiştir. Karacabey ilçesindeki Banka çalışanlarına 150 anket formu dağıtılmış, çalışanların iş yoğunluğundan dolayı anket formlarının 106'sı uygulanabilmiştir. Araştırmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik özelliklere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde örgütsel çatışma yönetimi tarzlarına yönelik ifadeler, üçüncü bölümde ise duygusal emek harcama düzeyine yönelik ifadeler yer almaktadır.

Araştırmada çalışanların örgütsel çatışma yönetimi tarzlarını belirlemek amacıyla Rahim ve Magner (1995) tarafından geliştirilen “Rahim Organizational Conflict Inventory-II” ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 28 ifade ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin orijinalinde yer alan boyutlardan *bütünleştirme* 7 ifadeden, *uzlaşma* 6 ifadeden, *hükmetme* 5 ifadeden, *kaçınma* 5 ifadeden ve *ödünlü verme* ise 4 ifadeden oluşmaktadır.

Araştırmada katılımcıların duygusal emek harcama düzeylerini belirlemek amacıyla Chu ve Murrmann (2006) tarafından geliştirilen “Duygusal Emek Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, orijinalinde 18 ifade ve 2 boyuttan oluşmaktadır. *Duygusal uyumsuzluk* boyutu 11 ifadeden, *duygusal çaba* boyutu ise 7 ifadeden oluşmaktadır.

Anket formunda kullanılan her iki ölçekte de verilen cevaplar 5’li likert tarzında işaretlenmiştir. Ölçekte 1-Hiç katılmıyorum 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde puanlanmıştır. Araştırmada örgütsel çatışma yönetimi tarzları ve duygusal emek harcama düzeylerine yönelik analizler yapılırken orijinal ölçekte yer alan ifadeler ve boyutlar kullanılmıştır.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen anketlerin çözümlenmesinde IBM SPSS 22.0 istatistik paket programından yararlanılmış ve hipotezlerin analizinde %95 güven aralığı dikkate alınmıştır.

Demografik Veriler

Araştırmaya katılan banka çalışanlarına yönelik demografik bilgilere aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo1: Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde (%)
Yaş	25 yaş ve altı	4	3,8
	25-29 yaş arası	26	24,5
	30-34 yaş arası	24	22,6
	35-39 yaş arası	34	32,1
	40 Yaş ve üzeri	18	17,0
Cinsiyet	Erkek	74	69,8
	Kadın	32	30,2
Eğitim Durumu	Lise	10	9,4
	Önlisans	90	84,9
	Lisans	6	5,7
Pozisyon	Orta Düzey Yönetici	24	22,6
	Alt Düzey Yönetici	16	15,1
	Personel	66	62,3
Kurumdaki Çalışma Yılı	1Yıldan az	4	3,8
	1-5 Yıl	14	13,2
	6-10 Yıl	54	50,9
	11-15 Yıl	26	24,5
	16-20 Yıl	8	7,5
	TOPLAM	106	100,0

Araştırmaya katılan banka çalışanlarının büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralıkları değerlendirildiğinde 35-39 yaş arasındaki katılımcıların ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı ön lisans mezunudur. Araştırmaya yönetici pozisyonunda yer almayan personelin katılımı daha yüksektir. Kurumda çalışma yılı incelendiğinde yarısından fazlası 6-10 yıl arasında kurumda çalışmaktadırlar.

Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzlarını belirlemeye yönelik ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunun 0.788 olduğu tespit edilmiştir. Duygusal emek harcama düzeylerine yönelik ifadelerin yer aldığı ölçeğin güvenilirliği ise 0.855'tir. Cronbach's Alpha değeri $0.60 \leq \alpha \leq 0.80$ aralığında ise ölçek oldukça güvenilir, $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ aralığında ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008: 405). Örgütsel çatışma yönetimi ölçeğinin güvenilir düzeyde, duygusal emek harcama düzeyini belirlemeye yönelik ölçeğin ise yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgilere aşağıdaki tablolarda yer verilmektedir.

Tablo 2: Örgütsel Çatışma Yönetimi Tarzı Ölçeği Betimsel İstatistiği

Örgütsel Çatışma Yönetimi Tarzı	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Bütünleştirme	106	1,00	5,00	3.67	0.64
Uzlaşma	106	1,00	5,00	3.28	0.48
Hükmetme	106	1,00	5,00	2.61	0.73
Kaçınma	106	1,00	5,00	3.34	0.55
Ödün Verme	106	1,00	5,00	3.36	0.54
Örgütsel çatışma Yönetimi Tarzı (Genel)	106	1,00	5,00	3.28	0.37

Araştırmaya katılan banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları betimsel istatistik sonuçları incelendiğinde genel ortalama değerinin 3.28 olduğu görülmektedir. %'li likert ölçeğine göre orta değer üzerinde bir örgütsel çatışma yönetimi benimsendiği görülmektedir. Bütünleştirme çatışma yönetimi tarzının ortalama değeri 3.67, uzlaşma tarzının ortalama değeri 3.28, hükmetme tarzının ortalama değeri 2.61, kaçınma tarzının ortalama değeri 3.34, ödün verme tarzının ortalama değeri 3.36'dır. En çok kullanılan çatışma yönetimi tarzı bütünleştirme olurken, en az kullanılan çatışma yönetimi tarzı ise hükmetmeye yönelik çatışma yönetimi tarzıdır.

Katılımcıların duygusal emek harcama düzeyine yönelik betimsel istatistik analizi sonuçları tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Duygusal Emek Harcama Düzeyi Ölçeği Betimsel İstatistiği

Duygusal Emek Harcama Düzeyi	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Duygusal Uyumsuzluk	106	1,00	5,00	2.96	0.36
Duygusal Çaba	106	1,00	5,00	3.36	0.43
Duygusal Emek Harcama Düzeyi (Genel)	106	1,00	5,00	3.11	0.33

Araştırmaya katılan banka çalışanlarının duygusal emek harcama düzeyi betimsel istatistik sonuçları incelendiğinde genel ortalama değerinin 3.11 olduğu görülmektedir. 5'li likert ölçeğinde sonuçlar değerlendirildiğinde, banka çalışanlarının duygusal emek harcama düzeylerinin orta değer üzerinde olduğu görülmektedir. Duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal uyumsuzluk ortalama değeri 2.96, duygusal çaba ortalama değerinin 3.36 olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmada kullanılan verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediklerini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış, Kurtosis ve Skewness değerlerinin -1 ve +1 değerleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Hair vd. (2013), Kurtosis ve Skewness değerleri -1 ve +1 aralığında yer aldığı normal dağılıma göre analizler yapılabileceğini ifade etmektedirler.

Hipotez 1: Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Araştırmaya katılan banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 4'de yer verilmektedir.

Tablo 4: Hipotez 1'e Yönelik Korelasyon Analizi Tablosu

	Duygusal Emek Harcama Düzeyi (Genel)	Duygusal Uyumsuzluk	Duygusal Çaba
Örgütsel Çatışma Yönetimi Tarzları (Genel)	,547**	,421**	,515**
Bütünleştirme	,514**	,264**	,655**
Uzlaşma	,399**	,343**	,328**
Hükmetme	,249**	,346**	,035
Kaçınma	,310**	,230*	,302**
Ödün Verme	,150	,092	,171

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır

**Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'de yer alan korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı %54.7 düzeyinde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Çalışanların örgütsel çatışma yönetimi arttıkça duygusal emek harcama düzeylerinde de artış görülmektedir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre hipotez 1 KABUL edilmiştir.

Hipotez 2: Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları, duygusal emek harcama düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir.

Katılımcıların örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 5'de yer verilmektedir.

Tablo 5: Hipotez 2'ye Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Duygusal Emek Harcama Düzeyi (Genel)						
Bağımsız Değişkenler (Örgütsel Çatışma Yönetimi Tarzları)	R²	F	β	t	p	Durbin Watson
<i>Bütünleşme</i>	.380	12.282**	.291	5.110	.000**	1.327
<i>Uzlaşma</i>			.079	1.208	.230	
<i>Hükmetme</i>			.128	3.453	.001**	
<i>Kaçınma</i>			-.018	-.307	.760	
<i>Ödün Verme</i>			-.090	-1.614	.110	

*p < 0,05 **p < 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5'de yer alan çoklu regresyon analizinde, bağımsız değişkenler arasında otokorelasyon olup olmadığını belirlemek amacıyla Durbin Watson test değerine bakılmış ve 1.327 olduğu tespit edilmiştir. Öztürk (2006)'ya göre Durbin Watson analizinin 1.5-2.5 aralığında olması gerekmektedir. Elde edilen sonucun bu aralığa yakın olduğu belirlenmiştir. Örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi üzerindeki etkisini belirlemek için kurulan regresyon modelinde R² değerinin 0.380 olduğu tespit edilmiştir. Duygusal emek harcama

düzeyindeki değişimin 0.380'lik kısmı örgütsel çatışma yönetimi tarzları tarafından açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde bütünleşme ve hükmetme tarzlarının istatistiksel olarak duygusal emek harcama düzeyini etkilediği tespit edilmiştir. Bütünleşme tarzındaki 1 birimlik artış, duygusal emek harcama düzeyinde 0.291 oranında, hükmetme tarzındaki 1 birimlik artış ise 0.128 oranında duygusal emek harcama düzeyini artırmaktadır. Çoklu regresyon analizi sonucunda hipotez 2 KABUL edilmiştir.

Hipotez3:Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları, duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal uyumsuzluğu pozitif yönde etkilemektedir.

Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal uyumsuzluk üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Hipotez 3'e Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Duygusal Uyumsuzluk						
Bağımsız Değişkenler (Örgütsel Çatışma Yönetimi Tarzları)	R²	F	β	t	p	Durbin Watson
<i>Bütünleşme</i>	.236	6.180**	.131	1.881	.063	2.112
<i>Uzlaşma</i>			.124	1.557	.123	
<i>Hükmetme</i>			.165	3.653	.000**	
<i>Kaçınma</i>			.017	.244	.808	
<i>Ödün Verme</i>			-.041	-.605	.546	

*p< 0,05 **p<0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, Durbin Watson test değerinin 2.112 olduğu belirlenmiş ve bağımsız değişkenler arasında otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir. Örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal uyumsuzluk boyutu üzerindeki etkisini belirlemek için kurulan regresyon modelinde R² değerinin 0.236 olduğu tespit edilmiştir. Duygusal uyumsuzluk boyutundaki değişimin 0.236'lık kısmı örgütsel çatışma yönetimi tarzları tarafından açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde hükmetme tarzının istatistiksel olarak duygusal uyumsuzluk boyutunu etkilediği tespit edilmiştir. Hükmetme tarzındaki 1 birimlik artış, 0.165 oranında duygusal uyumsuzluğa neden olmaktadır. Çoklu regresyon analizi sonucunda hipotez 3 KABUL edilmiştir.

Hipotez 4: Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları, duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal çabayı pozitif yönde etkilemektedir.

Katılımcıların örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal çaba üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Hipotez 4'e Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Duygusal Çaba						
Bağımsız Değişkenler (Örgütsel Çatışma Yönetimi Tarzları)	R²	F	β	t	p	Durbin Watson
<i>Bütünleşme</i>	.472	17.908**	.544	7.819	.000**	1.084
<i>Uzlaşma</i>			.008	.105	.916	

Hükmetme			.070	1.549	.125	
Kaçınma			-.072	-1.029	.306	
Ödün Verme			-.168	-2.451	.016**	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7’de yer alan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, Durbin Watson test değerinin 1.084 olduğu belirlenmiş ve otokorelasyon olmaması için gereken aralığa yakın olduğu (1.5-2.5) tespit edilmiştir. Örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal çaba boyutu üzerindeki etkisini belirlemek için kurulan çoklu regresyon modelinde R^2 değerinin 0.472 olduğu tespit edilmiştir. Duygusal çaba boyutundaki değişimin 0.472’lik kısmı örgütsel çatışma yönetimi tarzları tarafından açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde bütünleşme ve ödün verme tarzlarının istatistiksel olarak duygusal çaba boyutunu etkilediği tespit edilmiştir. Bütünleşme tarzındaki 1 birimlik artış, duygusal çaba boyutunda 0.544 oranında artırmakta iken, ödün verme tarzındaki 1 birimlik artış ise duygusal çaba boyutunu 0.168 oranında azaltmaktadır.. Çoklu regresyon analizi sonucunda hipotez 4 KABUL edilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Banka çalışanlarının örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Çalışanların örgütsel çatışma yönetimi tarzlarına yönelik yapılan betimsel istatistik analizi sonuçlarına göre, çalışanlar orta değer üzerinde örgütsel çatışma yönetimi uygulamaktadırlar. En çok kullanılan çatışma yönetimi tarzının bütünleştirme stratejisi olduğu tespit edilmiştir. En az kullanılan strateji ise hükmetme stratejisidir. Yapılan bir çok araştırmada da en çok kullanılan stratejinin bütünleştirme olduğu tespit edilmiştir (Karcıoğlu vd., 2011; Ersöz, 2010; Özmen, 1997; Rehber ve Atıcı, 2009; Şirin, 2008; Şahin, 2007; Eryeşil ve Öztürk, 2015; Yıldızoğlu ve Burgaz, 2014; Özgan, 2006; Yağcıoğlu, 1997). Çalışanların duygusal emek harcama düzeylerine yönelik yapılan betimsel istatistik analizi sonuçlarına göre, duygusal emek harcama düzeyinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Duygusal uyumsuzluk boyutu ortalamanın biraz altında, duygusal çaba boyutu ise ortalamanın biraz üzerinde gerçekleşmiştir.

Çalışanların örgütsel çatışma yönetimi tarzları ile duygusal emek harcama düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel çatışma yönetimi ile duygusal emek harcama düzeyi arasında pozitif yönlü %54. 7 düzeyinde ilişki tespit edilmiştir. Sezer Aydın (2017) tarafından yapılan benzer bir araştırmada da, örgütsel çatışma yönetimi ile duygusal emek harcama düzeyi arasında pozitif yönlü 0.60 oranında bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Odacı Karataş (2019) ise, örgütsel çatışma yönetimi ile duygusal emek harcama düzeyi arasında pozitif yönlü ve anlamlı 0.43 oranında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Banka çalışanlarının uyguladıkları örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Uygulanan örgütsel çatışma yönetiminin duygusal emek harcama düzeyi üzerinde %38 düzeyinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Sezer Aydın (2017) tarafından yapılan benzer bir çalışmada da örgütsel çatışma yönetiminin duygusal emek harcama düzeyini pozitif yönde 0.45 oranında etkilediği belirlenmiştir. Qadir (2016), örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi üzerinde 0.90 oranında pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Örgütsel çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal uyumsuzluk üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda, hükmetme stratejisinin duygusal uyumsuzluk üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğu belirlenmiştir. Çatışma yönetimi tarzlarının duygusal emek harcama düzeyi alt boyutlarından duygusal çaba

üzerindeki etkisinin incelendiği regresyon analizinde, bütünleşme stratejisinin pozitif yönlü, ödün verme stratejisinin ise negatif yönlü etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, banka çalışanlarının iş yerlerinde yaşadıkları örgütsel çatışma ile mücadele ederken duygularının yönetilmesinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel çatışmanın yönetilmesi ile duyguların yönetilmesi arasında yüksek sayılabilecek oranda ilişki olduğu belirlenmiştir. Çalışanların işletme içerisinde ortaya çıkan çatışmayı kendi avantajlarına çevirebilmeleri için duygularını iyi yönetmeleri gerekmektedir. Duygularını iyi yönetebilen çalışanların örgütsel yaşamdaki başarısı da olumlu yönde etkilenecektir.

Araştırmanın sonuçları işletmeler açısından değerlendirildiğinde, örgütsel yaşamda çatışma kaçınılmazdır ve önemli olan çatışmanın örgütsel amaçları gerçekleştirmeye yönelik olarak yönlendirilmesi ve yönetilmesidir. Örgütsel çatışmayı iyi yöneten işletmelerde olumlu rekabet ortamı oluşacak ve bu rekabet ortamı işletmelere dinamizm kazandıracaktır. Örgütsel çatışmanın yönetilmesinde duygusal emeğin etkisi yadsınamayacak düzeydedir. İşletme içerisinde çatışma ile mücadele etmek isteyen işletmelerin çalışanlarını bu konuda bilgilendirmeleri ve eğitim almalarını sağlamaları hem işletme için hem de çalışanlar için faydalı olacaktır.

Bu çalışma çerçevesinde sonraki çalışmalara öneri olarak, örgütsel çatışma ve duygusal emek arasındaki ilişkinin daha farklı sektörlerde araştırılması tavsiye edilebilir. Ayrıca örgütsel çatışma ortamını kontrol edebilecek ve olumlu yönde değerlendirilebilecek diğer unsurların neler olduğu konusu da, hem uygulayıcılar açısından hem de akademik çalışma yapan bilim adamları açısından katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, A. ve Yakut, E. (2018). Kişiler arası çatışma yönetimi yaklaşımlarının demografik ve kontrol değişkenleri açısından incelenmesi. *International Journal of Social Science Research*, 7(2), 188-210.
- Aral, N. ve Kadan, G. (2016). Öğretmenlerin çatışma çözme becerilerinin iş doyumunu üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 5(4), 264-278.
- Ashforth, B. E. ve Humphrey, R. H. (1993). Emotional labor in service roles: the influence of identity, *Academy of Management Review*, 18(1), 88-115.
- Baykal, K. ve Kovancı, A. (2008). Yönetici ve astlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne yönelik bir araştırma. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 3(3), 21-38.
- Beğenirbaş, M. ve Meydan, C. H. (2012). Duygusal emeğin örgütsel vatandaşlık davranışıyla ilişkisi: öğretmenler üzerinde bir araştırma, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 159-181.
- Beğenirbaş, M. ve Turgut, E. (2014). İş performansının sağlanmasında çalışanın duygusal emeğinin ve örgütte güven algısının etkileri. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(3), 131-149.
- Brook, P. (2009). The alienated heart: hochschild's 'emotional labour' thesis and the anticapitalist politics of alienation, *Capital & Class*, 33(2), 7-31.
- Chau, S. L., Dahling J. J., Levy P. E. ve Diefendorff J. M. (2009). A predictive study of emotional labor and turnover, *Journal of Organizational Behavior*, 30(8), 1151-1163.
- Chu, K. H. L. ve Murrmann, S. K. (2006). Development and validation of the hospitality emotional labor scale. *Tourism Management*, 27(6), 1181-1191.
- Cingöz, E., (2018). *Öğretmenlerin duygusal emek davranışları ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Cote, S. ve Morgan, L. M. (2002). A longitudinal analysis of the association between emotion regulation, job satisfaction, and intentions to quit, *Journal of Organizational Behavior*, 23(8), 947-962
- Çelik, M. ve Turunç, Ö. (2011). Duygusal emek ve psikolojik sıkıntı: iş-aile çatışmasının aracılık etkisi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40 (2), 226-250.
- Dede, T. (2004). *İşletmelerde kişilerarası çatışmaların çözüm yöntemleri ve bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, İ. (1999). *İşletme yönetiminde örgütsel davranış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Erickson, R. J. ve Ritter, C. (2001). Emotional labor, burnout, and inauthenticity: does gender matter?, *Social Psychology Quarterly*, 64(2), 146-163.
- Ersöz, F. N. (2010). *Çatışma yönetim tarzının, çalışanların işe ve örgüte yönelik tutumu üzerindeki etkisi: İstanbul'daki 5 yıldızlı otellerde bir araştırma*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eryeşil, K. ve Öztürk, M. (2015). Çatışma yönetiminde kullanılan stratejilerin çalışanların işten ayrılma niyetlerine etkisi: Selçuklu Belediyesi örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18(1), 137-154.
- Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the workplace: a new way to conceptualize emotional labor, *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95-110.
- Gülova, A. A., Palamutçuoğlu B. T. ve Palamutçuoğlu A. T. (2013). Duygusal emek ile işe bağlılık arasındaki ilişkide amir desteğinin rolü: üniversitede öğrenci işleri personeline yönelik bir araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 41-74.
- Gümüşeli, A. İ. (1994). *İzmir ortaöğretim okulları yöneticilerinin öğretmenlerle aralarındaki çatışmaları yönetme biçimleri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2013). *Multivariate data analysis*, New Jersey: Pearson Education.
- Heather Bulan, F., Erickson, R. J., ve Wharton, A. S. (1997). Doing for others on the job: the affective requirements of service work, gender, and emotional well-being, *Social Problems*, 44(2), 235-256.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: commercialization of human feeling*, California: University of California Press.
- Kalaycı, Ş., (2008), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, (3.Baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karcıoğlu, F., Gövez, E. ve Kahya, C. (2011). Yöneticilerin iletişim tarzı ve kullandıkları çatışma yönetim stili arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 327-340.
- Karip, E. (2010). *Çatışma yönetimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Kaya, U. ve Özhan, Ç. K. (2010). Duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi: turist rehberleri üzerine bir araştırma, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 109-130.
- Keleş, Y. (2014). *Örgütsel adaletin duygusal emek üzerindeki etkisi: Antalya'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Kesen, M. ve Akyüz, B. (2016). Duygusal emek ve prososyal motivasyonun işe gömülmüşlüğü etkisi: sağlık çalışanları üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 233-250.
- Koçel, T. (2010). *İşletme yöneticiliği yönetici geliştirme organizasyon ve davranış*. Genişletilmiş 17.Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kreitner, R. ve Kinicki A. (2007), *Organizational behavior*, (7th Edition), New York: MC Graw-Hill.
- Martínez-Iñigo, D., Totterdell, P., Alcover, C. M. ve Holman, D. (2007). Emotional labour and emotional exhaustion: interpersonal and intrapersonal mechanisms, *Work & Stress*, 21(1), 30-47.
- Mavi, D. (2015). *Öğretmen görüşlerine göre duygusal emek, iş özellikleri ve iş akışı arasındaki ilişki: Elbistan ilçesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Zirve Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Mengenci, C. (2015). İş tatmini, duygusal emek ve tükenmişlik ilişkilerinin belirlenmesi, *Ege Akademik Bakış*, 15(1), 127-139.
- Meriç, F. (2012). *İşletmelerde çatışma yönetimi: Gaziantep organize sanayi bölgesinde bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Morkoç, T.P. (2014). *Otel çalışanlarında duygusal emek ve iş-aile çatışması ilişkisi: İzmir şehir otelleri örneği*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Morris, J. A. ve Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor, *Academy of Management Review*, 21(4), 986-1010.
- Morris, J. A. ve Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor, *Academy of Management Review*, 21(4), 986-1010.
- Munzur, Ç. (2012). *Personelin çatışma yönetimi algıları ve iş doyumunu düzeylerinin incelenmesi: Mersin Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü örneği*. Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Naktiyok, A. ve Ağırman, Ü. H. (2016). İş odaklı duygusal emek ve duygusal tükenme arasındaki ilişkide çalışan odaklı duygusal emek ve mesleki bağlılığın aracılık etkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 789-809.
- Odacı Karataş, G. (2019). *Seçilen çatışma yönetimi stratejisi ile duygusal emek davranışı arasındaki ilişki: bir saha çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oktay, F. (2016). Çatışma yönetimi ile örgütsel destek arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4), 1146-1155.
- Oral, L.ve Köse, S. (2011). Hekimlerin duygusal emek kullanımı ile iş doyumunu ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16 (2), 463- 492.
- Özdemir, A. Y. ve Özdemir, A. (2007). Duygusal zeka ve çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi: üniversitede çalışan akademik ve idari personel üzerine uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 393-410.
- Özgan, H. (2006). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin çatışma yönetimi stratejilerinin incelenmesi*. Doktora tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

- Özgün, A. (2015). *Duygusal emek davranışını iş stresi üzerindeki etkisi: eğitim sektöründe bir uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özmen, F. (1997). *Fırat ve İnönü Üniversiteleri'nde örgütsel çatışmalar ve çatışma yönetimi yaklaşımları*. Doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Öztürk, E. (2006). Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli, Ş.Kalaycı (Ed). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* içinde. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 259-269.
- Pugliesi, K. (1999). The consequences of emotional labor: effects on work stress, job satisfaction, and well-being, *Motivation and Emotion*, 23(2), 125-154.
- Qadir, A. (2016). *An integrative model of personality, conflict management styles and emotional labour*. Doctoral dissertation, COMSATS Institute of Information Technology, Islamabad-Pakistan.
- Rahim, M. A. (2002). Toward a theory of managing organizational conflict. *International Journal of Conflict Management*, 13(3), 206-235.
- Rahim, M. A. ve Magner, N. R. (1995). Confirmatory factor analysis of the styles of handling interpersonal conflict: First-order factor model and its invariance across groups. *Journal of Applied Psychology*, 80(1), 122.
- Rahim, M.A., Psenicka, C., Polychroniou, P., Zhao, J. H., Yu, C. S., Anita Chan, K., ... ve Ferdausy, S. (2002). A model of emotional intelligence and conflict management strategies: A study in seven countries. *The International Journal of Organizational Analysis*, 10(4), 302-326.
- Rehber, E. ve Atıcı, M. (2013). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1), 323-342.
- Samir, H. H. (2019). *Yöneticilerin Örgütsel Çatışma Yönetiminde Modern Liderlik Tarzlarının Rolü: Süleyman Demirel Üniversitesi ile Bağdat Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Schaubroeck, J. ve Jones, J. R. (2000). Antecedents of workplace emotional labor dimensions and moderators of their effects on physical symptoms, *Journal of Organizational Behavior*, 21(2), 163-183.
- Schermerhorn, J. R., Hunt, J. G. ve Osborn, R. N. (2000). *Organizational behavior* (6th Edition). New York: JohnWiley and Sons.
- Seçer, H. Ş. (2005). Çalışma yaşamında duygular ve duygusal emek: sosyoloji, psikoloji ve örgüt teorisi açısından bir değerlendirme, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 813-834.
- Serin, S. (2014). *Duygusal emeğin tükenmişlik ve iş tatminine etkisi: sağlık sektöründe bir uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sezer Aydın, F. (2017). *İşgörenlerin örgütsel çatışma yönetimi tarzının duygusal emek harcama düzeyleri üzerindeki etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Sökmen, A. ve Yazıcıoğlu, İ. (2005). Thomas modeli kapsamında yöneticilerin çatışma yönetimi stilleri ve tekstil işletmelerinde bir alan araştırması. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1-19.
- Şahin, A. (2007). *İlköğretim okulu yöneticilerinin kişiler arası iletişim becerileri ve çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

- Şirin, E. F. (2008). *Beden eğitimi ve spor meslek yüksekokulu yöneticilerinin liderlik stilleri ve çatışma yönetim stratejilerinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- TDK (2005). *Türkçe sözlük* (10. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Theodosius, C. (2008). *Emotional labour in health care: the unmanaged heart of nursing*, New York: Routledge.
- Ural, A. (1997). *İlköğretim okulu yöneticilerinin öğretmenlerle aralarındaki çatışmaları yönetme yöntemleri*. Doktora tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Üngüren, E. (2008). Örgütsel çatışma yönetimi üzerine konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 880-909.
- Yağcıoğlu, B. D. (1997). *Örgütlerde çatışma düzeyleri ve çatışmanın ele alınış stilleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yıldızoğlu, H. ve Burgaz, B. (2014). Okul yöneticilerinin beş faktör kişilik özellikleriyle çatışma yönetimi stili tercihleri arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 295-310.
- Yürür, S. ve Ünlü, O. (2011). Duygusal emek, duygusal tükenme ve işten ayrılma niyeti ilişkisi, *İŞ, GÜÇ, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(2), 81-104.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 307-327, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 20.09.2019 Kabul Tarihi: 10.01.2020

HASTANEDE YATAN BİREYLERİN, HASTA HAKLARI VE SORUMLULUKLARI KONUSUNDAKİ BİLGİ DÜZEYLERİ: TOKAT İLİNDEKİ BİR DEVLET HASTANESİ ÖRNEĞİ

Knowledge Levels of Hospitalized Individuals Regarding Patient Rights and Responsibilities: Example of a Public Hospital in the Province of Tokat

Rıfat BİLGİN¹

Hülya DİĞER²

ÖZ

Bu çalışma, insan hakları bağlamında hasta hakları ve sorumluluklarını konu edinmektedir. Araştırma, müracaatçıların, hasta hakları ve sorumlulukları hakkındaki bilgi düzeylerini ve tutumlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın evrenini Tokat'ta bir devlet hastanesi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise ilgili sağlık kurumundan yatarak hizmet alan 247 hastadan ibarettir. Araştırmanın örnekleme yöntemi basit tesadüfi örnekleme yöntemidir. Her servisten eşit sayıda hasta sayısı amaçlanmış olup, çalışmaya katılmayı kabul eden hastalar ile uygulama gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, betimleyici analizlerin yanı sıra Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın elde edilen sonuçlarına göre, hastaların hakları ile sorumlulukları konusundaki bilgi düzeylerinin genel anlamda yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasta, Hak, Sorumluluk, Hasta Hakları, Hasta Sorumlulukları

ABSTRACT

The study discusses patient rights and responsibilities within the context of human rights. It aims to determine knowledge levels and attitudes of applicants regarding patient rights and responsibilities. Target population of the study consists of a public hospital in Tokat. Sample of the study, consists of 247 patients receiving service from the relevant hospital. Simple random sampling method was used in the study. It was aimed to obtain equal numbers of patients from each service and it was carried out with the patients who agreed to participate in the study. The data were analyzed by Mann Whitney U and Kruskal Wallis tests as well as descriptive analyzes. The results of the study shows that it the patients had higher levels of knowledge on their rights and responsibilities in general.

Keywords: Patient, Right, Responsibility, Patient Rights, Patient Responsibilities

GİRİŞ

Hak kavramının devamı niteliğinde kabul edilebilen hasta hakları, tarihsel süreç kapsamında değerlendirildiği zaman her geçen gün gelişme göstererek önemini koruduğu söylenebilmektedir. Ülkeden ülkeye farklılıkları bünyesinde barındıran hasta hakları, bazı ülkelerde yasal olarak ifade edilmekte iken, bazı ülkelerde ise tüzük, yönetmelik ve yönergeler aracılığıyla açıklanmaktadır. Hasta haklarının istenilen seviyede yer aldığını söyleyebilmek için bir takım unsurlara değinmek gerekmektedir. Söz konusu unsurlara kişi, personel ve devlet açısından bakıldığında hasta haklarının

¹ Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Elazığ/Türkiye, rifatbilgin@gmail.com.tr, ORCID: 0000-0003-1253-3851.

² Uzm. Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Elazığ/Türkiye, hulyadiger@gmail.com.tr, ORCID: 0000-0002-1737-8195.

verimliliğinden söz edilebilir. Çünkü hasta hakları çerçevesinde hizmet sunan ve devletten gerekli desteği elde eden sağlık kurumlarında etkili ve verimli bir hizmet sunumu beklenmektedir. Ancak hasta haklarının gözetilmesi konusunda yalnızca devlet desteği yeterli olmamakta, personelin davranışları ve gerçekleştirdikleri uygulama biçimleri de bu hakkın uygulanmasında önem arz etmektedir. Hasta ile bire bir ilişki içerisinde bulunan hekimlerin ve diğer sağlık çalışanlarının kurum veya kuruluşlarına müracaat eden hastalarla olan sosyal iletişim ve etkileşimleri, teşhis veya tedavi için gerekli olan uygulamalardaki davranış ve eylemde bulunma biçimleri hasta haklarının gözetilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Eski dönemlerde bilgi asimetrisinin düşük olması sebebiyle hasta haklarına yeterince riayet edil(e)memesi sebebiyle hastalar; hekim ve bakım süreçlerine itiraz edebilecek konumda değillerdi. Günümüzde ise hasta hakları ve sorumlulukları konusunda ideal bir konumda olduğumuzu söyleyemeyiz. Her ne kadar bu söz konusu iki unsur hakkında toplumsal bir farkındalık oluşmuşsa da –hem sağlık çalışanları hem de sağlık kurum ve kuruluşlarına müracaat eden hastaların- yeterli bilgi, bilinç, duyarlılık ve beceriye sahip oldukları söylenemez. Bilgi, bilinç, duyarlılık, beceri seviyelerinin yeterli düzeyde olmaması aşılması zor bir husus olarak değerlendirilse de çeşitli eğitimler, farkındalık çalışmaları yardımıyla bu ilgili sorunlar aşılabılır. Toplumla yönelik hasta hakları çerçevesinde düzenlenen eğitimler, bu kapsamda değerlendirilebilir. Bilgi, iletişim ve gelişen teknoloji aracılığıyla gittikçe küreselleşen bir dünyada hastaların bilgi seviyesi artmış ve hastalar daha da bilinçli birer birey haline gelmeleri olanaklı hale gelmiştir. Dolayısıyla günümüzde çoğunlukla hastalar, sağlık kurumlarıyla iletişime geçtiklerinde veya bu kapsamında bu kurumlarda buldukları süre zarfı boyunca sahip oldukları hakların önemini kavramış kişiler olarak değerlendirilebilir. Hasta hakları hakkında personelin de yeterli bilgi seviyesine sahip olması, hastaların daha kolay, etkili ve verimli bir hizmet alımı gerçekleştirebilmelerine katkıda bulunacaktır.

Yukarıda yapılan değerlendirme bağlamında bu çalışmada, hastaların hasta hakları ile sorumlulukları hakkındaki bilgi seviyeleri çeşitli açılardan değerlendirilecektir. Sağlık kurumlarının etkili ve verimli bir sağlık hizmeti sunumunu gerçekleştirebilmek için hasta hakları ile sorumlulukları konusunda hastaların bilgi düzeylerinin bilinmesi gerektiği çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç kapsamında yapılan çalışmanın evrenini, yarı kamusal mal ve hizmet niteliğindeki sağlık hizmetlerini sunan bir devlet hastanesinden hizmet alan 247 hasta oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan hastaların hasta hakları ile sorumlulukları konusundaki bilgi düzeyleri çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Bu çalışma aynı zamanda hak ve sorumlulukların toplumsal ve kültürel kodlardan kaynaklanan sosyolojik kaynakları olduğunu kabul etmektedir. Sağlık alanındaki hak ve sorumlulukların düzeyinin toplumsallaşma sürecinde hem sağlık çalışanları hem de hastalar tarafından öğrenildiği ve ilgili konulara yönelik farkındalığın bu şekilde bireyler tarafından içselleştirilip davranış haline getirildiğini söylemek mümkündür. Öyleyse toplumsal düzeyde var olan hak ve sorumluluklar kapsamındaki sosyo-kültürel kodlar ve değerler uzun erimli olarak eğitim ve sosyalleşme süreçlerinde çocuklara öğretilmedi. Bunun yanı sıra toplumsal bilincin oluşması içinde bu sosyo-kültürel kodlar ve değerler konusunda hastalar ve sağlık çalışanlarına yönelik bilincin oluşması için farkındalık çalışmaları da kısa erimli süreçler olarak göz önüne alınmalıdır.

1.Hak Kavramı ve İnsan Hakları

İnsan kavramı doğaya ve topluma göre anlam farklılığı göstermesi nedeniyle farklı tanımlara sahiptir. İnsanın gerçekleştirdiği madde değiş tokuşu, kişinin bilinçli kontrolü altında gerçekleşmektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran özellik bilinçtir (Çeçen, 1995: 20-21). Öyleyse insanın haklar elde etmesi ve sorumluluk kazanması sahip olduğu bilinç düzeyi ile yakından ilgilidir. İnsanoğlu sahip olduğu bilinç sayesinde haklarını kullanmakta ve sorumluluklarını da bu sayede yerine getirmektedir.

Hak kavramı, adalet ve doğruluğa saygıyı temelinde bulduran ahlak ilkesi, yasal olduğu düşünülen bir ayrıcalık, unvan ve yetki olarak tanımlanabilir (Argon, 1997: 131). Bununla birlikte

hak kavramı, esas olarak bireyin doğumundan önceki dönemde de duygusal bir dürtü şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Hak denilen yetki, ilerleyen süreçte kişilik ile birlikte düşüncenin gelişmesiyle, kişiliğe bağlı bir bağlantıya ve bütünleşmeye dönüşmektedir. Bu sebeple hak düşüncesi, kişilikten ayrı düşünülmesi imkânsız ve insandan daha doğrusu kişilik varlığından ayrı olması mümkün olmayan ruhsal ve düşünsel bir yaşantı anlamında yer almaktadır (Emini, 2004:203-204).

Böylece hak kavramı, hukuk tarafından ortaya konulan, sahibinin iradesine bırakılan ve korunması konusunda güç erkinin yetkili olduğu menfaatlerdir. Hak evrensel bir değer olmasının yanında bir ülkede uygulanması gereken veya uygulanan bir hukuk kuralına dayanması gerekir. Bu hukuk kuralı yazılı –anayasa, kanun, KHK, tüzük, yönetmelik- ya da örf- adet hukuku gibi yazılı olmayan bir biçimde de olabilmektedir. Ayrıca hukuk kuralının koruma altına al(a)madığı bir hareket tarzı menfaat, yetki ve hak olarak nitelendirilememektedir.

Doğal hak kuramı, klasik ve modern doğal hak olmak üzere birbirinden farklı olarak iki ana ekole bağlı şekilde ele alınan bir kuramdır. İki kuram, doğal hak kavramına yükledikleri anlam itibarıyla farklılık göstermektedir. Klasik doğal kuramına göre doğal hak, bireylerin kişisel tercihlerinden öte Tanrı, doğa ya da yasa gibi mutlak bir kaynağın evrensel adalet ile gerçeklik iddialarıdır. Modern doğal hak kuramına göre ise doğal hak, eylemde bulunmak için bir yeti, kabiliyet ile özgürlüktür. Bireyin sahip olduğu güç olarak doğal hak, kişilerin tercih özgürlüğü ile çıkarlarındaki önceliğe işaret etmektedir (Kaya, 2017: 177).

İnsan haklarının tarihsel süreci incelendiğinde, üç kuşak altında ortaya çıktığı görülmektedir. Birinci kuşak insan hakları genel anlamda bireyleri korumak amaçlı oluşturulan haklardır. İkinci kuşak hakları, sanayi devriminden sonraki süreçte, İngiltere’de işçi sınıfının mücadelesi kapsamında ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olarak ifade edilebilir. Sanayi devrimi ve sonrasında ortaya çıkan ve dezavantajlı grup ve kişiler için yeni haklar, menfaatler sağlamaya yönelik çağımızın sosyal politikaları iki yoldan gerçekleştirilmiştir. Biri yasalar çıkararak düzenlemeler yapma biçimindeki yoldur. Buradan yeni bir hukuk dalı doğmaya başlamıştır. Bu hukuk dalı, devletin ekonomik bakımdan güçsüz olanları koruyucu kılmak için geliştirdiği mevzuatın ve hukuksal öğretinin bir ürünüdür. Adı iş hukukudur. İkinci yol işçilerin, işçi sınıfının kimi hak ve özgürlüklerini tanıyıp, koruyarak sermaye karşısında güç dengesi oluşturmalarına, örgütlenmelerine, sendikalar kurmalarına yardımcı olma babında sosyal politikalar gerçekleştirme şeklinde olmuştur. Toplumların ve devletlerin bu düşünceyi kabul etmeleri ve bu düşünceyi uygulamaya geçirmeleri, sömürüyü önlemesi ve emek-sermaye arasındaki ilişkilerde bir güç dengesi oluşturmasının zorunlu olduğu gerçeğine ulaşması için yüzyıllar boyunca insanların büyük acılar ve sıkıntılar içinde kalmaları gerekmiştir. Bu yöndeki sosyal politikaların gelişmesi ve bu bağlamda yeni hak ve menfaatlerin elde edilmesi için uzun mücadeleler gerektirmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonraki süreçte teknolojinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan gelişimsel hareketler insanların sağlıklı yaşam alanlarını kısıtlamıştır. İnsanların sağlıklı bir çevre kapsamında yaşaması hakkı gündemde yerini almıştır. Böylelikle bu dönemde kazanılan haklar ve menfaatler sadece bireye ve belli sınıfa yönelik –mesela işçi sınıfı- değil hem bireye hem de toplumun geneline kapsayacak bir şekilde gelişmiştir (M.E.B., 2011: 7-8).

İnsan hakları, kişilerin yalnızca insan olması ile elde ettiği haklardır. İnsan haklarının amacı, doğuştan elde edilen ve yalnızca insanlara ait olan niteliklerin geliştirilmesini sağlamaktır. Vazgeçilemez ve devredilemez haklar kapsamında yer almaktadır. İnsan hakları her yerde ve durumda saygı gerektiren haklardır (Turhan, 2013:371). Belki de hasta haklarını ve sorumluluklarını demokratik katılımın yüksek olduğu ülkelerde mevcut bulunan ve üzerinde titizlikle durulan hem hasta hem de sağlık çalışanları açısından insanın sahip olduğu vazgeçil(e)meyen ve devredilmeyen haklar bağlamında düşünmek ve gündemleştirmek gerekir.

İnsan hakları kavramı; tanımı, kapsamı ve içeriği açısından birçok tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bu tartışmalar insan haklarının neleri kapsadığı veya nelerin insan hakları kapsamında olması gerektiği ve evrensel olarak kabul edilen insan haklarının her topluma göre

değişip değişmediğiyle ilgilidir. Birçok tanımı olan insan haklarının genel olarak kabul gören tanımı; hiçbir ön şart aranmaksızın insanın her açıdan kişiliğini ve onurunu korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan her hangi bir kurum, toplum, grup, kişi ve devlet tarafından dokunulamayan, devredilemeyen evrensel ilke, kural ve hakların tamamıdır (Albayrak, 2010: 8; Hekimoğlu, 2002: 54).

Kişilerin sırf insan oldukları için sahip oldukları hakların bir diğeri de kendi olanaklarıyla gerçekleştirdikleri sağlık, eğitim, vb. haklardır. Bu haklar devlet ya da bazı kurum veya kuruluşlar tarafından emekli olma, sendika kurma gibi ekonomik, sosyal ve siyasal haklar olarak korunmaktadır. Bir ülkede bu hakların yaşanabilirliğini tam bir biçimde sağlanmadıkça bireylerin insan olarak olanaklarını geliştirmekten mahrum kalacaklarını söyleyebiliriz (Kuçuardi, 2016: 46). İnsan felsefesinde insanın temel nitelikleri sıralanırken “insan tavrı takınan bir varlık” olarak da tanımlanmaktadır. Çünkü insan bilen, yapıp eden, değer duygusuna sahip bir varlık olarak da kabul görmektedir. Ancak eğer insan bilen bir varlık olmasaydı, o zaman hayat durumlarından yana tavrı koyamazdı ve onlara karşı aktif bir mücadeleye de girişemez veya tavrı takınamazdı. Böylece bu tip insan hayat durumlarına karşı hep pasif ve uykuda bir varlık olurdu. Burada insanın bilgi sahibi olması tavrı takınması için yeterli değildir. Aynı zamanda insanın aktif olması için yapıp-eden ve değer duygusuyla donatılan bir varlık olarak insan ancak aktif olabilir. İnsanın tavrı takınmaması pasif olmasına, gelip-gelmekte olan yeni durumlara boyun eğmek ve onların getirdiğini olduğu gibi kabul etmektir. İnsanın harekete geçmemesi, yapıp-etmemesi veya tavrı takınmaması ilgisizliğine sebep olur. İlgisizlik ise bilgisizliğe veya değer körlüğüne sebebiyet verir (Mengüşoğlu, 2017:172-173). Burada hem sağlık çalışanlarının hem de hastaların eylem, davranış ve uygulamalarında aktif, bilgili, tavrı geliştiren bireyler olması için karşılardaki bireyleri araç değerler (insanın kendi çıkarını gözetmesi) olarak görmemeleriyle mümkün olacaktır. Belki de insanların sahip oldukları hakları iade etmek, değer gerektiren durumlara, haklara seyirci kalmamakla ilintilidir. Hakları iade edilmesi ve sorumlulukların yerine getirilmesi ise bilgi ve bilincin yanında yüksek bir duygudaşlığa sahip olmayla bağlantılı olabilir.

2.Hasta Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Kavramsal Tanımı

İnsan hakları kavramının tarihsel gelişim sürecine bakıldığında farklı yaklaşım biçimlerinin hâkim olduğu kolaylıkla görülmektedir. Bireyi esas alan yaklaşım ile sınıf, grup veya toplulukları esas alan yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlar daha çok sanayi devrimi öncesine gelişen liberal ve kapitalist düşünce ile ve sanayi devrimi sonrası gelişen Marksist yaklaşımlarla bağlantılı gelişmeleri içermektedir.

Birincisi Batı eksenli yaklaşımdır. Batılı devletler, Batı Avrupa ile Kuzey Amerika devletlerini kapsamakta, bölgeye genel anlamda hâkim olan insan hakları anlayışı Aydınlanma Çağı felsefesinden kaynaklanmaktadır. Anlayışın kültürel olarak temel amacı, devlete karşı bireyin korunmasıdır. Anlayış zaman içerisinde sosyal haklara yönelik olarak genişlemeler göstermiş olsa da, temel anlamda liberal bireyci felsefeye dayanmaktadır. Anlayış bünyesinde, negatif statü hakları olarak adlandırılan yani devletin müdahalede bulunmayacağı, insanların özgürce davranıp karar alabileceği ve uygulayabileceği ortam yaratma isteğini barındırmaktadır. Bu ortam içerisinde, herkesin kendi çıkarına en uygun olan şekilde çalışması ile toplumun refaha ulaşacağı ve bu sayede toplumun tümüne faydalı olacağı öngörülmektedir (Aybay, 2015: 50-52).

İkinci yaklaşım ise Marx'ın düşüncelerinden esinlenen ve Sovyetler Birliği'nin temel anlayışından kaynaklanan ve öteki devletlere belli ölçülerde yansıyan bu anlayış, insanlar için ekonomik, sosyal, kültürel vb. koşullardan bağımsız olarak soyut bir özgürlükten söz edilmesini anlamsız olduğu inancına dayanmaktadır. Bu sebeple, insan haklarının gerçekleştirilmesi sürecinde devletin görevi olumsuz tavrı almak değil, aksine insanların özgürleşmesini sağlamak için toplumsal ve ekonomik yaşamı yönlendirecek müdahalelerde bulunmaktadır. Bu sebeple, kişisel düzeyde yer alan haklar ile özgürlüklerden çok, toplumun ekonomik ile sosyal yaşamının düzenlenmesine öncelik tanınmalı, tanınan hakların soyut olarak kalmaması somutlaştırılması için gereken maddi koşulların

oluşması sağlanmalıdır. Bu koşulların sağlanması devlet müdahalesi ile gerçekleştirilebilmektedir (Aybay, 2015: 50-52).

19. yüzyılın ilk başları itibari ile ve bilhassa I. ve II. Dünya savaşlarından sonra gelişme gösteren insan haklarının sağlık hizmetlerine entegre edilmesi neticesinde hasta hakları konusu gündemde yerini almıştır (Canpolat, 2002: 67). Hasta haklarının gelişme süreci ve günümüzdeki yerini alması uzun süren mücadeleler sonucunda gerçekleşmiştir. I. ve II. Dünya savaşları sürecinde insan hakları konusunda meydana gelen ihlal ve istismarlar, tıp mesleğini sergileyen bireylere karşı bir güvensizlik duygusunu oluşturmuştur. Güven eksikliği sonucunda mesleğe olan saygınlık azalmıştır. Meslek etiği ile hasta onuruna uygun şekilde hizmet sunumu gerçekleştirmek isteyen hekimler ile personeller hasta hakları kavramına sahip çıkmışlardır. Bu sayede hasta hakları kavramı ortaya çıkmıştır. Hasta haklarının ortaya çıkması ile mesleki saygınlık azalmamış özellikle mesleki saygınlığın artırılması, başarılı ve etik şekilde performans sergileyen sağlık personelinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla hasta hakları ile ilgili uygulamalar başlatılmıştır (Aydemir ve Işıkhana, 2012: 68).

Sağlık Bakanlığı, hasta hakları ile ilgili gelişmelere destek de bulunmak amacıyla 2003 yılında “Sağlık Tesislerinde Hasta Hakları Uygulamalarına İlişkin Yönerge”yi yayımlamış ve 2005 yılında da yeni oluşan gereksinimler çerçevesinde bu yönergeyi yenilemiştir (Bostan, 2008: 3). Yönergeye göre hastaneler ile diğer sağlık kurumlarında “Hasta Hakları Kurulları ve Birimlerinin oluşturulması gerekmektedir. İlgili hasta hakları kurulu; Hasta hakları uygulamalarını planlamak, değerlendirmek, uygulamak ve önerilerde bulunmak amacıyla il merkezlerindeki bütün kamu hastaneler ile ilçelerdeki 100 yatak üzerindeki hastanelerde oluşturulmuştur. Sağlık hizmeti sürecinde meydana gelen hasta şikâyetleri, çözümlerin üretilmesi ve sorumluların belirlenmesi, Hasta Hakları Kurulları ve Birimlerinin görevleri arasında yer almaktadır. Yönerge kapsamında Sağlık Bakanlığına bağlı hizmet üreten sağlık kurumlarında hasta hakları uygulamaları 2004 yılı itibari ile yaygınlaşma göstermiştir. Sağlık Bakanlığına bağlı şekilde hizmet üretmeyen sağlık kurumları ise, bu uygulamalardan etkilenerek, personeline bu hususta hizmet içi eğitimler vermiş ve hasta ile halkla ilişkiler büroları oluşturdukları gözlemlenmiştir (Bostan, 2008: 3-4). Esasında bu ilgili yönerge başta çocuklar ve engelliler olmak üzere dezavantajlı kişi ve grupların haklarını korumak, hastanelerde hasta ve sağlık personeli arasında oluşan çatışmaları çözümlenmek, hastaların öneri ve eleştirilerini dinlemek ve hasta hakları uygulamalarını geliştirmek için çalışmalar yaparak sağlık çalışanlarını bu konuda motive etmek şeklinde de sıralanabilir.

2004 yılından sonra, hasta hakları, sık sık kamuoyunda tartışılan ve gündemde yer alan konular arasında bulunmuştur. İlerleyen süreçte hasta hakları alanında daha fazla dernek faaliyet gerçekleştirilmekte ve hem halka hem de sağlık personeline yönelik hasta hakları ile ilişkili etkinlikler düzenlenmesi ile bilimsel araştırma yayınlarının sayısında artış görülmüştür. Bu araştırmaların çoğunluğu, Türkiye’deki hekimlerin hasta hakları hakkındaki bilgi seviyeleri, tutumları ile hastaların, haklarını bilme ile talep etme düzeylerini yansıtmayı amaçlamaktadır (Topbaş vd., 2005: 81).

Hasta hakları, sağlık hizmetlerine gereksinim duyan bireylerin, yalnızca insan olmaları nedeniyle sahip buldukları ve T.C. Anayasası, milletlerarası antlaşmalar, kanunlar, diğer mevzuat ile koruma altına alınmış şekilde yer alan haklar olarak tanımlanabilir (Hasta Hakları Yönetmeliği, 1998). Başka bir ifade ile hasta hakları, daha iyi bir sağlık ortamının sağlanabilmesi için hasta ile personelin bir arada sahip çıkması gereken bir konu olarak ifade edilebilir (Erdem, 2018: 519). Diğer bir ifade ile hasta hakları, hastaların sağlık hizmetleri aldıkları süreçte, kendilerine insanca muamelede bulunulmasını ve insan haklarının korunmasını talep edilebilecek bir güvence mekanizmasının bulunmasını işaret etmesi olarak tanımlanabilir (Zubaroglu Yanardağ, 2016: 31).

Amerikalı bilim adamı George J. Annas ‘ın 1998 yılında hasta hakları hakkında yazmış olduğu bildirgenin şu hükümleri içermesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir (akt. Zubaroglu Yanardağ, 2016: 32) ;

- Tedavi hakkında bilgi sahibi olma hakkı,
- Gizlilik ilkesi ile insan onurunun korunması hakkı,
- Tedaviyi reddetme hakkı,
- Acil durum kapsamında tedavi görebilme hakkı,
- Kendini savunma hakkı

Hasta hakları kapsamında özellikle belli başlı haklarda aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- **Onam:** Genel anlamda, bireyin kendi bedenine yapılacak her türlü tıbbi müdahaleyi bilme ve tespit etme hakkına sahip olduğu görüşünü esas alan ve bireyin hastalık anında da haklarını koruyabilme amacıyla bu konuda tasarlanmış yasalarla güvence altına alınmış olan, ilk başlarda öğreti şeklinde iken tarihsel gelişim ile birlikte uyulması zorunlu hale gelen ilkeyi ifade etmektedir (Tümer vd., 2011: 191-197).
- **Mahremiyet ve Gizlilik:** Mahremiyet, kişisel bütünlüğü ifade etmekte olup kişinin mahrem alanına yönelik herhangi bir müdahalenin gerçekleştiğine işaret etmektedir. Gizlilik ile mahremiyet iç içe olan konulardır. Örneğin; hastanın izni dışında bilgilerinin paylaşılması ya da muayene edildiği odanın ses yalıtımının bulunmaması hasta mahremiyetinin ihlali olarak ifade edilebilirken; gizlilik ise, hastanın kendisi ile ilgili hekime/personele verdiği özel bir bilginin paylaşımı şeklinde ifade edilebilir (Zubaroglu Yanardağ, 2016: 32).
- **Kendi Hakkında Karar Verme Hakkı (Hasta Özerkliği):** Hasta özerkliği ile kendi hakkında karar verme hakkı doğrudan olarak ilişkilidir. Sağlık personelinin hastanın özerk olabileceği bir ortam ile durumu oluşturmak suretiyle hastanın özerk karar almasına yardımcı olabilirler. Özerkliğe saygı ilkesi, Tıbbi etik ile biyo-etikğin önemli olan birkaç ilkesi arasında yer almaktadır. İlkenin etik gerekleri kapsamında; bireye saygı gösteren, gerçeği söylememe ile zor kullanma vb. gibi olumsuz durumlardan kaçınmayı gerektirirken; araştırmalar, tıpta ve hasta bakımı kapsamında hastanın karar süresine katılımını sağlama gibi olumlu yükümlülükleri de gerektiren bir içerik yer almaktadır (Ersoy ve Aydın, 1994: 71).

Konu ile ilişkilendirilebilecek kavramlara değindikten sonra bu alanda yapılan çeşitli çalışmalara değinmek, çalışmanın bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda yapılan çeşitli çalışmalar-ki genellikle hasta hakları konusuna yoğunlaştıkları görülmektedir- ise aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Taşçı (2007), Denizli Devlet Hastanesi'nde doğum yapan 320 anne ile gerçekleştirdiği çalışmada, doğum yapan hastaların aldıkları bakımı hasta hakları açısından t ve F testi yardımıyla değerlendirmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, annelerin çalışma durumu, doğum sırasında ebelerin yaklaşımlarının nasıl olduğu ve bir sorun yaşadığında şikâyet etme durumu ile hasta haklarına yönelik değerlendirmeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Ayrıca hastaların %76.6'sının daha önce hasta hakları tanımını duymadığı, %70.3'ünün her hangi bir sorun yaşasa bile şikâyet etmeyeceği, %29.4'ü şikâyet etse de değişen bir şey olmayacağı düşüncesine sahip olduğu ve %81.6'sının sorun yaşadığında nereye şikâyet edeceğini bilmediği elde edilen diğer sonuçlar arasındadır.

Tanrıverdi (2012), Haseki Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ne başvuran 110 hasta ile gerçekleştirdiği çalışmada, hastaların, hasta hakları konusundaki farkındalık düzeylerini tanımlayıcı istatistikler, t testi ve korelasyon analizi yardımıyla test etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre hastaların orta düzeyde, genel hizmet, güvenlik, bilgilendirme ve personel ile ilgili hasta hakları farkındalıklarından yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte hastaların medeni durumları ile hasta hakları farkındalıkları arasında anlamlı bir ilişki olduğu elde edilen diğer sonuçlar arasındadır.

Çetinkaya vd. (2013), Karaman İli Ermenek İlçesinde faaliyet gösteren bir devlet hastanesinde yataklı ve ayakta tedavi gören 100 hasta ile gerçekleştirdikleri çalışmada, hastalarının hasta hakları

bilgi düzeyi tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi yardımıyla test edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, hastaların hakları konusunda bilinçlendirildiği ve bu bilinçlilik düzeyinin onların daha huzurlu olmalarını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Taylan ve Baydoğan (2015), Kocaeli ili İzmit Seka Devlet Hastanesi, İzmit Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi, Kocaeli Devlet Hastanesi ve Derince Eğitim ve Araştırma Hastanesinde 316 hasta ve yakını ile gerçekleştirdikleri çalışmada, hasta ve yakınlarının hasta hakları ve hasta hakları birimi hakkındaki bilgi düzeyleri ve faydalanma durumları tanımlayıcı istatistikler yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, hasta ve yakınlarının büyük çoğunluğu hasta hakları konusunda yeterince bilgi sahibidir. Ancak hastaların yasal haklarını bilme düzeylerinin yüksek bir oranda olduğu, buna karşın aynı kişilerin ilgili haklardan faydalanma oranlarının daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca hasta haklarından biri olarak ifade edilen şikâyet hakkının en az başvuru alan yasal hak olduğu elde edilen diğer sonuçlar arasındadır. Öte yandan ise, hasta haklarının hasta ve yakınları tarafından bilinme düzeyinin %81,8; hasta ve yakınlarının hasta haklarından faydalanma oranı ortalama %49,1; hasta ve yakınlarının %18,1'inin en az bir kez Hasta Hakları Birimine başvurusu olduğu; başvuranların da %86,8'i başvurusuyla ilgili birim sorumlularının kendileriyle kısmen ya da yeterince ilgilendiği tespit edilmiştir.

Soysal ve Kuşçu (2018), üniversite öğrencilerinin hasta hakları ile ilgili bilgi seviyelerini ölçmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, katılımcıların hastanede sağlık çalışanlarından hasta haklarıyla ilgili büyük çoğunlukta bilgi alamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada katılımcıların hasta haklarıyla ilgili en çok görsel yöntemlerden, panolardan ve kişisel bilgilendirmeden yararlandıkları tespit edilmiştir.

3. Metodoloji

Bu araştırmanın amacı, müracaatçıların hasta hakları ve sorumlulukları hakkındaki bilgi düzeylerini belirlemektir. Söz konusu amaç kapsamında araştırmasının evrenini, bir devlet hastanesinden hizmet alan yatan hastalar oluşturmaktadır. İlgili hastane 500 yataklı olup, evren sayısı 500 kişi olarak kabul edilmiştir. Araştırmanın örneklem sayısı, %95 güven düzeyinde ilgili formül³ kullanılarak hesaplanmış olup, 217 kişi olarak belirlenmiştir.

252 kişiden veriler toplanmış olup, 5 anketin eksik ya da yanlış olması sebebiyle analiz sürecine dahil edilmemiştir. 247 kişiden elde edilen veriler, SPSS 22.0 for Windows paket programı ile araştırma amaçları doğrultusunda çeşitli istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Elde edilen verilere ilk olarak betimleyici analizler uygulanmıştır. Betimleyici analizlerden sonra verilere normallik testi uygulanmıştır. Shapiro-Wilk katsayısına göre verilerin normal dağılım göstermediği kanaatine varılmıştır. Katılımcıların hasta hakları ve sorumlulukları konusundaki bilgi düzeylerini demografik değişkenlere göre karşılaştırmak amacıyla Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis analizi yapılmıştır. İki bağımsız grup ortalamalarını karşılaştırmak amacıyla Mann Whitney U testi, üç veya daha fazla sayıda grubun ortalamaları arasındaki farklılığı karşılaştırmak için ise, Kruskal Wallis analizi uygulanmıştır.

Ayrıca ilgili ölçek 1998 tarih ve 23420 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Hasta Hakları ve Sorumlulukları Yönetmeliği"nden faydalanılarak çalışmanın yazarları tarafından oluşturulmuş olup, pilot uygulaması 28 Ocak-7 Şubat 2019 tarihinde 80 kişi ile gerçekleştirilmiştir. 80 kişiden elde

³ Örneklem büyüklüğünü hesaplama (Sample Size Calculator) sistemi kullanılarak örneklem büyüklüğü bulunmuştur (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>, Erişim tarihi:15.02.2019)

edilen veriler faktör ve güvenilirlik analizi yardımıyla test edilmiştir. Analiz sonucunda Cronbach Alpha değeri 0.93 olarak belirlenmiş ve geçerli olduğu tespit edilmiştir.⁴

3.1.Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma verilerinin yalnızca yatan hastalardan elde edilmiş olması çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilmektedir.

3.2.Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan ve analiz sürecine dâhil edilen 247 hastadan elde edilen demografik veriler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Değişken	F	%
Cinsiyet		
Kadın	132	53,4
Erkek	115	46,6
Medeni Durum		
Bekâr	41	16,6
Evli	183	74,1
Dul	23	9,3
Yaş		
18-25	35	14,2
26-35	43	17,4
36-45	52	21,1
45 ve üzeri	117	47,4
Eğitim		
Okuryazar Değil	23	9,3
Okuryazar (Ama ilköğretim mezunu değil)	10	4,0
İlköğretim	98	39,7
Lise	69	27,9
Üniversite	47	19,0
Yaşadığı Yer		
Köy	51	20,6
İlçe	43	17,4

⁴ Bu araştırmada kullanılan ölçek, Rifat BİLGİN ve Hülya DİĞER tarafından 2019 yılında hazırlanmış olan “Sağlık Kurumlarına Müracaat Eden Hasta Bireylerin Hak ve Sorumluluk Bilgi Düzeyi Ölçeği’nin Geliştirilmesi” adlı çalışmadan alınmıştır.

İl Merkezi	153	61,9
Toplam Gelir		
0-2000	107	43,3
2001-4000	103	41,7
4001-6000	31	12,6
6001 ve üzeri	6	2,4
Sağlık Kurumuna Gelme Sıklığı		
1-4 ay	83	53,5
5-7 ay	34	21,9
8-11 ay	19	12,3
12 ay ve üzeri	19	12,3

Hastalardan elde edilen demografik bilgiler ile ilgili dikkat çekici özellikler şu şekilde özetlenebilir: Ankete katılan 247 hastanın %53,4'ü kadın %46,6'sı erkek olup, %47,4'ü 45 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %61,9'unun il merkezinde ve %17,4'ü de ilçe merkezinde oturmaktadır. Böylece araştırma yürütülen hastaneye başvuranların %79,3'ü kentsel alanlarda yaşayanlardan oluşmaktadır. Bu verilerin Türkiye'nin genel nüfus görünümünü yansıttığı söylenebilir. Çünkü Türkiye'de 2018 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarına göre, il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfusun oranı %92,3 olarak gerçekleşmiştir. Geriye kalan %7,7'lik nüfus ise kırsal alanlar olan mezra, köy ve beldelerde oturmaktadır (TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30709>). Daha önce bahsedilen verilerle birlikte araştırma alanındaki hastalara ilişkin verilerde müracaatçıların %74,1'inin evli olması, %39,7'sinin ilköğretim mezunu olması, %43,3'ünün aylık gelirinin 0-2000 arasında olması ve %83'ünün sağlık kurumuna gelme sıklığı 1-4 ay arasında olması kayda değer demografik bilgiler arasındadır. Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-demografik bilgileri anket tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Bu tekniğin yanı sıra araştırmaya katılan bireylerin hasta hakları ve sorumlulukları hakkındaki tutum ve davranışları da araştırmacılar tarafından geliştirilen "Sağlık Kurumlarına Müracaat Eden Hasta Bireylerin Hak ve Sorumluluk Bilgi Düzeyi Ölçeği'nin Geliştirilmesi" ile elde edilmiştir.

Ölçekle elde edilen verilerin aritmetik ortalamaları alınmıştır. Düzey durumları ortalamalara göre belirlenmiş olup, düzey sıralaması şu şekilde değerlendirilmiştir: 1,25 < ortalama <= 2,50: düşük; 2,50 < ortalama <= 3,75: vasat; 3,75 < ortalama <= 5,00: yüksek.

Tablo 2. Ölçekte Yer Alan İfadelerin Frekans, Yüzde, Ortalama ve Standart Sapma Oranlarının Dağılımı

İFADELER	N: Kişi Sayısı	1	2	3	4	5	Std. Sapma	Ortalama
1. Adalet ve hakkaniyete uygun şekilde sağlık hizmeti aldığımı düşünüyorum.	N	14	28	16	94	95	1,18	3,92
	%	5,7	11,3	6,5	38,1	38,5		
2.Sağlık hizmetleri hakkında bilgi alma hakkına sahip olduğumu düşünüyorum.	N	10	15	18	93	111	1,05	4,13
	%	4,0	6,1	7,3	37,7	44,9		
3.Sağlık kuruluşunu tercih edebileceğimi ya da değiştirebileceğimi düşünüyorum.	N	19	15	21	91	101	1,19	3,97
	%	7,7	6,1	8,5	36,8	40,9		

4.Sağlık personeli seçebileceğimi ya da değiştirebileceğimi düşünüyorum.	N	25	21	19	91	91	1,29	3,81
	%	10,1	8,5	7,7	36,8	36,8		
5.Sağlık hizmetlerinde öncelik sırasımı (acil vaka, engelli, hamile, yaşlı, bebek ve şehitlerimizin dul ile yetimleri) belirlemede istekte bulunabileceğimi biliyorum.	N	18	8	8	98	115	1,12	4,14
	%	7,3	3,2	3,2	39,7	46,6		
6.Teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin tıbbi gereklere uygun şekilde yapıldığını düşünüyorum.	N	14	17	26	96	94	1,12	3,96
	%	5,7	6,9	10,5	38,9	38,1		
7.Tıbbi gereklilikler dışında müdahale yapılmaması ve talepte bulunulmaması gerektiğini düşünüyorum.	N	13	16	27	104	87	1,09	3,95
	%	5,3	6,5	10,9	42,1	35,2		
8.Tıbbi özen (tutum ve davranışlar) konusunda personelden özen göstermesini istiyorum.	N	10	8	14	80	135	1,00	4,30
	%	4,0	3,2	5,7	32,4	54,7		
9.Hastanede bulunan ve hastanede gerçekleştirilen tıbbi teşhis ve tedavi kayıtlarını inceleyip bir eksik ya da hata varsa düzeltebileceğimi düşünüyorum.	N	32	22	23	95	75	1,34	3,64
	%	13,0	8,9	9,3	38,5	30,4		
10.Hastanede hasta mahremiyetine gerekli özenin gösterildiğini düşünüyorum.	N	16	22	17	102	90	1,17	3,92
	%	6,5	8,9	6,9	41,3	36,4		
11.Tıbbi müdahalelerde hastadan rıza alınacağını düşünüyorum.	N	7	11	15	94	120	0,95	4,25
	%	2,8	4,5	6,1	38,1	48,6		
12.Hastaya ait teşhis, tedavi bilgilerinin gizli tutulması gerektiğini düşünüyorum.	N	19	11	14	94	109	1,17	4,06
	%	7,7	4,5	5,7	38,1	44,1		
13.Tedaviyi reddedebileceğimi veya durdurabileceğimi düşünüyorum.	N	12	10	18	107	100	1,03	4,10
	%	4,9	4,0	7,3	43,3	40,5		
14.Güvenli bir ortamda (bedensel, ruhen ve sosyal yönden) sağlık hizmeti almam gerektiğini düşünüyorum.	N	11	12	11	96	117	1,03	4,19
	%	4,5	4,9	4,5	38,9	47,4		
15.Sağlık kurumlarında dini vecibelerimi yerine getirebileceğimi ve dini hizmetlerden faydalanabileceğimi düşünüyorum.	N	8	6	10	100	123	0,91	4,31
	%	3,2	2,4	4,0	40,5	49,8		
16.İnsani değerlerime (din, ırk, renk, cinsiyet, bölge vb.) saygı gösterilmesi gerektiğini biliyorum.	N	10	5	10	100	122	0,94	4,29
	%	4,0	2,0	4,0	40,5	49,4		
17.Sağlık kurumunda kaldığım sürede refakatçi bulundurma hakkına sahip olduğumu düşünüyorum.	N	10	3	8	89	137	0,92	4,37
	%	4,0	1,2	3,2	36,0	55,5		
18.Sağlık kurumlarında istenmeyen durumlar oluştuğunda gerekli mercilere müracaat, şikâyet ve dava konusu yapıp başvuruda bulunabileceğimi düşünüyorum.	N	17	6	23	97	104	1,10	4,07
	%	6,9	2,4	9,3	39,3	42,1		
19.Teşhis ve tedavi sürecinde katılımcı bir yaklaşımla (dâhil olma) yer almam gerektiğini düşünüyorum.	N	15	14	29	103	86	1,11	3,93
	%	6,1	5,7	11,7	41,7	34,8		

Hastanede Yatan Bireylerin, Hasta Hakları Ve Sorumlulukları Konusundaki Bilgi Düzeyleri: ...

20.Sağlığımla ilgili bilgileri sağlık personeline eksiksiz ve doğru şekilde iletme sorumluluğuna sahip olduğumu biliyorum.	N	9	10	11	111	106	0,96	4,19
	%	3,6	4,0	4,5	44,9	42,9		
21.Hekim tarafından belirlenen sürelerde kontrole gelmem ve tedavinin gidişatı hakkında hekime geri bildirimlerde bulunma sorumluluğum olduğunu biliyorum.	N	11	12	10	100	114	1,03	4,19
	%	4,5	4,9	4,0	40,5	46,2		
22.Sağlık kurumundan aldığım randevu tarih ile saatlerine uymam ve bir değişiklik olduğunda ilgili yerlere bunu bildirme sorumluluğum olduğunu biliyorum.	N	14	9	11	105	108	1,05	4,14
	%	5,7	3,6	4,5	42,5	43,7		
23.İlgili mevzuata göre öncelik tanınan hastalar (acil vaka, engelli, hamile, yaşlı, bebek ve şehitlerimiz dul ile yetimleri) ile diğer hastaların ve personelin haklarına saygı gösterme sorumluluğum olduğunu biliyorum.	N	8	5	15	100	119	0,91	4,28
	%	3,2	2,0	6,1	40,5	48,2		
24.Personele sözlü ve fiziki saldırıya yönelik davranışlarda bulunmama sorumluluğum olduğunu biliyorum.	N	8	14	8	94	123	0,99	4,25
	%	3,2	5,7	3,2	38,1	49,8		
25.Sağlık kurumunda haklarım ihlal edildiğinde veya bir sorun yaşadığımda hasta iletişim veya hasta hakları birimine başvurmam gerektiğini biliyorum.	N	18	11	14	93	111	1,15	4,08
	%	7,3	4,5	5,7	37,7	44,9		
Genel Cronbach α	0,939							

Tablo 2’de araştırmaya katılan katılımcıların kendilerine yöneltilen tutum ölçmeye yönelik ifadelerine verdikleri yanıtların frekans dağılımlarına yer verilmekte olup, hasta hakları ile ilgili düşünce ve davranışları hakkında bazı yorumların yapılabilmesine imkân tanımaktadır.

Cronbach Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer almakta olup katsayının 0.70 ve üzerinde olması durumunda ölçeğin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğu öngörülmektedir (Özdamar, 2015: 575). Güvenilirlik katsayımızın 0,93 olması nedeniyle, uygulamış olduğumuz ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir ve ulaştığımız sonuçların da büyük ölçüde anlamlı olduğu görülmektedir. Alfa değeri 0 ile 1 arasında değer almakta olup, test sonuçlarının anlamlı olabilmesi için söz konusu değer 0.70 ve üzerinde olması gerekir. Yapılan ölçek çalışmalarında her bir ifadeye ait Cronbach Alpha değeri olduğu gibi, tüm ifadeler için de ortalama bir Cronbach Alpha değeri vardır. Tüm tutum ölçmeye yönelik tutum ifadeleri için ortalama güvenilirliği veren Cronbach Alpha değerinin yüksek olması, ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu ifade etmekle birlikte ölçekte yer alan ifadelerin iç tutarlılığını da gösterir.

Sağlık hizmetlerinin adaletli sunulması önem arz eden bir husustur. Bununla birlikte hastaların birbirinden farklı özellikleri bulunması ve her hasta kendine has farklı özelliklere –ruhsal, fizyolojik, hastalıklar; soyo-kültürel değerler, inançlar ve sahip olunan dünya görüşü- sahip olması sebebiyle sağlık hizmetinin hakkaniyete uygun şekilde ve her müracaatçının farklılıklarının da göz önüne alarak sunulması gerekmektedir. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “Adalet ve hakkaniyete uygun şekilde sağlık hizmeti aldığımı düşünüyorum.” sorusuna katılımcıların %76,62’si olumlu yanıt verirken, %17’si olumsuz yanıt vermiştir. Bununla birlikte katılımcıların %6,5’i ise, kararsız olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca soruya verilen yanıtların ortalaması 3,92 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla adalet ve hakkaniyete uygun sağlık hizmeti sunumu konusunda hastaların bilgi seviyesinin yüksek olduğu ve araştırma yapılan kuruluştaki sağlık hizmeti sunanlar ile hastalar arasında adalet ve hakkaniyete uygun bir ilişkinin yakalandığı söylenebilir.

Sağlık hizmetlerinin sunum süreci ve tedavinin gidişatı hakkında bilgi almak, hastalara sunulan bir haktır. Söz konusu hakka ilişkin hastaların bilgi seviyelerini belirleyebilmek amacıyla katılımcılara yöneltilen “Sağlık hizmetleri hakkında bilgi alma hakkına sahip olduğumu düşünüyorum.” sorusuna %82,6’sı olumlu yanıt verirken, %10,1’i olumsuz yanıt vermiştir. Öte yandan %7,3’ü ise, kararsız olduklarını belirtmiştir. Belirtilen soruya verilen yanıtların ortalaması 4,13 olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda sağlık hizmeti hakkında hastaların bilgi alma hakları konusunda yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları ifade edilebilmektedir.

Bireylerin sağlık hizmetlerini alacakları sağlık kuruluşunu seçme ya da değiştirme hakkı bulunmaktadır. Bu bağlamda hastalara yöneltilen “Sağlık kuruluşunu tercih edebileceğimi ya da değiştirebileceğimi düşünüyorum.” sorusuna %77,7’si olumlu yanıt verirken, %13,8’i olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %8,5’i ise, kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan söz konusu soruya verilen yanıtların ortalaması 3,97 olarak tespit edilmiş olup, bu konuda katılımcıların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları söylenebilir.

Sağlık kurumu konusundaki tercih hakkının yanı sıra sağlık personelini seçebilmek de bir hak olarak belirlenmiştir. Bu hususta katılımcılara yöneltilen “Sağlık personelini seçebileceğimi ya da değiştirebileceğimi düşünüyorum.” sorusuna %73,6’sı olumlu yanıt verirken, %18,6’sı olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %7,7’si ise, kararsız olduklarını ifade etmiştir. Yanıtların ortalaması 3,81 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu konuda hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları ifade edilebilir.

Sağlık hizmetleri sunum sürecinde bulunulan konum sebebiyle savunmasız grup olarak ifade edilebilen acil vaka, engelli, hamile, yaşlı, bebek ve şehitlerimizin dul ile yetimlerine öncelik tanınmaktadır. Bu konuda katılımcıların bilgi seviyelerini belirleyebilmek amacıyla yöneltilen “Sağlık hizmetlerinde öncelik sırasımı (acil vaka, engelli, hamile, yaşlı, bebek ve şehitlerimizin dul ile yetimleri) belirlemede istekte bulunabileceğimi biliyorum.” sorusuna %86,3’ü olumlu yanıt verirken, %10,5’i olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %3,2’si kararsız olduklarını ifade etmiştir. Yöneltilen sorunun ortalaması 4,14 olarak belirlenmiş olup, bu hususta hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları söylenebilir. Bu tutuma ilişkin verilen olumlu cevabın yüksek oranda olması, Türkiye’de dezavantajlı kişi ve gruplara karşı giderek bir farkındalık, kabullenme, empati kurma ve bir hassasiyetin halk nezdinde geliştiği anlamına da gelmektedir.

Sağlık hizmetleri sunumunda, hastaların ihtiyaçları ve tıbbi açıdan uygun olması gereken uygulama ve müdahaleler göz önünde bulundurularak ve uygun teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Süreç kapsamında arzu ve isteklerden ziyade gereksinimleri göz önünde bulundurmak gerekir. Bu kapsamda hastalara yöneltilen “Teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin tıbbi gereklere uygun şekilde yapıldığını düşünüyorum.” sorusuna %77’si olumlu yanıt verirken, %12,6’sı olumsuz yanıt vermiştir. Öte yandan katılımcıların %10,5’i kararsız olduklarını ifade etmiştir. İfade edilen sorunun ortalaması 3,96 olarak belirlenmiş olup, katılımcıların bu konuda yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Aynı şekilde katılımcılara yöneltilen “Tıbbi gereklilikler dışında müdahale yapılmaması ve talepte bulunulmaması gerektiğini düşünüyorum.” sorusuna %77,3’ü olumlu yanıt verirken, %11,8’i olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %10,9’u kararsız olduklarını belirtmiştir. Elde edilen yanıtların ortalaması 3,95 olarak tespit edilmiş olup, hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları ifade edilebilmektedir. Hastaların teşhis, tedavi, bakım hizmetleri ve yapılan uygulama ve müdahalelerin tıbbi gereklilikler çerçevesinde yapıldığına dair yüksek düzeyde bir tutum ve inanca sahip oldukları görülmektedir.

Sağlık hizmetleri, nitelikleri itibarı ile özen göstermenin yüksek oranda olmasını gerektirir. Çünkü hasta birey sağlığı söz konusu olduğunda daha çok hassaslaşmakta ve sağlık iş görenlerinden daha çok özen, itina ve yakınlık beklemektedir. Hastanın sahip olduğu hastalık vesilesiyle daha fazla özen görme isteğinin yanında sağlık iş görenlerinin yüksek orandaki iş yükleri, sahip oldukları empati yoksunluğu, etik ve deontolojik değer ve ilkelerin iyi bir biçimde öğretilmemesi veya bu mesleki ve etik değerlerin yeterince iş gören tarafından içselleştirilmemesi vb nedenlerle gereken

tıbbi özeni göstermedikleri çok sayıda vakalara şahit olmaktayız. Bu özensizlik vakalar zaman zaman medyada yer almaktadır. Tıbbi özen belirtilen nedenlerden dolayı bir hasta hakkı olarak belirlenmiştir. Bu konuda katılımcılara yöneltilen “Tıbbi özen (tutum ve davranışlar) konusunda personelden özen göstermesini istiyorum.” sorusuna 87,1’i olumlu yanıt verirken, %9,2’si olumsuz yanıt vermiştir. Bununla birlikte %5,7’si kararsız olduklarını belirtmiştir. Ayrıca yanıtların ortalamasının 4,30 olarak tespit edilmesine binaen, hastaların bu hususta yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları söylenebilmektedir.

Sağlık hizmetleri kapsamında gerçekleştirilen her işlemin kayıtları tutulmaktadır. Tutulan kayıtlar, hastaların ilerleyen süreçteki sağlık hizmetlerine fayda sağlamaktadır. Dikkatli ve özenli yapılmış kayıtlar müracaatçıların kimliği, gelişimi ve sunulan hizmetlerin etkililiğini değerlendirmeyi sağlar. Dikkatli ve özenli kayıtlar aynı zamanda sağlık çalışanlarının ileride oluşabilecek olumsuz bir durumda sorumluluklarını yerine getirdiğini ve hesap verilebilirlik bağlamında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bağlamda hastalara yöneltilen, “Hastanede bulunan ve hastanede gerçekleştirilen tıbbi teşhis ve tedavi kayıtlarını inceleyip bir eksik ya da hata varsa düzeltebileceğimi düşünüyorum.” sorusuna %68,9’u olumlu yanıt verirken, %21,9’u olumsuz yanıt vermiştir. Bu bağlamda %9,3’ü ise, kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca elde edilen yanıtların ortalamasının 3,64 olmasına binaen bu hususta hastaların vasat düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları söylenebilir. Bu sonuçlar özenli ve dikkatli kayıt tutma ve bu kayıtların hastalarla paylaşımı konusunda hasta kişilerin yeterince bilgilendirilmediği ve sağlık iş görenlerinin de bu kayıtları yeterince paylaşmadığı kanaatinin hastalar arasında bu tutumun gelişmesine sebep olduğu söylenebilir.

Etik ilkeler hasta kişilerin kişisel bilgilerinin ve hastaya ait teşhis, tedavi bilgilerinin gizli tutulmasını öngörmektedir. Bu bilgiler ancak başka kişiler bu durumdan zarar görme veya herhangi bir hukuki uyuşmazlık durumunda –sadece hukuki konu ile ilgili olan kısım- paylaşılabilir. Aynı şekilde katılımcılara yöneltilen “Hastaya ait teşhis, tedavi bilgilerinin gizli tutulması gerektiğini düşünüyorum.” sorusuna %82,2 olumlu yanıt verirken, %12,2’si olumsuz yanıt vermiştir. Katılımcıların %5,7’si ise, kararsız olduklarını belirtmiştir. Söz konusu soruya verilen yanıtların ortalaması 4,06 olarak belirlenmiş olup, hastaların bu konuda yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları düşünülmektedir. Bu sonuçlar ilgili kuruluştan hizmet alan hastaların teşhis ve tedavi kayıtlarının iş görenler tarafından titizlikle korunduğu inancına sahip oldukları söylenebilir.

Sağlık kurumlarında hastalara yönelik sunulan hizmet sürecinde mahremiyet konusu önem arz eden bir husustur. Bu konuda katılımcılara yöneltilen “Hastanede hasta mahremiyetine gerekli özenin gösterildiğini düşünüyorum.” sorusuna %77,7’si olumlu yanıt verirken, %15,4’ü olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %6,9’u ise, kararsız olduklarını belirtmiştir. Soruya verilen yanıtların ortalaması 3,92 olarak ifade edilmiştir. Söz konusu ortalamaya binaen bu konuda hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları ifade edilebilir.

Hastaya yapılacak herhangi bir müdahalede hastanın rızası zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca bu zorunluluk, hasta hakkı olarak da belirlenmiştir. Bu hak aslında bireyin kendi kaderini tayin etmemesi ve hasta özerkliği kapsamında da değerlendirilebilir. Ancak bu ilkenin uygulanmasında birey kendisinin ve çevresindeki kişilerin bundan herhangi bir zarar görmemesi veya bireyin bundan fayda görmesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu hususta hastalara yöneltilen “Tıbbi müdahalelerde hastadan rıza alınacağını düşünüyorum.” sorusuna %86,7’si olumlu yanıt verirken, %7,3’ü olumsuz yanıt vermiştir. Katılımcıların %6,1’i ise, kararsız olduklarını ifade etmiştir. Elde edilen yanıtların ortalaması 4,25 olarak tespit edilmiştir. Belirtilen ortalamadan hareketle hastaların bu hususta yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları düşünülmektedir.

Sağlık hizmetlerinde, ilk andan son ana kadar tedavi sürecinde hastaların düşünceleri dikkate alınması gereken bir husustur. Aynı şekilde bu tutum cümlesinin içeriği kişinin özerkliği ve kendi kaderinin tayin etme bağlamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “Tedaviyi reddedebileceğimi veya durdurabileceğimi düşünüyorum.” sorusuna %83,8’i olumlu yanıt verirken,

%8,9'u olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %7,3'ü ise, kararsız olduklarını ifade etmiştir. Yönlendirilen soruya verilen yanıtların ortalaması 4,10 olarak belirlenmiştir. Ortalamadan hareketle hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları görülmüştür.

Sağlık kurumları hastalara sağlık hizmetinin yanı sıra çeşitli hizmetler aracılığıyla da kolaylıklar sağlanmaktadır. Bu konuda katılımcılara yöneltilen "Güvenli bir ortamda (bedensel, ruhen ve sosyal yönden) sağlık hizmeti almam gerektiğini düşünüyorum." sorusuna %86,3'ü olumlu yanıt vermiş olup, %9,4'ü olumsuz yanıt vermiştir. Katılımcıların %4,5'i ise, kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Öte yandan ilgili soruya verilen yanıtların ortalaması 4,19 olarak belirlenmiş olup, hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde hastalara yöneltilen "Sağlık kurumlarında dini vecibelerimi yerine getirebileceğimi ve dini hizmetlerden faydalanabileceğimi düşünüyorum." sorusuna %90,3'ü olumlu yanıt verirken, %5,6'sı olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %4'ü ise, kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Elde edilen yanıtların ortalaması 4,31 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçtan hareketle hastaların bilgi seviyesinin yüksek olduğu söylenebilir.

Kişilerin farklı nitelikleri ve özellikleri her alanda olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de göz önünde bulundurulması gerekli olan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu hususta katılımcılara yöneltilen "İnsani değerlerime (din, ırk, renk, cinsiyet, bölge vb.) saygı gösterilmesi gerektiğini biliyorum." sorusuna 89,9 olumlu yanıt verirken, %6'sı olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %4'ü ise, kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Söz konusu soruya verilen yanıtların ortalamasının 4,29 olmasına binaen hastaların mevcut soru için yüksek bilgi seviyesine sahip oldukları söylenebilir.

Hastalar, hastalık süreci boyunca mevcut nitelikleri itibari ile savunmasız gruplar arasında yer almaktadırlar. Bu sebepten ötürü başka bireylerin yardımına gereksinim duyulmaktadır. Bu konuda hastalara sorulan "Sağlık kurumunda kaldığım sürede refakatçi bulundurma hakkına sahip olduğumu düşünüyorum." sorusuna %91,5'i olumlu yanıt verirken, %5,2'si olumsuz yanıt vermiştir. Katılımcıların %3,2'si ise, kararsız olduklarını belirtmiştir. Ayrıca ifade edilen soru için yanıtların ortalamasının 4,37 olması, hastaların bu konuda yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları göstermektedir.

Sağlık hizmeti sunan kurumlarda tedavi süreci bazen olumlu şekilde ilerleyebilirken bazen ise olumsuzluklar yaşanabilmektedir. Yaşanılan olumsuzluklar hakkında hastalara çeşitli haklar sunulmakta olup, olumsuz durumu olumluya dönüştürmeye ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu hususta katılımcılara yöneltilen "Sağlık kurumlarında istenmeyen durumlar oluştuğunda gerekli mercilere müracaat, şikâyet ve dava konusu yapıp başvuruda bulunabileceğimi düşünüyorum." sorusuna %81,4'i olumlu yanıt vermiş olup, %9,3'ü olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca katılımcıların %9,3'ü ise, kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Elde edilen yanıtların ortalaması 4,07 olarak belirlenmiş olup, bu kapsamda hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları öngörülmektedir. Aynı şekilde hastalara yöneltilen "Sağlık kurumunda haklarım ihlal edildiğinde veya bir sorun yaşadığımda hasta iletişim veya hasta hakları birimine başvurmam gerektiğini biliyorum." sorusuna %82,6'sı olumlu yanıt vermiş olup, %11,8'i olumsuz yanıt vermiştir. %5,7'si ise, kararsız olduklarını belirtmiştir. Yanıtların ortalamasının 4,08 olmasından hareketle hastaların bu konuda yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Sağlık hizmet sürecinin temelini oluşturan teşhis, tedavi ve bakımın etkili sağlanmasında önem arz eden unsurlardan birisi de hastaların katılımıdır. Ancak hastaların sağlık hizmet sunum sürecinde etkin şekilde yer alması ile etkili sağlık hizmeti sunulabilmektedir. Bu bağlamda hastalara yöneltilen "Teşhis ve tedavi sürecinde katılımcı bir yaklaşımla (dâhil olma) yer almam gerektiğini düşünüyorum." sorusuna %76,5'i olumlu yanıt verirken, %11,8'i olumsuz yanıt vermiştir. %11,7'si ise, kararsız olduklarını ifade etmiştir. Soruya verilen yanıtların ortalamasının 3,93 olmasına binaen hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları düşünülmektedir. Aynı şekilde katılımcılara yöneltilen "Sağlığım ile ilgili bilgileri sağlık personeline eksiksiz ve doğru şekilde iletme sorumluluğuna sahip olduğumu biliyorum." sorusuna %87,8'si olumlu yanıt verirken, %7,6'sı

olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %4,5'i ise, kararsız olduklarını belirtmiştir. Alınan yanıtların ortalamasının 4,19 olmasından hareketle bu hususta katılımcıların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları öngörülmektedir.

Sağlık hizmetlerinin daha kolay ve verimli şekilde sunulabilmesi şüphesiz hasta hakkındaki bilgilerin eksiksiz ve doğru şekilde bilinmesine bağlıdır. Mevcut bilgilerden hareketle tedavi ve bakım süreci belirlenebilmektedir. Bu hususta katılımcılara yöneltilen “Hekim tarafından belirlenen sürelerde kontrole gelmem ve tedavinin gidişatı hakkında hekime geri bildirimlerde bulunma sorumluluğum olduğunu biliyorum.” sorusuna %86,7'si olumlu yanıt verirken, %9,4'ü olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %4'ü ise, kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Elde edilen yanıtların ortalaması 4,19 olarak belirlenmiş olup, bu konuda hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları düşünülmektedir.

Mevcut özellikleri itibari ile sağlık hizmetlerinde, bekleme ve gecikme durumlarında istenmedik sonuçlar ile karşı karşıya kalılabilmektedir. Bu istenmedik durumlar gerek hasta gerek sağlık kurumu üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. Bu olumsuzlukları gidermek amacıyla sağlık hizmetleri, randevu sistemi ile çalışmanın yanı sıra özel gereksinimleri olan hastalara öncelik tanımaktadır. Bu konuda hastalara sorulan “Sağlık kurumundan aldığım randevu tarih ile saatlerine uymam ve bir değişiklik olduğunda ilgili yerlere bunu bildirme sorumluluğum olduğunu biliyorum.” sorusuna %86,2'si olumlu yanıt verirken, %9,3'ü olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca %4,5'i ise, kararsız olduklarını belirtmiştir. Yanıtların ortalamasının 4,14 olmasına binaen hastaların bu hususta yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları ifade edilebilir. Ayrıca hastalara yöneltilen “İlgili mevzuata göre öncelik tanınan hastalar (acil vaka, engelli, hamile, yaşlı, bebek ve şehitlerimizin dul ile yetimleri) ile diğer hastaların ve personelin haklarına saygı gösterme sorumluluğum olduğunu biliyorum.” sorusuna %88,7'si olumlu yanıt vermiş olup, %5,2'si olumsuz yanıt vermişlerdir. Ayrıca %6,1'i kararsız olduklarını ifade etmiştir. Soruya verilen yanıtların ortalaması 4,28 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla ifade edilen konuda hastaların yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları öngörülmektedir.

Sağlık kurumları ile sağlık hizmetlerinde istenmeyen durumlar karşısında sağlık personeline yönelik olumsuz davranış şekilleri sergilenmektedir. Bu olumsuz davranışların en kötü biçimi olarak sağlık çalışanlarına yönelik gerçekleşen şiddet hareketlerini sayabiliriz. Hastalar veya yakınları olan kişiler sağlık problemleriyle karşılaştıklarından zaman zaman psikolojik gerginlikler yaşayabilirler. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen “Personele sözlü ve fiziki saldırıya yönelik davranışlarda bulunmama sorumluluğum olduğunu biliyorum.” sorusuna %87,9'u olumlu yanıt verirken, %8,9'u olumsuz yanıt vermiştir. Öte yandan %3,2'si ise, kararsız olduklarını ifade etmiştir. Soruya yönelik yanıtların ortalamasının 4,25 olmasından hareketle hastaların bu konuda yüksek düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları düşünülmektedir. Ancak hastalar arasında sağlık çalışanlarına yönelik bu yüksek düzeydeki bilgiye sahip olmaya karşın, Türkiye’de sağlık çalışanlarına yönelik gerçekleşen çok sayıda şiddet olayına rastlamaktayız.

Türkiye’de sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin önüne geçebilmek amacıyla 2012 yılında “Beyaz Kod” isminde bir birim kurularak faaliyete geçirilmiştir. Sağlık Bakanlığı, Beyaz Kod Birimi’ne gelen şiddet başvuruları; 2015 yılında 3.533 fiziksel, 8.386 sözel şiddet olmak üzere toplam 11.919 sağlık çalışanı şiddet başvurusu yapmıştır. 2016 yılında ise sağlık çalışanlarının şiddete maruz kalma başvurusu sayısı 2.730 fiziksel, 8.041 sözel şiddet olmak üzere toplam 10.771 kişi olarak gerçekleşmiştir. 1 Ocak-30 Nisan 2017 döneminde 630 fiziksel, 2.123 sözel şiddet olmak üzere toplam 2.753 şiddet başvurusunun kayıt altına alındığı ifade edilmektedir. Bakanlığın verdiği rakamlar, son iki buçuk yıllık dönemde ortalama olarak günde en az 30 sağlık çalışanının fiziksel veya sözel şiddete uğradığını göstermektedir (TTB, 2019). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet olaylarının özellikle 2010’dan sonra giderek arttığı ve sadece BİMER verilerine göre son 5 yılda 53 bin saldırı sağlık çalışanlarına karşı gerçekleştirildiği tespit edilmiştir (TTB, 2017: 47).

3.3. Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis Analizi

Katılımcıların hasta hakları ve sorumlulukları konusundaki bilgi düzeylerini demografik değişkenlere göre karşılaştırmak amacıyla Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis analizi yapılmıştır. Bu analizlerden hasta hakları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılması Tablo 3'te, hasta sorumluluklarının demografik özelliklere göre karşılaştırılmasını gösteren dağılım Tablo 4'te yer almakta olup aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Hasta Hakları Ortalamalarının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Değişken	Özellik	F (N=247)	Mean Rank	Fark
Cinsiyet	Kadın	132	125,35	p = ,750
	Erkek	115	122,45	
Yaş	18-25	35	116,09	p = ,121
	26-35	43	140,48	
	36-45	52	107,46	
	46 ve üzeri	117	127,66	
Eğitim Durumu	Okuryazar Değil	23	111,83	p = ,415
	Okuryazar (Ama İlköğretim Mezunu Değil)	10	156,70	
	İlköğretim	98	121,03	
	Lise	69	120,92	
	Üniversite	47	133,71	
Gelir Durumu	0-2000	107	134,40	p = ,012
	2001-4000	103	111,00	
	4001-6000	31	141,60	
	6001 ve üzeri	6	70,83	
Yaşanılan Yer	Köy	51	114,57	p = ,194
	İlçe	43	140,58	
	İl Merkezi	153	122,48	
Sağlık Kurumuna Gelme Sıklığı	1-4 ay	97	127,84	p = ,816
	5-7 ay	62	117,06	
	8-11 ay	49	126,37	
	12 ay ve üzeri	39	122,50	

Tablo 3'te katılımcıların hasta hakları hakkındaki bilgi seviyeleri demografik değişkenler açısından incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre,

Cinsiyet değişkeni açısından; kadınların bilgi seviyesinin erkeklerden daha fazla yüksek olduğu tespit edilmiştir (K=125,35 E=122,45). Ancak belirlenen bu yüksekliğin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p=0,750>0,05). Her şeye rağmen araştırma alanından elde edilen veriler, Türkiye'de kadın ve erkeklerden beklenen temel görevlerle bağlantılı olarak açıklanabilir. Çünkü Türkiye'de kadınlar çoğunlukla; duygusal, yumuşak huylu ve itaatkâr olmaları, işbirliği yapmaya ve uyum göstermeleri, bakım ve ilgi gösterme konusunda duyarlı olmaları beklenir. Erkeklerin ise bağımsız davranmaları, aileyi temsil etmeleri, rekabetçi, koruyucu ve kollayıcı olmaları beklenmektedir. Böylece araştırma verileri Türkiye'de kadınlar ve erkekler için farklılaşan sosyal roller çerçevesinde değerlendirilebilir.

Yaş değişkeni açısından; gruplar arasındaki bilgi seviyelerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Ancak söz konusu farklılık, istatistiksel açıdan anlamlı değildir (p=0,121>0,05). Ayrıca gruplar arasındaki en yüksek bilgi seviyesine sahip olanların "26-35" yaş grubu olduğu tespit edilmiştir (18-

25=116,09; 26-35=140,48; 36-45=107,46; 46 ve üzeri=127,66). Gruplar arasında en yüksek bilgi seviyesinin “26-35” yaş grubuna ait olmasının eğitim seviyesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca mevcut grubun eğitim düzeyinin yanı sıra yaşam tecrübesi ile olgunlaşma düzeyinde olmalarının bilgi seviyelerinin yüksek olmasına katkıda bulunduğu öngörülmektedir.

Eğitim durumu değişkeni bakımından; grupların bilgi seviyeleri arasında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=0,415>0,05$). Bununla birlikte gruplar arasında en yüksek bilgi seviyesine sahip olanların okuryazar (ama ilköğretim mezunu değil) grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (okuryazar değil=111,83; okuryazar (ama ilköğretim mezunu değil) =156,70; ilköğretim=121,03; lise=120,92; üniversite=133,71). En yüksek bilgi seviyesine “okuryazar (ama ilköğretim mezunu değil)” grubunun sahip olmasının hak ihlalleri ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Söz konusu grubun eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle haklarının ihlal edildiği düşüncesine kapıldıkları öngörülmektedir. Bu ihlalleri önleyebilme ve haklarını savunabilme kabiliyetine sahip olabilmek için hakları ile sorumlulukları konusundaki bilgilerinin yüksek olduğu kanaatine varılmıştır.

Gelir durumu değişkeni açısından; gruplar arasında bir farklılık tespit edilmiş olup, söz konusu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p=0,012<0,05$). Ayrıca gruplar arasında en yüksek bilgi seviyesine sahip kişilerin 4001-6000 grubunda yer alan kişiler olduğu belirlenmiştir (0-2000=134,40; 2001-4000=111,00; 4001-6000=141,60; 6001 ve üzeri=70,83). “4001-6000” arasında gelir seviyesine sahip grubun yüksek bilgi seviyesine sahip olmasının sigorta durumu ve beklenti düzeyi ile ilişki olduğu düşünülmektedir. Belirli bir gelir seviyesinin üzerinde olan bireyler özel sigortaları tercih edebilmekte olup, bu kapsamda sağlık hizmeti almaktadır. Öte yandan ise, hizmet maliyeti ile beklenti düzeyi doğru orantılıdır. Dolayısıyla yüksek gelir seviyesine sahip kişilerin daha verimli ve kaliteli bir sağlık hizmeti alabilmek amacıyla bilgi seviyelerinin yüksek olduğu düşünülmektedir.

Yaşanılan yer değişkeni bakımından; gruplar arasında farklılık olduğu belirlenmiş olup, en yüksek bilgi seviyesine sahip olanların ilçede ikamet eden bireyler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (köy=114,57; ilçe=140,58; il merkezi=122,48). Belirlenen farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p=0,194>0,05$). İlçe kapsamında yer alan sağlık kurumları sıklıkla sevk sistemi ile faaliyet göstermektedir. Öte yandan ilçede ikamet eden kişilerin bilgi seviyesinin köyde yaşayanlara oranla daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla sıklıkla sevk sistemi olan kişilerin daha kolay ve ulaşılabilir bir sağlık hizmeti alabilmek için yüksek bilgi seviyesine sahip oldukları öngörülmektedir.

Sağlık kurumuna gelme sıklığı değişkeni açısından; gruplar arasında en yüksek bilgi seviyesine sahip olanların 1-4 ay grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (1-4 ay=127,84; 5-7 ay= 117,06; 8-11 ay= 126,37; 12 ay ve üzeri= 122,50). Ancak elde edilen sonuç istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=0,816>0,05$). “1-4 ay” arasındaki grubun yüksek bilgi seviyesine sahip olmasının sık aralıklarla sağlık hizmeti almaları ve sağlık kurumlarında bulunmaları nedeniyle olduğu düşünülmektedir.

Tablo 4. Hasta Sorumlulukları Ortalamalarının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Değişken	Özellik	F (N=247)	Mean Rank	Fark
Cinsiyet	Kadın	132	126,92	p = ,489
	Erkek	115	120,65	
Yaş	18-25	35	126,21	p = ,044
	26-35	43	132,97	
	36-45	52	99,34	
	46 ve üzeri	117	131,00	
Eğitim Durumu	Okuryazar Değil	23	119,11	p = ,252

	Okuryazar (Ama İlköğretim Mezunları Değil)	10	156,85	
	İlköğretim	98	117,83	
	Lise	69	119,43	
	Üniversite	47	138,98	
Gelir Durumu	0-2000	107	128,91	p = ,048
	2001-4000	103	117,69	
	4001-6000	31	140,47	
	6001 ve üzeri	6	59,58	
Yaşanılan Yer	Köy	51	111,25	p = ,040
	İlçe	43	147,37	
	İl Merkezi	153	121,68	
Sağlık Kurumuna Gelme Sıklığı	1-4 ay	97	124,01	p = ,932
	5-7 ay	62	128,33	
	8-11 ay	49	122,43	
	12 ay ve üzeri	39	119,08	

Tablo 4’te katılımcıların hasta sorumlulukları hakkındaki bilgi seviyeleri demografik değişkenler açısından incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre,

Cinsiyet değişkeni açısından; kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek bilgi seviyesine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır (K=126,92 E=120,65). Ancak tespit edilen farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p=0,489>0,05). Kadınlar toplumsal yaşamın her alanında erkeklere kıyasla daha duyarlıdır. Bu durum karakteristik özelliklerdeki farklılıklar ve kadınların daha ayrıntılı bir yaşama sahip olması ile açıklanabilir. Dolayısıyla kadınları hasta sorumlulukları konusundaki bilgi seviyelerinin yüksekliğinin bu husus ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Yaş değişkeni açısından; gruplar arasındaki bilgi seviyelerinin farklılaştığı belirlenmiş olup, söz konusu farklılık, istatistiksel açıdan anlamlıdır (p=0,044<0,05). Ayrıca gruplar arasındaki en yüksek bilgi seviyesine sahip olanların “26-35” yaş grubu olduğu tespit edilmiştir (18-25=126,21; 26-35=132,97; 36-45=99,34; 46 ve üzeri=131,00). Hasta hakları konusundaki bilgi seviyesi ile aynı sonuç elde edilmiş olup söz konusu yüksekliğin eğitim seviyesi ile ilişkili olduğu öngörülmektedir.

Eğitim durumu değişkeni bakımından; grupların bilgi seviyeleri arasında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir (p=0,252>0,05). Bununla birlikte gruplar arasında en yüksek bilgi seviyesine sahip olanların okuryazar (ama ilköğretim mezunu değil) grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (okuryazar değil=119,11; okuryazar (ama ilköğretim mezunu değil)=156,85; ilköğretim=117,83; lise=119,43; üniversite=138,98). En yüksek bilgi seviyesine sahip olan grup konusunda hasta hakları ile aynı sonuç elde edilmiştir. Söz konusu yüksekliğin, kendi ve başkalarının haklarına ihlal ve negatif etkiye bulunmamak amacıyla olduğu düşünülmektedir.

Gelir durumu değişkeni açısından; gruplar arasında bir farklılık tespit edilmiş olup, söz konusu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p=0,048<0,05). Ayrıca gruplar arasında en yüksek bilgi seviyesine sahip kişilerin “4001-6000” grubunda yer alan kişiler olduğu belirlenmiştir (0-2000=128,91; 2001-4000=117,69; 4001-6000=140,47; 6001 ve üzeri=59,58). Gelir seviyesi artış gösterdikçe beklenti düzeyi de artmaktadır. Yüksek beklenti düzeyi içerisinde bulunan hastaların yüksek bilgi seviyesine sahip olmalarının, daha kaliteli bir sağlık hizmeti almaları konusunda sorumluluklarının önem arz ettiğini bilmesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Yaşanılan yer değişkeni bakımından; gruplar arasında farklılık olduğu belirlenmiş olup, en yüksek bilgi seviyesine sahip olanların ilçede ikamet eden bireyler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (köy=111,25; ilçe=147,37; il merkezi=121,68). Belirlenen farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı

olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p=0,040<0,05$). Sevk sisteminin, sağlık hizmetlerindeki hasta sorumluluklarına dair bilgi seviyesinin yükselmesine fayda sağladığı öngörülmektedir.

Sağlık kurumuna gelme sıklığı değişkeni açısından; gruplar arasında en yüksek bilgi seviyesine sahip olanların 5-7 ay grubunda yer alan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (1-4 ay=124,01; 5-7 ay= 128,33; 8-11 ay= 122,43; 12 ay ve üzeri= 119,08). Ancak elde edilen sonuç istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=0,932>0,05$). Sıklıkla sağlık hizmeti almanın ve sağlık kurumuna gitmenin bilgi seviyesinin yükselmesine katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Hastaların hasta hakları ile sorumlulukları konusunu içeren ve kişilerin bilgi düzeyini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışma, bir devlet hastanesinden hizmet alan 247 hastanın katılımıyla oluşturulan veri seti, çeşitli metotlar ile analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların genel anlamda hasta hakları ve sorumlulukları konusundaki bilgi seviyelerinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan ifadelerden yalnızca dokuzuncu soruda yer alan “Hastanede bulunan ve gerçekleştirilen tıbbi teşhis ve tedavi kayıtlarını inceleyip bir eksik ya da hata varsa düzeltebileceğimi düşünüyorum.” konusunda katılımcıların vasat düzeyde bilgi seviyesine sahip oldukları belirlenmiştir.

Gelir durumu bakımından hasta hakları bilgi seviyesi değerlendirildiğinde, “4001-6000” grubunda yer alan kişilerin en yüksek bilgi seviyesine sahip oldukları tespit edilmiştir. Belirlenen yüksekliğin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelir seviyesi “4001-6000” arası olan kişilerin bilgi seviyesinin yüksek ve anlamlı olarak belirlenmesinin eğitim seviyesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü yüksek gelir, yüksek eğitim seviyesini beraberinde getirerek kişinin biliş, bilinç ve duyarlılığını arttırdığını söyleyebiliriz.

Yaş değişkeni açısından hasta sorumlulukları bilgi seviyesi değerlendirildiğinde, “26-35” yaş grubunun diğer gruplara göre daha yüksek bilgi seviyesine sahip oldukları tespit edilmiş olup, bu durum istatistiksel açıdan anlamlıdır. Orta yaş grubu olarak da değerlendirilebilecek olan “26-35” yaş arasında yer alan bireylerin bilgi seviyelerinin yüksek ve anlamlı olmasının genç kuşaklar arasında hak ve sorumluluklara konusunda bir bilinç ve farkındalığın göstergesi ve demokratik/hümanist değerlerin kökleştiğinin göstergesi olarak da değerlendirilebilir. İkamet edilen yer açısından ilçede ikamet eden kişilerin en yüksek bilgi seviyesine sahip olduğu, belirlenen durumun ise istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlçede ikamet eden bireyler, mevcut sağlık kurumlarının yetersizliği söz konusu olduğunda il kapsamındaki hastanelere sevk edilmektedir. Söz konusu durumu sıklıkla yaşamaları ve tedavi sürecini birden çok hastanede tamamlamaları sebebiyle bilgi seviyelerinin yüksek olduğu öngörülmektedir.

Bütün bu sonuçlardan yola çıkarak, hasta hakları ve sorumlulukları konusunda bilgi seviyesinin artırılması için, gerekli bilgi, bilinç ve farkındalık eğitimlerinin hem hastalara hem de sağlık çalışanları için yapılması gerekmektedir. İfade edilen eğitimler hasta, personel ve yönetim odaklı gerçekleştirilmelidir. Hasta ve personelin haklarını ve sorumluluklarını bilmeleri ve ona uygun şekilde hareket etmeleri bakımından söz konusu eğitimler önem arz etmektedir. Eğitimlerin yanı sıra yönetimin desteği ile gerçekleştirilecek çeşitli etkinlikler vb. uygulamalar aracılığıyla bilgi seviyesinin artmasına katkıda bulunulabilir. Bilgi seviyesinin artması ile sağlık hizmetlerinin sunumunun daha etkili, verimli ve insancıl bir şekilde gerçekleştirilebileceği ifade edilebilir. Belirtilen unsurlar, sağlık hizmetlerinin önündeki engellerin kalkmasına, kalitenin artmasına, her kesim açısından ulaşılabilir bir alanın tasarlanmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

Albayrak, F., (2010), “*Türkiye’de İnsan Hakları Yönetimi İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Üzerine Bir Alan Çalışması*”, (Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay.

- Argon, G., (1997), "Hemşire Hakları", *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 13, ss. 131-136.
- Aybay, R. (2015). İnsan Hakları Hukuku, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, İ. ve Işıkhhan, V., (2012), "Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Hastanelerde Hasta Hakları Uygulamalarının Değerlendirilmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 2, ss. 67-86.
- Bilgin, R. ve Diğer, H., (2019), "Sağlık Kurumlarına Müracaat Eden Hasta Bireylerin Hak ve Sorumluluk Bilgi Düzeyi Ölçeği'nin Geliştirilmesi", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 2, ss. 558-570.
- Bostan, S., (2008), "Sağlık Çalışanlarının Hasta Haklarına Yönelik Tutumlarının Araştırılması: Farabi Hastanesi Örneği", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 10, 1, ss. 1-18.
- Canpolat, S., (2002), "*Hasta Hakları ve Etik*", (İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi), İstanbul.
- Çeçen, A. (1995), İnsan Hakları. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çetinkaya, F. Koçyiğit, N. ve Emiroğlu, A., (2013), "Hasta Hakları ve Ermenek Devlet Hastanesi Hastalarının Hasta Hakları Bilgi Düzeyi Üzerine Bir İnceleme", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15, 25, ss. 79-84.
- Emini, E. M., (2004), "Hak Kavramı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, ss. 203-216.
- Erdem, Ö. ve Akgün, H. S., (2018), "Hasta ve Sağlık Çalışanlarının, Hasta Hakları Konusunda Bilgi Düzeyleri: Bir Müdahale Çalışması", *Sakarya Tıp Dergisi*, 8, 3, ss. 518-524.
- Ersoy, N. ve Aydın, E., (1994), "Tıbbi Etik Özerklik ve Özerkliğe Saygı İlkesi", *Tıbbi Etik Dergisi*, 2, ss. 71-74.
- Hekimoğlu, M. M., (2002), "1982 Anayasasına Göre İnsan Hakları Kavramı", *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 7, ss. 53-70.
- Kaya, M., (2017), "Doğal Hak Kavramı Bağlamında Hobbes ve Spinoza", *Kesit Akademi Dergisi*, 3, 9, ss. 175-188.
- Kuçuardi, İ., (2016), İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mengüşoğlu, T. İnsan Felsefesi.(2. Baskı). İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2017, Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2011), Adalet İnsan Hakları, MEB Yayınları, Ankara.
- Oğan, Hasan (2017) Sağlık Çalışanlarına Yönelik Her Boyutuyla Şiddet / Çalıştay, Birinci Baskı Eylül 2017, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara.
- Özdamar, K. (2015). Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi. Nisan Kitapevi, Ankara.
- Sağlık Bakanlığı, (1998), "Hasta Hakları Yönetmeliği", Resmi Gazete, 01.08.1998, Sayı: 23420.
- Soysal, A. ve Kuşçu, F. N., (2018), "Hasta Hakları: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7, 1, ss. 102-111.
- Tanrıverdi, H., (2012), "Hastaların, Hasta Hakları Konusundaki Farkındalık Düzeylerinin İncelenmesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 3, ss. 101-122.
- Taşçı, K. D., (2007), "Doğum Yapan Hastaların Aldıkları Bakımı Hasta Hakları Açısından Değerlendirmeleri", *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10, 3, ss. 26-33.
- Taylan, H. H. ve Baydoğan, T., (2015), "Hasta ve Yakınlarının Hasta Hakları ve "Hasta Hakları Birimi" Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin ve Faydalanma Durumlarının Araştırılması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 55, ss. 248-256.
- Topbaş, M. Özlü, T. Çan, G. ve Bostan, S., (2005), "Hekimler Hasta Haklarını Ne Kadar Biliyor. Bir Tıp Fakültesindeki Asistan Ve İntörn Hekimlerin Bilgi Düzeyi" *Tıp Hukuku Etiği Tarihi Dergisi*, ss. 81-85.

Hastanede Yatan Bireylerin, Hasta Hakları Ve Sorumlulukları Konusundaki Bilgi Düzeyleri: ...

- TTB, (2019) Sağlıkta Şiddet Tablosunda Değişen Bir Şey Yok! (http://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=67d3d212-9232-11e7-b66d-540034f819c (Erişim tarihi: 03.09.2019).
- Turhan, A., (2013), “İnsan Hakları Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4, 2, ss. 357-378.
- TÜİK, (2019) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2018, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30709>, Erişim tarihi:19.08.2019).
- Tümer, A. R. Karacaoğlu, E. ve Akçan, R., (2011), “Cerrahide Aydınlatılmış Onam İle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Ulusal Cerrahi Dergisi*, 27, 4, ss. 191-197.
- Zubaroglu Yanardağ, M. (2016), “Hasta Hakları Kurul Üyelerinin Hasta Haklarına Bakışı: İstanbul İli Örneği”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 27, 2, ss. 29-46.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 329-340, OCAK – 2020
Makale Gönderme Tarihi: 19.07.2019 Kabul Tarihi: 02.01.2020

DENEYİMSSEL PAZARLAMA UYGULAMALARININ TELEKOMÜNİKASYON ŞİRKETİ KULLANICILARI AÇISINDAN ALGILANMA FARKLILIKLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

*A Research on Perception Differences of Experimental Marketing Practices in Terms of
Telecommunication Company Users*

Zehra TÜRK*

ÖZ

Deneyimsel pazarlama, müşterilerin beş duyu organına da hitap ederek, onlarda unutulması zor hazlar ve duygular yaşatmak amacıyla gerçekleştirilen pazarlama aktiviteleri olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de yer alan Telekomünikasyon şirketlerinin uyguladıkları deneyimsel pazarlama aktivitelerinin kullanıcılar tarafından algılanma farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaçla; deneyimsel pazarlama ve bileşenleri olan duyuşsal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkişel deneyimin, Turkcell, Vodafone ve Türk Telekom GSM operatörü kullanıcıları açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Muğla ilinde yer alan tüketicilere yönelik alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket uygulamasına 458 tüketici katılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, Anova analizi ile değerlendirilmiş ve istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. Deneyimsel pazarlama ve bileşenleri olan duyuşsal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkişel deneyim algılarının Türk Telekom kullanıcılarında, Turkcell ve Vodafone kullanıcılarına göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deneyimsel Pazarlama, Deneyimsel Pazarlama Bileşenleri, Turkcell, Vodafone, Türk Telekom

ABSTRACT

Experiential marketing is considered as marketing activities carried out in order to provide pleasure and emotions that are difficult to forget by addressing all five senses of customers. In this study, experiential marketing activities implemented by the telecommunication company located in Turkey is aimed to reveal differences in perception by users. For this purpose; In order to determine whether the sensory, emotional, cognitive, behavioural and relational experience, which are experiential marketing and its components, differ in terms of Turkcell, Vodafone and Türk Telekom GSM operator users, a field study was conducted for consumers in Muğla province. Survey method was used as data collection tool in field research. 458 consumers participated in the survey. The data obtained from the research were evaluated with Anova analysis and statistically significant differences were obtained. Sensory, emotional, cognitive, behavioural and relational experience perceptions of experiential marketing and its components are found to be higher in Türk Telekom users than Turkcell and Vodafone customers.

Keywords: Experiential Marketing, Experiential Marketing Components, Turkcell, Vodafone, Türk Telekom

* Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Marmaris Turizm MYO, MUĞLA,
e-posta: zehraturk@mu.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0769-1620>

GİRİŞ

Geleneksel pazarlama anlayışında üretilen mal ve hizmetlerin müşterilerin ihtiyaçlarını karşılama düzeyine göre satış faaliyetlerinin gerçekleşeceği düşüncesi hâkimdir. Rekabetin artması ile birlikte klasik pazarlama anlayışı değişmiş, tüketicilerin sadece ihtiyaçları değil, onların duygularına da hitap eden mal ve hizmetler sunulmaya başlanmıştır.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte iletişim kaynakları da gelişmiş, tüketicilerin satın alma alışkanlıklarında da farklılıklar ortaya çıkmıştır. Tüketiciler satın alma kararlarında sadece aklın ön planda olduğu bir satın alma anlayışından duyguların tatminin de dikkate alındığı bir pazarlama anlayışına geçilmiştir. Pazarlama alanındaki bu gelişimlerle beraber tüketici sadece mal ve hizmeti satın almamakta aynı zamanda bir deneyim de yaşamaktadır. Mal ve hizmetlerin bireyi duygusal olarak da tatmin etmesi için fonksiyonel özellikler yanında duygusal ve sembolik özelliklerin de etkisi giderek artmıştır (Walls vd., 2011: 10). Mal veya hizmeti satın alan tüketicilerde işletmeler tarafından kendilerine unutulmaz deneyimler sunulacağına dair beklenti artmış ve duygusal olarak da tatmin olma isteği doğmuştur. Müşterileri ile sıkı bir bağ kuran ve onlara unutamayacakları deneyimler yaşatan işletmelerin rekabet ortamında başarılı olması kaçınılmazdır. Müşterilere yaşatılan, onları diğerlerinden farklı kılacak her deneyim uygulaması müşteriye işletmenin bir parçası haline getirecek ve müşterinin bu markadan vazgeçmesini zorlaştıracaktır (Çiçek, 2015: 1).

Bu çalışmada, GSM operatörü kullanıcılarının deneyimsel pazarlama ve bileşenleri olan duygusal deneyim, duygusal deneyim, bilişsel deneyim, davranışsal deneyim ve ilişkisel deneyim uygulamalarına yönelik algılama düzeylerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Ayrıca uygulanan deneyimsel pazarlama faaliyetlerinin GSM operatörü kullanıcıları açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği de araştırmada elde edilmek istenen sonuçlar arasında yer almaktadır. Bu amaçla alan araştırması sonucu elde edilen bulgular istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek sunulmaya çalışılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Deneyimsel Pazarlama Kavramı

Deneyimsel pazarlama anlayışı, tüketicilere sunulan mal ve hizmetler ile ilgili deneyimlerin stratejik olarak yönetilmesi sürecidir (Nagasawa, 2008: 312). Deneyimsel pazarlama yaklaşımında müşterilerin duyuları, düşünceleri, hisleri ve eylemlerini içeren deneyimlerin stratejik pazarlama kararlarında kullanılması söz konusudur (Schmitt, 1999: 53).

Deneyimsel pazarlama, bir işletmenin müşteri ile ürün arasında etkileşim yaratacak faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Lasalle ve Britton, 2002: 30). Kotler ve Keller (2016: 20) ise, deneyimsel pazarlamanın temel özelliğinin işletmeler tarafından sunulan mal ve hizmetler ile oluşturulan deneyimlerin harmanlaştırılması sonucunda tüketiciye sunulması olduğunu ortaya koymuşlardır. Pine ve Gilmore (1999: 184)' a göre deneyimsel pazarlama anlayışı şu şekilde ifade edilmektedir. "Tüketici bir hizmet satın aldığı zaman soyut bir takım aktiviteyi de satın almaktadırlar ancak bir deneyim satın aldıklarında hatırlanabilecek olayla dizisinden zevk alarak eğlenmek için harcayacağı zamana ödeme yapmaktadırlar". Uygur ve Doğan (2013: 35), deneyim yaratma konusunda ilk yapılması gerekenin müşteri memnuniyetinin yeniden tanımlanması olduğunu belirtmektedir. Müşterinin isteklerinin belirlenmesi ve bu isteklere yeterince cevap alamadığında ne tür fedakârlıklara katlandığının bilinmesi işletme açısından önem arz etmektedir. İşletme tarafından müşterilere bu fedakârlıkları karşısında hiç beklemedikleri sürprizler yaparak müşterileri şaşırtmalarının ve mutlu etmelerinin gerekliliğini belirtmektedirler. Deneyimsel pazarlama ile müşterilere eşsiz ve unutulmaz deneyimler yaratarak müşteri sadakatinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Deneyimsel pazarlama anlayışı hizmet sektörü başta olmak üzere diğer işletmeler tarafından da kullanılmaktadır. Deneyimsel pazarlama uygulamalarına hizmet sektöründe örnek olarak Walt-Disney' in tüketicilerini misafir olarak değerlendirmesi ve tüketicilerine unutamayacakları deneyimler sunmaya çalışmaları örnek verilebilir. Starbucks, Hard Rock Cafe gibi markalar, müşterilerine sundukları mal ve hizmetleri deneyimler ile çeşitlendirmektedirler (Kabadayı ve Alan, 2014: 213). Ünlü ayakkabı firması Nike'ın LeBron James posterini altında, onun kullandığı ayakkabıları mağaza içerisinde yer alan basketbol sahasında deneyimleme imkanı sunması deneyimsel pazarlamaya örnek olarak verilebilir (Kaşlı vd., 2009: 87).

Deneyimsel pazarlama kampanyaları ile marka kişiliğini hayata geçirmek, ağızdan ağza pazarlamayı aktif hale getirmek, akılda kalıcı marka deneyimi yaratmak, markaya odaklanmak, yeni bir müşteri kitlesine odaklanmak, müşteri sadakatini ve bağlılığını arttırmak ve daha fazla müşteriye mağazalara çekmek amaçlanmaktadır (Smilansky, 2017: 17). Deneyimsel pazarlama faaliyetlerindeki deneyimler, ekonomik, sosyal, hazcı ve özgeci değerleri ifade etmektedir. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde tüketicileri üretime dahil etmek indirimden yararlanma fırsatı sağlamakta ve ek maliyetlerin oluşmasını engellemektedir. Ikea mobilya markası demonte satış gerçekleştirerek müşterinin montajını kendisi yapması sağlamaktadır. Bu sayede hem işletme hem de tüketici ek maliyetlerden kurtulmaktadır. Deneyimleri sosyal açıdan değerlendirdiğinde tüketicilere statü sağlamak ve önemli olduğunu hissettirmektedir. Otomotiv sektöründe E serisi otomobillerin yönetici pozisyonundaki kişiler tarafından tercih ediliyor olmasında sosyal deneyimlerin etkisi bulunmaktadır. Hazcı tüketim açısından deneyimler değerlendirildiğinde anlamsal boyut ön plana çıkmakta, tüketicilerin estetik ve eğlence talepleri karşılanmaktadır. Lüks ürünlerin tercih edilmesinde hazcı tüketimin etkisi vardır. Özgeci deneyimde tüketiciler etik değerleri dikkate almaktadırlar. Tüketim faaliyetinin başkalarını nasıl etkileyeceği, nasıl katkı sağlayacağı ön plana çıkmaktadır. Bu anlayışta tüketiciler, kullandıkları üründen elde edilen gelirlerin bir kısmının yardım kuruluşlarına aktarıldığını bildiklerinde özgeci deneyim gerçekleştirilmektedirler (Holbrook, 2006: 723).

1.2 Deneyimsel Pazarlama Bileşenleri

İşletmelerin müşterilerine deneyim sunabilmek için kullanabileceği beş bileşen yer almaktadır. Bu bileşenle, duyuşsal deneyim, duygusal deneyim, bilişsel deneyim, davranışsal deneyim ve ilişkisel deneyimdir (Schmitt, 1999: 60). Bu deneyimleri kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür (Özdemir, 2018: 20; Bülbül, 2019: 16-17; Schmitt, 1999: 60).

Duyusal Deneyim: Görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma gibi duyuşsal algılar ile deneyim gerçekleştirilmektedir. Duyusal çeşitlilik ile işletmeler mal ve hizmetlerinde farklılaşmaya giderek mal ve hizmetlerine değer katmaya çalışmaktadırlar. Müşterilerin beş duyusuna hitap edilerek heyecan ve haz yaşatılmaya çalışılmaktadır (Nagasawa, 2008: 213-215). İşletmeler rakiplerinden farklılaşmak ve tüketiciler tarafından tercih edilebilir olmak için duyuşsal algıları önemsemektedirler. Mal ve hizmetlerin sunumunda tasarım, renk, etiket, ambalaj, müzik, slogan gibi kurumsal kimlik bileşenlerine de önem vermektedirler (Abratt ve Kleyn., 2012:1055). Disney World şirketi beş duyuş organını birlikte kullanarak duyuşsal deneyim gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Disney'nin kırmızı, parlak mavi, mor ve sarı renkleri sık sık kullanmasının nedeni bu renklerin sıcak renkler oluşudur. Disney misafirlerinin istekleri ve alışkanlıkları ile ilgili her şeyi incelemektedir (Loaffler ve Church 2015:39). Yapılan araştırmalarda koku faktörünün alış veriş deneyimlerinde etkili olduğuna yönelik araştırma sonuçları elde edilmiştir (Odabaşı, 2014:143).

Duygusal Deneyim: Hisler, ruh hali ve duygusal deneyimlerin işletmeler tarafından sunulan mal ve hizmetler ile markaları arasında bir duygusal ilişki oluşturmak için tasarladıkları deneyimleri içermektedir (Schmitt, 1999: 60). Duygusal deneyimde müşteride marka ile ilgili güçlü duygular oluşturacak deneyimleri yaratılması amaçlanmaktadır. İşletmeler müşterileri ile empati kurarak hangi duyguların hangi uyarıcıları ortaya çıkardığını belirlemesi gerekmektedir (Günay, 2008: 66). İşletmeler tüketicileri ile duygu deneyimini sağlam bir şekilde oluşturdukları takdirde, müşteriler

kolay kolay o markadan vazgeçmemektedirler (Genç, 2009: 71). Duyguların her müşteride ortak olarak gerçekleşmediği ancak bir bütünlük oluşturduğu belirtilmektedir. Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının tatmin edilmesinde duyguların önemli oranda etkisi vardır ve müşteriler duygusal deneyimlerden psikolojik açıdan olumlu yönde etkilenmektedirler (Junior Ladeira vd., 2015: 67).

Bilişsel Deneyim: Bu deneyim bileşeninde tüketiciler tercihlerini problem çözme amacıyla yapmaktadırlar ve yenilikçiliğe ön planda olduğu bir deneyim sergilemektedirler. Tüketiciler tercihlerinde bilinçli bir şekilde davranırlar ve en yüksek faydayı sağlayan işletmeyi tercih etmektedirler (Papatya, 2005: 223). Bilişsel deneyime örnek olarak Volvo otomotiv şirketinin bilişsel deneyim uygulamaları verilebilir. Müşterilere güvenli araç markası sorulduğunda Volvo cevabının alınmasında, Volvo'nun tutarlı bir şekilde müşterilerine güvenliği vaat etmesinin etkili olduğu ve yaratılan bilişsel algı ile araç deneyiminin bütünlüğüne gerçekleşmektedir (Koç, 2013: 79).

Davranışsal Deneyim: Bu deneyim bileşeninde müşterilere bazı aktiviteleri gerçekleştirme ve onlara alternatif etkileşimler ve yaşam tarzları sunulmaktadır. Davranışsal deneyimde, fiziksel deneyim ile birlikte ilham verici rol modeller ve ünlü kişiler kullanılmaktadır. Örneğin Nike marka spor ürünleri satan işletmenin "Just do it" sloganı klasik bir fiziksel deneyim olarak gösterilmektedir. Nike firmasının daha sonra sloganlarında "I can" (yapabilirim) veya "I know I can" (yapabileceğimi biliyorum) sloganlarını denemiş olsa da müşterilerini düşünmeden harekete geçirmek için daha basit algılanabilen "Just do it" sloganına geri dönmüştür. Nike firmasının başarılı olmasında davranışsal bir deneyim oluşturması önemli rol oynamaktadır (Schmitt, 1999: 9).

İlişkisel Deneyim: Bu deneyim bileşeninde müşterilerin topluluk içerisinde alt kültürler oluşturduğu, pazarlama açısından marka topluluklarının ilişkisel deneyime örnek verilebileceği belirtilmektedir. Harley-Davidson motosiklet markası ilişkisel deneyim için iyi bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Bu markayı kullanan tüketiciler sadece motosiklet satın almamakta, tüketim ile ilgili tercihlerini de ifade etmektedirler (Schmitt, 1999: 62). İlişkisel deneyimde müşteriler ile marka arasında bir bağ kurulmaya çalışılmaktadır. İlişkisel deneyim, diğer bileşenleri de içerisine alan bütüncül bir yaklaşımdır (Schmitt, 1999: 74).

1.3 Yazın Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Deneyimsel pazarlama ile literatürde temel sayılabilecek araştırmaların başında Holbrook ve Hirschman (1982) tarafından yapılan çalışma gelmektedir. Araştırmada tüketim davranışını etkileyen en önemli unsurun müşterilerden gelen geri bildirimlerin işlenmesi ve deneyimsel bakış farklılıklarının olduğu ortaya konmuştur. Ali vd., (2016) yaptıkları araştırmada yaratıcı turizm deneyimlerinin memnuniyet ve davranışsal niyet üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırma sonucunda turizm deneyimi anılarının memnuniyeti ve davranışsal niyeti etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kara ve Çiçek (2015) tarafından deneyimsel pazarlamanın termal turizm tercihleri üzerindeki etkisi araştırılmış, bilişsel ve duygusal deneyimlerin turistlerin satın alma kararlarını etkilediğini tespit etmişlerdir.

Brakus vd., (2009) tarafından markaların deneyimsel pazarlama uygulamalarının güçlü ve zayıf yönlerini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda güçlü markalara örnek olarak; Apple/iPod, The Body Shop, BMW, Crest, Disney, Google, HBO, Home Depot, MasterCard, Nike, Starbucks, Target, W Hotel, Washington Mutual ve Williams-Sonoma, Abercrombie & Fitch, American Express markaları deneyimsel pazarlama uygulamaları açısından başarılı olarak değerlendirilmiştir. Zayıf markalara örnek olarak ise; Reebok, Sony, Sur La Table, Tim Hortons, True Value, Visa, Volkswagen ve WalMart, Canon, Dell, Dick's Sporting Goods, Douglas, Dunkin' Donuts, Hilton, Macy's, Microsoft markaları deneyimsel pazarlama uygulamaları açısından başarısız olarak değerlendirilmiştir.

Yuan ve Wu (2008), tarafından Starbucks işletmesinin müşteri deneyimleri araştırılmış, işletme tarafından uygulanan deneyimsel pazarlama faaliyetlerinden duygusal ve bilişsel boyutların

servis kalitesine, davranışsal ve duygusal deneyimlerin müşteri memnuniyeti üzerine etkisi olduğu, duygusal algılamaların ise müşteri deneyiminde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Gentile vd., (2007) tarafından markaların deneyimsel pazarlama bileşenlerinden hangilerini uyguladıklarının tespitine yönelik araştırmada, Playstation, Ikea ve Gatorade markalarının bilişsel ve davranışsal deneyim, Harley Davidson, Smart ve Apple/iPod markalarının, duygusal, davranışsal ve bilişsel deneyim, Swarovski ve Swatch markalarının ise duygusal ve davranışsal deneyim yaşatmakta olduklarını tespit etmişlerdir.

Literatürde deneyimsel pazarlama ile yapılan diğer araştırmalarda dikkate alınarak, bu çalışmanın amacı olan deneyimsel pazarlama ve bileşenlerine yönelik algıların GSM operatörü kullanıcılarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere aşağıda yer alan hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Tüketicilerin deneyimsel pazarlama (genel) algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 2: Tüketicilerin deneyimsel pazarlama bileşenlerinden “duygusal deneyim” algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 3: Tüketicilerin deneyimsel pazarlama bileşenlerinden “duygusal deneyim” algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 4: Tüketicilerin deneyimsel pazarlama bileşenlerinden “bilişsel deneyim” algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 5: Tüketicilerin deneyimsel pazarlama bileşenlerinden “davranışsal deneyim” algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 6: Tüketicilerin deneyimsel pazarlama bileşenlerinden “ilişkisel deneyim” algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

2. METODOLOJİ

2.1 Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, Türkiye’de yer alan telekomünikasyon şirketlerinin uyguladıkları deneyimsel pazarlama aktivitelerinin kullanıcılar tarafından algılanma farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu amaçla alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket uygulaması sonucu elde edilen verilere yönelik tanımlayıcı istatistik analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada deneyimsel pazarlama ve bileşenleri olan duygusal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkisel deneyimin; Turkcell, Vodafone ve Türk Telekom GSM operatörü kullanıcıları açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla geliştirilen hipotezleri test etmek amacıyla Anova analizi kullanılmıştır.

2.2 Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın evrenini Muğla İl merkezinde yaşayan GSM operatörü kullanıcıları oluşturmaktadır. Muğla ilinde 2017 yılı verilerine göre yaklaşık 110.000 kişi yaşamaktadır (Tüik, 2017). Cep telefonu kullanıcı sayısına yönelik herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Muğla ili toplam nüfus üzerinden yapılan örneklem hesaplaması sonucu, 383 kişinin katıldığı bir araştırmanın evreni temsil etme yeteneği olduğu tespit edilmiştir (www.surveysystem.com). Anket formu 500 GSM operatörü kullanıcılarına dağıtılmış, analize uygun 458 anket formu elde edilebilmiştir. Araştırmaya

katılan 458 kişinin; 144 'ü Turkcell, 186'sı Vodafone ve 128'i Türk Telekom GSM operatörü kullanıcısıdır.

Araştırmada katılımcıların deneyimsel pazarlama algılarını belirlemek amacıyla Schmitt (1999) tarafından geliştirilen "Deneyimsel Pazarlama Ölçeği" kullanılmıştır. Deneyimsel pazarlama ölçeği 17 soru ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Duyusal deneyim boyutu 4 sorudan, duygusal deneyim boyutu 3 sorudan, bilişsel deneyim boyutu 4 sorudan, davranışsal deneyim boyutu 3 sorudan ve ilişkisel deneyim boyutu ise 3 sorudan oluşmaktadır. Çalışmada boyutların değerlendirilmesinde orijinal ölçekte belirtilen boyutlardan yararlanılmıştır. Ölçek, Özdemir (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir. Deneyimsel pazarlama ölçeğinde yer alan ifadelerle yönelik yanıtlar 5'li likert ölçeğine göre değerlendirilmiştir. 1-Kesinlikle Katılmıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum' u ifade eden skaladan oluşmaktadır.

2.3 Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen anketlerin çözümlenmesinde IBM SPSS 22.0 istatistik paket programından yararlanılmış ve hipotezlerin analizinde %95 güven aralığı dikkate alınmıştır.

2.3.1 Demografik Veriler

Araştırmaya toplam 458 GSM operatörü kullanıcısı katılmıştır. Katılımcılardan 144'ü Turkcell, 186'sı Vodafone ve 128'i Türk Telekom müşterisidir. Araştırmaya katılanların 188 (%41)'i kadın, 270 (%59)'i erkeklerden oluşmaktadır. Yaş dağılımları incelendiğinde 18-23 yaş arası 82 (%17. 9), 24-29 yaş arası 142 (%31), 30-35 yaş arası 72 (%15. 7), 36-41 yaş arası 66 (%14. 4), 42 yaş ve üzerinde ise 96 (%21) katılımcı yer almaktadır. Araştırmaya katılanların 182 (%39. 7)' si bekâr, 276 (%60. 3)' sı evlidir. Katılımcılardan 14 (%3,1)' ü ortaöğretim, 80 (17. 5)' i lise, 184 (%40. 2)' ü önlisans, 168 (%36. 7)'i lisans ve 12 (%2. 6)' si lisansüstü eğitim mezunudur. Katılımcıların 204 (%44. 5)' ü memur, 40 (%8. 7)' i işçi, 36 (%%7. 9)' sı esnaf, 24 (%%5. 2)'ü emekli, 90 (%19. 7)'i ev hanımı ve 64 (%14)'ü ise öğrencidir. Katılımcıların aylık gelir düzeyleri incelendiğinde, 1000-2000 TL arası geliri olan 162 (%35. 4), 2001-3000 TL arası 32 (%7), 3001-4000 TL arası 96 (%21), 4001-5000 TL arası 72 (%15. 7), 5001 TL ve üzeri aylık geliri olan 96 (%21) kişidir.

2.3.2 Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan GSM operatörü kullanıcılarının deneyimsel pazarlama algılarını belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunun 0.870 olduğu tespit edilmiştir. Cronbach's Alpha değeri $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ aralığında ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008: 405). Deneyimsel pazarlama ölçeğinin güvenilirliği oldukça yüksektir.

Araştırmada kullanılan ölçeğe ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgilerine aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 1: Deneyimsel Pazarlama Bileşenleri Betimsel İstatistiği

Deneyimsel Bileşenleri	Pazarlama	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Duyusal Deneyim		458	1.00	5.00	2.95	0.98
Duygusal Deneyim		458	1.00	5.00	2.87	0.83
Bilişsel Deneyim		458	1.00	5.00	2.98	0.71
Davranışsal Deneyim		458	1.00	5.00	2.94	0.68
İlişkisel Deneyim		458	1.00	5.00	2.63	0.88
Deneyimsel Pazarlama (Genel)		458	1.00	5.00	2.88	0.61

Araştırmaya katılan GSM operatörlerinin deneyimsel pazarlama algılarını belirlemeye yönelik kullanılan ölçeğin genel ortalaması 2.88'dir. 5'li likert ölçeğinde orta değer 3' tür. Deneyimsel pazarlama algılama düzeyinin orta değer biraz altında olduğu görülmektedir. Deneyimsel pazarlama bileşenlerinden en yüksek ortalamaya sahip olan bileşen bilişsel deneyimdir.

2.3.3 Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmada kullanılan verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediklerini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış, Kurtosis ve Skewness değerlerinin -1,5 ve +1,5 değerleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Tabachnick vd. (2007), Kurtosis ve Skewness değerleri -1,5 ve +1,5 aralığında yer aldığı normal dağılıma göre analizler yapılabileceğini ifade etmektedirler.

Hipotez 1: Tüketicilerin deneyimsel pazarlama (genel) algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Deneyimsel pazarlama algılarının kullanılan GSM operatörüne göre farklılık göstermediğini belirlemek amacıyla Anova analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen verilere tablo 2'de yer verilmektedir.

Tablo 2: Hipotez 1'e Yönelik Anova Analizi Tablosu

One Way Anova	GSM Operatörü	N	Ortalama	F	p
Deneyimsel Pazarlama (Genel)	Turkcell	144	2.73	48.310	,000
	Vodafone	186	2.72		
	Türk Telekom	128	3.29		
TOPLAM		458	2.88		

Araştırmaya katılan GSM operatörü kullanıcılarının deneyimsel pazarlama algılarının farklılaşıp farklılaşmadığını ölçen Anova analizinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Deneyimsel pazarlama algıları kullanılan GSM operatörüne göre anlamlı derecede farklılık ($p=0.000$) göstermektedir. Deneyimsel pazarlama ortalama değerleri incelendiğinde, Türk Telekom (3.29) kullanıcılarının Turkcell (2.73) ve Vodafone (2.72) kullanıcılarına göre daha yüksek düzeyde deneyimsel pazarlama algısına sahip olduğu görülmektedir. Anova analizi sonuçlarına göre Hipotez 1 KABUL edilmiştir.

Hipotez 2: Tüketicilerin deneyimsel pazarlama bileşenlerinden "duyusal deneyim" algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Deneyimsel pazarlama bileşenlerinden duyusal deneyim algısının GSM operatörü kullanıcılarına göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Anova analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 3' de yer verilmektedir.

Tablo 3: Hipotez 2'ye Yönelik Anova Analizi Tablosu

One Way Anova	GSM Operatörü	N	Ortalama	F	p
Duyusal Deneyim	Turkcell	144	2.67	14.836	,000
	Vodafone	186	2.93		
	Türk Telekom	128	3.30		
TOPLAM		458	2.95		

Tablo 3'e göre deneysel pazarlama bileşenlerinden duygusal deneyim algısının GSM operatörü kullanıcılarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaştığı ($p= 0.000$) görülmektedir. Türk Telekom kullanıcılarının ortalama duygusal deneyim algıları (3.30), Vodafone (2.93) ve Turkcell (2.67) kullanıcılarına göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Anova analizi sonuçlarına göre Hipotez 2 KABUL edilmiştir.

Hipotez 3: Tüketicilerin deneysel pazarlama bileşenlerinden “duygusal deneyim” algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

GSM operatörü kullanıcılarına göre, deneysel pazarlama bileşenlerinden duygusal deneyim algısının anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Anova analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 4' de yer verilmektedir.

Tablo 4: Hipotez 3'e Yönelik Anova Analizi Tablosu

One Way Anova	GSM Operatörü	N	Ortalama	F	p
Duygusal Deneyim	Turkcell	144	2.80	38.523	.000
	Vodafone	186	2.59		
	Türk Telekom	128	3.35		
TOPLAM		458	2.87		

Tablo 4'de yer alan hipotez 3 analiz sonuçlarına göre, deneysel pazarlama bileşenlerinden duygusal deneyim algısının GSM operatörü kullanıcılarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaştığı ($p= 0.000$) görülmektedir. Türk Telekom kullanıcılarının ortalama duygusal deneyim algıları (3.35), Turkcell (2.80) ve Vodafone (2.59) kullanıcılarına göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Anova analizi sonuçlarına göre Hipotez 3 KABUL edilmiştir.

Hipotez 4: Tüketicilerin deneysel pazarlama bileşenlerinden “bilişsel deneyim” algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 4'ü test etmek amacıyla Anova analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 5' de yer verilmektedir.

Tablo 5: Hipotez 4'e Yönelik Anova Analizi Tablosu

One Way Anova	GSM Operatörü	N	Ortalama	F	p
Bilişsel Deneyim	Turkcell	144	2.79	84.674	.000
	Vodafone	186	2.72		
	Türk Telekom	128	3.57		
TOPLAM		458	2.98		

Hipotez 4 için gerçekleştirilen Anova analiz sonuçlarına göre, deneysel pazarlama bileşenlerinden bilişsel deneyim algısının GSM operatörü kullanıcılarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaştığı ($p= 0.000$) görülmektedir. Türk Telekom kullanıcılarının ortalama bilişsel deneyim algıları (3.57), Turkcell (2.79) ve Vodafone (2.72) kullanıcılarına göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Anova analizi sonuçlarına göre Hipotez 4 KABUL edilmiştir.

Hipotez 5: Tüketicilerin deneysel pazarlama bileşenlerinden “davranışsal deneyim” algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Deneyimsel pazarlama bileşenlerinden davranışsal deneyim algısının GSM operatörü kullanıcılarına göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Anova analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 6’ da yer verilmektedir.

Tablo 6: Hipotez 5’e Yönelik Anova Analizi Tablosu

One Way Anova	GSM Operatörü	N	Ortalama	F	p
Davranışsal Deneyim	Turkcell	144	2.86	13.408	.000
	Vodafone	186	2.82		
	Türk Telekom	128	3.19		
TOPLAM		458	2.94		

Anova analizi sonuçlarına göre, deneyimsel pazarlama bileşenlerinden davranışsal deneyim algısının GSM operatörü kullanıcılarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaştığı ($p=0.000$) görülmektedir. Türk Telekom (3.19) kullanıcılarının ortalama davranışsal deneyim algıları, Turkcell (2.86) ve Vodafone (2.82) kullanıcılarına göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Anova analizi sonuçlarına göre Hipotez 5 KABUL edilmiştir.

Hipotez 6: Tüketicilerin deneyimsel pazarlama bileşenlerinden “ilişkisel deneyim” algıları, kullandıkları GSM operatörüne (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom) göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 6’yı test etmek amacıyla Anova analizi gerçekleştirilmiştir ve analiz sonuçları tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Hipotez 6’ya Yönelik Anova Analizi Tablosu

One Way Anova	GSM Operatörü	N	Ortalama	F	p
İlişkisel Deneyim	Turkcell	144	2.55	12.290	.000
	Vodafone	186	2.48		
	Türk Telekom	128	2.95		
TOPLAM		458	2.63		

Hipotez 6 için gerçekleştirilen Anova analiz sonuçlarına göre, deneyimsel pazarlama bileşenlerinden ilişkisel deneyim algısının GSM operatörü kullanıcılarına göre istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaştığı ($p=0.000$) görülmektedir. Türk Telekom kullanıcılarının ortalama ilişkisel deneyim algıları (2.95), Turkcell (2.55) ve Vodafone (2.48) kullanıcılarına göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Anova analizi sonuçlarına göre Hipotez 6 KABUL edilmiştir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada Telekomünikasyon şirketi müşterilerinin deneyimsel pazarlama ve bileşenlerine yönelik algılamaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca deneyimsel pazarlama ve bileşenlerine yönelik algılamaların GSM operatörü kullanıcılarına göre farklılık gösterip göstermediği de araştırma konusudur. Araştırma sonucunda istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmaya katılan GSM operatörü kullanıcılarının deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılamalarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ortalama değeri en yüksek olan deneyimsel pazarlama bileşeni bilişsel deneyim olurken, en düşük ortalamaya sahip deneyimsel pazarlama bileşeni ise ilişkisel deneyim uygulamalarıdır. GSM operatörleri teknoloji odaklı yeniliklere açık işletmeler oldukları için tüketicilerine bilişsel deneyim sunmaları doğaldır. Bunun yanı sıra kendine

ait bir alt kültür ve sınıf oluşturma deneyimi sunan ilişkisel deneyim uygulamalarında ise diğer deneyimlere göre daha düşük düzeylerde algılandığı söylenebilir.

Araştırmada Turkcell, Vodafone ve Türk Telekom GSM operatörü kullanıcılarının deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algı düzeylerindeki farklılıklar araştırıldığında, Türk Telekom markasının deneyimsel pazarlama konusunda diğer markalara göre daha başarılı oldukları görülmektedir. Deneyimsel pazarlama uygulamaları konusunda Turkcell ve Vodafone markalarının deneyimsel pazarlama algılamaları birbirine çok yakındır.

Deneyimsel pazarlama bileşenlerinden duyuşsal deneyime yönelik her üç markanın duyuşsal deneyim algılamaları değerlendirildiğinde Türk Telekom markasının diğer iki markaya göre algılama düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Turkcell markasının duyuşsal deneyim algılamasının diğer iki markaya nazaran oldukça düşük olduğu belirlenmiştir.

Deneyimsel pazarlama bileşenlerinden duyuşsal deneyime yönelik Turkcell, Vodafone ve Türk Telekom markalarının duyuşsal deneyim algılamalarında ortalama değeri en yüksek olan marka yine Türk Telekom'dur. Diğer iki marka karşılaştırıldığında Vodafone markasının Turkcell markasına göre duyuşsal deneyim uygulamalarındaki algılanma düzeyi oldukça düşük seviyededir.

Bilişsel deneyim uygulamasına yönelik üç GSM operatörü kullanıcılarının algılama düzeyleri değerlendirildiğinde yine en yüksek algı düzeyine sahip olan marka Türk Telekom markasıdır. Turkcell ve Vodafone markalarının bilişsel deneyim uygulamaları, kullanıcılar tarafından birbirine çok yakın düzeyde algılanmaktadır.

Davranışsal deneyim uygulamalarının Turkcell, Vodafone ve Türk Telekom kullanıcıları açısından değerlendirildiğinde de Türk Telekom markasına yönelik uygulanan davranışsal deneyim faaliyetlerinin algılama düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Davranışsal deneyim uygulamalarında da Turkcell ve Vodafone markaları birbirine yakın düzeyde algılanmaktadır.

Deneyimsel pazarlama bileşenlerinden ilişkisel deneyim uygulamalarının GSM operatörü kullanıcıları açısından algılama farklılıkları değerlendirildiğinde de istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Türk Telekom markası, diğer iki markaya göre ilişkisel deneyim açısından da daha yüksek düzeyde algılanmaktadır. Turkcell ve Vodafone markalarının ilişkisel deneyim algılanma düzeyleri birbirine yakın olmakla birlikte, az farkla Vodafone markasının ilişkisel deneyim uygulamaları daha düşük seviyede algılanmaktadır.

Sonuç olarak, hem deneyimsel pazarlama açısından hem de deneyimsel pazarlama bileşenleri açısından, kullanıcıları tarafından deneyim algılamaları en yüksek olan marka Türk Telekom markasıdır. Türk Telekom markasının rakiplerine nazaran deneyimsel pazarlama uygulamalarında daha başarılı oldukları görülmektedir. Araştırma sonucunda, amaca yönelik olarak belirlenen hipotezler test edilmiş ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. GSM operatörü markalarının deneyimsel pazarlama uygulamaları, kullanıcılar tarafından farklı düzeylerde algılanmaktadır. Bu çalışma neticesinde sonraki çalışmalara öneri olarak, deneyimsel pazarlama uygulamalarının farklı sektörler ve farklı markalar açısından araştırılmasının, hem bilim dünyasına hem de uygulayıcılara katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abratt, R. ve Kleyn, N. (2012). Corporate identity, corporate branding and corporate reputations. *European Journal of Marketing*. 46 (7/8), 1048-1063
- Ali, F., Ryu, K. ve Hussain, K. (2016). Influence of experiences on memories, satisfaction and behavioral intentions: A study of creative tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33(1), 85-100.

- Brakus, J. J., Schmitt, B. H. ve Zarantonello, L. (2009). Brand experience: what is it? How is it measured? Does it affect loyalty?. *Journal of marketing*, 73(3), 52-68.
- Bülbül, N.(2019). *Deneyimsel pazarlamanın müşteri sadakatine etkisi: Starbucks üzerine bir araştırma*, Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Ufuk Üniversitesi.
- Çiçek, B. (2015). *Deneyimsel pazarlamanın tüketici satın alma kararlarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Genç, B. (2009). *Deneyimsel pazarlamanın tüketici satın alma kararlarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Gentile, C., Spiller, N. ve Noci, G. (2007). How to sustain the customer experience:: An overview of experience components that co-create value with the customer. *European Management Journal*, 25(5), 395-410.
- Günay, G. N. (2008). Hizmet pazarlamasından deneyimsel pazarlamaya: bir güzellik merkezinde uygulama. *Ulusal Pazarlama Kongresi*, Nevşehir, 64-72.
- Holbrook, M. B. (2006). Consumption experience, customer value, and subjective personal introspection: An illustrative photographic essay. *Journal of Business Research*, 59(6), 714-725.
- Holbrook, M. B. ve Hirschman E. (1982). The experiential aspects of consumption: consumer fantasies, feelings and fun. *Journal of Consumer Research*, 9, 132-140.
- Junior Ladeira, W., Oliveira de Santini, F., Hoffmann Sampaio, C. ve Araujo, C. F. (2016). Experiential value and domain-specific innovativeness during freemium game usage: effects on child well-being. *Young Consumers*, 17(1), 64-77.
- Kabadayı, E. T. ve Alan, A. K. (2014). Deneyimsel pazarlama: pazarlamadaki artan önemi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 203-217.
- Kalaycı, Ş., (2008), SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri, (3.Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kara, M. ve Çiçek, B. (2015). Deneyimsel pazarlama ve satın alma karar sürecine etkisi: termal turizm sektöründe bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(13), 177-200.
- Kaşlı, M., İlban, M. O. ve Şahin, B. (2009). Modern Pazarlama Stratejileri: AB ve Türk Turizmi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 79-98.
- Koç, E. (2012), *Tüketici davranışı ve pazarlama stratejileri, global ve yerel yaklaşım*, Ankara: Seçkin Yayıncılık,
- Kotler, P. ve Keller, K. L. (2016). *Marketing management*, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- LaSalle, D. ve Britton, T. A. (2002). *Priceless: turning ordinary products into extraordinary experiences*, Boston: Harvard Business School Press.
- Loeffler, B. ve Church, B. (2015). The experience: The 5 principles of Disney service and relationship excellence. John Wiley & Sons.
- Nagasawa, S. Y. (2008). Customer experience management: Influencing on human Kansei to management of technology. *The TQM Journal*, 20(4), 312-323.
- Odabaşı, Y. (2014). Postmodern Pazarlama: Tüketim ve Tüketici. MediCat Yayınları.
- Özdemir, O. (2018). *Deneyimsel pazarlama yaklaşımı ve kurumsal itibar ile ilişkisi: operatör şirketleri üzerine bir araştırma*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Papatya, N. (2005). Tüketici davranışları ile ilgili motivasyon modelleri: bir perakende işletmesinde temizlik ve kişisel bakım ürünlerine bağlı bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 221-240.
- Pine, B. J. ve Gilmore, J. H. (1999). *İş hayatı bir tiyatro*, Çev. Levent Cinemre, İstanbul: Boyner Yayınları.
- Schmitt, B. (1999). Experiential marketing. *Journal of Marketing Management*, 15(1-3), 53-67.
- Smilansky, S. (2017). *Experiential marketing: A practical guide to interactive brand experiences*. USA: Kogan Page Publishers.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics* (Vol. 5). Boston, MA: Pearson.
- The Survey System, Sample size calculator, <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>, Erişim Tarihi: 20.05.2019.
- Tüik, (2017), Türkiye istatistik kurumu, adrese dayalı nüfus kayıt istatistikleri, http://tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2305, Erişim Tarihi: 15.05.2019.
- Uygur, S. M. ve Doğan, S. (2013). Deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti üzerine etkisi: restoranlar üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 33-48.
- Walls, A. R., Okumus, F., Wang, Y. R. ve Kwun, D. J. W. (2011). An epistemological view of consumer experiences. *International Journal of Hospitality Management*, 30(1), 10-21.
- Yuan, Y. H. E. ve Wu, C. K. (2008). Relationships among experiential marketing, experiential value, and customer satisfaction. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 32(3), 387-410.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 341-355, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 05.11.2019 **Kabul Tarihi:** 14.01.2020

ELAZIĞ İLİ KAMU VE ÖZEL SAĞLIK KURULUŞLARINDA HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARININ MESLEK PROFESYONELLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ¹

*Comparative Analysis of Public Relationship Applications in The Public and Private
Health Organizations of Elazığ by Vocational Professionals*

Ayşe ALBAY²

Feridun NİZAM³

ÖZ

Bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler her alanı etkilediği gibi, yöneten-yönetilen olgusunda da köklü revizyonlara neden olmuştur. Bu revizyonlar ile geleneksel yönetim anlayışı yerini profesyonel yönetim anlayışına bırakmıştır. Değişen yönetim anlayışı ile birlikte, kamu ve özel kurum yöneticileri, kurumlarının varlığını devam ettirebilmek için bu değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk ile birlikte kurumlarda profesyonel anlamda yönetim anlayışının oluşması için profesyonel anlamda halkla ilişkiler çalışmalarının da gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, kamu ve özel hastanelerde yürütülen halkla ilişkiler faaliyetlerinin farklarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Verilerin toplanmasında kamu ve özel hastanenin meslek profesyonellerine 14 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Halkla ilişkiler profesyonellerince verilen cevaplar karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Araştırmada meslek profesyonellerine yapılan yarı yapılandırılmış görüşme sonucunda, örneklemimizi oluşturan özel hastanenin halkla ilişkiler faaliyetlerini profesyonel olarak yürüttüğü görülürken, kamu hastanesinin halkla ilişkiler faaliyetlerini profesyonel olarak yürütmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sağlık İletişimi, Halkla İlişkiler, Sağlık Kuruluşları, Kamu ve Özel Hastaneler, Meslek Profesyonelleri

ABSTRACT

Developments in the field of science and technology have affected every field and caused radical revisions in the governing-managed phenomenon. With these revisions, traditional management has been replaced by professional management. With the changing understanding of management, the managers of public and private institutions have had to keep up with this change in order to maintain the existence of their institutions. In addition to this necessity, professional public relations should be carried out in order to develop a professional management understanding in the institutions. In this study, it is aimed to reveal the differences

¹ Bu çalışma Ayşe ALBAY tarafından Dr.Öğr.Üyesi Feridun NİZAM danışmanlığında hazırlanan ve Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalında kabul edilmiş olan “Elazığ İli Kamu Ve Özel Hastaneleri Örnekleriyle Sağlık Kurumlarında Halkla İlişkiler Uygulamaları” başlıklı yüksek lisans tezinin verilerinden bir kısmı olan yarı yapılandırılmış görüşme sonuçlarına dayanarak türetilmiştir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

² Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri ABD.,

e-mail: aalbay@firat.edu.tr , **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9498-4095>

³ Dr.Öğr.Üyesi, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü,

e-mail: nizam@firat.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4215-6973>

of public relations activities in public and private hospitals. The data were collected by a semi-structured interview form consisting of 14 questions to the professional professionals of the public and private hospitals. The answers given by the public relations professionals were examined by the comparative analysis method.

As a result of the semi-structured interview conducted with professional professionals in the study, it was seen that the private hospital, which constitutes our sample, conducts public relations activities professionally, while the public hospital does not conduct public relations activities professionally.

Keywords: Health Communication, Public Relations, Health Institutions, Public and Private Hospitals, Professionals

GİRİŞ

Özel sektörde başlayarak kamu sektörünü de içine alan profesyonel yönetim anlayışında en önemli olgu güvendir. Bu olgu verdiği hizmet nedeniyle sağlık kuruluşları için ayrı bir anlam ifade etmektedir. Sağlık kuruluşlarında güvenin yerleştirilmesi ve devamının sağlanmasında ise profesyonel anlamda yapılan halkla ilişkiler çalışmalarının rolü oldukça önemlidir. Sağlık kuruluşları açısından halkla ilişkiler, “sağlık kuruluşunun ilişki içerisinde olduğu iç ve dış müşteri grupları ve kuruluşlarla karşılıklı olarak sağlıklı, doğru ve güvenilir ilişkiler kurmak, geliştirmek, kamuoyunda olumlu izlenimler yaratmak ve toplumla bütünleşmek amacıyla yapılan programlı, sürekli ve iletişim ağırlıklı çabaların tümü şeklinde tanımlanabilir” (Tengilimoğlu, 2001: 5).

Günümüz rekabet ortamında herhangi bir kurum veya kuruluşun hedef kitleleriyle karşılıklı anlayışa ve güvene dayanan ilişkiler kurmadan varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir. Üstelik bu kurum ve kuruluşların sağlık alanında – kamu ya da özel sektör fark etmeksizin – hizmet veriyor olması, profesyonel bir halkla ilişkiler anlayışını zorunlu kılmaktadır. Kurumların amaçlarına ulaşmasında iç ve dış paydaşları ile bütünleşmesi ise bir başka temel zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunluluk gerek özel gerekse kamu hastanelerinde, halkla ilişkiler uygulamalarının dikkatle ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. “Halkla ilişkiler, bir örgüt ile hedef kitle arasında karşılıklı iletişimi, anlayışı oluşturmaya ve sürdürmeye yardımcı olan ayrıcalıklı bir yönetim görevidir” (Peltekoğlu, 2016: 4).

Hastanenin hedef kitleleri durumunda olan hastalar ve yakınlarının fiziksel ve psikolojik yapısı ve beklentisi diğer kuruluşların hedef kitlesine göre çok farklıdır. Genellikle hastaneye başvuran hasta ve yakınları sıkıntı, endişe veya korku duygusuyla stres içinde olan hatta duygusal yoksunluk ya da kriz içinde olan kişilerdir. Bu durum hastanelerde halkla ilişkilerin önemini artırmaktadır (Tengilimoğlu, 2001: 28).

Sağlık kurumlarında halkla ilişkilerin varlığını ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin profesyonel bir anlayışla yürütülmesini zorunlu kılan birçok gerekçe bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi elbette ki iletişim ihtiyacının karşılanmasıdır. Ayhan ve Canöz’e göre “doktor-hasta iletişiminin sağlıklı işleminin önemli olması sağlık kurumlarında halkla ilişkiler çalışmalarını gerekli kılan nedenlerdendir (2006:73)”. “Sağlık sektöründe de halkla ilişkiler çabalarının temel amacı, sağlık kuruluşuyla hedef kitleleri arasında karşılıklı iletişime dayalı başarılı bir etkileşim oluşması ve hedef kitlenin kuruluşa güven duymasının sağlanmasıdır (Bahadır, 2010:48).

Bir başka amaç bilgilendirme işlevidir. “Hastalıklar, tedavi yöntemleri ve gerekli tedbirler hakkında topluma bilgi verilmesi, toplum sağlığını tehdit eden enfeksiyonlardan korunma yöntemlerinin uygun bir terminoloji kullanılarak anlatılması, kısacası toplum sağlığı eğitimi vererek halk sağlığına katkıda bulunulması (Ristino, 2007:58)” sağlık kurumlarında halkla ilişkileri zorunlu kılmaktadır.

“Herhangi bir hastalık hakkında kamuoyunu bilgilendirmek, hasta memnuniyetinin sağlanması için hasta hakları ile ilgili bilgilendirmeleri yapmak, hastanenin tüm paydaşları ile ilişkileri yönetmek, hedef kitle üzerinde olumlu kurumsal imaj yerleştirmeye çalışmak gibi halkla ilişkiler faaliyetleri uygulanmaktadır (Akkaya, 2011:50)”.

Bilgilendirme için medya içeriklerinin hazırlanması da halkla ilişkileri zorunlu hale getirmiştir. “Hastaneyi ve faaliyetlerini tanıtıcı görsel, işitsel, basılı iletişim araçlarının hazırlanması (Kırdar, 2007:34)”nın yanı sıra “hastane ile ilgili haberlerin basın bülteni hazırlanarak, basın toplantısı ya da röportaj yapılarak medya ile paylaşılması, hastaların kitle iletişim araçlarında yayınlattıkları mektuplar, teşekkür ilanları, köşe yazarlarının ya da program yapımcılarının hastane faaliyetleri ile ilgili yazılarının (Ayhan ve Canöz, 2006:74) hazırlanması ve takibi bunlardan başlıcalarıdır.

“Hastanelerin insan hayatı ile ilgili hizmet vermesi, hizmetin büyük bir özveri ve titizlikle sunulmasını, hizmet kalitesinin en üst düzeyde tutulmasını gerekli kılar. Bunun için hastanenin öncelikle hizmet sunduğu toplumu tanıması ve kendini, yönetimin yaptığı işleri tüm gerçekliğiyle topluma tanıtması ve halkın desteğini alması gerekmektedir (Yurdakul vd., 2007:42).”

Halkla ilişkilerin temelini oluşturan “tanıma” ve “tanıtma” kavramları bir başka gerekçe olarak yer almaktadır. “Hastanelerde yürütülen halkla ilişkiler faaliyetlerinin odak noktasını, kamuyu tanımak ve kamuya hastaneyi tanıtarak olumlu bir imaj yaratmak oluşturmaktadır (Alkibay, 1998:155). Bunun yanı sıra “sağlıkla ilgili bir faaliyete (spor müsabakası, konferans, rekor denemeleri vb.) sponsor olunması, tıbbi destek sağlanması, bayram, yılbaşı, kuruluş yıldönümü gibi özel günlerde yemek, eğlence, çeşitli geziler, kutlamalar düzenlenmesi (Ayhan ve Canöz, 2006:77) gibi halkla ilişkiler uygulamaları da sağlık kuruluşlarında son dönemde sıkça uygulanmaktadır. Nitekim çalışmamızda bu uygulamaların özel sağlık kuruluşlarında en önemli halkla ilişkiler faaliyetlerini oluşturduğu tespit edilmiştir.

Yine Alkibay’a göre (1998:155) “özel sağlık kurumlarının sayısının artması, özel sağlık sigortası hizmetlerinin yaygınlaşması ve tüketicilerin bilinçlenmesi hastanelerin halkla ilişkiler faaliyetlerine yönelmelerini sağlamıştır.” Nitekim çalışma konumuzda tüketicilerin bilinçlenmesiyle özel sağlık kuruluşlarının halkla ilişkileri profesyonel anlamda ele aldığı örnek uygulamaları tespit edilmiştir.

Bunun yanı sıra “hastalara daha kaliteli hizmet sunmak, toplumun sağlık refahını yükseltmek ve hastaların en iyi şekilde hizmet almalarını sağlamak için halkla ilişkiler faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Uyanık, 2011:21)”.

“Hasta haklarında yaşanan gelişmeler, yoğunlaşan rekabet ve alternatiflerin artması (Işık, 2015:20)” sağlık kurumlarında halkla ilişkilerin bir başka var oluş gerekçesini oluşturmaktadır. “Ayrıca sağlık sektöründe görülen yapısal değişimler, hastanelerdeki karmaşık yapı, bürokratik işlemlerin fazlalığı, tıbbi terminoloji kullanımının yaygınlığı, hastaların tıbbi açıdan bilgisizliği, kamu kaynaklarının kısıtlılığı ve finansman ihtiyacı da hastanelerde halkla ilişkiler ihtiyacını ortaya çıkaran nedenler arasında yer almaktadır (Tengilimoğlu, 2001:28-29)”.

Mevcut Çalışmalar (Literatür)

Sağlık iletişimi ve sağlık iletişimde halkla ilişkiler konusunda belli başlı çalışmalar göze çarpsa da, yeni gelişmekte olan bu alanda yapılan her çalışmanın literatüre ayrı bir katkısı olacaktır. Yapılan literatür taraması sonucunda çalışmamız ile aynı konuda daha önceden yapılmış çalışmalar ve eserimizden farklarını belirten açıklamalar aşağıda sıralanmıştır.

Alandaki ilk çalışmalardan biri 1998 yılında Alkibay’ın “Hastanelerde Halkla İlişkiler Anlayışı ve Uygulamaları” başlıklı makalesinde Ankara’daki 44 hastaneyi temsilen seçilen devlet, özel ve üniversite olmak üzere 13 hastanede ne tür halkla ilişkiler faaliyetlerinin yürütüldüğü, hastane türlerine göre halkla ilişkiler faaliyetlerinin hangi nitelik ve nicelikteki kişilerce üstlenildiği tespit edilmiştir.

Teke ve arkadaşları (1999) tarafından yapılan “GATA Eğitim Hastanesine Başvuran Hastalara Sunulan Halkla İlişkiler Hizmetlerinin Değerlendirilmesi” başlıklı makalede halkla ilişkilerin önemli bileşenlerinden “kurum imajı” yönüne yönelik tespitler yer almaktadır. Buna göre sürekli görev

yapacak bir danışma biriminin bulunması, yer - yön gösteren işaret ve levhaların yeterli nitelik ve sayıda bulunması, dilek ve öneri kutularının hastaların kolayca görebileceği yerde konumlandırılması gibi etkinliklerle hastanenin kendi personeline ve hedef kitlesine karşı imajının yüksek düzeyde tutulmasını sağlamış olacağı belirtilmiştir. Çalışma imaj kavramına odaklanması bakımından eserimizden farklıdır.

Tengilimoğlu ve Kılıç (2004: 175-200) tarafından yapılan “Hastanelerde Halkla İlişkiler: Sağlık Bakanlığı, Üniversite, SSK ve Özel Hastane Yöneticilerinin Halkla İlişkiler Uygulamalarına Yönelik Ampirik Bir Araştırma” isimli çalışmalarında Türkiye’ de değişik kurumlara ait (Sağlık Bakanlığı, Üniversite, SSK ve Özel) hastanelerde halkla ilişkiler faaliyetlerine yönelik hastane yöneticilerinin görüşleri karşılaştırılmıştır. Araştırma ile 149 hastane yöneticisine ait anket sonuçlarına dayalı olarak % 65’ i çalıştıkları hastanede toplumu ve ihtiyaçlarını tanımaya yönelik, %71’ i ise faaliyetlerini çevreye tanıtmaya yönelik bir çabanın bulunmadığını ifade etmiştir. Aynı zamanda özellikle kamu hastanelerinin halkla ilişkiler faaliyetlerinin çok sınırlı olduğu, bu faaliyetlerin genellikle danışma, broşür bastırma ve şikâyet kutucukları oluşturma ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada halkla ilişkiler faaliyetlerinin kamu ve özel hastane olarak karşılaştırmadığı görülmektedir. Eserimizde ise kamu ve özel hastane karşılaştırması bakımından farklılaşmaktadır.

Yurdakul, Coşkun ve Öksüz (2007: 31-46) tarafından yapılan “Hastanelerde Halkla İlişkiler: İzmir İli Özel Hastaneler Örneğinde Halkla İlişkiler Birimlerinin Yapı-İşlev ve Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma” isimli çalışmada özel hastanelerde halkla ilişkiler birimlerinin yapısını, amaçlarını, işlevlerini ortaya koyabilmek amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra hastanelerin rekabet avantajlarını elde etmelerinde halkla ilişkiler faaliyetlerinin etkin olarak kullanılıp kullanılmadığını, hastanelerin hedef kitlelerine yönelik olarak ne tür etkinlikler yaptıklarını ve halkla ilişkiler biriminin hastane yönetimi içindeki konumları değerlendirilmiştir. Araştırmada bazı hastanelerde halkla ilişkiler biriminin pazarlama ve satış uygulamaları içinde eritildiği, halkla ilişkiler faaliyetlerini yürütecek olan personelin halkla ilişkiler uzmanı olmadığı, birimde çalışan personelin az olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu çalışma sadece özel hastaneleri kapsamı, özel hastaneler ile kamu hastaneleri arasındaki farklılıklara değinmemesi yönleriyle çalışmamız farklılaşmaktadır.

Bahadır (2010) tarafından “Hastanelerde Halkla İlişkiler Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma” adını taşıyan tez çalışmasında Zonguldak Atatürk Devlet Hastanesinde halkla ilişkiler çalışmaları ele alınmış ve halkla ilişkiler ve iletişim faaliyetlerinin büyük ölçüde hasta ve hasta yakınlarına odaklanmış olduğu tespit edilmiştir. Sadece kamu hastanesini incelemesi yönüyle, hem kamu hem de özel sağlık kuruluşlarını ele alan eserimizden farklılaşmaktadır.

Işık ve Konur (2010: 373) tarafından yapılan “Hastanelerde Halkla İlişkiler: Kayseri’deki Özel Hastaneler Üzerine Bir Çalışma” adlı çalışmada 9 özel hastanenin yürüttükleri halkla ilişkiler faaliyetleri incelenerek saha araştırması yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre; özel hastanelerin biri dışında tamamında halkla ilişkiler biriminin mevcut olduğu, bu birimlerinin çoğunluğunun 2005 sonrasında, son beş yılda kurulduğu ve hastanelerin halkla ilişkiler faaliyetleri planlamasını aylık olarak yaptığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda Kayseri örneğinde özel hastanelerin %88,9’ unda halkla ilişkiler biriminin mevcut olduğu, %11,1’ inde ise halkla ilişkiler biriminin bulunmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada Kayseri’ de faaliyet gösteren hastanelerin %88,9’ unun halkla ilişkiler faaliyetleri planlamasını aylık olarak yaptığı görülmüş olup, bu durum hastanelerin halkla ilişkiler faaliyetlerini genellikle aylık olarak planlı ve programlı bir şekilde yürüttüklerini göstermekle beraber, daha uzun soluklu yıllık planlamanın henüz yerleşmediğini ortaya koymaktadır. Araştırma sonucunda ulaşılan bir başka sonuç ise, Kayseri’deki özel hastanelerin %55,6’ sının hedeflerinin hasta memnuniyeti olduğu tespit edilmiştir. Bu durum müşteri merkezli bir yaklaşımın yerleşmeye başladığının göstergesi olarak kabul edilebilmektedir. Söz konusu çalışmanın da sadece özel hastaneleri kapsamı ve kamu hastanesi ile özel hastane arasındaki farklılıklara değinmemesi yönleriyle çalışmamız farklılaşmaktadır.

Taşdelen (2014) tarafından yapılan “Özel Sağlık Kuruluşlarında İç ve Dış Halkla İlişkiler Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma” başlıklı tez çalışmasında sağlık kuruluşlarının yürütmüş olduğu halkla ilişkiler faaliyetlerinin yeterliliğinin ölçülmesi ve hastalara yansımaları nicel bir yöntemle analiz edilmiştir. Aydın ilindeki özel bir sağlık kuruluşu ve hastalarını örneklem alan çalışmada sağlık kurumlarında uygulanan bir halkla ilişkiler işleyiş programının kurum içinde ve hasta memnuniyeti üzerinde ne derece etkili olduğu iki ayrı anket uygulanarak incelenmiştir. Kamu ve özel sağlık kuruluşlarını incelemesi ve görüşme tekniği kullanılması yönüyle eserimiz, sadece özel sağlık kuruluşlarının ele alındığı Taşdelen’in çalışmasından farklılaşmaktadır.

Erdoğan’ın (2015) “Sağlık Kuruluşlarında Halkla İlişkiler: Hastane Tercihinde Halkla İlişkilerin Rolü Üzerine Bir Saha Araştırması” başlıklı çalışmasında; Konya’da yaşayan 500 katılımcı üzerinde anket çalışması yapılmıştır. Çalışmada vatandaşların hastane tercihinde fiziksel koşullar, hizmet ve halkla ilişkiler unsurlarından hangisini daha fazla önemsedikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında çalışma hastane tercihinde bilgi edinilen iletişim kanallarının neler olduğunun saptanması ve katılımcıların hizmet aldıkları hastanelerde en çok karşılaştıkları problemlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Hastane personelinin ilgisiz tavırları, hasta ve hasta yakınlarının eksik ve yanlış bilgilendirilmesi gibi halkla ilişkileri ilgilendiren konularda bulgulara rastlansa da meslek profesyonelleri yerine hastaları odak alması bakımından eserimizle farklılaşmaktadır.

Metodoloji

1.1. Araştırmanın Önem ve Amacı

Sağlık alanında meydana gelen değişim ve gelişimlerle birlikte hastalar ve yakınları kaliteli hizmet sunan sağlık kuruluşlarına yönelmektedir. Kaliteli hizmet sunumunun gerçekleşmesi ve hedef kitlede bu algının oluşturulmasında halkla ilişkiler faaliyetleri oldukça önemlidir. Araştırmada, özel sağlık kurumlarında yürütülen halkla ilişkiler faaliyetleri ile kamu hastanelerinde yürütülen halkla ilişkiler faaliyetlerinin farkları araştırılmak amaçlanmıştır. Çalışmada, özel ve kamu hastanelerinde yapılan halkla ilişkiler faaliyetlerinin kurumun meslek profesyonellerine yapılan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği sonrası elde edilen veriler aracılığıyla karşılaştırılarak ele alınması çalışmayı önemli kılmaktadır.

1.2. Yöntem

Çalışmada veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. “Görüşme, sosyal bilimlerde ve özellikle de sosyolojide en sık kullanılan araştırma yöntemlerinden biridir. Görüşme yoluyla deneyimler, tutumlar, düşünceler, niyetler, yorumlar, zihinsel algılar ve tepkiler gibi gözlenemeyeni anlamaya çalışırız (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 119)”. Yarı yapılandırılmış görüşme ise, “yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin araştırmacıya sunduğu en önemli kolaylık görüşmenin önceden hazırlanmış görüşme protokolüne bağlı olarak sürdürülmesi nedeniyle daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi sunmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 283)”.

Araştırma Soruları

- 1) Hastanelerin halkla ilişkiler biriminin yapılandırılması çalıştıkları hastanenin yapısına göre (Özel/Kamu/YÖK) farklılık göstermekte midir?
- 2) Özel hastanelerde bütün sağlık iletişim teknik ve yöntemleri kullanılmakta mıdır?
- 3) Sağlık iletişiminde iç ve dış hedef kitle ile gerçekleştirilen halkla ilişkiler faaliyetlerinin kamu hastanelerinin tercih edilmesinde etkisi var mıdır?
- 4) Sağlık iletişiminde iç ve dış hedef kitle ile gerçekleştirilen halkla ilişkiler faaliyetlerinin özel hastanelerin tercih edilmesinde etkisi var mıdır?
- 5) Özel hastanelerdeki halkla ilişkiler çalışmalarında profesyonel kurumlardan destek alınmakta mıdır?

6) Özel sağlık kuruluşları halkla ilişkiler uygulamalarına daha çok önem vermekte midir?

7) Kamu hastanelerinde yapılan halkla ilişkiler faaliyetlerinin etkinliği ölçülebilir midir?

8) Özel hastanelerde yapılan halkla ilişkileri faaliyetlerinin etkinliği ölçülebilir midir?

1.3. Evren ve Örneklem

Tanımlayıcı türdeki bu araştırmanın evrenini Elazığ ilindeki tüm Üniversite, Kamu ve Özel hastaneleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Elazığ'da bir kamu hastanesi ve özel hastanede görev yapan halkla ilişkiler meslek profesyonelleri oluşturmaktadır.

1.4. Verilerin Toplanması Ve Analizi

Halkla ilişkiler meslek profesyonellerine 14 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi uygulanmış ve veriler 26 Mart 2018- 11 Mayıs 2018 tarihleri arasında Elazığ' da halen faaliyette olan kamu hastanesi ve özel hastanede halkla ilişkiler görevini yürüten meslek profesyonellerinden toplanmıştır. Kurumsal izinler alındıktan sonra, meslek profesyonelleri tarafından sorulara verilen cevaplar analiz edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme sorularında temel olarak Başok Yurdakul, Coşkun ve Öksüz tarafından 2007 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF dergisinde yayınlanan “*Hastanelerde Halkla İlişkiler: İzmir İli Özel Hastaneler Örneklemine Halkla İlişkiler Birimlerinin Yapı-İşlev Ve Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma*” adlı çalışmada kullandıkları sorulardan yararlanılmıştır.

2. Araştırma Bulguları ve Yorum

Kamu hastanesi ve Özel hastanede halkla ilişkiler faaliyetlerinin yürütüldüğü birim sorumlularıyla 14 soru ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilen bulgular karşılaştırmalı verilerek analizi yapılmıştır.

S1) Hastanenizde Halkla İlişkiler çalışmalarının yürütüldüğü bir birim var mı? Varsa hangi birim adı altında hizmet vermektedir.	
Özel	Kamu
Hastanemizde halkla ilişkiler faaliyetlerinin yürütüldüğü bir birim mevcuttur. Kurumsal İletişim adı altında hizmet verilmektedir.	2014 yılına kadar Halkla İlişkiler Birimi adı altında faaliyet verilmekteydi. Ancak 2014 yılında hasta hakları genelgesinin yayınlanmasıyla birlikte personel eksikliğinden dolayı bu birim Hasta İletişim Birimi olarak değiştirilmiştir.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanenin halkla ilişkiler faaliyetlerinin gerçekleştiği birimin ismi ve çalışmalarıyla bütünlük sağladığı görülürken, kamu hastanesinde ise, halkla ilişkiler faaliyetlerinin yürütüldüğü birimin talep ve şikâyetleri kabul ettiği görülmüştür. Verilen cevaplar karşılaştırıldığında hastanelerin halkla ilişkiler birimlerinin yapılanmasının hastanenin yapısına göre farklılık göstermiştir.

S2) Hastanenizde Halkla İlişkiler çalışan ve yöneticilerinin eğitim durumu, cinsiyeti, yaşı nedir?	
Özel	Kamu

Hastanemizde halkla ilişkiler çalışmalarını yürüten çalışmamız Halkla İlişkiler ve Reklamcılık mezunu, kadın ve 35 yaşındadır.	Hastanemizde Hasta İletişim Birimi çalışmamız Sosyal Hizmet bölümü mezunu, kadın ve 25 yaşındadır. Hasta İletişim Birimi sorumlu yöneticimiz ise Kamu Yönetimi mezunu, erkek, 53 yaşındadır.
--	--

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanede halkla ilişkiler faaliyetlerinin gerçekleştiği birimde görev yapan çalışanın halkla ilişkiler uzmanı olduğu görülürken, kamu hastanesinde ise, halkla ilişkiler faaliyetlerinin yürütüldüğü birimde görev yapan çalışanın halkla ilişkiler uzmanı olmadığı ve başka bölüm mezunlarının bu çalışmaları yürütebileceği anlayışı içerisinde olduklarını göstermektedir.

S3) Hastanenizde Halkla İlişkiler birimine yönelik faaliyetler hangi yıldan itibaren başladı? Şu anda ki mevcut çalışan sayısı kaç?	
Özel	Kamu
2007 yılından itibaren çalışmalarımız başladı. Bu birimde görev yapan bir çalışmamız mevcuttur.	2009 yılında halkla ilişkiler adı altında başlamıştır. Bu birimde görev yapan iki çalışmamız mevcuttur.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanede halkla ilişkiler faaliyetlerine, kamu hastanesinde daha erken başladığını göstermektedir.

S4) Mevcut Halkla İlişkiler personeliniz çalışmaları yürütebilmek için yeterli midir?	
Özel	Kamu
Hayır yeterli değil.	Yetersiz.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde iki hastanede de halkla ilişkiler çalışanlarının yeterli olmadığı sonucu çıkmıştır.

S5) Hastanenizde Halkla İlişkiler birim yöneticileri ve bu birimin işlerini üstlenen diğer sorumlular tarafından yapılan halkla ilişkiler faaliyetleri nelerdir?	
Özel	Kamu
Hastanemizde tüm halkla ilişkiler faaliyetleri kullanılmaktadır. Bu faaliyetler Kurumsal İletişim Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.	Hastanemizde halkla ilişkiler faaliyetlerinden broşür çalışmaları ve sağlıkta kalite standartları kapsamında kalite çalışmaları gerçekleştirilmektedir.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanede halkla ilişkiler faaliyetlerinin tamamı gerçekleştirilirken, kamu hastanesinde sadece bir bölümü uygulandığını göstermekte bu da kamu hastanesinde halkla ilişkiler faaliyetlerinin bir bütün olarak değerlendirilemediğini göstermektedir. Verilen cevaplar karşılaştırıldığında özel hastanede tüm sağlık iletişim teknikleri kullanılırken kamu hastanesinde kısmen kullanılmaktadır.

S6) İç ve dış paydaşlarla ortak yürütülen halkla ilişkiler faaliyetleriniz var mıdır? Yapılan bu faaliyetler hastanemizin kalite ve prestijini arttırdı mı?	
Özel	Kamu
<p>Evet yapılan çalışmalarımız mevcut. Özellikle önemli günlerde veya gündemde olan konularla ilgili çalışmalara yoğunlaşarak bu faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Örneğin yakın zamanda Anneler gününde Elazığ’ da ki bankalarda görev yapan kadınların anneler gününü kutlamak için özel bir restoranda bir yemek organizasyonu gerçekleştirildi. Yemek masasına hastanemizin reklamını yapan flamalar yerleştirildi ve tanıtım broşürleri verildi. Bir başka etkinlik Sıdıka Avar Kız Meslek lisesinde “Diyabet ve Sağlıklı Beslenme” konulu sağlık semineri verildi. Bu seminere katılanlar aynı zamanda el hijyeni hakkında da bilgilendirildi. Bu eğitimleri ise kurumumuzda görev yapan diyetisyen ve enfeksiyon uzmanları tarafından verildi. Gündemde olan konulardan çocuk istismarı için de kurumumuzda görev yapan uzman Psikolog tarafından Elazığ’ da ki tüm anaokulu öğrencilerine “mahremiyet ve özel alan” ile ilgili eğitim oyun eşliğinde verildi. Kurumumuz sadece Elazığ iline değil aynı zamanda Tunceli, Muş, Bingöl gibi hastanemizin olmadığı illere de hizmet vermekte ve tüm halkla ilişkiler faaliyetleri bu illerde de gerçekleşmektedir. Bu illerden Tunceli’ de gerçekleştirdiğimiz halkla ilişkiler faaliyetlerinden birisi öğretmen, öğrenci ve ailelere sağlık söyleşisi gerçekleştirilmesi oldu. Uzman Psikoloğumuz tarafından verilen eğitimde sınavda dikkat edilmesi gereken hususlar ve sınav kaygısı konuları anlatıldı. Yapılan bu etkinlikler hastanemizin kalite ve prestijini arttırmaktadır.</p>	<p>Hastanemizde iç ve dış paydaşlarımızla şu anda yaptığımız herhangi bir faaliyetimiz mevcut değildir.</p>

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanede iç ve dış paydaşlarla birçok etkinlik gerçekleştirirken kamu hastanesinde herhangi bir faaliyet gerçekleştirilmediği görülmüş bu da kurum kimliği ve imajı açısından kamu hastanesinin herhangi bir çalışma gerçekleştirmediğini göstermektedir. Verilen cevaplar karşılaştırıldığında sağlık iletişimde halkla ilişkilerin tercihi etkilemesinde özel hastaneleri etkilediği görülürken kamu hastanesi tarafından herhangi bir çalışma yapılmadığı için etkileme değerinin bilinmediği görülmüştür.

S7) Hastanenizde yapılan Halkla İlişkiler faaliyetleri hangi periyotlarda gerçekleşmektedir?	
Özel	Kamu
Süreklilik arz eden halkla ilişkiler çalışmalarımız mevcuttur. Ülke gündemine ve özel gün ve haftalara göre gerçekleştireceğimiz faaliyetleri belirliyoruz. Örneğin Polis haftasında emniyet müdürü ile görüşülerek mevcut çalışanların daha çok hangi sağlık hizmeti almak istedikleri öğrenilmiş ve o bölümlere emniyet mensuplarının indirimle giriş yapıp muayene olması sağlanmıştır.	Düzenli olan bir periyodumuz mevcut değildir.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanede planlı bir halkla ilişkiler faaliyeti yürütülürken, kamu hastanesinde planlı periyotların mevcut olmadığı görülmüştür.

S8) Yapılan halkla ilişkiler çalışmalarından sonra etkinlik derecesi nasıl ölçülmektedir?	
Özel	Kamu
Kampanya yapıldıktan sonra çağrı merkezimize o kampanyayla ilgili yapılan arama sayıları sayısal olarak değerlendiriliyor. Aynı şekilde günlük ciro takip sistemine göre de bu takip sağlanabiliyor. Örneğin KBB ile ilgili yapılan bir billboard reklamından sonra ki hasta giriş sayısına bakılıyor. Bir başka ölçüm şeklimiz ise, pazarlama işlemini gerçekleştiren personellerimiz tanıtımı yaparken bir kart veriyor ve hastaneye başvurulduğunda bu kartı teslim etmesi isteniyor. Bu şekilde de ölçümü gerçekleştirebiliyoruz.	Hastanemize yönelik yapılan tanıtım çalışmaları için herhangi bir ölçüm yapılamamaktadır.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanede yapılan faaliyetlerin etkinlik dereceleri birkaç farklı yöntemle ölçülürken kamu hastanesinde ise etkinlik derecesi ölçecek herhangi bir yöntem kullanılmadığı görülmüştür. Özel hastanelerde halkla ilişkiler faaliyetlerinin etkinliğinin ölçüldüğü, kamu hastanesinde ise ölçülmediği tespit edilmiştir.

S9) Hastanenizde kullanılan Halkla İlişkiler teknik ve yöntemleri nelerdir?	
Özel	Kamu

Basılı ve görsel iletişim araçları kullanılmaktadır. Program sponsorluğu, Elazığ spor sağlık sponsorluğu, Elazığ sosyal yardımlaşma spor kulübü bayan hentbol takımının sağlık sponsorluğu, Elazığ bayan basketbol takımı sponsoru, gazete, billboard, raket, giantboard, hastanemiz tarafından kullanılan totem ve radyo ve televizyon spotlarını kullanmaktayız. Elazığ kanallarından Kanal 23 ve Kanal Fırat' ta günlük 8 bilgilendirme spotumuz yapılmaktadır.	Görsel iletişim araçlarından billboard kullanılmaktadır.
--	--

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanede görsel işitsel iletişim araçları bir bütün olarak kullanılırken, kamu hastanesinde sadece görsel iletişim araçlarından billboard kullanılmaktadır.

S10) Hastanenizde yapılan Halkla İlişkiler çalışmalarında uzman ajans-kuruluşlardan destek alıyor musunuz?	
Özel	Kamu
Kurum olarak Türkiye genelinde hizmet vermekteyiz. Bu yüzden hem merkezi hem de yerel ajanslardan destek almaktayız.	Basından destek alınmaktadır. Uzman ajans veya kuruluşlardan destek alınmamaktadır.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanede uzman ajanslardan destek alarak faaliyetlerini gerçekleştirdiği görülürken kamu hastanesinde uzman ajans olarak sadece basından destek aldığı görülmektedir. Özel hastanenin profesyonel kurumlardan destek aldığı görülmektedir.

S11) Halkla İlişkiler alanında kısa, orta ve uzun vadeli hedefleriniz var mı? Varsa hedefleriniz nelerdir?	
Özel	Kamu
Evet hedeflerimiz mevcut. Bu hedeflerimiz haftalık, aylık ve yıllık olarak belirleniyor. Haftalık etkinlik raporlarımız tüm hastane çalışanları ile paylaşılıyor. Aynı zamanda planlanan ve gerçekleşen etkinlik raporlarımızda mevcuttur.	Halkla ilişkiler alanında hedeflerimiz yoktur.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastanede halkla ilişkiler hedeflerinin planlı olduğu görülürken, kamu hastanesinde halkla ilişkiler le ilgili bir hedeflerinin olmadığı görülmektedir.

S12) Halkla İlişkiler faaliyetlerinde yapılan tanıtım çalışmalarında reklamın yapıldığı yer seçimi nasıl yapılmaktadır.	
Özel	Kamu

Halkla İlişkilerde tanıtım faaliyetlerini belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştiriyoruz. Örneğin billboard tanıtımını yaparken ekonomik düzey göz önüne alınarak gerçekleştirilmektedir. Örneğin eğer Plastik Cerrahi gibi prestijli bir tanıtım yapılacaksa bu duyurum şehrin batısında gerçekleştiriliyor. Genel bir kampanya duyurumu ise tüm ilde gerçekleştiriliyor. Fark ücreti alınmayan işlemlerde ise özellikle fark ücreti almayan hastaneler olan Fırat Üniversite Hastanesi ve Elazığ Eğitim ve Araştırma Hastanesi civarında bu duyurumu gerçekleştiriyoruz.	Yer seçimi hastanemiz tarafından yapılmamaktadır.
--	---

Verilen cevaplar incelendiğinde özel hastanede reklamın yapıldığı yer seçimini belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirirken, kamu hastanesinde planlı bir yer seçimi olmadığı görülmektedir.

S13) Her ay SKS kapsamında gerçekleştirilen memnuniyet anketinde yatan, ayakta ve acil hastalarınıza ait memnuniyet oranınız % kaçtır? Oranınızın düşük geldiğini gördüğünüzde ne gibi önlemler almaktasınız?	
Özel	Kamu
SKS kapsamında yapılan anketler sms yoluyla gerçekleştirilerek, dilek ve şikayet kutuları da değerlendiriliyor. Ayaktan, yatan ve acil hastalarımızın memnuniyet oranı %81. Bu memnuniyet oranları aylık takip edilen memnuniyet raporunda değerlendiriliyor ve hedef değerinin altında kalınca düzeltici, önleyici faaliyetler gerçekleştiriliyor. Özellikle oranın düşük geldiği birim müdürlerine mail gönderiliyor ve hasta memnuniyet ortalaması düşük gelen yerler için öneri isteniyor. Toplantı düzenlenerek öneriler değerlendiriliyor ve karara bağlanıyor. Örneğin kadın doğum' da bir memnuniyetsizlik gelişmişse hem memnuniyeti etkileyen sorun çözüme ulaştırılıyor hem de kişilerin memnuniyetsizliğini gidermek için hastanemiz tarafından ikramda (ücretsiz çay dağıtımı gibi) bulunuluyor.	SKS kapsamında yapılan anketlerde ayakta, yatan ve acil hastalarımıza ait memnuniyet oranı %85. Düşük geldiğinde çalışanlara eğitim planlanmaktadır.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde her iki hastanede SKS kapsamında memnuniyet anketlerini yaptıkları görülmüştür. Ancak özel hastanede memnuniyet oranı hedef değerinin altına düştüğünde kamu hastanesinde göre daha planlı çalışmalar yaptığı görülmektedir.

S14) Bağlı olduğunuz kuruluş halkla ilişkiler uygulamalarına yeteri kadar önem vermekte midir?	
Özel	Kamu
Gerek merkezi gerek yerel olsun kurumumuz halkla ilişkiler çalışmalarına fazlasıyla önem vermektedir.	Önemli bir uygulama olduğu kabul edildiği halde gerekli önem verilmemektedir.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde özel hastane için halkla ilişkiler uygulamaları kurum için önem arz ederken kamu hastanesinde yeteri önemin verilmediği görülmektedir.

Soru 2, 3, 7, 9, 11, 12, 13 ve 14' e verilen cevaplar birlikte değerlendirildiğinde özel sağlık kuruluşlarının halkla ilişkiler uygulamalarına daha çok önem verdiği, sağlık iletişim bağlamında halkla ilişkilerin daha profesyonel olarak yürütüldüğü görülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Toplumda siyasal, sosyal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik alanda yaşanan değişim ve gelişmeler beraberinde toplumun eğitim seviyesini de yükseltmiştir. Eğitim seviyesi yükselen toplum daha bilgili ve bilinçli bir hale gelmiştir. Oluşan bu bilinçle birlikte her şeyi kabul eden toplumun yerini sorgulayan bir toplum almıştır. Kamu ve özel kuruluşlar varlıklarını devam ettirebilmek için yaşanan bu değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Kuruluşlar değişime ayak uydurabilmek için ise toplum için önemli değerleri göz önüne almalıdır. Kuruluşlar açısından toplum için en önemli değeri güven duygusu oluşturmaktadır. Gerek kamu sektörü gerekse özel sektörde iç ve dış hedef kitleyi etkilemede güven duygusunu oluşturularak sürekli vurgulamak oldukça önemlidir. Çünkü güven duygusunun aşılması hedef kitlenin tutumunu değiştirmek zorlaşacaktır.

Güven duygusunun yerleştirilmesi özellikle verdiği hizmet nedeniyle vazgeçilmesi ve ertelenmesi mümkün olmayan sağlık kuruluşları için daha büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda hasta ve hasta yakınlarının ajite bir şekilde gelmesi nedeniyle bu duyguyu yerleştirmek diğer kuruluşlara göre daha da zorlaşmaktadır. Sağlık sektöründe yaşanan bu dönüşümün farkına varan batılı ülkeler, sağlık sektöründe yaşanan gelişmelere göre sürekli kendisini revize etmiş ve akreditasyon sürecine başlamışlardır. Özellikle Amerikan Akreditasyon Kuruluşu tarafından kullanılan CSI yani hastanelerde uluslararası standartlara uygunluk noktasında belgelendirme sistemi ile sağlık sektöründe hasta ve çalışan güvenliğini en üst seviyede tutacak standartların yerleştirilmesi sağlanmıştır. Türkiye' de ise sağlık sektöründe yapılan revizyonlar son yıllarda başlatılmış ve sağlıkta kalite standartları kapsamında hız kazanmıştır. Sağlık sektöründe yaşanan bu revizyonlar ve verilen hizmetin hassasiyeti nedeniyle hasta ve çalışan güvenliğini üst seviyede tutarak hasta ve çalışanlarda güven duygusu oluşturabilmek için profesyonelce yapılacak halkla ilişkiler faaliyetlerine olan ihtiyaç artmıştır.

Çalışmada halkla ilişkiler meslek profesyonellerinden elde edilen bulgular;

- Özel hastanede halkla ilişkiler faaliyetlerinin gerçekleştiği bir birim mevcutken, kamu hastanesinde halkla ilişkiler faaliyetlerinin gerçekleştirildiği biri birimin olmadığı görülmüştür.
- Özel hastanede halkla ilişkiler faaliyetlerini yürüten kişinin halkla ilişkiler uzmanı olduğu görülürken, kamu hastanesinde farklı lisans eğitimi almış kişiler tarafından halkla ilişkiler faaliyetlerinin bir kısmının yürütüldüğü görülmüştür.

- Özel hastanenin halkla ilişkiler faaliyetlerine daha önce başlamış olup, iki hastane içinde halkla ilişkiler faaliyetlerini gerçekleştiren personel sayısının yetersiz olduğu görülmüştür.
- Özel hastanede tüm halkla ilişkiler yöntem ve tekniklerinin uzman kişiler tarafından kullanıldığı ancak kamu hastanesinde bu tekniklerin bir kısmının uzman olmayan kişiler tarafından kullanıldığı görülmüştür.
- Özel hastanenin iç ve dış paydaşlarına yönelik faaliyetler düzenleyerek hastanelerine ait kalite ve prestij algısını arttırdığı, ancak kamu hastanesinin herhangi bir faaliyet düzenlemediği ve haliyle kalite ve prestijini arttıramadığı görülmüştür.
- Özel hastanelerde yapılan halkla ilişkiler faaliyetleri belirli planlar çerçevesinde yürütülerek etkinlik derecesi farklı ölçüm araçlarıyla ölçülmekte iken, kamu hastanesinin planlı bir halkla ilişkiler faaliyetinin olmadığı ve etkinliği ölçemediği görülmüştür.
- Özel hastanelerde yapılan halkla ilişkiler faaliyetlerinde konunun uzmanları tarafından destek alınırken, kamu hastanesinde böyle bir desteğin söz konusu olmadığı görülmüştür.
- Özel hastanelerde memnuniyetsizliğin oluşması halinde hedef kitlenin memnuniyetsizliğini gidermeye yönelik çalışmalara yoğunlaşırken, kamu hastanesinde bu tarz bir çalışmanın olmadığı görülmüştür.
- Özel hastanelerde halkla ilişkiler faaliyetlerine çok önem verilirken, kamu hastanesinde ise her ne kadar halkla ilişkiler faaliyetlerinin önemli olduğu kabul edilse de gerekli önemin verilmediği görülmüştür.

Yapılan yarı yapılandırılmış görüşme genel olarak değerlendirildiğinde, çalışmanın temel varsayımlarının büyük oranda desteklendiği görülmüştür. Örnek aldığımız hastanelerden özel hastanenin halkla ilişkiler faaliyetlerini profesyonel olarak yürüttüğü görülürken, kamu hastanesinin ise profesyonel anlamda bir halkla ilişkiler faaliyeti yürütmediği görülmüştür.

Öneriler:

- Ülke genelinde hastaların büyük çoğunluğuna hizmet veren üniversite ve kamu hastanelerinde, halkla ilişkiler birimi kurulmalı ve bu birimlerde uzman personeller görevlendirilmelidir.
- Halkla ilişkiler biriminde tanıma ve tanıtma faaliyetleri kısmen değil tamamen kullanılmalıdır.
- Hastanelerde, tanıma ve tanıtma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde alanında uzman olan kuruluşlardan destek alınmalıdır.
- Yapılan halkla ilişkiler faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütülmesi için halkla ilişkiler birimi direkt üst yönetime bağlı olmalı ve üst yönetim tarafından maddi ve manevi tüm destek sağlanmalıdır.
- Sağlık çalışanlarına hasta memnuniyeti, hasta hakları, çalışan hakları ve iletişim becerileri konularında düzenli aralıklarla eğitim verilmelidir.
- Halkla ilişkiler faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak ve faaliyet alanını genişletmek adına hastanelerde görev yapan halkla ilişkiler personellerinin sayısı artırılmalıdır.

- Hastaneler, yapılacak olan halkla ilişkiler faaliyetlerinin sonraki süreçte kullanılabilirliğini değerlendirilmesinde etkinlik derecesini ölçmeleri ve bunun için gerekli ölçüm araçlarını belirlemeleri gerekmektedir.
- Hastaneler, halkla ilişkiler alanında kısa, orta ve uzun dönemli hedeflerini belirlemeli ve bu hedeflere ulaşma oranı düzenli aralıklarla değerlendirilmelidir. Ulaşılamayan hedefler için düzenleyici çalışmalar başlatılmalıdır.
- Hastalara ve çalışanlara ait memnuniyet anketleri düzenli olarak değerlendirilmeli ve oran düşük geldiği zaman yükseltmek için gerekli düzeltici, önleyici faaliyetler gerçekleştirilmelidir.
- Hastanelerin kendini tanıtmaya faaliyetleri kapsamında, görsel ve işitsel iletişim unsurlarını kullanarak; internet, billboard, sosyal medya ve televizyon gibi araçlarda reklam vermesi, programlara katılması, kurumun tanıtımını yapacak afiş ve broşürlerin hazırlanması kurumun imajı açısından etkili olacaktır.

Yukarıda sıralanan öneriler ışığında sonuç olarak, hastanelerin özellikle nicelik olarak daha fazla hastaya hizmet sunan kamu hastanelerinin sağlık alanında baş gösteren reforma ayak uydurmaları, kaliteli hizmet sunmaları ve sunulan hizmetin kaliteli olduğu anlayışının hedef kitlelere kabul ettirmeleri gerekmektedir. Bunun için atılacak en önemli adım kamu hastanelerinin tanıma ve tanıtmaya faaliyetlerine gerekli özeni göstermeleridir. Tanıma ve tanıtmaya faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesinde ise sağlık kurumları yöneticileri odak noktayı oluşturmaktadır. Bu noktada kamu hastanelerindeki sağlık kurumları yöneticileri, halkla ilişkiler faaliyetlerinin tam ve etkin bir şekilde yürütülmesi için halkla ilişkiler birimine ve birim çalışanlarına gerekli özveri ve desteği sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, E. (2011). "Özel Sağlık Kurumlarında Halkla İlişkiler", Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Alkibay, S. (1998). "Hastanelerde Halkla İlişkiler Anlayışı ve Uygulamaları", Amme İdaresi Dergisi, 31(1).
- Ayhan, B., Canöz, K. (2006). "Hastaların Hastane Tercihinde Etkili Olan Halkla İlişkiler Faaliyetleri", II. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, Kocaeli Üniversitesi, 27-28 Nisan 2006, Kocaeli.
- Bahadır, Ö. (2010). "Hastanelerde Halkla İlişkiler Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, R. (2015) Sağlık Kuruluşlarında Halkla İlişkiler: Hastane Tercihinde Halkla İlişkilerin Rolü Üzerine Bir Saha Araştırması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Işık, M. ve Konur, Ö. (2010), Hastanelerde Halkla İlişkiler: Kayseri'deki Özel Hastaneler Üzerine Bir Çalışma, e- Journal of Sciences Academy 2010, 5 (3).
- Işık, M. (2015). Hastanelerde Halkla İlişkiler, Eğitim Kitabevi, Konya.
- Kırdar, Y. (2007). "The Role of Public Relations for Image Creating in Health Services: A Sample Patient Satisfaction Survey", Health Marketing Quarterly, 24(3/4). <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07359680802119017> E.T.: 22.6.2018.
- Peltekoğlu, F. B., (2016), Halkla İlişkiler Nedir?, Beta Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Ristino, R.J. (2007). "Communicating With External Publics: Managing Public Opinion and Behavior", Health Marketing Quarterly, 24(3/4). <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07359680802119025> E.T.: 21.6.2018.
- Tengilimoğlu, D. (2001). Sağlık Kuruluşlarında Halkla İlişkiler, Gazi Kitabevi, Ankara.

- Tengilimoğlu D.ve Kılıç, M.(2004), Hastanelerde Halkla İlişkiler: Sağlık Bakanlığı, Üniversite, SSK ve Özel Hastane Yöneticilerinin Halkla İlişkiler Uygulamalarına Yönelik Ampirik Bir Araştırma, HÜ İİBF Dergisi, Cilt 22, Sayı 2.
- Uyanık, J. (2011). “Hastanelerde Halkla İlişkiler Fonksiyonuna Bakış: Adana Bölgesinde Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 6.Baskı, Seçkin Kitapevi, Ankara.
- Yurdakul, N.B., Coşkun, G., Öksüz B. (2007), Hastanelerde Halkla İlişkiler: İzmir İli Özel Hastaneler Örneğinde Halkla İlişkiler Birimlerinin Yapı-İşlev Ve Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan 2007, 2(1).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 357-371, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 11.11.2019 **Kabul Tarihi:** 10.01.2020

MALATYA'DA YER ALAN AİLE HEKİMLİĞİ MERKEZLERİNDE SAĞLIK İLETİŞİMİ UYGULAMALARINA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA¹

A Study on Health Communication Practices at Family Medicine Centers in Malatya

Mehmet Barış YILMAZ²

Mustafa ŞİRECİ³

ÖZ

İnsanlar bir arada yaşayabilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için birbirleriyle iletişim kurarlar. İletişim, başka alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da başat faktörlerden biridir. Bu alandaki çalışmalar sağlık iletişimi kapsamında yeni bir disiplin olarak karşımıza çıkmıştır. Sağlıkta iletişim, aile hekimlerinin hasta başına ayırdığı zamanın daha fazla olması ve birinci basamak sağlık hizmetlerinin anahtar işlevi görmesi sebebiyle aile hekimliğinde diğerlerine göre daha etkilidir. Bu çalışmanın amacı Malatya'da hizmet veren Aile Hekimliği Merkezleri'nde hizmet kalitesini ve hasta-hekim-ölgüven üçgenini tamamlayan, bu bağlamda önemli bir unsur olarak karşımıza çıkan sağlık iletişiminin sorunlarını incelemektir. Yapılan araştırmada aile hekimliği modelinin başarısı ve hekim-hasta iletişimi konularına değinilmiştir. Bu çalışma sonucunda uygulamada yaşanan bazı aksaklıklardan dolayı memnuniyet oranının düşük çıktığı ve iletişimde aksaklıkların yaşandığı, aile hekimliği modelinin halk tarafından kabulü konusunda memnuniyet oranının düşük olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Sağlık İletişimi, Aile Hekimliği

ABSTRACT

People communicate in order to live together and meet their needs. Communication is also one of the main factors in the field of health just like in many fields. The studies in this field have emerged as a new discipline with in the frame of health communication. Communication in health is more efficient in family medicine compared with others as family doctors spare more time perpatient and firts step health services function as the key role. The aim of this study is to examine the communication problems. The aim of this study is to examine the problems of health communication which completes the triangle of patient-doctor-self confidence and the service quality at the Family Medicine Centerssserving in Malatya and emerges as a significant factor in this respect.In the study performed, the success of the model of family medicine and at which degree it is accepted by the public have been mentioned. As a result of the study, it was noticed that the satisfaction leve lwas low due to some impediments during the practice and the acceptance of the model of family practice by the public was low.

Keywords: Communication, HealthCommunication, FamilyMedicine

¹ İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Hazırlanan Yüksek Lisans Tezi'nin Özetidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi,

e-mail: baris.yilmaz@inonu.edu.tr , **ORCID :** <https://orcid.org/0000-0003-0928-2481>

³ İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Mezunı,

e-mail: sireci6644@gmail.com , **ORCID :** <https://orcid.org/0000-0003-4858-2938>

GİRİŞ

Sağlık, demokratik ve sosyal hukuk devleti yapısı içerisinde insanların hizmet olarak devletinden aldığı temel haklarından. Gelişmiş ülkelerde sağlık hakkı daha sistemli ve adil bir şekilde kullanılırken, daha kapitalist devlet modelinin yerleştiği ülke toplumlarında bu hak, sosyal hak olarak çok etkin bir şekilde kullanılamamaktadır. Bu hakkın olması gereken düzeyde kullanılamaması domino etkisi yaparak toplumda eşitsizliği daha fazla arttırıp insanların diğer haklarından yararlanmasını da olumsuz etkiler.

Yaşamın kaynağı su ve oksijen olarak gösterilirken bu yaşamın sürekliliği bütün ekolojik ve habitat döngüsünde canlılar için iletişime olmaktadır. İletişim, bütün kuramlarıyla bireyde başlayıp kitlesel yol gösterici olarak devam eder. Ayrıca bireylerin kişisel ve toplumsal kabul görmesini sağlayarak sağlıklı iletişim sürecinde uzlaşma zeminini tesis eder. Sağlık alanındaki birçok problemin temelinde iletişim sürecinin, olması gerektiği gibi gerçekleştirilememesi sağlık iletişimi disiplini ortaya çıkarmıştır. Sağlık iletişimi, sağlık çalışanlarının hastalar, hasta yakınları ve diğer çalışanlarıyla kurdukları iletişimdir. Sağlık iletişimi, yeni bir alan olarak karşımıza çıkar ve birçok sağlık probleminin kaynağına inerek bu problemleri çözmeyi amaçlar.

Türkiye’de sağlık alanındaki gelişmeler son 100-150 yıl içerisinde hız kazanmış ve daha sistemli bir hale getirilmeye çalışılmıştır. 1920 yılında Sağlık Bakanlığı kurulmuş, 1930’da ise Umumi Hıfzıssıhha Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun çoğunlukla halka koruyucu sağlık hizmetlerini sunmayı amaçlamıştır. Sonrasında Birinci 10 Yıllık Sağlık Planı açıklanmıştır. O dönemde Sağlık Bakanlığı görevinde bulunan Dr. Behçet Uz sağlık hizmetlerini merkezi sistem kapsamına almış ve sağlık hizmetlerini yurt geneline yaymayı amaçlamıştır. Ancak Behçet Uz’dan sonra bu planlama gelişme alanı bulamamıştır. 1970’lerde dünyada ortaya çıkan neoliberal politika uygulamaları 1980’lerden itibaren kamusal alanda ve sağlık alanında yapılan reformları da beraberinde getirmiştir. Bu reformların Türkiye’deki sağlık sisteminde görülen yansıması ise aile hekimliği sistemidir. Aile hekimliği ilk olarak 1983’te bir uzmanlık dalı olarak kabul edilmiş ve sonrasında da gelişme göstermiştir. 2003’te Sağlıkta Dönüşüm Programı yürürlüğe girmiş ve bu alanda çözüme yönelik daha fazla uygulama yapılmaya çalışılmıştır. 2005 yılında pilot uygulama olarak aile hekimliği sistemi Düzce’de uygulanmaya başlanmış ve 2011’de ülke genelinde aile hekimliği sistemine geçilmiştir.

Sağlık iletişimi çerçevesinde yapılan bu çalışmada hastaların aile hekimliği sistemine bakış açısı, aile hekimleri ile yüz yüze (derinlemesine) görüşme (mülakat) yöntemi ile aile hekimlerine sorular sorularak öğrenilmeye çalışılmıştır. Aile hekimlerine 8 soru sorulmuştur. Malatya ilinde Yeşilyurt ve Battalgazi merkez ilçelerine bağlı 9 farklı Aile Sağlığı Merkezleri (ASM)’de bulunan 38 aile hekimi ile görüşülmüştür. Bunlardan 21 tanesi görüşmeyi kabul etmiş ancak 3 tanesi verilen cevapların yetersiz olması sebebiyle kayıt altına alınamamıştır. Ses kaydı alınmasına izin veren 2 aile hekiminin ses kaydı alınmış, izni olmayanların ise cevapları not edilmiştir.

1. SAĞLIK İLETİŞİMİ

Günümüzde insanlar mevcut sağlık problemlerine ek olarak birçok yeni sağlık sorunuyla da karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanı sıra yaşam şartlarının, toplum yapısının, teknolojinin gelişmesi gibi insanları farklı açılardan etkileyen durumların olması sonucu tıp dünyası bunlarla tek başına mücadele etmekte yetersiz kalmıştır. Bu durumun sonucunda birçok disiplinler arası oluşum meydana gelmiştir. Özellikle bilimsel gelişmelere paralel olarak son 20-30 yıl içinde sağlık bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki alan daha da geçirgen hale gelmiş durumdadır. Bunun sonucu olarak da sağlık bilimcileri ve sosyal bilimciler birbirleriyle daha fazla etkileşim içinde olmaya başlamışlardır (Gürsoy, 2001:11). Bu etkileşimlerin sonucu olarak da sağlık iletişimi disiplini ortaya çıkmıştır.

Wilbur Schramm, “İnsan topluluğu ve davranışları ile ilgili her bilim dalının iletişim ile ilgilenmesi zordur.” der. Sağlık iletişimi de iletişimin alt dalıdır. Sağlıkla ilgili her türlü işlemler ve

bu işlemlerin etkileşimde bulunduğu diğer parametreleri kapsar. Yazılı, sözlü, beden ve işaret dili, birincil ya da ikincil olarak refakat sistemi kişisel ve kişisel olmayan konularla benzerlik göstermektedir. Rogers sağlık iletişimini 'içeriği sağlık olan her türlü insan iletişimi' olarak tanımlamaktadır (1994: 208-209). Sağlık iletişimi toplumsal geçmiş, sosyokültürel yapı gibi daha birçok etkenle değişim ve gelişim sürecindedir. Güdülenme olgusu da bu bağlamda bireylerin sağlık davranışlarını etkileyen unsurların başında gelir.

Güdülenme, iç gücün iç ve dış uyarıcıların etkisiyle harekete geçmesi olarak tanımlanabilir. Kişinin ihtiyacına göre şekillenen sağlık mesajı güdülenme ve tutum değişikliğine sebep olabilir. Günümüzdeki iletişim toplumunda sağlık mesajı sağlık karşıtı motivasyonlarla mücadele edebilecek güçte ve özellikle olmalıdır, çünkü bu tür motivasyonları oluşturan negatif çekiciler pozitiflere göre daha fazla ve daha etkileyicidir. Bu durumun kontrol altında tutulmaması geri dönüşü oldukça zor bir hal alabilir. Kitle iletişim araçları bu noktada geniş insan topluluklarına hitap ettiği için sağlık iletişiminde istenilen sonucu elde etmek açısından önem göstermektedir (Aba, 2009: 85). Kitle iletişim araçlarının sağlık iletişimindeki rolü söz konusu araçların tek bir mesajı aynı anda çok geniş bir kitleye ulaştırabilme yeteneğiyle ilgilidir. Bununla birlikte tek başına bütün problemleri çözmesi beklenemez, zira hekim-hasta iletişimi olmadan sadece kitle iletişiminin başarıya ulaşması beklenemez.

Sağlık iletişiminin başarısında hekim-hasta ilişkisi de oldukça önemlidir. Hekim-hasta etkileşiminde hekimin cinsiyeti, karakteri, deneyim süresi; hastanın cinsiyeti, karakteri, sosyal sınıfı, eğitimi, yaşı ve enformasyon eğitimi almaya yönelik isteği, her iki tarafın benzerlik ve farklılıkları ve birtakım durumsal faktörler iletişimi etkiler. Bu temel faktörler çerçevesinde hekim- hasta uyumu sağlanırsa iletişim süreci de aynı oranda başarı ile sonuçlanmış olur (Özensel, Koçak: 2004: 109-110). Tüm iletişim türlerinin içerisinde yüz yüze iletişim ikna edicilik seviyesi açısından bireye yönelik etkisi en yüksek olan iletişimdir. Sağlık iletişiminde bu süreç hekim-hasta iletişimiyle sağlanabilmektedir.

Bireyin sağlığa olan eğilimi, endişesi ve korkuları dolayısıyla oluşan farklılıklar, doktoru ile kurduğu iletişimde değişkenlik gösterir. Güven ortamının oluşmadığı bir süreçte hasta hekimle tam olarak bir iletişime girmekten kaçınır. Hekimin hastaya güven verdiği durumlarda ise hasta hekimi bir nevi sırdaşı olarak görür ve hiç kimseye söylemek istemediği problemlerini hekimiyle rahatlıkla paylaşabilir. Hasta ihtiyacı olduğu zamanlarda hekimine kolayca ulaşırsa bu durum hastaya psikolojik destek sağlar, ona güven verir ve onu rahatlatır. Özellikle sonuç alınması uzun zaman patolojik durumlarda bu faktör daha da önem kazanır. Örneğin kısırlık (infertilite) gibi insanların genel itibarıyla başkalarıyla paylaşmaktan çekinebildiği rahatsızlıklarda tedavi süreci uzun sürebilir. Oldukça yıpratıcı olan bu süreçte tedavinin tekrarlanabilme ihtimalinin de yüksek olduğu göz önünde bulundurulursa hekim-hasta ilişkisinde güven oldukça önemlidir (Gordon ve Edwards, 1995: 8). Dolayısıyla hekimin hasta üzerinde kurduğu güven duygusu aynı zamanda sağlık iletişiminin de başarısına direk etki edecektir.

Muayene ve tedavi sürecinde güven duygusunu inşa ederken hekime birtakım sorumluluklar düşmektedir. Hekim hastanın yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyokültürel durumunu dikkate almalıdır. Hekim terminolojik terimleri daha az kullanarak hastanın anlayabileceği bir dil ve üslupla iletişim sürecini şekillendirmelidir. Ancak bu durum bazen göz ardı edilebilmektedir. Bazı durumlarda hasta hekimin söylediğini anlayamamasına rağmen utandığı, çekindiği veya korktuğu için hekime tekrar sormaz veya soramaz. Bu durum hekim-hasta iletişiminde bir engel teşkil eder. Bu yüzden hekimin muayene sürecinde hastaya birçok soru yöneltmesi, hastayı dikkatle dinlemesi gibi farklı yöntemlerle bu problemleri çözmesi gerekmektedir (Henzel, 2009: 27). Aksi takdirde hekim ve hasta arasında istenen düzeyde iletişim sürecinin sağlanması çok da mümkün olmayacaktır.

1.1 Sağlık İletişim Düzeyleri

“Sağlık iletişiminin düzeyleri kendi işleyiş ve akış sistematğine göre kişilerin kendi arasında oluşturduğu hasta-hekim, hasta-hasta, hasta-hasta yakını ve hastanın kendi iç dünyasında oluşturduğu içsellik sonucunda oluşur. Sağlık kuruluşlarının ve bu çatı altına hizmet veren tüm sağlık personelinin (hekim, yardımcı sağlık personeli, büro memurları, hizmetli personeller ve yönetim) kendi arasında oluşa gelen modele de örgütsel düzeyde sağlık iletişimi denilir ve bütün yansımaların karşılık bulduğu toplumda cereyan eden iletişimi de toplumsal iletişim olarak adlandırılır. Sağlık iletişim düzeylerini farklı araştırmacılar farklı şekillerde sınıflandırmıştır. Thomas bu düzeyleri ‘bireysel, sosyal ağ, organizasyon, cemiyet ve toplum’ şeklinde sıralarken (2006:3); Kreps,sağlık iletişiminin düzeylerini kişinin kendi zihninde oluşan (intrapersonal), kişilerarası, grup, kurumsal iletişim sorgusu şeklinde sıralamaktadır (2003:355). Dolayısıyla sağlık iletişimi iletişimin bir türü olarak karşımıza çıkar ve toplumsal iletişim düzeyleriyle de yakından ilişkilidir.

Thomas bir iletişimde uygulanan şeyin bir düzeyi etkileme potansiyelinin artışı sonucunda, bu iletişim sürecinin istenen değişimi yürütme ve sürdürme olasılığının da arttığı fikrini savunmuştur. Yani sağlık iletişiminde de sağlıkla ilgili problemlerin çözülmesi tek başına sadece sağlık sorununu çözemez; yoksulluk, çevresel bozulma ve sağlık bakımına girişteki eksiklikleri gideremez. Ama sağlık iletişimi programları bu faktörleri etkileyebilecek güçteki noktaların sistemli bir biçimde araştırılmasını gerektirebilir (2006:3). Yapılan bu araştırma ile de sorunlara çözümler üretilebilir.

Barnes, müşteri odaklı olarak ele aldığı sağlık iletişimi modelini yedi aşama şeklinde açıklamıştır: (Barnes’tan aktaran Okay, 2012:69-71).

- 1- Sorunu tanımlamak ve tarif etmek,
- 2- Hedef kitle ile alakalı bilgileri toplamak,
- 3- Stratejilerin saptanması,
- 4- Mesaj oluşturmak,
- 5- Ortam seçimi,
- 6- Uygun iletişim kanalının tespiti,
- 7- Uygun yöntem seçimi.

Müşteri odaklı sağlık iletişiminin yanı sıra sağlık eğitimi de bireysel ve toplumsal düzeyde sürece son derece önemli katkılar sağlayabilir. Sağlık iletişimi, sağlık eğitimi ve sağlığın korunması amacıyla farklı düzeylerde yol göstericidir. Bu düzeyler:

-*Hekim-hasta iletişimi*: Bu iletişim düzeyi hasta ve hekimin yüz yüze, aracısız ve karşılıklı etkileşimini içerir. Davranışsal değişim amacı (Bulduklu, Koçak, 2013:8) taşır. Hasta ve hekim arasında iki tarafında birbirlerini dikkatle dinlemesi ve açık bir şekilde konuşmasıyla güvenli bir iletişim ortamının oluşması sağlanır.

-*Grup iletişimi*: Özellikle ortak bir amaç etrafında toplanan gruplara yöneliktir. Bu gruplar iletilerini grup içerisindeki bireylere aktararak üyelerin yaşam şartlarını değiştirebilir. Mesela diyabet hastalarının oluşturduğu bir grup bu gruplara örnektir. Grup iletişimi, belli amaçlar çerçevesinde toplanan gruplar oluşturduğu için farkındalık yaratmada daha etkili olabilir ve bu gruplar kendi bünyesinde üye olan hastalara yardım ve dayanışma anlamında destek olabilir (Bulduklu, Koçak, 2013:8). Grup dinamikleri gözetilerek doğru bir sistemle oluşturulan bu yapılar, bireylerin kendilerini daha rahat ifade edebilmelerine olanak sağlayabilir.

-*Kitle iletişimi*: Sağlık iletişimini kitle iletişim araçları vasıtasıyla sağlar. Kitle iletişim araçları, kabul görmüş sağlık davranışlarını tek başına değiştiremeyebilir. Ancak kamuoyu oluşturması

açısından kişiler arası iletişime göre daha etkilidir ve günümüzde sağlık iletişiminin en önemli boyutu olarak nitelendirilmektedir (Bulduklu, Koçak, 2013:8). Bu noktadan hareketle kitle iletişiminin sağlık iletişimine yönelik bilgilendirici ve kamu oyunu etkileyici boyutu önem arz etmektedir.

2. AİLE HEKİMLİĞİ

Türkiye'de sağlık sistemi özel, kamusal ve gönüllü örgütlerden meydana gelmektedir. Sağlık Bakanlığı birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetlerini yerine getirmekte ve koruyucu sağlık hizmetlerini vatandaşlara sunmaktadır. Sağlık evleri, sağlık ocakları, anne-çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezleri, verem savaş dispanserleri ve sıtma merkezleri birinci basamak sağlık kurumlarıdır. Devlet hastaneleri, özel dal hastaneleri, SSK hastaneleri ikinci basamak; eğitim ve araştırma hastaneleri, özel dal eğitim ve araştırma hastaneleri ve üniversite hastaneleri üçüncü basamak sağlık kurumlarıdır. İkinci ve üçüncü basamak sağlık kurumları Sağlık Bakanlığı yanında diğer kamu hizmetleri özel kişiler, dernekler ve vakıflar tarafından da gerçekleştirilebilir.

Aile hekimi koruma, tedavi ve eğitim yoluyla nasıl ve ne zaman hastalarının ve ailelerinin sağlığını geliştirme girişimlerinde bulunabileceklerini bilen ve topluma karşı da mesleki sorumluluğunun olduğunu bilincinde olan hekimdir (İlgün, Şahin, 2016:118). Söz konusu tanımlamanın uygulamada doğru bir şekilde kendisini gösterebilmesi için hekimin hasta ve hasta yakınlarıyla kuracağı doğru iletişim yöntemi önemini bir kez daha göstermektedir.

Çağdaş aile hekimliği, entegre sağlık anlayışından kaynaklanmaktadır(Fredericks, 2004: 193-196). Temel hedef çağdaş aile hekimliği ile sağlık hizmetlerinin tüm bireylere coğrafi açıdan dengeli bir şekilde ulaştırılabilmesi, birinci basamak sağlık hizmetlerinin toplumun katılımını sağlayacak şekilde bireylerin yaşadıkları ve çalıştıkları yerlerde koruyucu, teşhis koyucu tedavi ve rehabilite edici yönleriyle sunmaktır. Sağlık hizmeti sunumunda, birinci basamak sağlık hizmetlerinin sürekli eğitim verilerek geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, çalışan hekimlerin ve diğer sağlık elemanlarının özendirilerek, birey ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması yoluyla koruyucu sağlık sistemine ağırlık verilmesi ve kabul edilebilir sevk sisteminin uygulanması ana ilkelere. Bu ilkeler ikinci basamakta yığılmaya engel olacak, bu sayede ikinci basamakta tedavi edilmesi gereken hastalar için yeterli zaman ayrılmasını sağlamış olacaktır (Starfield vd. ,2003:8-14). Dolayısıyla doğru zaman yönetimi açısından kurulacak iletişim boyutu bir kez daha hekim ve hasta açısından önemini ortaya koymaktadır.

Aile hekimliğinin disiplinler arası bir sağlık yaklaşımı olduğu düşünüldüğünde bütüncül bir sağlık hizmeti yaklaşımını öngörür. Güvene dayalı iletişim kurar, sorunları fiziksel, psikolojik ve sosyal yönleriyle ele alır. Birey merkezli oluşunun yanında bütüncüleştirici, sürekli, aile ve topluma yönelik olması özellikleri nedeniyle aile hekimliği uygulamasının önemli yapı taşlarından. Gittikçe artan orandaki yaşlı nüfusun temel sağlık hizmeti gereksinimleri, onları tanıyan ve kolay ulaşılabilecekleri aile hekimleri vasıtasıyla çok daha etkili bir şekilde karşılanabilecektir. Birinci basamak sağlık hizmetleri etkili bir şekilde verilebilir ise, toplumun hastalık yükünün azaltılmasının yanı sıra ikinci ve üçüncü basamak tedavi kuruluşlarının da daha iyi ve kaliteli sağlık hizmeti ve sağlık eğitimi vermeleri sağlanmış olacaktır (McWhinney, Freeman 2009: 12-13). Aile hekimleri üyesi olduğu sağlık disiplinine göre eğitilmiş kişilerdir. Aldıkları eğitim gereği hasta ayırt etmeksizin her hastaya sağlık hizmetini mümkün olan en iyi biçimde vermeye çalışır. Hekim sağlık hizmetini sunarken hastanın bağımsız kişiliğine saygı duyar. Aile hekimi birinci basamakta diğer sağlık çalışanlarıyla birlikte çalışarak hastaya sunulan bakımı koordine eder. Hasta ile iletişim sürecinde özel bir sorumluluk üstlenir ve kişi merkezli bir yaklaşım geliştirerek hastanın sağlık ve iyilik durumunu geliştirmeye çalışır. Böylece yukarıda bahsedilen amaçların doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanabilir.

Aile hekimliği, disiplinler içeriğinin birçoğunu diğer klinik dallarla paylaşmaktadır. Bu bilgi paylaşımının yanı sıra ek olarak aile dinamikleri, kişiler arası ilişkiler, danışmanlık ve psikoterapi gibi alanlarla da ilişkilidir. Aile hekimliğinin çalışma alanında tüm yaş, cinsiyet, organ ve hastalıklar

vardır. Aile hekimi hastası ile ilgili birçok bilginin sahibidir ve hastanın tüm sağlık kayıtlarını tutar. Hastayı sevk etmesi gerektiğinde doğru yere sevk eder. Böylece ikinci basamakta yığılma olmasını önler ve zaman kaybına yol açan ve aynı zamanda yüksek maliyetli olan sağlık hizmetlerinin daha doğru kullanılmasını da sağlayarak hastanın sorununu çözer (McWhinney, Freeman 2009: 12-13). Böylece doğru yönetilen bir sağlık iletişimi süreci sadece hekim-hasta ilişkisini üst seviyeye taşımaz aynı zamanda maliyet, zaman ve performans artırıcı bir rol de üstlenmiş olur. Bu noktadan hareketle sağlık iletişiminin bir diğer boyutu olan koruyucu sağlık hekimliğine de değinmekte fayda vardır.

Aile hekimleri genel olarak koruyucu sağlık hekimlik hizmeti vermektedir. Koruyucu sağlık hizmetleri üç başlık altında incelenebilir:

1-Birincil Koruyuculuk: Aile hekiminin görevlerinden biri, bireylerin kendi sağlığını korumaları için yapacağı uygulamalar hakkında bireylere önceden sağlık eğitimi vermektir. Bireylerin sağlığını tehdit eden risk faktörlerini ve onların bu risk faktörlerinden nasıl korunacakları konusunda doğrudan bilgi sahibi olabilmeleri konusunda aile hekimi rehber olabilir.

2-İkincil Koruyuculuk: Bu aşama erken tanıyı ve tedavi hizmetlerini içerir.

3-Üçüncül Koruyuculuk: Komplikasyonlar ve erken kötüye gidiş durumu önlenmeye çalışılır. Hastaya rehabilitasyon verilir.

En etkili koruyucu hekimlik, birinci basamakta aile hekimleri tarafından kişiye dönük olarak yapılabilir. Aile hekimi bilgilendirici, destekleyici ve yönlendirici hizmeti diğer basamaklardan bağımsız olarak sunar. Sağlıkla ilgili genel anlamda bilgi eksikliği, aile planlaması, prevalansı yüksek hastalıklar çocuk sağlığı, beslenme konuları ve bulaşıcı hastalıklardan korunma gibi toplumun genelini ilgilendiren konularda bireyleri bilgilendirir. Herhangi bir konuda yapılacak uygulama veya sevk durumunda planlamayı, sağlanacak yarar ve maliyeti de dikkate alarak hasta ile birlikte yapar (Starfield, 2003: 8-14). Tüm bu koruyucu sağlık uygulamaları temelde iletişim unsurunun doğru kullanılmasıyla başarıya ulaşacaktır.

2.1. Türkiye’de Aile Hekimliğinin Durumu

Türkiye’de tıp eğitiminin süresi 6 yıldır. Genellikle ilk üç yıl klinik öncesi, dört ve beşinci yıllar klinik dönemi kapsar. Altıncı yıl ise tümüyle uygulama eğitiminin verildiği intörn ya da aile hekimliği dönemidir. Aile hekimliği uzmanlık eğitimi, üniversitelerdeki anabilim dallarında, Sağlık Bakanlığı’na bağlı eğitim hastanelerinde ve Sosyal Sigortalar Kurumu eğitim hastanelerinde verilmektedir. Eğitim süresi üç yıldır ve aile hekimliği uzmanlık eğitimi uluslararası standartlar düzeyinde verilmektedir (Başak, Ceyhun, Saatçi, 2005:176). Sağlık Bakanlığı’nın uygulamalarında esas olarak alınan Aile Hekimliği Türkiye Modeli adlı kitapçıkta aile hekimliği disiplini “kendine ait eğitim müfredatı, araştırmaları, kanıta dayalı klinik uygulamaları olan, birinci basamak sağlık hizmetine yönelmiş olan akademik ve bilimsel bir disiplin ve klinik bir uzmanlık alanı” (Yıldırım, 2011: 57-79) olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye’de birinci basamak sağlık hizmetleri 2005 yılına kadar sağlık ocakları kapsamında sunulmuştur. Ancak 2005 yılında pilot uygulama şeklinde ve 2010 yılında ise tam anlamıyla uygulamaya Aile Hekimliği Sistemi girmiştir. Aile Hekimliği Sistemi’nde kayıtlı hasta uygulamasına geçilmiş ve hizmetlerin kapsamı daraltılmıştır. Koruyucu sağlık hizmetleri Aile Hekimliği Merkezleri’nde bireysel, Toplum Sağlığı Merkezleri’nde topluma yönelik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu değişim ile birlikte aile hekimi sadece kendisine kayıtlı hizmet sunacağından hastasını daha iyi tanıma fırsatı bulmuştur. Bu durum verilen sağlık hizmetinin verim ve kalitesini olumlu yönde etkilemiştir.

Aile hekimliği uygulamasıyla beraber, birinci basamak sağlık hizmeti sunan kişilerin istihdam edilme şekilleri ile çalışanlara yapılan ödemelerde değişmiştir. Sağlık ocağı uygulamasında devlet memuru kadrosunda çalışan sağlık personeli sözleşmeli olarak çalışmaya başlamıştır. Maaşa dayalı ödeme şeklinden, çalışılan gün sayısı ve performansa dayalı ödeme şekline geçilmiştir. Bu değişimin

gerçekleşmesi ile hekimlerin hastalarını kaybetme korkuları artmış, bundan dolayı hastalarını daha fazla sahiplenmeye başlamışlardır(Öcek, Soyer, 2007: 27).

Kringos ve arkadaşları yaptıkları çalışmada birinci basamağın politik, ekonomik ve kültürel özelliklerine göre gücünü incelemişlerdir (Kringos'tan aktaran Akman, 2014:76). Sağlık giderlerinin vergilerden karşılandığı ulusal sağlık sistemi veya genel sağlık sigortası ile yönetilen sistemler arasında yapısal özellik açısından bir fark bulunamamıştır. Aile hekimliği farklı klinik tabloların uğrak yeri olmaktadır. İlk basamakta aile hekimleri tarafından takip ve tedavi edilebilen hastaların hastaneye başvuru sayısında azalma görülmüştür. Aile hekiminin gerektiğinde hastayı ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına sevk etmesi de ayrıca hastaların hekimine güven duymalarını sağlamıştır. Sevk zinciri sayesinde ikinci ve üçüncü basamak sağlık merkezlerindeki gereksiz yoğunluğun azalması ve bu sağlık merkezlerindeki sağlık hizmetlerinin daha kaliteli olması amaçlanmıştır. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü basamaktaki israf ve gereksiz iş yükü azaltılmaya çalışılmıştır.

3. MALATYA'DA AİLE HEKİMLERİ İLE YAPILAN DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELER

3.1 Derinlemesine (Yüzyüze) Görüşme Tanımı:

Araştırılan konu ile ilgili detaylı ve daha çok açık uçlu soruların sorulduğu, birebir ve yüz yüze görüşme yapılarak karşıdaki kişinin bilgi ve deneyimlerinden yararlanmayı sağlayan veri toplama tekniğidir. Daha çok tıp, hukuk, gazetecilik ve iş dünyası gibi alanlarda profesyonel bir teknik olarak kullanılır (Kahn,Cannel: 1983: v). Tanımdan da anlaşılacağı üzere sosyal bir sorun teşkil eden çalışmanın konusu gereği derinlemesine görüşme tekniğiyle incelenmeye çalışılmıştır.

3.2 Hipotez ve Amaç:

Çalışmada, genelde hekimlerin ve özelde aile hekimlerinin sağlık iletişimi konusundaki eksikleri, hasta-hekim ilişkilerindeki aksaklıklar ve aile hekimlerinin bu konuya yaklaşım tarzlarının olumlu veya olumsuz yönlerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Sağlık iletişimi sürecinin hekim-hasta iletişimi açısından önemini ortaya konulması çalışmanın temel amaçlarından bir tanesidir. Bu doğrultuda aile hekimlerinin mesleki tecrübe ve deneyimlerinden yola çıkarak sık karşılaştıkları iletişim sorunları ve çözüm önerileri sonuç ve öneriler bölümünde ele alınacaktır. Çalışmanın amacına uygun hipotezler şu şekilde sıralanabilir:

Hekimlerin lisans eğitimleri sırasında sağlık iletişimi dersi almamaları mesleki hayatlarında hasta ve hasta yakınlarıyla kurdukları iletişime olumsuz yansımaktadır.

ASM'lerdeki teknik ve fiziki altyapılar yetersizlikleri sağlık iletişimini olumsuz etkileyen faktörlerdendir.

Doktorların mesleki tecrübeleri sağlık iletişimi noktasında oldukça etkilidir.

Sağlık iletişimi eğitimlerinin yaygınlaşması hekim hasta ilişkilerini güçlendirici bir unsurdur.

Mevcut aile hekimliği uygulamalarında ki belirsizlikler sağlık iletişimini olumsuz etkileyen bir durumdur.

Hastaların hekimlere yönelik güven eksikliği sağlık iletişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Hekim ve hastalar arasındaki sosyo-demografik farklılıklar ve kullanılan dil sağlık iletişimine olumsuz yansımaktadır.

3.3 Yöntem ve Kapsam:

Bu çalışmanın kuramsal kısmında literatür taraması yapılmış, uygulama kısmında ise Malatya'daki Aile Hekimleri ile nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bilgi toplama tekniklerinden olan derinlemesine (yüzyüze) görüşme tekniği ile bilgiler toplanmıştır. Malatya merkez ve merkez

ilçelerinde toplamda 9 Aile Hekimliği Merkezinde 38 aile hekimi ile görüşülmüş olup, bunlardan 21 tanesi görüşmeyi kabul etmiş; bunlardan 18 tanesi değerlendirmeye alınmış, görüşmelerin ikisi ses kaydı, diğerleri de yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Görüşmede 8 adet soru sorulmuş olup, alınan cevaplar analiz edilmiştir.

3.4 Bulgular:

Görüşme yapılan ve araştırmada yer verilen toplam 18 aile hekiminden 14'ü erkek, 4'ü kadındır. Yaşlarının ortalaması 39, çalışma sürelerinin ortalaması 14 yıl, buldukları aile hekimliği konumunun ortalaması 4 yıldır.

Görüşme verilerinden elde edilen bulgular sağlık iletişimi alanında aile hekimliği merkezlerinde yaşanan sorunlar, hekimlere göre bu sorunların nedenleri ve hekimlerin bu bağlamdaki çözüm önerileri konuları bağlamında hekimlere sorulan sekiz soru ve bunlara verilen cevapların bir kısmı ile sunulacaktır.

Tablo-1 Hekimlerin Demografik Özellikleri ve Mesleki Çalışma Süreleri

	Ortalama	Aralık	Çeyrekler Arası Aralık
Yaş	39	25-53 yaş	9,75
Çalışma Süresi	14 yıl	1-27 yıl	3,5
ASM'deki çalışma süresi	4 yıl	6 ay-8 yıl	1

Soru 1: Kaç yıldır bu işi yapıyorsunuz, Aile Sağlığı Merkezlerinde iletişimi aksatan fiziki eksiklikler sizce nelerdir?

Hekim1: 13 yıldır hekimim. Bu sektörde birçok farklı bölümde çalıştım. Yaklaşık 2,5 yıldır da aile hekimliği yapıyorum. ASM'lerde genel olarak binalar küçük oluyor. Dolayısıyla teknik cihazlar eksik olabiliyor. Bakanlığın gerekli tedbirleri alması şart.

Hekim2: 10 yıldır. Elbette sadece kendi çalıştığım yeri kastetmiyorum ama telefon, internet, televizyon gibi iletişim araçlarından biri veya birkaçı eksik olan birçok ASM var diye biliyorum. Bakanlık (Sağlık Bakanlığı) bu işe el atmalı. Sağlık iletişimiyle ilgili eğitim programları düzenlenmeli.

Hekim3: 18 yıldır. Ben bu duruma iletişim ve ulaşımı da ayrıca katarak bakıyorum. Maalesef bazı eksikliklerden dolayı sorunlar yaşıyoruz ve özveriyle üstesinden gelmeye çalışıyoruz. Araç eksiklikleri de neden olabiliyor aksaklığa.

Hekim4: 17 yıllık hekimim. Yaklaşık yedi yıldır da aile hekimiyim. Aile hekimliği uygulaması henüz yeni sayılır ülkemizde. Sekiz yıldır yaygınlaşmış durumda. Bu yüzden bazı fiziki eksikliklerin olmasını doğal buluyorum. İhtiyaçlar belirlendikçe aşamalı olarak eksiklikler gideriliyor. Bizler de hekimler olarak her türlü zorluğa karşı mesleğimizi özveri ile yaparsak iletişim problemini aşma konusunda önemli mesafe kaydetmiş oluruz diye düşünüyorum.

Hekim5: 10 yıldır. ASM'ler birinci basamak sağlık kurumlarıdır. Ancak bu hafife alınmasını gerektirmez. Bizler ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarının iş yükünü hafifletmenin yanı sıra vatandaşlarımıza asli sağlık hizmeti de veriyoruz. Doğru ve etkili iletişim kurabilmek bu hizmetleri daha iyi noktalara taşıyacaktır. Bu bağlamda araç, donanım, bina ve benzeri tüm iletişim olanaklarımızın en iyi şekilde sunulması konusunda bakanlık çalışmalarını sıkı tutmalıdır.

Hekim6: 20 yıldır hekimim. 7 yıldan beridir de aile hekimiyim. İletişim problemi yaşadığımızı düşünmüyorum. Fiziki anlamda dersek elbette binalarımızın daha büyük ve donanımlı olmasını

isteriz ama sonuçta burası birinci derece bir sağlık merkezi. Daha donanımlısı tam teşekküllü hastaneler. Fiziki ihtiyaçlar iletişime engel gibi görülmemeli kanısındayım.

Hekim7: 6 yıldır bu işi yapıyorum. Hastaların bizleri sekreteryaya gibi görmemesi için teknik cihazlarımızın biraz artırılması ve burasının bir sağlık merkezi olduğu imajının iyice vatandaşlara aşılması gereklidir.

Soru 2: Sağlık iletişimi nedir? Daha önce bu kavramı duydunuz mu?

Hekim1: Evet, duydum. Üniversite yıllarında ve sonrasında bu konuda dersler aldık. Ancak profesyonel hasta-hekim ilişkisi bu çerçevede biraz sığ kalıyor. Tanım olarak bir şey diyemem ama hastayı anlamak ve hastaya anlatmak önemli bir husus.

Hekim2: Böyle bir kavram daha önce duymadım. Tecrübe ile olan bir şey. Öğrenciyken normal bir insansınız. Hasta psikolojisi, hastaya yaklaşım tarzı vs. bunların farkında değilsiniz. Mesleğe başlayınca zamanla insanları tanıyorsunuz. Hastaya nasıl davranmanız gerektiğini öğreniyorsunuz.

Hekim3: Duydum. Bireyleri bilinçlendirmek amaçlı bazı çalışmaların yapılması kişilerin sağlıkla ilgili ulaşmak istedikleri bilgilere ulaşabilecek ortamların sağlanması gibi durumlar diye biliyorum.

Hekim4: Sağlık iletişimi çalışmış olduğumuz yerde hasta ve personelle olan ilişkimiz. Bizim meslekte iletişim çok önemli.

Hekim5: Doktorun sağlık çalışanlarıyla, hasta ile ve hasta yakınlarıyla kurduğu iletişimidir.

Hekim6: Duymadım. Ama hasta, hasta yakını ve hastalıkla ilgili başka birisi veya birkaç kişiyle sağlık üzerine iletişim olduğunu düşünüyorum.

Hekim7: Sağlık iletişimi, hekimlerin hastalarla kurduğu iletişimidir. Gerek hastanın tedavi sürecinde gerek ise muayene sürecinde yaptığımız karşılıklı konuşmalardır. Yani kısaca hasta hekim arasında olan konuşmalardır diyebiliriz.

Soru 3: Hastalarla iletişim kurarken ne tür teknikler uyguluyorsunuz?

Hekim1: Hastayla iletişim eskide kaldı aslında. Bizim yanımıza iletişim amacıyla gelmiyorlar. Doktora çok da gerek yokmuş gibi düşünüyorlar. Tabi bunlar birinci basamak sağlık kurumları için biraz ütöpik kalıyor.

Hekim2: Karşıdakinin kişiliğine göre davranıyorum genelde. Edindiğim tecrübeme göre de hastanın geliş nedenini anlamaya çalışıyorum. İyi bir anamnez almaya çalışıyorum.

Hekim3: Öncelikle aynı dili konuşmak çok önemli. Hasta geliyor mesela yöresel dille konuşuyor. Bunları bilmek gerekiyor. Çok farklı ifadeler var, çoğunu ilk defa duyuyoruz. Bunları bir şekilde öğrenmeye çalışıyoruz. Gelen hastanın sosyoekonomik, sosyokültürel, psikolojik durumunu falan sorup öğrenmeye çalışıyoruz. Bunlar önemli şeyler.

Hekim4: Teknik uygulamıyoruz. Bu konuyla ilgili bir konferansa katılmıştık. 8-9 kişilik farklı insan tipi vardı. Bu tiplere göre davranışlarımız değişiyor. Bukalemun gibiyiz yani.

Hekim5: Öncelikle empati yapıyorum. Hastalara sert bir üslupla yaklaşmak yerine daha ılımlı yaklaşmaya çalışıyorum. Onları anlamaya çalışıyorum ve onlara yardımcı olmak için elimden geleni yapıyorum.

Hekim6: Dinlenme, jest ve mimikler, hikâyeleştirme, somutlaştırma... Ben örnekleri, hastalıkları hikâyeleştirerek anlatıyorum. Hasta da somut bir örnek görünce bir hekim olarak bana daha rahat güveniyor.

Hekim7: Görsel ve sözel iletişim önemli. Bunun yanında yılların vermiş olduğu tecrübe var. Tecrübeye göre iletişim önemli olduğunu da düşünüyorum. Bir de fiziki muayene önemli. Hastanın fiziki muayene olması iletişimi artırıyor.

Soru 4: Hastalarla iletişim kurarken en çok hangi durumlarda zorlanıyorsunuz?

Hekim1: En çok antibiyotik konusunda zorlanıyorum. Antibiyotiğin zararlı olduğunu anlatamıyorum. Bunun dışında ilaçlarını düzenli kullanmaları konusunda problemler yaşıyorum. Psikiyatrik hastalığı olanlar, madde kullananlar vs. ile iletişim kurmak yine aynı şekilde zor. Hal böyle olunca bir üst kuruma sevkte de bu gibi durumlar birçok sorun doğuruyor.

Hekim2: Hastanın kafasında bir plan oluyor genelde. Buraya gelen hasta çoğu zaman aklındaki yaptırma istiyor. “Ben şu tetkiki yaptıracağım, yapın.” tarzında istekleri oluyor. Muayene olmak istemiyor. Bu bakımdan sıkıntı yaşıyoruz. Lisans döneminde bu tarz bir ders almış olsaydık, durum çok farklı olabilirdi.

Hekim3: Kendisine yardımcı olabileceğimi düşünmediği zamanlarda zorlanıyorum. İyi bir doktor olmadığımı düşünmeyen hasta tipleri ile de iletişimde zorlanıyorum. Çünkü bunu hissettiğim an ister istemez gerginleşiyorum. Ortaya kötü bir hasta-hekim ilişkisi çıkabiliyor.

Hekim4: Muayene esnasında hastanın çekingen davranışı ve hasta yakınının sürekli olarak müdahale etmesi yüzünden hasta ile iletişimde zorlanıyorum. Mümkün mertebe muayene esnasında odada hastanın yalnız olmasına dikkat ederim. Ben tabi mesleğin başındayım ama çok farklı tiplerde insanlarla karşılaşıyoruz. Tıpta hastalık yoktur hasta vardır. Ama insanlar bunun ne demek olduğunu bilmedikleri için başka bir hastaya yazılan ilacı yazmamızı istiyor. İnat ettiklerinde ben de bazen sinirlenebiliyorum.

Hekim5: Genç ve eğitilmiş kesimde, özellikle öğretmenlerde zorlanıyoruz. Herkesi öğrenci olarak görüyorlar. Eğitilmiş kesimler özellikle öğretmenler her türlü bilgiye internet aracılığıyla doğru yanlış demeden ulaşabiliyor ve öğrendikleri bilginin yanlış olduğunu anlatmak zor. Bu onlarla iletişim kurmamız konusunda bize zorluk çıkartıyor. Yaşlılar ise hekime daha çok güveniyor. Bu nedenden ötürü yaşlılarla daha iyi iletişim kurabiliyoruz.

Hekim6: Dil konusunda zorlanıyorum. Buraya gelen hastaların yaklaşık %80’i Suriyeli. Onların dillerini bilmediğim için anlaşmamız zor oluyordu ancak şimdi Suriyeliler daha iyi anlaşabiliyorum. Bunun dışında bazı ruh sağlığı bozuk olanlarla sıkıntı oluyor. Tıp fakültelerinde iletişim dersleri daha ciddi ele alınmalı.

Hekim7: Çocuk hastalar ve yaşlı hastalarda daha çok zorlanıyorum. Çocuklar doktor fobisinden dolayı korkuyor, çekiniyor. Çocuklarla iletişim kurmamı zorlaştıran unsurlar bunlar. Yaşlı hastalara dediğinizi anlatamıyorsunuz. Yaşlılarla da iletişim kurarken zorlanmamın esas nedeni sabit fikirleridir. Sabit fikirlerinden dolayı söylediklerimi anlayıp kabullenmelerinde zorluklar yaşanıyor. Hal böyle olunca iletişim kurarken fazlasıyla zorlanıyoruz.

Soru 5: Yeni iletişim tekniklerinin yaygınlaşması hastalarla kurduğunuz iletişimde ne tür sonuçlar doğuruyor?

Hekim1: Öncelikle kamu spotları bizim için olumlu yönde sonuçlar verdi. Antibiyotik daha az isteniyor. Bütün hastaların bilgilerinin sistemde olması, istediğimiz zaman hastanın hastalıkta aldığı tedavilere, ilacı düzenli kullanmış mı ya da tekrar kontrole geldiğinde elde edilen verilere vs. ulaşmamız çok iyi bir şey. İşimizi fazlasıyla kolaylaştırıyor ve bilgileri doğru kaynaktan alıyoruz.

Hekim2: Bu teknolojiler bana biraz saçma geliyor. Mesela whatsapp’tan ilaç yazmamızı istiyorlar. Yani bu mümkün değil. Muayene olmadan ilaç yazılması hem etik değil, hem de ne kadar güvenilir olabilir ki?

Hekim3: Ben buna “gücü paylaşmak” diyorum. Gücü paylaşmak denen yaklaşım tarzını ben esasen yıllar önceden hekimlik sanatında uyguluyordum. Bir terim olarak yıllar sonra yaygın olarak

kullanılan yeni bir iletişim olması beni hem şaşırtmış hem de sevindirmiştir. Gücü paylaşmak hastanın hastalığını kendisiyle beraber nasıl çözümleneceğimizi tartışmak ve yol haritası çizmektir. Bunu yıllardır yapıyorum.

Hekim4: Belli bir hastalığı araştırıp geliyorlar. Eğitimli insanlar bunu yapıyor genelde. Bu da hastalarla daha iyi anlaşmamıza yardımcı oluyor.

Hekim5: Teknolojiyi kullanmaya başladıktan sonra özellikle genç hastalarımız yeni hastalıklar bulmaya başladılar. İnternette veya prospektüsten okuyup geliyor, sonra da kendi bulunduğu hastalığı onaylamamızı bekliyor. Bir nevi test ediliyorsunuz. Hasta hekimine güvenmeli. Hastaya plasebo da verseniz eğer arada güven varsa hasta iyileşir. Bu meslekte her şeyi biliyorum diye bir şey yok. Bir doktor her şeyi bilmez ve bunu da hastasına söylemeli. Bunu hasta bilirse, iletişimde bu seviyeyi atlıyorsunuz, yeni bir boyuta taşıyorsunuz iletişiminizi.

Kitle iletişimi bilgi kirliliğine sebep oluyor. Ortak semptomlar olabiliyor hastalıklarda. Ama hasta bilmiyor bunu. Bilmediği için de kendi kendine hastalığını teşhis ediyor, tahlil yapıyor. Size de sadece onaylamak kalıyor. Onaylamazsanız kötü doktor oluyorsunuz, onaylarsanız iyi. Hasta ilaç yazdırmaya geliyor mesela. Problemi söylemiyor. Özellikle yaşlı hastalar aynı ilacı yıllarca kullanıyor. Bu ilacı kullanmamasını söylediğimizde de dinlemiyor.

Hekim6: O şekilde bir iletişim kurmuyoruz. Fakültedeyken hocamız derdi ki: "Hastayı görmek tedavinin %50 sini oluşturur." Hastayı görmemiz gerekiyor. Öyle telefonda falan sormakla olmuyor. Mesela whatsapp'tan mesaj atıyorlar böyle böyle diye. Ben öyle mesaj üzerinden hastayı görmeden bir teşhiste bulunamam. Hastayı göreceksin. Hasta içeri girince bedensel özellikleri, beden dili, duruşu, önemli şeyler. Bunları bir araç vasıtası ile zaten direkt olarak göremezsin.

Hekim7: İnternetin faydası olduğu kadar zararları da var. Ben interneti yarım bilgi ile büyük cehalet olarak görüyorum. Çünkü hasta tahlil sonucunu falan istemiyor, kafasında bir şey kurguluyor ve ona göre bize geliyor.

Soru 6: Hastanıza teşhisinizi ve tedavi sürecini aktarırken kullandığınız dil karşı tarafın teşhis ve tedavi sürecini anlamasında etkili oluyor mu? Neden?

Hekim1: %80 etkili oluyor. Ben mümkün olduğunca anlaşılır bir şekilde anlatmaya çalışıyorum. Hasta anlamadıysa tekrar tekrar anlatıyorum. Anlamadığı yerler olduğunu soruyorum.

Hekim2: Yani tabii ki oluyor. O günkü ruh halimiz vs. iletişimi farklı etkiliyor. Bunun sonucunda doğal olarak bu durum hastaya da yansıyor. Sağlık çalışanı en azından güleryüz gösterse bile hasta rahat bir şekilde yaklaşıyor, güveniyor. Sıkıntısını daha rahat bir şekilde anlatıyor. Saklamıyor mesela. Açık açık söylüyor. Neticede işimize geliyor böyle olunca. İşimizi daha rahat yapıyoruz.

Hekim3: Evet, etkili oluyor. Mesela bir KOAH hastasına nebülü nasıl kullanacağını göstermezseniz tedavi %5 oranda bile etkili olmaz. Anlattıktan sonra da iyice anladığından emin olmaya da çalışıyoruz tabii.

Hekim4: Etkili oluyor. Çünkü hastanın hastalığını karşılıklı tartışarak birlikte çözüm yolu arıyorum ve bunu çok net bir dil ve yüz ifadesiyle anlatıyorum.

Hekim5: Etkili oluyor. Sakin bir ses tonuyla empati kurarak konuştuğunuzda hastanın size olan güveni daha fazla oluyor. Hastayı daha sakin dinlemek hastaya kendini daha kıymetli hissettiriyor. Bu da olumlu sonuçlar doğuruyor.

Hekim6: Öncelikle terminolojiye uygun konuştuğum zaman karşı taraf birçok şeyi anlamıyor. Bu nedenden ötürü hastalar anlayabilsin diye daha basit bir dil kullanmak zorunda kalıyorum. Eğer bu şekilde basit bir dil kullanmazsam hasta ile anlaşmam çok zorlaşıyor. Tedavi süresi daha kolay anlaşabildiğimiz bir zaman dilimi. Teşhis süresinde birçok yabancı kelimeyi karşı tarafa uygun anlatabilmek için kendimce ayrı bir çaba içine giriyorum.

Hekim7: Evet. Ben hikâyeleştiriyorum durumu. Somut örnek vermeye çalışıyorum. Benzetmeler yapıyorum. Hasta bizi anlamazsa iyileşmesi çok zor. Dilimizin ayarını iyi vermeliyiz.

Soru 7: Hastalarla iletişiminiz yıllara göre değişti mi? Nasıl değişti?

Hekim1: Aslına bakarsanız değişimin esas nedeni benim tecrübe kazanmamdır. Çünkü mesleğe ilk başladığım yıllarda biraz çekingendim. Nedeni doğru mu yanlış mı yaptığım konusunda tereddütlerim oluyordu. Hastalarla iletişim konusunda tecrübe kazandıkça daha iyi bir iletişim sağlamaya başladığımı düşünüyorum. Hastalar ile konuşurken bana karşı bilgimin yeterli olduğu konusunda güvende olduklarını düşündükleri zaman aramızda daha ılımlı iletişim olduğunu düşünüyorum.

Hekim2: Değişti tabi. Ben birçok farklı pozisyonda çalıştım. Acil serviste, toplum sağlığı merkezlerinde, ilçe sağlık müdürlüğünde çalıştım. Tecrübe kazandım. Bu değişim, kazandığım tecrübenin doğal bir sonucu olarak oluştu.

Başlarda havalı oluyorsunuz. Normal bir insansınız. Ama zamanla özellikle de aile hekimiyseniz insanlar sizi asgari bir düzeyde görüyor. Siz de doğal olarak değişiyorsunuz, bu süreçte uyum sağlamaya çalışıyorsunuz. Davranışlarınız, olaylar karşınızdaki bakış açınız oturuyor. Zamanla psikolojik olarak, sosyokültürel olarak bir bakış açısı kazanıyorsunuz. Nerede, ne yapmanız gerektiğinizi öğreniyorsunuz.

Hekim3: Mesleğimin ilk yılında daha heyecanlıydım. Bu heyecanım zamanla yerini sakinliğe bıraktı. İkisi de hasta ile iletişimimde pozitif bir iletişim kurmamı sağlıyor. Değişmesinin nedenine gelecek olursak tecrübe diyebilirim. Kazandığım tecrübeler sayesinde hastalar ile daha sakin bir iletişim kurarak hastaların da sakin kalmasını sağlıyorum. Bunun sonucunda iletişimimiz daha pozitif oluyor.

Hekim4: Çalıştığımız alanla ilgili birikimleriniz artıyor. Acil, sosyal hizmetler, huzur evi gibi farklı yerlerde çalıştım. Bunların hepsi bana ayrı bir tecrübe kazandırdı. Huzurevinde çalışmam sayesinde yaşlılarla iletişimim eskisine göre daha başarılı.

Hekim5: Değişmeler oluyor tabi. Başta daha heyecanlı ve istekliydik. Yapım öyle olduğu için de insanlarla daha rahat yakınlık kurabiliyordum ama zamanla bu şekilde davranmam gerektiğini öğrendim. Hastayla iletişimde arada bir sınır olması gerekiyor. Hasta geldiğinde mesela gerekli spesifik soruları sormaya çalışıyorum. Belirli şeylere odaklanmaya çalışıyoruz iletişimde sınır yoksa hasta uzun süre konuşabiliyor.

Hekim6: Elbette değişti. Değişen yıllara göre bize gelen hastalarda da birçok değişim oldu. Daha çok bir şeylerden haberi olan, bilgisi olan hastalarımız olduğu için hasta ile kurulan iletişimde de bunların etkisi oluyor elbette.

Hekim7: Kısmen değişti. İlk zamanlarda tecrübesizlik de oluyor ve bu durumda bazen farkında olmadan kırıcı olabiliyordum. Tabi bunu hastayı kırmak istediğim için değil, karşımdaki insanın hasta olduğunu unuttuğum için yapıyordum. Bir birey hasta olduğunda sadece fizyolojik olarak değil, psikolojik olarak da etkileniyor bu hastalık halinden. Bunu unuttuyordum ve bu yüzden karşı tarafta biraz umursamaz ve vicdansızmışım gibi bir izlenim oluşuyordu. Çok şükür bu durumu atlattım. Olumlu yönde değiştim.

Soru 8: Hasta-hekim ilişkisinde sağlıklı bir iletişim kurmak için mesleki tecrübenizi de göz önünde bulundurarak önerebileceğiniz yöntemler var mıdır?

Hekim1: Sivil toplum kuruluşlarının özellikle kanser hakkında halkı bilgilendirmek için programlar, konferanslar düzenlemesi gerekiyor. Daha çok göz önünde olduğu için billboardlara afişler asılabilir. Kamu spotları artırılabilir. En az 6 ay aralıklarla kontrol amaçlı otomatik olarak randevu verilebilir. Aksi takdirde bu süre 2 yıla kadar uzayabiliyor. Ya da hasta hiç gelmiyor kontrole.

Hekim2: Hastanın gerçek hasta olması gerekiyor. Karşıdakini de gerçek hekim olarak görmesi lazım. Bu iletişim sürecinin iyileştirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Mesela eskiden en azından aşılardan için geliyordu. Artık aşılardan da yalan oldu. Bizi sadece sekreter olarak görüyorlar. Hekim gözünüyle bile bakmıyorlar. Önce bu bakış açısının değişmesi gerekiyor. Buranın birinci basamak sağlık kurumu olduğunu, en azından bir üst basamağa gitmek için önce buraya gelmesi gerektiğini toplumun fark etmesi gerekiyor. Bu anlamda tabii ki sosyal medyada reklam olarak bu içerikte olan reklam, görsel, video, tanıtım filmi vs. olabilir. Kamu spotları birçok alanda etkili oluyor, bu anlamda da kullanılabilir. Mesela Tik Tok videoları yerine Youtube gibi çok kullanılan bir uygulamada bu konuda videolar paylaşılabilir ve bu daha etkili olabilir.

Hekim3: Hasta ile yüz yüze konuşmak lazım. Yarım doktor candan eder. Bu meslekte hata yapma şansın yok. Dikkatli olmak gerekiyor. Deneme yanılma olmaz. İyi bir anamnez almak lazım. Hastayı göreceksin.

Hekim4: Hasta ile birebir konuşmak şart. Bunun yanında hekimin de kendini geliştirmesi gerekiyor. Hasta-hekim ilişkisi tüm ilişkilerde olduğu gibi çift taraflı bir süreç. Tüm sorumluluğu da hekime yüklememek gerekiyor. Biraz daha hasta odaklı çalışmalar yapılması gerektiğini düşünüyorum.

Hekim5: Gerçekten önemsemek, güler yüzlü olmak, hastanın yüzüne bakmak. İnsanlar önemsenmek istiyor. Değerli olduğunu hissetmek istiyor. En basitinden hastanın yüzüne bakmak, hasta üzerinde çok daha iyi bir izlenim oluşturuyor. Bu sayede hasta bize güveniyor. Sorunlara bakış açımız duruma göre değişiyor. Hasta durumunun ciddiyetinin farkında değilse uyarıyoruz. Bazen de sorunu küçümsüyoruz. Kayıp olanı değil de elinde var olanı görmesini söylüyoruz.

Hekim6: Kamu spotlarının epey faydası oluyor. TV'de bazı şeyler yayınlanıyor veya billboardlara asılan afişlerin de faydası oluyor. İnternet sitelerine sınır konulması bana daha uygun geliyor çünkü orda her şey doğru değil ve okuyanların anladıkları ile bizim bildiklerimiz aynı şeyler değil. Doğrusunu anlatmakta sorun zorlanıyor.

Hekim7: Bence hekim hasta ilişkisinde sadece hekim değil, hasta odaklı da değişiklikler yapılmalı. Doktora şiddet haberlerini duyuyoruz mesela. Yani biz daha çok duyuyoruz bu sektörün içinde olduğumuz için. Diğer insanların böyle haberleri öğrenebilme imkânları biraz daha medyanın elindedir. Medya ne isterse o oluyor. Genelde cinayet ya da direkt olarak bir saldırı olursa insanlar duyuyor doktora şiddet haberlerini. Bence bu konu üzerine düşünülmesi gerekiyor. Burada yine işin büyük kısmı medyaya, kitle iletişim araçlarına düşüyor.

Sağlık Bakanlığı bu konuyla ilgili daha fazla kamu spotu yapabilir, kısa film yarışmaları düzenleyebilir. Sokaklarda, parklarda dikkat çekici tiyatrolar yapılabilir. Bu sayede daha fazla insana hitap edilmiş olur ve belki de bu şekilde çözüm yolu bulunur ve sorun çözülebilir.

4 SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan araştırmada elde edilen analiz sonuçları; aile hekimliğine başvuran kişilerin bu kurumlardaki sağlık çalışanlarına yönelik güven eksikliklerinin sağlık iletişimine olumsuz yansımalarını göstermektedir. Görüşme yapılan hekimler, söz konusu güven eksikliğinin en önemli sebeplerinden birisinin aile hekimliği merkezlerinin bina ve teknik ekipman konusunda da eksiklikler taşıması olduğunu belirtmişlerdir. Konu ile ilgili bakanlığın ivedilikle çalışma yapmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu durumun aile hekimlerinin sağlık iletişimi alanında şikâyetçi olduğu konuların başında geldiği söylenebilir.

Hekimler sağlık iletişimi alanında özellikle kamu spotlarının olumlu sonuçlar doğurduğunu ve artırılması gerektiğini belirtmişler ve bu duruma en bilinen örnek olarak da antibiyotik kullanımı örneğini vermişlerdir. Kitlelere en kolay yoldan ulaşma imkanı yaratması açısından medya organlarının söz konusu sorunla ilgili çözümler sunacağı düşünülmektedir.

Hasta ile iletişim kurarken uyguladıkları teknikler bakımından hekimler arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Nasıl bir teknik uyguladıklarını sorduğumuzda verilen cevapların daha çok mesleki tecrübe veya kişisel önsezilerle iletişim kurma çabaları şeklinde olduğu görülmektedir. Ayrıca yöresel dilin kullanımının da öğrenilmesinin gerekliliği, kişiye özel yaklaşımın sergilenmesi ve sağlık iletişimi düzeyini en yükseğe çıkarabilme düşüncesini hekimlerin benimsediği söylenebilir.

Hekimlerin rahatsızlık duydukları, hastayla iletişimde zorlandıkları konuların başında hastanın şartlanmışlık durumu, farklı dil ve ağızların varlığı ve dolayısıyla anlama sorunu, gibi konular dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra uyuşturucu bağımlısı olanlar, psikolojik sorunları olanlar veya internet kaynakları üzerinden bilgi toplayarak gelen hastaların iletişim kurmada hekimleri çok zora soktuğu anlaşılmaktadır. Hekimler bu tarz hastalara karşı iletişim teknikleri geliştirdiklerini, ancak bazen bunun da yeterli gelmediğini söylemektedir. Sonuç olarak; kişisel yöntemler kısmen sağlık iletişiminde başarı getiriyor gibi görünse de, sağlık iletişimi disiplininin eğitim programları çerçevesinde uygulanmasına özen gösterilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Hekimlerin çoğunlukla yeni iletişim teknolojilerinin getirilerinden memnun oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre bilgiye ulaşmada yeni iletişim teknolojilerinin çok yararlı olduğu söylenebilir. Bazı hastaların iletişim teknolojilerini yanlış kullanmasının ise hasta hekim ilişkisini ve iletişimini olumsuz yönde etkilediği de görüşmelerden çıkan bir diğer sonuçtur.

Hekimlerin hemen hemen tümü kullandıkları dilin hastayla iletişim konusunda yeterli verimi sağladığı görüşündedir. Kimi hikayeleştirerek, kimi bilimsel açıklamalarla, kimi hasta ile empati kurarak sağlık iletişimini sağladığını, bu uygulamalarının teşhis ve tedavi sürecinde hastaya yararlı olabilme adına olumlu sonuçlar verdiğini belirtmekte. Verilen yanıtlardan bilimsel bir iletişim kurma yönteminin tam olarak uygulanmadığı, ancak; hekim yaklaşımının ve tecrübenin de sağlık iletişimindeki rolünün büyük olduğu söylenebilir.

Hekimlerin hastalarla iletişiminin olumlu veya olumsuz yönde değişimine bakıldığında; hekimler olumlu yönde, tecrübe kazanarak, değiştiği konusunda hemfikirlerdir. Verilen yanıtlara bakıldığında; tecrübe eksikliği durumunda hekimlerin biraz daha gergin olabileceği, tecrübenin, mesleki ve akademik eğitimlerin hekimlerin hastayı anlama ve hastalara yardımcı olabilmesi açısından önemli ölçüde ilerleme kaydettiklerini söylemek mümkündür.

Hasta hekim ilişkilerinde sağlıklı bir iletişim kurmak için hekimlere yönelttiğimiz sorulara aldığımız yanıtlar sonucunda; sağlık iletişimi eğitimlerinin hem hekimlere hem de hasta ve hasta yakınlarına belli programlar çerçevesinde verilmesi gerekliliği öne çıkmaktadır. Zira hastanın iletişim araçlarını doğru kullanmayı öğrenmesi; hekimlerin ise hasta ve hasta yakınlarına yaklaşımlarının bu eğitimler üzerinden yürütülmesinin çok önemli sonuçlar doğuracağı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak; hekimlerin sağlık iletişimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları, tecrübeli olan eski hekimlerin daha çok kendi tecrübeleriyle iletişim sorunlarını çözmeye çalıştıkları ve sağlık iletişimi eğitimine ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aba G. (2009),“İş Yaşam Kalitesive Motivasyon İlişkisi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, Akdeniz Üniversitesi”, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya, 2009.
- Akman M. (2014), Türkiye’de Birinci Basamağın Gücü, Türk Aile Hekimleri Dergisi, 18(2), s.70-78.
- Başak O., Saatçi E., Ceyhun G.(2005), Akademik Aile Hekimliği ve Gelişme Özellikleri: Türkiye Deneyimi, Türk Aile Hekimleri Dergisi, 9(4), s.174-182.
- Buldukluy Y. (2010), Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programları ve İzleyici Üzerine Ampirik Bir Çalışma,Doktora Tezi, Konya.

- Buldukluy Y., Koçak A.(2013), Sağlık İletişimi: Yaşlıların Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programlarını İzleme Motivasyonları, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 6(3), s.5-17.
- Fredericks E, (2014) Short Report: How Family Physicians Can Support Discussions About Menstrual Issues .Canadian Family Physician 60(3): 194-196
- Gordon T ve Edvard W.S.,(1995), Doktor Hasta İşbirliği, (Çev.: E. AKSAY), İstanbul: Sistem Yayıncılık..
- Gürsoy A.(Temmuz 2001), "Sağlık ve Sosyal Antropoloji: Çocuk Sağlığının Kültürel Boyutları", Toplum Bilim Dergisi (Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı), S:13, p.11.
- Henzel, Z. O.,(2009), Hastayı Algılama ve Hasta Kavramı Oluşturma Bağlamında Türk ve Fransız Hekimlerin Karşılaştırılması, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Adana: Dissertation Paper.
- İlgün G.,Şahin B. (2016), Aile Hekimliği Çalışanlarının Aile Hekimliği Uygulaması Hakkındaki Görüşlerin İncelenmesi, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 19(2): 115-130.
- Kahn Robert L., Charles F. Cannell (1983),The Dynamics of Interviewing, Robert E Krieger. Publishing Company, Florida.
- Mc Whinney Ian R, Freeman Thomas, Text Book of Family Medicine, Oxford Universty Press, 2009.
- Okay A. (2012),Sağlık İletişimi, İstanbul, Derin Yayınları.
- Öcek Z., Soyer A.(2007), Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri Birikimimiz: 2000-2004 Türkiye Fotoğrafı. Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara.
- Özensel E. ve Koçak A.(2004), Hekimler ve Hekimlik, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Özkaya M. B. (2016), Türkiye'de Aile Hekimliği'nin Tanımı ve Tarihçesi Ders Notu, KTÜ Aile Hekimliği Anabilim Dalı.
- Rogers Everett M. (1994),TheField of HealthCommunicationToday, AmericanBehavioralScientist, Vol: 38, No: 2, November 1994, California, Sage Publications Inc. 208-214
- Starfield B.,Lemke K.W., Bernhardt T., Foldes S.S.,Forrest C. B. andWeiner J.P.(2003) Comorbidity: ImplicationsfortheImportance of PrimaryCare in 'Case' Management. TheAnnals of FamilyMedicine 1(1): 8-14.
- Thomas, K.T. (2006), HealthCommunication, New York:SpringerScience+ Business Media Inc.,p.3
- Wonca (World Organization of FamilyDoctors), (2011), TheEuropean Definition of General Practice/FamilyMedicine. WHO Europe Office, Spain.
- Yıldırım H. (2011), Sağlık Siyaset Makaleleri, Ankara.
- www.absağlık.com/ (erişim tarihi 11.05.2019)
- www.ailehekimligi.org/ (erişim tarihi 14.04.2019)

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 373-381, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 20.07.2019 Kabul Tarihi: 24.10.2019

YAŞLI BİREYLERDE YAŞAM MEMNUNİYETİ VE SUÇ KORKUSU DURUMUNUN BELİRLENMESİ: TANIMLAYICI BİR ARAŞTIRMA

Determination of Life Satisfaction and Fear of Crime in Elderly Individuals: A Descriptive Research

Çağdaş Ümit YAZGAN¹

Hamza KURTKAPAN²

ÖZ

Bu araştırma yaşlı bireylerde suç korkusu ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırma, Ocak ve Şubat 2018 tarihleri arasında İstanbul'un Tuzla, Beşiktaş, Kadıköy ve Maltepe ilçelerinde yerel yönetimler kapsamında hizmet veren yaşlı yaşam merkezlerinde yürütülmüştür. Araştırmaya yaşlı yaşam merkezlerinden hizmet alan 65 yaş ve üstü 243 kişi katılmıştır. Veriler, sosyodemografik özelliklere yönelik soruları ve yaşam doyumu ile suç korkusu ölçeklerini içeren anket formu aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırmaya katılan yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti puan ortalaması $3,2305 \pm 0,74583$ 'tür. Araştırmaya katılan yaşlı bireylerin suç korkusu toplam puan ortalaması $37,2798 \pm 9,46786$ 'dır. Yaşlı bireylerin en fazla korktuğu suç türü 3,7654 puan ortalaması ile dolandırıcılıktır. Araştırmada yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti ve suç korkusu ölçeği puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği, kadınların yaşam memnuniyeti ve suç korkusu puan ortalamasının erkeklerinkinden yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırmada yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti ortalamaları ile suç korkusu düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Suç Korkusu, Yaşam Memnuniyeti

ABSTRACT

This study examines the relationship between fear of crime and life satisfaction in elderly individuals. The research was conducted between January and February 2018 in Istanbul's Tuzla, Besiktas, Kadikoy and Maltepe districts in elderly living centers serving under local governments. 243 people aged 65 and over from elderly living centers participated in the study. Data were obtained through a questionnaire including questions about socio-demographic characteristics and scales of life satisfaction and fear of crime. The average life satisfaction score of the elderly individuals participating in the study is $3,2305 \pm 0,74583$. The average score of the fear of crime of the elderly individuals participating in the study is $37,2798 \pm 9,46786$. The most feared crime type of elderly individuals is fraud with an average of 3,7654 points. In the study, it was found that the scores of life satisfaction and fear of crime scores of elderly individuals showed significant differences according to gender, and the average score of life satisfaction and fear of crime of women was higher than that of men. In the study, no significant relationship was found between the average life satisfaction of elderly individuals and the levels of fear of crime.

Key words: Elderly, Fear of Crime, Life Satisfaction

1. YAŞLILIK VE SUÇ KORKUSU

Teknoloji ve sağlık alanındaki gelişmelere bağlı olarak insan ömrü uzamakta, nüfus yaşlanmaktadır. Dünyada 65 yaş üstü nüfusun 2050 yılında iki milyarı aşacağı, tahmin edilmektedir. Türkiye'de ise 1980'lerde %5, 2018'de %8,5 olan 65 yaş üstü nüfus oranının, 2030 yılında %12'yi,

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail: cumityazgan@nevsehir.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3290-4202>

² Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail: hamzakurtkapan@nevsehir.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9815-7337>

2050 yılında ise %20'yi geçeceği ön görülmektedir (United Nations Department of Economic and Social Affairs [UNDESA], 2015). Dolayısıyla Türkiye'de 30 yıl içerisinde her beş kişiden birinin 65 yaşın üzerinde olacağı tahmin edilmektedir (Kurtkapan, 2018: 22). Bu demografik dönüşüm toplumsal düzeydeki birçok sorunu yaşlılar bağlamında tekrar değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Endişe, risk, güvensizlik, belirsizlik ile karakterize edilen günümüz toplumlarında suç korkusu önemli bir gündem maddesi haline dönüşmeye başlamıştır. Batı dünyasında 1960'larda, Türkiye'de ise 2000'li yıllarda araştırmalara konu olan suç korkusu sorununun yaşlılık çerçevesinde ele alınması bu bakımdan önem taşımaktadır.

Suç korkusu, "bireyin suç veya suçla ilişkilendirdiği sembollere karşı geliştirdiği duygusal endişe ya da korku tepkisidir" (Ferraro, 1995: 23). Suç korkusu literatüründe öne çıkan savunmasızlık yaklaşımına göre yaş, cinsiyet, sosyoekonomik düzey gibi değişkenler suç korkusunu önemli ölçüde etkilemektedir. Suç eylemine karşı koyabilecek güçten yoksun ve suç mağduriyetinin zararlarını giderebilme imkânları kısıtlı olan bireylerde suç korkusu yoğunlaşabilmektedir. Yaşlı, kadın, yoksul, engelli vb. bireyler suç mağduru olmaktan daha fazla korkabilmektedir (Öztürk, 2016: 244).

Savunmasızlık yaklaşımına göre suç korkusunu etkileyen önemli değişkenlerin biri yaştır (Cossman ve Rader, 2011: 143). Yaşlılar diğer yaş gruplarına oranla suç korkusunu daha yoğun yaşayabilmektedir (Iutovich ve Cox, 1990: 65; Skogan, 1978: 7). Yaşlıların fizyolojik açıdan hassas olmaları, ciddi bir yaralanma sonrasında iyileşmelerini geciktirebilmekte ya da zorlaştırabilmektedir. Yaşlılık döneminde yalnız yaşama olasılığı artmaktadır. Bu bakımdan bir saldırı sonrası yaşlıların bakımını üstlenecek, korkularını paylaşacak bireylerin yokluğu ya da azlığı suç korkusunu yoğunlaştırabilmektedir (Yazgan, 2017). Genellikle yaşlılar daha düşük gelir düzeyleri ile temsil edilmektedir. Yaşlıların, hırsızlık vb. mala yönelik suçlardan kaynaklanabilecek maddi kayıplarını telafi etmeleri zorlaşmaktadır (Skogan, 1978: 10). Bu bağlamda yaşlılarda suç korkusunun yoğunluğu fiziksel, ekonomik anlamda görece güçsüz olmaları ve sosyal açıdan yalnız yaşayıp yaşamama durumları ile ilişkili olabilmektedir (Kul, 2013: 34).

Savunmasızlık yaklaşımı, yaş değişkeni örneğinde yaşlılarda suç korkusunun yoğunlaştığını ileri sürmektedir. Yine çeşitli araştırmalarda suç korkusunun yaşam memnuniyetini, mutlu olma halini, öznel iyi oluşu, moral değerleri vs. olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Alfaro-Beracoechea vd., 2018: 92). Bu araştırmada yaşlılarda suç korkusu ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiye odaklanılmaktadır.

2. YAŞAM MEMNUNİYETİ VE SUÇ KORKUSU

Yaşam memnuniyeti, bireyin yaşam kalitesine ve iyilik haline ilişkin algısını ifade etmektedir (Cirhinlioğlu ve Ok, 2010: 3). Belli kriterlere göre bireyin kendi yaşamına yönelik genel değerlendirmesine işaret eder (Diener vd., 1985: 71). Bireyin beklentileri ve sahip olduklarını karşılaştırması ile elde ettiği sonuç olarak tanımlanabilir (Neugarten vd. 1961). Bireyin bütün halinde kendi yaşam kalitesini değerlendirmesiyle elde edilen olumluluk derecesi olan yaşam memnuniyeti, mutluluk ve öznel iyi oluş gibi kavramlarla eşanlamlı kullanılabilir (Veenhoven, 1996: 17).

Suç korkusu davranışları kısıtlamaya, yabancılaşmaya, endişeye neden olabilmekte, içsel kontrolü zayıflatabilmekte ve bireylerin kendilerini sağlıksız hissetmelerini yol açabilmektedir (Adams ve Serpe, 2000: 606). Bu bakımdan suç korkusu öznel iyi oluşu negatif yönde etkileyebilmektedir (Firdaus, 2017: 72). Bir meta-analiz çalışmasında suç korkusunun yaşam memnuniyeti, yaşam kalitesi, mutluluk, duygusal iklim, moral değerler üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu belirtilmektedir (Alfaro-Beracoechea vd., 2018: 92). Suç mağduru olmuş bireylerde öznel iyi oluş hali, herhangi bir suça maruz kalmamış bireylere oranla zayıflayabilmektedir (Powdthavee, 2005: 531). Ancak başka bir araştırmada güvenlik kaygılarının bireylerin yaşam kalitesi ve memnuniyeti üzerinde etkisinin sınırlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Michalos ve Zumbo, 2000: 290).

Bu araştırma, yaşlılarda suç korkusu ile yaşlıların yaşam memnuniyeti arasında bir ilişki tespit etmeyi, yaşlılarda suç korkusunu ve yaşam memnuniyetini etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada cevabı aranan sorular şunlardır:

- Yaşlı bireylerin suç korkusu düzeyleri, sosyodemografik özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
- Yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti düzeyleri, sosyodemografik özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
- Yaşlı bireylerin suç korkusu düzeyleri ile yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?

3. YÖNTEM ve GEREÇ

3.1. Araştırmanın Türü ve Örnekleme

Tanımlayıcı ve kesitsel tipteki bu araştırma, Ocak ve Şubat 2018 tarihleri arasında, İstanbul'da Tuzla, Beşiktaş, Maltepe, Kadıköy ilçelerindeki yerel yönetimler kapsamında hizmet veren yaşlı yaşam merkezlerine üye olan yaşlı bireyler üzerinde yapıldı. Araştırmaya 65 yaş üzerinde, yaşlı yaşam merkezlerine üye, soruları anlayarak yanıt verebilecek durumda olan, fiziksel ve ruhsal sağlığı iletişim kurmayı engellemeyecek ve anket uygulamasını kabul eden bireyler katılmıştır. Araştırmaya yaşlı yaşam merkezlerine üye 243 yaşlı birey dâhil edilmiştir. Kesitsel tipteki bu araştırmanın sonuçları sadece uygulandığı gruba genellenebilir.

3.2. Veri Toplama Aracı

Veriler, veri toplama formu aracılığıyla elde edilmiştir. Veri toplama formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tanıtıcı bilgi formu, ikinci bölümde ise suç korkusu ve yaşam memnuniyet ölçekleri yer almaktadır.

Tanıtıcı bilgi formunda araştırmaya katılan yaşlı bireylerin sosyodemografik özelliklerini (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık gelir, maddi grup algısı, evde yaşayan kişi sayısı) belirlemeyi amaçlayan sorular bulunmaktadır.

Suç Korkusu Ölçeği: Ölçek, Ferraro tarafından 1995 yılında geliştirilmiştir. Ölçek, 11 maddeden oluşmaktadır ve 5'li likert tiptedir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısının 0,90 olduğu saptanmıştır (Ferraro, 1995). Ölçek, Kul (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve Cronbach alfa katsayısı 0,93 olarak belirlenmiştir. Bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,89 olarak belirlenmiştir. Suç korkusu ölçeği, mal varlığı ve şahsa yönelik suçlara karşı kişinin yaşadığı korkuyu değerlendirmektedir. Ölçek soruları saldırıya uğrama, öldürülme, taciz, tecavüze uğrama, gasp, dolandırılma ve hırsızlık gibi suçlara karşı kişinin korkularını belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Yaşam Memnuniyeti Ölçeği: Ölçek, Diener ve arkadaşları tarafından 1985 yılında geliştirilmiştir. Ölçek, 5 maddeden oluşmakta olup tek boyutludur. Ölçekte kişinin kendi yaşamının niteliği hakkındaki genel değerlendirmelerini ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Yaşam Doyum ölçeğini Türkçeye uyarlayan Dağlı ve Baysal (2016) ölçeğin bütünü için Cronbach Alpha tutarlılık katsayısını 0,88 olduğunu tespit etmiştir. Bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,85 olarak belirlenmiştir. Bu ölçek, bireyin kendi yaşam kalitesine ve iyilik haline ilişkin algısını ölçmeye çalışmaktadır. Bireyin kendi yaşamına yönelik genel değerlendirmesini içermektedir.

3.3. Verilerin Analizi

Katılımcılardan elde edilen veriler kodlanarak SPSS (Statistical package for social sciences for windows 16.0) paket program ile değerlendirilmiştir. Tanımlayıcı bilgilerin değerlendirilmesinde sayı ve yüzde dağılımları, ortalama (mean) ve standart sapma gibi (standart deviation) tanımlayıcı istatistikler kullanıldı. Verilerin niteliğine göre iki grubu karşılaştırmak için iki ortalama arasındaki farkın önemlilik testi (two independent samples *t* test) verilerin homojen olmadığı durumlarda Mann

Whithney U Testi (Mann Whitney U test); çoklu grupları karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizi (One way ANOVA) ve veriler homojen olmadığında ise Kruskall Wallis varyans analizi (Kruskall Wallis variance analysis) uygulandı. Üç ve daha fazla sayıda değişkene sahip olan gruplarda, veriler homojen olduğunda farkı yaratan grubu bulmak için Tukey HSD testi (Tukey HSD test); veriler homojen olmadığında ise Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi (Mann Whitney U test with Bonferroni correction) uygulandı (Polit ve Beck, 2010).

3.4. Etik Konular

Araştırmanın yürütülmesi için, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 05 Şubat 2018 tarihli 2018.02.21 nolu kararla etik kurul izni alınmıştır. Ayrıca, araştırmaya katılan yaşlı bireylere, çalışma hakkında açıklama yapıldıktan ve kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı konusunda güvence verildikten sonra, yazılı bilgilendirilmiş onam alındı.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılanların %50,2'sinin erkek olduğu, %55,5'inin evli olduğu %23,6'sının eşinin vefat ettiği, %16'sının bekâr olduğu, %5'inin boşanmış olduğu saptandı. Araştırmaya katılan yaşlı bireylerin %25,8'inin lise, %27,5'inin ilkökul mezunu olduğu belirlendi. Katılımcıların maddi grup algısına bakıldığında %64,3'ünün kendini orta sınıfta, %26,5'inin kendini orta sınıfın altında değerlendirdiği belirlendi (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Değişkenler	N	%
Cinsiyet		
Erkek	122	50,2
Kadın	121	49,8
Medeni Durum		
Bekâr	39	16,1
Evli	134	55,4
Eşi yaşamıyor	57	23,6
Boşanmış	12	5,0
Eğitim Düzeyi		
İlkokul altı	21	8,9
İlkokul	65	27,5
Ortaokul	20	8,5
Lise	61	25,8
Lise üstü	69	29,2
Maddi Grup Algısı		
Orta üstü	22	9,2
Orta	153	64,3
Orta altı	63	26,5

Yaşlı Bireylerde Yaşam Memnuniyeti ve Suç Korkusu Durumunun Belirlenmesi: Tanımlayıcı...

Araştırmaya katılan yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti puan ortalamasının 3,2305±0,74583 olduğu belirlendi. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri ile yaşam memnuniyeti ölçeği puanları karşılaştırıldı. Araştırmada yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti toplam puan ortalamasının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kadınların yaşam memnuniyeti toplam puan ortalamasının erkeklerinkinden yüksek olduğu saptanmıştır ($Z=-3,305$; $P=0,001$). Katılımcıların eğitim durumunun yaşam memnuniyet puanını etkilemediği saptanmıştır ($p>0,05$). Yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti toplam puan ortalamasının maddi grup algısına göre de anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($X=13,043$; $P=0,001$). Kendini maddi grup olarak orta ve orta üstü olarak ifade eden yaşlıların yaşam memnuniyetinin orta altı maddi düzeye sahip olan yaşlılardan yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$), (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri ile Yaşam Memnuniyeti Ölçeği Puanlarının karşılaştırılması

Değişkenler		Yaşam Memnuniyeti Ölçeği Puanı
	N	$\bar{x} \pm SS$
Cinsiyet		
Erkek	122	3,0672±,80642
Kadın	121	3,3950±,64159
Değerlendirme		$Z=-3,305$, $p= 0,001$
Eğitim Durumu		
İlkokul altı	21	3,333±0,667
İlkokul	65	3,083±0,806
Ortaokul	20	3,180±0,962
Lise	61	3,298±0,675
Lise üstü	69	3,252±0,668
Değerlendirme		$X=3,282$, $p=0,512$
Maddi Grup Algısı		
Orta üstü	22	3,363±0,762
Orta	153	3,341±0,678
Orta altı	63	2,923±0,816
Değerlendirme		$X=13,043$, $p=0,001$
Medeni durum		
Bekâr	39	2,8513±0,75074
Evli	134	3,2343±0,70850
Eşi yaşamıyor	57	3,4246±0,74457
Boşanmış	12	3,5667±0,71266
Değerlendirme		$F=5,791$, $p=0,001$

Araştırmaya katılan yaşlı bireylerin suç korkusu toplam puan ortalaması 37,2798±9,46786'dır. Yaşlı bireylerin en fazla korktuğu suç türünün 3,7654 puan ortalaması ile dolandırıcılık olduğu tespit

edilmiştir. Araştırmada yaşlı bireylerin suç korkusu puan ortalamasının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t=-5,035$; $P=0,0001$). Kadınların suç korkusu puan ortalaması erkeklerinkinden daha yüksektir. Yaşlı bireylerin suç korkusu toplam puan ortalamasının eğitim düzeyi, maddi grup algısı ve medeni duruma göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$), (Tablo 3).

Tablo 3. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri ile Suç Korkusu Ölçeği Puanlarının karşılaştırılması

Değişkenler		Suç Korkusu Ölçeği Puanı
	N	$\bar{x} \pm SS$
Cinsiyet		
Erkek	122	34,377±8,615
Kadın	121	40,206±9,419
Değerlendirme		$t=-5,035$, $p=0,0001$
Eğitim Durumu		
İlkokul altı	21	40,476±7,711
İlkokul	65	35,923±9,049
Ortaokul	20	37,800±11,199
Lise	61	35,852±10,634
Lise üstü	69	38,188±8,405
Değerlendirme		$X=5,277$, $p=0,260$
Maddi Grup Algısı		
Orta üstü	22	38,090±9,60114
Orta	153	37,3725±9,54621
Orta altı	63	36,3968±9,51661
Değerlendirme		$F=,344$, $p=0,710$
Medeni durum		
Bekâr	39	35,1026±8,94955
Evli	134	37,6940±9,41941
Eşi yaşamıyor	57	37,6842±9,91240
Boşanmış	12	38,3333±9,89337
Değerlendirme		$F=,853$, $p=0,466$

Yapılan koleraysan analizi sonucunda yaşam memnuniyeti ile suç korkusu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir ($p=0,81$).

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Kadınların suç korkusu puan ortalaması, erkeklerinkinden daha yüksektir. Cinsiyet ile suç korkusu arasında tespit edilen bu ilişki, Türkiye’de yürütülmüş bazı araştırmalardan (Öztürk, Kocacık ve Gönültaş, 2016: 1494; Karakuş, 2013,11; Uludağ, 2010, 20; Kul, 2009: 203) elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Yurtdışında yaşlılarda suç korkusunu etkileyen faktörlere odaklanan

araştırmaların bir kısmında da cinsiyetin suç korkusu düzeyini etkileyen önemli bir değişken olduğu belirtilmektedir (Sutton ve Farral, 2005: 214; Acierno vd., 2004: 39; Clarke ve Lewis, 1982: 56;). Suç korkusunun cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermesi suç korkusu literatüründe öne çıkan savunmasızlık yaklaşımının iddiaları ile örtüşmektedir (Sipahi, 2016: 46; Kul, 2013: 32; Skogan ve Maxfield, 1981: 94-95). Kadınlarda cinsel saldırıya uğrama korkusu, diğer suçlara karşı korkuyu tetikleyebilmektedir (Kul, 2013: 32). Skogan ve Maxfield'e (1981: 94-95) göre kadınlarda suç korkusunun yoğunluğunun bir diğer nedeni ise; kadınların erkeklere oranla fizyolojik açıdan daha zayıf olmalarıdır. Feminist araştırmacılar, kadınlarda suç korkusunun yüksek olmasının nedenlerini, kadınların toplumsal cinsiyet temelli sosyalleşme süreçlerinde aramaktadır (Öztürk, 2016: 245). Kadınların hissettikleri suç korkusunu erkeklere oranla daha kolay ifade edebilmeleri de kadınlarda suç korkusu düzeyinin yüksekliğinin bir nedeni olarak kabul edilebilir (Sutton ve Farral, 2005: 213).

Araştırmada yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti toplam puan ortalamasının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kadınların yaşam memnuniyeti toplam puan ortalaması erkeklerinkinden yüksektir ($Z = -3,305$ $P = 0,001$). Benzer şekilde Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2016) yaşam memnuniyeti araştırmasında Türkiye'de kadınların mutluluk düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kadınların yaşam doyumunun erkeklere oranla yüksek olduğu sonucuna ulaşan ve bu araştırmanın bulguları ile örtüşen başka araştırmalar da mevcuttur (Keser, 2005: 89; Ünal, Karlıdağ ve Yoloğlu, 2001: 116). Ancak yaşlılara yönelik araştırmalarda yaşlı erkeklerin yaşam doyumlarının yaşlı kadınlara oranla yüksek olduğunu tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Erci, Yılmaz ve Budak, 2017: 75; İlbay, Yiğit ve Özışli, 2016: 40, Aysan, 2017: 234). Bazı araştırmalarda ise Türkiye'de 55 yaş üstü bireylerde kadın ve erkeklerin ortalama yaşam memnuniyetleri arasında anlamlı bir farkın bulunmadığı belirtilmektedir (Arun, 2008: 326).

Yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti toplam puan ortalaması, yaşlı bireylerin maddi grup algısına göre anlamlı farklılık göstermiştir ($X = 13,043$; $P = 0,001$). Mensup olduğu düşünülen maddi grubun tabakalaşma piramidindeki konumu yükseldikçe yaşam memnuniyeti puan ortalaması artmaktadır. Maddi grup algısının yüksekliği beklentileri elde edebilme hissinin güçlenmesine yol açabilmektedir.

Araştırmada yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti ortalamaları ile suç korkusu düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Suç korkusu yaş, cinsiyet gibi değişkenlerle ilişkilendirilse de yaşam memnuniyeti gibi bütünlüklü öznel değerlendirmelere dayalı genel algıdan (Cirhinlioğlu ve Ok, 2010: 3; Diener vd., 1985:71) etkilenmemektedir. Bu haliyle suç korkusu bireylerin kendilerine yönelik değerlendirmelerinden bağımsız biçimde var olabilen toplumsal bir problem olarak ele alınabilir. Bu sonuç aynı zamanda güvenlik kaygılarının bireylerin yaşam kalitesi ve memnuniyeti üzerinde etkisinin çok sınırlı düzeyde olduğunu tespit eden Michalos ve Zumbo (2000: 290) ve yaşam memnuniyeti ile suç korkusu arasında herhangi bir ilişki tespit edemeyen Öztürk ve Yıldız'ın (2017: 668) araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Ulrich Beck (2011: 71) içinde yaşadığımız çağı harekete geçiren temel sloganın 'korkuyorum!' olduğunu belirtmektedir. Suç korkusu, risk toplumu yaklaşımı temelinde, insanların yaşamları hakkındaki belirsizlik ve güvensizlik duygularının bir ifadesi olarak kavramsallaştırılabilir. Suç korkusuna kaynaklık eden belirsizliğin ve güvensizliğin birçok sosyal kategoriye sirayet ettiği söylenebilir. Ulrich Beck, risk toplumunda risklerin demokratik nitelikte olduğunu ileri sürmektedir. Herkes, her an çeşitli risklerle karşılaşabilir. Riskler sosyal kültürel, ekonomik ya da psikolojik nitelikteki sınırları aşabilmektedir. Suç korkusu da karşılaşma olasılığı bakımından bireylerin eşit ya da yakın şansa sahip olduğu bir risk türü olarak tanımlanabilir. Yaşam memnuniyeti yüksek olanlar ile düşük olanların bir suçun mağduru olmaktan duydukları korku değişmeyebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acierno, R., Rheingold, A. A., Resnick, H. S. & Kilpatrick, D. G. (2004). Predictors of fear of grime in older adults. *Journal of Anxiety Disorders*, 18(3), 385-396. doi: 10.1016/S0887-6185(03)00012-4
- Adams, R. E. and Serpe, R. T. (2000). Social integration, fear of crime, and life satisfaction. *Sociological Perspectives*, 43(4), 605-629. doi:10.2307/1389550
- Alfaro-Beracoechea, L., Puente, A., Da Costa, S., Ruvalcaba, N. & Páez, D. (2018). Effects of fear of crime on subjective well-being: A meta-analytic review. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 10(2), 89-96. doi: 10.5093/ejpalc2018a9
- Arun, Ö. (2008). Yaşlı bireyin Türkiye serüveni: kaliteli yaşlanma imkânı üzerine senaryolar. *Gaziantep University-Journal of Social Sciences*, 7(2), 313-330.
- Aysan, Ü. (2017). *Türkiye'de yaşlıların yaşam memnuniyeti ve refah alguları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu* (Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cirhinlioğlu, F. G. ve Ok, Ü. (2010). İnanç ya da dünya görüşü biçimleri ile intihara yönelik tutum, depresyon ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1-18.
- Clarke, A. H. and Lewis, M. J. (1982). Fear of crime among the elderly: an exploratory study. *The British Journal of Criminology*, 22(1), 49-62. doi: 10.1093/oxfordjournals.bjc.a047278.
- Cossman, J. S. and Rader, N.E. (2011). Fear of crime and personal vulnerability: examing self-reported health. *Sociological Spectrum*, 31(2), 141-162. doi: 10.1080/02732173.2011.541339
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1262. doi: 10.17755/esosder.263229
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J. and Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. doi: 10.1207/s15327752jpa4901_13
- Erci, B., Yılmaz, D. ve Budak, F. (2017). Yaşlı bireylerde özbakım gücü ve yaşam doyumunun umut düzeylerine etkisi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 8(2), 72-76. doi:10.14744/phd.2017.52714
- Ferraro, K. F. (1995). *Fear of Crime: Interpreting Victimization Risk*. Albany: State University of NewYork.
- Firdaus, G. (2017). Built environment and health outcomes: identification of contextual risk factors for mental well-being of older adults. *Ageing International*, 42, 62-77. doi: 10.1007/s12126-016-9276-0
- Iutovich, J. M. and Cox H.(1990). Fear of crime among the elderly: Is it justified?. *Journal of Applied Sociology*, 7: 63-76.
- İlbay, A. B., Yiğit, Y. ve Özişli, Ö. (2016). Emeklilerin yaşam doyumu ve rehberlik ihtiyacı ilişkisi: Sakarya örneği. *İş'te Davranış Dergisi*, 1(1), 36-47. doi: 10.25203/idd.272231
- Karakuş, Ö. (2013). Suç korkusunun sosyolojik belirleyenleri: Sosyal sermaye mi? sosyal kontrol mü?. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 1-19. doi: 10.17494/ogusbd.55191
- Keser, A. (2005). The relationship between job and life satisfaction in automobile sector employees in Bursa-Turkey. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 7(2), 52-63. doi: 10.4026/1303-2860.2005.0015.x
- Kul, M. (2009). *Toplumda suça ilişkin korkunun yapılaşması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kurtkapan, H. (2018). *Kentte Yaşlılık ve Yerel Yönetim Uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kul, M. (2013). *Suçtan Daha Büyük Suç Korkusu*. İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
- Michalos, A. C. and Zumbo B. D. (2000). Criminal Victimization And The Quality Of Life. *Social Indicators Research*, 50(3) 245-295. doi: 10.1023/A:1006930019814

- Neugarten, B. L., Havighurst, R. J. and Tobin, S. S. (1961). The Measurement of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16, 134-143. doi: 10.1093/geronj/16.2.134
- Öztürk, M. (2016). Kent ve suç korkusu: kuramsal temeller. A. Esgin ve Ö. Sarı (Ed.), *Toplumsal analizler ekseninde kent fragmanları içinde* (s. 237-274). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Öztürk, M., Kocacık, F. ve Gönültaş, M. B. (2016). Suç korkusu ve risk algısının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 1488-1502. doi:10.14687/ijhs.v13i1.3691
- Öztürk, M. ve Yıldız, M. (2017). Yaşam doyumu ve suç korkusu arasındaki ilişki: Mersin örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 1-30. doi: 10.18026/cbayarsos.298210
- Polit, D.F. and Beck, C.T. (2010). *Essentials of Nursing Research: Appraising Evidence for Nursing Practice*. Philadelphia: Wolters Kluwer Health/Lippincott Williams & Wilkins.
- Powdthavee, N. (2005). Unhappiness And Crime: Evidence From South Africa. *Economica*, 72(287), 531-547. doi: 10.1111/j.0013-0427.2005.00429.x
- Sipahi, E. B. (2016). *Suç Korkusu: Türkiye Kentlerinde Bir Alan Araştırması*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Skogan, W.G. (1978). *The Fear of Crime among the Elderly, in U.S. House of Representatives, Research into Crimes Against the Elderly, Part II*. Washington, DC.: U.S. Government Printing Office,
- Skogan, W. G. and Maxfield, M. G. (1981). *Coping With Crime: Individual and Neighborhood Reactions*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Sutton, R. M. and Farrall, S. (2004). Gender, socially desirable responding and the fear of crime: Are women really more anxious about crime?. *British Journal of Criminology*, 45(2), 212-224. doi: 10.1093/bjc/azh084.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2016). *Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2015*. www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=21518 adresinden edinilmiştir.
- Uludağ, Ş. (2010). Vatandaşların suç korku (güvenlik endişesi) seviyesine etki eden faktörler ve alınabilecek önlemler: Malatya örneği. *Polis Bilimleri Dergisi*, 12 (1), 1-28.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs [UNDESA] (2015). *World Population Ageing 2015 (ST/ESA/SER.A/390)*. New York: United Nations.
- Ünal, S., Karlıdağ, R. ve Yoloğlu, S. (2001). Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri İle İlişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 4(2), 113-118.
- Veenhoven, R. (1996), The study of life-satisfaction. In W.E. Saris, R. Veenhoven, A.C. Scherpenzeel, and B. Bunting (Eds.) *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (pp. 11-48), Eötvös University Press.
- Yazgan, Ç. Ü. (2017). Suç korkusu. F. Güllüpinar (Ed.), *Suç sosyolojisi içinde* (s. 66-95), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 383-398, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 24.10.2019 Kabul Tarihi: 14.01.2020

ÇEVRESEL İNŞACILIK AÇISINDAN SANAL DÜNYA: INSTAGRAM'DA ÇEVRECİ KİMLİK SUNUMU

Digital World in Terms of Environmental Constructionism: The Presentation of Environmentalist Identity on Instagram

Çağrı ERYILMAZ¹

ÖZ

Bu çalışmada, Instagram örneği üzerinden sanal dünyada doğa imgesinin kurgulanması, sunulması ve tüketilmesi sürecinin incelenmesi amaçlanmıştır. Postmodern dönemde yaygınlaşan sosyal medya, toplumsal etkileşimleri Instagram gibi mobil uygulamalara taşımıştır. Bireyler sanal dünyada gezgin, modacı, gurme gibi kimliklerin yanında doğasever ve çevreci kimliklerini de fotoğraflar aracılığıyla inşa etmekte ve sunmaktadırlar. Doğa temalı Instagram fotoğraflarından seçilen örneklerin nitel içerik analizi ile incelenmesi sonucunda beş farklı doğa inşası ve simülasyonu ortaya çıkmıştır: Estetik doğa, kamp alanı, insansı hayvanlar, çevre sorunları ve kent peyzajı. İlkinde milyonlarca yıllık kümülatif evrim sürecinin sonucu olan doğayı aşkın bir manzara olarak sunan kentli kaşif kimliği öne çıkarken ikinci kategoride ise doğa, kentli gezginlerin konforlu kamp alanı olarak gösterilmektedir. Üçüncüde vahşi doğanın canlıları insana benzer bir biçimde fotoğraflanırken dördüncüde şehir parklarında doğadaymış gibi yapan kentliler, doğa fotoğraflarını sporcu ve çevreci kimliklerinin aracı olarak kullanmaktadır. Son örnekte, iklim değişikliği protestolarına dair fotoğrafların takipçileri beğeni ve yorumlarıyla, akışkan toplumsal gerçeklikte birkaç saniyeliğine çevreci olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Sosyolojisi, Çevresel İletişim, Kimlik, İnşacılık, Instagram

ABSTRACT

This study aims to examine the construction, presentation and consumption process of nature image in digital world. Social media, spreading in postmodern era, brings social interactions to mobile applications like Instagram. Individuals construct and present their identities like nature lover, environmentalist as well as traveler, stylist, gourmet in digital world. Five different simulations emerged from the qualitative content analysis of nature photos as aesthetic nature, camping site, humanely animals, environmental problem and urban landscape. First case presents nature, which is actually the result of cumulative evolution process of millions of years, as a transcendent landscape while nature is the comfortable camp site of urban travelers in the second case. While species of wild nature are photographed likes humans in the third case, urban people in city parks acting like as in nature, use nature photographs as a tool of their sporty and environmentalist identities in the fourth simulation. Finally, the followers of photos of climate protests become environmentalists just for a few seconds in the fluid social reality of digital world.

Keywords: Environmental Sociology, Environmental Communication, Identity, Constructionism, Instagram

GİRİŞ

Modern dönemin düzenli, belirli ve evrensel standartlarının yerini hızın, değişimin ve belirsizliğin aldığı postmodern çağı yaşamaktayız. Günümüzde toplumsal ilişkiler ve bireysel kimlikler her gün yeniden oluşmak durumundadır. 20. yüzyılın sonunda yaşanan internet devrimine bağlı olarak sanal dünya toplumsal aktörleri, etkileşimleri ve gerçekliği değiştirmektedir. Zira

¹ Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İZMİR
e-posta: cagrideniz@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9972-9245>

toplumsal etkileşim ve bireysel kimliklerin oluşum alanı günlük yaşamı kaplamaya başlayan sosyal medyaya kaymaktadır. Durmaksızın yeni imgelerin aktığı, paylaşıldığı, beğenildiği ve yorumlandığı mobil telefonlardaki Instagram², Twitter, Facebook ve benzeri uygulamalar günlük yaşamımızda daha çok zaman almakta, rol oynamakta ve önem kazanmaktadır. Yüz yüze ve doğrudan etkileşim yerini sanal etkileşime bırakmaktadır. Bireyler zamanlarının büyük bir bölümünü gerçek hayatlarından çok sanal kimlikleri ve etkileşimleri için harcamaktadır. Artık toplumsal ilişkilerin çoğu sanal dünyada kurulduğu gibi kimlikler de sanal etkileşimlerle oluşturulmakta ve bu ortamlarda sunulmaktadır. Bireyler yüz yüze ilişkiler kurmadan çok sanal medyadaki profilleri aracılığıyla etkileşime girmektedir. Günümüzde bireyleri kendilerinden çok sanal profilleri temsil etmektedir; bunları oluşturmak, sunmak ve sürdürmek temel günlük uğraşlardan biri haline gelmiştir.

Milyonlarca Instagram fotoğrafı içinde estetik ve ilgi çekici doğa fotoğrafları stil, seyahat, spor, sinema, alışveriş gibi diğer temel kategorilerin yanında yer almaktadır. Kendini doğasever, maceracı, kampçı, çevreci olarak gösteren binlerce Instagram profili doğayı eğlenceli kamp alanı, yeşil alan, aşkın bir manzara, kentten kaçış mekânı ve benzeri şekillerde sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Instagram örneği üzerinden sanal dünyada doğa imgesinin kurgulanması, sunulması ve tüketilmesi sürecinin incelenmesidir. Çalışmanın devamında çevresel inşacılık yaklaşımı ekseninde Bauman'ın akışkan toplum ve Baudrillard'ın simülasyon kavramları özetlenecektir. Sosyal medya ve özellikle Instagram üzerine yapılan araştırmalar sunulduktan sonra araştırmanın metodolojisi ve nitel içerik analizinin uygulanışı açıklanacaktır. Bulgular bölümünde ise Instagram profillerinde doğanın ve çevreci kimliklerin sunumuna dair beş farklı örnek, bağlamları çerçevesinde yorumlanacaktır. Son bölümde bulgular üzerinden sanal dünyada doğacı kimlik inşa ve sunuş süreci değerlendirilecektir.

1. AKIŞKAN TOPLUMDA SANAL DOĞACI KİMLİĞİN İNŞASI

Instagram ortamında sürekli, hızlı ve geçici olarak gerçekleşen doğa fotoğrafı üretme ve tüketme sürecini anlamak için Bauman'ın akışkan toplum ve benlik sunumu ile Baudrillard'ın simülasyon kavramlarını içeren çevresel inşacılık yaklaşımı yeterli bir çerçeve sunmaktadır. Bauman'ın akışkan toplum kavramı hem doğayı hem bireyi yok ederek Baudrillard'ın tanımladığı simülasyonlara dönüştürmektedir. Bu çerçevede, Instagram kullanıcıları günümüzün akışkan toplumunda var olabilmek ve sanal ortamda çevreci bir kimlik oluşturmak için doğayı nesne; cep telefonunu ise fotoğraf üretim ve tüketim aracı olarak kullanarak doğa ve çevreci simülasyonları sunmaktadırlar.

Bauman'ın "akışkan toplum" olarak tanımladığı günümüz toplumunda, yaşam şartları hızla değişirken bireylerin uyum sağlama ve başarı stratejileri daha kullanılmadan eskimektedir. Geçmişin getirdiği deneyim ile sağduyu; sürekli, hızla değişen bugün ile belirsiz gelecek karşısında yararsız kalmaktadır. Dahası, insanları yanlış yönlendiren ağır bir yüke dönüşmektedir. "Çöp kutusuna" atılma kaygısı içindeki bireyler, bir yandan başladıkları hiçbir eylemi bitiremezken diğer yandan da pozisyonlarını korumak için sürekli çabalamaktadırlar. Zira bireyler yok olmamak için sürekli rekabet etmek zorundadır (Bauman, 2018a, ss. 8-10):

"Akışkan modern toplumda yaşam, gerçek hayatta oynanan kötü ve sinsî bir sandalye kapmaca oyunudur. Yarışın esas ödülü, yok edilenlerin saflarına atılmaktan (geçici surette) kurtulmak ve atıkların arasına konmaktan kaçınmaktır. Ve rekabetin küreselleşmesiyle birlikte, koşu artık küresel bir pistte yapılmak zorundadır."

Akışkan toplum bireylerin ve toplumun yanı sıra doğayı da tüketmektedir. "Tüketimci yapısı", "küresel finansal ve askeri güçleri" ve "yeni yaşam tarzı" ile "gezegenin geride kalmış son bakir alanlarını" da kuşatmakta ve dünyadaki yaşamı nesneleştirmektedir (Bauman, 2018a, ss. 17-20, 64):

² Metin içinde Instagram kelimesi Twitter ve Facebook örneklerinde olduğu gibi İngilizce yazılışına uygun olarak kullanılmıştır.

“Akışkan yaşam hayatı tüketmektedir. Dünyayı tüm canlı ve cansız parçalarıyla tüketim nesnelere dönüştürür. Yani kullandıkları esnada kullanışlılıklarını (ve dolayısıyla parıltıları, cazibeleri, ayartıcı güçlerini ve kıymetlerini) kaybeden nesnelere dönüşürler. Dünyanın tüm canlı ve cansız parçalarıyla ilgili hükümlerle değerlendirmeleri, (akışkan yaşam) tüketim nesnelere kıstaslarıyla yapar... ..Yani çevresel kaygılar bile popülerliklerini, gezegenin ortak varlıklarının talan edilmesiyle, akışkan yaşamın benmerkezci gayelerinin engelsizce akışına tehdit teşkil eden unsurlar arasındaki bağlantının algılanmasına borçludur.”

Bauman tüketim odaklı akışkan toplumda, bir kimlik oluşturup var olmaya çalışan bireylerin durmaksızın çabalamasına dikkat çekmektedir. Zira küreselleşen dünyada kalıcı ve verili kimlikler yerine “asla sonu gelmeyen, daima yetersiz kalan, bitmemiş ve açık uçlu” bir kimlik edinme süreci yaşanmaktadır (Bauman 2018a, ss. 202-203) Bireylerin tabii olduğu akışkan toplumda kültür, üretici yerine tüketici endüstrisine dayanmaktadır. Öğrenme ve biriktirmenin hakim olduğu üretici kültür yerine; “bağlantısızlığın, süreksizliğin ve unutkanlığın kültürü” öne çıkmaktadır. Tatminsizlik üzerine kurulu tüketim toplumunda arzular ve ihtiyaçlar yeni arzu ve ihtiyaçlara yol açarak tatmin edilmektedir. Bu çerçevede “ideal tüketici” olan bireyler aslında, “kısa ömürlü, tek seferlik ve tek kullanımlık arzuların” peşinde sürekli koşan fabrika işçileridir. Sonuçta, “tüketicilerin toplumunda, kimse tüketimin nesnesi olmaktan kurtulamaz”maktadır. Birey olmak isteyenler, diğerlerinden farklı ve eşsiz olmaya çalışırken toplum da birbirinden farklı olmaya çalışan benzer kişilerden oluşmaktadır. Birey, toplumun kendisinden beklediği farklı ve eşsiz olma baskısı ile diğer insanlarla benzerlikleri arasında sıkışıp kalmıştır. Diğerlerinden farklı olarak bireyselliklerini “inşa etmeye, korumaya ve yenilemeye uğraşan” insanlar, türlü ve moda olan metalleri tüketerek farklı ve eşsiz olmaya yönelmektedir. Birey olma amacıyla farklılaşmaya çalışanlar, -ironik bir biçimde- kitle halinde tüketime yönelmektedir.

Belirsiz ve kısa sürede aşınacak konumlarda yer alan bireyler, kendi kimliklerini kendi çabalarıyla inşa etmeye çalışırlar. Ancak, kimlik oluşturma süreci bitmek bilmeyen bir çaba gerektirmektedir; süreç durduğunda kimlik yok olmaktadır. Küreselleşen dünyada güven veren ve düzen sağlayan “insani bağlar ve karşılıklı taahhütlerle rutin yaşantıların yok olması” sonucunda bireyler, geçmişin bağlarından ve tortularından kurtulmak ve özgür olmak için sürekli hareket halindedirler. Sonuçta “kalıcı surette geçici, tamamen bütünlükten uzak, kesin surette belirsiz ve gerçek anlamda yapay bir benlik” karşımıza çıkmaktadır. Akışkan modern toplumda şöhret, tanınırlık ve hayranların ilgisi de sürekli olamamaktadır. Zira hayran topluluğu hızlıca dağılıp başka şöhretlerinin geçici hayran topluluklarına katılabilmektedir. Bu nedenle ünlülerin her gün nerde olacağını, ne yapacağını bilgisini “tazeleme”si gerekmektedir. Böylece takipçiler ünlünün “kim olduğunu” bilebilir. Zira ünlü kimliği meslek gibi sabit bir pozisyon yerine hobiler, zevkler ve eylemlerden oluşur; sürekli güncellenmesi ve gösterilmesi gerekmektedir (Bauman, 2018a, ss. 69, 114-115). Kültürün bir tüketim metası olduğu “meşhuriyet çağı”nda ünlülere tanınma imkânını TV sağlarken (Atay, 2017, ss. 19-25), günümüzde Instagram gibi sosyal medya araçları öne çıkmaktadır.

Bauman'ın akışkan toplumunda sanal dünyanın öne çıkışını anlamak için Baudrillard'ın gerçek-imge ayrımı gerekli çerçeveyi sağlamaktadır. Baudrillard'a göre gerçeklik ile imgenin kopuş süreci dört aşamadan oluşmaktadır: İlk aşamada imge gerçekliği yansıtırken ikincisinde, gerçekliği değiştirip gizler. Sonraki aşama “gerçekliğin yokluğunu” gizlerken nihai aşamada ise imge ile gerçekliğin hiçbir ilişkisi kalmaz; artık imge gerçeği değil sadece kendini gösterir. Simülasyon ise gerçeklikle ilişkisi olmayan ancak gerçeklik gibi görünen bir hipergerçektir; simülakrdır. Bu imgeler gerçeklikten uzaklaştıkça, izleyiciler gerçek ile imgeyi birbirine karıştırmaktadır. Gerçeklikten kopuş sürecinde “sahip olunmayan şeye sahip gibi yapmak” olan simüle etmek öne çıkmaktadır (Baudrillard, 2017, ss. 13-20). Çevre sosyolojisi geleneği içinde yer alan toplumsal inşacı gelenek, Baudrillard'ın gerçeklik-imge kopuşuna benzer bir biçimde; toplumdaki çevre algısı ile doğadaki fiziksel gerçekliğin birbirinden bağımsız olabildiğini öne sürmektedir. Zira algılar ve imgeler toplumsal, politik ve kültürel alanlardaki inşa süreci sonucunda oluşmaktadır (Hannigan, 2006, ss. 29-30). Hâkim kültürel anlayışlar, bireylerin beklentileri, mevcut sosyoekonomik sistem, bilimsel

faaliyetlerin etkinliği, medyanın ilgisi hem toplum nezdinde çevre anlayışını hem de çevre sorunlarının önemi ile aciliyetini inşa etmektedir (Demeritt, 2002; Hannigan, 1999, 2006; Daly, 2005, Corfee-Morlot vd. 2007, Yearley 2005, 2009 Aktaran Eryılmaz, 2018: 212-216). Zira doğa farklı kişilere göre; vahşi bir yaşam alanı, yeşil alan, kent parkı, milli park, orman, manzara, çevre, doğal kaynak deposu gibi farklı anlamları ifade etmektedir. Örneğin, çevreci düşüncede yer alan derin ekoloji yaklaşımı insan müdahalesi ile oluşan parkları, kırsal alanı doğal saymazken (Allaby, 1989, Aktaran Pepper, 1996, s. 30) toplumsal ekoloji kuramını geliştiren Bookchin ise tarihsel çerçevede bir doğa tanımı ortaya koymaktadır (1999, ss. 47-49):

“Doğa bir resim çerçevesinde görüp beğendiğimiz bir görüntü, dondurulmuş bir manzara ya da durağan bir panorama değildir. Doğayı böylesi ‘manzaralar’ olarak görmek tinsel olarak yüceltici olabilir, ancak ekolojik olarak düş kırıcıdır. Sabit bir zamana ve yere mihlanan bu tahayyül, doğanın statik bir yaşam görüntüsü değil, uzun süreli gelişiminin uzun, kümülatif tarihi olduğunu unuttur. Bu tarih hem organik hem inorganik görüngü alanlarının evrimini içerir. İster bir ovada, ister bir ormanda ya da bir dağın zirvesinde olalım, ayağımızın bastığı yerde çağlar sürmüş bir gelişmenin izleri olan yer katmanları, uzun süre önce tükenmiş canlı türlerinin fosilleri, yeni ölmüş canlıların çürüyen kalıntıları ya da dünyaya yeni gelen bir yaşamın başlangıçları vardır. Doğa bir ‘kişi’, bir ‘ihtimamlı ana’ ya da geçen yüzyılın kaba maddeci diliyle söylersek, ‘madde ve hareket’ değildir. Ya da, kimi ‘süreç felsefeleri’nin savduklarının aksine, doğa yalnızca mevsim değişiklikleri gibi yinelenen döngüleri, oluşan ve çözünen metabolik etkinlik süreçlerini içeren toplam bir ‘süreç’ değildir. Doğal tarih, çeşitlenmiş, farklılaşmış karmaşık oluşumlara ve ilişkilere doğru ilerleyen kümülatif bir evrimdir.”

Sürekli değişen, yenilenen Bauman’ın akışkan hayatı artık sanal dünyaya ve sosyal medyaya yayılmaktadır. Baudrillard’ın gerçekten uzaklaşan imgeleri gibi sosyal medya, akışkan hayatın gerçekliğinin yerini almaktadır. Zira akışkan hayatın sürüklenen, koşturan, sürekli değişmek zorunda olan bireyleri her gün saatlerce Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya uygulamaları ile meşgul olmaktadır. Gündelik hayatta bireyler arası etkileşimdeki yüz yüze ilişkilerin yerini sanal medya almaktadır. Bireylerin gerçekliklerinden giderek bağımsızlaşan kullanıcı hesapları sanal kimlikleri oluşturmakta ve diğerleriyle etkileşime girmektedir. Twitter platformunda kısa cümleler ile sağlanan etkileşim, Instagram uygulamasında fotoğraflar üzerinden gerçekleşmektedir.

2. METODOLOJİ

Sosyal medya kullanımının yaygınlaşması sonucunda toplumsal etkileşimin ağırlığı sanal ortama kaymaya başlamıştır. Buna paralel olarak Instagram’da kimlik sunumu ve çevre konuları üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Diğer sosyal medya uygulamaları gibi Instagram’da da kullanıcılar profil oluşturup takipçilere ulaşmaktadır. O’Donnell (2018) Instagram’a fotoğraf yükleme sıklığı ile kişisel görsel kimlik ihtiyacı ilişkisini incelemiştir. Bireyler Instagram’da “kişisel görsel kimliklerin aynı anda hem tüketicisi hem de üreticisi” durumundadırlar. ABD’de Pasific Northwest Üniversitesi’nde 322 erkek, 466 kadın toplam 788 öğrenciye uygulanan anket sonucuna göre, insanların görünürlük kaygısı arttıkça kendi fotoğraflarını yükleme sıklığı artmaktadır. Kırık ve Yazıcı (2017) da “yeni anneler, yeni evliler, çok gezenler, gösterişçiler, zenginler, alışverişkolikler, mutlu insanlar, yemekçiler ve çocuklu anneler” kategorilerine giren 18 profilin 10 gün boyunca paylaştığı hikayeleri (bir gün süresince yayınlanan fotoğraf) benlik sunumu çerçevesinde analiz etmiştir. Caldeira vd. (2018) ise iki kolektif Instagram hesabı üzerinden toplumsal değişimi amaçlayan politik aktivizmin gösterimini incelemiştir. Nacakcı (2018) Türkiye’de en çok takipçisi bulunan 10 Instagram hesabının üçündeki “narsistik ritüelleri”, içerik analizi ile incelemiştir. Bulgulara bakıldığında 6 kriter ve 28 alt kriter çerçevesinde “benmerkezcilik, gösteriş, kendini yüceltme, popüler obje kullanımı, kusursuzlaştırma” ritüelleri öne çıkmaktadır. Öcal (2018) da kurumsal ve bireysel toplam 10 Instagram hesabı ile 5-18 Şubat 2018 tarihleri arasındaki gönderilerini analiz etmiştir. Temel profil bilgilerinin yanı sıra “görseller, hikayeler, söylemler, beğeniler ve yorumlar”ın da incelenmesinin sonunda, “dil ve üslup” anlamında “yeni ilişki geliştirme/yönetme tarz(lar)” ile farklı ilişki yönetimi stratejilerinin öne çıktığı görülmektedir.

Sosyal medyada çevreci değerlerin öne çıktığı paylaşımlar da araştırmalara konu olmaktadır. Yeo (2014) doğal, çevreci ve sağlıklı olarak tanımlanarak pazarlanan ürünlere dair şirketler tarafından geliştirilen söylemin (medyadaki sunum, pazarlamada kullanılan iletişim vb.) tüketiciler tarafından nasıl inşa edildiğini incelemiştir. Bu çerçevede 12 binden fazla sosyal medya yazısı “netnografi” adı verilen yöntemle içerik analizine tabi tutulmuştur ve iki meşrubat ürününe dair tüketicilerin sosyal medya aracılığıyla ürettiği söylem ortaya konmuştur. Byrum (2017) da çevre dostu ürün pazarlamasında sosyal medyanın rolü konusunda ABD’nin 43 eyaletinden seçilmiş 50 kişiye, 12 farklı konuda toplam 600 adet anket uygulamıştır. Sonuçlar, üretici şirket kadar tüketicinin de satın alma sürecinde önemli rolü olduğunu göstermektedir. Haider (2016) Twitter, Instagram, Youtube ve Facebook gibi sosyal medya ortamlarında yer alan çevresel bilginin tematik analizini yapmıştır. Bu çerçevede “çevre dostu yaşantının” sosyal medya aracılığıyla şekillendiği, anlamlandırıldığına ve sunulduğuna dikkat çekmektedir. Lee, Van Dyke ve Cummins (2018) ABD’deki Ulusal Okyanus ve Atmosfer Yönetimi (NOAA) kurumunun toplumu bilgilendirmek ve karşılıklı iletişime geçme amacıyla sosyal medyayı yeterince kullanmadığını vurgulamaktadır. Bu eleştirilere karşı, kurumdan Lindsey, Herring ve Greenhalgh (2018) NOAA’nın bir sosyal medya ekibinin olduğunu ve internet sitesinin yanı sıra 120.000 takipçisi olan Facebook ve Instagram hesaplarının da aktif olarak kullanıldığını belirtmektedirler.

Bu çalışmada, Instagram³ örneği üzerinden sanal dünyada doğa imgesinin kurgulanması, sunulması ve tüketilmesi sürecinin incelenmesi amaçlanmıştır. Instagram uygulamasına her gün yüklenen ve hızla tüketilen doğa imgelerinin arkasındaki süreci keşfetme, eleştirel sosyal bilim yaklaşımının toplumsal gerçekliğe dair “yüzeydeki illüzyonların ötesine geçen eleştirel bir sorgulama” amacına (Neuman, 2016: 142) uymaktadır. Nitel içerik analizi ise metin, resim gibi nitel içeriklerin anlamını farklı kategorilere ayırarak sistematik olarak tanımlamayı amaçlamaktadır (Schreier, 2013, s. 1). Zira nitel araştırmalarda “karmaşık, belirsiz bir veri yığını gibi duran alıntılarının içinden anlamlı temalar, kategoriler ve eğilimler” ortaya çıkarılmaktadır (Kümbetoğlu, 2015, s. 44). Bu çerçevede nitel içerik analizi, Instagram fotoğraflarının altındaki anlamı bulma amacına uygun bir araştırma tekniğidir.

Nitel çalışmanın karakteristiği olan “kesin bir biçimde belirtilmiş, temsil edici örneklem” nitel çalışmalarda yerini “titizlikle oluşturulmuş, temsil edici özelliği” olmayan örnekleme bırakır (Sarantakos, 1993:99, Aktaran Kümbetoğlu, 2015, s. 46). Nicel çalışmalarda tüm evreni eşit bir biçimde içeren olasılıklı örneklem seçilirken nitel çalışmalarda “belirli bir amaçla veya odaklanılan konuyla ilgili olarak örneklemin önceden düşünülüp belirlen”diği amaçlı örneklem kullanılır (Punch, 2005, s. 183). Zira nicel çalışmalardaki sayısal ve somut sonuçlardan çok nitel çalışmalarda toplumsal gerçekliğe dair bir desen aranmaktadır. Standartlaşmayı ve araştırmacıdan bağımsızlaşmaya hedefleyen nicel çalışmaların aksine nitel çalışmalarda araştırmacı sürece dahil olur ve kendi özgün bulgularını ortaya koyar. Bu araştırma Instagram’a eklenen ve tüketilen milyonlarca doğa fotoğrafının tümünün doğacı kimlik inşasının aracı olduğunu iddia etmemektedir, ancak Bauman’ın akışkan ve sanal toplumunda yer edinmeye çalışan bireylerin profillerine ve fotoğraflarına örnekler sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda Instagram’da yer alan doğa

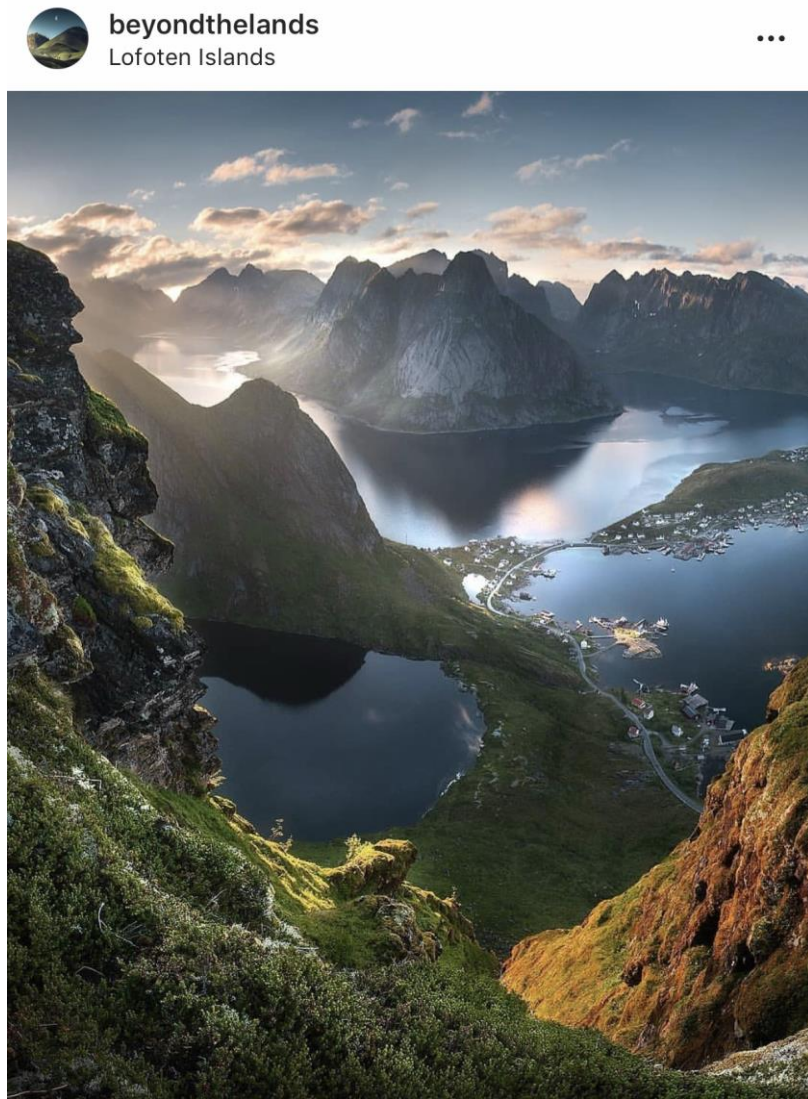
³Bir mobil telefon uygulaması olan Instagram’ın temelini 13 kişilik bir ekip 2010’da, ABD’nin San Francisco şehrinde atmıştır. Sadece kare şeklindeki fotoğrafların paylaşımına dayanan bir sosyal ağ olarak ortaya çıkan Instagram, 2 yıl içinde 30 milyon kullanıcıya ulaşarak facebook tarafından 1 milyar dolara satın alınmıştır.³ 2018 sonunda 1 milyar kullanıcıya ulaşan uygulamada, en çok takipçisi olan ilk beş hesabın sahipleri şarkıcı, futbolcu ve “reality show” ünlülerinden oluşup 118-143 milyon civarı takipçiye hitap etmektedirler.³ Instagram’ın yaygınlaşması ve günümüzde bir milyarı aşkın kullanıcının en çok zaman geçirdiği sanal uygulama haline gelmesi hem kullanıcıları hem de Instagram yöneticilerini endişelendirmiştir. Bu çerçevede uygulamanın aşırı kullanımını önleme ve farkındalık oluşturma amacıyla gündelik kullanım istatistikleri 2019’da sunulmaya başlamıştır. Artan kullanıcı, fotoğraflar ve etkileşim sayıları Instagram’ın, günümüzde sanal toplumun temel etkileşim araçlarından biri olduğunu göstermektedir.

fotoğrafları “nature” etiketi üzerinden aranmış; en az 10 bin takipçisi olan ve düzenli olarak doğa fotoğrafı paylaşan hesaplar izlenmiştir. Onlarca Instagram hesabı ve paylaştıkları yüzlerce fotoğraf arasında farklı doğa kurgusu ve sunumu içeren; çok beğeni almış fotoğraflar amaçlı örneklem olarak seçilmiştir. Bulgular bölümünde fotoğraflardaki doğa kurgusu ve sunumu bağlamları çerçevesinde yorumlanmış; fotoğrafa yapılan yorumlar da değerlendirmeye alınmıştır.

3. BULGULAR

Instagram’daki doğa konulu gönderilere nitel içerik analizi çerçevesinden bakıldığında, binlerce fotoğraf içinden estetik doğa, sevimli-insansı hayvanlar, kampçı mekânı, çevre sorunları ve kent doğası temaları öne çıkmaktadır, kullanıcılar bu kategoriler çerçevesinde doğayı sanal ortamda inşa edip sunmaktadır. Makalenin devamında, bu temalara dair örnekler bağlam çerçevesinde açıklanıp değerlendirilmektedir.

3.1. Estetik ve Güzel Doğa

Fotoğraf 1⁴

⁴ Instagram hesabı adı: “beyondthelands”, 13bin takipçi
Fotoğraf tarihi: 05.01.2019, “ ’Feel the mountains’ Photo by : @tomashave ateş ve foto mkn emojileri”
Yer: Lotofend Adaları. 43.037 beğeni, 366 yorum.

Instagram’da en çok karşılaşılan doğa fotoğrafı temalarından biri doğanın bir manzara olarak kurgulanıp sunulduğu fotoğraflardır. Örneğin, Norveç’in kuzey kıyılarında yer alan Lotofen Adaları’nda, yüksek bir noktadan çekilmiş 1 nolu fotoğrafta dağ ve deniz manzarasının yanı sıra küçük yerleşimler de yer almaktadır. Güneş ışığının bulutlara, denize ve yeşil bitki örtüsüne vurması ile farklı yüzey şekillerine göze hoş gelen ışık oyunları manzarayı tamamlamaktadır. “Dağları hisset” başlığıyla verilen fotoğrafta doğa güzel, sakın ve hayran duyulacak bir manzara olarak sunulmaktadır. Farklı türleri içeren yaşam mücadelesinin olduğu ekosistemler değil, birbirinden güzel renklerin uyumundan oluşan bir manzara öne çıkarılmaktadır. Karlı dağlar, açmış çiçekler ve küçük bir yerleşim alanı aynı manzarada yer alırken, bütün bunların -Bookchin’in yukarıda vurguladığı üzere- milyonlarca yıllık birikimli bir evrimin sonucu meydana geldiğini düşünmek güçtür.

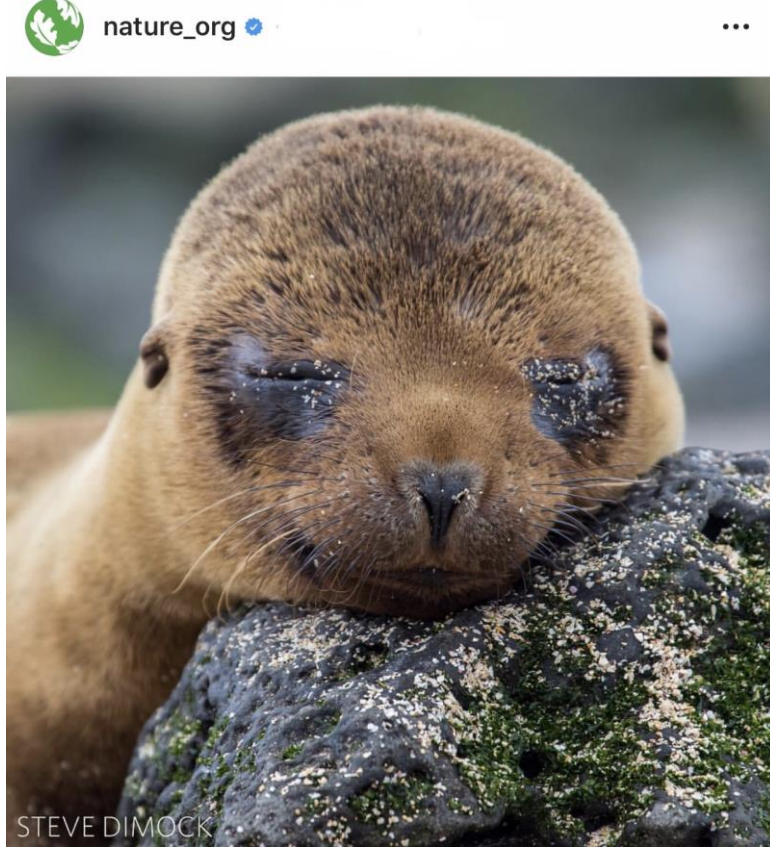
2000’lerden itibaren dijital fotoğrafçılığın ve 2010’larla birlikte Instagram’ın yayılmasıyla birlikte, günümüzde milyonlarca doğa fotoğrafı insanlara sunulmaktadır. Halbuki 20 yıl önce, doğa fotoğrafları çok kısıtlı ve profesyonel bir azınlık tarafından çekilebiliyor ve bugüne göre çok sınırlı medya kanalları (TV, gazete) üzerinden izleyicilere ve okuyuculara ulaşabilmekteydi. 10 yıl içinde dijital fotoğrafçılığın hızla gelişmesi ve yayılması sonucunda; profesyonel doğa fotoğrafçıları, geleneksel analog fotoğrafçıların yadırgamasına ve hatta muhalefetine rağmen yeni ve çok sayıda kaliteli doğa fotoğrafı çekmeye başladı. Sonraki 10 yılda ise, fotoğraf üretimi alanındaki bu değişimden çok daha hızlı bir biçimde tüketim alanı da genişledi. İnternet yayıncılığını takiben dünyaya yayılan Facebook gibi sosyal medya araçlarını önce bilgisayarlarda, sonra da bilgisayarları unutturacak şekilde; cep telefonlarındaki Instagram gibi mobil uygulamalar üzerinden milyonlarca kullanıcı, bu kaliteli doğa fotoğraflarını paylaşarak hızla tüketmeye başladı.

20 yıl öncesinde iyi bir doğa fotoğrafı çekildiğinde Instagram üzerinden dünyaya yayılma şansına sahip değildi. Önce çekildiği fotoğraf makinesinde 36’lık film rulusunun dolmasını; ışık almadan ve başka bir kazaya uğramadan makineden çıkarılıp baskıya verilmeyi beklemek zorundaydı. TV ve gazeteler aracılığıyla izleyicilere ve okuyuculara ulaşması ise en iyi ihtimalle haftaları almaktaydı. Dijital fotoğrafçılığın ortaya çıkışı, internet devrimi ve Instagram’ın yaygınlaşması sonucunda fotoğrafçı ve izleyici arasındaki zaman ve mekân sınırları hemen hemen ortadan kalktı. Artık 1 nolu fotoğrafta olduğu gibi Norveç’in sakın kıyılarındaki bir adada da olsanız, çektiğiniz kaliteli doğa fotoğrafı birkaç saniye içinde dünyanın dört bir köşesinde; gününü Instagram başında geçiren veya sıkıldığında göz gezdiren kullanıcılara ulaşmaktadır.

20 yıl öncesine kadar kısıtlı bir topluluk tarafından bilinen ve az sayıdaki doğa fotoğrafçısının yine az sayıdaki fotoğrafı, TV ve gazetelerde, hatta Çevre Bakanlığı, okul gibi kurum binalarının koridorlarında, berberlerin duvarlarında ve evlerin salonlarında yıllarca yer alabiliyordu. Artık günümüzde, milyonlarca kaliteli doğa fotoğrafını çeken binlerce dijital fotoğrafçı var. Bunların çoğu, milyonlarca insana fotoğraflarını doğrudan sunabilmek için Instagram sayfaları açmakta; bazıları izleyici sayısını artırmak için keşfedilmeyi beklemek yerine kullanıcıları ekleyerek ilgi çekmeye çalışmaktadır. 20 yıl öncesinin zaman ve mekân engellerinin yanı sıra TV ve gazete gibi fotoğrafçı ile okuyucu arasındaki araçların da ortadan kalkması sonucunda; fotoğraflara erişim hızı ve izleyici sayısı inanılmaz bir ölçüde arttı. Öyle ki günümüzde ne kaliteli bir doğa fotoğrafı ne de bir doğa fotoğrafçısı Bauman’ın akışkan toplumunun bu hızında hayatta kalabilmektedir. Zira fotoğraflar milyonlarcasının içinde yeterince fark edilmeden hızla eskimekte, her saniye binlerce yeni fotoğrafın yüklendiği sosyal medyada, yeni olmayanların tarihine gömülmektedir. Fotoğrafçılar ise isimlerinden çok Instagram sayfaları ve 1 nolu fotoğrafta “@tomashavel” gibi Instagram adları ile var olmaya çalışmaktadırlar. Kendilerinden ziyade Instagram kimlikleri öne çıkmakta ve milyonlarca kullanıcının takip ile ilgisini görmek amacıyla; en güzel ve çarpıcı doğa fotoğraflarını sunarak sürekli gündemde kalmaya çalışmaktadırlar. Böylece, Bauman’ın akışkan toplumunun en değişken ortamlarından biri olan Instagram’ın görsel mekânında var kalabilmektedirler. Doğa da bu manzara üretme ve tüketme sürecinde bir estetik nesne olarak kullanılmakta; “manzara fotoğrafı” ise doğaymış gibi simüle edilerek sunulmaktadır. Artık ne fotoğraf çekenin ne de izleyip beğenenin

doğanın gerçekliğini anlamaya ve yaşamaya zamanı vardır. Sonuçta, Instagram duvarı ve hikayelerindeki hızlı akışın sanallığı gerçek doğaya baskın çıkmaktadır.

3.2. Sevimli ve İnsansı Hayvanlar

Fotoğraf 2⁵

Instagram'da sunulan hayvan fotoğraflarının çoğunda vahşi hayvanlar doğal bağlamının dışında sevimli ve insansı halde sunulmaktadır. Örneğin, doğanın en ücra köşelerinden biri olan ve aynı zamanda evrim teorisine ilham vermiş Galapagos Adaları'nda çekilen 2 nolu fotoğrafta deniz aslanı kişileştirilmektedir. İnsan yüzüne benzer bir biçimde çekilen fotoğrafta, bebeklere özgü bir sevimlilik öne çıkarılmaktadır. Galapagos Adaları'ndan on binlerce km uzaktaki Instagram kullanıcılarının ekranına düşen "sevimli hayvancık" görüntüsü, birkaç saniye ilgi görüp iki kez tıklanarak toplamda 11.168 kez beğenilmiştir. Yorumlarda iyi bir fotoğraf çekildiği ve deniz aslanının tatlı ve sevimli olduğu vurgulanmaktadır. Hatta bir yorumcu, hayranlık veren deniz aslanlarından birine evde bakmayı istediğini belirtmektedir. Böylece, doğada kendi ekosistemi içinde yaşayan ve avlanıp diğer türleri öldürüp yiyen bir türe ait canlı, anlık bir görüntüyü sunan fotoğraf aracılığıyla sosyal medyada bir sevimlilik imgesine dönüşmektedir. Deniz aslanı on binlerce km uzaktaki on binlerce insan tarafından; ancak birkaç saniye süresince sevimlilik ve doğal güzellik imgesi olarak görülüp tüketilmektedir. Sonra ise Instagram duvarında yeni görüntüler akmakta ve kullanıcılar Bauman'ın tanımladığı akışkan toplum içinde yeni imgelere yönelik yeni ve geçici birkaç saniyelik deneyimlere koşmaktadırlar.

⁵ Instagram hesabı adı: nature_org, 609 bin takipçi.

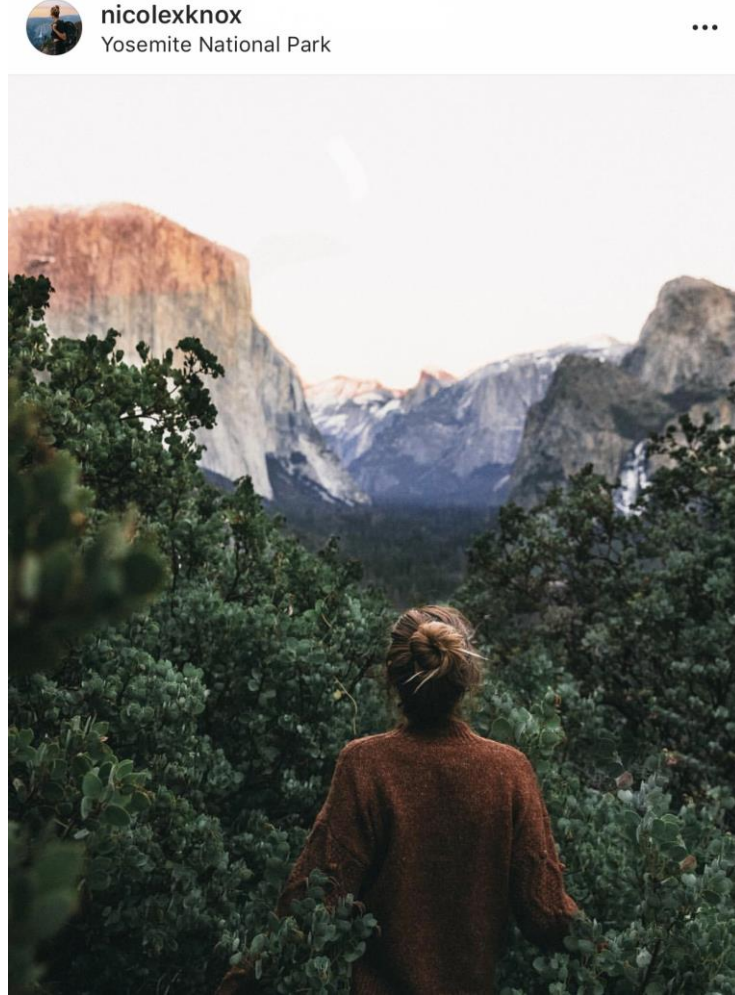
Fotoğraf tarihi: 01.03.2019, Denizaslanı fotoğrafını Steve Dimock çekmiş, Nature.org paylaşmış.

"Haftasonu geldi ve rahatlama zamanı! Steve Dimock'un çektiği Galapagos denizaslanı fotoğrafının tadını çıkardığınızı umuyoruz. Bu türün deniz aslanlarının en küçüğü olduğunu biliyor muydunuz?"

Yer: Galapagos Adaları. 11.168 beğeni, 74 yorum

The Nature Conservancy⁶ adlı doğa koruma kurumunun Instagram sayfasındaki çoğu fotoğraf, deniz aslanı örneğine benzer bir biçimde sevimli ve insanlaştırılmış farklı türleri sunmaktadır. Doğayı ekosistem döngüsü, farklı türlerin av-avcı ilişkisi ve Bookchin'in vurguladığı gibi milyonlarca yıllık kümülatif evrimin tarihi dışında; doğa koruma kurumunun erişim hedefi olan akışkan toplumun ilgi duyacağı ve korumak için bağış yapacağı sevimli imgeler olarak inşa etmekte ve anlık görsel tüketim nesnesi olarak Instagram'da sunmaktadır. Galapagos Adaları ve üzerinde yaşayan canlılar, on binlerce km uzaktaki kentli insanların sanal tüketim ortamında "korunması gereken sevimli ve savunmasız doğa gibi" simüle edilip kurgulanmaktadır. Yüz yüze iletişimin yerini sanal etkileşimin aldığı dünyada, doğadan uzaktaki kentlilere vakit geçirme, çevreci duyarlılığı tatmin etme ve birkaç saniyelik uyarın sağlama hizmeti veren simülasyonlara dönüştürülmüşlerdir. Ancak, Galapagos Adaları'nda canlıların gerçek yaşam koşulları ile on binlerce km uzaktaki kentlilerin sanal dünyasındaki sunumları farklıdır. Zira çevresel inşacılığın da vurguladığı üzere (Hannigan 2006, ss. 29-30) gerçek doğa ile kurgu doğa farklıdır; gerçeklikten çok toplumdaki doğa algısı önemli olmaktadır. Sonuçta, Galapagos Adaları'ndaki deniz aslanı on binlerce kilometre uzaktaki sanal dünyada anlık ve kültürel bir tüketim imgesi olarak simüle edilip tüketilmektedir.

3.3. İnsan Odaklı ve Konfor Alanı Olarak Doğa

Fotoğraf 3⁷

⁶ <https://www.nature.org/en-us/> (07.03.2019)

⁷ Instagram hesabı adı: nicoleknox 55.8 bin takipçi.

Instagram’da en çok rastlanan doğa fotoğrafları insanın öne çıktığı ve doğanın insanı tamamlayan bir arka plan olarak kullanıldığı fotoğraflardır. 3 nolu fotoğrafa yapılan yorumlarda doğanın, Yosemite Ulusal Parkı’nın ve manzaranın güzelliği, fotoğrafçılığın takdir edilmesi ve doğaya dönüş temaları görülmektedir. Kullanıcının fotoğrafçılığının övülmesinin yanı sıra fotoğrafta sunulan “güzel manzarayla bütünleşmiş ve tadını çıkararak birisi olması” da beğenilmektedir. Fotoğrafta doğa arka planda; güzellik ve manzara olarak sunulurken ön tarafta, Instagram kullanıcısının doğa deneyimi dikkat çekmektedir. Zira doğayı bir manzara; gün batımını doğal bir güzellik olarak gösterip kendini de bunu deneyimleyen bir estetik özne olarak öne çıkarmaktadır. Dahası, manzarayla birlikte kendisini doğada ve doğalmış gibi simüle etmektedir. Fotoğraflarda doğanın güzelliğine yönelmesi vurgusu arkadyan⁸ yaklaşımın aşkın doğa anlayışına uymaktadır. İlgili profilin diğer fotoğraflarına bakıldığında, hemen hemen her fotoda bir doğa manzarası ile yüzü görünmese de kendisinin ön planda oluşu dikkat çekmektedir. Doğayı deneyimleyen bir benlik sunumu çerçevesinde kendisi ve doğa estetikleştirilmektedir. Sonuçta, fotoğrafların hemen hepsinde doğa vardır ama Instagram kullanıcısının estetik doğa deneyimi olarak inşa edilen doğa; çevre sorunlarının olmadığı güzel bir manzara olarak inşa edilip sunulmaktadır.

Fotoğraf 4⁹

Fotoğraf tarihi: 05.03.2019, “Altın saat, büyülü saat, gün batımı, her ne dersiniz”

ABD’deki Yosemite Ulusal Parkı’nda orman ve kayalıklarla kaplı dağlar arasındaki manzaranın önünde; arkasını dönmüş bir kadının sözleri: “Altın saat, büyülü saat, gün batımı, her ne dersiniz”

Yer: Yosemite Ulusal Parkı. 11.122 beğeni, 173 yorum

⁸ 19. yüzyılda endüstrileşme ve kentleşme sonucu oluşan toplumsal sorunlar karşısında doğayı aşkın, romantik ve güçlü olarak kurgulayıp ve toplumdaki ona kaçmayı vurgulayan arkadyan akım ortaya çıkmıştır (Hannigan 2006, ss. 39-42).

⁹ Instagram hesabı adı: alfaeventyreren 18.3 bin takipçi.

Fotoğraf tarihi: 27.01.2019

İnsanı merkeze alan milyonlarca doğa temalı fotoğraflara başka bir örnek olan 4 nolu fotoğrafta ise Norveç'te karlı bir ormanlık alanda kamp yapmış iki kişinin gece yıldızlı gökyüzünü seyrettiği doğadan çok insanlar öne çıkmıştır. Doğanın orman, gece ve kar öğeleri ile renkleri arka plana düşmüş ve kampçılar ve çadırları ile göz alıcı renkleri dikkat çekmektedir. Soğuk, karlı ve vahşi doğa kentli kampçıların konfor alanına dönüşmüştür. Fotoğrafta yer alan kişilerin kampçı ve gezgin kimlikleri öne çıkarken zorlu doğa bir manzara ve arka plan öğesine indirgenmiştir.

Dağcılık malzemelerinin ucuzlaması, yön bulma ve harita uygulamalarının herkesin erişimine açık hale gelmesi, vahşi doğada yapılan gezilerin TV, internet ve sosyal medya üzerinden kentli orta sınıflara sunulması ve dijital fotoğrafçılığın ortaya çıkışıyla birlikte, son yıllarda kampçılık faaliyetleri tüm dünyada yaygınlaşmaktadır. Ulaşımın, ısınmanın, yemek yapmanın ve barınmanın kolaylaşması sonucunda yaşanan kamp deneyimi kenti aratmamaktadır. Kentli gezginler doğayla baş başa kalmak yerine, doğanın zorluklarına karşı şehir konforuyla donattıkları çadırlarında kalmaktadırlar. Sonuçta şehirleştirdikleri kamp alanında ve son teknoloji dağcılık giysileri içinde "doğadaymış gibi yapmakta"; bu deneyimi Instagram'daki takipçilerine gösterip gezgin kampçı ve doğacı kimliklerini sanal dünyada inşa etmektedirler.

3.4 Çevre Sorunlu Doğa

Instagram'da doğa konulu fotoğraflarda azınlıkta kalan ve kullanıcılara çevrecilik simülasyonu imkânı veren çevre sorunlarına ve çözümlerine dair fotoğraflardır. Bu çerçevede başını Greta Thunberg'in çektiği iklim eylemcilerinin sosyal medyadaki görünümleri dikkat çekicidir. 16 yaşındaki İsveçli Greta Thunberg, iklim değişikliğine karşı politikacıların ve dünyanın dikkatini çekmek için 2018 yılı Ağustos ayından itibaren Cuma günlerinde, okula gitmeyip İsveç Parlamentosu önünde tek kişilik protesto düzenlemektedir. Eylemleri ile dünya çapında dikkat çeken Greta, BM ve diğer uluslararası örgütlerin toplantılarına¹⁰ davet edilip küresel ısınmaya karşı harekete geçmeye yönelik konuşmalar yapmıştır. Liderlerin, politikacıların etkisiz kalmasını eleştirmiş ve yaşlılarının geleceğini kurtarmak için sesini duyurmaya çalıştığını vurgulamıştır. Bu konuşmalar, sosyal medyaya yayılıp dikkat çektikçe uluslararası haber kanallarında programlara katılmış¹¹, 2019'un Mayıs ayında *Time* dergisinin kapağında yer almış¹² ve mesajını daha geniş kitlelere aktarabilmiştir. Greta'nın eylemlerindeki devamlılık, netlik ve sadelik hem kendisine hem de iklim grevi etkinliğine yönelik ilgiyi artırmıştır. 2018 yılı içinde kendisinden esinlenen yaşlıları, Avrupa ve Amerika başta üzere dünyanın çeşitli şehirlerinde cuma günleri iklim grevlerine başlamışlardır ve 15 Mart¹³ ve 24 Mayıs¹⁴ 2019 tarihlerinde küresel çapta ortak protestolar düzenlemişlerdir.

Yer: Norveç. 1.641 beğeni, 33 yorum

¹⁰ <https://www.bbc.com/news/science-environment-46582265> (08.03.2019)

¹¹ <https://edition.cnn.com/videos/tv/2019/02/01/amanpour-greta-thunberg.cnn> (08.03.2019)

¹² <https://time.com/magazine/us/5590214/may-27th-2019-vol-1-no-1-asia-europe-middle-east-and-africa-south-pacific-us/> (23.07.2019)

¹³ <https://edition.cnn.com/2019/03/14/world/global-climate-strike-teenagers-school-walkout-greta-thunberg-intl/index.html> (21.03.2019)

¹⁴ <https://www.theguardian.com/environment/live/2019/may/24/school-climate-strikes-expected-to-be-largest-yet-live-coverage-greta-thunberg> (23.07.2019)

gretathunberg

Paris, France

Fotoğraf 5¹⁵

Greta bu yürüyüşlere kendisiyle özdeşleşen pankartıyla katılmaktadır. Kişisel Instagram sayfasında İsveç parlamentosu önünde her hafta cuma günü düzenlediği iklim grevleri ve hazırlıklarının yanı sıra Avrupa şehirlerindeki yürüyüşlere katılım sürecini de Instagram sayfası üzerinden fotoğraflar ve hikayelerle (günlük fotoğraflar) sunmaktadır. Ayrıca 2019'un Ocak ayında düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'na¹⁶ katılmak için İsveç'ten Davos'a gerçekleştirdiği uzun tren yolculuğunu Instagram'da takipçilerine aktarmıştır. Böylece milyonu aşkın Instagram kullanıcısı, iklim eylemlerinin hem hazırlık hem de gerçekleşme anlarına on binlerce km uzakta ve cep telefonları üzerinden tanık olmaktadır. Greta'nın fotoğraflarını, fotoğraf altı yazılarını ve hikayelerini takip edip beğeni ve yorum bırakan kullanıcılar sanal mecrada iklim eylemlerine destek vermektedir. Hayatın ve Instagram'ın hızlı akışı içinde bir anlık da olsa çevreci bir etkileşim içine girmektedirler. Geleneksel ve sosyal medyanın gücü ile oluşan kitlesel eylemlilik Instagram'da bir günlük hikayelerin süresi kadar var olmaktadır. Ancak eylemciler ve sosyal medyadaki takipçileri çevreci kimliklerini Bauman'ın akışkan hayat anlayışına uygun olarak her gün yeni eylem, fotoğraflar, beğeni, yorum ve paylaşımlar ile yenilemek zorundadırlar. Aslında, Baudrillard'a göre sanal etkileşim ile takipçiler iklim eylemine katılıyormuş gibi yapmaktadırlar. Gerçekte ise tüketim toplumunun bir parçası olarak doğal kaynakları aşırı kullanmaya devam etmektedirler¹⁷.

5 nolu fotoğrafta Greta, Brüksel'deki okul çağındaki gençlerin düzenlediği iklim değişikliği yürüyüşünde en önde ve kendisiyle özdeşleşmiş siyah beyaz pankartıyla yer almaktadır. Geleneksel

¹⁵ Instagram hesabı adı: gretathunberg, 1,5 milyon takipçi.

Fotoğraf tarihi: 22.02.2019. "Paris! 5000-8000 arası öğrencinin bugün, burada yürüyüş yaptığını söylediler. Ve dünya çapında onbinlercesinin"

Yer: Paris. 76.214 beğeni, 665 yorum

¹⁶ <https://edition.cnn.com/2019/01/25/europe/greta-thunberg-davos-world-economic-forum-intl/index.html> (08.03.2019)

¹⁷ <https://www.worldwildlife.org/pages/living-planet-report-2018> (10.05.2019)

ve sosyal medya araçlarında olduğu gibi Instagram'da da Greta ve pankartı, iklim değişikliğine karşı harekete geçen başta Avrupalı olmak üzere dünya gençliğinin simgesi olmuştur. Yorumlara bakıldığında diğer doğa fotoğraflarından farklı olarak hem yorum sayısı hem de yorumlardaki etkileşim dikkat çekmektedir. İçerik olarak ise Greta'ya ve yürüyüşlere destek ile hayranlık öne çıkmaktadır. Greta'nın kendilerine ilham verdiğini söyleyen kullanıcılarda, iklim değişikliğinin neden olduğu ve görülmeye başlayan çevre sorunlarına karşı küresel bir hareketin ortaya çıkmasına dair bir umut görülmektedir. Örneğin Greta'nın 21 Şubat 2019'da yayınladığı 5 nolu fotoğrafı içeren gönderi, birkaç gün süreyle Instagram kullanıcılarının iklim değişikliği ve çevre sorunlarına karşı duyarlılıklarına hitap etmiş; toplamda 70 binden fazla kişi beğenmiş veya yorum yapmıştır. Böylece dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar Greta'nın Instagram sayfasında ve nezdinde bir çevreci etkileşim gerçekleştirerek kendi vicdanlarını rahatlatmışlardır. Greta kent hayatının koşturmacası içinde, Instagram'daki anlık etkileşimlerde çevreci, öncü ve kararlı bir eylemci olarak görülmektedir. Sonuç olarak, kullanıcıların takip ettiği yüzlerce Instagram hesabı arasında Greta iklim eylemcisi kimliğiyle yer almakta; gerçek dünyadan daha çok ve ama anlık olarak sanal dünyada ilgi görmektedir.

3.5. Doğa Simülasyonu Olarak Kent Peyzajı

Fotoğraf 6¹⁸

Fotoğraf 7¹⁹

Instagram'da yayınlanan doğa konulu fotoğraflar içinde kentsel alan içinde park, yeşil alan gibi inşa edilmiş doğal alanların doğa simülasyonu olarak kullanımına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu çerçevede 6 ve 7 nolu fotoğraflarda doğa simülasyonu olarak Central Park kullanılmıştır. Hızla kentleşen New York şehrinde doğal bir alan inşa etmek için 1857'de oluşturulan²⁰ Central Park,

¹⁸ Instagram hesabı adı: vacations, 1.8 Milyon takipçi.

Fotoğraf tarihi: 12.03.2019, "Yukarıdan Central Park. @ts_imagery'in fotoğrafı"

Yer: Central Park. 30.940 beğeni, 301 yorum.

¹⁹ Instagram hesabı adı: osffir, 11 bin takipçi.

Fotoğraf tarihi: 11.03.2019 "„Kahkahalar at. Ay ışığında yıkan. Vahşi ve yaratıcı rüyalar gör. Çocuklarla gül. Yaşlıları dinle. Kendini aç. Hevesle yap. Özgür ol. Korkudan kurtul. Her şeyle oyna. İçindeki çocuğu koru. Masumsuz. Bahanelerden bir kale yap. İslan. Ağaçlara sarıl. Aşk mektupları yaz" Joseph Beuys

Yer: Central Park. 512 beğeni, 10 yorum.

²⁰ <https://www.centralpark.com/visitor-info/park-history/overview/> (11.03.2019)

dünyada şehir parklarının en bilinenidir. 843 dönümlük alanda yaşayan toplam 1.600 İrlandalı, Alman ve Afro-Amerikalı nüfus yerinden edilmesi ile yapay olarak oluşturulmuştur. Dünyanın en hareketli şehri ve finans merkezi olan New York'ta; gri gökdelenlerin arasında yer alan yeşil-mavi tonlarındaki geniş dikdörtgen park imgesi oldukça dikkat çekicidir. Birçok Hollywood filminde sahne olarak kullanılarak dünya çapında tanınmış ve New York'un Özgürlük Heykeli'nden sonraki simgesi olmuştur. 7 nolu fotoğrafta, doğa simülesi yapan parkın içinde doğanın parçasıymış gibi sunulan ağaca sarılan Instagram kullanıcısı, hem kent yaşamının maddi kaygılarından kurtulup doğaya kaçmaya çalışmakta hem de bunu doğacı bir kimlik inşasıyla Instagram'da sunmaktadır. Hem şehrin ortasındaki bir "park"ta doğayı deneyimlemekte hem de gerçek hayatta nasıl yaşanacağına dair mesajları sanal etkileşim alanında vermektedir.

Dünyada hızlı, gürültülü ve yüksek yapılı metropol yaşamının simgesi olan New York şehrinin merkezinde yer alan park, insan eliyle oluşturulmuş bir peyzaj çalışması olmasına karşın doğal bir alan görünümü vermektedir. Baudrillard'ın kavramsal çerçevesinden bakıldığında, şehir parkı "doğaymış gibi" yapmaktadır. İnsanlar şehrin gürültüsü ve trafiğinden çıkıp parka girdiklerinde orman, çayır ve gölmüş gibi yapan bir peyzaj alanında spor yapmakta ve dinlenmektedirler; aslında doğadaymış gibi yapmaktadırlar. Fotoğrafları paylaşan Instagram kullanıcısı, doğayı simüle eden Central Park'ı doğa olarak; kendini ise kentte olmasına rağmen doğadaymış gibi fotoğraflayıp yayınlamaktadır. Fotoğrafları birkaç saniyelikliğine gören binlerce kişi de kentin ortasında ve kente rağmen sunulan doğa deneyimini beğenmektedir. Sonuçta fotoğrafın, fotoğrafı çekip Instagram'da yayınlayanın ve muhtemelen fotoğrafı gören diğer kullanıcıların hemen hepsinin kentli olduğu, ama doğayı deneyimlemiş gibi yaptıkları birkaç saniyelik sanal simülasyon yaşanmaktadır. Doğaymış gibi yapan Central Park, şehir parklarının en başarılı doğa simülasyonlarından birini sunmaktadır. Diğer yandan, bu simülasyonu kullanan kentliler, parkta zaman geçirmekten çok parktaki geçirdikleri zamanı Instagram'a ve diğer sosyal medya araçlarına taşımaya çalışmakta; doğaymış gibi yapan parktan çok ellerindeki küçük ekranlara bakmaktadır. Sonuçta, doğayı simüle eden park Instagram'da inşa edilen doğacı, çevreci ve sporcu kimliklerin nesnesine ve arka planına dönüşmektedir.

4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Son on yıldır internet kullanımında sosyal medya öne çıkmaktadır ve bilgisayar yerini mobil uygulamalara imkân veren cep telefonlarına bırakmaktadır. Değişim hızını takip etmek güçtür, zira sosyal medya devriminin simgesi olan Facebook bile günümüzde sanal etkileşim çağına geç giren 50 yaş üzeri nüfusun ağırlıklı olduğu bir ortama dönüşmüştür. Diğer yandan ebeveynler, çocukların sanal etkileşim ortamlarını tam anlamıyla takip edememekte ve anlamamaktadırlar. Zira bireyler aile, okul gibi toplumsal kurumlar aracılığıyla topluma katılmak yerine; cep telefonları üzerinden mobil olarak sanal dünyaya dahil olmaktadır.

Günümüzün en çok kullanılan mobil uygulaması olan Instagram ve benzerleri sanal dünyada her dakika yeni imgelerin üretilip, kurgulanıp, sunulduğu, görüldüğü ve unutulduğu bir ortam sunmaktadır. Diğer sosyal medya uygulamaları gibi Instagram'da da bireyler kişisel profil oluşturmaktadır. Akışkan ve sanal postmodern toplumda, bireyler benliklerini ve kimliklerini Instagram profilleri ile oluşturmakta ve her gün yenilemektedir. Toplumsal gerçekliklerinden ayrı olarak sanal profillerinde gezgin, şık, eğlenmeyi bilen, hobi sahibi, hayvanları seven, manevi değerlere saygılı ve benzeri özellikleri içeren kimliklerini kurmakta ve takipçilerine sunmaktadırlar. Milyonlarca profil içinde doğayı seven ve çevre sorunlarına duyarlı olan çevreci kimlikler de Instagram ortamında üretilip sunulmaktadır.

Doğa sever, maceracı ve çevreci kimlikleri Instagram profilleri aracılığıyla sunanlar doğa fotoğrafları paylaşarak beğeni ve yorum almak, takipçi kazanmayı; ilgi görmeyi ve onaylanmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede doğa fiziksel ve toplumsal gerçekliğinden ayrı ve önemli olarak; sanal ortamda manzara, macera alanı, çevre sorunu ve sevimli hayvanların yaşam alanı gibi farklı şekillerde inşa edilerek sunulmaktadır. Akışkan toplumun sanal gerçekliğinde her gün yüzbinlerce

doğa fotoğrafı çevreci kimlik sunumu için üretilmekte, sunulmakta ve tüketilmektedir. Milyonlarca mobil kullanıcı çevreci fotoğrafları üretilip tüketerek çevreci kaygılarını takipçilerine göstermekte ve anlık da olsa gidermektedir. Doğadan uzakta ve ayrı olan sanal gerçeklikteki çevreci benlik sunumunun nesnesi yine doğa olmaktadır.

Bu çalışmada, Instagram örneği üzerinden sanal dünyada doğa imgesinin kurgulanması, sunulması ve tüketilmesi sürecinin incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel içerik analizine dayanan çalışmanın bulgularına göre Instagram'da doğanın inşa edilip sunulması sürecinde estetik doğa, sevimli-insansı hayvan, insan odaklı-konfor alanı, çevre sorunları ve kent peyzajı temaları örnek olarak verilmiştir. Estetik doğa temasında, Bookchin'in vurguladığı gibi milyonlarca yıllık kümülatif evrimin bakiyesi olan doğanın dağ, deniz, yükseklik, ufuk, renk farklılığı öğeleri aşkın bir manzara görüntüsüne indirgemektedir. Kendini doğanın yüceliği ve aşkınlığına bırakmış gibi görünen Instagram kullanıcısı tezat bir biçimde, bu anı yaşamak yerine fotoğrafını çekmekte, Instagram'da paylaşmakta, binlerce km uzaktaki takipçileri ile etkileşime girmeyi tercih etmekte ve kendini doğacı kimliği ile sunmaktadır. Instagram'da sıklıkla yer alan; hayvan türlerinin insan yüzüne benzer biçimdeki ifadelerini içeren fotoğraflar ise yaşam mücadelesinin temel olduğu doğayı ve canlı türlerini insansı olarak inşa etmekte ve sunmaktadır. Doğayı estetik bir konaklama mekânı olarak kurgulayan kamp fotoğraflarında ise göz alıcı, renkli giysileri içindeki Instagram kullanıcısı ile kentli yaşam tarzına uygun, konforlu, renkli kamp malzemeleri öne çıkmaktadır. Orman, kır, kıyı ekosistemlerinin bir parçası olarak yaşayan yerel topluluklardan çok farklı olan ve fotoğrafa konu olan doğa parçasına tezat bir biçimde kentli kampçılar dikkat çekmektedir. Doğa deneyiminin gerçekliğinden çok sanal profillerinde sunmak üzere gezgin kampçı kimliğini inşa etmektedirler.

İklim değişikliğine karşı cuma günleri okula gitmeyerek İsveç Parlamentosu önünde içten, etkili ve düzenli bir protesto yapan 15 yaşındaki Greta Thunberg, dünyanın dikkatini geleneksel ve sosyal medyadaki görünümü ile çekmeyi başarmıştır. Greta'nın etkin bir biçimde kullandığı Instagram sayfasında yer alan fotoğraflar ve yalnızca bir gün yayında kalan "hikayeler" bir milyonu aşkın takipçisi tarafından takip edilmekte, beğenilmekte, yorumlanmakta ve paylaşılmaktadır. Dünyanın fiziksel gerçekliğinde yaşanan iklim değişikliğine karşı kent meydanlarında ve sokaklarında düzenlenen gösteriler sanal ortama taşındığında; takipçilerin çevre kaygılarının tatminine ve çevreci kimliklerinin sunumuna imkân vermektedir. Dakikalar içinde akıp giden yüzlerce fotoğraf arasında Greta'nın iklim mücadelesinin aldığı birkaç saniyelik etkileşim, Bauman'ın akışkan yaşam anlayışı çerçevesinde çevreci kimlik sunumuna imkân sağlamaktadır. Son örnekte ise "doğaymış gibi yapan" New York'taki Central Park, dünyanın en büyük metropolünde yaşayan kentlilere kentin içinde "doğadaymış gibi yapma" ve bunu sanal ortamda çevreci, sporcu kimliklerinin inşası ve sunumu sürecinde kullanma imkânı vermektedir. Doğal olmayan ve bir peyzaj alanı olarak kurulan Central Park, dünyadaki en başarılı "doğa simülasyonlarından birini yaparken" kentliler de "doğadaymış gibi yapıp" sportif ve çevreci kimliklerini sanal ortama taşıma çabası içindedirler.

KAYNAKLAR

- Atay, Tayfun (2017), *Görünüyorum, O Halde Varım – Meşhuriyet Çağında Kültür ve İnsan*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Baudrillard, Jean (2018), *Simülakrlar ve Simülasyon* (Çev. Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı.
- Bauman, Zygmunt (2018a), *Akışkan Hayat* (Çev. Akın Emre Pilgir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2018b), *Bireyselleşmiş Toplum* (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bookchin, Murray (1999). *Toplumu Yeniden Kurmak* (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Byrum, Kristie (2017), "Hey Friend, Buy Green": Social Media Use to Influence _Eco-purchasing Involvement", *Environmental Communication*, 11(2:) 209-221.

- Caldeira, Sofia P., Van Bauwel, Sofie & De Ridder, Sander (2018), "A Different Point of View: Women's Self-Representation in Instagram's Participatory Artistic Movements @girlgazeproject and @arthoecollective", *Critical Arts*, 32(3): 26-43.
- Eryılmaz, Çağrı (2018), "Antroposen Kavramının Toplumsal İnşası: Nesnel Bilim, Popüler Kültür ve Çevreci Politika", *Doğu Batı*, 93: 211-237.
- Haider, Jutta (2016), "The Shaping of Environmental Information in Social Media: Affordances and Technologies of Self-control", *Environmental Communication*, 10(4): 473-491.
- Hannigan, John (2006), *Environmental Sociology*, New York: Routledge.
- Kırık, Ali Murat ve Yazıcı, Nazlı (2017), "Instagram Örneği Üzerinden Sosyal Medyada Hikâye Anlatıcılığı", *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(2): 82-89.
- Kümbetoğlu, Belkıs (2015), *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırmalar*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lee, Nicole M., Van Dyke, Matthew S. & Cummins, R. Glenn (2018), "A Missed Opportunity?: NOAA's Use of Social Media to Communicate Climate Science", *Environmental Communication*, 12(2): 274-283.
- Lindsey, Rebecca, Herring, David & Greenhalgh, Emily (2018), "Response by Lindsey, Herring, and Greenhalgh to 'A Missed Opportunity?: NOAAs Use of Social Media to Communicate Climate Science'", *Environmental Communication*, 12(2): 284-286.
- Nacakcı, Betül (2018), "Sosyal Medyanın İnşaa Ettiği Narsist Kişilikler: Instagram Hesapları Üzerine Bir Analiz (Pilot Çalışma)", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2): 255-268.
- Neuman, W. Lawrence (2016), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (Çev. Sedef Özge), İstanbul: Yayın Odası.
- O'Donnell, Nicole Hummel (2018), "Storied Lives on Instagram: Factors Associated With the Need for Personal-Visual Identity", *Visual Communication Quarterly*, 25(3): 131-142.
- Öcal, Derya (2018), "Instagram Örneğinde Sosyal Medyadan Yansıyanlar", *İNİF E-Dergi*, 3(1): 23-36.
- Pepper, David (1996), *Modern Environmentalism – An Introduction*, Londra: Routledge.
- Punch, Keith F. (2005), *Sosyal Araştırmalara Giriş – Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Schreier, Margrit (2013), *Qualitative Content Analysis in Practice*, Los Angeles: Sage.
- Yeo, Tien Ee Dominic (2014), "Negotiating Virtue and Vice: Articulations of Lay Conceptions of Health and Sustainability in Social Media Conversations around Natural Beverages", *Environmental Communication*, 8(1): 39-57.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 399-411, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 19.10.2019 **Kabul Tarihi:** 16.01.2020

SOĞUK SAVAŞIN BAŞLARINDA TÜRKİYE’DE ANTI-KOMÜNİZM ETKİSİNDE MİLLİYETÇİLİK VE DİN*

Early Years of Cold War Nationalism and Religion in Impact of Anti-Communism in

Turkey

Ahmet ÇELİK**

ÖZ

Milliyetçilik, cumhuriyetin kuruluş yıllarında, devletin ulusal toplum meydana getirmek için kullandığı bir ideoloji olmuş, siyasetten ekonomiye, sosyal yapıdan kültüre çoğu alanda etkisini göstermiş, devlet politikalarına yön vermiştir. Buna karşılık din, oluşturulmak istenen modern topluma karşılık, Osmanlı Devleti’ni ve saltanatı çağrıştırmaları nedeniyle geri planda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan, temelinde ekonomik ve ideolojik mücadele olan Soğuk Savaş süreci başlamış, dünya iki kutba ayrılmıştır. ABD ve SSCB’nin başını çektiği bu mücadelede, neredeyse dünyanın tamamı, her alanda etkilenmiştir. Türkiye de Soğuk Savaş sürecinden doğrudan etkilenen ülkeler arasındadır. Özellikle Sovyet korkusu, diğer deyişle Anti-Komünizm, Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve hatta sosyo-kültürel politikalarına yön vermiştir. Bu etki Türkiye’deki milliyetçilik ve din alanlarında da kendini göstermiş, Soğuk Savaş öncesi durumdan tamamen farklı bir hal almıştır.

Çalışmamızda; Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonraki ilk beş yıl, Türkiye’de Anti-Komünizm etkisiyle milliyetçilik ideoloji ve din anlayışının nasıl şekillendiği ve bu iki olgunun bu etkiye göre ilişkisinin yeniden nasıl düzenlendiği ele alınmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında birbirine yakın durmayan din ve milliyetçiliğin, anti-komünizm etkisiyle ittifak haline gelmesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Türkiye, Anti-Komünizm, Milliyetçilik, Din

ABSTRACT

During the foundation years of the Republic, nationalism was an ideology that the state used to form a national society, and it showed its influence in many areas, from politics to economically, social,cultural, and shaped state policies. On the other hand, religion remained in the background, due to its connotation of the Ottoman state and for the purpose of creating modern society.

After the Second World War, the Cold War process, which was founded on the basis of economic and ideological struggle, began and the world was divided into two poles. In this struggle led by the US and the USSR, almost the whole world has been affected in every field. Turkey is among the countries directly affected by the Cold War period. In particular, the Soviet fear, that is anti-communism, gave direction to Turkey's political, economic and even socio-cultural policy. This effect has shown itself in the field of nationalism and religion in Turkey, the state has taken a completely different situation from before the Cold War.

In our study; In the early years of the Cold War, the first five years after the end of Second World War, how the shape of the anti-communist influence the ideology of nationalism and religious in Turkey and these two cases were discussed as how to reproduce the regulation of relations based on this effect. In the early years of the republic, religion and nationalism, which did not stand close to each other, were allied with the influence of anti-communism.

Keywords: Cold War, Turkey, Anti-Communism, Nationalism, Religion

* Bu makale Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanan “*Soğuk Savaş Süreci ve Türkiye’ye Etkileri (1939-1952)*” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü ELAZIĞ
e-posta: ahmetcelik2@firat.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0624-6701>

GİRİŞ

Atatürk, modern bir dünyada gelişebilmek için toplumun temel dinamiklerinin değişmesi gerektiğine inanmış, Osmanlı'dan gelen yapıyla ilerlemenin mümkün olmayacağını düşünerek, toplumun her tabakasının zihinsel algısını değiştirmeyi amaçlamıştı. Bu sebeple din nispeten geri planda kalırken milliyetçilik, Türkiye'nin politikalarına yön veren ana unsurlardan biri olmuştu.

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, inkılaplarla toplumsal dönüşümün sağlanmaya çalışıldığı dönemde, kültür alanında, özellikle dini taassubun etkisini kırmak için, Batılı anlamda modernleşme çabalarının yanında, seküler milliyetçilik de sıkça başvurulan ideoloji oldu. Buradaki esas hedefin, gevşek dini bağlarla bir arada yaşayan bir imparatorluk tebaasının, birbiriyle daha çok kaynaşmış bir millet haline gelmesini sağlamak olduğu açıktır. Bu yaklaşım çerçevesinde girilen inkılap hareketlerinin Türkiye'de toplumsal farklılaşmalara ivme kazandırdığı ortadadır. Ancak, bu süreçte değişim ve dönüşüm, okur-yazar oranı, kentli-köylü nüfusu arasındaki dengesizlik ve eldeki imkânların kısıtlı olması sebebiyle toplumun genelini kapsamamış, sadece eğitim verilebilenlerle sınırlı kalmıştı. Yapılan inkılapların halka yeterince anlatılamaması sebebiyle, bir kısım bu inkılaplara ayak direyerek, inkılap hareketlerine muhalif olarak kaldığını söyleyebiliriz.

Soğuk Savaş'ın başlarından itibaren Türkiye'de siyasi ve sosyal politikaları yönlendiren ana unsurlardan biri olan anti-komünizm, siyasal bir ideolojidir ve kökenleri Ekim 1917 Devrimi sonrasına dayanan, komünist ve komünist olmayan sol akımlara karşı kapitalist ve muhafazakâr güçler tarafından yürütülen siyasi bir savaş enstrümanıdır. Antikomünizm özellikle 1945 sonrası, yani Soğuk Savaş'ın başlarından itibaren merkezi Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere muazzam propaganda ve telkin araçları (gazeteler, kitaplar, makaleler, radyo, televizyon ve sinema filmleri vb.) yoluyla tüm dünyaya yayılmış sol karşıtı ve kapitalizm taraftarı bir ideolojidir¹.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB arasında ekonomik ve ideolojik alanlarda başlayan Soğuk Savaş sürecinde, daha İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren devam eden, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı izlediği politika, Türk siyasilerinde ve halkında olumsuz bir imaj oluşturmuştu. Özellikle Sovyet yönetiminin Türkiye'den toprak talebinde bulunduğu iddialarıyla yükselen anti-komünist söylemler, her alanda etkisini göstermekteydi. Toplumunu etkileyen her konu anti-komünizm etkisinde şekilleniyordu. Soğuk Savaş öncesinde, Türkiye'de Sovyetlere bakış ve komünizm algısı aslında çok farklı değildi, ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Türkiye'de siyasi söylemin merkezine yerleşti. Özellikle Türkiye'nin, ABD liderliğindeki Soğuk Savaş kampında gözü pek üyelerden biri olarak yerini almasıyla birlikte anti-komünist söylem, pratik siyasal hayatın en belirleyici özelliklerinden biri haline geldi.

Türk siyasetinde oldukça belirleyici ve etkili olan anti-komünizm, dini ve milli duyarlılığı yüksek olan bireylerde ve çevrelerde, kadim Çarlık/Rusluk/Moskofluk algısını beslemiş, içerik olarak zenginleşmiş ve güncellenmiş bir versiyonu oldu.

Sovyetlere karşı Amerika'nın desteğini kazanmak için² sola karşı başlatılan sert hareketler, 1946-1947 yıllarında *komünizmle savaş* adına bürünmüştür³. Bu süreçte komünizme karşı girilen bu epik mücadele sebebiyle Türkiye, pek çok konuda taviz vermiştir. En başta, Cumhuriyetin kurulmasının ardından, Türk toplumunun gelişimi için girilen inkılap hareketleri sekteye uğramış, dinin siyasetten ayrılması üzerine inşa edilen laiklik, etkisini yitirmeye başlamıştı. Daha belirgin

¹ Ertuğrul Meşe, "Soğuk Savaş Döneminde Türk Sağında Rus Algısı: Nefretin Kadim Nesnesi", *VII Uluslararası Karadeniz Sempozyumu "Türk-Rus İlişkileri" Bildirileri*, Giresun-2017, s. 132.

² Türkiye'nin bu süreçte, Sovyet Rusya'nın tehditlerinden çekinerek, ABD desteği aradığı açıktır. Ancak bu dönemde Sovyet Rusya'yı tehdit olarak göstererek, 1878'den beri arayışı içinde olduğu ciddi bir askeri ittifaka takılabilmek için koz olarak kullandığı ve bu sayede herhangi bir büyük gücün kendisi üzerinde pazarlık yapmasını engellemeyi amaçladığı yönünde görüşler de mevcuttur. Ayrıntı için bkz. Melih Esenbel, *Türkiye'nin Batı ile İttifaka Yönelişi*, İsis Yay., İstanbul-2000, s. 15.

³ Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, Ebabel Yayınları, Ankara-2006, s. 114.

halde göze çarpan değişim ise milliyetçilik ve din alanlarında kendini göstermiş; zaman zaman birbiriyle çatışan milliyetçilik ve din, komünizme karşı birlikte hareket etmeye başlamıştı. Buna paralel olarak dini ve milli çevrelerin söylemleri, komünist ideolojinin en büyük düşmanı ABD’nin istek ve söylemlerinin etkisiyle, anti-komünist çizgide ilerleyecekti.

1. Soğuk Savaş’ın Başlarında Türkiye’de Komünist Hareketler ve Anti-Komünizm

Soğuk Savaşın başlarında komünistler, Türkiye’nin konjonktür gereği, çok partili hayata geçmesinin getirdiği demokratik ortam ve bu ortamın verdiği özgürlükten yararlanmaya çalışmışlardır. Ülkedeki komünistler, demokratik sistemin komünizmle birlikte oluşması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü ABD liberal tarzda bir demokratik ortam isterken, komünistler bu sistemin emperyalizme hizmet ettiği gerekçesiyle işçi devrimine dayalı bir demokratik sistem istemişlerdir⁴.

Komünistlerin devrim tarzındaki demokrasi istekleri, dönemin şartları nedeniyle toplum ve siyasiler tarafından hoş karşılanmamıştır. Sovyetlerin Türkiye’ye karşı *sinir harbi*⁵ başlatmaları sebebiyle, komünistlerin isteklerinin Rus istekleriyle kesiştiği düşünülmüş ve tepkiler ortaya çıkmıştır. Peyami Safa, Ulus Gazetesinde; “*Komünizm Marksist çizgiden çıkararak Stalinist ve yayılcı bir hal almıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği’nin peyk devletleri arasına sokulmaya çalışılmıştır*”⁶ diyerek, komünist hareketlerin arkasında Sovyetlerin olduğu düşüncesini savunmuştur.

Bu dönemde Türkiye’nin komünizme tepkisinin nedeni, sadece ideolojik değildir. Komünizme salt ideoloji olarak baktığımızda, paradigması ve doktrinleri emperyalizme karşı oluşturulmuş toplumsal bir harekettir. Ancak, Sovyet Rusya’nın amaç ve istekleri çerçevesinde bakıldığında, maksadının değiştiğini görmek mümkündür. Türkiye’de Soğuk Savaş döneminin gözüyle komünizme baktığımızda; nasıl Çarlık Rusya’sı, Hristiyanlığı ve Hristiyan azınlıkların haklarını bahane ederek, topraklarını Osmanlı Devleti’nin zararına genişletmek istemişse, komünizm de şimdi Sovyetler Birliği’nin yayılma emellerine aracılık ediyor ve Osmanlı dönemi azınlıklarını ise bu dönemde ülkedeki komünistler temsil etmekteydi.

Türkiye’de hem tarihten gelen Moskof imajının etkisiyle, hem de İkinci Dünya Savaşı sonrası *sinir harbi* sebebiyle Sovyetlere karşı oluşan antipatinin etkisiyle, komünistlere karşı baskı hareketleri boğucu bir ortam yarattı. Böyle bir ortamda, 1945 sonlarında hükümetin teşviki ve güvenlik kuvvetlerinin etkisiyle yürütülen ve ABD’deki McCarthyciliğe⁷ benzeyen uygulamalar, döneme damgasını vuran gelişmelerdi.

Bu süreçte, anti-komünist düşüncüyü halka da benimsetmek amaçlanmış ve basın kullanılarak halk yönlendirilmeye çalışılmıştır. Örneğin; Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın 3 Aralık 1945’te, dönemin Sovyet yanlısı basın organı olarak bilinen Tan Gazetesine karşı “*Kalkın Ey Ehli Vatan*” başlıklı yazısında halkı tahrik etmişti. Yalçın; “*Bu memleket, asırlardan beri, şimalden gelen hücumlara eti, kanı, ruhu ve silahı ile karşı koydu. Millettin varlığı, bu ıstıraplar ve felaketler ile*

⁴ Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, C. 2, IQ Yay., İstanbul-2013, s. 64.

⁵ İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya’nın, askeri gücünü de kullanarak, Türkiye’ye karşı toprak talebi gibi isteklerle uygulamaya çalıştığı psikolojik baskıdır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Çelik, “Soğuk Savaşın Başlarında Sovyet Rusya’nın Güney Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, *Social Sciences Studies Journal*, C. 4, S. 24, 2018, s. 5181-5207.

⁶ *Ulus*, 5 Aralık 1949, s. 1.

⁷ McCarthycilik; Bu terim, 1940’lı yılların sonunda başlayıp 1950’li yılların sonuna kadar ABD’de devam etmiş anti-Komünist kuşkuculuğunu ifade eder. Bu terim adını ABD senatörü Joseph McCarty’den almıştır. Bu dönemde, çeşitli durumlardan ötürü çeşitli insanlar Komünist ya da Komünist sempatzı olmakla suçlanmış, özel ve devlet kurumlarınca saldırgan soruşturmalara maruz kalmış, bir çok insan işten atılmalarına, kariyerlerinin yok edilmesine, hatta tutuklanmalara maruz kalmıştır. Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/McCarthycilik> / Erişim tarihi 23.01.2020.

yoğrulmuştur. Bu defa, yine, anavatan topraklarından parçalar ve Türk istiklalinin hatimesi teşkil edecek surette Boğazlarda üsler isteniyor... Fakat düşman istilası şimdi komünizm propagandası halinde içimize sızmaya başlamıştır... Büyük vatansaver Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır: *Kalkın Ey Ehli Vatan! Mücadele başlıyor. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı uğraşmaya, ona karşı propaganda yapmaya mecburdur*" diye yazmıştı. Bu yazını içeriği Soğuk Savaş süreci boyunca komünizme karşı milli duyguların kullanılacağına bir göstergesiydi. Yazının içeriğinde, sürekli olarak toplumun milli duygularına vurgu yapılarak, komünizm düşmanlığı işlenmiştir.

Yazının yayınlanmasının ertesi günü, 4 Aralık 1945'te, üniversite öğrencileri İstanbul Üniversitesi önünde toplanarak, Tan gazetesinin politikasını protesto ettiler. Daha sonra da gazete binasına saldırıda bulundular. Gazetenin matbaa bölümü tahrip edilerek yağmalandı. Sol yayın satan ABC ve Berrak Kitapevi de bu saldırıdan etkilendiler. Daha sonra Beyoğlu'na giden grup, burada sol eğimli olan Görüşler Dergisi, Yeni Dünya ve La Turque gazetelerini de tahrip ettiler⁸. Hükümet, yaşanan olaylarla ilgili bir dava süreci başlatmış, Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesine⁹ göre, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykurt birer yıl cezaya çarptırılmıştı.

Komünizm karşısında yaşanan toplumsal infialin ardından bir müdahale de Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından gerçekleştirilmişti. Türkiye Komünistlerinin Sovyetler Birliği ile ilişki içinde olduğu iddiaları, komünist teşkilatlanmaların üzerine dikkatleri toplamıştı. Komünist Parti ve sendikalar bu iddiaları reddetmiş olmasına rağmen, Rusya'ya göndermiş oldukları çeşitli raporlar ortaya çıkmıştı. Şefik Hüsnü Değmer'in, 1945 yılı sonlarında ve 1946 yılında Moskova'ya göndermiş olduğu raporlarda, Türkiye'de basın aracılığı ile izlenen komünist propagandanın bahsedilmişti. TSEKP'nin, Türkiye'nin Rus tehditleri karşısında İngiltere'den yardım istemesine karşılık, Türkiye'nin İngiltere'ye uşaklık ettiği şeklindeki değerlendirmesi de tepkilere neden olmuştu¹⁰. Komünistlerin bu tip girişim ve faaliyetleri de Türkiye'deki anti-komünizm algısını bir ölçüde de olsa haklı çıkarıyordu.

Toplumda oluşan komünizm karşıtı tepki ortamında, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946 tarihinde yayınlanan ve bir gün sonra basında yer alan bir tebliğde, alınan tedbirler halka duyurulmuştu. Sıkıyönetim komutanlığı tarafından yapılan faaliyetler şunlardı; "*Mahkûm komünistler veya müfrit komünist mefkûreleri bazı kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları anlaşılan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi merkezi ve şubeleri, sendikalardan ve partilerden aldıkları direktifli hareket eden kimseler tarafından kurularak ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenleri ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir. Bu partilerin fikirlerini yayan sendika, Ses, Nor-Or, Gün gazeteleri ve dergileri ile matbaaları kapatılmıştır. 9 Aralık 1946 tarihli sayısında görülmüş olduğu üzere ülkenin siyasi ve hukuki düzenini bozma yolunda propaganda yapan Yarın Gazetesi dört ay süre ile kapatılmıştır. İrticai yayın yaptığı gerekçesi ile Büyük Doğu dergisi dört ay süre ile kapatılmıştır.*"¹¹

1948 yılına gelindiğinde, komünist propaganda yapan yazıların artması gerekçesiyle önlem alınması için hükümetin faaliyetlerini görmekteyiz. 8 Haziran 1948 tarihli belgede, CHP Konya Milletvekili Fikret Silay'ın Başbakan Hasan Saka'ya; "*Hak ve adalet mefhumlarına sığınarak gizli*

⁸Ahmet Çelik, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Muhafız Basın (1939-1945)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ SBE, Isparta-2011, s. 82-83.

⁹Bu maddenin içeriği; "*Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisini, Hükümetin manevi şahsiyetini, Bakanlıkları, Devletin askeri veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya Adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahkir (aşağılama) ve tezyif (alay) etmek*" olarak belirtilmektedir.

¹⁰Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, C. 2, IQ Yay., İstanbul-2013, s. 71.

¹¹ *Vatan*, 17 Aralık 1946, s. 1.

gizli komünistlik propagandası yaptıkları sezilen yazılar mevcuttur”¹² diyerek, takibat mercilerinin daha uyanık olmasını istediği raporu üzerine Başbakan’ın, Adalet Bakanı’na gereken önlemleri alması hususunda talimat verdiğini görmekteyiz.

Anti-komünist faaliyetlerden sendikalar da etkilenmişti. Demokratikleşme adına Cemiyetler Kanunu’nda yapılan düzenlemelerle sendika kurma hakkı getirilmişti. Türkiye Sosyalist Partisi tarafından; Türkiye Tekel İşçileri Sendikası, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası, Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası, Türkiye Demir ve Çelik İşçileri Sendikası, Türkiye Basın ve Basın Makinistleri Sendikaları kurulmuştu. Bu beş sendika adına, 14 Aralık 1946 tarihinde, Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu oluşturulmuştu. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ise her iş yerinde bir sendika kurulması taraftarı olduğunu açıklamıştı. Bu sendikalar kendi işkolları içinde birleşerek ulusal bir işçi federasyonunun üyesi olma yolunda ilerleyeceklerdir. Sistem içerisinde bölge birlikleri önemli bir yer tutmuştur. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Ankara İşçi Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Adana İşçi Sendikaları Birliği, Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği kurulmuştur. İsmi geçen örgütlenmelerin tamamı komünist yapılanma oldukları gerekçesiyle, 16 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır¹³. Kapatılan sendikalar, partiler, gazete ve dergilerle alakalı kişilerin evlerine ve işyerlerine polis tarafından baskınlar düzenlenerek 44 kişi yakalanmış ve sorgulanmıştır. Şefik Hüsnü Değmer başta olmak üzere, Aziz Nesin, Sabahattin Ali, Yusuf Ahıskalı sorguya çekilenler arasındadır.

Yaşanan gelişmeler sonrasında CHP’de aşağıdaki bildiri yayınlamış ve il idare kurullarına göndermiştir; “*Cemiyetler Kanununda yapılan düzenleme ile sınıf esasına dayanan teşekküller oluşturma izni verilmiş ancak dış müdahalelere ve sosyal hayatı bozacak davranışlara izin verilmeyeceği aşikârdır. Sıkıyönetim tarafından kapatılan partiler, sendikalar ve gazeteler koşullara uyma garantisi verseler de komünizmin temsilcisi durumuna gelmişlerdir. Dışarıdan mali destek sağlayan ve bazı saf vatandaşları yanlış yöne sürükleyen, zaruri şartlardan dolayı yaşanan sıkıntıları öne sürerek propaganda yapmak isteyen yayınlar, kimi yerlerde bedava dağıtılarak halkı etkilemeye çalışmıştır. Bu nedenle Sıkıyönetim Komutanlığı aldığı tedbirler yerindedir*”¹⁴

Yaşanan gelişmeler sonrası komünizm davası üniversitelere de sıçramış, Tan olayı sonrasında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde, bu olaya karşılık verileceği iddiası ve bazı hocaların öğrencileri kışkırtması üzerine açılan soruşturmada Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu¹⁵, Behice Boran ve Niyazi Berkes soruşturmaya alınmıştır. 13 Aralık 1945’te Fakülte Dekanı olan Enver Ziya Karal, MEB Yüksek Öğrenim Genel Müdürlüğü’ne yazdığı bir mektupta; ismi geçen kişilerin ilmi anlayışla uyuşmayan Görüşler Dergisi’nde yazı yazdıklarını bildirmiştir. İsmi geçen öğretim görevlilerinin, öğrencilere komünizm gibi zararlı fikir aşıladıkları gerekçesiyle soruşturma başlatılmış, görevden uzaklaştırılmaları uygun görülmüş, ancak Danıştay kararı bozmuştur.

Ankara’da sol görüşlü öğrenciler tarafından çıkarılan Ant Dergisi ile yukarıda ismi geçen öğretim üyeleri tarafından desteklenen Adımlar, Yurt ve Dünya dergileri karşıtı bir ideoloji oluşmaya başlamıştır. 5 Mart 1947 tarihinde DTCF konferans salonunda Pertev Naili Boratav’ın konferans vereceği sırada salona gelen sağ görüşlü öğrenciler ile sol görüşlü öğrenciler arasında tartışmalar yaşanmış ve konferans ertelenmiştir.¹⁶ Bu olaylar, daha sonra üniversitelerde Türk gençliğinin birbirine düşman olmasına neden olacak öğrenci kavgalarının temellerini oluşturur. Bu tarihten sonra

¹² BCA, 30.1.0.0/42.252.1.

¹³ Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 227.

¹⁴ Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 73.

¹⁵ Aclan Sayılğan 1976 tarihli kitabında Muzaffer Şerif Başoğlu ile ilgili şunları söylemektedir; “*Bugün Sosyal Psikoloji alanında dünya çapında bir otoritedir. ABD’de yaşar. Galiba Amerikan vatandaşı da olmuştur. Kendisi 1944 yılında Ankara’da mevkuf bulunurken devrin Reiscumhuru İnönü’nün delaleti ile Roosevelt Amerika’ya davet etmiştir*” Sayılğan, *Türkiye’de Sol...*, s. 307.

¹⁶ *Akşam*, 4 Mayıs 1946, s. 2.

fakültede komünistlerin istenmemesi ile ilgili protesto ve gösteriler devam etmiş, Talebe Birliği'nin organize ettiği olaylar sonucunda Ankara Üniversitesi rektörü istifa etmiş, 10 Nisan 1948 tarihinde de Ankara Üniversitesi Senatosu komünistlikle suçlanan öğretim üyelerinin görevlerine son vermiştir¹⁷. Daha sonra senato kararının bozulmasına rağmen bu hocalar görevlerine dönmemişler, yurt dışında akademik hayatlarına devam etmişlerdir. Bu gelişmelerin yanında, 1946 yılında Milli Talebe Birliği'nin faaliyetlerine izin verilmiş ve *Komünizmle Mücadele Derneği* kurulmuştur. 1947 yılında, Türk Ceza Kanunu'nda komünizm ile ilgili maddeler değiştirilerek, komünizm propagandası için öngörülen cezalar arttırılmıştır.

Antikomünizm, sadece komünizmle mücadele için üretilen salt akademik bilgiler yığını değil, aynı zamanda siyasi, sosyal, dini ve psikolojik süreçleri de biçimlendiren çok katmanlı bir zihniyet halidir¹⁸. Bu haliyle Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Türkiye'de anti-komünist çizgide siyasi ve hukuki alanlarda yukarıdaki gelişmeler meydana gelirken, sosyal alanda da komünizmin yayılmasını önlemek için tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla komünizmin karşısına milliyetçilik ve din çıkacaktır.

2. Anti-Komünizm Etkisinde Türkiye'de Din ve Milliyetçilik

Anti-komünizm, Türk toplumunun asli bir biçimde sahip olduğu temel ve vazgeçilemez değerlerin/hassasiyetlerin, komünist bir toplumda hayat bulamayacağına dair bir korku kültürü yaratılarak işletilen bir siyasallaşma söylemidir. Çünkü korku, beklenmedik ve öngörülemez bir durumla karşılaşan insanın, zihnini içinde yaşanan zamana yoğunlaştırmasını sağlayan bir mekanizmadır. Toplumunu oluşturan bireylerin olumsuz deneyimlerinin etkisiyle biçimlenen bir hayal gücü ile korkular şekillenir ve topluma sirayet eder. *Korku krizi*, kimi zaman bir gerçekliğin abartılması, bilinçli olarak belirli yönlerinin açığa çıkarılması biçiminde, kimi zaman da gerçeklikten tamamen kopuk bir kurgu biçiminde olabilir. Burada amaç, üretilen korku ile siyasal kültürde itaati, uyumu ve oluşmuş olan veya oluşması muhtemel ittifakın sürekliliğini ve toplumsal kontrolü sağlamaktır. Bu korkunun oldukça işlevsel kullanımını, genel olarak Türk siyasetinde ve özellikle de milliyetçi ve muhafazakâr reaksiyoner söylemlerde daha belirgin bir biçimde görmekle birlikte, bu tür bir siyasallaşma tek başına anti-komünizme indirgenemez¹⁹. Ancak yine de Türk siyasetinde anti-komünizm, hayatlarının önemli bir bölümünü Tek Parti döneminde yaşayan dindar, milliyetçi ve muhafazakâr kişilerin önemli bir kısmının, siyasal sosyalleşmesinde önemli reaksiyon damarlarından biri olmuştur.

Komünistler, Türkiye'nin nüfusuna göre sayıca çok küçük bir topluluk olsalar da, sırtlarını dayadıkları, dış kuvvetler tarafından kendilerine sağlanan büyük imkânlarla, devlet ve milleti tehdit eden iç düşmanların en tehlikelisi, olarak vasıflandırılmaktadırlar²⁰. Bu yüzden, Türk solunun tavır ve davranışları ile bu algının oluşmasına yaptığı katkı saklı tutulmak kaydıyla; milliyetçiliğe, Türkçülüğe ve İslamiyet'e düşman ideolojilerin başında ilmi sosyalizm denilen, Marksist sosyalizm, diğer adı ile komünizm gelmektedir.

İslamcılık, Osmanlı ve saltanatı çağrıştırdığı, daha da önemlisi milli devlet anlayışına uygun olmadığı için, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren reddedilmiş, her türlü aşırı İslami eğilimler cumhuriyet ve laikliğe tehdit olarak algılanmıştır. 1940'lı yıllarda durum çok farklı olmamış, rejim öncelikli olarak milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi olarak tanımlanmıştır. Eğitim sistemi, gündelik siyaset ve gazetelerin savunduğu değerler bu eksene dayanmıştır²¹. Rejimin komünizm ile ilişkisi ise özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında şiddetlenmiştir. Bu yeni siyasal durumda ise

¹⁷ Dokuyan, *1945-1950 Yılları...*, C. 2, s. 73-81.

¹⁸ Meşe, "Soğuk Savaş...", s. 133.

¹⁹ Ertuğrul Meşe, *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya-2013, s. 10.

²⁰ Nejdet Sançar, *Türk, Moskof ve Komünist*, Toprak Dergisi Yay., İstanbul-1959, s. 217

²¹ Levent Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, İletişim Yay., İstanbul-2013, s. 272.

komünizme karşı yalnızca Türk Milliyetçiliğine başvurulmamış, toplumda daha sağlam dayanakları olan İslam da kullanılmıştır. Böylelikle 1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren İslam ve Milliyetçiliği yakınlaştıran yeni bir siyasi çizgi oluşmuştur²². Bir başka ifadeyle, başlangıçta Osmanlı ve Saltanat karşıtlığı nedeniyle cumhuriyet ve laikliğe dayanan Türk milliyetçiliği, biçim değiştirerek İslam ile ortak paydada buluşmuştur. 1940’lı yıllar, bu sürecin miladını oluşturmaktadır²³. Sonraki süreçte Milliyetçi ve İslamcı kesimler, milliyetçi muhafazakâr kimlikleriyle, anti-komünist eylemlerde ortak hareket etmişlerdir.

Temel kültürel unsurlardan olan din ve milliyetçilik, Soğuk Savaş öncesindeki misyonlarını anti-komünizm etkisiyle yeni misyonlarına bırakmışlardır. Komünizmin yayılmasının önündeki iki bariyer olarak yerlerini alırken, içerikleri yeniden tanımlanacaktır. Rusya’nın/komünizmin iç siyasetteki ideolojik karşılığı olan anti-komünizm ve devlet milliyetçiliğinden uzaklaştırılan Türk milliyetçiliği ve dini duyarlılıklar, komünizmle mücadelede iki önemli unsur haline gelmiştir.

2.1. Anti-Komünizm ve Milliyetçilik

İç siyaset açısından baktığımızda milliyetçilik, çeşitli sorunları kendi açısından ele alan ve her düşüncüyü buna göre şekillendiren, toplumun hemen hemen tüm faaliyetlerine hâkim bir güçtür. Taassuptan arındırılmış bir milliyetçiliği, toplumu milli kültüre ve evrensel anlayışa götüren bir araç olarak görebiliriz. Ancak söz konusu süreçte, Türk milliyetçiliği de toplumsal ve ekonomik değişkenlerin yarattığı etkilerden uzak kalamamıştır.

1945’ten sonraki liberalizasyon, milliyetçiliğin fikir içeriğinde bazı değişikliklere yol açtı. Akılcı ve materyalist bir milliyetçilik anlayışının, solcu fikirlerin sızmasına elverişli bir zemin hazırlayacağından özellikle endişe duyulmaktaydı. Uygulanagelen milliyetçilik anlayışının ve belirsiz bir toplumsal ahenk görüşünün bütün sol düşüncelere karşı en güçlü siper olduğuna inanılıyordu. Sendikaların büyük bir kısmı, çeşitli yayınlar ve kurulan iki siyasi parti, Marksist fikirlerin etkisi altına girmişti. Bu durumdan materyalist ve din aleyhtarı bir milliyetçiliğin, Marksist ideolojiye karşı koyamadığı sonucu çıkarıldı²⁴. Hatta bu çeşit bir milliyetçilik anlayışı, dinde uygulanması düşünülen liberalizasyon siyasetiyle de bağdaşmıyordu.

1946 yılı sonlarından itibaren Türkiye’de, yavaş yavaş yeni bir milliyetçilik anlayışı belirdi. Milliyetçiliğin yeni bir yorumunun yapılması fikrini ortaya atan Hamdullah Suphi Tanrıöver, “*Milli gücün kaynaklarının tarihte, özellikle Osmanlı tarihinde bulunduğunu iddia ediyordu. Müslümanlık, Türk toplumlarının ruhunda yaşadığı için, milliyetçiliğin tarih ve dine dayandırılmasını istiyordu.*”²⁵ Din ile tarih arasında o kadar sıkı bir ilişki vardı ki, biri olmadan öteki düşünülemezdi. Bu anlayışın ikame edilmesi yönünde, Türk Ocakları’nın yayın organı olan *Türk Yurdu Dergisi* de çıkarılmaya ve yeni milliyetçilik anlayışını yaymaya başladı.

Cumhuriyet Halk Partisi de, 1947 yılında toplanan kurultayında, bir yandan milliyetçiliğin komünizmle mücadelede kullanılacağını belirtirken, öte yandan da parti programında yer alan milliyetçilik kavramının tanımını değiştirmeye karar verdi. Yeni tanıma göre milliyetçiliği, ırkçılık ve sosyalizmden ayırt edebilmek için, siyasi milliyetçilik yerine dil, ortak kültür ve tarihe dayanan bir milliyetçilik kavramı ortaya konuyordu²⁶. Başbakan Recep Peker, İstanbul Üniversitesi’nde

²² Aslında, İslamcı ideoloji milliyetçiliği şekillendirmiş, milliyetçi ideoloji dinsel içeriklerle yeniden tanımlanmıştır. Bu iki ideolojinin birleşmesi ile sağ ideolojinin tanımı yapılmıştır. Bu birleşmeden sonra Türkiye Sağ’ının açılımı “*Muhafazakar Milliyetçi Türkiye*” olmuştur.

²³ Cantek, *Cumhuriyetin Büluğ ...*, s. 272-274.

²⁴ Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul-2016, s. 333.

²⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Ocakları’nda din aleyhtarlığını savunanlar arasında yer alan H. S. Tanrıöver, şimdi milliyetçiliği dine dayandırmak istiyordu. Bkz. *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara-1948.

²⁶ Karpaz, *Türk Demokrasi...*, s. 335.

yaptığı bir konuşmasında; “Milliyetçi mefkûreyi teperek ve beynelmilelcilik sınırlarına giren ideolojilere saparak, yabancı devletlerin unsurlarıyla iş ve baş birliği yapan insanlara dikkat etmeliyiz. Komünizmden ve ırkçılıktan korunmanın en tesirli vasıtası asil, temiz ve billurlaşmış bir milliyetçilik duygusudur”²⁷ diyerek milliyetçiliğin yeni misyonunu belirlemiş ve tanımını yapmıştı. Bu yaklaşım, basın-yayın çevrelerindeki yazar-çizer takımını da etkiledi.

Komünizmin panzehiri olarak milliyetçiliği ön plana çıkara yazılar gazete ve dergilerde bolca yer almaya başlamıştı. Örneğin, Süleyman Nazif “Rus Kimdir, Moskof Nedir?” adlı yazısında; “Moskof’un barışı aldatıcı, susması kuduz, yaltaklanması hain, yardımı ihanet doludur. Ey Türk oğlu!.. Sana damarlarındaki kanı hediye edenler, kanlarının son damlalarını Moskof savaşlarında döktüler. Sen bugün, yarın ne olursan ol, fakat unutma ki o şehitlerin ebedî bir yetimisin!.. Bu din, bu devlet, bu vatan gibi, bu gayız, bu kin, bu intikam da onların sana mübarek bir mirasıdır! Dünyada bir Rusya ve bir Rus kaldıkça bu hakkına ve bu vazifene hürmet et: Hakkın öldürmek, vazifen, gerekirse hemen ölmektir, Türkoğlu!” diye seslenerek, komünizmin karşısına milliyetçiliği koyuyordu.

Bu gelişmeler göstermektedir ki, Soğuk Savaş yıllarında, tarihten miras kalan Moskofçuluk, anti-komünizme evrilmişti. Kullanılan unsurlar muhtevası yeniden oluşturulan milliyetçilikti. Hayrani Ilgar’ın; “Şurası da tarihi bir gerçektir ki; Türk’ün can düşmanı Moskof’tur. Moskof’un bugünkü adı ise: Komünist Rusya’dır. Rusya adı bir vasıtaadır; Türk’ün can düşmanı: Komünizmdir”²⁸ ifadeleriyle vurguladığı yaklaşım, anti-komünist cephenin genel olarak kabul ettiği bir görüştü.

Geçmişten devralınan ve Türk’ün can düşmanı olarak görülen Moskof imgesinin çok açık bir biçimde komünizmle eşitlenmiş biçimde algılanması halî, dönemin bütün milliyetçi ve muhafazakâr yazınında görülüyordu. Özellikle Hüseyin Nihal Atsız’ın yazıları, bu eşitlemenin tipik örneklerinin başında gelir. Atsız, “Tarihin Barışmaz Düşmanları” adlı yazısında, bu konu hakkında şu görüşleri ileri sürer: “Komünizm, ruh ve seciye bakımından soysuzlaşmış binlerce casusu bulunan bir Moskof emperyalizmidir.”²⁹ Yazıda, Moskoflukla komünizm eşitlenmiş ve komünizm taraftarlığı vatan hainliği olarak görülmüş ve yok edilmelerinin bir gereklilik olduğu belirtilmiştir. Tarihten beslenen Türk milliyetçiliği, komünizmin karşısına çıkarılırken, yine tarihi bir hadise olan Rus düşmanlığını yanına almıştır.

Türkçü bir yazar olan Hüseyin Nihal Atsız’ın Orhun Dergisi’nin 15. ve 16. sayılarında yayınlanan “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup 1 ve 2” adlı yazılar da komünizme ve komünistlere karşı tepkinin oluşmasında etkili olmuştur. Kimi sol görüşlü kişilerin, özellikle eğitim ve kültür hayatında görünür olması, milliyetçi çevrelerde tepkilere neden olmuş, Nihal Atsız’ın yazılarında bu tepkiler açıkça görülmüştü. Nihal Atsız; “Sayın Başvekil!... devlet bilmeden koynunda yılan besliyor. Kızıl gözlü, sinsi ve zehirli yılanlar. Bu yılanlar... vatani arkadan vuracaklar, bekledikleri kızıl sabahı Türkiye’ye getirecek olan yabancı ordulara ajanlık edeceklerdir.... Solculuk, gördüğü müsamaha ve kayıtsızlıktan faydalanarak sinsi sinsi ilerliyor.... Arasına gayrı memnunları, gayrı Türkleri de alarak büyüyor. Yalnız mahrem ve samimi düşünce halinde kalmayarak hareket haline geçiyor...”³⁰ diyerek, toplumdaki komünist gelişmeden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Bu yazılardan sonra Sabahattin Ali, Nihal Atsız’a dava açmıştır. Bu dava süreci 1944 milliyetçilikle komünizm arasındaki mücadelenin ilk basamağı olduğu için bir adli olaydan daha fazla bir anlama sahiptir.

Komünizme karşı ilk toplumsal tepki olan *Tan Olayında*, Hüseyin Cahit Yalçın’ın “*Kalkın Ey Ehli Vatan*” çağrısında kullanmaya başladığı komünizme karşı milliyetçilik daha sonraki süreçte de

²⁷ *Ulus*, 29 Mart 1947, s. 1.

²⁸ Hayrani Ilgar, *Komünizm ve Tenkidi*, TKMD Genel Merkezi Yay., İzmir-1966, s. 5.

²⁹ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, İrfan Yay., İstanbul-2003, s. 61.

³⁰ Hüseyin Nihal Atsız, “Başvekil Saraçoğlu’na Birinci Açık Mektup”, *Orhun Dergisi*, S. 15, 1944, s. 3.

devam etmiştir. Bu gelişmelerden bir tanesi de 1936 yılında, Hatay’da Türklere zulüm edilmesini protesto etmek için toplanmasının siyasi maksatla olduğu gerekçesi ile kapatılan Milli Türk Talebe Birliği’nin, 1946 yılında, Türk Talebe Birliği adıyla tekrar faaliyete geçirilmesi olmuştur. 17 Şubat 1947 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla başına Milli ifadesi tekrar konulmuştur. Ancak kurulduğu dönemlerde seküler milliyetçi çizgide olan bu birlik, anti-komünist reaksiyonla birlikte, gittikçe İslâmcı bir çizgiye yönelmiş³¹ ve bu çizgide komünizmle mücadele etmiştir.

2.2. Anti-Komünizm ve Din

Türk toplumunun Soğuk Savaş’ın ideolojiler mücadelesinde Komünizme karşı sağlam durması ve anti-komünist cephenin güçlenmesi bakımından dini değerlerin kullanılması da öne çıkan bir tercih olmuştur. Böylece Cumhuriyet’in seküler yaklaşımlarında bazı tavizler verilmesi gibi bir durum oluşmuştu. Muhafazakârlar, İslamiyet’i aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak kabul ediyorlar ve dinin hayattan çıkarılmasını, toplumun ahlaki yapısının bozulmasında etken olarak görüyorlardı. Soğuk Savaş döneminde ahlak bozulması ile komünist ideolojinin toplumda rağbet görmesi aynı anlama geliyordu.

Toplumsal gerçekliğin en önemli unsurlarından birisi olan din, toplumsal yapının davranışlarının belirlenmesinde merkezi bir konuma sahiptir. Bu bakımdan dinin temel fonksiyonlarından biri de, toplumlara belli bir zihniyet kazandırma gelmektedir³². Bu süreçte en önemli fonksiyonu anti-komünist misyona hizmet etmek olan din, bu amaçla siyaset aracı haline getirilerek, komünizmin karşısına çıkarılması işlevinin ve amacının yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur.

Bu dönemde, Türkiye’de zemin bulmuş komünist eğilimlere karşı koymak, dinin en önemli göreviydi. Cumhuriyetin dini geri plana iten pozitivist felsefesinin, sol akımlara etkili bir şekilde karşı koyamadığını, bilakis onları güçlendirdiğini iddia ediliyordu. Bu kimseler sol akımların etkisini yok etmek, gençliği maddeciliğin kötülüklerinden korumak ve onlara fedakârlık ruhunu ve vatana bağlılığı aşımak için dine dayanan bir eğitimi savunuyorlardı. Bunun için öncelikli ve vazgeçilmez tedbir, hükümetin din politikasını değiştirmesi ve okullarda din eğitimi verilmesiydi³³. Dolayısıyla bunu sağlayacak bir hükümetin işbaşına gelmesini de istiyorlardı. O dönem anti-komünist amaçlarla dinin yeniden yorumlanması ve sol akımların laik sistem yüzünden yayıldığı iddiası, bugünlere uzanan, Atatürk dini baltaladı, düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır.

Türkiye’de oluşan bu ani din liberasyonu Soğuk Savaşın etkisiyle olduğu kesindir. Çünkü bu dönüşüm süreci, komünist Rusya’nın baş düşmanı ABD tarafından önerilmiş ve desteklenmiştir. “SSCB komünisttir, dinsizlikle yayılır, komünizmin topluma yayılmasını önleyecek biricik inanç dindir; yığınları dine yönelteceğiz ki komünist olmasınlar” diyen ABD, 1945’ten sonra Sovyet yayılmasından çekinen Batı Avrupa ülkelerine ve Türkiye’ye dine sınımsız sarılın buyruğunu vermiş; SSCB’nin komşusu olan Türkiye’ye de; “Sizin SSCB topraklarında yaşayan milyonlarca soydaşınız ve dindaşınız var; soy ve din kardeşliğiyle onları kendi önderliğiniz altında toplayıp SSCB’ye karşı ayaklandırarak, ABD’nin koruması altında, tıpkı atalarınızın kurduğu Osmanlı imparatorluğunun pırlantılı dönemini diriltebilirsiniz”³⁴ diyerek, adeta nasihat vermişti, Bu nasihat Türkiye’de siyasi çevreler tarafından da kabul görmüş, din politikaları üzerinde etkili olmuştur.

Toplumsal alandan dinin, dini simge ve önderlerin geri çektilmesi, 1930’lu yıllardan itibaren toplumda dini, siyasi ve sosyal boyutları olan bir durumun yani manevi buhranın ortaya çıkmasına

³¹ Emine Öztürk, “Mili Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Antikomünizm”, *SDÜSBE Dergisi*, Yıl:2016, S. 25, s. 104.

³² Mustafa Keskin, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV (2004)*, Sayı: 2, s. 11-12.

³³ Karpal, *Türk Demokrasi...*, s. 354-355.

³⁴ Cengiz Özakıncı, *İrtica 1945-1999 Türkiye’de İrtica ve Emperyalizm*, Otopsi Yay., İstanbul-2002, s. 80.

neden olduğu savunulmaya başlanmıştır. Bu buhrana dikkat çeken Osman Turan'a göre, "Türkiye 'de komünizmin bu derece süratle yayılması ve azgınlaşması, başka memleketlerden farklı olarak, iktisadi ve içtimai şartlardan ziyade manevi buhranın tabii bir neticesi olmuş; münevverlere ait kültür, ahlak ve mefkûre sükûtu, sosyalist moda ve propagandanın kısa zamanda marazi bir inkişafına kâfi gelmiştir."³⁵

Dinde Liberalizasyonun gerçek sebepleri ve bu liberalizasyonun içinde geliştiği sosyo-kültürel ortam göz önünde tutulduğunda pek iyimser olunamaz. Çünkü İslamiyet'in maneviyatını bir kenara koyarak, O'na savunma aracı olarak bakılması, gerçek amacının dışına çıkarılmasına ve günümüze kadar uzanan süreçte siyasete alet edilmesine ve toplumu istenilen amaç için yönlendirecek bir araç olarak bakılmasına neden olmuştur. Dinin komünizmin karşısına savunma aracı olarak çıkarılması, tıpkı milliyetçilikte olduğu gibi, toplumun önde gelen kişileri tarafından kaleme alınan yazılarla servis edilmiştir. Necip Fazıl Kısakürek "Moskof" adlı eserinde; "Maddeler ve manalar, insanlar ve davalar arasında olduğu gibi, toplumlar ve milletler arasındaki zıtlığa, buz dağı ve yanardağ derecesinde en iyi örnek, Moskofla Türk... Tarih böyle bir zıtlığı hiçbir milletle hiçbir toplum arasında ve hiçbir zaman ve mekânda kaydetmedi. (...) Evet, doğrudan doğruya birbirinin vücut hikmetine düşman olmaktan gelen böyle bir zıddiyet münafereği, tarihte tektir ve sadece Türk ile Moskof'a hastır. Onun içindir ki, bütün bu incelikleri düşünmeden sezen halkımızın dilinde Moskof, sade Moskof değil, Moskof Gâvurudur. Türk, ciğerinin ta içinden gelen bir havayla ve dışlarını gıcırdatarak "Moskof Gâvuru" derken, olanca dayanağını Müslümanlıkta bulur..."³⁶ diyerek dini komünizmin karşısına koymuştur.

Cemal Kutay, Ocak 1946'da devlet yardımı alarak yayınlamaya başladığı Millet Dergisi'nin 2 Ocak 1947 günlü 48. sayısında, okuyucularına şöyle seslenmekteydi; "... Anneler ve babalar!.. Vicdan hesaplaşması döneminiz gelmiştir. Yavrularınıza ebedi ve tek Allah fikrini telkin ediniz... Allahsız bir nesil yetiştirmeyiniz! Gençliği Allahsız ve dinsiz yetiştirmekten kurtarmalısınız"³⁷

Tüm bu din lehine propagandalardan sonra, komünizm karşıtlığı ile paralel olarak Türkiye'de din konusunda farklı politikalar izlenmeye başlanmıştır. Muhalefetin, "dinsizlik" iddialarına muhatap olan Cumhuriyet Halk Partisi, 1947 yılında toplanan kurultayında, vatandaşları din konusunda bilinçli hale getirmek için girişimlerde bulunulmasını kabul etmiştir. Bundan sonra nedenleri farklı da olsa, ilk olarak, 27 Ocak 1947'de okullar dışında din eğitimi kabul edilmiş, 25 Kasım 1949'da isteğe bağlı olarak okullarda din eğitimi alınmasına karar verilmiştir. Arkasından Türk-Amerikan Karma Eğitim Komisyonu'nun

"Okullarda okutulacak din derslerinin programları kitapları ve öğretmenlerinin aydınlatılması konuları üzerinde incelemeler yapmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nda toplanan yetkili karma komisyonun raporuna dayanılarak; Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi dini ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilk okullarda din öğretimi yapılmasının uygun olduğunu..."³⁸ şeklinde verdiği karar neticesinde okullarda din dersi okutulmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş döneminde, komünizmle mücadele de kullanılan dini bir unsur da cami imamlarıydı. İmamlar, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan aldıkları direkt talimatla komünizmin İslam'a aykırı olduğu yönünde hutbeler vermişlerdir. Dünya Gazetesi'nde çıkan bir haberde; "Topraklı Camii'nde imam Mustafa Uçarok hutbede Türkçe bahsini okurken, Rus idaresinin fenalığından, komünist rejimin İslamla asla uygun düşmeyeceğinden bahsetmiş ve Rusların din düşmanı olduğunu da ilave ettiği bir sırada cemaatten İbrahim Balayıl, ayağa kalkarak, -sen yalan söylüyorsun- diye bağırmıştır. Bunun üzerine İbrahim Balayıl polis tarafından tutuklanmıştır. Suçlu

³⁵ Meşe, *Türk Siyasal Yaşa...*, s. 35.

³⁶ Necip Fazıl Kısakürek, *Moskof*, Büyük Doğu Yay., İstanbul-2007, s. 5-6.

³⁷ Özakıncı, *İrtica 1945-1999...*, s. 86-87.

³⁸ *BCA*, 30..18.1.2/124.81..15.

*sorgusunu müteakip tevkif edilmiş, akli muvazenesinden şüphe edilerek hastaneye kaldırılmıştır.”*³⁹ Gazete haberinde komünizm karşıtı imama tepki gösteren şahıstan suçlu olarak bahsedilmesi de komünist sempatanlarına karşı oluşan tavrı göstermekteydi.

Dönemin liberal demokratik havasından partiler de etkilenerek, din alanında liberalizasyonu savunmaya başladılar. Liberalizasyon istekleri Aralık 1946’da, sol akımlara karşı bir savunma önlemi adı altında başladı ve siyasi partiler tarafından benimsendi⁴⁰.

Yine bu dönemin en çarpıcı gelişmesi CHP’nin konjontüre göre hareket etmesidir. İnkılapların uygulayıcısı olan CHP’nin paradigması da değişmiştir. CHP, din eğitiminin yaygınlaştırılması, İslam dünyasıyla ilişkilerin artırılması, din adamlarına ekonomik destek sağlanması gibi konuların parti programı içerisinde yer alması yönünde girişimleri artırmıştı. 15 Şubat 1949 tarihinde, din dersleri, Karma Eğitim Komisyonu’nun kararıyla ilkokullarda okutulmaya başlanmıştı. CHP’nin din konusunda attığı diğer adım da İlahiyat Fakültesinin açılması olmuştur. 4 Haziran 1949 tarihli Meclis oturumunda, Ankara Üniversitesine bağlı, 4 yıl eğitim verecek olan İlahiyat Fakültesi’nin açılması resmen kabul edilmiştir⁴¹. CHP’nin attığı diğer adım ise; İslam ve Türk Büyüklerinin Türbelerinin Ziyarete Açılması Kararı’dır. 1 Mart 1950 tarihli Meclis oturumunda Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Bir Takım Unvanların Meni ve İlgasına dair 677 Sayılı Kanununun 1. Fıkrasına bir madde eklenmesi görüşülmüş ve 1 Mart 1950 tarihli ve 5566 Sayılı Kanun olarak yürürlüğe giren uygulama ile Tekke, Zaviye ve Türbeler ziyarete açılmıştır⁴².

Kamu görevlilerinden istenen sadakat yeminlerinden, bürokrasinin ve üniversitelerin sol eğilimlilerden temizlenmesine kadar varan antikomünist kampanyaya, aydınların önemli bir bölümü sessiz bir onay verirken, sağcı siyasetçiler bu kampanyaların vurucu gücü olarak sahne aldı. Bu yıllar, toplumdaki muhafazakâr eğilimlerin kuvvetlendiği, aydın karşıtlığının yaygınlaştığı bir dönem olarak tarihe geçti⁴³. Bu gelişmeler; anti-komünist mücadeleleri kutsallaştırmaları da koyu bir muhafazakârlığın güç kazanmasının etkenlerinden biriydi.

Türkiye’nin anti-komünist çizgide dinin yerinin tekrar belirlenmesi sadece iç politikada geçerli bir durum olarak değerlendirilmemiş, ayrıca Türkiye’nin dış politikasında etkili hale getirilerek, komünizmin İslam dünyasında yayılmasına da engel olacağı gündeme getirilmişti. Cemal Kutay’ın çıkardığı Millet Dergisi’nin 31 Ocak 1946 günlü 1. Sayısında; “*Din, İslam eleminde her şeye hâkim ve her şeyin üstünde bir varlıktır. İslam hayatını Türk davasına ne kadar bağlı olduğunu görmemek kabil değildir. Dünyanın her tarafına yayılmış olan İslam âleminin, inkılapçı ve modern İslamlığı temsil eden Türkiyesiz bir mana ifade edemeyeceği açık hakikattir. Farzı mahal olarak İslam milletleri gibi bir birlik teşkil etmeğe muvaffak olsalar, bunun sebep ve amillerini Türkiye’den başka bir yerde aramamalıdır. Bekledikleri şey yalnız Türkiye’nin yardımudur*”⁴⁴ denilerek, Türkiye’nin Müslüman ülkelere de önderlik edebileceği belirtilmiştir. Burada yine amaç Sovyet Rusya’nın çevrelenmesini hedefleyen *Yeşil Kuşak*⁴⁵ projesine Türkiye’yi dâhil etmektir.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünyada, SSCB’nin Türkiye’ye yönelik sindirici politikaları, hem Sovyetlere, hem de onun ideolojisi olan komünizme karşı düşmanca bir tutum için girilmesine neden olmuştur. Bunun neticesinde Türkiye, diğer kutbun lideri ABD’ye

³⁹ *Dünya*, 20 Ağustos 1954, s. 7.

⁴⁰ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 365.

⁴¹ *TBMMTD*, 4 Haziran 1949, 8. Dönem, C. 20, s. 284.

⁴² *TBMMTD*, 1 Mart 1950, 8. Dönem, C. 25, s. 36.

⁴³ Örnek, *Türkiye’nin Soğuk...*, s. 102.

⁴⁴ Özakıncı, *İrtica 1945-1999...*, s. 81-82.

⁴⁵ Soğuk Savaş sürecinde, ABD’nin ılımlı İslam’ı kullanarak, SSCB’yi ve komünist ideolojiyi çevrelemeye çalıştığı projenin adıdır.

yanaşmış, bu da ABD'nin Türkiye üzerinde hâkimiyet kurmasını kolaylaştırmış ve Türkiye'nin politikalarında ABD etkisi görülmeye başlamıştır. Bu etki, dış politika da olduğu gibi, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel politikalarına da yansımıştır.

Komünist ideoloji, Soğuk Savaş'ın başlarında Sovyet Rusya'nın ideolojisi olarak görülmüş, hem tarihi sebepler, hem de Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı politika sebebiyle Türkiye'de düşman olarak ilan edilmiş ve halk arasında yayılmaması için önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden biri de, milliyetçilik ve dinin komünizm karşısına çıkarılma plan ve gayretleri olmuştur. Bu sebeple milliyetçilik ve din ittifak kurarak komünizmin karşısındaki yerlerini almışlardır. Bu durum ise farklı sosyolojik ve kültürel sonuçlar doğurmuştur.

Milliyetçilik ve dinin muhtevalarının değiştirilerek komünizm karşısına çıkarılmasının önemli sonuçlarından biri; Cumhuriyet Türkiye'sinin temel politikası olan modernleşme sürecini sekteye uğratması olmuştur. Her şeyden önce modernleşme ve taassubun etkisini kırma adına yapılan bazı inkılaplardan memnun olmayan kesim, bu süreçte kendine alan bulmuş ve su yüzüne çıkmıştır.

Ulus yaratma, toplumu ulusal kolektif düşüncede birleştirme, milli iktisat oluşturma gibi misyonları taşıyan milliyetçilik, din ile ittifak yaparak bu misyonundan uzaklaşmıştır. Hatta inkılapların uygulayıcısı konumundaki CHP de milliyetçiliğin tanımını değiştirenlerden olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde, hem din hem de milliyetçilik çizgisinde komünizmle mücadele edilirken yaşanan büyük çelişkilerden biri, bir taraftan ABD kültür ve yaşam tarzının hızla ülkede yayılırken, diğer taraftan komünizm karşısında durabilecek, dindar ve milli hassasiyeti yüksek bir nesil yetiştirmek için dinin ve milliyetçiliğin ön plana çıkarılmaya çalışılmasıdır.

Üzerinde durmamız gereken diğer bir çelişki de; Osman Turan'ın da belirttiği yaşanan manevi buhranın ortaya çıkmasında, Kemalizm'in dini alanı daraltan laiklik politikalarını esas neden olarak gösterilmesidir. Ancak Türkiye'de komünizmin gücü ve popülerliği bakımından bir tespit yaparsak; görece bu olumsuzlukların giderildiği dönemlerden sonra -yani manevi boşluğun dinle doldurulmasından sonra- özellikle de 1960'lardan itibaren Türkiye'de komünizmin ve solun çok daha güçlü ve yaygın bir pozisyon aldığını söyleyebiliriz. Bize göre; o dönem için sol fikirlerin yayılmasının asıl sebebi, din ve maneviyat eksikliğinden ziyade; halkın ekonomik durumu ve eğitim seviyesinin düşüklüğüyle ilgili olmuştur. Daha sonraki süreçlerde de komünizm etkisini kaybetmeyecek, Sovyetlerin dağılması ve hatta sonrasında da Türkiye'de mücadele devam edecektir.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Akşam, 4 Mayıs 1946, s. 2.

Vatan, 17 Aralık 1946, s. 1.

Ulus, 29 Mart 1947, s. 1. -5 Aralık 1949.

Zafer, 25 Aralık 1950, s. 1.

Dünya, 20 Ağustos 1954, s. 7.

Arşiv Kaynakları

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 30..18.1.2/124.81..15.

BCA, 30.1.0.0/42.252.1.

TBMMTD (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Defteri), 4 Haziran 1949, 8. Dönem, C. 20, s. 284.

TBMMTD, 1 Mart 1950, 8. Dönem, C. 25, s. 36.

Soğuk Savaşın Başlarında Türkiye 'de Anti-Komünizm Etkisinde Milliyetçilik ve Din CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara-1948.

Basılı Eserler

ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Başvekil Saraçoğlu’na Birinci Açık Mektup”, *Orhun Dergisi*, S. 15, 1944.

_____, *Türk Ülküsü*, İrfan Yay., İstanbul-2003.

CANTEK, Levent, *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, İletişim Yay., İstanbul-2013.

ÇELİK, Ahmet, *Atatürk Döneminde Türkiye 'de Komünist Propagandaya Karşı Alınan Önlemler*, *History Studies*, C. 10, S. 10, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı.

_____, “Soğuk Savaşın Başlarında Sovyet Rusya’nın Güney Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, *Social Sciences Studies Journal*, C. 4, S. 24, 2018.

_____, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Muhalif Basın (1939-1945)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ SBE, Isparta-2011.

DOKUYAN, Sabit, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye*, C. 2, IQ Yay., İstanbul-2013.

DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

ESENBEL, Melih, *Türkiye'nin Batı ile İttifaka Yönelişi*, İsis Yay., İstanbul-2000.

ILGAR, Hayrani, *Komünizm ve Tenkidi*, TKMD Genel Merkezi Yay., İzmir-1966.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş yay., İstanbul-2016.

KESKİN, Y. Mustafa, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV (2004)*, Sayı: 2.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Moskof*, Büyük Doğu Yay., İstanbul-2007.

MERİH, Turgay, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, Ebabil Yayınları, Ankara-2006.

MEŞE, Ertuğrul, *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya-2013.

_____, “Soğuk Savaş Döneminde Türk Sağında Rus Algısı: Nefretin Kadim Nesnesi”, *VII Uluslararası Karadeniz Sempozyumu “Türk-Rus İlişkileri” Bildirileri*, Giresun-2017.

ÖRNEK, Cangül, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yay., İstanbul-2015.

ÖZAKINCI, Cengiz, *İrtica 1945-1999 Türkiye 'de İrtica ve Emperyalizm*, Otopsi Yay., İstanbul-2002.

ÖZTÜRK, Emine, “Mili Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Antikomünizm”, *SDÜSBED*, Yıl:2016, S. 25.

SAYILGAN, Aclan, *Türkiye 'de Sol Hareketler*, Otağ Yay., Ankara-1976.

WEİSBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı 'nda İnönü 'nün Dış Politikası*, C. 1, Çev. M. Ali Kayabal, Cumhuriyet Yay., İstanbul-200.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/McCarthycilik>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 413-427, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 06.11.2019 **Kabul Tarihi:** 13.01.2020

PERS İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜ

Falling of Persian Empire

Cuma Ali YILMAZ*

İsmail AYARIĞ**

ÖZ

Pers imparatorluğu, uzun yıllar tarih sahnesinde yer alan köklü bir medeniyettir. MÖ 6. yüzyılda temelleri atılan imparatorluğun Asya, Anadolu, Mısır ve Kıbrıs'ı da içine alan geniş bir hâkimiyet sahası bulunmaktaydı. Hâkim olduğu bölgelerde izlediği hoşgörü politikası sayesinde uzun yıllar siyasi varlığını sürdürebilmiştir. Tarihteki bütün imparatorluklar gibi, bu güçlü devlet de, önce zayıflayacak ardından da yıkılacaktır. Çalışmamızın bel kemiğini, söz konusu imparatorluğun yıkılış süreci oluşturacaktır.

Pers İmparatorluğu'nun siyasi evrelerinin kısa bir analiziyle başlayacak olan çalışmamızda, imparatorluğu çöküşe götüren siyasi, iktisadi ve sosyal sebepler, yerli ve yabancı kaynakların ışığında izah edilecektir. Çalışmanın sonunda, İlkçağ tarihi açısından Pers İmparatorluğu'nun önemi, doğu-batı kültür sentezindeki rolü, İmparatorluğun ardında bıraktığı izler değerlendirilecektir. Ayrıca bu güçlü imparatorluğa son veren Büyük İskender'in, Persleri nasıl yenilgiye uğrattığı, yıkılan imparatorluğun ardından yaşanan gelişmeler de izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Pers İmparatorluğu, Anadolu, Eskiçağ, Yıkılış

ABSTRACT

The Persian Empire is a long-established civilization that has been on the stage of history for many years. The empire, which was founded in the 6th century BC, had a wide area of domination, including Asia, Anatolia, Egypt and Cyprus. Thanks to the leniency policy in the regions it has dominated, it has been able to maintain its political existence for many years. Like all empires in history, this powerful state too, firstly will weaken and later collapse. The backbone of our study will be the process of the collapse of the empire in question.

Our study which will begin with a short analysis of the political process of Persian Empire, will explain the political, economic and social reasons leading to the collapse of the empire in the light of local and foreign resource. Conclusion part of our work, The importance of Persian Empire in ancient history, its role in the synthesis of east-west culture and the traces left behind by the Empire will be evaluated. It will also explain how Alexander the Great, who put an end to this powerful empire, defeated the Persians and the developments that followed the collapsed empire.

Keywords: Persian Empire, Anatolia, Ancient History, Collapse

GİRİŞ

Pers imparatorluğu, günümüzden yaklaşık 2500 yıl önce İran'ın yüksek yayla kesimlerinin güney batısında Parsa adıyla ve günümüz Fars eyaletine denk gelen coğrafyada kurulmuştur¹. Söz

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,

e-posta: cayilmaz@firat.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-1100-7203>

**Yüksek Lisans Mezunu, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,

e-posta: astaldotulkas@hotmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4001-8497>

¹ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 10. Baskı, 2014, s. 265.

konusu coğrafyanın sınırları, batıda Zağros dağları, kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Basra Körfezi ve doğu da İndus'a kadar uzanmaktadır².

Persler kısa sürede, İndus vadisinden kuzey Yunanistan'a, Orta Asya'dan güney Mısır'a kadar uzanan bölgeler, Anadolu coğrafyası ve Yakındoğu da dâhil olmak üzere, yaklaşık iki yüzyıl devam edecek geniş bir imparatorluk kurdular. Persler, kozmopolit yapısıyla farklı birçok etnik ve kültürel unsuru bir arada tutarak Antik Çağ'da ilk defa siyasi bir birliktelik gerçekleştirmiştir³.

Tarih kaynaklarında Pers ismi Furslar, Persler veya Parsalar gibi çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. Etnik kökenleri Pasargad soyundan gelen Akamenid (Ahameniş) sülalesine dayanmaktadır⁴. Bu soydan geldiklerini, Hemedan pazarından satın alınan altın bir plaka üzerinde eski Persçe ile yazılmış olan ve I. Dareios'un kendisini anlattığı Behistun yazıtında görmekteyiz: "Ben Dareios, büyük kral, kralların kralı, Perslerin kralı, halkların kralı, Viştapa'nın oğlu, Arsames'in torunu, Akamenid (...)"⁵. Buradan da anlaşılacağı üzere Perslerin soyu Akamenid'e dayanmaktadır. İmparatorluğu yaklaşık 200 yıl yönetecek krallar, bu soyun varisleridir. Persler her ne kadar siyasi bir varlık olarak MÖ 559 yılında kurulmuş olsa da, tarihi kaynaklar incelendiğinde Pers tarihi Akamenid'den daha önceki bir dönemde başlamıştır. Fakat kendilerini "Pers" olarak adlandırdıkları ilk belgeler, MÖ 6. yüzyılda Perslerin kurucusu II. Kyros'un (Büyük Kyros) Babil diliyle yazılan bir silindirde, krallığını Fars şehri olan Anşan'da daha önceden kral olan atalarına dayandırarak meşrulaştırdığı görülmektedir⁶.

MÖ 9. ile 7. yüzyıl arasında Asur kaynaklarında, Perslerin yaşadığı coğrafya Fars coğrafyası olarak adlandırılmıştır. Bu bölge ilk zamanlar Elamlılara bağlıydı. Asurluların, Elam krallığına saldırması sonucu, Elam halkı Asurlulara bağlanmak zorunda kaldı. Bu olay neticesinde MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru, Asurluların baskı ve tehditleri sonucu bağımsızlığını kazanmak için mücadele eden Persler, siyasi bir birliktelik oluşturarak tarih sahnesine adımını atmıştır⁷.

1. Pers İmparatorluğu'nun Doğuşu ve Siyasi Evreleri

Elam krallığının hükmü altında yaşayan Persler, zaman zaman bireysel bir devlet kurma çabasına girişmişlerdir. Fakat bu girişimler uzun süre etkili olmamıştır. Elamlılardan sonra İran bölgesi, Medlerin hükmü altına girmiştir. MÖ 600'lü yıllarda Med kralı Keyakser, Medleri güçlü bir konuma getirdikten sonra Pers kentleri olan Anşan ve Parsumaş'ı da egemenliği altına aldı. Bu bölgeleri idare etmesi için de Persli I. Kyros'un halefi I. Kambyses'i (MÖ 600-559) görevlendirdi. I. Kambyses, kendisine verilen görevi iyi bir şekilde yerine getirdi ve Pers kentlerini belirli bir düzene soktu. Bu dönemlerde Med krallığına geçen Astiyages, kızı Mandane'yi I. Kambyses ile evlendirmiştir. Bu sayede I. Kambyses, sosyal statüsünü daha da yükseltmiştir. Bu evlilikten ise Pers İmparatorluğu'nun kurucusu olan II. Kyros doğdu⁸.

² V. Diakov - S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, (Çev. Özdemir İnce), Cilt I, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Yayınevi, 2010, s. 191.

³ Marc Van De Mierop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi MÖ 3000-323*, (Çev. Sinem Gül), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, I. Baskı, 2006, s. 325.

⁴ Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Cilt I, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 127.

⁵ Casabonne Olivier; "Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler", *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul, Doğan Burda Yayınları, 2012, s. 188.

⁶ Garthwaite Gene R., *İran Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul, 2011., s. 20.

⁷ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu: Yaklaşık MÖ 3000-330*, (Ed. Ali Berktaş), II. Cilt, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Baskı, 2010, s. 361.

⁸ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 130.

II. Kyros, MÖ 6. yüzyılın ortalarında İran bölgesinde çeşitli kavimleri bir araya getirip siyasi bir birlik oluşturmuştur. Kral ilk iş, ülkenin sınırlarını genişletmek için işgallere başladı⁹. Bölgede kendisine rakip olan Medleri yenmek için, Med kralı Astiyages'e karşı savaş açtı (MÖ 553). Üç yıl devam eden savaş sonucunda Persler savaş meydanından galip ayrıldı. Böylece II. Kyros İran bölgesinin tek gücü olmuştur (MÖ 550)¹⁰.

Bölgede tek güç olan II. Kyros yönünü, sahip olduğu sınırların dışına Anadolu coğrafyasına çevirmiştir. Bu bölgenin hâkimi ise Lidyalılardı¹¹. Pers kralı ordusunu hazırlayarak Lidyalılara saldırdı fakat bu savaşta herhangi bir netice alamadı¹². Bir süre sonra tekrar savaş düzeni alıp Sardes kenti önlerine gelen Pers kralı, on dört günlük muhasaranın ardından şehri ele geçirdi (MÖ 546). Böylece Lidya'yı işgal eden Perslere Anadolu'nun kapıları açılmış oldu¹³. II. Kyros, Anadolu bölgesine girdikten sonra özellikle deniz ekonomisini elinde bulunduran Batı Anadolu kentlerini ele geçirmek için komutanlarını bu bölgeye gönderdi. Bu komutanlardan Medli Harpagos'un gayretiyle dört gibi bir süre zarfında bu Küçük Asya bölgesi Pers topraklarına katıldı¹⁴.

Anadolu'nun batı kıyılarının büyük bir bölümünü hâkimiyeti altına alan Persler, Doğu ve Asya bölgelerine de seferler düzenleyerek Marjiyana (Horasan), Uvarazimiya (Harezmi), Suğdiyana (Maveraünnehir), Sirderya (Seyhun) boyları, Sibiryaya Bozkırlarından Kabil-İndus ırmakları arasındaki bölgeleri de alarak Hamun gölü çevresine ve Umman Denizi kıyılarına kadar hâkimiyet sağladı (MÖ 546-539)¹⁵.

Anadolu'da gücünü pekiştiren Persler, yönünü Mezopotamya bölgesinde bulunan güçlü Babil krallığına çevirdi. II. Kyros hazırlıklarını tamamladıktan sonra ordusuyla Babil'in önlerine geldi. Babil tahtında oturan Nabunaid o sırada Sippar şehrinde bulunuyordu. Babil'de ise oğlu Baltazar orduyu yönetiyordu. İlk etapta zorlanan Persler, daha sonra bölgedeki halktan aldığı yardımlar neticesinde şehri ele geçirdi. Böylece Babil'de Pers sınırlarına katılmış oldu (MÖ 538)¹⁶.

II. Kyros bu bölgeden sonra Sirderya bölgesinde yaşayan Massagetler üzerine sefere çıktı. Savaş meydanında öldürülünce Persler bu savaştan mağlup ayrıldılar. Böylece II. Kyros'un yerine oğlu II. Kambyzes Pers tahtına geçti (MÖ 530)¹⁷. Persler bu savaşta yine ileriki bir tarihte kendileri ile karşılaşacak olan ve Perslerin yıkılışında etkin sebepler arasında gösterilen Sakalar ile karşı karşıya gelmiştir¹⁸. II. Kambyzes tahta geçtikten sonra ilk olarak, ekonomisi ve coğrafi cazibesi nedeniyle Mısır ülkesine sefer yapma kararı aldı. Savaş için iki tarafta hazırlıklarını tamamladıktan sonra Pelus (Per Amun, Tell-Farama) bölgesinde karşı karşıya geldiler¹⁹. Şiddetli bir şekilde devam eden savaş, Perslerin on günlük kuşatmasının ardından Mısır tahtında bulunan III. Psammetik'in esir alınmasıyla birlikte işgal edildi. Böylece Persler, sınırlarını Mısır'a kadar genişletti (MÖ 525)²⁰.

⁹ Casabonne Olivier, *a.g.m.*, s. 187.

¹⁰ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 134.

¹¹ Nicholas Cahill, "Lydia: Altın Mucize" *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, (Ed. Necmi Karul), 2012/01, İstanbul, Doğan Burda Yayınları, 2012, s. 92.

¹² Herodotos, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, 2010, I, 76.

¹³ Herodotos, I, 83-84; Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁴ Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Indiana, Eisenbrauns Press, 2002, s. 38.

¹⁵ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 141-142.

¹⁶ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 143-144.

¹⁷ Herodotos, I, 201-214.

¹⁸ İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008, s. 37.

¹⁹ V. Diakov - S. Kovalev *a.g.e.*, s. 196.

²⁰ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, s. 374.

II. Kambyses Mısır'da bulunduğu sırada ve henüz tahttayken, kardeşi olduğunu iddia eden Gaumata (Bardiya) Pers ülkesinde bağımsızlığını ilan ederek Pers tahtına geçti. II. Kambyses bu olayı duyunca ülkesine dönmek isterken öldü (MÖ 522)²¹. Pers tahtında yaklaşık bir yıl süreyle kalan Gaumata'nın, Pers halkına yapmış olduğu birkaç hizmet dışında herhangi bir başarısı olmamıştı²². Gaumata'yı tahttan indiren ise I. Dareios oldu. Yedi Pers soylusunun bir araya gelerek yaptığı plan sonucu öldürülen Gaumata'nın yerine Pers tahtına I. Dareios geçti (MÖ 522)²³.

I. Dareios tahta geçtiğinde Pers ülkesinin birçok noktasında iç isyanlar ortaya çıkmıştı. Kral olduktan sonra irili ufaklı yaklaşık on yedi savaş yaptı ve bu savaşlardan zaferle ayrılarak ülkesinin iç sükûnetini sağladı²⁴. Daha sonra yüzünü Hindistan'a çevirdi. Buraya yaptığı sefer sonucunda Pencap ve İndus Havzası işgal edilirken²⁵, Hindistan'ın güney bölgesini ele geçiremedi (MÖ 512)²⁶.

I. Dareios, bu seferlerin ardından Yunanistan'ı işgal etmek için hazırlıklara başladı. Fakat bu yol üzerinde bulunan İskitler ile savaşması gerekiyordu. Çünkü Persler, Yunanlılar ile savaşa tutuştuğunda diğer taraftan Karadeniz'in kuzeyinden Sibiryaya bölgesine kadar yayılmış önemli bir güç olan savaşçı İskitler ile uğraşmak istemiyordu. Lakin asıl sebep sadece bu değildi. Pers kralı, Yunanlıların Karadeniz ticaretine de sekte vurmak istiyordu. Bu gaye ile Persler, MÖ 513/512 yıllarında İskitler üzerine sefer düzenlemiş ve bunun sonucunda ise Trakya ile Karadeniz'in batı kıyıları Pers hâkimiyetine girmişti. Bu sayede boğazların kontrolü de Perslerin eline geçmişti. Perslerin kuzey saldırıları sonucunda İskitler ile giriştiği seferler, daha sonra meydana gelecek olan İyon isyanlarının da sebebini teşkil ediyordu²⁷. Bu sebepler ve İskitler ile olan mücadeleler aslında Perslerin yıkılış sürecinin de başlangıcında etkili olmuştur diyebiliriz. Zira İyon isyanları bunun bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Persler bu dönemde çok parlak bir dönemden geçmiş olsa da, satrapların kendi çıkarlarını ön planda tutacağı bir dönemin de başlangıcı olarak varsayılabilir.

Perslerin nüfuzu altında bulunan İyon kentleri, kendi içlerinde yaşadıkları siyasal, ekonomik ve ulusal sıkıntılardan dolayı Aristagoras liderliğinde Pers kralına karşı isyan ettiler²⁸. Aristagoras, Milet kentinin tiranıydı fakat bir süre sonra tiranlıktan vazgeçip hak eşitliği ilan ederek isyan başlattı (MÖ 499)²⁹. İsyancılar, Sardes şehrine girip şehri yakıp yıktılar³⁰. Bunu haber alan Persler, Sardes'e kadar geldiler. Kentin halini görünce isyancıların peşine düştüler. Nihayetinde iki ordu Ephesos'ta karşı karşıya geldi. Yapılan meydan savaşını Persler kazandı (MÖ 498)³¹. Daha sonradan çıkarılan birkaç isyan da Persler tarafından bastırılınca İyon kentleri arasındaki bağ koptu³². İsyanın başladığı Milet kentine de sefer düzenleyen I. Dareios, Lade açıklarındaki deniz savaşında Miletlileri yenilgiye uğrattı (MÖ 495/494). Bir yıl daha direnen Milet kenti, isyanın altıncı yılında tamamen kuşatıldı ve

²¹ Herodotos, *III*, 61-66.

²² Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 159.

²³ Herodotos, *III*, 70-79.

²⁴ Şemseddin Günaltay *a.g.e.*, s. 169.

²⁵ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 173-174.

²⁶ Herodotos, *III*, 101.

²⁷ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul, İletişim Yayınları, 12. Baskı, 2018, s. 101-102.

²⁸ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 278.

²⁹ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 2005, s. 178.

³⁰ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 280.

³¹ Herodotos, *V*, 98-103; Oğuz Tekin, "Satraplar Anadolu'su", *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul, Doğan Burda Yayınları, 2012, s. 233.

³² Herodotos, *V*, 126.

Perslere teslim oldu. İsyan eden son birkaç kentte ele geçirilince bu bölgede yeniden düzen sağlandı (MÖ 494)³³. Burada kaynaklar incelendiğinde açıkçası İyon isyanını sadece ekonomik sebeplere dayandırmak mümkün değildir. Yukarıda da görüleceği üzere, Pers satraplarının arasındaki çatışmalar ve çıkar ilişkileri bu isyanı tetikleyen önemli gerekçelerdendir. İşte Perslerin yıkılışında önemli rol oynayacak olan satrapların ilk kıvılcımının burada atıldığı söylemek mümkündür.

I. Dareios, artık Yunanlılara saldırmak için ordusunun hazırlıklarını tamamlamıştı. Diğer taraftan Yunanlılar da, kendisine saldıracak Perslere karşı ordularını hazır tuttular. Böylece iki ordu Marathon ovasında karşı karşıya geldi. Yunanlılar, ordularını Atina yolu üzerinde bulunan Agrielik tepelerinin alt yamacına askerleri mevzilendirdi. Persler ise Yığma Tepe (Soroz) civarında bulunuyordu³⁴. Savaş uzun bir süre devam etti fakat Yunan ordusu savaşın yan tarafında başarı sağlayınca, merkezden de saldırıya geçip Pers ordusunu dağıtmayı başardı³⁵. Savaş meydanından yenik çıkan Pers donanması Atina'da bulunan Faleron'da demirlediği sırada, Yunan askerleri buraya da geldi ve burada yapılan savaşta da Yunanlılar kazanınca geride kalan Pers ordusu Asya'ya geri dönmek zorunda kaldı (MÖ 490)³⁶.

Pers kralı, bu yenilginin ardından daha büyük bir ordu ile Yunanistan'a saldırma planları yapıyordu. Bunun için tüm Pers ülkesine asker toplanması için haber saldı. Bu hazırlıklar tam üç yıl sürdü. Bu sırada kendisi öldükten taht kavgası yaşanmaması için oğlu Kserkses'i varisi olarak gösterdi. Tam bu sıralarda I. Dareios, krallığının otuz altıncı yılında öldü, yerine oğlu Kserkses Pers tahtına geçti (MÖ 486)³⁷.

Kserkses krallığının ilk yıllarında Mısır'da meydana gelen isyanı bastırdıktan sonra daha önceden yenilgi aldıkları Yunanistan'a saldırı yapmak için hazırlıklara başladı. Bu hazırlıklar dört yıl sürdü (MÖ 481)³⁸. Hazırlıklar bitince, Persler hem karadan hem de denizden Yunanistan'a saldırma planı yaptı. Öncelikle denizden saldıran Persler, MÖ 480 yılında Artemision'da Yunanlılara saldırarak muharebeyi başlattı. Meydana gelen deniz savaşında her iki tarafta kayıplar verdi fakat savaşın bir galibi çıkmadı³⁹. Deniz savaşında istediği sonucu alamayan Kserkses, daha önce planladığı gibi karadan saldırdı. Savaş sonunda Pers ordusu, Yunanlıları mağlup ederek savaştan zaferle ayrıldı (MÖ 480)⁴⁰.

Kara savaşından zafer elde eden Pers kralı, Yunanistan'ı tamamen işgal etme düşüncesiyle ilerleyişine devam etti. İki ordu Salamis'te tekrar bir deniz muhaberesinde karşı karşıya geldi. İlk etapta dengede giden savaş daha sonra Yunanlıların arkadan dolaşarak Perslere saldırmasıyla Yunanlıların lehine döndü. Böylece Persler geri çekilmek zorunda kaldı ve savaş Yunanlılar kazandı (MÖ 480)⁴¹.

Kserkses, bu mağlubiyetin ardından Mardonios'u bu bölgede bırakarak Yunanlılar ile savaşmaya devam etmesini istedi. Mardonios komutasındaki Pers ordusu, Yunanlılar ile yapacağı

³³ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 281.

³⁴ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 285.

³⁵ Herodotos, *VI*, 112-113; Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 185.

³⁶ Herodotos, *VI*, 115-117; Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 286.

³⁷ Herodotos, *VII*, 1-4.

³⁸ Herodotos, *VII*, 20.

³⁹ Herodotos, *VIII*, 11-16.

⁴⁰ Herodotos, *VII*, 210-224; Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 196-197; Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 294-296.

⁴¹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 299; Salamis Deniz savaşına bizzat katılmış olan şair Aiskhylos, "Persler" adlı trajedisinde bu savaşın detaylarını açık bir şekilde anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ayşe Sina, "Aiskhylos'un Persler Oyunu Ve Tarih", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46, 2006, s. 112-118.

savaş için Plate kentine geldi. Yunanlılarda burada mevzilenmişti. On gün boyunca savaşmaksızın bekleyen iki ordu, savaşın on birinci gününde çarpışmaya başladı. Yunanlılar bu savaşta da kesin bir zafer olarak Persleri püskürtmeyi başardı (MÖ 479)⁴². Bu sırada Pers donanması, Samsun dağı eteklerinde bulunan Mikale bölgesine gelerek demirlemişti. Bunu öğrenen Yunanlılar, bu bölgeye orduları sevk etti. Persler bu savaşta da yeterli direnci gösteremeyince Yunanlılar Mikale savaşından da galip ayrıldılar (MÖ 479)⁴³.

Yunanlılar MÖ 478 yılında Atinalıların öncülüğünde toplanıp, tek bir çatı altında birleşerek Persler ile mücadele etmek, ayrıca adalar ve Anadolu kıyılarında bulunan Yunan kentlerinin bağımsızlığını gerçekleştirmek ve Perslerin ülkelerine verdiği zararı geri ödetmek gibi sebeplerden dolayı Attika-Delos Birliği'ni kurdu⁴⁴.

Yunanistan'da devlet yönetimine geçen Kimon, Persler ile mücadele etmek gayesiyle Pers hâkimiyetinde bulunan Anadolu'nun güneybatı kıyılarına gelerek birkaç kenti işgal etti⁴⁵. Bunun üzerine Pers imparatoru büyük bir orduyu Yunanlı komutana karşı savaşması için bölgeye gönderdi. Böylece iki ordu Eurymedon (Köprüçay) nehrinin ağzında karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta Pers ordusu, Yunanlılara yenilerek savaş alanından ayrıldı (MÖ 466)⁴⁶. Böylece Persler Güney Anadolu bölgesinden tamamen çekilmek zorunda kalırken, buradaki deniz ticaretinin üstünlüğü de Yunanlılara geçmiş oldu⁴⁷. Üst üste alınan bu yenilgiler neticesinde, Pers ülkesinde iç karışıklıklar ortaya çıktı. Bu durumdan faydalanan bir grup Pers kralını bir suikast sonucu öldürdü. Kserkses öldürülünce onun yerine oğlu I. Artakserkses imparatorluk tahtına oturdu (MÖ 465)⁴⁸. Yeni Pers kralı tahta geçtikten sonra, Persler için stratejik önem arz eden Mısır'da ayaklanma baş gösterdi. Bunun üzerine I. Artakserkses, büyük bir ordu hazırlatarak ordusunu Mısır'a gönderdi. Bu sırada Yunan askerleri de Mısır'daki isyana destek vermek için burada bulunuyordu. Pers ordusu Mısır'a vardıkdan sonra Memphis kentinde isyancılarla çarpıştı. Persler bu savaşta galip ayrılarak altı yıl boyunca süren isyanı da sonlandırdı (MÖ 454). Ayrıca bu tarihlerde burada bulunan Atina donanması da Pers donanması tarafından mağlup edildi⁴⁹.

Persler ile sürekli savaş halinde bulunan Yunanlılar, iki cephede birden savaşıyordu. Bu durum ise onları yıpratmıştı. Yunan iktidarı bu gidişatı durdurmak adına, Kallias isimli diplomatını Pers kralı ile antlaşma yapması için Sus kentine gönderdi⁵⁰. I. Artakserkses ise, Mısır ve Kıbrıs bölgesinde meydana gelen hadiselerin önünü alabilmek adına bu müzakerelere olumlu yaklaştı ve gelen elçiyi kabul etti⁵¹. Yapılan görüşmeler neticesinde, Pers ve Yunanlılar aralarındaki savaşa son verdiler.

⁴² Herodotos, *IX*, 1-68; Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 301-303.

⁴³ Herodotos, *IX*, 99-106; Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 305.

⁴⁴ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 311.

⁴⁵ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 314.

⁴⁶ Seton Llyod, *Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev. Ender Varinlioğlu), XXII. Baskı, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2012, s. 134; Thukydides, *Peloponnesos'lularla Atina'lıların Savaşı*, I. Kitap, (Çev. Halil Demircioğlu), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1950, I, 100.

⁴⁷ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 314.

⁴⁸ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 387; Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁹ Thukydides, *I*, 9-10; Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 205-206.

⁵⁰ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 319.

⁵¹ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 207.

Tarihte bu antlaşmaya “Kallias Barışı” denilmiştir (MÖ 499)⁵². Bu süreçten sonra genelde ülkesinin iç sorunları ile uğraşan I. Artakserkses, MÖ 424 yılında Babil’de öldü⁵³.

I. Artakserkses ölünce, üç oğlu bir yıl boyunca taht kavgasına girmiştir. Bu kavgada II. Dareios lakabını alan Ochus başarılı olmuş ve Pers tahtının yeni sahibi olmuştur (MÖ 423)⁵⁴.

II. Dareios tahta geçtikten sonra genelde iç sıkıntılar ile uğraştığından, hedefini Pers sınırlarının dışına yönelmemiştir. Bu dönemde, Persler ile sürekli savaş halinde olan iki Yunan gücü, Atina ve Sparta arasında “Peloponnes Savaşları (MÖ 431-404)” denilen yaklaşık yirmi yedi yıl sürecek olan bir savaş başlamıştı⁵⁵. Bu savaş her ne kadar Atina ve Spartalılar arasında olsa da, Persler kendi menfaatleri gereği çoğunlukla Spartalılar ile dayanışma içerisinde olarak bazen de Atina tarafını tutarak savaşı seyrine etki edecek hamlelerde bulunmuştu. Neticede Yunanistan ülkesinin önderliği Sparta’ya geçmişti. Fakat Persler, bu kez de Atina yönetimine yakın durarak Sparta’nın güçlenmesini engellemeye çalışmıştır. Kısacası bu dönemde Pers imparatoru, denge politikası giderek kendi menfaatlerine uygun hareket etmiştir⁵⁶. II. Dareios, ömrünün son yıllarında yakalandığı bir hastalık sonucu ölünce⁵⁷, büyük oğlu II. Artakserkses (Mnemon) yeni kral oldu (MÖ 404)⁵⁸.

II. Artakserkses tahta geçtiği sıralarda, kardeşi Genç Kyros tahtın asıl sahibi olmak maksadıyla yeni Pers kralına karşı isyan başlattı. Yunan paralı askerlerini de yanına alarak güçlü bir ordu hazırladı. Bunu haber alan II. Artakserkses de kendi hazırlıklarına başladı⁵⁹. İki ordu tüm hazırlıkları tamamladıktan sonra Babil’in kuzeyinde yer alan Kunaksa bölgesinde karşı karşıya geldi⁶⁰. Savaşın ilk zamanlarında Genç Kyros, ordusunun başarılı olduğunu görünce ağabeyini öldürmek için saldırdı fakat kendisi savaş meydanında öldü. Dolayısıyla II. Artakserkses başarıyla bu isyanı atlattı (MÖ 401)⁶¹. Sonraki yıllarda Pers ülkesi iç meseleler ile uğraşırken, diğer taraftan Mısır ve Kıbrıs isyanları II. Artakserkses’i zor durumda bırakmıştı⁶². Uzun bir müddet bu sorunlarla uğraşan Persleri, zor durumda bırakacak ve yıkılışa götürecektir asıl başlangıç ise Anadolu’daki satrap isyanları olacaktır.

II. Artakserkses ölünce yerine oğlu III. Artakserkses Pers kralı oldu (MÖ 358). Bu dönemde daha önceden Mısır’da hâkimiyetini yitiren Persler, tekrardan Mısır’da egemenliğini kurdu. III. Artakserkses öldürülünce yerine hanedanın tek varisi olan Arses, IV. Artakserkses adıyla Pers tahtına geçti (MÖ 338). Fakat o da kısa bir süre Pers tahtında kalabildi, zira o da öldürülerek tahttan indirilmişti. Onun yerine IV. Artakserkses’in akrabası olan son Pers kralı olan III. Dareios, imparatorluğu yönetmeye başladı (MÖ 336). Böylece ilk kez Pers tahtına hanedan üyesi dışında biri oturmuş oldu⁶³.

⁵² Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 388.

⁵³ A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, Chicago, Chicago University Press, 1948, s. 355; Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 389.

⁵⁴ Olmstead, *a.g.e.*, s. 355-356.

⁵⁵ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 110.

⁵⁶ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 115.

⁵⁷ Ksenophon, *Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul, Sosyal Yayınları, IV. Baskı, 2010, I, I, 1-2.

⁵⁸ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 390.

⁵⁹ Ksenophon, *Anabasis*, I, II, 1-5.

⁶⁰ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 390.

⁶¹ Ksenophon, *Anabasis*, I, VIII, 17-29.

⁶² Serap Özkan Kılıç, “*Pers Hâkimiyeti Altında Batı Anadolu*”, İstanbul, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 96.

⁶³ Garthwaite Gene R., *a.g.e.*, s. 36.

2. Pers İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Persler ekonomik, siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı adım adım zayıflama sürecine girerken, imparatorluğu asıl yıkılış sürecine götüren başlangıç MÖ 366-360 yılları arasında meydana gelen Anadolu'daki satrap isyanlarıdır. Sicilyalı Diodoros, Perslerin bu dönemde Anadolu'nun Batı kıyılarındaki isyanlardan bahseder. Bu isyanlara, Pers satrapları destek vermiştir. Bu durumdan faydalanan Mısır'da da isyan çıkmıştı⁶⁴. Bu isyanlar haricinde Perslerin özellikle 5. yüzyılın ortalarından itibaren Yunanlılar ile yaptığı savaşlardan yenik ayrılması da eski gücünü yavaş yavaş yitirdiğini göstermektedir. Salamis deniz savaşında Yunanlıların Persleri yenmesi (MÖ 480)⁶⁵, Plate ve Mikale savaşlarından yine Yunanlılara karşı başarısız olunması ve bunun sonucunda Batı Anadolu'nun Perslerden alınması (MÖ 479)⁶⁶, Eurymedon'daki hem kara hem deniz savaşından mağlup ayrılması (MÖ 466)⁶⁷ sonucu Pers iç işlerine de olumsuz etki etmiş ve dönemin kralı Kserkses'e karşı saray içinde muhalif bir grup oluşmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde, Kserkses muhaliflerce öldürülmüştü⁶⁸. Yine bu tarihlerde imparatorluk için ekonomik açıdan oldukça önemli bir coğrafya olan Mısır'da, meydana gelen isyanlar neticesinde Persler uzun bir müddet burada savaş halinde olmuş ve ekonomik yönden olumsuz etkilenmişti⁶⁹. Bu da ekonomik açıdan sıkıntılı günlerin başlangıcı olmuştur.

Pers İmparatorluğu'nun yıkılışında, savaşlardan alınan başarısız sonuçlar neticesinde yaşanan taht kavgaları ve ekonomik yönden önem arz eden Batı Anadolu ve Mısır gibi coğrafyaların elden çıkması etkili olmuştur. İmparatorluğun yıkılışına etki eden sebepleri alt başlıklar halinde inceleyeceğiz.

2.1. Siyasi Sebepler

MÖ 366-360 yılları arasında meydana gelen satrap isyanları, Pers sınırları içerisinde özellikle Anadolu'daki kentlerin ekonomik olarak olumsuz yönde etkilenmesi sonucu, direkt Pers kralına karşı çıkarılmasa da Perslerin iç işlerinde büyük bir zafiyete yol açmıştır. Bu isyanlara zaman zaman Pers soyluları da destek vermiştir. Ayrıca özgür kalmak için her yolu deneyen Mısır da isyana destek sağlamıştır. Perslerin bölgedeki en güçlü düşmanı Atina da dışarıdan bu isyanları desteklemiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonunda Perslerin yıkılış süreci de başlamıştır denilebilir⁷⁰.

MÖ 378 yılında II. Artakserkses tarafından Kapadokya bölgesine satrap olarak atadığı Datames, elde ettiği başarılar sayesinde gücünü artırınca bağımsız hareketler sergilemeye başladı. Daskyleion satrabı Ariobarzanes'in desteğini de alarak Perslere isyan başlattı⁷¹. Hatta MÖ 373 yılında kendi adına Pers usulü para bile bastırarak bağımsız olduğunu ilan etti⁷². Bunun üzerine II. Artakserkses, ordularını Kapadokya bölgesine gönderdi fakat Datames bu savaşı kazandı⁷³. Pers kralı, giderek büyüyen ordusu ile tehlikeli olan Datames'e karşı bölgeye Orontes'i gönderdi fakat o

⁶⁴ Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 99.

⁶⁵ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 300.

⁶⁶ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 105.

⁶⁷ Seton Llyod, *a.g.e.*, s. 134; Thukydides, I, 100.

⁶⁸ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 202-203.

⁶⁹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 318.

⁷⁰ Michael Weiskopf, *The So-Called "Great Satraps Revolt", 366-360 B.C. Concerning Local Instability in the Achaemenid far West*, Stuttgart, Franz Steiner, 1989, s. 94-99.

⁷¹ Michael Weiskopf, *a.g.e.*, s. 32-38.

⁷² Muhammed A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire*, Boston, Leiden University Press, 1990, s. 301.

⁷³ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 226.

da kısa bir süre sonra para bastırarak bağımsızlığını ilan etti ve isyan başlattı (MÖ 363). Hedeflerini büyüten Orontes, Lidya satraplığına saldırı düzenledi. Bu sıralarda Mısır kralı Teos'da çıkan bu isyanlara destek oluyordu. Böylece Pers satrapları arasında yaşanan mücadeleler sonucu çıkan satrap isyanları, tüm Anadolu'da destek görmüş ve her tarafa yayılmıştı⁷⁴.

Anadolu'da çıkan bu isyanlar organize edilmiş bir plan sonucu değildi. Satraplar daha çok kendi arasında çatışmakla beraber, kendi menfaatleri uğruna birbirinin kuyusunu kazıyor ve birbirlerine ihanet içerisinde bulunuyorlardı. Bu durum haliyle Pers kralının ülkeyi yönetmesini güçleştiriyordu. Kralın kendi atadığı satraplarla mücadelesinin yanı sıra, Perslere düşman krallıklar da bu isyana destek vererek imparatoru zor duruma düşürmüşlerdi. MÖ 360 yılında çıkan bu isyanlar, bazı satrapların teslim olmasıyla bazı satrapların da öldürülmesiyle sona erdirilmeye çalışılmıştır⁷⁵.

Aslında Satraplar, Perslerin sahip olduğu toprakların yönetiminde en önemli kişilerdi. Direkt olarak merkezden atanan satrapların, imparatorluğun emniyetini ve adaletini sağlamak, vergilerini toplamak, isyanları bastırmak, tarım faaliyetlerini idare etmek, ordu ve donanma gücünü oluşturmak gibi birçok görevi olmakla beraber bu görevleri yürütebilmesi için kral tarafından kendilerine sınırsız yetkileri verilmiştir. Satraplar her ne kadar imparator tarafından bölgeye gönderilen, kral gözü veya kral kulağı denilen kişiler tarafından denetlenirse de zaman içerisinde kişisel çıkarlarını ön planda tutmaları ve krala yaranabilmek adına birbirleri ile mücadeleler içerisine girmeleri Perslerin zayıflamasında ve yıkılmasında önemli bir sebep olmuştur⁷⁶. Böylece Pers satraplık sisteminin zaman içerisinde çökmesiyle Pers yönetim anlayışı oldukça zayıflamıştır. Yine bu gelişmeler, Perslerin eski gücünden uzak olduğunu ve kendi içişlerindeki meseleleri çözmekte yetersiz kaldığını gösteriyordu. Bundan sonra meydana gelecek olan savaşlar ve alınacak başarısız sonuçlar neticesinde hızla yıkılma süreci başlayacaktır.

Satrap isyanlarından sonra MÖ 358 yılında Pers tahtına geçen III. Artakserkses, hanedan içindeki iç kavgalarla uğraşırken diğer taraftan Mısır'da sürekli huzursuzluk çıkmaktaydı. Bunun üzerine Pers kralı bizatihi kendisi ordunun başında Mısır üzerine yürüdü. Fakat Atina ve Sparta'nın desteğini alan Mısır kralı bu savaştan galip ayrıldı⁷⁷. Alınan yenilgi Pers imparatorluğuna büyük bir darbe vurmuştu. Zira savaşta yenilen ordu değil kral olmuştu. Böylece satrap isyanları ile başlayıp, hanedanlık kavgaları ile devam eden bu süreç, Mısır yenilgisiyle imparatorluğun çöküş sinyallerinin habercisiydi. Yine bu dönemde Daskyleion satrabı, Batı Anadolu'da isyan hareketi başlattı ve Atina da buna destek oldu. Bu hadiseden kısa bir süre sonra Kıbrıs, Fenike ve Kilikia bölgeleri de bu isyana katılım sağladı. Bunun üzerine Fenike ve Mısır kıyılarına sefer düzenleyen III. Artakserkses, buradan da başarı elde edemedi⁷⁸.

III. Artakserkses öldükten sonra, son Pers kralı olan III. Dareios'un en büyük rakibi ise güçlü Makedonya krallığıydı. Makedonların başında bulunan II. Philippos (MÖ 359-336), kendi topraklarında birlik sağladıktan sonra Yunanlıların iç karışıklıklarından faydalanarak, bu bölgedeki bazı kentleri işgal etti ve gücünü artırdı. Nihai hedefi Persleri ortadan kaldırmaktı. MÖ 337 yılında Yunanlıların da yer aldığı Korinthos Birliği'nde, Persleri tamamen ortadan kaldırma kararı alındı⁷⁹. Fakat bu hayalini gerçekleştiremeden bir suikast sonucu öldürülünce⁸⁰, yerine Pers İmparatorluğu'na

⁷⁴ Michael Weiskopf, *a.g.e.*, s. 85-89; Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 100.

⁷⁵ Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 100-101.

⁷⁶ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 270-272.

⁷⁷ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 230.

⁷⁸ Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 103.

⁷⁹ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 123-126.

⁸⁰ V. Diakov - S. Kovalev, *a.g.e.*, s. 375.

son verecek olan oğlu Büyük İskender Makedonya krallığının tahtına geçti (MÖ 336). Büyük İskender, Korinthos Birliği tarafından Perslere karşı yapılacak seferin başkomutanı olarak seçildi⁸¹.

Büyük İskender, Persler ile ilk savaşını Granikos (Biga Çayı) yöresinde yaptı. Makedon kralın Traya kentinde bulunduğu bir vakitte, Pers orduları da Granikos Irmağı'nın olduğu bölgeye yerleşti⁸². Savaşı Büyük İskender'in ordusu kazandı (MÖ 334). Zaferin ardından Makedonlar, Pers satraplığının merkezi olan Daskyleion'u hâkimiyeti altına aldı⁸³. Persler buradan ağır bir yenilgi aldı. Zira Makedonlar bu başarı ile Anadolu'nun kapılarını açmış oldular ve Persler'in hâkimiyet sahası olan Batı Anadolu'ya girdiler ve bir süre sonra buralar, Makedonlar tarafından işgal edilecekti⁸⁴. Alınan bu yenilgi Perslerin resmi olarak çökme sürecini başlatmış oldu. Batı Anadolu'da yaklaşık iki yüz yıllık Pers hâkimiyeti son bulacak ve bölge, Büyük İskender'in kontrolüne geçecekti.

Perslerin yıkılışını hızlandıracak olan İssos (Yeşil Höyük) savaşında, iki ordu bu bölgede bulunan Pinaros Irmağı'nda karşı karşıya geldiler. III. Dareios ve Büyük İskender ordularının başında savaşa girdiler. Savaş, Büyük İskender'in ordusunun üstünlüğü ele geçirmesiyle Perslerin aleyhinde sonuçlandı ve Persler ağır bir yenilgi daha aldı (MÖ 333). Pers kralı yenilginin ardından bölgeden kaçmak zorunda kaldı⁸⁵. Arrianus, Perslerin bu savaşta altı yüz bin asker ile savaştığından bahseder. Bu askerlerin içinde Yunanlı paralı askerlerde mevcuttu⁸⁶. Fakat savaşın kaybedilmesiyle ordudan kaçan askerler neticesinde Persler bin civarında askerini kaybetmişti, Makedonlar ise sadece yaklaşık yüz civarı askerini kaybetmişti⁸⁷. Böylece büyük imparatorluk giderek küçülmeye başlıyordu. Bu gelişmeler civar milletlerde de yankı uyandırmıştı. Zira yenilmez görülen Persler, adım adım Büyük İskender'e teslim oluyordu. III. Dareios, bu savaştan sonra Büyük İskender'e bir barış antlaşması önerisinde bulunsa da, Makedonya kralı bu teklifi reddetmiştir⁸⁸.

Büyük İskender, İssos zaferinden sonra Mısır bölgesini de Perslerden aldıktan sonra MÖ 331 yılında Pers İmparatorluğu'na tamamen son vermek amacıyla Suriye üzerinden Mezopotamya'ya girdi. Gaugamela (Arbela) bölgesinde bulunan III. Dareios savaş hazırlıklarını tamamlamıştı. Büyük İskender ise ordusuyla buraya geldi⁸⁹. Böylece sonucu itibariyle büyük bir öneme sahip olan Gaugamela savaşı başladı. Persler sayıca daha üstün oldukları halde, İskender'in düşmanına göre daha iyi hazırlanması, rakibinin zayıf noktalarını belirlemesi ve savaş taktikleri sayesinde Persleri savaş meydanında bozguna uğratmıştır. Makedonya ordusunun sağında bulunan askerlerin Pers ordusuna saldırmasıyla, Persler bölündü. Bunu gören Büyük İskender, dağılmakta olan Perslerin üzerine merkezden yürüyerek III. Dareios'u öldürmek istedi. Fakat Pers kralı savaşı kaybedeceğini anlayınca savaş meydanından kaçtı. Makedonlar tarafından darbe üstüne darbe alan Pers askerleri de, III. Dareios'un kaçtığını öğrenince düzenini tamamen bozdu ve en sonunda kendileri de kaçtılar⁹⁰. Böylece Büyük İskender savaşın galibi oldu ve savaşın ardından "Asya Kralı" olarak ilan edildi. Bu büyük zafer ona, Perslerin kalbi Babil, Sus ve Persepolis kentlerinin kapılarını açtı. Persler ise bu yenilginin ardından bir daha toparlanamayacak ve tarih sahnesinden tamamen silinecekti⁹¹.

⁸¹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 452.

⁸² Jona Lendering, *Büyük İskender*, (Çev. Burak Sengir), İstanbul, Kronik Kitap, 3. Baskı, 2018, s. 86-88.

⁸³ Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 106-107.

⁸⁴ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 457.

⁸⁵ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 138.

⁸⁶ Flavius Arrianus, *İskender'in Seferi*, (Çev. Meriç Mete), İdea Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 53.

⁸⁷ Marcel Gabrielli, "Büyük İskender ve Makedon Ordusu", *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul, Doğan Burda Yayınları, 2012, s. 274.

⁸⁸ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 461; Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 138.

⁸⁹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 463.

⁹⁰ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 251.

⁹¹ Jona Lendering, *a.g.e.*, s. 198; Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 139.

Bu savaş bir imparatorluğun tarih sahnesinden silinmesine son noktayı koyduğu için oldukça önemlidir. Bu savaştan sonra, Büyük İskender Asya kralı olmuş ve Helenizm'in temellerini atmıştır⁹².

2.2. Ekonomik ve Sosyal Sebepler

Perslerin ekonomisi, düzenledikleri seferlerin coğrafyalarında gizlidir. Bir bölgenin işgalinin en önemli nedeni ekonomik sebepler olmuştur. Bu doğrultuda (MÖ 546) yılında Lidya'nın işgal edilmesiyle⁹³ Lidyalılara ait zengin mallara el konulmuş ve Batı Anadolu'nun liman kentleriyle birlikte Anadolu'da bulunan ticaret yolları Perslerin denetimine geçmiştir. Böylece kara ve deniz ticareti Perslerin kontrolüne girmiş oluyordu bu da ekonomik anlamda büyük bir gelir sağlamıştır. Sınırları Suriye ile Filistin'den Mısır'a kadar uzanan Babil devletini ele geçirmişlerdir⁹⁴. Mısır ülkesiyle komşu olan Persler, ziraat ve ticarete oldukça zengin olan bu ülkeyi, MÖ 525 yılında topraklarına dahil etmişlerdir⁹⁵. Yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından oldukça zengin olan Hindistan'ı, MÖ 512 yılında ele geçirince güçlü bir ekonomiye sahip olmuştur. Ayrıca yine burada bulunan İndus Nehri'nin Perslerin eline geçmesiyle, Akdeniz ekonomisi ile Uzak Doğu ekonomisi birleştirildi. Böylece büyük bir ticaret ağı kurularak buradan büyük bir ekonomik gelir elde edilmiştir⁹⁶. Anlaşıldığı üzere ekonomik menfaatler, Perslerin işgal politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Pers İmparatorluğu'nun ekonomik gelir kaynaklarından biri de, imparatorluğun sınırları içerisinde bulunan uluslardan aldığı vergilerdi. Bunlar bazen gümüş, bazen altın olarak alınırdı. Bazı kavimlerden ise vergi alınmazdı. Belirgin bir vergi sistemi mevcut değildi. Eyalet sisteminde toplanan vergilerin bir kısmı o eyaletin gereksinimleri için ayrılırken diğer kısmı imparatorluğun hazinesine gönderilirdi. Eyaletlerde bulunan satraplar, vergi miktarının belirlenmesi konusunda yetkiye sahipti⁹⁷. Merkezde toplanan bu vergiler, Perslerin önemli gelir kaynakları arasında yer alıyordu.

Perslerin elde ettiği bu gelir kaynakları, imparatorluğun yıkılma sürecinin doğal bir sonucu olarak birer birer elden çıkmıştır. Hatta imparatorluk içerisinde meydana gelen bazı isyanların aslı ekonomik sebeplere dayanıyordu. MÖ 513 yılında Karadeniz'in Batı kıyıları ile Boğazlar ve Trakya bölgelerinin Perslerin eline geçmesi, İyonya kentlerini olumsuz etkilemişti. İyonyalı tüccarların Karadeniz ticaret kolonileriyle olan ilişkileri bozulmuş olmakla beraber deniz aşırı ülkelerde yeni koloniler kurma imkânından da yoksun kalmışlardı. Yine MÖ 499 yılında İyonya sitelerinde, hem tiranların yönetiminden duyulan rahatsızlık hem de Perslerin uygulamış olduğu yüksek vergi politikası bu sitelerin isyan etmesine sebep olmuştu⁹⁸. Bu sorunlar imparatorluğun yıkılış sürecinde de baş göstermiş ve özellikle satrapların kendi kasalarını doldurmak suretiyle menfaatlerine göre vergi almaya başlaması isyanları tetiklemiştir⁹⁹.

Perslere karşı Baktria ve Mısır isyanları, Anadolu'daki satrap isyanları, Genç Kyros'un ağabeyi II. Artakserkses'e karşı giriştiği krallığı ele geçirme teşebbüsü, III. Artakserkses'e karşı Küçük Asya ve Fenike bölgelerinde çıkarılan isyanlar, Pers hanedanlığı içerisindeki iç çekişmeler Pers İmparatorluğu'nu zayıflatmış ve yıkılışında oldukça etkili olmuştur¹⁰⁰. Ayrıca son dönem Pers

⁹² Cuma Ali Yılmaz, Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2016, s. 133.

⁹³ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 138.

⁹⁴ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 142-144.

⁹⁵ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, s. 374.

⁹⁶ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 173-174.

⁹⁷ Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, (Çev. Mehmet Ali İnci), İstanbul, Telos Yayınları, 1. Baskı, 2003, s. 103-107.

⁹⁸ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 278.

⁹⁹ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 280.

¹⁰⁰ Ekrem Memiş, *Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi*, Ankara, Ekin Yayınları, I. Baskı, 2006, s. 179.

kralları, ataları gibi ülkeyi yönetme kabiliyetinden yoksundular. İmparatorluğun ilk zamanlarında, Pers kralları devlet işleriyle kendileri ilgilenir ve savaflara kendileri bizatihi katılırdı. Fakat Kserkses'in devleti yönetme işini hadım ağalarına, savafları ise komutanlara devretmesinden sonra bu düzen bozulmuştur. Bunu takiben ne I. Artakserkses ne de II. Dareios savaş meydanlarında bulunmamıştı. II. Artakserkses sadece iki savaş alanında yer almıştır. III. Artakserkses ise genelde sarayda bulunuyordu. Bunun yanı sıra Pers prenslerinin, saray içindeki cinayet ve entrikalar içinde kalmaktaydı. Son dönem Prensleri tahta geçtiğinde eş ve annelerinin etkisiyle ülkeyi yönetmeye çalışması kralların gücünü kaybetmesine örnek olarak gösterilebilir¹⁰¹.

İmparatorlukların yıkılışında siyasi sebepler önemli olduğu kadar, ekonomik ve sosyal nedenler de önemlidir. Pers İmparatorluğu, Mısır, Fenike, Kıbrıs ve Batı Anadolu gibi önemli bölgeleri kaybetmesiyle, yalnızca siyasi bir kayıp yaşamamış, hem bölgelerin yer altı yer üstü zenginliklerini hem de bu bölgelerden aldıkları vergileri kaybetmişlerdir. Yapılan savafların getirdiği maddi kayıplar da imparatorluğu olumsuz etkilemiştir.

SONUÇ

İran bölgesinde kurulan Pers İmparatorluğu, kendi coğrafyasında hâkimiyeti sağladıktan sonra yüzünü batıya dönerek, Anadolu coğrafyasına seferler düzenlemiş ve buraların işgali sonucu doğu-batı mücadelesini başlatmıştır. Perslerden önce kendi kültürlerini özgün bir şekilde yaşayan batı uygarlıkları, Persler tarafından işgal edilince, doğunun kültür ve siyasi görüşlerini de görmüş oldular. Diğer bir deyişle, Persler doğunun kültür mirasını batıya ulaştırmıştır. Bu da doğu-batı kaynaşmasını beraberinde getirmiştir.

Antikçağda Persler, bilinen ilk imparatorluklardandır ve yıkıldıktan sonra dahi kültürel etkileri yüzyıllarca devam etmiştir. Persler kendi coğrafyasından bir hayli uzakta, güçlü krallıkları işgal ederek çeşitli etnik kökenli halklardan oluşan kozmopolitik bir imparatorluk kurmuştur. Bu siyasi birlikteliğin güçlü kalmasının altında yatan sebepler düşünülürse, Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki halklara karşı hoşgörülü bir politika izlediğini ve bunun yanı sıra güçlü bir merkezi yönetimin olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası Pers kralları, işgal ettikleri uygarlıkları Perslileştirme gayesine girişmeyerek, bu uygarlıkların gelenek ve göreneklerine, inançlarına ve sanatsal faaliyetleri gibi bölgesel yaşayış tarzlarına saygı duyarak hoşgörü politikası uygulamasıyla hâkimiyeti altında bulunan kavimlerin, Pers hâkimiyetini benimsemesini kolaylaştırmıştır. Bu bölgelerin merkezi yönetime karşı tek sorumluluğu, vergi ödemek ve savaş zamanlarında da asker göndermek olmuştur.

Mısır, Babil ve Yahudi kaynakları Perslerin hoşgörülü yaklaşımını yazıtlarında dile getirmişlerdir. Pers kralları işgal ettikleri ülkenin kralları gibi giyinip, ele geçirdikleri bölgenin kültürüne saygı duyduğu mesajını vermekteydi. Buna örnek olarak, Sus kentinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara göre, I. Dareios'a ait bir heykelde hem Pers kralı olduğunu hem de Mısır Firavunu olduğunu betimleyen heykel verilebilir.

Pers İmparatorluğu'nun uyguladığı bu politika sayesinde, Anadolu coğrafyasında Pers kimliği oluşmuştur. Ardında bıraktığı bu izlerin yanı sıra, kendi kültürüyle Anadolu kültürü birbiriyle kaynaşmıştır. Oluşan bu doğu-batı kültürü bölgede yapılan arkeolojik kazılara da yansımıştır. Bu sentezin oluşmasında Büyük İskender'in payı yadsınamayacak derecede büyüktür.

Pers imparatorluğunun çökmesinde özellikle I. Dareios'tan sonra krallığı yöneten Pers imparatorlarının, diğer atalarına nazaran daha zayıf bir yönetim sergilemeleri Persleri yıkılış sürecine götüren etkenler arasındadır. Perslerin ilk zamanlarında, krallar ülkenin hemen her işiyle ilgilenmiş, savaflara kendileri komutanlık etmiştir. Haliyle bu durum Perslerin hızla güçlenmesine ve güçlü bir merkezi otorite kurmasına imkân vermiştir. Fakat özellikle Kserkses döneminden itibaren savaflara kralın değil de komutanların gönderilmesi, genelde sarayda vakit geçirmeleri merkezi krallığın zamanla zayıflamasına sebep olmuştur. Yine Pers kraliyet ailesinin kendi iç çekişmeleri, kral

¹⁰¹ Şemseddin Günaltay, a.g.e., s. 239-240.

olabilmek için düzenlenen suikast ve entrikalar krallığın zayıflamasına ve kralın gücünün azalmasına etki etmiştir.

Bir ülkeyi yıkılışa götüren diğer bir unsur olarak da savaşlarda alınan yenilgileri sayabiliriz. Bu yenilgiler haliyle ekonomik olarak da o ülkeyi zor durumda bırakmaktadır. Zira ele geçirilen toprakların, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden faydalanılırken, daha sonraki süreçte Mısır, Anadolu, Hindistan gibi zengin coğrafyaların bir bir Perslerin elinden çıkması imparatorluğu çöküşe götürmüştür.

Fakat savaşlarda alınan yenilgiler madalyonun bir tarafı olup birde görünmeyen yüzü vardır. Kısa bir süre içerisinde büyük bir krallığın oluşmasında elbette ki güçlü bir merkezi sistemin mevcudiyetiyle bu gerçekleşmiştir. İşte Pers krallığı da bu sistemi merkezden atadıkları satraplar ile kurmuştur. Bu sistem ilk zamanlar öylesine faydalı olmuştur ki, Persler büyük bir imparatorluğa dönüşmüştür. Lakin az önce de değindiğimiz gibi, Pers krallığını yıkılışa götüren ve görünen unsur savaşlarda alınan yenilgiler olsa da, satraplık sisteminin çökmesiyle doğru orantılı olarak Pers krallığının yönetim anlayışı da çökmüştür. Çünkü bu sistem imparatorluğu bir arada tutmaya ziyadesiyle yardımcı olmuştur. Satraplar, atandıkları bölgeyi kral adına yönetirken diğer taraftan imparatorluğun her köşesinde emniyeti sağlayarak huzur ortamı yaratmışlardır. Bu da Pers hâkimiyeti altında yaşayan halkların uzun bir müddet refah içerisinde olmasına yardımcı olmuştur. Her ne kadar kral tarafından sıkı önlemler alınmış olsa da, özellikle Perslerin son dönemlerinde patlak veren satrap isyanları imparatorluğun sonunu getiren temel etkenlerden olmuştur diyebiliriz. Kendisine verilen imtiyazları genişletmeye çalışmışlar ve bununla kalmayıp idare ettikleri alanların daha geniş olmasını istemişlerdir. Satraplar direkt olarak krala karşı isyana kalkışmamışlarsa da, kendi aralarında bir husumet ve çıkar ilişkisi içerisinde girmeleri Pers yönetimini zor durumda bırakmıştır. Bu da merkezi yönetim sisteminin çökmesine zemin hazırlamıştır diyebiliriz. Yine sadece siyasi yönden değil ayrıca ekonomik açıdan da Pers ülkesinin buhranlı zamana girmesi de yukarıda söylediğimiz bu sebebe bağlıdır. Satraplık sisteminin çökmesi ile birlikte, Persler yaptıkları savaşlardan genelde başarısız çıkmıştır bu durum ekonomiye darbe vurmuştur. Birbirleriyle çatışma halinde olduklarından, asli görevlerini yerine getirememişlerdir. Bunun yanı sıra Pers hâkimiyeti altında bulunan bağımsızlıklarına düşkün milletlerin, devletin zayıfladığı anda isyan çıkarması da ülkeyi zor durumda bırakmıştır. İşte bu etkenler krallık için sonun başlangıcı olmuştur ve bu gidişat Büyük İskender'in Persleri tamamen ortadan kaldırmasına kadar devam etmiştir.

Persler belki kısa bir zaman dilimi içerisinde kendi çağdaşları karşısında büyük bir imparatorluk kurmuş olsa da, meydana gelen iç hadiseler neticesinde kendi sonunu da hazırlamışlardır diyebiliriz. Çünkü geniş bir coğrafyaya hükmederken oluşturduğu güçlü merkezi sistemin çökmesi, ekonomik olarak zayıflaması, sosyal sebeplerin çoğalması ve ortaya çıkan bu kötü gidişata engel olunamaması, yönetsel açıdan birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Esasen sınırları geniş ve çeşitli halklardan oluşan toplulukları idare etmek kolay değildir fakat şunu da unutmamak gerekir ki merkezi yönetimde meydana gelebilecek büyük aksaklıklar neticesinde, o ülkenin çökmesi kaçınılmaz sonudur.

KAYNAKÇA

ARRIANUS, Flavius (2005), İskender'in Seferi, (Çev. Meriç Mete), İstanbul: İdea Yayınevi.

BRIANT, Pierre (2002), From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire, Indiana: Eisenbrauns Press.

CAHILL, Nicholas (2012), "Lydia" Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları, s. 90-107.

DANDAMAIEV, A. Muhammed (1990), A Political History of the Achaemenid Empire, Boston: Leiden University Press.

DIAKOV V., – KOVALEV S. (2010), İlkçağ Tarihi Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan, Cilt: I, (Çev. Özdemir İnce), İstanbul: Yordam Yayınevi.

- DURMUŞ, İlhami (2008), İskitler (Sakalar), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- FREEMAN, Charles (2005), Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- GABRIELLI, Marcel (2012), “Büyük İskender ve Makedon Ordusu”, Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları, s. 266-281.
- GARTHWAITE R., Gene (2011), İran Tarihi, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÜNALTAY, Şemseddin (1987), İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender’in Asya Seferine Kadar, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HERODOTOS (2010), Tarih, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KILIÇ, Serap Özkan (2011), “Pers Hâkimiyeti Altında Batı Anadolu”, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KSENOPHON (2010), Anabasis (On Binlerin Dönüşü), (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- KUHORT, Amelie (2010), Eskiçağ’da Yakındoğu: Yaklaşık MÖ 3000-330, (Ed. Ali Berktaş), I ve II. Cilt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- LENDERING, Jona (2018), Büyük İskender, (Çev. Burak Sengir), İstanbul: Kronik Kitap.
- LLYOD, Seton (2012), Türkiye’nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları, (Çev. Ender Varinlioğlu), Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- MANSEL, Arif Müfid (2014), Ege ve Yunan Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MEMİŞ, Ekrem (2006), Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi, Ankara: Ekin Yayınları.
- MIEROOP, Marc Van De (2006), Antik Yakındoğu’nun Tarihi MÖ 3000-323, (Çev. Sinem Gül), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- OLIVIER, Casabonne (2012), “Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler”, Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları, s. 184-199.
- OLMSTEAD, Albert T. (1948), History of the Persian Empire, Chicago: Chicago University Press.
- ROLLINGER, Robert (2012), Med Krallığı: Hayalet İmparatorluk”, Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları.
- SİNA, Ayşe (2006), “Aiskhylos’un Persler Oyunu Ve Tarihi”, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46, 109-136.
- TEKİN, Oğuz (2012), “Satraplar Anadolu’su”, Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları, s. 226-237.
- TEKİN, Oğuz (2018), Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- THUKYDİDES (1950), Peloponnesos’lularla Atina’lıların Savaşı, I. Kitap, (Çev. Halil Demircioğlu), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- WEISKOPF, Michael (1989), The So-Called “Great Satraps Revolt”, 366-360 B.C. Concerning Local Instability in the Achaemenid far West, Stuttgart: Franz Steiner.
- WIESEHÖFER, Josef (2003), Antik Pers Tarihi, (Çev. Mehmet Ali İnci), İstanbul: Telos Yayınları.
- YILMAZ, Cuma Ali (2016), “Büyük İskender’in Hayatı ve Faaliyetleri”, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HARİTALAR

Harita 1. Pers İmparatorluğu'nun Hâkimiyet Alanı, Oğuz Tekin, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, s. 98.

Harita 2. Anadolu'da Persler, Rollinger Robert, Med Krallığı: Hayalet İmparatorluk", Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul, 2012, s. 178.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 429-444, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 26.11.2019 Kabul Tarihi: 16.12.2019

20.YÜZYIL BAŞINDA YOZGAT SANCAĞI İLE AKDAĞMADENİ VE BOĞAZLIYAN KAZALARININ COĞRAFI, TABİİ, SOSYAL, EKONOMİK VE İDARİ DURUMLARI

Geographic, Natural, Social, Economic and Administrative Cases of Yozgat Sanjak with District of Akdagmadeni and Bogazliyan at the Beginning of the 20th Century

Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ¹

ÖZ

Bu çalışma, 20.yüzyıl başında Ankara Vilayetine bağlı olan Yozgat Sancağının ve iki “büyük” kazası olan Boğazlıyan ve Akdağmadeni'nin coğrafi, tabii, sosyal, ekonomik ve idari durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın ana kaynağını 1325 Numaralı Ankara Vilayeti Salnamesi ile Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivindeki belgeler oluşturmaktadır. Ayrıca Yozgat tarihi ile ilgili bazı araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır. Çalışmada Yozgat'ın 20.yüzyıl başında neredeyse bugüne benzer coğrafi ve tabii özelliklere sahip olduğu kaydedilmiştir. Nüfus ekseriyeti Müslümanlardan oluşmakla beraber gayrimüslim nüfusa hem merkezde hem de Salnamede yer verilen bu iki kazada da rastlanmaktadır. Rum nüfus özellikle Akdağmadeni bölgesinde daha çoğunluktadır. Yozgat Sancağı ve ilçelerinin ekonomik durumu, vergiler ile yetiştirilen hububat ve hayvancılık üzerinden kayıtlanmıştır. Özellikle Akdağmadeni'nde Karadeniz'den Trabzon, Gümüşhane ve Ünye'den uzun süre önce gelmiş Rum nüfusun askere gitmemek için tekrar Hristiyanlığı seçmeye dönük talepleri belgelerde görülmektedir. Akdağmadeni adından anlaşılacağı üzere madencilğin, taş işçiliğinin olduğu bir bölge olması sebebiyle de çekim alanı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yozgat Sancağı, Boğazlıyan, Akdağmadeni, Sosyo Ekonomik Tarih, İdari Tarih.

ABSTRACT

This study aims to reveal the geographical, natural, social, economic and administrative status of the Yozgat Sanjak of the Ankara Province at the beginning of the 20th Century and the two major districts of Bogazliyan and Akdagmadeni. In this context, the main source of the study is the 1325 numbered Ankara Province Yearbook and the documents in the Ottoman and Republican Archives. Besides some research works related to history of Yozgat will be utilized. In this study, It was noted that Yozgat had almost similar geographical and natural features to present day. Although the majority of the population consist of Muslims, the non Muslims population is found both in the center and in the two center and in the two districts of Salname. The Greek population is more dominant especially in Akdagmadeni region. The economic status of the Yozgat Sanjak's and districts was recorded on taxes and cereals and livestock. Especially in Akdagmadeni, the demands of the Greek population who came from Trabzon, Gümüşhane and Ünye from the Black Sea for a long time re-choose Christianity are also seen in the documents. As the name suggests, Akdagmadeni has been an area of attraction due to the fact that mining is a region where stone workmanship exists.

Keywords: Yozgat Sancağı, Boğazlıyan, Akdağmadeni, Social Economic History, Administrative History.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Yozgat. hatice.guzelmumyalmaz@gmail.com., <http://orcid.org/0000-0001-9388-5247>.

I-Yozgat Sancağı'nın Coğrafi, Tabii, Tarihi ve Ekonomik Durumu

A-Coğrafyası ve Tarihi

Ankara Vilayeti Salnamesine göre Yozgat, merkez vilayetin 165 km güneydoğusunda kendi ismiyle anılan liva ve kazanın merkezinde mamur bir kasabadır. Gayet yüksek ve batıya doğru milli bir vadi teşkil eden Muslu Belen ve Kabaktepe ve Çamlık tabir olunan küçük dağlar silsilesinin tepeciklerle teşkil ettiği açık vadide sokakları ve binaları ile inşaat tarzı gayet muntazamdır. Kayseri Fırka-i Askeriyesine mensup Askerlik Dairesi, Saat Kulesi ve Cebbarzâde Camii ile diğer muntazam binaları vardır. Çamlık Ormanı, kasabanın kuzey sırtlarını kaplar. Gayet iri çamlarla çevrili olup, içerisine yollar açılarak en yüksek bir kısmında belediye tarafından bir gazino ve bir mesire yapılmıştır. Kasabanın mevki olarak yüksekliği, sıcak ayların azlığı, çeşitli meyve ve yemişlerin meydana gelmesine mani olup yalnız bazı çukurca ve nispeten soğuğa maruz olmayan yerlerde bahçeler vardır².

Yüksekliği 1870 m, azami sıcaklık ortalaması (+28) derece, asgari sıcaklık (-12) ila (-25) derece arasındadır. Rutubeti lüzumundan fazla değildir. Rüzgâr, kuzey ve güney cihetleri tepelerle çevrilidir. Fakat bir vadinin güneye bakan kısmına dayalı olduğundan, kuzeyden ziyade güney rüzgârına ve doğu ve batı cihetleri açık olduğundan buradan rüzgârlara maruzdur. Yozgat'ın denizden gayet yüksek olması sebebiyle üç mevsimden en yoğun kış yaşanır. Yağmur mevsimi, iklimin kaidelerine uygundur³.

Abdülcebbarzade Camii'nin inşası H.1193(M.1779)'tür. Minberi mihrabı serapa mermer ve yine yeşil samak taşlarla ve Hacı Bektaş taşlarıyla bezenmiştir. Asıl camii bir kubbe-i metine üzerine yapılmış dâhilen genişliği 28 ve uzunluğu 35 ziraadır⁴ Minber ve mihraba serapa mermer yeşil samak taşlarla ve Hacı Bektaş taşları ile bezenmiştir. Üç kubbe üzerine aynı sağlamlıkta ve enine 28 ve uzunlukta 26 ziraadır. Bir de sayfiyesi vardır ki tarihi binası 1209(1795)⁵ olup bunun da yine banisi Abdülcebbarzadelerden Süleyman Bey'dir. Kapının önü ayrıca üç ufak kubbe ile örtülüdür. Lisanı umumi ve tarihte Çapanoğlu namıyla yad olunan Abdülcebbarzade Camii Şerifinin sol cihetinde "günüde-i hak gufrandır" yazmaktadır. Asıl Camiin tarihi binasında kitabe vardır⁶.

Camiin harimi mermerle döşenmiş olup yine mermerden direkler üzerinden ve ahşap sıkıf ile örtülü bir şadırvan vardır. Camiin minaresi gayet düzgün ve yüksek ve etrafı ilmi çinilerle süslüdür. Harimin doğuya açılan kapısının bitiminde Sultan II.Abdülhamid'in tahta çıkışlarının 25.senesi için

² **Ankara Vilayeti Salnamesi**, s.229.; Burada bahsedilen Çamlık Ormanı 1958'de Milli Park ilan edilmiştir. 1982 yılında yapılan bir araştırmaya göre Kafkas Çamı denilen 400-500 yaşlarındaki kara çam türünü barındırmaktadır. Çamlıkta 43 familya ve 144 cins içerisinde 212 bitki türü yaşamakta olup bunların 30'a yakını endemik türdür. Orta Anadolu'da mevcut hayvan türlerinin yanı sıra Beyaz Kartal olarak bilinen kartal türü 1992 yılına kadar görülmekteydi. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yozyat/gezilecekyer/camlık-milli-parki>, 17.12.2019.

³ Ankara Vilayeti Salnamesi s.235.

⁴ Ziraat bir uzunluk ölçü birimidir. Bir ziraat 64 cm'dir.

⁵ Hakkı Acun, bu yapıyı H.1208/M.1794 olarak tarihlendirmektedir. **Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri**, Genişletilmiş 2.Baskı, İstanbul, 2016, TBMM Milli Saraylar Yay., s.139.

⁶ Bozok Sancağı'nın Valisi Seyyid Mustafa Bey Kim

Vücutun kıldı hak ol katr-i mahz-ı emin ve asayiş

Hadis (Men Benâ)yı fikr idüb bünyân-ı ikbâlin

Müesses kılmağı dâr-ı bekada eylediği hâhiş

Yapup bu cami-i gerdün- tıbâkı seyredenler dir

Mualla kubbesin bulmuş kıbâb-ı çarh-ı efzayiş

İki alemde kadrin Hazreti Mevla bülend itsin

Cibâh-ı sâcidan ittikçe sahnı pâkine mâleş

Kumaş vasfını tahsil için sük-ı maarifte

İderken nükte-i Sübhân sarf-ı nakd-i râyiç ve dâniş

Havvâsı hamsesin cem' eyleyüb Hayri didi târih

Bu câmi virdi dîn-i Mustafa'ya zîb-i ârâyiş, Ankara Vilayeti Salnamesi, s.230.; Acun, **a.g.e.**, s.139.

inşa edilmiş mermerden bir çeşmesi vardır. Çeşmenin orta üst kısmında Osmanlı arması ile bezenmiş bir de saat mevcuttur. Hükümet civarındaki saat kulesi gayet yüksek ve dört cephesi olup her bir cephesi cihet-i asliyeden birini gösterir. Tepesinde bir kubbe ve saatlerin mevzuu bulunduğu kısmın altında demir parmaklıklı bir şerefe vardır⁷.

Sancak kuzeyinden Çorum, batısından Kırşehir, güneyinden Kayseri Sancakları ve doğusunda Sivas Vilayeti arazisiyle sınırlıdır. Asıl merkez kazası ise Sungurlu, Akdağ, Boğazlıyan ve Kırşehir livasının Keskin ve Mecidiye Kazaları arazisi ile sınırlıdır.

Yozgat Sancağının doğu, batı ve orta kısımları dağlıktır. Doğu yönünde Sivas Vilayeti dâhilinde ve Tokat aralarında Çamlı Bel'i teşkil eden silsileden Akdağ 2570 m'yi kaplamıştır. Batısında Çiçekdağı ve güneydoğusunda Eğri Dağı silsileleri vardır. Kuzeydoğusunda yine Sivas vilayeti dâhilinde Tokat'ın batısında Kazova'nın güneybatısında vaki Devecidağı ve biraz doğusunda Alan Dağı 1300 m ve Emir Dağ silsileleri devam etmektedir.

Sancağın suları iki havzaya ayrılmaktadır. Kızılırmak, Sivas vilayetinden gelerek Akdağ'ın eteklerinden Sancak arazisine dâhil olarak Sancağın Sivas'la sınırını oluşturmak için güney batıya doğru devam ederken güneydoğu Şarkışla'dan gelen Bâlâ Suyu alır ve devamında Kayseri Sancağı arazisine girer. Sancağın en mühim ırmağı Akdağ'dan çıkarak ve sancak arazisini boydan boya kat ettikten sonra İskilip sınırında Kula karyesi önünde Kızılırmak'a dökülen Delice Irmak yer alır. Asıl sancağın ortalarından cereyan eden Konak suyu dahi Delice'ye karışır.

Doğu kısmı Yeşil ırmak'a dökülen Çıkrık Su ile karışır. Bunlardan başka bazı derecikleri ve yeşil mecraları vardır. Arazi gayet verimli ve mahsuldardır. Akdağ silsilesi çam ormanlarıyla⁸ örtülüdür. Akdağ Ormanları Yozgat kasabası ile Akdağ kazasının merkezi olan Maden kasabasının Oluközü karyesi ve civarında başlar, doğuya doğru uzar. Liva dâhilinde göl yoktur.

Yozgat nihayet 150 senelik bir kasabadır. Bundan bir buçuk asır öncesine gelinceye kadar Kayseri'de dâhil olduğu halde vilayetin merkezi olarak tek mil sancak ve civarı Bozok Sancağı namıyla anılırdı. Kasaba ufak bir karye iken Abdülcebbarzadelerin sevk ve himmetiyle tesis etmiştir. İlk önce ufak bir kasaba ve 10 bin küsur kadar nüfusa sahipken ve fakat yine mamur olarak Sultan II. Mahmut'un saltanatına kadar kalmış ve sonra durumunu ilerletmiştir. En kadim binası H.1193 (M.1779)tarihinde inşaa edilen camiidir. Yozgat'ın kuzeyinde ve Kapaktepe adlı dağın kuzey eteklerinde Boğaz köyü civarındaki Peterium kadim şehri, kasabaya yakın bulunmasına bakılırsa bu civarın kadimden beri malum ve meskûn olduğu anlaşılmaktadır⁹.

Abbas Sayar, Çapanoğlu Süleyman Beyin ölümü sonrasında Yozgat'ın Ankara'ya bağlı bir sancak haline getirildiğini 19.asrın ikinci yarısında ise çok güçlü bir şehir haline geldiğini yazmaktadır. Öyle ki 1900'lerin başında dört başı mamur bir Yozgat vardır. 18.yüzyılın ikinci çeyreğinde Çapar Koca Ömer Ağa, Saray köyünden sürülerini, çadırlarını suyu, ormanı ve kuşu bol Yozgat vadisine alır. Daha sonra oğlu bölgede asayişli sağlar. "Bizim bu Türkmenlerle şehir olmaz" diyen Ahmet Bey, Yozgat'ı iskâna tabi tutar. Samsun ve Karadeniz kıyısından Rumları, biraz da Akdağmadeni'nden getirir. Rumlar ve Ermeniler Yozgat'ın iki bölümünü paylaşırlar, Eskipazar Tuzkaya Ermeni bölümü, Mutafoğlu İstanbulluoğlu Rum mahallesi olur. Böylece Türkmen'i, Rum'u ve Ermenisi ile bir Yozgat doğar¹⁰.

⁷ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.230.

⁸ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.231. Kazanın 1830'lardaki nüfusu 15.000'ken, 1914'teki nüfusu 77.187 olarak kaydedilmektedir. Taha Niyazi Karaca, "Yozgat'ın Eğitim Tarihine Katkı", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, Y.2004/2, s.140.

⁹ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.233.

¹⁰ Abbas Sayar, Yozgat Var Yozgatı Yok, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2011, s.36-37.

B-Yozgat'ın Nüfusu ve Ekonomik Durumu

Kazanın Nüfusu¹¹

	Yekûn	Müslim		Gayrimüslim	
		Zükûr(Erkek)	Înâs(Kadın)	Zükûr(Erkek)	Înâs(Kadın)
Kasaba	20584	5709	5738	4624	4513
Umum Kurâ(Köyler)	54157	26208	24860	1787	1702
	74741	31917	3059	6411	6215

Yozgat Emlak ve Akar Vergisi ¹²	688787 Kuruş
Temettuat Vergisi	113170 Kuruş
Bedel-i Askeri	53761 Kuruş
Aşar Vergisi	1749664 Kuruş
Ağnam	59501 Kuruş
Hayvanat-ı Ehliyye	272721 Kuruş
Rüsûm-u Mütenevvia ve Hasılât-ı Mütferrika	21750 Kuruş
Orman	19436 Kuruş
Maden	2297 Kuruş

Ziraat Bankası Şubesi¹³

İkrâzât(Borç verme) Mecmuı 153550 Kuruş	İkrazattan Tahsilat 109052 Kuruş	Bakaya 1347160 (Fazla Kalanlar)
---	----------------------------------	---------------------------------

1306(1888) senesinden 1321(1903) senesi 306 senesinden 321 senesi nihayetine kadar Yozgat Sancağının koyun ve tiftik miktarı aşağıdaki gibidir:

Sene	Koyun	Tiftik Keçisi
306	99339	99329
307	105095	97690
308	108396	101193
309	111702	103526

¹¹ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.233.

¹² Ankara Vilayeti Salnamesi, s.233.

¹³ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.233.

310	100637	97667
311	94497	92969
312	96836	101232
313	103964	97213
314	102660	86535
315	97506	87176
316	106296	105950
317	109784	120878
318	112124	117330
319	99100	111318
320	986978	92210
321	75878	70171

Resmi dairelerden başka kasabada:

Camiler ve Mescid 17; Medrese 8¹⁴; Kilise 3¹⁵; Hane 3561; Dükkân 852; Han 9; Mekteb-i İdâdî 1; Mekâtib-i İbtidâî 15; Fabrika 1; Bedesten 1; Hamam 8; Çeşme 155 mevcuttur.

Hayvanlar:

Deve 774, İnek 35077, manda 4345, at ve bargir(beygir) ve kısrak 2746, ester(katır) 19, merkeb 10150, tiftik keçi 70171, koyun 75878¹⁶.

C- Yozgat'ın Topoğrafyası ve Ticareti

Yozgat dört şoseyle birleşir. Kuzeyden Alaca ve Çorum'a; Doğudan Akdağ'a, Güneyden Boğazlıyan'a ve Kayseriye ve batıdan merkez vilayete bağlıdır. Yozgat, Kayseri, Çorumla ve merkez vilayetle ticari münasebette bulunur. İhracat İskelesi, Kayseri vasıtasıyla Mersin İskelesine ve Karadeniz Sahilinden Samsun İskelesine ve Ankara İstasyonuna ihracat iskelesi olarak ticari münasebette bulunur. Her çeşit hububat ve haşhaş üretimi vardır.

Yozgat'ta el sanatları, geri bir hâlde mevcuttur. Gümüş süslemeciliği ileri seviyededir. Gayet zarif ve savatlı tabakalar baston sapları ve sabit mürekkepli kalem ve saire imal olunur.

Pazar günü pazar kurulur. Hafta pazarı yoktur. Fakat gayet muntazam olan çarşı ve emtia ticariye-i mağazaları gerek kasabanın ve gerek civarın ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir¹⁷.

¹⁴ Karaca, Yozgat'ta 1898'de toplam 13 medrese olduğunu bunlardan 9'unun şehir merkezinde, 4 tanesinin köylerde olduğunu yazmaktadır., **a.g.m.**, s.141.

¹⁵ Sayar, Büyük Camiin yüz metre ötesinde Rum Ortodoks kilisesi, şimdiki Öğretmen Okulunun yerinde Ermeni kilisesi. Ermeni ve Rumların akşam iş dönüşü uğradıkları 7-8 meyhaneden bahsetmektedir. Dinler birbirine saygılı insanlar birbirine saygılıdır, demektir. **a.g.e.**, s, 39.

¹⁶ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.234.

¹⁷ Özger, Yozgat'ta verilen izinle ilk defa haftada bir Pazartesi günleri 1793'te Pazar kurulduğunu yazmaktadır. Bu Pazar Cabbarzade Süleyman Beyin girişimi ile halkın ihtiyaçlarının karşılanması için açılmıştır. Yunus Özger, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Yozgat Yöresinde Kurulan Haftalık Pazarlar ve Panayırılar", **International Journal of Humanities and Education**, Y. 2018, C4, S.9. s.104-105.

Kasabanın doğu kısmında, Haziran'ın ilk haftasından Temmuz'un on beşine kadar (Köhne Panayırı) namıyla bir panayır kurulur ve burada özellikle hayvan alım satımı icra olunurdu. Buraya Halep ve Maraş'tan hayvanlar sevk olunur, koyun ve keçi gibi hayvanlar da satılıp alınırdı¹⁸.

Anadolu piyasasına Yozgatlı Rum ve Ermeniler hâkim olmuştu. Yozgat Ermenileri, savat¹⁹ ve altın işlemeciliğiyle Yozgat'ı bir numara hale getirmişlerdi. Bu konuda Van ve Yozgat piyasada yarışmaktaydı. Avrupa'ya savat, gümüş, kolyeler, zincirler, tabakalar, satıyorlardı. Demircilik, çilingircilik onların elindeydi. Manifaturacılığı Rumlarla paylaşmışlardı. İthalat çoğu kez İstanbul aracılığı ile yapılmaktaydı. Orta Anadolu'nun en büyük panayırı Yozgat'ta kuruluyordu. Yaz, panayır zamanı gelince handaki bütün odalar Şam'dan Halep'ten gelen manifatura tüccarlarıyla dolardı. Yalnızca İpekli kumaş satan on dört tüccar odası vardı²⁰.

D-Yozgat Sancağı'ndaki Resmi Kurumlar ve Bazı İdari Görevlileri

Yozgat Sancağı'ndaki resmi daireler ve görevlileri aşağıdaki gibidir:

Yozgat Sancağı, Mutasarrıf Reşid Paşa (Mirmiran), Naib Ali Naili Efendi Müderris, Müftü Hacı Abdullah Tahir Efendi (Paye-i İzmir), Muhasebeci Mustafa Efendi (Rabia)Tahrirat Müdürü Halil Rüşdü Efendi (Saniye); Meclis-i İdare-i Liva²¹; Tahrirat Kalemî²²;Muhasebe Kalemî²³;Tahrirat, Vergi Kalemî ile beraber²⁴; Mahkeme-i Bidayet Kalemî²⁵; Mahkeme-i Şeriyye²⁶; Mahkeme-i Bidayet Hukuk Dairesi²⁷; Mukavelât Dairesi²⁸; Defter-i Hakanî Dairesi²⁹;Nüfus Kalemî³⁰;Ceza Dairesi³¹; Evkaf Dairesi³²; Ziraat Bank Dairesi³³;Nafia Komisyonu³⁴; Maarif Komisyonu³⁵; Belediye Dairesi³⁶;

¹⁸ **Ankara Vilayeti Salnamesi**, s.236; Özger de 1308 Tarihli Salnameye atıfla kurulan Köhne Panayır'ından söz etmektedir., **a.g.m.**, s.108.

¹⁹ Savat, gümüş, bakır, altın ve kükürtten elde edilen bir alışımıdır. Savat işçiliğinin en önemli özelliği yıllar boyunca bozulmamasıdır. Ermeni ustalar tarafından geliştirilmiş bir sanattır.

²⁰ Sayar, **a.g.e.**, s.38-39.

²¹ Reis: Mutasarrıf Paşa, Azâ-yı Daime, Naib Efendi, Müftü Efendi, Muhasebeci Bey, Tahrirat Müdürü Efendi; Azâ-yı Müntehibe, Osman Bey (Rabia), Süleyman Efendi, Mihalaki Efendi, Adamyan Hacı Ağa, Meclis Başkatibi Hayrullah Efendi (Bursa Müderrisliği)s.225.

²² Müdür:Halil Rüşdü Efendi, Müsevved-i evvel Hacı Arif Efendi (Salise), Müsevved-i Sani Ömer Faik Bey Evrak Memuru Mustafa Efendi(Rabi'), Evrak Muavini Hayreddin Efendi.s.225.

²³ Başkatib Asım Bey, Yevmiye Katibi Nureddin Efendi, Merkez Katibi Hasan Hayri, Mesalih-i Cariye Katibi Hasan Tahsin Efendi, Mübeyyiz Abdülkadir Efendi, Mukayyid Ali Refet Bey, Sandık Emni Tevfik Efendi s.225.

²⁴ Vergi Memuru Hakkı Efendi, Başkâtib Hafız Ömer Şihabi Efendi Müderris, Sorgun Katibi Mehmet Nuri Efendi, Kızılkoca Katibi İsmail Efendi, Merkez Vergi Refiki Şükrü Efendi, Defterci Hüseyin Efendi.,s.226.

²⁵ Başkatib Emin Bey, İcra Memuru Efendi, Zabıt Kâtibi Naili Efendi, Zabıt Kâtibi Şükrü Efendi, Zabıt Katibi Behçet Efendi, Zabıt Kâtibi Mustafa Efendi.s.226.

²⁶ Naib Ali Naili Efendi, Başkatib Hakkı Efendi, Katib İhsan Efendi Devriye (Kibar Müderris 4m), Mukayyid İbrahim Efendi,s.226.

²⁷ Reis Naib Efendi, Aza Nail Efendi (Salise), Aza İsak Efendi, Aza Mülazım-ı Münhal,s.226.

²⁸ Mukavelât Muharriri Hacı Necib Efendi, Katib Şakir Efendi.,s.226.

²⁹ Memur Rıfat Efendi, Başkatip Hacı Bekir Efendi, İkinci Katip Raşit Efendi, Tapu Katibi Mustafa Efendi.,s.226.

³⁰ Memur Mehmet Arif Efendi (Salise), Kâtip Hafız Hayri Efendi.,s.226.

³¹ Reis Hacı Süleyman Vehbi Efendi, Müdde-i Umumi Muavini Hafız Ziya Efendi, Aza Şeyh Avni Efendi, Aza Kams Efendi, Aza Mülazımı Hacı Haşim Efendi, s.226.

³² Müdür Recep Efendi, Katib Ahmet Efendi, Katib ve Sandık Emni Akif Efendi, Muavini Lütfü Efendi, Aş Memuru Hafız, Mustafa Efendi.,s.226-227.

³³ Memur Abdülhalim Efendi (Salise), Muavini Mehmet Efendi, Reis Sadrettin Efendi, Aza Vasıf Bey, Aza Petraki Ağa, Aza Aleksander Ağa, Katib ve Veznedar Abdurrahman Efendi.,s.227.

³⁴ Reis Mutasarrıf Paşa, Aza Bank Memuru Efendi, Aza Nüfus Memuru Efendi, Aza Sadrettin Efendi Aza Salih Efendi.,s.227.

³⁵ Reis-i evvel münhal, Reis-i Sani Hafız Ethem Efendi, Aza İdadi Müdürü Raşit Efendi, Aza Evkaf Müdürü Receb Efendi, Aza Nail Efendi, Aza Hafız Şihabi Efendi, Aza Ahmet Efendi, Katib İsmail Efendi., s.227.

³⁶ Reis Necib Efendi, Aza Salih Efendi(Salise),Vasıf Bey, Aza Mehmet Efendi, Aza Hacı Yuvannis Ağa, Aza Aleksandr Efendi, Tabib Salih Efendi(Saniye), Tabib Yuvaniki Efendi.,s.227.

Tahsilât Komisyonu³⁷;Mekteb-i İdâdî³⁸, Telgraf ve Posta dairesi³⁹; Zabıta Dairesi⁴⁰; Polis İdaresi⁴¹; Reji İdaresi⁴² Sorgun Nahiyesi⁴³, Kızılıkoca Nahiyesi⁴⁴.

II. Boğazlıyan Kazasının Coğrafi, Tabii, Tarihi, Ekonomik ve İdari Durumu

A-Coğrafyası ve Tarihi

Boğazlıyan, 32 derece 54 derece uzak doğu ve 39 derece 17 dakika güneyde, Kayseri- Yozgat Caddesi üzerinde bir kaza merkezidir. Bu kaza mekân olarak bir karyeden(köyden) başka bir yer değilken daha sonra Askerlik Dairesinin tesis olunması ile ve hükümet konağı inşası ile şehirleşmeye başlamıştır. Mevkii yüksek ise de etrafı ve ulaşımı basit olduğundan ufku açıktır. Çok eskiden merkez kaza Boğazlıyan biraz kuzeyinde bulunan (Uzunlu) adlı köy iken tabur merkezinin Boğazlıyan'da tesisi üzerine merkez kaza buraya nakledilmiştir. Erkilet belini müteakip Kızılırmak üzerindeki çok göz köprüsü geçildikten sonra denizden yüksekliği 1000 metreyi aşar. Ortalama sıcaklık derecesi (+30)ila(+35) derece; Asgari sıcaklık derecesi (-10) ila (-15) derecedir.

Kasabanın etrafı gayet alçak ve su birikintileri mevcut olduğundan rutubet fazladır. Toprağın cinsi kasabanın civarında ve dâhilinde mevcut toprağın terkiyatında güherçile⁴⁵ mevcut olup kaza dâhilinde çeşitlidir. Toprak çeşidi umumiyetle gayet verimlidir.

Suların cinsi, kasaba dâhil ve civarında suya ihtiyaç olup (öz) tabir edilen cihetten çay suyu tertip edilerek istimal olunur ve suyun geçtiği topraklar güzeldir. Civar mevkilerden de diğer sular uygun bir vasıta ile toplanır. Mevkii tabii gereğince rüzgârların her türlü ciheti esmeye açıktır. Kasabanın civarı alçak olduğu için sular yer yer birikintiler hâsıl ettiğinden rutubet miktarı fazladır.

Boğazlıyan kazası Yozgat Sancağı'na bağlı yerlerden olup güneyden Kayseri, batıdan Kırşehir Sancakları ve kuzeyden Yozgat merkez kazası ve doğudan Akdağmadeni kazası arazisiyle sınırlıdır. Kaza arazisinin güney batısı (Malya) çölüne kadar devam ederek çoğunluk kısımları alçak ise de kuzey ve doğu tarafları dağlıktır. Doğudan Akdağ ve güney doğudan Sivas dâhilinde vaki (Deveci) dağından uzanan dağlar devam ederek kaza arazisine dâhil olurlar. Delice Irmağa dökülen birkaç kol merkez kazanın kuzey ve güneyinden devam ederek batısında birleşirler.

Konaksu merkez kazanın kuzey batısında ve Yozgat Boğazlıyan şosesinden kat ederek Deliceye karışır. Kaza arazisini çevreleyen birçok dereler vardır. Akdağ'dan doğan çağlayanlar Kozanözü namındaki ufak Çayı hâsıl eder. Kazanın doğu kısmı Akdağ ormanlarına dâhil olduğundan⁴⁶ çam, meşe ve kavak gibi ağaçlar kerestesinden Kayseri ve Yozgat'a merkeze sevk olunur.

³⁷ Reis Muhasebeci Bey, Aza Osman Bey, Aza Mihalaki Efendi, Aza Lütfullah Efendi, Katib Ömer Şihab Efendi., s.227.

³⁸ Müdür Raşit Efendi, Muallim Arif Efendi, Muallim Hacı Tevfik Efendi, Muallim Mehmet Hıfzı Efendi, Muallim Celal Efendi, Muallim Lütfi Efendi, Muallim İsmail Efendi, Muallim Asım Efendi, Katib İsmail Efendi., s.228.

³⁹ Müdür Aziz Efendi (Salise), Ser Muhabere Memuru Mehmet Efendi, Ser Muhabere Memuru Osman Efendi, Ser Muhabere Memuru İbrahim Efendi, Ser Muhabere Memuru Emrah Efendi, Ser Muhabere Memuru Ahmet Efendi, Ser Muhabere Memuru Halis Efendi, Muhabere Memuru Rasim Efendi, Muhabere Memuru Tevfik Efendi, Muhabere Memuru Rıza Efendi, s.228.

⁴⁰ Tabur Kumandanı Münhal, Katib Ahmet Efendi, Piyade Kumandanı Faik Efendi, Piyade Kumandanı Muzahher Efendi, Piyade Mülazımı Hacı kahraman Efendi, Süvari Hacı Mehmet Efendi, Piyade Mülazım-ı Sanisi Rıza Efendi, Süvari Mülazım-ı Sanisi İsmail Efendi, Süvari Mülazım-ı Sanisi Mustafa Ağa, Piyade Mülazım-ı Sanisi İsmail Ağa, Piyade Mülazım-ı Sanisi Hüseyin Ağa., s.228.

⁴¹ Komiser-i Sani İsmail Efendi, Komiser Hüseyin Efendi, Komiser Avni Efendi, Komiser Ahmet Efendi, Polis Numan Efendi, Polis Cevdet Efendi, Polis Ziya Efendi, Polis Cemal Efendi, Polis Sinekerim Efendi, Polis Yuvanni Efendi, Polis Harelem Efendi., s.228.

⁴² Müdür Ömer Cemal Bey (4a'), Muhasebeci Simbat Efendi, Ambar Memuru Onenk Efendi, Muhafız Müfettişi Zülfikar Vehbi Bey, Muhafız Katibi Ahmet Salim Bey, Muhasebe Muavini Üftad Efendi.,s.229.

⁴³ Müdür Ali Rıza Efendi, Naib Hacı İzzet, Katib Yusuf Bey., s.229.

⁴⁴ Müdür Necib Efendi, Katib Şevki Efendi., s.229.

⁴⁵ Potasyum ve nitrat maddelerinin oluşumundan meydana gelen bileşimdir.

⁴⁶ **Ankara Vilayeti Salnamesi**, s.239.

Kasaba kadim değilse de kazaya bağlı Akdağ nahiyesi Terzili köyü civarında Roma eski devirlerine ve Kapadokya sınırlarında eski eser bakiyesine tesadüf olunmaktadır. Zikri geçen Terzili köyünde bir ılıca mevcut olup evvelce ılıcaya bina olmak üzere inşa edildiği anlaşılan bu muhteşem binanın yalnız batı cephesi kalmıştır. İş bu cephe serapa beyaz mermerden mamul olup pencereleri bakidir. Pencerelerin arası direk taşları vesair kabartma çiçeklerle müzeyyendir. Kaplıca civarında ve hesap direk başlıklarına ve yazılı taşlara tesadüf edilmesi mezkûr kaplıcanın civarında bir de şehir bulunmasına delil eder.

Yine o civarda beş tepe adıyla meşhur bir mevkide eski eserlere tesadüf olunduğu gibi kaplıcaya yakın bir mevkide ufak fakat gayet cesim ve yekpare taşlardan yapılmış bir mabed mevcuttur. Terzili hamamı civarında meşhud olan bir taşta menkul ibare bulunmaktadır.⁴⁷

B- Kazanın Nüfusu, Vergi Durumu ve Hayvancılık⁴⁸

	Yekûn	Müslim		Gayrimüslim	
		Zükûr (Erkek)	Înâs (Kadın)	Zükûr(Erkek)	Înâs(Kadın)
Kasaba	2457	663	609	590	589
Umûm Kuraa Mea Nevâhî (Köylerle beraber Nahiyeler)	77637	29935	29061	9351	9290
	80088	30598	29670	9941	9878

Emlak ve Akar Vergisi 372230 Kuruş; Temettua Vergisi 81176 Kuruş; Bedel-i Askeri 1190034 Kuruş; Aşar 1430557 Kuruş; Ağnam 411798 Kuruş; Hayvanat-ı Ehliyye 142244 Kuruş; Rusum-u Mütenevvia ve Hasılat-ı Mütferrika 5790 Kuruş; Orman 63436 Kuruş⁴⁹.

Ziraat Bankası Şubesi

İkrazat Mecmuu	İkrazattan Tahsilat	Bakaya
47950 Kuruş	27503 Kuruş	476538 Kuruş ⁵⁰

1306(M.1888) senesinden 1321(M.1903) senesi nihayetine kadar Boğazlıyan Kazasının Koyun ve Tiftik miktarı:

Sene	Koyun	Tiftik Keçisi
306	62024	40783
307	69690	44805
308	80657	44413
309	84870	45539

⁴⁷ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.240.

⁴⁸ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.241.

⁴⁹ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.241.

⁵⁰ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.241.

310	88974	38540
311	87957	44906
312	54099	56680
313	46631	64824
314	85675	42943
315	83363	41993
316	80511	52242
317	93797	45928
318	88970	54604
319	78095	49656
320	76037	45497
321	63676	42439

Kaza dâhilinde Camii ve mescitler 317; Mekteb 72; Dükkân 800; Kilise 5; Hane 6366; Köprü 15 mevcuttur.

Hayvanlar: Deve 597; İnek ve Öküz 22890; Manda 2262; At ve Bargir(Beygir) ve Kısarak 1573; Merkeb 7113; Tiftik Keçisi 424439; Koyun 63276.⁵¹

C- Ticareti

Kasabanın şose ile merbut bulunduğu yerler Kayseri ve Yozgat'tır. Çoğunlukla çeşitli hububat yetiştirilir. Kayseri, Yozgat, Akdağ ve yakın yerlerle ticaret yaparlar. Kayseri vasıtasıyla Erkilet Şimendifer istasyonu ve Yozgat Çorum vasıtasıyla Samsunla ticaret yapılır.

Panayır günü yoktur. Kasabada Cuma günleri bir Pazar kurulur.

Kasabada kilim, seccade, halı, bez, aba, pamuk bezi mamulâtı ve topraktan ev araçları, imalatı ve adi tarzda demir çelik mevcuttur. Akdağ Ormanlarından kesilen odun, kömür, kereste civara nakil olunur.⁵²

D-Boğazlıyan Kazasının İdari Yapısı ve Görevliler

Boğazlıyan Kazasının İdari birimleri ve görevlileri aşağıdakilerden oluşmaktaydı:

Boğazlıyan Kazası Kaim-i makamı Ömer Fevzi Bey(Salise), Naib Ahmet Necib Efendi(Müderri), Müftü, Mal Müdürü Nureddin Efendi, Tahrirat Kâtibi Mustafa Efendi, Meclis-i İdare-i Kaza⁵³ Mal Kalemi⁵⁴Mahkeme-i Şeriyye⁵⁵, Mahkeme-i Bidayet⁵⁶, Nüfus Dairesi⁵⁷, Ziraat

⁵¹ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.242.

⁵² Ankara Vilayeti Salnamesi, s.243-244.

⁵³ Reis Kaimekam Bey, **Aza-yı Daime**; Naib Efendi ve Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi, Tahrirat Katibi Efendi; **Aza-yı Müntehibe**, Mehmet Ali Ağa Münhal Mihal Efendi, Artin Ağa., s.237.

⁵⁴ Mal Müdürü Efendi, Muavini Ali Efendi, Sandık Emni Efendi,s.237.

⁵⁵ Naib Efendi, Başkatib Edhem Efendi.,s.237.

⁵⁶ Reis Naib Efendi, Aza Avadis Efendi, Başkatib Hasan Efendi, Katib-i Sani Salih Efendi, Müstantık Haydar Bey, Müstantık Muavini Muhlis Efendi, Mukavelat Muharriri Mehmet Nuri Efendi, Mukavelat Muharriri Mehmet Nuri Efendi,s.237.

⁵⁷ Memur Hüseyin Hüsnü Efendi, Katib Bekir Efendi.s.237.

Bank Dairesi⁵⁸, Belediye Dairesi⁵⁹, Duyun-ı Umumiyye⁶⁰, Bazı Memurîn⁶¹, Maarif Komisyonu⁶², Mekteb-i Rüşdiye⁶³, Mektebi İbtidai⁶⁴, Zabıta Dairesi⁶⁵, Tahsilat Dairesi⁶⁶, Orman Dairesi⁶⁷, Akdağ Nahiyesi⁶⁸.

II. Akdağmadeni Kazasının Coğrafi, Tabii, Tarihi, Ekonomik ve İdari Durumu

A-Akdağmadeni Kazasının Coğrafyası ve Tarihi

Akdağmadeni, Ankara Vilayetinin en son doğu sınırında ve 39 derece⁶⁹38 dakika kuzey ve 33 derece 35 dakika uzak doğusunda vaki ve bir vadi içerisinde gayet mamur bir kasabadır. Kasabanın etrafı Akdağ'ın Çam Ormanlarıyla çevrili olduğu gibi (Oluk Özü) nam köyden itibaren Şose Boyu ağaçlarla süslüdür. Kasabada evvelce mevcut gümüş madeni bugün işletilmemekte olup madenin işlediği zamana ait enkaz maden halen mevcuttur. Binalar gayet muntazam ve gayet sağlam olup ahalisinden ekserisi taşçı ustası ve bina kalfaları olduğundan kasaba dâhilinde mimari kıymeti çok binalar fazladır. Kasabanın ortasından bir dere cereyan eder. Hükümet Konağı ve askeri mekânlar muntazamdır. Çarşısı ve kargir hanlar vardır. Telgraf Merkezi kasabaya birçok saat mesafede kâin (Muş Ali) Kalasındadır. Kasabanın havası ve suyu gayet latiftir.

Akdağmadeni arazisi vilayetin en son doğu sınırını teşkil idüp hemen umumiyetle dağlıktır. Kaza kuzey doğu ve güneyden Sivas Vilayetinin Zile ve Yenihan ve Aziziye kazaları ile Boğazlıyan kazası ve batıdan yine Boğazlıyan Merkezi Kazası arazisi ile sınırlıdır.

Bütün kazaya ismini veren Akdağ silsilesinin en yüksek tepesi kaza dâhilindedir. Akdağ kuzey doğudan, güney batıya uzanan bir silsile olup en yüksek kısımları azami 2730 metreye kadar çıkar. Ve uzunluğu 150 km'ye kadar devam eder. Silsile-i mezkûre kuzey doğuda Karahisar dağlarıyla ve bu suretle onu takip eden silsilelerle birleşerek bütün Anadolu dağları bölük bölük olarak Ağrı'ya merbut olur.

Akdağ hemen umumiyetle ormanlarla örtülü, ağaç cinsleri sarı ve karaçam, meşe ve sairedir. Ortalama 85000 cerib(dönüm) kadardır. Kaza arazisinden iş bu silsilenin kuzey kısımlarının eteklerinde müteşekkil düzlüklerde ziraat yapılır⁷⁰.

Akdağ'ın vaziyeti itibariyle kaza Karadeniz mailesinden vaki olmuştur. Silsileden çıkan çay ve dereler (Delice) ırmağı teşkil ederler. Kızılırmak kaza arazisine güney doğusundan girer ve Aziziye kazasıyla aralıklarla Kayseri Sancağı arazisine kadar devam eder ve kazanın güney sınırını tayin eder. Dağın kuzey kısmından hâsil olan sular (Yeşilirmak tevabiinde) (Çıkrık)suyuna dökülürler. Kaza dâhilinde göl yoktur. Kuzalözü, Çekerek, Çiçeği, Denizözü, Balkı namındaki ufak çaylar çevreleri ve mecralarında mutasarrıf bağı ve bahçeleri sularlar.

⁵⁸ Reis Hüseyin Hilmi Efendi, Katib Hasan Hüsnü Efendi, Refik Mehmet Salim Efendi, s.238.

⁵⁹ Reis Emin Efendi, Aşı memuru Ali Efendi, Aza Çerkes Bey, Aza Ahmed Ağa, Aza Yurdan Ağa, Aza Kirkor Ağa., s.238.

⁶⁰ Memur Hacı Hilmi Bey, Katib Hamdi Efendi, s.238.

⁶¹ Telgraf Müdürü Hacı Nuri Efendi, Reji Memuru Derviş Bey, Tapu Kâtibi İhsan Efendi., s.238.

⁶² Reis Müftü Efendi, Aza Hilmi Bey, Aza İbrahim Bey, Aza Hacı Arif Ağa, Aza Ömer Efendi., s.238.

⁶³ Muallim Osman Nuri Efendi,s.238.

⁶⁴ Boğazlıyan Muallimi Evveli Mehmet Şükrü Efendi, Boğazlıyan Muallimi Sanisi Hüseyin Efendi, Uzunlu Muallimi Ahmet, Baba Yağmud Muallimi Ömer Efendi, Kozan Muallimi Musa Kazım, s.238.

⁶⁵ Komiser Hüseyin Efendi, Zabıta Memuru Çavuş Lütfü Ağa, Onbaşı Ahmed Ağa, Gardiyan Derviş Efendi, s.238.

⁶⁶ Reis Mal Müdürü Efendi, Aza Artin Efendi, Aza Ahmed Ağa, Tahsilat Müfettişi Bahri Efendi, Katib Ziya Efendi, Tapu Kâtibi Hüseyin Efendi, Zabıta Memuru Ziya Onbaşı, s.238.

⁶⁷ Süvari Memuru Ahmed Efendi, Merkez Ondalık Hüseyin Efendi, Konak Boğazı Osman Efendi, Geçid Hilmi Efendi, s.238.

⁶⁸ Müdür Rifat Efendi, Naib Mustafa Efendi, s.238.

⁶⁹ **Ankara Vilayeti Salnamesi**, s.246.

⁷⁰ **Ankara Vilayeti Salnamesi**, s.247.

Kasabanın teşekkülü pek yenidir. Bir asır öncesinde madenin keşf olunması üzerine amelelikle civara gelen ahali tarafından ihdas edilen binalar kasabayı oluşturmuş ve ardından kaza merkezi olarak ilerlemiş ve gelişmiştir. Muş Ali Kalasının tarihi kıymeti vardır.

Kasabanın denizden yüksekliği 1350 metredir. Azami sıcaklık derecesi (+20) ila (+25) derecedir. Asgari sıcaklık derecesi (-10) ila (-15) derecedir. Kasabada çaylar, akarsular ve ormanlar bulunmasından dolayı havası rutubetlidir. Kasaba civarında toprağın cinsi silisli ve arjilili olub kaza dâhilinde muhtelifdir. Suların kaynağının temizliği sebebiyle suları leziz ve çeşitlidir. Bir vadi içerisinde bulunması sebebiyle mevki itibariyle doğu ve batı rüzgârlarına ve kasabanın ekseriyeti güney batı mahallinde olduğundan güney batı rüzgârlarına maruzdur. Kasabanın şose ile bağlı bulunduğu kasabalar Merkez liva olan Yozgat kasabasına ve oradan merkez livanın bağlı bulunduğu yerleredir.

Ticarette bulunduğu yerler, Merkez Liva, Sungurlu, Boğazlıyan, Zile, Yenihan ve civarı sairedir. İhracat İskelesi Samsun'dur. Çeşitli hububat yetişmektedir. Kilim ve seccade imal olunur ve adi tarzda demir çelik mevcuttur⁷¹.

B-Akdağmadeni Kazasının Nüfusu ve Ekonomik Durumu

Kazanın Nüfusu

	Yekûn	Müslim		Gayri Müslim	
		Zükûr(Erkek)	Înâs(Kadın)	Zükûr(Erkek)	Înâs(Kadın)
Kasaba	3535	737	665	1156	977
Umum Kuraa	43512	17904	16817	4716	4075
Mea Nevahi (Umum Köylerle Beraber Nahiyeler)	47047	18641	17482	5872	5052

Belgelere göre Akdağmadeni kazasında, gayrimüslim nüfus arasında ekseriyeti Rumlar teşkil etmekle birlikte, Ermeni⁷² nüfusta mevcuttur. Müslüman Türkmen nüfusun yanısıra ise Çerkes⁷³ nüfusa rastlanmaktadır. Bölgeye Milli Mücadele sonrasında mübadiller yerleştirilecektir ki bunlardan en bilineni Kayalar Köyü sakinleridir⁷⁴.

Bölgedeki Rum nüfus içerisinde Gümüşhane'den, göçüp gelen ve İstavrililer olarak anılan bir nüfus bulunmaktadır. Bu nüfus, atik defterde Müslüman kaydedilmesine rağmen daha sonra askere gitmemek için kendilerinin Hristiyan olduklarını ifade ederek, cedid deftere Hristiyan yazılmak istemişlerdir. Bölgedeki bu grubu Hristiyan olduklarını ifade etmeleri için teşvik eden Papaz Kriyos adında bir din adamı ve onun yanında yer alan bir gruptur. Müslüman isim ve lakaplarını taşıyan bu kimseler kızlarını da Papaz Kriyos'un oğlu ve başka Hristiyanlarla evlendirmektedirler. Hükümetin bu kişiler için tasarrufu uyarılmaları, irşad edilmeleri. Papaz Kriyos ve bu gibilerin sürgün edilmeleri

⁷¹ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.251.

⁷² BOA.DH.ŞFR.605.12.0.R.07.12.1334.

⁷³ BOA.A.MKT.MHM./507.20.0./H.22.03.1317

⁷⁴ BCA, 272.0.0.12/45.72.12./13.6.1925.; B.C.A.272.2.0.0.12/47.89.12./25.02.1926; BCA 272.0.0/17.12.1926.

yönündedir⁷⁵. Ünye'den de bir grup Rum'un göçerek Akdağmadeni'ne yerleştirildikleri ve bunların durumları ile ilgili de yazışmalar mevcuttur⁷⁶

Benzer bir durum yarım asır önce Trabzon havalisinden göçüp gelen Rumlarda da bulunduğu, Müslüman sıfatında görüldükten sonra askerlikten istisna maksadıyla Ortodoksluk iddiasında oldukları, Akdağ'ın Akdaş ve Başçanak mezralarına yerleştirildikleri, zükûr ve inâs 1500 nüfustan ibaret olan İstavrilere deftere Müslüman ismiyle yazılmakla beraber kendi aralarında Rum isimleri ile anıldıkları, yaşamlarında da İslamlıkla alakaları olmadığı kaydedilmektedir⁷⁷.

Bu örnekten farklı olarak geçmişte Hristiyan halde Müslüman olan Rum tebaadan kendilerinin nüfusa kayıtlarının yapılmadığını bildiren kayıtların yenilenmesini isteyen bir grup da vardır⁷⁸.

Diğer yandan Akdağmadeni'nin Abdurrahmanlar karyesinde bulunan Aya Kostandino ve Eleni⁷⁹; Kılıpınar karyesinde bulunan Meryemana⁸⁰, Halhacı karyesinde bulunan Aya Yorgi Rum kiliselerinin, yeniden inşaları için bu tarihlerde ruhsat verilmiştir⁸¹.

Hicri 15 Ağustos Sene 332 Canik Sancağı'ndan Akdağmedeni Kazası'na nakledilen Rumlardan mültecilere kıyasla iskân ve iaşelerinin devlet tarafından karşılandığı belirtilmektedir.⁸²

Akdağmadeni Kazası Meclis İdare azası Hacı Hüseyin bin Atıf'ın aşiretler hakkında hazırladığı rapora göre; burada 681 zükûr 631 inâs olmak üzere toplam 1312 kişi bulunmaktadır. Bunlar kışın kaza dâhilindeki mahallelerde ikamet etmekte yazın Akdağa yaylağa gitmektedirler. Güz mevsiminde yine çıktıkları yerlere dönmek suretiyle seyyar yaşamaktadırlar. Dinleri umumiyetle İslâmdir. Kendilerine reis seçmezler. Şeyh veyahut ağaları yoktur. Kazaya geliş tarihinden beri gerek yerli gerekse kendi obaları arasında bir güne münazaa, kıtal ve cidalleri olmamıştır. Ziraata heves ederek obaları civarındaki köylerden birer miktar arazi de edinmişlerdir. Muntazam haneleri yoktur. Bazı obada tahtacı olarak anılan haneler buradan götürülmüşlerdir. Başlıklarını kendileri tedarik ederler. Ağnamlarını rüsumu zekât niyetiyle tediye ederler. Buldukları mevkileri genellikle dere içidir. Okur yazarları pek azdır. Az çok hâli vakti hoş olanlar erkân ve dinlerini tahsil için evlatlarını civar şehirlere ve kasabalara medreselere gönderirler. İhtiyaçlarını, kasabalardan alırlar. Dokuma ayakkabı elbise malzeme gibi şeker, kahve, sabun vesaireyi yine oralardan alırlar. Zaten sermayeleri yoktur. Hayatı iktisâdiyeleri basittir. Gerek erkek ve gerekse kadınlarında süs ve fanteziye yoktur. Kendileri halktan sahibi zekâ ve feraset iseler de terbiye-i fikirleri olmadığından zekâları da kendileri ile muntazız olmaktadır. Canibi hükümete ikaz ve tenvire fevkalade ihtiyaçları vardır. Hükümetçe vaki olacak şefkati kabul ederler. Kıl ve yapağı ile keçe, halı, çorap, çuval, çadır imal ederler. Bunları hüsnü idare için hükümeti saire köyler gibi bunları da iskân eder. Âsâr-ı medeniyetle yeni mektepler, camiler, medreseler yapılmak suretiyle bir intizam ve maişet irca ederse ol vakit hem kendileri mesut hem de hükümet bunların müstefid olur, denilmektedir⁸³.

⁷⁵ BOA, Y.PRK.UM.00078.00046.004.

⁷⁶ BOA, DHŞFR.560,77.0., R29.05.1333; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Ahmet Türkkân, Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti'nde Tanassur Olayları ve Akdağmadeni'ndeki Gizli Hristiyan İstavrilere", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2010, S.10, ss.414-174.

⁷⁷ BOA, DHİUM.EK.000.85.000.13.005.; BOA, DHİUM.EK.000.85.00013.006; BOA, DHİUM.EK.0008.00107.004.

⁷⁸ BOA, DHMKT.951.15.0.H.25.02.1323.

⁷⁹ BOA, ŞD.1356.14.0.H.07.07.1323.

⁸⁰ BOA, ŞD.1357.12.0.H.16.11.1324.

⁸¹ BOA, ŞD.1359.2.0.H.14.05.1326.

⁸² BOA, DH.ŞFR.00079.00161.001

⁸³ Fi 26 Teşrin-i Sani Sene 330 Akdağmadeni, Ahvali Aşair ve Ekrâd-ı Tahkika Memuru, Meclis İdare Azası Hacı Hüseyin bin Atıf, DH.MUİ.00169.00075.001.

Emlak ve Akar Vergisi	Temettuat Vergisi	Bedel-i Askeriyye	Aşar ⁸⁴	Ağnam	Hayvanat-ı Ehliyye	Rüsûm-1 Mütenevvia ve Hasılat-1 Mütferrika	Orman
359249 Kuruş	60587 Kuruş	574688 Kuruş	923020 Kuruş	395057 Kuruş	173016 Kuruş	4740 Kuruş	25092 Kuruş

Ziraat Bankası Şubesi

İkrazaat Mecmuu	İkrazattan Tahsilat	Bakaya
54890 Kuruş	27503 Kuruş	476538 Kuruş

1306 (1888) Senesinden 1321 (1903) senesi nihayetine kadar Maden Kazasının Koyun ve Tiftik Miktarı:

Sene	Koyun	Tiftik Keçisi
306	38024	70713
307	37459	58440
308	44408	54697
309	39577	66245
310	41431	55735
311	95339	60842
312	78092	41997
313	80590	31908
314	44449	54913
315	51558	45807
316	43204	62485
317	58114	63840
318	53518	80258
319	52194	71226
320	39871	66719
321	33921	69166 ⁸⁵

⁸⁴ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.248.

⁸⁵ Ankara Vilayeti Salnamesi,s.249.

Kaza dâhilinde; Hükümet Konağı 1, Debboy-u Hümayûn 1⁸⁶, Cebhanelik 1, Cevâmi ve Mescid 2, Mekteb 4, Dükkân 130, Kilise 4, Hane 977, Han 3 mevcuttur.

Hayvanlar

Deve ve İnek 408; İnek, Öküz 23645; Manda 3073; At ve Bargir(beygir) ve Kısarak 1414; Merkeb 5264; Tiftik Keçisi 33921; Koyun 69166⁸⁷ vardır.

C-Akdağmadeni Kazasındaki İdari Birimler ve İdari Görevliler

Kaymakam Mustafa Edip Bey (Mütemayız), Naib Yusuf Sait Efendi, Müftü Mehmet Edip Efendi, Mal Müdürü Abdullah Efendi, Tahrirat Kâtibi Ahmet Hamdi Efendi; Meclis-i İdare-i Kaza⁸⁸ Mal Kalemi⁸⁹, Mahkeme-i Şeriyye⁹⁰, Mahkeme-i Bidayet⁹¹, Nüfus Dairesi⁹² Ziraat Bank Dairesi⁹³ Duyun-ı Umumiye⁹⁴, Belediye Dairesi⁹⁵ Maarif Komisyonu⁹⁶, Mektebi Rüşdi⁹⁷, Zabıta Dairesi⁹⁸, Orman Dairesi⁹⁹, Karamağara Nahiyesi¹⁰⁰

SONUÇ

1325 Numaralı Salname merkez alınarak yapılan bu çalışmada Yozgat'ın 20. Yüzyıl başında Ankara vilayetine bağlı bir Sancak olduğu, esasen 18.yüzyıldan itibaren Çapanoğulları ile birlikte büyüyüp geliştiği, coğrafi ve tabii özellikleri bakımından bir Orta Anadolu kasabası hüviyetine sahip bulunduğu görülmüştür. Bir Türkmen yerleşim alanı olmakla beraber İmparatorluğun nüfus özelliklerini de göstermekte ve gayrimüslim tebaayı hem merkezde hem de Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazasında barındırmaktadır. Öyle ki merkeze Ermeni ve Rum nüfusun gelmesi özellikle teşvik edilirken, Akdağmadeni'ne de 19.yüzyılın ortalarından itibaren Rum nüfusun göçü olmuştur.

Çalışmanın doğrudan konusu olmamakla beraber 20.yüzyılın başında Ermeni olaylarının görülmesi açısından Boğazlıyan ve mübadelenin önemli bölgeleri olması açısından da Akdağmadeni kazaları önemlidir. Buradaki nüfus yapısı hakkında arşiv belgeleri de fikir vermektedir.

20.yüzyıl başında Yozgat Orta Anadolu'nun önemli ticari şehirlerinden biri olmuş, gerek hayvan ticareti, gerek gümüş işlemeciliği gerekse, ipek ticareti yapılan bir şehir görüntüsüne sahiptir.

⁸⁶ Redif taburunun kullanımı için yapılmış bina. Bu konuda bkz. Sultan Murat Topçu, "Yozgat Akdağmaden Redif Teşkilatı Debboy Binası", **Turkish Studies**, Volume 9/10 Fall, 2014, ss.1023-1038.

⁸⁷ Ankara Vilayeti Salnamesi, s.250.

⁸⁸ Azâ-yı Daim; Naib Efendi, Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi, Tahrirat Kâtibi Efendi, Aza-yı Müntehibe; Hüseyin Hüsnü Efendi, Şükrü Efendi, Suzi Efendi, Serkiz Ağa, Katib-i Sani Salih Efendi, Menatik Muavini Mehmet Servet Efendi, Mukavelat Muharriri Akif Efendi,

⁸⁹ Mal Müdürü Abdullah Efendi, Muavini Celal Bey, Sandık Emni Mehmet Ali Efendi

⁹⁰ Naib Efendi, Katib,

⁹¹ Reis Naib Efendi, Aza İbrahim Efendi, Aza Kırkor Efendi, Baş Katip Ahmet Efendi, Katib-i Sani Salih Efendi, Müstantık Muavini Mehmet Servet Efendi, Mukavelat Muharriri Akif Efendi,

⁹² Memur Hilmi Efendi, Katib Mehmet Efendi.

⁹³ Reis Hacı İbrahim Efendi Salise, Katib Mehmet Efendi, Refik Abdullah Efendi.

⁹⁴ Memur Abdullah Efendi, Katib Hacı İzzet Efendi

⁹⁵ Reis Vekili Hasan Bey, Aşı Memuru, Aza Mustafa Efendi, Aza Andon Efendi, Aza Serkiz Ağa, Aza Münhal.

⁹⁶ Reis İbrahim Efendi, Aza Hacı Efendi, Aza Emin Efendi, Aza Hüsnü Efendi, Aza Şakir Efendi, Katib Mehmet Akif Efendi

⁹⁷ Muallim Şakir Efendi; Akdağmadeni kazasında ahalinin yardımı ile Rüşdiye mektebinin açıldığı. **BOA.MFKT.730.16.0.H.01.06.1321.**

⁹⁸ Zabıta Memuru Muallim Hacı Kahraman Efendi, Polis Ziya Efendi

⁹⁹ Müfettiş İsmail Efendi, Süvari Memuru İbrahim Efendi, Merkez Ondalık Saadettin Efendi, Rıdvan Efendi, Korucu Mustafa.

¹⁰⁰ Müdür Mehmet Efendi, Katib Sunullah Efendi

Bununla birlikte şehir kurulduğu coğrafya ve soğuk iklimi sebebiyle hububat yetiştiriciliğinin ilerisine geçememiştir.

Sancak Merkezde Kayseri'ye bağlı bir Askerlik Binası, Akdağmadeni kazasında ise redif askerleri için bir Debboy binası ve cephanelik mevcuttur. Sancak Merkezi'nde bir İdadi, Boğazlıyan ve Akdağmadeni'nde ise rüşdiyeler vardır. Bu kısa araştırma esasen Birinci Dünya Savaşı ve ardından Milli Mücadele'yi karşılamış bir memleketin hemen önceki ahvalini de ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Acun, Hakkı (2016). **Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri**, İstanbul: TBMM Basımevi.
- Erdal, İbrahim (2016). "Erken Cumhuriyet Döneminde Yozgat'ta Mübadil ve Mültecilerin İskânı Uygulamaları (1923-1938)", **Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.59., ss.73-86.
- Karaca, Taha Niyazi (2004). "Yozgat'ın Eğitim Tarihine Katkı", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.17, Y.2004/2, ss.139-150.
- Özger, Yunus (2018). "Osmanlı'dan Cumhuriyete Yozgat Yöresinde Kurulan Haftalık Pazarlar ve Panayırılar", **International Journal of Humanities and Education**, C4, S.9. s.103-121.
- Sayar, Abbas (2011). **Yozgat Var Yozgatlı Yok**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Topçu, Sultan Murat (2014). "Yozgat Akdağmadeni Redif Teşkilatı Debboy Binası", **Turkish Studies**, Volume 9/10 Fall, ss.1023-1038
- Türkkan, Ahmet (2010). Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti'nde Tanassur Olayları ve Akdağmadeni'ndeki Gizli Hristiyan İstavriler", **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.10, ss.414-174.

Arşiv Kaynakları

1325 Hicri Senesine Mahsusus Ankara Vilayeti Salnamesi, 15.Baskı, Ankara.

(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi: BOA)

(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi: BCA)

BOA.DH.ŞFR.605.12.0.R.07.12.1334.

BOA.A.MKT.MHM./507.20.0./H.22.03.1317

BOA, Y.PRK.UM.00078.00046.004.

BOA,DHŞFR.560,77.0., R29.05.1333

BOA,DHİUM.EK.000.85.000.13.005.

BOA.DHİUM.EK.000.85.00013.006.

BOA.DHİUM.EK.0008.00107.004.

BOA, DHMKT.951.15.0.H.25.02.1323.

BOA,ŞD.1356.14.0.H.07.07.1323.

BOA,ŞD.1357.12.0.H.16.11.1324.

BOA,ŞD.1359.2.0.H.14.05.1326.

BOA.DH.ŞFR.00079.00161.001

DH.MUI.00169.00075.001.

BOA.MFKT.730.16.0.H.01.06.1321.

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2020-30/1

BCA. 272.0.0.12/45.72.12./13.6.1925.

B.C.A.272.2.0.0.12/47.89.12./25.02.1926

BCA 272.0.0/17.12.1926.

İnternet Kaynakları

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yozeat/gezilecekyer/camlık-millı-parkı>, 17.12.2019.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 445-469, OCAK – 2020
Makale Gönderme Tarihi: 11.11.2019 Kabul Tarihi: 10.01.2020

SARAYBOSNA SUİKASTÇILARI: GAVRİLO PRİNCİP VE DİĞERLERİ

Assassins of Sarajevo: Gavrilo Princip and Others

Meryem GÜNAYDIN*

ÖZ

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Fransuva Ferdinand, on beşinci ve on altıncı kolordu generalleri, zabıtları ve askerleri ile birlikte gerçekleştireceği askeri manevraların icrası için 25 Haziran 1914'te Saraybosna'ya gitmiştir. Avusturya Arşidükü Fransuva Ferdinand ile eşi 28 Haziran 1914 Pazar günü şereflerine icra edilecek resm-i kabulde hazır bulunmak üzere Saraybosna belediye dairesine gittikleri sırada binmiş oldukları otomobile bir bomba atılmıştır. Belediye'de icra edilen resm-i kabulden sonra veliaht ile eşi, ilk suikast esnasında atılan bombadan yaralanan Vali Potiorek'in yaveri Miralay Merizzi'yi hastahane ziyaret etmek için tekrar şehre giden yol üzerinden devam etmişlerdir. Arşidük'ün binmiş olduğu otomobil Franz Jozef sokağına saptığında ikinci bir suikast gerçekleştirilmiştir. Arşidük ve eşi orada ölmüşlerdir.

Saraybosna'da gerçekleşen, büyük bir elem ve endişeyle karşılanan bu cinayet siyasi idi. Slav birliği için faaliyetlerde bulunan "Kara El" gizli örgütü Saraybosna suikastını planlamıştır. Suikast komplocuları olan Gavrilo Princip ve beraberindeki Nedjelko Čabrinović, Trifko Grabež, Muhamed Mehmedbašić, Vaso Čubrilović, Cvijetko Popović 28 Haziran 1914 günü rıhtım boyunca yerleştirilmiştir. Dünya tarihinin akışını değiştiren bu günün aktörleri yani suikastçıların kim olduğu bu çalışmada ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Saraybosna Suikastı, Suikastçılar, Gavrilo Princip, Kara El Örgütü, Birinci Dünya Savaşı

ABSTRACT

Francis Ferdinand, the heir to the Austro-Hungarian Empire, went to Sarajevo on June 25, 1914 to perform military maneuvers with the fifteenth and sixteenth corps generals, officers and soldiers. Archduke of Austria, Fransuva Ferdinand and his wife on June 28, 1914, a bomb was thrown in the car they had boarded when they went to the Sarajevo municipal office to be ready for the official recognition to be performed on Sunday. Following the official admission in the municipality, the heir and his wife continued on the road to the city to visit Colonel Merizzi, the aide of Governor Potiorek, who was wounded by the bomb that was thrown during the first assassination. A second assassination was carried out when the archduke's car turned into Franz Jozef Street. Archduke and his wife died there.

The murder in Sarajevo, which was met with great pain and anxiety, was political. The secret organization "Black Hand" which was engaged in activities for the Slavic union, planned the assassination of Sarajevo. The assassination conspirators Gavrilo Princip and the accompanying Nedjelko Čabrinović, Trifko Grabež, Muhamed Mehmedbašić, Vaso Čubrilović, Cvijetko Popović were placed along the Appel Quay on 28 June 1914. In this study, the actors of the day that change the flow of world history, who are the assassins will be discussed.

Key Words: Sarajevo Assassination, Conspirators, Gavrilo Princip, Black Hand Organization, First World War

*Arş.Gör.Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ. e-posta: mgnydn@yahoo.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3957-1471>

GİRİŞ

Suikast, 20. yüzyılın başlarında mevcut siyasi düzeni değiştirmek üzere bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Balkanlarda özellikle bu anlayışla hareket eden milliyetçi gizli örgütler kurulmuş ve suikast girişimleri ile öne çıkmıştır.

1905/1906 yılında kurulan “Özgürlük” adlı gizli örgütün liderleri olan Bosnalı Bogdan Zerajic¹ ve Spiro Soldo siyasi mücadele olarak “zalimi/despotu öldürme (tyrannicide)” yöntemini savunmuşlardır. Bu yöntem Sırp gençlerine devrimci mücadelelerinde ilham vermiştir. Bu yöntemin daha sonra Genç Bosna hareketi tarafından da benimsendiği görülmektedir.² Bu bağlamda 1389’da Osmanlı padişahına suikast gerçekleştiren Milos Obilić³ ve 1910’da gerçekleştirdiği suikast akabinde kendisini öldüren Zerajic, 20. yüzyıl başlarında Sırp gençlerinin siyasi mücadelelerinde kendilerine örnek aldıkları en önemli iki figür olmuştur. Bosna-Hersek Sırp gençleri üzerinde etkisi olan Zerajic, 1914 yılında Saraybosna suikastının faili Princip’e de eylemlerinde ilham kaynağı olmuştur.

Zerajic “zalimi/despotu öldürme” yöntemini uygulayan ilk kişi olarak görülmektedir. Avusturya-Macaristan imparatoru Franz Joseph I, 3 Haziran 1910’da Bosna-Hersek’i ziyaret ettiğinde Žerajić, Mostar ziyareti esnasında suikast girişiminde bulunacaktı ancak bilinmeyen bir sebepten ötürü vazgeçmiştir. Zerajic’in bir başka suikast girişimi Varesanin’e karşıdır. 1909’da Saraybosna’da 15. Kolordu komutanı ve Bosna-Hersek Valisi olarak görev yapan Marijan Varešanin, 29 Temmuz 1919’da 15. Kolordu komutanlığına Moritz von Auffenberg’in getirilmesi ile Bosna-Hersek valisi olarak görevine devam etmiştir. Avusturya-Macaristan tarafından Bosna’nın ilhak edilmesiyle vali Varesanin görevine devam etmiş, ancak Bosna valisi General Varesanin, Genç Bosna devrimci hareketi tarafından hedef olarak görülmüştür. 1910’da Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek Parlamentosu’nun açılış gününde Bogdan Zerajic tarafından öldürülmek istenen Varesanin bu suikasttan kurtulmuştur. Zerajic, defalarca ateşlemiş ancak hedefini kaçırmıştır son olarak kendisini öldürmüştür.⁴ Ölmeden önce, Sırlardan intikamının alınmasını istemiştir. Ölümünden sonra Saraybosna, Tuzla, Mostar ve Banja Luka’da devrimci faaliyetlerde bulunan örgütlerin kurulmasına öncülük etmiştir.⁵

20. yüzyılın başlarında Sırbistan dışında yaşayan Sırpların Osmanlı ve Habsburg hakimiyetinden kurtulmasını sağlamak amacıyla terörist yöntemlerle çalışan gizli bir örgüt olarak Kara El örgütü de “zalimi/despotu öldürme” yöntemini benimseyen faaliyetlerde bulunmuştur. Kara El örgütü, 4 Aralık 1911 (21 Teşrinisani 1327) tarihli arşiv belgesinde “*bütün Sırları yegane bir kuvvet altında birleştirmek üzere fülüyata başlamak için askeri diktatörlüğü tesis ve ikame eylemek maksadıyla Belgrad’da "Çerna Ruka (Siyah El)" namı altında bir cemiyet-i hafiyeye...*”⁶ şeklinde tarif olunmuştur. Kara El örgütü, 1914’te Mehmedbašić ile birlikte Avusturya’nın Bosna-Hersek eyaletlerinin valisi General Oskar Potiorek’i öldürme planında da yine yer almış, ancak her iki girişimde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hırvat bir siyasetçi olan Slavko Cuvaj; basın haklarını ve yerel özerkliği sınırlayan diktatörce yönetimi sebebiyle 1912’de Kara El ve Genç Bosna üyesi Luka

¹Bogdan Zerajic, suikastı gerçekleştirdiği sırada yirmidört yaşında ve Zagreb Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden bir Bosnalı Sırp öğrenciydi. Edin Hajdarpasic, Year X or 1914? Youth and the Heroic in the History of the Sarajevo Assassination (A Reconsideration of the Young Bosnia Movement), *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840-1914*, 2015, s. 148.

²Hajdarpasic, a.g.e., s.149-150.

³Miloş Obilić, 1389’da I. Kosova Savaşı sonunda Osmanlı padişahı I. Murat’ı öldürmüştür. Mehmet İnbaşı, *Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan*, Balkanlar El Kitabı, C.I, KaraM&Vadi, Ankara 2006, s. 290-291.

⁴Hajdarpasic, a.g.e., s. 148.

⁵Hajdarpasic, a.g.e., s. 136.

⁶HR.SYS. 1480/ 11, M.26.12.1911.

Jukic tarafından suikasta uğramıştır.⁷ 1914'te bir başka Kara El grubu üyesi olan Gavrilo Princip, Avusturya-Macaristan Ordusu Müfettişi ve varisi Arşidük Fransuva Ferdinand'ı öldürmüştür.

1. Suikastın Osmanlı Basınında Yer Alışı

Takvimler 29 Haziran 1914'ü gösterdiğinde 28 Haziran 1914, Pazar günü, Arşidük ve zevcesini hedef alan suikastın vuku bulması ile Avrupa'nın değişen günleri gündemin başlıca konusu olmuştur. Osmanlı basınında “*Büyük bir Cinayet-i Siyasiye*” olarak anılan Saraybosna suikastı akabinde olay hakkında tafsilat verilmeye başlanmıştır. Gazeteler bu siyasi suikastı haberlerinde şöyle duyurmuştur:

Peyam, Avusturya Veliahdı ve Refikasının Katli, 29 Haziran 1914

“Bir suikast

Viyana 28 Haz. Müstaceldir. Veliahd Arşidük Fransuva Ferdinand ve zevcesi Düşes Hohenberg bir suikast neticesinde vefat etmişlerdir.”⁸

Bir başka gazete haberi ise aşağıdaki gibidir:

“Avusturya Veliahdı ve Refikasının Katli

Bosna-Saray 28 Haziran (müstacel)-

Talebeden biri Avusturya ve Macaristan veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand ile refikası üzerine iki el revolver

atmıştır. Gerek veliahd gerek refikası gayet vehim surette mecruh olmuşlar biraz sonra terk-i hayat etmişlerdir.”⁹

30 Haziran 1914 tarihinde bu cinayet hakkında daha detaylı bilgiler Osmanlı basınına ulaşmamıştır. Neden, nasıl ve kim tarafından gerçekleştirildiği tam olarak bilinmeyen ve anlaşılamayan bu siyasi cinayet hakkında malumat eksikliği gazetelerde açıkça belirtilmiştir:

“Bu cinayet-i menfure son seneler zarfında pek ziyade celb-i dikkat etmekte Avusturya ahval-i dâhiliyesi nokta-i nazarından büyük bir ehemmiyet arz ider. Avusturya'nın parçalanması için çalışan muhtelif kuvvetler arasında Avusturya'yı teşkil eden milyonlarca İslav nüfusun pek mühim bir mevki'i bulunduğu malumdur. İşte bugün Avusturya İmparatorluğu'nun en kuvvetli ve mühim bir direğini yıkmak için atılan kurşunlar bu faaliyetin mahsulüdür. Henüz telgraflar ve tahkikat evvelki gün patlayan bomba ve silahların birer şahıs-ı münferit tarafından mı yoksa bir takım gizli ve dallı budaklı cemiyetler taraflarından mı tertib edildiği hakkında malumat vermiyorlarsa da cinayet hatta bugünkü şekli ile büyük bir ehemmiyet-i siyasiyi haizdir...Senelerden beri en ciddi bir gayret ve faaliyetle hükümdar olmaya hazırlanan en buhranlı ve müşkil zamanlarda bile Avusturya'nın büyük

⁷Paul Jackson, ‘Union or Death!': Gavrilo Princip, Young Bosnia and the Role of ‘Sacred Time’ in the Dynamics of Nationalist Terrorism, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Mart 2006, Vol.7, No:1, s. 55.

⁸Tanin, “*Son Havadis*”, s.4, 29 Haziran 1914 (5 Şaban 1332, 16 Haziran 1330).

⁹Peyam, “*Avusturya Veliahdı ve Refikasının Katli*”, s.1, 29 Haziran 1914 (5 Şaban 1332, 16 Haziran 1330). Bir başka gazete haberi ise şöyledir: “*Avusturya ve Macaristan veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand ve zevcesi Düşes Hohenberg Bosna-Hersek seyahatinde Bosnasarayda sokaktan otomobil ile geçerlerken, 15 Haziran 1330, Pazar günü aslen Sırp ‘Princip’ isminde bir mekteplinin attığı revolverin kurşunlarıyla zevce ve zevce maktül düşmüşlerdir.*” **Servet-i Fünun**, s.116, No:1204, 2 Temmuz 1914 (19 Haziran 1330, 8 Şaban 1332).

istikbalinden emin olan Fransuva Ferdinand'ın filhakika Avusturya'yı yıkmak isteyen nasyolistlerce en ziyade hedef-i taarruz olmak lazım gelen bir şahsiyet idi.”¹⁰

Suikastın anatomisi sonraki günlerde gelen tafsilatlı telgraflarla aydınlanmıştır. Suikastı müteakiben Avrupa matbuatı bir taraftan Saraybosna'da meydana gelen nümayişleri, Avusturya-Macaristan'da hükümferma elemi ve faillerin kim oldukları, kimlerle irtibatlı oldukları hakkında bilgiler aktarırken öte taraftan bu cinayetin arkasında kuşkusuz Sırbistan olduğunu çoktan ilan etmiştir. Osmanlı basınında dahi kanaat bu yöndedir. Gazetelerde bu cinayetin uluslararası ilişkileri nasıl etkileyeceği tartışılmaya başlamıştır. Yeni bir harpte Avrupa'nın, Rusya'nın ve de Balkanların vaziyeti değerlendirilmesine karşın Osmanlı basınında ağırlıklı olarak Avrupa'da umumi bir harbe ihtimal verilmemiştir. 26 Temmuz tarihli Tanin'in "Yeni Bir Harpte Balkanlar" yazısında buna dair "...Sırbistan ve Rusya'nın hatırı için hazırlanılmamış bir harbe atlamaya hiç kimse de arzu yoktur.....Madem ki ne İngiltere ne Fransa bu meselede bilâ kayd u şart ve derhal Rusya ile beraber harekete karar vermezler şu halde Rusya'da böyle bir talepte bulunmazdan evvel uzun uzun düşünmeye mecbur olacaktır. İşte biz yeni bir harp zuhur etse bile bundan umumi bir harp çıkabileceğine kolayca inananlardan değiliz derken bu mütaalaâtı nazar-ı dikkate alıyoruz.”¹¹ şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bundan sadece iki gün sonra 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında müsademeler başlamıştır.¹²Akşam sekizde tebliğ edilen savaşın başladığı haberi 29 Temmuz öğleden sonra Osmanlı gazetelerince istihbar edilmiştir.¹³Avusturya-Macaristan'ın zaferine kesin gözle bakılmıştır. Savaşın başlarında sert ve kısa bir savaş öngörülüyor idi çünkü Avusturya-Macaristan“-muharebeyi kendisini tehdit eden genç ve cüretkâr kuvvetin önüne geçmek maksadıyla yapıyor ve bir daha kendisini tehditkâr bir vaziyet almayacak hale getirmek istiyor...”¹⁴ kanaati hakimdir. Nitekim bu cinayet Sırbistan'ın ve Slav birliği fikrinin başını ezmek için bir fırsat olarak görülmüştür.

Sırbistan, savaşın başlarından 1915'e kadar savaşın popüler alay-aşağılama nesnesi olarak görülmüştür. Savaş narası ile "Sırbistan'a defol!" sloganıyla bir araya gelen kadın ve çocuklar ellerinde tahta kaşıklar ile vatansever bir geçit töreni yapmışlardır. Kamuoyunun "büyük güç Avusturya-Macaristan küstah Sırbistan'ı cezalandırmalı" isteğini sembolize eden "Sırbistan Ölmeli!" sloganı ile Ağustos 1914'de kartpostallar basılmış Avusturya-Macaristan ahalisinin Sırlara karşı artan öfkesi böylece temsil edilmiştir.¹⁵

Bir Kartpostal- Berlin 1914

Savaşın başlamasının sebebi ile ilgili olarak Sırlar sorumlu tutulmuş olup bir başka haberde şu yorum yapılmıştır: "Avusturya ise Balkan Muharebesinden sonra hakikaten böyle bir mevkiye gelmiş, şimalden cenuba kadar bütün şark hududunda günden güne büyüyen, her gün yeni bir cüret alan Slav faaliyeti bu eski imparatorluğunun eyyam-ı hissiyatının pek ma'dud olduğu kanaati hâsıl etmişti. İşte tehlikeyi gören Avusturya vakit geciktirmeye imkân kalmadığını görerek

¹⁰Tanin, "Büyük Bir Cinayet-i Siyasiye", s.1,30 Haziran 1914 (17 Haziran 1330, 6 Şaban 1332).

¹¹Tanin, "Siyasiyat Yeni Bir Harpte Balkanlar Rusya'nın Vaziyeti", s.1, 26 Temmuz 1914 (3 Ramazan 1332, 13 Temmuz 1330)

¹²İkdam, "Müsademeler Başladı", s.1, 28 Temmuz 1914.

¹³Tanin, "Avusturya-Sırbistan, İlan-ı Harp, Avusturya'nın Muhturası", s.1, 29 Temmuz 1914(6 Ramazan 1332, 16 Temmuz 1330).

¹⁴Tanin, "Siyasiyat Avusturya'nın Tasavvurattı",s.1, 29 Temmuz 1914 (6 Ramazan 1332, 16 Temmuz 1330).

¹⁵Josef Rietveld, 1914-1918 in Bildern / in pictures / en images / per immagini, IHBf, Wien 2013, s.23

Sırların bizzat ihzar ettikleri münasip bir fırsatı bahane ittihaz ile ileri atıldı ve bugünkü harp meydana geldi."¹⁶

Birinci Dünya Savaşı başladığı ilk günlerde bir Balkan Savaşı ya da Avrupa Savaşı olarak görülmüş¹⁷ ise de iki devlet arasında meydana gelen savaş kısa zamanda ittifakların oluşmasıyla dünya geneline yayılmıştır. Avrupa'daki bu yangın Osmanlı kamuoyunda da hissedilmiştir ve bu halin vahameti "*Büyük muharebe karib-ül vukuadır. Almanlar tarafından Punahosen Köprüsüne icra edilen bombardıman neticesiz kalmıştır. Belçika ordusu sol cenahı ile süvari ve topçuya isnat edilen Alman piyade fırkaları arasında müsademat vuku bulmuştur. Büyük bir muharebe başlamak üzere. 2 milyon kişi kaşı karşıya gelmiştir.*"¹⁸ şeklinde basına yansımıştır.

Saraybosna suikastından yaklaşık 124 gün sonra Osmanlı Devleti 29 Ekim-30 Ekim akşamı savaşa girmiştir, kısa süre sonra da cihat ilan etmiştir.¹⁹ Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nden müteşekkil İttifak devletleri ile Fransa, İngiltere ve Rusya'nın oluşturduğu İtilaf devletleri karşı karşıya gelmişlerdir. İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti ile ilgili niyetlerini alenen göstermişlerdir. Viyana'da neşredilen Femandelat(?) gazetesi Moskof Çarın Osmanlı devleti aleyhindeki yayınladığı beyannamesinde İkinci Nikola'nın İstanbul'u zapt etmek arzusunu açıkça göstermesinden bahsetmiştir. Çarın İstanbul'u alma niyetinin Rusya'da yeni bir düşünce olmadığı Osmanlılar tarafından bilinmektedir. Hatta söz konusu haberde²⁰ başyazar "*bütün Moskofların gözünün İstanbul'da olduğunu çocuklarda bilir.*" beyanıyla bu fikrin evveliyatına işaret etmiştir. Rusya burada "*hain şimal düşmanı*" olarak tanımlanmıştır ve niyeti şu şekilde açıklanmıştır: "*Kırım muharebesinde Rusya'nın Osmanlı topraklarını istila edip şarkta hâkim olmasına tahammül edemeyip güya Osmanlı'nın yardımına koşan İngiltere ve Fransa şimdi ise Rusya'nın yanında yer almıştır... Müslümanlara karşı tuttıkları bu meslekte ortak günah sahibi oldular. İslamiyete düşmanlıkları onları ittifaka götürdü(eski husumetleri umum-ı islamiyan aleyhinde bir ittifaka münkalib oldu). Türkiye'ye karşı düşmanlarının kullandığı Müslümanlık-Hristiyanlık cehti, vasıtası bugün sükut etmiştir. Yedi Hristiyan devlet bir olup yine Hristiyan olan Almanya ve Avusturya'ya hücum eylemiş olması bunu göstermektedir.*"²¹ Zira "*İngiltere, Rusya'nın ve Fransa'nın kanıyla Almanya'nın terakkiyatını boğmak ve Avrupa karşısında yalnız başına hükümferma olmak hürsundaydı...*"²²

Bir Kartpostal, Berlin, 1914

1914'de Berlin'e ait bir kartpostalda, Avusturya-Macaristan ve Alman askerinin birlikte sırt sırta bir Rus ayısının üstüne binmiş oldukları aynı zamanda onu bıçakladıkları resmedilmiş olup arka tarafta da fesli bir Türk askerinin siperden tırmanmakta olduğu görülmektedir. Bununla, Osmanlı Devleti'nin ittifak devletleri yanında 1914'de savaşa girişi sembolize edilmiştir.²³

Avusturya'dan gelen teklifi olumlu karşılayan Osmanlı Devleti 2 Ağustos'ta

¹⁶Tanin, "Siyasiyat Harb-i Hazırda Avusturya", s.1, 5 Eylül 1330 (28 Şevval 1332, 18 Eylül 1914)

¹⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Günaydın M., "Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı, 28 Haziran 1914", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Kış 2014, C.8, S.15, s.1-38.

¹⁸Tanin, "Almanya - Fransa", s.1, 16 Ağustos 1914 (26 Ramazan 1332, 5 Ağustos 1330).

¹⁹İkdam, "Cihad-ı Ekber Halife-i İslam Üçyüz Milyon Müslümanı Cihad-ı Ekbere Davet Ediyor", s.1, 13 Kasım 1914(13 Teşrinisani 1914, 31 Teşrinievvel 1330).

²⁰Servet-i Fünun, "Rusya ve İngiltere'den Çıkan Sesler", s.1, 12 Kasım 1914(30 Teşrinievvel 1330, 23 Zilhicce 1332).

²¹Servet-i Fünun, "Rusya ve İngiltere'den Çıkan Sesler", s.1, 12 Kasım 1914(30 Teşrinievvel 1330, 23 Zilhicce 1332).

²²Ahmed İhsan, "Harb-i Umumi.Alman Baş Şansölyesi", *Servet-i Fünun*, s.67, Numara:1227, 10 Aralık 1914 (27 Teşrinisani 1330, 21 Muharrem 1333)

²³Rietveld, a.g.e., s.40.

imzalanan Osmanlı-Alman anlaşması ile ittifaka katılmıştır. 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ve Almanya gizli bir antlaşma imzalayarak ittifakı resmîyete dökmüşler; böylece iki ülke I. Dünya Savaşı'nda müttefik olmuşlardır. Aslında Osmanlı Devleti ilk ittifak teşebbüsünü, İngiltere'ye yapmış ancak olumsuz cevap almıştır. Aynı teklif Fransa'ya yapılmış ancak Fransa Rusya'nın onayı olmadıkça ittifakı kabul etmeyeceğini bildirmiştir.²⁴ Bu şartlar altında Osmanlı bir nebze Almanların yanında yer almaya mecbur kalmıştır. Netice olarak; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu aracılığıyla gelen teklifi olumlu karşılayan Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri tarafında yer almıştır. İki taraf, 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman Gizli İttifak Antlaşması'nı imzalayarak ittifakı resmîyete dökmüşlerdir. İttifakın ertesi günü (3 Ağustos 1914) Osmanlı Devleti tarafından seferberlik ilan edilmiş, askerlik mükellefiyeti olan vatandaşlar silah başına çağrılmışlardır.²⁵ Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914'te Rusya ve İngiltere'ye karşı cihat fetvasını çıkarmıştır, topyekûn harbe katılmasına zemin hazırlamıştır.²⁶

İttifak devletlerinin liderleri olarak Almanya İmparatoru II. Wilhelm, Osmanlı İmparatoru V. Mehmet Reşad ve Avusturya Macaristan İmparatoru Fransuva Joseph ittifak bloğunu oluşturmaktaydılar. Bu birliktelik bir Alman kartpostalında şöyle resmedilmiştir:

Bu afişle Birinci Dünya Savaşı döneminde Almanya, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının ittifakı gösterilmiş olup üzerinde *Almanca "üç imparatorun ittifakı"* yazmaktadır.²⁷

Savaşın ortalarında 1916 yılında, Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph 21 Kasım

1916 tarihinde 86 yaşında iken ölmüştür. Yeni imparator Karl ve İmparatoriçe Zita ve Veliyaht Prenses Otto cenaze töreni ile 30 Kasım 1916'da onu uğurlamışlardır.²⁸ Savaş sürerken Almanya ve Osmanlı yakınlaşması devam etmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm, Osmanlı Şehzadelerini Alman karargah-ı umûmiyesine davet etmiştir. Daha sonra Alman İmparatoru Osmanlı hükümetine telgrafla Berlin Sefiri Mahmud Muhtar Paşa refakatinde giden Osmanlı şehzadelerinin bu ziyaretinden²⁹ memnuniyetini belirtmiştir. Bu ziyaretten bir fotoğraf karesi Harb-i Umûmi Panaroması'nda yer almıştır:

²⁴Zekeriya Türkmen, SAREN Müdürü'nün Açış Konuşması, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014 – İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, s.3.

²⁵İkdam, "Yirmiden Kırk Beşe Kadar Silah Başına Layiha-i Kanuniye", s.1, 4 Ağustos efrenci 1914(22 Temmuz 1330).

²⁶İkdam, "Cihad-ı Ekber Halife-i İslam Üç Yüz Milyon Müslümanı Cihad-ı Ekber Davet Ediyor", s.1, 13 Kasım 1914 (13 Teşrinisani 1914, 31 Teşrinievvel 1330).

²⁷Üç İmparatorun İttifakı, URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Drei_Kaiser_Bund.jpg, 19.10.2016.

²⁸Rietveld, a.g.e., s.183.

²⁹Servet-i Fünun, "Osmanlı Şehzadeleri Alman Ordugahında", Numara:1225, s.36,25 Kasım 1914 (13 Teşrinisani 1330-7 Muharrem 1333)

Şehzadegan Hazreti Almanya Dar'ül Harbinde karargahda³⁰

Savaşın başlarında Osmanlı basınında sıklıkla müttefiki Alman ordusunun başarısı yer bulmuştur.³¹ Harb-i umumi her ne kadar kesin bir neticeden uzaksa da harp ilan olunduğu zaman Paris sefaretinde ateşe bulunan ve daha sonra Berlin'e gönderilmiş olan Amerika sefreti kâtibi Mösyö Henry Düdce gazetecilere "Almanya'nın her tarafında heyecan ve zafere itimat ve her şeyde şayan-ı hayret bir intizam müşahede ettim." beyanında bulunmuştur.³² Hatta Almanya'nın dört sene harbe devam edebileceği ve muhtaç olduğu askeri levazım vesaireye bolca sahip olduğu itikadındadır. Ancak savaşın sonuna gelindiğinde İttifak devletleri başarısızlıkla çıktıkları Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dağılmışlardır.

2. Suikastçılar

Arşüdük suikastını organize eden kişi Danilo Ilić'tir.³³ Belgrad'daki gerillalar ise Vojin Tankosic, Milan Ciganovic ve Apis adıyla bilinen Dragutin Dimitrijevic'dir. Ilić, Kara El örgütünün Saraybosna üyesi ve genç bir gazete editörü olup Saraybosna'da devrimci bir harekette bulunulması gerektiğini iddia etmiştir. Apis'in başyardımcısı Voja Tankosić, Fransa'da bazı güvenilir Bosnalı devrimcilerle toplantı düzenlemiştir. Bu toplantı Fransa'nın Toulouse şehrinde St. Jerômé sokakta bulunan Hôtel-Restaurant St. Jerômé'de gerçekleşmiştir. Broşür yazarı Gaćinović ve iki Bosnalı Kara El örgütü üyesi Mustafa Golubić ve Muhamed Mehmedbasić de bu toplantıda hazır bulunmuştur. Golubić, 22 yaşında hukuk öğrencisidir. Mehmedbasić ise Hersek'den kabineyi kurmakla görevli başkan olup yirmili yaşlarda bir Müslüman gençtir.³⁴

Bu toplantıda Bosna'nın geleceği üzerine devrimci faaliyetler konuşulmuştur. Fransuva Ferdinand ve diğer etkili isimlerin suikastçılarının kimler olabileceği hususu değerlendirilmiştir.

³⁰Harb-i Umûmi Panaroması, "Şehzadegan Hazreti Almanya Dar'ül Harbinde karargahda", Sayılar: 2 (gün/ay yok 1330/1914).

³¹"Fransızların taarruz iddiasında buldukları bir devrede Almanların kahraman bir silah darbesiyle elde ettikleri (Suason) muzafferiyeti, dün geceki Alman tebliği resmiyle katiyet ihraz etmiştir." **Tercüman-ı Hakikat**, "Almanlar Büyük Bir Galebe Kayd Ettiler", s.1, 16 Kanunusani 1915.

³²**Tercüman-ı Hakikat**, "Bir Amerikalının Beyanâtı", s.2, 19 Kanunusani 1915.

³³Danilo Ilić, uzun boylu, daima ölümü hatırlatan siyah kravat takan, arkadaşları arasında İsviçre ve Sırbistan ziyaretleriyle "Hacı" diye bilinen biridir. Gavrilo'nun yakın arkadaşıdır. Ayakkabı tamircisi bir babanın oğlu olan Ilić, beş yaşındayken babasını kaybetmiştir. Annesi evi geçindirmek durumunda kalmıştır. 1905'de ticaret okulunu bitirmiştir. 1912'de öğretmen okulunu bitirmiştir. Daha sonra Hersek'de öğretmen olarak çalışmıştır. Sağlık sorunları nedeniyle Saraybosna'ya geri dönmüştür. Burada da banka memuru olarak çalışmıştır. 1913 Haziran'ında İsviçre'de Vladimir Gacinovic'i ziyarete gitmiş orada Rus sosyal devrimcileriyle tanışmıştır. İkinci Balkan Savaşı çıktığında Saraybosna'dan Sırbistan'a giderek cephede koleraya yakalanan askerlerin tedavisi için çalışmıştır. Tekrar Saraybosna'ya geri dönen Ilić, musahhif ve editör olarak çalışmaya başlamıştır. Peter Villiers, *Gavrilo Princip The Assassin Who Started the First World War*, Fawler Press, England 2010, s.83-84.

³⁴Joachim Remak, *Sarajevo The Story of A political Murder*, Criterion Books, New York, 1959, s.55.

Mehmedbašić, kurban Oskar Potiorek için azmettirilmiş ve seçilmiştir. Gaćinović, suikast için kullanılacak silah ve hançeri temin etmiş, Mehmedbašić Bosna'ya doğru yola çıkmıştır. Mehmedbašić bu girişiminde başarısız olmuştur daha sonra Gaćinović'e yazdığı raporda dönüş yolunda yaşadığı fiyaskoyu anlatmıştır.

Toulouse toplantısına yakın bir zamanda Apis, Arşidük'ün Saraybosna ziyaretini öğrenmiş ve Saraybosna valisi Potiorek'in yerine Fransuva Ferdinand'ın öldürülmesi emrini vermiştir. Apis bu suikast sonrasında Avusturya ile savaşa girilebileceğini ve böyle bir durumda Rusya'nın Sırbistan'ın yanında olacağını biliyordu. Bu sıralarda Apis'in Belgrad'da bulunan Rus askeri ateşesi Albay Victor Artamonov ile yakın ilişkileri ve bu Rus ateşenin Apis'in gizli istihbarat işlerini finanse etmekte olduğu bilinmektedir. Artamonov, suikast planını St. Petersburg'a danışmış ve Avusturya'nın Sırbistan'a saldırması halinde yanlarında olacağını Apis'e bildirmiştir.³⁵ Bunun üzerine Fransuva Ferdinand suikastı için kesin bir karara varılmıştır. Apis suikast planının organizasyonunu Tankosić'e bırakmıştır. Tancosić, 1903 darbesinde rol almış ve kraliçenin iki erkek kardeşinin öldürülmesi olayını yönetmiştir. Aynı zamanda Apis'in yakın yardımcısı ve Kara El örgütünün yedi numaralı üyesiydi. Niş yakınlarında bulunan gerilla akademisinin de komutanıdır.

Daha lise öğrencisi olan bazı muhalif Bosnalı gençler Sırbistan'a öğrenim için gitmiştir. Bunların çoğu az paraya sahip olup Belgrad'ın ucuz kafelerinde bir kahve ile uzunca süreler oturup sohbet ederek vakit geçiriyordu. Sohbetlerinin konusu Büyük Sırbistan, devrim fikirleri ve hareketleri üzerine idi. Bu kahvehane mekanlarında partizanlar tarafından etkilenen gençler kendilerini Güney Slavlarının yeni imparatorluğunun öncüleri olarak düşünüp görmeye başlamışlardır. Bu yeni üyelerinin arasından Tancosić işleyecekleri yeni suç planı için Gavrilo Princip, Nedjelko Čabrinović ve Trifko Grabež'i seçmiştir.³⁶ Arabulucu Bosnalı yirmi altı yaşındaki Milan Ciganović olup kendisi de Kara El örgütü üyesidir. Ciganović, suikast için kullanılacak olan silah ve bombayı Tankosić'ten alarak suikastçılara iletilmesini sağlamıştır.³⁷ Komuta zinciri Apis, Tankosić, Ciganović, Princip ve onun iki ortağı şeklindedir. Hantal bir süreç olsa da planın gizlice gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

Mayıs ayında atış talimine başlayan üç suikastçı arasında Princip en iyi atışa sahipti. 27 Mayıs'ta kullanacakları 4 revolver silahı, altı bombayı ve zehir şişelerini Ciganović'ten teslim almışlardır. Silahlar en yeni model Belçika üretimi olup bombalar Sırp devlet Kragujevac cephaneliğindedir. Zehir şişelerinde siyanür vardı ve talimatlara göre Arşidükü öldürdükten sonra bu zehirleri içeceklerdi. Böylece suikastçıların bağlantıları çözülemeyecek idi.³⁸ Ilić, suikast kararıyla birlikte Princip'ten üç yerli genci daha organize ederek bu işe katmıştır. Son talimatları almak için Ilić, Belgrad'a giderek Dimitrijević ile görüşmüştür. Tam olarak orada ikilinin ne konuştukları bilinmiyor olsa da Ilić, dönüşünde Mehmedbašić'i Saraybosna'ya çağırmıştır. 27 Haziran Cumartesi günü bir Saraybosna kafesinde Mehmedbašić'i Princip ile tanıştırmıştır. Burada üçü bir kartpostal hazırlayarak İsviçre'de bulunan Gaćinović'e postalamışlardır. Ilić, gün içinde Popović ve Čubrilović'le de bir Türk kahvehanesinde görüşmüştür. Daha sonra bir park yakınlarına kadar yürüdüktan sonra Ilić her birine tabanca, bomba ve zehir şişelerinden vermiştir. Her bir suikastçı kendilerinin atandığı yerlerde durmaları yönünde talimatlarını almışlardır. Čabrinović'e nedeni bilinmemekle birlikte tabanca verilmemiştir sadece bomba verilmiştir.³⁹

Ilić bir pozisyon ve lokasyona sahip değildi, cesaretlendirmek ve iyi olduklarını görmek üzere altı suikastçı arasında sürekli hareket etmiştir. İlk lokasyon Appel Quay üzerindeki Avusturya-Macaristan Bankası yakınındaki Čumurja Köprüsü idi burada Muhamed Mehmedbašić beklemekteydi. Ondan çoz az ötede ikinci lokasyonda nehir kıyısı tarafında yani Öğretmen

³⁵Remak, a.g.e., s.57.

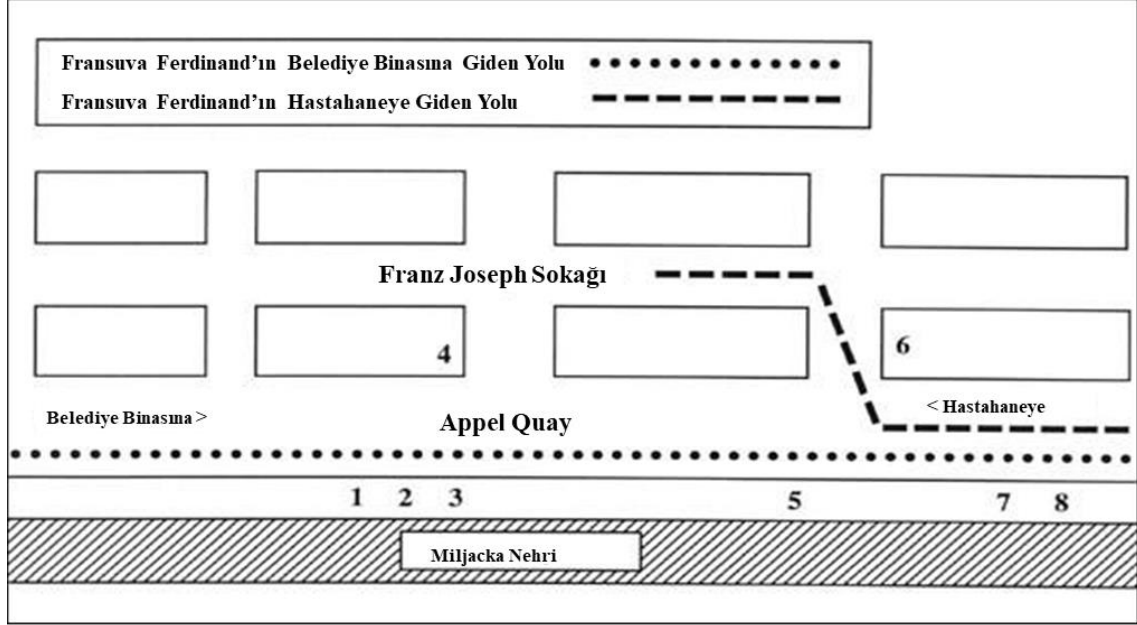
³⁶Remak, a.g.e., s. 58.

³⁷Jackson, a.g.m., s.58.

³⁸Remak, a.g.e., s.67.

³⁹Remak, a.g.e., s. 110.

Koleji'nin karşısında Čabrinović duruyordu. Biraz daha ilerde Ilić'in iki Bosnalı suikastçisi Popović ve Čubrilović bulunuyordu. Beşinci lokasyon Lateiner Köprüsü yakınlarında duran Princip'e aitti. Son olarak Grabež iskele(Appel Quay) üzerinde ateş edebileceği en iyi yeri bulmak için aşağı yukarı gidip gelmekteydi.⁴⁰ Aşağıdaki şekilde bu dağılım gösterilmiştir:⁴¹

1. Muhamed Mehmedbašić	5. Gavrilo Princip (ilk pozisyonu)
2. Nedjelko Čabrinović	6. Gavrilo Princip (ikinci pozisyonu)
3. Vaso Čubrilović	7. Trifko Grabež
4. Cvijetko Popović	8. Danilo Ilić (sabit bir lokasyonu yoktu)

Avrupa'nın kaderini değiştirecek bu suikast planında Arşidük'ün geçeceği Appel Quay isimli 350 metrelik rıhtım boyunca aralıklarla yerleştirilen suikastçılar; Gavrilo Princip, Nedjelko Čabrinović, Trifko Grabež, Vaso Čubrilović, Cvjetko Popović olup Bosnalı Müslüman suikastçı ise Muhamed Mehmedbašić'dir.⁴² Peki, beşi Sırp talebelerinden biri de Bosnalı Müslüman olan cadde boyunca aralıklarla yerleştirilen bu suikastçılar kimdir?

2.1. Gavrilo Princip (1894- 28 Nisan 1918)⁴³

1894 Temmuz'unda Bosna-Hersek'te Bosansko Grahovo yakınlarında bulunan Oblej köyünde doğmuştur.⁴⁴ Ailesinin, altı tanesi bebeklik döneminde ölen dokuz çocuğunun ikincisiydi. Princip'in annesi ona kaybettiği oğlu Špiro'nun adını vermek istemiştir ancak Ortodoks rahip Gabriel'in ısrarı üzerine daha sonra Gavrilo adı verilmiştir. Uzunca yüzü, koyu gür saçları, okulda küçük bir kazadan dolayı bükülen burnu ve sivri çenesi ile çizilen

⁴⁰Remak, a.g.e., s.118.

⁴¹Assassination of Franz Ferdinand at Sarajevo, URL: <https://spartacus-educational.com/FWWassassination.htm>.

⁴²Lavender Cassels, *The Archduke and the Assassin Sarajevo 28th 1914*, Great Britain 1984,s.169.

⁴³Gavrilo Princip'in fotoğrafı David James Smith, *One Morning In Sarajevo 28 June 1914*, Phoenix, London 2009, s.86-87, kaynağından alınmıştır.

⁴⁴Remak, a.g.e., s. 62.

yüz hatlarını açık mavi gözleri yumuşatmıştır. Arkadaşları tarafından kısaca Gavrica diye çağırılan Gavrilo Princip, arkadaşlarından kendisini Victor Hugo'nun Sefiller'inin şair ruhlu devrimci çocuğu olan Gavroche adıyla çağırılmalarını istemiştir.⁴⁵

Gavrilo Princip

Princip'in annesi Maria ve babası Petar, kuzeybatı Bosna'da, Sırp Ortodoks Hıristiyan inancına bağlı oldukları küçük arazilerde yaşayan yoksul köylü çiftçilerdi. Petar, gençliğinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Hersek Ayaklanması'nda savaşmıştır. İsyanı takiben Grahovo vadisine bir çiftçi olarak dönmüş burada yeterince tahıl yetiştiremediğinden, gelirlerini arttırmak için kuzeybatı Bosna'yı Dalmaçya'dan ayıran dağlarda posta ve yolcu taşıma işine başlamıştır.

Babasının muhalefetine rağmen, Gavrilo Princip ilk önce 1903'te dokuz yaşında, ilkokula gitmeye başlamıştır. Sırp epik şiir koleksiyonu kazandığı çalışmalarında çok başarılı olmuştur. On üç yaşındaki Princip, ağabeyi Jovan'ın kendisini askeri okula kaydettirmeyi planladığı Saraybosna'ya taşınmıştır. Daha sonra ağabeyi Jovan fikrini değiştirmiş ve Princip'i bir ticaret okuluna kaydetmiştir. Jovan, hayatını

Saraybosna'yı çevreleyen ormanlardan şehirdeki fabrikalara kütük taşıyarak kazanmaktaydı. 1911'de Princip, Avusturyalıları Bosna Hersek'ten çıkarmayı amaçlayan ve Bosna'yı komşu Sırbistan Krallığı ile birleştirmek isteyen Genç Bosna (Mlada Bosna) adlı topluluğa katılmıştır.⁴⁶ Öğrencilerin örgüt ve kulüp kurması yasak olduğundan gizli bir örgüt olarak faaliyetlerde bulunan Genç Bosna, düzenlediği toplantılarında edebiyat, etik ve politika konuları üzerinde durmuştur.

Şubat 1912'de, Princip, Habsburg Hanedanına karşı bir gösteride yer aldığı için okuldan atılmıştır.⁴⁷ Bu olaya tanık olan bir öğrenci, Princip'in sınıf sınıf gezerek tüm erkekleri tehdit ettiğini beyan etmiştir. Princip, kovulduktan kısa bir süre sonra Belgrad'a yürüyerek varmıştır. Sırbistan'da katıldığı "Kara El" gizli örgütü ile Güney Slavlarını birleştirmek ve Slav devletlerinin birliği fikriyle "Büyük Sırbistan" için faaliyetlerde bulunmuştur. Belgrad'da Princip, Binbaşı Vojislav Tankosić'in öncülüğünde Osmanlı Türkleriyle savaşan Sırp gerilla gruplarına katılmak için gönüllü olmuştur. Tankosić, o sırada Sırbistan'ın en önde gelen komplo kuruluşu olan Kara El'in üyesiydi. Küçük ve zayıf olması gibi fiziksel özellikleri nedeniyle olumsuz cevap alan Princip, daha sonra Bosna'ya dönmüş ve kardeşiyle birlikte Saraybosna'da kalmıştır.⁴⁸ Sonraki birkaç ayı Saraybosna ile Belgrad arasında gidip gelerek geçirmiştir. Belgrad'da, Sırp Çetnik Örgütü'nün (Serbian Chetnik Organization) kurucularından Živojin Rafajlović ile bir araya gelmiş ve Rafajlović kendisini (15 Genç Bosna üyesiyle birlikte) Vranje'deki Chetnik eğitim merkezine göndermiştir. Orada bugün Vranje'deki Gavrilo Princip Caddesi'ndeki Cupara'nın evinde yaşamıştır. Princip, suikast için talim etmiş sonrasında Belgrad'a dönmüştür.⁴⁹

⁴⁵Villiers, a.g.e., s. 78.

⁴⁶Genç Bosna (Young Bosnia, Sırpça: Mlada Bosna) I. Dünya Savaşı öncesi Bosna Hersek'te aktif bir devrimci hareketti. 1900'lerde kurulmuştur. Üyeleri Sırlar, Boşnaklar ve Hırvatlardı. Çoğunlukla okul öğrencilerinden müteşekkil idi. Grubun üyeleri arasında farklı birkaç motivasyon vardı. Genç Bosna çeşitli fikirlere, hareketlerden ve olaylardan ilham almıştır. Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia: 1941 - 1945 Occupation and Collaboration*, Stanford University Press, Stanford California, USA 2001, s.485.

⁴⁷Paul Donnelley, *Assassination!*, Dataday Publishing, UK 2012, s.34.

⁴⁸Peyam, "Princip ve Gabrinovic", s.5, 1 Temmuz 1914.

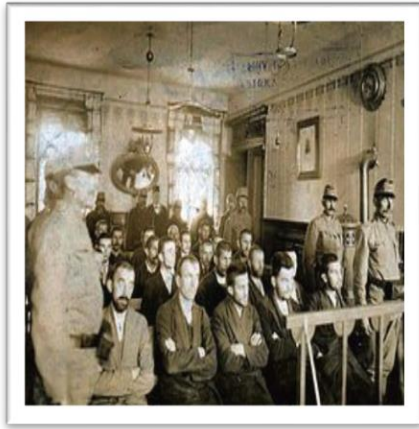
⁴⁹Gavrilo Princip, URL: <https://peoplepill.com/people/gavrilo-princip/>

1913'te Princip Saraybosna'da bulunduğu sırada Avusturya-Macaristan olağanüstü hal ilan etmiştir. Uygulanan sıkıyönetim sonucunda tüm okulların kontrolünü ele geçirmiş ve Sırp kültür kurumlarını yasaklamıştır.⁵⁰

28 Haziran 1914'te Princip, Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın ve eşi Düşes Sophie Chotek'in ölümüne neden olan Saraybosna Suikastının failidir. Pazar günü sabah saat on sularında iskele boyunca kraliyet çifti kalabalığın iyi bir şekilde görebilmesi için üstü açık otomobilleriyle seyretmekteydi. Altı komplocunun sıralandığı yol boyunca ilerleyen otomobil ilk komplocuyu geride bırakmıştı.

Saat 10: 15 gibi on dokuz yaşındaki öğrenci Nedeljko Čabrinović, Arşidük'ün binmiş olduğu otomobile bir el bombası fırlatmıştır. Başarılı olmayan bu suikast girişimi sonrasında Fransuva Ferdinand, belediye binasındaki kabul törenine katılmış ve akabinde buradan ayrılarak hastaneye yaralıları görmeye gitmek üzere yola koyulmuştur. Şehir merkezinden kaçınmak için General Oskar Potiorek, kraliyet arabasının Appel Quay boyunca doğrudan Saraybosna Hastanesi'ne gitmesi gerektiğine karar vermiştir. Ancak Potiorek, şoför Leopold Loyka'yı bu karar hakkında bilgilendirmeyi unutmuştur. Hastaneye giderken Loyka, Franz Josef Caddesi'ne doğru bir dönüş yapmıştır. O sırada Princip, Moritz Schiller'in kafesinin yanında durmaktaydı. Şoför hatayı fark ettikten sonra frene basmıştır ancak bu esnada Princip öne çıkarak revolverle iki kez ateş etmiştir. İlk olarak Franz Ferdinand'ı boynundan sonra karısı Sophie'yi karnından vurmuştur. İkisi de ölmüştür.

Princip, bu suikast akabinde siyanür ile intihar girişiminde bulunmuşsa da başarısız olmuştur. Princip yetkililer tarafından tabancasına el konularak tutuklanmıştır.⁵¹ 12 Ekim 1914, Pazartesi günü sabah 08:00'de Arşidük ve eşinin katilleri, bu suikastın neden olduğu Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık iki ay sonra yargılanmaya başlamıştır.⁵²

Mahkemede yargılanırken sağdan üçüncü kişi Princip

Yargılanan suikast faileri “biz Avusturya'da düşar-ı tazyik ve tecavüz olan Sırp'ların intikamını almak için bu harekette bulunduğumuz işten pişman değiliz”⁵³ şeklinde ifade bulunmuşlardır. Princip sorgulanmasında da cinayetten asla müteessif bulunmadığını, tasavvurunun husule gelmesinden dolayı memnun olduğunu beyan etmiştir.⁵⁴ Hatta mahkemede Princip şöyle demiştir: “Ben köylülerin oğluyum ve köylerde neler olduğunu biliyorum. Bu yüzden intikam almak istedim ve hiçbir şeyden pişman değilim.”⁵⁵ Fakat çok açık bir şekilde Bosna'nın köylülerinin yoksullaşmasına neden olan Fransuva Ferdinand değildi. Bu suikastın baskın dürtüsü Büyük Sırbistan'ın yaratılışı idi. Yasalara göre ölüm cezasını almak için Princip çok gençti⁵⁶ daha on dokuz yaşındaydı. Habsburg Yasası'nın gerektirdiği asgari yaş sınırına daha yirmi yedi günü vardı. Yargılamanın ardından Princip, azami ceza olarak yirmi yıl hapis cezası

almıştır. 28 Ekim 1914'de 13 suikast komplocusunun arasında beşi Vaso Čubrilović, Kranjcevic, Cvetko Popović, Stjepanovic ve Zagorac hapis cezasına çarptırılmıştır. Princip, Čabrinović ve Grabež Bosna-Hersek dışında Bohemya'daki Avusturya askeri cezaevi Theresienstadt'a gönderilmişlerdir. 2 Aralık 1914'de Saraybosna'dan jandarma korumasında ayrılmışlardır. Diğer on

⁵⁰Gavrilo Princip, URL: <https://peoplepill.com/people/gavrilo-princip/>

⁵¹Peyam, “Tafsilat-ı Mateme”, s.1, 30 Haziran 1914.

⁵²Princip'in mahkemede yargılanırken görüldüğü fotoğrafı, Smith, a.g.e., s. 230-231 kaynağından alınmıştır.

⁵³Peyam, “Katiller Tehlikede”, s.2, 30 Haziran 1914.

⁵⁴Peyam, “Katil Principin İfadatı”, s.2, 3 Temmuz 1914.

⁵⁵Remak, a.g.e.,s.63.

⁵⁶Smith, a.g.e., s. 222.

komplocu ise Bosna'daki Zenica hapisanesine sevk edilmişlerdir. Princip'in Theresienstadt hapis günlerinde onu gözlemlene imkanı bulan ordu psikiyatristi Dr. Martin Pappenheim, Princip'in 1916 başlarında intihar girişiminde bulunduğunu beyan etmiştir.⁵⁷ Princip, suikasttan 3 yıl ve 10 ay sonra Theresienstadt'ta, iskelet tüberkülozu hastalığı sebebiyle ölüm sertifikasına göre; 28 Nisan 1918 akşam saat 6.30'da Theresienstadt 13 numaralı hastahanesinin kapalı bir alanı olan 33 numaralı odasında ölmüştür. Kemiklerinin Slav milliyetçilerine kalıntı olması korkusuyla aynı gece yakılmıştır. Princip'in mezarının nerede olduğunun bilinmemesi için gizli tutulmuştur fakat defin sırasında görevli Çek asıllı bir Avusturya askeri olan Frantisek Löbl, Princip'in mezarını kabataslak bir haritaya çizerek babasına yollamıştır.⁵⁸ 9 Haziran 1920'de onun mezarına ulaşılmıştır. Onunla birlikte Grabež, Čabrinović ve burada ölmüş olan diğer suikast komplocularının da geriye kalan naaşları ortak gömüldükleri yerden alınmak suretiyle Saraybosna'ya nakledilmiştir. Bu ortak mezarda cenazeleri yakılmış olan Ilić, Veljko Čubrilović, Jovanovic ve Zerajic'in kalıntıları mevcuttu. San Marco Mezarlığı'nda Sırp kahramanlarını sonsuza dek anmak için inşa edilen bir şapelin altına gömülmüşlerdir.

Vidovdan Kahramanları(Heroes of Vidovdan), 1914

Bugüne denk gelen 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya arşidükü Fransuva Ferdinand'ı öldüren ve bu planda yer alan kişiler, onlarla aynı amaç uğrunda hayatlarını kaybetmiş olan diğer kimseler Aziz Vitus Günü'nün kahramanları olarak anılmışlardır. Cvjetko Popović ve ölmeden önce buraya gömülme isteğini belirtmiş olmasına rağmen Vaso Čubrilović burada değildir. Ayrıca Mehmedbašić'in mezarı burada yer almamaktadır.⁶¹

Princip, muhtemelen Theresienstadt'daki ilk hapis günlerinde kaldığı hücre duvarına el yazısı ile yazmış olduğu:

*“Ruhlarımız Viyana'ya yürüyecek
Ve sarayda dolaşp lortları korkutacak”*

dizeleriyle geriye Avusturya-Macaristan imparatorluğu sarayında bıraktıkları her an öldürülme korkusuna işaret etmiştir.⁶²

⁵⁷Vladimir Dedijer, *The Road To Sarajevo*, Simon and Schuster, NY 1966, s.356.

⁵⁸Dedijer, a.g.e., s.364.

⁵⁹The Shapel of the Vidovdan Heroes, URL:<https://www.findagrave.com/memorial/6758252/gavrilo-princip>

⁶⁰Vidovdan, 28 Haziran'da (Gregoryen takvimine göre) veya 15 Haziran'da(Jülyen takvimine göre) Prens Lazar ve Kosova Savaşı'nda ölen Sırpı anma günü olarak kutlanan Sırp milli bayramıdır. Frits W. Hondius, *The Yugoslav Community of Nations*, Mouton& Co., Printers, The Hague Netherlands, 1968, s.44-45.

⁶¹Villiers, a.g.e., s.292-293.

⁶²Dedijer, a.g.e.,s.365.

I. Dünya Savaşı sırasında Gavrilo Princip'in Saraybosna'da yaşadığı ev yıkılmıştır ancak savaştan sonra, Yugoslavya Krallığı'nda bir müze olarak yeniden inşa edilmiştir. 1941 yılında Saraybosna Hırvatistan'ın bir parçası olunca tekrar yıkılan bu ev, 1944'te Komünist Yugoslavya'nın kurulmasından sonra yeniden bir müze haline getirilmiştir. 1990'larda Yugoslav iç savaşları sırasında Gavrilo Princip'in evi üçüncü kez tahrip edilmiş olup 2015 yılında yeniden inşa edilmiştir. 1992'den önce, Princip'in Arşidüke ateş ettiği kaldırımdaki yer kabartmalı ayak izleriyle işaretlenmiştir ancak bunlar Bosna'daki 1992-95 savaşının bir sonucu olarak imha edilmiştir. Gavrilo Princip'in ateş ettiği noktada, müzenin önünde bugün bir plaket bulunmaktadır.

Bosna'nın Sırp, Müslümanları ve Hırvatları, Princip'e karşı tutumlarında derinlemesine bölünmüşlerdir. Pek çok Sırp, Princip'i Sırp adına Avusturya-Macaristan yönetimine karşı bir savaşçı ve Güney Slav devleti kurma hareketinin kahramanı olarak görüyorken çoğunlukla Katolik Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlar arasında Princip bir anarşist ya da terörist olarak görülmüştür. Suikast akabinde Hırvatlar ve Müslümanların nümayişleri Sırp aleyhtarı söylemleri de bunu ortaya koymuştur. Sırp tarihinin bir parçası haline gelen Princip, 28 Haziran 1914 tarihinden tam 101 yıl sonra Bosnalı Sırp'ların çoğu tarafından saygı duyulan bir "özgürlük savaşçısı" figürü olarak anılmaya devam etmiştir.⁶³Suikastın 101nci yılı münasebetiyle 2014 yılında Sırbistan'ın Tovariševo kentinde ve Doğu Saraybosna'da bir Princip büstü yapılmıştır.

2.2.Nedeljko Čabrinović (1895- Ocak 1916)⁶⁴

Nedeljko Čabrinović,
1910'larda

1895 yılında Saraybosna'da dünyaya gelen Čabrinović, 9 kardeşin en büyüğüdür. Avusturya polis muhbiri olan babası ile sürekli çekişme içerisinde olan Čabrinović, suikast sonrası yargılanırken mahkemede de babasının kendisine kötü muamelede bulunduğu bahsetmiştir.

Nedeljko Čabrinović, ilk iki yıl ticaret lisesinde okumuştur ancak yılsonu sınavlarını geçememiştir. Bunun üzerine babası 14 yaşında onu okuldan almıştır bundan sonra Čabrinović çırak, tesisatçı, marangoz veya dizgici olarak çeşitli işlerde çalışmıştır. Daha sonra bu işlerden de ayrılmıştır.⁶⁵

Uzun boylu, atletik ve sosyal biri olan Čabrinović,⁶⁶Sırp devrimci politikasına çok erken yaşlarda ilgi duymuştur. Čabrinović zaman zaman sosyalist bazen de anarşist bir milliyetçiydi. Sağlık durumu zayıf düşen Čabrinović, Belgrad'a giderek anarşist yazın basan bir matbaada çalışmaya başlamıştır.⁶⁷

Burada çok geçmeden tüberküloz hastası olan Čabrinović 1912'de Bosna'ya dönerek geri kalan tedavisini yapmıştır. Daha sonra Saraybosna'da bir matbaada çalışırken dizgici grevine öncülük etmiştir. Polis, Čabrinović'i grev organize etme suçuyla beş yıl boyunca Saraybosna'dan uzaklaştırmıştır.⁶⁸ Bundan sonra sağlığı kötü durumda olan ve parasız kalan Čabrinović tekrar Belgrad'a geri dönmüştür. Belgrad'daki kafelerde devrimci faaliyetlere yardım etmiştir. Tekrar hastalanınca ve parası azalınca biri tarafından Acorn Garland kafesinde Kara El örgütü ve Narodna

⁶³News from Elsewhere, Serbia: Belgrade's monument to Franz Ferdinand assassin,

URL: <https://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-33048005>

⁶⁴Čabrinović'in fotoğrafı "https://en.wikipedia.org/wiki/Nedeljko_%C4%8C%C4%87" adresinden alınmıştır.

⁶⁵Remak, a.g.e.,s.60.

⁶⁶Villiers a.g.e., s. 200.

⁶⁷ "...anarşist meslekine mensub müretteb Gabrinovic üç hafta evvel Belgrad'dan mufarakat etmiş idi. Gabrinovic Belgrad'da hükümet matbaasında çalışmakta idi. Hareketten evvel iş aramak için Trebsite'ye gideceğini söylemiştir." **Peyam**, "Princip ve Gabrinovic", s.5, 1 Temmuz 1914.

⁶⁸Villiers, a.g.e., s. 81-82.

Odrana⁶⁹ sekreteri Major Milan Vasić ile tanıştırılmıştır. Čabrinović mahkemede Vasić tarafından kendisine bir miktar para ile bir yığın Sırp yazını verildiğini ve karşılığında yalnızca iyi bir Sırp olması istendiğini beyan etmiştir.⁷⁰

Belgrad'daki kafelerde vakit geçiren Čabrinović'in idealizmi dikkat çekmiş olacak ki Avusturya tahtının varisi olan Arşidük Fransuva Ferdinand'ı öldürmek için organize edilen komplot için Binbaşı Tankosiç tarafından görevlendirilmiştir. Bu amaçla Čabrinović ve iki Bosnalı Sırp (Princip ve Grabež) Sırbistan'daki üsse götürülmüş burada bomba atma ve nişancılık konusunda eğitilmişlerdir. Daha sonra üçü, 1914 yılında sınırdan geçirilerek Bosna'ya kaçırılmıştır.

Čabrinović bombayı attıktan sonra

28 Haziran sabahında başarısız olan ilk suikast faili Čabrinović'tir. Saat 10:15'de arabaların yaklaşmakta olduğu görülmüştür. İkinci arabada bulunan Fransuva Ferdinand ve eşi önünden geçerken Mehmedbašić hiçbir şey yapamamıştır. Fransuva Ferdinand ve eşi kalabalık halkın tezahüratları ile Nedjelko Čabrinović'in önünden geçmekte olduğu esnada Čabrinović bombayı çıkarıp Fransuva Ferdinand'ın arabasına fırlatmıştır.⁷¹ Netice olarak; bomba amaçlandığı yere isabet etmemiştir. Kendisine doğru gelen cismi fark eden Arşidük bir kol hareketiyle savmıştır, bomba tekrar Čabrinović'e yakın bir yere

düşmüştür. Bu esnada tam bir kargaşa içinde kalabalık arasında yaralananlar ve baygınlık geçirenler olduğu görülmüştür. Ölü yoktu ancak çok sayıda kişi yaralanmıştı. Čabrinović yanında taşıdığı siyanürü hemen yutarak Miljačka nehrine atlamıştır. Onun arkasından biri berber, diğeri esnaf ve iki de polis olmak üzere dört kişi daha nehre atlamıştır. Čabrinović'in aldığı zehir ölümcül bir etki yapmamış ve hemen tutuklanmıştır. Zabıta tarafından derdest edilen “Birinci suikastın fa’ili

Čabrinović bombayı attıktan sonra

Gabrinoviç geçenlerde Belgrada gitmiş olduğunu arşidük Fransuva Ferdinand'a karşı suikast icrası için

kendisine orada bombalar verildiğini itiraf etmiştir.”⁷²

Sırp Ortodoks olan “Princip ile Čabrinović çocukluklarından beri yekdiğerinden gayrikabil-i iftirak arkadaş idiler. Her ikiside Bosna Sarayda bir mektepte tahsil etmişlerdir. Bunlar kendilerinin Sırplığa şiddetle taraftar olduklarını beyan etmekle beraber...”⁷³ bu cinayetin sebebi olarak intikam alma ve Büyük Sırbistan için iyi şeyler yapma niyetlerini öne sürmüşlerdir.

Čabrinović, yargılanması sırasında pişmanlığını ifade eden ve mağdurların çocuklarından özür dileyen tek sanıktır. Prenses Sophie, Max Čabrinović imzaladıkları bir mektupla özründen dolayı onu affettiklerini iletmışlerdir. Ernst ise bu mektubu imzalamayı reddetmiştir. Bu mektup babası Anton Puntigam tarafından Theresienstadt'taki hücrelerinde bulunan Čabrinović'e teslim edilmiştir.⁷⁴

Čabrinović, on dokuz yaşında yani Princip gibi yirmi yaş altında olduğundan oda 20 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Čabrinović'in sağlığı 1915 sonlarına doğru iyice kötüleşmiş ve doktorlar durumunu çaresiz bulmuşlardır.⁷⁵ Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiğini göremeden 1916 Ocak'ında

⁶⁹Narodna Odrana, 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine tepki olarak kurulan Sırp milliyetçisi bir organizasyondur. Avusturya-Macaristan'daki etnik Sırp'ların korunması ile ilgilenmiştir. Narodna Odrana Serbian Nationalist Organization,

URL: <https://www.britannica.com/topic/Narodna-Odrana>.

⁷⁰Remak, a.g.e.,s.61.

⁷¹“Čabrinović bombayı attıktan sonra” fotoğrafı Smith, a.g.e., s. 230-231, kaynağından alınmıştır.

⁷²Peyam, “Tevkifat ve Tahkikat”, s.1, 1 Temmuz 1914 .

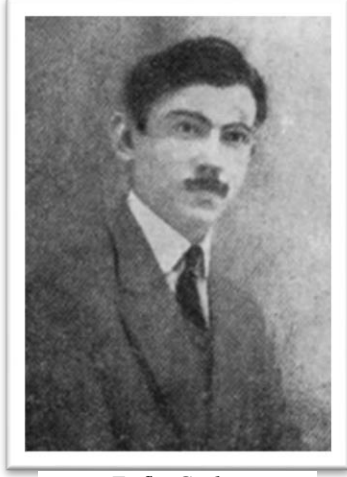
⁷³Peyam, “Princip ve Gabrinovic”, s.5, 1 Temmuz 1914.

⁷⁴Nedeljko Čabrinović, URL: https://military.wikia.org/wiki/Nedeljko_%C4%8Cabrini%C4%87

⁷⁵Dedijer, a.g.e.,s.354.

tüberküloz nedeniyle ölmüştür. Ölümünden sonra başarısız suikast faili Čabrinović'in kafatası Saraybosna polisi tarafından istenmiştir ancak bu istek muhtemelen bürokratik sebeplerle uygun bulunmamıştır.⁷⁶ Princip'le birlikte Grabež, Čabrinović ve burada ölmüş olan diğer suikast komplocularının geriye kalan naaşlarının ortak bir yere gömüldüğü sonradan ortaya çıkmıştır.

2.3.Trifko Grabež (1895- Şubat 1916)⁷⁷

Trifko Grabež

Bir Sırp Ortodoks rahibin oğlu olan Grabež, 1895'de Saraybosna yakınındaki Pale'de doğmuştur. Lisede bir öğretmenine vurduğu için iki hafta hapis cezası almıştır.⁷⁸ Bunun üzerine Bosna'dan ayrılarak Belgrad'a gitmiş burada liseye devam etmiştir. Yunanca ve Latinceye daha az yer veren Sırp eğitim sistemini tercih etmiştir.⁷⁹ Yaklaşık bir yıl içerisinde üç lise sınıfını geçmiştir. Grabež, Kara El örgütüne katılarak kafelerde vaktini geçirmeye devam etmiştir. Sağlık sorunları yaşayan Grabež tüberküloz hastası idi.⁸⁰

Eğitimi tamamlamak için Sırbistan'ın başkenti Belgrad'a giden Grabež, burada iken Gavrilo Princip ve Nedjelko Čabrinović ile arkadaş olmuş hatta üçü birlikte kalmışlardır.⁸¹ Belgrad'ın kafelerinde Bosnalı Sırpolar olarak Sırpoların geleceği üzerine konuşarak vakit geçirmişlerdir. Burada Tankosic ile tanışan Grabež, Kara El örgütü ile anlaşarak tüm finansman ve teçhizatın örgütçe sağlandığı Saraybosna komplosuna dahil olmuştur. 28 Mayıs 1914'te Princip, Čabrinović ve Grabež üçlüsü yani Belgrad ekibi, Belgrad'dan ayrılarak Loznika'ya varmışlardır. 30 Mayıs Cumartesi günü üçlü yollarını ayırmıştır. Polis tarafından bilinen Čabrinović, kendisine benzeyen Grabež'e ait pasaport ve seyahat belgelerini kullanarak Tuzla'ya doğru yol almıştır. Kurduğu yerel irtibatlarla sınırı yürüyerek geçmiş ve Zwornik-Bosna'ya varmıştır. Buradan Tuzla'ya posta arabasıyla geçmiştir. Grabež ve Princip ise Apis'le irtibatlı bir sınır muhafızının yardımıyla, büyük bölümü Sırbistan ile Bosna-Hersek arasındaki sınırı oluşturan Drina nehrinin karşısına ulaşmışlardır.⁸²

28 Haziran Pazar günü saat sekizde Ilić, Čabrinović ve Grabež'le bir Türk kafesinde buluşmuştur. Burada Čabrinović'e bir bomba Grabež'e de bir revolver ve bomba vermiştir. Artık tüm suikastçılar silahlarını almış ve atandıkları lokasyonları bilmekteydiler. Her şey Fransuva Ferdinand'ı öldürmek üzere hazır hale gelmişti.

Trifko Grabež, 28 Haziran günü Appel Quay boyunca sıralanan suikastçılar arasında en son lokasyona sahipti. Čabrinović'in attığı bomba ile plan değişikliğe uğramış ve bu girişim amacına ulaşmamış idi. Grabež daha sonra mahkemede Lateiner Köprüsü ve Kaiser Köprüsü arasında aşağı yukarı gidip geldiğini ve bomba atıldıktan sonra oluşan bu karışık halden faydalanarak Fransuva Ferdinand'a ateş etmek üzere Princip'i aradığını ancak onu Lateiner Köprüsü yanında göremediğini beyan etmiştir. Bu sebeple onun polis tarafından tutuklanmış olabileceğini düşünmüştür. Bunun üzerine Kaiser Köprüsü yanında yani 1910 yılında Žerajić tarafından bir Avusturyalı yöneticinin öldürülmeye kastedildiği yerde kalmaya devam etmiştir. Arşidük'ün canlı olarak arabayla önünden geçtiğini görünce başarısız bir girişim olduğunu anlamıştır. Grabež'de Kaiser Köprüsü yanında

⁷⁶Villiers, a.g.e., s. 200.

⁷⁷ "Trifko Grabež'in fotoğrafı" https://en.wikipedia.org/wiki/Trifko_Grabe%C5%BE adresinden alınmıştır.

⁷⁸Villiers, a.g.e., s. 82-83.

⁷⁹Villiers, a.g.e., s. 130.

⁸⁰Remak, a.g.e., s.60.

⁸¹Remak, a.g.e.,s.62.

⁸²Villiers, a.g.e., s. 135.

durarak Princip gibi Arşidük'ün belediye binasından dönüşünü beklemeye başlamıştır. Daha sonra Princip ikinci suikast girişimi ile hedeflenen amaca ulaşmıştır.

Čabrinović ve Princip'e nazaran suikastçılar arasında en normal adam olarak tarif edilen kişi Grabež'dir. Ölmek istediğine dair bir gösterge bulunmamaktadır ki; suikast sonrası kendisinde bulunan zehiri içmemiştir.⁸³ Trifko Grabež , suikast sonrası eve giderek elindeki bombayla silahı evin çatısına ve banyosuna gizlemiştir.⁸⁴Ilić, sorgusunda önce Gavro, Nedjo ve Grabež'in isimlerini vermiş daha sonra Vaso, Popović ve Mehmedbašić'in isimlerini itiraf etmiştir.⁸⁵ Birkaç gün sonra, Grabež Pale'deki evinin yakınlarında tutuklanmıştır. Suikast esnasında aktif rol almaya da Grabež suçunu kabul etmiştir. Princip ve Čabrinović gibi Grabež'de yasalara göre yirmi yaş altı olduğundan idam edilmemiş en fazla cezayı alarak yirmi yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapishanedeyken sağlık durumu kötü olan Grabež genel tükenmişlik sonucu oluşan kronik açlık yaşamıştır. 1916 Şubat'ında tüberküloz hastası olan Grabež ölmüştür. Böylece savaşın sonunu göremeyen suikastçılardan biri olmuştur.

2.4.Vaso Čubrilović (1897-11 Haziran 1990)⁸⁶

Vaso Čubrilović

Vaso Čubrilović, 14 Ocak 1897'de Bosanska Gradiška'da doğmuştur. Bosanska Krajina bölgesinden tanınmış bir ailenin çocuğuydu. Aynı zamanda Berlin Kongresi'ne katılan 1875-77 Herzegovina Ayaklanması'nın lideri Vaso Vidović'in akrabasıydı. Čubrilović, ilköğretimi memleketinde bitirmiş sonra Tuzla Lisesi'ne devam etmiştir. Ancak Avusturya-Macaristan milli marşı boyunca ayakta durmayı reddettiği için okuldan kovulmuştur. Daha sonra Saraybosna Lisesi'nin altıncı sınıfına girmiştir. Saraybosna suikast üçlüsünden biri olan Čubrilović, 1914 yılında 17 yaşında ve bir lise öğrencisidir. Bu kişi Princip ve Grabež'e yolculuklarında yardım eden ajan Veljko Čubrilović'in kardeşi idi.⁸⁷

Vaso Čubrilović, Genç Bosna olarak bilinen Güney Slav öğrenci hareketine katılmıştır. I. Dünya Savaşı öncesi Bosna Hersek'in aktif bir devrimci hareketi olarak grubun üyeleri, Yugoslavist (Yugoslavya'da birleşme) ve Pan-Sırp (Sırbistan'la birleşme) olmak üzere iki önemli ideolojiyi benimsemişlerdi. Vaso Čubrilović, Arşidük Fransuva Ferdinand suikastına Danilo Ilić tarafından eklenmiştir.

Ilić'in itirafına dayanarak Saraybosna cinayetinden yaklaşık bir hafta sonra tutuklanmıştır. Vaso, kardeşi Veljko, Danilo Ilić ve diğerleri 1914 Ekim'inde yargılanmışlardır. Suikast esnasında hiçbir şey yapmadan durmuş olduğu halde suikasttaki rolü nedeniyle Avusturya-Macaristan makamları tarafından ihanetten mahkum edilmiştir. O zamanlar sadece 17 yaşında olan Čubrilović, kendisini Sırp Hırvat ilan ederek Sırbistan için olduğu kadar Hırvatistan için de çalıştığını mahkemede beyan etmiştir. Bu komploda Güney Slavların Habsburglar tarafından kötü muamele görmesi sebebiyle yer aldığını belirtmiştir. 28 Ekim 1914'te on üç suikast komplocusunun arasında beş kişi Vaso Čubrilović, Kranjcevic, Cvetko Popović, Stjepanovic ve Zagorac hapis cezasına çarptırılmıştır.⁸⁸ Vaso Čubrilović ihanetten mahkûm edilerek on altı yıl hapis cezası alırken, kardeşi Veljko idam edilmiştir. Esasen Čubrilović, ilk başta on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır ancak Arşidük'ün ölümünden dolayı pişmanlık duyduğunu ifade etmemesi ve savaşı başlattığı için

⁸³Villiers, a.g.e., s.83.

⁸⁴Smith, a.g.e., s.197.

⁸⁵Smith, a.g.e., s.205.

⁸⁶Vaso Čubrilović, fotoğrafı "https://en.wikipedia.org/wiki/Vaso_%C4%8Cubrilovi%C4%87" adresinden alınmıştır.

⁸⁷Remak, a.g.e., s.94.

⁸⁸Dedijer, a.g.e., s.351.

Avusturya-Macaristan'ı suçlaması üzerine üçer yıl daha eklenerek Čubrilović'e toplamda on altı yıl hapis cezası verilmiştir.

Čubrilović, Saraybosna Zenica'daki cezaevine gönderilmiştir. 2 Mart'ta, onunla birlikte bazı komplocular, Viyana yakınlarındaki Möllersdorf askeri cezaevine yerleştirilmiştir. 13 Eylül 1917'de yetkililer, hayatta kalan komplocuların neredeyse tamamını Zenica cezaevine götürmüşlerdir böylece Zenica'da savaşın sonuna kadar Čubrilović hapis kalmıştır.

Savaşın son bulması ile serbest kalan Čubrilović, 1919'da lise öğrenimini Saraybosna'da tamamlamıştır. İlk olarak, tarih okumak için Zagreb Üniversitesi'ne kaydolmuştur. Ancak daha sonra 1922'de tarih diploması aldığı Belgrad Üniversitesi'ne geçmiştir. 1929'da Belgrad Üniversitesi'nde "Bosna İsyanı 1875-1878" başlıklı doktora tezini hazırlamıştır. 1921'den 1939'a kadar, Agrarian Partisi'nin aktif bir üyesidir. 1930'larda Yugoslavya Krallığı'nın bir bakanı olarak görülmektedir.⁸⁹ Siyasi fikirleri ile dikkat çeken Čubrilović, Arnavutların Yugoslavya'dan toplu olarak sınır dışı edilmesini savunmuştur. 7 Mart 1937'de "Arnavutların Kovulması" başlıklı uzun bir bildiri ile bu düşüncesini ortaya koymuştur.⁹⁰

1939'da Čubrilović, Belgrad Üniversitesi'nde profesör olmuştur. 1941 yılının Nisan ayında, Axis güçleri Yugoslavya'yı işgal etmiş ve Čubrilović kıyı kenti Risan'da Gestapo tarafından tutuklanmıştır. Oradan Belgrad'a transfer edilerek ve savaşın çoğunu geçirdiği Banjica toplama kampına hapsedilmiştir.⁹¹

II. Dünya Savaşı sona ererken Bosnalı bir Sırp bilgin ve politikacı olarak yaşamına devam eden Čubrilović, 17 Kasım 1944'te Belgrad'da, Yugoslav makamlarını etnik azınlıkları (özellikle Almanlar ve Macarlar) ülkeden ihraç etmeye çağırmıştır. Čubrilović'in bu reçetesi ile Yugoslavya içerisinde sürekli olarak komşu devletlerle mücadelelere sebep olan azınlık unsurlar meselesi çözülmüş olacaktı. Böylece etnik olarak saf bir Yugoslavya'nın gelişebileceğini ve barış içinde kalabileceğini savunmuştur.⁹²

1945'in başlarında, Čubrilović, Tito hükümetinde Tarım Bakanı olarak görev yapmıştır. O yılın Ağustos ayında, Yugoslavya'nın tarım sektörünü yeniden inşa edecek ve güçlendirecek ekonomik önlemlerin alınması gereğini vurgulayan Devlet Tarım Çiftlikleri Yasası'nın uygulanmasını istemiştir. Čubrilović daha sonra Orman Bakanı olarak atanmıştır.⁹³ 1959'da Sırp Bilimler Akademisi'ne muhabir olmuş ve 1961'de tam üyelik almıştır. Čubrilović, Yugoslav ve Bosnalı bilim ve sanat akademilerinin muhabiri ve Karadağ Bilim ve Sanat Akademisi'nin düzenli bir üyesiydi. 1976'da Sovyet Bilimler Akademisi'nin onursal üyesi olmuştur.

Vaso Čubrilović, 17 yaşında katıldığı Arşidük Fransuva Ferdinand suikastından yaklaşık 60 yıl sonra Balkan ülkelerinin tarihini çalışan ve dört yıllık Balkan Araştırma Enstitüsü Sırp Bilimler Akademisi'ni yöneten biri olarak görülmektedir. Yapılan bir röportajda, Dr. Čubrilović kendisinin ve diğer Sırp milliyetçisi arkadaşlarının Arşidük suikastı ile Güney Slavların kurtuluşunu nasıl hızlandırdıklarını hatırlatmıştır. Röportajında⁹⁴ "Biz gençler 19. yüzyılda başlamış olan ulusal bir kurtuluş hareketinin parçasıydık" ve "Avusturya-Macaristan gibi güçlü bir devleti barışçıl yollarla yenmenin mümkün olmadığını biliyorduk. Değişime ulaşmanın tek yolu şiddetten geçiyordu." şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Dr. Čubrilović Saraybosna suikastının bir savaşa neden olabileceğini bildiklerini "Balkanlar'daki deneyimler bize bir devletin savaşta doğabileceğini ve

⁸⁹Rozita Dimova, Ethno-Baroque: Materiality, Aesthetics and Conflict in Modern-Day Macedonia, Berghahn Books, NY-Oxford 2013, s.26.

⁹⁰Paulin Kola, The Search for Greater Albania, Hurst&Company, London 2003, s.101.

⁹¹Professor, Minister, Assassin: The Fascinating Life of Dr. Vaso Čubrilović, <https://www.wessexscene.co.uk/features/2018/11/11/professor-minister-assassin-the-fascinating-life-of-dr-vaso-cubrilovic/>

⁹²Kola, a.g.e., s.104.

⁹³Vaso Čubrilović, URL: [https://spartacus-educational.com/FWWcubrilovićV.htm](https://spartacus-educational.com/FWWcubrilovicV.htm).

⁹⁴Raymond H. Anderson, 1914 Conspirator Recalls Sarajevo Assassination, *The New York Times*, Mayıs 27, 1973.

aynı zamanda savaşta yıkılabileceğini öğretmişti” sözleriyle ifade etmiştir. Buna ek olarak “Avusturya - Macaristan'ı yok etmek istedik.” demiştir. Dr. Čubrilović, kendisinin ya da Genç Bosna'daki diğer kişilerin I. Dünya Savaşı'nın ve milyonlarca ölümün nedeni olduğuna inanmadığını vurgulamıştır. Buna binaen “Savaşın patlak vermesinin bireylerle hiçbir ilgisi yoktu”, “Savaş, eski feodal toplumlarda hızlı sanayileşmenin yıkıcı etkileri de dahil olmak üzere derin köklere sahipti.” değerlendirmesinde bulunmuştur.

Daha sonraki yıllarda, Čubrilović gençliğinin Pan-Slav ideolojilerinden uzaklaşmış hatta Fransuva Ferdinand'ın suikastı için pişmanlık duyduğunu belirtmiştir. 1987 yılında, Yugoslavya Cumhurbaşkanlığı, Čubrilović'e Yugoslav Yıldızı Nişanı vermiştir. Čubrilović 11 Haziran 1990'da, 93 yaşında Belgrad'da ölmüştür.⁹⁵ Öldüğü zaman, Fransuva Ferdinand'ı öldüren komplotta hayatta kalan son katılımcıydı.

2.5.Cvijetko Popović(1897-9 Haziran 1980)⁹⁶

Popovic, Cvijetko

Cvijetko Popović, 1914'te Avusturya Arşidükü Fransuva Ferdinand suikastına katılan Bosnalı Sırp'lardan biriydi.⁹⁷ Günümüz Bosna Hersek doğumlu olup Saraybosna'da okuyan 18 yaşında bir öğrenciydi. Saraybosna suikast üçlüsünden Popović, Ilić tarafından Arşidük Fransuva Ferdinand suikastı için tayin edilmiştir. Popović, komplo arkadaşı Vaso Čubrilović ile aynı öğretmen okulunda öğrenci idi. Annesini kaybetmiş olan Popović'in babası emekli bir okul müdürü olup yeniden evlenmişti.⁹⁸

Popović, okul arkadaşı Vaso aracılığıyla suikast planına dahil olmuş ve o günden sonra her şeye bakış açısının değiştiğini söylemiştir. Vaso ve Popović suikast öncesinde suikast planında rolünü bildikleri Ilić'i Princip'le birlikte yürürken görmüşlerdir. Bunun üzerine Vaso isimlerini bilmedikleri diğer komploculardan birinin Ilić'in yanında gördükleri Princip olma ihtimalini düşünmüştür. Buna binaen Popović “Eğer Gavro ilk adamsa o zaman gitmemize bile gerek yok, çünkü Ferdinand ölü bir adam.” demiştir.⁹⁹

28 Haziran 1914 günü ilk suikast girişimi sonucu bomba atıldıktan sonra iki suikastçı Vaso Čubrilović ve Popović cesaretlerini kaybetmişler ve devre dışı kalmışlardır. Arşidük'ün arabası hızla önlerinden geçmiştir. Popović bomba patlamasının ardından yerinden ayrılarak elindeki bombayı yakınlarındaki bir binanın bodrumuna saklamıştır.¹⁰⁰ Suikast akabinde tutuklanan Popović, 28 Ekim 1914'de 13 suikast komplocusunun arasında hapis cezasına çarptırılan beş kişi arasında yer alıyordu. 13 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 2 Aralık 1914'te Zenica hapisanesine trenle sevk edilmişlerdir.¹⁰¹ Aralık 1914'te Sırbistan yeniden Belgrad'ı kontrol altına almaya başlayınca Saraybosna'daki mahkûmların bir kısmı Bohemya'daki Theresienstadt'a, diğerleri Viyana'ya biraz uzaktaki bir askeri hapishane olan Mollersdorf'a sevk edilmişlerdir.¹⁰²

Popović, hapishane kitaplığından çokça kitap edinerek okumuştur. Diğer mahkûmlarla sohbet etmiştir. Burada hastalanan Popović'e ilk başta göğüs enfeksiyonu daha sonra tüberküloz ve en son

⁹⁵Walton, Travis, Professor, Minister, Assassin: The Fascinating Life of Dr Vaso Čubrilović, 11 Kasım 2018. URL: <https://www.wessexscene.co.uk/features/2018/11/11/professor-minister-assassin-the-fascinating-life-of-dr-vaso-cubrilovic/>

⁹⁶Cvijetko Popović'in fotoğrafı “https://en.wikipedia.org/wiki/Cvijetko_Popovi%C4%87” adresinden alınmıştır.

⁹⁷Remak, a.g.e., s.94.

⁹⁸Smith, a.g.e., s.130-131.

⁹⁹Smith, a.g.e., s.132.

¹⁰⁰Remak, a.g.e., s.126.

¹⁰¹Dedijer, a.g.e., s.351.

¹⁰²Smith, a.g.e., s.243.

romatizma teşhisi konmuştur. 1917'de Rus devriminden sonra Vaso, Popović, baba ve oğul Kerovic, Jakov Milovic Mollersdorf'tan tekrar Zenica'ya sevk edilmiştir.¹⁰³

I. Dünya Savaşı'nın sonunda hapisneden Kasım 1918'de tahliye edilmiştir. Bundan sonra Popović, felsefe profesörü olarak öğretime geri dönmüş¹⁰⁴ ve sonunda Saraybosna Müzesi Etnografya Bölümü Küratörü olmuştur.¹⁰⁵

Suikastın ellinci yıldönümünde Saraybosna'da yaşayan ve hayatta olan iki suikast komplocusundan sadece biri olarak Cvetko J. Popović Saraybosna'da yaşamıştır. 1964'de 67 yaşında olan Popović, etnograf olarak Saraybosna taşra müzesi için Bosna'nın tahta eyerleri, seramikleri, halıları, vs. üzerine monograflar yazmıştır. 1964 yılında Arşidük'ün öldürülmesinin 50. yıldönümünden önceki gece Popović, Saraybosna'daki suikast ile ilgili bir konferansa katılmıştır. Buradaki bildirisi daha sonra kitap olarak basılmıştır Suikastı ellinci yıldönümünde “*Biz sadece çocuktuk*” ve “*Ne yaptığımızı bilmiyorduk.*”¹⁰⁶ diye hatırlayan Popović şöyle devam etmiştir: “*Arşidük'ü yalnızca Avusturya işgalinin ve Bosna'nın Almanlaştırılmasının sembolü olarak imha etmek istedik*” ve “*bu tamamen bir protesto idi, kesinlikle yerel bir mesele, savaşı düşünemedik.*” 1969 Haziran'ında 55. yılını kutlayan Popović, daha sonra 73 yaşında, suikastı hatırlatan bir röportaj vermiştir. Savaş sonrasında hayatta kalan birkaç suikastçıdan biri olan Cvjetko Popović, 9 Haziran 1980'de 84 yaşındayken Saraybosna'da ölmüştür.¹⁰⁷

2.6. Muhamed Mehmedbašić (1887 – 29 Mayıs 1943)¹⁰⁸

Muhamed Mehmedbašić
Selanik'te Hapsedilirken 1917

Mehmedbašić, Bosnalı bir Müslüman, marangoz ve fanatik bir Sırp milliyetçisidir. Arşidük suikastı için seçilmiş olan suikastçılar arasında yer alan tek Müslüman komplocudur. Suikast komplocularının en büyüğü olan Mehmedbašić 27,¹⁰⁹ Ilić 24 ve diğer suikastçılar ise yirmi yaş altı idi.

Mehmedbašić, Belgrad ve Saraybosna'dan uzakta Hersek'te Stolac'ta ikamet etmiştir.¹¹⁰ Yoksul bir ailenin çocuğu olan Mehmedbašić'in babası marangozdur.

Mehmedbašić, Vladimir Gacinovic ve Danilo Ilić tarafından iyi tanınan ve daha önceki faaliyetleriyle bilinen deneyimli biridir. Kara El örgütü üyesi Mehmedbašić 1914 başlarında Toulouse-Fransa toplantısında Apis'in başyardımcısı Voja Tankosić tarafından Avusturya'nın Bosna Hersek valisi General Oskar Potiorek'i zehirli bir hançerle öldürmek üzere seçilmiştir. Mehmedbašić Bosna'ya doğru yola çıkmıştır ancak Mehmedbašić daha trendeyken polislerin kompartıman aramaları sonucunda panikleyerek hançeri fırlatarak dışarı atmış, zehiri de tuvalete dökmüştür.¹¹¹ Başarısız bu girişim sonrasında Mehmedbašić, Arşidük Fransuva Ferdinand'ı öldürmek için Danilo Ilić tarafından görevlendirilmiştir.

28 Haziran 1914 Pazar günü, vali General Oskar Potiorek, resm-i kabul töreni için kraliyet ailesini belediye binasına götürmeyi bekliyordu. Karşılamanın ardından konvoy belediye binasına

¹⁰³Smith, a.g.e., s.244-245.

¹⁰⁴URL: <https://www.revolvy.com/page/Cvjetko-Popovi%C4%87>

¹⁰⁵Donnelley, a.g.e., s.35.

¹⁰⁶The New York Times Archives, *Sarajevo Marking First Shot of World War I; 'We Were Just Kids Then,' Says One Who Took Part in Assassination Plot*, 28 Haziran 1964.

¹⁰⁷ The New York Times, *Cvjetko Popovic, 84, Was Jailed In '14 Killing of Austria Archduke*, 10 Haziran 1980.

¹⁰⁸Muhamed Mehmedbašić'in fotoğrafı “https://en.wikipedia.org/wiki/Muhamed_Mehmedba%C5%A1i%C4%87” adresinden alınmıştır.

¹⁰⁹Villiers, a.g.e., s.27.

¹¹⁰Muhamed Mehmedbašić: Bosnian noble, URL: <https://peoplepill.com/people/muhamed-mehmedbasic/>

¹¹¹Remak, a.g.e., s. 57.

doğru Appel Quay üzerinden ilerlerken yolun her iki yanında kalabalık halk bulunuyordu. Kara El örgütü üyesi komplocular Appel Quay boyunca sıralanmışlardı. Her biri sırasıyla Arşidük'ün otomobili önlerinden geçerken hızlıca davranarak Fransuva Ferdinand'ı öldürmeye çalışacaktı. Kraliyet arabasını ilk gören, ilk sıradaki komplocu Muhamed Mehmedbaşić olmuştur. Mehmedbaşić hiçbir şey yapamamıştır böylece Arşidük'ün binmiş olduğu otomobil önünden geçip gitmiştir. Mehmedbaşić daha sonra bir polisin kendisine yaklaştığını iddia ederek yakalanabileceğinden korktuğunu ve planın deşifre olabileceğinden endişe duyduğunu söylemiştir.

Ilić tarafından bir nevi lider pozisyonuna atanan Mehmedbaşić, Müslüman bir Bosnalı olması sebebiyle diğer Bosnalı Sırp suikastçılardan ayrılmaktadır. Arşidük suikastına Kara El tarafından bir Müslüman komplocunun seçilmesinin kuvvetle muhtemel sebebi Avusturya-Macaristan yönetiminden her kesimin rahatsızlık duyduğunu göstermektedir.

Suikast sonrası Avusturyalı yetkililer tarafından tutuklanmaktan kaçarak kurtulan grubun tek üyesi Mehmedbaşić idi. Mehmedbaşić Karadağ'a kaçmıştır. Karadağ hükümeti Avusturya'ya karşı Mehmedbaşić'i tutuklamak zorunda kalmıştır. Avusturya hükümetinin iadesini istediği Mehmedbaşić'in Avusturya'ya teslimi Sırp yanlı nüfus tarafından iyi karşılanmayacağından Karadağ hükümeti Mehmedbaşić'i yakaladıktan sonra teslim etme niyetinde olmadığını bunun yerine Karadağ mahkemesinde onu yargılayacağını söylemiştir. Mehmedbaşić, burada gözaltında iken bütün suikast planını itiraf etmiştir. Ancak mevcut iade sözleşmeleri gereği ve Avusturya'nın baskısı sonucunda Karadağ hükümeti, Mehmedbaşić'i iade etmek zorunda kalmıştır. İade edilmeden iki gün önce Mehmedbaşić, Nikşić hapishanesinden yetkililerin göz yumması sonucu Sırbistan'a kaçmıştır.¹¹²

Mehmedbaşić, Apis ile birlikte 1916 sonbaharında Kral Alexander'ı öldürme planında yer almıştır. Bu sebeple Mehmedbaşić, Rade Malobabic ile birlikte çok sayıda Kara El örgütü üyesi tutuklanarak Aralık 1916'da mahkûm edilmiştir.¹¹³Selanik askeri mahkemesinde normal kurallar uygulanmaksızın yargılanmalar tamamlanmış ve Mehmedbaşić on beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.1917'de Kara El örgütü liderleri ve üyeleri Albay Apis başta olmak üzere Rade Malobabic, Lubomir Vulovic gibi isimler gözleri bağlı olarak ateş edilmek suretiyle idam edilmişlerdir. Sırp Prensi I. Aleksander ile Kara El örgütü arasında uzun zamandır süregelen anlaşmazlıklar sonucunda gelinen noktada bu yargılama ile Albay Apis'in Arşidük cinayetinin gerçek sorumlusu olduğu ve bu olayda Sırp hükümetinin hiç bir sorumluluğunun olmadığı gösterilmek istenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra 1919'da suikasttaki rolünden dolayı affedilen Mehmedbaşić,¹¹⁴bir bahçıvan ve marangoz olarak mütevazı bir yaşam sürmek üzere Saraybosna'ya geri dönmüştür. Muhammed Mehmedbaşić, İkinci Dünya Savaşı sırasında Ustase¹¹⁵ tarafından Saraybosna'da 29 Mayıs 1943'de öldürülmüştür.¹¹⁶

Sonuç ve Değerlendirme

19. yüzyılın son çeyreği çok sayıda suikast girişimi sebebiyle dikkat çekmektedir. Bunlar arasında Saraybosna suikastı özel bir siyasi öneme sahiptir. 28 Haziran 1914 tarihinde Princip'in Arşidük'e ateş ettiği köşebaşı, 20. yüzyılın başladığı yer olarak tanımlanmıştır. Bu suikast sonuçları itibarıyla sadece Fransuva Ferdinand ve eşinin ölümüne neden olmakla kalmadığı gibi Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına da yol açmıştır. Uzun süren savaşın akabinde emperyal çağ son bulmuş, imparatorluklar dağılmıştır. Çok sayıda ulusal, Cumhuriyet rejimini benimsemiş devlet kurulmuştur.

¹¹² John S. Craig, *Peculiar Liaisons in War, Espionage, and Terrorism of the Twentieth Century : In War, Espionage, and Terrorism of the Twentieth Century*, Algora Publishing, U.S., 2005. s.27.

¹¹³Villiers, a.g.e., s. 142.

¹¹⁴Valerie Bodden, *The Assassination of Archduke Ferdinand*, Creative Education, Minnesota, 2010, s.35.

¹¹⁵Ustaşalık veya Ustaşlık, II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da Slavları alt insanlar olarak gören faşist harekettir.Sores Welat Demir, *Baba, Ben Devrimci Olmak İstiyorum / Dad, I Want To Be Revolutionary*, SWD Grup, İstanbul, 2015, s.104.

¹¹⁶Donnelley, a.g.e., s.35.

Bu yönüyle tarihin akışını değiştiren Arşidük suikastı müstesna bir yere sahiptir. Suikast planında yer alan komplocuların kim oldukları hususu da ilgi çekici bir konudur, zira suikastçıların kimlikleri suikastın karakterini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada ele alınan Arşidük suikastı için Appel Quay caddesi boyunca yerleştirilmiş komplocuların hayatı incelendiğinde ortak özellikleri olduğu görülmüştür. Altı komplocu arasında yalnızca bir Müslüman Bosnalı yer alırken diğerleri Sırp Ortodoks'tur. Her biri Sırp milliyetçisidir. Genç Bosna ve Kara El bağlantılı faaliyetleriyle dikkat çekmektedirler. Komplocular arasında liseye devam eden öğrenciler de yer almıştır. En büyüğü Mehmedbašić olup diğerleri yirmi yaş altıdır. Buna binaen Kara El örgütü tarafından düzenlenen suikast planında yer alan yirmi yaş altı kişilerin özellikle seçildiği düşünülebilir çünkü Avusturya-Macaristan yasalarına göre yirmi yaş altı suçlulara idam cezası verilmemekteydi. Arşidük'ün ve eşinin katili Princip de yirmi yaş altında olmasının avantajını görerek zamanın ağır cezalandırmalarına maruz kalmamıştır. Bu suikast komplocularının yoksul ailelerden gelen gençler olması ayrıca birçoğunun tüberküloz hastası olması tesadüf olamamalıdır. Ölümcül hastalıklı adayların suikast için tercih edilmesi olağan bir durumdur.

Suikast komplocuları etnik olarak çoğunlukla Sırp olup kendilerini Avusturya-Macaristan'a değil Sırbistan'a ait hissetmişlerdir. Genel olarak; çoğunluğu daha önce herhangi bir suça bulaşmamıştır. Grabež iki haftalık mahkûmiyet almıştır, Čabrinović ise dizgi grevi sırasındaki faaliyetlerinden dolayı Saraybosna'dan uzaklaştırılmıştır. Birçoğu Belgrad'da bulunduğu sırada Kara El örgütü propagandasının yapıldığı kafelerde vakit geçirmiştir.

Suikastçılar arasında Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiğini gören Vaso Čubrilović, Cvjetko Popović ve Muhamed Mehmedbašić olup hayatta kalan son katılımcı Čubrilović'tir. Hayatta kalan suikastçılar arasında Čubrilović yaşadığı döneme siyasi faaliyetleri ve düşünceleriyle yön vermiştir. "Etnik temizlik" düşüncesiyle öne çıkan Čubrilović, saf bir Yugoslavya'nın inşası için çalışmıştır.

Suikast akabinde suikastçıların rolleri ve eylemleri hakkında iki görüş ortaya çıkmıştır. Bu bölünmeye göre suikastçılar bir taraf için terörist veya isyancı diğer taraf için kahraman özgürlük savaşçısı olarak görülmüşlerdir. Bu suikastçılar özellikle Sırlar arasında Sırp milliyetçiliğinin ikonu haline gelmiştir.

Sonuç olarak; Saraybosna suikastında rol alan bu suikastçıların özetle benzer özellikler taşıdığı ve iyi düşünülerek seçildiği söylenebilir. Gerçekleştirdikleri suikast ile sadece Sırların kaderini değil dünya tarihini değiştirmişlerdir.

KAYNAKLAR

Arşiv ve Süreli Yayınlar

HR.SYS. 1480/ 11, M.26.12.1911.

İkdam, "Yirmiden Kırk Beşe Kadar Silah Başına Layiha-i Kanuniye", s.1, 4 Ağustos efrensi 1914(22 Temmuz 1330)

İkdam, "Müsademeler Başladı", s.1, 28 Temmuz 1914.

İkdam, "Cihad-ı Ekber Halife-i İslam Üçyüz Milyon Müslümanı Cihad-ı Ekbere Davet Ediyor", s.1, 13

Kasım 1914 (13 Teşrinisani 1914, 31 Teşrinievvel 1330).

Peyam, "Tafsilat-ı Matemme", s.1, 30 Haziran 1914.

Peyam, "Avusturya Veliahdı ve Refikasının Katli", s.1, 29 Haziran 1914 (H.5 Şaban 1332, R.16 Haziran 1330).

Peyam, "Katiller Tehlikede", s.2, 30 Haziran 1914.

Peyam, "Katil Principin İfadatı", s.2, 3 Temmuz 1914.

Peyam, "Princip ve Gabrinovic", s.5, 1 Temmuz 1914.

Peyam, “Tevkifat ve Tahkikat”, s.1, 1 Temmuz 1914.

Servet-i Fünun, “Avusturya ve Macaristan veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand”, s.116, No:1204, 2 Temmuz 1914(19 Haziran 1330, 8 Şaban 1332).

Servet-i Fünun, “Rusya ve İngiltere’den Çıkan Sesler”, s.1, 12 Kasım 1914(30 T.evvel 1330, 23 Zilhicce 1332).

Servet-i Fünun, “Osmanlı Şehzadeleri Alman Ordugahında”, Numara:1225, s.36,25 Kasım 1914 (13 T.sani 1330- 7 Muharrem 1333).

Tanin, “Büyük Bir Cinayet-i Siyasiye”, s.1,30 Haziran 1914 (17 Haziran 1330, 6 Şaban 1332).

Tanin, “Siyasiyat Yeni Bir Harpte Balkanlar Rusya’nın Vaziyyeti”, s.1, 26 Temmuz 1914 (3 Ramazan 1332, 13 Temmuz 1330)

Tanin, “Avusturya-Sırbistan, İlan-ı Harp, Avusturya’nın Muhtırası”, s.1, 29 Temmuz 1914(6 Ramazan 1332, 16 Temmuz 1330).

Tanin, “Siyasiyat Avusturya’nın Tasavvurati”, s.1, 29 Temmuz 1914 (6 Ramazan 1332, 16 Temmuz 1330).

Tanin, “Son Havadis”,s.4, 29 Haziran 1914(5 Şaban 1332, 16 Haziran 1330) .

Tanin, “Siyasiyat Harb-i Hazırda Avusturya”, s.1, 5 Eylül 1330 (28 Şevval 1332, 18 Eylül 1914).

Tanin, “Almanya – Fransa”, s.1, 16 Ağustos 1914 (26 Ramazan 1332, 5 Ağustos 1330).

Tercüman-ı Hakikat, “Almanlar Büyük Bir Galebe Kayd Ettiler”, s.1, 16 Kanun-u Sani 1915,

Tercüman-ı Hakikat, “Bir Amerikalının Beyanati”, s.2, 19 Kanun-u Sani 1915.

The New York Times Archives, “Sarajevo Marking First Shot of World War I; ‘We Were Just Kids Then,’ Says One Who Took Part in Assassination Plot”, 28 Haziran 1964.

The New York Times, “Cvjetko Popovic, 84, Was Jailed In '14 Killing of Austria Archduke”, 10 Haziran 1980.

Harb-i Umûmi Panaroması, “Şehzadegan Hazreti Almanya Dar’ül Harbinde Karargahda”, Sayılar :2 (gün/ay yok 1330/1914).

Tetkik Eserler

ANDERSON Raymond H., 1914 Conspirator Recalls Sarajevo Assassination, The New York Times, Mayıs 27, 1973.

BODDEN Valerie, The Assassination of Archduke Ferdinand, Creative Education, Minnesota, 2010.

CASSELS Lavender, The Archduke and the Assassin Sarajevo 28th 1914, Great Britain 1984.

CRAIG John S., Peculiar Liaisons in War, Espionage, and Terrorism of the Twentieth Century : In War, Espionage, and Terrorism of the Twentieth Century, Algora Publishing, U.S. 2005.

DEDIJER Vladimir, The Road To Sarajevo, Simon and Schuster, NY 1966.

DEMİR Sores Welat, Baba, Ben Devrimci Olmak İstiyorum / Dad, I Want To Be Revolutionary, SWD Grup, İstanbul, 2015.

DİMOVA Rozita, Ethno-Baroque: Materiality, Aesthetics and Conflict in Modern-Day Macedonia, Berghahn Books, NY-Oxford, 2013.

DONNELLEYPaul, Assassination!, Dataday Publishing, UK 2012.

GÜNAYDIN M., “Arşidük Fransuva Ferdinand Suikası, 28 Haziran 1914”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Kış 2014, C.8, S.15, s.1-38.

HAJDARPASİC Edin, Year X or 1914? Youth and the Heroic in the History of the Sarajevo Assassination (A Reconsideration of the Young Bosnia Movement), Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840-1914, 2015.

- HONDIUS Frits W., The Yugoslav Community of Nations, Mouton & Co., Printers, The Hague Netherlands, 1968.
- İHSAN Ahmed, "Harb-i Umumi Alman Baş Şansölyesi", Servet-i Fünun, s.67, Numara:1227, 10 Aralık 1914 (27 T.sani 1330, 21 Muharrem 1333).
- İNBAŞI Mehmet, Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan, Balkanlar El Kitabı C.I, KaraM&Vadi, Ankara 2006.
- JACKSON Paul, 'Union or Death!': Gavrilo Princip, Young Bosnia and the Role of 'Sacred Time' in the Dynamics of Nationalist Terrorism, Totalitarian Movements and Political Religions, Mart 2006, Vol.7, No:1, 45-65.
- KOLA Paulin, The Search for Greater Albania, Hurst & Company, London 2003.
- REMAK Joachim, Sarajevo The Story of A Political Murder, Criterion Books, New York, 1959.
- RIETVELD Josef, 1914-1918 in Bildern / in pictures / en images / per immagini, IHBf, Wien, 2013.
- TOMASEVICH Jozo, War and Revolution in Yugoslavia: 1941 - 1945 Occupation and Collaboration, Stanford University Press, Stanford California, USA 2001.
- TÜRKMEN Zekeriya, SAREN Müdürü'nün Açış Konuşması, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'ni Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014 – İstanbul, Harp Akademileri Basımevi.
- VILLIERS Peter, Gavrilo Princip The Assassin Who Started the First World War, Fawler Press, England, 2010.

E-Kaynaklar

- URL: https://military.wikia.org/wiki/Nedeljko_%C4%8Cabinovi%C4%87
- URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Drei_Kaiser_Bund.jpg
- URL: <https://spartacus-educational.com/FWWassassination.htm>
- URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Muhamed_Mehmedba%C5%A1i%C4%87
- URL: <https://peoplepill.com/people/muhamed-mehmedbasic/>
- URL: <https://www.britannica.com/topic/Narodna-Odbrana>
- URL: <https://www.wessexscene.co.uk/features/2018/11/11/professor-minister-assassin-the-fascinating-life-of-dr-vaso-cubrilovic/>
- URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Cvjetko_Popovi%C4%87
- URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Trifko_Grabe%C5%BE
- URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Vaso_%C4%8Cubrilovi%C4%87
- URL: <https://spartacus-educational.com/FWWcubrilovicV.htm>
- URL: <https://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-33048005>
- URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Nedeljko_%C4%8Cabinovi%C4%87
- URL: <https://www.findagrave.com/memorial/6758252/gavrilo-princip>
- URL: <https://peoplepill.com/people/gavrilo-princip/>
- URL: <https://www.revolvy.com/page/Cvjetko-Popovi%C4%87>

EKLER

Ek.1. Tanin, Avusturya-Sirbistan İlan-ı Harb, 6 Ramazan 1332, 16 Temmuz 1330, 29 Temmuz 1914.

1330 Temmuz 29

اطمینان

اعلان حرب - اوستریا - صربستان

وزیر حرب

وزیر حرب

ایضاً صربستان

اعلان حرب - اوستریا - صربستان

اعلان حرب

اعلان حرب - اوستریا - صربستان

Ek.2.Servet-i Fünun, “Avusturya ve Macaristan veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand zevcesi Düşes Hohenberg Bosna-Hersek seyahatinde Bosnasarayda sokaktan otomobil ile geçerlerken, 15 Haziran 1330, Pazar günü aslen Sırpı “Princip” isminde bir mekteplinin attığı revolverin kurşunlarıyla zevc ve zevce maktül düşmüşlerdir.” 2 Temmuz 1914 (19 Haziran 1330 8 Şaban 1332).

۱۱۶

روز سوم

درد ۱۲۰۲

زوجهی دوشس دو هوهنبرخ

اوستریا ولی عهدی آرشدوق فرانسوا فریدناند

بوسنه هرک سیاحتده ، بوسنه سرایده سو قالدن اوتوموبیل ایله بجر لرن ، ۱۵ حیران ۱۳۳۰ ، بازار کون اسلا صربیل ورنجیب اسمنده برمکتیپک آندی ریولورک قورشونلریله زوج و زوجه مقتول دوشمشلردن .
Les victimes de l'abominable forfait serbe à Serajévo

اولدقجه تعصب کوستر ، یشامق ایستین بر آدمک بقای حیاتی ایچون ک بولک نجر بک ، اجداد لیک نسل ونجه نشارقلری

آرشدوق فریدناند ایله زوجه محترمه سی دوشس هوهنبرخ سوک و سولده آرشدوق فریدناند ، اورده دوشک بکنی فونیس دولار .

déracinés حسی رنجوسدن عیا . تمش .. جونکک

سنی اله آدیغ زمان بویکی اترک عینی حرره عاند اولدینه بک احتیال و برده کی اولدم . افکار احتیاساتک برده ره بو قدر تبدیلی نسل ممکن اوله یایدی . اسیکی ضعف ابتدا بریه شیمدی قوت و مانته آندیته و هراس محله عزم و اراده قائم اولمشدی . موریس باره سک مظهر اولدی بی بو ناسخ ساده کندی شخصیت و موجودیتنه منحصر قادی . بتون فرانسز کنجلکمی آچقون بوخولدن نامرئی بر صورتده متأثر اولدی .

موریس باره سک [حر آدم] ی صاحبسز اواشی به بکزه ره . بتون شخصیت و موجودیتده ، اندیشه و ذهنیتده تامایله سر بستدر . او ، تابعیت فکری بی قبول ایش بکانه اختلاطی ، بتون موضوعات و قوانین طایمین آنا ریشستدر . بتون کنجلکک بونی توصیه ایدر ، هیچ بر ساقه تابع اولیه رق کائناتی کندی عدسه فکری لرندن ندقیق ایشکک چالیشمه نری سویلر . کندیسی بو اترندن بحت ایدر کن «ایشته ، دیبور ، آنجیق بو کوچک کتاب ساه سنده کنجلککمک یالکز لغاری اعلا ایده بیلدم . مکتب حیاتی تک تضحیقانه رغماً روحی حریت و سر بستسی ایله پیدای استیناس ایتدیردم . آرزو و اراده لر معدده وجدانی بر صورتده حرکت ایشککک چالیشدم . فقط ، کرکک حیات عالمه کرکه حیات اجتماعی نقطه نظرندن بو قدر سر بست دوشون ، حر آدم ، ملیتیرستک خصوصنده

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 471-484, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 17.07.2019 Kabul Tarihi: 20.01.2020

İLHANLI ASTRONOMİSİNİN BİLİNMEYENLERİ: ŞEMSEDDİN EL-VÂBKANAVÎ VE SULTAN OLCAYTU HAN (SULTANİYYE) GÖZLEMEVİ MESELESİ

The Unknown Of İlhanli Astronomy: The Issue Of Shams al-Dîn al-Wâbkanawî And Sultan Uljaytu Khan (Sultaniyye) Observatory

Seyfettin KAYA*

ÖZ

İlhanlılar döneminde Merâğa ve Tebrîz gözlemevlerinde çalışan önemli bilim adamlarından biri de Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî'dir. 1272 yılından beri 40 yıl boyunca astronomi ve gözlem çalışmaları yürüten Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî, Olcaytu Han döneminde yazımına başladığı Zîc-i el Muhakkak es-Sultanî adlı eserin de sahibidir. Ancak bu zîc, Olcaytu Han döneminde (1304-1316) yazılmaya başlanmasına rağmen onun ölümü üzerine oğlu İlhanlı hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır'a (1317-1335) ithaf edilmiştir. Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî'nin en önemli özelliği; daha önce yazılmış, ancak zamanla kaybolmuş olan zîc adlarının bu eserde zikredilmesi ve daha önceki zîc'lere dayanılarak yazılan ve bundan dolayı içinde birtakım yanlışlıklar bulundurduğu iddia edilen Zîc-i İlhanî'yi eleştirilmesi ve bu eleştirileri haklı çıkaracak özgün rasat bilgileri vermesidir. Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî'yi astronomi tarihinde önemli kılan bir diğer gelişme ise 30 Ocak 1283 yılında yaptığı rasatlar sonucunda "halkalı Güneş tutulması" hakkında bilgiler vermesidir. Ayrıca Hülağü Han döneminde 1256-1265) Merâğa'da ve Gâzân Han döneminde (1295-1304) Tebrîz'de gözlemevleri kurulmasının dışında Sultan Olcaytu Han döneminde de Sultaniyye'de bir gözlemevinin kurulduğu iddiası bulunmaktadır. Hatta Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî'nin, Sultan Olcaytu Han döneminde (1304-1316) Sultaniyye'de kurulduğu iddia edilen bu gözlemevinde de çalıştığı tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî, Sultaniyye Gözlemevi, İlhanlılar, Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî, Merâğa

ABSTRACT

One of the important scientists working in the Merâğa and Tabriz observatories during the İlhanlians Period is also Shams al-Dîn al-Wâbkanawî al-Bukharî. Shams al-Dîn al-Wâbkanawî al-Bukharî, who conducted astronomy and observation studies for 40 years since 1272, is the owner of Zîj-i al-Muhaqqaq al-Sultanî, which he started writing in Sultân Uljaytu Khan Era. However, despite the beginning of the writing of this Zîj Olcaytu Han Period (1304-1316), upon his death, he was dedicated to his son, İlhanli ruler Ebu Sa'id Bahadır (1317-1335). The most important characteristic of Zîj-i al-Muhaqqaq al-Sultanî is; Zîjs, which was written before, but was lost in time, is mentioned in this work, and Zîj-i İlhanî, who was alleged to have had some mistakes in it and who wrote it on the basis of previous Zîjs, is criticizing and giving the original observations to justify these criticisms. Shams al-Dîn al-Wâbkanawî al-Bukharî is another development which makes important in the history of astronomy, 30 January 1283, the "the annular eclipse" is to give information about. In addition, outside the establishment of observatories in Maragha in the Hulagu Khan Period (1256-1265) and in Tabriz in the Ghâzân Khan Period (1295-1304). It is even estimated that Shams al-Dîn al-Wâbkanawî al-Bukharî worked in this observatory, which was allegedly founded in Sultaniyye during the Sultan Uljaytu Khan period (1304-1316).

Keywords: Shams al-Dîn al-Wâbkanawî al-Bukharî, Sultaniyye Observatory, İlkhans, Zîj-i al-Muhaqqaq al-Sultanî, Maragha

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Ana Bilim Dalı, seyfettin.kaya@siirt.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2181-5973>.

GİRİŞ

İlhanlı astronomisi Ortaçağ bilimine, kültürüne ve medeniyetine önemli katkılar sağlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında İlhanlıların Ön-Asya'yı işgal etmesi ve işgal ettikleri yerlerde işlerine yarayabilecek materyalleri ana merkezlerine taşımaları kayda değer bir rol oynamıştır. Hülağü Han, Büyük Kurultay tarafından İran coğrafyasına yönetici olarak atandıktan sonra Alamut Kalesi'ni ve burada bulunan İsmailileri ortadan kaldırmakla işe başlamıştır. Alamut Kalesi'ndeki kütüphanede bulunan İsmaililere ait kaynakların bir kısım metinleri yakmış, geriye kalan ve bilimsel açıdan işe yarayabilecek kaynakları ise Azerbaycan'a taşımıştır. İlhanlılar, İran'a hâkim olduktan sonra Irak ve Suriye coğrafyasına yönelmişlerdir. Benzer durum Irak ve Suriye coğrafyası işgal edildiği zaman da görülmüştür. Bu sırada Bağdat ve dolaylarında topraklarının büyük bir bölümünü kaybeden ve gücü iyice zayıflayan Abbasiler bulunmaktaydı. Ortaçağ İslam dünyasında bilimsel ve kültürel açıdan iyi bir seviyeye ulaşan Abbasiler, İlhanlı saldırıları karşısında aciz ve savunmasız kalmışlardır. Abbasiler yıkıldıktan sonra bu devletin dinamik ve verimli bilimsel mirasına İlhanlılar el koymuşlardır. Bağdat'ı işgal ederek büyük bir yıkım-katliam yapmış ve burada bulunan kütüphaneleri yakıp yıkmışlardır. Ancak Hülağü Han'ın danışmanlarının -başta *Nasîrüddîn Tûsî*'nin- uyarısı üzerine yüzyıllarca ve büyük çabalar neticesinde toplanan ve Arapçaya çevrilen kıymetli kaynakların bir kısmı yağmalanmaktan, yakılmaktan ve Dicle Nehri'ne atılmaktan kurtarılarak listeleri tutulmuş, bu kaynakların içinden işe yarayabilecekler ayıklanmaya çalışılmıştır. Nitekim İran, Suriye ve Irak'ta ayıklanan bu kaynaklar Azerbaycan'a -Merâğa'ya- taşınmıştır.

İlhanlılar bir taraftan egemen oldukları bölgelerde ve hâkim oldukları topraklarda bulunan kaynakları ana merkezlerine taşıırken, bir yandan da gerek İslam dünyasında gerekse Uzakdoğu'da bulunan bilim adamlarını da Merâğa'ya kanalize etmişlerdir. İran, Irak, Suriye, Moğolistan ve Çin bölgelerinde bulunan önemli bilim adamları bazen kendi iradeleri dışında zorlanarak bazen de davet usulü kullanılarak Merâğa'ya toplanmaları sağlanmıştır. Bu bilim adamlarının Merâğa'ya toplanmasında Hülağü Han, Gâzân Han, Olcaytu Han ve *Nasîrüddîn Tûsî*'nin de önemli bir rolü olmuştur. İlhanlı hükümdarları Uzakdoğu ve Çin'de; *Nasîrüddîn Tûsî* ise Ön-Asya'da bulunan bilim adamlarını Merâğa'ya davet etmişlerdir. İşte bu durum istilacı ve yağmacı oldukları iddia edilen İlhanlıları, bir anda bilim, kültür ve uygarlık çalışmalarının odağı haline getirmiştir. Artık bilim ve kültür çalışmalarının ağırlık ve odak noktası Bağdat değil, İlhanlıların başkenti Merâğa olmuştur. Belki de yüzyıllarca sürececek olan bir uğraştan sonra gelinebilecek bilimsel seviyeye Hülağü Han'ın Ön-Asya'yı işgali ve Ortadoğu İslam coğrafyasındaki kaynakları ve bilim adamlarını Merâğa'ya toplaması ile İlhanlılar daha erken ulaşmışlardır.

İlhanlılar döneminde Merâğa'ya toplanan bilim adamları arasında kıymete haiz çok önemli insanlar bulunmaktaydı. İsimlerinin arkasında kullandıkları nisbelerine (genellikle doğdukları veya geldikleri yer adı) bakılacak olursa bu bilim adamlarının bir kısmının İran coğrafyasından Merâğa'ya geldikleri kolayca anlaşılacaktır. O dönem için İran bölgesine bağlı bulunan Buhara'dan Merâğa'ya gelen önemli bilim adamlarından biri de *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*'dir. Ülkemizde hemen hemen hiç tanınmamasına rağmen *Şemseddîn el-Vabkanavî el-Buharî*, İlhanlılar döneminde astronomi alanında yaptığı çalışmalar ile bilim dünyasına adını altın harflerle yazdırmıştır.

1. Şemseddîn el-Vabkanavî el-Buharî

1.1. El-Vabkanavî'nin Hayatı (d. 11 Haziran 1254 - ö. 1335 Dolayları)

Asıl adı "*Şemseddîn el-Müneccim Muhammed ibn 'Alî Hvâca el-Vâbkanavî el-Buharî*" olarak bilinmektedir.¹ *El-Vâbkanavî*, 11 Haziran 1254 tarihinde² muhtemelen İran'a bağlı (şu anki Özbekistan'ın) önemli bir bilim ve kültür merkezi olan Buhara'ya 20 km yakın *Vabkana* köyünde dünyaya gelmiştir. Kullandığı "*El-Buharî*" nisbesi, ileri sürdüğümüz bu tezi ve dolayısı ile *Vabkana*

¹ Benno van Dalen, "Wâbkanawî: Shams al-Munajjim (Shams al-Dîn) Muhammad ibn Alî Khwâja al-Wâbkanawî", *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol II, Editor: Thomas Hockey, s. 1187.

² Raymond Mercier, "Shams al-Dîn al-Bukhârî", *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol II, Editor: Thomas Hockey, Springer, New York 2007, s. 1047-1048.

köyünde doğduğu düşüncesini doğrular niteliktedir. Hayatı hakkında neredeyse hiç bir şey bilinmemektedir ve astronomik kariyeri hakkındaki mevcut bilgiler el kitabı olan, “*Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî ‘Ala Usul El-Rasad el-İlhani’*deki” bilgilerden ibarettir. Şemseddin el-Vâbkanavî, ünlü Merâga Gözlemevi’nde yapılan gözlemlerin temeli olduğu bilinen “*Zîc-i İlhanî*” dışında, ikinci bir Zîc olan “*Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî ‘Ala Usul El-Rasad el-İlhani’*”³ ve astronomi-astroloji eğitimi almak için İstanbul’dan Tebrîz’e gelen *George Chionades* tarafından Rumcaya çevrilen usturlap hakkında yazıldığı düşünülür⁴ “*Kitâb-i Marifat-i Usturlâb-i Şamâlî*” adlı toplamda iki eserin sahibidir. *Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî* adlı eserin giriş kısmında *el-Vâbkanavî*’nin muhtemelen *Nasîrüddîn Tûsî*’nin teşvikleri ile Hûlağü Han (1256-1265) tarafından İran’ın kuzeybatısındaki bölgede 1258’de kurulan *Merâga Gözlemevi*’nin sonlarına doğru başladığı rasat çalışmalarından ve akabinde 40 yıl sürecek olan gözlem faaliyetlerinden bahsetmektedir.⁵ *El-Vâbkanavî*, “*Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî*” adlı eserinde ilk gözlemlerine 3 Aralık 1272 yılında 37; 20° enleminde ayın rakımının ölçümünü yaparak başladığından bahsetmektedir. Nitekim *El-Vâbkanavî*’nin bahsettiği enlem derecesi Merâga enlemine denk gelmektedir ki bu durum kendisinin ilk gözlem çalışmalarına Merâga’da başladığını göstermektedir.⁶

Gâzân Han döneminde (1295-1304) Merâga’dan sonra astronomi çalışmalarının ağırlık merkezi Tebrîz’e kaymıştı. Merâga’daki çalışmalarından sonra Tebrîz’e geçen *El-Vâbkanavî*, 1290’larda henüz herhangi bir gözlemevi veya astronomi kurumu kurulmamış olmasına rağmen bir süre Tebrîz’de çalışmış ve bu süre zarfında 1293 ve 1296 yılları arasında bireysel olarak bazı gözlemler yapmıştır.⁷ Ancak Tebrîz’de sürekli durmadığı zaman zaman Merâga’ya tekrar geri dönüp gözlemler yaptığına şahit olmaktayız. Nitekim 1305-1306 tarihlerinde Jüpiter ve Satürn’ün üçlü birleşimi ile ilgili yaptığı gözlem Merâga’da yaptığı son rasat olarak tarihe geçmiştir.⁸

Tahta geçtikten sonra bilimsel ve kültürel çalışmalara ağırlık veren Gâzân Han, 1300 yılında Tebrîz’de bir gözlemevi kurmuştur. O dönemin en ünlü astronomu ve saray astroloğu (müneccimi) olan *Şemseddin El-Vâbkanavî*’den yeni bir Zîc⁹ ve Celâlî (Melikşah) Takvimi’ni ıslah ederek “*Hân*” adında yeni takvim hazırlamasını istemiştir. Ay adlarının Türkçe olarak kullanıldığı bu yeni takvimde, 1266 yılı başlangıç olarak kabul edilmiştir.¹⁰ Bu yeni takvim sonraki dönemlerde çok yaygınlaşmıştır. On dördüncü yüzyılda Çin-Moğol (Yu-an) hanedanının hizmetinde görev alan Müslüman bir gökbilimci olan *Ebu Muhammed ‘Ata el-Semerkindî* de bu takvimi kullanmıştır.¹¹

³ *El-Vâbkanavî*’nin eseri olan *El-Zîc-i el-Muhakkak el-Sultanî ‘Ala Usul El-Rasad el-İlhani’*’nin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu’nda 2694 nolu katalogunda 4 veya 5 kopyasının tamamının hala olduğu bilinmektedir. Yukarıda verilen başlık Arapça olsa da eser Farsça yazılmıştır. Bkz. Benno van Dalen, a.g.m., s. 1187.

⁴ Katherine Haramundanis, “Chionades, Gregor (George)” *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Editor: Thomas Hockey, New York: Springer, 2007, s. 229; *Merga Gözlemevi’nde çalışan yabancı bilim adamları ile ilgili bkz.* Rüdiger Lohlker, “Entangled Histories: Philosophy, Religion, Astronomy, and Mathematics” https://www.academia.edu/38055669/Entangled_Histories_Philosophy_Religion_Astronomy_and_Mathematics (E.T. 11.4.2019).

⁵ Benno van Dalen, a.g.m., s. 1187.

⁶ Vâbkanavî, *Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu: nr. 2694, 89b-90a; Seyyed Mohammad Mozaffari - George Zotti, “The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300”, *Suhayl: International Journal for the History of the Exact and Natural Sciences in Islamic Civilisation* 12 (2013) s. 49.

⁷ Katherine Haramundanis, a.g.m., s. 229.

⁸ *Vâbkanavî*’nin Zîc’inden alınarak verildiği iddia edilen bu bilgiler, muhtemelen Seyyed Mohammad Mozaffari - George Zotti’nin biraz yorumlayarak verdiği bilgilerdir. Aksi durumda bu bilgilerin Vâbkanavî’nin “*Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî*” adı eserinde doğrudan olduğunu iddia etmek pek mümkün görünmüyor. Bkz. Vâbkanavî, *Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu: nr. 2694, 125a; Seyyed Mohammad Mozaffari - George Zotti, “The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300”, s. 53.

⁹ Seyyed Mohammad Mozaffari - George Zotti, “The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300”, s. 49.

¹⁰ Benno van Dalen, a.g.m., s. 1187.

¹¹ *Gregory Chionades, Tebrîz’e vardığı zaman Şemseddin El-Vâbkanavî el-Buhârî’nin orada olduğunu ve “Han Takvimi” üzerinde çalıştığını ifade etmiştir.* Bkz. Seyyed Mohammed Mozaffari, “Wâbkanavî’s prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283”, *Historia Mathematica*, 40 (2013), s. 239, 242.

Rum kaynaklarında “Şemseddin el-Buharî” olarak bilinen kişinin Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî olması ihtimali çok yüksektir.¹² Gâzân Hân'ın sarayında (resmi) astrolog (müneccim) olarak görev yapmasından dolayı¹³ İlhanlı sarayına astronomi eğitimi almak için gelen bazı yabancı bilginlere astronomi eğitimi verdiğine şahit olmaktadır. Bu cümleden yola çıkarak o sıralarda 1295 yılında Trabzon'da bulunan Gregory Chionides'in, İran'a bir seyahat düzenlemesi ve bu seyahat sırasında “1295-1296 yılları arasında Tebriz'de İlhanlı sarayında “Şemseddin el-Buharî” olarak da bilinen bir astronomi ve astroloji uzmanından eğitim aldığından bahsetmesi” ve az önce yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1293-1296 yılları arasında Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî'nin Tebriz'de bireysel gözlemler yapmak amacı ile bulunmuş olması veya kendi Zic'inde aynı tarihlerde Gâzân Han'ın sarayında saray astroloğu (müneccimi) olarak görev yapıyor olduğunu ifade etmiş olması, Şemseddin el-Buharî olarak bilinen kişinin Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî'den farklı bir kişi olmadığını ve aksine her ikisinin aynı şahıs olduğunu bize ıspatlamaktadır.¹⁴ Batı literatüründe Şemseddin el-Buharî ile Şemseddin el-Vabkanavî el-Buharî'nin ayrı insanlar olduklarına ilişkin kanaatin doğru olmadığına bir kanıt da yine Gregory Chionides'in Arapça ve Farsçadan Rumcaya çevirdiği eserler delil olarak gösterilebilir. George Chionides tarafından Abdurrahman el-Hâzîni'ye ait “Zic-i el-Sencerî”, Nasîrüddin Tûsî'nin öncülüğünde yazılan “Zic-i İlhanî”, Abdülkerîm el-Şîrvânî tarafından yazılan “Zic-î 'Âlâ” ve bazı eserlerde Şemseddin el-Buharî, bazı eserlerde ise Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî'ye ait usturlab üzerine yazılmış bir eserin Arapça ve Farsçadan Rumcaya çevrildiği ifade edilmektedir.¹⁵ İlk üç kaynağın ve son olarak Şemseddin el-Buharî mi, yoksa Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî mi, tarafından yazılıp yazılmadığı tartışma konusu olan usturlab üzerine kaleme alındığı belirtilen dördüncü kaynağın aynı zaman diliminde ve aynı kişi tarafından Arapça ve Farsçadan Rumcaya çevrilmesi ihtimali oldukça düşük bir olasılıktır. Kaldı ki, Gregory Chionides'in Farsçadan Rumcaya çevirdiğini iddia ettiği Şemseddin el-Buharî'ye ait usturlab yapımına dair eser, aslında Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî'ye ait usturlab üzerine yazdığı bir çalıma olan “Kitâb-i Marifat-i Usturlâb-i Shamâlî” adlı eserin kendisidir.¹⁶ Doğal olarak bu bilgilerden hareket ederek denilebilir ki Batı literatüründe Şemseddin el-Buharî ile Şemseddin el-Vabkanavî el-Buharî ayırımının yapılması doğru ve tutarlı değildir.

Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî, Sultan Olcaytu Han döneminde de (1304-1316) astronomi çalışmalarına devam etmiştir. Muhtemelen Merâğa aksanı ile yazılan ve 40 yıl kadar sürdüğü iddia edilen astronomi çalışmalarını “Ez-Zic-i el-Muhakkak el-Sultanî” adlı eserinde toplamıştır. İlhanlıların 8. hükümdarı Sultan Olcaytu Han'a övgüler dizilen eser, 9. hükümdar Ebu Sa'id Bahadır

¹² Seyyed Mohammad Mozaffari - George Zotti, “The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300”, s. 49.

¹³ Vâbkanavî, *Zic-î el-Muhakkak es-Sultanî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu: nr. 2694, vr. 2b; Seyyed Mohammad Mozaffari - George Zotti, “The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300”, s. 49.

¹⁴ 1240 yılında İstanbul'da doğan George Chionides, aslen bir doktor olup matematik, astronomi ve astrolojiye büyük bir ilgi göstermiştir. 1295 yılında önce Trabzon'a ve sonra İran'da Tebriz'e bir seyahat düzenlemiştir. Bu seyahat sırasında 1295-1296 yılları arasında Tebriz'de İlhanlı sarayında Şemseddin el-Buharî olarak da bilinen bir kişiden astronomi ve astroloji eğitimi almıştır. Zamanla İstanbul'a geri dönen Gregory Chionides, İstanbul'da astronomi ve astroloji çalışmaları için okullar açmıştır. 1305 yılında Tebriz Piskoposu olarak atanan Chionides, Gregory adını almıştır. Yaklaşık 1310 yılına kadar Tebriz'de kalmış ve son yıllarında emekli olarak geldiği Trabzon'da 1320 yılında hayatını kaybetmiştir. Bkz. Katherine Haramundanis, a.g.m., s. 229; Nasîrüddin Tûsî'nin kendi adıyla anılan “Tûsî Çifti” ve Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî yakalaşımı Gregory Chionides, üzerinden Bizans'a ve İtalya'ya (Avrupa'ya) aktarılmıştır. Bkz. Kevin Kriściunas & Bel'en Bistu'e, “Where Did Copernicus Obtain the Tools to Build His Heliocentric Model? Historical Considerations and a Guiding Translation of Valentin Rose's Ptolemaeus und die Schule von Toledo” (1874)”, s. 18. <https://arxiv.org/pdf/1712.05437.pdf> (23.11.2019); George Chionides'in Şemseddin el-Vabkanavî el-Buharî'den ders aldığına ve onun talebesi olduğuna dair bkz. S. Mohammad Mozaffari, “Eclipses In The Middle East From The Late Medieval Islamic Period To The Early Modern Period. Part 1: The Observations Of Six Lunar Eclipses From The Late Medieval Islamic Period”, *Journal of Astronomical History and Heritage*, 16 (3), 2013, s. 313; George Saliba, *Essay Review: Arabic Astronomy in Byzantium, the Astronomical Works of Gregory Chionides*, First Published May 1, 1990, s. 211.

¹⁵ Katherine Haramundanis, a.g.m., s. 229; Raymond Mercier, a.g.m., s. 1047-1048.

¹⁶ Benno van Dalen, a.g.m., s. 1187.

Han döneminde (1317-1335) tamamlanmış (1316-1324 yılları arasında) ve Sultan Ebu Sa'id Bahadır Han'a ithaf edilmiştir.¹⁷

Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî'nin kesin ölüm tarihi bilinmemektedir. Ancak Zîc'ini tamamladığı tarih ve Sultan Ebu Sa'id Bahadır Han döneminde faaliyetler gösterdiği göz önünde bulundurulursa 1335 yılının ötesinde yaşaması söz konusu olamaz, bu açıdan muhtemel ölüm tarihinin 1335 yılı dolayları olduğunu söylemek yanlış olmaz.¹⁸

1.2. El-Vabkanavî'nin Zic-i İlhanî ve Edver el-Enver Adlı Zic'lere Bakış Açısı

Merâğa Gözlemevi'nde farklı sürelerde tamamlanan ve farklı hedeflere yönelik üç gözlem programının olduğuna şahit olmaktayız. Birinci program muhtemelen *Nasîrüddin Tûsî*'nin gözetiminde yürütülen ve gözlemevinin ana personeli tarafından sürdürülen programdı. İkinci program (1260-1283) *Muhyiddin el-Mağribî* tarafından yürütülen ve neredeyse birinci program ile eşzamanlı, ancak aynı anda bağımsız yürütülen programdı. Üçüncü program (1272-1304) önceki iki programın sonuçlarını test etmek ve incelemek için *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî* tarafından nispeten uzun bir gözlem sürecinden sonra oluşan bir program idi. *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin Merâğa Gözlemevi'nde olduğunu göstermek için yeterli kanıt bulunmasına rağmen, orada sürekli olup olmadığı bilinmemektedir. Bu nedenle Merâğa Gözlemevi'nden sonra Tebriz Gözlemevi'nde de çalışmış olabilir. Ancak büyük bir olasılıkla Merâğa Gözlemevi *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin faaliyetlerinin ana merkezi olmalıdır. Merâğa Gözlemevi, ilk yöneticisi *Nasîrüddin Tûsî*'nin ölümünden sonra çalışma canlılığını kaybetse de astronomik faaliyetlerdeki yerini korumuştur. Bu nedenle gözlem etkinlikleri Merâğa Gözlemevi ile bağlantılı olduğundan *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin faaliyetlerini Merâğa Gözlemevi'nin üçüncü gözlem programı olarak değerlendirmek doğru ve güvenilir bir yaklaşım olacaktır.¹⁹ Bu konuya eserinde değinen Aydın Sayılı, *Nasîrüddin Tûsî*'nin ölümünden sonra 30 yıla kadar -yani bir Satürn devrimi tamamlanana ve İlhanlı tabletlerinde gerekli düzeltmeler yapılana kadar- *Esîrüddin Ebherî*, *Muhyiddin el-Mağribî*, *Necmüddin Dabirân* ve *Fahreddin Âhlatî* gibi bilim adamlarının Merâğa Gözlemevi'nde çalıştıklarını yazmıştır. *Nasîrüddin Tûsî*'nin 1274'te ölümünden sonra, oğlu *Asîlüddin Tûsî*'nin Merâğa Gözlemevi'nin yönetimini üstlendiğine ve bu kurumun 1304 yılına kadar gözlem çalışmalarına devam ettiğine işaret etmiştir.²⁰

Merâğa Gözlemevi'nde yapılan rasat çalışmalarına dayanarak hazırlanan *Zic-i İlhanî* adlı eserin bir takım eksiklikleri ve kusurları vardı. *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*, kendi Zîc'nde yaptığı eleştiriler ve düzeltmeler ile *Zic-i İlhanî* adlı eseri ilk kez tenkit eden kişi olmuştur. Sonraki yıllarda bilim adamları ve astronomlar *Zic-i İlhanî*'de bulunan hataları daha çok fark ettiler; bir kısım bilim adamı bu hataları düzeltmeye çalışırken, diğer bir kısım bilim adamı ise buldukları yeni değerlerle bu kusurları ortadan kaldırmaya çalıştılar. Merâğa Gözlemevi faaliyetlerini aynı anda gerçekleştirildiği için, biri *Nasîrüddin Tûsî* tarafından yürütülen ve *Zic-i İlhanî* ile sonuçlanan; diğeri *Muhyiddin el-Mağribî* tarafından belirlenen gözlem programı şeklinde iki döneme ayırmak yanlıştır. Aslında *Muhyiddin Mağribî*'nin elde ettiği sonuçlar daha sonraki dönemlerde gözlemevinde çalışan astronomlar için önemli olduğundan, Merâğa Gözlemevi çalışmalarını *Muhyiddin el-Mağribî*'nin ölümünden önce ve *Muhyiddin Mağribî*'nin ölümünden sonra şeklinde iki ayrı döneme ayırmak daha doğru olacaktır. İlk dönem gözlemler, Merâğa Gözlemevi'nin ana personeli ve gözlemcileri tarafından yapılan kolektif çalışma ile *Muhyiddin el-Mağribî* tarafından yapılan bireysel gözlemler; sonraki dönem gözlemler ise birinci dönem gözlemlerin sonuçlarının araştırılması, denenmesi ve incelenmesi şeklinde *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî* tarafından yapılan çalışmalar olmalıdır. Bu

¹⁷ Vâbkanavî, *Zic-i el-Muhakkak es-Sultani*, Süleymaniye Kütüphane, Ayasofya Koleksiyonu: nr. 2694, vr. 4a; Heinrich Suter, *Die Mathematiker Und Astronomer Der Araber*, Leipzig, 1900, s. 219.

¹⁸ Seyyed Mohammed Mozaffari, "Wâbkanavî's prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283", s. 239.

¹⁹ Seyyed Mohammad Mozaffari - Georg Zotti, "The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300", s. 63.

²⁰ Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, TTK, Ankara 1960, s. 212.

açından değerlendirildiğinde Merâğa Gözlemevi faaliyetlerinin ikinci dönemi ilkinden yaklaşık iki kat daha uzun sürmüştür. Bu ikinci dönemde *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin matematiksel ve gözlemsel astronomi alanındaki çalışmaları Merâğa Gözlemevi'nin son başarısı olarak görülmelidir. Bu nedenle gözlem raporları ve başvuru karşılaştırmalı çalışmalar, ikinci dönemin temel özelliklerini oluşturmaktadır.²¹

Merâğa Gözlemevi, yönetimi, ekonomik yapısı, astronomik araçların çeşitliliği, eğitim ve gözlem çalışmalarının muazzam masrafları ve çalışan bilim adamı sayısında istisnai durumuyla çok yönlü muhteşem bir kurumdu. Gözlemsel ve matematiksel astronomideki bu faaliyetlerin sonucu, 1270 yılı civarında *Zîc-i İlhanî* adı ile tamamlandı. Ancak gezegensel parametreler konusunda eksikliklerinin bulunması ve önceki Zîc'lere dayanılarak yazıldığı iddia edilmesi *Zîc-i İlhanî* adlı esere olan güveni azalttı. Nihayet 1274 yılında *Nasîrüddîn Tûsî*'nin ölümünden sonra *Zîc-i İlhanî* adlı eserde düzeltmeler yapılmaya başlandı.²² *El-Vâbkanavî*, Kudbettîn Şîrâzî'nin Merâğa'da ikincil derecede bir görevde bulunması veya *Zîc-i İlhanî*'nin önemini kavrayamamasından dolayı, bu eserin gözden geçirmesi için *Nasîrüddîn Tûsî*'nin oğlu *Asîlüddîn Tûsî* kendisinden yardım istemesine rağmen, işin önemini kavrayamadığı için bunu sadece bir formalite icabı yaptığını ifade etmiştir.²³ Buna rağmen *Zîc-i İlhanî*, ya ana yazarına olan saygıdan dolayı -özellikle astrolojik kehanetleri için- ya da düzeltmeler yapılarak daha iyi hale getirildiği için sonraki zamanlarda kullanılmaya devam edildi. *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin yazdığı *Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultânî* adlı eserin karakteristik özelliği, yedi gezegenin hesaplanan pozisyonlarının hiçbir zaman gözlemlenen pozisyonlarla uyuşmadığı gerekçesiyle -özellikle *Zîc-i İlhanî*'yi- önceki Zîc'leri eleştirmesidir. *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*, kariyeri boyunca kullandığı Zîc'leri sıraladı ve astronomik gözlemsel yönünden onların eksikliklerini eleştirdi. Önceki Zîc'ler hakkında yeterli bilgiye sahip olması, çeşitli Zîc'lerde kullanılan matematiksel yöntemleri karşılaştırmalı bir şekilde tartışarak kolaylıkla göstermesine olanak sağladı. Örneğin Güneş tutulmasının maksimum safhasının zamanını hesaplamak için *Almagest*, *Hind* gelenekleri ve dört İslami Zîc'deki farklı prosedürleri açıkladı. Daha sonra, 30 Ocak 1283 tarihli tutulmanın yıl dönümünde parametrelerin hesaplanması sürecinde, *Abdurrahman el-Hâzîni*'nin yönteminin hesaplama adımlarını azalttığını kanıtları ile ortaya koydu. Zîc'nin farklı noktalarında "gezegenlerin hesaplanan konumlarının gözlemlenenlerle uyum içinde olması gerektiğini" vurguladı ve eleştirilerini özellikle *Zîc-i İlhanî*'ye yöneltti.²⁴ *Zîc-i İlhanî*'ye dayanarak hesaplanan gezegensel ekliptik koordinatların yanı sıra konjeksiyonlar, muhtelif tutulmalar gibi astronomik olayların ortaya çıkma zamanlarının gözlemlerden elde edilen verilerle asla örtüşmediğinden ve özellikle de tutulma fazlarının büyüklükleri ve sabitlikleri söz konusu olduğunda, güçlü anlaşmazlıklar ve belirgin farklılıklardan söz etti.²⁵

Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî, "*Zîc-i İlhanî*" adlı eserin daha önceki astronomik tablolara -bağımsız gözlemlerden ziyade- dayandığını iddia etmiş ve Merâğa Gözlemevi'nde rasat çalışmalarını yansıtan diğer eserler olan *Muhyiddîn Mağribî*'nin "*Edver el-Enver*"²⁶ ve "*Telhis el-*

²¹ Seyyed Mohammad Mozaffari - Georg Zotti, "The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300", s. 64; *Zîc-i İlhanî ile ilgili daha detaylı bilgiler için bkz.* Seyyed Mohammad Mozaffari, "A Medieval Bright Star Table: The Non-Ptolemaic Star Table in the Ilkhâni Zîj" *Journal for the History of Astronomy*, Vol. 47 (3), 2016, s. 294-316; Josep Casulleras, "Ibn al-A'lam: 'Alî ibn al-Husayn Abû al-Qâsim al-'Alawî al-Sharîf al-Husaynî", *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol. I, Editor-in-Chief Thomas Hockey, Springer, New York 2007, s. 549.

²² Seyyed Mohammed Mozaffari, "Wâbkanawî's prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283", s. 239.

²³ F. Jamil Ragep, "Shîrâzî: Qutb al-Dîn Mahmûd ibn Mas'ûd Muslih al-Shîrâzî" *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol II, Editor-in-Chief Thomas Hockey, New York 2007, s. 1054.

²⁴ Seyyed Mohammed Mozaffari, "Wâbkanawî's prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283", s. 240.

²⁵ Vâbkanavî, *Zîc-i el-Muhakkak es-Sultânî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu: nr. 2694, 2b.

²⁶ Seyyed Mohammad Mozaffari - Georg Zotti, "The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300", s. 55; David A. King, "Mathematical Astronomy in Islamic Civilisation", *Astronomy across Cultures: The History of Non - Western Astronomy*, Ed: Helaine Selin, Dordrecht, Boston & London 2000: Kluwer Academic Publishers, s.

Mecisti” adlı eserlerine kendi Zîc’inde değinmiştir.²⁷ *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*’nin özellikle *Edver el-Enver* adlı esere değinmesinin haklı gerekçeleri bulunmaktadır. Çünkü Merâga Gözlemevi’ndeki resmi etkinliklere paralel olarak *Muhyiddin el-Mağribî*, tüm gezegensel parametre değerlerinin tespitini yenilemek için kapsamlı bir program planladı. *Muhyiddin el-Mağribî*’nin parametrelerin çoğunluğu için kendi belirlediği değerleri, Batlamyus’a ait “*Almagest*” adlı eserde yer alan değerlerden ve önceki İslami Zîc’lerden farklıydı. Programın tamamlanması 10 yıldan fazla sürdü ve programın sonuçlarını Zîc-i olan *Edver el-Enver*’de ortaya koydu. Ayrıca “*Telhis el-Mecisti*” adlı bir diğer eserinde ise ham gözlemsel verilere dayanarak parametre değerlerini belirlemek için gözlemlerini ve yöntemlerini açıkladı. *Telhis*’e göre, *Muhyiddin el-Mağribî*’nin parametre değerlerini elde ettiği gözlemler 8 Mart 1262 (ay tutulması) ile 12 Ağustos 1274 (Jüpiter) arasında yapıldı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu sebeplerden dolayı *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*, *Muhyiddin el-Mağribî*’nin *Edver el-Enver* (*Yeni İlhanî Gözlemlerine Dayalı*) ve *Telhis*’ine atıfta bulundu. Hatta *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*, öldüğü 1283 yılına kadar *Muhyiddin el-Mağribî*’yi ve gözlem sonuçlarını takip etmeye devam etti.²⁸ *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*, *Zîc-i İlhanî* adlı eserde yer alan özellikle temel gezegen parametrelerinin daha önceki Zîc’lerden alındığını ifade ederek bu çalışmayı sert bir dille eleştirmiştir. *Nasîrüddin Tûsî* tarafından denetlenen ve meslektaşları tarafından gerçekleştirilen gözlem programı *Zîc-i İlhanî* ile kendi Zîc’i arasındaki ayrımı yapmak için *Muhyiddin el-Mağribî*’nin *Edver el-Enver* (*Yeni İlhanî Gözlemlerine*) adlı eserini referans olarak aldı.²⁹

Zîc’in önsözünde verilen açıklamada kendi gözlemlerini temel alarak çeşitli Zîc’lerde verilen değerleri test etmeye odaklandığını belirten *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*, Meraga Gözlemevi’nin büyük başarısı olarak kabul edilen *Zîc-i İlhanî* ve *Muhyiddin Mağribî*’nin *Edver el-Enver* adlı Zîc’inde verilen gözlem sonuçlarını test etmeye büyük önem gösterdi. *Muhyiddin el-Mağribî*’nin, yazdığı *Edver el-Enver*’in Merâga’da yapılan çalışmalar içinde daha doğru temsil edildiğini ve gerçekçi sonuçlara sahip olduğunu ifade etti. Merâga Gözlemevi kurulmadan önce o güne kadar yazılan önde gelen Zîc’lerden söz ederek bazı yazarların diğerleri ile ilgili ifadeleri ve onlar arasındaki ilişkileri özetleyerek gözler önüne serdi ve ardından gözlemlerine karşı bu Zîc’leri test ettiğinden bahsetti.³⁰

1.3. El-Vâbkanavî’nin Astronomik Çalışmaları

Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî, ilk gözlem çalışmasını 3 Aralık 1272’de Merâga’da Ay’ın rakımının ölçümü şeklinde gerçekleştirmiştir.³¹ Son gözlem çalışmasını ise 1305-1306’da Jüpiter ve Satürn’ün üçlü büyük kavuşumu konusunda yapmıştır.³² 29 Mayıs 1295 ay tutulması ile 5 Temmuz 1293 ve 28 Ekim 1296 Güneş tutulmasının hesaplandığı parametreleri *Zîc-i el-‘Âlâ* ve *Zîc-i İlhanî*’ye

604; *Merâga Gözlemevi çalışmaları ve Zîc-i İlhanî ile ilgili bkz.* Salah Zaimeche, “A Cursory Review Of Muslim Observatories”, *Foundation For Science Technology And Civilisation*, August 2002, s. 3; Ramiz Daniz, “Maragha Observatory And Its Scientists”, *İRS History*, 3(35), Summer 2018, s. 9-14.

²⁷ Seyyed Mohammed Mozaffari, “Muh yi al-Din al-Maghribi’s lunar measurements at the Maragha observatory”, *Archive for History of Exact Sciences*, Springer (2014), s. 71, 75, 76; George Saliba, “An Observational Notebook of a Thirteenth-Century Astronomer”, *Isis*, Vol. 74, No. 3 (Sep., 1983), s. 389-390. *Telhis ile ilgili bkz.* Seyyed Mohammad Mozaffari, “Astronomical observations at the Maragha observatory in the 1260s–1270s”, *Archive for History of Exact Sciences* (2018) 72: s. 591-593.

²⁸ Seyyed Mohammed Mozaffari, “Wâbkanawî’s prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283”, s. 241-242.

²⁹ Seyyed Mohammed Mozaffari, “Muh yi al-Din al-Maghribi’s lunar measurements at the Maragha observatory”, s. 116-117.

³⁰ Vâbkanavî, *Zîc-i el-Muhakkak es-Sultânî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu: nr. 2694, 3a.

³¹ Seyyed Mohammed Mozaffari, “Wâbkanawî’s prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283”, s. 239.

³² Seyyed Mohammed Mozaffari, “Wâbkanawî’s prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283”, s. 239; S. M. Mozaffari, “Muh yi al-Din al-Maghribi’s lunar measurements at the Maragha observatory”, s. 124-125.

dayalı olarak yapmıştır.³³ Bu konuda bilgiler veren ünlü bilim adamı Otto Neugebauer, Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî'nin, “*Ez-Zîc-i el-Muhakkak el-Sultanî*’ adlı eserinde *Zîc-i Sencerî ve Zîc-i İlhanî*’de kullanılan yöntemlere atıfta bulunularak 1295 ve 1296’da özellikle de Mezopotamya’nın üst tarafında bulunan Daras’taki şartlar için hesaplanan bir Ay ve Güneş tutulmasından bahsettiğini” ifade etmiştir.³⁴ Ancak Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî’yi rasat çalışmaları konusunda farklı kılan özellik Güneş’in görünen yüzünün Ay’ın görünen yüzünden daha büyük olduğu halkalı Güneş tutulması konusunda yaptığı gözlemdir. 30 Ocak 1283 Cumartesi günü Azerbaycan’ın -İran’ın- kuzeyinde bulunan yeşil bir ova olan Mogan’da, Güneş’in halka şeklindeki bir tutulmasını gözlemledi. 39° kuzey enlemi üzerinde bulunan Mogan’da elde edilen değerler ile gerçek değerler arasındaki minimum farka öncülük etmiştir. Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî’nin hesaplarına göre halkalı Güneş tutulması öncesi yapılan hesaplamaların kesinliği, yaklaşık maksimum doğrulukta idi ve bu dakikliğe o ana kadar hiç kimse ulaşamamıştı. Teleskoplar icat edildikten sonra bile, 1650’den sonraya kadar açıkça böyle bir dakikliğe hiç kimse varamamıştı. Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî’nin elbette bu doğruluğu nasıl elde edebildiğini tam olarak bilmiyoruz, ancak Merâğa Gözlemevi’nin ikinci döneminde icat edilmiş ve dairesel yapılar üzerine inşa yapılmış, yeni bir yaklaşıma sahip 12 yeni enstrüman kullanılarak Güneş’in ve Güneş’in görünür açısal çapını hesaplamış olması kuvvetle muhtemeldir.³⁵

Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî’nin 30 Ocak 1283’deki halkalı Güneş tutulmasına ilişkin parametreleri önceden hesapladığını ve tutulmanın halka şeklinde olmasını beklediği muhakkaktır.³⁶ Ptolemik olmayan Ay’ın açısal çapının, bazen Güneş’in açısal çapından daha küçük olabileceği fikri erken İslami astronomide yaygın olarak kabul görmesine rağmen, halka şeklinde Güneş tutulması gerekçeli olarak Geç Ortaçağ İslami dönemde kabul edildi. O zaman kadar olmasa bile bundan sonraki süreçte kelimenin tam anlamıyla halkalı Güneş tutulması (parlak halka tutulması), astronomik tezlerde (toplam, kısmi ve halka şeklinde) üç farklı şekilde bilinen bir terim haline geldi.³⁷

1.4. El-Vâbkanavî’nin Eserleri

Zîc-i İlhanî ve *Edver el Enver* adlı iki zîc’den sonra 1316-1324 yılları arasında tamamlanan *Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî*, Merâğa Gözlemevi’nde 40 yıldan fazla süren gözlemler sonucunda Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî tarafından yazılmıştır.³⁸ Bu zîc İlhanlı parametrelerine dayanmaktadır.³⁹ Hatta Carl Brockelmann, *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, adlı eserinde *Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî* adlı eseri yanlış bir şekilde *Muhammad 'Ali bin Mubarakshah Shams ad-Din Mirak al-Bukhârî*’ye ait olduğu bilgisini vermiştir.⁴⁰

³³ Seyyed Mohammed Mozaffari, “Wâbkanawî’s prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283”, s. 242; Raymond Mercier, *a.g.m.*, s. 1047-1048.

³⁴ Otto Neugebauer, “Studies in Byzantine Astronomical Terminology”, *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 50, No. 2 (1960), s. 31.

³⁵ Seyyed Mohammed Mozaffari, “Wâbkanawî and the first scientific observation of an annular eclipse”, *The Observatory*, 129 (2009), s. 145; Seyyed Mohammed Mozaffari, “Wâbkanawî’s prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283”, s. 239.

³⁶ Seyyed Mohammed Mozaffari, “Annular Eclipses and Considerations About Solar and Lunar Angular Diameters in Medieval Astronomy”, *New Insights From Recent Studies in Historical Astronomy: Following in The Footsteps of F. Richard Stephenson*, Ed: Wayne Orchiston- David A. Green- Richard Strom, New York-London 2015, s. 123; Seyyed Mohammed Mozaffari, Wâbkanawî’s Annular Eclipse, *The Observatory*, 130 (2010), s. 39–40.

³⁷ Seyyed Mohammed Mozaffari, “Annular Eclipses and Considerations About Solar and Lunar Angular Diameters in Medieval Astronomy”, s. 139.

³⁸ Seyyed Mohammed Mozaffari, “Muh yı al-Dın al-Maghribî’s lunar measurements at the Maragha observatory”, s. 111-113; C. A. Storey, *Persian Literature*. Vol. 2, pt. 1., London 1958, s. 65; E. S. Kennedy, “The Sasanian Astronomical Handbook Zîj-i Shâh the Astrological Doctrine of ‘Transit’”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 78, No. 4 (Oct. - Dec. 1958), s. 246-262.

³⁹ D. King and J. Samsó, “Astronomical Handbooks and Tables from the Islamic World”, *Suwayl*, 2 (2001), s. 45-46.

⁴⁰ Carl Brockelmann, *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, Suppl. Vol II. Leiden 1943, s. 297; E. S. Kennedy, “A Survey of Islamic Astronomical Tables.” *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, Vol. 46, No. 2 (1956), s. 130.

El-Vâbkanavî, *Zîc*'inde gezegensel tabloların bir analizini üstünkörü yapmıştır. Aşağı yukarı gösterilen astronomik çizimler, Merâğa'daki astronomlar tarafından yürütülen kapsamlı gözlemsel programa dayandığı bilinen ve *Muhyiddin Mağribî* tarafından yazılan üç *zîc*'inin sonuncusu olan *Edver el-Enver'e* dayandırılmıştır. Bu açıdan bakıldığında *El-Vâbkanavî*'nin gezegensel denklem tablolarının çoğu *Edver el-Enver*'den kopyalandığı söylenebilir.⁴¹ *Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî* adlı eser günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, 2694 nolu katalogda yer almaktadır. *El-Vâbkanavî*'nin ikinci eseri ise biri usturlabın parçaları ve diğeri usturlapla işlemler olmak üzere iki bölümden oluşan "*Kitâb-i marifat-i usturlâb-i Şamâlî*" adlı eserdir. Bu eser İstanbul'daki Topkapı Saray Müzesi kütüphanesinde bir el yazması olarak bulunmaktadır.⁴² Bu eser *George Chionides* tarafından Rumcaya tercüme edilmiştir.⁴³

2. Sultan Olcaytu Han (Sultaniyye) Gözlemevi Meselesi

İlhanlılar döneminde Hülâğü Han tarafından Merâğa şehrinde (Merâğa Gözlemevi); Gâzân Han tarafından Tebriz şehrinde (ŞenbiGâzân Gözlemevleri) birer rasathane kurulmuştu. Bu gözlemevlerinde devrin ileri gelen bilim adamları çalıştırılmıştı.

Bu dönemde Sultaniyye şehrinde de Sultan Olcaytu Han tarafından bir gözlemevinin inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda eldeki kaynaklara bakarak kesin bir bilgiye ulaştığımızı söylemek çok doğru olmaz, ancak az önce de ifade ettiğimiz gibi Sultaniyye şehrinde bir gözlemevinin kurulmuş olması ihtimali güçlü bir şekilde varlığını korumaktadır. Bu konuda en kayda değer bilgiler Vassaf tarafından verilmiştir. Vassaf, "*24 Muharrem 712 Perşembe günü (10 Haziran 1312) İlhanlıları ziyaret ettiğini, Sultan Olcaytu Han'ın Sultaniyye'de kurduğu yeni gözlemevinde ve İlhanlıları öven bir ayet (veya şiir) okuduğunu ve O sırada Nasîrüddin Tûsî'nin oğlu Asilüddin Tûsî'nin (ö.1317) de orada bulunduğunu ve Sultan Olcaytu Han için okunan astronomi ile ilgili ayet (veya şiir) dizesinin anlamını açıkladığını*" ifade etmiştir.⁴⁴ Ayrıca Vassaf'ın verdiği malumata dayanarak bilgiler veren Seyyed Muhammad Mozaffari, "*Sultan Olcaytu Han Gözlemevi'nin 1310'dan önce yapıldığını ve kullanıma açık olduğunu; bu gözlemevi hakkında daha önce kurulan Sultan Gâzân Han (ŞenbiGâzân-Tebriz) Gözlemevi gibi hiçbir şey söylenemeyeceğini*" ifade etmiştir. Yine Seyyed Muhammad Mozaffari, *zîc*'ini 1316-1324 yılları arasında tamamlayan *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin Merâğa ve Tebriz (ŞenbiGâzân) gözlemevlerinden sonra Sultan Olcaytu Han Gözlemevi'nde de çalışmış olabileceğine değinmiştir. Gerçekten de *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin Sultaniyye Gözlemevi'nde çalışmış olması güçlü bir ihtimaldir. Çünkü *zîc*'ini tam olarak ne zaman yazmaya başladığını kestirmek zordur.⁴⁵ Ancak 1316-1324 yılları arasında *zîc*'ini tamamladığı göz önünde bulundurulursa, *zîc* yazmak için güçlü rasat aletlerine ihtiyaç olduğu göz önünde bulundurulursa ve Sultan Olcaytu Gözlemevi'nin kurulduğu iddiası doğruysa, *Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin Sultan Olcaytu Gözlemevi'nde çalışma ihtimalinin güçlü olduğunu savunmak yanlış olmaz.

SONUÇ

⁴¹ Benno van Dalen, *a.g.m.*, s. 1187.

⁴² Benno van Dalen, *a.g.m.*, s. 1187. David A. King, "The Astronomical Works of Gregory Chionides", Volume I: *Zîj-i Âlâ'î* by Gregory Chionides: David Pingree: An Eleventh-Century Manual of Arabo-Byzantine Astronomy by Alexander Jones, *Isis*, Vol. 82, No. 1 (Mar., 1991), s. 117.

⁴³ Katherine Haramundanis, *a.g.m.*, s. 229.

⁴⁴ Vassâf, *Tarih-i Vassâf*, editör. A. M. Âyeti, Tahran 1967, s. 285; *Elimdeki farklı versiyonlarda yazılmış Vassâf Tarihi adlı kaynaklarda bu bilgi bulunmadığı için, bu bilgiyi ilk kez gördüğüm makalenin başyazarı olan Seyyed Mohammad Mozaffari'e bana yardımcı olması için ulaştım. Kendi makalesinde yer verdiği bu bilgiyi aldığı 1967 tarihli Vassâf Tarihi'nin ilgili sayfasını bana gönderdi. Bu vesileyle ben de bu bilgiyi verirken hem ana kaynağı hem de bu bilgiyi ilk kez gördüğüm makaleyi belirtmek istedim. Bkz. Seyyed Mohammad Mozaffari - Georg Zotti, The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300, s. 63.*

⁴⁵ S. Mohammad Mozaffari - Georg Zotti, "The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300", s. 61-63; *Aydın Sayılı, Şemseddin el-Vâbkanavî el-Buharî'nin zîc'ini Sultan Olcaytu Han döneminde (1304-1316) yazmaya başladığını ifade etmiştir. Aydın Sayılı, a.g.e., s. 212.*

İlhanlılar döneminde Merâğa, Tebriz ve büyük bir olasılıkla kurulduğu iddia edilen Sultan Olcaytu Gözlemevi'nde çalışan en önemli bilim adamlarından biri *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî* dir. *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*, 1272 yılında başladığı gözlem çalışmalarını 40 yıl boyunca sürdürmüştür. Rasat çalışmalarının çoğunluğunu Merâğa Gözlemevi'nde sürdüren *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*, halkalı Güneş tutulması ve ay tutulması gözlemleri ile ilgilenmiştir. Hatta halkalı Güneş tutulmasını literatüre *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin kazandırdığını ifade etmek yanlış olmaz.

Gâzân Han döneminde saray müneccimliği yapan *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*, ülkenin içinden ve dışından Tebriz'e gelen astronomi ve astroloji öğrencilerine ders vermiştir. Ders verdiği öğrenciler arasında Tebriz'de astronomi ve astroloji eğitimi aldıktan sonra geri döndüğü ülkesinde bu konuda ün kazanan *George Chionides* adlı Bizanslı bir rahip de bulunmaktaydı. Nitekim *George Chionides*, yazdığı eserlerinde Gâzân Han'ın sarayında *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî* adlı bir hocadan ders aldığını beyan etmiştir. Bu durum *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin astronomi ve astroloji konusunda ders verecek kadar uzman bir kişiliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî'nin rasat çalışmalarını önemli kılan bir diğer etken de İlhanlılar döneminde daha önce yapılan rasat çalışmalarını teyit edici özelliğe sahip olmasıdır. Merâğa Gözlemevi'nde *Nasîrüddîn Tûsî* ve yine aynı dönemde Merâğa Gözlemevi'nde çalışan, ancak kendine özgü bağımsız gözlemler yapan *Muhyiddîn el-Mağribî*'nin rasat çalışmaları *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî* tarafından incelenmiş ve bu rasat çalışmalarının doğruluğu veya yanlışlığı ispatlanmaya çalışılmıştır. Hatta *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*, rasat çalışmalarının sonuçlarını *Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî* adlı eserinde dile getirmiştir. *Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî*'nin en önemli özelliklerinden biri de daha önce yazılmış, ancak zamanla kaybolmuş Zicler hakkında bilgiler vermesi ve daha önceki Ziclere dayanılarak yazılan ve bundan dolayı içinde birtakım yanlışlıklar bulundurduğu iddia edilen *Zîc-i İlhanî*'yi eleştirmesi ve bu eleştirileri haklı çıkaracak özgün rasat sonuçları ortaya koymasındadır.

İlhanlılar döneminde Hülağü Han döneminde (1256-1265) Merâğa'da ve Gâzân Han döneminde (1295-1304) Tebriz'de gözlemevlerinin kurulması dışında Sultan Olcaytu Han Dönemi'nde de Sultaniyye'de bir gözlemevinin kurulduğu iddiası bulunmaktadır. Hatta *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin, Sultan Olcaytu Han döneminde (1304-1316) Sultaniyye'de kurulduğu iddia edilen bu gözlemevinde de çalıştığı tahmin edilmektedir. *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin kendi zîc'ini 1316-1324 yılları arasında tamamladığı düşünülürse; onun, kurulduğu iddia edilen Sultan Olcaytu Gözlemevi'nde çalışma ihtimali yüksektir. Zira tam donanımlı olmayan bir gözlemevinde günümüzdeki modern dakikliğe yakın rasat sonuçları ve değerleri elde etmek zordur. Bu vesile ile *Nasîrüddîn Tûsî*'nin ölümünden sonra canlılığını kaybeden Merâğa Gözlemevi ile Gâzân Han tarafından Tebriz'de kurulan ŞenbiGâzân Gözlemevi'nin önemini kaybettiği göz önünde bulundurulursa *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin, Sultan Olcaytu Han döneminde (1304-1316) kurulduğu iddia edilen gözlemevinde çalışması güçlü bir ihtimal olarak karşımızda durmaktadır.

Netice olarak gerek ihtimaller dâhilindeki bilgiler olsun ve gerekse ulaşılan doğru bilgiler olsun *Şemseddîn el-Vâbkanavî el-Buharî*'nin İlhanlı astronomi dünyasına katkılarını göz ardı etmek mümkün değildir. Böyle bir bilim adamının çalışmalarını ve rasat faaliyetlerini takdir etmek ve yazılan bu makale ile kendisi hakkında bilgi vermek onun en doğal hakkıdır.

KAYNAKÇA

BROCKELMANN, Carl (1943), *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, Suppl. Vol II. Leiden.

CASULLERAS, Josep (2007), "İbn al-A'lam: 'Alî ibn al-Ḥusayn Abû al-Qâsim al-'Alawî al-Sharîf al-Ḥusaynî", *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol. I, Editor-in-Chief Thomas Hockey, Springer, New York, s. 549.

- DALEN, Benno Van (2007), “Wâbkanawî: Shams al-Munajjim (Shams al-Dîn) Muḥammad ibn Alî Khwâja al-Wâbkanawî”, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol II, Editor: Thomas Hockey, s. 1187-1188.
- DANIZ, Ramiz (2018), “Maragha Observatory and Its Scientists”, *İRS History*, 3(35), Summer, s. 9-15.
- HARAMUNDANİS, Katherine (2007), “Chioniades, Gregor (George)” *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Editor: Thomas Hockey, New York: Springer, s. 229.
- KENNEDY, E. S. (1956), “A Survey of Islamic Astronomical Tables” *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, Vol. 46, No. 2, s. 123-177.
- _____ (1958), “The Sasanian Astronomical Handbook Zîj-i Shâh the Astrological Doctrine of ‘Transit’”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 78, No. 4 (Oct. - Dec.), s. 246-262.
- KING D. A. (1991), “The Astronomical Works of Gregory Chioniades”, Volume I: Zîj-i Âlâ’î by Gregory Chioniades: David Pingree: An Eleventh-Century Manual of Arabo-Byzantine Astronomy, by Alexander Jones, Isis, Vol. 82, No. 1 (March), s. 116-118.
- _____ (2000), “Mathematical Astronomy in Islamic Civilisation”, *Astronomy across Cultures: The History of Non - Western Astronomy*, Ed: Helaine Selin, Dordrecht, Boston & London: Kluwer Academic Publishers, s. 585-613.
- KING, D. A. and SAMSO, J. (2001), “Astronomical Handbooks and Tables from the Islamic World”, *Suhayl*, 2, s. 45-46.
- KRİSCIUNAS, Kevin & BİSTU’E, Bel’en, “Where Did Copernicus Obtain the Tools to Build His Heliocentric Model? Historical Considerations and a Guiding Translation of Valentin Rose’s Ptolemaeus und die Schule von Toledo” (1874)”, s. 18. <https://arxiv.org/pdf/1712.05437.pdf> (23.11.2019).
- LOHLKER, Rüdiger, “Entangled Histories: Philosophy, Religion, Astronomy, and Mathematics” https://www.academia.edu/38055669/Entangled_Histories_Philosophy_Religion_Astronomy_and_Mathematics (E.T. 11.4.2019).
- MERCIER, Raymond (2007), “Shams al-Dîn al-Bukhârî”, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Editor: Thomas Hockey New York, s. 1047-1048.
- MOZAFFARI, Seyyed Mohammed – Zotti, George (2013), “The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300”, *Suhayl: International Journal for the History of the Exact and Natural Sciences in Islamic Civilisation* 12 s. 45-179.
- MOZAFFARI, Seyyed Mohammed (2009). “Wâbkanawî and the first scientific observation of an annular eclipse”, *The Observatory*, 129, s. 144-146.
- _____ (2016), “A Medieval Bright Star Table: The Non-Ptolemaic Star Table in the Îlkhânî Zîj” *Journal for the History of Astronomy*, Vol. 47 (3), s. 294 – 316.
- _____ (2010), “Wâbkanawî’s Annular Eclipse”, *The Observatory*, 130, s. 39–40.
- _____ (2013), “Wâbkanawî’s prediction and calculations of the annular solar eclipse of 30 January 1283”, *Historia Mathematica*, 40, s. 235-261.
- _____ (2014), “Muh yı al-Dîn al-Maghribî’s lunar measurements at the Maragha observatory” , *Archive for History of Exact Sciences – Springer*, s. 67-120.
- _____ (2015), “Annular Eclipses and Considerations About Solar and Lunar Angular Diameters in Medieval Astronomy” *New Insights From Recent Studies in Historical Astronomy: Following in The Footsteps of F. Richard Stephenson*, Ed: Wayne Orchiston- David A. Green- Richard Strom, New York-London, s. 119-143.
- _____ (2018), “Astronomical observations at the Maragha observatory in the 1260s–1270s”, *Archive for History of Exact Sciences*, 72: s. 591-641.
- _____ (2013), “Eclipses In The Middle East From The Late Medieval Islamic Period To The Early Modern Period. Part 1: The Observations Of Six Lunar Eclipses From The Late Medieval Islamic Period”, *Journal of Astronomical History and Heritage*, 16 (3), s. 312-324.

- NEUGEBAUER, O. (1960). "Studies in Byzantine Astronomical Terminology." *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 50, No. 2, s. 1-45.
- RAGEP, F. Jamil (2007), "Shîrâzî: Qutb al-Dîn Mahmûd ibn Mas'ûd Muslih al-Shîrâzî" *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Vol II, Editor-in-Chief Thomas Hockey, New York, s. 1054-1055.
- SALIBA, George (1983), "An Observational Notebook of a Thirteenth-Century Astronomer", *Isis*, Vol. 74, No. 3 (September), s. 388-401.
- SALIBA, George (1990), *Essay Review: Arabic Astronomy in Byzantium, the Astronomical Works of Gregory Chionides*, First Published May 1, s. 211-215.
- SAYILI, Aydın (1960), *The Observatory in İslam*, TTK, Ankara.
- STOREY, C. A. (1958), *Persian Literature*, Vol. 2, Part 1, London.
- SUTER, Heinrich (1900), *Die Mathematiker Und Astronomer Der Araber*, Leipzig.
- VASSÂF (1967), *Tarih-i Vassâf*, editör. A. M. Âyetî, Tahran.
- VÂBKANA VÎ, *Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu: nr. 2694.
- ZAÏMECHE, Salah (2002), "A Cursory Review Of Muslim Observatories", *Foundation For Science Technology And Civilisation*, August, s. 1-7.

EKLER

EK-1: Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî adlı eserden bir sayfa

شانش جانت که اول سال شصت و هشتم شمس از نارنج ولادت شخصی بر من آوردم بخندین ساعات
 رگو از روز یکشنبه بیستم ماه شوال از سال منفذ و دوم از نارنج عربی مطلع طلوع طلوع شد
 طالع حاشره جزاع که این را اصل با ختم و نمانت دلایل تحول بر من آورده انگاه فضل معدل استماع کردم
 آدرسه این را بر بازده منت کردم حاصل شد ساعات فضل و طالع بگرد که فضل جمعات سال فارسیست
 این اصناف کردم تا فضل جمعات سال شمسی حاصل آمد اوج طالع ساعات تمام روز تحول مد که ساعات
 تمام آن شب طوک افزون بخوابم که میل
 سال آیند بر من آوردم منازیم این جمعات
 اصل را با ساعات تحول که اصل ساخته ام
 جیدین ارگو و این فضل جمعات سال
 شمس طیبی با برود افزون تا حاصل آمد
 و چون که این روز خوشه است
 بیشتر ساعات و چهار دقیقه و ارسال
 منفذ و سوم روزیم ماه ذوالقعد که بعد
 از یازده روزی از حیت و رسم شوال
 سال گذشته با اواسط خوشه است
 بین مدخل سال شصت و هشتم و یکاد
 روز دوشنبه به بیجم ماه ذوالقعد و یکبر
 آن فضل ما برین حاصل جمعات و
 ساعات تحول افزون تا آمد جیدین اجم
 در ساعات و کسره و طاب و چون
 این ساعات بیشتر از ساعات روز
 تحولیت آنرا ازین کم کردم و یکی بر ایام
 جمعات افزونم تا حاصل آمد ساعات

۶۹	۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹	۸۰	۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹	۱۰۰	
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵

EK-2: Ez-Zîc-i el-Muhakkak es-Sultanî adlı eserde astronomik hesaplamalar

The image displays two pages from the manuscript 'Zîc-i Muhakkak es-Sultanî'. The left page is headed 'Mâkânâtü's-Semâ' and 'Zîc-i Muhakkak'. The right page is headed 'Zîc-i Muhakkak'. Both pages contain dense grids of numbers and text, likely representing astronomical data such as planetary positions or star catalogs. The text is written in Ottoman Turkish script, and the tables are organized into columns and rows, with some cells containing specific astronomical terms or calculations. The right page has a large '1' written vertically on the left side, possibly indicating a page or section number.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 485-503, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 01.11.2019 Kabul Tarihi: 05.12.2019

CUMHURİYET DÖNEMİ RİZE NÜFUSU

Population of Rize in the Republican Era

Sinan BAŞARAN*

ÖZ

Cumhuriyet Döneminde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında Rize'nin nüfusu 171.667 kişi olarak tespit edilmiştir ve iller sıralamasında 37. sırada yer almıştır. Rize'nin doğal nüfus artışı genelde ülke ortalaması ile paralellik göstermişse de ekonomik zayıflığından kaynaklı yüksek göç nedeniyle gerçek nüfus artışı hep düşük seyretmiştir. 1950'lerde çay tarımının etkisiyle azalan göç, 1960'larda yeniden hızlanmıştır. Göçün makul seviyelere düşürülemediği nedeniyle 1927'den 2018'e kadar geçen doksan bir yıllık zaman diliminde Rize'nin nüfusu 2,3 kat artış gösterirken, ülke nüfusundaki artış altı kat olmuştur. Vilayetin nüfusu 2018'de 348.608 kişiye ulaşmıştır ve iller sıralamasında 56. sırada yer almıştır. Bu çalışma kapsamında Rize'nin Cumhuriyet dönemindeki nüfus değişimi ele alınarak, ildeki nüfus artış ve azalış nedenleri irdelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nüfusa dair yapılacak çalışmalarda ilgili bölgenin sadece nüfus sayım sonuçlarını temin etmek yeterli değildir. Bölgenin idari, coğrafi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerinin de iyi araştırılması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Rize, nüfus, göç

ABSTRACT

In 1927, when the first census of the Republic period was made, the population of Rize was determined to be 171,667 and it was ranked as the 37th in the provinces. Although the natural population growth of Rize is generally parallel with the national average, the real population growth has always been low due to the high migration from the economic weakness. The migration which declined in the 1950s with the effect of tea farming accelerated again in the 1960s. In the ninety one-year-period from 1927 to 2018, the population of Rize has increased by 2.3 times, and the increase in the country's population has been six times. The population of the province reached up to 348.608 in 2018 and was ranked as the 56th in the provinces. Within the scope of this study, the reasons of the increase and decrease in population in Rize were examined and tried to be revealed by discussing the population change of Rize in the Republican period. It is not enough to obtain only the census results of the relevant region in the studies to be carried out on the population. It is necessary to investigate the administrative, geographical, social, economic, and cultural aspects of the region well.

Keywords: Rize, population, migration

GİRİŞ

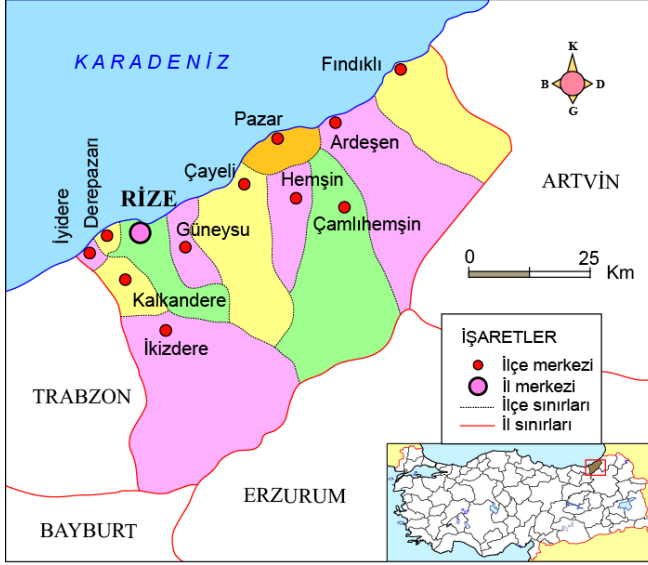
Belli bir bölgede belirli bir zamanda yaşayan bireylerin oluşturduğu kütle olarak tanımlanan nüfus,¹ yapısal özellikleri itibarıyla sahibi olduğu devleti pek çok yönden ilgilendiren önemli bir unsurdur. İlk nüfus sayımları askerî gücü ve vergi mükelleflerini belirlemek için yapılmıştır ve sadece erkek nüfus sayılmıştır. Osmanlı Devletinde de modern anlamda ilk nüfus sayımı belirtilen

* Dr. Öğretim Üyesi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-posta: sinan.basaran@erdogan.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5465-0859>

¹ Sunday Üner, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972, s. 11.

şekliyle 1831 yılında (bazı kaynaklara göre 1830 yılı sonlarında) gerçekleşmiştir.² Zamanla bu sayımlar, genel nüfus sayımına dönüşmüş ve nüfusun farklı özellikleri de dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu sayımlarda, çalışmaya konu Rize'nin, Lazistan'ın Sancağı³ iken 1900 yılındaki nüfusu, 79.719'u erkek ve 77.660'ı kadın olmak üzere toplam 157.379 kişidir.⁴ 1916'da sancağın⁵ nüfusu, 98.919'u erkek ve 99.058'i kadın olmak üzere toplam 197.977 kişi olarak tespit edilmiştir.⁶ Sancak, belirtilen tarihlerde (merkez ilçe dışında) iki ilçeden oluşmakta iken zaman içerisinde idari taksimatta meydana gelen değişimlerle bu sayı artmıştır. Günümüzde 11 ilçeye sahip olan Rize, doğuda Artvin, batıda Trabzon, kuzeyde Karadeniz, güneyde Erzurum ve güneybatıda Bayburt ile komşudur.

Şekil 1. Rize İl Haritası (2019).

Kaynak: http://cografyaharita.com/haritalarim/41_rize_ili_haritasi.png, (11 Temmuz 2019).

Çalışma kapsamında, Rize ilinin Cumhuriyet dönemindeki nüfus değişimleri irdelenmiştir. Rize'de nüfusun artış ve azalış nedenleri ortaya konulmaya çalışılarak, nüfusa dair kaynaklarda geçen bilgiler değerlendirilmiş ve farklılıkların nedenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada, ağırlıklı olarak başta Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri olmak üzere gazete ve arşiv belgelerinden faydalanılmıştır.

² Bu sayımda Müslüman ve Gayrimüslim nüfus ayrı ayrı sayılmıştır. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 43; Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1239.

³ Rize, Trabzon vilayetinin merkez sancağının bir kazası iken, 1878'de Lazistan Sancağı'nın merkezi olmuştur. Bu idari değişimin ardından, daha önce bu sancağın kazaları olan Atina (1928'de Pazar adını alacaktır) ve Hopa, yeni sancak merkezi Rize'ye bağlanmıştır. 1923 yılında sancağın adı yeniden Rize olacaktır. Sinan Başaran, "Cumhuriyet Dönemi Rize İdare Tarihi", *Türk İdare Dergisi*, Ankara 2018, Sayı:486, s. 50-53.

⁴ Nüfusun dağılımı şu şekildedir: Rize 87.679, Pazar 37.450 ve Hopa 32.650. *Trabzon Vilayet Salnamesi*, C: 18, H. 1318 (M.1900), Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon s. 242.

⁵ Sancakların vilayetlere dönüştürülmesi çalışmalarının ardından Rize, 20 Nisan 1924'te vilayet olacaktır. Başaran, a.g.m.; "Rize", *Yurt Ansiklopedisi*, C: 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983, s. 6362.

⁶ Nüfusun dağılımı şu şekildedir:

Rize 115.528 [İlçe merkezi 61.914, Karadere (1959'da Kalkandere adını alacaktır) 13.426, Mapavri (1944'te Çayeli adını alacaktır) 21.829, Kura-yı seb'a (1935'te İkizdere adını alacaktır) 18.359],

Pazar 46.216 [Nahiye merkezi 16.333, Hemişin 15.521 ve Ardeşen 14.362],

Hopa 36.233 [Nahiye merkezi 10.541, Arhavi 14.978 ve Viçe (Fındıklı) 10.714].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.EUM.KLU.10.50, 17 Kânunusani 1331 (30 Ocak 1916); Başaran, a.g.m., s. 54, 57, 65.

CUMHURİYET DÖNEMİ RİZE NÜFUSU

Devlet Salnamelerine göre 1924 yılında Rize'nin nüfusu 221.150 kişidir. Bu nüfusun 126.773'ü Merkez ilçeye, 41.215'i Hopa'ya⁷ ve 53.162'si Pazar'a kayıtlıdır.⁸ 1926 yılı nüfusu ise toplam 232.180 kişidir ve nüfusun dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. 1926 Yılı Rize İli Nüfusu Dağılımı

Merkez Adı	Toplam	Erkek	Kadın
Rize	232.380	112.241	120.139
Oran %	100	48,3	51,7
Merkez	133.059	64.079	68.980
Oran %	100	48,2	51,8
Pazar	55.693	26.784	28.909
Oran %	100	48,1	51,9
Hopa	43.428	21.282	22.146
Oran %	100	49	51

Kaynak: T.C. Devlet Salnamesi (DS) 1926-1927, (t.y.), s. 877.

Her iki yıla ait yukarıda verilen bilgiler, Rize nüfusuna kayıtlı olanlara aittir. Ancak bu sayılar, vilayetin gerçek nüfusunu yansıtmamaktadır. Ölüm, doğum ve nikâh gibi işlemlerin halk tarafından sağlıklı bir şekilde nüfusa bildirilmemesi, bunun başlıca sebebidir. Bir diğer neden, vilayetin ekonomik durumunun zayıflığından ya da savaşların (özellikle de I. Dünya Savaşı dönemi Rus işgalinin) ardından yaşanan göç sonrası, Rize'yi terk edenlerin nüfus kaydını yerleştikleri yerlere taşıyamamasıdır.

Ülke genelinde var olan nüfus defterlerindeki –yukarıda bahsedilen- hataları gidermek için belirli dönemler bazı uygulamalar yapılmışsa da istenilen seviyede başarı sağlanamamıştır.⁹ 1926'da kabul edilen Medeni Kanun'un ardından cezalandırılma endişesiyle evlilikler resmiyete dökülmeye başlamış, fakat bir süre sonra bu işlemi yapmayanların cezaya maruz kalmadığının görülmesi üzerine resmi nikâh sayısı günden güne düşmüştür.¹⁰ 1932'de Rize gazetesinde konuya dair geçen bir yazıda,

⁷ Bugün Artvin'in bir ilçesi olan Hopa, 1933'e kadar Rize'nin ilçesidir. Başaran, *a.g.m.*, s. 54.

⁸ T.C. DS 1925-1926, İstanbul 1926, s. 631.

⁹ 1920'de iki ay ve 1921'de altı ay süreyle nüfusa kayıtlı olmayanlardan ceza alınmayacağına dair kanun çıkartılmış, ancak ciddi bir başarı sağlanamamıştır. Bunun üzerine 1922'de, nüfus kayıtlarından kaynaklı nakdi cezalar beş misline çıkarılmıştır. 1926'da nüfusa dair kayıt eksiklikleri nedeniyle Genel Af Kanunu kabul edilmişse de sorun istenilen düzeyde çözülememiştir. Geniş bilgi için bk. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.18.1.1/ 1.17.15, 28 Teşrinievvel 1336 (28 Ekim 1920); Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet İdaresi'nin Nüfusu Kayıt Altına Alma Girişimlerine Bir Örnek:1934 Yılı Nüfus Taraması", *Turkish Studies*, C: 8, S: 7, 2013, s. 36-37.

¹⁰ Örneğin; ülkede gerçekleşen evlilik sayısı, 1928'de 115.392 iken 1929'da 77.885, 1930'da 75.475 ve 1931'de 75.082'dir. *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933. Ayrıca şer'i nikâha olan kanaatin devam etmesi, doktor muayenesi, ilan, pul ve kayıt kaldırma gibi külfet ve masraflardan kaçınma durumu ya da iki evliliğe Medeni Kanun'un izin vermemesi, vatandaşın nüfus kayıtlarına gereken önemi vermemesinin nedenlerindedir. Bununla birlikte Milli Mücadele döneminde, devletin acil askere ihtiyacı olması da kimi vatandaşların kayıt altına alınmaktan uzak durmasına neden olmuştur. *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933; Çakmak, *a.g.e.*, s. 37.

resmi evlilik işlemi yaptırmadığı gibi bu şekliyle çocuğa hatta toruna karışan insanların hayli bir yekûn tuttuğu belirtilmektedir.¹¹

Diğer taraftan vilayetin çok engebeli bir topografyaya sahip oluşu, bazı köylerin merkezle ulaşımını güçleştirmiş, bu da doğum, ölüm gibi işlemlerin zamanında bildirilememesine sebep olmuştur. Sonraki günlerde de ceza ödememek için bu işlemler yaptırılmamıştır. Bu nedenlerden dolayı doğum oranının ölüm oranından yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda,¹² nüfusun yukarıda belirtilenden daha fazla olduğu düşünülebilir. Ancak bölgenin yüksek oranda göç verdiği gerçeği göz önüne alındığında vilayetin nüfusunu tahmin etmek güçleşir.

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı bilindiği gibi 1927 yılında gerçekleşmiştir. Sayımdan önce vilayetteki yetkililer, Türk Ocaklarında, okullarda ve sinema gibi halka açık yerlerde; yapılacak olan bu sayımın vatandaşın vergi ya da askerlik için kayıt altına alınmasıyla alakalı olmadığını belirten pek çok bilgilendirmede bulunmuşlardır.¹³

De facto sayım (hazır nüfus)¹⁴ olarak 28 Ekim 1927 günü yapılan nüfus sayımında Rize'nin nüfusu şu şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 2. 1927 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	171.667	71.948	99.719	16.798	8.565	8.233	154.869	63.383	91.486	4.590	37
Oran %	100	41,9	58,1	100	51	49	100	40,9	59,1		
Merkez	99.724	41.565	58.159	13.701	6.812	6.889	86.023	34.753	51.270	1.845	54
Oran %	100	41,7	58,3	100	49,7	50,3	100	40,4	59,6		
Pazar	41.626	16.315	25.311	521	292	229	41.105	16.023	25.082	1.670	25
Oran %	100	39,2	60,8	100	56	44	100	39	61		
Hopa	30.317	14.068	16.249	2.576	1.461	1.115	27.741	12.607	15.134	1.075	28
Oran %	100	46,4	53,6	100	56,7	43,3	100	45,4	54,6		

Kaynak: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), *Türkiye Nüfusu*, No:3, Ankara 1928, s. 24.

¹¹ Rize, Sayı: 69, 8 Kânunuevvel 1932 (8 Aralık 1932).

¹² Vilayet dâhilinde 1926 yılında toplam 6.276 doğum ve 806 ölüm olayı kayıtlara yansımıştır. 1928'de ise kayıtlara yansıyan sayılar; 4.961 doğum ve 1.596 ölüm olayıdır. İncelemede, sonraki yıllarda da doğum oranlarının ölüm oranlarından hep yüksek olduğu görülmüştür. *DS 1926-1927*, s. 877; Matbuat Umum Müdürlüğü (MUM), *T.C. Devlet Yıllığı 1928-1929*, İstanbul 1929, s. 509.

¹³ Çoruh, Sayı: 211, 19 Eylül 1935. Aynı bilgilendirme sonraki sayımlar öncesinde de yapılmıştır. Bk. Rize, Sayı: 468, 19 Birinciteşrin 1940 (19 Ekim 1940); *Zümrüt Rize*, Sayı: 2914, 5 Ekim 1960.

¹⁴ Bu sayım çeşidinde, sayım bölgesinde fiilen hazır bulunan her bireyin sayılması amaçlanmaktadır. Üner, *a.g.e.*, s. 21-22.

Sayım sonucuna göre Merkez ilçenin nüfusu, 6.874'ü erkek ve 7.007'si kadın olmak üzere toplam 13.881 kişidir.¹⁵ Pazar ilçe merkezinin nüfusu 521, Hopa'nın ki ise 2.576 kişidir.¹⁶ Nahiyelerin ve merkez ilçelere bağlı köylerin nüfus dağılımı da şu şekildedir:

Rize merkez nahiye 32.116, Merkez ilçeye bağlı nahiyelerin nüfusları; Gündoğdu 11.873, İkiizdere 12.323, İyidere 5.341, Kalkandere 8.777 ve Çayeli 15.589'dur. Pazar merkez nahiyesi 16.366, diğer nahiyelerinden Ardeşen 13.026 ve Hemşin 11.713'tür. Hopa merkez nahiyesi 5.549 ve Fındıklı nahiyesi 9.939 kişilik bir nüfusa sahiptir.¹⁷

Tablo 3'te görüldüğü gibi 1927 yılındaki sayıma göre, Rize'nin tespit edilen nüfusu 171.667 kişidir.¹⁸ Nüfusa kayıtlı bulunan kişi sayısı ise 237.440'tır.¹⁹ Kayıtlı nüfusla hazır nüfus arasındaki fark 65.783'tür. Bu farkın bir nedeni, nüfus hareketlerinin kayıtlara sağlıklı yansımamasıdır. Diğer bir nedeni, iş için gurbete (mevsimlik iç göç) çıkanların sayıma dâhil edilmemesidir. Bu ikinci durum, sayım sonuçlarının Rize'nin gerçek nüfusunu yansıtmadığının en önemli göstergesidir. Gazetede yer alan bir haberde, gurbettekilerin sayısının 60 bin civarında olduğu belirtilse de²⁰ veriler incelendiğinde bu sayının 20 bin civarında olabileceği anlaşılır. Çünkü her şeyden evvel sayımdaki kadın sayısı, erkek sayısından 26.915 kişi fazladır. Tablo 1'e bakıldığında 1926'da nüfusa kayıtlı kadın sayısındaki fazlalık 7.898 kişidir.²¹ Savaş sonrası döneme denk gelen bu yıllarda ülkedeki kadın sayısının erkek sayısından fazla olması normal görülebilir. Ancak bu fazlalık Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere azdır.²² Gurbetteki nüfusa dair tahmin ettiğimiz 20 bin sayısını doğru kabul edersek, geriye kalan kütüklerde kayıtlı 40.000 civarındaki nüfus, kaydı silinmeyenlere, ölenlere ve temelli göç edenlere aittir.

1927 Nüfus Sayımının vilayetin gerçek nüfusunu yansıtmadığının bir diğer göstergesi, sayımdaki eksikliklerdir. Konuya dair yapılan bazı çalışmalarda; 1927 sayımında -özellikle doğu vilayetlerinde- bazı evlere sayıma gidilmediği ve sayım memurunun zaman zaman mahremiyet nedeniyle bazı evlere giremediği ve kişileri görmeksizin aile reisinin verdiği bilgiye göre sayım

¹⁵ BİUM, *Nüfus Sımları 1927-1950*, Ankara 1953, s. 4.

¹⁶ BİUM, *Türkiye Nüfusu*, s. 24.

¹⁷ Bu dağılımda gösterilen Gündoğdu ve İyidere, 1930 tarihinde nahiye olmuşlardır. Yukarıda verilen bilgilerin alındığı gazetenin, 1927 nüfus sayımına göre bu iki nahiyenin nüfusunu neye göre buldukları bilinmemektedir. Gazetede, Arhavi ve Kemalpaşa nahiyelerinin nüfusları da belirtilmemiştir. Bk. *Rize*, Sayı: 45, 23 Haziran 1932. Nahiye olma kararlarına dair bk. *BCA*, 30.11.1/58.28.3, 28 Eylül 1930.

¹⁸ Bazı kaynaklarda nüfus, 171.657 ve 171.663 olarak belirtilmektedir. Bk. BİUM, *İstatistik Yıllığı*, C: 2, Sayı: 8, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1929, s. 16; BİUM, *Umum-i Nüfus Tahriri 27 Teşrin-i Evvel 1927*, Ankara 1927, s. 10; *Çoruh*, Sayı:4, 27 Ağustos 1931. Diğer taraftan günümüz sınırları üzerinden değerlendirildiğinde (Hopa hariç, Fındıklı dâhil), Rize'nin 1927'deki hazır nüfus toplamı 161.718'dir.

¹⁹ *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933.

²⁰ *Rize*, Sayı: 26, 28 Kânunusani 1932 (28 Ocak 1932); *Rize*, Sayı 3, 6 Aralık 1950.

²¹ Tabii burada ölümlerin ve doğumların kayıtlara işlenmediği ve bu olaylardaki erkek-kadın sayılarının aynı oranda mı olduğu sorusu akla gelebilir. Döneme dair kayıtlar incelendiğinde, erkek ölümlerinin çok olduğu ancak buna karşılık erkek çocuk doğumunun da fazla olduğu görülür (Daha sonraki sayımlarda da bu durum gözlemlenmiştir). Bu nedenle kayıtlara yansımayan doğum ve ölüm oranlarında, kadın sayısının erkek sayısından çok fazla olmadığı düşünülmektedir. 1926-1928 dönemi doğum ve ölüm oranları ile ilgili bk. BİUM, *İstatistik Yıllığı*, s. 26; MUM, *Devlet Yıllığı 1928-1929*, s. 509; *DS 1926-1927*, s. 877; *T.C. DS 1927-1928*, (t.y.), s. 909.

²² Rize'nin 1933 yılı sınırları üzerinden değerlendirildiğinde, 1935'te 25-54 yaş aralığındaki dul kadın sayısı tahminen 7.434'tür (Çoruh vilayetindeki dul kadın sayısı 10.346'dır. Rize, Pazar ve Hopa nüfusu üzerinden yapılan oranlama ile tahmini değer olarak 7.434 rakamı bulunmuştur). Bu sayı 1975'te 2.049 ve 1985'te ise 2.439'dur. Nüfusa oranla bakıldığında 1935'teki dul kadın sayısındaki fazlalık diğer iki sayıma göre 6.000 civarındadır (Diğer sayımların yaş grubuna göre dul dağılımları bulunamamıştır). Diğer taraftan 1935, 1945, 1950, 1960, 1975 ve 1985 sayımlarında, vilayetin medeni durumu yaşlara göre incelendiğinde de aynı sonuca varılmaktadır. Veriler için bk. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), *Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilayeti 20 İlkteşrin 1935*, C:15, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 61; Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, C: 65, Ankara 1950, s. 104; BİGM, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul 1961, s. 105; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (BDİE), *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1963, s. 202; BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 26.10.1975 İli: Rize*, Ankara 1979, s. 11; BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985 İli: Rize*, Ankara 1989, s. 17.

yaptığı belirtilmektedir.²³ Rize'nin aile yapısı ve coğrafi faktörlerden kaynaklı dağınık yerleşim tipine sahip olması gibi özellikleri dikkate alındığında, yukarıda belirtilen eksikliklerin vilayetteki sayımda da meydana gelme ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca nüfusa kayıtlı olmayan ailelerden ve çocuklardan ceza alınacağı ya da sayımın vergilendirme için yapıldığı zanlarıyla bazı vatandaşlar sayım günü saklanmışlardır.²⁴

Nüfusa kayıtlı erkek sayısı, 1927'de 110.700 kişi civarındadır.²⁵ Bu sayı, 1931'de 115.849 kişidir.²⁶ 1932 yılı sonunda vilayetin toplam kayıtlı nüfusu; Merkez 143.434, Pazar 60.136 ve Hopa 46.824 olmak üzere toplam 250.394 kişidir.²⁷ 1932 tarihli Rize gazetesinin iki ayrı sayısında, vilayetin nüfusu 230.000 ve 250.000 olarak belirtilmiştir.²⁸

Yapılan bu ilk nüfus sayımının ardından, gizli nüfusu (kütüğe yansımayan nüfus) kayıt altına alma işlemine ülke çapında devam edilmiştir. Vilayete dair veriler incelendiğinde, bu yöndeki düzeltmelerde yıldan yıla artış gözlemlenir. 1931'de Rize'de, 275 evlenme, 296 doğum, 228 ölüm, 43 mektum (gizli nüfustan kayıt altına alınan), 132 düzeltme, 610 yer değiştirme, 20 boşanma işlemi yapılmıştır. Eski yıllardan da 230 evlenme, 1.447 doğum ve 336 ölüm işlemi kayda geçirilmiştir.²⁹ 1932'de ise 1.548 doğum, 570 ölüm, 459 evlenme, 572 yer değiştirme, 128 kayıt tashihi, 37 yeni kayıt ve 17 boşanma işlemi gerçekleştirilmiştir.³⁰ 1933 yılının ilk altı ayında 386 nüfus artışı kaydedilmiştir.³¹

İkinci nüfus sayımı bilindiği gibi 1935 yılında gerçekleşmiştir. Bu sayım öncesinde, nüfus kayıtlarındaki sorunları daha hızlı çözebilmek için 1933'te 2330 Sayılı Af Kanunu ve 1934'te Soyadı Kanunu çıkarıldı. Yine 1934'te çıkartılan 2576 sayılı Gizli Nüfusların Yazımı'na Dair Kanun³², bu yönde etkili oldu. Kanun, 1 Eylül 1934 tarihinde tüm belediye ve muhtarlıklara iletildi. Kanunla, nüfusa eksik bildirim yapan herkesin bu eksiklikleri 15 Ekim 1934'e kadar gidermesi istendi. Belirtilen süreden sonra eksik bildirim tespit edilen kişiler hakkında cezai işlem yapılacağı bildirildi. Kanunun yayımlanmasının ardından 1934 yılı içerisinde Rize Nüfus Müdürlüğünde; 13.621 doğum, 4.530 evlenme, 1.071 ölüm, 1.553 yer değiştirme, 167 kayıt düzeltme ve 22 boşanma kaydı yapıldı. Zaman zaman meydana gelen hukuki durumlarda (boşanma, miras paylaşımı gibi) kadının zarar görmesi, evlenme işlerinin resmiyete dökülmesinde etkili oldu.³³ Halktan gelen yoğun talep nedeniyle süre daha sonra 1 Haziran 1935'e kadar uzatıldı.³⁴ Yaşanan bu gelişmeler, nüfus kütüklerinin güvenilirliğini arttırmaya başlamıştır.

1933 yılında idari yapıda yapılan bir değişiklikle Artvin ve Rize vilayetleri birleştirilerek Rize merkezli *Çoruh* vilayeti kurulmuş ve 1935'deki nüfus sayımı bu vilayet üzerinden yapılmıştır. Sayım

²³ Bk. Çakmak, a.g.e., s. 37-38; Celâl Bayar, "1940 Genel Nüfus Sayımı Metot ve Alınan Muvakkat Neticeler", *Türkiye İktisadiyatı*, Ankara, (t.y.), s. 68; Ratip Yücelüçü, *Türkiye Nüfusu*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1947, s.4.

²⁴ *Rize*, Sayı: 45, 23 Haziran 1932; *Çoruh*, Sayı: 211, 19 Eylül 1935.

²⁵ 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı Seçim Kanunu'na göre 0-300 kişi için bir ve sonrasındaki her 200 kişi için bir tane daha ikinci seçmen seçilmektedir. 1927'deki genel seçimlerde Rize'deki ikinci seçmen sayısı 553'tür. Seçim uygulamaları için bk. Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 27, S: 79, Ankara 2011, s.12; *TBMM Arşivi*, III. Dönem Rize İli Seçim Mazbatası, 2 Eylül 1927.

²⁶ *BCA*, 30.10/ 24.135.15, 19 Mayıs 1931.

²⁷ *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933.

²⁸ *Rize*, Sayı: 26, 28 Kânunusani 1932 (28 Ocak 1932); *Rize*, Sayı: 45, 23 Haziran 1932.

²⁹ *Rize*, Sayı: 23, 7 Kânunusani 1932 (7 Ocak 1932).

³⁰ *Rize*, Sayı: 76, 26 Kânunusani 1933 (26 Ocak 1932).

³¹ *BCA*, 30.10/ 124.885.4, 12 Ağustos 1933.

³² 05.07.1934 tarih ve 2576 sayılı Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı: 4147, 15 Temmuz 1934; Çakmak, a.g.e., s. 39.

³³ *Çoruh*, Sayı: 177, 24 İkincikânun 1935 (24 Ocak 1935).

³⁴ *BCA*, 30.18.1/ 2.49.77, 14 Kasım 1934; *Çoruh*, Sayı: 157, 30 Eylül 1934; TBMM 11 No'lu Komisyon Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c025/tbmm04025011ss0011.pdf>, (16 Ocak 2017).

öncesi halka konuyla ilgili konferanslar verilmiştir.³⁵ Vilayetteki tüm evler, 31 Aralık 1934'te kadar numaralandırılmış ve 5 Mart 1935'e kadar numaralı levhalar kapılara asılmıştır.³⁶

20 Ekim 1935 günü gerçekleştirilen sayım, Rize merkezde saat 15.00'de neticelenmiş ve bitişi Rize Kalesi'nden iki top atışıyla halka bildirilmiştir. Top atışının ardından sokağa çıkma yasağı sona ermiştir.³⁷ Nüfusun ilçelere ve cinsiyete göre dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 3. 1935 Yılı Çoruh İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	271.900	120.933	150.967	24.245	12.087	12.158	247.655	108.846	138.807	8.830	31
Oran %	100	44,5	55,5	100	49,9	50,1	100	44	56		
Merkez	111.084	45.652	65.432	14.717	6.780	7.937	96.367	38.872	57.495	1.845	60
Oran %	100	41,1	58,9	100	46,1	53,9	100	40,3	59,7		
Artvin	29.712	15.410	14.302	3.512	2.090	1.422	26.200	13.320	12.880	1.803	16
Oran %	100	51,9	48,1	100	59,5	40,5	100	50,8	49,2		
Pazar	48.457	19.807	28.650	1.849	915	934	46.608	18.892	27.716	1.670	29
Oran %	100	40,9	59,1	100	49,5	50,5	100	40,5	59,5		
Hopa	35.818	16.665	19.153	2.884	1.503	1.381	32.934	15.162	17.772	1.075	33
Oran %	100	46,5	53,5	100	52,1	47,9	100	46	54		
Borçka	12.792	6.681	6.111	614	444	170	12.178	6.237	5.941	952	13
Oran %	100	52,2	47,8	100	72,3	27,7	100	51,2	48,8		
Şavşat	34.037	16.718	17.319	669	355	314	33.368	16.363	17.003	1.485	23
Oran %	100	49,1	50,9	100	53,1	46,9	100	49	51		

Kaynak: BİGD, 1935 Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilayeti, s. 5.

Bu sayımda Rize, Pazar ve Hopa'nın nahiyelere göre nüfus dağılımı şu şekildedir: Rize merkez nahiye 35.076, Merkez ilçeye bağlı nahiyelerin nüfusları; Gündoğdu 13.165, İkizdere 13.668, İyidere 5.885, Kalkandere 10.136 ve Çayeli 18.437 kişidir. Pazar merkez nahiyesi 19.515, diğer nahiyelerinden Ardeşen 16.445 ve Hemşin 10.648 kişilik bir nüfusa sahiptir. Diğer nahiyelerin

³⁵ Çoruh, Sayı: 209, 5 Eylül 1935.

³⁶ Çoruh, Sayı: 187, 4 Nisan 1935.

³⁷ Rize, Sayı: 216, 28 Birinciteşrin 1935 (28 Ekim 1935).

nüfusları; Hopa merkez nahiyesi 6.385, diğer nahiyelerinden Arhavi 11.788, Fındıklı 10.372 ve Kemalpaşa 4.389 kişidir.³⁸

Tabloda da görüldüğü gibi iki vilayetin birleşmesinin ardından nüfus 271.900 kişi olmuştur.³⁹ Birleşme öncesi sınırlar üzerinden değerlendirildiğinde, Rize'nin nüfusunun 195.359 olduğu görülür. Fiili artış, bir önceki sayıya göre 23.702 kişidir. Bu dönem doğum olayları artmıştır. Aileler, ortalama 5-6 çocuk yapma gayretindedir. Bunda yol vergisinden kurtulma amacı önemlidir.⁴⁰ Bazı vilayetlerde ek olarak muhacir, mübadil veya mülteci iskânından kaynaklı bir nüfus artışı olmuşsa da Rize için böyle bir durum söz konusu değildir.⁴¹ Bir önceki sayıya göre nüfus artış oranı, %12,1'dir. Ülke genelindeki oran ise %18,4'tür. 1927 Nüfus Sayımı'nda, Doğu vilayetlerinde daha fazla sayım hatası olmasına ve 1935 sayımında bu eksikliklerin büyük oranda giderilmesine rağmen görüldüğü gibi Rize'nin nüfus artış hızı, ülke ortalamasının altında kalmıştır. Bu durum daha çok göçlerle izah edilebilir.⁴² Nüfus artış hızının en az olduğu yer, vilayetin merkez ilçesi iken, en yüksek olduğu yer Pazar'dır.⁴³ Diğer taraftan üç merkezin⁴⁴ kadın-erkek nüfus oranlarına bakıldığında erkek nüfus oranının Pazar'da en az, Hopa'da en çok olduğu görülür. Bu durum mevsimlik iç göçün Pazar'da daha çok olduğunu gösterir. Keza 1927'de ki nüfus sayımında da sıralama aynıdır.

Yine tabloya göre merkezin şehir nüfusu⁴⁵ 14.717 kişidir. Sayım günü merkezde numaralandırılan ev sayısı 2.610'dur.⁴⁶ Bu da hane başına yaklaşık 6 kişiye tekabül etmektedir. Merkez nüfusu, bir önceki sayıya göre %6'lık bir artış göstermiştir. Pazar'ın şehir nüfusunda %254,9'luk bir artış söz konusudur. Bu anormal artış, 1932'de Bubleysüfla (Buleb-i Süfla) köyünün belediye sınırlarına dâhil edilmesinden kaynaklanmıştır.⁴⁷ Nahiyе nüfusları bir önceki sayımla karşılaştırıldığında, Hemşin dışındakilerde artış göze çarpar. Hemşin nüfusunda %9'luk bir düşüş vardır. Daha önce Hemşin'e bağlı olan Çingit, Meleskür ve Melmenat köylerinin, Pazar merkez nahiyе sınırlarına dâhil edilmesi bu düşüşün asıl nedenidir. Bu üç köyün 1935 sayımındaki toplum nüfusu 1.565 kişidir.⁴⁸

1936 yılında idari yapıda yeniden bir düzenlemeye gidilmiş ve Çoruh vilayeti lağvedilerek eskisi gibi Rize ve Çoruh (Artvin)⁴⁹ diye iki ayrı vilayet kurulmuştur. Ancak bu yeni düzenlemede, Rize'nin ilçesi olan Hopa, Çoruh'a bağlanmıştır. Hopa'nın Rize'den ayrılmasıyla Rize'nin eski yüzölçümü (1933 öncesi) 4.590 km²den 3.515 km²'ye gerilemiştir. Buna paralel vilayetin nüfusu da düşmüştür. 1940'daki nüfus sayımında vilayetin nüfusu 172.764 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 120.411'i Merkez'e ve 52.353'ü Pazar'a aittir. Görüldüğü üzere nüfus, önceki sayıya göre⁵⁰ 22.595 kişi gerilemiştir. Hopa'nın Çoruh'a bırakılmasından kaynaklı bu düşüşün oranı yaklaşık %13,1'dir.

³⁸ BİGD, 1935 *Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilayeti*, s. 6-14.

³⁹ Bu idari değişim kısa süreli olacağı için değerlendirmeler Rize'nin birleşme öncesi sınırları üzerinden yapılacaktır.

⁴⁰ Rize, Sayı: 45, 23 Haziran 1932.

⁴¹ 1923-1938 dönemi Türkiye'ye gelen muhacir, mübadil ve mültecilerin iskân edildikleri vilayetlerle ilgili bk. Nezih Başgelen, *Anavatan'a Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde mübadil, muhacir ve mülteciler, 1923-1938, Genel Bir Bakış*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2011. BİUM, *İstatistik Yıllığı*, s. 64-65. Belirtilen şekli ile bir iskân Rize'de mevcut değilse de 1935 tarihli bir gazete haberinden az sayıda da olsa vilayete gelen (her vilayette olabileceği şekliyle) muhacir ve mültecilerden bahsetmektedir. *Çoruh*, Sayı: 177, 24 İkincikânun 1935.

⁴² Bunun yanında ülkenin aldığı dış göçünde ortalamaı arttırdığı da bir gerçektir. Ancak bu oran fazla yüksek olmayıp 1928-1935 dönemi için yaklaşık %1,6'dır. Ülkeye göç edenlere dair sayılarla ilgili bk. Başgelen, *a.g.e.*, s. 14.

⁴³ Nüfus artış oranı Rize merkezde %12,2, Pazar'da %16,6 ve Hopa'da %15,3'tür.

⁴⁴ Rize, Pazar ve Hopa kastedilmektedir.

⁴⁵ İl ve ilçe merkezlerinin belediye sınırları dâhilindeki nüfus kastedilmektedir.

⁴⁶ *Çoruh*, Sayı: 222, 12 Aralık 1935.

⁴⁷ *BCA*, 30.11.1/ 69.7.13, 2 Mart 1932, 3; Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi Yayınları, İstanbul 1928, s. 619.

⁴⁸ BİGD, *a.g.e.*, s. 13. Nahiyeler arasında da bu tür sınır değişiklikleri zaman zaman göze çarpmaktadır. Bk. Başaran, *a.g.m.*

⁴⁹ Bu ayrılmadan sonra Artvin'in adı *Çoruh* olarak kalmıştır. Vilayetin adı 1956'da tekrar *Artvin* olacaktır. 17.2.1956 tarih ve 6668 Sayılı Çoruh Vilâyeti adının (Artvin) Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı: 9243, 25 Şubat 1956.

⁵⁰ Bir önceki sayımdan kastedilen Rize, Pazar ve Hopa'nın toplam nüfusedir.

Ancak 1940 yılı sınırları üzerinden bakıldığında (Rize ve Pazar olarak) 1935 sayımında vilayetin nüfusu 159.541 kişi olduğu görülmektedir.⁵¹ Bu yönden değerlendirildiğinde, nüfusta 13.223 kişilik bir artış söz konusudur. Artış, oransal olarak yaklaşık %8,3'tür. Ülke ortalaması ise %10,3'tür.⁵² Km²'ye düşen kişi sayısı da sınırların daralmasıyla birlikte 41'den 49'a çıkmıştır. Bu dönemki nüfusuyla Rize, iller sıralamasında 48. sırada yer almıştır.⁵³

1939'da vilayetin kayıtlı nüfusu 230.654'tür. Bunun 165.547'si Merkez ilçeye ve 65.107'si Pazar ilçesine bağlıdır.⁵⁴ Bu dönem kütükteki nüfusun, sayımdaki nüfustan ortalama 60.000 kişi fazla olduğu görülmektedir.

1945 yılına gelindiğinde, Merkez ilçenin idari yapısında düzenlemeye gidilmiş ve vilayete iki ilçe ile iki nahiye daha eklenmiştir.⁵⁵ Böylece vilayetteki ilçe sayısı, (merkez ilçe dışında) üçe yükselmiştir. Aynı yıl yapılan nüfus sayımında vilayetin nüfusu 171.929 kişi olarak tespit edilmiştir. Nüfusun dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 4. 1945 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	171.929	72.237	99.692	23.704	10.519	13.185	148.225	61.718	86.507	3.664	47
Oran %	100	42	58	100	44,4	55,6	100	41,6	58,4		
Merkez	68.125	28.982	39.143	14.186	6.479	7.707	53.939	22.503	31.436	518	132
Oran %	100	42,5	57,5	100	45,7	54,3	100	41,7	58,3		
Pazar	51.483	21.755	29.728	1.823	928	895	49.660	20.827	28.833	1.672	31
Oran %	100	42,3	57,7	100	50,9	49,1	100	41,9	58,1		
Çayeli	34.564	14.145	20.419	6.084	2.508	3.576	28.480	11.637	16.843	478	72
Oran %	100	40,9	59,1	100	41,2	58,8	100	40,9	59,1		
Güneyce	17.757	7.355	10.402	1.611	604	1.007	16.146	6.751	9.395	996	18
Oran %	100	41,4	58,6	100	37,5	62,5	100	41,8	58,2		

Kaynak: Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945, (t.y.), s. 498

Nüfusun bucaklara göre dağılımı şu şekildedir: Merkez bucağı 27.219, Merkez'e bağlı bucaklardan; Güneysu 11.387, İyidere 5.849, Kalkandere 9.484, Çayeli'nin merkez bucağı 9.865, Gündoğdu bucağı 14.213 ve Kaptanpaşa bucağı 4.402, Güneyce'nin merkez bucağı 3.415 ve İkizdere

⁵¹ BİGD, 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, (t.y.), s.525.

⁵² Bu orana, 1939 yılında toplam 208.116 kişi ile Anavatan'a katılan Hatay dâhil değildir. BDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. IV

⁵³ BİGD, 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. IX.

⁵⁴ Rize, Sayı: 381, 11 Şubat 1939.

⁵⁵ Başaran, a.g.m., s. 57-60.

bucağı 12.731, Pazar'ın merkez bucağı 20.458, Ardeşen bucağı 18.224 ve Hemşin bucağı 10.978 kişidir.⁵⁶

Tabloda da görüldüğü gibi yeni ilçeler, Merkez ilçe sınırları içerisinde kurulduğu için Merkez'in 1.845 km² olan alanı, 518 km²'ye düşmüştür. Böylece Merkez'in nüfus yoğunluğu 65'den 132'ye çıkmıştır. İdari teşkilatlanmadaki bu değişiklik, şehir nüfus oranını da %9,8'den %13,8'e çıkarmıştır. Dolayısıyla şehir nüfusundaki artışın asıl nedeni, kırsal bölgelerden şehir merkezlerine olan göç değil, nahiyelerin ilçeye dönüştürülmesidir. Yoksa 1940 ve 1945 nüfus sayımları, Rize ve Pazar ilçe merkezleri açısından değerlendirildiğinde, şehir nüfusunda azalma söz konusudur. Çayeli nüfusu, bir önceki sayıma göre %41,8 artmıştır.⁵⁷ Bu artış, Gündoğdu nahiyesinin bu ilçeye bağlanmasından kaynaklanmıştır.⁵⁸ Daha önceden İkizdere'nin bir köyü olan Güneyce'nin ilçe yapılmasıyla İkizdere de bu yeni ilçenin nahiyesi olmuştur.⁵⁹ Ayrıca Kalkandere'nin üç köyü de Güneyce'ye bağlanmıştır. İdari taksimattaki bu düzenleme İkizdere ve Kalkandere'nin nüfusunu düşürmüştür.⁶⁰

Diğer taraftan 1945'te vilayetin nüfusu, önceki sayıma göre 835 kişi azalmıştır. Oysa 1 Şubat 1943 tarihi itibarıyla deftere kayıtlı nüfus, 240.426 kişidir.⁶¹ Sonuç olarak, 1940 sayımında kayıtlı/sayıllı arasındaki fark ortalama 60.000 iken 1945'e gelindiğinde bu fark 70.000'lere çıkmıştır.⁶²

Vilayetin nüfusundaki azalma bir önceki döneme göre oransal olarak %0,5'tir. II. Dünya Savaşı'na denk gelen bu dönemde, ülke ortalaması %5,4'tür.⁶³ Vilayette, sayıma yansıyan 0-4 yaş grubu nüfus artış oranı %13,1'dir.⁶⁴ Buna rağmen nüfusun düşük çıkması⁶⁵ silahlı savaşın alınlar ile mevsimlik ve sürekli göçlerle izah edilebilir. Bu dönemde de nüfus kayıtlarında gizli nüfustan kaynaklı eksiklikler devam etmiştir. 9 Haziran 1942 tarihli CHP bölge müfettişi Cemal Karamuğla, Rize için hazırladığı raporda, köylerde gizli evlenmelerin çoğaldığını ve doğumların mevzuata göre tescil edilmediğini belirtmektedir. Raporunda, bu gibi olayları vaktinde haber vermeyen muhtarlar hakkında ağır cezaların tatbik edilmesini önermektedir.⁶⁶

Düşüşe geçen vilayet nüfusu, takip eden yıllarda yeniden yükselişe geçmiştir. 1950'de yapılan sayımda vilayetin nüfusu 76.938'i erkek ve 104.574'ü kadın olmak üzere toplam 181.512 kişi olarak belirlenmiştir.⁶⁷ Bir önceki sayımla kıyaslandığında %5,6'lık bir nüfus artışı söz konusudur. Bu dönem ülke nüfusundaki artış oranı %11,5'dir.⁶⁸ Vilayetteki 0-4 yaş grubu nüfus artışı %15,1 ve ülkede ise %13,9'dur. Görüldüğü gibi doğum oranı ülke ortalamasının üzerindedir. 0-4 yaş grubu hesaba katılmadığında nüfus, bir önceki döneme göre %10,6 azalmıştır. Bu azalmada kadın sayısının yüksekliği dikkat çekicidir.⁶⁹ Bu durum sürekli göçün arttığının bir işaretidir. Diğer taraftan eskiden olduğu gibi nüfustaki erkek-kadın arasındaki fark çoktur. Bu da mevsimlik iç göçün hâlâ yüksek oranda seyrettiğini göstermektedir. 1951'de Rize Valiliğinin hazırladığı bir raporda, vilayet

⁵⁶ Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945, s. 500-502.

⁵⁷ Çayeli'nin 1935 sayımındaki nüfusu, 20.105'tir. BİGD, 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. IX.

⁵⁸ Başaran, a.g.m., s. 57.

⁵⁹ Başaran, a.g.m., s. 58.

⁶⁰ İkizdere'den ayrılan köyler Cevizlik, Güneyce ve Şimşirli'dir. Kalkandere'den ayrılan köyler Çayırılı, Kayabaşı ve Yokuşlu'dur. Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945, s. 501; BİGD, 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 527-528.

⁶¹ BCA, 490.01/376.1589.1, 1 Şubat 1943.

⁶² Farkın 1927'de 65.783 olduğunu tekrar hatırlatalım.

⁶³ BDİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. IV

⁶⁴ Ülke ortalaması ise %13,9'dur. Bk. BİGM, 1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 65,74,78.

⁶⁵ Doğum olayının ölüm olayından fazla olduğu varsayılmıştır.

⁶⁶ BCA 490.01/ 512.2057.1, 9 Haziran 1942.

⁶⁷ BİGM, 1950 Genel Nüfus Sayımı, s. 68.

⁶⁸ BDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. IV.

⁶⁹ Bir önceki sayıma göre 5 yaş üstü nüfustan 8.708'i erkek ve 7.713 kadın olmak üzere toplam 16.421 kişi Rize'den ayrılmış görünüyor. Nüfusun yaşlara göre dağılımı için bk. Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945, s. 74-75, 78-79; BİGM, 1950 Genel Nüfus Sayımı, s. 68-69.

nüfusunun 266.000 olduğu ve bu nüfusun 40-50 bin kadarının gurbette olduğu belirtilmektedir.⁷⁰ Valiliğin belirttiği bu sayı, kayıtlı nüfusa dairedir. Nüfusun; cinsiyet, medeni durum ve yaş grupları gibi özellikleri incelendiğinde, mevsimlik iç göçün bu dönemde de 20 bin civarında olduğu söylenebilir.⁷¹

Bir önceki sayıma göre nüfusu en çok artan ilçeler; Merkez ilçe ile Güneyce ve nüfusu en çok artan bucaklar Pazar merkez bucağı ile Ardeşen'dir. İlçe merkezlerinde nüfus düşüşü yaşanmazken, vilayet merkez bucağı ile Hemşin'in nüfusunda düşme söz konusudur. 1946'da 18 köyü içine alan Derepazarı merkezli yeni bir bucak kurulması⁷², Merkez bucağının nüfus kaybının nedenidir. Hemşin'deki nüfus kaybı ise göç kaynaklıdır.

Bir sonraki nüfus sayımının yapıldığı 1955'teki verilere bakıldığında, vilayetin nüfusunda ciddi bir artış görülür. 211.967 olarak tespit edilen nüfusun ilçelere göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 5. 1955 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	211.967	92.142	119.825	38.999	18.699	20.300	172.968	73.443	99.525	3.849	55
Oran %	100	43,5	56,5	100	47,9	52,1	100	42,5	57,5		
Merkez	92.207	40.628	51.579	17.871	8.818	9.053	74.336	31.810	42.526	494	187
Oran %	100	44,1	55,9	100	49,3	50,7	100	42,8	57,2		
Ardeşen	27.307	11.795	15.512	4.035	1.982	2.053	23.272	9.813	13.459	1.274	21
Oran %	100	43,2	56,8	100	49,1	50,9	100	42,2	57,8		
Çayeli	33.061	14.354	18.707	7.369	3.247	4.122	25.692	11.107	14.585	454	73
Oran %	100	43,4	56,6	100	44,1	55,9	100	43,2	56,8		
Fındıklı	11.467	5.241	6.226	2.988	1.419	1.569	8.479	3.822	4.657	408	28
Oran %	100	45,7	54,3	100	47,5	52,5	100	45,1	54,9		
İkizdere	17.380	7.350	10.030	2.556	1.142	1.414	14.824	6.208	8.616	905	19
Oran %	100	42,3	57,7	100	44,7	55,3	100	41,9	58,1		
Pazar	30.545	12.774	17.771	4.180	2.091	2.089	26.365	10.683	15.682	314	97
Oran %	100	41,8	58,2	100	50,0	50,0	100	40,5	59,5		

Kaynak: BİGM, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Ankara 1961, s. 428.

⁷⁰ BCA, 30.10/66.438.5, 13 Ocak 1951.

⁷¹ Vilayetteki erkek nüfusu, kadın nüfusundan 27.636 kişi azdır. Bu farkın 21.315 kişisi 15-54 yaş aralığındaki nüfus da görülür. Ayrıca 12.961 kadın duldur ve erkek bebek doğumları daha çoktur. Veriler için bk. BİUM, 1950 Genel Nüfus Sayımı, s. 68-69, 105, 315-318.

⁷² Başaran, a.g.m., s. 59.

Nüfusun bucaklara göre dağılımı da şu şekilde gerçekleşmiştir: Merkez bucağı 24.865, Merkez'e bağlı bucaklardan; Der pazarı 7.319, Gündoğdu 9.847, Güneysu 13.059, İyidere 6.966 ve Kalkandere 12.280, Ardeşen'in merkez bucağı 13.520 ve Çamlıca⁷³ bucağı 9.752, Çayeli merkez bucağı 14.476, Büyükköy bucağı 6.126, Kaptanpaşa bucağı 5.090, Fındıklı merkez bucağı 8.479, İkizdere merkez bucağı 11.422 ve Güneyce bucağı 3.402, Pazar merkez bucağı 20.792 ve Hemşin bucağı 5.573 kişidir.⁷⁴

Tablo 6'daki sayım sonuçları, Tablo 5'deki sonuçlarla karşılaştırıldığında vilayetin nüfusunda %16,8'lik bir artış olduğu görülür. Bunun %10,5'i doğal nüfus artış hızından, %6,3'ü vilayetin sınırlarındaki değişimden kaynaklanmaktadır. Daha önce Çoruh'un bir ilçesi olan Fındıklı, 1953'te Rize'ye bağlanmıştır.⁷⁵ Bu düzenleme ile vilayetin sınırları 185 km² daha büyüyerek 3.849 km²ye ulaşmıştır. Bu dönem ülke nüfustaki artış oranı %14,9'dur.⁷⁶ Görüldüğü gibi ilk kez – sınırların değişmesinin avantajıyla da olsa – vilayet ortalaması, ülke ortalamasının üzerine çıkmıştır.

Bu dönem vilayetin ilçelerindeki nüfusun artış ve azalışındaki temel neden, idari taksimattaki değişikliklerdir. Örneğin; Çayeli'ne bağlı Gündoğdu nahiyesi, 1951'de 12 köyü ile yeniden Rize'ye bağlanmış ve nahiyenin geriye kalan 8 köyü Çayeli sınırları içerisinde kalmıştır.⁷⁷ Güneyce sınırlarına dâhil edilen 2.338 nüfuslu üç köy, 1953'te tekrar Kalkandere'ye verilmiştir. Aynı yıl, Pazarın bir nahiyesi olan Ardeşen, ilçe olmuştur. Bu nedenle Pazar'ın nüfusu düşmüş ve Merkez ilçeden sonra en fazla nüfuslu ilçe, Çayeli olmuştur. Yine bu dönem yeni bucaklar oluşturulmuştur.⁷⁸

Vilayetin nüfustaki en yüksek oransal artış, 1960'da gerçekleşmiştir. Sayım sonucu vilayetin nüfusu aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

Tablo 6. 1960 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam Nüfus			Şehir Nüfusu			Nahiye ve Köylerde			Yüzölçümü (Km ²)	Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Rize	248.930	113.345	135.585	53.903	26.487	27.416	195.027	86.858	108.169	3.147	79
Oran %	100	45,5	54,5	100	49,1	50,9	100	44,5	55,5		
Merkez	96.762	45.743	51.019	22.181	11.644	10.537	74.581	34.099	40.482	437	221
Oran %	100	47,3	52,7	100	52,5	47,5	100	45,7	54,3		
Ardeşen	20.771	9.278	11.493	4.558	2.174	2.384	16.213	7.104	9.109	615	34
Oran %	100	44,7	55,3	100	47,7	52,3	100	43,8	56,2		
Çamlıhemşin	10.327	4.312	6.015	2.227	908	1.319	8.100	3.404	4.696	678	15
Oran %	100	41,8	58,2	100	40,8	59,2	100	42,0	58,0		
Çayeli	39.446	17.982	21.464	9.724	4.571	5.153	29.722	13.411	16.311	473	83
Oran %	100	45,6	54,4	100	47,0	53,0	100	45,1	54,9		

⁷³ 6 Aralık 1955 günü bucağın adı *Çamlıhemşin* olarak değiştirilmiştir. *Resmî Gazete*, Sayı: 9173, 6 Aralık 1955.

⁷⁴ BİUM, 22 Ekim 1950 *Umumî Nüfus Sayımı*, Neşriyat No: 359, (t.y.), s. 316-318.

⁷⁵ 27.11.1953 tarih ve 6190 Sayılı Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı: 8574, 4 Aralık 1953.

⁷⁶ BDİE, 23 Ekim 1960 *Genel Nüfus Sayımı*, s. IV.

⁷⁷ BCA, 30.11.1/237.39.13, 27 Ekim 1951; Başaran, *a.g.m.*, s. 60-61.

⁷⁸ Geniş bilgi için bk. Başaran, *a.g.m.*, s. 60-64.

Fındıklı	13.002	6.187	6.815	3.701	1.777	1.924	9.301	4.410	4.891	409	32
Oran %	100	47,6	52,4	100	48,0	52,0	100	47,4	52,6		
İkizdere	19.844	8.588	11.256	2.790	1.230	1.560	17.054	7.358	9.696	898	22
Oran %	100	43,3	56,7	100	44,1	55,9	100	43,1	56,9		
Kalkandere	14.663	6.351	8.312	3.876	1.769	2.107	10.787	4.582	6.205	95	154
Oran %	100	43,3	56,7	100	45,6	54,4	100	42,5	57,5		
Pazar	34.115	14.904	19.211	4.846	2.414	2.432	29.269	12.490	16.779	315	108
Oran %	100	43,7	56,3	100	49,8	50,2	100	42,7	57,3		

Kaynak: BDİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 461.

Nüfusun bucaklara göre dağılımı şu şekildedir: Merkez bucağı 30.342, merkeze bağlı bucaklardan; Derepazarı 8.412, Gündoğdu 11.967, Güneysu 15.187 ve İyidere 8.673, Ardeşen merkez bucağı 16.213, Çamlıhemşin merkez bucağı 8.100, Çayeli'nin merkez bucağı 16.834, Büyükköy Bucağı 7.084 ve Kaptanpaşa bucağı 5.804, Fındıklı merkez bucağı 9.301, İkizdere'nin merkez bucağı 13.041 ve Güneyce bucağı 4.013, Kalkandere merkez bucağı 10.787, Pazar'ın merkez bucağı 23.209 ve Hemşin bucağı 6.060 kişidir.⁷⁹

Tablo incelendiğinde nüfusun bir önceki döneme göre ortalama %17,4'lük bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönem, ülke nüfustaki artış oranı %15,3'tür.⁸⁰ Görüldüğü gibi ülke ortalamasının üzerinde bir artış söz konusudur. Artışta, doğum oranındaki yüksekliğin etkisi olduğu gibi, göçün azalması da bir diğer önemli sebeptir. 1955-1960 dönemi, göçün en az olduğu yıllardır. Bir önceki döneme göre (1950-1955), göçte yarı yarıya bir düşüş vardır.⁸¹ Bunda, 1950'lerden itibaren artan çay tarımının etkisi büyüktür.

Şehir nüfus oranında da %38,2'lik bir artış gerçekleşmiştir. Kalkandere'nin –1959'dan geçerli olmak üzere– ve Çamlıhemşin'in –1960'dan geçerli olmak üzere– ilçe yapılması⁸² bu artışın ana nedenidir. Merkez ilçenin ve Ardeşen'in nüfus yoğunluğunun artmasında –yüzölçümlerinin küçülmesi nedeniyle– bahsi geçen idari değişikliğin etkisi vardır.⁸³ Diğer taraftan şehir nüfusları, gerçekte sayım sonuçlarından daha fazladır. Şehirde yaşayan esnaftan bazılarının hafta sonu köylerinde bulunması ve sayımın pazar günleri yapılması gibi nedenlerden ötürü şehir nüfusu olduğundan daha az görünmektedir.⁸⁴

Vilayetin nüfusu 1965'te 281.099 ve 1970'te 315.700 kişi olarak tespit edilmiştir. Oransal artış sırasıyla %12,9 ve %12,3'tür. Ülke ortalaması ise %13,1 ve %13,4'tür. Nüfus, çayın yaygınlaştığı

⁷⁹ BDİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 462-466.

⁸⁰ BDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. IV.

⁸¹ Her iki dönem kıyaslandığında (0-4 yaş gurubu hariç) kadın nüfusu 5.032 ve erkek nüfusu 974 kişi azalmıştır. Bu durum mevsimlik göçün ciddi oranda azaldığını ancak sürekli göçün azalmakla birlikte devam ettiğini göstermektedir. Nüfusun yaşlara göre dağılımı için bk. BİGM, 1955 Genel Nüfus Sayımı, s. 54-55, 58-63; BDİE, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 10, 11.

⁸² TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), D. 10, C: 20, B. 83, 19 Haziran 1957, s.41-42; 19.6.1957 tarih ve 7033 Sayılı Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı: 9644, 27 Haziran 1957.

⁸³ Merkez'in 494 km² olan yüzölçümü, kendisine bağlı Kalkandere nahiyesinin ilçe olmasıyla 437 km²'ye ve Ardeşen'in 1.274 km² olan yüzölçümü, kendisine bağlı Çamlıhemşin nahiyesinin ilçe olmasıyla 615 km²'ye düşmüştür.

⁸⁴ *Zümrüt Rize*, Sayı: 2916, 7 Ekim 1960. Bu nedenle köylü, tüccar ve esnafın sayım günü şehirdeki evlerinde kalmaları yönünde gazetelere ilanlar verilmiştir. Çünkü belediyeler, nüfusları oranında maddi yardım almaktadır. *Zümrüt Rize* gazetesinin Ekim ayı sayılarında bu ilanlardan sıkça görülmektedir. Bk. *Zümrüt Rize*, Sayı: 2920, 13 Ekim 1960; *Zümrüt Rize*, Sayı: 2924, 18 Ekim 1960; *Zümrüt Rize*, Sayı: 2926, 20 Ekim 1960.

Merkez, Çayeli, Kalkandere, Pazar ve Ardeşen ilçelerinde çok artış kaydederken, yüksek rakım nedeniyle çay ekimi yapımının güçleştiği İkizdere ve Çamlıhemşin'de pek yükselmemiştir.⁸⁵ 1955-1960 döneminde azalan göç, bu dönemde tekrar artmaya başlamıştır. Bu yıllardaki göçün diğer dönemlerden farkı, yurtdışına göçün başlamasıdır. 1961'de resmîyet kazanmasının ardından yurtdışına işçi gönderilmesi⁸⁶ nedeniyle 1969'a kadar Rize'den Avrupa'ya (daha çok Almanya'ya) giden işçi sayısı 17.000 civarında olmuştur.⁸⁷

1975'teki sayımda nüfus 336.278 kişi olarak tespit edilmiştir. Artış bir önceki döneme göre %6,5'dir. Ülke ortalaması ise %13,3'tür. Oysaki doğum oranlarına bakıldığında 0-4 yaş grubunun nüfusa oranı, ülke genelinde %16 iken Rize'de %14,9'dur.⁸⁸ Buna rağmen nüfus artış oranının ülke ortalamasına göre yarı yarıya düşmesinin ana nedeni, göçün yüksek seviyelere ulaşmasıdır. Bu dönem (1970-1975), göç eden kadın sayısı, erkek sayısından fazladır.⁸⁹ Bu durum, iş için farklı şehirlere giden erkeklerin ailelerini yanlarına aldirmaya başladıklarını, ayrıca farklı vilayetlerde ikamet eden Rizelilerin memleketlerinden evlendiklerini göstermektedir. Avrupa'ya giden işçilere ilk başlarda ailelerini getirme izni verilmezken 1973'de bu iznin verilmesi,⁹⁰ kadın göçündeki artışın bir başka nedeni olarak akla gelmektedir.

Öte yandan 1950'lere kadar %42'lerde olan vilayetin erkek nüfus oranı, 1955'te %43,5'e, 1960'ta %45,5'e ve 1975'te %49,1'e⁹¹ çıkmıştır. Çayla birlikte erkek göçündeki azalma bunda önemli bir etkidir. 1975'te oranın %49'lara çıkmasında ise az önce belirtilen göç eden kadın sayısındaki fazlalık ve yine bu dönemki erkek çocuk doğumundaki artış⁹² önemli faktörlerdir. Ayrıca diğer vilayetlerden çalışmak için Rize'ye gelen erkek nüfusunu da bir başka faktör olarak belirtmek gerekir. Çaya dayalı tarım ile sanayinin gelişmesi, vilayetteki erkek göçünü azaltmakla birlikte diğer vilayetlerden gelen göçün artmasına sebep olmuştur. Bu dönem en yüksek nüfus artışını %12,3 ile Ardeşen gösterirken, İkizdere %4,9 ile nüfusun en çok düştüğü ilçe olmuştur.

1980'deki sayımda vilayetin nüfusu 361.258 kişiye ulaşmıştır. Önceki döneme göre artış %7,4'tür. Ülke ortalaması ise %10,9'dur. 1970'lerde yeniden hızlanan göç, bir önceki dönem kadar olmasa da bu dönemde de devam etmektedir. İlçelere bakıldığında en fazla azalma, nüfusu %7,3 düşen İkizdere ile nüfusu %0,5 düşen Çamlıhemşin'dedir. Bu dönem nüfus artış oranı en yüksek olan ilçe, %11,5 ile Kalkandere ve %10,1 ile Merkez'dir. İlçelerdeki bu durum -daha öncede ifade edildiği gibi- çay tarımı ile ilgilidir. Bu dönem Rize, illere göre nüfus sıralamasında 48. sırada yer almıştır.⁹³

Vilayetin nüfusu, 1985'te 374.206 kişi önceki sayıma göre az bir artış gösterirken, 1990'da 348.776 kişiye gerilemiştir.⁹⁴ Oysa son beş yılda sayıma yansıyan 0-4 yaş arası çocuk sayısı 32.053 kişidir.⁹⁵ Dolayısıyla normal şartlarda 400.000 civarında olması gereken nüfus, ciddi oranda düşmüştür. Bu düşüş, temelde göçle ilgilidir. Öte yandan, daha önce vilayetten göç ettiği halde nüfus

⁸⁵ Bir önceki döneme göre nüfus artış oranı Merkez'de %17,4, Kalkandere'de %17,2, Çayeli'de %15, Ardeşen'de %10,1, Pazar'da %9,8, Fındıklı'da %5,9, Çamlıhemşin'de %3,9 ve İkizdere %1,6'dır.

⁸⁶ M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 265.

⁸⁷ Rize Postası'nda yer alan bir habere göre, diğer vilayetlerden giden Rizelilerle birlikte bu sayının 25.000 aştığı tahmin edilmektedir. Vilayet iş bulma kurumunda da Avrupa'ya işçi olarak gitmek için 11.000 kişi sırada beklemekteydi. *Rize Postası*, Sayı:3201, 5 Ağustos 1969.

⁸⁸ BDİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 6; BDİE, Genel Nüfus Sayımı 26.10.1975, Ankara 1982, s. 38.

⁸⁹ 1970'de Rize'de 0-54 yaş aralığında bulunan 133.482'i erkek ve 143.819'u kadın olmak üzere toplam 277.301 nüfus, 1975'e geldiğinde 124.628'i erkek ve 129.531'i kadın olmak üzere toplam 254.159'a düşmüştür. Erkek nüfusundaki azalma 8.854 iken kadın nüfusundaki azalma 14.288'dir. Yine yaş grupları incelendiğinde ölümden kaynaklı azalmanın çok az olduğu anlaşılmaktadır. Yaş gruplarına dair bilgi için bk. BDİE, Genel Nüfus Sayımı 25.10.1970, İli: Rize, Ankara (t.y.), s. 6-8; BDİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 6-8.

⁹⁰ Erdoğan ve Kaya, a.g.e., s. 265.

⁹¹ BDİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 5

⁹² 1975 yılı sayımındaki 0-4 yaş grubundaki erkek çocuk sayısı kız çocuk sayısından 2.981 kişi fazladır. BDİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 6, 8.

⁹³ BDİE, Genel Nüfus Sayımı 22.10.1980, Ankara, 1984, s. 26.

⁹⁴ BDİE, 1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, Ankara, 1993, s. 141.

⁹⁵ BDİE, 1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize, s. 34.

sayımlarında daimi ikametgâhı Rize’de gösteren ailelerin, artık buldukları şehri daimi ikametgâh yeri göstermeye başlamaları da bir diğer neden olarak düşünülebilir. Bu son durumun ortaya çıkardığı nüfus düşüşü, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ne (ADNKS) geçilince daha net bir şekilde görülecektir.

2000 yılına gelindiğinde ise nüfus yeniden artışa geçmiş ve 365.938 kişiye ulaşmıştır.⁹⁶ Bu nüfusun 181.200’ü erkek ve 184.738’i kadındır. İlk kez erkek nüfusu, kadın nüfusuna bu kadar yaklaşmıştır. Bu durum mevsimlik göçün azaldığının bir göstergesidir. 1990 sonrası bucak ve köylerden şehir merkezlerine olan göç önemli ölçüde artmıştır. 2000 yılındaki sayımda ilk kez şehir nüfusu, köy nüfusunun⁹⁷ önüne geçmiştir.⁹⁸

2007 yılına gelindiğinde sayım sistemi değiştirilmiş ve ADNKS’ye geçilmiştir. Böylece vilayetlerin gerçek nüfusu ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni sisteme göre 2007’de Rize’nin nüfusu 155.580 erkek ve 160.672’si kadın olmak üzere toplam 316.252 kişi olarak tespit edilmiştir.⁹⁹ Dağılım, şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 7. 2007 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam	Şehir	Köy
Rize	316.252	197.167	119.085
Merkez	133.258	94.800	38.458
Ardeşen	38.524	26.762	11.762
Çamlıhemşin	6.023	877	5.146
Çayeli	42.109	25.205	16.904
Derepazarı	7.651	4.273	3.378
Fındıklı	15.556	9.909	5.647
Güneysu	12.616	4.442	8.174
Hemşin	2.342	1.580	762
İkizdere	6.034	2.109	3.925
İyidere	8.663	4.904	3.759
Kalkandere	12.712	5.670	7.042
Pazar	30.764	16.636	14.128

Kaynak: TÜİK, *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁶ BDİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize*, s. 43.

⁹⁷ Bucak ve köylerde yaşayan nüfus.

⁹⁸ Bu dönem şehir nüfusunun artışındaki bir diğer faktör, önceki yıllarda da görüldüğü gibi bazı köylerin belediye sınırlarına dâhil edilmesidir. Örneğin, 1990 sayımına göre 712 nüfusu bulunan Pehlivanşahi köyü, 2000’de belediye sınırlarına dâhil olmuştur. Ancak bu dönemki şehir nüfus artışında, idari değişimlerin etkisi azdır. Pehlivanşahi ile ilgili karara dair bk. İçişleri Bakanlığının 2000/464 sayılı kararı. *Resmî Gazete*, Sayı: 24034, 29 Nisan 2000; BDİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize*, s. 25.

⁹⁹ TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Nüfus Sayımı 2007*, Ankara, 2008, s. 3.

Görüldüğü gibi sayım sistemindeki değişikliğinin ardından vilayetin nüfusu, 2000'deki nüfusa göre 49.686 kişi azalmıştır. İki sayım arasında nüfusu artan tek ilçe, Merkez'dir. Anlaşılabacağı üzere, pek çok Rizeli ikamet yerini doğru bildirmemiştir. Bu nüfusla vilayet, iller sıralamasında 57. sıraya gerilemiştir.

2018'de nüfus 348.608 kişiye yükselmiş ve dağılım şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 8. 2018 Yılı Rize İli Nüfus Dağılımı ve Oranları

Merkez Adı	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek %	Kadın %
Rize	348.608	174.130	174.478	50,0	50,0
Merkez	141.143	68.673	72.470	48,7	51,3
Ardeşen	41.084	20.548	20.536	50,0	50,0
Çamlıhemşin	8.121	4.096	4.025	50,4	49,6
Çayeli	44.304	22.063	22.241	49,8	50,2
Derepazarı	9.365	4.828	4.537	51,6	48,4
Fındıklı	16.902	8.436	8.466	49,9	50,1
Güneysu	16.750	8.391	8.359	50,1	49,9
Hemşin	2.817	1.402	1.415	49,8	50,2
İkizdere	9.809	5.367	4.442	54,7	45,3
İyidere	10.018	5.096	4.922	50,9	49,1
Kalkandere	16.768	9.702	7.066	57,9	42,1
Pazar	31.527	15.528	15.999	49,3	50,7

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (15 Temmuz 2019).

Tablo 9'da da görüldüğü gibi 2018'de ilk kez kadın-erkek nüfus oranı eşitlenmiştir. 2007'den 2018'e kadar %18'i bulan ülke nüfusundaki artış oranı, Rize'de %10,2 seviyesinde kalmıştır. Bu nüfusla Rize, iller sıralamasında 56. sırada yer almıştır. Vilayet bu haliyle ülke nüfusunun¹⁰⁰ %0,43'ünü oluşturmaktadır. 3.835 km²'ye sahip olan vilayette km²'ye düşen kişi sayısı 91'dir. Ülke ortalaması ise 107 kişidir.¹⁰¹ Bulunduğu bölge itibarı ile değerlendirildiğinde, Karadeniz Bölgesi'nde km²'ye düşen kişi sayısı 68,5'tir.¹⁰² Bölgenin kıyı vilayetleri dikkate alındığında bu ortalama 87 kişiye çıkmaktadır. Rize, belirtilen bu ortalamaların her ikisinde de bölgedeki 18 il arasında 6. sırada yer almaktadır. Ancak nüfus sıralamasında dört sıra gerileyerek 10. sıraya düşmektedir. Rize'nin en

¹⁰⁰ 2018 yılında Türkiye'nin nüfusu 82.003.882 kişi olarak tespit edilmiştir. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (15 Temmuz 2019).

¹⁰¹ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (15 Temmuz 2019).

¹⁰² Hesaplama, Karadeniz Bölgesi'nde yer alan 18 vilayet üzerinden yapılmıştır. Diğer bölgelerde yer alan vilayetlerin Karadeniz Bölgesi'ndeki toprakları hesaplama dâhil edilmemiştir. Bölgenin yüzölçümü 116.379 km² ve 2018 nüfusu 7.973.211 kişidir. Bölgede km²'ye düşen insan sayısı 22 kişi ile en az Bayburt'ta ve 179 kişi ile en fazla Zonguldak'tadır. İllerin yüzölçümleri ve nüfusları için bk. https://www.harita.gov.tr/images/urun/il_ilce_alanlari.pdf (15 Temmuz 2019); http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (15 Temmuz 2019).

kalabalık nüfusa sahip ilçesi Çayeli'dir. Onu Ardeşen ve Pazar takip etmektedir. Nüfusu en az olan ilçe Hemşin'dir. Ardından Çamlıhemşin ve Derepazarı gelmektedir.

SONUÇ

Rize nüfusuna dair kaynaklarda verilen bilgilerin bir kısmı kayıtlı nüfusa bir kısmı da hazır nüfusa dairdir. Gerçek nüfus artışının kütüklere sağlıklı yansımaya ve nüfus sayımlarının gurbettekileri hesaba katmaması, her iki kaynağın verdiği bilgilerin vilayetin gerçek nüfusunu yansıtmamasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkartılan kanunlarla ülke genelinde kütük kayıtlarındaki hatalarının giderilmesine çalışılmıştır. Vilayetin ekonomik zayıflığından kaynaklanan mevsimsel göç, kaynaklarda 40 ila 60 bin kişi arasında belirtilse de yapılan incelemede bu sayısının 1950'lere kadar 20 bin civarında olduğu görülmüştür. Kaynaklarda belirtilen 40 ila 60 bin arasındaki sayıların, nüfus kütükleri ile sayım sonuçları arasındaki farka göre hesaplandıkları anlaşılmaktadır. Oysaki aradaki fark sadece gurbetteki sayıdan değil, aynı zamanda nüfus hareketlerinin kayıtlara sağlıklı yansımamasından kaynaklanmaktadır.

Rize vilayetinin nüfusu genelde hep ülke ortalamasının altında kalmıştır. Hâlbuki doğum oranları, ülke ortalaması ile paralelken, ölüm oranları ülke ortalamasının altındadır. Buna rağmen nüfus artış hızının düşük seyretmesi, vilayetin verdiği göç nedeniyledir. Daha çok ekonomik sebeplerden gerçekleşen bu göçler, hemen hemen her dönem yüksek oranda seyretmiştir. Çay tarımının 1950'lerden sonra yaygınlaşmaya başlaması, göçün bir süre (1960'lara kadar) azalmasına neden olmuştur. 1961'de yurtdışına işçi gitme imkânın sağlanmasının da etkisiyle göç, yeniden artışa geçmiş ve 1970'lerde eski yüksek seviyelerine ulaşmıştır. Dolayısıyla çaya dayalı tarım ve sanayi, vilayetin ekonomisini rahatlatmakla birlikte göçü engelleyememiş ancak yavaşlatmıştır. Bu yavaşlama, çay ekiminin uygun olduğu rakımı düşük ilçelerde görülürken, ekimin pek mümkün olmadığı yüksek rakımlı Hemşin, Çamlıhemşin ve İkizdere'de görülmemiştir. Gurbete çıkan erkekler, zamanla gittikleri yerlere yerleşmeye başlamış ve evli olanları ailelerini yanlarına aldırırken bekârların önemli bir kısmı da memleketlerinden evlenmiştir. Tüm bunlar, kadın göçünü özellikle 1965-1975 döneminde ciddi boyutlara ulaştırmıştır. 1927'de ortalama %42 olan nüfustaki erkek oranı, yıllar içerisinde artarak 1960'ta %45,5'e ve 1975'te %49'a varmış, 2018'de de tamamen eşitlenmiştir. Bunda, 1955'ten sonra erkek göçünün azalmasına karşın kadın göçündeki artış, erkek çocuk doğumunun fazla olması ve az da olsa çay sanayinin diğer vilayetlerden Rize'ye çektiği nüfustaki erkek sayısının çokluğu başlıca etkenlerdir.

Vilayetin nüfus artış-azalışına etki eden bir diğer önemli unsur idari yapıdaki değişikliklerdir. Vilayetin sınırlarında zaman zaman meydana gelen değişimler ilin nüfusunu haliyle etkilemiştir. Hopa'nın 1935'te vilayetten ayrılması ciddi bir nüfus düşüşünü beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan 1953'te Fındıklı'nın Rize'ye dâhil edilmesi, 1955 sayımında, ilk kez nüfusun ülke ortalamasının üzerine çıkmasını sağlamıştır. İlçe nüfuslarındaki artış ve azalışlarda ve şehir nüfusunun artışında idari değişikliğin etkisi görülmektedir.

Rize'de 1990'lardan sonra nahiye ve köylerden şehir merkezlerine yoğun bir göç başlamıştır. Bu göçle birlikte ilk kez 2000 yılı nüfus sayımında Rize şehir nüfusu, Rize köy nüfusunun önüne geçmiştir. Vilayetin doğal nüfus artış hızı genelde ülke ortalaması ile paralellik gösterse de yüksek göç nedeniyle gerçek nüfus artışı hep düşük seyretmiştir. Gerçek nüfus hareketine bağlı olarak vilayetin nüfusu sadece 1960'daki nüfus sayımında ülke ortalamasının üzerine çıkmıştır. Günümüzdeki sınırları üzerinden değerlendirildiğinde,¹⁰³ ilk sayımdan 2018 yılına kadar geçen 91 yılda Rize'nin nüfusu ortalama 2,3 kat artış gösterirken, ülke nüfusundaki artış 6 kat olmuştur. 1927'deki nüfus sayımında iller sıralamasında 37. olan Rize, 2018'de 56. sırada yer almıştır.

Bu tür çalışmalarda, çalışmaya konu bölgenin idari tarihinin bilinmesi son derece önemlidir. Zira idari taksimattaki değişiklikler, nüfus artış ve azalışında önemli bir faktördür. Öte yandan nüfusa

¹⁰³ Hopa hariç, Fındıklı dâhil.

dair kaynaklarda geçen her bilginin aynı sayım esasına göre olmayabileceği unutulmamalıdır. Kimi kaynaklar gerçek nüfus verilerini kullanırken kimileri hazır nüfus verilerini kullanmaktadır. Örneğin çalışılan bölgenin, 1935 yılı nüfusunu hazır nüfus verilerinden verip birkaç yıl sonrasını gerçek nüfus verilerinden vererek aradaki farkı, artış veya azalış olarak göstermek hata olur. Ya da hazır nüfus ile gerçek nüfus arasındaki fark sadece göçe bağlanmamalıdır. Çalışmada da görüldüğü gibi her iki nüfus arasındaki fark sadece göçten değil, gerçek nüfusun kütüklere sağlıklı yansımaysından da kaynaklanmaktadır. Ayrıca nüfusun yaş ortalamasına ve cinsiyete göre dağılımlarını gösteren tablolar dikkatle incelenmelidir. Bu tablolar özellikle yatay hareketliliğe dair önemli bilgiler içermektedir. Örneğin -Rize özelinde değerlendirildiğinde- kadına oranla erkek nüfusundaki ciddi azalışlar daha çok mevsimlik iç göç şeklinde yorumlanabilirken kadın nüfusundaki azalışın yükselmesi sürekli göçün arttığı şeklinde değerlendirilebilir. Bu ve benzer yönde yapılacak yorumlar bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının da iyi bilinmesi gerektirmektedir. Sonuç olarak nüfusa dair yapılacak çalışmalarda ilgili bölgenin sadece nüfus sayım sonuçlarını edinmek yeterli değildir. Bölgenin idari, coğrafi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerinin de iyi araştırılması gerekir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH.EUM.KLU (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-i Adli Kalemi)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Arşivi

2. Gazeteler

Çoruh

Resmî Gazete

Rize

Rize Postası

Zümrüt Rize

3. Diğer Kaynaklar

Akbayar, Nuri, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C:5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1238-1246.

Başaran, Sinan, "Cumhuriyet Dönemi Rize İdare Tarihi", *Türk İdare Dergisi*, Ankara 2018, Sayı:486, s. 49-75.

Başgelen, Nezi, *Anavatan'a Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde mubadil, muhacir ve mülteciler, 1923-1938, Genel Bir Bakış*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Bayar, Celal, "1940 Genel Nüfus Sayımı Metot ve Alınan Muvakkat Neticeler", *Türkiye İktisadiyatı*, Ankara (t.y.), s. 60-69.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (BDİE), *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1963.

BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 25.10.1970, İli: Rize*, Ankara (t.y.).

BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 26.10.1975 İli: Rize*, Ankara 1979.

BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 26.10.1975*, Ankara 1982.

BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 22.10.1980*, Ankara 1984.

- BDİE, *Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985 İli: Rize*, Ankara 1989.
- BDİE, *1990 Genel Nüfus Sayımı İli: Rize*, Ankara 1993.
- Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), *Genel Nüfus Sayımı Çoruh Vilayeti 20 İlkteşrin 1935*, C:15, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.
- BİGD, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, (t.y.).
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, C: 65, Ankara 1950.
- BİGM, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul 1961.
- BİGM, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1961.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), *Umum-i Nüfus Tahriri 27 Teşrin-i Evvel 1927*, Ankara 1927.
- BİUM, *Türkiye Nüfusu*, No:3, Ankara 1928.
- BİUM, *İstatistik Yıllığı*, C: 2, Sayı: 8, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1929.
- BİUM, *22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı*, Neşriyat No: 359, (t.y.).
- BİUM, *Nüfus Sayımları 1927-1950*, Ankara 1953.
- Çakmak, Fevzi, “Cumhuriyet İdaresi'nin Nüfusu Kayıt Altına Alma Girişimlerine Bir Örnek:1934 Yılı Nüfus Taraması”, *Turkish Studies*, 2013, C: 8, S:7, s. 33-48.
- Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi Yayınları, İstanbul 1928.
- Erdoğan M. Murat – Kaya Ayhan, *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945*, (t.y.).
- http://cografyaharita.com/haritalarim/41_rize_ili_haritasi.png (Erişim tarihi: 11 Temmuz 2019).
- https://www.harita.gov.tr/images/urun/il_ilce_alanlari.pdf (Erişim tarihi: 15 Temmuz 2019).
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (Erişim Tarih: 15 Temmuz 2019).
- Karpat, H. Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Matbuat Umum Müdürlüğü (MUM), *T.C. Devlet Yıllığı 1928-1929*, İstanbul 1929.
- Olgun, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 27, S: 79, Ankara 2011, s. 1-36.
- “Rize”, *Yurt Ansiklopedisi*, C: 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983, s. 6340-6437.
- Üner, Sunday, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972.
- TBMM 11 No’lu Komisyon Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c025/tbmm04025011ss0011.pdf> (Erişim tarihi: 16 Ocak 2017).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 10, C: 20, B. 83, 19 Haziran 1957.
- Trabzon Vilayet Salnamesi*, C: 18, Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon 1318.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Nüfus Sayımı 2007*, Ankara 2008.
- Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Devlet Salnamesi (DS) 1925-1926*, İstanbul 1926.
- T.C. DS 1926-1927* (t.y.).
- T.C. DS 1927-1928* (t.y.).
- Yüceuluğ, Ratip, *Türkiye Nüfusu*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1947.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 505-533, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 20.12.2019 Kabul Tarihi: 09.01.2020

M. 1679-1683 (H.1089-1092) TARİHLİ HARPUT ŞER'İYYE SİCİLİNİN TANITIMI VE FİHRİSTİ¹

*Presentation and Index of Harput Shar'ıyyah Registration Dated AD 1679-1683 (AH
1089-1092)*

Yavuz KISA²

ÖZ

Osmanlı yargı sisteminin en önemli temsilcisi olan kadı tarafından verilen bütün kararlar ve muhtelif dönemlerdeki resmi kayıtları içeren belgelerin suretleri “Şer’iyye Sicili” denilen defterlere kaydedilirdi. Şer’iyye sicilleri, Osmanlı Devleti’nin siyasi, askeri, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısının ortaya konulmasında birinci elden kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, M. 1679-1683 (H.1089-1092) tarihli Harput Şer’iyye Sicilinin tanıtımı yapılmış ve içerdiği belgelerin fihristi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harput, Şer’iyye Sicili, Mahkeme, Kadı.

ABSTRACT

All the decisions taken by the kadi who is the most important representative of the Ottoman judicial system and the copies of the documents containing official records in various periods were recorded in the books called “Şer’iyye Sicili”. These books are among first hand sources for revealing the political, military, economic, social and cultural structure of the Ottoman Empire.

In this paper, the Harput “Şer’iyye Sicili” dated AD 1679-1683 (AH 1089-1092) was introduced and the index was given of the documents it contained.

Key Words: Harput, Shar’ıyyah Record, Court, Kadi.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ilk dönemlerden itibaren “kaza” denilen idari bölgelere padişahların yasal yetkisini temsil eden bir kadı atamıştı³. Kelime anlamı olarak “hükmeden”, “yerine getiren” manalarına gelen kadı, Osmanlı Devleti’nde geniş kapsamlı yetkileri bulunan ve şer’iyye mahkemelerinde yargı görevini ifa eden kişilere denir⁴.

Kadıların her türlü davaları dinleyip karara bağladığı yere meclis-i şer’iyye (şer’iyye

¹ Bu makaleye konu olan Harput Şer’iyye sicili defterinin 125-247 sayfa aralığı, Prof. Dr. Enver ÇAKAR danışmanlığında “H.1091-1092/M.1680-1681 (s.125-247) Tarihli Harput Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)” isminde Yavuz KISA tarafından 2015 yılında yapılmıştır.

² Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, ykisa@firat.edu.tr/yvzkisa@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7101-3085>

³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)* (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.108.

⁴ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, 1.Kitap, İstanbul, 1990, s.227. Kadılık müessesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014; Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, *OTAM*, S.8, Ankara, 1997, s.1-71; İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.30, Ankara, 1975, s.117-128; Mustafa Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.13, S.1-2, Ankara, 1955, s.27-51; Coşkun Üçok ve Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.

mahkemeleri) adı verilir. Bu mahkemeler kadı ve emrinde bulunan mülâzım, kâtip ve muhziirlardan oluşmuştu. Davalar meclis-i şer' veya mahfil-i kazâ denilen yerlerde görüşülürdü⁵. Kadı veya naibi tarafından tutulan zabıtların tutulduğu defterlere kadı sicilleri, kadı defteri, sicil-i mahfuz ve en yaygın kullanımıyla Şer'iyye sicilleri denilmektedir⁶.

Bir şehrin sosyal, ekonomik, askeri ve kültürel geçmişine ait belgeleri içeren şer'iyye sicilleri, Osmanlı tarihini araştırmak isteyenler için birinci elden kaynak niteliğindedir.⁷ Şer'iyye sicillerinde bulunan belgeler, konularına göre üç kısımda toplanabilir. Bunlardan ilki mahalli konuları ihtiva eden ve kadı tarafından düzenlenip sicile yazılan hüccet, i'lam, ma'rûz, mürasele gibi belgeler; ikincisi resmîyete geçirilmesi istenen vakıf, hibe, şehadet, vekâlet ve veraset gibi konulara ait belgeler; üçüncüsü ise hükümet ve devlet adamları tarafından gönderilen ferman, berat ve buyruldu kayıtlarını içeren belgelerdir⁸.

1. Harput Sancağı

Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde bulunan Harput ve çevresi, coğrafi konumuyla eski devirlerden beri yerleşim yeri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Tarih öncesi dönemlerde birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu bölge, 1071 yılında yapılan Malazgirt savaşıyla Türklerin eline geçmişti⁹. İdari bakımdan Osmanlı hâkimiyetine 1516 yılında giren Harput Sancağı, XVI. yüzyılın sonlarına kadar idari, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda sürekli bir gelişme içinde olmuştur¹⁰. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı klasik bir Osmanlı sancağı özelliğini koruyan Harput, daha sonra mali açıdan Maden-i Hümâyun'a bağlanmış, idari bakımdan ise Diyarbakir Eyaleti'ne bağlılığını sürdürmüştü. 1845 yılında eyalet haline getirilen Harput, Diyarbakir'den Eyaleti'nden ayrılmıştı. Ancak 1878 yılında tekrar vilayet haline getirilmiş ve valiler tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Cumhuriyet tarihine kadar vilayet statüsü değişmeyen Harput, 1867 yılında Ma'mûratü'l-Aziz ismini aldıktan sonra, önce El-aziz daha sonra Elazığ ismini almıştır¹¹.

2. M. 1679-1682 (H.1089-1092) Tarihli Harput Şer'iyye Sicili

İncelememize konu olan Harput Şer'iyye Sicili, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde olup, 38244-VI demirbaş numarası ile muhafaza edilmektedir. Bu defter, M. 1679-1682 (H.1089-1092) yılları arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Defterde 3-72 sayfalarında hükümet ve devlet adamları tarafından gönderilen belgeler; 72-247 sayfalarında ise mahalli konuları ihtiva eden belgeler çoğunluktadır. Defterdeki sayfa numaraları sonradan verilmiş olup, orijinal değildir. İki yüz kırk yedi sayfadan oluşan bu defterin birinci ve ikinci sayfaları olmayıp, numaralandırma işlemi ise üçüncü sayfadan başlamıştır. Defterde yer alan belgelerin tasnifini kolaylaştırmak amacıyla, her sayfa 1'den başlamak üzere "(s.5/b.1)" şeklinde tarafımızdan numaralandırılmıştır. Ayrıca defterdeki bazı varakların sıralamasının yanlış yapıldığı tespit edilmiştir¹².

⁵ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s.108.

⁶ Abdulaziz Bayındır, "Osmanlı'da Yargının İşleyişi", *Osmanlı*, C.6, Ankara, 1999, s.432.

⁷ Şer'iyye Sicilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988; Münir Atalar, "Şer'îye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", *Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.4, Ankara, 1980, s.303-328; Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Gelişimi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009; Vehbi Günay, "Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'îye Sicillerinin Envanter ve Kataloglarının Tespiti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.18, S.2, 2003, s.71-82.

⁸ Mustafa Öztürk, "Harput Şer'iyye Sicilleri", *Tarih İçinde Harput Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Elazığ, 1992, s.74.

⁹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.13-14, 31.

¹⁰ Enver Çakar ve Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ, 2017, s.5.

¹¹ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Ceren Ofset ve Matbaacılık, Elazığ, 1999, s.27, 35, 76.

¹² Bu durum, 39-41; 53-55; 61-63; 67-69; 72-74; 101-103; 108-110; 111-113; 114-116; 118-122 numaralı varakların birbirleriyle yerleri değiştirilerek düzeltilmiştir.

Defterdeki belgeler genel olarak okunaklı ve düzgün yazılmıştır. Toplam belge sayısı 652'dir. Ancak bu belgelerin bir tanesi yarım bırakılmış (s.47/b.3), bir tanesi de silik (s.57/b.1) durumdadır. Ayrıca üç tanesinin üzeri çizili (s.40/b.1, s.40/b.2, s.40/b.3) bir tanesinin üzeri karalanmış (s.173/b.3), dört tanesinin de (s.88/b.2, s.93/b.1, s.190/b.1-209/b.1) üzerine "battal" yazılarak iptal edilmiştir. Dolayısıyla defterdeki geçerli belge sayısı 642'dir. Bununla beraber defterdeki bazı belgelerin mükerrer olarak yazıldığı tespit edilmiştir.¹³

İncelememize konu olan defterdeki belgelerin büyük çoğunluğunun sosyal ve iktisadi konularla ilgili olduğu görülmektedir. Sosyal içerikli belgeler içerisinde; miras, vasi tayini, hibe, eşkıyalık ve sosyal düzeni bozan hadiseler ile cinayet, hırsızlık olayları; iktisadi içerikli belgeler içerisinde ise satış akdi, borç, vergi tahsili ve mal ve toprak anlaşmazlıkları gibi konuları içeren birçok kayıt bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tayin ve görevden alma, menzil ve yol güvenliği ile devlet görevlileri hakkında idari ve siyasi konuları içeren belgeler de mevcuttur.

3. 1679-1682 (H.1089-1092) Tarihli Harput Şer'iyeye Sicilinde Yer Alan Belgelerin Fihristi

- (s.3/b.1): Bir ürünün satışına dair hüccet kaydı.
(s.3/b.2): Gürcü Bey Mahallesi'ndeki zimmiler üzerine, bir görevli atanmasına dair 1091 tarihli hüccet kaydı.
(s.3/b.3): el-Hac Bayram Bey'in evlerinin ve bağının satışına dair hüccet kaydı.
(s.3/b.4): Has melikinin masraflarının karşılanmasına dair 1092 tarihli belge.
(s.4/b.1): Harput'ta bir Müslümanın öldürülmesinin keşfine dair 1091 tarihli buyruldu kaydı.
(s.4/b.2): Herdi, Parçikan, Zeyve aşiretlerinden bedel-i sürsat mallarının bir an önce tahsil ettirilmesine dair 1091 tarihli buyruldu kaydı.
(s.4/b.3): İçme Köyü'nde Kenan'ın tasarrufunda bulunan toprağa müdahale ettirilmemesine dair 1091 tarihli buyruldu kaydı.
(s.5/b.1): Ahur Köyü'nden Keşiş isimli zimminin on iki yaşındaki oğlunun kaybolmasının keşfine dair Rebî'ü'l-âhîr 1091 tarihli buyruldu kaydı.
(s.5/b.2): İsmail Bey'in tasarrufunda bulunan toprağa müdahale edilmesi ve fazladan öşür talep edilerek rencide edilmesi üzerine, İsmail Bey'in haklarının gözetilmesine dair Cemâziye'l-evvel 1091 tarihli i'lâm kaydı.
(s.5/b.3): Harput'ta İsmail ve Süleyman'ın fazladan akçe talep edilerek rencide edilmeleri üzerine, vergiler toplanırken kanunlara uyulmasına dair Rebî'ü'l-âhîr 1091 tarihli ferman kaydı.
(s.6/b.1): Satış akdine dair bir kayıt.
(s.6/b.2): Avarız tahririne dair 1091 tarihli kayıt.
(s.6/b.3): Harput Kazası'nda sâdât-ı kirâmdan Seyyid Musa torunlarının vergilerden muaf oldukları ve bunların herhangi bir taleple rencide edilmemelerine dair Cemâziye'l-evvel 1091 tarihli buyruldu kaydı.
(s.7/b.1): Ehl-i örf taifesinin kanunlar dışında fazladan vergi talep etmemesi ve ahalinin rencide edilmemesine dair Cemâziye'l-evvel 1091 tarihli buyruldu kaydı.
(s.7/b.2): Mustafa Çelebi'nin vekil tayin edilmesine dair Receb 1091 tarihli berat kaydı.
(s.7/b.3): İsmican hatunun Hamidi Köyü'nde Adedi mevziinde bulunan emlak ve topraklarının satışına dair Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
(s.8/b.1): Harput'a bağlı havâss-ı hümâyun köylerinden Könk köyünün senede yirmi bin akçe malının ber vech-i iştirak ile Ahmed ve Seyyid tarafından tahsil edilerek Van kulları ağasına teslim edilmesine rağmen iki seneden beri reayaya müdahale olunması üzerine, kanun dışında akçe talep edilmemesine dair Receb 1091 tarihli ferman kaydı.
(s.8/b.2): Mükerrer belge.
(s.9/b.1): Tilenzid Köyü'ndeki elde edilen mahsullerin İsmail Efendi'ye teslim edilmesine dair 1090 tezkere kaydı.

¹³ Mesela, s.8/b.1-8/b.2, s.49/b.1-49/b.2, s.59/b.1-59/b.2, s.111/b.1-111/b.2, s.163/b.1-163/b.2.

- (s.9/b.2): Yenice Köyü'nden bir müdd¹⁴ buğday ve Tilenzid Köyü'nden iki müdd arpanın teslim edilmesine dair 1090 tarihli tezkere kaydı.
- (s.10/b.1): Tilenzid Köyü'ndeki mahsullerin İsmail Efendi'ye teslim edilmesine bir kayıt.
- (s.10/b.2): Tilenzid Köyü'ndeki mahsullerin İsmail Efendi'ye teslim edilmesine dair 1091 tezkere kaydı.
- (s.10/b.3): Her sene verilen iki yüz kile arpanın teslim edilmemesi üzerine, alaybeyi tarafından bir an evvel tahsil ettirilerek Harput kadısına teslim edilmesine dair 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.10/b.4): Harput'ta artık vergi ödemeye kudreti olmayan kişinin muaf olma ricasına dair kayıt.
- (s.10/b.5): Sarpulı Köyü'ndeki mahsulün tahsiline dair 1091 tarihli kayıt.
- (s.11/b.1): Harput'ta eksik kalan sürsat zahiresinin tahsil edilmesine dair Evâsıt-ı Şevvâl 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.12/b.1): Esnafa arpa salyânesinden isabet eden otuz beş kuruşun şehir kethüdası Ebubekir Çelebi tarafından tahsil ettirilmesine dair Evâhir-i Şaban 1091 tarihli kayıt.
- (s.13/b.1): Harput'a bağlı havâss-ı hümâyun köylerinden Kônk köyünün her sene Van kullarına vermiş olduğu yirmi bin akçenin dışarıdan müdahale olunmaması ve reayanın rencide edilmemesine dair Safer 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.13/b.2): Diyarbakir'den Malatya'ya kadar yol güvenliğinin sağlanması hususunda Safer 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.13/b.3): Harput'a bağlı havâss-ı hümâyun köylerinden Kônk köyünün 1089 ve 1090 senelerine ait mahsulün Mehmed tarafından tahsil edilmesi hususunun araştırılmasına dair Receb 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.14/b.1): Harput emini Mehmed Ağa'nın zimmetinde olan 1089 ve 1090 yıllarına ait malın bir an evvel tahsil ettirilmesine dair 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.14/b.2): Kônk Köyü'nden Seyyid Ahmed'in mutasarrıf olduğu mala dışarıdan herhangi bir müdahale ettirilmemesine dair Receb 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.15/b.1): Hoh Köyü'nde bir yaralama olayının keşfine dair Safer 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.15/b.2): Harput'ta ehl-i örf taifesinin haksız yere vergi talep ederek zimmileri rencide etmeleri üzerine, vergi toplamada kanunlara uyulmasına dair Harput kadısına hitaben yazılan Evâhir-i Receb 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.16/b.1): Harput'ta Câmî-i Kebîr imamı olan Seyyid Halil'in görevini ihmal etmesi üzerine, yerine Süleyman'ın atanmasına dair Rebî'ü'l-âhîr 1091 tarihli berat kaydı.
- (s.16/b.2): Diyarbakir'den Harput'a kadar yol güvenliğinin sağlanması hususunda Receb 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.17/b.1): Bir yaralama olayının keşfine dair Rebî'ü'l-âhîr 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.17/b.2): Harput Kazası'nda bazı kişilerin vergilerini vermekte muhalefet etmesi üzerine, Murtaza Paşa'nın tayin olunması ve vergilerin düzenli bir şekilde toplatılmasına dair Rebî'ü'l-âhîr 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.17/b.3): Harput mukâtaasına bağlı bazı havâss-ı hümâyun köylerinin vergilerini vermekte muhalefet etmesi üzerine, vergilerin bir an önce toplatılması için Diyarbakir Beylerbeyliğine hitaben gönderilen Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhîr 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.18/b.1): Harput mukâtaasına bağlı köylerdeki bağlardan alınan vergilerin yedi seneden beri toplanmaması ve mukâtaa gelirlerine zarar verilmesi üzerine, bu gelirlerin kanunlara uygun olarak bir an evvel toplatılmasına dair Diyarbakir Beylerbeyliğine hitaben gönderilen Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhîr 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.19/b.1): Harput Kazası'nda Paşam oğlu Ali Çavuş ile Kara Mehmed oğlunun geçen seneden beri üzerinde olan iltizam mahsulünün talep edilmesine dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-âhîr 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.19/b.2): Harput Kazası'nda muhızır başı olan Mahsud'ın bir kusuru yok iken görevinden azl edilerek, yerine İbrahim'in tayin olmasına dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli berat kaydı.

¹⁴ Çoğunlukla hububat ve bakliyat gibi kuru besinlerin ölçüğünde kullanılan ölçüğe denir. Cengiz Kallek "Müd", *TDV İ.A.*, İstanbul, 2006, s.457.

- (s.20/b.1): Alaca Köyü'nden talep edilen vergi için Evâ'il-i Ramazan 1091 tarihli tahrir kaydı.
- (s.21/b.1): Harput alaybeyi ve emininin Cihanbeyli aşiretinden olan kişilere öncülük ederek eşkıyalık yapmaları üzerine, bunların yakalanıp mahkemeye getirilmesine dair 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.21/b.2): Sarpulı ve Perçenç köylerindeki mahsulün iltizama verilmesine dair 1091 tarihli tezkere kaydı.
- (s.21/b.3): Süleyman Ağa'nın Âsîâne-i Sa'âdete giderken yol üzerindeki yerlerden ihtiyaçlarının karşılanmasına dair Ramazan 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.21/b.4): Hoğu Köyü mahsulünün Bektaş Bey'e doksan kuruşa verilmesine dair 1091 tarihli tezkere kaydı.
- (s.21/b.5): Müezzin olan Ebubekir Efendi hakkında bir şikâyet kaydı.
- (s.22/b.1): Harput Kazası'ndaki yeniçeri serdarının yerine İsmail'in tayin edilmesi, izin tezkeresi olan asker taifesinin zabt edilmesi ve asker taifesinden vefat edenlerin defterlere kaydedilerek merkeze gönderilmesine dair Şaban 1091 tarihli i'lâm kaydı.
- (s.22/b.2): Gürdikan ve Kohman aşiretlerinden on nefer adamın mal-ı miriyi ödememesi üzerine Harput Kalesi'ne haps edildikleri ve mal-ı miriyi ödemedikleri suretçe serbest bırakılmayacaklarına dair Harput kadısına ve dizdarına hitaben yazılmış buyruldu kaydı.
- (s.22/b.3): Cihanbeyli aşiretine bağlı kişilerin köylerde yapmış oldukları eşkıyalıkların araştırılmasına dair 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.23/b.1): Verginin bir an evvel tahsil ettirilmesine dair Şevvâl 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.23/b.2): Harput Kazası'na bağlı Habusı Köyü'nde levendat taifesinin eşkıyalık yapması üzerine, reayanın korunmasına ve rencide ettirilmemesine dair Harput'taki görevlilere hitaben yazılan 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.23/b.3): Basra valisi Hasan Paşa'nın Âsîâne-i Sa'âdete giderken Harput Kazası'nda zahiresinin hazır edilmesine dair Şevvâl 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.24/b.1): Vergilerin kanuna uygun şekilde tahsil ettirilmesine dair Şevvâl 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.24/b.2): Kuzabad Nahiyesi'ne bağlı Holvenk ve Bizmişen köylerinde bulunan çeşmelerin suları yetersiz olmasından dolayı köy halkı harap ve perişan olmuş, bunun üzerine her sene miriye sekiz akçe vermek ve çeşmeleri tamir etmek şartıyla Holvenk Köyü'ndeki üç çiftlik toprağın tasarrufunun Ahmed'e verilmesine dair Şevvâl 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.25/b.1): Diyarbekir valisi Mahmud Paşa tarafından gönderilen mübaşir yoluyla Harput'a bağlı nahiyeye ve köylerin hisselerine düşen paranın tahsil edilmesine dair Evâ'il-i Zilka'ade 1091 tarihli tahrir kaydı.
- (s.27/b.1): Kuzabad Nahiyesi'ne bağlı Holvenk ve Bizmişen köylerinde bulunan çeşmelerin suları yetersiz olmasından dolayı köy halkı harap ve perişan olmuş, bunun üzerine her sene miriye sekiz akçe vermek ve çeşmeleri tamir etmek şartıyla Holvenk Köyü'ndeki üç çiftlik toprağın tasarrufunun Ahmed'e verilmesine dair Şevvâl 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.27/b.2): Bir cinayet olayının keşfine dair Rebî'ül-evvel 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.28/b.1): Tımar hissesinin tasarrufu hususundaki anlaşmazlığa dair Rebî'ül-evvel 1091 buyruldu kaydı.
- (s.28/b.2): Harput sakinlerinden Seyyid Osman ile Kasap Seyyid Osman arasında alacak-verecek meselesinin halline dair 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.28/b.3): Diyarbekir valisi Mahmud Paşa'nın emriyle Süleyman Ağa'nın ihtiyaçlarının karşılanmasına dair Zilka'ade 1091 tarihli tezkere kaydı.
- (s.28/b.4): Harput'tan her sene gönderilen yağ ve peynirin düzenli bir şekilde toplatılmasına dair Zilka'ade 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.29/b.1): Harput'taki bir vakfa görevli atamasına dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1091 tarihli berat kaydı.
- (s.29/b.2): Harput'ta reayaya eziyet eden eşkıyaların yakalanıp, cezalandırılmalarına dair ferman kaydı.

- (s.29/b.3): Kaim-makam tayinine dair Zi'l-hicce 1091 tarihli berat kaydı.
- (s.29/b.4): Harput'tan iki yüz altmış kuruş akçenin tahsiline dair Evâ'il-i Zi'l-hicce 1091 tarihli tahrir kaydı.
- (s.31/b.1): Ömer Çavuş'un yeniçeri serdarı tayin edilmesi, izin tezkeresi olan asker taifesinin zabt edilmesi ve asker taifesinden vefat edenlerin defterlere kaydedilerek merkeze gönderilmesine dair Şaban 1091 tarihli i'lâm kaydı.
- (s.31/b.2): Harput'ta bulunan kışlakçılardan resm-i kışlak vergisinin toplanması için Hüseyin ve Halil Bey'in görevlendirilmesine dair 1091 tarihli tezkere kaydı.
- (s.31/b.3): Kaim-makam tayinine dair Muharrem 1092 tarihli berat kaydı.
- (s.31/b.4): Harput Kalesi'nde halen tutuklu olan on iki eşkıyanın firar etmemeleri için dikkatli olunması hususunda Muharrem 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.32/b.1): Harput'ta eksik tahsil edilen nüzul malının Harput alaybeyi tarafından biran evvel tahsil ettirilmesine dair 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.32/b.2): Harput'ta bir alacak-verecek meselesine dair mektup kaydı.
- (s.32/b.3): Kerkük Kalesi'nde görevli askerlere gönderilen mevacicilerin güvenli bir şekilde ulaştırılması için geçiş güzergâhı üzerinde bulunan kadılara hitaben yazılan Zi'l-hicce 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.33/b.1): Bir yaralama olayının keşfine dair Safer 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.33/b.2): Daha önce satılması yasaklanan şarabın halen Harput'ta bazı kişiler tarafından satılması üzerine, Müslüman ve zimmilerin teftiş edilmesine dair Safer 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.33/b.3): Palu'lu olan bir zimminin Müslüman olmasına dair Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.33/b.4): Anadolu'nun sol koluna kassam tayinine dair Receb 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.34/b.1): Van kullarına Diyarbekir irsaliyesinden sevk olunan kırk bin kuruş ile ber vech-i ocaklık verilen Harput Sancağı gelirlerinin Van ayanlarından Ali Bey ve Şaban Kethüda ortaklığıyla bir seneliğine otuz bin kuruşa iltizama verilmesine dair 1091 tarihli ferman kaydı.
- (s.34/b.2): Harput emini el-Hac Mehmed ve Hüseyin'in kanun dışında reayadan fazla para aldıkları iddiasının araştırılmasına dair Safer 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.35/b.1): Diyarbekir'den Harput'a varınca yol üzerindeki kadılardan yedi adam ve yedi menzil bargirinin hazır bulundurulmasına dair Rebî'ül-evvel 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.35/b.2): Zeyve Köyü'nde Şeyh Musa Herdi Câmîi'sinin imam ve hatibi olan Mehmed'in vefat etmesi üzerine, yerine Hüseyin'in atanmasına dair Evâhir-i Zilka'ade 1091 tarihli berat kaydı.
- (s.35/b.3): Hamamcı Çercis'den çocuklarına kalan eşyalarının ve parasının tahririne dair hüccet kaydı.
- (s.35/b.4): Kuyulu Köyü'nde bulunan boyahanenin satışına dair 1092 tarihli tezkere kaydı.
- (s.35/b.5): Germili ve Kinederiç köylerindeki cari olan suyun keşfine dair Rebî'ül-evvel 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.36/b.1): Diyarbekir'den Harput'a varınca yol üzerindeki kadılardan iki adam ve iki menzil bargirinin hazır bulundurulmasına dair Rebî'ül-âhîr 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.36/b.2): Tahsil edilmesi gereken verginin halen ödenmemesi üzerine, Ebubekir Ağa vasıtasıyla vergilerin bir an evvel tahsil ettirilmesine dair Rebî'ül-âhîr 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.36/b.3): Menziller için zahire temin ettirilmesine dair buyruldu kaydı.
- (s.37/b.1): Harput'a bağlı havâss-ı hümâyun, züema, tımar köylerinin ve çiftlik sahiplerinin göçebe cemaatler tarafından uğradıkları zararlar hakkında Evâil-i Rebî'ül-âhîr 1092 tarihli tahrir kaydı.
- (s.39/b.1): Harput'taki havâss-ı hümâyun, züema ve tımar köylerinin göçebe uluslar tarafından uğradıkları zararın keşfi için bir hâkim talep edilmesi ve bu hâkimin masraflarının köy ahali tarafından karşılanacağına dair Evâsıt-ı Rebî'ül-âhîr 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.40/b.1): Bir yaralama olayına dair Evâsıt-ı Rebî'ül-âhîr 1092 tarihli hüccet kaydı. (Belge üzeri çizilerek iptal edilmiştir)
- (s.40/b.2): Bir toprağın ve mahsulün yarı hissesinin satışına Evâhir-i Rebî'ül-âhîr 1092 tarihli hüccet kaydı. (Belge üzeri çizilerek iptal edilmiştir)

- (s.40/b.3): Diyarbekir'den Çemişgezek'e varıncaya kadar yol üzerinde bulunan kadılardan iki adam ve iki adet menzil bargiri tedarik ettirilmesine dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli buyruldu kaydı. (Belge üzeri çizilerek iptal edilmiştir)
- (s.41/b.1): Geçen yıldan kalan nüzul ücretinin tahsil edilmesi için Evâsıt-ı Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli tahrir kaydı.
- (s.42/b.1): Bir mutasarrıf tayinine dair Şaban 1091 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.43/b.1): Harput'ta yeniçeri serdari azl edilerek yerine beşinci bölükten Hacı Murad'ın tayin edilmesi, izin tezkeresi olan asker taifesinin zabt edilmesi ve asker taifesinden vefat edenlerin defterlere kaydedilerek merkeze gönderilmesine dair Rebî'ü'l-âhir 1092 i'lâm kaydı.
- (s.43/b.2): Devlet-i Âliyye'den giden ulaklara Harput'ta bargir verilmemesi hususunun teftiş ettirilmesine dair Rebî'ü'l-âhir 1092 buyruldu kaydı.
- (s.43/b.3): 1091 senesine ait Harput'ta toplanan bedel-i nüzul malından kalan beş yüz yirmi yedi kuruşun bir an evvel tahsil ettirilmesine dair Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.44/b.1): Harput Sancağı'nda alaybeyi olan Mustafa'nın vefat etmesi üzerine, yerine Osman'ın tayin olmasına dair berat kaydı.
- (s.44/b.2): 1092 senesinde Harput Kazası'nın iki yüz seksen sekiz nüzul hanesi olup, her bir hanesinden dokuz kuruş tahsil ettirilmesine dair Rebî'ü'l-âhir 1092 buyruldu kaydı.
- (s.44/b.3): 1092 senesinde Harput Kazası'nın iki yüz seksen sekiz nüzul hanesi olup her bir hanesinden dokuz kuruş tahsil ettirilmesi için Mehmed Ağa'nın tayin olmasına dair Rebî'ü'l-âhir 1092 buyruldu kaydı.
- (s.45/b.1): Harput'a bağlı Pağnik Köyü'ndeki zahire ve tahılların tahsil edilmesine dair i'lâm kaydı.
- (s.45/b.2): Harput'ta çalışan eşyaların sicilleriyle beraber Tüfenkçibaşısına teslim edilmesi ve merkeze gönderilmesine dair i'lâm kaydı.
- (s.45/b.3): Harput'a bağlı Bağdere Köyü'nde iltizam olunan toprağın tasarrufu hususuna dair i'lâm kaydı.
- (s.45/b.4): Bir vekil tayinine dair Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli i'lâm kaydı.
- (s.45/b.5): Harput Kazası'nın kassamlık görevinin Harput kadısına verilmesine dair Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli i'lâm kaydı.
- (s.46/b.1): Diyarbekir Eyaleti'ne kassamlık tayinine dair Rebî'ü'l-âhir 1092 i'lâm kaydı.
- (s.46/b.2): Terekelerin kayıt altına alınmasına dair buyruldu kaydı.
- (s.46/b.3): Harput'a bağlı Körpe Köyü'nde bulunan bir çiftlikte iltizam sahibi olan Mahmud'un reayaya eziyet etmesine dair i'lâm kaydı.
- (s.46/b.4): Tımar meliki Asdur'un yüz yirmi kuruş masrafları için para talep edilmesine dair Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1092 buyruldu kaydı.
- (s.46/b.5): Harput Sancağı kaim-makamı hakkındaki şikâyetlere dair Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli i'lâm kaydı.
- (s.47/b.1): Harput'ta fazladan iltizam talep edilmesi hususunun araştırılmasına dair 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.47/b.2): Harput Kazası'ndan talep edilen bedel-i nüzulün tahsiline dair buyruldu kaydı.
- (s.47/b.3): Yarım kalmış bir belge.
- (s.48/b.1): 1092 senesinde Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı kadılıkların iki bin üç yüz otuz üç ve buçuk rub' nüzul hanesi olup, her bir hanesinden altışar yüz akçe tahsil ettirilmesine dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli ferman kaydı.
- (s.48/b.2): Harput Kazası'nda kassamlık görevinin İlyas Efendi'ye verilmesine dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli bir kayıt.
- (s.48/b.3): Bir hırsızlık olayının keşfine dair 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.49/b.1): Harput'ta Gökçeşâde Mescidi'ne, Mehmed'in atanmasına dair Zilka'ade 1089 tarihli berat kaydı.
- (s.49/b.2): Harput'ta Gökçeşâde Mescidi'nin imamlık görevinin Mehmed'e verilmesine dair bir kayıt.

- (s.49/b.3): Harput'ta Gökçe-zâde Mescidi'ne imam atanmasına dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli i'lâm kaydı.
- (s.50/b.1): Harput Kazası'na bağlı nahiye ve köylerden 1092 senesine ait nüzul malının tahsil olunmasına dair Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli tahrir kaydı.
- (s.52/b.1): Harput'ta 1092 senesine ait nüzul malından esnafların hissesine düşen paranın tahsiline dair tahrir kaydı.
- (s.52/b.2): Harput'ta su yolcusu görevini yapan es-Seyyid Ebubekir'in vefat etmesiyle, yerine kardeşi es-Seyyid Mahmud'un atanmasına dair Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli berat kaydı.
- (s.52/b.3): Bu seneki sefer-i hümâyun için harçlık akçesinin Ahmed Ağa tarafından tahsil edilmesine dair i'lâm kaydı.
- (s.53/b.1): Gidefik, Konakalmaz ve Genepi köylerinin 1092 senesine ait mahsulünün Ahmed Ağa tarafından tahsil ettirilmesine dair 1092 tarihli i'lâm kaydı.
- (s.53/b.2): Uluabad Nahiyesi'ne bağlı Gidefik, Konakalmaz ve Genepi köylerinin altı yüz kuruştan üç yıllığına Halil Ağa'ya iltizam verilmesine dair Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.53/b.3): Harput Kazası'nın her hanesinden beş kuruş ve üç rub' avarız ücreti toplanılmasına dair Muharrem 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.53/b.4): Harput'ta iki yüz kile arpanın eskiden olduğu gibi aynı düzende tahsil edilmesine dair Muharrem 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.54/b.1): Harput'ta bulunan Peygamber Mescidi evkafına görevli tayinine dair Ramazan 1090 tarihli ferman kaydı.
- (s.54/b.2): Harput ve Çüngüş yakınlarında vefat eden Hasan'ın ölümü ile ilgili Muharrem 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.54/b.3): Nazar Baba Tekke'sine görevli atamasına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli berat kaydı.
- (s.55/b.1): Harput'ta bulunan beş kıt'a tımar gelirinin tahsil ettirilmesine dair Muharrem 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.55/b.2): Harput'tan Diyarbekir'e gönderilen iki yüz kile arpanın tahsil ettirilmesi için Müslümanların ve zimmilerin ödemesi gereken miktara dair Evâ'il-i Receb 1092 tarihli tahrir kaydı.
- (s.56/b.1): Esnafa arpa salyânesinden isabet eden otuz dört kuruşa dair Receb 1092 tarihli tahrir kaydı.
- (s.57/b.1): Silik belge.
- (s.57/b.2): Harput Kazası'nın 1092 yılına ait avarız malının tahsil ettirilmesine dair Evâhir-i Cemâziyel-âhir 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.57/b.3): Tımar köylerinin her hanesine yirmi iki kuruş isabet etmesine dair kayıt.
- (s.57/b.4): Harput'ta esnafa avarız malından iki yüz yirmi dört kuruş isabet etmesine dair tahrir kaydı.
- (s.57/b.5): Harput'a bağlı Tilenzid Köyü'nden Hüseyin'in toprağına dışarıdan müdahale olunmamasına dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.58/b.1): Harput'ta tımar köylerinden talep edilen gelirlerin toplanmasında görevli Mustafa'nın Zülfikar'ı yaralaması üzerine, Mustafa'nın yakalanıp cezalandırılmasına dair Safer 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.58/b.2): Cihanbeyli ve Badılı aşiretlerinin Harput'tan geçerken vermiş oldukları zararlar sebebiyle, kendilerinden ahalinin zararlarının karşılanması için para talep edilmesine dair Şaban 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.58/b.3): Harput'ta bir görevli atamasına dair Cemâziyel-âhir 1092 tarihli tezkere kaydı.
- (s.59/b.1): Harput'ta bulunan Müderris Mescidinin görevlilerine dışarıdan müdahale olunmamasına dair Şaban 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.59/b.2): Mükerrer belge.
- (s.59/b.3): Câmî-i Kebîr evkafının mütevelliisi Hacı İbrahim'in vefat etmesiyle, yerine mütevelli tayin edilmesine dair Şaban 1092 tarihli berat kaydı.

- (s.59/b.4): Arslaniye Câmii'sine hatip tayin edilmesine dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli berat kaydı.
- (S.60/b.1): Diyarbekir'den Harput'a gelmek için yola çıkan ulema ve ayanların ekrağ taifesi tarafından eşya ve erzaklarının gasp edilmesi üzerine, bunların güvenli bir şekilde Harput'a gelmeleri için yapılan hazırlıklara dair Şaban 1092 tarihli buyruldu.
- (S.60/b.2): Harput'taki Ortak Mescidi imamının vefat etmesi üzerine, yeni bir imam tayin edilmesine dair Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli berat kaydı.
- (S.60/b.3): Harput'taki Gökçeoğlu Mescidinin imameti Ali Efendi'ye tevcih olunmasına rağmen, Ali Efendi'nin kendi rızasıyla görevinden feragat etmesine dair Evâsıt-ı Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (S.61/b.1): Herdi reayalarından bazı kişilerin eşkıyalık yapması ve bunların hakkında gelinmesine dair ferman kaydı.
- (S.61/b.2): Diyarbekir'deki Ermeni keşiş ve papazlardan vergi talep edilmesi üzerine, kanunlara uygun vergi alınması hususunda Diyarbekir Beylerbeyi ve Harput kadısına hitaben yazılan Evâhir-i Zilka'ade 1092 tarihli ferman kaydı.
- (S.62/b.1): Harput'ta bir esnaf şeyhi atamasına dair Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli berat kaydı.
- (S.62/b.2): Harput ve köylerinden eksik tahsil edilen nüzul akçesinin bir an evvel tahsil ettirilmesine dair Safer 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (S.63/b.1): Parçikanlı bir eşkıyanın hakkında gelinmesine dair Safer 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (S.63/b.2): Harput'ta Cihanbeyli, Badılı ve Herdi aşiretlerine mensup eşkıyalar ile haramzadelerin yakalanıp cezalandırılmalarına dair Safer 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (S.63/b.3): Harput'ta Cihanbeyli ve Badılı aşiretlerine mensup eşkıyaların hak ettikleri cezaların verilmesine dair Ramazan 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (S.64/b.1): Cihanbeyli aşiretinden Sarraç Hamza isimli eşkıyanın yakalanmasına dair i'lâm kaydı.
- (S.64/b.2): Diyarbekir Eyaleti'nde eksik tahsil edilen vergilerin bir an evvel Yusuf Ağa tarafından tahsil ettirilmesine dair i'lâm kaydı.
- (S.64/b.3): Harput ve köylerinden eksik tahsil edilen akçelerin bir an evvel tamamlanıp, Yusuf Ağa tarafından tahsil ettirilmesine dair i'lâm kaydı.
- (s.64/b.4): Harput'tan Diyarbekir Eyaleti'ne gönderilen seksen kuruş yağ akçesi ve yüz yirmi beş kuruş peynir akçesinin tahsil ettirilmesine dair Evâsıt-ı Şevvâl 1092 tarihli tahrir kaydı.
- (s.65/b.1): Bozulus Türkmen taifesinden Badılı ve Cihanbeyli aşiretleri iki bin adam ile Harput ve köylerine gelip tahminen on bin kuruş zarar vermeleri üzerine, bu eşkıyalardan zararların karşılanması ve hak ettikleri cezaların verilmesi için gönderilen Evâhir-i Receb 1092 tarihli ferman kaydı.
- (s.66/b.1): Bağdad muhafazasında bulunan Ömer Paşa'nın Harput'taki mallarının tahsil ettirilmesine dair Rebi'ü'l-evvel 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.66/b.2): Harput'a bağlı Çomak Köyü'nde beş bin beş yüz akçe tımara mutasarrıf olan Halil'in Bağdad seferinde bulunmasından dolayı tımarına zarar verilmemesine dair Muharrem 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.66/b.3): Masgerek Köyü'nde bir toprağın tasarrufu konusunda anlaşmazlığının çözümü için mübaşir tayin edilmesine dair Zilka'ade 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.67/b.1): Harput'ta Hasan'ın eşkıyalık yapması üzerine, yakalanıp cezalandırılmasına dair Zilka'ade 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.67/b.2): Harput'ta kaim-makam tayinine dair Zilka'ade 1092 tarihli tarihli berat kaydı.
- (s.67/b.3): Harput'a bağlı Zeyve Köyü'nde bulunan iki kıt'a tarlanın tasarrufu konusundaki anlaşmazlığa dair buyruldu kaydı.
- (s.68/b.1): Harput ve köylerinden eksik tahsil edilen nüzul akçesinin bir an evvel tamamının tahsil ettirilmesine dair Zilka'ade 1092 tarihli tarihli buyruldu kaydı.
- (s.68/b.2): Uluabad ve Kuzabad köylerine uğrayıp reayanın mallarını gasp eden Cihanbeyli ve Badılı aşiretlerinin hakkında gelinmesine dair Zilka'ade 1092 tarihli tarihli buyruldu kaydı.

- (s.68/b.3): Harput'a bağlı Zeyve Köyü'nde Mustafa'nın biraderinin katl olunması ve öşrünün Ali Ağa tarafından alıkonulması üzerine, bir mübaşir tayin olunarak konunun araştırılmasına dair Zilka'ade 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.69/b.1): Nüzul akçesinin ve diğer vergilerin tahsil ettirilmesine dair Evâsıt-ı Şevvâl 1092 tarihli bir kayıt. (Silik)
- (s.69/b.2): Harput'ta Ahmed Peykerici Câmii'sine bir imam tayin edilmesine dair Zilka'ade 1092 tarihli berat kaydı.
- (s.69/b.3): Levendat taifesinin Harput'ta reayanın mal ve mülkünü gasp etmesi üzerine, eşkıya teftişi için Mehmed bölükbaşının tayin edilmesi ve eşkıyaların bir an evvel yakalanıp cezalandırılmalarına dair Muharrem 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.70/b.1): Harput Kazası'nda ehl-i örf taifesinin aşiretlerden defter dışında fazla para talep ederek reayayı rencide etmeleri üzerine, ehl-i örf taifesinden kanuna göre hareket etmeleri hususunda Zilka'ade 1092 ferman kaydı.
- (s.70/b.2): Harput Kazası'ndan mal-ı miri için para tahsil edilmesine dair 1092 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.71/b.1): Şeyh Hasan'ın vefat etmesi üzerine, yerine Çelebi oğlunun atanmasına dair Şaban 1092 tarihli berat kaydı.
- (s.71/b.2): Harput'ta bulunan has çakırcıbaşılarının her yıl doğancıbaşılarna arpa ve saman vermelerine rağmen ehl-i örf taifesi tarafından çeşitli bahanelerle vergi talep edilerek rencide edilmeleri üzerine, kanun dışında para talep edilmemesi hususunda Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli ferman kaydı.
- (s.71/b.3): Çermik'te bir kişiyi katlederek firar eden eşkıyaların Ebubekir'in evine saklanması ve öşür tahsiline engel olmaları üzerine, bunların bir an evvel yakalanıp cezalandırılmalarına dair Muharrem 1093 tarihli buyruldu kaydı.
- (s.72/b.1): Sün Köyü'nde bulunan bağ, bahçe, ev ve tarlanın satışına dair Evâil-i Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.72/b.2): Kal'a Hamamı bitişiğinde bulunan yerlerin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâil-i Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.72/b.3): Hırhik Köyü'nde bir vasi tayinine dair Evâsıt-ı Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.73/b.1): Hızır bin Mehmed'in oğlu Sefer'in Zertariç, Donek ve Şeyhkatil köyleri civarında kaybolmasına dair Evâil-i Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.73/b.2): Şuşnaz Nahiyesi'nde bir bağ yerinin satışına dair Evâil-i Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.74/b.1): Hüseyin Ağa'nın ölen oğlu Bektaş'ın Çerçis Ağa'ya olan üç yüz kuruş borcuna karşılık, Endek mezrasında bulunan toprak ve mülklerin bir yıllığına verilmesi ve daha sonra senelik kırk kuruşa kiralanmasına dair Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.74/b.2): Endek mezrasında bulunan toprak ve mülklerin Çerçis Ağa'ya satılmasına dair Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.74/b.3): Hoğı Köyü'nde bulunan iki bâb kullanılabilir ve bir bâb harabe evin satışına dair Evâil-i Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.75/b.1): Mori mezrasında bulunan bir kıt'a bağın satışına dair Evâil-i Şevval 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.75/b.2): Hırhik Köyü'nde bulunan bir tarlanın satışına dair Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.75/b.3): Nikegos isimli zimminin Bektaş Beşe'ye olan otuz dört kuruş borcuna karşılık, bostan yerinin satışına dair Evâil-i Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.76/b.1): Perçenç Köyü'nden Ali Beşe ile Donek ve Hazer isimli zimmiler arasında bir arsanın tasarrufu konusundaki anlaşmazlığın çözümüne dair Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.76/b.2): Bizmişen Köyü'nde bulunan mal ve mülklerin satışına dair Evâil-i Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.76/b.3): Harput'ta Babuşcular çarşısında bulunan bir dükkânın satışına dair Evâil-i Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.76/b.4): Anguzı Köyü'nde bulunan bir bahçe yerinin ve üç kıt'a tarlanın satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.77/b.1): Meydan Mahallesi'nde bulunan bir bâb evin satışına dair Evâil-i Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.77/b.2): Câmi-i Kebîr Mahallesi'nde vefat eden el-Hâc Mustafâ bin Piyale'nin verasetinin paylaşılmasına dair Evâil-i Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.78/b.1): Pertek Kazası'nda Çelebi Ağa'nın yaptırmış olduğu Câmi'-i Şerîfin mütevelliliği hususunda, Ebubekir bin Hacı ile Monla Mehmed bin Osman arasındaki anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.78/b.2): Ahmed Bey Mahallesi'nde bulunan bir evin satışına dair Evâil-i Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.78/b.3): Sare Hatun Mahallesi'nden Hasan Beşe ile kardeşi Ahmed'in babalarından kalan bir malın paylaşımı hususundaki anlaşmazlığa dair Evâhir-i Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.78/b.4): Gürcü Bey Mahallesi'nde bulunan bir evin satışına dair Evâhir-i Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.79/b.1): Genepi Köyü'nde bulunan beş bâb evin ve arazilerin satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.79/b.2): Eymil Köyü'nün Fazlu Bey mezarında bulunan evlerin ve tarlaların satışına dair Evâhir-i Zi'l-hicce 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.80/b.1): Harput sakinlerinden olup Mısır'da vefat eden el-Hâc Hasan bin Mehmed'in verasetinin paylaşılmasına dair Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.80/b.2): Sare Hatun Mahallesi'nde bulunan iki bâb evin satışına dair Evâil-i Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.80/b.3): Ağa Câmi'-i Mahallesi'nde bulunan bir evin satışına dair Evâil-i Muharrem 1093 tarihli hüccet kaydı.
- (s.81/b.1): Şüşnaz Nahiyesi'nde bulunan bağ, bahçe ve evlerin satışına dair Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.81/b.2): Osman Kethüda mezarının Osman Efendi'ye iki yüz elli bir kuruşa satılmasına dair Evâhir-i Zilka'ade 1092 tarihli tezkere kaydı.
- (s.81/b.3): Sün Köyü'nde bir yaralama olayına dair Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.82/b.1): Çüngüş Kazası'na bağlı bir köyde yaralama olayına dair Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.82/b.2): Mollakendi Köyü'nde yetim kalan Mehmed'e, dayısı Mustafa'nın vasi tayin edilmesine dair Evâil-i Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.82/b.3): Mustafa Çelebi'nin küçük oğlu Mehmed'in nafaka ve kisveye ihtiyaç duyması sebebiyle, Norşin Köyü'nde bulunan çiftliğin satışına dair Evâsıt-ı Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.83/b.1): Karingid Köyü'nde bulunan on sekiz kıt'a tarlanın, harman yerinin ve bir bâb samanlığın satışına dair Evâil-i Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.83/b.2): Mollakendi Köyü'nde bulunan bir kıt'a bağın satışına dair Evâil-i Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.84/b.1): Mollakendi Köyü'nde mehr-i mu'accele karşılığı alınan bağın satışına dair Evâil-i Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.84/b.2): Hırhik Köyü'nde bulunan değirmenin ve bahçe yerinin bir hissesinin satışına dair Evâsıt-ı Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.84/b.3): Zağferani Köyü'nde bulunan bir bağın satışına dair Evâsıt-ı Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.85/b.1): Nökerik Köyü'nden İkob isimli zimminin ve oğullarının Müslüman olmasına dair Evâil-i Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.85/b.2): Mutasarrıf Zülfikar oğlu Mustafa'nın havâss-ı hümâyün köylerinden harabe haldeki Cünd köyüne Van kullarını yerleştirip, fazla para talep ederek reayaya zulmetmesine dair Evâil-i Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.85/b.3): Harput'tan Diyarbekir'e giderken meydana gelen bir hırsızlık olayına dair Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.86/b.1): Zeyve Köyü'nde bulunan tarlaların ve malların tasarrufu hususunda düşülen anlaşmazlığa dair Evâhir-i Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.86/b.2): Câmi-i Kebîr Mahallesi'nde bulunan mülklerin satışına dair Evâil-i Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.87/b.1): Mehmed ve Hızır kardeşler ile Mustafa arasındaki bir borcun ödenmesiyle ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.87/b.2): Kesrik Köyü'nde bulunan tarlanın ve bahçenin satışına dair Evâhir-i Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.87/b.3): Hoca Mahallesi'nde bulunan bir bâb evin satışına dair Evâhir-i Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.88/b.1): Karasaz Köyü'nde vefat eden Mehmed'in verasetinin taksim edilmesine dair Evâil-i Zilka'ade 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.88/b.2): Molla Ahmed Peykerici zaviyesinin müderrisi Osman Efendi ile Hasan Efendi arasındaki anlaşmazlığa dair Evâhir-i Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı (Belgenin üzeri battal yazılarak iptal edilmiştir).
- (s.89/b.1): Arslaniye (Esediyye) Mahallesi'nde babalarından kalan harabe arsanın tasarrufu konusunda Süleyman, Ali, Mehmed ile İvas arasındaki anlaşmazlığa dair Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.89/b.2): Danişmend Nahiyesi'nde bulunan bağ yerinin satışına dair Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.89/b.3): Câmi-i Kebîr Mahallesi'nden Mahmud'un kendi rızasıyla oğlu es-Seyyid Ahmed'e, Muri mezrasındaki tarlalarını vermesine dair Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.90/b.1): Müderris Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.90/b.2): Cihanbeyli aşiretinden Mustafa ile es-Seyyid Kalender'in hayvanlarını, Musli Ağa'ya satışına dair Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.90/b.3): Fakir olan zimmilerden para talep edilmemesine dair bir kayıt.
- (s.91/b.1): Hornik Köyü'nden Rezvan'ın öldürülmesine dair Evâsıt-ı Ramazan 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.91/b.2): Hornik Köyü'nden Eslan'ın babasını öldürmekle suçladığı Hamza, Şeyh Emir ile Hüseyin bin Hasan'ın subaşı olan Halil'i tutuklattığı ve cürm namıyla kendilerinden yüz elli kuruş aldığına dair Evâsıt-ı Ramazan 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.91/b.3): Kesrik Köyü'nde bulunan bir kıt'a tarlanın satışına dair Evâhir-i Ramazan 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.92/b.1): Ulus taifesinden olan Cebrail'in evinin basılıp, mallarının gasp edilmesine dair Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.92/b.2): Hasan Çelebi'nin eşkıyalarla bir olup, Cihanbeyli aşiretinden dört bin koyunu çalmasına dair Şevvâl 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.92/b.3): Muri Mezrasında Mahmud Çelebi'nin tarlalarını oğlu Ahmed'e vermesine dair Şevvâl 1092 tarihli tezkere kaydı.
- (s.93/b.1): Bir satış akdine dair Ramazan 1092 tarihli hüccet kaydı (Belgenin üzeri battal yazılarak iptal edilmiştir).
- (s.93/b.2): Muri Köyü'nde bulunan tarlaların satışına dair Ramazan 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.94/b.1): Câmi-i Kebîr Mahallesi'nde Ahmed'in es-Seyyid Halil Efendi'nin dükkânına girerek hırsızlık yapmasına dair Ramazan 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.94/b.2): Köylerde güvenilir kişilere iltizam vermekle görevli olan Ömer'in bazı çiftlik sahiplerini zarara uğratmasına dair Evâil-i Ramazan 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.95/b.1): Müderris Mahallesi'nde vefat eden Alaybeyi Mustafa'nın eşi Zeliha Hatun'a olan bin iki yüz kuruş mehr-i mu'accele borcuna karşılık, mallarının takas olarak verilmesine dair Evâsıt-ı Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.95/b.2): Ağa Câmî-i Şerîf Mahallesi'ndeki bir oda, ahır ve saman damının satışına dair Evâsıt-ı Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.96/b.1): Üngüzek Köyü'nden Ali'nin nikâhlı bir eşi olmasına rağmen, başka bir kadını üzerine almasına dair Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.96/b.2): Sare Hatun Mahallesi'nde bir evin satışına dair Evâhir-i Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.97/b.1): Harput'ta eşkiyaların reyanın eşya ve mallarına zarar vermesi üzerine, bunların yakalanması için alınan tedbirlere dair Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.97/b.2): Gürcü Bey Mahallesi'nde bir mülkün satışına dair Evâsıt-ı Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.97/b.3): Harput Kazası'nın kassamlık görevinin Mustafa'ya tevcih edilmesine dair Şaban 1092 tarihli berat kaydı.
- (s.98/b.1): Herdi aşiretinden olup Hornik Köyü sakinlerinden Mahmud ve kardeşinin çadırının basılması ve yaralanmalarına dair Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.98/b.2): Harput'ta es-Seyyid Mustafa'nın sekiz yaşındaki oğlunun ölümünün keşfine dair Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.98/b.3): Câmî-i Kebîr Mahallesi'nde bir vasi tayinine dair 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.99/b.1): Ebu Tahir Köyü'nden Veli Beşe'nin çocuklarının nafaka ve kisveye muhtaç kalması üzerine, beş adet harap damın satışına dair Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.99/b.2): Kinederiç Köyü'nden Hasan Beşe'nin evinin önünde öldürülmesine dair Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.99/b.3): Sürsürü Köyü'nden Avik isimdeki zimminin kızını evlendirmesine dair Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.100/b.1): Ortak Nahiyesi'nde Mevlüd ve Zekeriya'ya babalarından kalan malın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.100/b.2): Ebu Tahir Mahallesi'nden Emine ile Gürcü Bey Mahallesi'nden Depanos isimli zimmi arasındaki borç tesciline dair Evâil-i Şaban 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.101/b.1): Perçenç Köyü'nden Kaftik'in oğullarının Beşir Beşe'ye olan borcunun tesciline dair Evâil-i Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.101/b.2): Çüngüş Kazası'nda bir bağ yerinin satışına dair Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.101/b.3): Harput'ta bir kölenin satışına dair Evâil-i Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.102/b.1): Pekinik Nahiyesi'nde bulunan bağ ve bahçe yerinin satışına dair Evâil-i Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.102/b.2): Alaca Mahallesi'nde altı menzilin ve Malatya Kazası'na bağlı Şure Nahiyesi'nde bulunan bir bağ yerinin satışına dair Evâil-i Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.102/b.3): Harput'ta Şah Sultan kızı Emine'ye emaneten verilen bir gümüş kemerin geri talep edilmesine dair Receb 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.103/b.1): Alaca Mahallesi'nde Şah Sultan Hatun ile Osman bin Mahmud arasında bir kazganın satışındaki anlaşmazlığa dair Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.103/b.2): Ortak Nahiyesi'nde bulunan bir bağ yerinin satışına dair Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.104/b.1): Harput'ta Ömer Bey ile Mustafa Çelebi arasındaki bir borç tesciline dair Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.104/b.2): Kavak ve Kamışlı köyleri civarında kaybolan Hasan'ın keşfine dair Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.105/b.1): Kesrik Köyü'nde bulunan bir tarlanın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.105/b.2): Mornik Köyü'nde bulunan on beş kıt'a sulu ve sekiz kıt'a susuz tarlanın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.106/b.1): Gökçe Mahallesi'ndeki Câmîi'ye imam ataması ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.107/b.1): Sare Hatun Mahallesi'nde vasi tayinine dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.107/b.2): Harput'ta iki kıt'a tarlayı kiralayan Mehmed Çelebi'nin dört seneden beri kiralama bedelini Mehmed Beşe'ye vermemesine dair Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.107/b.3): Kesrik Köyü'nde bulunan bir bağ yerinin satışının Safer ve Malik isimindeki zimmiler tarafından engel olunmasına dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.108/b.1): Ağınsı Köyü'nde bulunan iki kıt'a tarlanın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.108/b.2): Şüşnaz Nahiyesi'nde bulunan bağ ve bahçenin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.109/b.1): Harput mutasarrıflığının Ahmed Efendi'ye tevcih edilmesine dair Şevvâl 1092 tarihli berat kaydı.
- (s.109/b.2): Harput'ta Rabia Hatun ile Veli arasında bir bargirin satışıyla ilgili anlaşmazlığa dair Evâil-i Cemâziye'l-âfir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.109/b.3): Harput'ta Seyid Ahmed Çelebi ve Süleyman arasında bir tarlanın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Cemâziye'l-âhîr 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.110/b.1): Bir görevli atamasına dair Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.110/b.2): Harput'ta bir ahır ve tarlanın satışına dair Cemâziye'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.111/b.1): Bağdere Köyü'nde Osman Çelebi ile Mehmed Bey arasında toprağın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.111/b.2): s.111/b.1 nolu belge ile aynı konuyu ihtiva etmektedir.
- (s.112/b.1): Hırhık Köyü'nde sekiz yaşındaki bir kız çocuğunun boğulmasına dair Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.113/b.1): Meydan Mahallesi'nde Fatma'nın annesi ve babasından kalan malların kendi hissesine düşen kısmının satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.113/b.2): Mornik Köyü'nde bir vekil tayinine dair Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.113/b.3): Meydan Mahallesi'nde Rahime Hatun'un mehrinde bulunan altın zinciri eşi İbrahim Çelebi'ye hibe etmesi üzerine, İbrahim Çelebi'nin bir oda ve ahır Rahime Hatun'a takas olarak vermesine dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.114/b.1): Ağınsı Köyü'nde yüz kuruş borca karşılık bir kıt'a bostan yerinin, iki kıt'a bahçenin ve bir harabe evin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.114/b.2): Harput'ta bir bakkal dükkânının satışına dair Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.115/b.1): Harput'ta bir bağ yeri ve bahçenin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.115/b.2): İğiki Köyü'nde on dört bin mehr-i mü'ecceleye karşılık, bağ ve bahçe yerlerinin verilmesine dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.115/b.3): Ebu Tahir Mahallesi'nde bir mülkün satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.116/b.1): Bakkallar sokağında bir dükkânın satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.116/b.2): Sare Hatun Mahallesi'nde vasi tayinine dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.116/b.3): Mahmud Bey ile Arkik ve Bedrus isimindeki zimmiler arasında bir borç tesciline dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.117/b.1): Gürcü Bey Mahallesi'nde yetmiş kuruş borca karşılık, bir evin takas olarak verilmesine dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.117/b.2): Ağınsı Köyü'nde bulunan dört sehim arazinin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.118/b.1): Babuşcular sokağında bir dükkânın satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.118/b.2): Ebu Tahir Mahallesi'nde bulunan bir evin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.119/b.1): Ortak Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.119/b.2): Gürcü Bey Mahallesi'nde harabe halde bulunan bir kilisenin tamirine dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.119/b.3): Ozan Nahiyesi'nde Hasan ile es-Seyyid Abdurrahman Çelebi arasında müşterek oldukları suyun tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.120/b.1): Tadım Köyü'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.120/b.2): Mornik Köyü'nde bulunan sulu ve susuz bir çiftlik toprağın satışına dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.121/b.1): Çemişgezek Kazası'na bağlı Kergah Köyü'nde bulunan altı kıt'a dut bahçesinin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.121/b.2): Zalunı Köyü'nde bulunan bir bağ yerinin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.121/b.3): Pertek Kazası'na bağlı Çelebi Ağa Câmî'-i şerîfine imam atamasına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.122/b.1): Sare Hatun Mahallesi'nde bulunan evlerin tasarrufu ile ilgili es-Seyyid Ali ve Derviş el-Hac Mehmed arasındaki anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.122/b.2): Harput sakinlerinden es-Seyyid Ebubekir Çelebi'nin eşi Rahime Hatun'un mehr-i mü'eccelesindeki bir takım eşyalarını eşinden izin alarak satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.122/b.3): Câmî-i Kebîr Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.123/b.1): Şehrizor Mahallesi'nde bulunan bir evin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.123/b.2): Hozekdek ve Kehli köylerinden Hasan ismindeki sipahinin 1091 senesinde ait hissesinin iltizamıyla ilgili Abdullah ve Halil arasındaki anlaşmazlığa dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.124/b.1): Müderris Mahallesi'nde Rabia Hatun'a eşinden kalan malların satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.124/b.2): Alaca Mahallesi'nde vefat eden Hamamcı Çercis'in Harput sakinlerinden Yakub'a olan on altı buçuk kuruş borcuna karşılık, Adedi mevziinde bulunan bir bağ yerinin satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.124/b.3): Şadik isimli zimminin asıl köyü olan Çorkiğ'e ikamet ettirilmesine dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.125/b.1): Câmî-i Kebîr Mahallesi'ne tâbi Endek mezrasındaki arazi ve evlerin satışına dair 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.125/b.2): Vasi tayinine dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-'ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.125/b.3): Sahik adlı zimminin Mornik Köyü'nde bulunan evlerini, bağını ve bostan yerini es-Seyyid Ebubekir Çelebi'ye satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-'ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.126/b.1): Miyadun Köyü'nde babalarından kalan mevzilerin tasarrufu ile ilgili Mehmed Ağa ile Hacı Ağa arasındaki anlaşmazlığa dair Evâhir-i Cemâziye'l-'ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.126/b.2): Haçuk adlı zimminin Kesrik Köyü'nde bulunan bostan yerini ve iki kıt'a tarlayı el-Hac Mustafa'ya satışına dair Evâhir-i Cemâziye'l-'ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.127/b.1): Ozan Nahiyesi'nde bulunan bir bağın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâhir-i Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.127/b.2): Kürdimlik Köyü'ne tâbi Kuru Gölcük'te bulunan arazinin satışına dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.128/b.1): Miyadun Köyü'nde babalarından kalan Karlık mevziinin tasarrufu ile ilgili Hacı Ağa ile kardeşi Mehmed arasındaki anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.128/b.2): Hoca Hamamı'nda bulunan yerlerin ve su nöbetinin tasarrufu ile ilgili Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.128/b.3): Menzil hizmetinde olan Hüseyin Ağa'nın tekrar bu göreve tayin olduğuna dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.129/b.1): Adedi mevziisinde bulunan bir sehim bağın satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.129/b.2): Miras paylaşımındaki anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.130/b.1): İğiki Köyü'nde harabe olan bir değirmenin tamirinin Kalik ve Fernik adlı zimmiler ile Ömer tarafından ortaklaşa yapılması ve değirmen gelirlerinin paylaşılmasına dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.130/b.2): Vefat eden bir kişinin eşyalarının getirilmesi, şahitlerin ücretleri ve gerekli olan bazı harcamalar için es-Seyyid Ebubekir Çelebi'den alınan yetmiş beş kuruşun, varisler arasında taksim olunmasına dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.130/b.3): İpekhanı çarşısında bulunan dükkânın satışına dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.131/b.1): Bir yaralama iddiasına dair Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.131/b.2): Miras paylaşımına dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.131/b.3): Rahime hatunun kardeşi Yusuf Bey ile arasındaki dava için Ali Efendi'yi vekil eylediğine dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.132/b.1): Bir borç tesciline dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.132/b.2): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.133/b.1): Harput'ta esnaf olan zimmilerden salyâne ve kefil talep edilmesine dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.133/b.2): Tilenzid Köyü'nde babalarından kalan malların paylaşılmasından sonra Ebubekir'in hisse talep etmesine dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.134/b.1): Şefri Nahiyesi'nde bulunan bir bağda şüf'a hakkı olduğuna dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.134/b.2): Şefri Nahiyesi'nde bulunan bir bağın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.135/b.1): Çeşid Hamamı içerisinde ve dışarısında bulunan yerlerin satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.135/b.2): Emine'nin eşinden boşanması üzerine, mehir ve nafaka talep etmesine dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.135/b.3): Ortak Nahiyesi'nde bulunan bir bağın satışına dair Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.136/b.1): Kesrik Köyü'nde bulunan Bahçecik değirmeninin iki sehim hissesinin satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.136/b.2): Danişmend Nahiyesi'nde bulunan bağ, bahçe ve arazilerin satılması ve satılan bağ içerisinde bulunan havuzda Emir Ahmed'in varislerinin şüf'a hakkı olduğu iddiasına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûla 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.137/b.1): Adedi mevziisinde babalarından kalan otuz iki sehmin yedi sehim hissesinin satışına dair Evâ'il-Cemâziye'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.137/b.2): Hüseyin Köyü'nde bulunan bağ ve bahçenin satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.137/b.3): Buğdayın narh beyanı kaydı.
- (s.138/b.1): Hüseyin Köyü'nde bulunan bağ ve bahçe hissesinin satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.138/b.2): Kesrik Köyü'nde bulunan Bahçecik değirmeninin on altı sehimde bir sehim hissenin satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.138/b.3): Elif'den kalan malların varisleri arasında paylaşılması sırasında çıkan anlaşmazlığa dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.139/b.1): Hırhık Köyü'nde miras paylaşımına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.139/b.2): Vasi tayinine dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.139/b.3): Safiye'ye babası Osman'dan kalan hisselerin satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.140/b.1): Onan adlı zimminin Kesrik Köyü'nde bulunan evlerini ve bostan yerini Meyrem adlı zimmiyeye satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.140/b.2): Boyacı değirmeninde Asiye'ye babasından kalan yedi sehim hissenin Mehmed Çelebi'ye satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.141/b.1): Ebu Tahir Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.141/b.2): Kal'a Hamamı'nda bulunan mevziilerin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.141/b.3): Şüşnaz Nahiyesi'nde Ahmed Çelebi'ye hibe edilen bağ, bahçe ve arazilerin satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.142/b.1): Hozekdek ve Kehli köyleri mahsullerinin iltizamı ile ilgili Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.142/b.2): Sare Hatun Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.142/b.3): Mutaf çarşısında bulunan bir aşçı dükkânının satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.143/b.1): Sefer adlı zimminin Gürcü Bey Mahallesi'nde bulunan evlerini Oseb Keşiş adlı zimmiye satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.143/b.2): Kesrik Köyü'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.143/b.3): Raziye adlı hatunun evini satmak için kocası İbrahim Çelebi'yi vekil eylediğine dair Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.144/b.1): Zalunî Köyü'nde bulunan bir bostan yerinin satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.144/b.2): Sare Hatun Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.144/b.3): Kirakos adlı zimminin Kesrik Köyü'nde bulunan bir bostan yerini, el-Hac Mustafa'ya satışına dair Evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.145/b.1): Derviş Mehmed'in havlusunda bulunan kenefin es-Seyyid Ahmed Çelebi ile sorun yaratması ve bu soruna ilişkin alınan kararlara dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.145/b.2): Borç tesciline dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.146/b.1): Piri Bey'in Holvenk Köyü'nde bulunan harabe evlerini İğik adlı zimmiye satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.146/b.2): Sinabud Mahallesi'ndeki evlerin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.147/b.1): Bir hırsızlık olayına dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.147/b.2): Kal'a Hamamı'nda bulunan yerlerin paylaşımına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.147/b.3): Meydan Mahallesi'nde havlu içerisinde yer alan sofa, bir bâb kış evi, ahır, bir bâb oda ve örtmenin satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.148/b.1): Harput'ta bulunan havâss-ı hümâyun köylerinin gılal mahsulünün iltizamı ile ilgili Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.148/b.2): Ebu Tahir Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.148/b.3): Vefat eden Esmâ adlı hatundan kalan malların satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.149/b.1): Osman'a miras olarak kalan hisseleri, kardeşi Mustafa Çelebi'ye satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.149/b.2): Toprak satışına dair düzenlenen Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.150/b.1): Bir yaralama iddiasına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.150/b.2): Pekinik'de Kazar adlı zimminin Müslüman olmasına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.150/b.3): Bir bağın bir sehminin fiyatına dair hüccet kaydı.
- (s.150/b.4): Meydan Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.151/b.1): Vasi tayinine dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.151/b.2): Kal'a Hamamı'nda bulunan yıkanma mevziisinin satışına dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.151/b.3): Bir borç tesciline dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.152/b.1): Ayşe ismindeki hatunun eşinden kalan malları oğullarına ve kardeşine hibe etmesine dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.152/b.2): Hoca Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.153/b.1): Borç tesciline dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.154/b.1): Mehmed Bey ile Begosar ve kardeşi Melkik arasında Hersenk Köyü'nde bulunan bir bağın tasarruf hakkı ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.154/b.2): Sahik adlı zimminin Mornik Köyü'nde bulunan evini, Simek adlı zimmiye satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.154/b.3): Kürdimlik Köyü'nde oturan Ebubekir'in Besni oğlu Mehmed'in evinde hırsızlık yaptığına dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.155/b.1): Meydan Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.155/b.2): Miyadun Köyü'nde bulunan dört kıt'a tarlanın tasarrufu ile ilgili Evâsıt-ı Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.155/b.3): Ebu Tahir Mahallesi'nde iki koçun çalınması ile ilgili Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.156/b.1): Bir borcun ödendiğinin tesciline dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.156/b.2): Ebu Tahir Mahallesi'nde kaç hırsız olarak bilinen Veli'nin hırsızlık yaptığına dair Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.157/b.1): Şüşnaz Nahiyesi'nde bulunan bağların satışına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.157/b.2): Yakub Bey'in Gürcü Bey Mahallesi'nde bulunan evlerini, Serkes adlı zimmiye satışına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.157/b.3): Ağyar mevziisinden gelen suyun tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (158/b.1): Mustafa Bey'in Hüseyinik Köyü'nde mahkeme ile Haçuk adlı zimmiden aldığı bağı, Ohan adlı zimmiye satışına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.158/b.2): Şuşnaz'da bir zimminin Müslüman olmasına dair hüccet kaydı.
- (s.158/b.3): Perçenç Köyü'nde bulunan harabe evlerin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.159/b.1): Dadayic Köyü'nde bulunan toprağın tasarrufu ile ilgili Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.159/b.2): Danişmend Nahiyesi'nde bulunan bağların satışına dair Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.159/b.3): Bir borcun ödendiğine dair Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.160/b.1): Sare Hatun Mahallesi'nde bulunan bir evin satışına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.160/b.2): Saduk Yeter, Hanbek ve Meyrem adlı zimmiyelerin Hüseyin Köyü'nde bulunan harabe evlerini, Eysa adlı zimmiye satışına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.161/b.1): Bir borcun tesciline dair Evâhir-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.161/b.2): Safiye adlı bir hatunun Halil'den seksen kuruş alacağını yanında yüz yirmi kuruş, bir at ve bir hançer alacağını da olduğunu iddia etmesine dair Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.161/b.3): Meyrek ve Dibeke adlı zimmiyeler ile Boğık adlı zimmi arasındaki tasarruf hakkı ve mal satışına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.162/b.1): Miras paylaşımına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.162/2): Babaları vefat eden Emine ve Rahime'ye, anneleri Hadice'nin vasi tayin edildiğine dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.162/b.3): Zimmi birinin Müslüman olmasına dair hüccet kaydı.
- (s.163/b.1): Çakucılar çarşısında mehr-i mü'eccele karşılığında alınan bir kıt'a dükkânın satışına dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.163/b.2): Çakucılar çarşısında bulunan bir kıt'a dükkânın satışına dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.163/b.3): Zahide'den kalan malların varisleri arasında paylaşılmasına dair Evâsıt-ı Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.164/b.1): Hoca Mahallesi'nde Hızır'ın eşi Mihriban ile kızı Asiye arasında mal taksimindeki anlaşmazlığın halline dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.164/b.2): Müridi Nahiyesi'nde es-Seyyid Mehmed Çelebi'ye babası tarafından hibe edilen bağın satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.164/b.3): Ohenik adlı zimminin Sürsürü Köyü'nde bulunan evlerini, Ennak adlı zimmiye satışına dair Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.165/b.1): Ali Bey'in Mehmed'e yüz kuruş borcuna karşılık bahçe, bir katır, bir teşt ve bir kazgan vermesine dair Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.165/b.2): Vartetil Köyü'nde Ezadik adlı zimminin kardeşinden kalan hisseleri ve malları, Mevartik adlı zimmiye satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.166/b.1): Zahiriye Mahallesi'nde nafaka ve kisveye muhtaç olan Mahmud ve Asiye'nin babalarından kalan bağın satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.166/b.2): Esediyye Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâ'il-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.166/b.3): Bogos adlı zimminin Hüseyin Köyü'ndeki bağlarını, Sarab adlı zimmiye satışına dair Evâhir-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.167/b.1): Hamamcı Cercis'in es-Seyyid Mustafa Ağa'ya seksen iki kuruş borcu olduğuna dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.167/b.2): Miras paylaşımına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.168/b.1): Havâss-ı hümâyun köylerinin temsilcisi olan Nikegos'un yıllık yüz elli kuruşa meliklik görevine atanmasına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.168/b.2): Ortak Mahallesi'nde bulunan iki bâb ev ve havlunun satışına dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.168/b.3): Bir borcun ödendiğine dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.169/b.1): Sürsürü Köyü'nde bulunan on yedi kıt'a tarlanın satışına dair Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.169/b.2): Han Köyü'nde Ahmed Ağa'dan oğlu Mustafa Ağa'ya kalan yirmi bir kıt'a tarlanın satışına dair Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.170/b.1): Osman Çelebi'nin el-Hac Hüseyin, Osman Beşe ve Mehmed Ağa'dan almış olduğu borca dair Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.170/b.2): Ozan Nahiyesi'nde bulunan bir bağın satışına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.170/b.3): Hasan ve Ayşe adlı kişilerin vasileri olan es-Seyyid Mehmed'in vasi olduğu dönemde tasarruf ettiği hisseler hususunda, varislerinin hisse talep etmesi ve Ali Beşe'ye vermiş oldukları borca dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.171/b.1): Hoğ Köyü'nde bulunan altı sehim arazinin tasarruf hakkı ile ilgili Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.171/b.2): Sare Hatun Mahallesi'nde hibe edilen evlerin satışına dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.172/b.1): Kuyulu Köyü'nde bulunan bir kıt'a tarlanın tasarruf hakkı ile ilgili Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.172/b.2): Hüseyin Köyü'nde babalarından kalan malların yarısının Zakik adlı zimmiye, diğer yarısının ise Bedrus adlı zimmiye ait olduğunun tesciline dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.172/b.3): Esrayik adlı zimminin Mornik Köyü'nde bulunan bir bağ harabesini, Serkes adlı zimmiye satışına dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.172/b.4): Bir borcun tesciline dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.173/b.1): Mollakendi Köyü'nde bulunan bir vakıf medresesinin tamirine dair Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.173/b.2): Bir borcun tesciline dair Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.173/b.3): Üzeri karalanarak iptal edilmiş belge.
- (s.174/b.1): Pekinik Köyü'nde Haçuk ve Sadiç adlı zimmilerin beş sehim bağının satışına dair Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.174/b.2): Vasi tayinine dair Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.174/b.3): Bir borcun tesciline dair Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.175/b.1): Markar adlı zimminin Gürcü Bey Mahallesi'nde bulunan evlerini Menas Keşiş adlı zimmiye satışına dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.175/b.2): Esediyye Mahallesi'ndeki evlerin satışına dair Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.175/b.3): Şehroz mahallesinde Yagut adlı zimmiyenin bulunan evlerini, Haçuk adlı zimmiye satışına dair Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.176/b.1): Mal paylaşımına dair Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.176/b.2): Mal paylaşımına dair Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.176/b.3): Beytihan'ın bir kazgan ile bir gümüş kemeri, Veli'ye emanet vermesi ile ilgili Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.177/b.1): Gürcü Bey Mahallesi'nden Malican'ın bağını, oğlu Evanes'e sattığına dair Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.177/b.2): Mazgir Nahiyesi'nde bulunan bağ ve bahçenin satışına dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.177/b.3): el-Hac Hasan'ın mallarını, oğlu Ahmed'e hibe ettiğine dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.178/b.1): el-Hac Hasan'ın mehri karşılığında Meydan Mahallesi'nde bulunan evlerini Asiye Hatun'a vermesi, birtakım eşyaları oğlu Ahmed'e satması ve iki kuruşu da oğlu Mehmed'e hibe etmesine dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.178/b.2): Babaları vefat eden Ahmed, Fatma ve Zahide'ye, anneleri Asiye hatunun vasi tayin edildiğine dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.178/b.3): el-Hac Hasan'ın bir bâb dükkânı, Hüseyin'e hibe etmesine dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.178/b.4): Müridi Nahiyesi'nde bulunan bir bağın tasarruf hakkı ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.179/b.1): Adana Kazası'nda bulunan Dağlar ve Deklü adlı zimmilerden murabaalık akçesi alınmasına dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.179/b.2): Pancarlık Nahiyesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.179/b.3): Zahiriye Mahallesi'nde Ümmü hatunun mehrinden teslim aldığı bir bâb sofanın satışına dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.180/b.1): Zahiriye Mahallesi'nde bulunan bir bâb oda, bir bâb odun damı, havlu ve kenefin satışına dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.180/b.2): Bir alacağın tahsiline dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.181/b.1): Ebu Tahir Mahallesi'nde bulunan evin ve bostan yerinin satışına dair Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.181/b.2): Ebu Tahir Mahallesi'nde bulunan bazı eşyaların ve hisselerin satışına dair Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.181/b.3): Cib Köyü'nde Fatma hatunun babasından iştira eylediği bahçe yerinin ve evlerin satışına dair Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.182/b.1): Cib Köyü'nde bulunan tarlaların satışına dair Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.182/b.2): Ebubekir'in tarlalarının yarısını kızı Fatma'ya satmasına rağmen sipahi izni olmadığından Fatma'nın tarlaların nısfından feragat eylemesi, daha sonra her iki tarafın rızasının alınmasıyla Fatma'nın tarlaları otuz kuruşa satın aldığına dair Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.182/b.3): Şüşnaz Nahiyesi'nde bulunan bağ, bahçe ve evlerin satışına dair Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.182/b.4): Vekil tayinine dair Evâsıt-ı Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.183/b.1): Osman'ın babası Mehmed'den kalan evlerin kendisine ait olan hissesini sattığına dair Evâhir-i Muharrem 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.183/b.2): Ayşe'ye annesi ve babasından kalan evleri, tecemmülathaneyi ve birtakım eşyaları satışına dair Evâhir-i Muharrem 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.183/b.3): Ozan Nahiyesi'nde Raziye'nin bağ yerini babası el-Hac Hasan'a satışına dair Evâhir-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.184/b.1): Kal'a Hamamı'nda bulunan mevziilerin tasarrufları ile ilgili Evâsıt-ı Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.184/b.2): Bir mal davasına dair Evâhir-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.184/b.3): Esediyye Mahallesi'nde bulunan bir bâb sofa, bir bâb kış evi ve havlunun satışı ile İbrahim Beşe'nin Calik Mehmed'den borç aldığına dair Evâhir-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.185/b.1): Mornik Köyü'nde bulunan bağ ve dokuz kıt'a tarlanın nakit ve kisve için satışına dair Evâ'il-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.185/b.2): Adedi mevziinde bulunan bağın satışına dair gürre-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.186/b.1): Kengerli toprağında bulunan köm ve meraların tasarrufu ile ilgili gürre-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.186/b.2): Babaları vefat eden Süleyman, Hüseyin ve Asiye'ye, amcaları es-Seyyid Osman'ın vasi tayin edildiğine dair gürre-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.186/b.3): Vefat eden eşinin zimmetinde olan mehr-i müeccele ve terekesinden semen hissesi için, Fatma adlı hatuna Ebu Tahir Mahallesi'nde bulunan evlerin yarı hissesinin verildiğine dair Evâhir-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.

- (s.186/b.4): Ortak Nahiyesi'nde bulunan bir teğek bağının satışı ile ilgili Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.187/b.1): Erciş Kazası'na bağlı Erikan köyünün vergisini toplayan es-Seyyid Osman'ın Sarını Köyü'nde oturan Mehmed'den harç talep etmesine dair Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.187/b.2): es-Seyyid Mustafa Çelebi'nin babasından kalan malların tasarrufu ile ilgili amcası el-Hâc Ömer Ağa arasındaki anlaşmazlığa dair Evâhir-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.188/b.1): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.188/b.2): Sürsürü Köyü'nde bulunan bir teğek bağının satışına dair Evâ'il-i Safer 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.188/b.3): Babalarından kalan malların paylaşımına dair Evâsıt-ı Şa'bân 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.189/b.1): Kara Sofi Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâ'il-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.189/b.2): İğiki Köyü'nde bulunan tarlaların satışına dair Evâsıt-ı Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.189/b.3): Saliha'ya annesi ve babasından kalan mallardan kendi hissesini aldığına dair Evâsıt-ı Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.190/b.1): Bu belge, üzerine battal yazılarak iptal edilmiştir.
- (s.190/b.2): Adedi mevziisinde bulunan bir bağın yarısının Monla Halil'in, diğer yarısının ise es-Seyyid Ebubekir Efendi'ye ait olduğunun tesciline dair Evâhir-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.190/b.3): Borç tesciline dair Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.191/b.1): Parçikan Köyü'nde Mustafa ve kardeşlerinin ortak olduğu bir kısrak ile bazı malların çalınmasına dair Evâhir-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.191/b.2): Kal'a Hamamı'nda bulunan mevzilerin tasarrufu ile ilgili Evâhir-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.191/b.3): Tilenzid Köyü'nde bulunan bağ, bahçe ve tarlaların tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair buyuruldu kaydı.
- (s.192/b.1): es-Seyyid İbrahim Çelebi'nin babasına satılan bir bâb değirmen üzerinde es-Seyyid Mehmed, es-Seyyid Osman ve kız kardeşleri Adile'nin tekrar hak talep etmelerine dair Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.193/b.1): Ahmed Bey Mahallesi'nde bulunan yedi evin satışına dair Evâ'il-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.193/b.2): Miras paylaşımına dair Evâ'il-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.194/b.1): Hacılı Mahallesi'nde bulunan iki evin satışına dair Evâ'il-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.194/b.2): Kömürhan yakınında meydana gelen eşkıyalık olayına dair 1092 tarihli buyuruldu kaydı.
- (s.194/b.3): Meydan Câmii'si yakınında bulunan bir Kılıççı dükkânının satışına dair Evâ'il-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.195/b.1): Müridi'de, Mehmed Çelebi'ye ait kavak bahçesinden on sekiz kavağın çalınmasına dair Evâ'il-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.195/b.2): Döne'nin mallarını kızı Esmâ'ya hibe ettiğine dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.195/b.3): Beyzade adlı zimmiyeye kocasından kalan evlerden, kendisine ait olan hissesini, İğob adlı zimmiye satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.196/b.1): Cefer adlı zimminin Gürcü Bey Mahallesi'nde bulunan evlerini, Kulican adlı zimmiye satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.196/b.2): Bir miras paylaşımına dair Evâ'il-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.196/b.3): Hamidi Nahiyesi'nde babasından kalan bağın satışına dair Evâ'il-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.

- (s.197/b.1): Vefat eden Kirakos'un eşi ve çocuklarının Kazar ismindeki zimmiyeye olan borçlarını ödemek için Hüseyin Köyü'nde bulunan ahırını, borçlarına karşılık takas yolu ile verdiklerine dair Evâhir-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.197/b.2): Bir borcun ödenmesi talebine dair Evâ'il-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.197/b.3): Ayşe ve Ümmü'ye babaları Veli'den kalan Bayezid mezraasındaki bağın ve hisselerin satışına dair Evâhir-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.198/b.1): Könk Köyü'nün mamur hale getirilmesi için senede yirmi bin akçenin teslim olunmasına ve berât-ı şerif ile sadaka toplanmasına rağmen, köyün mamur hale getirilmesinin geciktigiğine dair Evâ'il-i Şaban 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.198/b.2): Emine'ye vefat eden eşi Dilaver'den sekiz bin akçe mehr-i mü'eccele hissesi karşılığında verilen evlerin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâhir-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.199/b.1): Hoca Hamamı'nda bulunan mevziilerin tasarrufu ile ilgili Evâhir-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.199/b.2): Miras paylaşımına dair Evâhir-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.199/b.3): Emine ve Kerime'ye vefat eden annesi ve babasından kalan evlerin satışına dair Evâhir-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.200/b.1): On iki levend taifesinin konakçı namı ile Endek köyüne ve mezrasına gelip, halka zulmettiğine ve köyleri yağmaladığına dair Evâhir-i Muharrem 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.200/b.2): Kalikanlı cemaati ile Kızıl Uşağı arasındaki bir meranın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâ'il-i Muharrem 1092 tarihli hüccet kaydı.
- (s.201/b.1): Kozlıca Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.201/b.2): Babaları vefat eden Mehmed ve Medine'ye, anneleri Emine'nin vasi tayin edildiğine dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.201/b.3): Safiye'nin eşi Timur'dan üç bin akçe mehr-i müeccele hissesi karşılığında, Zahiriye Mahallesi'nde bulunan iki bâb evi takas yolu ile almasına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.202/b.1): Hefthisar Köyü'nde es-Seyyid Ahmed'e annesinden kalan bahçenin satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.202/b.2): Zalunı Köyü'nde bulunan bir kıt'a harabe bağın satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.202/b.3): Kara Sofi Mahallesi'nde bulunan evlerin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâ'il-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.203/b.1): es-Seyyid Mehmed'in eşi Selver'e borcuna karşılık vermiş olduğu malların tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâ'il-i Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.203/b.2): Mollakendi Köyü'nde bulunan dört hisse bağın bir buçuk hissesinin satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.204/b.1): Hırbito adlı mezranın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.204/b.2): Hacıseyli Köyü'nde bulunan bahçenin satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.205/b.1): Mehmed Efendi'ye kızı Emine'den kalan yirmi dört kuruşun diğer kızları Hadice, Atike ve Ayşe arasında paylaşılmasına dair Evâhir-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.205/b.2): Fatma adlı hatunun mallarını Abdullah Çelebi'ye hibe ettiğine dair Evâhir-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.205/b.3): Ertminik mevziisinde Kesbir ile Meydan Mahallesi'nden Osman ve Sare Hatun Mahallesi'nden Mehmed'in kavga etmelerine dair Evâhir-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.

- (s.206/b.1): Harput'ta ileri gelen ayan, esnaf ve iş erlerinin Harput zabiti el-Hac Mehmed Bey'e gelerek, köylerde ve şehirlerde artan eşkıyaların mallarına ve canlarına gasp etmelerine dair Evâhir-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.206/b.2): Bir alacağın tahsil edildiğine dair Evâ'il-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.207/b.1): Kopu adlı zimminin Mustafa Bey'e olan borcunun tahsil edildiğine dair Evâ'il-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.207/b.2): Abvinran adlı zimminin ekrad taifesinden yedi nefer tarafından yaralanmasına dair Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (S.207/b.3): Süsrü Köyü'nde bulunan bir değirmen ve bir kıt'a kavak bahçesinin satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.208/b.1): Munzur'a kardeşi Budan'dan kalan hissennin, diğer kardeşi Oruç tarafından satın alınmasına dair Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.208/b.2): Bir yaralama olayına dair Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.208/b.3): Dönmez mezrasındaki arazilerin, dört kıt'a otlağın, bir kıt'a bağın ve bahçelerin satışına dair Evâhir-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.209/b.1): Bu belge, üzerine battal yazılarak iptal edilmiştir.
- (s.209/b.2): Bezaz çarşısında bulunan bir dükkânın satışına dair Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.209/b.3): Kafîye adlı hatuna babasından kalan mallardan kendi hissesini satmasına dair Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.210/b.1): Perçenç Köyü'nde bulunan dokuz kıt'a tarlanın tasarrufu ile ilgili Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.210/b.2): Şehroz Mahallesi'nde Bağdasar adlı zimminin Müslüman olmasına dair Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.211/b.1): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.211/b.2): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.211/b.3): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.211/b.4): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.211/b.5): Ali'nin kızı Rabia ile Mustafa'nın oğlu Ebubekir'in evlenmesine dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.212/b.1): Sultan'a eşi Yusuf'tan kalan Şahin adlı kölenin satışına dair Evâ'il-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.212/b.2): Kesrik Köyü'nde Karuk adlı zimminin bir kıt'a tarlayı, Ahmed'e satışına dair Evâ'il-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.212/b.3): Seyli Köyü'nde bulunan bir kıt'a bağın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâ'il-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.213/b.1): Alaca Mahallesi'nde bulunan bir evde yüz kırk kuruşun çalınmasıyla ilgili Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.213/b.2): Bir miras paylaşımına dair Evâ'il-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.214/b.1): Avsiya, Bekeme ve Samahto köylerinin 1091 senesi gılal mahsulü ve penbe mahsulü toplama hakkının iki yüz elli kuruşa Mehmed Çelebi'ye, Mehmed Çelebi'den de Ömer Efendi'ye yine iki yüz elli kuruşa satıldığına dair Evâ'il-i Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.214/b.2): Havâss-ı hümâyun köylerinden Bizmişen ve Holvenk'de bulunan çeşmelerin tamiri şartıyla verilen üç çiftlik toprağın tasarrufu ile ilgili Zi'l-ka'de 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.215/b.1): Şefri Nahiyesi'nde bulunan bir bağın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.215/b.2): Adedi mevziinde bulunan bir bağın yarı hissesinin satışına dair Evâsıt-ı Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.215/b.3): Antayik Köyü'nde bulunan iki kıt'a tarlanın tasarrufu ile ilgili Evâhir-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.216/b.1): Mal paylaşımına dair Evâhir-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.

- (s.216/b.2): Ortak Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâsıt-ı Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.216/b.3): Ahmed Bey Mahallesi'nde Mustafa Beşe'ye satılan harabe evler üzerinde, Süleyman Çelebi'nin hisse talep etmesine dair Evâhir-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.217/b.1): Hızır'ın davarlarının Hüseyin'in merasına girmesi sebebiyle çıkan kavgada, Hüseyin'in yaralandığına dair Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.217/b.2): İçme Köyü'nde bulunan toprağın tasarrufu hususunda, Mehmed Çelebi ve kardeşleri Ahmed ve Yasin ile Kenan Ağa ve kardeşi oğlu Ahmed arasındaki anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.217/b.3): Şefri Nahiyesi'nde Cünid çayırı yakınında bulunan bir bağın satışına dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.218/b.1): Beşir'in es-Seyyid Mustafa Çelebi'ye olan kırk altı kuruş borcuna karşılık, sulu ve susuz tarlalar ile kavak bahçesini es-Seyyid Mustafa Çelebi'ye satmasına dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.218/b.2): Vefat eden Osman ile karısı ve çocuklarının es-Seyyid Mustafa Çelebi'ye olan kırk altı kuruş borcuna karşılık, Sarını Köyü'nde bulunan evlerin, bostan yerinin ve erik bahçesinin satışına dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.218/b.3): Mehmed, Yusuf, Mahmud ve Süleyman'ın babalarından aldıkları toprak, ev ve harman yerlerinin yarı hissesini Ömer Ağa'ya satışına dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.219/b.1): Vefat eden Kafiye isimli hatundan kalan mallardan, varislerin hisse talep etmesine dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.219/b.2): Bir alacağın tesciline dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.220/b.1): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.220/b.2): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.221/b.1): Pelte Köyü'nde Mehmed adlı kişinin evlerini Yasin Efendi'ye satması ve Yasin Efendi'yle ürettikleri ürünün ortak olarak paylaştıklarına dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.221/b.2): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.221/b.3): Şeyh Emir'e babasından yüz elli kuruş hisse kaldığı iddiasına dair Evâsıt-ı Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.222/b.1): Selver'in kocasının zimmetinde kalan mehrini, varislerinden talep etmesine dair Evâsıt-ı Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.222/b.2): Miras paylaşımına dair Evâsıt-ı Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.222/b.3): Zağfirani Köyü'nde bulunan tarla, bir kıt'a bağ, iki kıt'a harabe bahçe ve harabe evlerin tasarruf hakkının satışına dair Evâsıt-ı Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.222/b.4): Mehmed Beşe'nin babasından ve amcasından aldığı çiftliğin yarısının satışına dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.223/b.1): Görgüşan Köyü'nde, Zeyveli Şah Ali Uşağı'ndan gelen kişilerin doksan üç davarı çaldıkları ve sekiz nefer adamı yaraladıklarına dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.223/b.2): Vekil tayinine dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.223/b.3): Kayıp olan Mehmed'in mallarının zaptı ve mülklerinin korunması için Monla Mustafa'nın vekil tayin edilmesi ve babaları Ebubekir'den kalan mallarının varisleri arasında paylaşılmasına dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.224/b.1): Eyüb Beşe'nin vefat eden babası el-Hac Ebubekir'den kendisine kalan malları talep etmesine dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.224/b.2): Bir miras paylaşımına dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.224/b.3): Vasi tayinine dair Evâhir-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.224/b.4): Monla Mehmed'in Abdurrahman'a olan yüz yirmi kuruş borcunun altmış beş kuruşunu ödemesi ve Abdurrahman'ın kalan borcu talep etmesi üzerine, Mehmed'in başka borcunun olmadığını iddia etmesine dair Evâhir-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.

- (s.225/b.1): Kesrik Köyü'nde bir kıt'a tarlanın tasarrufu ile ilgili Dibek ile Haçuk ve İbrahim Çelebi arasındaki anlaşmazlığa dair Evâhir-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.225/b.2): el-Hac İbrahim'in el-Hac Ömer'e olan borcunu el-Hac Ali ile göndermesine rağmen, borcun teslim olunmadığı iddiasına dair Evâhir-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.226/b.1): Mardik adlı zimminin Şintil Köyü'nde bulunan bazı tarlaların tasarrufunu, Sahik adlı zimmiye satışına dair Evâhir-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.226/b.2): Vasi tayinine dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.226/b.3): Meydan çarşısında bulunan bir dükkânın beşte bir hissesinin satışına dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.226/b.4): Asdur adlı zimminin Karingid Köyü'nde bulunan bir bağı, Dibek adlı zimmiye satışına dair Evâ'il-i Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.227/b.1): Babaları vefat eden Abdullah ve Ali'ye, anneleri Ayşe'nin vasi tayin edildiğine dair Evâ'il-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.227/b.2): Mehmed Bey'in bir gümüş rahtını, es-Seyyid Mehmed Çelebi'ye satışına dair Evâ'il-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.227/b.3): Ağa Câmîi Mahalesi'nde bulunan iki bâb harabe evin satışına dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.227/b.4): Seyyid İsrail ile kardeşi Süleyman Beşe'nin babalarından kalan bir evi paylaşmalarına rağmen, Süleyman Beşe'nin paylaşmada hile olduğunu iddia etmesine dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.228/b.1): Kesrik Köyü'nde bulunan Bahçecik değirmeninin dört sehimden bir buçuk sehminin satışına dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.228/b.2): Bir yaralama iddiasına dair Evâ'il-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.228/b.3): Hasan ile Mehmed Çelebi arasında çıkan kavgaya dair Evâsıt-ı Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.229/b.1): Cihanbeyli aşireti ile Badılı aşireti arasında çıkan kavganın halline dair Şaban 1091 tarihli buyuruldu kaydı.
- (s.229/b.2): Bir yaralama iddiasına dair Şaban 1091 tarihli buyuruldu kaydı.
- (s.229/b.3): Bir mütevellî ve zaviyedar tayini berâtının kaybolması üzerine yeniden berât başvurusuna dair berat kaydı.
- (s.230/b.1): Dibek adlı bir zimminin Kesrik Köyü'nde bulunan bir kıt'a çorak toprağını, İbrahim Çelebi'ye satışına dair Evâ'il-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.230/b.2): Bir yaralama olayı üzerine gönderilen buyuruldu ile taraflar arasındaki sulh akdinin şartlarına dair Evâ'il-i Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.231/b.1): Mustafa Çelebi'nin Sürsürü Köyü'nde bulunan bezirhanede kendi hissesinde olan dört sehmin satışına dair Evâsıt-ı Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.231/b.2): Badesar adlı zimminin oğlu Evanes'in ölümünün keşfi için el-Hac Mehmed Ağa'nın görevlendirildiğine dair Şa'bân 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.231/b.3): Bir borç tesciline dair Evâ'il-i Şaban 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.232/b.1): Kezban'ın mehri karşılığında eşi es-Seyyid Halil'den kalan evleri, Ömer Çelebi'ye satışına dair Evâ'il-i Şaban 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.232/b.2): Köse İğob adlı zimminin Gürcü Bey Mahallesi'nde bulunan evleri ve havluyu, Körtik adlı zimmiye satmasına dair Evâ'il-i Şa'bân 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.232/b.3): Meydan Mahallesi'nde Ebubekir'e babasından kalan on dört hisseyi, annesi Saliha adlı hatuna hibe etmesine dair Evâsıt-ı Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.233/b.1): Meydan Mahallesi'nde Saliha'nın kocasından kalan hisseleri ve oğlu Ebubekir'den aldığı hisseleri, kızı Zeliha'ya ve damadı İbrahim'e satmasına dair Evâhir-i Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.234/b.1): Meydan Mahallesi'nde bulunan bazı evlerin tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâ'il-i Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.234/b.2): Bir borç tesciline dair Şaban 1091 tarihli hüccet kaydı.

- (s.234/b.3): Adedi mevziinde bulunan bir bağın satışına dair Şaban 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.235/b.1): Ribat Köyü'nde bulunan iki kıt'a kömün tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Şaban 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.235/b.2): Pekinik Köyü'nde bulunan üzüm bağının satışına dair Evâsıt-ı Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.236/b.1): es-Seyyid Mevlüd'ün tarlasını sürerken Seyyid Ali ve oğulları ile es-Seyyid Mehmed'in oğulları tarafından yaralanmasına dair Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.236/b.2): Esediyye Mahallesi'nde bulunan bir bâb bezirhane, bir dibekhane harabesinin ve havlusunun satışına dair Evâhir-i Şaban 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.236/b.3): Mildun adlı zimminin Gürcü Bey Mahallesi'nde bulunan bağını, Mustafa adlı kişiye satmasına dair Evâhir-i Şaban 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.237/b.1): Sün Köyü sakinlerinden Şehriban'ın katledilmesi üzerine, keşif için İvas Ağa'nın gönderilmesine dair Evâ'il-i Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.237/b.2): Habusı Köyü'nde bulunan bir bağın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâsıt-ı Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.237/b.3): Verilen hüccetlerin ne zaman geçerli olacağına dair Receb 1091 tarihli kayıt.
- (s.238/b.1): Şüşnaz Nahiyesi'nde Memşu yakınında bulunan bir bağ ile Hamidi Köyü'nde bulunan bir bağın satışına dair Evâsıt-ı Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.238/b.2): Kal'a Hamamı'nın içerisinde bulunan mevzilerin satışına dair Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.238/b.3): Daldik Köyü'nden Ömer'in, avarız malını almaya gelen Harput zabiti hizmetinde bulunan kişileri yaraladığına dair Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.238/b.4): Hüsrev ile Ebubekir Ağa arasındaki iki kıt'a tarlanın tasarrufu ile ilgili anlaşmazlığa dair Evâ'il-i Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.239/b.1): es-Seyyid Osman'ın oğlu es-Seyyid Mehmed Çelebi'ye olan iki yüz altmış kuruş borcuna karşılık, Meydan Mahallesi'nde bulunan evlerini yüz yetmiş kuruşa satması ve doksan kuruş borcu kalmasına dair Evâhir-i Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.239/b.2): Meydan Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.240/b.1): Hacılı Mahallesi'nde bulunan evlerin satışına dair Evâhir-i Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.240/b.2): Hamidi deresinde bulunan bir bağın satışına dair Evâhir-i Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.240/b.3): Malun ve Haçader adlı zimmilerin Hüseyin Köyü'nde bulunan bağlarını, Mustafa Bey'e satmalarına dair Ramazan 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.241/b.1): Mustafa'nın Maruta adında bir zimminin sarhoş halde damına çıkarak, kendisini öldürmesine dair Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.241/b.2): Mustafa'nın Maruta adında bir zimminin damı üzerinde kendisini öldürmesi üzerine yapılan keşfe dair Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.242/b.1): Müridi Nahiyesi'nde bulunan bir bağın ve bağ içerisinde olan suyun tasarrufu ile ilgili Evâ'il-i Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.242/b.2): Kesrik Köyü yakınında bulunan Medine-i Münevvere'ye vakf olunmuş değirmenin gıralının toplanmasına dair Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.242/b.3): Osman'ın oğlunun katledilmesi üzerine, oğlunun hizmetinde bulunan Hasan'ın mahkemeye gelirken Malatya sakinlerinden Lütö ve kardeşleri tarafından yaralanmasına dair Evâsıt-ı Receb 1091 tarihli hüccet kaydı.
- (s.243/b.1): Kan parasının alınması hususunda buyuruldu kaydı.
- (s.243/b.2): Kasapların narh fiyatının verilmesine dair kayıt.
- (s.243/b.3): Pincirik Köyü'nde 1091 tarihinde toplanan nüzul kayıtları.
- (s.243/b.4): Bazı esnaflardan alınan vergilere dair kayıt.
- (s.244/b.1): Bazı gıda ürünlerinin narh fiyatlarına dair kayıt.

- (s.244/b.2): 1091 Zi'l-hiccesi başlarından itibaren bir senelik icarın kaydı.
(s.244/b.3): Sığır akçesinden has ve tımarı kalan köyler için mübaşir Mehmed Ağa'ya verilen on kuruş ve bir topuzun teslim edildiğinin kaydı.
(s.244/b.4): Mübaşir Bekir Ağa'ya cerime verilmesine dair kayıt.
(s.244/b.5): Has meliki ve tımar melikine nüzul bakiyesinden kalan miktarla ilgili kayıt.
(s.244/b.6): Diyarbekir'e gönderilen atlar için alınan arpanın parasına dair kayıt.
(s.244/b.7): Toplanan bazı vergilere dair 1091 tarihli hüccet kaydı.
(s.244/b.8): Kürk Köyü'nün vermiş olduğu hizmetlere dair kayıt.
(s.245/b.1): Bazı gıda ürünleriyle ilgili narh kayıtları.
(s.246/b.1): Bir borcun ödendiğinin tesciline dair Şevvâl 1091 tarihli hüccet kaydı.
(s.246/b.2): Borç tesciline dair bir kayıt.
(s.246/b.3): Bazı gıda ürünleriyle ilgili narh kayıtları.
(s.247/b.1): Masraf kaydına dair bir kayıt.

SONUÇ

İncelemiş olduğumuz 38244-VI numaralı Harput Şer'iyeye sicili Osmanlı Devleti'nin bir taşra idarî bölgesi olan Harput'un XVII. yüzyılın son çeyreğindeki adlî, idarî, sosyal, kültürel, askerî ve iktisadî durumunun tespit edilmesi açısından oldukça önemlidir. 247 sayfa ve 642 belgeden oluşan bu defterdeki belgelerin büyük bir çoğunluğunu mahallinde geçen alım-satım, borç, rehin, hibe, vekâlet, vasi tayini, mehir, miras, yaralama, hırsızlık gibi konuların oluşturduğu tespit edilmiştir. Yukarıdaki belge özetlerinden de görüldüğü üzere şer'iyeye sicillerinin farklı alanlarda birçok konuyu ihtiva etmesinden dolayı şehir tarihi araştırmacıları için oldukça kıymetli kaynaklardır. Bu açıdan tanıtımını ve fihristini verdiğimiz bu çalışmayla, araştırmacılara çalıştıkları alanlarla ilgili belgeleri kolaylıkla bulma imkânı sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.13, S.1-2, Ankara, 1955, s.27-51.
- Akgündüz Ahmed, *Şer'iyeye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, 1.Kitap, İstanbul, 1990.
- Aksın, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Ceren Ofset ve Matbaacılık, Elazığ, 1999.
- Arık, Feda Şamil, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi", *OTAM*, S.8, Ankara, 1997, s.1-71.
- Atalar, Münir, "Şer'iyeye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", *Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.4, Ankara, 1980, s.303-328.
- Bayındır, Abdulaziz, "Osmanlı'da Yargının İşleyişi", *Osmanlı*, C.6, Ankara, 1999.
- Beşirli, Mehmet, "385 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili'nin Tanıtımı ve Osmanlı Şehir Tarihi Açısından Önemi", *OTAM*, S.10, Ankara, 1999.
- Çakar, Enver ve Uzun, Celalettin, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ, 2017.
- Erdoğan, İbrahim, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim Eğilimleri (Harput Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Günay, Vehbi, "Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicillerinin Envanter ve Kataloglarının Tespiti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.18, S.2, 2003, s.71-82.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)* (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kallek, Cengiz, "Müd", *TDV İ.A.*, İstanbul, 2006, s.457-459.

M. 1679-1683 (H.1089-1092) Tarihli Harput Şer'iyeye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.30, Ankara, 1975, s.117-128.

Öztürk, Mustafa, "Harput Şer'iyeye Sicilleri", *Tarih İçinde Harput Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Elazığ, 1992.

Tak, Ekrem, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Gelişimi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Üçok, Coşkun ve Mumcu, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.

Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımaktadır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır

1. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne 16x24,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5, dış kenar 2,5 cm. olacaktır.) ilk sayfada üstten 4 cm. boşluk bırakılır.
2. Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times karakteri ile tek satır aralıklı olarak yazılır. Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır. Kaynaklar listesi satır başlarında 0,7 cm boşluk bırakılarak asılı paragraflar halinde 10 punto ile yazılır.
3. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar ve paragraflar öncesinde 6 punto boşluk bırakılır.
4. Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve elmek (e.mail) adresi dipnot olarak belirtilir.
5. Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
6. Yazar adından sonra 12 punto boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
7. Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dahil **25 sayfa** geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır.
8. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (14x20 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.
9. Atıfı bulunulan kaynaklar metin içinde, yazının soyadı ve yayın yılı parantez içinde gösterilir. Açıklamalar ise sayfa altında dipnot olarak verilir.
10. Metin içinde değinilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak dizilir. Kaynakların öntüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1. Yayımlanması istenen makaleler, yukarıdaki biçimde düzenlenmiş şekliyle Word dosyası olarak iki nüsha hâlinde Dergipark üzerinden Dergimizin sistemine yüklenir. Nüshaların birinde yazar ad(lar)ı ve adresleri belirtilmez.
2. Makale sisteme yüklenirken, özgün bir yazı olduğunu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını belirten "Yayın Hakkı Devir Sözleşmesi" formu doldurulup imzalanır ve **PDF formatında** sisteme yüklenir. (Yayın Hakkı Devir Sözleşmesi, resmi web sayfamızdan veya Dergipark sistemi üzerinde makale yükleme aşamasının ilk adımında temin edilebilir)
3. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayımlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 23119 – ELAZIĞ

Tlf : 0 (424) 241 54 80

Faks: 0 (424) 233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

0 (424) 237 00 00 – 3504